2. BASKI

AKP Kitabı

Bir Dönüşümün Bilançosu

Derleyenler
İlhan Uzgel
Bülent Duru

phoenix

AKP KİTABI

Bir Dönüşümün Bilançosu

AKP KİTABI: BİR DÖNÜŞÜMÜN BİLANÇOSU
Derleyenler: İlhan Uzgel - Bülent Duru
Kitap Editörü: Bülent Özçelik
Kapak ve Sayfa Düzeni: Leyla Çelik
Baskı
Desen Ofset A.Ş.
Birlik Mah. 448. Cad. 476. Sk. No: 2
Çankaya / ANKARA Tel: (312) 496 43 43

Şubat 2009, Ankara
Phoenix Yayınevi -200
ISBN No: 978-605-5738-07-5
Phoenix Yayınevi
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
e-posta: info@phoenixkitap.com
http://www.phoenixkitap.com
Dağıtım:
Siyasal Dağıtım
Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1
Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx
Faks: 0 (312) 419 16 11
Yerebatan Cad. Salkım Söğüt Sok.
Keskinler İş Merkezi No: 8/505
Sultanahmet-Eminönü/İstanbul
Tel-Faks: (0212) 528 86 00
e-posta: info@siyasalkitap.com
http://www.siyasalkitap.com

AKP KİTABI

BİR DÖNÜŞÜMÜN BİLANÇOSU

Derleyenler:
İlhan Uzgel - Bülent Duru

İçindekiler

Siyaset

Sınıf

Hukuk-İnsan Hakları

Din ve Siyaset

Önsöz

Neden AKP hakkında bir kitap?

2002 yılında başlayan AKP iktidarı dönemi, Türkiye yakın tarihinin önemli bir dönemeci olarak anılacak. AB'ye giriş süreci, dinin siyasallaşması, küresel ekonominin gerekleri, serbest piyasanın zorunlulukları, yerel sermayenin istemleri, parti tabanının beklentileri gibi etmenlerin yönünü belirlediği bu yıllar kapsamlı bir dönüşüm seferberliğini simgeliyor. "AKP Kitabı", söz konusu sürecin ekonomik ve toplumsal düzeydeki etkilerini farklı toplumsal sınıf ve katmanlar açısından çözümleme kaygısının bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Din-siyaset ilişkileri, uluslararası sorunlar, ekonomi politikaları, kamu yönetimindeki dönüşümler, sosyal güvenlik alanındaki değişimler, sağlık alanındaki yönelimler, eğitim sistemindeki bunalımlar bu çalışmada ele alınan başlıca konuları oluşturuyor. Bir anlamda bu derleme, akademiden ve düşünce dünyasından kimi kalemlerin, Türkiye'nin AKP iktidarında geçen yıllarını eleştirel bir bakış açısıyla ele alma çabasıdır. Her ne kadar adı yalnızca AKP'yi konu edinen bir çalışma olduğu izlenimi verse de, elinizdeki kitabı, Türkiye'nin 2000'li yılların başlarında geçirdiği toplumsal ve ekonomik dönüşümün bir değerlendirmesi olarak okumak mümkündür.

"AKP Kitabı"nın kökeni, Mülkiye Dergisi'nin 2006 yılında "AKP: Bir Dönemin Bilançosu" başlığıyla çıkan Güz sayısına dayanıyor. Aradan üç yıl geçtikten sonra, Phoenix Yayınevi'nin önerisiyle, söz konusu özel dosyadaki yazılar güncellenip geliştirildi, daha önce değinilmeyen konulara yeni katkılar sağlandı; sonuçta da bu kapsamlı derleme ortaya çıktı. Siyaset, sınıf, insan hakları, hukuk, din, uluslararası ilişkiler, ekonomi, toplumsal cinsiyet, medya, sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, kent ve çevre konularında AKP iktidarı politikalarını mercek altına alan otuz iki makaleyi bir araya getiren kitabın bu anlamda bir ilk oluşturduğunu düşünüyoruz.

Çoğunluğunu Ankara'dan ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden akademisyenlerin, araştırmacıların oluşturduğu yazarlar grubu, daha çok sol gelenekten beslenseler de, geniş bir siyasal yelpazeyi temsil etmekteler. Bu anlamda, "AKP Kitabı"nın politik bir mücadelenin parçası olarak Partiyi hedef alma amacı taşımadığını, yalnızca 2000'lerin Türkiyesi'ne damgasını vuran önemli bir siyasal aktörü bütün yönleriyle masaya yatırma girişimi olduğunu belirtmek gerekir.

Fikir babalığını Phoenix Yayınevi'nden Bülent Özçelik'in yaptığı "AKP Kitabı"nın yayımlanması Mülkiye Dergisi Yazı Kurulu ve Mülkiyeliler Birliği yetkilileri sayesinde oldu. Siyasal Bilgiler'den arkadaşlarımız Dr. Elçin Aktoprak, Barış Övgün, Belgin Büyükbuğa, Bilge Sevim Çimen, Esra Dik, Özge Özkoç, Murat Yaman ve Yavuz Yıldırım düzeltme aşamasında yardımlarını esirgemediler. Hepsine teşekkür borçluyuz.

İlhan Uzgel, Bülent Duru
Ankara, Şubat 2009

SİYASET

AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü

Doç. Dr. İlhan Uzgel•

AKP kuşkusuz Türk siyasal hayatına damgasını vuran bir siyasal parti olmuştur. Gerek partinin kurulduğu ve iktidara geldiği iç ortam (2001 krizi, merkez sağ ve soldan gelen partilerin artık Türkiye siyasetinin ve dönüşümünün yükünü taşıyamaz hale gelişleri) gerekse dış ortam (Irak savaşı, bütün Orta Doğu'da yükselen siyasal İslam ve Batı karşıtlığı) AKP'nin hem bir siyasal parti olarak önemini arttırdı, hem de onu bu çok önemli gelişmelerin kavşağına yerleştirdi.

Bu partinin Kasım 2002 seçimlerinde %34 oy alarak birinci parti olması, üstelik bu oyunu 2007 seçimlerinde arttırması şaşkınlıkla karşılandı. Seçimler sırasında AKP daha bir buçuk yıl önce kurulmuş bir partiydi ve içinden çıktığı parti 1999 seçimlerinde büyük oy kaybetmişti.

Bütün bunlar, irticanın 2002 seçimlerinden yalnızca beş yıl önce Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde bölücülük ile birlikte Türkiye'ye yönelik en büyük iki tehditten biri olarak tanımlanmasının ardından gerçekleşti. Bu yüzden Milli Görüş hareketinin önde gelen üyelerinin tek başlarına hükümeti kurabilmeleri, Türkiye'deki laik, modernist kesimlerde kaygı yaratırken, liberal ve İslamcı gelenekten gelenlerin çoğunda bir umut ve yeni beklentileri ortaya çıkarttı.

AKP üzerine yapılan çalışmalar, partinin iktidara geliş dinamikleri üzerinde dursalar da, bunun uluslararası ve bölgesel bağlamını genelde yeterince göz önüne almamaktadırlar. Burada, AKP'nin iktidara geliş sürecinde

• A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Batı sistemiyle kurduğu bağlar ve iktidara geldikten sonra Türk siyasetini dönüştürme yolunda liberal kesimlerle kurduğu ittifak üzerinde durulacak ve AKP deneyiminin Türkiye dışında da bir önem ve anlam taşıdığı ileri sürülecektir.

İkinci argüman olarak AKP deneyiminin iki aşamalı bir dönüşüm sürecini gerektirdiği ileri sürülmektedir. Birinci aşamada, Türkiye'deki en kapsamlı İslamcı hareketi temsil eden Milli Görüş Teşkilatı'nın bölünmesi ve içinden bir grubun koparak, kendisini ideolojik olarak dönüştürmesi süreci yaşanmıştır. Burada Milli Görüş hareketinin Batı karşıtı, devletçi/kalkınmacı ve içinde barındırdığı milliyetçi öğelerden mümkün olduğunca arınıp, iktidarda ılımlılaşması süreci yaşanmıştır. İkinci aşamada ise, Türkiye'deki liberallerle oluşturulan yeni hegemonik blok aracılığıyla Kemalist ideolojinin ve devletçi anlayışın dönüştürülmesi ve küreselleşme süreci için sorun yaratan yönlerinin tasfiye edilmesi gündeme gelmiştir. Diğer bir deyişle, Milli Görüş Teşkilatı içinde yetişen şimdiki kadroların, Türkiye siyasetinde bir dönüşüm yaratabilmek için öncelikle kendi içlerinde bir dönüşüm yaşamaları gerekmiştir.

AKP bu özellikleriyle İslamcı/muhafazakâr siyasetin yeni yüzü ve yeniden tanımlanmış kimliği ile Türkiye siyasetinde dönüştürücü bir aktör olarak ortaya çıkarken, genişletilmiş Orta Doğu coğrafyası için de bir örnek/model olarak sunuldu. AKP'nin bu yükselişi ve Temmuz 2007 seçimlerinde oyunu artırarak güçlenmesi, İslamcı kesimin dönüşümü konusundaki kuşkuları artırırken, Türkiye'deki toplumsal kutuplaşmayı derinleştirici bir etki yarattı.

Türkiye'de Devlet ve İslamcı Hareketler

Türkiye'de devletin genelde din ve özelde tabii ki İslam ile kurduğu ilişki paradoksal nitelikler taşır. Bunun nedeni devletin doğrudan doğruya din ile bir sorunu olması değil, toplumla kurduğu ilişkidir. Bazen toplumu algılayışı, bazen modernleşme sürecine yaklaşımı, bazen siyasal ve jeopolitik gereklilikler devletin inanç alanına yönelik tutumunu belirleyen etkenler olmuştur. Diğer bir deyişle, laik kesimin AKP'ye yönelik olarak ileri sürdüğü, demokrasiyi İslami bir düzene ulaşma yolunda araçsallaştırdığı eleştirisinin bir benzerini devlete yöneltmek, onun da ihtiyaç duyduğunda İslam'ı hizmetine çağırdığını, araçsallaştırdığını söylemek mümkündür. Örneğin, daha en başından Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında bir yandan Sünni İslam, Türk kimliğinin önemli girdilerinden biri olarak görülürken, öte yandan 1950 ve 1960'lara kadar özel alanla sınırlandırılmıştır. Devlet bir inanç alanı olarak dinin sınırlarını çizmek, hatta içeriğini kendisi tanımlamak istemiştir. Ezanın

hangi dille okunacağından, cuma hutbelerinde hangi konulara değinilmesi gerektiğine kadar dinin, devletin çizdiği çerçeve içinde kalmasını istemiştir. Yine, örneğin Türkiye'de devlet, yasaklayamasa da her dönem misyonerlik faaliyetlerinden rahatsız olmuş, diğer bir deyişle vatandaşlarının dinini değiştirmesinden endişe duyarak Müslüman kalmalarını tercih ettiğini göstermiştir. Ama öte yandan türbanı ya da siyasal İslam'ın diğer simgelerini de tehdit olarak tanımlayabilmiş, böylece kimin ne kadar ve hangi dozda Müslüman olacağını belirlemek istemiştir.

Sağcı iktidarlar döneminde ve özellikle 1980 askeri rejimi altında gerek İmam-Hatip okullarının açılması ve zorunlu din derslerinin koyulması gibi uygulamalar, gerekse tarikatların oy karşılığı siyasal partilerle yaptıkları pazarlıklar bu iç içeliğin göstergeleri olarak alınabilir. 12 Eylül rejiminin "Türk-İslam sentezini" resmi ideoloji olarak benimsemesi, İslam'ı sol hareketlere karşı bir araç olarak desteklemesi, cunta rejiminin başı Kenan Evren'in Nur tarikatının o dönemdeki lideri Mehmet Kırkıncı ile görüşerek desteğini araması Türkiye'deki devlet-din ilişkilerinin paradoksal niteliğini gösteren örneklerdir.[1]

Bu yüzden Türkiye'de din ile devlet arasındaki ilişkileri mutlak bir karşıtlık olarak tanımlamak doğru olmaz. Özellikle tarikat ve cemaatlerin etkisi Anadolu ve kırsal kesimlerde devam etmiştir. Genel olarak baktığımızda ise Türkiye'deki İslamcı hareket 1960'ların sonundan itibaren, Nakşibendiler'in merkezi bir yere sahip olduğu ama içsel tarikat çekişmelerinin devam ettiği Milli Görüş hareketi tarafından temsil edilmeye başlanmıştır.[2]

AKP dönemindeki dönüşümü ortaya koyabilmek için, Türkiye'de uzun yıllar toplumsal düzeyde Milli Görüş hareketi etrafında gelişen ve siyasal olarak Erbakan'ın liderliğini yaptığı siyasal partiler tarafından temsil edilen İslamcı hareketin bazı özelliklerine değinmek gerekecektir. Öncelikle, Milli Görüş hareketinin milliyetçi öğeler taşıdığı söylenebilir.[3] İslamcı söyleminin yanında Erbakan Türkiye'yi bir bölgesel güç yapma idealini taşımakta, "Yeniden büyük Türkiye" sloganını kullanmaktaydı. Bu milliyetçiliğin izleri özellikle Kıbrıs sorunu gibi alanlarda kendisini belli ediyordu.

---

1 Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar, Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 192.

2 Milli Görüş hareketi içindeki ayrımlar için bu kitaptaki Menderes Çınar'ın makalesi oldukça önemli saptamalar içermektedir. Ayrıca bkz. Fulya Atacan, "Explaining Religious Politics at the Crossroad: AKP-SP," *Turkish Studies*, 6/2 (Haziran 2005) s. 188; Ahmet Yıldız, "The Politico-Religious Discourse of Political Islam in Turkey: The Parties of National Outlook," *Muslim World*, (Nisan 2003).

3 Ali Yaşar Sarıbay, "Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programın İçeriği," *İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 581.

Milliyetçi öğeler kadar Erbakan'ın söyleminde dikkat çeken bir diğer unsur, dönemin siyasal ortamının da etkisiyle devletçi ve kalkınmacı bir perspektife sahip olmasıydı. Her ne kadar Batı'nın materyalizmine tepki duysa ve onu eleştirse de, Erbakan, mühendis kökeninin de etkisiyle, teknolojik gelişmeyi ve sanayileşmeyi savunuyordu. Hatta, ekonomik kalkınmayı Türkiye üzerindeki Batı hakimiyetini sona erdirecek bir yöntem olarak görüyor,[4] özel ve kamu sektörünün işbirliğiyle başlatılacak bir "ağır sanayi hamlesinden" söz ediyordu. Bu yüzden koalisyon olduğu hükümetlerde özellikle sanayi bakanlığını alma konusunda ısrarcı davranıyordu.

Sahip olduğu bir tür "Üçüncü Dünyacı" perspektifle Erbakan, Türkiye'nin Batı bağlantısını, NATO üyeliğini, AB'ye üyelik çabalarını çok sert bir şekilde eleştiriyordu. Bunun yerine bir "İslam NATO'su", bir "İslam Ortak Pazarı", "İslami Birleşmiş Milletler" kurulması gibi gerçekçi olmayan projeler öne sürerken, bütün bu projelerde yine Türkiye'ye özel ve ayrıcalıklı bir yer veriyordu.

Batı karşıtı söyleminin yanında Milli Görüş hareketi anti-Siyonist bir söyleme de sahipti. Hatta, Erbakan'ın dilinde Batı ve Batılı kuruluşlar Siyonistlerin hizmetindeki araçlar olarak da tanımlanmış, Siyonizm karşıtlığı, zaman zaman anti-semitizme kadar uzanmıştı.

1990'lara kadar Milli Görüş hareketi adil bir düzen kurma sloganını ve fikrini içinde barındırıyordu. Böylece, dışlanmış ve büyük kentlere göç edip buranın sağladığı olanaklardan yararlanamayan kitlelere cazip gelen bir söylem benimsenirken, İslamcı hareket için de siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatta daha fazla etki ve katılım talebi dile getiriliyordu. Tahmin edilebileceği gibi bu dönemde demokratikleşme ve insan hakları gibi kavramlar, İslamcıların siyaset dağarcığında bulunmuyor, bunlar Batı kapitalizminin Müslümanlara yabancı kavramları olarak görülüyordu.

İslamcı hareket 1990'larda yükselme belirtileri gösterirken ve Tayyip Erdoğan 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Belediye Başkanı seçilirken, Refah Partisi ilk kez 1995 seçimlerinden %21 oyla birinci parti olarak çıkarak DYP ile koalisyon kurdu. Türkiye'de ilk kez İslamcı bir hareketin lideri başbakan oldu ve Türk siyasal tarihinde yeni bir kırılma noktası yaşandı.

Refah Partisi Deneyiminin Başarısızlığı

Refah Partisi'nin Doğru Yol Partisi ile koalisyon kurarak 11 aylık bir iktidar süreci yaşaması, Türkiye'deki İslamcı hareketin Soğuk Savaş sonrası koşul-

---

[4] Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme ve Din ve Parti, MSP Örnek Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss. 122-123.

lardaki iktidar deneyimi için önemli bir dönemeç ve sınama süreci oldu.[5] Refahyol olarak isimlendirilen bu koalisyonun iktidardaki performansı özellikle 1991'de Cezayir'deki İslamcı hareketin başarısız ve kanlı seyreden iktidar deneyiminden sonra daha da önem kazanmıştı.

Erbakan'ın başbakan olması hem laik modernist elitler ve özellikle Silahlı Kuvvetlerin dikkatini onun üzerinde yoğunlaştırmasına neden oldu, hem de dış politikada nasıl bir tutum izleyeceği içeride ve dışarıda mercek altına alındı. Erbakan muhalefetteki söylemlerini yumuşattıysa da, iç ve dış politikadaki bazı uygulamaları tepki yaratmakta gecikmedi.

Hükümetin dış politikası partinin geleneksel tavrının bir devamı olarak gelişti. Erbakan ilk ziyaretini İran'a yaparken, bunu Endonezya, Malezya, Pakistan gibi ülkeler izledi. Mısır'a yaptığı ziyaret ise daha başlamadan önce sorun yarattı, çünkü Mısır hükümeti Erbakan'ın Müslüman Kardeşler örgütüyle bağlantıları olduğu gerekçesiyle ziyarete isteksizce onay verdi. Ekim 1996'da ise Malezya, Nijerya, Mısır, İran, Pakistan, Bangladeş gibi ülkelerden oluşan ve D-8 adı verilen bir girişim başlatıldı.[6] Yarattığı etki ve sonuçlar büyük olmasa da, bu girişim Batı bağlantısını özenle koruyan Türk dış politikası açısından belirgin bir farklılık taşıyordu.

İçte ise, hem hükümetin hem de Refah Partili belediyelerin bazı eylem ve hareketleri tepki çekmeye başladı. Erbakan'ın tarikat liderlerini başbakanlığa davet etmesi, Ocak 1997'de Sincan'da Refah Partili belediye başkanının "Kudüs Günü" düzenlemesi ve buraya İran büyükelçisini çağırması, İslami Cihad ve Hamas örgüt liderlerinin dev posterlerinin asılması tepki yarattı. Tatbikattan dönen tankların Çevik Bir'in emriyle Sincan'da kurulan çadırı devirmesi ve bunun, Bir tarafından "balans ayarı" olarak tanımlanması yeni bir siyasal süreci başlattı. Bundan sonraki ilk Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, 28 Şubat 1997'de askerler tarafından hükümete, içinde 18 hükmün yer aldığı bir belge sunuldu. Erbakan ilköğretimi sekiz yıla çıkaran bir yasa çıkarılmasını da içeren bu belgeyi isteksizce de olsa iki gün sonra imzalamak zorunda kaldı. Çevik Bir'in emriyle irtica ile mücadele etmek için Genelkurmay bünyesinde bir "Batı Çalışma Grubu" kuruldu.[7] Yargı mensupları, gazeteciler, akademisyenler gruplar halinde Genelkurmay'a davet edilerek yükselen irtica tehlikesi ve mücadele yolları konusunda bilgilendirildiler.[8] Bu sırada hakim medyanın da hükümete yönelik bu kampanyaya katıldığını

---

5 Bu dönemin ayrıntılı incelemesi için bkz. Gencer Özcan, *Onbir Aylık Saltanat, Ekoınomi, Siyaset ve Dış Politikada Refahyol Dönemi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.

6 ABD'nin Erbakan'ın izlediği dış politikadan duyduğu rahatsızlığı gösteren bir yazı için bkz. Alan Makovsky, "How to Deal with Erbakan," *Middle East Quarterly*, (Mart 1997).

7 Daha sonraki açıklamalar bu dönemde Çevik Bir'in inisiyatif alarak müdahale sürecini yönettiğini ortaya koymaktadır. Örneğin bkz. *Sabah*, 12 Şubat 2006.

8 Ali Osman Eğilmez, *Brifing"deki İrtica: Türkiye'de Militarizm-Yönetim İlişkisi*, Tema Yayınları, Ankara, 1997.

belirtmek gerek. Çevik Bir ise emekli olduktan sonra ABD'deki en muhafazakar Yahudi kuruluşlarından biri olan JINSA tarafından Ekim 1999'da "uluslararası liderlik ödülü" alacaktır.[9]

Açık bir darbe olasılığından çekinen Erbakan başbakanlığı bırakmaya razı oldu ve yerine Cumhurbaşkanı Demirel'in, muhalefet partisi lideri Mesut Yılmaz'ı hükümeti kurmakla görevlendirmesiyle Refahyol deneyimi sona ermiş oldu. Bu süreç daha sonra "postmodern" darbe olarak tanımlanacak, Erbakan yalnızca başbakanlığı kaybetmekle kalmayıp hem parti kapatılacak, hem de beş yıl boyunca bir parti ile bağı olamayacaktı.

Milli Görüş Hareketinde Ayrışma ve "Yenilikçilerin" Yükselişi

Batı siyasal-ekonomik sisteminin bir parçası olan ve tipik bir çevre ülkesi niteliği taşıyan Türkiye'de bütün önemli dönüm noktaları Silahlı Kuvvetlerin müdahaleleri sonucu gerçekleşmiştir. Gerek Türkiye'nin toplumsal ve siyasal dönüşüm ihtiyaçları gerekse Batı sisteminin zaman zaman ortaya çıkan jeopolitik restorasyon süreçleri Türkiye'de siyasal ortamın yeniden yapılandırılmasını gerektirdiğinde, Silahlı Kuvvetlerin yalnızca doğrudan müdahaleleri değil, müdahale sonrası getirdikleri düzenlemeler de siyasetin seyrini derinden etkilemiş, siyasal ve toplumsal hareketlerin gelişim seyrini değiştirmiştir. Dolayısıyla, askeri müdahaleler siyasetin sorunlarını çözmek değil, örneğin yeni siyasal-ekonomik yapılanmaların önünü açmak işlevini görmüştür. Örneğin 27 Mayıs darbesi bir yandan askeri vesayet rejiminin anayasal dayanaklarını oluştururken, öte yandan devletçi kalkınma modelinin yerleşmesini sağlamıştır. Fakat bu süreç 20 yıl sonra, 1980'de tekrar başka bir askeri müdahaleyle tasfiye edilerek neoliberal birikim sürecinin siyasal koşulları yaratılmış, ayrıca İslamcı siyasetin temelleri atılmıştır. Bu çerçevede 28 Şubat süreci de Türkiye'de "îrtica" sorununu çözmemiş, İslamcıların kendilerini yenilemeleri, pozisyonlarını dönüştürmeleri ve küreselleşmeyle buluşmalarının önünü açmıştır.

Bu çerçevede Refah Partisi deneyiminin başarısız olmasının doğrudan yol açtığı sonuçlardan biri, Milli Görüş hareketi içindeki genç kuşağın liderlik değişimi konusunda daha ısrarcı olmaya başlamasıdır. Parti içindeki bu yeni arayışın kendisi çok önemli bir gelişme olmakla birlikte, yenilikçi grubun ortaya çıkış dinamiklerine daha geniş bir açıdan bakmak gerekmektedir.

12 Eylül rejiminin İslamcı kesimle kurduğu ittifak ve Özal döneminin neoliberal ekonomik politikaları İslamcı hareket için yeni fırsat alanları oluşturmaya başlamıştı.[10] Bu neoliberal dönüşüm çok sayıda küçük ölçekli firma

---

9 "Çevik Bir'e Uluslararası Liderlik Ödülü," *Hürriyet*, 26 Ekim 1999.

10 Bu kavramı Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar* çalışmasında sıklıkla kullanmaktadır.

için yıkıcı sonuçlar yarattıysa da, Anadolu'da yeni ekonomik açılıma dayanabilen ve bunu fırsata dönüştürebilen yeni bir sınıf oluşmaya başladı. Tarikat ve cemaat bağlantılarını da kullanan bu yükselen yeni sınıf alternatif sermaye birikim süreci geliştirebildi. Örneğin, bu dönemde Nurcular hem Anavatan Partisine, hem de onun yerleştirmeye çalıştığı serbest piyasa ekonomisine destek sağlıyorlardı. Neoliberal dönüşümün bu ilk aşamasında İslamcı kesimler devletin ekonomiden çekilirken bıraktığı boşluğu doldurma çabası içindeydiler. Yükselen yeni sınıfla birlikte, yeni bir İslamcı entelektüel tipi, eğitim kurumları, gazete, dergi ve medya oluşmaya başladı. On yıl içinde Anadolu'da yükselen iş dünyası MÜSİAD'ı kurarak çıkarlarını kurumsal olarak savunma aşamasına geçti.[11]

Tarikatler Anadolu'da olduğu kadar başta Almanya olmak üzere Avrupa'daki Türk işçileri arasında da örgütlenmişti. Hatta, Milli Görüş Teşkilatı'nın Avrupa ayağının başında Erbakan'ın kardeşi bulunuyordu. Göçmen işçilerin birikimlerinden oluşan fonlar Kombassan, Yimpaş gibi Anadolu'da kurulan holdingleri finanse etmek için kullanıldı.[12]

Bazılarınca "yeşil sermaye" olarak da tanımlanan bu olgu, Türkiye'de siyasal İslam'ın dönüşümü açısından önemli bir gelişmeydi. Bu göreli olarak yeni sermaye grubu 28 Şubat sürecine dek Refah Partisi'ni desteklemeyi sürdürdü. Erbakan'ın kendisi zaten daha 1969'da Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başkanlığına seçilmiş ama Demirel'in müdahalesiyle görevini bırakmak zorunda kalmıştı. Refah Partisi'nin iktidara gelmesi MÜSİAD'ın da konumunu güçlendirmiş,[13] o tarihe kadar başbakan ve diğer bakanlara ulaşma, doğrudan temas kurma gibi TÜSİAD üyesi işadamlarına ait görülen ayrıcalıktan artık Anadolu sermaye çevreleri de yararlanmaya başlamıştı.

Bununla birlikte, 28 Şubat süreci Anadolu sermayesi ile Refah Partisi arasındaki bu ilişkiye de darbe vurdu. Silahlı Kuvvetler 28 Şubat sürecinde yalnızca hükümeti iktidardan düşürmekle yetinmedi. Bunun yanında irticanın ekonomik temeli olarak gördüğü ve "yeşil sermaye" olarak tanımladığı bu kesimlere karşı da saldırıya geçti. Genelkurmay Başkanlığı listeler yayımlayarak bu şirketlerin kamu ihalelerine girmelerini engelledi. Baskı altına alınan ve ellerindeki sermayeye el konacağından çekinen bu şirketlerin bazıları bavullarla yurt dışına para transferleri yaptılar, bunların bir kısmı havaalanlarında yakalandı ve el konuldu.

---

11 Şennur Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

12 Ömer Demir, Mustafa Acar and Metin Toprak, "Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges," *Middle Eastern Studies*, 40/6 (Kasım 2004), s. 170.

13 Ayşe Bugra, "Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation of Two Turkish Business Associations," *International Journal of Middle Eastern Studies*, 30/4 (Kasım 1998), s. 525.

Bu gelişme İslamcı/muhafazakar eğilimli ve ağırlıklı olarak Anadolu'da yerleşik olan muhafazakâr sermaye kesimine Erbakan ve Refah Partisi ile yola devam etmenin risklerini gösterdi. Refah Partisi'ndeki geleneksel liderliğin küreselleşme sürecindeki dönüşümü algılayamadığını gören Anadolu'da konumlanmış İslamcı burjuvazi, küresel sistemle bütünleşmesini kolaylaştıracak, Türkiye'de devlet aygıtıyla daha az sorunlu ve Batı sistemini karşısına almayan bir siyasal hareket arayışına girdi. Bundan sonra MÜSİAD çevresinde örgütlenmiş olan bu sermaye grupları desteklerini parti içindeki genç ve yenilikçi olarak tanımlanan kesime yöneltecektir. Bu yüzden AKP'nin ortaya çıkışında bu sınıfın talep ve beklentilerinin kritik bir yere sahip olduğunu, AKP'nin bu sınıfa dayandığı söylenebilir.[14]

Refah Partisi'nin iktidar deneyimi ayrıca Türkiye'de iktidara gelmenin değil, orada kalmanın da önemli olduğunu göstermişti. Bu çok temel dersin İslamcı hareket içindeki genç kuşak tarafından öğrenildiği ve AKP iktidarının ilk döneminde dikkatli hareket etmeye çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla, 28 Şubat sürecinin en somut ve doğrudan etkisi Milli Görüş hareketi içindeki bu bölünme olmuştur. Erdoğan'ın daha sonra söyleyeceği "Milli Görüş gömleğini 28 Şubat'ta çıkarttık"[15] sözü bu durumu herhalde yeterince açıklıkla ortaya koymaktadır. Fakat AKP iktidarının ikinci döneminde sistemin sınırlarını zorlamaya başlamasının, kendisini Refah Partisi'nin akıbetine sürüklemekten kıl payı kurtaran bir dönemece soktuğunu belirtmek gerekir.

Böylece, Milli Görüş hareketinden kopan yeni kuşak devletçi, kalkınmacı, Batı karşıtı siyasal çizgiden uzaklaşırken, hareket içinde de derin bir ayrılık ve bölünme yarattı. Yenilikçiler iktidar yürüyüşlerine başlarken, eski çizgiyi temsil eden dönemin Fazilet Partisi Kasım 2002 seçimlerinde %2.5 civarında oy alarak marjinalleşecektir.

Daha önce de değinildiği gibi, AKP'nin iktidara geliş süreci basit bir siyasal yarılmanın ötesinde sınıfsal, bölgesel ve uluslararası dinamiklerin de içinde yer aldığı kapsamlı bir gelişmedir. Bu bağlamda, özellikle Tayyip Erdoğan ile Abdullah Gül'ün, İslamcı medyanın görmezden geldiği, hakim medya grupları ve liberallerin ise değinmeye gerek görmedikleri temas ve bağlantıları önem taşımaktadır. Özellikle AKP iktidara geldikten sonra yapılan çalışmalar Tayyip Erdoğan ile Abdullah Gül'ün ABD ile ilk temas ve bağlantılarının 1990'ların ortalarında kurulduğunu, 15 Temmuz 1996'da ABD eski büyükelçisi Morton Abramowitz'in Tayyip Erdoğan ile görüşme-

14 Ziya Öniş, "Political Economy of Turkey's Justice and Development Party," (4 Kasım 2004), Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=659463, s.7.

15 Erdoğan'ın çok yankı yapan bu sözü için bkz. "Erdoğan: Milli Görüş Gömleğini 28 Şubat'ta Çıkardık," *Akşam*, 14 Ağustos 2003.

sinin Aydınlık dergisi tarafından "Abramowitz Erdoğan'ı Erbakan'ın yerine hazırlıyor" manşetiyle verildiği dikkat çekmektedir.[16]

Abdullah Gül ise Şubat 1997'de parti yetkilisi olarak ABD'yi ziyareti sırasında Amerikalı yetkililerde olumlu bir izlenim bırakabilmişti.[17] Gül bu ziyaretlerinde önde gelen Yahudi kuruluşları olan İftiraya Karşı Birlik (*Anti-Defamation League*) ve Amerikan Yahudi Komitesi ile etkili bir düşünce kuruluşu olan Dış İlişkiler Konseyi'nde (*Council on Foreign Relations*) yetkililerle görüşmüş, *Washington Post* gazetesinden yazarlarla düzenlenen toplantılara katılmıştı.[18]

Erdoğan Temmuz 2000'de ABD'ye yaptığı ziyarette Fethullah Gülen ile görüşmüş ve onun desteğini almıştı.[19] Ayrıca, davetli olarak Temmuz 2001'de Washington'da Amerikan Yahudi Komitesi ve en tutucu Yahudi kuruluşlarından olan ve Çevik Bir'e "liderlik" ödülü veren JINSA'dan (*Jewish Institute for National Security Affairs*) yetkililerle görüşmüştü.[20]

Erdoğan AKP'nin kurulmasından sonra ise Washington'u 2002 içinde iki kez ziyaret etti. Ocak 2002'deki ziyarette Erdoğan, Washington'daki etkili düşünce kuruluşlarından CSIS'te (*Center for Strategic and International Studies*) yaptığı konuşmada, ABD yönetim çevrelerini kendisi ve partisinin Amerikan karşıtlığı içine girmeyeceği ve Türk-Amerikan ilişkilerini geliştirmeye çalışacağı yolunda ikna etmeye çalıştı.[21] Erdoğan'ın ABD'deki Yeni Muhafazakâr (Neo-Con) kesimlerle bağlantılarını kurmasında danışmanı Cüneyt Zapsu'nun aracılık yaptığı da yine çeşitli kaynaklarda yer aldı[22] ve bunlar tekzip edilmedi. Erdoğan'ın Yeni Muhafazakârların kalesi olarak bilinen AEI (*American Enterprise Institute*) düşünce kuruluşunda Ocak 2004'te yaptığı konuşma sırasında, bu kuruluşun önde gelen isimlerinden Richard Perle, kendisini takdim ederken, Cüneyt Zapsu'nun Erdoğan'ı ilk kez bir buçuk yıl önce kendisiyle geleceğin başbakanı olarak tanıştırdığını söylemiştir.[23]

Erdoğan ve Gül'ün, 28 Şubat sürecinde önemli bir bilişsel öğrenme sürecinden geçtikleri ve Türkiye'de iktidara gelmenin ve orada kalmanın dolambaçlı yollarını öğrendikleri anlaşılmaktadır. Daha önceki liderleri Erbakan'ın iktidara geldikten sonra bile Batılı ülkelere gitmeyip yönünü Doğu'ya

---

16 *Aydınlık*, 20 Ekim 1996.

17 Yasemin Çongar Abdullah Gül'ün o sırada ABD'de en iyi tanınan AKP'li politikacı olduğunu yazmaktadır. *Milliyet*, 8 Kasım 2002.

18 Nasuhi Güngör, *Yenilikçi Hareket*, Elips Kitapçılık, İstanbul, 2005, s. 111.

19 Nuriye Akman, *Zaman*, 24 Mart 2004.

20 Güngör, Yenilikçi Hareket, s. 92; *Hürriyet*, 5 Temmuz 2001.

21 Interview with Dr. Bülent Ali Rıza, *Turkishtime*, 8 Eylül 2002.

22 Örneğin, Turan Yavuz, *Çuvallayan İttifak*, Destek Yayınları, Ankara, 2006, ss. 123-125.

23 Proceedings of the Erdogan's Speech, "Conservative Democracy and the Globalization of Freedom," AEI, 29 Ocak 2004.

çevirmesinin tersine, Erdoğan ve Gül, daha iktidara gelmeden önce ABD'nin yolunu tutmuşlardır. Söz konusu değişimi öncelikle ABD ve buradaki Yahudi çevrelerine kanıtlama ihtiyacı içinde oldukları görülmektedir. AKP'nin kurulduğu dönemde, ABD'de Neo-Con'ların iktidarda olması, temasların doğal olarak bu kesimlerle yapılmasını gerekli kılmış olabilir. Ama Erdoğan ve Gül'ün içinde yetiştikleri siyasal kültür ve anlayışın temel dayanaklarından birinin Batı ve özellikle Yahudi/Siyonizm karşıtlığı olduğu düşünülürse, bu noktadaki pragmatik değişim, AKP'nin siyaset ve ekonominin diğer alanlarındaki dönüşümünün karinesi olarak alınabilirdi. Dolayısıyla, Milli Görüş hareketinin genç kuşağı Batı'ya, ABD'ye, Yahudi çevrelerine rağmen değil, onların desteklerini arkalarına alarak iktidara tırmanmayı tercih etti, iktidar pazarlığını bunun üzerinden yaptı.

ABD açısından bakıldığında ise, hem Türkiye ölçülerinde radikal sayılabilecek bir İslami hareketin dönüşmesi, hem de bunun genişletilmiş Orta Doğu bölgesindeki dönüşüm projesine denk düşmesi önemli bir fırsat yaratmıştı. Ayrıca, AKP'ye verilen desteğin yalnızca Neo-Con çevrelerle sınırlı olmadığını, ABD dış politikasının oluşturulması sürecine katkıda bulunan demokrat parti içinden gelen Madeleine Albright ve Richard Holbrooke, Henri Barkey gibi isimlerin de AKP'yi hararetle desteklediği görülmektedir. Zaten Erdoğan iktidara geliş sürecinde ABD'deki etkili çevrelerin sağladığı desteğin farkındadır ve iktidara geldikten bir süre sonra bir ABD gazetesinde kendi adıyla "Ülkemiz sizin sadık bir müttefikiniz ve dostunuzdur" başlıklı bir yazısı yayınlanacaktır.[24] Dahası, ABD'deki en güçlü Yahudi kuruluşu olan American Jewish Congress Ocak 2004'te Erdoğan'a "cesaret madalyası" verecektir.[25]

AKP'nin iktidara tırmanış süreci tahmin edilebileceği gibi kolay olmadı. Her ne kadar Erdoğan ile Erbakan arasında 1990'ların sonlarına doğru fikir ayrılıkları ortaya çıksa da, Erbakan'ın Milli Görüş içinde büyük saygınlığı vardı. Kaldı ki Erdoğan'ın kendisi de Akıncılar grubu içinde önde gelen isimlerden biri olarak Erbakan'a büyük saygı duyuyordu ve çocuklarından birine onun adını vermişti.[26]

---

24 Recep Tayyip Erdoğan, "My Country is Your Faithful Ally and Friend," *The Wall Street Journal*, 31 Mart 2003.

25 Erdoğan bu kuruluştan ödül alan ilk Müslüman'dır. Bununla ilgili basındaki tartışmalar için bkz. Taha Kıvanç, "JINSA ve AJC Üzerine" *Yeni Şafak*, 5 Şubat 2004; Umur Talu, "Ödül çok şeydir, ama her şey değil!," *Sabah*, 2 Ekim 2004.

26 Erdoğan'ın bu dönemdeki aktiviteleri için bkz. Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşümün Öyküsü*, Metis Kitap, İstanbul, 2001; Metin Heper and Şule Toktaş, "Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: the Case of Recep Tayyip Erdoğan," *The Muslim World*, (Nisan 2003).

Dolayısıyla, parti çizgisinde bir değişiklik yaşanacaksa bu öncelikle liderlikte bir değişimi gerektiriyordu. Yenilikçiler parti liderliğini Mayıs 2000'deki kongrede açık bir biçimde talep ettiler. Parti içindeki başkanlık yarışını kıl payı kaybeden yenilikçiler, mecburen yeni bir parti kurmak zorunda kaldılar. AKP'nin kurulduğu dönem Türkiye siyasetinde merkez sağın derin bir krize girmesi sürecine denk geldi ve AKP bundan büyük yarar sağladı. Böylece, AKP geleneksel Milli Görüş çizgisindeki oylarla merkez sağ oyları birleştirebildi ve seçimlere büyük bir avantajla girdi. Bu süreçte AKP kendisini İslamcı bir parti olarak değil, bir merkez sağ parti olarak tanımladı ve bu yeni kimliğe "muhafazakâr demokrat" demeyi tercih etti.

İktidar Sürecinde Dönüşüm: İslamcılıktan Muhafazakâr Demokrasiye

Bir siyasal hareketin ideolojisindeki dönüşümü tanımlamak kolay değildir. Burada ideolojinin dönüşümünden kastedilen, bir siyasal hareketin siyaseti, ekonomiyi, din dahil olmak üzere toplumsal değerleri yeniden tanımlaması, dünya görüşünü uluslararası alandaki değişim doğrultusunda yeniden biçimlendirmesi ve buna uyumlu hale getirmesidir. Bundan, o hareket içindeki tek tek her bireyin kendi inanç sisteminde değişikliğe gittiği anlamı çıkmayabilir. Örneğin, Hakan Yavuz bir hareketin, İslami kimlik üzerinden değil, kamusal akıl üzerinden siyaset yürütmeye başlamasının İslamcılığı terk etmesi anlamına geleceğini söylemektedir.[27] Bu noktada, Türkiye'de özellikle ulusalcı çevrelerin üzerindeki durdukları, AKP liderliğinin değişim söyleminin inandırıcı olmadığı ve takiyye yaptığı yolundaki iddianın önemi yoktur. Önemli olan Milli Görüş hareketi içinden bir grubun kendisini ve siyaset anlayışını yeniden tanımlayarak, önce kendisini dönüştürüp daha sonra da Türkiye'de bir dönüşüm sürecini başlatmaya soyunmasıdır.

AKP liderliğindeki değişimin ilk işaretleri parti programında ortaya çıktı.[28] Parti programında demokrasi, insan hakları ve toplumsal değerlerin korunması gibi unsurlara ağırlık verildiği görülmektedir. Özellikle iktidarının ilk döneminde AKP liderliğinin kendisini İslamcı kimlikle tanımlamaktan kaçındığı dikkatle gözlenmiş, hatta Erdoğan daha önceki söylemini ve siyasal kimliğini reddederek İslam'ın kendisinin referans noktası olmadığını ve daha önce de belirtildiği gibi "Milli Görüş gömleğini çıkarttığını" söylemiştir. Bununla birlikte, Erdoğan ve AKP çevresinin "ılımlı İslam" kavra-

---

27 Hakan Yavuz, "Introduction," *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ed. Hakan Yavuz, University of Utah Press, Salt Lake City, 2005, s. 3.

28 Parti programı için bkz. http://www.akparti.org.tr/program.asp?dizin=3&hangisi=1

mından da hoşlanmadıkları, İslam'ın başına başka bir sıfat getirilmesine tepki duydukları da bilinmektedir.

Parti bunun yerine kendi ideolojisini, siyaset biliminde bulunmayan "Muhafazakâr Demokrasi" kavramıyla tanımlamayı tercih etti.[29] AKP tarafından basılan bir kitapta Erdoğan "AKP'nin amacının toplumda derin yer etmiş yerel değerleri evrensel muhafazakâr siyasal gelenekle yeniden üretmekten" bahsediyordu.[30] Bu yeni ilan edilen ideoloji devletin sınırlı bir role sahip olmasını, radikal olmaktan çok tedrici bir toplumsal değişim sürecini, aile ve geleneksel değerlerin göz önüne alınmasını savunuyordu. Yani AKP, içinde dinin de yer aldığı geleneksel değerlerin korunması ile küreselleşme sürecini buluşturmaya çalışıyordu. AKP bu yeni kavramın bir yandan Türkiye siyasetinde yeni kapılar, kanallar açacağını ve siyaseti normalleştireceğini savunurken, öte yandan Milli Görüş çizgisinden uzaklaştığını da göstermek istiyordu. İslamcılık bu yeni kavrayışta bir referans noktası değildi ama AKP'nin muhafazakârlığını tanımlamada özel bir yere sahipti. Bu yeni tanımlamayla AKP kendisini Avrupa'daki Hıristiyan Demokratların muadili olarak görmüş, hatta Hıristiyan Demokratların oluşturduğu birliğe katılmak için başvurmuş, burada bir gözlemci statüsü elde edebilmişti.[31] Bazı yazarlar bu yeni kavramın parti seçmeni tarafından da benimsendiğini ileri sürse de,[32] gerek AKP seçmeninin gerekse Türkiye kamuoyunun bu kavramdan haberdar olduğunu gösteren bir işaret bulunmamaktadır.

AKP yine kendisinden önceki çizgiden farklı olarak insan hakları ve demokratikleşme söylemini kullanmaya başladı.[33] Her ne kadar AKP'nin insan hakları sicili 8 Mart toplantılarından, 1 Mayıs gösterilerine kadar çok sayıda uygulamada kendisinden önceki iktidarları aratmamışsa da, partinin söylemindeki değişim dikkat çekicidir.[34]

AKP'nin temsil etmeye başladığı siyasetteki bir başka dönüşüm milliyetçi söylemin, seçim öncesi bazı taktik ifadeler dışında terk edilmesiydi. Bilindiği gibi, milliyetçilik ve devlet merkezcilik Türkiye'deki muhafazakârlığın en önemli düşünsel dayanaklarıdır. AKP'nin muhafazakârlığı ise hem modernist devlet anlayışı, hem de onun savunageldiği milliyetçilik karşıtlı-

---

[29] Yalçın Akdoğan, *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 18.

[30] Akdoğan, AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, ss. 12-13.

[31] William Hale, "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts," *Turkish Studies*, (Haziran 2005); *Radikal*, 6 Haziran 2006.

[32] Yasin Akay, "AK Parti'nin Kimlik Sorunu ve Müslüman Demokrat Parti Konsepti," *Tezkire*, no. 41 (2005) s. 63.

[33] İhsan Dağı, "Rethinking Human Rights, Democracy and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey," *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, (Yaz 2004).

[34] Partinin söylemindeki değişim için bkz. Menderes Çınar, "Turkey's Transformation under the AKP Rule," *Muslim World*, Vol: 96, (Temmuz 2006).

ğında gelişti. Aslında, AKP de, kendisinden öncekiler gibi, iktidarı boyunca devlet aygıtının sağladığı gücü sonuna dek kullanmaya çalıştı. Fakat bu, devleti kutsayarak değil, onu bir bakıma neoliberal sürecin uygulanabilmesi için araçsallaştırarak kullanmak ve bazı durumda muhalefet karşısında pozisyonunu güçlendirmek şeklinde gerçekleşti. AKP'nin milliyetçi söylemi kullanmaması ve özellikle Kürt ve Kıbrıs sorunlarındaki milliyetçi olmayan tutumu liberal entelektüeller tarafından onun en olumlu özelliklerinden biri olarak tespit edilmiştir.[35] ABD'nin Ankara eski büyükelçisi Mark Parris'in milliyetçi yükselişi Türkiye'nin başına gelen en tehlikeli şey olarak tanımladığı düşünülürse,[36] AKP'nin bu özelliğinin önemi yaşadığımız konjonktür açısından iyice belirginleşir.

Siyaset düzlemindeki bu dönüşümün toplumsal alandaki etkileri ve uzantıları Türkiye'de 2000'li yıllarda yeni fırsatlar yarattı. Muhafazakâr Anadolu kökenli burjuvazi için dünya ekonomisiyle bütünleşme, İslamcı entelektüeller için kendini medya ve diğer araçlarla daha geniş ve etkin bir biçimde ifade etme, sıradan bir İslamcı/muhafazakâr için toplumsal ve kamusal alanda dine daha geniş bir temsil imkânının ortaya çıkması ve hepsinin ortak bir noktası olarak Kemalist laiklik anlayışının revize ya da tasfiye edilmesi anlamına geliyordu.

Liberal entelektüeller ve yazarlar için AKP'nin temsil ettiği ve onda simgeleşen İslamcı/muhafazakâr yükseliş, toplumsal düzen için bir tehlike yaratmayıp, alternatif bir modernizasyonu temsil etmektedir.[37] Kemalistlerin savunduğunun aksine, İslamcılara toplumsal ve siyasal hayatta daha geniş bir alan tanınırsa, bu onları daha da yumuşatacak, özellikle ikinci kuşakta bu alternatif modernleşme kendisini daha belirgin olarak gösterecekti. Aslında, laik bir dünya görüşüne sahip olan bu kesimler ya liberal bir iyimserlik gibi naif ya da Kemalist siyaset anlayışına karşı konjonktürel bir ittifak arayışı gibi stratejik bir hesapla AKP'ye desteklerini sürdürdüler.

Türkiye'deki İslamcı çizginin iktidar kapısı açılarak ılımlaştırılmasını 1990'ların başından beri savunan Graham Fuller ve bu süreci yakından takip eden Hakan Yavuz, Türkiye'de "sessiz bir İslami reformasyonun" yaşandığını düşünmektedirler.[38] Hatta, Avrupa İstikrar Girişimi adlı bir kuruluş yine aynı kavramı kullanırken, Kayseri merkezli İslamcı işadamlarını "İsla-

---

35 Örneğin, Baskın Oran'ın, AKP'nin bu milliyetçi ortamda milliyetçi olmamasını büyük bir nimet olarak değerlendiren yazılarından biri için bkz. "Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası," *Birikim*, no. 184-185 (Ağustos-Eylül 2004).

36 Mark Parris, "Turkey Now and in the Future," Video konferans, ABD Dışişleri Bakanlığı, İsrail Washington Büyükelçiliği ve Global Research in International Affairs (GLORIA), Herzliya.29 Haziran 2006.

37 Bu tezin Türkiye'de önde gelen savunucularından biri Nilüfer Göle'dir. *Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme*, Metis Kitap, İstanbul, 1991.

38 Hakan Yavuz, Modernleşen Müslümanlar, s. 16.

mi Kalvinistler" olarak tanımlamıştır. Rapor, yaygın Kemalist görüşün aksine, dinin ekonomik gelişme ve modernleşmeye engel olmadığını, Anadolu'da yaşanan deneyimin İslami kimlik ile ekonomik başarının bir arada bulunabileceğini, hatta İslami kimliğin ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir etkiye sahip olabileceğini savunmuştur. Buna göre bir tür *"Homo Islamicus"*, fabrika açmayı ibadet olarak gören bir işadamı tipi ortaya çıkmıştır.[39] Zaten Fethullah Gülen de uzun süredir takipçilerine bu yönde telkinlerde bulunmaktadır.

Dolayısıyla, AKP yalnızca İslam ve demokrasi arasında değil, İslam ile neoliberalizm arasındaki buluşmayı da temsil etmektedir. Erdoğan da Ocak 2004'teki bir konuşmasında, hocası Erbakan'ın söyleminin aksine "İslami Ortak Pazar" kavramının geçerli olmadığını söylemiştir.[40]

AKP radikal çizgideki İslamcı bir hareketin iktidara yükseliş ve iktidar sürecinde ılımlaştırılması ve dönüştürülmesi projesinin özellikle ilk dönemi açısından ele alındığında kendi içinde başarılı bir örneği oldu. Kendi dönüşümü konusunda içeride liberalleri, dışarıda ise AB ve ABD'yi ikna eden AKP, Türkiye siyasetinde dönüşüme koyuldu.

Devletin Dönüşümü: Ilımlı İslamcılarla Liberallerin Yeni Hegemonik Bloğu

AKP deneyimi, yalnızca, bir İslamcı hareketin ılımlı, Batı'yla uzlaşmacı, neoliberal bir aktöre dönüştürülmesiyle sınırlı değildi. Bunun en önemli ayaklarından biri, kurucu ideolojisi Kemalizm olan devletin dönüşümünü hızlandırmaktı. Daha önce de değinildiği gibi, devlet Türkiye'de geleneksel olarak toplumda güçlü bir yere sahipti ve devleti sahiplenen asker-sivil bürokrasi, devletin dönüşümü konusunda her alanda direnmemekle birlikte kimlik ve insan hakları odaklı konularda, yeterince uyumlu davranmıyordu. Kaldı ki, neoliberal küreselleşme döneminde, küresel sistem devletçi bir anlayışla değil, sivil toplum üzerinden kuruluyordu.

Türkiye'de devletin kuruluş dinamikleri ve felsefesi sonucu toplum karşısında öncelikli bir yere sahip olması, Soğuk Savaş yıllarının "Milli Güvenlik Devleti" modeli ile örtüşünce, ortaya devletin toplum hayatının, ekonominin, siyasetin temel belirleyicisi olduğu bir siyaset anlayışı çıktı. Bu devletçi Kemalist model, devletin ekonomide daha fazla role sahip olmasına ve gerektiğinde devlet eliyle kalkınmaya, güvenlik alanında ise devletin önceliğinin bulunduğu bir anlayış ve düzenlemeye dayanıyordu. Soğuk Savaş

---

[39] *Islamic Calvinists: Change and Conservatism in Central Anatolia*, ESI, Berlin-İstanbul, 19 Eylül 2005, ss. 23-24.

[40] Erdogan's speech at the Fifth Jeddah Economic Forum in Saudi Arabia. "Turkish Premier Rejects Idea of Islamic Common Market," *Anatolia News Agency* (Ankara), 18 Ocak 2004.

ortamında Türkiye'nin Batı sistemi içinde kendisini stratejik bir nesne olarak konumlandırması, Kemalist devletçi model ile Batı sisteminin ihtiyaçlarının örtüşmesini ve sonuçta ordunun iç ve dış politikada meşru ve gayrimeşru geniş müdahale alanları yaratmasına yol açtı.

1980'lerde başlayan Türkiye'nin neoliberal dönüşümü ve küreselleşmeye daha derinden eklemlenme süreci ise devletin toplum, siyaset, ekonomi, güvenlik, insan hakları, laiklik, kimlik gibi alanlardaki işlev ve yerinin yeniden tanımlanmasını gerektirdi. Daha sonraki dönemde "ulusalcı" olarak da tanımlanacak olan asker-sivil orta sınıf, kentli, modernist, laik kesimler bu nedenle postmodern dönemi ve küreselleşmeyi, doğrudan devleti, yani kendi konumlarını hedef alan bir süreç olarak görecekler ve bunu bir tehdit olarak algılayacaklardır. Bu noktada, ılımlı İslamcı kesimin postmodern dünya algısı ve küreselleşmeye duyduğu sempati daha da anlam kazanmaktadır. Bu yüzden ulusalcı kesimler özelleştirmeye, devletin ekonomiden çekilmesine, kimliğin ve tabii ki laikliğin yeniden tanımlanmasına şiddetle karşı çıkarken ve derin bir Batı karşıtlığına yönelirlerken, ılımlı İslamcılar bu yeni dönüşümü büyük bir hevesle kucaklayacaklar, küreselleşmeyi, devletin gücünü ve Kemalizm'in etkisini zayıflatacak bir fırsat olarak göreceklerdir. Sonuçta, Kemalizm devletçiliği ve milliyetçiliği merkeze alan bir dünya görüşüydü ve bu iki olgu küreselleşme süreci için artık kabul edilemez nitelikteydi çünkü küresel ekonomiye entegre olmanın önünde engel olarak duruyordu.[41] Gerek ABD gerekse AB'nin, aslında modernleşmeyi Batılılaşmayla eşanlamlı gören Kemalizm'e yönelik zaman zaman sert eleştirilerinin altında yatan temel etken bu olsa gerektir.

Türkiye'de neoliberal dönüşümün 24 Ocak kararlarıyla göreli olarak erken başladığı düşünülürse, bu dönüşümün bu ölçüde sancılı yaşanması ilginç bir durumdur. Önce askeri yönetim, ardından Özal iktidarlarıyla neoliberal küreselleşmeye eklemlenme yolunda hızlı bir giriş yapan Türkiye, 1990'larda hız kesmiştir. Gerek sık değişen iktidarların özelleştirme gibi kapsamlı işlevleri yerine getirememesi, gerek İslamcı hareketin nereye yöneleceği konusundaki belirsizlik, gerekse Kürt sorununun askeri yöntemlerle çözülmesi konusundaki ısrarın Silahlı Kuvvetlerin rolünü ve önemini artırması[42] ve bütün bunlara eşlik eden ekonomik krizler, devletin dönüşümü açısından 1990'ların kayıp yıllar olarak kalmasına yol açtı.

Bu durumda Türkiye'nin dönüşümü, on yıllık gecikmeye uğramış, 2000'li yıllarda AKP bu dönüşüme yeni bir hız kazandıracak zinde bir aktör olarak ortaya çıkmıştı. Zaten hem AB, hem de ABD uzun süredir Kema-

---

[41] Mehran Kamrava, "Structural Impediments to Economic Globalization in the Middle East," *Middle East Policy*, 31/4 (Kış 2004), s. 97.

[42] İlhan Uzgel, "Ordu Dış Politikanın Neresinde?," Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, der., *Türkiye'de Ordu, Bir Parti, Bir Zümre*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

lizm'in bir ideoloji olarak tasfiye edilmesini, devletle Kemalizm arasında bir "boşanma" yaşanmasını ısrarla dile getiriyordu. Özellikle Avrupa Parlamentosu'nun Hıristiyan Demokrat üyesi Arie Oostlander'in hazırladığı ve Kemalizm'in Türkiye'nin AB üyeliği önünde bir engel olduğunu söyleyen raporu Türkiye'de tepki doğuracak, bunun üzerine raporda bazı düzeltmeler yapılacaktı.[43] ABD karar verme merkezlerine yakın isimler de Kemalizm'i Türkiye'nin demokratikleşmesi önündeki engellerden biri olarak tanımlayacaklardır. Türk kamuoyunda çok bilinmese de Erdoğan'ın Washington'da Neo-Con çevrelerle bağlantılarını ilk kuran isimlerden olan Grenville Byford açıkça askerlerin siyasetten çekilmeleri çağrısında bulundu ve Türkiye'nin "Yeni Kemalizm"i oluşturmaları gerektiğini savundu.[44] Kemalizm'e yönelik bu eleştiriler sürerken, bunun tamamlayıcısı olarak AKP'ye yönelik destek devam edecektir. Örneğin, AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu'nun başkanı olan Joost Lagendijk, 22 Temmuz 2007 seçimlerinden AKP'nin zaferle çıkmasını değerlendirirken, bunun Türkiye için çok iyi bir haber olduğunu, AKP'nin böylelikle başarılı ekonomi politikasını ve demokratikleşme yolundaki reformlarını sürdürebileceğini söylemiştir.[45] Yine, AKP'ye kapatma davası söz konusu olduğunda gerek ABD gerekse AB çevrelerinden çok sert itiraz ve eleştiriler yükselecektir. Öyle ki, AKP deneyimini yakından takip eden eski ABD büyükelçisi Abramowitz ve Türkiye uzmanı Henri Barkey *Newsweek* dergisine yazdıkları bir makalede davayı "hukuksal darbe" olarak tanımlarken,[46] *Independent* gazetesinde çıkan bir yazıda "Müslüman, demokratik, laik, ekonomik açıdan istikrarlı ve AB ile Ortadoğu'yu birleştiren bir ülke yaratma projesinin, dünyamızın en önemli siyasi deneyi" olduğu söyleniyor ve bunun kapatma davası yüzünden çökmenin eşiğinde durduğu belirtiyordu.[47]

Ayrıca, modernist elitlerin ve ulusalcıların sahip oldukları laiklik anlayışı, Türkiye'nin, İslamcıların dönüşümünü sağlayan bir ülke olarak Orta Doğu coğrafyasına model oluşturması projesinin önünde bir engel haline gelmeye başlamıştı. Dolayısıyla, yalnızca İslamcıların ılımlılaştırılması yeterli değildi; Kemalist, katı laiklik anlayışının da dönüşmesi ve yumuşatılması gerekti ki, ulusalcıların asıl tepkisi bu sürece yönelik olarak gelişti. Fakat bu süreç, İslamcıların ılımlılaşmasından farklı olarak, geri tepecek, laiklik konusundaki duyarlılıkları arttıracak ve ulusalcılığı güçlendirecektir. Ulusalcılar

---

43 *Turkish Daily News*, 17 Mayıs 2003; *Hürriyet*, 30 Nisan 2003.

44 Grenville Byford, "Why Turkey's 'Islamists' are the West's best friends," *Europe's World*, (Sonbahar 2007).

45 *ABHaber*, 23 Temmuz 2007.

46 Morton Abramowitz ve Henri Barkey, "Turkey's Judicial Coup d'etat," *Newsweek*, 5 Nisan 2008.

47 Aktaran *Milliyet* "Dünyanın En Önemli Projesi Çökmenin Eşiğinde," 30 Temmuz 2008.

bu süreçte AB üyelik sürecini de kuşkuyla karşılamaya başlamışlar, insan haklarını negatif bir süreç olarak algılayarak Türkiye'nin bölünmesiyle bağlantılandırmışlar, Türkiye'de ABD karşıtlığının öncülüğünü yapmaya başlamışlardır.

Bununla birlikte AKP liderliği Türkiye'de devlet-sivil toplum kompleksinin dönüşümü gibi kapsamlı bir projeyi yürütecek bilgi, yaklaşım ve donanıma sahip değildi. Özellikle, demokratikleşme ve insan hakları konusunda eski Milli Görüşçülerin entelektüel donanımlarının son derece zayıf olduğu, öncelikli siyasal perspektiflerinin demokratikleşme olmadığı ve cemaat/tarikat ilişkisi çerçevesinde hiyerarşik bir kültürel ortam içinde yetiştikleri bilinmekteydi.

Liberallerin desteğinin yanında, doğrudan AKP liderliği ile İstanbul merkezli burjuvazi arasındaki ilk temasların AKP kurulmadan kısa bir süre önce sağlandığı görülüyor. Türkiye'de siyasetçilerin TÜSİAD önünde bir tür sınavdan geçmelerinin yalnızca AKP liderliğine özgü bir durum olmadığı bilinmektedir. Erdoğan da bu süreçten geçmiş ve önde gelen işadamlarından Bülent Eczacıbaşı'nın evinde diğer TÜSİAD üyeleriyle bir araya gelerek programını anlatmıştı.[48] TÜSİAD, AKP iktidarına zaman zaman eleştireler yöneltse de, özellikle ilk dönemde çok açık bir biçimde destek sağlamış, onun uyguladığı ekonomik programın, Kıbrıs sorunundaki açılımın ve 2005'e kadar daha ısrarla sürdürdüğü AB üyelik sürecinin arkasında durmuştur.[49]

Dolayısıyla, 2000'li yıllarda Türkiye siyasetinde yeni bir ittifak ilişkisi, yeni bir hegemonik blok oluştu. Bir yanda ılımlı İslamcılar, öte yanda arka planda TÜSİAD'ın, ama görünürde liberal entelektüellerin olduğu bu hegemonik blok Türkiye'nin dönüşümünü üstlendi. Bazıları eski solculardan oluşan bu liberal ve liberal/sol entelektüeller AKP'yi, Türkiye'yi demokratikleştirecek, baskıcı devlet aygıtının gücünü kıracak ve Batı ile bütünleşmeyi hızlandıracak yeni bir aktör olarak desteklediler, ona entelektüel rehberlik yaparak, hükümetin zina yasası çıkarma çabasına gösterdikleri tepki gibi zaman zaman sistemin sınırlarını çizen bir rol oynadılar.[50] Bu kesimlerin ileri sürdüğü argümanlardan biri AKP iktidarının desteklenmemesi durumunda, Türkiye'nin Silahlı Kuvvetlerin öncülüğünde ABD ile stratejik işbirliğini

---

48 Güngör, Yenilikçi Hareket, s. 87.

49 "Tüsiad'dan Erdoğan'a Destek," www.ntvmsnbc.com/news/337449.asp - 17k. Ayrıca bkz. Ziya Öniş, Political Economy of Turkey's JDP, 2004, s. 16.

50 *Radikal* gazetesi AKP yanlısı ve karşıtı tartışmalar için açık bir forum niteliği kazandı. AKP'yi destekleyen yazılar için bkz. Fuat Keyman, Ahmet Insel ve Baskın Oran'ın *Radikal 2*'deki yazıları ve İsmet Berkan, "AKP Liberal İttifakının Önemi," *Radikal*, 26 Eylül 2007. Ayrıca bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Haluk Şahin, *Liberaller, Ulusalcılar, Islamcılar ve Ötekiler*, Say yayınları, İstanbul, 2008, ss. 73-79.

derinleştireceği, bunun da strateji ve güvenlik konularını öne çıkararak ve demokratikleşme gündemini geri plana iteceği şeklindeydi.[51]

Bu yeni hegemonik bloğun bileşenleri Türkiye'de siyaseti giderek İslamcı ya da etnik kimliklerin üzerinden kurarken, CHP'nin de aynı dili laiklik ve karşıtı kavramlar üzerinden kurması sayesinde, siyasal tartışmalar kimlik sorunu içinde hapsedildi, böylelikle neoliberal sürecin yarattığı yıkım ve tahribatın gölgelenmesini sağladı.

Bu noktada burjuvazinin AKP'ye verdiği desteğin nedenleri üzerinde durmak gerekecektir.[52] Özal'ın ölümünden sonra Türkiye'deki liberaller ve büyük burjuvazi çıkar ve taleplerini aktaracak siyasal aktör bulmakta zorlanmaya başlarken, burjuvazinin içinden çıkan siyasal hareketler büyük başarısızlıkla sonuçlandı. Örneğin, Besim Tibuk'un Liberal Partisi ve Cem Boyner'in 1990'ların ortalarında başlattığı Yeni Demokrasi Hareketi toplumsal destek sağlayamadı. ANAP'ın Mesut Yılmaz'ın başkanlığında 1990'ların sonlarına doğru Türkiye'deki "milli güvenlik sendromunu" eleştirmek üzerine kurduğu siyasal söylemi seçmene inandırıcı gelmezken, Tansu Çiller'in liberal söylemle başladığı ama özellikle Kürt sorununda devletin geleneksel siyasetine eklemlenerek Susurluk sürecine angaje olması bu konudaki umutları boşa çıkardı.

Aslında, devletin dönüşümü 1990'lardan bu yana TÜSİAD'ın öncelikli gündemlerinden biriydi. Fakat daha önce de değinildiği gibi, 1990'ların iç ortamı, özellikle Kürt sorununun ele alınış biçimi ve 28 Şubat sürecinde büyük burjuvazinin Silahlı Kuvvetler'e sessiz destek vermesi, bunun etkili olmasını engellemişti. Oysa, aynı dönemde TÜSİAD eğitimden ordunun siyasetteki yerine, sağlıktan özelleştirmeye çok sayıda rapor hazırlayarak Türkiye siyasetinde önemli gündemler oluşturuyordu. Özellikle hazırlattığı "Demokratikleşme Paketi" Silahlı Kuvvetlerin tepkisini alacak, aralarında polemik yaşanacaktır.[53] Fakat o dönemde bu demokratikleşme projelerini üstlenecek, sahiplenecek bir siyasal parti ortaya çıkmayacaktır.

Dolayısıyla, 2000'lere gelindiğinde AKP bu tür bir projeyi üstlenecek tek siyasal parti olacaktır. Böylece, AKP yeni bir sentezi temsil etmiş, yeni oluşan hegemonik bloğun en önemli ayaklarından birini haline gelmiştir. İç ve uluslararası ortam artık Türkiye'de Türk-İslam sentezini istememekte, bunun küreselleşme sürecine karşı muhalif bir güce dönüşmesinden çekinmekte, 1980'lerdeki bu sentezin yerini ılımlı İslamcı-liberal sentezi almakta ve

---

51 Bu bakış açısının bir eleştirisi için bkz. İlhan Uzgel, "AKP'yi Konumlandırmak," *Radikal 2*, 16 Ocak 2005.

52 Söz konusu desteğin yetkin bir değerlendirmesi için bu derlemede Ergin Yıldızoğlu'nun bölümüne bakılabilir.

53 Bülent Tanör, *Türkiye'nin Demokratikleşme Perspektifi*, TÜSİAD, İstanbul, 1997.

bununla başlayan dönüşüm, sivil toplumu da içeren "ikinci demokratikleşme dalgası" olarak tanımlanmaktadır.[54]

1985-2008 tarihleri arasında tam olarak 246 kamu kuruluşu özelleştirilme kapsamına alınmış ve bu kuruluşların 188'inde hiçbir şekilde kamu payı kalmamıştır. 2008 yılı verilerine göre de toplam on altı kuruluş daha kapsam içinde bulunmaktadır. Özelleştirme İdaresi verilerine göre 1986-2003 yılları arasında 8,2 milyar dolar tutarında özelleştirme gerçekleştirilmişken; 2004 yılından sonra artan özelleştirme uygulamalarıyla birlikte 2004-2005 yıllarında 23 KİT, 2006 yılında da 87 KİT tamamen özelleştirilmiş ve sadece 2005 yılında 8,03 milyar dolarlık özelleştirme yapılarak son dört yılda bu rakam 21,9 milyara ve toplamda da 30,1 milyar dolara yükselmiştir.[55]

AKP'ye kadar Türkiye'de hükümetler özelleştirme çabalarını verimsiz ve devlet kaynakları üzerinde yük olan kuruluşların elden çıkarılmasının gerekliliğiyle meşrulaştırmaya çalışmışlardı. AKP hükümetinin farkı, kamu işletmelerinin kâr edip etmediğine ya da verimli olup olmadığına bakmadan bir ekonomik felsefe olarak hızla elden çıkarılmasına çalışmasıydı.[56] Dolayısıyla, ılımlı İslamcılarla Kemalistler arasındaki en önemli görüş ayrılığı yalnızca laikliğin yorumlanışına ilişkin değil, küreselleşme karşısındaki tutumlarıyla da ilişkiliydi.

AKP'nin gerçekleştirmeye çalıştığı bir diğer dönüşüm ise, AB üyelik süreci üzerinden ordunun siyasal sistem içindeki yerini yeniden düzenlemekti. Bu süreç, AB Uyum Paketleri doğrultusunda, özellikle MGK'nin kurumsal yapısında yapılan bir dizi reformu beraberinde getirdi. Daha önce de değinildiği gibi, Türkiye siyaseti gerek devletin kuruluş niteliği, gerekse de Soğuk Savaş koşullarında özellikle sol tehdide karşı oldukça güvenlikleştirilmişti (*securitized*). Bu güvenlik mantığının tasfiye edilmesi için öncellikle bunun asli unsuru olan ordunun siyasetteki yerinin ve ağırlığının azaltılması, bunun kurumsal düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi gerekti.[57] MGK yasasının değişmesi ve özellikle MGK Genel Sekreteri'nin yetki ve sorumluluk alanının daraltılarak, ilk kez genel sekreter olarak bir general yerine büyükelçinin atanması bu alandaki radikal değişikliklerden biri oldu.

---

54 Ahmet İnsel, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey," *South Atlantic Quarterly*, 2/3 (Bahar/Yaz 2003), s. 305.

55 Barış Övgün, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara, 2009, ss. 113-153.

56 Dilek Filizfidanoğlu, "2008 Özelleştirme Yılı," *Cumhuriyet Strateji*, 1 Ocak 208.

57 Bkz. Aylin Güney ve Petek Karatekelioğlu, "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challanges and Prospects," *Armed Forces and Society*, 31/3 (Bahar 2005). AKP döneminde ordu-sivil ilişkilerindeki gelişmeler için bkz. Metin Heper, "The Justice and Development Party and the Military in Turkey," *Turkish Studies*, 6/2 (Haziran 2005).

Güvenlik anlayışının dönüştürülmesine eşlik eden en önemli dönüşüm ise Türk dış politikasının en kronik sorunlarından biri olan Kıbrıs sorunundaki değişim oldu. Her ne kadar Kıbrıs sorunu uzun süredir Türkiye kamuoyundaki heyecanlı yerini kaybetmiş olsa da, konu Türkiye iç siyaseti açısından sahip olduğu önemi koruyordu. Kıbrıs sorunu, sorunun kendisinden çok ulusalcılar ile liberaller/küreselleşmeciler arasındaki mücadele alanlarından biri olarak önem taşıyordu. Ulusalcı perspektif Kıbrıs sorununda atılacak her geri adımı, Türkiye'nin güvenliği açısından yaratacağı düşünülen olası olumsuz sonuçlardan çok, psikolojik bir yenilgi, önemli bir mevzi kaybı olarak görüyor, buradaki çözülmenin Türkiye'nin bölünmesine giden yolu açacağını ileri sürüyordu.[58]

AKP liderliğinin içinden geldiği Milli Görüş hareketi ve Milli Selamet/Refah Partisi geleneğinde Kıbrıs özel bir yere sahipti, çünkü adaya askeri müdahale gerçekleştiğinde koalisyon ortağı olan Erbakan liderliğindeki MSP, dönemin başbakanı Ecevit'i adanın tümünü almamakla eleştiriyordu. Oysa, AKP hükümeti Kıbrıs konusunda keskin bir dönüşümü gerçekleştirerek öncelikle, son 40 yıldır Kıbrıs Türk siyasetinin değişmez ismi olan ve Türkiye'de de geniş bir kesimde saygı gören Rauf Denktaş'ı tasfiye etti. O tarihe kadar Kıbrıs siyasetini Denktaş eksenli oluşturup yürüten Türkiye, ona verdiği desteği çekmiş, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmasını istememişti.[59] Türkiye'nin bu müdahalesiyle yıllardır, yine Türkiye desteğiyle iktidarda bulunan Ulusal Birlik Partisi seçimleri kaybetmiş, liberal/sol gelenekten gelen Mehmet Ali Talat Cumhurbaşkanı olurken, Cumhuriyetçi Türk Partisi seçimleri kazanmıştı.[60]

Annan Planı Rumlar tarafından referandumda reddedildiği için uygulanamasa da, Türk dış politikasındaki bu radikal dönüşüm, Kıbrıs sorununda kemikleşmiş tutumun ve ulusalcı direncin kırılabileceğinin gösterilmesi açısından önem taşıyordu. Bu gelişme ayrıca, ordunun dış politikada ağırlık sahibi olmasının dayanaklarından birini ortadan kaldıracağı için de önem taşıyordu. Yine, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin güvenliği ve stratejik çıkarları odaklı geleneksel yaklaşımın terk edilmesi, Erdoğan yönetiminin Batı gözündeki önem ve değerini artıran bir etkiye sahip oldu.[61]

---

58 Bu görüşün savunucuları arasında ve Mümtaz Soysal ve Erol Manisalı gibi isimler bulunmaktadır.

59 *Milliyet*, 1 Ekim 2005. Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, *AB, AKP ve Kıbrıs*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

60 Rauf Denktaş'la söyleşi *Cumhuriyet*, 8 Ekim 2006.

61 Milliyet'in o sıralar Washington muhabiri olan Yasemin Çongar Erdoğan'ın orada olumlu karşılanmasında bu uzlaşmaya yakın tavrının önemli katkısı olduğunu yazmaktadır. "Erdoğan'ın Amerika'da İmajı Düzeliyor," *Milliyet*, 29 Ağustos 2005.

AKP hükümetinin Kürt sorunundaki açılım çabaları ise, sorunun kendine özgü nitelikleri ve Türkiye dışındaki dinamikleri nedeniyle Kıbrıs sorununda olduğu gibi kesin bir dönüşüme izin vermedi ve daha iniş çıkışlı bir seyir izledi. Geleneksel İslamcı yaklaşım Kürt sorununun temelinde Kemalist homojenleştirme siyasetini görmekteydi ve İslami kimliğin bu sorunu çözeceğini savunuyordu.[62] AKP de bu çizgiyi sürdürdü.[63] Parti programına bakıldığında AKP sorunu çevresinden dolaşmadan "Kürt sorunu" olarak tanımladı. Hatta, Erdoğan bir başbakan olarak ilk kez Diyarbakır gezisinde doğrudan "Kürt sorunundan" söz etti. AB ile uyum yasalarının da sağladığı olanakla, bölgede olağanüstü halin kaldırılması, Kürtçe kursların açılması, hapisteki eski Kürt milletvekillerinin salıverilmesi gibi uygulamalar AKP'ye önemli puan kazandırdı.

Fakat genel olarak Kürt sorunu AKP için bir ikilem de yarattı. Öncelikle AKP'nin milliyetçiliğe vurgu yapmayan söylemi, hükümet olmasına rağmen devletle kendisinin de sorunlu olduğu görüntüsü ve açıkça Kürt sorunundan bahsetmesi bölgede bir miktar sempati toplamasına yardımcı oldu. Bunun yanında tarikat ve cemaat bağlantılarının da devreye sokulmasıyla genel seçimlerde bölgede DTP'den daha fazla oy almasını sağlayabildi, hatta 2007 seçimlerinde bölgedeki oylarını %26'dan %53'e çıkartabildi.[64] Bununla birlikte, 2004'ten itibaren PKK eylemlerinin başlaması ve can kayıplarının artması, ülkede milliyetçi atmosferin yükselmesi ve kuzey Irak'a yönelik harekat taleplerini gündeme getirmesi ve sonunda Türkiye'nin 2007 sonundan itibaren bölgeye yönelik hava ve kara harekatına başlaması AKP'yi zor durumda bıraktı. AKP bölgede uğradığı zemin kaybını 2008 Mayısında ortaya attığı Güneydoğu Anadolu Projesine yeni bir ivme kazandırma ve TRT'den Kürtçe yayın atağıyla gidermeye çalışacaktır.

ABD ve Müslüman Toplumların Denetimli Dönüştürülmesi Sorunu

AKP'nin iktidar deneyimine uluslararası bağlam açısından baktığımızda ise, öncelikle 2000'li yıllarda Bush yönetiminin ortaya attığı Müslüman dünyasında demokratikleşme perspektifinin (*forward strategy of freedom*) ilk örneklerinden biri olarak AKP'nin önem kazandığı görülmektedir. Bu yüzden öncelikle, Türkiye'de "Büyük Orta Doğu Projesi" olarak yanlış çevrilen ve

---

62 Milli Görüş hareketinin bu sorundaki pozisyonunun detaylı incelemesi için bkz. Fehmi Çalmuk, *Erbakan'ın Kürtleri: Milli Görüşün Güneydoğu Politikası*, Metis Kitap, İstanbul, 2001.

63 Hakan Yavuz ve Nihat Ali Özcan, "The Kurdish Question and Turkey's Justice and Development Party," *Middle East Policy*, 13/1 (Sonbahar 2006), s. 103.

64 Rabia Karakaya Polat, "The AKP and the Kurdish Issue: What Went Wrong?" *SETA, Policy Brief*, no. 14 (May 2008), p.1.

daha önemlisi yanlış tanımlanan/algılanan sürecin kendisine değinmek gerekecektir.

ABD'nin son 50 yıldır Orta Doğu'da istikrarı, özgürlük ve demokrasiye tercih ettiği iyi bilinen ve ABD'li yetkililerce de kabul edilen bir gerçektir. Bush yönetiminin 11 Eylül'den itibaren demokratikleşmeyi dış politika hedeflerinden biri haline getirdiğini açıklaması[65] ise bölgedeki baskıcı yönetimlerde rahatsızlık ve tepki yaratırken, bölge halklarında memnuniyet bir yana kuşku doğurdu. ABD'nin özellikle Orta Doğu bölgesinde geçmişten gelen derin bir güvenirlik sorunu vardı ve Irak'ın bir süre sonra işgal edilmesi bu kuşkuyu güçlendirmişti.

Hem Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi hem de Bush'un *Carnegie Endowment for Democracy* adlı düşünce kuruluşunda 6 Kasım 2002'de yaptığı konuşma Orta Doğu'da demokratikleşmeyi öncelikli bir siyaset olarak benimsediğini gösteriyor ve bu yeni yaklaşım yaklaşık 50 yıllık ABD politikasının temeli olan bölgedeki baskıcı yönetimleri desteklemeye dayalı politikasından önemli bir sapma anlamına geliyordu.

Yalnızca retorik düzeyde değil, uygulamada da Bush yönetiminin bazı arayışlara girdiği görüldü. ABD'nin gelişmekte olan ülkelere yardımı, tespit edilmiş 16 demokratik reform göstergesine bağlaması bunlardan biriydi. ABD bunun için örneğin yalnızca 2006'da 5 milyar dolar ödenek ayırmıştı.[66] ABD Dışişleri Bakanlığı Aralık 2002'de Orta Doğu Ortaklık Girişimi'ni (*Middle East Partnership Initiative*) başlatarak ekonomik, eğitim ve siyasal reform konusundaki gelişmeleri teşvik etmeye başladı.[67]

Fakat bu konudaki en önemli ve ses getiren açılım Büyük Orta Doğu Girişimi oldu. G-8 zirve toplantısı için hazırlanan plan erken bir tarihte, Şubat 2004'te İngiltere'de yayınlanan Al-Hayat dergisine sızdırılarak hem ABD müttefiklerinin, hem karşıtlarının hem de bölge ülkelerinin tepkisi ölçüldü.

Bölge uzmanlarının katkısıyla BM Arap İnsani Kalkınma Raporu'ndaki verilere dayanılarak hazırlanan rapor, Müslüman ülkelerdeki toplumsal, ekonomik, eğitim gibi alanlardaki korkunç sosyal koşullara dikkat çekiyor ve bunların düzeltilmesi için sivil toplumun güçlendirilmesi, kadının statüsünün geliştirilmesi, eğitim seferberliğine başlanması, mikro kredi yoluyla orta sınıf yaratılması ve siyasal çoğulculuk gibi öneriler getiriyordu. Basında ilk taslağın yer alması bölge ülkelerinde, toplumsal kesimlerde, entelektüeller arasında ve yönetim katında ciddi eleştirilere yol açtı. Özellikle Orta Doğu'daki Müslüman coğrafyasının en kritik iki ülkesi Mısır ve Suudi Arabis-

---

65 Marina Ottoway and Thomas Carothers, "Middle East Democracy," *Foreign Policy* (Kasım-Aralık 2004), s. 23.

66 Paula Dobriansky ve Thomas Carothers, "Democracy Promotion," *Foreign Affairs* (Mayıs-Haziran 2003), s. 74.

67 Richard Haass, "Toward Greater Democracy in the Middle East," *The Washington Quarterly*, 26/3 (Yaz 2003), s. 144.

tan planı en sert eleştiren ülkeler oldular.[68] Plan resmen Haziran 2004'te ABD'nin Georgia eyaletindeki Sea Island'da toplanan G-8 zirvesinde gündeme geldiğinde, yükselen tepkiler doğrultusunda yeniden düzenlendi. Yapılan en önemli düzeltme ise bölgedeki değişimin dışarıdan empoze edilmeyip, içeriden kaynaklanması gerektiği yolundaki bölgesel bakış açısının Girişim'e yansıtılmasıydı.

Bu noktada Türkiye'de özellikle ulusalcı kesimin büyük kuşkuyla karşıladığı ve "BOP" olarak tanımladığı girişimin Orta Doğu'da yeni bir sınır düzenlemesini değil, toplumsal dönüşümü hedeflediğini belirtmek gerekir. Ayrıca, gerek bölgeden yükselen tepkiler, gerekse bazı gelişmeler Girişim'in terk edilmese bile ilk baştaki önem ve ağırlığının azalmasına yol açmıştır.

Bu noktada ABD'nin Müslüman dünyasında siyasal, toplumsal ve ekonomik bir dönüşüm başlatmak istemesinin nedenleri üzerinde kısaca durmak gerekecektir ki, bu nedenlerin Türkiye ile bağlantılı yönleri de bulunmaktadır.

Öncelikle, neredeyse bütün ABD'li Orta Doğu ve İslam uzmanları, bölgedeki diktatörlere verilen desteğin artık istikrar yaratmaktan çok, kendisini somut olarak 11 Eylül saldırılarında gösteren İslamcı radikalizmin yükselişinin altında yatan nedenlerden birine dönüştüğünü kabul ediyorlar.[69] Bu yüzden Amerikan karar vericileri bölgede demokratikleşmenin şiddet anlayışının önüne geçeceğini savunuyorlar.

İkinci olarak, yine bütün ABD'li Orta Doğu uzmanlarının hemfikir olduğu bir gözlem, genel olarak bölgede siyasal İslam'ın yükselişe geçtiğidir. Fas'tan Endonezya'ya kadar stratejik açıdan son derece önemli bir coğrafyada bir milyardan fazla bir nüfus arasında görülen bu gelişme ABD tarafından kaygıyla izlenmeye başlandı.

Müslüman toplumlar özellikle son 20 yıldır ciddi bir kriz içinde bulunuyorlar. Bazı uzmanlarca "devletin başarısızlığından" (*state failure*) kaynaklandığı ileri sürülen bu kriz, otokratik yönetimlerin artık halklarını memnun edememeye başladığını ortaya koymaktadır.[70] Orta Doğu'da devlet siyasal (demokratikleşme), ekonomik (kalkınma), askeri (İsrail'e karşı başarı) toplum (eğitim, kadının statüsü) gibi yaşamın bütün alanlarında başarısız olurken, kurdukları tarikat bağlantıları ve toplumsal ağlarla sosyal yardım alanında devletin bıraktığı boşluğu radikal İslamcı örgütlerin doldurduğu görülmektedir.

---

68 ABD içinden gelen eleştiriler için bkz. Marina Ottoway and Thomas Carothers, "The Greater Middle East Initiative: Off to a False Start," Carnegie Endowment, *Policy Brief*, 29 Mart 2004.

69 Jennifer Windsdor, "Promoting Democratization can Combat Terrorism," *The Washington Quarterly*, (Yaz 2003).

70 Emmanuel Sivan, "The Clash within Islam," *Survival* (Bahar 2003), s. 28.

Devletin başarısızlığının yanında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan ideolojik başarısızlıklar da söz konusuydu. Özellikle, Arap milliyetçiliğinin hem Nasırcı hem de Baasçı versiyonları ideolojik çekiciliğini yitirmişti. Bölgedeki sosyalist akım ise zaten Doğu Bloku'nun çöküşüyle etkisini kaybetmişti.

Bu yüzden, Müslüman toplumlar ideolojik bir çıkmaz içinde bulunuyor ve İslamcılık ya da siyasal İslam, Graham Fuller'ın dediği gibi, burada tek canlı ve ümit vadeden ideoloji olarak kalıyor ve radikal hareketlere ideolojik meşruiyet sağlıyordu.[71]

Üçüncü olarak, Müslüman toplumlarda, nüfus artışı büyüme oranlarının çok üzerinde seyrediyordu ve bu durum ekonomik ve toplumsal koşulları giderek bozmaya başlamıştı. ABD'li uzmanlar bölge ülkelerindeki nüfusun önümüzdeki 25 yılda %30 artacağını ve bu ülkelerdeki nüfusun %40'ının 25 yaş ve altında olacağını hesaplamaktadırlar. Bu koşullar altında bölgedeki rejimlerin genç kitlelerin ihtiyacını karşılama ihtimali düşük gözükmektedir.[72] Devletin yerine getirmekte zorlandığı işlevleri üstlenmeye başlayan Batı karşıtı radikal İslamcı tarikat ve cemaatler okul eğitiminden, sağlığa kadar birçok alanda etkinliklerini artırmaktadırlar. ABD, bu eğilim devam ettiği takdirde önümüzdeki dönemde radikallerin güç kazanmasını önleyemeyeceğini düşünerek, demokratik mekanizmalarla onları siyasal sistem içine çekmenin hesabını yapmaktadır. Önerilen yaklaşım, radikal grupların yeraltına inmek yerine, meşru siyasal zemin içinde demokratik seçimlere katılarak siyasal dillerini ve pozisyonlarını yumuşatmak zorunda kalmalarıdır. Yani, radikal İslam'ın çözümü katı, mesela Kemalist tipi laiklik, değil ılımlı İslam'da yatmaktadır. Tabii ABD bu konuda dikkatli davranacak ve daha çok ılımlılaşmak isteyen gruplar üzerinde duracaktı.[73] Eğer radikal İslamcı gruplara siyasal süreçlere katılma olanağı sağlanmazsa bunun alternatifi, onların daha da radikalleşmesi, yeraltına inmesi ve daha yıkıcı etkiler yaratması olacaktı. Örneğin, bu hareketlerin seçimlere katılması siyasal söylemlerini yumuşatmalarını gerektirecek, halkın somut sorunlarına somut çözüm önerileri önermek zorunda kalacaklardı. Belki de en önemli nokta İslamcıların kendilerine ait kapsamlı bir ekonomik programlarının bulunmamasıydı. Dolayısıyla, demokratikleşme ve meşru zeminde siyaset yürütme radikalliği ortadan kaldıracak (*de-radicalize*) ve programlarını ılımlılaştıracaktı. İktidara gelmeleri durumunda ise siyasetin ve yaşamın katı

71 Graham Fuller, "The Future of Political Islam," *Foreign Affairs* (Mart-Nisan 2002).

72 Graham Fuller, *The Youth Factor: The New Demographics of the Middle East and the Implications for US Policy*, Washington Institute, The Saban Center, 2003.

73 Cheryl Benard, Civil Democratic Islam: Partner, Resources, and Strategies, Santa Monica, Rand Cor. 2003; Report of the Presidential Group, Security, Reform and Peace, The Three Pillars of the US Strategy in the Middle East, Washington Institute, 2005, s. 47.

gerçekçiliği ile karşılaşacaklar, gerçekçi bir ekonomik programa sahip olmadıkları için Batı'dan alacakları yardıma, desteğe ihtiyaç duyacaklardı. Bütün bunların gerçekleşebilmesi için de bu ülkelerde demokratikleşme ve çok partili hayata geçiş gerekliydi.[74] Diğer bir deyişle, İslamcıların seçim yoluyla iktidarı hedeflemesi onları sıradan bir siyasal harekete çevirecek, muhalif hareket ve aktörler olarak çekiciliklerini kaybedeceklerdi.

Böylece, ABD'li yetkili ve uzmanların duruma göre liberal, ılımlı ya da sivil olarak tanımladığı bu İslam anlayışı, kurulacak yeni Orta Doğu'nun temelini oluşturacaktı. Ilımlılaştırılmış Müslümanlar, içinde bulundukları toplumları küresel sistemle daha derinden entegre edeceklerdi. Demokrasinin sivil toplum olmadan yaşayamayacağı bilindiğinden, bölgede sivil toplumun gelişmesine de önem verildi ve Bush yönetimi tarafından reformun motoru olarak tanımlandı.[75] Bunun Müslüman toplumlarda biriken toplumsal/siyasal baskının emniyet sübabı olacağı düşünülüyordu. Yani, otokratik rejimler ılımlı İslamcıların da desteğiyle demokratikleşeceklerdi. Yine bu plana göre, bölgedeki Batı ve ABD karşıtlığı azalacak, ılımlı İslamcılar ABD'nin yeni müttefikleri olacaktı. Bu süreçten İslamcılar da yararlanacak, ABD politikasındaki değişim onları iktidara taşıyacaktı.

Dördüncü olarak, yine önde gelen ABD uzmanlarına göre, küreselleşme çağında sert, baskıcı bir otoriteye dayanan rejimlerle istikrarı sağlamak artık bir hayal olmuştu. Katı otoriter sistemler toplumsal, ekonomik ve siyasal şoklara dayanamazlardı.[76] Diğer bir deyişle, otoriter rejimler 1979'da olduğu gibi yıkılırsa bunun Batı için olumsuz etkileri çok daha ağır olurdu.

Kısaca belirtmek gerekirse, ABD küresel sistem ile uyumlu bir İslam dünyası tercihini sürdürmektedir. Demokratikleşmenin genişletilmesi tartışması ise bunun araç ve mekanizmalarındaki değişimi ortaya koymakta ve bölgenin Batı sistemine olan bağımlılığını demokratik, seçimle gidip gelen hükümetler üzerinden kurmayı hedeflemektedir. ABD bu yüzden ortaya attığı girişime "stratejik demokratikleşme" adını vermekte, demokrasiyi araçsallaştırmaktadır.[77]

ABD'nin baskıları sonucu Mısır, Suudi Arabistan, Fas, Yemen, Kuveyt ve Bahreyn gibi ülkelerde sınırlı ölçüde de olsa bazı reformlar gerçekleştirildi. Ne var ki, Filistin'de Hamas'ın iktidara gelmesi, Mısır'da Müslüman

---

74 Ray Takeyh, "Close but No Democracy," *The National Interest* (Kış 2004/2005), s. 63.

75 Daniel Neep, "Dilemmas of Democratization in the Middle East: 'The Forward Strategy of Freedom,'" *Middle East Policy*, 21/3 (Sonbahar 2004), s. 79.

76 Richard Haass, "Toward Greater Democracy in the Middle East," *The Washington Quarterly*, (Yaz 2003) s. 143; Steven Cook, "The Right Way to Promote Arab Reform," *Foreign Affairs* (Mart-Nisan 2005), s. 91.

77 Bill Owens and Troy Eid, "Strategic Democracy Building: How US can Help?" *The Washington Quarterly* (Sonbahar 2002).

Kardeşlerin diğer siyasal partiler altında meclise girmeleri ve tutumlarını yumuşatmamaları, Irak işgalinin ortaya çıkardığı korkunç tablo, ABD'nin bu girişimi yavaşlatmasına neden oldu.[78] ABD bu noktada "otokratlar" ile "teokratlar" arasında kaldığında, genel söylem olarak demokratikleşmeden vazgeçmemekle birlikte, şu anki tercihini ilkinden yana sürdürmektedir.

AKP ve Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (BOP)

Görüldüğü gibi, Türkiye'deki İslamcı hareketin dönüşümü Orta Doğu'da ABD'nin başlatmak istediği demokratikleşme dalgası ile bağlantılıydı. AKP'nin hem kendisinin dönüşümü, hem de Türkiye'de giriştiği reformlar özellikle ABD'li yetkililerden büyük destek gördü. Örneğin, ABD'nin Ankara büyükelçisi bu reformları cesur ve umut verici olarak tanımladı.[79] ABD basınında da AKP'ye destek neredeyse kesintisiz sürerken, *New Yok Times* gazetesi "Türkiye'nin Başarı Öyküsü" başlığını atıyordu.[80] Graham Fuller Türkiye'de sessiz sedasız bir devrim yaşandığını ve Türkiye'nin siyasal İslamcı bir hareketi ılımlılaştırıp siyasal sisteme entegre etme konusunda Müslüman dünyasında ilk başarılı örneği oluşturduğunu yazdı.[81]

Bush yönetiminin 2003-2004 döneminde Orta Doğu'da reform konusuna verdiği önemin farkında olan AKP hükümeti, bölgedeki birçok ülkeden farklı olarak, Genişletilmiş Orta Doğu Girişimini büyük bir heyecanla karşıladı. Hatta, daha Kasım 2003'te Erdoğan Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada İslam ve demokrasinin birbiriyle uyum içinde olduğunu, Türkiye örneğinin demokrasinin Müslüman ülkelerde de yaşayabileceğini gösterdiğini söyledi.[82]

Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de ABD söylemini neredeyse aynen tekrar ettiği İslam Konferansı Örgütü'nün Mayıs 2003'teki Tahran zirvesinde, bölge ülkelerini yaşadıkları sorun ve sıkıntılara yeni bir perspektiften bakmaları gerektiğini önerdi ve Müslüman dünyanın öncelikle bir

---

78 David Schenker, ed., *Countring Islamists at the Ballot Box: Alternative Strategies*, Washington Institute, Policy Focus (Kasım 2006), s. 2.

79 Sedat Ergin'in Ankara'daki ABD Büyükelçisi Eric Edelman'la söyleşisi için bkz. *Milliyet*, 17 Haziran 2004.

80 *The New York Times*, 28 Ocak 2004.

81 Graham Fuller, "Turkey: A True Model for the Muslim Future," *Newsweek*, November 3, 2004. Fuller'a eşlik eden başka uzmanlar da vardır. Mohammed Ayoob, "Turkey's Multiple Paradoxes," *Orbis*, (Summer 2004) p. 462. Bunu gerçekçi bulmayan bir görüş için bkz. Ömer Taşpınar, *An Uneven Fit: the Turkish Model and the Arab World*, Washington DC, The Brookings Institution, 2003.

82 Address by R. T. Erdogan, "Democratization in the Middle East, Pluralism in Europe: Turkish View," Harvard University, 30 January 2003, *Journal of Turkish Weekly*, Internet edition. http://www.turkishweekly.net/articles.php?id=8

özeleştiri sürecinden geçmesini, Müslüman ülkelerin kendilerine bir çeki düzen vermelerini, İslami radikal hareketlerin ortaya çıkış nedenlerine eğilmeleri gerektiğini vurguladı. Burada ABD'nin talebi olan siyasal katılım, siyasal açıklık ve toplumsal değişim isteğini dile getirdi.[83]

Türkiye'nin stratejik öneminin vurgulanmasının askeri yapıyı ve güvenlik bürokrasisini güçlendirmesi gibi, AKP de demokratikleşme açılımının ABD nezdinde kendi önem ve değerini arttırdığını çabuk fark etti. Hatta, Girişim Al-Hayat dergisinde yayınlandıktan yalnızca iki gün sonra Erdoğan Diyarbakır'ın Genişletilmiş Orta Doğu Girişiminin merkezi olabileceğini söyledi.[84] Gül ise Kızılcahamam'da düzenlenen AKP toplantısında daha da açık konuşarak iktidara gelmelerini bu girişime borçlu olduklarını ve girişimin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkeleriyle uyum içinde olduğunu belirtti.[85]

Girişim'in resmen açıklandığı Şubat 2004'te Sea Island, Georgia'daki G-8 zirvesine Erdoğan Müslüman ülkeler arasında katılan ender başbakanlardan biriydi. Dışişleri Bakanlığı ise Türkiye'nin Girişim'in hedeflerinden biri olarak gösterilmesinden rahatsızlık duymaktaydı. Dışişlerinin önerisi üzerine, Türkiye'nin Girişim'deki yeri hedef ülkeden "demokratik ortak" statüsüne dönüştürüldü.[86] Zirve toplantısında Türkiye, temel hedefi bölgede demokrasi ve sivil toplumu geliştirmek olan "Demokrasi Yardım Diyaloğu"na (*Democracy Assistance Dialogue*) İtalya ve Yemen ile birlikte eşbaşkan oldu ve bu eşbaşkanlık ulusalcılar tarafından, Erdoğan'ın "BOP'un eşbaşkanlığını" üstlenmesi olarak aşağılamak amacıyla kullanıldı. Türkiye yine bu çerçevede oluşturulan "Gelecek Forum"u (*Forum for the Future*) programına bakan düzeyinde katıldı.

"BOP" Türkiye'nin siyasal gündeminde özel bir yere sahip olurken ve bölünme sürecinin adı olarak hararetle tartışılırken, Türkiye Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi çerçevesinde sessiz sedasız bölgede sivil toplumun gelişmesi ve küçük ölçekli firmalara destek sağlanmasına yönelik toplantılara ev sahipliği yapmayı sürdürdü. İslam Konferansı Örgütü'nün 2004'te İstanbul'daki toplantısında "İstanbul Bildirisi" yayınlanarak demokrasinin yayılması ve rejimlerin temsili niteliğe kavuşması talebi dile getirildi. Sivil toplum kuruluşu olarak Türkiye'den resmen TESEV'in tayin edildiği bu süreçte, özellikle bölgedeki kadınların toplumsal hayata daha geniş katılımı için çalışmalar başlatıldı ve Türkiye'de 2005'ten 2006'ya dek dört toplantı yapıldı. Erdoğan da Girişim içindeki sorumlulukları çerçeve-

83 *Radikal*, 29 Mayıs 2003.

84 Teke Tek televizyon programı, 16 Şubat 2004; Sa'ad Abdul Mejid, "Turkey Enthusiastic about US Greater Middle East" *Islamonline*, 17 Şubat 2004.

85 *Radikal*, 14 Mart 2006.

86 "Türkiye Demokratik Ortak," *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 2004.

sinde 2005 boyunca Suriye, Ürdün, Lübnan, Yemen, Fas ve Tunus'a ziyaretlerde bulundu. Haziran 2005'te Beyaz Saray'da Erdoğan'ı kabul eden Bush Türkiye'de demokrasinin Orta Doğu bölgesi halkları için örnek olduğunu söyledi.[87] Türkiye ise doğrudan kendi modelinin bölge ülkelerine empoze edilmeye çalışılmasının tepki yaratacağını fark ederek bir "esin kaynağı" olarak tanımlanmayı tercih etti. Bir yandan Dışişleri Bakanlığında Girişim ile ilgili bir daire açılırken, TÜSİAD da Türkiye'nin Girişim içinde yer almasına tam destek sağladı. Daha önce de belirtildiği gibi, Girişim bölgesel gelişmeler nedeniyle hızını kaybettiyse de, bölgedeki rejimlerin değişikliğine yol açmayacak küçük reformlar devam etti ve ABD'nin işaret edebileceği bir başarılı örneğin bulunması önem taşıdı.

Sonuç

Bütün dış bağlantı ve dayanaklarına karşın, AKP'yi indirgemeci bir yaklaşımla ABD projesi olarak tanımlamak, ortaya çıkış ve yükselişini tamamen dış dinamiklerle açıklamak yetersiz olacaktır. AKP Türkiye'de, 1980'lerde Özal iktidarları döneminde başlayan ve 1990'larda kesintiye uğrayan dönüşümü gerçekleştirme süreci ile Orta Doğu'da ABD'nin başlatmak istediği İslamcı hareketleri sistem içine çekme projesinin kesiştiği bir noktada ortaya çıktı.

Bu özel konjonktür AKP'nin çok geniş bir desteği arkasında bulmasını sağladı. Türkiye tarihinde ilk kez bir siyasal aktör içeride Anadolu sermayesi ve onun temsilcisi MÜSİAD'ın, TUSKON'un, Gülen ve Nakşibendi gibi cemaatlerin ve aynı zamanda TÜSİAD'ın ve liberallerin desteğini alırken ve onların çıkarlarını bir siyasal hareket içinde temsil edebilirken, dışarıda da ABD ve AB'nin ve aynı zamanda 2008'e dek yüksek düzeyde seyreden petrol fiyatlarının getirdiği birikime sahip Arap ve bazı Orta Doğu ülkelerinin desteğini sağlayabildi.

AKP bir yandan liberallerin desteğini elde edebilirken ve neoliberalizmi bütün gücüyle hayata geçirmeye çalışırken, kendisini devlet/merkez karşıtı; çevreyi, dışlanmışları temsil eden bir siyasi hareket olarak sunabildi. Bir yandan sırtını yerel ve küresel iktidar bloklarına dayarken ve sermayenin iktidarını temsil ederken, öte yandan kendisini mağdur olarak kabul ettirebilme başarısını gösterebildi. Başörtüsü yasağından partinin kapatılma davasına, Genelkurmay'ın 27 Nisan 2007'deki "e-muhtırası"ndan Ergenekon olayına kadar çok sayıda gelişme AKP'nin mağdur ve mazlum olduğu iddiasının devamını sağladı. Böylece AKP'yi seçim sandığında yenemeyenlerin

87 National Review Online, 2 Ağustos 2005.

hukuk mekanizması ve hatta derin devletin istikrarsızlaştırma ve darbe girişimleriyle tasfiye etmeye çalıştığı algısını canlı tutabildi.

Neoliberal küreselleşme doğrultusunda sağlıktan özelleştirmelere, yerli şirketlerin hızla el değiştirmesinden sosyal güvenlik kazanımlarının tasfiye edilmesine dek giden bir süreçte, eski İslamcıların sistem içindeki iktidar oyununa çekilmesiyle Türkiye'de küreselleşmeye karşı olası bir İslami direniş alanı da pasifize edilmiş oldu. Diğer bir deyişle, İslamcı hareket AKP deneyimiyle Batı karşıtı muhalif niteliğini yitirirken, ulusalcı yükselişin toplumsal ve siyasal koşullarını yarattı.

Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü

Yrd. Doç. Dr. Pınar Bedirhanoğlu[*]

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Türkiye'de 2002'den bu yana süregelen iktidarı, liberal ve muhafazakâr çevreler tarafından sık sık ülke siyaseti açısından köklü dönüşümler içeren bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Henry Barkey ve Yasemin Çongar'ın, AKP'nin 2007'deki genel seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkmasının ardından kaleme aldıkları makalelerinin başlığı, bu eğilimi en iyi yansıtan örneklerden biridir: "Türkiye'nin Seçimlerini Yorumlamak: Bir Devrim Yapmak".[1] Barkey ve Çongar'ın, Kürt sorunu ve serbest piyasacı reformlar karşısında uzlaşmaz bir tutum izleyen Kemalist seçkinlere karşı liberal demokrasinin, barışın ve hukukun üstünlüğünün taşıyıcısı olan AKP'nin zaferi olarak tanımladığı bu "devrim" süreci[2], ilgili yazında ayrıca, çevrenin merkeze ya da yerel sermayenin İstanbul merkezli büyük sermayeye tepkisinin bir sonucu olarak da değerlendirilmektedir.[3]

---

* ODTÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü

1 Henri J. Barkey ve Yasemin Çongar "Deciphering Turkey's Elections, The Making of a Revolution", *World Policy Journal*, Cilt: 24, Sayı: 3, 2007, ss. 63-73.

2 Barkey ve Çongar, s. 63.

3 Cihan Tuğal "NATO's Islamists", *New Left Review*, No.44, 2007, s. 5-34. AKP'nin burjuvazi içindeki desteğinin Anadolu sermayesinden geldiğini ve bunun Türkiye siyasetinde devrimci bir dönüşüm olduğunu ileri süren yazarlardan biri de Hasan Bülent Kahraman'dır. Sermaye-emek çelişkisini esas alan sol bir perspektiften yola çıktığını belirten Kahraman'ın bu analizleri için, bknz. Hasan Bülent Kahraman, "Anadolu-İstanbul Meydan Muhaberesi" (15.9.2008), "Anadolu-İstanbul Meydan Muhabereleri-2" (17.9.2008), Anadolu-İstanbul Meydan Muhaberesi-3" (18.9.2008), "Muhabere Tahlilleri-1" (24.9.2008), "Burjuvazi-AKP Gizli İttifakı" (25..2008), *Sabah Gazetesi*. Kahraman'in bir eleştirisi için bknz. Mustafa Sön-

Galip Yalman'ın Türkiye'de neoliberal devlet eleştirisine ilişkin geliştirdiği "muhalif ama hegemonik" ifadesini[4] AKP iktidarına uyarlarsak, bu "devrim" savının AKP'nin "muhalif ama iktidar" bir pozisyondan siyaset yapmasını kolaylaştırarak Parti'ye en azından bir süre için güçlü bir politik söylem kazandırdığını ileri sürebiliriz.[5]

Bu tür yorumlar, tarih ötesi anlamlar taşıyan siyasi-iktisadi modeller üzerinde yükseldiklerinden, ne küresel ölçekte ne de buna koşut olarak Türkiye'de yaşanan toplumsal dönüşümleri tarihsel bütünlükleri içinde açıklayabilmektedirler. Zira, 1980'lerden itibaren dünya çapında uygulamaya konan neoliberal politikalar, bugün bırakalım Türkiye'yi, Batı'da dahi liberal demokrasinin ve barışın geleceğini ciddi biçimde tehlikeye sokmuştur.[6] Irkçılık, ayrımcılık, terörle mücadele adına hayata geçirilen baskıcı uygulamalar ve kayıtsız emek sömürüsü, bugün Güney ülkeleri kadar Kuzey ülkelerinin de sorunlarıdır. Bu sorunların, içinde bulunduğumuz küresel kriz nedeniyle daha da derinleşmesi beklenmektedir. AKP iktidarının Türkiye siyaseti açısından anlamını, küresel kapitalizmin günümüzde ulaştığı sömürü düzeyini ve bunun dünya genelinde gözlemlenebilen siyasi sonuçlarını dikkate almadan liberal demokratik bir devrim olarak tanımlamak, sermaye yanlısı sınıfsal bir duruşun ifadesidir.

Bu makale, AKP iktidarını Türkiye siyaseti içinde tarihsel bir kırılma olarak değerlendiren bu tür liberal ve muhafazakâr yorumların aksine, AKP'nin Türkiye'de baskıcı ve otoriter devlet yapısını İslamcı muhafazakâr bir model üzerinden yeniden üretmeye aday bir iktidar pratiğine sahip olduğunu, bu nedenle de bir kırılmadan çok bir sürekliliği temsil ettiğini ileri sürecektir.[7] Bu çerçevede önce, neoliberal dönüşüm süreci içinde devletin rolüne ve önemine ilişkin genel bir çözümleme yapılacak, devletlerin neoliberal mantıkla yeniden yapılanması sürecinde ortaya çıkan siyasi gerilimle-

---

mez "Hasan Bülent Kahraman'ın AKP-burjuvazi tahlilleri üstüne", 2008, *www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=19428*.

4 Galip Yalman, "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Sürekli Kriz Politikaları*, Metis Kitap, İstanbul, 2003, s. 46.

5 Bu tür bir tartışma için bkz. BSB, *2008 Kavşağında Türkiye, Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, ss. 17-26.

6 Neoliberal politikaların, liberal demokrasiyi diktatörlük temelinde nasıl yeniden tanımladığına ilişkin bir tartışma için, bknz. Werner Bonefeld, "Democracy and Dictatorship: Means and Ends of the State", *Critique*, Cilt: 34, Sayı: 3, 2006, ss. 237-252.

7 Bu makale, Türkiye'de devletin neoliberal yeniden yapılanması üzerinde daha önce Almanca yayınlanan bir makalenin AKP ve son siyasi-iktisadi gelişmeler bağlamında geliştirilmesiyle hazırlanmıştır. Sözkonusu Almanca makale için bknz. Pınar Bedirhanoğlu, "Restrukturierung des türkischen Staates im Kontext der neoliberalen Globalisierung", İlker Ataç, Bülent Küçük ve Ulaş Şener (der.), *Perspektiven auf die Türkei: Geselschaftliche Dis-Kontinuitäten im Prozess der Europäisierung*, Westfälisches Dampfboot, 2008, ss. 102-126.

rin hem küresel hem de Türkiye'ye özgü sonuçları tarihsel olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Daha sonra, Türkiye'de 1980'lerde başlayan neoliberal dönüşüm süreci içinde devletin otoriter yapısının nasıl yeniden üretilmekte olduğu, AKP'yi de kapsayan bir süreklilik çizgisi içinde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Günümüzde Türkiye'de, gerek neoliberalizm-devlet ilişkisini, gerekse AKP'nin bu süreç içindeki rolünü eleştirel olarak çözümlemeye çalışan çok sayıda nitelikli akademik/politik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, yazarlarının siyasi duruşlarından bağımsız olarak önemli gözlem ve analizler içermektedirler; bu nedenle aşağıda yapılan tartışmada bunlardan sık sık yararlanılacaktır. Öte yandan, bu çalışmaların çoğu, kapsamlı çözümleme çabasının kaçınılmaz bir gereği olarak, Türkiye'de devletin geçirmekte olduğu dönüşümlerin genellikle belirli boyutları üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Sol-eleştirel çalışmalar, çok kabaca sınıflandırmak gerekirse, konuyu devlet-iktisat[8], devlet-sermaye/burjuvazi[9], devlet-toplum[10], devlet-sınıf[11], devlet-ideoloji[12], devlet-güvenlik[13], devlet-dış politika[14] ve devlet-AKP[15] eksenlerinin bir ya da en fazla bir kaçına odaklanarak çözümlemeye çalışmaktadırlar. Ancak, Türkiye'de devletin yeniden yapılanmasının AKP'yi de kapsayan bütünsel bir değerlendirmesi için, bu eksenlerin hepsinin -yeterince derinleş-

---

8 Oktar Türel "Restructuring the Public Sector in Post-1980 Turkey: An Assessment", *ERC Working Papers 99/6, 1999* ve Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul,2001, ss. 105-126.

9 Fuat Ercan, "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (der.), *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Kitap, İstanbul, 2003, ss. 9-43 ve Yalman, 2003.

10 Zeynep Gambetti, "Linç Girişimleri, Neo-Liberalizm ve Güvenlik Devleti", *Toplum ve Bilim*, Cilt: 109, 2007, ss. 7-34.

11 Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1991.

12 Sonay Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti, Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 ve Fuat Keyman (2008) "Globalleşme Söylemleri ve Türkiye", *www.kuyerel.com, 2008*.

13 Pınar Bilgin,"Turkey's Changing Security Discourses: The Challenges of Globalisation", *European Journal of Political Research*, Cilt: 44, 2005, ss. 175-201; Ümit Cizre, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri, Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der.) *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu* içinde, 2004, ss. 135-62 ve Özlem Kaygusuz, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Çıkmazları: Güvenlik, Ulus-Devlet Felsefesi ve Kimlik", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı: 251, 2006, ss. 115-30.

14 İlhan Uzgel, "Ordu Dış Politikanın Neresinde?", Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (der.), *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu* içinde, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 311-34.

15 Simten Coşar ve Aylin Özman, "Centre-right Politics in Turkey after the November 2002 General Election: Neoliberalism with a Muslim Face", *Contemporary Politics*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2004, ss.57-74; Menderes Çınar, "Turkey's Transformation under the *AKP* Rule", *Muslim World*, Cilt: 96, Sayı: 3, 2006, ss. 469-486; Ahmet İnsel, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey", *South Atlantic Quarterly*, Cilt: 102, Sayı: 2/3, 2003, ss. 293-308 ve Tuğal, 2007.

tirilememeleri pahasına- birarada ve tutarlılık içinde ele alınması zorunludur. Bu makale, bu tür bir değerlendirmeyi, neoliberal dönemde Türkiye'de devletin yürütme erkinin nasıl güçlendirildiğini, iktisadi ve parlamenter düzlemlerdeki değişimlerin yanı sıra güvenlik alanındaki yeniden yapılanmaya odaklanarak yapmayı hedeflemektedir. Bu değişim süreci içinde 1980'lerden bu yana yaşanan çatışmalar, uyumlaştırmalar, gerilimler ve çelişkiler, AKP iktidarı döneminde bunlara eklenen yeni boyutlar da vurgulanarak tartışmaya açılacaktır. Bunların yanı sıra, Gramsci'nin siyasi toplum yanında sivil toplumu da kapsayan genişlemiş devlet anlayışına uygun olarak[16], sürecin ideolojik ve toplumsal boyutlarına da elden geldiğince işaret edilmeye çalışılacaktır.

Bu tartışmaya başlamadan önce iki konunun açıklanması gerekmektedir. Öncelikle, makalede Türkiye'deki baskıcı ve otoriter devlet yapısına yapılan vurgu, devletin toplumsal ilişkilerden özerk bir varlığı olduğunu varsayan liberal yaklaşımlardan[17] farklı bir içeriğe sahiptir. Bu vurgu, Türkiye'de devletin otoriterliğinin göstergesi kabul edilen seçkinci devlet yapılanmasının, ülkenin özgül kapitalistleşme koşulları içinde devletin aldığı yeni bir sınıfsal biçim olduğunu kabul eden bir tarihsel çözümlemeden kaynaklanmaktadır. Clarke'ın da belirttiği gibi, devletin "görünüşteki tarafsızlığı ... sermayenin devlet üzerindeki tahakkümünün gerçekleştiği yabancılaşmış biçimin bir özelliğidir"[18] ve Türkiye'de devleti, kapitalistleşme süreci içinde konumlandırmadan, kendine özgü bir rasyonele sahip, toplumsal ilişkilerden kopuk, bunları tepeden değiştiren bir yapı olarak tanımlama geleneği, bu yabancılaşmış biçimi yeniden üretmekte etkili araçlardan biridir. Zira, bu tanımlama, hem seçkin bir zümrenin kontrolünde olduğu savlanan devleti sermaye-emek ilişkisinde tarafsız bir konuma yerleştirmekte, hem de temel çatışmayı "seçkinlere karşı halk" ekseninde tanımlayarak devletin sermayenin değişen talepleri doğrultusunda dönüştürülmesini mümkün kılacak liberal eleştirilere zemin hazırlamaktadır.

İkincisi, bu tartışma hattı içinde, çözümlemeye AKP'den değil neoliberal politikaların küresel ölçekte ortaya çıkma ve uygulanma koşullarından başlanmasının, AKP'nin siyasi başarıları üzerine üretilmekte olan mitlerin sorgulanmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim, Türkiye'de devletin

---

16 Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, Q. Hoare and G. N. Smith, International Publishers, New York, 1971, s. 263.

17 Bkz. Metin Heper, *The State Tradition in Turkey*, the Eothen Press, 1985. Türkiye'de devleti, özerk bir kurum olarak inceleme eğiliminde olan yaklaşımların kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneğinin Eleştirisi", *Praksis*, Sayı: 9, 2003, ss. 17-54.

18 Simon Clarke, "State, Class Struggle and the Reproduction of Capital", S. Clarke (der.), *The State Debate* içinde, Macmillan, London, 1991, s. 185.

neoliberal mantıkla yeniden yapılandırılması süreci, ülkenin siyasi-iktisadi özgüllükleri içinde yeni anlamlar kazansa da, başka ülkelerde de gözlemlenebilen genel eğilimlerle önemli paralellikler göstermektedir. Pek çok ülkede devletler, neoliberal politikalara uygun olarak, daha önce faaliyette bulundukları iktisadi alanlardan sermaye birikiminin önünü açmak üzere çekilmekte, bu nedenle hem neoliberal ideolojinin taşıyıcısı olan toplumsal kesimlerin, hem de neoliberalizme muhalif hareket ve oluşumların dönüştürücü talep ve baskılarına maruz kalmaktadırlar. Neoliberal siyasi projenin başarısı, devletin yeniden yapılanmasını, bu tür siyasi çatışmaların konjonktürel sonuçlarından çok, finansın disipline edici etkisi altında şekillenen bir sürece dönüştürebilmiş olmasında yatmaktadır. Borç çevrimi bugün, hem devletin kendi bütçesi, hem de Türkiye'deki sermaye birikimi açısından kritik öneme sahiptir. Devletin kendisini meşru bir biçimde yeniden üretebilmesinin yolu, öncelikle bu çevrimi başarıyla idare etmesinden geçmektedir. Dolayısıyla, devlet üzerinde çeşitli düzeylerde etkili olan -iktidar partilerininki de dahil- çok boyutlu iradi müdahaleler, bu temel kısıtın yarattığı imkanlar ve çizdiği sınırlar içinde etkili olabilmektedir. AKP'nin bu süreç içindeki özgül başarısı, Türkiye'de devletin neoliberal otoriter dönüşümü bağlamında 1980'lerden bu yana yaşanmakta olan çatışmaları muhafazakâr İslamcı bir siyaset anlayışıyla idare edebilmesinden geçmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm

Sermaye birikiminin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırılması için ülke ekonomilerinin dünya piyasası ile finansal ve ticari serbestleşme temelinde yeni bir eklemlenme sürecine girmesini ve ülkelerin hukuki ve siyasi yapılarının buna uygun olarak yeniden yapılandırılmasını hedefleyen neoliberal politikalar, 1970'lerde dünya kapitalizminin derinleşen krizine yanıt arandığı yıllarda, Hayek ve Friedman'ın ultra-liberal piyasacı yaklaşımları üzerinde şekillenmişlerdir. 1973'te General Pinochet'nin Şili'de yaptığı darbeden sonra ilk kez bu ülkede "denendikten" sonra, Margaret Thatcher yönetiminde İngiltere'de, Ronald Reagan'ın başkanlığı döneminde de ABD'de uygulamaya konmuşlardır. Şili örneği bir kenara konulursa, neoliberal politikaların Güney ülkelerinin gündemine girişi, 1980 borç krizi sonrasındadır. Bu dönemde, Güney'deki devletler ve sermaye grupları kadar dünya finans sisteminin de karşı karşıya bulunduğu kriz koşulları, başta IMF olmak üzere uluslararası kuruluşların ve ilişkilerin yönlendirici müdahaleleri altında "makroekonomik istikrar ve yapısal uyum" programlarıyla aşılmaya çalışılmıştır. Neoliberal projenin hayata geçirilmesi açısından iradi müdahalele-

rin birincil öneme sahip olduğu bu dönemin ardından süreç, uluslararası düzlemde yapılan "ince ayarların"[19] yanı sıra neoliberalizmin motor gücü olarak tanımlanabilecek finansal serbestleşme sayesinde 2008 dünya krizine kadar ivmelenerek devam etmiştir. Bu, büyük ölçüde, serbestleşen finansal ilişkiler ve bunlarla beraber gelen finansal krizlerin, devletler başta olmak üzere tüm toplumsal kesimler üzerinde kurduğu sert disiplin sayesinde mümkün olabilmiştir. Gamble yine de, Thatcher döneminde İngiltere'de devlet harcamalarının azalmak yerine arttığını, vergilerin ise yalnızca bileşiminin değiştirilebildiğini tespit ettikten sonra, "gelişmiş kapitalist güçlerin, neoliberal reçeteleri çevrenin 'başarısız devletlerine' dayatmayı, kendileri uygulamaktan her zaman daha kolay bulduklarının" altını çizmektedir.[20]

Neoliberal politikalar uygulamaya konuldukları tüm ülkelerde sert siyasi ve toplumsal çatışmalara neden olmaktadırlar. Devletler, 1945 sonrasının kalkınmacı kapitalizmine uygun olarak daha önce iç sermaye kesimlerine, emeğe ve köylülere sağladıkları korumacı uygulamaları teker teker ortadan kaldırmakta, bu şekilde oluşturulan yeni piyasa yapısı içinde ayakta kalmakta zorlanan toplumsal kesimler farklı dönem, biçim ve şiddetlerde de olsa reform sürecinin muhalifleri arasına katılmaktadır. Bunlara, sürecin etkisi altında devlet içindeki mevcut konumları yeniden tanımlanan sivil ve askeri bürokrasilerin tepkilerinin eklendiği de düşünülürse, neoliberal dönemde devletin yeniden yapılanmasının basit bir kurumsal süreç değil, kapsamlı bir toplumsal dönüşüm olduğu kolayca ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, toplumsal kesimler üzerinde dışlanma, fakirlik, umutsuzluk ve öfke yaratan neoliberal politikaların devleti de içine alan bir süreç içinde nasıl uygulamaya konabileceği ve sürdürülebileceği sorunu, bu politikaların sahipleri ve taşıyıcıları açısından başından beri sürecin en önemli konusudur. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı sonrası eski Doğu Bloğu ülkelerinde yaşanan kapitalist dönüşümün şok müdahalelerle mi yoksa kademeli olarak mı hayata geçirilmesi gerektiği üzerine yapılan yoğun tartışmalar, tam da bu ihtiyaca cevaben şekillenmiştir.[21] Bu çerçevede sıkça dile getirilen bir strateji, kaybedenlerin karşısında kazananlar koalisyonları oluşturulması gerektiği biçimindedir.[22] Neoliberalizmin kazananlarının oldukça küçük bir kesim olduğu dü-

---

[19] İngilizce "fine-tuning" ifadesi yerine kullanılmıştır.

[20] Andrew Gamble, "Two Faces of Neo-Liberalism", Richard Robison (der.), *The Neo-Liberal Revolution: Forging the Market State* içinde, Palgrave, London, 2006, s. 27.

[21] Bu tartışmaların, Rusya'daki kapitalist dönüşüm süreci bağlamında eleştirel bir çözümlemesi için bknz. Pınar Bedirhanoğlu, "Rusya'da Kapitalist Dönüşüm Süreci, Yolsuzluk ve Neoliberalizm", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 92, 2002, ss. 217-233.

[22] Peter Evans, "The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy, and Structural Change", Stephan Haggard ve Robert Kaufman (der.) *The Politics of Economic Ad-*

şünülürse, sınırlı ve istikrarsız olması beklenebilecek bu koalisyonların, neoliberal dönüşüm süreci boyunca sürekli olarak yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu nedenlerle olsa gerek, neoliberal politikaların uygulanması pek çok ülkede yolsuzluk ve düzenbazlıkla içiçe geçmiş uyumlaştırma, sindirme, asimile etme ve yok etme politikaları eşliğinde gerçekleşmektedir. 2000'li yıllarda Gramsci'den[23] esinlenen pek çok çalışmanın, farklı neoliberal dönüşüm süreçlerini "pasif devrim" olarak tanımlanmayı tercih etmesinin ardında bu tür tespitler bulunmaktadır.[24]

Böylesine karmaşık siyasi çatışmaların ortaya çıktığı bir dönemde, neoliberal küreselleşme-devlet çözümlemelerinde devletin küçülmesinden devletin yeniden yapılanmasına doğru evrilen tartışma hattının, sık sık ileri sürüldüğü gibi neoliberal reform sürecinin tarihsel gelişiminden çıkarılan derslerle şekillendiğine inanmak saflık olur. Neoliberal ideoloji içinde, "serbest" ve "sosyal" piyasa anlayışları etrafında şekillenen iki temel hattın başından beri bulunduğunun altını çizen Gamble'a göre, ister "serbest" ister "sosyal"olsun, her iki piyasa yapısının da oluşturulması ve sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için etkin, dolayısıyla da güçlü bir devlete ihtiyaç duyulmaktadır.[25] Serbest piyasacı yaklaşım güçlü devlete piyasaların serbestçe işlemesinin önündeki engellerin kaldırılması için ihtiyaç duyarken, sosyal piyasacı yaklaşım piyasaların içinde iş göreceği doğru kurumsal yapıların kurulabilmesi açısından devlete önemli işlev ve sorumluluklar yüklemektedir.

Neoliberal ideoloji içindeki bu iki hattın, neoliberal küreselleşme sürecinin tarihsel gelişimi içinde birbirini takip eden iki dönemi ifade ediyor olması oldukça manidardır. Siyasi iktisat tartışmalarında Washington ve Washington-sonrası oydaşma olarak anılagelen bu iki dönemin kabaca 1990'ların ortalarına kadar devam eden birincisi, finansal ve ticari serbestleştirmenin yanı sıra özelleştirme politikalarının tüm ülkelerde kuralsızlaştırma ile içiçe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, devletlerin geri çekilmesiyle

---

justment: International Constraints, Distributive Conflicts, and the State, Princeton University Press, 1992, s. 143.

23 Gramsci, 1971, s. 80, dipnot 49.

24 Pınar Bedirhanoğlu, "The *Nomenklatura*'s Passive Revolution in Russia in the Neoliberal Era", Leo McCann (der.), *Russian Transformations: Challenging the Global Narrative* içinde, Routledge Curzon, 2004, ss. 19-41; Adam David Morton, "Disputing the Geopolitics of the States System and Global Capitalism", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol: 20, No.4, 2007, ss. 599-617 ve Deniz Yıldırım, "Crises and Hegemonic Political Solutions: Looking at AKP in Turkey in the light of Debates on Neo-Populism", Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından 14-15 Şubat 2008 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Transition to Neoliberalism in Middle Income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Mass Resistance" başlıklı konferansta sunulan bildiri, 2008.

25 Gamble, 2006, ss. 21-22.

sermaye sömürüsüne açılan iktisadi alanlarda sert kapışmaların yaşandığı bir dönemdir. Döneme damgasını vuran kuralsızlaştırmanın temelinde, 1945 sonrasının özgül siyasi ve iktisadi koşulları içinde şekillenen ve 1970'lerden itibaren sermaye birikimine ket vurmaya başlayan "kalkınmacı kapitalizmin" hukuki altyapısının dönemin "serbest piyasacı" eğilimleriyle çatışması, ancak yerine yeni bir hukuki yapı koyulabilmesi için gerekli siyasi zemin ve iradenin henüz oluşmamış olması bulunmaktadır. Çelişkili bir ifade gibi görünse de, "serbest" piyasanın devletin somut müdahaleleriyle kurulduğu bu süreç, pek çok ülkede yeni sermaye birikim alanlarının yolsuzluk ve zor yoluyla paylaşıldığı talanlarla doludur. Washington-sonrası oydaşma olarak anılan ikinci dönem ise, sermaye açısından, yeni birikim koşullarına direnen ya da direnebilecek -başta emek olmak üzere- tüm toplumsal kesimleri tahakküm altına alabilecek düzenlemelerin kurumsallaştırılması ve anayasal güvenceye kavuşturulması dönemidir.[26] Döneme damgasını vuran ve yönetişim, sosyal güvenlik şemsiyeleri, şeffaflık, tüzel sosyal sorumluluk ya da sosyal ve insani sermaye gibi kavramlar yoluyla meşrulaştırılan yeni politikalar, bu tahakküm sürecinin temel taşlarıdır.

Türkiye'de devlet politikalarının neoliberal bir zemine kaymasının önünü açan tarihsel koşullar, 1970'lerin sonlarında iyice derinleşen sermaye birikim krizi ve buna paralel olarak ülkede ortaya çıkan hegemonya krizi içinde anlaşılmalıdır. Türkiye'de 1960'lardan itibaren yaşanan hızlı kapitalist gelişme sürecine içkin yapısal çelişkiler ve sürecin doğurduğu toplumsal çatışmalar nedeniyle başgösteren hegemonya krizi, devleti dış borçlarını ödeyememe ve toplumsal muhalefeti idare edememe sorunlarıyla karşı karşıya bırakmıştır.[27] Bu krizden neoliberal politikalarla çıkılabileceği fikri, IMF ile 1978 ve 1979'da imzalanan iki stand-by anlaşması ve 24 Ocak 1980'de zamanın Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından uygulanmaya başlanan sert istikrar programı içinde olgunlaştırılmış, 12 Eylül askeri darbesinin emek ve toplumsal muhalefet üzerinde kurduğu disiplin sayesinde hızla uygulamaya konmuştur.[28] Dünya ekonomisine eklemlenmede ithal ikameci politikalardan ihracata dayalı politikalara geçişi, ticari ve finansal serbestleştirmeyi ve kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesini hedefleyen neoliberal proje, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, siyasi aktörlerin müdahale-

---

26 BSB, *2007 İlkyazında Dünya ve Türkiye Ekonomisi*, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/, 2007, ss. 74-75.

27 Muharrem Tünay, "The Turkish New Right's Attempt at Hegemony", Atila Eralp, M.Tünay and Birol Yeşilada (der.) *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey* içinde, Westport, Praeger, 1993, s. 17.

28 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, ss. 145-50 ve Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 113-126.

lerinin yanı sıra finans piyasalarının itici gücü ile hayata geçirilebilmiştir. 1989'da sermaye hareketlerinin önündeki tüm kısıtlamaların kaldırılması finans piyasalarını, devletin finansman, sermayenin finansman ve yatırım, özel şahısların ise birikim kaygılarının yöneldiği merkezi dinamik haline getirmiştir. Bu yıldan başlayarak, neoliberal dönüşüm süreci Türkiye'de, kendi başına ayrı bir varlık gibi tartışılmaya başlanan "piyasaların" ve onlar adına konuşan yatırımcılar, yatırım uzmanları, derecelendirme kuruluşları ve uluslararası finans kuruluşlarının siyasi istikrardan ne anladıklarının şekillendirici etkisi altında sürmektedir. Ne kadar rasyonel olduğu sorusu bir yana, bunun, aynı zamanda ne kadar riskli ve istikrarsız bir yönelim olduğu, 1994, 1999 ve 2001'de yaşanan mali ve iktisadi krizlerden sonra iyice belirginleşmiştir. Ancak, krizleri takip eden dönemlerde, gücünü finansal serbestleşmeden alan neoliberal uygulamaların sorgulanmak yerine ivmelenmiş olması, Türkiye'de neoliberal dönüşümün krizlerinden beslenerek devam eden bir yapıya kavuştuğunu ortaya koymaktadır.[29] Dünya kapitalizminin 2008'de girdiği krizin Türkiye açısından benzer bir sürecin tekrarı anlamına gelip gelmeyeceğini zaman gösterecektir.

Neoliberal projenin kuralsızlaştırma politikaları eşliğinde devlet eliyle hayata geçirilmesi olarak özetlenebilecek Washington oydaşması dönemi, Türkiye'de kabaca 1980'lerin başından 1990'ların sonuna kadarki döneme karşılık gelmektedir. Bu dönemin, finansal serbestleşmenin ilk aşamalarında kurulan küçük bankaların ve bankerlerin büyük bölümünün batmasıyla sonuçlanan bir finansal kargaşaya ve 1990'larda daha da palazlanmış görünen yolsuzluk skandallarına sahne olması tesadüf olmasa gerek.[30] Neoliberal reform sürecinde belirli bir kurumsallaşmaya gidilmesi gereği, Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında 1995 yılında kurulan Gümrük Birliği, 1998'den itibaren özellikle Rusya'da yaşanan krizin etkisi altında kendisini hissettiren mali kriz, Aralık 1999'da IMF ile imzalanan stand-by anlaşması ve yine Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde AB'den resmi adaylık statüsü alınmasını takiben ısrarla dillendirilmeye başlamıştır; ama bu yönde somut adımlar atılabilmesi ancak 2001 finansal krizinden sonra mümkün olabilmiştir. 2001 krizinin ardından Kemal Derviş tarafından "15 günde 15 yasa" aciliyeti içinde başlatılan ve AKP ile sürdürülen neoliberal kurumsallaşma süreci içinde,

29 David Harvey'in neoliberalizm çözümlemelerinden yola çıkan Gambetti bu yorumu genelleştirerek, krizlerin Türkiye'de neoliberal dönüşüm sürecinin başat unsuru olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Zeynep Gambetti (yayınlanacak) "İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (Bahar 2009).

30 Boratav, 2002, ss. 151-152. 1980'lerden 1990'ların sonuna kadar Türkiye'de yaşanan önemli yolsuzlukların kapsamlı bir dökümü için bkz. Nedim Şener, *Tepeden Tırnağa Yolsuzluk*, Metis Kitap, Siyahbeyaz-Güncel, İstanbul, 2001.

başta bankacılık ve sağlık sektörleri olmak üzere bir çok sektörün yeniden yapılandırılmasını ve merkezden yerel yönetimlere yetki devredilmesini içeren neoliberal reformlar teker teker uygulamaya konmuştur.

Neoliberal politikaların hayata geçirilmesi süreci, yolsuzluk, işsizlik, kayıtdışılık ve yoksulluk gibi derin siyasi ve toplumsal sorunların yanı sıra, pek çok ülkede kimlik temelli çatışmaların ve siyaset yapma biçimlerinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Hobsbawm bunu, SSCB'nin yıkılışının ardından gündeme gelen etnik ayrılıkçı reflekslerin yanısıra, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın ayrılışında görüldüğü gibi zenginliğin yarattığı ortak bencil tepkilere ve kaynak dağılımından, kimlikler üzerinden kurulan siyasi güç yoluyla başka toplumsal gruplara göre daha fazla pay alma çabalarına bağlamaktadır.[31] Etnik ve dini aidiyetler üzerinden tanımlanan bu pay kapma mücadelesinin, iktisadi kriz dönemlerinde daha da sertleştiği gözlemlenmektedir. Neoliberal küreselleşme sürecinde etnik ya da dinsel çatışmaların artmasının ardında yatan nedenlerin her ülkenin özgül tarihsel koşulları içinde dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak, genel bir tespit olarak, etnik ve dini farklılıkların, milliyetçi yaklaşımların ileri sürdüğü gibi, dış güçler tarafından yaratılan yeni dinamikler olmadığının altı çizilmelidir. Bu gelişme Hobsbawm'ın da vurguladığı gibi daha çok, farklı kapitalist gelişme süreçlerinin özgül koşulları içinde geçmişten bugüne taşınan ve yeni biçimlerde yeniden üretilen eşitsizliklerin, neoliberal politikaların yarattığı toplumsal krizler içinde daha da derinleşmesi ve "kimlik" olarak özcü vurgularla kodlanarak siyasi idare süreçlerinde değerlendirilebilecek imkanlar haline gelmesi ile ilgili görünmektedir.[32]

Bu çerçevede ele alınması gereken bir başka önemli süreç de, neoliberal dönemde devletlerin güvenlik aygıtlarının yeniden yapılandırılmasıdır. Bu yeniden yapılandırma, neoliberal politikalar sonucu derinleşen toplumsal eşitsizliklerin kapitalizm üzerindeki olası yıkıcı sonuçlarının önlenebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Nitekim, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana derleyici toparlayıcı bir temel çatışma ekseninden mahrum kalan ulus-devletlerin güvenlik aygıtlarının neoliberal projenin hedeflerine uygun olarak nasıl yeniden yönlendirilebileceği, neoliberal ideolojinin taşıyıcıları açısından son yılların en büyük sorunlarındandır. Finansman ve teknoloji ihtiyacının devletin güvenlik kurumlarını sermaye mantığının içine çeken bir etkisi olsa da, eninde sonunda zor araçlarının fiili kontrolünü ellerinde bulunduran bu kesimlerin, bu gücün verdiği pek çok olanaktan faydalana-

---

31 Eric Hobsbawm, *Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, London, 1994, ss. 425-428.

32 Hobsbawm, 1994, ss. 428-429 ve Biray Kolluoğlu-Kırlı ve Zafer Yenal (2007) "Neoliberalizm, siyaset ve toplumsal hareketler", *Birgün*, 6 Mayıs 2007.

rak piyasa dolayımıyla şekillenen bu mantığın dışına çıkmaları tehlikesi her zaman bulunmaktadır. Devletlerin güvenlik aygıtlarının neoliberal kaygılarla yeniden yapılandırılması sürecinde göze çarpan temel küresel eğilimler, güvenlik faaliyetlerinin özelleştirilmesi, güvenlik kurumlarının şeffaf, denetlenebilir ve hukuka bağlı kurumlar olarak yeniden yapılandırılması ve 11 Eylül saldırılarının yarattığı meşruiyet ortamında devletlerin güvenlik işlevlerinin ideolojik ve stratejik olarak 'terörizme karşı' yeniden tanımlanmasıdır. İlk bakışta birbiriyle çelişkili görünen bu eğilimler, orduların tarihsel olarak siyaset-üstü pozisyonlar kazandığı ve dini ve etnik çatışmaların giderek yükseldiği Güney ülkelerindeki sonuçları açısından bütünsellikleri içinde çözümlenmeye muhtaçtır. Öte yandan, küresel iktisadi gücü tartışılsa da askeri gücü itibariyle tam bir dev konumunda olan ABD'nin[33] bu süreç içinde, özellikle Güney devletlerinin güvenlik aygıtlarının belirli bir disipline sokulması açısından, tam belirleyici olmasa da çok ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu unutulmamalıdır. Üstelik ABD'nin bu gücünü yalnızca güvenlik alanındaki stratejik yönelimleri etkilemek için kullanması da gerekmemektedir. Sonuç olarak, farklı sınıfsal, ulusal, kurumsal ve uluslararası stratejilerin çarpıştığı gerilimli bir süreç olan güvenliğin yeniden yapılandırılması, devletin neoliberal mantıkla "güçlü devlete" dönüştürülmesi projesinin temel eksenlerinden biridir.

Bu küresel çözümlemeler bağlamında tekrar Türkiye'ye dönecek olursak, neoliberal dönemde Türkiye'nin kaybedenleri, sınıfsal temelde emekçi kesimler ve köylüler, sermaye-içi rekabet bağlamında ise küçük/orta ölçekli sermaye kesimleridir. Bu kesimlere, dini ve etnik aidiyetler açısından bakıldığında, Türkiye'nin Alevi ve Kürt vatandaşlarının büyük çoğunlukları itibariyle emekçi kesimler arasında yer aldığı, küçük ve orta ölçekli sermaye kesimlerinin ise İslami hayat tarzına daha yakın bir kültüre sahip olduğu gözlemlenebilmektedir.[34] Derinleşen kadın ve çocuk sömürüsü, neoliberal dönüşüm sürecinin, Türkiye'deki emek yapısı içinde yarattığı bir diğer önemli sonuçtur.[35] Türkiye'de devletin meşruiyeti, neoliberal dönüşüm süreci içinde kaybeden bu kesimlerin tepkilerini idare edebilme gücü ve yeteneğine bağlıdır.

---

33 ABD'nin askeri gücü, bu gücün nasıl ve ne derece etkin kullanılabileceği sorusundan bağımsız olarak, devasadır. Cox'un verdiği bilgilere göre, dünyadaki silah satışlarının yarısı ABD tarafından yapılmaktadır, ABD dünyanın en büyük konvansiyonel silah üreticisidir ve askeri araştırmalara, kendisine bu konuda en yakın rakip konumundaki Fransa'dan yedi kat daha fazla harcama yapmaktadır. Bknz. Michael Cox, "American Power Before and After 11 September: Dizzy with Success?", *International Affairs*, Cilt: 78, Sayı: 2, 2002, 268.

34 Şennur Özdemir, *MÜSİAD, Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

35 Saniye Dedeoğlu, "Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", *Toplum ve Bilim*, Güz 86, 2000, ss. 139-70.

Bu tarihsel gelişme içinde AKP'ye ilişkin yapılabilecek ilk temel tespit, AKP'yi Türkiye'de iktidara, neoliberal dönüşüm sürecinin ülkede neden olduğu hem uzun, hem de kısa erimli siyasi ve iktisadi krizlerin taşıdığıdır. 1980'lerde izlenen Türk-İslam sentezine dayalı siyasi stratejilerin hazırladığı ve 2001 krizinin dayattığı olağanüstü koşullar içinde Kasım 2002'de işbaşına gelen AKP, AB projesinin sınırları içinde tanımlanan "demokratikleşme" açılımları ve Türkiye'deki yerleşik siyasi partilerin neoliberal politikaların etkisi altında tabanlarından kopmalarıyla ortaya çıkan alternatifsizlik ortamı gibi dinamikler sayesinde Temmuz 2007'deki genel seçimlerden gücünü daha da artırarak çıkmıştır.[36] İkinci olarak vurgulanması gereken nokta, AKP'nin iç güç dengeleri içindeki kırılganlıklarını, özellikle de Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) karşısındaki zayıflıklarını, ABD ve AB'nin dış desteğini arkasına tam olarak alarak aşmaya çalışmasıdır. Bu nedenle, AKP'nin özellikle ilk iktidar dönemi, siyasi değişim için IMF ve AB "çıpalarının" her zamankinden daha fazla kullanıldığı, bu nedenle neoliberal kurumsallaşma sürecinin ivmelenerek devam ettiği bir dönem olmuştur. Yoksullukla ve yolsuzlukla mücadele adına bu dönemde uygulamaya konan neoliberal politikalar, Türkiye'de bir yandan uluslararasılaşmış sermayenin bir yandan da AKP'nin güçlenmesinin önünü açan siyasi ve iktisadi düzenlemeleri beraberlerinde getirmiştir. Bu noktada, neoliberal yoksullukla mücadele stratejilerinin, muhafazakâr içerikleri nedeniyle, sorunu İslami cemaatlerin hayırseverlik faaliyetleri üzerinden idare etmeyi tercih eden AKP anlayışıyla tamamen örtüştüğünün altı çizilmelidir. AKP iktidarı dönemi, yolsuzlukla mücadele açısından ise, bir yandan bu amaca yönelik olduğu iddiasıyla bir dizi kanunun çıkartıldığı[37], bir yandan da AKP eliyle yaratılan yeni "rant paylaşımı, avanta ve vurgun" mekanizmaları üzerinden "yeşil" sermayeye kaynak aktarıldığı çelişkili bir dönem olmuştur.[38] Türkiye'de yaşanan neoliberal dönüşüm sürecinin buna imkan veren ve AKP'nin sermaye grupları karşısında müzakere gücünü artıran bir başka özgül yönü ise, Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi gibi büyük ve kârlı devlet işletmelerinin özelleştirmelerinin ancak AKP iktidarı döneminde yapılabilmiş olmasıdır. Makalenin devamında, bu tespitlerin Türkiye'de devletin yeniden yapılanmasına ilişkin sonuçları daha ayrıntılı olarak tartışmaya açılacaktır.

---

36 2007 seçimlerinde %47 dolayında, parlamentoda anayasal değişiklik yapabilecek bir milletvekili çoğunluğu elde etmiştir.

37 AB'ye entegrasyon süreci içinde çıkartılan konuya ilişkin yasal düzenlemelerin kapsamlı bir dökümü için, bknz. Kıvanç Ulusoy (hazırlık aşamasında) "Turkey's Fight against Corruption: A Case for Europenization, 1999-2005".

38 Pınar Bedirhanoğlu, "The neoliberal discourse on corruption as a means of consent-building: reflections from post-crisis Turkey", *Third World Quarterly*, Cilt: 28, Sayı: 7, 2007, 1247 ve BSB, 2007, ss. 69-80.

Neoliberal Dönemde Türkiye'de Yürütmenin Güçlendirilmesi ve AKP

Neoliberal dönemde, Türkiye'de devletin yeniden yapılanması süreci başından beri iki paralel hatta devam etmektedir. Bir yandan, daha önce kamusal bir anlayışla düzenlenen sağlık ve sosyal güvenlik dahil pek çok sektör, devletin düzenleyici müdahalelerinin dışına çıkartılarak sermayenin hukuki ya da hukuk dışı yollarla birikiminin alanı haline getirilmektedir. Diğer yandan da, başta emek olmak üzere neoliberal politikaların kaybeden kesimleri üzerinde kurulan tahakküm biçimlerini koruyup yeniden üretilebilecek güçte bir devlet yapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. İktisadi ve parlamenter yapılardaki ve güvenlik alanındaki değişimler yoluyla devletin yürütme erkinin güçlendirilmesi olarak özetlenebilecek bu yeniden yapılanma süreci içinde, AKP iktidarı hem sürekliliğin, hem de sürecin çelişkilerinin İslamcı muhafazakâr bir siyasi proje etrafında idare edilmesi çabasının bir ifadesidir.

Türkiye'de neoliberal küreselleşme sürecinin devlet aygıtı üzerindeki en önemli etkilerinden biri, yürütmenin devletin diğer erklerine göre güçlendirilmesidir. Benzer bir değişimin neoliberal politikaların hayata geçirilmesi sürecinde çeşitli Latin Amerika ülkelerinde de yaşanmış olduğu düşünülürse[39], yürütmenin güçlendirilmesinin, neoliberalizme muhalafet eden toplumsal kesimlerin tepkilerini etkisizleştirmeyi hedefleyen genel bir iktidar refleksi olduğu akla gelmektedir. Başka bir ifadeyle, yürütmenin güçlendirilmesi çabaları, neoliberal dönüşüm için gerekli siyasi ve kurumsal kopuşları gerçekleştirecek ve neoliberal politikaların uygulanmasını her türlü muhalefete karşı gözetip izleyecek güçte bir siyasi iradenin oluşturulup, önünün açılmasını hedeflemektedir. Devlet bürokrasisi içinde neoliberal politikalara ilişkin genel kabulünün henüz sağlanamadığı erken dönemlerde bu tür bir yönelim, reform yanlıları için devlet-içi muhalafeti etkisizleştirmek açısından da bir zorunluluktur.

Aşağıda daha ayrıntılı tartışılacağı gibi, neoliberal dönemde Türkiye'de yürütmenin güçlendirilmesi sürecini meşrulaştıran başlıca iki sav bulunmaktadır: iktisadın siyasi ilişkilerden bağımsız bir alan olduğu savı ile iktisadi alandaki başarının sırrının siyasi istikrardan geçtiği savı. Birbiriyle açıkça çelişen bu savların birarada iş görebilmeleri ise, neoliberal ideolojinin devlet karşıtı söyleminin 1980 sonrası Türkiye koşullarında başarıyla yeniden üretilebilmesi sayesinde mümkün olabilmektedir. Buna göre, Türkiye'deki iktisadi sorunların ve krizlerin arkasında, bürokratik ve otoriter devlet yapısı ile bu yapıyı kısmî çıkarları için kullanmaya alışmış seçkinci

[39] Luigi Manzetti ve Charles Blake, "Market Reforms and Corruption in Latin America: New Means for Old Ways", *Review of International Political Economy*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1996, ss. 672-673 ve Dag MacLeod, "Privatization and the Limits of State Autonomy in Mexico", *Latin American Perspectives* 143, Cilt: 32, Sayı: 4, 2005, s. 42.

siyasi kadrolar bulunmaktadır; bu duruma son verilebilmesi için de devletin iktisadi alana müdahale imkanlarını ortadan kaldıracak bir yeniden yapılanmaya gidilmelidir. 1980'lerde Özal tarafından "bürokrasinin hantallığı" üzerinden işlevselleştirilen bu söylem, tarihsel karşılığı bulunmayan bir toplumsal gerçekliği hedef olarak belirlediği ölçüde, zaman içinde farklılaşan içerik ve vurgularıyla devletin neoliberal otoriter bir mantıkla yeniden yapılandırılması sürecinin temel gerekçesini oluşturmaya devam etmekte, neoliberal kapitalizmin Türkiye'de gündelikleştirdiği krizlerin küllerinden sürekli olarak yeniden doğabilmektedir. 2000'lerde AKP aynı söylemi, kendisini "Kemalist devlet bürokrasisine karşı halkın" temsilcisi olarak tanımlayarak yeniden üretmekte, devletin neoliberal otoriter dönüşümünü böylece sürdürmeye çalışmaktadır.

a) Ekonomi Yönetiminin "Siyasetdışılaştırılması"

Türkiye'de devlet içinde neoliberal bir kırılma yaşanmasını ve devlet politikalarının bu temelde sürdürülmesini mümkün kılan kurumsal düzenlemeler, 24 Ocak kararları sonrası gündeme gelmeye başlamıştır. Bu amaçla ilk kez, başbakanlık müsteşarının başkanlığı altında ithalat-ihracat rejimini koordine etmek ve para ve maliye politikalarını izlemek üzere iki önemli kurul oluşturulmuş, bu iki kurulun da başkanı olan zamanın Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal, bakanlıklar üstü icrai yetkilerle donatılmıştır. 12 Eylül askeri darbesi sonrasında Özal'ın başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olmasıyla, bu kurullar bürokratik oluşumlar olmanın ötesine geçerek, siyasi bir içerik de kazanmışlardır. Neoliberal reform süreci içinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevaben, bu kurulların işlevleri ve yetkileri zaman içinde yeniden tanımlanmış, bunlara yenileri eklenmiştir.[40] Devlet içindeki geleneksel hiyerarşinin bozularak yeniden tanımlandığı bu süreç içinde, "devlet içindeki devletin" finansman ihtiyacı, Maliye Bakanlığı'nın denetiminin dışına taşınan çeşitli bütçe-dışı fonlar yoluyla karşılanmıştır.[41]

Neoliberal küreselleşme süreci içinde, devlet bürokrasisi içindeki dengelerin küresel piyasa ile yakın temas halindeki, başbakanlık, hazine ve merkez bankası gibi devlet kurumları lehine yeniden tanımlanmakta olduğu, küreselleşme tartışmalarında bugüne kadar sık sık dile getirilmiştir.[42] Bu tespiti Türkiye için doğrulayan ve yürütmenin güçlendirilmesi eğilimini

---

[40] Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, ss. 109-10.

[41] Bayramoğlu, 2005, s. 286.

[42] Robert Cox, "Global Perestroika", Ralph Miliband ve Leo Panitch (der.), *The Socialist Register 1992: New World Order* içinde, s. 31 ve Leo Panitch, "Globalisation and the State", Ralph Miliband ve L. Panitch (der.), *The Socialist Register* içinde, Merlin Press, London, 1994, s. 71.

besleyen bir gelişme de, Maliye Bakanlığı'nın hazine ile uluslararası iktisadi ve ticari ilişkilere ilişkin işlevlerinin, 13 Aralık 1983'de Başbakanlık'a bağlı olarak kurulan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na (HDTM) aktarılmasıdır. HDTM 14 Ağustos 1991'de Devlet Planlama Teşkilatı'ndan yabancı sermaye, yatırımları teşvik ve serbest bölgelere ilişkin işlevleri de alarak büyümüş, daha sonra 16 Eylül 1993'te Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı olarak ikiye ayrılmıştır.[43] 1980'lerdeki dış borç krizinin yarattığı kriz ortamı içinde şekillenen bu kurumsal yapılanma, iç ve dış borç çevriminin 1980'lerin sonlarından itibaren devletin başat kaygısı haline gelmesiyle kalıcı ve meşru bir zemine kavuşmuştur. Dış ilişkilerde iktisadi sorunların siyasi sorunlar kadar önemli olmaya başladığı bu süreç içinde 1980'lerin ortalarından itibaren dış ilişkilerin düzenlenmesinde Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra HDTM'nin de öne çıkmaya başlaması, bu nedenle şaşırtıcı değildir.

Türkiye'de neoliberal dönüşüm sürecinde devlet bürokrasisini doğrudan etkileyen bir başka gelişme, kamuda verimlilik adına, devlet memurlarının yükselme koşulları ile ücret yapılarının esnekleştirilmesi ve kamuya sözleşmeli personel alınması gibi uygulamaların hayata geçirilmesidir. Bu tür uygulamalar, Anavatan Partisi (ANAP) döneminden başlayarak, iktidar partilerinin bürokrasi içine siyasi yandaşlarını yerleştirme imkanlarını artırmış, 1980'lere hakim olan Türk-İslam sentezi anlayışına uygun olarak bürokrasi kadroları İslami hayat tarzını benimsemiş, milliyetçi eğilimli kişilerce doldurulmaya başlanmıştır.[44] 1990'larda İslamcı ve milliyetçi partilerin iktidar ortağı oldukları dönemlerde güçlenerek devam eden süreç, 2000'lerde AKP döneminde iyice görünür hale gelmiştir. İlk dönem AKP iktidarının önemli gündem maddelerinden biri olan, ancak bürokrasinin muhalefeti nedeniyle kanunlaştırılamayan Kamu Yönetimi Reform Yasa Tasarısı bu sürecin son halkalarından biridir. Tasarının, özel sektördeki rekabetçi çalışma koşullarının devlet sektöründe de oluşturulması yönündeki hedefi, bürokrasinin siyasal iktidarla ilişkisinin "piyasa" dolayımıyla yeniden düzenlemesi, dolayısıyla bürokrasi ile sermaye birikim süreci arasında doğrudan ilişki kurulması çabası olarak da okunabilir.

Türkiye'de devlet bürokrasisi içinde yaşanan bu dönüşüm, 1999'dan itibaren kurulmaya başlanan bağımsız düzenleyici kurullarla yeni bir boyut daha kazanmıştır. Bürokrasi kadrolarını ve bazı sektörlerin işleyişini siyasi müdahalelerden arındırma iddiasıyla başlatılan bu süreçte, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Kamu İhale Kurumu, Rekabet Kurumu, Şeker Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu gibi yeni kurumlar oluşturulmuş ve bunların "siyasetin değil piyasa-

---

43 Bknz. http://www.hazine.gov.tr/hmtarihce.htm.

44 Güler, 2005, ss. 119-124.

nın" disiplini içinde iş görmesinin koşulları yaratılmaya çalışılmıştır.[45] Öte yandan, oluşturulan düzenleyici üst kurulların pek çok yolsuzluk iddiasına konu olması, bu sürece içkin çelişkilere işaret etmektedir.

Devlet bürokrasisinin geleneksel hiyerarşisinin neoliberal ideolojiye uygun olarak yeniden tanımlandığı bu süreç içinde, devletle piyasanın sınırlarının da yeniden çizildiği ve daha önce siyasetin konusu olan pek çok sorunun siyasetdışılaştırılarak, kendi rasyoneline göre işlediği iddia edilen piyasanın konusu haline getirildiği gözden kaçırılmamalıdır. Burnham'ın da vurguladığı gibi, keyfi ve kısmi uygulamalardan herkesi bağlayacak kurallara geçiş iddiasıyla meşrulaştırılan bu süreçte, devletin "tarafsızlığı" piyasaya referansla yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır.[46]

Bu bağlamda gözden kaçırılmaması gereken önemli bir değişim, "küresel ölçekte rekabet gücünün artırılması" hedefinin, sadece sermaye kesimlerinin değil toplumun da genel çıkarları için önemli olduğu fikrinin genel kabul görmeye ve devlet politikalarına eklemlenmeye başlamasıdır. Türkiye'de bu eklemlenmenin ilk adımı, Kasım 1983 seçimlerinden galip çıkan Anavatan Partisi'nin iktidarı sırasında, işadamı kafilelerinin yurtdışı devlet gezilerine dahil edilmeye başlanmasıyla atılmıştır. İşadamlarının devlet bürokratları karşısındaki prestijlerinin böylece yükseltilmesiyle, iş dünyasının çıkarları, devletin ve dolayısıyla da toplumun çıkarları haline getirilmiş; devlet bürokrasisinin "hantallığının", iş bitirici işadamı zihniyetiyle aşılabileceği fikri öne çıkartılmıştır. Dönem aynı zamanda ABD'den getirilen "prenslerin", çeşitli devlet bankalarının yönetimlerinin başına yerleştirildiği, bunlarla zamanın siyasetçilerinin sık sık gazetelerde boy gösterdiği bir dönemdir de. 1980'lerden başlayarak gelişen bu devlet-sermaye iç içeliği, AKP iktidarı döneminde, 2004'ten başlayarak her yıl toplanan Yatırım Danışma Konseyleri (YDK) ve Aralık 2001'de kurulan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyonu Kurulu (YOİKK) ile kurumsallaşmış yapılara kavuşturulmuştur. Yıllık YDK toplantılarına, Başbakan dahil önde gelen devlet yetkililerinin yanı sıra Türkiye'de yatırım yapan yabancı sermaye gruplarının yöneticileri, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Yabancı Sermaye Derneği (YASED) gibi iç sermaye örgütlerinin temsilcileri ile IMF ve Dünya Bankası yetkilileri katılmakta, bunların tavsiyeleri daha sonra hükümet yetkilileri, önde gelen ekonomi bürokratları ve TÜSİAD, TOBB, TİM ve YASED temsilcilerinden oluşan YOİKK tarafından uygulamaya

---

[45] Türkiye'deki üst kurullaşma süreci üzerine detaylı bir çalışma için bknz. Bayramoğlu, 2005.

[46] Peter Burnham, "Globalisation, Depoliticization and Modern Economic Management", Werner Bonefeld and Kosmas Psychopedis (der.), *The Politics of Change: Globalisation, Ideology and Critique* içinde, Palgrave, 2000, ss. 18-19.

konmaktadır.[47] Devletle iş dünyası arasında kurulmuş olan bu yakın temasın yolsuzluk değil de işbirliği olarak tanımlanmasının yolu, küresel ölçekte rekabet gücünün artırılmasının ulusal ve toplumsal bir hedef olarak yerleştirilmesinden geçmektedir.

Öte yandan, ekonomi yönetimini siyasetdışılaştırma çabaları bakımından kendisinden öncekileri izleyen AKP iktidarının, Parti'nin İslamcı yönelimleri nedeniyle bu sürece yeni gerilimler eklediği de gözden kaçırılmamalıdır. AKP'nin yeni oluşturulan yönetişim yapılarına kendisine yakın kişileri ataması, "sıradan" siyasi müdahaleler olarak değil, devletin Kemalist laik yapısını değiştirmeye dönük siyasi adımlar olarak değerlendirilmekte, ülkede başka iktidarlar zamanında olduğundan çok daha fazla eleştiri ve siyasi/kültürel saldırı konusu yapılmaktadır. Merkez Bankası'nın özerkliğinin siyasi iktisadi tartışmaların odağında olduğu günlerde, AKP tarafından atanan Merkez Bankası Başkanı Durmuş Yılmaz'ın, AKP'ye yakınlığının ortaya konması adına medyada, evinin kapısının dışına dizilen ayakkabılarla ve başörtülü eşi ile kamuoyuna tanıtılması bu açıdan çarpıcı bir örnektir.[48] Sonuç olarak, AKP iktidarının "yönetişim" politikalarını hayata geçirirken yaptığı İslamcı tercihler, Türkiye'de bugün siyasi alanla iktisadi alanın birbirinden piyasa rasyoneline referansla ayrıştırılabileceği iddiasını sürekli tartışılır kılan ve devletin "tarafsızlığının" bu temelde yeniden tanımlanması çabalarını sekteye uğratan önemli dinamiklerden biridir.

b) Demokrasiye Karşı Siyasi İstikrar

Türkiye'de yürütmenin güçlendirilmesi sürecini meşrulaştıran en önemli siyasi söylemlerden biri, 1980 darbesinden bu yana gücünü koruyan "siyasi istikrar" söylemidir. 1980'lerde devletin toplumsal muhalefeti kontrol altına alamamasına ve siyasi çatışmaların silahlı mücadeleye dönüşmesine karşı bir arayışı ifade eden bu söylem, günümüzde artık neoliberal politikaları her koşul ve şartta uygulayabilecek kadar güçlü bir iktidar ihtiyacına karşılık gelmektedir. Türkiye'de toplumsal ilişkilerin her alanını etkileyen "siyasi istikrar" söylemi üzerinden yürütmenin güçlendirilmesi çabaları, kabaca üç zeminde ilerlemiştir: 1) seçim sistemleri ile oynanarak parlamentoda farklı siyasi taleplerin temsil edilmesi imkanı kısıtlanmıştır; 2) yasama sürecinde gücün parlamentodan yürütmeye aktarılması için dayatmacı uygulamalara başvurulmuştur; 3) bu ve benzeri uygulamaların yargı sürecine takılmasının

---

[47] YDK ve YOİKK'in Türkiye'de neoliberal dönüşüme yön vermekte ne kadar etkili olduklarının kapsamlı bir değerlendirmesi için, bknz. Yasemin Özdek, "Türkiye'de Şirket Egemenliği Devri", 31 Mayıs 2007, *http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=11549.*

[48] *Akşam*, "Köşe yazarları bu fotoğrafı tartışıyor." 24 Nisan 2006.

önlenebilmesi için, bir yandan yargı üzerinde siyasi baskı ve müdahaleler artırılmış, bir yandan da yasal ve anayasal yapıda neoliberal nitelikte değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de seçim sistemlerine yapılan müdahalelerin, temel olarak modernleşme sürecini geriye götüreceği düşünülen "yıkıcı" sol, "bölücü" Kürt ve "irticai" sağ hareketleri dizginlemeyi hedefledikleri söylenebilir.[49] Nitekim, bunların özellikle ilk ikisini kontrol altına alma çabasının ürünü olan 1980 darbesinden sonraki uygulamalar, daha öncekilere göre temsiliyet açısından daha kısıtlayıcıdırlar. Askeri darbeyi takip eden süreçte ülkenin köklü siyasi partileri kapatılıp liderlerine siyaset yasağı getirildiği için, bunlar 1983 ve 1987 genel seçimlerine katılamamışlardır. Bunun yanı sıra 1983, 1987 ve 1991 genel seçimlerinde çevre ve ülke düzeyinde olmak üzere çifte baraj, 1995, 1999, 2002 ve 2007 seçimlerinde ise ülke barajı uygulamalarına başvurulmuştur. Siyasi yasakların kalktığı 1989'dan sonra yapılan genel seçimlerde farklı siyasi görüşlerin meclisteki temsil oranının giderek düştüğü görülmektedir: 1991'de genel seçime giren bağımsızlar hariç 6 partiden 5'i parlamentoda temsil imkanı bulabilmişken, bu oran 1995 seçimlerinde 5/12, 1999 seçimlerinde 5/20, 2002 seçimlerinde 2/18 ve 2007 seçimlerinde 3/14 olabilmiştir.[50]

Başta 1980 askeri darbesi olmak üzere bu siyasi müdahalelerin Türkiye'de sistem-karşıtı sol muhalefetin gücünü neredeyse yok ettiği ortadadır. Öte yandan, aynı süreç Kürt hareketinin kesintilerle de olsa parlamentoda temsil edilmesinin engellenemediği, İslamcı hareketin ise Refah Partisi'nin 1995 seçimlerinden %21'in üzerinde oy alarak birinci parti olarak çıkmasını takiben adım adım iktidara yükseldiği bir süreç olmuştur. İslamcı hareket, Refah Partisi'nin 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasındaki süreçte kapatılmasının ardından[51] 1999 seçimlerinde bir miktar güç kaybetmiş görünse de, 2002 yılında AKP ile iktidara gelmeyi başarmıştır.[52] İslamcı partilerin Türkiye siyasetindeki bu yükselişlerinin ardında, daha önce de belirtildiği gibi, finansal piyasalar ile uluslararası finans kuruluşlarının ortak disiplini altında uygulanmakta olan neoliberal politikaların 2000'lere kadar iktidara gelen farklı siyasi partileri tabanlarından kopartarak

---

[49] Türkiye'de seçim sistemlerine yapılan müdahalelerin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz Mehmet Ö. Alkan (2006) "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla)" *Anayasa Yargısı*, Sayı: 23, 2006, ss. 133-65.

[50] Türkiye'deki genel seçimlere ilişkin detaylı bir döküm için, bkz. http://www.konrad.org.tr/secim/index.php.

[51] Bu müdahale Türkiye'de "post-modern darbe" olarak adlandırılmıştır.

[52] İlhan Uzgel (2006) "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXX, Sayı: 252, 2006, ss. 7-18.

gözden düşürmesinin[53] büyük etkisi bulunmaktadır. Öte yandan bu gelişme, devletin sistem-karşıtı kabul ettiği tüm hareketlere karşı aynı mesafede durmamış olması ve 1980 darbesinden sonra -ABD'nin o dönemdeki SSCB'yi yeşil kuşakla çevreleme politikasına uygun olarak- sola karşı İslamcı hareketleri desteklemesi ile de yakından ilgilidir.[54] Bu nedenle, Türkiye'yi 2000'li yıllarda AKP iktidarına taşıyan koşulların 1980 sonrasının siyasi istikrar kaygıları içinde şekillendiğini söylemek hiç de abartılı bir yorum değildir.

Türkiye'de neoliberal dönüşüm süreci içinde, siyasi istikrar adına yürütmenin güçlendirilmesi çabalarının bir başka boyutu, yasama sürecinde başbakan ve bakanlar kurulunun yetkilerinin artırılmasıdır. Bu yönde önemli düzenlemeler içeren 1982 Anayasası ile Bakanlar Kurulu'na, kanun hükmünde kararname çıkarmak dahil pek çok düzenleyici işlem yapma yetkisi tanınmıştır.[55] Bu sayede başta ANAP olmak üzere tüm hükümetler, neoliberal politikaların hayata geçirilmesi için gerekli düzenlemeleri yasama organını bu yolla atlayarak uygulamaya koyma yoluna gitmişlerdir. Neoliberal kurumsallaşma sürecinin hızlandığı AKP iktidarı döneminde bu tür taktiklere yenileri eklenmiştir. Bu dönemde, her maddesinin teker teker görüşülmesi uzun zaman alacak temel yasa niteliğindeki pek çok yasa mecliste bütün halinde tartışılarak daha hızlı değiştirilmek istenmiş ya da yasama organına ait yetkiler yasa ile bakanlıklara aktarılarak yönetmelik düzeyinde kullanılmaya başlanmıştır.[56]

Neoliberal politikaların hızla hayata geçirilebilmesi için, kısa dönemli kaygılarla pek çoğu alelacele geliştirilen bu ve benzeri taktiklerin yargı denetimine takılması Türkiye'deki dönüşüm sürecinin artık gündelik sorunlarındandır. Bu durum, yargıdan kaynaklanan "gecikmelerin" en aza indirilmesi için yargı organı ve elemanları üzerindeki siyasi baskının artmasını da

---

53 Bağımsız Sosyal Bilimciler'in 2006 yılı raporunun başlığı bu durumu çok iyi özetlemektedir: "IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset". Konunun Poulantzas'ın otoriter devletçilik tanımlamasına referansla ele alındığı genel bir çözümleme için, bknz. John Kannankulam (2003) "Authoritarian Statism and Right-wing Populism", 9-11 Temmuz 2003'de Frankfurt Üniversitesi tarafından Frankfurt'ta düzenlenen "State and Globalisation: Perspectives from Germany and Turkey" başlıklı çalıştayda sunulan bildiri. Türkiye'de otoriter devletçiliğin gelişimine ilişkin kapsamlı bir çözümleme için, bknz. Şebnem Oğuz (2008) "The Relevance of Poulantzas' Concept of Autoritarian Statism for Understanding Neoliberal State Restructuring: Insights from the Turkish Case", *Historical Materialism* adlı derginin 7-9 Kasım 2008'de Londra'da yapılan yıllık konferansında sunulan tebliğ.

54 Tünay, 1993, s. 20.

55 Bayramoğlu, 2005, s. 286.

56 İlter Ertuğrul (2006) "5553 Sayılı Yasa'nın Anayasa Aykırı Yönleri Hakkında TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası'na Verilen Görüş", 23 Aralık 2006.

beraberinde getirmiştir. Yargının yasama süreci içindeki yetkilerinin, özellikle AKP'nin mecliste anayasal değişiklik yapabilecek çoğunluğa kavuştuğu 2007 seçimlerinden sonra çok daha önemli hale geldiğine dikkat çekilmelidir. Yargıtay Başsavcısı'nın Mart 2008'de AKP'nin irticai faaliyetleri nedeniyle kapatılması için Anayasa Mahkemesine başvurusu sonrasında yaşanan süreç, bu nedenle yalnızca devlet içinde yaşanan laik-İslamcı çatışmasının bir sonucu olarak görülmemelidir. Bu aynı zamanda, devletin neoliberal dönüşümü içinde birbirleriyle çatışan iki farklı otoriterlik anlayışının varlığına da işaret etmektedir.

Tam da bu noktada, AKP iktidarının Türkiye'de uzun süredir "özlenen" siyasi istikrar koşullarının sağlanırken kaybedildiği ilginç bir dönemi ifade ettiğinin de altı çizilmelidir. 2007 yılı başında AKP'nin, cumhurbaşkanlığı makamı için eşi türbanlı adayları gündeme getirmesi ile sertleşen[57] ve 27 Nisan'da yapılan e-muhtırada ifadesini bulan[58] "otoriterlikler arası" çatışmalar, çeşitli sivil toplum kuruluşunun girişimiyle pek çok ilde düzenlenen kitlesel "Cumhuriyet mitingleriyle" sokağa dökülmüştür. AKP'nin tüm bu tepkilere rağmen 2007 seçimlerinden oylarını artırarak çıkmasının ardından ise, Ergenekon çetesinin çökertilmesi ve AKP'ye karşı muhalif duruşuyla bilinen gazeteci İlhan Selçuk gibi isimlerin intikamvari yollarla gözaltına alınması gibi karşı tepki olarak değerlendirilebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Ana muhalafetteki Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanının AKP'yi bu süreçte kendi derin devletini kurmakla suçlaması bu bağlamda oldukça manidardır.[59] Bu gelişmeler, neoliberal dönüşüm sürecinin genel çelişkilerinin aşılabilmesi için Türkiye'nin özgül tarihsel koşulları içinde AKP tarafından başvurulan politikaların içerdiği "istikrar bozucu" riskleri ortaya koymaktadır.

c) Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması

Neoliberal dönemde devletlerin güvenlik işlevlerinin yeniden yapılandırılarak güçlendirilmesi, bu işlevlerin aynı zamanda özelleştirilmekte de olduğu karmaşık bir süreç içinde gerçekleşmektedir. Özel güvenlik şirketleri ve özel askeri şirketler tarafından kâr amacıyla satılan bir mala dönüşmekte olan güvenlik olgusunun, modern devlet algısında ne tür bir değişim yaratacağı kendi başına önemli bir tartışma konusudur. Ancak, giderek daha fazla eşit-

---

57 AKP bu amacına, Abdullah Gül'ün 28 Ağustos 2007'de Cumhurbaşkanı seçilmesiyle ulaşmış oldu.

58 TSK'nın bildik darbe biçimlerine başvurmayıp, hükümete olan tepkisini 27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığı'nın web sitesinde yayınlanan sert bir bildiriyle dile getirmesi nedeniyle, olay "e-muhtıra" olarak anılmaktadır.

59 "Baykal: AKP derin devletini inşa ediyor." *Radikal*, 22 Mart 2008.

sizliğe, yoksulluğa ve yoksunluğa neden olan kapitalist üretim ilişkilerinin küresel, ulusal ve yerel düzeylerde yeniden üretilebilmesinde devletlerin güvenlik işlevlerinin merkezi öneme sahip olduğu düşünülürse, bu alanda yaşanan değişimlerin yalnızca sermayenin kâr kaygısı etrafında açıklanması çok da isabetli görünmemektedir. Bu bölümdeki değerlendirmelerin ortaya koymaya çalışacağı gibi, Türkiye'de güvenlik alanında yaşanan değişim daha çok devletle özel sektör arasında *yeni bir işbölümünün* ifadesidir. Türkiye'de bugün sayıları 900'ü aşmış olan özel güvenlik şirketleri[60], kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimine doğrudan tehdit oluşturmayan gündelik asayiş sorunlarına odaklanırken, devletin polis teşkilatı ve ordusu, sistemi doğrudan tehdit ettiği düşünülen büyük sorunlara karşı izleme, bilgi toplama ve önleme yeteneklerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan, hangi sorunların sistem için doğrudan tehdit oluşturduğu sorusu Türkiye'de farklı kesimler tarafından farklı farklı yanıtlandığından, değişim süreci büyük gerilim ve çatışmalara sahne olmaktadır.

Devletlerin bazı iç güvenlik hizmetlerinin neoliberal küreselleşme sürecinde metalaştırılarak özel şirketler tarafından üstlenilmeye başlanması, genellikle devletlerin, artan güvenlik ihtiyacını karşılayacak parasal kaynağa sahip olmadıkları gerekçesiyle meşrulaştırılmaktadır.[61] Türkiye'de de aynı gerekçelere dayandırılan özel güvenliğe ilişkin ilk düzenlemeler, 1981'de çıkartılan 2495 sayılı kanun ile yapılmıştır. Bu kanunla bankaların, alışveriş merkezlerinin ya da büyük fabrikaların, özel güvenlik elemanları istihdam etmelerine izin verilmiştir. Ancak, özel güvenlik şirketlerinin sayısında günümüzde yaşanan patlamanın asıl önünü açan, 2005'te AKP döneminde çıkartılan 5188 sayılı kanundur. Bu kanun, herhangi bir kurumun ihtiyacı ile ilişkilendirilmeden, piyasada güvenlik hizmeti satmak üzere özel güvenlik şirketlerinin kurulmasına izin vermiştir.[62] 2008 yılında Türkiye'de özel güvenlik şirketlerinde istihdam edilen güvenlikçi sayısı 300.000 olup, bu sayının 2010 yılında 800.000'e ulaşacağı tahmin edilmektedir.[63]

Günümüzde sosyal devletin çözülmesi ve sosyal dışlanma olgusu nedeniyle şiddet, çatışma ve suç eğilimlerinin yalnızca algı düzeyinde değil, somut olarak da arttığı tahmin edilmektedir.[64] Devlet, güvenlik işlevlerinin

---

60 *Haber Programı*, "Özel Güvenlikçi Ordusu", 30 Kasım 2008, http://www.haberprogram.com.

61 Nigel South (1997) "Control, Crime and 'End of Century Criminology'", Peter Francis, Pamela Davies ve Victor Jupp (der.) *Policing Futures, The Police, Law Enforcement and the Twenty-First Century*, Macmillan Press, ss. 105-106.

62 Bu kanunun kapsamlı bir değerlendirmesi için bknz. Evren Haspolat (2005/2006) "Devlet-Güvenlik İlişkisinin Değişen İçeriği: Dünyada ve Türkiye'de Özel Güvenlik", *Eğitim, Bilim, Toplum*, Cilt: 4, Sayı: 13, ss. 60-79.

63 *Haber Programı*, "Özel Güvenlikçi Ordusu", 30 Kasım 2008, http://www.haberprogram.com.

64 Tanıl Bora, "Özel Güvenlik ve Polis Toplumu", *Birikim*, Sayı: 178, Şubat 2004, ss. 20-3.

bazılarını özelleştirerek, gündelikleşen güvenlik sorunlarıyla uğraşma külfetinden kendisini kurtarmakta, bu işi genellikle emekli TSK ve Emniyet teşkilatı mensupları tarafından kurulan özel güvenlik şirketlerine bırakmaktadır.[65] Gündelikleşen suç pratiklerinin çaresizlik, yoksulluk ve yoksunlukla giderek daha fazla ilişkilendirilebilir olduğu düşünülürse, devletin bu sayede toplumun kaybeden kesimleriyle sık sık ve açıkça karşı karşıya gelmekten kaçınarak, sınıfsal olarak "tarafsız" konumunu güçlendirdiği bile akla gelmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de özel güvenlik şirketlerinin artışını, devletin güvenlik işlevlerindeki bir zayıflamadan çok, güçlenmesi ve etkinleşmesi sürecinin bir parçası olarak düşünmek daha doğru görünmektedir.

Nitekim, gündelik asayiş sorunlarıyla uğraşmaktan özel güvenlik sayesinde kurtulan devlet, asıl enerjisini terörle ve sistem karşıtı hareketlerle mücadeleye yoğunlaştırmaktadır. Bu amaçla, 1990'ların sonlarından itibaren her vatandaş için ayrı bir kimlik ve vergi numarası belirlenmesi ve bunların her türlü resmi faaliyette kullanımının giderek zorunlu hale getirilmesi gibi uygulamalar başlatılmış, kamusal alanda kamera kullanımı artırılmıştır. Bu sürecin, 11 Eylül sonrası ortaya çıkan "küresel olağanüstü hal" koşulları içinde Türkiye'de kalıcı yapılara kavuşturulması işi ise AKP iktidarına düşmüştür. 2006'da başlatılan adrese dayalı nüfus kayıt sistemi uygulaması[66], yine 2006 yılında Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapılarak "terör" kapsamındaki suçların artırılması[67] ve 2007'de Polis Vazife ve Selahiyet Yasası'nın (PVSY) değiştirilerek polislerin zor kullanma yetkilerinin genişletilmesi[68] bu çerçevede vurgulanması gereken önemli gelişmelerin sadece bazılarıdır. PVSY'nın yürürlüğe girmesiyle artan işkence ve şiddet pratikleri, demokratik-liberal bir devrimle özdeşleştirilen AKP'nin, Türkiye'deki otoriter devlet yapısını dönüştürmekten çok yeniden üreten bir siyasi pratiğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Basit bir kurum olmanın ötesinde bir "anlamlandırma yapısı" olarak devlet, neoliberal dönemde güvenlik işlevleri bağlamında yaşadığı değişimleri aynı zamanda toplumsallaştırmaktadır da.[69] Bu çabanın en iyi örneklerinden biri, AB'ye uyum süreci çerçevesinde 2006'da 10 ilde pilot proje olarak başlatılan toplum destekli polis uygulamalarıdır. Halkın, tehdidin ta-

---

Latin Amerika'da toplumsal şiddet eğiliminin artışını, neoliberal politikalarla ilişkilendiren bir çalışma için, bknz. Magaly R.Sanchez (2006) "Insecurity and Violence as a New Power Relation in Latin America", *Annals, AAPSS*, Cilt: 606, ss. 178-195.

65 *Evrensel Gazetesi*, "Özel Güvenlikte Derin İlişkiler", 26 Ocak 2008.

66 Bu konuyla ilgili bilgi için bknz. http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/adnks/adnksIndex.html.

67 *Bianet*, "Kırılma Noktası: Terörle Mücadele Yasası", 10 Temmuz 2006, www.bianet.org.

68 *Bianet*, "Vazife ve Salahiyetle Gelen Polis Şiddeti", 27 Kasım 2007, www.bianet.org.

69 Gambetti, 2007, s. 27.

nımlanması ve güvenliğin sağlanması süreçlerine aktif olarak katılımını hedefleyen bu proje, polislerin görevli oldukları mahallelere yerleştirilerek mahalleli ile yakın ilişki kurması, evlerin tek tek gezilerek, mahallelinin suç ve suçlular konusunda uyarılması ve mahallelilerden yaşadıkları güvenlik sorunlarıyla ilgili bilgi alınması gibi uygulamalar içermektedir.[70] Öte yandan, yeni bir güvenlik kültürünün oluşturulması anlamına gelen bu sürecin, bütünüyle devletin kontrolü altında olduğu düşünülmemelidir. 2000'li yıllarda, her türlü toplumsal muhalefetin PKK ile ilişkilendirilerek bizzat vatandaşlar tarafından cezalandırıldığı linç girişimlerini inceleyen Gambetti'nin "şiddetin taşeronlaşması" olarak tanımladığı bu gelişmeler Türkiye'de şekillenmekte olan yeni güvenlik kültürünün bir uzantısıdır.[71] Bir noktaya kadar resmi ideolojinin onanması anlamına gelen bu "girişimciliğin", kritik sınırları aşarak kontrol altına alınması zor toplumsal çatışmalara neden olma olasılığı her zaman bulunmaktadır.

Beraberinde getirebileceği kimi çelişki ve sorunlara rağmen, Türkiye'de devletin güvenlik işlevlerinin yeniden yapılanması süreci yine de, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayabilecek uygun bir hatta ilerlemektedir. Bu tablo içinde belirsizliğe neden olan temel sorun, Türkiye'de sistem-karşıtı faaliyetlerin neleri içerdiği üzerine, başta TSK ve hükümet olmak üzere ne devlet kurumları içinde ne de toplumsal düzeyde genel bir kabulün bulunmamasıdır. Türkiye'nin ABD'ye özellikle askeri alanda olan bağımlılığı ile AB'ye tam üyelik sürecinin gerekleri, bu sorunun yanıtlanmasında uluslararası dinamiklerin de dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu makalenin sınırları içinde bu konuda yaşanan çatışmalar üzerine detaylı bir tartışmaya girilmesi mümkün değildir. Ancak çok kısaca özetlemek gerekirse, Türkiye'de dış güvenlikten çok bir iç güvenlik kurumu olarak iş gören TSK açısından bugün sisteme asıl tehdit, "bölücü" Kürt ve "laiklik karşıtı" İslamcı hareketlerden gelmektedir. 1980 darbesi sonrasında, sol muhalefete karşı Türk-İslam sentezini desteklemekte bir sakınca görmeyen TSK'nın bu politikası, İslamcı hareketin 1990'ların ortalarından itibaren güçlenmeye başlayıp, günümüzde iktidara gelmiş olmasıyla değişmiştir. İlk dönem AKP iktidarı sırasında hız verilen AB'ye uyum sürecinin, Kürt hareketi ve İslamcı kesimlerden gelen talepleri Türkiye'de tartışma konusu haline getirecek siyasi düzenlemeler içermesi ve TSK'nın ülkedeki tehdit tanımlama tekelini kırmaya çalışması, TSK içindeki AKP ve AB karşıtlığını besleyen en önemli nedenler arasındadır. 2001 ve 2002 yıllarında yapılan anayasal ve yasal düzenlemelerle, siyaset-üstü yetkilerle donatılmış olan Milli

---

70 *Sabah*, "Scooterlı polisler geliyor", 26 Ağustos 2006.

71 Gambetti, 2007, ss. 21, 31-32.

Güvenlik Kurulu'nun (MGK)[72] kompozisyonu ve yetkilerinde değişiklikler yapılması ve bu çerçevede önce TSK'nın MGK içindeki gücünün azaltılması, sonra da Kurul'un yetkilerinin kısıtlanması bu sürecin uzantılarıdır.[73] TSK'nın, AKP ve AB'ye uyum sürecinin sorunsuzca devamından yana olan TÜSİAD gibi büyük sermaye örgütleri ile de çatışmasına neden olan bu sürece muhalefeti, halen devam etmektedir.[74]

Türkiye'de sistem karşıtı tehditlerin belirlenmesi sürecinde etkin rol oynayan bir başka önemli dinamik, ABD'nin Türkiye'nin de parçası olduğu Ortadoğu bölgesine ilişkin politikalarıdır. Son yıllarda, ABD, bir yandan Kuzey Irak'taki Kürtlerle işbirliğine dayanan politikalar izlemekte, diğer yandan da bölgedeki radikal İslamcı olası yönelimleri, Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında ılımlı İslamcı hareketler yoluyla kontrol altına alma planları yapmaktadır.[75] Türkiye'de TSK'nın öncelikleriyle çatışan bu politikalar nedeniyle, ABD ile TSK arasında, AKP'nin de taraf olduğu karmaşık gerilimler yaşanmaktadır. Geliş gidişlerle dolu bu askeri ve siyasi müzakere süreci içinde, Ağustos 2003'te Kuzey Irak'taki Amerikan özel birliklerinin bazı Türk askerlerini kafalarına çuval geçirerek gözaltına alması bu ilişkileri sertleştiren, Mart 2008'de TSK'nın ABD'nin de onayıyla Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı gerçekleştirdiği askeri operasyon ise bu ilişkileri yakınlaştıran gelişmeler olarak not edilebilir.

Sonuç olarak, silahtan aldığı güç, finansın ya da teknolojik bağımlılığın şekillendirici etkisiyle ancak kısmen disiplin altına alınabilen TSK'nın, devletin neoliberal otoriter bir mantıkla yeniden yapılanması süreci içinde nasıl tavır alacağı ve işlevlerinin ne olacağı, Türkiye'de bugün sermaye kesimleri, ABD, AB, AKP ve TSK arasında sürmekte olan çok boyutlu müzakere, çatışma ve gerilimler içinde belirlenmektedir. Bu süreç içinde, ne AKP ne de TSK, neoliberal ideolojinin taşıyıcıları açısından kolayca gözden çıkartılabilecek kurumlardır. Neoliberal kapitalizmin yaratmakta olduğu toplumsal ve sınıfsal çelişkilerin sermaye birikimine ket vurmadan nasıl idare edilebileceği sorusunun açık bir yanıtı olmadığı düşünüldüğünde, bu sürecin sermaye yanlısı, kollektif ve ucu açık bir arayışın ifadesi olduğu görülebilmektedir.

---

72 1960 askeri müdahalesi sonrasında kurulan MGK'nın yetkileri 12 Eylül darbesi ile artırılmıştır.

73 Gencer Özcan (2006) "Türkiye'de Siyasal Rejim ve Güvenlikleştirme Sorunsalı", Burak Ulman ve İsmet Akça (der.), *İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar: Prof.Dr.Kemali Saybaşılı'ya Armağan* içinde, Bağlam Yayıncılık, ss. 369-371.

74 *Bianet*, "Ordu kuşatırken "Saldırı altındayız" diyor", 2 Ekim 2007, www.bianet.org.

75 İlhan Uzgel, "The AKP Experience as a New Phase of Neoliberal Transformation in Turkey", Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından 14-15 Şubat 2008 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Transition to Neoliberalism in Middle Income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Mass Resistance" başlıklı konferansta sunulan bildiri.

AKP'nin çeşitli siyasi kaygılarla 2007'e kadar mesafeli durduğu otoriter "milli birlik ve beraberlik" söylemini, gerek Kürt gerek Ermeni sorunları bağlamında 2008'lerin sonunda açıkça sahiplenmeye başlaması[76], AKP iktidarının bu arayış içinde giderek netleşen neoliberal otoriter rolünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Türkiye'de neoliberal politikalar aracığıyla devletin yeniden yapılanmakta olduğu tarihsel süreç, devletin otoriter yapısının güçlenerek yeniden üretildiği bir süreçtir. 1980'lerden bu yana hayata geçirilen neoliberal politikalar, iktisadi ya da güvenliğe ilişkin gerekçelerle demokratik tartışma ve katılım süreçlerinin dışında belirlenmeye, dolayısıyla siyaset-dışına atılmaya çalışılmaktadır. Makale, bu otoriterleşme eğiliminin, özellikle finansal hareketlerin serbestleşmesi nedeniyle devlet açısından bir tercih olmaktan çok bir zorunluluk haline geldiğini vurgulamıştır. Zira, finansal serbestleşme, devleti, borçlarını çevirme, artan toplumsal eşitsizlikleri idare etme ve meşruiyetini koruma gereklerini, bu alanlardaki sorunların temelinde yatan neoliberal politikaları uygulamaya devam ederek yerine getirmek gibi çelişkili bir sürecin içine itmiştir. Otoriterleşme, mevcut güç ilişkileri içinde çözümlenmesi mümkün olmayan bu çıkmazın yarattığı sorunların, baskıcı metodlarla idare edilmesi açısından devlete önemli imkanlar sunmaktadır. Türkiye'de devletin neoliberal dönüşümü sürecinde ortaya çıkan bu otoriterleşme eğilimi, ülkenin tarihsel koşulları içinde özgül biçimler alsa da, tanımlanan sorunsalın ulusaşan niteliği nedeniyle Türkiye'ye özgü de değildir. Bu çerçevede, "küresel ölçekte rekabet gücünün artırılması" adına uygulamaya konan iktisadi politikalarla, "milli birlik ve beraberlik" adına savunulan şiddet politikaları, neoliberal kapitalizmin Türkiye'de neden olduğu toplumsal çatışmaları farklı düzlemlerde idare etmeye çalışan sermaye yanlısı, ortak bir sınıfsal refleksin ürünüdürler.

AKP'nin bu sürece özgül katkısı, Parti'ye atfedilen liberal-demokratik misyonun aksine, İslamcı muhafazakâr siyasi pratiklere içkin yeni otoriterlik

---

[76] Başbakan Erdoğan'ın 1 Kasım 2008'de Hakkari'de yaptığı konuşmada "tek millet", "tek vatan", "tek bayrak" ve "tek devlet" vurguları üzerinden, milliyetçi "Ya sev, ya terket" söylemini yeniden üretmesi (bknz. *Hürriyet*, 2 Kasım 2008, "Başbakan Erdoğan Hakkari'de konuştu.") ve Milli Savunma Bakanı AKP'li Vecdi Gönül'ün 10 Kasım'da "Bugün eğer Ege'de Rumlar devam etseydi ve Türkiye'nin pek çok yerinde Ermeniler devam etseydi, bugün acaba aynı milli devlet olabilir miydi?" sorusunu yanıtlarken yaptığı itirafvari açıklamalar (bknz. Hürriyet, 11 Kasım 2008, "Mübadele Olmasa, Milli Devlet Olabilir miydik?"), AKP'nin "milli birlik ve beraberlik" söylemini açıkça sahiplenmeye başladığının önemli göstergeleridir.

biçimlerini Türkiye'de sermaye birikiminin hizmetine sunmuş olmasıdır. Kendisini "Kemalist devlet bürokrasisine karşı halkın" temsilcisi olarak tanımlayarak siyasette yükselen AKP'nin zaman içinde "Kemalist" devletle özdeşleştirilen bazı politikalarla uzlaşan bir çizgiye kayması, AKP'nin bu süreç içinde nasıl hem bir süreklilik hem de değişim anlamına geldiğinin önemli ipuçlarını vermektedir. Bu sorunun yanıtının daha kapsamlı olarak incelenmesi, Türkiye'de devletin aldığı farklı otoriter biçimlerin yanı sıra AKP tarzı İslamcı muhafazakâr otoriterliğin içeriklerinin tarihsel olarak çözümlenmesi ile mümkündür. Bunun için ise, AKP ideolojisinin beslendiği siyasi geleneklerle Parti'nin neoliberal iktidar pratiklerini birarada değerlendiren eleştirel çalışmaların[77] zenginleştirdiği bir tartışma ortamına ihtiyaç vardır.

[77] Bu tür bir çözümleme denemesi için bknz. Mustafa Bayırbağ (2008) "Merkez Çevre'den Piyasa-İslam Sentezine: İkinci Neoliberal Program ve AKP", *Doğudan*, Sayı: 6.

AKP ve Neoliberal Popülizm

Deniz Yıldırım*

"Ne yapsalardı yani, hem kömür alıp hem de beddua mı etselerdi?"
AKP tarafından yapılan yardımların oy olarak geri dönüp dönmediğinin sorulması üzerine AKP Grup Başkanvekili Nihat Ergün'ün verdiği yanıt, 6 Ocak 2009, Habertürk- "Türkiye'nin Nabzı" programı

Kamu emekçileri arasında örgütlü bir sendikanın Erzurum'daki temsilci ve yöneticilerine dönük gerçekleştirdiği, benim de eğitimci olarak katıldığım bir çalışma sırasında, çalışma ve yaşam şartlarının giderek kötüleştiğini bildiğimiz hizmetli memurlardan biri söz aldı ve özetle şöyle dedi: "Burada, Erzurum'da, işyerimde tek başıma direniyorum. Sendikamda ısrarcıyım. İşyerimdeki tek üyeyim. Ailem, çevrem, idareciler dört bir yandan beni de sendikamdan koparmak için uğraşıyorlar. Ama ben, hak mücadelesi, emek mücadelesi veren sendikamda, diğer üye arkadaşlarla birlikte direniyorum, istifa etmiyorum." Buraya kadar söyledikleri dikkate alındığında, sendikal mücadelede direten, sınıf kimliğinin gereğini bu mücadeleyle birleştiren bir bilinç durumu söz konusuydu. Oysa konuşmasının sonunda ifade ettiği cümle, birçok açıdan Gramsci'nin "çelişkili bilinçlilik" olarak adlandırdığı durumla karşı karşıya olduğumuzu açığa vuruyordu: "*Ama aslanlar gibi gidiyorum, oyumu AK Parti'ye veriyorum*."

Kamu emekçisinin bu sözleri, bir yandan sendikal mücadelede ve sendikasında diretmesi bağlamında "*aktif halk adamının pratik davranışı*"na işaret ediyor; diğer yandan da, iktidar blokunu oluşturan sınıfların iktidarın sınıf

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi

karakterini gizlemekte ve emekçi sınıfların mücadelesinin ekonomik-korporatif aşamaya sıkıştırılmasında AKP'ye atfettiği hegemonik rolü örnekliyordu. Nitekim Gramsci'nin ortaya koyduğu üzere aktif halk adamı;

> "davranışının her zaman teorik bilincine varmış değildir (ki bu bilinç, dünyayı değiştirdiği ölçüde onu bilmek, onu tanımak demektir). Aktif halk adamının kuramsal bilinçle davranması, tarihsel yönden, tutarsız, çelişik olabilir. Denebilir ki, onun iki çeşit kuramsal bilinci vardır (ya da tek bir çelişkili bilinci): Birincisi, içsel olarak, eylemindedir ve günlük gerçeğin değiştirilmesinde onu işbirliği yaptığı arkadaşlarına bağlar; ikincisi ise, geçmişten kendisine kalan ve üstünde kafa yormadan kabullendiği bir bilinçtir ki, "sözsel" bir açıklığı vardır. Bu sonuncusuna, "sözsel" deyip geçmemek gerekir. Çünkü, belirli bir toplumsal takımla ilişkiler kurar, kişilerin moral davranışlarını etkiler, az ya da çok enerjik bir biçimde istemlere yön verir. Bu sözsel düşünüş öyle bir noktaya varabilir ki, bilinç çelişmeleri hiçbir karara, hiçbir seçmeye yer veremez olur, kişiyi hem ruhsal hem pratik bir uyuşukluğa sürükler."[1]

Türkiye'de AKP ile birlikte istikrar kazanan hegemonya projesinin ve iktidar tekniğinin en özlü ifadesi, yukarıda örgütlü bir kamu emekçisinin, "aktif halk adamı"nın ağzından aktardığım sözlerinde saklı aslında. Tam da bu noktada bu çalışma AKP'nin iktidar tekniklerinin anlamlandırılması ve bu tekniklerin iktidar blokunun üzerinde uzlaştığı birikim stratejisi olarak neoliberalizmin Türkiye pratiğinde baskın bir siyasal hegemonya ile birlikte nasıl sürdürülebilir kılındığının anlaşılması bakımından bir çözümleme denemesi sunuyor. Sonuçta, bir yandan neoliberal dönüşümün baş siyasal aktörü olarak özelleştirme, piyasalaştırma, esnekleştirme, güvencesizleştirme, serbestleştirme uygulamalarında egemen sınıf kesimlerinin çıkarları açısından epey yol kat eden AKP'nin, aynı zamanda katıldığı her seçimden oy oranını arttırarak çıkması ve bağımlı sınıflar arasındaki desteğini genişletmesi olgusu arasında nasıl bir bağlantı olduğu sorusu, yanıtlanmayı bekleyen bir sorudur. Bu gerçekten de Richard Sennett'in belirttiği şekilde, duygusal bağların "genellikle, özgürlüklerini ellerinden alan karizmatik bir lidere sadakatle bağlandıklarında olduğu gibi, insanları kendi çıkarlarına karşı birleştirmesi durumu"[2] mudur sadece?

Bu noktada Zizek'in Gramsci'yi izleyerek hegemonya konusunda ortaya koyduğu saptamasının daha açıklayıcı olduğu düşünülebilir: "Egemen ideolojinin işleyebilmesi için, sömürülen çoğunluğun, içinde kendi sahici özlemlerini görebileceği bir dizi özelliği de bünyesinde barındırması gerekir.

---

1 Antonio Gramsci, *Aydınlar ve Toplum*, çev: Ferit Edgü - Vedat Günyol, Çan Yayınları, İstanbul, 1967, ss.63-64.

2 Richard Sennett, *Otorite*, çev: Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, ss.11-12.

Başka bir deyişle, her hegemonik evrensellik en azından iki tikel içeriği, yani hem sahici popüler içeriği hem de onun tahakküm ve sömürü ilişkileri tarafından çarpıtılmış bir biçimini bünyesinde barındırmak zorundadır."[3] Çelişkili bilinçlilik, tam da buradadır, ki bu zemin neoliberal popülizmin işlev kazanmasına imkan veren zemindir aynı zamanda. Zira bir iktidar tekniği ve hegemonya projesi olarak neoliberal popülizmin başarısı, sömürülen çoğunluğun içinde kendi sahici özlemlerini görebileceği bir dizi özelliği de bünyesinde barındırması ve yine bu kesimlerin "ortak duyu"su içerisinde iktidar bloğunu birleştiren hegemonya projesinin yerlileştirilmesi ile mümkündür.

İkincisi, sözkonusu strateji, boyutları Türkiye sınırlarını aşan ölçüde, farklı çevre ülkelerde farklı yerlileştirme stratejileri bağlamında uluslararası ölçekte finansal sermayenin hegemonyasında birleşen iktidar blokunun bir kriz yönetme stratejisi olarak gelişmektedir. Özellikle, neoliberal modelin ve finansallaşmanın beraberinde getirdiği ağır iktisadi krizlerin toplumsal, siyasal alana yayılması ve krizin giderek bir hegemonya krizine dönüşmesi ortamında değerlendirildiğinde, neoliberal popülizmin, çevre ülkelerde finansal sermayenin hegemonyasını sağlamlaştırmayı yerli siyasetin "popülist ve muhalif" karşı hegemonya dilinin egemen sınıf siyasetine tercümesiyle mümkün gören ve bu ölçüde de uluslararası ölçekte sermaye hegemonyasının yeniden üretilmesine hizmet eden Dünya Bankası gibi finansal kuruluşların 1990'ların sonundan itibaren geliştirdiği "yoksullukla mücadele" söylemiyle de örtüşen, yerel görünümlü olmakla beraber fazlasıyla "küresel" bir hegemonya ve iktidar tekniği olduğu belirtilmelidir.[4]

Tekrar belirtmek gerekirse, neoliberal popülizm, bir yandan emperyalist hegemonya projesinin "yerlileştirilmesi"ne, diğer yandan da hegemonya krizinin geçiştirilmesine imkan vermektedir ortaya çıktığı ülke deneyimlerinde. Öte yandan bu, Brezilya ve kısmen Arjantin örneğinde de görüldüğü üzere, halk sınıflarının siyasal temsilcilerinin "transformizm" olgusu çerçevesinde iktidarın dilinin bir parçası haline getirilmesiyle birlikte mümkün olan bir süreçtir. Bu durum, iktidar bloğunu oluşturan sınıflara, krizi olağan yollardan geçiştirme imkanı verdiği gibi (organik çözüm), bu sınıfları karşı hegemonyanın potansiyel unsurlarını bertaraf etme olanağıyla da donatmaktadır. Yine bu durumdur ki halk adamı olarak beliren bir popülisti, bir İslamcı'yı ya da bir solcu lideri egemen sınıfların neoliberal hegemonyasını

---

[3] Slavoj Zizek, "Çokkültürcülük ya da Çokuluslu Kapitalizmin Kültürel Mantığı", *Kırılgan Temas* içinde, Çev: Tuncay Birkan, Metis Kitap, İstanbul, 2006, ss. 260-261.

[4] Bu konuda bkz., Filiz Zabcı, "Bağımlılığın İçselleştirilmesine AKP ve Dünya Bankası", *Mülkiye*, Cilt. XXX, Sayı: 252 (Güz 2006). Makale bu kitapta da yer almaktadır. Ayrıca bkz., Paul Cammack, "What the World Bank Means by Poverty Reduction", *New Political Economy*, vol:9, no:2 (Haziran 2004).

genişletecek politikalar açısından daha da işlevsel hale getirebilir. Therborn'un da belirttiği üzere; "Uzun demokratikleşme tarihi boyunca burjuva politikacılar, devleti sermayenin gereksinimleriyle uyumlu halde tutabilmek için başvurabilecekleri pek çok mekanizma bulunduğunu öğrenmişlerdir. Kapitalizmin bu son değindiğimiz özelliği, küçücük bir azınlığın nasıl olup da kişilerden soyutlanabilen bir hakimiyeti demokratik biçimler altında yürütebildiğini ve bu arada örneğin nasıl olup da sermaye hakimiyetinin, işçi partisi hükümetleriyle bağdaştırılabildiğini, buna karşılık feodal aristokrasinin niçin hiçbir zaman bir köylü partisi aracılığıyla hükümet edemediğini açıklamamıza yardım edebilir."[5]

Bu çerçeveye uluslararası ölçekte bakıldığında, hakim kapitalist sınıfların hegemonya projesinin farklı ülkelerde bir işçi partisi, bir popülist parti ya da bir İslamcı parti tarafından uygulanıyor olması, onun hegemonik dönüştürme kapasitesinin bir göstergesi olarak yorumlanmalı ve egemen sınıfların hegemonyasını hangi tekniklerle yeniden ürettiğinin anlaşılması açısından da işlevsel görülmelidir.

Çoğu durumda neoliberal popülizm, bağımlı sınıfların iktidar blokunun neoliberal birikim stratejisine destek sınıflar haline getirilmesiyle özdeşleştiği kadar, karşıt hegemonyanın siyasal unsurlarının boynunun vurulmasıyla ve muhalif dilin kimi unsurlarının egemen sınıfın hegemonyasına eklemlenmeyle ilgilidir. Bu ikili işlev sayesindedir ki neoliberalizm, bağımlı sınıflara kendi/yerli temsilcileri tarafından aktarılırken bir popülizm halini almakta. Özetle neoliberal popülizm, krizleri izliyor, sermaye sınıfının emek karşısındaki iktidarını neoliberalizm çerçevesinde pekiştiriyor, iktidar bloku içinde de finansal sermayenin temsil olanaklarını genişletirken aynı zamanda emekçi sınıfların en alt katmanlarını tedricen ferahlatıcı ve neoliberalizmle uyumlu "popülist" siyasalarla egemen sınıfların hegemonyasına eklemlemeyi hedefleyen bir hegemonya tekniği olarak beliriyor.

Çalışmanın bu aşamasında neoliberal popülizmi Türkiye özelinde incelemeye girişmeden önce, AKP'nin doğuşuna, dolayısıyla da neoliberal popülizmin Türkiye deneyimini önceleyen ortama bakmakta yarar var. Nitekim daha sonraki bölümlerde de bu altyapıya yaslanmak yoluyla neoliberal popülizm olgusu, pratikte işleyişini örnekleyen teknikler ekseninde tartışılacaktır.

---

5 Goran Therborn, *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu*, çev: Şirin Tekeli, V Yayınları, Ankara, 1989, s. 54.

AKP'nin Doğuşu

Bir hegemonya projesi olarak AKP, iktidar bloğunu oluşturan sınıfların geleneksel partilerinin temsil yeteneklerini giderek yitirdikleri bir ortamda, kendisinin uluslararası ölçekte ABD emperyalizminin 11 Eylül sonrası Ortadoğu tasarımlarında üstleneceği aktif rolle de ilişkili olarak, egemen sınıflar açısından krizin tamamen ortadan kalkmasına olmasa da, sürdürülebilir kılınmasına imkan veren bir "organik çözüm" olarak doğdu.

AKP'yi önceleyen süreçte Türkiye'de "siyasal partiler gerçek toplumsal çıkarlardan ve temsili ilişkilerden soyutlanıp birer halkla ilişkiler acentasına dönüştü. Bu yüzden hem siyasal açıdan partilerin önemi azaldı, hem de partiler arasındaki ayrımlar önemsizleşti. Siyaseti merkezileştirmekle kalmayan, merkezi sağcılaştırdığı için siyaseti de sağcılaştıran gelişme, burjuva siyasetinin manevra alanını aşırı ölçüde daralttı. 1990'ların ikinci yarısına gelindiğinde egemen sınıfların düzen içi çözüm olanakları büyük ölçüde tükenmiş durumdaydı."[6] Öyle ki bu kriz, 1990'ların sonuna yaklaşıldığında, "birikim stratejisi krizinin yanı sıra temsil, meşruiyet, devlet rasyonalitesi gibi boyutları da içeren çok boyutlu ve derin bir organik kriz şeklini almıştı."[7]

AKP, tam da böyle bir sürecin sonunda, kriz karşısında bir "organik çözüm" olarak iktidara taşındı. Burada Gramsci'nin hegemonya krizinin olağan çözümü olarak kavramlaştırdığı organik çözüm olgusundan tam olarak ne anladığını hatırlamakta yarar var. Gramsci, olağanüstü durumun olağan çözümü olarak organik çözümü şöyle ele alır: "birçok farklı parti bölüklerinin tüm sınıfın gereksinimlerini daha iyi temsil eden ve özetleyen tek bir parti bayrağı altına geçişi, dinginlik dönemleriyle karşılaştırıldığında ritmi çok hızlı ve neredeyse şimşek çakması gibi bile olsa, organik ve normal bir olgudur; bütün bir toplumsal sınıfın büyük bir varoluş sorununu çözmeye ve ölümcül bir tehlikeyi uzaklaştırmaya tek yetenekli olarak görülen tek bir yönetim altında kaynaşmasını temsil eder."[8]

Öte yandan bu çözüm, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren güçlenen ve "İslami sermaye" olarak isimlendirilen sermaye kesiminin temsilcilerinin ve ideolojik referans çerçevesinin kimi unsurlarının iktidar blokundaki yerlerini sağlamlaştırmalarına imkan verdiği ölçüde, finansal sermayenin hegemonyası altında siyasal istikrarın doğuşuna hizmet etmiştir. Özellikle, yukarıdan piyasalaştırma, neoliberalleştirme ve aşağıdan da İslami bir dayanışmacılık ekse-

---

6 Tülin Öngen, "Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri", *Sürekli Kriz Politikaları* içinde, Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, Metis Kitap, İstanbul, 2004, s. 95.

7 Alev Özkazanç, "3 Kasım Seçimi ve Sonuçlarına Dair", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 4 (2002), ss. 207-208.

8 A. Gramsci, *Modern Prens*, çev. Pars Esin, Birey ve Toplum Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 91.

ninde seferber edilen muhafazakarlaştırma projesi, farklı bağımlı sınıf kesimlerine seslenen destekleyici politikalar çerçevesinde, neoliberalizmle uyumlu bir popülizmin doğuşuna eşlik etmiştir. Bu süreç, tam da ağır toplumsal sonuçları olan 2001 finansal krizinin ardından, genişleyen yoksul ve işsiz kesimlerin özlemlerine hitap eden, bağımlı sınıfların kendi temsilcilerince yönetildikleri hissini güçlendiren; öte yandan da popülizmin geleneksel anlamda sınıf çelişkilerinin üstünü homojen bir "halk" söylemi üzerinden örten işlevselliğinin İslami hareket içinde 1990'lı yıllarda kazandığı ivmeyi, iktidar blokunun hegemonyasına tahvil eden bir karşılıklılığın ürünüydü. White'ın da belirttiği gibi, özellikle Fazilet Partisi ile birlikte, içinde Recep Tayyip Erdoğan'ı da sayabileceğimiz "genç, popülist liderler, kısmen yerli siyasetin kapsayıcılığından yararlanarak, kısmen de popülizmlerini merkezci partilere atfedilen sınıf küstahlığının karşısına koyarak, hareket içindeki toplumsal sınıf farklılıklarını örtbas etmede eski tarz siyasetçilere oranla daha başarılı olmuşlardı."[9] Bu sayede, neoliberalizmin 1980 sonrası en istikrarlı siyasal aktörü olan AKP, bağımlı sınıfları denetim altına alan, neoliberal birikimin işleyişiyle uyumlulaştıran, öte yandan da bu kesimleri İslamcı hareketin, cemaatlerin denetimine sokan bir tarzı yıldan yıla yerleştirdi.

Katıldığı her seçimden oylarını arttırarak çıkan ve bu anlamda Türk siyasal yaşamında bir ilke imza atan AKP, aynı zamanda Türkiye'nin hemen her bölgesinden oy alan, bu haliyle sınıfsal ve etnik bölünmeleri aşacak ve iktidarın sınıf karakterini bağımlı sınıflar nezdinde silikleştirmeyi mümkün kılacak doğrultuda popülizmin tüm aygıtlarından yararlandı. Laclau'nun "egemen sınıflar popülizmi" olarak adlandırdığı bu popülizm türü, bir yandan ülke içinde burjuvazinin temsil krizini çözerek siyasal hegemonyasını ve bu sayede neoliberalizmi istikrara kavuşturuyor; diğer yandan da diğer birçok çevre ülkesinde de bir denetim ve kriz yönetme stratejisi olarak geliştiği üzere, çevreden merkeze kaynak ve değer transferini güvence altına alıyordu. Dolayısıyla, finansal sermayenin hegemonyası altında neoliberalizm, tam da neoliberalizmin genişlettiği yoksul kesimler üzerinde uluslararası finansal sistemin "yoksullukla mücadele"yi neoliberalizme eklemlediği bir ortamda, yeni popülist dağıtım politikalarıyla beraber, egemen sınıf iktidarının restorasyonu açısından gücünü pekiştirme yolunu bulmuştu.

Bu durum, sadece Türkiye örneğinde gözlenmedi kuşkusuz. Özellikle 90'lı yıllarda Arjantin'de Menem, Peru'da Fujimori için popülizm yazınında ifadesini bulan bu yükseliş, esas ivmesini özellikle uluslararası ölçekte finansal kuruluşların geliştirdiği (başta Dünya Bankası olmak üzere) "yoksullukla mücadele" stratejisini yerlileştiren ve "aşağı"nın sesini "yukarı"nın çıkarla-

---

9 Jenny, B. White, *Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği –Yerli Siyaset Üzerine Bir Araştırma*, çev. Esen Türay, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 211.

rına eklemleyen Lula, Thaksin ve Erdoğan örnekleriyle kazanmış görünüyor.

Klasik Popülizm

Neoliberal popülizmin hangi pratikler ve uygulamalar eşliğinde yerleştiğini ele almadan önce, kısaca klasik popülizmin içine doğduğu ortamdan ve yaslandığı sınıfsal zeminden söz etmekte yarar var. Bu bize aynı zamanda neoliberal popülizmin klasik popülizmden ayrıldığı yerleri saptamak bakımından da imkanlar sunmaktadır.

Gülalp'in belirttiği üzere, "İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkıldığında, Latin Amerika toplumlarının güçlü sanayi burjuvazilerine sahip olmaları nedeniyle, Bunalım döneminde zorunluluklar sonucu başvurulmuş olan korumacı ve iç pazara dönük önlemler, savaş sonrası dönemde bilinçli olarak izlenen bir resmi politika niteliğini kazanarak sürdürülmüştür. Bu durum, bunalım öncesi dönemden farklı bir sınıf yapısını ifade ettiği gibi, dünya konjonktürünün değişmiş olduğu dikkate alınırsa, sınıfsal ittifaklar açısından bunalım döneminden de farklı bir yapıyı gerektirmektedir. Bu dönemde sınıfsal ittifakların önderliği sanayi burjuvazisinin elindedir. Yeni sınıf ittifakları yapısı, bu dönemde Latin Amerika'da egemen olan "popülist" rejimlerde kendini göstermektedir. Popülist rejimlerin temelinde toplumdaki değişik sınıfların "gelişme" ekseninde buluşması ve ekonomik gelişmeden her sınıfın belli bir pay alması yoluyla toplumsal-siyasal sistem ile bütünleşmesi yatar."[10]

Dolayısıyla popülizmin ortaya çıkışı, daha genel bir toplumsal krizin bir parçası olan egemen ideolojik söylemin krizine tarihsel olarak bağlıdır. Bu kriz, iktidar blokundaki bir çatlamanın ürünü olabileceği gibi, -ki burada bir sınıf veya sınıf fraksiyonu, hegemonyasını kurmak için, kurulu ideolojinin bütününe karşı "halk"a başvurma gereği duyar- sistemin ezilen kesimleri etkisizleştirme yeteneğindeki bir krizin sonucu da olabilir.[11]

Nitekim 1930 ve 1940'larda iktidar blokları, oligarşik hegemonyaya bağlı olarak derin bir şekilde bölünmüşlerdi ve bu bölünmelerde en azından bir fraksiyon ulusal bağımsız bir kapitalizm yönünde hareket etmeye ve bu amaçla kitle desteği kazanmaya çalışmaya hazırdı.[12] Sanayi burjuvazisi, iktidar blokunda kendi hegemonyasını kurmak için, emperyalizmle ilişkili "oligarşik" kesimlere karşı, örgütlü kesimlerin kitlesel seferberliğine yaslanmaktaydı ve bu durum klasik popülizmin sınıf ittifakları ve eklemleme siyasetleri çerçevesinde oldukça belirleyici bir nitelikteydi. Ancak emekçi sınıflarla geliştirilen bu ilişki tarzı, Peronizm örneğinde de görüldüğü üzere iki ayak-

---

10 Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1987, ss. 35-36.

11 Ernesto Laclau, *İdeoloji ve Politika*, çev: Hüseyin Sarıca, Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s. 190.

12 Laclau, *a.g.e.*, s. 210.

lıydı. Zira "bir yandan işbirliği halindeki kitlesel sendikalara uzun erimli kazanımların vaad edilmesi, diğer yandan işbirliği gerçekleştirmeyen örgütlere ağır baskı uygulanması bu dönemi karakterize etmekteydi. Özellikle, işbirliğine yanaşmayan ve Komünist Parti'ye yakın tüm örgütler, yaşayabilmek için yeraltına inmek zorunda kalmışlardı.[13]

Klasik popülizmin işleyişine ilişkin olarak, Türkiye'de de önemli bir tartışma zemini mevcuttur.[14] Örneğin Boratav, Latin Amerika ölçeğinde gelişen söz konusu klasik popülizmi Türkiye kapitalizminin 1960'lı ve 70'li yılları açısından şu şekilde ele almaktadır: "1961 Anayasası'nın geniş şemsiyesi içinde burjuva demokrasilerine özgü kurumlaşmaları içeren bu rejim, esas olarak emekçi sınıfların siyasi örgütlenmelerine karşı çıkarılan hukuki ve fiili engellerle burjuva demokrasilerinden ayrılır. Ancak halk sınıfları, büyük egemen sınıf partileri arasında gerçek bir rekabete dayanan bu rejimde, esas olarak seçmen nitelikleriyle, özellikle bölüşüm sonuçları olan iktisat politikalarının oluşmasında belli bir biçimde etkinliğe sahiptirler… Popülizm'i, siyasi rejim ile bölüşüme dönük iktisat politikaları (ve bunların sonuçları) arasında özellikle Türkiye'de gözlenen sistemli ve düzenli ilişkilerden oluşan olgu ve süreçleri; farklı bir ifadeyle siyasi rejim, sosyal sınıflar ve bölüşüm politikaları arasında gözlenen sistemli bağıntıları açıklamayı amaçlayan bir kavram olarak kullanıyoruz.[15] Dolayısıyla Boratav'ın çizdiği tabloya göre, "parlamenter bir sistemin varlığı sayesinde emekçi sınıfların, özellikle kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasi karar alma süreçlerini etkileyebilecekleri; ancak siyasi iktidara bir alternatif veya ortak olabilecek biçim ve düzeyde örgütlenemedikleri bir durum"[16] popülizmin genel siyasal çerçevesini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, klasik popülist rejimlerin genel bir tanımının şu öğeleri içerdiği söylenebilir: sendikalaşma, yüksek ücret politikasına dayalı eşitlikçi bir gelir bölüşümü ve emekçi sınıfların geniş kesimlerine götürülen eğitim, sosyal güvenlik ve benzeri devlet hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi yollarla, toplumsal refah kaygısının merkezi bir önem kazanması.[17]

---

13 Joel Horowitz, "Populism and Its Legacies in Argentina", *Populism in Latin America* içinde, edited: Michael L. Conniff, The University of Alabama Press, London, 1999, s. 31.

14 Klasik popülizm kuramlarına ilişkin Türkiye'den geliştirilen esaslı bir tartışma için bkz., Galip Yalman, "Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye", *11. Tez*, Sayı: 1 (1985).

15 Korkut Boratav, "İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı", *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* içinde, Korkut Boratav, Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 131-132.

16 Korkut Boratav, "Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar", *Yapıt*, Ekim-Kasım 1983, s. 7.

17 Gülalp, *a.g.e.*, ss. 35-36, dipnot 7.

Neoliberal Popülizm

Neoliberal popülizmin, yukarıda çerçevesi ana hatlarıyla çizilen klasik popülizmden birçok açıdan ayrıldığı ortadadır. Her şeyden önce neoliberal birikim stratejisi çerçevesinde gelişen hegemonya, farklı sınıf siyasetlerine ve eski ittifakların yeni öncüllere bağlı olarak çözülmesine yaslanmaktadır.

Bilindiği üzere, "neoliberal politikalar üç öncüle dayanır. Birincisi, piyasalar ve devlet arasındaki ayrılık. Neoliberalizm, devletin ve piyasanın birbirinden ayrı ve karşılıklı olarak birbirini dışlayan kurumlar olduğunu varsayar. Bu varsayıma göre, birinin genişlemesi ötekisinin gerilemesi pahasına gerçekleşir. İkincisi, piyasaların verimli, devletlerinse müsrif ve ekonomik açıdan verimsiz olduğunu iddia eder. Üçüncüsü, devlet müdahalesinin sistematik ekonomik sorunlar yarattığını, özellikle de kaynakların yanlış tahsis edilmesi, rantiyecilik ve teknolojik gerilik gibi sonuçlar doğurduğunu savunur." [18] Bu anlamda, kapitalizmin 1970'li yıllarda içine düştüğü birikim krizine dünya çapında genişlemeci bir birikim tarzı geliştirerek ürettiği çare olarak neoliberalizm, artan ölçüde finansallaşma, piyasalaştırma, serbestleştirme ve emek-sermaye ilişkileri açısından da sermaye iktidarının restorasyonu olarak hegemonik bir tarz haline gelmiştir. Özellikle finansal sermayenin hegemonya olanaklarını genişleten ve iktidar blokundaki diğer sınıf kesimlerini de bir yandan devletin sermaye birikiminde kazandığı merkezi rol, diğer yandan da ücretlerin bastırılması ve emek verimliliğinin yükseltilmesi ile vergi yükünün emekçi sınıflara yüklenmesi üzerinden bu kesimin hegemonyasına eklemleyen bu modelde en çok karşımıza çıkan sözcüklerin klasik popülizmin aksine, "özelleştirme", "piyasalaştırma", "esnekleştirme", "güvencesizleştirme", "çalışanlar arası rekabet" ya da "sendikasızlaştırma" olması rastlantı değildir. Emek sürecini neoliberal tarzda parçalayan tüm bu uygulamalar, emekçi sınıflar açısından parçalanma anlamına geldiği ölçüde, iktidar blokundaki sınıf kesimleri açısından birleştirici nitelik kazanmaktadır. Bu bakımdan neoliberalizm, her şeyden önce emek-sermaye ilişkilerinde sermaye sınıfının lehine bir iktidar restorasyonudur. Bütün mesele, bu modelin sınıf karakterinden soyutlanarak hangi hegemonya araçlarıyla en "alttakiler"e benimsetileceği sorusunda düğümlenmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, neoliberal popülist hegemonya bu sorun çevresinde işlevselleşmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, çevreden merkeze değer, kar, faiz ve rantiye transferlerinin arttığı oranda, sözkonusu ülkelerde ortaya çıkan kırılgan hegemonya zeminini yoksulluğu asgari düzeyde de olsa telafi edici ve

---

[18] Alfredo Saad-Filho, "Giriş", *Kapitalizme Reddiye – Marksist Bir Giriş*, Haz. Alfredo Saad-Filho, çev: Emel Kahraman, Yordam Kitap, İstanbul, 2006, s. 19.

uluslararası kapitalist birikim modelini destekleyici bir popülist stratejiyle sürdürülebilir kılmanın, her ülkenin yerli dili ekseninde işlev kazandığı bir siyasal tekniktir karşımızdaki. Bu anlamda, AKP özelinde bakıldığında, İslamcılık'taki popülist bakiye, kriz dönemlerinin çözümü açısından egemen sınıfların iktidar tekniklerine hayırseverlik ve dayanışmacılık çerçevesinde eklemlenmiştir. Kaldı ki bu durum sadece bağımlı sınıfların değil, iktidar blokunu bölen, hegemonyanın istikrar kazanmasını engelleyen sınıf kesimlerinin siyasal ve ideolojik dillerinin de egemen sınıf siyasetinin diline tercümesiyle birlikte işlemektedir. Laclau'nun da belirttiği gibi; "bir sınıf, sadece yekpare dünya kavramlaştırmasını toplumun geri kalanına kabul ettirmesiyle değil, fakat farklı dünya görüşlerini, bunların potansiyel antagonizmalarını etkisizleştirecek bir şekilde eklemleyebildiği ölçüde hegemonya kurar… Burada önemli olan şey, egemen sınıfın hegemonyasını iki yoldan uygulamasıdır: 1)sınıfsal olmayan çelişki ve adlandırmaları kendi sınıf söyleminde eklemlemek suretiyle, 2) ezilen sınıfların ideolojik ve politik söylemlerinin bir parçasını oluşturan içeriklerin özümlenmesi suretiyle."[19] Tekrarlamak gerekirse hegemonya aynı zamanda, "yekpare bir ideolojinin kabul ettirilmesi olmayıp, benzer olmayan ideolojik öğelerin eklemlenmesi demektir."[20]

Öte yandan, Gough'un belirttiği şekilde, neoliberalizm egemen sınıflar açısından bir yandan düşen kar oranlarını arttırma, emek maliyetlerini düşürme ve elde edilen artık değer oranını yükseltme arayışlarına denk düşerken, öte yandan da sermayenin "tarihsel olarak birikmiş sosyalleşme biçimlerini zayıflatarak ya da ortadan kaldırarak ekonomiyi ve toplumu depolitize etme" arayışlarına da çare üretmektedir."[21] Bu bakımdan neoliberal popülizm, eskinin sosyalleşme biçimlerinin tasfiyesi oranında başarıya ulaşabilecek bir modeldir ve tam da bu nedenle neoliberalizmle popülizmin eş zamanlı olarak ortaya çıkışından ziyade, neoliberalizmle yapılandırılmış bir zeminin ardından gelen ve neoliberalizmin krizine çare üreten bir popülizm tarzıdır. Kısacası, neoliberalizm doğuş çağında popülist tekniklerden yararlanmış olsa da, neoliberal popülizm, neoliberalizmin doğuş çağının değil, açtığı yaraların birikim modeline zarar vermeyecek bir hegemonya projesi çerçevesinde sürdürülmesinin yollarını arayan bir egemen sınıf projesi olduğu ölçüde yeni bir hegemonya tekniğidir.

---

19 Laclau, *a.g.e.*, s. 176.

20 *A.g.e.*, s. 198.

21 Jamie Gough, "Neoliberalism annd Socialisation in the Contemporary City. Opposites, Complements and Instabilities", *Antipode*, Vol: 34, Issue: 3, 2002, s. 410.

Tam bu noktada, özellikle neopopülizm adlandırması çerçevesinde gelişen yazına kısaca göz atarak, bizim neoliberal popülizm kavramlaştırmamızın ayrıştığı hatları saptamakta yarar var.

Neo-popülizm Tartışmaları Ekseninde Neoliberal Popülizmi Anlamlandırmak

Neopopülizme ilişkin kuramsal ilginin yükselişinde, 1990'lı yıllarda Arjantin'de Menem ve Peru'da Fujimori iktidarının büyük payı vardı. İlerleyen sayfalarda eleştirisi yapıldığı üzere neopopülizm üzerinden gelişen yazında, popülist bileşen doğrudan siyasal stratejiyle sınırlandırılıyor ve neoliberalizm ekonomik alana hapsediliyordu. Neopopülizmde yeni olan tek şey, popülizmin neoliberal dönemde ortaya çıkan bir siyaset tekniği olmasıydı bu bakış açısına göre. Nitekim bu yolla, örneğin Weyland, "neopopülist politika" ve "neoliberal ekonomi" ayrımı yapmaktaydı.[22] Armony'nin de ifade ettiği üzere bu sayede "neopopülist boyutun maliyeti yüksek piyasa merkezli reformlara toplumsal direnişi azaltan ve reformların uygulanmasını hızlandıran bir tür "üstyapı" olarak ele alınması mümkün olmaktaydı.[23]

Ancak neoliberal popülizmi tanımlarken, böyle bir ayrıştırmadan hareket etmenin sakıncalarının bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Birincisi, bu yaklaşım neoliberalizm ile neopopülizm arasında rastlantısallık üzerine kurulmuş bir ilişki olduğu izlenimini vermekte, bu hegemonya projelerinin gerek içine doğdukları tarihsel ortamı gerekse sınıf karakterini açığa vurmakta ise yetersiz kalmaktadır. Öte yandan neoliberalizmin siyaset ve toplum üzerindeki etkilerini yeterince dikkate almayan bu açıklama tarzı, neoliberal popülizmi neredeyse, popülist liderlik ve siyaset tekniklerine yaslanan isimlerin neoliberal ekonomi politikalarını uygulamasına indirgemektedir. Weyland'ın makaleleri bunun tipik örnekleri arasında sayılabilir. Dolayısıyla, neopopülizmi "kişiselleştirilmiş bir liderliğin, çoğunluğu örgütlenmemiş izleyicilerinin doğrudan, aracısız ve kurumsallaşmamış desteğine yaslanan bir hükümet gücü arayışında olduğu bir siyasal strateji"[24] olarak tanımlayan bu yaklaşımlarda, neopopülist olarak adlandırılan iktidar tekniği, büyük ölçüde neoliberal hegemonyanın sürdürülebilir kılınması noktasındaki sınıfsal rolünden soyutlanarak ele alınmaktadır. Öte yandan Fujimo-

[22] Bkz., Kurt Weyland, "Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: Unexpected Affinities", *Studies in Comparative International Development*, Vol: 31, No: 3, 1996; Kurt Weyland, "Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity", *Third World Quarterly*, Vol: 24, No: 6, 2003.

[23] Victor Armony, "Is There an Ideological Link Between Neopopulism and Neoliberalism?", *Brazilian Journal of Political Economy*, Vol: 21, No. 2, Nisan-Haziran 2001, s. 64.

[24] Kurt Weyland, "Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity", *Third World Quarterly*, Vol: 24, No: 6, 2003, s. 1097.

ri sonrası süreçte Toledo iktidarını neopopülizm üzerinden inceleyen Robert Barr da, benzer biçimde, neopopülizmi "siyaset karşıtı retorik ve semboller, sözler ve siyasalar, kişisel iktidar ve kitle desteği" ayaklarına yaslanan dört sütunlu bir siyasal strateji olarak ele alarak şu tanımlamayı geliştirmiştir: "Neopopülizm, bir liderin yoksul kitlelerle kişiselleştirilmiş bağlar üzerinden ilişki kurarken aynı zamanda neoliberal ekonomi politikalarını takip ettiği bir siyasal fenomendir."[25]

Oysa neoliberal popülizm, salt bir siyasal fenomen olmayıp, finansal sermayenin iktidar bloğunda neoliberal birikim modeli üzerinden kurduğu hegemonyanın bağımlı sınıflarca asgari düzeyde de olsa kabul edilebilir ve hazmedilir düzeyde tutulması ve hegemonya krizinin geçiştirilmesi adına, özellikle çevre ülkelerde gelişen hegemonik bir projedir ve genel olarak bu modelin ortaya çıktığı Tayland, Peru, Brezilya, Arjantin ve Türkiye gibi ülkelerde de görüldüğü üzere, ağır bir ekonomik krizi, derinleşen ve bir türlü çözüme kavuşturulamayan hegemonya krizlerini ve kimi zaman da, siyasal temsilcileri aracılığıyla karşı hegemonya örgütleme noktasında hareketlenen bağımlı sınıfların siyasal bilinçliliklerindeki ilerleme sorununu burjuvazi açısından çözüme kavuşturarak, egemen sınıflar adına neoliberal modele "istikrar" ve "ulusal irade" görünümü kazandıran bir niteliktedir.

Özetle, neo-popülizm tartışmalarında hakim olan yanılgı, popülizmin salt bir siyaset tekniğine indirgenmesi, sınıfsal özünden ayrıştırılarak ve sınıfların konumlanışını dışlayarak yapılan tanımlamalara hapsedilmesidir. Böylece bir yandan neoliberal birikim modelini genişleten, diğer yandan da popülist siyaset ve kitle mobilizasyonu tekniklerinden yararlanan liderlik örnekleri, neoliberal popülizm tanımlaması açısından öne çıkartılmaktadır. Bu tanımlamanın, sadece popülist siyaset tekniklerine yaslanan bir tarzı kriterleştirmesi nedeniyle, Fujimori ve Menem ile Hugo Chavez ya da Evo Morales deneyimlerini sınıfsal içerikleri gözden kaçırarak aynı potada eritmek gibi bir yanılgıya düştüğünü gözlemlemek de mümkündür.

Bu çalışmada ise neoliberal popülizm, yukarıda genel bir eleştirisi sunulan kavramlaştırmaların aksine, salt neoliberalizmi benimsemiş bir liderlik tarzı olarak ele alınmak yerine, neoliberalizmin benimsediği bir liderlik tarzı, ona uygun düşen bir hegemonya projesi, bir iktidar ve hegemonya tekniği olarak tartışılmaktadır. Özetle resme sadece liderler tarafından değil, sınıflar açısından bakılması ve neoliberal popülizmin sınıf ilişkilerinde oynadığı rolün açığa çıkarılması önerilmektedir.

Diğer yandan iktidar blokunu oluşturan sınıflar, neoliberalizmin çevre ülkelerde yarattığı krizlerin ve toplumsal tahribatın hesaba katılması, ba-

---

25 Robert R. Barr, "The Persistance of Neopopulism in Peru? From Fujimori to Toledo", *Third World Quarterly*, Vol: 24, No: 6, 2003, s. 1161.

ğımlı sınıfların popülist dağıtım ve siyaset teknikleriyle pasifleştirilmesi ya da destek sınıflar olarak etkisizleştirilmesi, özetle dikkate alınması zorunluluğuyla hareket etmektedirler ve neoliberal popülizm bu zemin üzerinden siyaset üretmeyi egemen sınıflar açısından mümkün kılan bir iktidar tekniğidir. Tayland'da Thaksin Shinawatra[26], Brezilya'da Lula, Türkiye'de ise AKP özelinde Recep Tayyip Erdoğan, bu siyasetin yerlileştirilmesi adına uygun birer örnek olarak gösterilebilir. Her üç örnekte de, neoliberal popülist hegemonya projesinin siyasal aktörleri, emekçi sınıfların örgütlü yapılarını ya ortadan kaldırarak ya da etkisizleştirerek (kendileri bu örgütlü yapıların içinden çıkmış olsalar da), doğrudan doğruya örgütsüz, enformel kesimleri, bağımlı sınıfların en alt katmanlarını finansal sermayenin denetimi altındaki iktidar blokunun hegemonyasına eklemlemeyi arzulayan politikalar benimsemişlerdir.

Neoliberalizmi, bağımlı sınıfların kendi temsilcileri olarak gördükleri, yükselişlerinde kendi yükselişlerini hayalledikleri kadrolara uygulatan ve meşrulaştıran bir burjuva hegemonyası arayışıdır bu. Çevre ülkelerde gelişen ve merkezi besleyen bu dinamik, örgütlü işçi kesimini seferber ederek iktidara ulaşan Lula örneğinde olduğu gibi, seçimlerden sonra sınıf tabanını değiştirecek politikalar izleyebilmekte ve paternalist yardım ilişkileri aracılığıyla toplumun en yoksul kesimlerini egemen sınıfların hegemonyasına eklemlemenin yollarını aramaktadır. Bu durum Tayland'da asgari düzeyde ücretsiz sağlık hizmetlerinin ve düşük faizli kredilerle nakdi yardımların geniş yoksul kesimlere ulaştırılması yoluyla, Brezilya'da ise 2007 yılı itibariyle 11 milyondan fazla aileye ulaşan Şartlı Nakit Transferi sistemi Bolsa Familia aracılığıyla yürütüldü.[27]

Türkiye'de de, benzer bir biçimde dış finansmanın ağırlıkta olduğu bir Şartlı Nakit Transferi sisteminin 2001 krizi sonrasında Dünya Bankası ile işbirliği halinde, sonradan yoksul sınıflarla AKP arasındaki bağı pekiştirecek şekilde, yürürlüğe sokulduğu görülmüştür. Hatta dikkat çekici biçimde, Brezilya ve Türkiye tarafından yürürlüğe konulan söz konusu şartlı nakit transferi sisteminin New York Belediyesi'ne model olduğu, uluslararası

---

[26] Bu konu başka bir çalışmada ayrıca ele alınacağından burada ayrıntılarına girilmemiştir. Thaksin örneği için bkz., Kanishka Jayasuriya ve Kevin Hewison, "The Anti-Politics of Good Governance: From Global Social Policy to a Global Populism", *City University of Hong Kong Working Paper Series*, No: 59, 2004; Pasuk Phongpaichit ve Chris Baker, "Thaksin's Populism", *Journal of Contemporary Asia*, Vol: 38, No. 1 (Şubat 2008).

[27] Bolsa Familia sistemi, Dünya Bankası'nın teknik ve finansal desteğiyle yürütülmekte ve Dünya Bankası'nın sitesinde "Brezilya'da Milyonların Yaşamını Değiştirmek" başlığı altında övülmektedir. Bu konuda bkz., Wendy Hunter ve Timothy J. Power, "Rewarding Lula: Executive Power, Social Policy and the Brazilian Elections of 2006", *Latin American Politics and Society*, Vol: 49, No:1 (Bahar 2007).

finansal hegemonyanın takipçisi Dünya Bankası'nın internet sitesinden duyurulmuştur.[28] Bu durum, neoliberal popülizmin uluslararası sermaye çevrelerinin "sosyal risk yönetimi" yaklaşımına hegemonik bir içerikle ilerleme imkanı verdiğinin de anlamlı bir kanıtıdır.

Bir yandan neoliberalizmin temel mekanizmalarını sürdüren ve piyasalaştırmayı derinleştiren, diğer yandan yoksul, güvencesiz kesimlerle "popülist" bir ilişki içine giren bu siyasal hegemonya projeleri, aynı zamanda katıldıkları her seçimden oylarını koruyarak ya da yükselterek çıkmayı bildiler. Bu durum, neoliberal popülist hegemonyanın, halihazırda egemen sınıflar açısından, işleyen ve başarılı bir çözüm olduğunu gösteriyor.[29] Yapılan saha çalışmaları da, bu durumu destekler nitelikte. Örneğin, seçmen tercihleri üzerine gerçekleştirilen kamuoyu araştırmalarının da gösterdiği üzere AKP en fazla oyu ev hanımlarından almakta, ev hanımlarından sonra en yüksek destek, tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesimden, özel sektör işçisinden ve işsizlerden gelmektedir. AKP, varoş ve gecekondu mahallelerinden %50'nin üzerinde oy alarak bu yerleşim birimlerinde ya da sınıfsal kesimde birinciliğini, oy oranlarını arttırarak açık ara sürdürmektedir. Öte yandan AKP'ye en az oy site ve toplu konut alanlarından (%23,8) yönelmektedir.[30] AKP'nin en fazla oyu ev hanımlarından almasınınsa bir sınıfsal çağrışımı yok gibi görünse de, aslında, Sosyal Riski Azaltma Projesi kapsamında geliştirilen şartlı nakit transferlerinde ödemelerin doğrudan annelere yapılmasıyla ilişkili olduğu ve bu bakımdan neoliberal popülizmin hedefindeki bağımlı sınıf kesimleriyle örtüştüğü açıktır. Nitekim bu yardımların boyutları, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sergilenmektedir.

Aslında kökleri 90'lı yıllara, Arjantin'de Menem ve Peru'da Fujimori yönetimine uzanan neoliberal popülizmin altın çağının 2000'li yıllar olduğu tekrar belirtilmelidir. Zira 2000'li yıllar, uluslararası çerçevede finans çevreleri tarafından neoliberalizmi sürdürülebilir kılmak için geliştirilen "yoksullukla mücadele" söyleminin uzantısı olarak, devlete ve egemen sınıflara neoliberalizmin tahribatı karşısında yoksullarla yeni ilişki biçimleri geliştirme imkanı veren bir boyut eklemiştir. Özellikle ağır finansal krizlerle sarsı-

---

28 "New York, Brezilya ve Türkiye'den Örnek Alıyor", *Dünya Bankası, Bülten No*: 2006/13/ECATR, erişim: http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYINTURKISHEXTN/0,,contentMDK:21084056~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:455688,00.html tarih: 21.10.2008.

29 Ancak bu durum, neoliberal popülizmin tüm çevre ülkelerde yaygınlaştığı anlamını taşımıyor elbette.

30 Bkz., "Seçmen Profili ve Siyasi Tercihler Analizi", *ODAK Araştırma*, Ocak 2006, http://www.odak1.com/images/secmen2.pps, erişim: 23 Kasım 2008; Benzer sonuçlar KONDA'nın 18 Temmuz 2007 tarihinde kamuoyuna açıkladığı "Siyasal Eğilimler Araştırması"nda da mevcuttur.

lan ve yoksullaşan Tayland, Türkiye örneklerinde görüldüğü ve bu etkileri 90'larda adım adım kendinde biriktiren Brezilya deneyiminde de ortaya çıktığı üzere, neoliberal popülizm, "Post-Washington Uzlaşması"nın "yoksulluk" söylemi dolayımında kendisini güncellemiş bir projedir. Bu durum, bir yandan kitlelerin siyasal olarak hesaba katılmasının zorunluluk olduğunun itirafı; diğer yandan da, kitleleri siyasal süreçten dışarıda bırakacak şekilde etkisizleştirmeyi amaçlayan "depolitizasyon" sürecinin "dışlayıcı" karakterdeki uzantısıydı.

Diğer yandan bu strateji, egemen sınıfların kendi içlerinde yekpare bir blok olmadıklarını da açığa vuran birçok özellik barındırmaktadır. Zira her üç ülke örneğinde de görüldüğü üzere, neoliberal popülizm aracılığıyla aynı zamanda yerli sermayenin rekabet ve sermaye biriktirme kapasitesinin arttırılması yönünde güçlenen bir baskı, uluslararası sermaye kesimlerinin çıkarlarıyla çelişme halinde, her daim mevcuttur. Harvey'in de belirttiği gibi, "neoliberalleşme sınıf iktidarının restorasyonu anlamına gelse de, bu zorunlu olarak ekonomik iktidarın aynı kişiler açısından restorasyonu anlamını taşımaz."[31]

Bu bakımdan da, doğal olarak egemen sınıf içi çelişmeleri ortadan kaldıran bir hegemonya projesi değildir; daha ziyade iktidar blokunu oluşturan sınıfların ve sınıf kesimlerinin bağımlı sınıflarla hegemonik düzeyde içine girdikleri ilişkide yüzünü göstermektedir. İktidar blokunda neoliberal olan proje, bağımlı sınıflara popülizmin diliyle tercüme edilmektedir.

Çünkü burada yerli sermayenin neoliberalizmle baş etme stratejisi, emekçi sınıflar açısından, artan oranda emek sömürüsü, güvencesiz istihdam ve örgütsüzleştirme/sendikasızlaştırma, sosyal hakların bastırılması ve kamusallığın tasfiyesi ile birlikte ilerlediğinden, kitlelere aracısız, dolayımsız "halk" olarak seslenen bir siyasal proje, neoliberal birikim modeli açısından fazlasıyla işlevseldir ve bu siyaset tekniği ancak geniş kitlelerin siyasal ve sendikal örgütlenmelerinin etkisizleştirildiği bir ortamda etki olanağı bulabilmektedir. Eski sosyalleşme biçimlerinden arındırılarak depolitize edilmiş kitlelerle doğrudan temas ve hiyerarşik bir ilişki geliştirilmesinin zemini, neoliberal popülizmin "hayırsever dayanışmacı"lığının piyasacı şifresidir yani.

Bu noktada, Armando Boito'nun Brezilya'da Lula deneyimi çerçevesinde neopopülizmi incelerken ortaya koyduğu yararlı çerçeveye atıf yapmakta yarar var. Boito'nun işaret ettiği üzere, "neoliberal ekonomi politikaları yerli sermayenin bankacılık kesimini, emperyalist sermayenin ise finansal kesimini öncelikle gözetmektedir… Egemen sınıfların en saldırgan bu kesimi,

---

[31] David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, New York, 2007, s. 31.

neoliberal modelin sonucu olarak geniş ölçüde yoksullaşmış işçi sınıfının silahsızlandırılmış ve örgütsüzleştirilmiş kesimlerinden bir destek sınıfı üretmeyi başarmıştır. Bu bir bakıma paradoksal biçimde, Brezilya toplumunun iki aşırı ucunu, en zenginlerle en yoksulları biraraya getiren bir tür ittifaktır. Bu yeni popülizm, toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren ve ulusun ekonomik bağımlılığını pekiştiren yanıyla, 1964 öncesinin reformist popülizminden ayrılmaktadır."[32]

Boito'nun da sınıf karakterini açık biçimde ortaya koyduğu üzere, neoliberal popülizm, neoliberalizm sonucu yoksullaşmış emekçi kitleleri "en zenginler"in hegemonya projesine bağlayan bir kayış görevi görmektedir. Yine bu eksende, neoliberal popülizm kavram setini oluşturan neoliberalizm ile popülizmin yan yana bulunmasındaki çelişki, en yoksulun en zenginin hegemonya projesi içerisinde etkisizleştirilmesi ya da destek sınıf haline getirilmesindeki çelişki resmini tamamlamaktadır.

Bu durum, yeni yoksul, işsiz, enformel kesimde çalışan, güvencesiz ya da örgütsüz kent ve kır emekçilerine dönük yardım politikalarının, sosyal güvenliğin ve kamusal hizmetlerin piyasalaştırılmasıyla kol kola gittiği ve "popülist" boyutun neoliberalizmi kösteklemek bir yana, sermaye birikimine ve piyasalaştırmaya katkı verdiği saptamasını yeniden karşımıza çıkarmaktadır. Devletin sermaye birikimine doğrudan katkı sunduğu bu ortamda, neoliberal popülizm, bir yandan ücretsiz dağıtılan ders kitabıdır; diğer yandan bu kitapların her yıl milyonlarca adet bastırılması sonucunda, piyasaya aktarılan kamu kaynağı, sermaye birikimine sağlanan katkı, özetle piyasalaştırmadır. Bir yanda yoksul ailelere çocuklarını okula göndermeleri karşılığında ödenen düşük miktarlı şartlı nakit transferidir, diğer yandaysa toplam eğitim harcamaları içerisinde hanehalkının payının %35'i geçmesi, kamusal eğitimin artan oranda metalaştırılmasıdır; neoliberal popülizm bir yanda yoksul halkın gözünde AKP'nin en fazla beğendiği politikası olarak "sağlık" hizmetleri" biçiminde karşımıza çıkar, diğer yandan özel sağlık kuruluşlarına ve ilaç tekellerine yapılan aktarmalar nedeniyle sağlık harcamalarındaki muazzam artışta belirir. Neoliberal popülizm, bir yandan düşük gelirli kesimlerin uygun taksitlerle bir ev sahibi olma hülyasının gerçekleşmesi; diğer yandan kent merkezinde kalmış ve değerlenmiş gecekondu arazilerinin toplu konut ve kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde kentsel sermaye birikiminin ve rantın hizmetine açılmasıdır. Bir başka açıdan neoliberal popülizm, yerel ölçekte belediye hizmetlerinin taşeronlaştırılması, personel giderlerinin mal ve hizmet satın alma bedellerinin gerisine düşmesi ve eşzamanlı olarak da belediyelerin yoksula yardım programlarının, gü-

---

32 Armando Boito, "Class Relations in Brazil's New Neoliberal Phase", *Latin American Perspectives*, Vol:34, Issue: 5, 2007, s. 11.

vencesizleştirilen, reel ücretleri gerileyen emekçi kesimlere finanse ettirilmesidir.[33]

Daha önce de ifade edildiği üzere neoliberal popülizm, "emekçi sınıfların otoriter yollarla içerilmesinden çok, "demokratik" yollarla siyasetten dışlanması anlamına gelmektedir."[34] Bu durum, emekçilerin örgütlülükleri aracılığıyla, doğrudan yönetici olmasalar da karar süreçlerine etkide bulunabildikleri klasik popülizm süreciyle neoliberal popülizm arasındaki önemli bir ayrım noktasıdır. Zira şimdi "demokrasi" eliyle gerçekleştirilen bu dışlama, siyasetin ve siyasal iktidarın yeniden yapılandırıldığı ve emekçi sınıfların siyasal karar süreçlerini etkileme kanallarından giderek yoksun bırakıldığı yeni-otoriter bir zeminde gerçekleşmektedir.

Bu süreçte, yönetişim mekanizmaları dolayımında "daralan siyasal iktidar alanı, toplumsal mücadelelerin sonuçlarına açık bulunan, siyasal partileri, parlamentosu, hükümeti, idaresi ile bir bütün olan demokratik siyasal alandır… Demokrasi sorunsalı bakımından bu iktidar biçiminin en kritik yönü, emekçi sınıfları bölüşüm ilişkileri üzerine süren mücadelelerin dışına atıyor olmasıdır."[35] Filho'nun belirttiği da üzere, bu çerçeve, neoliberalizm yüzünden, dünya çapındaki politika üretme kapasitesini giderek Washington ve Wall Street'te toplamakta ve bu da hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde sadece nispeten daha önemsiz meseleleri tartışmaya açık hale getirmektedir.[36] Diğer bir deyişle, neoliberal iktisadi gündemin, siyasi partilerin çoğunun ortak temeli haline gelmesi ve aralarındaki siyasi farklılıkların ortadan kalkması ölçüsünde siyasi seçenekler son derece kısıtlı hale gelmiş[37], siyasetin otoriter temelde kurulmasının da yolları açılmıştır.

Bu çerçeveden bakınca, özellikle şu saptamayı yapmakta yarar var. Neoliberal popülizm, siyasetin siyasetsizleştirildiği, iktidar ve muhalefet partilerinin hemen tümünün neoliberal programda uzlaştığı, iktisadi karar merci-

---

33 Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin taşeron hizmet satın aldığı ve aslen belediye şirketi olan bir kurumda düşük ücret ve güvencesizlik sorunuyla baş etmek için örgütlenme yoluna gittiği için işten atılan bir işçi, bu durumu şu özlü sözlerle ifade ediyor: "Yemek parası bile var, ama bu paralar işverende kalıyor. Çalışma Bakanlığı'nda 1 milyar 290 görünüyorsa, bize 420 veriliyorsa bunu bir düşünmek lazım. Şurası bir gerçek Ankara'nın sponsoru biz çalışanlarız. *Melih Gökçek hayır yapıyor, kömür dağıtıyor, elbise dağıtıyor, yiyecek dağıtıyor, sponsoru biziz*.", bkz., http://www.bolsevik.org/5014.htm, erişim: 21.11.2008.

34 Francisco de Oliveira, "Lula in the Labyrinth", *New Left Review*, 42 (Kasım-Aralık 2006), s. 19.

35 Sonay Bayramoğlu – *Yönetişim Zihniyeti Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 409.

36 Alfredo Saad-Filho, "Giriş", *Kapitalizme Reddiye – Marksist Bir Giriş içinde, Haz. Alfredo Saad-Filho, çev: Emel Kahraman*, Yordam Kitap, İstanbul, 2006, s. 32.

37 Ronaldo Munck, "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", *Neoliberalizm-Muhalif Bir Seçki*, Haz: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev: Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2007. s. 116.

lerinin uluslararasılaştığı bir evrede, siyaseti iktisat dışı bir alan olarak yeniden üreten teknikleriyle ve bu anlamda burjuva siyasetinin içine sürüklendiği temsil krizine geçici çare üreten yapısıyla önem kazanmaktadır. Bu durum, burjuvazinin krizin olağanüstü çözümü yoluna şimdilik neden başvurmadığını açıklıyor. Zira olağan çözümün mümkün olduğu neoliberal popülizm ortamında hem meşruiyet yeniden üretiliyor hem de olağanüstü çözümlere özgü hemen tüm otoriter ve anti-demokratik teknikler, neoliberal popülizm olarak gelişen organik/olağan çözümlerin alet çantasında en önemli unsurlar olarak hazırda tutuluyor; çünkü neoliberal popülizm, devlet biçiminin giderek "otoriter devletçi" bir niteliğe kavuştuğu bir zeminde egemen sınıflar lehine hegemonya üretmeye çalışıyor.

Ancak bu depolitizasyon sürecinin kendisi, bir iktidar stratejisi olarak, Burnham'ın da haklı olarak belirttiği üzere "hayli politik"[38] bir süreç aslında. Çünkü siyasetsizleştirme, bağımlı sınıfların siyasal süreçten dışlanması anlamına gelen bir egemen sınıf siyasetinin diğer adıdır aynı zamanda. Dolayısıyla, "ekonomi yönetiminin depolitizasyonu" olarak yansıtılan sürecin, ağırlıklı olarak üst kurullar aracılığıyla ekonomi yönetiminin "başka bir iktidar ölçeğinde (küresel) merkezileşmesi" çerçevesinde ilerlemesi, tam da Güveloğlu'nun belirttiği boyutla açıklanabilir: "bu durum, kapitalizmin ekonomi ve siyaseti birbirinden ayırması özelliğinin günümüzde daha da keskinleştiğinin göstergesidir. Çünkü bu yolla ekonomi alanında, yani üretim ilişkileri üzerinde, temsili demokrasinin mümkün kıldığı ölçüde bir halk etkisinin bile önü kapatılmış oluyor. Neoliberal ekonomik politikalar teknik ve alternatifsiz bir biçimde koyularak siyasi etkiden bağımsızlaştırılıyor."[39] Bu saptama, bağımlı sınıfların siyasal karar sürecinden dışlanmasını pekiştirdiği ölçüde, neoliberal popülizmle klasik popülizm arasına kalın bir hat çizmektedir. Bu açıdan neoliberal popülizm, siyasallaştırma söz konusu olduğunda, "halksız bir popülizm"dir denilebilir, paradoksal bir ifadeyle.

Öte yandan partilerin programlarındaki ortaklaşmanın bir sonucu da, popülist siyaset tekniklerinin canlanmasına imkan verecek ölçüde lider temelli siyasetin öne çıkmasıdır. Doğrudan kitlelere "halk" olarak seslenen bu lider, karizmatik temelde, neoliberal popülizmin sağladığı "istikrar"ın yegane temin edicisi olarak yansıtılır. TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar'ın şu ifadeleri, bunun tipik örnekleri arasındadır: "yoksula konut projesi, bir Tayyip Erdoğan klasiğidir."[40] Bu bakımdan "bir AKP değil, 'Tayyip Erdoğan

---

38 Peter Burnham, "New Labour and the Politics of Depoliticisation", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol:3, No:2 (Haziran 2001), s. 136.

39 Nazım Güveloğlu, "Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri", *Praksis*, Sayı: 12 (Güz 2004), s. 18.

40 *Milliyet*, 25.11.2008.

partisi söz konusudur."[41] Bu kişiselleştirilmiş siyaset tarzı, yoksullara yapılan yardımların ya da destek politikalarının hak temelinden soyutlanarak, hiyerarşik ve paternalist temelde, bağışlar ve hayırseverlik üzerinden örgütlendiği çerçeve içinde daha da anlam kazanır. Sonuçta, popülist siyaset tekniklerini eklemleyen bu tarz, neoliberal birikimin yeniden üretilmesi adına yaşamsaldır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, "hayli politik" olan bu kişiselleştirme ve bağımsızlaştırma süreci, sermaye iktidarının ulusal ve küresel ölçekte restorasyonuna imkan veren hemen tüm otoriter devletçi uygulamaları bünyesinde barındırdığı ve halk sınıflarını karar mekanizmalarından dışladığı ölçüde, "halk"a hiyerarşik temelde daha fazla seslenen bir siyasal projeyi gereksinmektedir. Hiyerarşik, çünkü neoliberal popülizm kitlelerin siyasal seferberliğinden çok, siyasal olarak etkisizleştirilmeleri stratejisine dayanıyor. Zira bu sayede, "ekonomik anlamdaki sermaye egemenliğinin siyaset etkisinden arındırılması sonucunda siyaset alanı, giderek daha fazla, yönetme stratejileri ve hegemonya kurma öğeleriyle belirlenir hale gelmektedir. Bir başka deyişle, sermaye egemenliğinin devamlılığını ve sağlığını koruma yönünde kitlelerin rızasının kazanılması, ekonomik anlamdaki egemenliğin siyaset alanındaki olası tehlikelere karşı daha korunaklı hale gelmesiyle birlikte, siyaset alanının temel işlevi olarak ortaya çıkmaktadır."[42]

Halk sınıflarının siyasal sürecin otoriter bir biçimde dışına fırlatıldığı, siyasetin otoriter temelde ve neoliberalizmin gereksinimleri doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı bu aşamada, neoliberal popülizmin "popülizm" unsuru, bir yandan ideolojik referans çerçevesiyle, diğer yandan da neoliberalizmle uyumlu dağıtım siyasetiyle birlikte karşımıza çıkıyor. Bu durumsa, siyasetin kutuplaşma ekseninin "sınıfsızlaştırılması"nı ya da sınıfsal içeriğinden soyutlanmasını zorunlu kılar; zira iktidar ve muhalefet partilerinin hemen tümünün neoliberal programda uzlaştığı bir ortamda bu kutuplaşmanın yeni bir zeminde üretilmesi, burjuva siyasetinin yeniden üretilmesi adına da bir zorunluluktur.[43] Bu, yeniden siyasallaştırma adını verebileceğimiz popülist siyaset tekniği çerçevesinde, neoliberal popülizmin uygulayıcısı olan lider ve parti (AKP ve Tayyip Erdoğan), iktidar blokunun hegemonya projesi çerçevesinde siyaseti sınıflar arası bir kutuplaşma dilinden soyutlayarak "bürokratik elitler" ile "halk" arasında bir popülist kutuplaş-

---

41 M. Hakan Yavuz, "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, İslamcılık*, Cilt. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 603.

42 Güveloğlu, *a.g.e.*, s. 24.

43 Nitekim Türkiye'de AKP ile CHP üzerinden yürüyen son 6 yıllık siyasal kutuplaşma ekseninin "laiklik ve gericilik" üzerinden sıkıştırılmış bir gündemle ilerlemesi, sözünü ettiğimiz hegemonya stratejisinin siyasal alanda yeniden üretilmesinde ve neoliberal popülizmin sürdürülebilir kılınmasında büyük işlev görmüştür denilebilir.

ma eksenine yaslamakta ve bu teknikle "iktidarda iken muhalefet olma" dilini de sürdürmektedir. Nitekim sürekli olarak, görünmeyen bir düşmanla "kavga halinde" olan bu lider imajı, Erdoğan örneğinde değişim için "statükocular"la çetin bir mücadele içine girdiği izlenimini pekiştirmesi adına oldukça araçsaldır.

Bu popülist teknik, popülizmin her zaman ulaşılması gereken, ama bir türlü ulaşılamayan hedeflerle örülü klasik söyleminin uzantısı olarak farklı ifadelerde var eder kendisini. Örneğin "tüyü bitmemiş yetim hakkını yedirmemek" konusunda söz veren Tayyip Erdoğan söz konusu olduğunda bu karşıtlıkta işlev kazanan "öteki", yeri geldiğinde "beyaz Türkler"[44], bazen AKP'nin "yoksullara ve kimsesizlere hizmetlerini anlayamayan elitler"dir[45] ve o "elitler sosyal demokratlarla kol kola" iken, AKP "ezilenlerle kol kola"dır[46]; "öteki" zaman zaman "bürokratik oligarşi"dir[47], yeri geldiğinde ise "sivil oligarşi"dir, değişime ayak direyenlerdir[48], hatta "statükocular"dır[49]. Öte yandan Erdoğan, soframıza oturan, mahalle marketinden alışverişini yapan, başbakanlık konutu yerine "halkın içinde olmayı" tercih ederek ev kiralayan; aynı anda da Thaksin örneğinde görüldüğü gibi kişisel ve ailevi servetine servet katandır. Ve her şeyden önemlisi, tıpkı Brezilya'da "Lula", Tayland'da "Thaksin" adlandırmalarında olduğu ve bir gazetecinin köşe yazısında da dikkat çektiği üzere halk sınıfları nezdinde "Ecevit değil, Baykal değil, Bahçeli değil", "Tayyip'tir."[50] Bu bakımdan, AKP'nin üzerinde

---

44 "Kardeşiniz bir zenci Türk'tür", Aktaran, "The Erdogan Experiment", *The New York Times*, 11 Mayıs 2003.

45 "Elitler Hizmetlerimizi Anlayamaz", http://www.tumgazeteler.com/?a=2574789, 20 Şubat 2008.

46 *Zaman,* 20 Ekim 2002.

47 "Erdoğan: Bürokratik Oligarşi Bizi Parmağında Oynatıyor", *Hürriyet*, 8 Haziran 2003; "Bürokratik Oligarşi TÜPRAŞ'ta Direniyor", *Radikal*, 6 Mayıs 2004

48 **"**Edirne'de İpekyol fabrikasının temelini atan Tayyip Erdoğan, bürokratik oligarşinin yanı sıra sivil oligarşi ile de mücadele ettiklerini belirterek, "Köhnemiş, değişime direnen bir zihniyete karşı savaşıyoruz" dedi.", "Sivil Oligarşi ile de Mücadele Ediyoruz", *Sabah*, 22 Kasım 2004.

49 "Bugün de milletimizin kahir ekseriyetinin aksine düşünen, demokrasiden korkan, dinamizmin yerine ataleti, değişimin yerine statükoyu tercih eden, kendi iradesini millet iradesinin üstünde görenler var.", "Erdoğan: Çocuk Olmayın", *Radikal,* 29 Haziran 2005.

50 "*Halk, kendisini yönetme işinin sadece, seçkinliklerine hükmedilen kişilerin harcı olduğunu sandı. Hiç de seçkin saymadığı ve kendisine çok benzer bulduğu sade bir Kasımpaşalı'nın İstanbul başarısına tanık olan köy, kasaba ve varoş insanı adeta mucizevi bir gerçek keşfetmişti: Aa, bizden biri de yönetici olabilir, üstelik başarı da elde edebilirmiş! Kitlelerin bu keşfinde bir başka sezgi daha vardı: Sade Anadolu insanı, İstanbul Belediye Başkanı olarak başarı elde eden Erdoğan'ın çevresinde de seçkin bir kadro görmüyordu.. Olur ya, önde halktan biri bulunur, geride beyin takımını oluşturan dar çevre, kerametleri kendilerinden menkul seçkin zevattan kurulur.. Hayır, halk burada öyle bir tablo görmüyordu. Böylece seçkin olmayan Erdoğan, seçkinler zümresince kuşatılmadan başarı elde etmiş halk çocuğu simgesi haline geliyordu.. Yaşlısı genciyle Anadolu, sanki yeğeninden bahseder gibi onu*

yükseldiği siyasal geleneğin geçmişten bugüne halk sınıflarıyla geliştiregeldiği ilişki biçimi, şimdi neoliberal popülist hegemonya projesinin hizmetine oldukça başarılı biçimde sunulmakta ve emekçi sınıflarda, kendi temsilcileri tarafından yönetildikleri hissini pekiştirerek iktidar blokunun siyasal temsil krizine de çözüm oluşturmaktadır. Işık ve Pınarcıoğlu'nun 2002 Genel Seçimi üzerine yürüttükleri siyasi coğrafya araştırmasının sonuçlarından da anlaşılacağı üzere AKP, sistemin geleneksel partilerinin temsil krizinin en fazla kendisini hissettirdiği yerleşimlerden oy alan yapısıyla, söz konusu temsil krizinin "organik bir çözüm" dahilinde olağan yollardan geçiştirilmesine imkan vermiştir.[51] Bu yüzden tekrar belirtmek gerekir ki, neoliberal popülizm kriz dönemlerinin ürünü ve krizin sermaye lehine olağan yollardan çözümüdür.

Özellikle kendisinden önceki siyasal partilerin iktidar bloku açısından yarattığı hegemonik temsil krizlerinin de ürünü bir siyasal proje olarak AKP, bağımlı sınıfların siyasal denetim altında tutulmalarında egemen sınıfların kendisine olan gereksiniminin bilinciyle hareket eder. Bu aynı zamanda, neoliberal popülist projenin, egemen sınıfların genişleyen bağımlı sınıf katmanlarını geleneksel burjuva partileri (Türkiye örneğinde merkez partiler) aracılığıyla denetim altında tutma olanaklarının tükendiği yerde başladığını gösterir. Hegemonya krizi ile birleşen bu durum, Brezilya'da İşçi Partisi'nin (Petismo), Arjantin'de Peronizm'in, Türkiye'de ise İslamcı siyasetin egemen sınıflar tarafından, Boron'un adlandırmasıyla "ideolojik ve siyasal açıdan sömürgeleştirilmesi"ni gündeme getirmiştir. Dolayısıyla egemen sınıf hegemonyasının geleneksel temsilcilerinin dışına dönük gerçekleştirilen bu "sömürgeleştirme" ya da "transformizm" operasyonu, hem hegemonya krizinin itirafı hem de egemen sınıfların hegemonik dönüştürme kapasitelerinin gücünün kanıtıdır. Arjantin örneğinde, merkez partisi UCeDe'nin, Menem'in neoliberal popülistleşen Peronist hareketine sonradan dahil olan liderlerinden Adelina D'Alesio de Viola, bu durumu şu özlü sözlerle ifade ederek çıplak gerçeği sergilemekteydi: "*Arjantin'de liberallerin iki*

---

sadece Tayyip diye anmaya başlıyordu.", Ömer Lütfi Mete, "Erdoğan'ın Rakipsizliğine Dair", *Sabah*, 9 Ocak 2004.

51 Işık ve Pınarcıoğlu'nun çalışmasına göre AKP, 3 Kasım 2002 seçimlerinde en yüksek oy oranını, daha önceki seçimlerde sürekli olarak siyasal tercihlerin değişkenlik gösterdiği yerleşimlerden almıştır. *"AKP'nin 2002 başarısının ardında yatan nedenlerden biri, daha önce bariz bir şekilde hiçbir siyasi görüşe meyletmemiş yerleşimleri kendisine çekebilmiş olmasıdır."*, Bkz., Oğuz Işık, Melih Pınarcıoğlu, "Bölgesel Siyasi Tercihler ve AKP", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 107, 2006, s. 80. Bu da AKP'nin, temsil krizinin en derinde olduğu yerlerde hegemonya kurulması açısından daha önceki partilere göre çok daha işlevsel olduğunu göstermektedir.

seçeneği vardı: liberal bir partiyi popülerleştirmek ya da popülist bir partiyi liberalleştirmek."[52]

İşte bu sermaye stratejisi, Boron'un da saptadığı üzere, egemen sınıflara tek bir partiye yaslanmaksızın krizden çıkmanın ve hegemonyayı sürdürülebilir kılmanın imkanlarını sağlamaktadır. Neoliberal popülist deneyimler bu bağlamda, neoliberalizmin geleneksel burjuva partileri eliyle olağan yollardan sürdürülmesinin mümkün olmadığı, bağımlı sınıfların artan oranda denetim altında tutulması gereksinimiyle neoliberal birikim stratejisinin sürdürülmesinin iktidar blokunu oluşturan sınıflar açısından eşzamanlı olarak acil zorunluluklar haline geldiği kriz dönemlerinin ürünü projelerdir. Erdoğan'ın, Yeni Şafak gazetesinde Yasin Doğan takma adıyla köşe yazıları kaleme alan danışmanı Yalçın Akdoğan AKP özelinde bu durumu, oldukça açık da bir sınıfsal işlev farkındalığıyla şöyle ifade etmektedir:

> "Merkezde yer edinmek ulusal ve uluslararası güç ve meşruiyet merkezlerinin değerlendirmesi açısından bir önem taşımaktadır. Burada olan, çevreyi taleplerinden vazgeçirerek merkeze taşımak değil, çevrenin talep ve değerlerini merkezin diline tercüme etmek olarak da yorumlanabilir. Bu çevrenin yutulması değil, çevrenin hesaba katılması sonucunu doğurmuştur…Türkiye'de devletten beklenti içinde olan ve "çevre"de konumlandırılan grupların sistem dışına itilmeden taleplerini siyasetin konusu haline getirebilmeleri demokratikleşmenin önemli bir kazanımıdır. Ak Parti farklı toplumsal grupların sorunlarını genel bir demokratikleşme perspektifiyle siyasetin konusu yapmış, marjinal ve lokal taleplerin hem sistem dışı kalarak radikalleşmesini önlemiş, hem de sistem içinde ayrışma sebebi olmasına izin vermeyerek kuşatıcılığı korumuştur.."Meşruiyeti" canlı tutmak merkez partisi olmayı, "heyecanı" canlı tutmak çevrenin taleplerine duyarlı olmayı gerektirmektedir**.**"[53]

Egemen sınıflarla popülist karakterli partiler arasında neoliberal büyük uzlaşmanın başladığı yer tam da bu noktadır. Ancak, neoliberal popülizmin egemen sınıf içi çelişkileri ortadan kaldırmasının mümkün olmadığı gerçeği de yine burada saptanmalıdır. Çünkü iktidar blokuyla neoliberal popülistleşen partilerin uzlaştığı ilişki biçimi, Yalçın Akdoğan'ın sözlerinden de anlaşılacağı üzere, emekçi sınıf katmanlarının denetimine dairdir. Aynı uzlaşma, AKP örneğinde "yandaş sermaye" ifadesiyle son zamanlarda popülerleştiği üzere, bu partilerin geleneksel olarak güç ve destek aldığı kapitalist kesimlerin (devlet desteği arayan, belediye ve hükümet ihaleleriyle palazlanmanın yollarını gözeten, ihracat teşvikleri bekleyen yerli sermaye dinamiklerinin)

---

[52] Atilio A. Boron, "Ruling Without a Party: Argentine Dominant Classes in the Twentieth Century", *Conservative Parties, the Right and Democracy in Latin America*, Editör: Kevin J. Middlebrook, John Hopkins University Press, 2000, s. 160

[53] Yasin Doğan, "Ak Parti ve Dönüşüm", *Yeni Şafak*, 18 Ağustos 2006.

iktidar blokunda temsil olanaklarının genişletilmesi girişimleriyle özdeşleştiğinde ise bir çatışma ve çelişme biçimini alır.

Bu da göstermektedir ki, iktidar blokundaki sınıf içi çelişkileri kendinde biriktiren bir örnektir neoliberal popülizmin "organik çözüm" karakteri. Çünkü o, aynı zamanda olağanüstü dönemde gelişmiş bir acil çözüm, hatta bir "sosyal riski azaltma projesi"dir. Dolayısıyla neoliberal popülist proje, bir yandan hegemonya krizini geçiştirmenin yolu, diğer yandan sermaye birikimine açılan alanlarda yerel sermayeyle yoğun eklemlenmenin sonucunda iktidar bloğunda artan oranda çelişmelerin belirmesinin de failidir. Özellikle kriz sonrası ortamda Tayland'da Thaksin, Brezilya'da Lula ve Türkiye'de Erdoğan yönetimlerinin temelde uluslararası sermaye ile yerli sermaye kesimleri arasındaki çelişkide, iki kesimi de tatmin edecek şekilde, ama fazlasıyla da gerilimli bir temsiliyetle hareket ettikleri görülmektedir. Bu nedenledir ki, özellikle kabinelerinde iktidar blokunu oluşturan sınıf kesimlerinin hemen herbirinden temsilci bulundurmak yolunu seçerler. Bu, neoliberal popülist partilerin sınıf karakterini açığa vurduğu kadar, bu partilerin aynı zamanda sermaye kesimleri arasındaki mücadelenin zemini haline geldiğini de resmeder.

Bunun tipik örneği, AKP'nin, uluslararası sermayenin hegemonyası altında oluşturulmuş Kamu İhale Kanunu'nda sürekli olarak yerli sermaye kesimlerini gözeten değişikliklere gitmeyi arzulaması, desteğini aldığı sermaye kesimlerinin özellikle belediye ihaleleri üzerinden birikim olanaklarını genişletme arayışlarında diretmesi; diğer yandan da aynı anda uluslararası sermaye çevrelerinin çıkarlarını gözetmeyi sürdürmesidir. Özellikle AKP döneminde, dünya pazarıyla bütünleşme arayışları içerisinde yoğun devlet desteği arayan ve belediye ihaleleri yoluyla serpilme imkanı bulan küçük ve orta boy yerli sermaye gruplarını tatmin edecek şekilde KİK'te yasal değişikliklere gidilmesi, neoliberal popülizmin yerel ölçekte bu grupların hegemonyasında yeniden üretilmesi ile mümkün olduğunun da göstergesidir.[54] Belediyelerin ise, özellikle sosyal yardımlar aracılığıyla işleyen meşrulaştırma biçimlerinin yaygınlaşması oranında, yerel düzeyde neoliberal popülizmin yeniden üretilmesinde kritik bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu, bir yandan belediyelerin artan oranda yoksul yardımlarıyla yerelde hegemonyayı yeniden üretmesine, diğer yandan da yerel sermaye odaklarına yeni sermaye birikim alanları ve olanakları açarak belediyelerin mal ve hizmet satın alma giderlerinin ve cari transferlerinin hızla artmasına imkan vermiştir.

---

[54] Bkz., Fuat Ercan ve Şebnem Oğuz, "Rescaling as a Class Relationship and Process: The Case of Public Procurement Law in Turkey", *Political Geography*, Vol: 25, 2006, s. 649.

Nitekim, Ocak 2009'da TEPAV tarafından yayımlanan bir bilgi notunun aktardığı gibi, "Eylül 2008 sonu itibariyle konsolide edilmiş yerel yönetimler açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre %138 oranında artışla 3.2 milyar YTL düzeyinde gerçekleşmiş; yerel yönetimlerin mal ve hizmet alımları (sağlık hariç) toplamı, ilk dokuz ay sonunda bütçenin aynı kapsamdaki harcamalarının %90'ı büyüklüğüne ulaşmıştır… Bütçeden yerel yönetimlere yapılan toplam transfer tutarı 2002 yılında 4.8 milyar YTL iken (GSYH'ya oranı %1.3), bu tutar 2008 yılında 19.6 milyar YTL'ye (GSYH'ya oran olarak %2) çıkmıştır…Bu rakamların anlamı, merkezi bütçeden aktarılan kaynakların yarattığı mali kapasite ile birlikte, yerel yönetimlerin kamu harcaması açısından ikinci bir alternatif bütçe haline gelmesidir. Başka bir ifadeyle, kamu kaynakları, adalet, güvenlik, savunma, eğitim, sağlık ve çevre gibi merkezi bütçe tarafından yürütülen hizmetlerden yerel yönetimlere kaydırılmıştır. Bu politikaların alternatif maliyeti, vazgeçilen bütçe kaynaklı kamusal hizmetlerdir. Bu durum açıktır ki, kamu kaynaklarıyla değişen sermaye birikiminin yerel yönetimler eliyle hızlanması sonucunu da beraberinde getirmektedir."[55]

Bunun doğal sonuçlarından birisi, özellikle temel kamu hizmetlerini piyasalaştırma ve taşeronlaştırma yoluyla ve neoliberalizmin emeği disipline edici niteliğiyle de uyumlu olarak, emek sömürüsünün, belediyelerde hakim olan istihdam biçimleri ve neoliberal popülizm aracılığıyla artış göstermesidir. Denilebilir ki AKP'li belediyelerin yoksullarla geliştirdiği "popülist" ilişkinin gerisinde, neoliberalizmle uyumlu olarak artan emek sömürüsü ve düşürülen personel giderleri ve bunun da ötesinde ihaleler aracılığıyla piyasalaştırılan hizmet alanlarında sağlanan yüksek ranttan elde edilen bütçe dışı bağış kalemleri bulunmaktadır.[56] Yani karşımızda, neoliberalizme rağmen değil, neoliberalizm sayesinde işleyen, neoliberalizmi derinleştirerek işleyen bir popülizm modeli durmaktadır. Bu da, neoliberal popülizm ile klasik popülizm arasındaki ayrım noktalarından birisidir.

Neoliberal popülist hegemonya projeleri söz konusu olduğunda üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, ki bu nokta da anti-emperyalist bir söylem çerçevesinde kendisini uluslararası güçlere karşı konumlandıran klasik popülizmle önemli bir fark yaratır, bu hegemonya projelerine yaslanan siyasal aktörlerin emperyalizmle, özellikle de ABD emperyalizmi ile ittifak halinde olmaları, onun askeri projelerine destek vermeleri ve kendi

---

55 H. Hakan Yılmaz, "Ocak-Eylül 2008 Yerel Yönetim Konsolide Bütçe Performansı Gerçekleşmeleri: Yerel Yönetimler Mali Performansındaki Bozulma Devam Etmektedir", *TEPAV Yerel Yönetim Bütçe Notu 2008* (Ocak-Eylül), http://www.tepav.org.tr, indirilme tarihi: 15.01.2009.

56 Bkz., Meral Tamer, "AKP'nin Yoksula Yardım Çarkı Nasıl İşliyor?", *Milliyet*, 1 Temmuz 2007.

meşruiyetlerini ağırlıklı olarak bu ittifak çerçeveleri içerisinde güçlendirmenin yollarını aramalarıdır. Örneğin Tayland'da Thaksin Shinawatra ABD'nin Irak işgaline asker göndererek destek vermiş [57], Brezilya'da Lula da Silva yönetimi seçilmiş halkçı yönetici Aristide'in ABD tarafından devrilmesinin ardından Haiti'ye işgalci olarak asker göndermiş[58], iktidara geldiği dönemde aynı yıl içerisinde beş kez ABD Başkanı'nı ziyaret ederek Petras'ın ifadesiyle "emperyalizm merkezli kalkınma modeli" için Wall Street'te ve Washington'da destek aramış[59]; Erdoğan/AKP ise, iktidarının başından beri yakından ilişkili olduğu 11 Eylül 2001 sonrası süreçte ABD'nin kendisine biçtiği rol çerçevesinde, Irak işgalinin Türkiye toprakları üzerinden gerçekleştirilmesine imkan veren, ancak Meclis'ten geçirilemeyen bir tezkereyi TBMM'ye getirmiş ve yine ABD'nin Ortadoğu'ya dönük askeri stratejisi olan Büyük Ortadoğu Projesi'nde eşbaşkanlık görevi üstlenmiştir.[60] Neoliberal popülizm bu anlamda bakıldığında, emperyalizm açısından önemli bir müttefiklik zeminidir, emperyalizmin bu ülkelerdeki siyasal ve iktisadi temsil olanaklarını geliştirmesinin hegemonik olanağıdır.

Bu bakımdan klasik popülizmin aksine neoliberal popülizm, uluslararası ölçekte hakim birikim tarzı olarak neoliberalizmin ulusal sınırlar dahilinde yeniden üretilmesine katkı vermenin yanında, emperyalizmin askeri-siyasi-iktisadi olanaklarını da yeniden üretir. Türkiye özelinde ele alındığında AKP'nin neoliberal popülizm stratejisi, ABD kaynaklı araştırmalarda 2008 itibariyle dünyadaki en yüksek Amerikan karşıtlığının (%88) ve ABD'yi dosttan çok bir düşman olarak görenlerin oranının en yüksek olduğu (%70)[61] bir ülkede, iktidarın sınıf karakterini gizlemenin yanında, iktidarın ABD yanlısı karakterini de gizleme noktasında bir hegemonya işlevi görmektedir. Amerikan karşıtlığının bu denli güçlü olduğu bir ülkede[62], siyasal hegemonya incelemelerinde gözden uzak tutulmaması gereken bu etmen, özellikle

---

57 "Thailand Sends Troops to Bolster US Occupation of Iraq", *World Socialist Web Site*, 1 Ekim 2003, http://www.wsws.org/articles/2003/oct2003/thai-o01.shtml.

58 Emir Sader, "Taking Lula's Measure", *New Left Review*, Vol: 33 (Mayıs-Haziran 2005), s. 72

59 James Petras, "Latin American Strategies: Class-Based Direct Action versus Populist Electoral Politics", *Science&Society*, Vol: 69, Issue: 2 (Nisan 2005), s. 158.

60 Erdoğan'ın farklı zamanlarda ifade ettiği BOP Eşbaşkanlığı görevine ilişkin açıklamalarının tam listesi için bkz., "AKP'nin Kronolojik BOP Dosyası", http://www.buyukortadoguprojesi.com/haber/3-bop-ozel-dosyalari-akpnin-kronolojik-bop-dosyasi.html, erişim: 21.12.2008.

61 Bkz., *PEW Global Attitudes Survey*, 12 Haziran 2008, http://www.pewglobal.org, erişim: 24.06.2008, s. 3.

62 Bu konu başlı başına bir inceleme konusudur ve burada ayrıntılı olarak tartışılmasına imkan yoktur.

"iktidarın dışsal belirlenimi"[63] olgusu da dikkate alındığında kesinlikle önem kazanır. Dolayısıyla neoliberal popülizm, bağımlı sınıfların karşı hegemonya imkanlarının ve Gramsciyen anlamda kitlelerin "iyi duyu"larının neoliberal-emperyal proje içerisinde sönümlenmesine imkan verdiği ölçüde, iktidar blokunu oluşturan sınıflar ve emperyalizmin merkez ülkeleri açısından kabul edilebilir bir ittifakın adıdır. Ama otoriter ve baskıcı bir yan, bu madeni paranın diğer yüzünde daima kendisini hissettirmektedir. Bu da, neoliberal popülist hegemonya projesinin aynı zamanda kırılgan bir hegemonya projesi olduğunun kanıtıdır.

Dolayısıyla neoliberal popülizm, tam da Samir Amin'in "şimdi, kapitalizmin ekonomik yönetiminin küreselleştirilmiş alanı ile onun siyasal ve toplumsal yönetiminin ulusal alanı arasındaki bölünmenin nitelendirdiği bir döneme girilmiştir" sözleriyle nitelendirdiği dönemin hegemonya projesidir.[64] "Siyasal iktidarın ulus devlet ölçeğindeki ademi merkezileşmesinin, aynı anda, başka bir iktidar ölçeğinde (küresel) gerçekleşen bir merkezileşme"[65] olduğu bu ortamda, neoliberal popülizm doğrudan uluslararası finansal sermayenin temsilcileri tarafından desteklenmekte ve emperyalizmle uyumlu bir hegemonya projesini güvenceye alarak çevreden merkeze kaynak ve değer akışını istikrara kavuşturmaktadır.

Kısacası neoliberal popülizm, piyasalaştırmanın ve neoliberal tarzda yeniden yapılanmanın önünü açarken, aynı zamanda da en "alttakiler"in siyasal desteğini korumanın yollarını gözeten bir egemen sınıf stratejisidir. Belirgin niteliği, desteğini gözettiği sınıf kesimlerine dönük politikalarda ortaya çıkan "popülist" boyutun, piyasalaştırma ve neoliberalleştirme ile çelişmek bir yana, bu süreci pekiştirecek tarzda ilerlemesi ve bu sürece istikrarlı bir siyasal ivme kazandırması nedeniyle, sadece bir egemen sınıf kesiminin değil, iktidar blokunu oluşturan hemen tüm egemen sınıf kesimlerinin desteğiyle ilerlemesi, hegemonik nitelik kazanmasıdır. İlerleyen bölümlerde AKP deneyimi çerçevesinde, neoliberal popülist stratejinin nasıl pratiğe döküldüğüne ilişkin örnekler sergilenmektedir.

---

63 "Türkiye gibi bir yandan 1946'dan beri kronik dış açıklar veren, öte yandan da Batı ittifakının sadık bir üyesi olan azgelişmiş bir ülkede, iktisat politikalarındaki ve hatta siyasetteki dönüşümlerin sadece içsel etkenlerce belirlenmesi elbette söz konusu değildir. Yakın geçmişimizin istisnasız bütün kritik dönemlerinde emperyalist sistemin ana aktörleri, Türkiye'deki karar alma mekanizmalarını şu veya bu derecede etkilemiştir.", Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2005, s. 82.

64 S. Amin, *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, Çev: Vasıf Erenus, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 52.

65 Bayramoğlu, 2005, s. 415.

Eğitimde Neoliberal Popülizm

AKP'nin, neoliberalizmin piyasalaştırıcı, kamusallık karşıtı mantığını ilerletip kamusal hizmetleri özel sermaye birikiminin hizmetine açmanın yollarını aradığı; öte taraftan da bu arayışlarla çelişmeyecek "popülist" politikalar izleyerek "ortamı yumuşattığı" alanlardan birisi eğitimdir.

AKP'nin eğitim alanında neoliberal popülizm çerçevesinde ele alınabilecek uygulamaları arasında, 2003 yılında 10 bin yoksul ve başarılı ilköğretim öğrencisini kamusal imkanlarla özel okullarda okutmak için bir genelge yayınlamış olması önemli bir başlangıç olarak ifade edilebilir.[66] Piyasalaştırmayı yoksul sınıflara yaslanarak meşrulaştırma uygulamaları 2003-2004 eğitim-öğretim yılıyla birlikte ders kitaplarının önce ilköğretimde, ardından 2006-2007 eğitim-öğretim yılından başlayarak ortaöğretimde öğrencilere ücretsiz dağıtılmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır.[67]

Bir yandan ders kitaplarının 2003 yılından itibaren özel yayın kuruluşlarından satın alınmasıyla yaratılan kaynak aktarımı devletin sermaye birikiminde merkezileştiği ortama ilişkin açık bir örnek oluşturmakta[68], diğer yandan da bu durum ücretsiz dağıtılan ders kitaplarıyla meşrulaştırılmaktadır. Piyasacı popülizmin bu anlamda bir sermaye stratejisi olduğu, bu siyasanın gerek sermaye birikimine katkısı gerekse bu uygulamaların meşrulaştırılması noktasında kazandığı ikili işlevsellik göz önüne alındığında daha da gözle görülür hale gelmektedir. Ayrıca, Türkiye'de hanehalkının toplam eğitim harcamaları içerisindeki payının 2005 verilerine göre %35.8 olduğu[69], 2006 sonunda ise bu oranın %39'a ulaştığı düşünülürse[70], bir yandan kamusal eğitimi piyasalaştırma, diğer yandan bunu bağımlı sınıflar

---

66 Sözkonusu genelge kısa bir süre sonra Danıştay 8. Dairesi'nin 17 Temmuz 2003 tarihinde yürütmeyi durdurma kararıyla işlemden kaldırılmıştır. Ancak AKP bu uygulamada ısrarcı olmuş ve bu işi yasa değişikliği yoluyla gerçekleştirmeyi denemiş; ancak dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer değişikliği hukuka aykırı bularak veto etmiştir. Bkz., Kemal İnal, "AKP'nin Neoliberal ve Muhafazakar Eğitim Anlayışı", *Eleştirel Pedagoji*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2008, s. 38.

67 Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın verilerine göre, 2003-2007 arasında ücretsiz olarak dağıtılan toplam ders kitabı sayısı, 571.642.680'dir. Bkz., http://yayim.meb.gov.tr/ucretsizkitap.html

68 2008'de Türkiye'nin Onur Konuğu olduğu Frankfurt Kitap Fuarı çerçevesinde hazırlanan "Türkiye'de Yayıncılık Sektörü" adlı tanıtım broşürüne göre 2007'de MEB ücretsiz dağıtılan ders kitaplarının %40'ını basmıştır. Bu da, özel yayınevlerinin pastadaki asıl payı aldığının göstergesi olarak görülebilir. Bkz., "Türkiye'de Yayıncılık Sektörü", http://www.buchmesse.de/imperia/celum/documents/Pressemappe_Gastlandb_ro_Buchbranche_t__2008_10800.pdf, Erişim: 12.12.2008.

69 H. Hakan Yılmaz, "İlköğretim ve Ortaöğretimde Eşitlik:Türkiye'de Eğitim Harcamalarına Bu Çerçevede Bakış", *Dünya Bankası DPT Türkiye Eğitim Sektörü Çalışması Konferansı*, Mart 2006, s. 4.

70 Bkz. "Eğitimde AKP'nin 5 Yılı", *Eğitim Sen Yayınları*, Ankara, 2007, s. 13.

nezdinde kabul edilebilir kılacak siyasalara başvurma dengesinin neoliberalizmin bekası adına yaşamsal bir sınıf siyaseti olduğu yeniden görülmektedir.

Neoliberal Popülizmin Görünür Alanı: Sağlık Hizmetleri

Neoliberal popülizm, piyasalaştırmaya imkan veren popülizmdir ve AKP'nin temel kamu hizmetlerini piyasalaştırıp neoliberal sermaye birikim modeliyle uyumlulaştırırken gözettiği sermaye yanlısı popülist politikaların en görünür olduğu alanlardan birisi de, sağlık hizmetleridir. Neoliberal popülizm, sağlık hizmetlerinde piyasalaştırmanın, bu alanın özel sermaye birikimine açılmasının bizzat devlet tarafından "popülist" bir içerikle ilerletilmesi olarak karşımıza çıkar burada. AKP döneminde özellikle Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında gerçekleştirilen değişikliklerle birlikte, "koruyucu ve önleyici sağlık hizmeti anlayışı yerine, büyük ölçüde dışa bağımlı olunan ilaç ve tıbbi teknoloji tüketimine odaklı tedavi edici sağlık hizmeti anlayışı öncelenmiş"[71] ve bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak 2007 yılında toplam sağlık harcamalarında yaklaşık 4 katlık bir artış gözlenmiştir. Bu süreçte konumuz açısından önemli olan nokta, kamu sağlık harcamaları ile eşzamanlı olarak, kamunun özel sağlık kurumlarından aldığı tedavi hizmetlerinin de artış göstermesidir. Nitekim Ankara Tabip Odası'nın raporuna göre, 2007 yılında kamunun özel sağlık kurumlarından aldığı tedavi hizmetlerinin bedeli 3 milyar YTL (2,3 milyar ABD doları) düzeyine çıkmıştır.[72]

Yine bu çerçevede, "SGK tedavi harcamalarına bakıldığında, devlet hastanelerine giden para, 2001-2007 arasında 5 misli artarken, aynı sürede üniversite hastanelerine giden para 4.3 kat, özel hastanelere aktarılan para ise 7.6 kat artış göstermiştir. Devlet hastanelerinin, SGK tedavi harcamaları içindeki payı en üstte yer alırken, özel hastanelerin payı ciddi bir patlama yapmıştır: 2001-2007 arasında devlet (%65.9'dan %62.3'e) ve üniversite (%18.4'den %14.8'e) hastanelerinin tedavi harcamalarındaki payları gerilerken, özel hastanelerin payı %15.7'den %22.8'e yükselmiştir."[73]

---

71 Mehmet Altınok, Ali Rıza Üçer, "Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Sağlık Harcamaları", *Tıp Kurumu*,http://www.tipkurumu.org/SagliktaDonusumSurecindeSaglikHarcamalari-son.doc, erişim 11 Ekim 2008.

72 *Ankara Tabip Odası Sağlık Politikaları Komisyonu*, "Ekonomik Krizin Sağlık Alanı Üzerinden Değerlendirmesi Raporu", Kasım 2008, http://www.ato.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=65:-ekonomik-krizin-salk-alan-uezerinden-deerlendirmesi&catid=15:ato-rap

73 Ata Soyer, "Sağlık Harcamalarında AKP'nin "Pembe Tablosu"nun Akıbeti", *Bianet*, 13 Mart 2008, http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/105564/saglik-harcamalarinda-akpnin-pembe-tablosunun-akibeti, erişim: 24 Nisan 2008.

AKP Hükümeti, sağlığa bütçeden akan payın toplam kamu sağlık harcamaları içindeki oranını 1/10'a kadar geriletmiştir. Başka deyişle, hükümet bütçesi sağlıkta anlamsız hale getirilmiştir. Sağlık Bakanlığı bütçesinin toplam sağlık harcamaları içindeki payı düşürülmüş; buna karşın AKP sağlık harcamalarını, öncelikle üç sosyal güvenlik kurumunun, özellikle de SSK'nın kaynakları ile, ardından da SGK kaynakları ile karşılama yoluna gitmiştir. Tıp Kurumu'nun araştırmasına göre, Sağlık Bakanlığı harcamalarının GSYİH'ya oranı 2008 yılında %1.46 (yeni seriye göre %1.12) olarak gerçekleşirken, aynı yıl sosyal güvenlik kurumları sağlık karcamalarının GSYİH'ya oranı %3.09 (yeni seriye göre %2.33) olarak gerçekleşmiştir.[74] TEPAV'ın raporuna göreyse, "yeni milli gelir serisine göre baktığımızda; 1999 yılında GSYİH'nın %2,9'u düzeyinde olan genel yönetim sağlık harcamaları toplamı 2002 yılında %3,8'e yükselmiştir. 2004 yılından itibaren, özellikle sosyal güvenlik kurumlarındaki harcama artışının etkisi ile sözkonusu oran 2007 yılında %4,1'e çıkmıştır. Toplam kamu sağlık harcamalarının %9'u, toplam tedavi harcamalarının ise %21'i, 2007 yılında özel sağlık kurumlarına kaymıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde, sağlık harcamaları 1999-2007 döneminde reel olarak %40 gibi oldukça yüksek bir oranda artmıştır."[75]

Kamu sağlık harcamalarının reel olarak artmasına, sosyal güvenlik kurumlarının sağlık harcamalarındaki artış ile yeşil kart harcamalarındaki sıçrama neden olmuştur. Yeşil kart harcamalarının GSYİH'ya oranı 1999-2007 arasında %254 oranında artarken, bu artış sosyal güvenlik kurumlarında yaklaşık %60 oranında olmuştur. Kamu sağlık harcamalarında bu dönemde yaşanan artışın %70'i bu iki alandan kaynaklanmıştır. Yine aynı dönemde, Halk sağlığına ayrılan merkezi bütçe kaynaklarının GSYİH'ya oranı %0,04'e, sağlık harcamaları içindeki payı ise %1,1'lere kadar düşmüştür.[76]

1995-98 arasında %5.3, 1999-2002 yıllarında %6.3 ortalama ile seyreden yeşil kart harcamalarının, toplam kamu sağlık harcamaları içindeki payı, 2006'da ikiye katlanarak %12.4'e ulaşmıştır. Bu artış, yeşil kart sahiplerine ayakta bakımda da yatarak tedavideki hakların tanınması ile açıklanabilir. Ancak, daha önemlisi, TTB raporunda da belirtildiği üzere, "seçim yılı olan 2007'de 13 milyon kişiye varan yeşil kartlı sayısındaki artışın, iki önemli değişimle ilişkili olmasıdır: sosyal güvence sahiplerinin önemli bölümünün sosyal güvencelerini yitirmeleri ya da yeşil kartın kendi sosyal güvencelerinden daha iyi olduğu gerekçesi ile mevcut sosyal güvencelerinin yanı sıra

---

[74] Mehmet Altınok, Ali Rıza Üçer, "Sağlıkta Dönüşüm Sürecinde Sağlık Harcamaları", *Tıp Kurumu*,http://www.tipkurumu.org/SagliktaDonusumSurecindeSaglikHarcamalari-son.doc, erişim 11 Ekim 2008.

[75] *TEPAV Mali İzleme Raporu*, "Sağlık Harcamaları Sağlıklı mı?: Sağlık Politikaları ve Ülkemizde Kamu Sağlık Harcamaları Sorunu", Ankara, 2008, ss.26-27.

[76] TEPAV, a.g.e, ss. 28-29.

yeşil kart da almaları, yoksulluğun yaygınlaşması. Modern bir sosyal güvenlik sistemi kur(a)mayan AKP, sosyal güvencesizlik ve yoksulluk karşısında, bunların etkisini azaltmak için, yeşil karta yüklenmiştir."[77]

Ayrıca, yeşil kart, AKP'nin hizmet üretmeyip, hizmet satın alarak yürüttüğü kamudan özele kaynak aktarma tercihine de çok uygun bir araç olarak işlevselleşmiştir. Örneğin, 2006 yılında yeşil karta harcanan 2.9 milyar YTL'nin 923 milyon YTL'si ilaca, 1.96 milyar YTL'si ise tedavi hizmetlerine gitmiştir. "Yaklaşık olarak her 5 kişiden birinin yeşil kart sahibi olduğu ülkemizde, bazı illerde yeşil kart oranı 7/10'a ulaşmıştır: Bingöl (%68.5). Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok ilde, yeşil kart egemen sosyal güvenlik kurumu durumuna gelmiştir: Siirt (%60.1), Ağrı-Hakkari (%58.7), Van (%57.5), Batman (%56.0), Adıyaman-Kars (%48.3), Iğdır (%46.9), Bitlis (%45.8), Ardahan-Muş (%44.2), Şırnak (%43.7), Mardin (%42.8), Kilis-Diyarbakır (%41.2), Tunceli (%39.8), Kahramanmaraş (%36.9), Erzurum (%35.8), Şanlıurfa (%32.1), Bayburt (%30.1). Dolayısıyla sağlıkta ve sosyal güvenlikte "iane modeli", AKP döneminde egemen kılınmıştır."[78] Öte yandan Buğra'nın da işaret ettiği gibi, "Yeşil Kart'ın ilaç masraflarını karşılar hale gelmesi de, Yeşil Kart sahibi yoksulların sonuna kadar takdir ettikleri bir gelişme olmuştur."[79] Bu uygulama bir yandan artan ilaç giderlerinin karşılanması yoluyla neoliberal popülizmin seslendiği kitleyi, diğer yandan da devletin ilaç alanında faaliyet gösteren tekellerin sermaye birikimlerine katkı yaptığı oranda da tekelleri memnun etmiştir.

Özellikle Brezilya'da Lula yönetiminin de takip ettiği benzer politika çerçevesinde, ülkenin en az gelişmiş illerine ve yoksul, güvencesiz katmanlarına dönük, neoliberalizmin alanını ve tabanını genişleten uygulamalar sayesinde, neoliberal popülist partiler katıldıkları her seçimde oy tabanlarını genişletmeyi başarmışlar ve neoliberalizmin sınıf iktidarını pekiştirmişlerdir. Marques ve Mendes'in de altını çizdikleri üzere, "Lula, sosyal haklar alanında daha önce elde edilen kazanımları askıya almış, piyasalaştırılmış bir sağlık sistemi yaratmanın yollarını aramış ve hak temelinde örgütlenmeyen refah mekanizmalarını gerçekleştirmiştir. Bu son etken hükümet açısından, işçilerin toplumsal, sendikal ya da siyasal örgütlenmelerinin etrafında yapılanmamış olan yepyeni bir destek tabanı yaratılması açısından yaşamsaldır."[80]

---

77 *Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası:AKP*, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, 2007, s. 24.

78 *A.g.e*, ss. 25-26.

79 Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 234.

80 Rosa Maria Marques ve Aquilas Mendes, "Lula and Social Policy- In the Service of Financial Capital", *Monthly Review* (Şubat 2007), s. 22.

Nitekim, Türkiye'de de, yürütülen bir kamuoyu araştırmasının sonuçlarına göre, yeşil kart sahiplerinin %55.7'si AKP'ye, %14.8'i ise DTP'ye oy vereceğini belirtmektedir.[81] Bütçeye yük getirmeyen bu uygulamaların düzensiz, hiyerarşik ve hak temelinden uzak karakterinin, bu politikalara Ali Ekber Doğan'ın haklı adlandırmasıyla "eğreti bir kamusallık" niteliği kazandırdığı ortadadır.

Dolayısıyla sağlıkta neoliberal popülizm, bir yandan sağlığın piyasalaştırılarak özel sermaye birikimine neoliberal tarzda açılması, yurttaşların bu kuruluşlarda gerçekleştirilen tedavi giderleriyle ilaç giderlerinin SGK tarafından karşılanarak emekçilerin kaynaklarının sermaye birikimine katkı olarak aktarılması; diğer yandan da yeşil kart uygulamalarının yaygınlaştırılması ve parası olanların belirli bir katkı payı karşılığında anlaşmalı özel sağlık kuruluşlarına doğrudan gidebilmesi, sağlık hizmetinin piyasalaştırılmasının popülist bir tarzda teşvik edilmesi çerçevesinde gelişmiştir. Nitekim, bir araştırma kuruluşu tarafından AKP'nin karnesi başlığı altında yürütülen kamuoyu araştırmasının sonuçlarına göre AKP'nin sağlık politikaları, 5 üzerinden 3.24 ile AKP'nin en beğenilen icraati olarak gösterilmiştir.[82]

Neoliberal Popülizmin Temeli: Sosyal Yardımlar

AKP'nin neoliberal popülist uygulamaları, onun özellikle yoksullarla girdiği yardım ve hayırseverlik ilişkisi çerçevesinde anlamlandırılabilir. Bu ilişkinin özellikle Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu ve son olarak da yerel yönetimler üzerinden kurulduğu, sosyal transferler söz konusu olduğunda belirtilmelidir. Özbek'in de belirttiği gibi, "refah uygulamalarına ilişkin 1980 sonrasında yaşanan en önemli değişim, devletin bir yandan doğrudan sosyal yardım harcamalarını arttırması, diğer yandan da sosyal dayanışmayı teşvik edici uygulamalarla oluşacak mali külfeti mümkün olduğu ölçüde topluma aktarma çabası içinde oluşudur. Bu çerçevede Başbakanlığa bağlı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu bünyesinde yapılan harcamalar öne çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin kent yoksullarına yönelik yardım faaliyetleri de benzer nitelikler taşımaktadır. Yerel yönetimlerin siyasileşmesi ölçüsünde bu tür kampanyaların siyasi meşruiyet işlevlerinin artmakta olduğu söylenebilir."[83]

---

81 *A&G Araştırma*, Sağlık Araştırması, Ocak 2007, http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/saglik.pdf

82 *A&G Araştırma*, "Hükümetin Karnesi", 2008, http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/hukumetin_karnesi.pdf

83 Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 92 (Bahar 2002), s. 24.

Bu çerçevede, özellikle devlet transferleri bağlamında bakıldığında 6 temel transfer başlığı olduğu belirtilebilir. Bunlar, emekli aylığı; işsizlik ödeneği, dul-yetim ayılığı ile gazilik ve malüllük maaşı; yeşil kart ayni geliri; yaşlılık maaşı, sosyal yardımlar, burslar ve doğrudan gelir desteği; ayni yardımlar ve son olarak diğer transferler (yabancı transferler ve diğer transferler) olarak sınıflandırılabilir.[84] Burada neoliberal popülizm açısından öne çıkan transferler, ücretlerin baskılandığı bir ortamda yeşil kart ayni geliri ile sosyal yardımlar olmuştur. Örneğin Şeker'in TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verileri üzerinden gerçekleştirdiği hesaplamalar sonucunda, toplam transferler içerisinde özellikle 2004 ve 2005 yıllarında (hesaplama 2005 yılına kadardır) devletten yapılan ayni yardımların gözlem sayısında ciddi bir artış olduğu saptanmıştır. Buna göre AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında toplam transferler içindeki payı %2.64 olarak hesaplanan devlet kaynaklı ayni yardımlar, 2005 yılı sonunda %19.29'a yükselmiştir.[85] AKP'nin katıldığı her seçimden oylarını arttırarak çıkması ile, yapılan yardımların ulaştığı kitle sayısının eşzamanlı olarak artması bu resmi tamamlamış ve sermaye stratejisi olarak neoliberal popülizmi pekiştirmiştir.

Bu yardım ve transferlerin artışında, özellikle Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'na AKP tarafından verilen merkezi rolün ve yerelde de vakıf örgütlenmesinin pekiştirilmesinin önemli rolü vardır. Yalman'ın da belirttiği üzere, "Türkiye'de bugüne kadar mevcut farklı sosyal güvenlik sistemlerinin dışında kalan nüfusun ciddi boyutlarda olması, farklı mekanizmalarla yoksullara ayni ve nakdi yardım yapılmasını gündeme getirmiştir… Türkiye ekonomisinin son yirmi beş yıl içinde geçirdiği yeniden yapılanma sürecinde, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu, yoksulluğun etkilerinin hafifletilmesine yönelik politikaların en önemli uygulayıcısı konumuna gelmiştir. Dünya Bankası tarafından yoksulluğun etkilerinin hafifletilmesi için ayrılacak kaynakların uygulayıcı birimi olarak Fon'un tercih edilmesi, yapısal uyumun siyasal ve toplumsal maliyetini asgariye indirmeye yönelik aktif bir sosyal politikaya duyulan gereksinimin bir sonucudur."[86]

Türkiye'nin 973 noktasında bulunan İl ve İlçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'ndan oluşan çok kapsamlı bir örgütlenme ağına sahip olan Genel Müdürlük, merkezi devlet üzerinden yürütülen sosyal yardım mekanizmasını yerelde bir vakıf örgütlenmesi ile kurumsallaştırmaktadır.

---

84 Bkz., Sırma Demir Şeker, *Türkiye'de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008, s. 45.

85 Şeker, *a.g.e.*, s. 43.

86 Galip Yalman, "Sosyal Politika: Refah Devletinden Sosyal Risk Yönetimine", *Cahit Talas Anısına: Güncel Sosyal Politika Tartışmaları,* A.Ü., SBF, Yayın No: 595 içinde, Ankara, 2007, s. 656.

Öte yandan Yılmaz ve Çakar'ın dikkat çektikleri üzere, "Genel Müdürlüğün temel mali kaynağının fon olması, genel bütçe içerisinden kaynak aktarımı ile çalışan diğer kamu kurumlarından çok farklı bir mali yapıyı beraberinde getirmektedir. Mali yapısı fon şeklinde örgütlenen Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün sosyal yardım harcamaları için kurumsal olarak her yıl Meclis'ten bütçe talebinde bulunmasına gerek olmamaktadır. Bu çerçevede Fon'un genel bütçe dışında olması, Fon Kurulu'na ciddi bir özerklik sağlamaktadır. Hazine'de Fon hesabında birikmekte olan mali kaynaklar, Kurul kararı ve Başbakan onayı ile harcanabilmektedir."[87]

Genel Müdürlüğün 2007 yılı Faaliyet Raporu'nda da belirtildiği üzere, özellikle "SYD vakıflarına aktarılan periyodik payların SYDTF bütçesindeki oranı yıllar itibariyle incelendiğinde 2003 yılından itibaren sürekli şekilde bir artış olduğu görülmüştür."[88] Bu durum, AKP'nin İslami dayanışmacılık çerçevesinde vakıflara atfettiği rol üzerinden Fon'un, neoliberal popülist projede merkezileştiğinin kanıtı niteliğindedir.

Özellikle ayni yardımların payındaki bu yükselişi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün faaliyet raporlarından gözlemlemek mümkündür. 2003-2007 yılları arasını kapsayan dönemde Fon'un proje destekleri bileşenleri arasında birinci sırayı %54'lük payla sosyal yardımlar (gıda, yakacak vs.) almış, bu yardımları %23'lük payla şartlı nakit transferleri izlemiştir.[89] Bu dönemde özellikle yakacak yardımlarının yıllara göre istikrarlı bir biçimde arttığı görülmektedir. Örneğin, AKP'nin iktidara geldiği dönemde bir milyonun altında olan yakacak yardımı alan aile sayısı, 2007'de 1.894.555 kişiye ulaşmış[90] ve Eylül 2008'de 2 milyon kişiyi geçmiştir.[91] Öte yandan, şartlı nakit transferi kapsamında çocuklarını okula göndermeleri ve sağlık taramasından geçirmeleri karşılığında annelere sağlanan eğitim ve sağlık yardımlarından seçim yılı olan 2007'de faydalananların sayısı 2.786.890 olmuştur. Hiçbir temel geliri ya da güvencesi olmayan, çoğunlukla geçici işlerde çalışan ya da işsiz olan hane reislerinin durumu düşünüldüğünde, yapılan düzenli nakit transferleri, gıda ve kömür gibi ayni yardımlarla yeşil kart olanakları daha fazla anlam kazanmıştır. Genişleyen yoksul kesimlere, bütçeye bir yük getirmeden, sermaye açısından ek vergi anlamı

---

87 Volkan Yılmaz, Burcu Yakut-Çakar, "Türkiye'de Merkezi Devlet Üzerinden Yürütülen Sosyal Yardımlar Üzerine Bilgi Notu", *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*, Temmuz 2008, s. 4-5, http://www.spf.boun.edu.tr, erişim 22 Kasım 2008.

88 *A.g.e.*, Strateji Geliştirme Müdürlüğü, Ankara, 2008, s. 72.

89 *A.g.e.*, s. 111.

90 T.C:Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü 2007 Yılı Faaliyet Raporu, s. 112.

91 "AKP, 5 Milyar YTL'lik Kömür, Gıda, Burs Dağıttı", *Milliyet*, 7 Aralık 2008.

taşımadan ve uluslararası finansal gündemle de uyum içinde ulaştırılan bu yardımlar sayesinde neoliberal popülist partinin seçmen tabanı genişlemekte ve bağımlı sınıfların en yoksul kesimlerine yaslanılması sonucu artan siyasal destek, neoliberal birikim projesinin ve onun hegemonya projesinin istikrarlı biçimde sürdürülmesine imkan vermektedir.

Bu yardımların bölgesel dağılımına bakıldığında da görülmektedir ki, 2003-2007 arası dönemde şartlı nakit transferlerinden yararlananlar arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi %35 ile birinci payı almış, onu %28 ile Doğu Anadolu Bölgesi izlemiştir.[92] Öte yandan, Devlet Bakanı Hayati Yazıcı'nın bir soru önergesine verdiği yanıttan edinilen bilgiye göre, AKP iktidarında her iki yurttaştan en az biri (toplam 42 milyon 663 bin kişi) 2003'ten Mayıs 2008'e kadar geçen dönemde "yiyecek, giyecek, yakacak, barınma, afet, eğitim, sağlık, özürlülere yardım, ortopedik yardım, proje destek, geçim temini, periyodik ve bir defaya mahsus yardımlar" olmak üzere çeşitli kalemlerde yardım almıştır.[93] Aynı dönemde yine İslami mesajın içerisine yerleştirilmesine imkan veren kurumlar, cemaatler ve vakıflar aracılığıyla gelişen bu hayırsever dayanışmacılık serisinin görüldüğü bir diğer alan ise, imaretler yoluyla verilen ücretsiz yemek servisleri olmuştur. AKP'nin iktidara geldiği yıl olan 2002'de 10.175 kişi imaretlerden yararlanırken, bu sayı imarethane yaygınlığının 2004'te 43 ilden 81 il'e çıkarılmasının sonucunda kademeli olarak artmış ve 2009 yılı için yemek dağıtılacak kişi sayısı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 100 bin olarak belirlenmiştir.[94]

Devletten yapılan nakdi ve ayni yardımların payında gözlemlenen bu ciddi artıştan da anlaşıldığı üzere, AKP'nin bağımlı sınıflar nezdindeki desteğini genişletmesinin temelinde yatan etmenlerden birisi, neoliberalizmle uyumlu bir "sürdürülebilir yoksulluk" perspektifini yıldan yıla yerleştirmiş ve popülist mesajı sayesinde yardımlarla siyasal projesi arasındaki bağı görünür kılmış olmasıdır. Türkiye'de bu modelin kendisini doğrudan hissettirdiği uygulamalardan biri, 2001 krizinin ardından Dünya Bankası finansmanıyla devreye sokulan Sosyal Riski Azaltma Projesi'dir. 11 Eylül 2001 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren proje için uygulayıcı kuruluş olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu tarafından kullanılmak üzere Dünya Bankası'ndan 5 yıl ödemesiz 15 yılda ödeme koşuluna bağlı 500 milyon dolar tutarında kredi alınmıştır.[95] Eğitime katkı yardımı, sağlık yardımı, yakacak yardımı ve gıda yardımı şeklinde olmak üzere 4 kalemde

---

92 T.C:Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü 2007 Yılı Faaliyet Raporu, s. 77.

93 "AKP Halkın Yarıdan Fazlasına Yardım Dağıttı", *Milliyet*, 23 Kasım 2008.

94 "100 bin Aile, İmaretten Gelecek Yemeği Bekliyor", *Milliyet*, 23 Aralık 2008.

95 Bkz., Filiz Çulha Zabcı, "Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt. 58, Sayı: 1, 2003, s. 218.

toplanan hızlı yardım bileşeninin yanında, özellikle neoliberalizmin bağımlı sınıflar tarafından içselleştirilmesinin yollarını gözeten uygulamalar, yukarıda da belirtildiği gibi, 2002 yılının Mart ayında başlatılan ve AKP tarafından hızlandırılan Şartlı Nakit Transferleri ve periyodik gıda ve yakacak yardımlarıdır. Zabcı'nın da dikkat çektiği üzere; "burada üzerinde durulması gereken nokta, daha önce 'hak' niteliğinde olan ve devletin yerine getirmesi gereken hizmetlerin, şimdi bu tür projeler yoluyla birer 'yardım' niteliğine büründürülmüş olmasıdır" ve neoliberal popülizmin sınıf siyasetini işaret edecek şekilde "daha önce, kamu sektöründe çalışan ve sosyal haklarını örgütlü siyasal eylemleriyle talep eden işçiler varken, şimdi, işlerinden edilmiş, "işsiz ve yoksul" kategorisine dahil edilmiş ve "yardıma muhtaç" görülerek, ayni ve nakdi yardımlar yapılan ya da geçici işlerde çalıştırılan insan kümeleri ortaya çıkmaktadır."[96] İşte AKP tam da bu zeminde iktidar blokunu oluşturan sınıf kesimlerinin projesini istikrara kavuşturacak bir sınıf siyaseti izleyerek, sözü edilen bağımlı sınıf kesimlerini "sermaye için, sermayeye rağmen" bir popülist iktidar tekniğiyle neoliberal popülist projesine bağlamış, hatta yardımların kesilmesi ihtimalini göz önüne alan yoksullar açısından bu kesimleri "bağımlılaştırmıştır."

Ayrıca AKP, sosyal yardımlar söz konusu olduğunda özellikle İslami bir içerikle mesajını taşıyan Deniz Feneri, Kimse Yok Mu gibi derneklerin kendi bıraktığı alanda boşlukları tamamlamasını teşvik etmiş ve bu sayede yukarıdan neoliberalleştirme projesini aşağıdan İslamileştirme projesiyle bütünleştiren bir mevzi savaşı stratejisini cemaatlerin de desteğiyle ilerletmiştir.

Yerel Yönetimler: Neoliberal Popülizmin Yerelde Yeniden Üretimi

AKP'nin merkezi olarak yürüttüğü sosyal yardım kampanyalarının yanında, neoliberal popülizmi hem kent yönetimi hem de ulusal ölçekte yeniden üretmesinde en önemli rollerden birisi, yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir. Özellikle yerel hizmetlerin taşeronlaştırılması yoluyla personel giderlerinin düşürülmesini izleyen bu süreçte, belediye ihaleleri sermaye birikiminin temel bileşenlerinden birisi olarak rolünü pekiştirmiş ve bu, AKP'nin sınıfsal olarak köklerini bulduğu yerli sermaye kesimlerinin can simidi olmuştur.

Neoliberal tarzda kentin eski sosyalliklerinin tasfiyesi ve yerine İslami-muhafazakar bir tonlamayla hayırsever, cemaatçi sosyalliklerin ikame edilmesi, özellikle yerelde resmin birbirini tamamlayan iki yüzü gibidir. Doğan'ın Kayseri örneği üzerinden işaret ettiği üzere, "bu dönemde, gerek

---

96 *A.g.e.*, s. 237.

şeffaflık ve katılımcılığın içeriği farklılaştırılarak öne çıkartılması gerekse "Hayırsever Kayseri" sloganıyla kapsamı genişletilip yerel sermaye ve İslamcı çevreleri seferber eden yoksula yardım faaliyetleri; belediyenin kamucu yanlarını tasfiye edip onu bir hizmet şirketine dönüştüren neoliberal anlayışla birleştirildiğinde "eğreti kamusallıklar" olarak kavramlaştırılabilir. Kentlilerin bir kısmı "hayırseverlik" adına seferber edilirken, belediyenin toplumsal refahını arttırmakla sorumlu olduğu yerel halkın üzerinde hak ve söz sahibi olması gereken kamusal hizmetler (kolektif tüketim) özelleştirilerek piyasaya, özel girişimcilere devredilmiştir. Söz konusu faaliyetler yukarından aşağıya himayeci bir tutumla örgütlendiği için ne yardımlardan yararlananların ne de genel olarak kent halkının bunlar üzerinde bir inisiyatif geliştirmesi mümkün olmaktadır. Bundan dolayı da, kent yoksullarını İslamcı/muhafazakar çevrelerin etki alanı içerisinde tutan "eğreti kamusallık", ücretli emek kesimleri içinde neoliberal belediyecilik siyasalarına karşı oluşabilecek tepkileri paralize etmek gibi önemli bir işlevi yerine getirmektedir."[97]

Neoliberal İslamcı belediyecilik pratiğinin AKP açısından işlevselliğini, İçişleri Bakanlığı'nın Belediye Performans Ölçümü Projesi (BEPER) kapsamında hazırladığı, büyükşehir belediyelerinin sosyal yardımlar ve sağlık hizmetleri performans sıralaması listesinden de görmek mümkündür. Bu listeye göre, sosyal yardımlar bakımından ilk sırada AKP'li Konya Büyükşehir Belediyesi bulunmakta, onu sırasıyla yine AKP'li Adapazarı, Erzurum, Kayseri, İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyeleri izlemektedir.[98] Öyle ki, AKP'li belediyeler 2003 - Haziran 2007 arasında 6 milyon 40 bin 891 kişiye yardım ulaştırırken, 2003 - 2006 arasında 6 milyon 334 bin 180 aileye 4 milyon 395 bin 161 ton kömür yardımı yapmışlardır.[99]

Gerçekten de neoliberal popülizmin yeniden üretimine hizmet eden bu yapının "neoliberal siyasaların gereklerini belediyecilik düzleminde yerine getirme anlamında merkez sağ bir partiden fazlaca bir farkı olmamakla birlikte, İslamcı belediye neoliberalizmin sosyalizasyonu anlamında kendisine göre başarıyla işleyen bir toplumsal yeniden üretim sistemi kurmuştur. Birbiriyle çelişkili gibi görünen bu iki işi başarıyla yerine getiriyor oluşu, İslamcıların gerek belediye olarak gerekse bir toplumsal-siyasal çevre olarak kentsel siyasette hegemonya kapasitesini geliştirdiği, her yerel seçimde daha yüksek oy oranlarına ulaşmalarından da anlaşılmaktadır."[100]

---

97 Doğan, a.g.e, ss. 266-267.

98 Sosyal Yardım ve Sağlık Kriteri Belediye Türüne Göre İl Sıralaması, *BEPER*, http://www.beper.gov.tr:1024/servlet/beper.beperGenelSiralama, erişim 23 Aralık 2008

99 "İşte AKP Yardımlarının Faturası", *Milliyet*, 21 Temmuz 2007.

100 Doğan, *a.g.e.*, s. 38.

Öte yandan, özellikle AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından sonra belediye yardımlarında gözlenen belirgin artıştan da anlaşılacağı üzere, artık AKP'li yerel yönetimler neoliberal popülizmi sadece yerel ölçekte üretmek göreviyle sınırlı kalmamakta, AKP'nin merkezi düzeyde iktidarını korumasının ve sermayenin neoliberal popülist hegemonyasının İslamileştirme/muhafazakarlaştırma stratejisiyle uyumlu biçimde sürdürülmesinin yerel temsilcileri olarak da görev almaktadırlar. Örneğin 2008 yılında Ankara'da 400 bin aileye gıda, yakacak yardımları ulaştıracağını açıklayan AKP'li büyükşehir belediyesinin gıda ve temizlik malzemesi yardımları, 2001 yılında 37.250 kişiye ulaşırken, bu sayı AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında 180 bine, 2006 yılında ise 365 bine yükselmiştir.[101] AKP'li belediyelerin yardım ulaştırdığı aile sayısındaki bu keskin artışın AKP'nin iktidara geldiği yılla örtüşmesi, yukarıda geliştirdiğimiz saptama çerçevesinde, neoliberal popülizmin hem yerel hem de ulusal ölçekte yeniden üretilmesi noktasında yerel yönetimlere yaşamsal bir rol yüklediğini kanıtladığı gibi, neoliberal yerelleştirme stratejilerini de tamamlar niteliktedir.

Neoliberal Popülizmin Sınıf Siyaseti: Örgütlü Emek Tasfiyenin Hedefinde

Çelik'in de belirttiği üzere, belediyelerde başlayan bu yardım ve hayırseverlik modeli, 2002 yılında göreve gelen AKP Hükümetleri döneminde merkezi hükümet politikası olarak kökleşmiştir. "AKP sosyal politikayı bir kamusal yükümlülük olarak zayıflatıp toplu işçi haklarını görmezden gelirken, piyasa mağdurlarını, yoksulları ve en alttakileri "ferahlatacak" yeni yan mekanizmalar devreye sokmuş" ve "bu politikalar sosyal devlet yerine hayırseverlik yaklaşımına dayalı, düzensiz, önemli bir bölümü kayıt dışı ve parti mekanizmasının etkisi ve yönlendirmesi altında."[102] ilerlemiştir. Emek sürecinin neoliberal çerçevede dönüşümü bağlamında adımların yoğunlaştığı bu dönemde, AKP üzerinden işleyen popülizmin çerçevesi, ücretlilerin sömürü oranlarında önemli bir artışa denk düşerken (ücretlilerin reel ücretleri gerilerken emek verimliliğindeki artış ciddi boyutlara ulaşmıştır), yine bu çerçevede bireysel iş ilişkileri 4857 sayılı İş Yasası ile güvencesizleştirilmiş, kamuda çalışanlar açısından güvencesizlik ve sözleşmelilik ilişkileri yerleşti-

---

101 "2008'de 400 bin Aileye Daha Gıda Yardımı", *Büyükşehir Ankara Bülteni*, Yıl:4, Sayı:166, 20-26 Şubat 2008, ss.5-6.

102 Aziz Çelik, "AKP'nin Sosyal Politikası Üstüne: Hak Yerine Yardım, Sosyal Devlet Yerine Hayırseverlik", *Almanak 2007 Analizleri, SAV (Sosyal Araştırmalar Vakfı)*, İstanbul, 2008, s. 196.

rilmiş,[103] sosyal güvenliğin ve sağlığın piyasalaştırılması ve bu alanların özel sermaye birikimine açılması çabaları da kol kola gitmiştir. Nitekim 1 Ekim 2008 tarihinde yürürlüğe giren 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası ile emekliliği hak etme koşulları zorlaştırılmış, emekli aylıkları düşürülmüştür.[104]

Diğer yandan, Onur Ender Arslan'ın da belirttiği üzere; bu dönemde esnekliğin bir diğer aracı olan taşeronlaşma uygulamalarının da yaygınlaştırılması sonucu "tek tek sermayedarlar bir yandan emeği düşük ücretlerle çalıştırarak artık değer oranını yukarı çekmekte, diğer yandan, genel olarak sermaye, güvenceli memur ve kamu işçisi yerine düşük ücretlerle taşeron işçi istihdamıyla kamu personel harcamalarının azalarak yeni vergi konulmasından kurtulmakta, bölüşümden aldığı payı arttırmaktadır. Böylece sermaye taşeronlaşmayla, birincil ve ikincil bölüşüm ilişkilerinden kaynaklanan çifte sermaye birikimi, çifte kazanç elde etmekte"[105] ve "1990'ların başında yükselen devletin iç borçlanması sürecinde kamusal kaynakların (vergilerin) personel harcamalarını baskılayarak iç borç faizi olarak kendisine dönmesini sağlamaktadır. Sermaye böylece, ödediği sınırlı vergileri de geri almaktadır."[106] Bu sayede, neoliberal popülizmin finansmanının ücretli kesimin ödediği vergilerden, baskılanan ve güvencesizleştirilen, reel ücretleri gerileyen emek kesiminin sömürüsünden sağlandığı görülebilmektedir. Diğer bir deyişle AKP, emekçi sınıflar arasında yarattığı karşıtlık üzerinden bu siyaseti sürdürmektedir. İşten atılan belediye işçisinin yukarıda aktardığımız, "Gökçek yardım dağıtıyor, sponsoru biziz" sözleri tam da bu noktada anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan finansal birikimin belirgin önem kazandığı bu dönemde, ücretli kesimle ücretsiz-güvencesiz kesim arasında bir karşıtlık yaratılması, neoliberal popülizmin belirgin ve tamamlayıcı özellikleri arasında sayılabilir.[107] Bu durum, iktidar blokunun hegemonyasını pekiştirmesi ve çelişmeyi emek-sermaye ekseninden alarak emekçi sınıflar arasında bir bölünme eksenine oturtması ölçüsünde, egemen sınıfların hegemonya siyasetiyle de birebir örtüşmektedir.

---

103 Örneğin sadece eğitim işkolunda 657 sayılı Kanunun 4/b maddesi kapsamında sözleşmeli olarak çalışan öğretmenlerin sayısı, Aralık 2008 itibariyle 49 bini geçmiştir. Bu bilgi, Milli Eğitim Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü'nden yazılı olarak temin edilmiştir.

104 Bkz., Çelik, *a.g.e.*, s. 197-199; Osman Öztürk – Aziz Çelik, *Sosyal Güvenlikte Hak Kaybı Dönemi*, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, 2008.

105 Onur Ender Arslan, *Kamu Personel Rejimi – Statü Hukukundan Esnekliğe*, TODAİE Yayınları, Ankara, 2005, s. 412.

106 *A.g.e.*, s. 392.

107 Neoliberal popülizmin orta sınıf katmanlarıyla gerilimli ilişkisi ise ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar önemlidir.

Yine bu dönemde TÜİK özel imalat sanayii temel çalışma göstergeleri çerçevesinde de görüleceği üzere, reel ücretler ve istihdam baskılanırken, işgücü verimliliği 2002 yılındaki 124.2 seviyesinden 2007'de 168'e yükselmiş[108], göreli artık değer sömürüsü daha da hız kazanmıştır. Yeldan'ın TÜİK verilerini baz alarak gerçekleştirdiği hesaplamalara göreyse, "imalat sanayinde işçilerin saat başına üretim miktarı (emek üretkenliği) AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılının sonundan 2006 yılına dek %30.2 artış göstermiş, aynı dönemde reel ücretlerdeki toplam artışsa birikimli olarak %3.4 olmuştur."[109] Kuşkusuz bu resmi, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kamusal hizmetlerin hak temelli içeriğinden soyutlanarak daha da piyasalaştırılmasıyla devletin vergi gelirleri içerisindeki asıl payı emekçi sınıflara yüklemesi tamamlamıştır.

Nitekim geçtiğimiz günlerde Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yayınlanan verilere göre, ücretlilerden 2008 yılında gelir vergisinden yapılan kesintilerin oranı, bir önceki yıla göre %22.8 artarak toplam gelir vergisi kesintileri içindeki payı %54.8'e yükselirken, aynı oran mevduat faiz ödemelerindeki kesintide %12.09'a gerilemiştir.[110] Bütün bu verilerden de anlaşıldığı üzere neoliberalizm, finansal sermayenin hegemonya olanaklarını arttırırken emekçi sınıfların yaşam koşullarını daha da kötüleştirmiş; "giderek alt sınıflardan toplanır hale gelen vergiler, giderek daha az alt sınıflar için kullanılır hale gelmiş"[111], bu projenin sürdürülebilir kılınması noktasında da "en alttakiler"e dönük tedrici, istikrarsız, sermaye lehine yeni popülist politikaların devreye sokulması yoluyla, emekçi sınıfların bu kesimleri, iktidar blokunu oluşturan sınıfların hegemonya projelerinin sürdürülmesi adına destek sınıflar haline getirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, AKP'nin uygulayageldiği neoliberal popülizm sayesinde egemen sınıf iktidarı restore edilmiş, bir yandan ücretliler üzerindeki sermaye baskısı arttırılıp emek-sermaye ilişkileri sermaye lehine güçlendirilmiş; diğer yandan da ideolojik aygıt olarak işlev gören sendikalara üyelik teşvik edilirken, grev silahına başvuran her türlü sendikal örgütlenme girişimi, egemen sınıflar tarafından "işten çıkarılma" silahıyla yanıtlanmıştır. Örneğin AKP'ye yakınlığıyla bilinen Memur Sen'in üye sayısı 2002'den 2008'e gelindiğinde %651 oranında artış göstererek 315 bine ulaşmış, Hak-İş'in üye sayısı ise aynı dönemde %36'lık bir artışla 411 bin olmuştur.[112] An-

108 *TÜİK Özel İmalat Sanayi Temel Çalışma Göstergeleri*, http://www.tisk.org.tr/gostergeler.asp?id=528, erişim 22.10.2008.

109 Erinç Yeldan, "AKP Ekonomisi-2: Rant ve Sömürü", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 2007.

110 "Faizciden 1, İşçiden 5 YTL Vergi", *Cumhuriyet*, 11 Aralık 2008.

111 Güven Bakırezer, Yücel Demirer, "AKP'nin Sınıf Siyaseti", *Mülkiye*, Cilt: XXX, Sayı: 252 (Güz 2006), s. 27.

112 "AKP İktidarı, Hak-İş ve Memur-Sen'e Yaradı", *Milliyet*, 26 Aralık 2008.

cak özellikle başka bir sendikaya üye oldukları ya da başka bir sendikaya geçmeyi kabul etmedikleri için işten atılan işçi sayısında da bu dönemde patlama yaşanmıştır. Örneğin Türk-İş'in verilerine göre sadece 2003-2005 yılları arasında Türk-İş'e bağlı sendikalardan birine üye olduğu için işten atılan işçi sayısı 15.531'dir.[113] Bu eğilimin artarak devam ettiği ise rahatlıkla gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, Özuğurlu'nun da belirttiği gibi, "ücretli istihdam üzerinde yükselen kurumsallaşmış yapı ve ilişkiler de aynı şekilde önemli sarsıntılar geçirmiş, işsizliğin büyümesi ve kuralsızlaştırma politikaları, ücrete endeksli toplu pazarlık kurumunu yıpratmıştır."[114] Neoliberal popülizm, bu örgütsüzlük ve güvencesizlik zemininde pekişme imkanı bulmuştur.

Bu bakımdan, yukarıda temel bileşenlerini aktarmaya çalıştığımız haliyle neoliberal popülizm, emekçi sınıfların en alt katmanlarının neoliberal tarzda işleyen sömürü mekanizmasına yardımlar ve neoliberal hayırseverlik üzerinden bağlandığı ve "kamusal"ın piyasaya feda edildiği bir zeminde, iktidar blokunu oluşturan sınıf kesimlerinin, AKP'nin katıldığı her seçimden oylarını arttırarak çıkmasından da anlaşılacağı üzere, uzun yıllardır aradığı tek parti "istikrar"ını bulmasına imkan vermiş ve bu yolla temsil krizini geçiştirmiştir. Dolayısıyla, AKP bu yolla krizdeki burjuva hegemonyasının, egemen sınıflar ise krize giren İslamcı hareketin imdadına yetişmiştir, denilebilir. Bu durumda, AKP'nin denetimine terk edilen kesimlerin siyasal ve ideolojik olarak muhafazakarlaşma projesine daha açık hale geldiklerini saptamak mümkündür. Zira Kahraman'ın da belirttiği gibi, "patlamaya hazır bu birikim şimdi AKP tarafından soğurulmaktadır. Bu AKP'nin burjuvaziyle arasındaki büyük ittifaktır. Burjuvazi kendi haline kaldığında ne yaşayacağını bildiği ve sol bir siyaset tarafından kapsanacak olan bu kesimleri, muhafazakarlaşmaları pahasına AKP'nin tabanına itmekte ve orada saklı tutmaktadır."[115]

Dğer yandan daha önce de belirtildiği gibi, özellikle neo-popülizm yazınında öne çıkarılan yaklaşımların aksine, burada söz konusu olan, bir siyasal aktörün popülist siyasal tekniklerden yararlanarak tek başına hegemonya oluşturması değil, iktidar blokunu oluşturan sınıfların hegemonyasının neoliberal popülizm aracılığıyla sürdürülebilir kılınmasıdır. Dolayısıyla neoliberal popülizm bir AKP projesi olarak değil, iktidar blokunu oluşturan

---

113 Bkz., *"Türkiye'de Sendikal Örgütlenmenin Bedeli: İşten Atılmak"*, TÜRK-İŞ'e Bağlı Sendikaların Örgütlenme Nedeniyle Karşılaştıkları Sorunlar ve İşten Atılmalar Hakkında Rapor, Türk-İş Yayını, Ankara, 2006, http://www.tekgida.org.tr/arastirma/kucuk/45sendikalorgutlenmeninbedeli.doc

114 Metin Özuğurlu, "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", *Mülkiye*, Cilt: XXVII, Sayı: 239 (Mart-Nisan-Mayıs 2003), s. 63.

115 Hasan Bülent Kahraman, "Burjuvazi-AKP Gizli İttifakı", *Sabah*, 25 Eylül 2008.

sınıfların hegemonya projesi, sınıf iktidarının restorasyonu projesi olarak kavramlaştırılmalıdır.[116] AKP, bu projenin siyasal aktörü olarak öne çıkmakta ve neoliberal popülizmin, hem bu partinin destek aldığı sınıf kesimlerinin sermaye birikimlerine katkı yapması hem de geliştirdiği mevzi savaşı stratejisi dolayımında, AKP'nin kültürel/toplumsal projesi olan İslamileştirmeye imkan vermesi ve yine bu partiyi emekçi sınıfların alt katmanlarıyla doğrudan bağımlılık ilişkileri geliştirme teknikleriyle donatması sayesinde de bu hegemonya projesinde kendisine alan açmaktadır. Burada, İslamcılığın dilini sermaye hegemonyasına tahvil ederken aynı zamanda da siyasetin ve sivil toplumda kültürel hegemonyanın dilini İslamileştiren bir karşılıklılık durumu söz konusudur.

Açıktır ki, iktidar blokunu birleştiren ideoloji içerisinde İslamcı siyasal dilin kendisine hegemonik bir genişleme imkanı verecek şekilde yer açma arayışları bu neoliberal popülist politikalar aracılığıyla hızlanmıştır. Elbette Lula örneğindeki gibi bir neoliberalin, kendi deyimiyle aynı anda "solcu" olması mümkün olmasa da, aynı durum İslamcılık açısından geçerli değildir. En azından neoliberalizmle eklemlenmiş bir popülizmin İslamileştirme stratejisi ile çelişme halinde olduğunu kanıtlayacak bir durum henüz mevcut değildir. Burada söz konusu olan, İslamcı siyasal dilin neoliberal popülizm aracılığıyla, egemen sınıf siyasetinin rıza teknikleri arasında yerini daha da pekiştirmesidir.

Kuşkusuz, neoliberal birikim modelinde artan sömürünün dinsel meşrulaştırılması olgusu Türkiye'de yeni değildir, ancak neoliberal emek-sermaye ilişkileri içerisinde, özellikle de emek temelli örgütlenmelerin etkisizleştirildiği bir ortamda güçlenen cemaat merkezli ilişkilerle birlikte bu olgu daha da anlam kazanmaktadır. En veciz ifadesini belki de Fethullah Gülen'in, Çağ ve Nesil adlı yapıtındaki "Patron işçinin yanındadır. Yemesinde, giymesinde ve meşru bütün isteklerinde... Bir âile efradı gibi, yediğinden yedirir, giydiğinden giydirir ve tâkatının fevkinde iş tahmil etmez. İşçi ise, o da işin ve iş verenin yanında; servet ve patron düşmanlığından uzak, sa'yin ve gayretin misâli olma yolundadır. İşin en iyisini yaparken,

---

[116] Burada özellikle dikkat çekmek istediğim bir nokta, Sabancı Üniversitesi ve ABD merkezli Brookings Enstitüsü tarafından dağıtılan Sakıp Sabancı Uluslararası Araştırma Ödülü'nün, 2008 yılında İsrail'li akademisyen Amy Singer'ın Türkiye'de Osmanlı'dan günümüze uzanan hayırseverlik mekanizmasının işleyişini olumlu bir dille ele aldığı "Hayırseverliğin Devamlılığı" başlıklı çalışmasına verilmesidir. Gerçekten de bu örnek, söz konusu hayırseverlik mekanizmaları eliyle gerçekleştirilen ve bağımlı sınıfları denetim altında tutmanın yanında sermayeye ek vergi yükü getirmeyen neoliberal popülist projenin, finansal sermayenin hegemonyası altındaki iktidar blokunun hakim sınıfları tarafından sahiplenildiğinin açık kanıtıdır. Bu konuda bkz., *Sabancı Üniversitesi Basın Bülteni*, 11 Haziran 2008, erişim: http://www.sabanciuniv.edu/tr/?SakipSabanciOdulu/10haz.bulten.html ; "Uluslararası Sabancı Ödülü, 'Hayırseverliğin Devamı'na", *Radikal*, 11 Haziran 2008.

kan-ter içinde ceht edip boğuşurken, yüceler âleminde kendisine alkış tutulduğunu ve Hakk katında tebcîl ve takdîr edildiğini bilir, yaptığı her şeyi gönül hoşnutluğu içinde yapar." sözlerinde bulan bu neoliberal İslamcı dil, neoliberal popülizmin Türkiye pratiğinde cemaatler eliyle yürütülen "dinsel meşrulaştırma"lardan bağımsız olarak ilerlemediğini de ele veren niteliktedir.

Ayrıca, geçtiğimiz dönem Başbakanlık Müsteşarlığı görevini yürütmüş olan Ömer Dinçer'in 1995 yılında İslamcı entelijensiyanın etkin dergisi Bilgi ve Hikmet'te ifade ettiği üzere, "ne kadar küreselleşme, o kadar İslamileşme"[117] formülü, bir bakıma neoliberal popülizm sayesinde uygulanma şansını yakalamıştır. Bunun 11 Eylül sonrası ABD emperyalizminin gündemiyle örtüşmesi de dikkate alınırsa, bu modelde hegemonyanın dili olarak İslamcılığa daha fazla yer açılacağını ve neoliberal popülizmin ideolojik referans çerçevesi içinde bu dile daha fazla başvurulacağını tahmin etmek zor değildir. Kaldı ki, 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri'nde, neoliberalizmin sınıf çelişkilerinin kent ölçeğinde en keskin halde ortaya çıktığı ve bu anlamda da neoliberal popülizmin özellikle yerel yönetimler eliyle uygulama alanını genişlettiği, sanayileşmiş Doğu Marmara hattındaki Bursa, Kocaeli, Sakarya, Yalova gibi merkezlerde, AKP ile aynı anda Saadet Partisi'nin de oy oranını ciddi ölçüde arttırmayı başarmış olması[118], siyasetin giderek İslamcı dil üzerinden kutuplaşacağı ve içinde neoliberal popülizmle kısmi korumacı popülizmin İslamcılık üzerinden yarışacağı yeni bir siyasal eksenin işaretlerini de vermiştir ve bu örnek, Türkiye siyasetinin gelecek yöneliminin kavranabilmesi ve İslamcılığın hegemonya olanaklarının anlaşılabilmesi adına oldukça anlamlıdır. İslamcı bir akademisyenin sözleriyle, artık "İslam'ın sembolik sermayesi ve sorumluluğu bütün diğer partilerin yükü haline gelmektedir."[119]

---

117 Ömer Dinçer, "21. Yüzyıla Girerken Dünya ve Türkiye Gündeminde İslam", *Bilgi ve Hikmet*, Sayı:12 (Güz 1995).

118 Bu bölgede emekçi sınıfların siyasal eğilimleri oldukça dikkat çekici bir seyir izlemiştir. 1999'dan 2007'ye gelişen seçim süreçlerinde, daha önce sosyal demokrat-merkez sol partilere oy veren seçmenlerin bir bölümü, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Genç Parti'ye kaymış ve Genç Parti'ye akan bu oylar, 2007 seçimlerinde bu kez AKP ve SP tarafından aynı anda depolanmıştır. Diğer bir deyişle iki seçim önce merkez sol partiler tarafından çekilen alt sınıf katmanları, aşırı sağ popülist siyasetin unsurlarının birleştiği Genç Parti kayışı üzerinden 2007'de İslamcı hareketin partilerine eklemlenmiştir. Bu durum, İslamcılığın hegemonik olanaklarının gelişimi açısından oldukça ilginç bir tablo ortaya çıkarmaktadir. Nitekim, yaklaşık 6 yıldır liderlik için bekletilen Numan Kurtulmuş'un Ekim 2008'de SP Genel Başkanlığı'na getirilmiş olması, önümüzdeki süreçte bu dil üzerinden gerçekleşecek kutuplaşmanın daha da artacağının kanıtıdır.

119 Yasin Aktay, "Muhtaç Olduğu Kudret? Kendi "Merkez"inde AKP, İslamcılık ve Meşruiyet", *Birikim*, Sayı: 181 (Mayıs 2004), s. 59.

AKP ve Liberal Entelektüellerin Yavaş İntiharı

Dr. Ergin Yıldızoğlu*

Türkiye siyasi yaşamında ilginç bir gelişmeye şahit olduk. Entelektüellerin[1] kendini liberal olarak tanımlayan (siyasi ufkunu piyasa ekonomisi, kimlik siyaseti ve liberal demokrasi oluşturması anlamında) kesimi, ilk anda açıklanamaz bir biçimde, *"demokrasi"*, *"bireysel özgürlükleri"*, *"kimlik siyaseti"* gibi kavramları söyleminin dışında bırakan, *halkın* (bireyler ya da vatandaşlar olarak) değil "*Hak'kın*" egemenliğini *"arzulayan"* bir siyasi hareketin taleplerini savunmayı üstlendiler, siyasi partisi AKP'yi desteklediler.

Böylece biz de Türkiye'de liberal entelektüellerin bizzat kendi yaşam tarzlarının (yaşam dünyalarının) yok oluşunu hazırlayan ve arzulayan bir siyasi hareketin iktidara yürümesine, toplumu dönüştürebilmek için gerekli hegemonyayı elde etmesine katkıda bulunarak, felsefi ve kültürel, hatta etik anlamında yavaş yavaş intihar etmeye devam ettiğini görüyoruz.

Karşımızda, oldukça karmaşık, ama birçok açıdan son derecede ilginç bir süreç var. Bu yavaş intiharı bir "semptom" olarak alıp da analiz koltuğuna ve de ameliyat masasına (çünkü hem psikolojik, hem maddi süreçlerin kesiştiği yerde ortaya çıkmış bir olguyla karşı karşıyayız) yatırdığımızda salt Türkiye'nin son beş altı yılını değil kapitalizmin son 25 yılını hatta tüm tari-

---

* *Cumhuriyet* gazetesi yazarı, ODTÜ ve A.Ü. SBF yarı zamanlı öğretim üyesi

1 *Entelektüel* sözcüğünü, Türkiye'de geleneksel olarak kullanılan *"aydın"* kavramından farklı bir bağlamda, George Konrad ve Ivan Szelenyi'nin *"The Intellectuals on the Road to Class Power* (Harvester Press, 1979) başlıklı bence çok parlak çalışmalarında geliştirdikleri, "bağlamlar arası ve üzeri (*cross contextual*) bilgi üreten insan", entelektüelleri de ayrı belirgin ama homojen olmayan bir sosyal kategori olarak kabul eden tanımlarına atıfla kullanıyorum. Bu yapıt, benim bildiğim kadarıyla, Glasnost and Prestroika süreci başlamadan önce yayımlanmış ama, gelmekte olan dönüşümün, siyasi sosyolojik dinamiklerini önceden görebilmiş tek çalışmadır.

hini ve nihayet geldiği noktadaki tıkanmayı konuşma şansına sahip oluyoruz. Böylece, belki de, liberal entelektüellerin intihar süreci bize yeni bir başlangıcı düşünmek, "ölüm" metaforuna sadık kalırsak, bu intihar edenlerin cesetlerinin beslediği toprakta yeni çiçekler üretmek için bir şans tanıyabilir. Belki diyorum çünkü siyasal İslam, bu cesetlerin besleyeceği toprağı daha şimdiden zilyetliği altına almaya ve etrafını dikenli tellerle çevirmeye başladı bile…

Liberal entelektüellerin bu intihar yolunu seçiş nedenlerini, bu tercihi yapan öznelliklerin şekillenmesinin dinamiklerini iki açıdan gelerek düşünmeye çalışacağım. Birincisi bu öznelliklerin şekillenme sürecine kapitalist realitenin "yeni" özellikleri bağlamında yaklaşacağım. İkincisi de bu bireylerin yaşadıkları çok özel bir toplumsal travma[2] bağlamında.

Vedat Şar ve Erdinç Öztürk, travma üzerine akademik ve klinik çalışmalarında, travma kavramıyla ifade edilen durumun, travmaya yol açan "olaya"[3] özdeş ve onunla sınırlı olmadığını saptıyorlar. Travma, fiziki varlığını ya da öznelliğinin andaki yapısını tehdit eden şoku yaşayan kişide, ucu açık ve kendini biteviye tekrarlayan bir süreç başlatıyor. Kişi bu "olaya" karşı uygun tepkileri, stratejileri, o olayın içinde geliştirmediği için olayın şoku kişide travma yaratıyor. Kişi sürekli bu stratejileri kafasında değerlendirmeye, sanal senaryolarda denemeye, dolayısıyla olayı zihninde ziyaret etmeyi sürdürüyor. Bu kişinin kendisiyle realitesi arasındaki bağı zayıflatmaya başlıyor. Dahası, bu süreç içinde kişi olayın zamanını da devrevi olarak ziyaret ediyor. Kişi travmaya yol açan olayla başlayan süreci bir türlü tamamlayamadığı için kimliğinde açılan "çatlağı" kapatamıyor.

Şar ve Öztürk'ün çalışmalarından edindiğim izlenimlerden hareketle, bu açık kalan "çatlağın" kişinin kimliğinin yeniden istikrar kazanmasını engelleyeceğini, etik yapısının istikrarını bozmaya başlayabileceğini, çevresine (realiteye) ilişkin hastalıklı uyum sağlama (*maladaptive*), yaşamını sür-

---

[2] Burada söz konusu olan travma tek bir olaydan kaynaklanmıyor. Aksine birçok olayla (1968 Devrimleri, 1980 askeri darbesi, 1989 Duvarın çöküşü) kendini tekrarlayan bir seri travmanın birikimli etkisi söz konusu: 1968 Devrimleri, 1980 askeri darbesi, 1989 Duvarın çöküşü… Bu, düşük yoğunluklu birikimli travma kavramını Vedat Şar ve Erdinç Öztürk'ün çalışmalarından ödünç alıyorum, Vedat Sar ve Erdinç Öztürk, "What is Trauma and Dissociation?" *Journal of Trauma Practice,* (2006), s. 4 (1-2), 7-20 ve "Functional Dissociation of the Self: A Sociocognitive Approach to Trauma and Dissociation" *Journal of Trauma and Dissociation*, 8/4 (2007).

[3] Bu "olay" kavramını Badiou'nun *Etre et Evenement* (1998), yapıtında geliştirilen yaklaşımla zenginleştirmeyi denemek yararlı olabilir diye düşünüyorum: "Olay," yapının içinden ama öngörülemeyen bir biçimde ortaya çıkıyor. Hemen kayboluyor ama hem yapıda hem de yapıdaki öznelerde, olaya bağlılık, olayı inkar etme ve olayın izine karşı mücadele etme gibi tepkilere yol açan bir iz bırakıyor. "Olay" yapı içinde koşulları oluştuktan sonra, ancak bir öznenin (dış etkenin) müdahalesiyle oluşabiliyor.

dürme stratejilerinin benimsenmesine, birbiri ardına tüketilerek değişen destek fantezilerin hatta değişken kimlik "maskelerinin" oluşmasına yol açabileceğini de düşünüyorum. Ek olarak sürekli travma yaratan olayın zamanına dönme olgusunun kişide zaman algısını kırarak, zamanı ölçme, "uzun dönem" tasarlama yetilerini de büyük ölçüde azaltabileceğini. Birbirini izleyen destek fantezileri ve zamanı ölme yetisinin zayıflaması, sürekli bir yeni düş kırıklıkları bekleme korkusuyla, güncele, yüzeysel olana aşırı bağlanma eğilimini, güncel, hatta anlık koşullara göre kimliğini değiştirme eğilimini de güçlendirebilir diye düşünüyorum.

Kapitalist Realitenin "Yeni" Özellikleri

Kapitalist realitenin yeni özelliklerini düşünmeye başlarken ilgilendiğim dönemlerin zamansal haritasını söyle kurabilirim sanıyorum. Türkiye'nin *son dört beş yılının,* diğer bir deyişle siyasal İslam'ın atılım yapmaya başladığı dönemin başında, çok sert bir ekonomik ve siyasi kriz var. 12 Eylül darbesi ve Özal *restorasyonundan*[4] miras kalan tüm temsil ilişkileri matrisi (siyasi partiler, kadrolar ve ideolojiler) yine o dönemden kalan ama 1990'ların sonunda büyük bir gürültüyle çökmeye başlayan neo-liberal ekonomik modelin altında kaldılar.[5] Bu "durum" 12 Eylül ve Özal *restorasyonunun* tükendiğini gösteriyordu.

Aslında bu "durum" çok daha geniş çaplı bir "küresel" *restorasyon* sürecinin, 1997 'Asya Krizi'yle önce adeta yavaş çekilmiş bir tren kazası filmi gibi başlayan, 2003'den sonra giderek hız kazanan tükenişinin parçasıydı.

Diğer taraftan, tükenmeye başlayan bu küresel *restorasyon,* 200 yıllık kapitalizmin tarihinde bir açıdan çok önemli bir momenti temsil ediyordu. İlk defa kapitalist uygarlık, Fransız Devrimi geleneğini yadsıyor, sömürgeciliği ve emperyalizmi uygarlaştırıcı, barış getirici bir süreç olarak rehabilite ediyor, Rus Devrimi'nin aslında sıradan bir siyasi darbe olduğunu ileri sürüyor, nihayet evrim kuramının yerine yaradılış kuramını koyarak bilimsel paradigmayı altüst etmeye çalışan akımların güçlenmesine yol açıyordu.

Böylece, kapitalist uygarlık, tarihinde ilk kez kendi varlığının gerekçesini ve dünyasını açıklayan savları terk ediyor, dolayısıyla tüm ahlaki, tarihsel, siyasi gerekçelerini kaybediyordu. Kapitalist uygarlık Badiou'nun deyimiyle, "tüm dünyaları" tüketmişti ve şimdi insanlığı salt kendi varlığının

---

4 "Bu restorasyon" kavramını aşağıda irdeleyeceğim.

5 "Çökme" belki çok sert bir ifade gibi gözükebilir. Ama, bugün geriye doğru bakınca, 11 Eylül 2001 sonrasının mali ortamı, kredi köpüğü devreye girmeseydi, bu modeli yaşatmak ve krizden çıkmak mümkün olamazdı diye düşünüyorum. Bugün gelinen noktada, dış ticaret açığına, dış borçlara ve yabancı kaynak bağımlılığına, finans ve sanayi sektöründe yaşanan mülkiyet değişimine bakmak yeterli sanırım.

sonsuza kadar, amaçsız ve yönelimsiz tekrarına, "dünyasız bir var oluşa" mahkum ediyordu.[6] Diğer bir deyişle kapitalist uygarlık gerçek anlamda, kendinden başka her şeyi[7] yadsıyan, *nihilist bir konjonktürdeydi.*

Egemen sınıflar ve organik entelektüelleri, herhangi bir "yeni dünyanın" ki, "yeni, başka bir dünya her zaman olanaklıydı,"[8] düşünülmesini önlemek için, kapitalizmin tüm anlamları yıkarak oluşturduğu boşluğu (dünyasızlığı) tarihin tekerleğini geriye doğru çevirerek, halkın değil, Tanrı'nın iradesine dayanarak aşmayı arzuladılar. Bu yüzden, bir "uygarlıklar çatışması" patlak verdi, ama bu çeşitli dinlere atıfla betimlenen insan kümeleri arasında değil, bizzat kendi geleneğine ihanet etmeye başlayan kapitalist uygarlıkla, onun geleneğinin mirasına sahip çıkmaya çalışanlar arasında bir çatışma olacaktı. Liberal "entelektüellerin yavaş intiharı" da işte bu *nihilist* konjonktür içinde başladı

Restorasyon[9] ve Kapitalist Tarihin Sonu

Bu "nihilist konjonktürün" maddi zeminini görebilmek için, yukarıda değindiğim *restorasyon* olgusuna yakından bakmamız gerekiyor.

1980'lerde Reagan Thatcher politikalarının yaşama geçirilmesiyle başlayan *restorasyon* öncelikle, insanın kaderini elinden alarak, denetleyemediği güçlere, örneğin piyasaya, bırakan, "*toplumsal yaşama, salt ekonomik çıkarların merceğinden bakan"*[10] bir geleneğin restorasyonuydu. Bu gelenek "Aydınlanma olayından" önce, insanın kaderini tanrının, onun sözcülerinin eline terk eden geleneğe son derecede ve korkutucu biçimde benziyordu. *Restorasyon*, insanın kaderini "serbest piyasa" denen *denetlenemez* bir yapının, aslında bir *kurgunun*, hatta *fantezinin*[11] eline, gerçekteyse sermaye birikimi sürecinin kaprisine teslim etmeyi amaçlıyordu.

---

6 Artı-değer üretimi tüm dünyayı kaplıyor ancak hiçbir yere "yaşam dünyasına" ait olmuyor, aksine hepsini çözerek, kendi "kötü sonsuzuna" hapsediyor. Bu sürecin içine çekilen insanlar "yaşam dünyalarını" algılayabilecek dolayısıyla dönüştürmeye yönelik müdahaleleri düşünebilecek '*cognitif*' bir haritadan yoksun kalıyorlar. (Bkz, örneğin, Slavoj Zizek, "Schlagend, aber nicht Treffend!" *Critical Inquiry*, 33/1 (Sonbahar 2006).

7 İnsan sağlığını, insan bedeninin bütünlüğünü (organ ticareti), yeni kuşakların gelişme hakkını (çocuk emeği), ekosistemi…

8 "*Alter-mondialisation*" akımını anımsatsa bile başka bir küreselleşmeyi değil, başka, kapitalizme dayanmayan bir "dünyayı" kastediyorum.

9 "Restorasyon" kavramını Immanuel Wallerstein ve Alain Badiou'nun çalışmalarından yararlanarak üretiyorum.

10 John Ralston Saul, *The Collapse of Globalism*, Atlantic Books, Londra, 2005.

11 Serbest piyasa için "fantezi" kavramını kullanıyorum çünkü, yaklaşık 80 yıldır, geçerli piyasa ilişkilerinde hemen tüm sektörlerde tekelci yapılar egemendir bilginin dağılımı merkezileşmiş ve hiyerarşik önceliklere bağlanmış, bilgiyi anlamlandırma süreçleri "gösteri toplumunun denetimi altına girmiştir. Restorasyon, sermayenin kurmaya çalıştığı bu "bü-

İnsanın toplumsal yaşamını denetleyebileceğine, maddi ve manevi gereksinimleri doğrultusunda planlayabileceğine ve iyileştirebileceğine, geliştirebileceğine inanan gelenek "Aydınlanma olayının"[12] ürünüydü, onun "hakikat rejimine"[13] dayanıyordu. Bu "hakikat rejimine" göre, bilginin kaynağı, eleştirel düşünce ve bilimsel etkinlikti. İnsan kendi "yaşam dünyasını", eşitlik, özgürlük, kardeşlik prensipleri etrafında iyileştirebilir (reformlar), hatta "yeni insanı" yaratarak, tarihin akışını değiştirerek yeni başlangıçlar (devrimler) tasarlayabilirdi. Toplumsal *gelişme*, insanın aklını kullanabilen bir varlık olduğu varsayımı, bilimsel düşünceyle birlikte bu "hakikat rejiminin" en temel ilkelerini oluşturuyordu.

Restorasyon doğrudan bu "hakikat rejimini" hedef alıyor, devrimlerin, "toplumsal mühendisliğin" zararlı (kötü) ve imkansız, zenginlerin iktidarının doğal ve mükemmel olduğunu savunuyor, eşitsizliğin gerekli olduğuna inanıyordu. Diğer bir değişle, *restorasyon* Aydınlanma'nın yerine aydınlanma öncesi teleolojik 'simgesel evrende' geçerli "hakikat rejimlerinin" ilkelerini koymayı amaçlıyordu. Kapitalizm artık ilerici, rasyonel bir sistem olduğu için değil başka bir alternatifi olmadığı için vardı.[14] Artık tarih sona eriyordu...

Her *restorasyon* gibi bu *restorasyon* da fikirlerden, teoriden, büyük projelerden nefret ediyor, kanaatlere bayılıyordu.[15] Özellikle, "aç gözlülük iyidir", "zengin olmak gerekir", "bedensel zevkler birincildir" diyen kanaatlere.

Bir başka açıdan, soyutlama düzeyimizi değiştirerek baktığımızda, bu restorasyonun dört başka boyutunun daha olduğunu görebiliriz.

1- İkinci Dünya Savaşı sonrasında sendikal hareketin, sosyal demokrasinin ve komünizm korkusunun basıncıyla şekillenen sınıf uzlaşmasının, sosyal devletin yıkılarak, engelsiz kapitalist sınıf egemenliğinin, "piyasa-devletinin" restorasyonu. Diğer bir deyişle, egemen sermayenin 'ulusal Keynesgil' modeli yıkan "küresel serbest piyasa projesiyle" *emperyalist liberalizmin restorasyonu.*

---

tünselliğin" oluşmasını, sermayenin dışındaki özne ve ajanların iradelerini yansıtarak tamamlanmasını engelleyen tüm siyasi araçlar ve müdahale mekanizmaları etkisiz hale getirilmeyi hedefliyordu.

12 Bkz Immanuel Kant, (1784) "Was ist Äufklarung?" (Aydınlanma Nedir?) [http://pge.rastko.net/etext/100048]

13 "Hakikat rejimi kavramı"nın kaynağı için: M. Foucault, 'Truth and Power', *Power: Essential Works of Foucault*, Cilt: 3, s. 131-133'den aktaran James de Fabion, Penguin, 1994. Foucault bu "rejimi" kapitalizme özgü bir gelişme olarak görüyor. Bence, Foucault'un ileri sürdüğü ölçütlerle yola çıkarak, "dini hakikat rejimlerinden" söz etmek de olanaklı. Ayrıca bu yönde düşünmeye başlamak da günümüzde çok yararlı olacaktır.

14 Dahası, bu kapitalizmin doğal evriminin bir aşaması gibi sunulan "küreselleşme", engellenemez, önünde durulamaz, öznesiz, ama herkesi belirleyen kapsayan, etkileyen adeta "tanrı benzeri" bir süreçti.

15 Alain Badiou, *The Century*, Polity Press, Cambridge, 2007.

2- 1970'lerde ekonomik kriz, siyasi açıdan Vietnam savaşı gibi etkilerle gerileyen ABD *hegemonyasının*, 1980'lerde Reagan yönetimi altında *restorasyonu*.

3- *Emperyalizmin* çevre ülkelerde, sömürge sistemi yıkılırken *kaybettiği egemenliğinin*, borç kriziyle oluşan konjonktürde, IMF-Dünya bankası eliyle, *restorasyonu*.

4- 20. yüzyılın son 20 yılında, 1968 devrimci dalgasının geri çekilirken arkada bıraktığı düş kırıklığının ve yenilgi duygularının üzerinde şekillenen post-modernizmin de katkısıyla, sınıf mücadelesi düşüncesinin siyasi ontolojinin merkezinden kovularak, yerine, dini temelde betimlenen uygarlıklar çatışması düşüncesinin, etnik aidiyetlere dayalı milliyetçi projelerin restorasyonu. Bu restorasyon sürecinin ileri aşamalarında da birileri açıktan açığa, ABD'de yeni Roma'nın restorasyonundan, Türkiye'de Yeni-Osmanlı dünyasının restorasyonundan söz etmeye başlayacaktı. Bu, aynı zamanda, modern vatandaşlığın temelini oluşturan laiklik ilkesinin yıkılarak, siyasal İslam kimliğinin restorasyonu anlamına geliyordu.

Ve kısaca Türkiye...

1970'lerin sonunda derin bir ekonomik siyasi kriz Türkiye'yi sarsmaya başladı. Bir önceki 25 yılın bölüşüm ilişkileri, sınıf ittifakları hızla çöküyordu. Bu ilişkiler ve ittifaklar, 1980'li yıllarda, çok geniş sınıf ve tabakaları, bölgeleri dışlayacak biçimde yeniden, özellikle açık şiddet ve mali şiddet yoluyla gittikçe merkezileşen, daralan bir sermaye grubunun, uluslararası bağlantılarının gereksinimlerine göre yeniden düzenlendiler. 1980 askeri darbesinin etkisiyle işçi sınıfının yirmi yıllık sınıf şekillenmesi, sosyalist hareketle ilişkileri imha ediliyor, bu imha süreci, yukarıda değindiğim düzenlemeyi yönetecek iktidar bloğunun oluşması için gereken ortak paydayı oluşturuyordu.

1980'li yıllarda, uygulanmaya konan neo-liberal ekonomik model, buna uygun idari reformlar sayesinde, ülkenin ekonomik ve siyasi yapısı, demokratik süreçlerin, halk iradesinin, seçilmiş temsilcileri yoluyla ekonomi yönetimine yansımasını engelleyecek biçimde yeniden şekillendirildi. Dahası, bu süreçte ekonomik iktidarın 'sinir merkezleri', üst kurullar yoluyla devletin siyasi denetiminin dışına taşındı.[16] Artık geniş kitleler veya temsilcileri ne isterse istesin, ekonomi, hatta siyasi yaşam IMF programlarında ifadesini bulan *"ekonomik yasalara"* göre düzenlenecekti. Diğer bir deyişle sermayenin gereksinimlerine göre...

Bu süreç işlemeye, hâkim olmaya başlayınca sermayenin yaşam koşulları (en kısa sürede en büyük kâr ve birikimi gerçekleştirme önceliği), tüm diğer

---

16 Bkz. Birgül Ayman Güler, "Devletin yenden yapılandırılması" *Düşün Dergisi* (Mayıs 2000).

kalkınma, eğitim, sanayileşme, eskinin deyişiyle *"sosyal devlet"*, *"nurlu ufuklar"*, *"büyük Türkiye"* projelerini tasfiye etmeye başladı. Piyasa ilişkileri kamu alanını tahrip ettikten sonra günlük yaşamın mikro-kozmosunu sömürgeleştirmeye, *"yaşam dünyasını"*, hatta dili kendi gereksinimlerine göre yeniden şekillendirmeye başladı. Bu değişimin aklını ve enerjisini sağlayan kaynaklar uluslararası sermaye olduğundan, onun gereksinimlerinin ifadesi olan ahlaki, estetik değerler giderek sürece damgalarını vurdular. Kamu işletmelerinin, mali sektörün, sanayi piyasalarının, arazilerin yabancı sermaye tarafından mülk edinilmesi; sokakları, ekranları yabancı sermayenin iktidarını taşıyan imajlarının doldurması, yeni kuşakların kimlik oluşturma süreçlerini belirler, kimlik krizlerine yol açar hale gelmesi hep bu sürece ait olgulardı.

12 Eylül'le başlayan restorasyondan önce, 'Kürt sorunu', sosyalist hareketin sorunları kümesine aitti. O zaman Kürt sorununun *paradigması* bölünmeye, ayrılmaya değil; daha derin, eşitlikçi, demokratik ve adaletli bir bütünleşmeye ilişkindi. Kürt sorununu çözmeye çalışan Türk ve Kürt kökenli sosyalistlerin, devletle olduğu kadar Kürt eşrafıyla, aşiret liderleriyle, yerel seçkinleriyle de (ki bunların hepsi zamanın siyasal iktidar matrisine -iktidar bloğuna ve destek sınıflarına- aittiler) başları her zaman dertteydi.

12 Eylül sonrasında gündeme gelen ekonomik yeniden yapılanma süreci verili bölüşüm ilişkilerini dağıtmaya başlarken bu iktidar matrisi bozulmaya, Kürt seçkinleri, eşrafı ve kentsoylu kesimleri başlarının çaresine bakmaya çabalarken, sosyalist hareketin etkilerinden koptular (sosyalist hareket imha edildiğinden) PKK'yı da içeren yeni Kürt hareketine doğru yöneldiler. 1990'larda PKK bu destekle enerji kazanırken, karşısında da *"Susurluk süreci"* denen 'şey' şekilleniyordu. O dönemde AB süreci hızlanır, Gümrük Birliği bölüşüm ilişkilerine bir darbe daha vurur, ABD'nin bölge politikaları emperyal biçimler almaya başlarken, Kürt sorunu uluslararası bir boyut kazanmaya, AB ve Irak süreçlerinin bir parçası olmaya başladı: Türkiye'yi "yönet[emey]enler sorunu çözmeye ilişkin inisiyatifin de ellerinden kaçtığına şahit oldular.

Kimlik siyasetinin öne çıkmasının maddi zemini böyle oluşurken, birbirine paralel iki gelişme daha yaşanıyordu. Birincisi, neo-liberal politikalar orta büyüklükte yerel sermaye ile büyük, uluslararasılaşmış sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerini yeniden şekillendiriyor, kentlerdeki emekçi kesimleri daha da yoksullaştırıyor, kırsal yapıları tahrip ediyor, kent proletaryasının bileşimi kırdan yeni gelen muhafazakâr kesimlerin etkisiyle değişiyordu. İkincisi, neoliberalizmin devleti küçültme ve sosyal hizmetleri kısma programı devletin meşruiyet[17] zeminin daraltarak, Mısır'daki gelişmeleri,

---

17 Sheri Berman, "İslamism, Revolution, and Civil Society", *Perpectives on Politics*, (Haziran 2003).

Müslüman Kardeşler hareketinin yükseliş sürecini anımsatan biçimlerde, siyasal İslam'a yeni etki alanları açıyordu. Böylece siyasal İslam, tabanını ilk kez emekçi kesimlere, varoşlara doğru genişletmeye başladı. Sonuç Refah Partisi'nin yükselişi, belediyeleri ele geçirmesi, Erbakan-Çiller hükümeti... Sonra, yine uluslararası etkiler devreye giriyor; AB karşıtı, milliyetçi-Müslüman-halkçı özellikler taşıyan siyasal İslam, uluslararası sermayenin, ABD'nin bölge projelerinin gereksinimlerine göre yeniden şekillenmeye zorlanıyor, nihayet karşımıza, ABD'nin ve AB'nin gözbebeği ılımlı İslamcı AKP çıkıyor.

Küreselleşmenin ve *restorasyon* sürecinin, hem ülkede hem de küresel çapta karşılaştığı krizle AKP arasında iki boyutlu organik bir bağ var. Birincisi, küreselleşme 1997'den sonra, giderek ivmesini ve istikrarını kaybetmeye, ABD hegemonyasının ekonomik, kültürel zemini sarsılmaya başlayınca, öne çıkmaya başlayan emperyal projenin en önemli ideolojik tutkalları "uygarlıklar çatışması" ve "terörizme karşı savaş" oldu. Bu ikisinin kesiştiği yerde neo-liberal, küreselleşmeci (ABD kuklası) bir siyasal İslam'ın oluşturulmasını amaçlayan bir dönüşüm gündeme geldi. Bunun siyasi biçimi olarak, rejim değişiklikleri projelerini görüyoruz. AKP bu dönüşümün ilk örneği olarak görülebilir.[18]

Francis Fukuyama 1989'da tarihin sonunun geldiğini muştuladığında, iki noktada yanılıyordu. Birincisi, "tarihin sonu" derken yaklaşık 10 yıl erken konuşmuştu. İkincisi, restorasyonun çökmeye başlaması, kapitalist yaşam tarzının mali, ekolojik siyasi açılardan sürdürülemez, sürdürüldüğü takdirde tüm insanlığın hatta doğanın yıkımını tehdit eden bir aşamaya gelmesi, tarihin sonunun, aslında kapitalist uyarlığın sonu olarak karşımıza çıkmaya başladığını gösteriyordu.[19]

Tüm restorasyonlar bir süre sonra, kendi çelişkileri altında çökerken, yeni bir dönemin doğuşuna zemini oluşturacak enkazı da yaratırlar. Bugün, işte böyle bir enkazın şekillenmekte olduğunu görüyoruz. Restorasyon kimi bileşenleri sürerken kimi boyutlarıyla da çöküyor. Yine tarihe bir eşik, oluşuyor.

---

[18] AKP'den 1990'ların başında ekonomik model dağılırken, hızla çürüyen, tökezleyen devletin *"dümenindeki"* seçkinleri değiştirmesi; dini motiflere dayanarak, iktidar blokunun hegemonyasını restore etmesi bekleniyordu. Diğer bir deyişle, AKP bir istikrar partisi değil, oluşan kriz ortamında, dışarıdan *"zorlanan"* bir *"olayın"* (ekonomik kriz) içinden çıkan bir olguydu.

[19] Acaba, tam bu noktada, Karl Marx ve Frederic Engels'in sınıflı toplumları ve tabii kapitalizmi, insanlık tarihinin tarih öncesine dahil ettiğini, ancak insanlığın, ya barbarlık ya sosyalizm anlamında bir yol ayrımına doğru ilerlediğine ilişkin saptamalarını anımsamak yararlı olabilir mi? Ya tarih öncesinden tarihe geçilecek, ya da barbarlık! Diğer bir deyişle "tarihin sonu…"

2000'li yılların başında, ABD mali krizi kredi köpüğüyle aşmaya çalışırken, ekonomik ve kültürel liderliğinin zayıflamasıyla oluşan açığı, özellikle, 11 Eylül'den sonra, askeri kapasitelerine dayanarak kapatmaya kalkınca, kendini, yükselen güçlerin ekonomik ve siyasi kapasitelerinin iyice karmaşıklaştırdığı bir dünya içinde buldu.

Bu dünyada, özellikle Irak'ın işgalinden sonra, ABD'nin uluslararası saygınlığı, güvenilirliği ve destekleri hızla aşındı. Beklenen askeri başarıların gerçekleşememesi, hegemonya restorasyonu açısından önemli bir girişim olan Büyük Ortadoğu Projesinin tıkanması, ABD'nin askeri kapasitesinin hegemonyasını, bir kez daha, restore etmeye yetmediğini gösterecekti. Dahası, Irak, Afganistan, giderek Pakistan, Lübnan belki İran gibi sıcak noktalarda, ABD müdahaleleri istikrara değil yeni krizlere yol açıyor.

Diğer taraftan, egemen sermayenin yeniden derinleşmeye ve depresyon olasılığını yeniden gündeme getirmeye başlayan mali krizi içinde, enerji piyasalarından, döviz ve borç piyasalarına kadar ABD çözümün değil sorunun parçası haline geldi. Serbest piyasa restorasyonu, mali köpüğün patlamasıyla, nihai olarak çökerken, ABD hegemonya restorasyonu projesi de askeri güce dayanarak şişirilen imparatorluk köpüğünün, "yeni soğuk savaş" başlıyor çığlıkları arasında Kafkaslarda, "Yeni Rusya'nın" kırmızı çizgisini çizdiği yerde patlamasıyla sona eriyordu.

Tüm bunlar, insanın yeniden kendi geleceğini piyasanın elinden alarak, kendini yeniden yönetmeye, başlaması, ekonomik, jeopolitik ve ekolojik krizlerin kesişerek yarattığı "durum" içinde, acilen, tüm insanlığın ortak çıkarlarını gözeten toplumsal mühendislik projelerini tasarlamaya başlamasını gerektiriyor.

Ancak, giriş bölümünde değindiğin gibi, dünyada oluşan *nihilist konjonktür* içinde bir taraftan, özelde siyasal İslam'ın hâlâ yükselmeye, İmparatorluk refleksinin bölgemizde yıkıcı etkisini sürdürmeye devam ettiği, tüketim kültürünün insanları kısa döneme kilitlediği günün koşullarında, Türkiye'de liberal entelektüeller, bu tarihsel gereksinimin tam aksi bir yönde, bir taraftan siyasal İslam'ın yükselişini diğer taraftan da imparatorluk politikalarını destekleyerek, 'tarihin sonunu' hazırlayan eğimleri güçlendiriyor, kendi intiharlarına bizleri de ortak etmeye çalışıyorlar.

Nihilizm, aktif ve pasif

Liberal entelektüellerin yavaş intiharı seçmesine yol açan öznelliğin oluşması üzerinde düşünürken iki etkeni göz önüne almamız gerekiyor. Birincisi, liberal entelektüellerin yaşadıkları "birikimli travma." İkincisi, liberal entelektüellerin benimsediği söylemin içerdiği şaşırtıcı paradoks: Bu söylem,

içerdiği uzlaşma, hoşgörü, demokrasi ve "ötekini yadsımayan" kimlik siyaseti anlayışına, tüm bu ilk bakışta son derecede "insani" ilkelere karşın pasif bir nihilizmden ve seçkincilikten oluşan karanlık bir dünyayı gizleyen bir *fantezi* oluşturuyor.

Bu karanlık dünyaya göz ucuyla da olsa bakabilmek için önce, beş kez tekrarlanan "birikimli travma" sürecine bakmak gerekiyor.

İlk travma 1968'de, yükselen devrimci dalganın, bir sonuç alamadan geri çekilmeye başlamasıyla yaşandı. 1968 olaylarında, gerek dünyada gerekse de tek tek Latin Amerika ülkelerinde, Türkiye'de hatta İran'da yaşanan başarısızlığın, ardından gelen sağcı, Şili, Arjantin, Türkiye gibi ülkelerde de şiddet içeren saldırının etkisiyle, bir düş kırıklığı ve kolaylıkla açıklanamayan yenilgi, iktidarsızlık duygusu, nihayet yılgınlık sol entelektüeller arasında yayılmaya başladı. Bunların içinde bir kesim, modernizme, Aydınlanma düşüncesine, toplumsal proje, yeni insani yaratma iddialarına karşı tavır almaya başladılar. Sorun ekonomik değil, esas olarak kültürel ve siyasiydi. Mücadele öncelikle kültür alanında kazanılmalıydı. Böylece siyasi ontolojinin merkezinden sınıf mücadelesi çıkarıldı, toplumsal muhalefet, azınlık (yabancılar, etnik azınlıklar, eşcinseller) sorunlarının egemen beyaz, kolonyalist ve ataerkil kültüre karşı mücadelenin sorunlarıyla çeşitlendirilmesi amaçlandı...

Tüm bunlar başlangıçta sınıf mücadelesini zenginleştirmek amacıyla gündeme geldi ama daha sonra, Zizek'in de işaret ettiği gibi, nasılsa sınıf mücadelesi denklemden düşecek ve geride yalnızca bunlar kalacaktı.

İkinci travma, 1975-78 arasında Çin'de, Maoizm tasfiye edilerek, Teng Shao Ping reformlarıyla liberal kapitalizme geçiş sürecinin başlatılmasıyla yaşandı. Sosyalist hareketin 1968'den ayakta kalan kesimlerinden Mao'cu akımlar, Çin rejiminin sınıf özelliklerini zamanında çözümleyememiş olmanın faturasını, bu ani "anlaşılmaz" değişikliğin, "geri dönüşün" karşısında, içine düşecekleri bir şaşkınlık ve düş kırıklığı, tükenmişlik hissiyle ödeyeceklerdi. Üçüncü travma, 1981'de askeri darbeyle yerel bir olay olarak yaşandı. Bir taraftan askeri darbenin beklenmedik şiddetiyle oluşan yenilmişlik, ezilmişlik ve kötü hapishane deneylerinin ya da yurt dışına kaçarak korunmuş olmanın utancı, diğer taraftan tüm hızıyla başlayan restorasyonun tetiklediği hızlı metalaşma, tüketim furyası ve bireycilik kültü sol entelektüeller içindeki geniş kesimleri hızla, geçmiş deneylerine karşı pişmanlık, 'yitik zamanlar ve yaşamlar psikozundan' kalkarak nefret duygusuyla, sınıf mücadelesi söylemlerini terk ederek, siyasetlerinin ufkunu piyasa ve liberal demokrasiyle kapattılar. Böylece tüm evrensel düşünceleri, projeleri özgün olanı bastırmaya niyetli "felaket habercileri" olarak algılayan, liberal entelektüeller, kendi dünya görüşlerini, liberal demokrasinin tek evrensel ilke

olduğunu kabul etmeyen herkesi, lanetler ve fiziki olmasa bile sözlü şiddetle susturmaya çabalar bir hale geldiler.

Bu arada, önce siyasal İslam'la, sonra işkencecileriyle bile barışmayı (hem de Latin Amerika'da yaşanan 'Gerçek Komisyonları' bile oluşturmaya kalkmadan) içeren söylemleri, herhangi bir teorik düşünme sürecine dayanmayan soyut bir "devlet düşmanlığını" toplumsal barış ve demokrasi adına benimsediler.

Doğu Bloku'nun 1989'dan itibaren çökmeye başlamasıyla oluşan şaşkınlık, sol aydınların arasında, yeni bir sosyalizmle ilişki kesme sürecini, içine girenlerinin birçoğunun kendilerinin dahi ayırdına varmadan, başlattı. 1989'un nasıl bir travma olduğunu görebilmek için o yıllarda Türkiye solunun yeniden şekillenmeye çabalarken düzenlediği toplantılarda bu, sosyalist hareketin tarihi açısından son derecede yaşamsal sorunu tartışmayı inatla reddettiğini anımsamak yeterli olacaktır. SSCB'nin çökmesinin yarattığı şokla hesaplaşamayan öznellikler, bu şok gerçekleşmemiş gibi davranmaya etkilerini bastırarak savuşturmaya çalışıyorlardı. Bu bastırma çabasının fiyatı, küreselleşme söylemine, gündeme gelir gelmez hiç düşünmeden sarılmaya, şimdi yeni bir dünya var fantezisine kapılarak rahatlamaya çalışmak olacaktı. Böylece, liberalizme, kapitalizmin söylemini, "dünyasızlığını" tümüyle benimsemeye geçiş tamamlanıyordu.

Ancak yaşanacak bir travma daha vardı o da 11 Eylül 2001 olayından sonra başlayan ABD Emperyal saldırısının karşısında yaşanan korkuyla gündeme geldi. Şiddet makinelerinin yine harekete geçtiğini görenler, belki 12 Eylül darbesini de anımsayarak, tek kutuplu dünyada tek süper gücün demokratikleştirici, hatta özgürleştirici misyonuna inanmayı seçtiler, başlayan sürecin olanaksızlığını, demokrasi söyleminin kazandığı otoriter tonu[20] emperyalizmin yeni söylemi olduğunu anlamaya ve bu anlamayı "arzulamaya" çalışmak yerine[21] süreci kucaklamayı tercih ettiler.

Nietzsche'nin saptadığı gibi nihilizm verili anlamlar sisteminin yıkılmasıyla oluşan boşlukta şekillenen bir tutum. Sol hareket içindeki entelektüel-

---

[20] Demokratikleşmeyi istemeyenlerin terörist ilan edilerek, demokratikleşene kadar bombalanması gibi…

[21] Ben o zaman önce, küreselleşmenin sona ermekte olduğunu, sonra bu emperyal hamlenin olanaksızlığını savunduğumda, hemen hiç taraftar bulamadığımı anımsıyorum. Benzer bir biçimde, ABD'nin Afganistan zaferini kuşkuyla karşılıyor, Taliban'ın geri geleceğini savunuyor, ABD'nin Irak'ta büyük bir direnişle karşılaşacağını ileri sürüyordum. Bu savlarım en yakın dostlarım arasında bile hemen hiç kabul görmedi, çoğu kez ABD düşmanlığıma, eskiden kalma saplantılarıma verildi. Doğru, bir ABD düşmanlığım yoktu ama saplantılarım, Badiou'dan esinlenerek söylersem değişmeyen "sadakatlerim" vardı. Bunlar beni tarihsel süreçlere belli bir açıdan bakmaya zorluyor, bu sonuçlara ulaşmama yol açıyordu. Şimdi, tarihsel gelişmelerin, o zaman savunduğum savları destekler yönde yaşanmış olması, bu "sadakatlerimin" ne kadar yerinde olduğunu bana bir kez daha gösteriyor.

lerin sayıları giderek artan bir bölümünün anlamlar sistemi 1968'den başlayarak bir yıkılma sürecine girdi, onlar da nihilist bir tutum geliştirmeye başladılar.

Bu nihilizm *à la Striner*, şöyle aktif bir nihilizm olabilirdi: *Tüm yanılgıları kendisini de içerecek bir biçimde kabul ederek ve yadsıyarak, o ki hiç bir şey değilim öyleyse her şeyi olduğu gibi, kendimi de yadsıyabilirim, yıkabilirim. Öyleyse önümde yeniden başlamak için sonsuz bir olasılık var.*[22] Bunun yerine ortaya, *"kapitalizmin ne kadar kötü ve yadsınası bir sistem olduğunu biliyorum; ama ona karşı toptan bir direniş, yıkma çabası yanlış ve boşunadır"* diyen. Kapitalizm dışındaki her olasılığı yadsıyan, ama kapitalizme de inanmayan bir *pasif nihilizm* çıktı.

Bu pasif nihilist birey inanç sisteminin yıkıldığını görür, "bildiklerimin hiçbirine saygım yok/kalmadı, kendime söylediğim yalanlara da saygı duyamıyorum" diye düşünerek "dünyayı" toptan yadsımayı seçiyordu. Ancak yaşamaya devam etmeyi de seçtiğine göre ister istemez, Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* romanındaki Bazarov gibi, *"egoist, etikte ve siyasette faydacı, bilimde pozitivist, sanatta filisten"* olacaktı.[23]

Birinci tür nihilizm, terörizmi, intiharı da bir olasılık olarak içermesine karşın, bir seri yeni direniş ve mücadele biçimleri aramaya yol açabilirdi. İkincisindeyse, ne kapitalizme karşı olmanın ne de kapitalizmin anlamı yoksa, geriye yalnızca "ego"nun gereksinimlerinin anlamları kalıyordu. Böylece, pasif nihilizmde yaşam yalnızca, o da verili ekonomik ve siyasi düzene *asalak* bir uyum sağlayarak, bedensel hazların tatmininin peşinde koşmaya dönüşüyordu: Cinsellik, duygusallık (romantizm ve aşk değil), toplumsal statüye ve hazlara yönelik bir tüketim için sürekli alış veriş dolayısıyla, mutlaka büyük çapta para kazanma dürtüsü. Alain Badiou konuyu çok daha özlü bir biçimde şöyle koyuyor, *"yeni insanı yaratama çabasının sona erdiği yerde, geriye yalnızca kâr yapmaya çalışmaktan başka bir şey kalmaz."*[24] Birincisi bir anlam, 'kognitif harita' gerektirirken, ikincisi hiçbir anlam gerektirmez. Bu yüzden birincisi bir "yaşam dünyası" demektir, ikincisi ise "dünyasızlık" (*worldlessness*).

---

[22] "Eğer ben hiçbir şey isem... Bu boşluk içinde, hiçbir şey değilim, aksine yaratıcı hiçliğim (*schöpferische Nicht*), bu hiçliğin içinden ben bir yaratıcı olarak her şeyi yaratabilirim" aktaran, Simon Critchley, *Very Little... Almost Nothing*, Routledge, 1997, s. 4.

[23] Citchley, *a.g.e.*, s. 6. Gerçekten de ülkemizdeki liberal entelektüeller arasında bu özelliklerin hepsini birden görmek olanaklıdır. Ahlak tümüyle göreli bir hale gelmiştir, siyasi tutum her zaman küresel ve ülkedeki siyasal iktidarların yanında olmakla ilişkilidir, sanata gelince... Ne diyelim, hepsi yüksek sanattan söz edip sonra Orhan Pamuk hayranıdırlar…

[24] Badiou, *The Century*.

Liberalizmin sefaleti

Liberal entelektüellerin bu ikinci yolu seçerken, oluşturdukları söyleme, diğer bir deyişle kendilerine söyledikleri yalanlara bakınca karşımıza çıkan bir paradoksa değinmiştim, simdi ona dönebilirim sanıyorum. Yukarıda vurguladığım gibi bu söylem, içerdiği uzlaşma, hoşgörü, demokrasi ve "ötekini yadsımayan" kimlik siyaseti anlayışına, tüm bu ilk bakışta son derecede "insani" ilkelere karşın aslında *nihilizmin* utanmaz bir *seçkinciliğin* karanlık dünyasını gizleyen bir *fantezi* oluşturuyor.

Bu *fanteziye* giden yolu, biraz dolambaçlı bir güzergah izleyecek olsak da sanırım şu soruyu sorarak düşünmeye başlayabiliriz: Toplumdaki değişiklikleri ve dönüşümleri sınıflar arası ilişkiler, çelişkiler, mücadelelerle açıklamıyorsanız, başka neyle açıklayabilirsiniz? Bu soruya üç farklı cevap verilebilir. Birincisi, bunlar tanrının iradesinin ürünüdür. İkincisi, çok özel yeteneklere sahip bireyler sayesinde gerçekleşirler. Üçüncüsü toplumdaki değişiklikler, dönüşümler tümüyle rastlantısaldır, nedenleri bilinemez.

Liberal entelektüellerin, sosyalist geçmişi ve *nihilist* bugünü birinci açıklamayı benimsemelerine izin vermez. Ancak benimsedikleri egoist kimlik, faydacı ahlak ve siyaset anlayışı bu açıklamayı benimseyen dinci kesimlerle arasında, demokrasi, hoşgörü, uzlaşma kültürü vb. dolayımından geçen bir kapıyı her zaman açık tutar. Üçüncü açıklama bireyin öznelliğine, geçici de olsa, herhangi bir, tutarlılık kazandırma olasılığını yıkmaya başlamasıyla, beraberinde çok daha ciddi sorunlar getireceğinden, toplumsal ilişkilerin varlığını yadsımaya, dolayısıyla "simgesel sistem" (realite) içinde, kendine uyumlu ve hedonist bir yer bulmayı olanaksızlaştıracağından, bir mutsuzluğa yol açabilir. Bu nedenle, özellikle kendi varlığına önem verenler açısından kabul edilmesi son derecede zor bir seçenektir. Dahası, rastlantının esas alınması, hızla kaprisli bir tanrı anlayışına açılma potansiyelleri de taşır ki, bu da arka kapıdan birinci seçeneğe geri dönmeye yol açabilir.

Diğer taraftan, liberal entelektüellerin nihilizmi, soldan gelen bir damar olarak, liderlere, siyasi partilere, örgütlere karşı, bireyin iradesini, özgürlüğünü sınırlayan yapılara kurallara karşı son derecede kuşkuludurlar. Bu nedenle bir taraftan sürekli halk ve seçmen vurgusu yaparken, tüm siyasi liderlere ve oluşumları kuşkuyla karşılar küçümserken, diğer taraftan, siyasal gelişmeleri, liderleri ve siyasi partileri, hatta siyasi kültürel hareketleri bunlara katılmadan dışarıdan kendi düşünceleriyle yönlendirebileceklerine inanırlar. Böylece toplumsal dönüşümün açıklanması liberal entelektüellerin bir seçkinler grubu olarak vereceği doğru önerilere indekslenmeye başlar.

AKP ikinci dönemi başladıktan sonra, bu utanmaz ama kendini bilmez seçkinciliğin örneklerini de açıkça ve ibretle izlemeye başlamadık mı? Önce bir "A takımı" açıklayanlara, sonra "AKP ile ittifak yaptığımızı sanıyorduk

halbuki bu tek yanlıymış" diyenlere de şahit olduk. Kimileri bizzat hareketin verdiği parayla gazete çıkarıp harekete akıl hocalığına soyundular.

Diğer bir deyişle, kendi pusulasını yitirmiş bir grup *nihilistin*, derin tarihsel kökleri, yüzyılların süzgecinden geçmiş bir "kognitif haritası", son derecede karmaşık, siyasi, kültürel hatta ekonomik örgütlenmesi, iç bölünmüşlükleri, bunlara dayalı yerel ve uluslararası hegemonik hiyerarşileri olan bir siyasi, toplumsal harekete, akıl vererek yönlendirme çabaları vardı karşımızda. İşte *utanmaz bir seçkincilik* derken bunu kastediyordum.

Trasformismo

Şimdi liberal entelektüelleri yavaş intiharının mekanizmasına, sürecin nasıl yaşandığına değinerek yazımı bitirmeye çalışacağım. Önce, buraya kadar izlediğim düşünce sürecimin bir sonucu olarak, bir düzeltme yapmam gerekiyor. Yazımın giriş bölümünde liberal entelektüellerin siyasal İslam'ın partisi AKP'yi desteklediklerini, böylece, şaşırtıcı biçimde bir yavaş intiharı seçtiklerini ileri sürmüştüm. Gerçekteyse, söz konusu olan, liberal entelektüellerin inisiyatifli bir siyasi seçim sürecinden daha çok, bir toplumsal hareket olarak siyasal İslam'ın bunları, Anontio Gramsci'nin siyaset teorisine kazandırdığı kavramlarla[25] konuşursak, bir "*trasformismo*" süreci içinde "*moleküler özümseme*" yöntemleriyle kendi yörüngesine oturtması, yedeğine almasıdır. Bu trasformismo sürecine ve moleküler özümseme yöntemlerini irdeleyebilmek için önce yine Gramsci'nin "pasif devrim"[26] kavramından yararlanarak, Türkiye'de siyasal İslam'ın bir taraftan devlet organlarını, yasal sistemi, diğer taraftan toplumda, devletle aile arasındaki alanda (sivil toplum) gündelik yaşamı, kültürel dokuyu, sistemli ve yavaş yavaş dönüştürme sürecini çok kısaca gözden geçirmek istiyorum.

1980'lerde başlayan, 1990'larda güçlenen kimi gelişmelere, I. AKP hükümetinin deneyimine, II. kez seçildiğindeki yeni tutumuna baktığımızda Türkiye'de de İslami hareketin, 1994 belediye seçimlerinin, 28 Şubat sürecinin, AKP'nin iktidara gelişinin gösterdiği gibi, salt siyasi olarak değil, sayıları artan camiler, kuran kursları, dini medya, din eğitiminin yeniden canlanması, ulusal eğitim sistemi içinde dini söylemin etkisini artmasıyla, aile ve

---

[25] Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, Lawrence and Wishard, 1971, ss. 52-119. *Trasformismo*: İktidar mücadelesi veren bir toplumsal hareketin, siyasi coğrafyada rakipleriyle arasındaki alanı tutan "tarafsız" seçkinleri teker teker ikna ederek, satın alarak vb. kendi tarafına kazanmasını, böylece karşı kamptaki huzursuzları da bağımsızlaştırmasını anlatan süreç. Böylece süreç ilerledikçe "mevzi savaşı" sürdüren hareket, "merkezin" kanaat önderlerini (entelektüellerini) de kazanarak toplumda kendi "hakikat rejimini" egemen kılmaya, kültürel hegemonyasını kurmaya başlar.

[26] Gramsci, *Prison Notebooks*.

devlet arasında kalan alanda, dayanışma kurumları, çeşitli sosyal hizmetler yoluyla da geliştiğini görüyoruz. AKP hükümeti kurulduğunda, çoktan, İstanbul tabanlı bir araştırmanın sergilediği gibi, bu sürece katılanların, siyasi yaşama katıldıklarını düşünmeden, siyasi yaşamın parçası haline gelmelerine olanak sağlayan, geniş, yaygın ilişki çevreleri (hücrelerden) ağından oluşan ortak yaşam alanları oluşmuştu. Araştırmayı gerçekleştiren, Jenny White, gelinen noktada, taban örgütlenmelerinin, giderek siyasi yapıyı etkilemeye başladığına, siyasi yapının da bunları koruma eğiliminde olduğuna işaret ediyor.[27]

Türkiye'de, 1980'de askeri rejimle birlikte gündeme gelen, İslami harekete yeni hareket alanı açan, din eğitimini resmileştiren politikaların, aynı zamanda kimi seküler aydınlar (ki daha sonra bunlar liberal entelektüellere dönüşeceklerdi) arasında İslami entelektüellerle diyalog çabaları, İslami hareketin meşruiyet kazanarak gelişmesini hızlandırmasında önemli rol oynadı. Bu sürece ekonomik programın, kırsal yapılarda, kent alt sınıflarında, hatta geleneksel orta sınıf üzerindeki sarsıcı etkileri eklenince süreç bizi 1994 belediye seçimlerine kadar getiriyor….

AKP'nin birinci dönemi tamamlandıktan, ikinci dönemi başladıktan sonra bu gelişmelerin yakın zamana kadar AKP'ye yakın kesimlerde bile endişe yaratan düzeylere ulaştığına şahit olmaya başladık. Bu bağlamda, liberal entelektüellerin AKP'ye en önce destek verenlerinden biri olan Cüneyt Ülsever'in, Hürriyetteki köşesinde üç gün yayımladığı çarpıcı yazısında AKP tabanının "Milli Görüş" tarafında ele geçirildiğinden yakınması, bu endişeleri yansıtan önemli bir örnek olarak görülebilir. Yine "ılımlı İslam'a" olumlayıcı bir gözle bakan Şerif Mardin'in, Ruşen Çakır'a AKP'nin Cumhurbaşkanlığını almasını çok olumlu karşılamadığını anlattığı söyleşisinde "mahalle politikası", "mahalle baskısı" olayından rahatsızlığını ifade etmesi de anlamlıdır. Bir süredir, yine yakın zaman kadar en azından AKP karşısında tarafsız kalmaya çalışan kimi köşe yazarlarının İslami hareketin toplum yaşamına müdahale eden, türban takmaya zorlama, dini bayramlarda, Ramazanda içki yasağı, lokanta kapattırma yoluyla toplumsal baskı oluşturma çabası, kimi bölgelerde İslami yaşam tarzını, tüm simgeleriyle birlikte hakim kılmaya başlamasını, 2008 Ramazan ayında sık sık gerçekleşen saldırıları, Deniz Feneri gibi yolsuzluk olaylarını vurgulamaya, sürekli gündemde tutmaya çalışmaları da aynı endişelerin ürünüdür.

Kısacası, Türkiye'de 27 yıldır devletle aile arasındaki alanı, "sivil toplumu" adım adım etkisi altına alan "bir pasif devrim" sürecinden söz edilebilir. Kimi yorumculara göre bu süreç, uluslararası ilişkilerle de birleşerek,

---

[27] Jenny White, *Islamist Mobilization in Turkey: A Study of Vernacular Politics*, University of Washington Press, Seattle, 2002.

hem AKP hükümetinin oluşmasına yardımcı olmuş, hem de AKP hükümeti döneminde yeni mali kaynak, kadro, kurumsal ve hukuki kazanımlar elde ederek daha da derinleşmiş, hızlanmıştır. AKP Cumhurbaşkanlığı makamını de elde etmeye kalktığında, oluşan büyük tepkinin arkasında da, sanırım, o sırada bu sürecin çok kritik bir noktaya geldiğine ilişkin korkular yatmaktaydı.

Ancak liberal entelektüellerin büyük bir kısmının AKP'ye destek vermeye, Ergenekon olayı bağlamında akıllarınca demokrasi mücadelesi verirken aslında AKP ve siyasal İslam'ın "pasif devrim" sürecine katılmaya devam ettiklerini görüyoruz.

Son olarak liberalizmin dünyayı kavrama biçiminin özeliklerinin, esas olarak, toplumsal dönüşümleri özgün bireylerden (seçkincilik), realiteyi de parçalarından hareketle (bazen pozitivizm bazen post-modernizm) kavrama eğiliminin, yukarıda değindiğim *trasformismo* sürecini nasıl kolaylaştırdığına kısaca değinmek istiyorum.

Siyasal İslam, hemen her toplumsal hareket gibi, aralarında nüanslar olan siyasal eğilimleri, sosyal-ekonomik sınıf ve tabakaları, kültürel özellikleri farklı olan kesimleri içeren karmaşık, ama organik bir bütünlük oluşturuyor. Bu yüzden liberal entelektüellerin parçalara ve bireylere odaklanan yaklaşımı bu bütünlüğü kavramasını engelliyor. Bu durumu bir grup körün bir fil ile karşılaşmasına benzetebiliriz. Her biri fil hakkındaki bilgilerini, tuttukları, dokunma duyularıyla algıladıkları parçasının özelliklerinden hareketle tarif edecekler, bütünsel bir kavrayışa ve betimlemeye, tüm bu algıları birleştirecek bir yöntem (prensip), bulamadıkları takdirde ulaşamayacaklardır.

Bu yüzden, kolaylıkla, siyasal İslam, liberal, ılımlı kanadına, bu kanat AKP'ye AKP'nin vitrinde görünen lider kadrosuna, bu kadrolar da zaman zaman Erdoğan ve Gül'e kolaylıkla indirgenebiliyor.

Halbuki, birincisi, siyasal İslam'ın birbirinden farklı özellikler taşıyan parçalarından oluşsa bile tüm bu parçaları aynı bedene ait kılan çok belirgin özellikleri var. Örneğin, yorumları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun bu parçaların en azından şu noktalarda birleştikleri ve bu nedenle siyasi bir hareket oluşturdukları kolaylıkla söylenebilir.

1) Aydınlanma (ussalcılık, hümanizm, özgürleşme ve ilerleme, bilgiye varmada bilimsel ölçütlere dayanma) geleneğinden farklı, ortak bir "hakikat rejimini" (genelde din, özelde Müslümanlık, zaman dışında ve değişmez hakikatler) benimsemek.

2) Bu rejimden hareketle, bireyin bedeni üzerindeki öz denetim/kullanım hakkını, otonomi talebini yadsıyan, belli bir kadın-erkek ilişki-

leri, ataerkil ve homofobik bir cinselliği, beden estetiğini benimseyen, bir biyo-politik rejimi savunmak

3) Toplumun ekonomik toplumsal üretim ve yeniden üretimi söz konusu olduğunda, sömürü kavramını dışlayan kapitalizmle hatta uluslararası kapitalizmle (emperyalizmle) bağdaşan bir sistemi benimsemek/arzulamak.

4) Ulus devletin yerine ve onun ufkunu aşmaya çalışmak, çelişkilerini ileri doğru çözmek yerine, daha öncesine ait cemaat anlayışına yönelmek, geriye doğru bir senteze yönelmek.

İkincisi, gerek Erdoğan gerekse Gül bu siyasi hareketin bütününe ait olmayı, genel çıkarları, pasif devrimi temsil edemedikleri noktada, hareketin iç çatışmaları içinde işlevlerini yitirerek tasfiye olacaklardır.

Siyasal İslam'ın bu özelliklerini kavrayamayan liberal entelektüeller, siyasal İslam'ın bu özelliklerini temsil eden ortak taleplerini, hep kendi dünya görüşlerinden, utanmaz seçkinciliklerinden kaynaklanan bir "yanlış tanıma" sonucu sürekli desteklediler.

Örneğin siyasal İslam'ın "dinini yaşamak", kendi biyo-politiğini izlemek, hatta toplumda yaymak çabalarını, bireysel özgürlük taleplerini, demokratik haklar olarak algıladılar ve ait olduğu bütünü görmeden desteklediler, savundular. Diğer bir deyişle, destek verdikleri şeyin aslında, bizzat, bireysel özgürlükleri tarihsel olarak gündeme getiren sürecin içeriğini, bireyin otonomisi, üzerine kurulu liberal demokrasinin özünü yadsıdığını göremediler. Aydınlanma karşıtı, nihilist söylemleri içinde, salt seçimlere indirgenmiş bir "demokratikleşme" sürecinin, laiklik ve bağımsızlık kavramlarından soyutlanarak ilerleyebileceğini sandılar. Bu tam anlamıyla, neoliberal kapitalist modeli ve onun serbest piyasa-hedonist tüketim kültürünü destekleyen "fantezi" bir ütopyaydı; kapitalizme karşı demokratik mücadeleyi destekleyen cinsten bir ütopya değil!

Bir başka örnek de türban olayıyla ilgili. Liberal entelektüeller, türbanın, bireysel haklar bağlamında savunulmasının, siyasal İslam'ın hegemonya sürecini desteklemek anlamına geldiğini göremediler. Halbuki, Ernesto Laclau'nun işaret ettiği gibi, hegemonya sürecinde, ampirik bir nesne, kutsalın bulunduğu yere yükseltilir, bu hegemonya projesinin sahte toplumsal mükemmellik vaadinin realite içindeki taşıyıcısı, onun yerine geçen, fiziki simge, haline gelir. Bir anlamda burada türban (parça), siyasal İslam'ın hegemonya projesinin (bütün) "metonimik" bir temsilcisidir. Ancak liberal entelektüellerin realiteye yaklaşımı parça ile bütün arasında ilişki kurmalarına izin vermez.

Liberal entelektüellerin siyasal İslam'ın yörüngesine girmesi yalnızca onların intiharıyla sonuçlanmıyor, genelde solu da etkileyen çok daha geniş etkileri oluyor.

Örneğin, siyasal İslam'ın bütününü kavramadan, farklı kesimleriyle kurulan ilişkiler, "*trasformismo*" ve "moleküler özümseme" süreçlerini hızlandırıyor, siyasal İslam'ın (bu tarihsel anda, ABD emperyalizmiyle birlikte çalışan ve neo-liberal projeyi benimseyen bir hareketin) gelişmesine karşı direniş olanaklarını hızla zayıflatıyor.

Siyasal İslam'ı AKP'ye indirgemek, egemen sınıfların özgürlük mücadelesi karşısında oluşturduğu tehdide karşı mücadele etmeyi olanaksızlaştırıyor. Buna karşılık AKP hükümetinin devletin parçası olduğunu, ABD ile organik ilişkilerini ve ülkedeki sınıflar matrisinde egemen kesimi oluşturan "oligarşinin" iktidarının ifadesi olmaya devam ettiğini gizliyor, böylece AKP'nin Kürt sorunu, Kıbrıs sorunu, Ermeni sorununu çözme, AB üyeliğini gerçekleştirme, toplumu demokratikleştirme vaatleri ciddiye alınıyor. Dahası bu talepleri, vaatleri ve "çözüm olasılıklarını", sınıfsal dengelerin, bölgesel jeopolitik süreçlerin belirlediği dinamikler olarak görmek yerine, AKP'nin kimi özelliklerinden kaynaklandıklarına inanılıyor. Bunlarla AKP'nin neo-liberal politikalarıyla, ABD inisiyatifine bağımlılığıyla, "Yeni-Osmanlılık" projesiyle, demokratikleştirme vaatlerinin uyumsuzluğunu, emekçi sınıfların ekonomik ve kültürel kazanımlarına verdiği zararı gizliyor, ya da gündemin ikinci maddesinin, "bahsi diğer" olarak algılanmasına yol açıyor.

Bu sırada liberal entelektüellerin taşıdığı ve yaydığı söylemin etkisiyle, salt baskı organlarına indirgenmiş, Hegelci bir deyim kullanırsak "şeyleştirilmiş" bir devlet aygıtı hayal edilerek, buna karşı savaşa öncelik veriliyor, hatta, emperyalizme karşı her türlü tepkiyi milliyetçilik, faşizm olarak mahkum edilerek, AKP ile laik gelenek (ulusal proje), emperyalizmle ülkedeki emekçi sınıfların çıkarları arasındaki çatışmada, Mao'nun bir ifadesini kullanırsak, objektif olarak, emperyalizmin ve tabii kapitalizmin yanında yer alınmış oluyor.

Yasallık ve Meşruluk Ölçütleri Açısından AKP

Prof. Dr. Coşkun San•

Sorunsal

Özünde bir hukuk kavramı olan *yasallık* ile gene özünde bir siyaset kavramı olan *meşruluk*, toplumsal gerçeklikte kimi zaman çatışan kimi zaman örtüşen süreçler içinde karşımıza çıkarlar. İşte bu özellikleri nedeniyle yasallık ve meşruluk sıklıkla birbirleriyle karıştırılır. Bilgi eksikliğinden kaynaklanacak olursa, bu durumu düzeltmek olanaklı olsa da, söz konusu kavram ve süreçleri bilinçli bir biçimde karıştıran art niyetli kişilerle baş etmek, hiç de kolay değildir.

Gerçekten de *yasallık*, en basit tanımıyla yasaların sözüne ve özüne uygunluk, anlamına gelmekte ve kural olarak söz konusu uygunluğun yargı yoluyla denetlenmesi önemli bir sorun yaratmamaktadır. Buna karşılık *meşruluk*, saptanması oldukça zor, belli zaman dilimleri içinde sürekli değişebilen bir kavramdır. Çünkü *meşruluk*, herhangi bir olgu, olay, durum ya da davranışın, toplumda yaygın bir biçimde yerinde, doğru ve haklı bulunması anlamına gelmektedir ve bu yaygın kanının kısa, orta ya da uzun erimde değişmesi kaçınılmazdır.

"Bu anlamdaki meşruluk, yasalara *uygun* olabileceği gibi *aykırı* da olabilir. Sözgelimi, ceza hukuku açısından kanıtlanması olanaklı koşullar altında öz savunma amacıyla adam öldürmek, *yasalara* ve *meşruluğa* aykırı değildir. Buna karşılık kan gütmenin bir toplumsal değer olarak varlığını sürdürdüğü

• A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

toplumlarda ya da toplumsal kesimlerde bu amaçla adam öldürmek meşru olmakla birlikte *yasal değildir.* Bir başka açıdan yasalara uygun bir biçimde seçimleri kazanan bir siyasal partinin, yasaları açıkça ihlal etmemekle birlikte, bir toplumun siyasal değerlerine sürekli aykırı uygulamalarda bulunarak toplumun gözündeki *meşruluğunu* yitirmesi de olanaklıdır".[1]

Görüldüğü gibi demokratikliğin ölçülebilmesinde her şeye karşın temel önemdeki bu iki kavramın işlevsel kılınabilmesi için, yeniden irdelenmesi ve böylece güncelleştirilmesi zorunlu olmaktadır.

1- Yasallık

Her türlü eylem ve işlemin yasalara uygun olması zorunluluğu, iktidar gücünü yani otoriteyi kullanan öznelerin keyfi davranışlarını önlemek, başka bir deyişle, iktidar gücünü sınırlandırmak amacıyla getirilmiştir. Ancak iktidar gücünün bu yolla sınırlandırılması, her yerde aynı zamanda gerçekleşemediği gibi, aynı başarı düzeyini de yakalayamamıştır. Bugün bile bu sınırlamaların var olduğu görece demokratik rejimlerde kimi eksiklikler hâlâ giderilememiştir.

a. Yazılı Hukuk:

Ünlü bir Lâtin özdeyişine göre, nerede toplum varsa, orada mutlaka hukuk ta vardır (ubi societas, ibi ius)[2]. Yazının bulunuşundan önce ve uzun zamanlar sonrasında pozitif hukuk (uygulanan hukuk) kimi ferman ve yasaların varlığına karşın, daha çok gelenek hukuku olarak karşımıza çıkar.

Ne var ki, aydınlanma çağını izleyen yıllarda hukuk, önce dinsel öğelerden ve etkilerden büyük ölçüde temizlenerek *laik* bir temele oturtulmuş, sonra da kurallar aşama sırası (hiyerarşisi) oluşturularak, bireysel hak ve özgürlükler güvence altına alınmaya çalışılmış, böylece yazılı hukuk yaygınlaşmaya başlamıştır.

Laiklik düşüncesi daha eski dönemlere kadar geri gitmekle birlikte, ancak aydınlanma devriminden sonraki yıllarda "halk egemenliği" temeline dayalı modern ulus-devlet ortaya çıktıktan sonra uygulama alanı bulabilmiştir. Gerçekten de bu döneme dek, her yerde "tanrı egemenliği"ne dayalı "tanrı devleti" vardı. Tanrı devletindeki insanlar *kul,* toplum *ümmet,* devlet ve yasalar ise *kutsal*dı. Modern ulus-devletine gelince burada insanlar *birey,*

---

1 Coşkun San, "Meşruluk", *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE, Ankara, 1998, ss.169 -170. Buraya kadarki alıntıdan da anlaşılacağı gibi meşruluk duruma ve zamana göre değişebilen bir ölçüttür ve özellikle siyasal amaçlarla kötüye kullanılmaya çok elverişlidir.

2 Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1992, s.1.

toplum *halk* ya da *ulus*, devlet ve yasalar, hukuka uygun olmak koşuluyla değişikliklere uğrayabilecek kurallar bütünü niteliğini kazanırlar.

"Görüldüğü gibi *laiklik ilkesi*, bir yandan halk egemenliği olmaksızın düşünülemeyecek olan demokratik rejimin ve hukuk devleti ilkesinin, öte yandan devlete rağmen devlete karşı ileri sürülebilecek tüm hak ve özgürlüklerin *kilit taşı* konumundadır. İşte bu nedenle, laiklik ilkesi ortadan kaldırıldığı ya da farklı tanımlarla büyük ölçüde etkisiz hale getirildiği takdirde, demokratik hukuk devletinin çökmesi ve tüm haklarla özgürlüklerin bu çöküntü altında kalması kaçınılmazdır".[3]

Çağdaş hukukun en önemli ilk özelliği, onun *laik* bir temele oturması, ikincisi ise, yazılı hukuk kurallarının bir aşama sırasına konmasıdır. Çünkü aydınlanma dönemi öncesinde, yazılı hukuk kurallarının, günümüzde olduğu gibi anayasa, yasa, yasa gücünde kararname, tüzük ve yönetmelik sırasıyla birbirine aykırı olmamaları söz konusu değildi.[4] Hele usulüne uygun olarak yürürlüğe konmuş olan uluslararası antlaşmaların yasaların üstünde hatta bazı durumlarda anayasanın üstünde sayılması, akla bile gelemezdi.

Aydınlanma öncesi dönemde, tıpkı ülkemizde ilk anayasalar yürürlüğe girinceye ve özellikle yasaların anayasaya uygunluğu denetleninceye dek olduğu gibi, "yok yasa yap yasa" kaba mantığı ve uygulaması geçerliydi. Daha açık bir deyişle, otorite gücünün keyfiliğini sınırlamak amacıyla ortaya çıkan hukuk kurallarını yazılı hale getirme çabasının olumlu sonuç vermesi bir yana *keyfilik* üstelik yasaya dayalı olarak büsbütün mutlaklık kazanmış oluyordu. Böylece söz konusu denetimsiz yasalar, *genellik* ve *nesnellik* nitelikleri hiçe sayılarak, kimilerine uygulanıyor, kimilerine uygulanmıyor, uygulandığı zaman da birilerine yasanın öngördüğü gibi, birilerine ise farklı bir biçimde uygulanıyordu.

b. Hukuk Devleti İlkesi:

Çağdaş demokratik devletin ve bireysel haklarla özgürlüklerin en yaşamsal güvencesini oluşturan hukuk devleti ilkesi, başka bir deyişle, devletin her eylem ile işleminin hukuka uygunluğunun denetlenebilmesi, ancak kurallar aşama sırası oluşturularak gerçekleşebilirdi. Böylece yasaların anayasaya uygunluğu, anayasa mahkemeleri ya da bu yetkiyle donatılmış organlarca; tüzük ve yönetmeliklerin yasa ve anayasaya uygunluğu yönetsel yargı yerlerince hatta mahkemelerin kararları bile üst yargı organlarınca denetlenmeye başlamıştır. Kuşkusuz bu durum, devlet organlarının herhangi bir eylem ya da işleminden zarar gören gerçek ve tüzel kişilerin haklarını aramalarını

---

3 Coşkun San, Ömer Bozkurt, "Laik Devlet", *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE, Ankara, 1998, s.157.

4 Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1975, s.49 vd.

olanaklı kılmaktadır ama eğer toplumun demokratik siyasal kültürü henüz emekleme döneminde ise, çeşitli kötüye kullanma yöntemleri de bulunabilecektir. Daha açık bir deyişle, hiçbir hukuksal kural, kurum ve önlem, kötü niyeti sonsuza kadar engelleyemez. Demek ki, hukuk devleti ilkesinin tam olarak işleyebilmesi için yalnızca hukuksal düzenlemeler değil, hukuk devleti ilkesine içten bağlılık da gereklidir.

Gerçekten de, demokratik hukuk devletine saygılı olmayan iktidarlar döneminde, bilerek anayasaya aykırı yasalar çıkarılmakta, anayasa mahkemesi kararlarının geriye yürümezliği ilkesi kötüye kullanılarak, yasanın iptaline kadar geçen süre içinde istenen sonuçlar, hukuka, ahlaka ve *meşruluğa* aykırı bir biçimde elde edilmektedir. Daha da kötüsü, anayasaya aykırılık gerekçesi ile iptal edilmiş yasaya çok benzer bir yasa çıkarılarak anayasal ilkelerin bağlayıcılığı hiçe sayılmakta, bir tür *yasaya karşı hile* ve *sivil darbe* gerçekleştirilmektedir. Bir başka anayasa ihlali ise, yönetsel yargı yerleri kararlarının hiç uygulanmaması ya da uygulanmakla birlikte, hemen ertesinde aynı ya da benzer işlem kurularak kararın etkisiz hale getirilmesidir.[5]

c. Anayasaya aykırı anayasa normları sorunu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman hukukçu Otto Bachof tarafından ortaya atılan bu kavram büyük ölçüde Nazi dönemindeki uygulamalara bir tepki ve benzeri kötüye kullanmaları önleme amacını taşımaktadır. Söz konusu kuramın başlıca dayanağı, çağdaş hukukun da temeli olan kurallar aşama sırası kavramıdır. Nasıl ki, tüzük ve yönetmeliklerin yasaya, yasaların ise anayasaya, ayrıca anayasaların usulüne uygun olarak onaylanmış uluslararası antlaşmalara aykırı olmaması zorunluysa, bu kurama göre aynı biçimde anayasa maddelerinin de üstün hukuk kurallarına aykırı olmaması gerekmektedir. Söz konusu üstün hukuk kurallarının anayasada yazılı olarak yer almaları da gerekli değildir. Çünkü üstün hukuk kuralları ile uyuşmayan maddelerin gerek anayasa yapılırken ama özellikle de anayasa değişikliği yoluyla sonradan "anayasaya aykırı anayasa normları" olarak ortaya çıkmaları olanaklıdır.

Ülkemizde 12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra ve sözde Avrupa Birliğine giriş için yapılan değişiklikler, bu tür anayasaya aykırı anayasa normlarının üremesine en canlı örnekler olarak gösterilebilir. Üstün hukuk kurallarına aykırılık nedeni ile beliren anayasaya aykırı anayasa normlarına verilebilecek en güzel örnek ise, 12 Eylül askeri darbesinden sonra yürürlüğe sokulan 1982 tarihli Anayasadır.

---

5 Coşkun San, *Anayasa Kültürü ile Hukuk ve Demokrasi Kültürü İlişkisi*, Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı, Ankara, 2001, s. 80.

d. Ara Değerlendirmesi

Ülkemizde çağdaş hukuk 1840'lardan itibaren özellikle ceza, idare ve ticaret hukuku alanlarında, ayrıca yargı örgütlenmelerinde (Danıştay, Nizamiye Mahkemeleri) yerleşmeye başlamış olmakla birlikte, tüm bu yenileşmeler belli bir temel yaklaşım olmaksızın gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle modern hukukun aktarımı (resepsiyonu) belli bir bütünlük gözetilmeksizin, perakende bir biçimde yürütülmüştür. Oysa bir ülkenin pozitif hukukunun mutlaka belli bir yaklaşım ve kesinlikle bir bütünlük içinde ele alınıp düzenlenmesi gereklidir.[6]

"Yok yasa yap yasa" ilkelliği yalnızca Tanzimat sonrası dönemde değil, ne yazık ki, Demokrat Partinin son dönemlerinde, askeri darbeler sonrasında, Turgut Özal'lı yıllarda ve "avromani"[7] salgınının yayıldığı üçüncü milenyum başında doruk noktasına ulaşmıştır. Türk hukuk sistemi, Avrupa Birliği'nden esen rüzgârlar yönünde çıkarılan yasalar ve özellikle yasa değişiklikleri aracılığı ile paramparça edilmiştir. Daha önceki dönemlerde ve 2002 yılından sonra çıkarılan adi suçlarla mali suçların affına ilişkin yasalar, hukuka, ahlaka ve meşruluğa karşı ağır ihlaller içermektedir. Bu yolla yazılı hukuk, yer yer genellik ve nesnellik niteliğini yitirmiş, kimilerine bazen uygulanıp bazen uygulanmayan, kimilerine ise farklı uygulanan bir *ayrımcılık* aracı haline dönüştürülmüştür.

Görüldüğü gibi yasallık (legalité) ilkesi yalnızca çağdaş hukukun değil, aynı zamanda *demokrasinin* de olmazsa olmaz koşuludur. "Hukuksuz Demokrasi" deyişiyle anlatılmak istenen tam da budur ve bir ülkede anayasanın, birçok yasa, tüzük ile yönetmeliğin hatta denetim yapan yargı organlarının bulunması, o ülkenin çağdaş bir hukuk devleti olduğu anlamına gelmez. Çünkü asıl önemli olan kimi kural ve kurumların varlığı değil, onların sosyo-politik gerçeklikte nasıl işledikleri yani uygulamadır. Daha açık bir deyişle günümüzde insanlığın yüz karası sayılan "işkence" ile "linç", tüm anayasal ve yasalar ile yaptırımlara karşın varlıklarını sürdürüyorlarsa, gözaltında ya da camide insanlar kendilerini, kafalarını taşlara vura vura öldürüveriyorlarsa, o ülkede ne hukuk ne de demokrasi vardır.

---

6 Coşkun San, "Sozialer und politischer Wandel in der Türkei", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2004, s. 39 vd.

7 Avromani tüm diğer mani'ler gibi psikolojik bir yetersizlik duygu ve inancının sonucu olarak ortaya çıkan bir saplantıdır. Gerçekten de avromaninin "biz adam olmayız" ya da "biz kendimizi yönetemeyiz" gibi bir aşağılık duygusu nedeni ile kendini gösterdiği söylenebilir.

2- Meşruluk

Daha önce de değinildiği gibi, yasallık nesnel nitelik taşıdığı ve yargı denetimiyle geçerliliği sağlanabileceği halde, meşruluk (légitimité)[8] kamuoyunun akıllı olmaktan çok duygusal tepkileri sonucunda, kısa sürelerde bile değişikliklere uğrayabilir. Sözgelimi, usulüne uygun olarak yapılan seçimler aracılığıyla ve büyük bir çoğunlukla iktidara geçen bir siyasal parti, eylemleri nedeniyle belli bir süre geçince, yurttaşlar gözündeki siyasal meşruluğunu yitirilebilir. Buradaki süre, uzunca bir zaman dilimini kapsayabileceği gibi, iktidarın ağır bir ihlali sonucunda kısa bir zaman sonra da dolabilir. Söz konusu ihlal devletin ve /veya anayasanın "temel norm"unun dikkate alınmaması, daha da vahimi bir tür "sivil darbe" yoluyla ortadan kaldırılmasına yönelik sürekli ve sistemli eylemlerin birbirini izlemesiyle oluşabilir.[9]

İşte bu nedenle, siyasal partiler bir kez seçim kazanmakla izleyen seçim tarihine dek meşruluklarının da tükenmez bir biçimde sürmeyeceğinin bilincinde olmak zorundadırlar. Hem başka ülkelerin hem de ülkemizin tarihi, sivil darbelerden sonra gelen ihtilallerin ya da askeri darbelerin örnekleriyle doludur.

a. Siyasal otoritenin en önemli temeli olarak meşruluk

Meşruluk siyasal iktidarın (otoritenin) yaşamsal temelini oluşturduğuna göre acaba bu kavramın somutlaştırılmasını sağlayacak ölçütler var mıdır? Kapani'ye göre[10] "aslında tek, mutlak evrensel geçerliliği olan bir meşruluk anlayışı ya da ölçüsü yoktur."

Bu nedenle belli bir zaman diliminde belli bir yerde, toplumu oluşturan yurttaşlarca, "meşru" sayılan iktidarın, siyasal meşruluğa sahip olduğunu söylemekten başka çare yoktur.

Meşruluk yalnızca demokratik ya da sözde demokratik iktidarların değil, bütüncül rejimlerin ve diktatörlüklerin de dayanmak zorunda oldukları bir temeldir. Çünkü yönetilenler (yurttaşlar) ne türde olursa olsun, kendilerini yöneten iktidarın meşruluğuna inanmıyorlarsa, söz konusu iktidarın çıkardığı yasalara, verdiği emirlere, aldığı önlemlere vb. uymakta gönüllü olmayacak hatta karşı çıkacaklardır. Bu ise, siyasal iktidarı sarsacak, iktidarın etkilerini azaltacak ve alınan kimi zorlayıcı önlemler sarmalı ülkenin yönetilmesini giderek olanaksız hale getirecektir.

---

8 Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s.43 vd.

9 1923 yılında İtalya'da Faşist Parti, 1933'te Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti seçimleri kazanarak iktidarı ele geçirmiş ve yürürlükteki anayasaların sözü ile özüne aykırı eylem ve işlemleri ile sivil darbe gerçekleştirerek, meşruluklarını yitirmişlerdir.

10 Kapani, *a.g.e.*, s.57

Burada hemen anımsatmak gerekir ki, nasıl bir yasal iktidar zaman içerisinde meşruluğunu yitirebilirse, yasal olmayan yollarla başa geçen bir iktidarın da eylemleriyle yurttaş gözünde meşruluk kazanması olanaklıdır. Ne var ki, bu yolla kazanılan meşruluk siyasal iktidarın yasal olmadığı gerçeğini kesinlikle değiştiremez.

b. Meşruluk türleri

Kuşkusuz çeşitli ideolojilere göre birçok meşruluk türü kurgulamak olanaklıdır. Ancak burada, tarihsel açıdan çoklukla görülen iki meşruluk türü üzerinde durulması yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi, devlete benzer oluşumlarla antik çağ ve ortaçağda karşımıza çıkan " tanrı egemenliği" ne dayalı meşruluk anlayışı ve uygulamasıdır. Başka bir deyişle bu meşruluk anlayışında iktidar gücü tanrıya dayandırılır ve yönetenler tüm eylem ve işlemlerini tanrı adına gerçekleştirdiklerini ileri sürerler. Yönetilenler sözde tanrı yasaları ve buyrukları ile karşı karşıya bırakıldıkları için, bunlara direnmek tanrıya başkaldırmakla eşdeğerli hale gelir. İşte insanlık bu sayede binlerce yıl baskıcı bir biçimde yönetilmiş ve tanrıya karşı gelmek korkusuyla, herhangi bir tepki gösterememiştir. Ne var ki, tanrı egemenliği temelli bir iktidar gücünü, dayanılmaz bir baskı ve zulüm aracı haline getiren tiranlar, tanrı buyruklarını kötüye kullandıkları gerekçesiyle, yaptırımlarla karşılaşmışlardır. Söz konusu yaptırım, "zalimin öldürülmesine" kadar varmış ve başlıca M.S. 8-9 yüzyılda Hıristiyan toplumlarda görülen bu akım daha sonraları ortaya çıkan "baskıya karşı direnme"nin de temelini oluşturmuştur.[11]

Bu bağlamdaki ikinci önemli meşruluk türü bir öncekinin tam karşısında yer alan ve halk egemenliğine dayanan siyasal meşruluktur. İlk kez Büyük Fransız İhtilali ile yürürlüğe giren halk egemenliğine dayalı meşruluk tipi, kısa süre içinde tüm dünyada başat otorite türü haline gelmiştir. Bugün seçim bile uygulamayan aşiret devletleri dışında, salt tanrı egemenliğine dayanan yönetim kalmamıştır denebilir. İran'da bile seçim olduğu için bir tür karma meşruluk tipinin geçerli olduğu ve aslında tanrıya ait egemenliğin halk eliyle kullanıldığı ileri sürülebilir. Bu egemenlik tipinin en önemli sonuçlarından biri de, "tanrı devleti" karşısına "ulus devleti" koymuş olmasıdır. Esasen başka türlüsü de düşünülemezdi; çünkü eğer egemenlik halkın (ulusun) ise, o zaman devletin de ulusun devleti olması kaçınılmaz mantıksal bir sonuçtur.

---

11 Coşkun San, "Sosyo-politik Açıdan Baskıya Karşı Direnme", *Yönetim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1-2, Ankara, 1979, ss. 151-172.

c. Yurttaşlar ve meşruluk

Ulusu (halk) oluşturanlar ise, devlete yurttaşlık bağıyla bağlı olan bireylerdir. Söz konusu bireylerin aynı *etnik* kökenden gelmeleri, aynı *dine* inanmaları ve aynı *ana* dili kullanmaları gerekmemektedir. Bu nitelikteki bireylerin bir arada yaşama isteği ve ülküsü etrafında birleşmiş olmaları yeterlidir. Başka bir deyişle, kimi art niyetli kişilerin gülünç bir biçimde ileri sürdükleri gibi, ulusçuluk (milliyetçilik) asla ırkçılık demek değildir. Çünkü *ırkçılık*, milliyetçilikle benzeşir izlenimini bıraksa da, asla milliyetçiliğin süperlatifi yani bu akımın abartılmış şekli değildir. Milliyetçilik (ulusçuluk) etnik ve dinsel inanç açısından türdeş olmayan bireylerin bir arada yaşama isteğine dayanırken, ırkçılık özellikle etnik açıdan belli bir ırkın başkalarıyla karışmamış saf ve türdeş bireylerine yönelmektedir.

Halk egemenliğine dayalı ulus-devletin ortaya çıkması, otorite (siyasal iktidar) için uyulması zorunlu en az üç ilkeyi beraberinde getirmiştir. Bunlardan birincisi "Laiklik", diğeri "Hukuk Devleti", en sonuncusu ise "Demokratiklik" ilkeleridir. Laiklik (sekülerlik)[12], daha önce de belirtildiği gibi halk egemenliği olmaksızın düşünülemeyecek olan demokratik rejimin ve hukuk devleti ilkesinin, öte yandan devlete rağmen -devlete karşı ileri sürülebilecek tüm hak ve özgürlüklerin *kilit taşı* konumundadır.

Ulus-devletin, hukuk devleti ilkesi gibi, demokrasiyi de yaygınlaştırması zaman almıştır. Bugün bile demokrasinin ideale yakın bir biçimde gerçekleştirildiği bir ülke gösterebilmek olanaklı değildir. Bu nedenle, bir ülkede salt seçimlerin yapılıyor olması, o ülkede demokrasiye saygılı bir iktidarın iş başında bulunduğu anlamına gelmez. Çünkü asla unutmamak gerekir ki, bütüncül rejimler ve kimi diktatörlüklerde de zaman zaman seçim yapılmıştır ve bugün de yapılmaktadır. Öyleyse seçim ancak belli demokratik kural, kurum ve süreçlerle bir arada olduğu takdirde, demokratik bir nitelik taşır.

En sonunda, egemenliği kullanma hakkının tek sahibi olan yurttaşlara kendi adlarına iktidar gücünü kullananları denetlemeleri, yasallığa ve /veya meşruluğa aykırı davranmayı sürdürdükleri takdirde, asıl sahibi oldukları ulus egemenliğine dayalı iktidar gücünü geri almaları zorunludur. Vekâletin geri alınması, kuşkusuz yapıldığı takdirde seçim yoluyla olmalıdır. Aksi halde sivil itaatsizlikten ihtilale kadar her yol yasallığını ve / veya meşruluğunu yitirmiş bir iktidarın iş başından uzaklaştırılması için "meşru" hale gelecektir.

---

12 Laiklik ile sekülerlik kavramları arasındaki fark için bkz. Coşkun San, *Bir Toplumsal Süreç Olarak Laiklik, Eğitimde Laiklik,* Ankara, 1991, ss. 194-199.

d. Ara değerlendirmesi;

Halk egemenliğine dayalı bir siyasal rejimi, yeniden tanrı egemenliği odaklı bir orta çağ devletine dönüştürme çabası ve bu amaca ulaşmak için anayasanın temel normunu kemirerek etkisiz hale getirme girişimi, herhangi bir iktidarın "meşruluk" dışına düşmesi için yeterli nedendir.

Çünkü temel normun değiştirilmeye ya da etkisizleştirilmeye çalışılması demek, çağdaş devletin en önemli dayanakları olan laikliğin, hukuk devleti ilkesinin ve dolayısıyla demokratikliğin yok edilmesi demektir. Hele bu girişimler sonucunda, toplum iki paralel topluma ayrılıyor, aralarında hiçbir ortak nokta bırakılmayan, böylece bir arada yaşama isteği de tümüyle yok edilen bir yapı ortaya çıkıyorsa, bu durum tehlikeli bir toplumsal çözülmenin de habercisidir. Bir toplumun dinsel açıdan parçalanmasının, etnik açıdan bölünmesine oranla çok daha vahim sonuçlara gebe olduğu asla unutulmamalıdır.[13]

Öte yandan demokrasi, asla demokrasiyi ortadan kaldırmada bir araç olarak görülemez ve iktidar demokrasinin intihar etmesini isteyemez.[14]

3- Sosyolojik ve Politik Açıdan AKP

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin lider kadrosu daha önce anayasal temelleri değiştirmeye ve bir şeriat devleti kurmaya kalkıştıkları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nce kapatılan bir partiden devşirilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu kişilerin o dönemdeki söylem ve eylemleriyle, değiştiklerini ya da geliştiklerini ileri sürdükleri AKP dönemindeki söylem ve eylemleri arasında temel farklılıkların olmadığı, iktidarda bulundukları yaklaşık dört yıl içinde tüm açıklılığıyla ortaya çıkmıştır. Eğer mutlaka bir fark aranacaksa, bu farkın daha çok yöntem ya da taktikte aranması gerekmektedir. Gerçekten de AKP'nin Anayasa mahkemesince kapatılan ve kapatma kararı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nce yerinde bulunan diğer dinci partilerden bir ölçüde farklı olarak, yürüdüğü aynı yolda taktik molalar verdiği ileri sürülebilir.

a. Toplumsal sınıflar ve siyasal partiler

Günümüzdeki modern siyasal partilerin öncülerine 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da rastlandığı söylenebilir.[15] Özellikle Fransa'daki siyasal parti öncü-

---

13 Coşkun San, "Türkiye'de Demokrasi ve insan Hakları Sorunları…", *A.Ü. SBF Dergisi,* Cilt: 53, Sayı: 1-4, 1998, ss. 263 ve 272-273.

14 Coşkun San, "Türkiye'de İnsan Hakları Çerçevesinde Kimi Güncel Sorunlar", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 3-4, 1994, s. 383.

leri tanrı devletini ortadan kaldırarak ulus-devletin kurulmasını gerçekleştirmiş ve böylece güç ve süreklilik kazanmışlardır. Söz konusu partilerin dayandıkları toplumsal kesime gelince, bu açık bir biçimde burjuva sınıfıdır. Aralarındaki fark, burjuva partilerinin İngiltere'de evrim, Fransa'da ise devrim yoluyla ulus-devleti kurmuş olmalarıdır.

Oysa ülkemizde ulus-devlet, bilindiği gibi esasen mevcut olmayan burjuva sınıfınca değil, asker ve bürokrat aydınlardan oluşan bir grupça kurulmuş, demokrasinin ancak burjuva sınıfınca geliştirilip sürekli kılınabileceği düşünülerek, bu toplumsal sınıf yapay bir biçimde oluşturulmaya çalışılmıştır. Ne var ki, toplumsal sınıfların oluşumu için *bilinç ve eğitimin* varlığı ve belli bir *sürenin* geçmesi zorunludur. Ülkemizde bilinç ve eğitim eksikliği (yokluğu) nedeniyle, bir iki istisna bir yana bırakılacak olursa, ulusal bir burjuva gelişememiştir. Böylece daha önce kurulan ulus-devlete sahip çıkacak, demokrasiyi çıkar liberalizmi ötesinde, hem özgürlük hem de eşitlik ilkeleri bütünlüğü içinde koruyacak ve geliştirecek bir burjuva sınıfı oluşamamıştır.[16] Başlangıçtaki ilk kuşak Koç ve Demirağ aileleri gibi örnekler dışında, ortaya çıkan amorf kitle, ulusallık ve demokratiklik niteliği gelişmemiş bir oluşumdur.

İşte bu nedenle ülkemizde kurulan ve yakın bir gelecekte kurulacak olan siyasal partiler ne sınıf ne de kitle partileri nitelendiğindedirler. Daha ileri giderek Türkiye'de gerçek anlamında çağdaş siyasal partilerin bulunmadığını ileri sürmek olanaklıdır. Sosyoloji ve siyasal bilim açısından ülkemizde, adları siyasal parti olsa da, var olan oluşumların daha çok baskı ve çıkar gruplarına benzediğini söylemek gerekecektir. Eğer konuya bu bakış açısından yaklaşılacak olursa, Türkiye'deki sözde partilerin diğer ülkelerdeki çağdaş siyasal partilere neden benzemedikleri sanırım daha iyi anlaşılacaktır. Öte yandan ülkemizde çok sayıda parti benzeri oluşum bulunmakla birlikte, bunların nerdeyse birbirinin kopyası durumunda olması nedeniyle çoğulcu parti rejiminin varlığından söz etmek te tümüyle anlamını yitirmektedir.

---

15 Kapani, söz konusu siyasal oluşumların parlamento dışında bir örgütlenmenin bulunmaması nedeniyle daha çok gruplaşma ve hizip niteliği taşıdıkları görüşündedir. Kapani, *a.g.e.,* s.123

16 Burada toplumsal sınıfların oluşumları ve gelişimleri ile ilgili etraflı çözümlemeler yapmak, amacı aşar. Ancak kısaca değinmek gerekirse, toplumsal sınıflar ile toplumsal tabakalar arasındaki en önemli fark, birincilerin mutlaka bilinç ve eğitim temeline oturmaları zorunluluğudur. Oysa toplumsal tabakalar için böyle bir zorunluluk yoktur ve bu tabakalar gelir düzeyi ile yaşam tarzına bağlı olarak dıştan belirlenir. Bu bağlamda ülkemizde toplumsal sınıfların henüz bulunmadığı, görünen toplumsal farklılaşmanın tabakaları işaret ettiği altı birçok kez çizilerek söylenmelidir.

b. AKP gerçek bir siyasal parti midir?

Ülkemizde geçerli Anayasa ve yasalar açısından, AKP'nin diğerleri gibi yasal bir parti olduğu tartışma konusu bile yapılamaz. Ancak toplumsal sınıflar ve siyasal partiler içiçeliği gerçeğinden çıkıldığında, sosyoloji ve siyasal bilim bağlamında diğerleri gibi AKP'nin de çağdaş bir siyasal parti olduğunu savunmak olanaksız hale gelmektedir. Öncelikle AKP mevcut olmadığı için herhangi bir toplumsal sınıfa dayanmamaktadır. ABD ile IMF'nin izin verdiği ölçüler çerçevesinde, belli dinsel cemaatlerin ve çıkar gruplarının temsilcisi konumunda bulunmaktadır.

Başka bir deyişle, AKP dışındaki partiler hiç olmazsa temsil ettikleri çıkar grupları dışında kalan toplumsal tabakalara yönelik politikalar üretir gibi görünür ve yerine göre üretirken, AKP başta köylüleri, sonra esnafı, memurları ve dış sermayece küreselleştirilmiş[17] gruplar dışında kalan tüm toplum kesimlerini engin bir cüretle karşısına alabilmektedir. Neredeyse ülke nüfusunun tamamına yakın bir kısmının karşı çıktığı kararları, gözü kara bir biçimde kararlaştırabilmektedir.

Tüm bu gerçeklerin ışığı altında, AKP'nin gerçek bir siyasal parti olarak adlandırılabilmesi son derece zor bir hale gelmektedir. AKP'nin toplumun çok küçük bir kesiminin (kimi dinsel cemaatler ve kimi büyük sermaye çevreleri) çıkarlarını, o da dış odakların izinleri ölçüsünde savunan, toplumun geri kalan büyük gövdesiyle kavgalı olan bir hizip şeklinde nitelenmesi, bilimsel açıdan daha yerinde gibi görünmektedir.

c. Yasallık ve meşruluk açısından AKP

"Yok yasa yap yasa" mantığının, her türlü hukuksal yaklaşım bir yana bırakılarak, Avrupa Birliği'ne uyum sağlama sözde gerekçesiyle, en çok AKP döneminde geçerli olduğu açıktır. Üzerinde yeterli bir biçimde tartışılmaksızın aşırı bir acele ile çıkarılan yasalar ile değiştirilen yasa maddelerinin, bürokratları ve yargı organlarını büyük zorluklara ittikleri hatta bazen çıkmaza soktukları, yaşanan bir gerçektir.

Yirmi yıla yakın bir sürede, en yetkin Türk ceza hukukçularınca hazırlanan ceza yasası taslağının bir yana bırakılarak, iki kişi tarafından yaklaşık yedi ay içinde çiziktirilen bir taslağın yasalaştırılması, yasallığa saygısızlığın en belirgin örneği olarak mutlaka anılmalıdır. Kendi siyasal kadro mensup-

---

[17] Dilimize küreselleşme diye çevrilen globalizasyon sözcüğü dil ve anlam bilimsel açıdan mutlaka küreselleştirme olarak aktarılmalıdır. Çünkü küreselleşme sonuç, küreselleştirme ise nedenidir. Hiçbir toplum ya da toplumsal kesim kendiliğinden küreselleşmez, küreselleştirilir. Daha ayrıntılı çözümler için bkz. Coşkun San, "Yabancılaştırma ve Yabancılaşma", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 3, Ankara, 2003, ss.1-7.

larını aklamak amacı ile çıkarılan mali af yasaları ise yasallık ilkesini yerle bir eden girişimlerdir; böylece yasaların en önemli özelliği olan genellik ve nesnellik paramparça edilmiştir. Ülkemizde hukuk, kimilerine bazen uygulanan, bazen uygulanmayan, kimilerine ise farklı uygulanan bir keyfilik ve ayrımcılık aracı derecesine düşürülmüştür. Bu gerçekler ışığında AKP'nin, siyasal otoritenin en önemli dayanağını oluşturan yasallığı, kolaylıkla düzeltilemez ölçüde tahrip ettiği, rahatça söylenmelidir.

Öncelikle AKP, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel normu ile kavgalıdır. Hedefi, tanrı egemenliğini yeniden güncelleştirmek olduğu için halk egemenliğine, onu sağlayan en önemli ilke olan laikliğe ve dolayısıyla çağdaş demokrasiye karşı bir konumda bulunmaktadır. Bu konumunu, söylem ve eylemleriyle, zaman zaman *takiyye* yöntemine başvurarak yani taktik molalar vererek, yaklaşık dört yıldır korumakta ve sürdürmektedir. Sözde temsil ettiği halkı en ağır[18] bir biçimde azarlamakta ve aşağılamaktadır. Bütün burada anılan ve çoklukları nedeni ile sayılamayan taktik ve davranışlar, AKP'nin siyasal meşruluğunu yitirdiğinin açık kanıtlarıdır.

Halkın geniş kesimlerinin de bu sonuca varmaya başladığının ilk önemli işaretleri, son günlerde alınmaya başlamıştır. Yurttaşların büyük çoğunluğunun yakın bir gelecekte AKP'nin meşruluğunu tümüyle yitirdiği inancına varmaları, kesinlikle sürpriz sayılmamalıdır.

d. Ara değerlendirmesi

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yaklaşık dört yıllık iktidarı süresince tanrı egemenliğine dayalı bir devlet hedeflediği gerçeği birçok kez kanıtlanmıştır. Demokratik hukuk devletinin en önemli aracı olan yasallığı, yasaya karşı hile (hile-i şeriye) yöntemiyle yıkmaya çalıştıkları, siyasal otoritenin en belirgin dayanağı olan meşruluğu takiyye taktikleriyle dinsel meşruluğa dönüştürmeye çabaladıkları, duyum organları dumura uğramamış bireylerce açıkça algılanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kadroları, demokratik herhangi bir ülkede görülmemiş duyulmadık biçimde, AKP militan ve yandaşlarınca doldurulmaktadır. Demokratik bir seçim değil, bir ihtilal ya da darbe yapılmışçasına değişikliklere gidilmekte, yasaya karşı hile yöntemiyle vekalet kurumu kötüye kullanılmakta, böylece sanki "dar-ül harp" "dar-ül İslam" a dönüştürülmektedir.

---

[18] Ne Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ne de Cumhuriyet Türkiye'sinin herhangi bir döneminde görüldüğü biçimde halk küfürlü hakaretlere uğratılmaktadır. "Şeyini şey ettiğimin şeyi", "ananı al da git", "askerlik yan gelip yatma yeri değildir" gibi siyasal zarafet ne kelime, tekrarlanması bile insanı kulaklarına kadar kızartması gereken üslupsuzluk ortalıkta kol gezmektedir.

Sonuç

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dört yıla yakın söylem ve özellikle eylemleri, nicelikleri bir yana niteliksel açıdan çözümlendiğinde ortaya çıkan gerçek şöyle özetlenebilir:

Siyasal otoritenin en önemli dayanakları olan yasallık ve meşruluk, tıpkı demokratik diğer kurumlar gibi şeriat devleti kurma yolunda kötüye kullanılmaktadır. Böylece, Özal döneminde başlatılan hukuk devleti yasallığının zayıflatılması ve büyük ölçüde etkisiz hale getirilmesi hedefine ulaşılmıştır. Bunun sonucunda hukuk ve yargıya güven ve saygı en alt düzeye düşürülmüştür. AKP'nin yalnızca ulusal değil, uluslararası yargı organları ile de kavgalı olduğu, elinde olanak bulunsa, onların yerine ulemayı görevlendireceği ayan beyan görülmektedir.

AKP, sözde temsil ettiği yurttaşlarla da çekişme içindedir. Yurttaşların da insanca yaşayabilmesi için gerekli neredeyse hiçbir önlemi almamıştır.

Devletin ve Anayasanın temel normunun önemli niteliklerinden biri olan sosyal devlet ilkesi onarılmaz bir biçimde çökertilmiş, sağlık ve eğitim hakkı gibi en temel sosyal haklar parayla satın alınması gereken piyasa metası haline dönüştürülmüştür. Tüm kaynaklar militanların ve yandaşların gönencine yönlendirilmiştir. Ayrıca yurttaşlar, kimi yakası açılmadık küfürler eşliğinde aşağılanmaktadır. Bu tutum belki de AKP'nin artık halkı aldatma gereksinimi içinde olmadığının bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Böylece AKP, halkın önemli bir kesiminin gözünde meşruluğunu yitirmiştir. Özet olarak AKP ve lider kadrosu yaklaşık dört yıl içinde salam taktiği yoluyla bir sivil darbe gerçekleştirme amacında olduklarını kolay kolay yadsınamaz bir biçimde ortaya koymuşlardır. Bilindiği gibi sivil darbe, askeri darbeden farklı olarak köklü kimi siyasal değişiklikleri istikrarlı ve sürekli bir biçimde gerçekleştiren darbe türüdür. Ve bu darbe türü genellikle askeri bir darbe ile son bulur.

Ülkemizde henüz emekleme döneminde olan ve kendini koruyacak toplumsal sınıflardan yoksun bulunan demokrasinin geleceği açısından, sivil darbeci AKP'nin bir askeri darbe değil, seçmenlerin oyu ile iktidardan uzaklaştırılması, demokrasiye inanmış tüm bireylerin beklentisi olmalıdır.

Nasıl ki, demokratik süreçlerin demokrasiyi ortadan kaldırma amacıyla kullanılmaması gerekirse, demokrasinin de, belli bir emekleme döneminden sonra, demokratik olmayan yollarla yeniden oluşturulmasına kalkışılmamalıdır. Çünkü demokrasi kırılgan bir rejimdir ve gelişebilmek için özgürlük ile eşitliğin atbaşı gittiği bir ortama gereksinim duyar.

Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası

Doç. Dr. Filiz Çulha Zabcı*

Karl Popper "Hayat Problem Çözmektir" başlıklı makalesinde, sosyal ve siyasal hayatta karşılaştığımız problemleri çözmeye çalıştığımızı, bunu gerçekleştirirken "deneme-yanılma" yönteminden yararlandığımızı söyler. Hayatın bize kazandırdığı deneyim, karşımıza çıkan problemleri çözme yordamlarımızda, yaptığımız hatalardan çıkardığımız derslerde ve çözüm getirici tekniklere ulaşma başarımızda saklıdır.

Popper'ın sunduğu bu çerçeveyi, AKP'nin iktidara geldiği tarihten bu yana izlediği siyaset açısından düşündüğümüzde, acaba nasıl bir siyasi deneyimi arkasında bıraktığını söyleyebiliriz? Hangi problemlerle uğraşmak zorunda kaldı? Bunlara nasıl çözümler üretmeye çalıştı? Nerelerde yanıldı ve bu yanılgılardan ne tür dersler çıkardı ya da çıkardı mı? Eğer belli problemleri çözme başarısı gösterdiyse, bir siyasi deneyim olarak arkasında bırakacağı olumlu bir mirastan söz edebilir miyiz?

Bütün bu soruları yanıtlayabilme girişiminde bulunabilmek için şöyle bir ön kabulümüzün olması gerekir: belli bir dönemde siyasi iktidar temsilcisi olan AKP hükümeti, kendi güç ve iradesiyle kararlar almasını sağlayacak özerk (ya da özgür) bir yapıya sahiptir. Bir insanın olduğu gibi bir siyasi oluşumun da kendi deneyimlerinden, yani kendi hata ve başarılarından süzülen bir siyasi bilgiden söz edebilmemiz için, kararlarını başka bir otoriteye bağlı olamadan özgür ve bağımsız bir şekilde, kendi akıl yürütme gücüyle alması gerekir.

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Sadece AKP hükümetini değil, belli bir dönemden itibaren pek çok hükümeti analiz birimi olarak aldığımızda acaba yukarıdaki ön kabulden hareket edebilir miyiz? Siyaseti daha "teknik" anlamda yorumlayıp, farklı hükümetlerin "siyasalarından", yani ekonomi, çevre, istihdam, sağlık, eğitim, turizm gibi "dar siyasetlerinden" söz ederken acaba birbirleri arasında belli farklar olduğunu ve bu farkların hükümetlerin kendi tercihlerinden, kendi siyasi duruşlarından kaynaklandığını iddia edebilir miyiz?

Türkiye'nin son yirmi yılına uzun tarihsel çözümlemeler yapmadan şöyle bir baktığımızda bu soruyu "evet" diye yanıtlamanın çok zor olduğunu görebiliyoruz. 3 Kasım 2002'deki genel seçimle tek başına iktidara gelen AKP de bu süreçte istisna oluşturmuyor. AKP hükümeti ya da 58. hükümet, kendinden önceki iktidar partilerinin siyasi parametrelerini oluşturan yeni liberal politikalardan ayrılmamıştır. Hükümetin uygulamaları IMF ve Dünya Bankasının direktifleri doğrultusunda dışa bağımlı bir şekilde gerçekleşmiştir ve böyle olmaya devam ediyor. AKP'nin seçimlerden sonra açıkladığı Acil Eylem Planı da yeni liberal politikaların AB uyum sürecini hızlandıracak şekilde uygulanması hedefini taşımıştır.[1]

Bu kısa çalışmada Dünya Bankası'nın hazırladığı iki doküman üzerinden AKP hükümetinin yeni liberal politikaları son derece uyumlu bir tarzla sahiplenmiş olduğunu göstermeye çalışacağım.[2] Dokümanlar, Banka'nın ülkelere verdiği kredilerin ve gerçekleştirdiği projelerin dayanaklarını oluşturan ülke yardım strateji dokümanları. Politikaların sürekliliğini göstermesi açısından "Türkiye'de Dünya Bankası: 1993-2004 Ülke Yardım Değerlendirmesi"nden yararlandım. Bu doküman, ülke yardım stratejisi dokümanı değil, söz konusu dönemde uygulanan yardım stratejileri üzerine hazırlanmış bir değerlendirme raporu. İkinci olarak 6 Kasım 2003 tarihinde başlatılan 2004-2006 dönemi için Ülke Yardım Stratejisi'nin özellikle kamu reformlarıyla ilgili kısımlarını değerlendirmeye aldım.

---

1 2003 yılı itibariyle AKP hükümeti politikalarını ve Acil Eylem Planı'nı değerlendiren bir çalışma için bkz Bağımsız Sosyal Bilimciler, "2003 Başında Türkiye Ekonomisi ve AKP'nin Hükümet Programı Üzerine Değerlendirmeler", (http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org)

2 Dünya Bankası ve IMF, bilindiği üzere, eşgüdüm içerisinde yapısal uyum politikalarını uygulamaktadırlar. Bu politikalara yönelik eleştirel çalışmalarda genellikle IMF ile ilişkiler gözden geçirilmektedir. IMF'nin kurumsal yapısı itibariyle daha belirleyici olduğu düşünülmektedir. Oysa 90'lı yıllardan itibaren Dünya Bankası yönetişim, yoksulluk ve yolsuzluk konularında kendi misyonunu ve kurumsallaşmasını yeniden biçimlendirerek en az IMF kadar etkili bir konuma ulaşmıştır. Dünya Bankası'nın bu yazıda ele alınmasının bir başka nedeni, IMF'nin Türkiye'deki politikaları ve uygulamaları üzerine daha geniş ve daha fazla sayıda çalışma bulunmasıdır. Örneğin bu konuda yapılan son çalışmalardan biri Bağımsız Sosyal Bilimciler'in yıllık raporlarından biri olan, ancak daha uzun bir dönemi ele alan "IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler; Tek Siyaset" başlıklı çalışmadır.

Burada her iki dokümanın ayrıntılı bir incelemesine girme gibi bir niyet bulunmuyor. Yapılmak istenen, AKP iktidarının Banka ile ilişkilerinin önceki hükümetlere kıyasla değişmediğini; bir başka ifadeyle Banka'nın uyguladığı yapısal reformların AKP hükümetinde güçlendirilerek devam ettiğini gösterebilmek. Böyle bir değerlendirmede oldukça "seçmeci" davrandım; söz gelimi, yapısal uyarlanma programının sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarında yarattığı değişiklikler üzerinde durmadım.

Dünya Bankası'nın Ülke "Yardım" Stratejileri

Ülke Yardım Stratejisi (The Country Assistance Strategy/CAS), Dünya Bankası'ndan kredi alan her ülkeye yönelik politikalarının belirlendiği temel bir dokümandır. Bu doküman, Dünya Bankası'nın bir ülkedeki tüm uygulamaları yanında o ülkeyle ilgili değerlendirmelerini de içerir. Üçer yıllık dönemler için hazırlanan Ülke yardım stratejileri, uygulanacak ülke yönetiminin "görüşlerine sunulur". Banka, bunun "katılımcı" bir yöntem olduğunu iddia etmektedir; oysa bilindiği gibi stratejinin temel parametrelerinin ve uygulama planının belirlenmesinde ülkelerin bir payı olmamaktadır.

Dünya Bankası'nın "Ülke Yardım Stratejiler"i ne işe yarar? Gregory Palast'ın, Dünya Bankası eski baş ekonomisti Stiglitz'le yaptığı bir söyleşiyi kaleme aldığı "Cehenneme Mahkûm Etmek için IMF'nin Dört Adımı" (2001) başlıklı makale[3] buna açık bir yanıt veriyor. Dünya basınında oldukça yankı uyandıran bu makalede, Stiglitz, Banka'nın "ülke yardım stratejisi"ni her yoksul ülkede, ayrıntılı ve dikkatli araştırmalardan sonra şekillendirdiği bir "yardım" programı şeklinde tanımladığını söylüyor. Ancak Dünya Bankası'nın politika oluşturma sürecini yakından tanıyan Stiglitz, "araştırma'nın, beş yıldızlı otellerin yakın takibinden azıcık daha fazlasını içerdiğini belirtiyor. Banka'nın araştırması her seferinde, "gönüllü" olarak imzalaması için önceden hazırlanmış "yeniden yapılanma anlaşması"nı elinde tutan, yalvaran bir maliye bakanıyla yapılan bir toplantı ile sona eriyor.

Banka, ülke yardım stratejilerini hazırlarken her bir ülkenin ekonomisini inceden inceye araştırır ve sonuçta bakanlara uymaları için dört aşamalı bir program verir. İlk aşamada özelleştirme yer alır. Stiglitz'e göre, bazı politikacılar Banka'nın sunduğu özelleştirme programına karşı çıkmak yerine, kamuya ait elektrik ve su şirketlerini, Banka'yı bahane ederek ve böylece kendilerine yönelecek eleştirileri susturarak özelleştirmiş olurlar.

---

3 Gregory Palast'ın makalesinde Stiglitz, Dünya Bankası'nın dört adımından söz etmesine karşın başlıkta "IMF"nin adı geçiyor. Makalenin Türkçe çevirisine pek çok internet sitesinde ulaşmak mümkün. Bunlardan biri: http://www.zmag.org/turkey/imdda.htm.

İkinci adım "sermaye piyasasının serbestleştirilmesi"dir. "Sıcak para döngüsü"nün gerçekleştiği bu aşamada sonuç hiç de öngörülemez değildir: IMF'nin ülkeler için belirlediği yüksek faiz oranları hazinenin boşalmasına, ülke varlıklarının değer yitirmesine ve sanayi üretiminin çökmesine neden olur.

Ve üçüncü aşamada IMF gene işin içindedir: temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlandırılması piyasaya bırakılır. Ardından yoksulluğun artışı ve iç ayaklanmalar gelir. Bu kez Dünya Bankası, ülke yardım stratejilerinde (ki bunların bazıları gizlidir) iç ayaklanmaların veya "sosyal huzursuzlukların" beklenebileceğini yazmaya başlar. Ayaklanmalar hükümetlerin iflasını ve sermaye kaçışlarını getirir; geride kalan varlıklar yangından mal kaçırır gibi satılır; kaybeden çoktur, kazançlı çıkan ise Batı bankaları ve ABD hazinesidir.

Dördüncü aşama, serbest ticarettir. Stiglitz'e göre, serbest ticaret Afyon Savaşları gibidir. Kuralları Dünya Bankası ve Dünya Ticaret örgütü belirler; tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi Avrupalılar ve Amerikalılar, Asya'daki, Latin Amerika'daki ve Afrika'daki ülkelerin tarım ürünlerinin kendi ülkelerine girmesini engellemek için sınırlar koyarken, kendi ürünlerinin buralardaki ülkelere akması için her tür engeli kaldırırlar: "Afyon savaşlarında Batı, askeri blokajı kullanmıştır: Bugün Dünya Bankası aynı ölçüde etkili ve zaman zaman aynı ölçüde ölümcül olan mali bir blokaj uygulamaya koyabilmektedir."

AKP Dönemi Ülke Yardım Stratejileri

Dünya Bankası Türkiye için 1990 yılında iki Ülke Yardım Stratejisi hazırlamıştır. Bunları, 2000 ve 2003 yıllarında diğer Ülke Yardım Stratejileri izlemiş; ayrıca 2001 ve 2005 yıllarında Yardım Stratejileri İlerleme Raporları yazılmıştır.

Türkiye'de Dünya Bankası 1993-2004 Ülke Yardım Değerlendirmesi[4] başlıklı çalışma, bu dönem itibarıyla Banka'nın politikalarının bir özetini vermektedir. Her ne kadar AKP hükümetinin iki yılına denk gelecek bir dönem için bu Rapor'dan yararlanıyor olsak da, aslında bu çalışma AKP hükümetiyle birlikte temel politikaların değişmediğini göstermek açısından önemlidir. 58. Hükümet'in kurulmasından sonra yeni liberal politikalara devam edilmiş, hatta seçmenlerin önemli bir bölümünün oyunu alarak tek başına iktidara gelen AKP'nin istikrarlı bir yönetimin oluşmasında olumlu bir payı olduğu gerek IMF gerekse Dünya Bankası tarafından sıkça dile getirilmiştir. AKP hükümeti, bir çoğunluk hükümeti olarak, ekonomik istikrarın güvencesi şeklinde yorumlanmıştır.

4 Bundan sonra "Değerlendirme Raporu" olarak geçecek.

Değerlendirme Raporu'na göre, Dünya Bankası'nın 1993-2004 yılları arasında Türkiye'de odaklandığı temel konu, büyümenin sürdürülmesi ve yoksulluğun azaltılması için gerekli olan makroekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması doğrultusunda reformların uygulanmasına yardım etmektir.[5] Bu dönemde, Banka, Türkiye'de dört alan üzerinde "yapısal reformlar"ın acilen gerçekleştirilmesine çalışmıştır:

1. Kamu açıklarının azaltılması: bütçe dışı fonların ya da harcamaların bütçeye dâhil edilmesi, KİT'lerin harcamalarındaki sınırlamaların artırılması ve özelleştirmelerin hızlandırılması.
2. Emeklilik sistemindeki açığın kontrol altına alınması adı altında, memurların ve kamu işçilerinin kazanılmış haklarına müdahale.
3. Tarım girdi sübvansiyonlarının ve tarımda fiyat desteklerinin kaldırılması.
4. Devlet bankalarının borç ödeme yeteneklerinin sağlanması.

Banka, yukarıda ilk üç sıradaki alanlar üzerindeki müdahalesini haklılaştırırken, bildik bir terminolojiye başvuruyor, popülist politikaların "kamu hesaplarında dengesizliğe ve yüksek enflasyona neden olduğunu" iddia ediyor. Hatta 1980 yılında başlayan ticaretin serbestleştirilmesi ile sağlanan "hızlı büyüme"nin önünde bu politikaların hep bir engel oluşturduğunu öne sürüyor.

DB ve IMF'nin Türkiye'deki Güçlü Ortaklığı

DB ve IMF'nin müdahale alanı içine giren hemen hemen bütün ülkelerde yaptığı genel işbölümü[6] Türkiye'deki 1993-97 yılları arasındaki uygulamala-

[5] Değerlendirme Raporu'nda ülke yardım stratejisinin dört dayanağı olduğu belirtiliyor: 1. Makroekonomik istikrar; 2. Büyüme, rekabet gücü ve verimlilik; 3. Yoksulluğun azaltılması ve sosyal kalkınma; 4. Çevre ve doğal kaynak yönetimi (Değerlendirme Raporu, 2005: 7). Bu çalışmada, "yapısal reformlar"ın ağırlıklı olarak odaklandığı ilk dayanakla ilgili düzenlemeler ele alınmaktadır.

[6] Dünya Bankası ve IMF, 1950'lere kadar savaş sonrası Avrupa'nın yeniden yapılandırılması yönünde finansman sağlarken, bu tarihten itibaren bağımsızlık hareketleriyle canlanan Üçüncü Dünya üzerinde odaklanmaya başlamışlardır. 1970'lerde her iki kurum da kısa ve uzun dönemli istikrar ve yapısal uyum programlarıyla ilgili sorunlarla uğraşmaya yöneldiler ve aralarındaki çizgi gittikçe silikleşti. Bu programın iki ayağı vardır: a. Makroekonomik istikrar, b. Yapısal uyum. Makroekonomik istikrar ayağı ağırlıklı olarak IMF tarafından yürütülüyor. Başka bir deyişle, para ve maliye politikalarını IMF saptıyor. Yapısal uyum ise, kamu ekonomisinin ekonomik faaliyet alanını daraltan bir "kaynak tahsis mekanizması" getiriyor ve DB tarafından yürütülüyor. DB'nın, yapısal uyumun toplumsal boyutuna yönelik geliştirdiği stratejiler (yoksulluğu azaltma stratejisi gibi) aslında kaynakların verimli tahsisi politikasıyla ilgilidir. Aynı zamanda, Banka bu stratejilerle, uyum programına belli bir meşruluk sağlamaya da çalışmaktadır. Bu da Banka'nın etki alanının gittikçe genişlemesine neden olmuştur. Etki alanını genişletme öylesine hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir ki; örneğin, 1980'lerin başlarında, çevre sorunları ve bazı sosyal politika konularında girişimlerde

rı için de geçerlidir. IMF vergi konularına odaklanırken, Banka kamu harcamalarına dikkatini yöneltir. 1997 yılında Banka ve Fon arasında daha yakın bir işbirliği gelişmeye başlar. 1999 krizi IMF'nin liderliği alması ile sonuçlanır (Değerlendirme Raporu, 2005: 15)

2001 yılında yaşanan kriz sonrasında yeni bir "reform paketi"[7] uygulamaya konulur ve bu Banka ile Fon'un yakın işbirliği ile gerçekleşir. Bu işbirliği açısından Türkiye'nin bir "model" oluşturduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, IMF ve Banka'nın pek çok ülkede uyguladıkları programların başarısızlığını bir nebze olsa da unutturacak bir "başarı örneği" olarak Türkiye'yi sunma isteği, kredi musluklarının açılması ile sonuçlanır.

Türkiye'nin 1983-84 döneminde de DB ve IMF'nin başarı örneği olarak görüldüğü burada hatırlanabilir. Türkiye, Banka'dan ilk Yapısal Uyum Kredisi'ni (SAL) 1981 yılında alır. Bunu, sonraki yıllarda dört SAL daha izler. Türkiye seksenli yıllar boyunca Banka'dan önemli bir destek bulur ve adeta Banka'nın "gözdesi" olur. 1988 yılında Türkiye portföyü Banka'da beşinci en büyük portföydür. (Değerlendirme Raporu, 2005: 5).

1989 yılında bu başarı öyküsü birden kesintiye uğrar; 1989-93 kesitinde Türkiye portföyü, Banka'nın en zayıf portföylerinden biri haline gelir. Banka'nın gerekçesi, Türkiye'nin yapısal reformlarda yeterince ilerleme gösterememesidir. 1994 yılındaki kriz Banka ve Türkiye ilişkilerini yeni bir aşamanın eşiğine getirir. Banka, yeni bir uyum kredisi vermek için, uzun bir koşullar listesi hazırlar. Fakat bunlar Banka'nın Türkiye'deki rolünün artması için yetmez. 1997-99 mali yıllarında yeni krediler açılır; Banka portföyünde yeniden yapılanmaya girişir ve karar süreçlerinde Ülke ofisinin kapasitesini güçlendirerek karar alma süreçlerinde desentralizasyona gider.

Banka ile ilişkilere hız kazandıran önemli ivmelerden biri 1998 yılında zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması yönünde bir yasa çıkarılmasıdır. Ardından 1999 Marmara depremi, hükümetin yardım taleplerine Banka'nın hızla yanıt vermesi, "Banka'nın Türk hükümeti ve kamuoyu nezdinde itibarının yeniden geliştirilmesine yardımcı" olur (Değerlendirme Raporu, 2005: 5-6). 1999 mali krizinde Banka 760 milyon dolar Ekonomik Reform Kredisi verir. 2000 Ülke Yardım Stratejisi, Türkiye'nin üç yıllık bir süre için 5 milyar dolar tutarındaki bir kredi ile Banka'nın programına dâhil edildiğini gösteriyor.

2001 krizi sonrası uygulanan reform programı gereği, Banka, "2002 mali döneminde Türkiye'nin programını 3.5 milyar dolar tutarında yeni taahhütlerle" destekler. Bu oran, o yıl Banka'nın ülkelere verdiği en yüksek kredi

bulunan Banka, 1980'ler ve 1990'lar boyunca iç çatışmaların yaşandığı ülkelere yardım sağlama, sivil toplum örgütleriyle ortak programlar geliştirme, çevrenin korunması ve yoksullara yardım konularında ilk girişimleri başlatan kuruluş olma özelliğini kazanmıştır.

7 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı adı altında uygulamaya konan yeni program.

miktarıdır (Değerlendirme Raporu, 2005: 6). Aynı tarihte, "o tarihe kadar en kapsamlı destek programı" olan 16.2 milyar dolar tutarında bir miktar ile IMF yeni ekonomik programı desteklemiştir (Değerlendirme Raporu, 2005: 3). 2002-2004 yılları arasında ekonomide yaşanan göreli bir rahatlamanın nedeni de Fon ve Banka'nın sağlamış olduğu büyük miktarlardaki parasal desteklerdir.

Dünya Bankası kredilerinin dağılımına bakacak olursak, 2001 Mayıs'ında reform paketinin uygulamaya konulması ile "mali 2002 başında PFPSAL I (Programmatic Financial and Public Sector Adjustment Loan/ Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyarlanma Kredisi) ve aynı yılın sonunda PFPSAL II için Banka taahhütte bulunur. Bunun yanında, Tarım Reformu Uygulama Programı'nın (ARIP) ve Sosyal Riski Azaltma Programı'nın (SRMP) onaylanması sonucu o yıl 3.55 milyar dolar tutarında kredi" sağlanır. Temmuz 2002'de eğitim uyum kredisinin ikinci taksiti ödendikten sonra, seçimler nedeniyle 18 ay Banka kredisi verilmez. "Krediler 2004 yılında mali ayın geri kalan kısmında sadece 1.6 milyar dolar ile devam etti. 2005 mali yılında, tüm yatırım projeleri için toplam 1.8 milyar dolar kredi verildi" (Değerlendirme Raporu, 2005: 10).

Banka'nın Hedefi Kamu Sektörü

1. *Kamu Sektörü Mali Yönetiminde Değişiklikler*

Banka, Türkiye'de 1990'lı yıllarda yaşanan mali sorunun temelinde bütçe açığını değil, "bütçe dışı fon ve bütçe dışı mali transferlerini finanse etmek için devlet bankalarının kullanılmasını" (Değerlendirme Raporu, 2005: 19) görmektedir. Bu nedenle, ilk aşamada, bütçe dışı fonları, bütçeye dâhil etmek ve harcamaları parlamento denetimine tabi kılmak amaçlanmıştır. İkinci aşama ise, bütçe dışı fonların oluşmasına yol açtığı düşünülen "katı" denetleme mekanizmalarının yumuşatılması ya da bertaraf edilmesidir. Sayıştay'ın görevlerinde ve işlev alanında yapılmak istenen değişiklik bu aşama ile ilgilidir[8] (Değerlendirme Raporu, 2005: 19)

Verilen kredilerin ağırlıklı olarak yöneldiği alan kamu sektörüdür. Dünya Bankası 2003 Ülke Yardım Stratejisi'nde, Banka'nın kamu sektörü "reformu"nu en öncelikli sorun olarak gördüğü ifade edilmektedir (CAS,

---

8 Sayıştay Yasası'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Yasa Teklifi şu an "rafa kaldırılmış" durumda. AB'ye uyum kapsamında da ele alınan yasa teklifi, askeri harcamaların denetlenmesini öngörmekteydi. 2006 Eylül ayında yasa teklifi TBMM Bütçe ve Plan Komisyonu'nda görüşülmeye başlandı. Ancak, güvenlik güçlerinden gelen tepki sonucu, 83 maddelik teklifin sadece 1 tanesi kabul edildi. Yasanın görüşülmesi, bütçe görüşmelerinden sonraya bırakıldı.

2003: 22). Ülke yardım stratejisinin birinci dayanağı olan makroekonomik istikrarın sağlanması, devletin küçültülmesi hedefinin gerçekleştirilmesine bağlanmaktadır. Banka'nın yönetişim anlayışı ile uygun bir perspektif içinde, açıklık, saydamlık ve katılım gibi hedefler konurken, kamu harcamalarının önemli ölçüde kısılmasının kurumsal dayanakları oluşturulmaktadır. AKP hükümeti döneminde Banka'nın yerleşik programlarına bire bir uyum söz konusudur. Ayrıca Acil Eylem Planı, Banka'nın ve IMF'nin programlarını destekleyecek bir anlayışa ve politik hedeflere sahiptir.

Ülke yardım stratejisinin birinci dayanağı olan "makroekonomik istikrar" bölümü, önemli ölçüde, Banka'nın "yapısal reformlar" olarak adlandırdığı ("devletin yeniden yapılandırılması" şeklinde de tanımlanan) kamu sektöründe hedeflediği değişimleri içermektedir. Banka kredilerini de daha çok bu alana yöneltmiştir. Bu doğrultuda, ilki 2001 Temmuz'unda, ikincisi ise 2002 Nisan'ında onaylanan PFPSALs ile desteklenen değişimlerin gerçekleşmesini istemiştir. İkinci PFPSAL'in ikinci ve üçüncü dilimlerinin ödemesi 2002 seçimlerinden dolayı ertelenmiştir. AKP hükümeti, iktidara gelir gelmez programın ilke ve hedeflerini benimsemiş ve Banka'dan iki dilimden oluşan üçüncü bir PFPSAL operasyonu hazırlaması talebinde bulunmuştur.

PFPSAL 3 için programın temel alanlarında (ki bunlar Banka tarafından "sorunlu alanlar" olarak tabir edilmektedir) "koşulluluk" güçlendirilmiştir. Bu alanlar:

-Çiftçiler için Doğrudan Gelir Destek Programını kurumsallaştıracak yasanın kabul edilmesi,

-Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun operasyonel bağımsızlığı üzerindeki sınırların kaldırılması,

-Vakıf Bank'ın özelleştirilmesi için yeni bir yol haritasının belirlenmesi,

-Bütçe ve bütçe dışı fonların kapatılmasından sonra "tahsis edilmiş gelir ve harcamalar sisteminin ortadan kaldırılması"dır (CAS, 2003: 22).

PFPSAL'ların ikisi de 2001-03 mali yılları için hazırlanan Ülke Yardım Stratejisi'nde belirlenen "kamu sektörünün yeniden yapılanması"nı desteklemek için verilmiştir. Banka'nın bu kredileri, IMF programı ile eşgüdüm içerisinde kullandırılmaktadır. Bu doğrultuda, Banka, kamusal harcamaların yönetimi konusu üzerinde odaklanmaktadır ve bunu yönetişim ile ilişkilendirmektedir. Bu dönemde, bütçe reformları, mali şeffaflık, hesap verebilirlik gibi konu başlıklarının öne çıktığını ve bunlara yönelik yasal ve kurumsal düzenlemelerin gündeme geldiğini görebilmekteyiz. Bunlara, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Yasası (2003), Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun (2002), Ulusal Yolsuzluk Karşıtı Stratejisi (2001) ve Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı (2003) gibi düzenlemeler örnek olarak verilebilir (CAS, 2003: 22-23). Dikkat çekici noktalardan biri, bu

yasal düzenlemelerin AB uyum yasaları içinde de yer almasıdır. Zaten Banka, Türkiye'deki stratejilerinin ana hedeflerinden birinin Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemek olduğunu önemle belirtmektedir.

İlk PFPSAL'ın üzerinde odaklandığı noktalardan biri de sosyal güvenlik sisteminin "kurumsal ve yapısal reformu"dur. Genel olarak ele alındığında PFPSAL operasyonlarının yerel yönetimler ve kamu hizmetinin dağıtımı gibi alanlar üzerinde de reformları başlatma niyeti taşıdığı belirtilmektedir (CAS, 2003: 23).

AKP'nin Acil Eylem Planı Banka'nın kamu sektörünü "eksilterek" dönüştürme hedefi ile uyum içindedir; parti iktidara geldikten sonra da yasal düzenlemeler kısa süre içinde gerçekleşmiştir. Banka da AKP'nin Acil Eylem Planı'nı desteklediğini açıkça ifade etmiştir. 2003 Ülke Yardım Stratejisi dokümanında, şu ifade yer almaktadır: "Banka, Hükümetin Acil Eylem Planı altında başlattığı, hukuksal ve yargı reformları alanlarındaki etkinliklerini desteklemeye hazırdır" (CAS, 2003: 23). Hukuksal düzenlemeler, ekonomik ve mali reformlar için gerekli yasal yenilikleri ifade ederken, yargı reformu, yargı organlarının, yönetiminin ve kaynak kullanımının yeniden düzenlenmesine gönderme yapmaktadır.

Dünya Banka'sının yönetişim stratejisinin temel unsuru olan, kapitalist pazarla bütünleşme amaçlı yasal ve kurumsal düzenlemeler, AKP hükümetinin yerine getirdiği başlıca uygulamalardır; böyle olmaya da devam edecektir.

2. Emeklilik Sistemindeki Değişiklik

Banka'nın Türkiye'deki emeklilik sistemine ilişkin koyduğu tanı, yine popülist amaçlarla emeklilik sisteminde mali sorunların yaratıldığı yolundadır. "Emeklilik sisteminde büyüyen açıkları"ı telafi etmek için 1990'lı yıllarda bir dizi değişiklik (emeklilik yaşının yükseltilmesi, emekli ..azaltılması, emekli maaşı ayarlamaları gibi) gündeme geldi. Banka'ya göre bu uygulamalar "depolitize" bir formülü içeriyordu (Değerlendirme Raporu, 2005: 22-23). Ancak, 90'lı yıllarda açık devam etti; çünkü değişiklikler uygulamaya konulamadı. Bunda, Banka'ya göre, Türkiye'deki mahkemelerin, değişikliklerin bazılarının emeklilik sisteminin mevcut katılımcılarına uygulanamayacağı yolundaki kararlarının da etkisi vardı.

2001 yılında, "kamu görevlilerinin reform paketinin tümüne karşı çıkacağı" kaygısı ile emeklilik konusu reform kapsamı içine alınmadı. Banka'ya göre, 1999 yılında yapılan değişikliklere karşın emeklilik ödemeleri çok fazladır, emeklilik yaşı çok düşüktür ve ödemeler çok uzun yıllar devam etmektedir. Bütün bunlar Türkiye'de yapısal reformların başarı şansını etkilemektedir.

Emeklilik sistemindeki açığın kapanması yönündeki istemler 2001 yılındaki PFPSAL'a dahil edilmemiştir; "bu açıktır ki gündemin zaten çok geniş kapsamlı olduğu ve siyasal dengenin paketin tümünü riske atmadan buna izin vermeyecek kadar hassas olduğu yönündeki görüşü yansıtmaktadır" (Değerlendirme Raporu, 2005: 23) Anlaşılan, 2001 yılında siyasi risk taşıdığı için güç görünen, emeklilik sistemindeki değişiklik önerisi, AKP hükümeti ile artık uygulanabilir olarak algılanmaya başlanmıştır. AKP hükümeti, 2005 yılında IMF ile yaptığı görüşmede, sosyal güvenlik reformunun 2006 Ocak ayının sonunda yasalaşacağı taahhüdünde bulunmuştur. 2006 yılında Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu ile reform uygulamaya geçirilmiştir. Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu ise hâlâ tasarı taslağı halindedir.

3. Tarımsal Sübvansiyonların Azaltılması

Banka'ya göre tarım sübvansiyonları "bütçede en ciddi açık kaynakları arasındaydı". Tarıma yönelik politikalar 2000'li yıllarda ağırlık kazanmıştır. 2000 yılında tarım girdi sübvansiyonları önemli ölçüde azaltılmış ve Doğrudan Gelir Desteği adı altında yeni bir program uygulanmaya başlanmıştır.

Banka 1996 tarım sübvansiyonları konusunda derinlemesine analitik bir inceleme başlatmıştır. "Bu husus hükümete sunulan gizli kayıtlı incelemelerde yer almıştır" (Değerlendirme Raporu, 2005: 22). Sübvansiyon rejiminin değişmesi Banka'nın Ekonomik Reform Kredisi, Tarım Reformu Uygulama Kredisi ve PFPSAL'ların bir parçası olarak gerçekleşmiştir.[9]

Doğrudan Gelir Desteği programının tarımda daha eşitlikçi bir yapıyı ortaya çıkaracağı yolunda Banka'nın bir iddiası vardı. Bu destek çiftçi başına 50 hektar ile sınırlandırılmıştır. Böylelikle, Banka'ya göre, büyük toprak

---

[9] AKP Başkanı Erdoğan 10 Temmuz 2003 tarihinde "Ulusa Sesleniş" konuşmasında, doğrudan gelir desteğini, Acil Eylem Planı'nda yer alan tarım sektörüne ilişkin önlemlerin bir uygulaması olarak anlatmıştır. Erdoğan'ın konuyla ilgili açıklamasından kısa bir pasaj vermek yeterince açıklayıcı olacaktır: "Konuyla ilgili olarak Acil Eylem Planı'nda ortaya konan çözüm önerileri doğrultusunda bir dizi tedbir uygulamaya aldık. Şimdi sizlere bu çalışmalardan kısaca bahsetmek istiyorum. Hepinizin bildiği gibi son yıllarda uygulanan tarım politikaları çiftçilerimizi çok olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Ekonomik güçlük içinde olan üreticilerimize yapılan tarımsal destekler, uygulamaya konulan "Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Reform Programı" çerçevesinde değişikliğe uğramış, tarımsal kredi sübvansiyonu ve girdi desteği kaldırılmış ürün fiyatına müdahale sisteminden vazgeçilmiştir. Bunların yerine, 2001 yılından itibaren girdi kullanımından bağımsız, sadece işlenmiş tarımsal arazi üzerinden, doğrudan gelir desteği verilmeye başlanmıştır. Çiftçi kayıt sisteminin oluşturulması ve tarımsal üretimle iştigal eden çiftçilerin ekonomik dalgalanmalardan fazla etkilenmemesi için doğrudan destek sağlanmasını amaçlayan uygulamaya, 2003 yılında da devam edilmektedir." (http://www.belgenet.com/2003/erdogan_100703.html), Erişim tarihi, 18.10.2006.

sahipleri daha önce tarım sübvansiyonlarından yararlanırken, bu uygulama ile fazla destek görmemektedirler.

Ne var ki gerçek, Banka'nın kurgusundan farklıdır. 2001 yılında başlatılan doğrudan gelir ödemeleri aksatılmış (2006 yılı ödemelerinin ne zaman yapılacağı henüz açık değildir); ödeme miktarı toprağın yüzölçümüne göre belirlendiğinden ağıl hayvancılığı ve seracılıkla uğraşanlar çok az pay alabilmişlerdir; fakat asıl önemlisi, ödemeler üretimden soyutlanarak bir tür "sosyal yardım" niteliği kazanmıştır (BSB, 2006: 85).

Sonuç

Dışa bağımlılık olgusunun, hükümetlerin siyasetlerinde belirleyici olduğunu saptamak ve böyle bir saptamadan hareket ederek çözümleme yapmak, eleştirelliği düşünce sürecine katmayı gerektiriyor kuşkusuz. Bir dünya sistemi olan kapitalist sistemin günümüzdeki işleyişinin önemli aktörleri olan uluslararası finans kuruluşları, Türkiye gibi birçok ülkenin siyasal karar alma süreçleri üzerinde belirleyici bir konumda bulunuyorlar. Bağımlılık, şu ya da bu hükümetin gücüne, siyasi tercihine bağlı olmaksızın "yapısal" bir süreç olarak işliyor. Dolayısıyla, herhangi bir dönemdeki herhangi bir hükümet değerlendirilirken, bu "yapısal" belirleyiciliği konu dışı bırakmak, çözümlemenin eleştirel değerini zedeliyor. Ne var ki sadece bu değişkenle hareket etmek de çözümlemenin eksik kalmasına ve eleştirelliğin başka bir açıdan zedelenmesine yol açabiliyor. İçsel etkenler gözlem dışı bırakıldığında dışa bağımlılığın her bir ülkede farklı biçimler alması açıklanamaz hale geliyor. Bununla bağlantılı bir başka husus, dışsal belirleyiciliğin içerideki siyasi karar alıcılar tarafından içselleştirilmesidir. Türkiye'deki siyasetin doğası artık bu rengi taşımaktadır. AKP hükümeti bu açıdan tipik bir örnek oluşturmaktadır.

AKP bağımlılığı içselleştiren politikaların iştahlı bir uygulayıcısıdır. Daha önceki Ecevit'in başbakanlığını yaptığı koalisyonun "çaresizlik"ten uyguladığı programı, AKP "gönüllü" bir şekilde uyguluyor. Bu açıdan 1980 sonrası Turgut Özal başbakanlığındaki ANAP hükümeti ile büyük bir benzerlik gösteriyor.

Bu yazıda, böyle bir içselleştirme sürecinin ayrıntılarına girilmeden ana noktaları üzerinde duruldu. Unutulmamalı ki AKP'yi diğer partilerden ayıran pek çok "özgül" siyasi, ideolojik, sınıfsal özellikleri vardır. Bunlarla birlikte bir değerlendirmeye girişmek iki boyutlu bir çözümleme yapmamızı gerektirdi. Bu yazıda tek yönlü bir çözümleme yapıp, AKP'nin en azından DB ilişkileri ve uygulanan ekonomik (ki aslında bu ekonomik olmaktan çok siyasidir) program açısından kendisinden önceki hükümetlerden farklılaşmadığı düşüncesi dile getirildi.

Dünya Bankası'nın uyguladığı programı meşrulaştırmak için dayandığı temel iddia, Türkiye'de uygulanan "popülist" politikaların ekonomiyi bir çöküş noktasına getirdiğidir. Bu aslında Banka ve IMF'nin birlikte geliştirdiği bir iddiadır; ekonomi ile siyaseti birbirinden ayırma, bir başka deyişle ekonomiyi "depolitize" etme gibi yeni liberallerin ağzına pelesenk olmuş daha genel bir iddiaya dayanır.

Siyasi vesayet, kayırmacılık, yolsuzluk gibi aslında kamu yararı gereği önlenmesi gereken pek çok hukuk dışı eylem ve işlem, sadece ekonominin daha iyi işlemesi, verimliliğin ve etkinliğin arttırılması gibi bir meseleye indirgenmiştir.

Popülist politikalardan vazgeçme, ekonomiyi siyasetten ayırma gibi iddialar aslında bir sınıf siyasetinin parçasıdır. Yabancı ya da yerli sermaye lehine, emekçi kesimlerin ise aleyhine işleyen bir siyasi programın haklılaştırıcı düşünceleridir. Bu düşüncelerden hareket ederek varılan nokta, kamu harcamalarının azaltılması, emekli sisteminin çökertilmesi, tarımda sübvansiyonların kaldırılmasıdır ve eğitimden sağlığa uzanan pek çok alanda dar gelirliler aleyhine gerçekleşen, kamu hizmetini ortadan kaldırıcı düzenlemelerdir. AKP hükümeti döneminde de bu program devam ettirilmiş, hatta AKP'nin Acil Eylem Planı'nın bu programla örtüştüğü bizzat Dünya Bankası ve IMF tarafından ifade edilmiştir.

Ana muhalefet partisinin iktidar partisini eleştirmesi gereken asıl nokta bu olmasına karşın, ne yazık ki AKP'ye yapılan muhalefet "laikliğin korunması" ve "irticanın yükselmesi" gibi meselelerle sınırlı kalmaktadır.

Kaynaklar

Bağımsız Sosyal Bilimciler, "2003 Başında Türkiye Ekonomisi ve AKP'nin Hükümet Programı Üzerine Değerlendirmeler", (http://www.bagimsizsosyalbilimciler/org, Erişim tarihi 10 Eylül 2006), 2003.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler; Tek Siyaset*, Ankara, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayını, 2006.

CAS, *2004-2006 İçin Türkiye Ülke Yardım Stratejisi*, Tam Metin, (http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/cas/20206814/CAS2003.tr.pd), 2003.

Palast, Gregory, "IMF's Four Steps to Damnation", *The Observer*, 29 Nisan, (http://www.stallman.org/imf-damnation.htlm, Erişim tarihi 15 Eylül 2006), 2001.

Popper, Karl, "Hayat Problem Çözmektir", *Hayat Problem Çözmektir; Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine* içinde, çev. A. Nalbant, YKY, İstanbul, 2006, ss. 203-211.

*Türkiye'de Dünya Bankası: 1993-2004 Ülke Yardım Değerlendirmesi (*2005) Dünya Bankası Bağımsız Değerlendirme Grubu, 20 Aralık, (www.oecd.org/dataoecd/63/27/36494162.pdf).

SINIF

Ak Parti'nin Sınıf Siyaseti*

Yrd. Doç. Dr. Güven Bakırezer**
Yrd. Doç. Dr. Yücel Demirer***

20. yüzyılın son otuz yılında doğup gelişen "Milli Görüş" hareketinden 21. yüzyıl başlarında AK Parti'ye, Türkiye'de dinsel-politik parti geleneği siyasal hayata damgasını vurdu. Türkiye'de dinsel-politik parti geleneğinin dinsel/kültürel boyutunu çalışmak seviliyor. Siyasetin sosyo-ekonomik sorunları görece dışlayan dar bir alana sıkıştırılmış olması ve yukarıdan aşağı batılılaşmak suretiyle gerçekleşen modernleşme sürecinin yarattığı kültürel çelişkilerin varlığı bu tutumu anlaşılır ve bir dereceye kadar da haklı kılıyor. Fakat bu ilginin arkasında Türkiye'de siyasal hayatın sınıfsal ayrımlardan çok kültürel ayrımlar ekseninde şekillendiğine dair yaygın bir inanç da var ve bu inancı küreselleşme sürecinde doğan kimlik sorunları daha da güçlendirdi. Milli Görüş hareketinin yükselmesi ve AK Parti'nin kuruluşunun ertesi yılında iktidar olması ve oylarını sonraki seçimlerde daha da artırması genellikle dinsel/kültürel eksende ve hatta dinsel taassup ile açıklanmak istendi. Biz kültürel sorunların ve çelişkilerin önemini inkâr etmemekle beraber sosyo-ekonomik konumların siyasal yönelimin temelinde olduğunu, kültürel/dinsel söylemin, zaman zaman görece bağımsız dinamikleri olsa da, daha çok sınıfsal çıkar ve çelişkilerin ifade ediliş biçimleri olarak anlam bulduğunu düşünüyoruz. Bu kısa yazıda bu meselenin tatmin edici bir biçimde tartışmasına olanak yok. O yüzden kendimizi dinsel-politik parti geleneğini ve yükselişini en iyi açıklayacağını düşündüğümüz sosyo-ekonomik çerçeveye referansla geleneğin sınıfsal kökenleri, temsil ettiği sınıf çıkarları, sınıf-

* Elinizdeki yazı daha önce *Mülkiye* dergisinde yayınlanmış olan makalenin geliştirilmiş ve düzeltilmiş versiyonudur. Eski yazıdaki bazı değerlendirmeler burada yeniden tartışılıp, geliştirilmiştir. Katkılarından dolayı İsmail Şiriner, Murat Aydın ve Aziz Çelik'e teşekkür ederiz.

** Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

*** Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

sal seçmen tabanı ve nihayet izlediği sosyal siyaseti ile sınırlayacağız. Asıl konumuz olan AK Parti kendini Milli Görüş kökeninden ayırmak istese de, başarısını yeni yönelimine olduğu kadar geleneğe de borçlu olduğu için Milli Görüş mirasını zorunlu olarak ele alacağız.

"Milli Görüş"ün Çelişkili Mirası: "Adil Düzen", Serbest Piyasa, Sosyal Yardım

Milli Görüş hareketi 1960'ların sonunda Necmettin Erbakan'ın Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Başkanlığı'ndan zorla uzaklaştırılması, ardından Nakşibendi tarikatının desteğiyle 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmesi ve 1970'de Milli Nizam Partisi'ni kurmasıyla başladı. Erbakan Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği Başkanlığı'na küçük ölçekli müteşebbislerin oylarıyla gelmiş ve görevinden ise kendisini istemeyen büyük tüccar ve sanayicilerin arzuları doğrultusunda hükümet tarafından uzaklaştırılmıştı. Erbakan o günlerde hükümetin büyük tüccar ve sanayiciyi desteklemesinden ve Anadolu'nun küçük girişimcisinin "üvey evlat" muamelesi görmesinden şikâyet ediyordu. Erbakan'a göre, Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği "komprador-mason" büyük tüccar ve sanayicileri temsil ediyordu. Milli Nizam Partisi bu sebeple, taşralı küçük müteşebbisin sınıfsal çıkarlarını dinsel-kültürel bir siyasal söylem aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyerek korumak üzere "milliyetçi ve mukaddesatçı" bir parti olarak kuruldu. Siyasi iktidarın kaynakları büyük tüccar ve sanayici lehine dağıtması karşısında, parti programı müteşebbisler arasında "fırsat eşitliği" talep ediyordu. Milli Nizam Partisi 12 Mart döneminde kapatıldı. Yerine 1972'de kurulan Milli Selamet Partisi aynı sınıfsal çizgiyi sürdürdü. Örneğin partinin programında organize sanayi bölgelerinde küçük üreticiyi örgütlemeyi ve bu amacın bir parçası olarak hiçbir üyenin %5 ten fazla paya sahip olamayacağı, en az 100 ortaklı şirketlerin kurulması savunuluyordu. 1970'ler boyunca Milli Görüş hareketinin siyasi söylemi içinde sosyal adalet meselesi de önemli bir yer tuttu; komşusu açken tok yatılamayacağına ilişkin hadis sıklıkla tekrarlandı. Hareketin meseleye yaklaşımı daha çok moral temeldeydi. Milli Nizam Partisi Programı'na göre bireye veya cemiyete önem atfeden yaklaşımların sosyal adalet anlayışı kusurluydu. Aslolan "içtimai adalet ve huzurun fertlerin içten gelerek hakka riayet etmesiyle kendiliğinden doğması" ve "devletin içtimai adalet tevziindeki rolü ikinci derecede kalan tamamlayıcı mahiyette bir rol"dü. İnsanlığın kurtuluşu ancak "ahlaki bir nizam" içerisinde gerçekleşecekti.[1]

[1] MNP ve MSP'nin doğuşu, sınıf tabanı ve görüşleri için bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss. 89-142. Milli Görüş hareketinin sınıfsal temelini durumları bozulan esnaf ve zanaatkâr çevrelerinde bulan bir analiz için bkz. Ahmet Yücekök, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 3. baskı, Gerçek

Milli Selamet Partisi 1973 genel seçimlerinde %11,8 ve 1977 genel seçimlerinde %8,6 oy almıştı. 1980'de Parti kapatıldı ve 1983'te kurulan Refah Partisi 1987 genel seçimlerinde sadece %7,2 oy alabildi. Fakat 1980'lerde uygulamaya konan yeni sağ politikaların gelir dağılımı ilişkilerini kötüleştiren yıkıcı sonuçlarının görülmeye başlanması ile birlikte, Milli Görüş hareketi 1990'larda yükseldi. 1991 genel seçimlerinde Refah Partisi çatısı altındaki sağ ittifak %16,8 oy alırken Parti'nin kendi oyları muhtemelen %10'u geçmişti. Parti 1994 yerel seçimlerinde %19 oy aldı ve bu arada İstanbul ve Ankara belediye başkanlıklarını da kazandı; 1995 genel seçimlerinden %21,4 oy oranı ile birinci parti olarak çıktı ve Temmuz 1996'da Doğru Yol Partisi ile koalisyon kurarak iktidara geldi.

1990'larda, çizginin tabanındaki sınıfsal farklılaşmanın artmasına paralel olarak, geniş anlamıyla sosyal siyaset bakımından hareketin içinde iki uç eğilim belirginleşti. Birincisi "Adil Ekonomik Düzen" broşüründe ifade bulan esnaf ve zanaatkârı korumaya yönelik korporatist projeydi. İkincisi MÜSİAD tarafından temsil edilen İslami sermayenin serbest piyasa görüş ve talebiydi. İktidar deneyimi sırasında, bu eğilimler arasında uygulanabilir bir sosyal siyaset pratiği gündeme geldi. Bu, İslami bir hayırseverlik söylemi ile yürütülen yoksul kesimlere yönelik bir sosyal yardım ve dayanışma pratiğiydi.

Hareketin söylem gücü vaktiyle sol ütopik bir proje olarak da değerlendirilen Adil Düzen programındaydı. İçeriğini oluşturan temalar 1980'lerden itibaren dile getirilmekle beraber Program Erbakan tarafından ancak 1991'de kaleme alındı. "Adil Ekonomik Düzen" broşürüne göre "milyonlarca insanı geçim sıkıntısı, açlık, sefalet, işsizlik ve geri kalmışlığa mahkum ederek ezmekte" olan mevcut "köle düzeni"ne karşı Adil Düzen "kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanları"nı alıyor, "mahzurlu ve zararlı yanlarını"na ise yer vermiyordu. Komünizm, "Emperyalizm ve Siyonizmin yürütücüsü" sermayedarların kitleleri serbestçe sömürüşünün doğru bir teşhisini yapmış ama çareyi gösterememişti. Sosyal adaleti bir temel insanlık görevi görmeyen kapitalist nizam insanı doyumsuz bir iktisadi varlık *(homo economicus)* olarak tanımlar ve yoksula ancak bir "sus payı" vererek zenginin konumunu korurken, temelde kuvveti üstün tutan batı medeniyetinin bir ekonomik düzeni olduğu için komünizm de temelde kapitalizm ile aynı noktadaydı ve bir "ezen-ezilen" düzeniydi. Adil Düzen'de devletin başlıca görevlerinden biri yurttaşlarına haysiyet ve onur içinde yaşayacağı koşulları sunmak ola-

Yayınevi, İstanbul, 1983, ss. 72-84. Milli Görüş hareketinin daha doğuşunda kültürel çelişkilerden ziyade sınıfsal çelişkilerin bulunduğu yönünde bir yorum için bkz. Serdar Şen, *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği: Refah Partisi, Adil Düzen ve Kapitalizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, ss. 14, 17-20.

caktı. Broşür'de devletin rolü doğal kaynakların ve bazı kamu teşebbüslerinin mülkiyetinin sahipliğinden başka ekonominin genel işleyişi için gerekli planlama rolü ile sınırlanıyor, üretim ve bölüşüm süreci devlet kontrolünde bürokratik bir korporatizm olarak adlandırılabilecek bir sistem içinde tasarlanıyordu. Fiyatlar ülkenin her yerinde aynı olacaktı; her vatandaş lonca veya bir ekonomik dayanışma grubunun üyesi olacaktı. Örneğin bir atölyede ne kadar işçi ve ne kadar ustanın çalışacağı lonca tarafından belirlenecekti. Faiz kurumuna dayanan kapitalist düzenden farklı olarak ekonominin bütün ajanları ekonomik faaliyetlere katılımlarından belirli bir pay alacaktı. Geliri vergilendirerek ekonomik etkinliği azaltan ve yoksulu ezen kapitalist sistemden farklı olarak devlet de üretime katkısını ayni olarak alacaktı. Devletin, işçi ve işverenin payları bir uzmanlar grubu tarafından belirlenecek ve önceden anayasada tarif edilmiş olacak; ücretler, işsizlik ve emeklilik maaşları ise yaş, eğitim ve liyakat gibi kriterlerle adil biçimde saptanacaktı. Herkes kişisel ödemenin olmadığı, genel bütçeden finanse edilen bir sosyal güvelik sistemi altında bulunacaktı.[2] Ancak Adil Düzen Programı belirsizliklerle doluydu. Metnin temel problemi bir yandan serbest piyasayı savunurken diğer yandan tüm önerilerinin devletin piyasa mekanizmasını kaldırması yönünü göstermesindeydi.[3] Belirsizlik ve çelişkilerine rağmen, 1980 ve 1990'ların küreselleşme ve serbest piyasa koşullarında ekonomik ve sosyal olarak yıkıma uğrayan geniş kitleler nezdinde metin kuşkusuz çok anlamlıydı.

Milli Görüş hareketinin içindeki ikinci eğilim, küreselleşme sürecinde serbest piyasa ilkelerini hızla benimsemekte olan İslami yeşil sermaye tarafından temsil ediliyordu. İslami sermayenin örgütü olarak 1990'da kurulan MÜSİAD, Malezya ve Endonezya gibi Müslüman ülkelere referansla müminler arasındaki ahlaki bağlara dayanan bir model içinde asgari devlet müdahalesiyle işleyen İslami bir serbest piyasa fikrini savunuyordu. Örgütün kurucu başkanı Erol Yarar'a göre örgütün üyeleri "ahlaklı kapitalist"lerdi.[4] Örgüt homo economicus yerine İslami eğitim aracılığıyla bencil doğasını bastırmayı öğrenecek *"homo İslamicus"* tipine dayalı bir toplum öngörüyordu.[5] İslami cemiyet ilişkileri içerisinde ne grev ve lokavta ne de

2 Necmettin Erbakan, *Adil Ekonomik Düzen*, Refah Partisi, Ankara, 1991.

3 Menderes Çınar, "İslâmi Ekonomi ve Refah'ın Adil Ekonomik Düzeni", *Birikim*, no. 59 (Mart 1994), ss. 26-32.

4 Berrin Koyuncu, "Küreselleşme ve MÜSİAD: Eklemlenme mi, Çatışma mı?" E Fuat Keyman (ed.), *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, içinde, s. 363, 367.

5 Bkz. Erol Yarar, *21. Yüzyıla Girerken Dünyaya Yeni Bir Bakış*, MÜSİAD Yayını, İstanbul, [ty]) ve Sabahattin Zaim, "Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları", Hüner Şencan (ed.), *İş Hayatında İslâm İnsanı: Homo Islamicus*, MÜSİAD Yayını, İstanbul, 1994, ss. 101-102.

sendikalara yer vardı.[6] Yarar'a göre Doğu Asya ülkelerinin başarısının ardında Batı tipi sosyal devlet uygulamalarına önem verilmemesi yatıyordu ve Türkiye bunu örnek almalıydı.[7] MÜSİAD'ın çalışma ilişkilerine yaklaşımı İslami ahlakı benimseyen Hak-İş tarafından hiç benimsenmedi. MÜSİAD'ın aksine Hak-İş örgütlü çıkar temsilinin ilkelerini Batı'da arıyordu. Hak-İş başkanı Salim Uslu'ya göre İslam insanlığın kurtuluşu için bir yol önermekle beraber sendikal harekette olduğu gibi somut problemler için çare olarak özel kurumsal çözümler önermez ve dolayısıyla gereken, islami değer ve kurumlarla uyumlu biçimlerde modern kurumlar oluşturmaktı.[8] Uslu'ya göre, bazı Müslümanların bütün problemlerin nedenlerini ahlaki değerlerin yokluğuna bağlamalarına rağmen çözüm geleneksel İslami ahlak olamazdı; Müslümanlar sınıf meselesini anlamak zorundaydılar.[9] Aynı İslami etiği paylaşan MÜSİAD ile Hak-İş'in yaklaşımları arasındaki bu derin ayrılık meselenin ahlaki değil ekonomik/sınıfsal çıkarlarla ilgili olduğunu göstermekteydi. Çok çarpıcı biçimde, Hak-İş sendikal örgütlenme güçlüğünü TÜSİAD'lı işadamlarının işyerlerinde değil, "İslam'da sendika var mı" diye itiraz eden MÜSİAD'lı işadamlarının işletmelerinde yaşamaktaydı.[10] Zira MÜSİAD'lı işverenler görece küçük ve orta boy işletmelerinde serbest piyasada rekabet şanslarını korumak ve sermaye birikimini sürdürebilmek için emek maliyetlerinin düşük olmasına özellikle ihtiyaç duymaktaydı.[11]

Refah Partisi 1980 ve 1990'larda giderek yoksullaşan geniş kitlelere pratikte ulaşma imkânını 1990'ların başlarında yönetimini elde ettiği belediyeler

6 Yusuf Balcı, "İslâm'da Çalışma İlişkileri", Şencan, *a.g.e.* içinde, ss. 113-127. Balcı'ya göre sendikalar ancak işçiler adına toplu sözleşme yapacak bir örgüt olarak var olabilirlerdi.

7 Yarar, 21. Yüzyıla Girerken, ss. 15-16, 21-22.

8 Ayşe Buğra, "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD - Hak-İş Karşılaştırması", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (ed.), *Sürekli Kriz Politikaları*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 141.

9 Engin Yıldırım, "Labor Pains or Achilles' Heel: The Justice and Development Party and Labor in Turkey", M. Hakan Yavuz (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2006, s. 237.

10 Şennur Özdemir, "MÜSİAD ve Hak-İş'i Birlikte Anlamak: Sınıflı Bir 'İslâmi Ekonomi' mi?" Yasin Aktay (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 842.

11 Özdemir'e göre işletme ölçeği hususu sendika aleyhtarı tutumun anlaşılmasında kilit önemdedir. TÜSİAD'lı işadamlarının büyük işletmelerinin yüksek profesyonellik düzeyinin aksine MÜSİAD'lı işadamları küçük ve orta ölçekli işletmelerinde zaman zaman işçileri ile beraber çalışmakta, beraber yemek yemekte, hatta işçilerin ailelerinin sorunlarıyla bile ilgilenmek durumunda kalmaktadırlar. "Girişimcinin kendisini yanında çalıştırdığı işçiden ayırmaması durumunda işçinin sendikalı olmasına gösterdiği tepkinin şiddeti de artabilmektedir." Müslüman girişimci yalnız sermayedar değil, aynı zamanda "işçiye yakın bir emektar" konumundadır. Özdemir, ss. 856-857. Oysa, küçük müteşebbis çıkarlarını işçisinden farklı görmediği için değil, tam tersine bu farkı gayet iyi kavradığı için sendika aleyhtarıdır. Sendikalar emek-gücü maliyetini artırarak küçük işletmenin rekabet gücünü azaltan kurumlar olarak görülür.

aracılığıyla buldu. 1990'lardaki seçim sonuçları Refah Partisi'nin yükselişinin merkez sol partiler aleyhine gerçekleştiğini ve özellikle de başarının şehirli kitlelerin oylarıyla geldiğini gösteriyordu. Bu şehirli kesimler esnaf ve zanaatkârlar ve çoğunlukla gecekondularda yaşayan düşük gelirli ve sosyal güvenlikten yoksun yeni göçmenlerdi. Refah Partisi bu kesimlere yardımlaşma ve hayırseverlik ahlakı içeren adil ve eşitlikçi İslami bir söylem ile yaklaştı; ama daha önemlisi taban örgütlenmeleri aracılığıyla kurduğu dayanışma ilişkileri ve yönetiminde oldukları belediyelerin imkânlarıyla yürüttükleri sosyal hizmet kampanyaları ile bu kitlelerle somut bağlar kurdu. Ücretsiz bilgisayar, üniversite hazırlık kursları, yiyecek, giyecek, yakacak yardımı, sağlık yardımı ve hatta para yardımı Parti'yi ulaşılabilir ve güvenilebilir bir örgüt haline getirdi.[12]

1990'larda, İslami sermayenin yükselişine paralel olarak serbest piyasacılık adil düzenin öngördüğü korporatist projeye baskın gelmeye başlamıştı. Fakat 1990'lar aynı zamanda yoksulluğun bir biçimde ve somut olarak azaltılmasının kaçınılmaz hale geldiği yıllardı. Refah Partisi soruna, belediyeler aracılığıyla ve sınırlı iktidarı dahilinde, ehil olduğu sosyal yardım pratiğini geliştirerek kısmi bir çözüm buldu. 28 Şubat sürecinde hareket bölündüğünde büyük tarafa kalan miras bu pratik olacaktı. Ama tek başına iktidarda olmanın getirdiği yeni ve kapsamlı sorumluluklarla.

AK Parti'nin Muhafazakâr Demokratlığı: Yeni-Sağ "Hayırseverlik"?

28 Şubat 1997'de iktidardaki Refah Partisi'nin ordudan aldığı uyarı hem ülkedeki siyasi iklimi hem de Milli Görüş hareketini esaslı biçimde değiştirdi. Parti'nin ortağı olduğu koalisyon Haziran 1997'de dağılmakla kalmadı, kapatılan Parti'nin yerine kurulan Fazilet Partisi'nin 1999 genel seçimlerinde oyları %15,4'e düştü. Fakat aynı tarihte yapılan yerel seçimlerde yeni partinin oyları %23,3'e çıkmıştı. Sonuç seçmenin her şeye rağmen hareketin belediyeler düzeyindeki sosyal hizmetlerinden memnuniyetini gösteriyordu. Yine de 28 Şubat süreci Milli Görüş hareketi içindeki ayrımı büyüttü ve nihayet 2001'de hareket içindeki yenilikçi kanat ayrılarak AK Parti'yi kurdu. Kasım 2002 genel seçiminde gelenekçi kanadın Fazilet Partisi'nin kapatılmasından sonra kurduğu Saadet Partisi %2,5 oy alırken, AK Parti %34,4 oy aldı. Milli Görüş hareketinin oyları yenilikçi partiye gitmişti. AK Parti 2004 yerel seçiminde %40,1 oy oranı ile iktidarını pekiştirdi ve nihayet Temmuz 2007

[12] Refah Partisi'nin belediyecilik performansının olumlayıcı olmaktan çok eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Uğur Akıncı, "The Welfare Party's Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey", *Middle East Journal*, Vol: 53, no. 1 (Kış 1999), ss. 75-94.

genel seçiminde %46,5 oy oranı ile Cumhuriyet tarihinin nadir seçim zaferlerinden birini elde etti.

AK Parti iktidara İslamcı bir parti olarak gelmedi. Tayyip Erdoğan Parti'nin Milli Görüş hareketinden ayrılığını göstermek üzere en başından beri "muhafazakâr demokrasi" kimliğini kullandı. Parti, Avrupa Birliği'ne katılımdan, çokkültürlülükten ve laiklikten yana bir söylem geliştirdi; ABD'nin desteğini alırken IMF'nin önerdiği yapısal dönüşüm programını sürdürme vaadinde bulundu. Tüm bunlar sadece iktidar olmak için merkeze doğru hareket etme ve siyasal meşruiyeti ülke dışında arama yönünde pragmatik adımlar değil, aynı zamanda Milli Görüş hareketi içinde Batı standartlarında demokrasi isteyen yeni bir Müslüman entelektüel kesimin doğuşunun ve yeni-sağ ekonomik politikalardan yana Müslüman işadamı sınıfının gelişmesinin sosyolojik sonucuydu.[13] Seçim sonuçlarında görüldüğü üzere, AK Parti'nin yeni çehresi, benimsediği yeni-sağ ekonomik konuma rağmen, yoksul kitlelerin merkez sol partiler yerine dinsel-politik parti geleneğine yönelme eğilimini güçlendirdi. AK Parti düşük gelir ve eğitim gruplarından gelen ve kendilerini eziliyor olarak algılayan kimselerin partisi haline gelirken, Cumhuriyet Halk Partisi refah düzeyi görece yüksek ve eğitimli grupların partisi olmuştu.[14]

AK Parti'nin teorik konumu programatik metinlerinde açıklıkla görüldüğü üzere yeni-sağ siyaset çizgisindeydi. AK Parti tüzüğünün 4. maddesinde, "AK PARTİ insanın, insanca yaşamasının yöntemi olan sosyal devlet anlayışının hayata geçirilmesine özel önem verir" deniyordu. Bununla birlikte Parti'nin "Kalkınma ve Demokratikleşme Programı"nda,[15] genel olarak her sağ partide olduğu gibi, müteşebbisleri teşvik etmek olarak anlaşılan iktisadi etkinliğe önem atfedilmekte, gelir dağılımı ve sosyal politika ekonomik etkinliğe tâbi kılınmaktaydı. Program "tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yana" olduğunu, devletin yerinin "ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında", ekonomideki işlevinin ise "düzenleyici ve denetleyici" olması gerektiğini ilan ediyor ve özelleştirmeyi savunuyordu. Ekonominin yapısal dönüşümü gereğini vurgulayan Program, ta-

---

13 Refah Partisi'nde başlayıp AK Parti'de tamamlanan liberal değişim üzerinde yeni İslami entelektüel kesimin ve yükselen İslami burjuvazinin rolü Hakan Yavuz tarafından vurgulanır. Bkz. M. Hakan Yavuz, "Introduction: The Role of the New Bourgeoisie in the Transformation of the Turkish Islamic Movement", M Hakan Yavuz (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti* içinde, ss. 1-19. Fakat burjuvazi sosyal liberal de olabilirdi. Dolayısıyla, İslami burjuvazinin yeni-sağcılığında küresel rekabet koşulları ve özellikle de İslami işletmelerin küçük ölçeği vurgu gerektirir.

14 Ergun Özbudun, *2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler*, TÜBA, Ankara, 2004, ss. 13-14, 21.

15 AK Parti, *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, AK Parti, Ankara, 2002.

rımdaki fazla istihdamın diğer sektörlere "sağlıklı" şekilde aktarılmasını sağlayacak politikaların geliştirileceğini belirtiyordu. Program "gelir dağılımındaki uçurumları düzeltecek" olma iddiasıyla yoksulluğu ortadan kaldırmayı vaat etmekteydi. Vergilerin sadece mali amaçla değil, ekonomik olmanın yanında "sosyal" amaçla da uygulanacağı belirtilirken, vergi sistemindeki "adil olmayan ve düşük gelirlileri ezen" uygulamaların terk edileceği, yeni sistemin "esnaf ve sanatkarları, işçi, memur, emekli ve dar gelirlileri" koruyacağı söyleniyordu. Ancak vergilerin "harcama ve yatırım" kararlarını etkilediğinden bahisle, Parti'nin "vergi sayısını azaltacak, vergi oranlarını düşürecek" olduğu ifade ediliyordu. Yani müteşebbisleri teşvik etmek üzere genel bir önlem olarak vergi oranlarının düşürülmesini öneren her sağ parti gibi AK Parti de aslında vaat ettiği sosyal amacın mali kaynağını zayıflatmayı planlıyordu. Benzer bir tutumla Program bir yandan sigortasız işçi çalıştırmayı kesinlikle önleyeceğini ilan etmekte, diğer yandan bunu gerçekleştirmek için, kayıt dışı işçi çalıştırmanın nedeni olarak görülen mevcut sigorta primlerinin "makul" bir seviyeye çekileceğini ilan ediyordu. Emeğin koşullarına gelince, Program temel haklar bakımından oldukça vaatkârdı: asgari ücretten alınan vergilerin kademeli olarak azaltılacağı, örgütlenme özgürlüğünün önünün açılacağı, sendikalaşmanın teşvik edileceği, kamu görevlilerinin grevli ve toplu sözleşmeli sendikal haklar ve özgürlüklere kavuşturulması için gereken mevzuat değişikliklerinin gerçekleştirileceği söyleniyordu. Program'da anılmayan "sosyal adalet" terimi ancak Kasım 2002 tarihli 58. hükümet programında, yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı bozukluğundan bahisle, uygulanacak ekonomik program ve politikalarda "sosyal adalet" gözetileceği belirtilmek suretiyle hatırlanacaktı.

Hükümetin sosyal politikalardan sorumlu genel başkan yardımcısı Nükhet Hotar 2003 sonlarında Parti'nin yayın organında yapılan bir söyleşide yoksulluk ve işsizliğin, gelir dağılımındaki adaletsizliğin ve eşitsizliğin ülkenin en önemli problemleri olduğunu belirttikten sonra ekonomik büyümenin ancak vatandaşların gelir seviyesine ve istihdam seviyesine yansıtılması halinde kalkınma örneği verilmiş olacağını vurgulamıştı.[16] Fakat kısa zaman sonra devletin sosyal sorumlulukların ağırlığı altında ezildiğini beyan etti.[17] Parti devletin sosyal sorumluluklarını paylaşacak sivil ajanlar aramaktaydı. 2004 yılında AK Parti, Liberal Düşünce Topluluğu'nun katkısıyla, "Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu"nu düzenledi. Sempozyumun amacı AK Parti'nin resmi görüşlerini ilan etmek olmamakla beraber, Parti'nin siyasi ideolojisini aradığı yerin sınırlarını göster-

16 "AK Parti'de MYK Üyesi Bir Kadın (Nükhet Hotar Göksel Röportajı)", *Türkiye Bülteni* (AK Parti Aylık Yayın Organı), Sayı: 6 (Kasım 2003), ss. 50-51.

17 Yıldırım, Labor Pains, ss. 239-240.

mekteydi. Bu bakımdan organizasyonun ortağının Hayek'çi liberalizmi gerçek liberalizm olarak sunarak Türkiye'de yeni-sağ için fikri temeller inşa etmeye çalışan Liberal Düşünce Topluluğu olması kendi başına anlamlıydı. Sosyal adalet ve fırsat eşitliği gibi nosyonlara karşı çıkarak yerlerine gönüllü hayırseverliği ikame etmeye çalışan Hayek'çi liberalizm aslında modern/sosyal liberalizmin dışına düşer ve daha doğru biçimde yeni muhafazakârlık olarak adlandırılmayı hak eder.[18] Sempozyum'da açıkça görüldüğü üzere, AK Parti'nin siyasi kimlik olarak benimsediği muhafazakâr demokrasi nosyonunun sosyal içeriği hayırseverlik ve özellikle de dinsel çağrışımlı bir hayırseverlik ahlakı ile doldurulmak isteniyordu.

Erdoğan'ın başdanışmanı Yalçın Akdoğan'ın Sempozyum'daki konuşması Parti'nin aradığı konumun kavramsal çerçevesini çiziyordu. Akdoğan'a göre, konjonktür ve sosyal şartların gereklerine göre bir muhafazakâr, serbest piyasa yanlısı da refah devleti yanlısı da olabilirdi. Akdoğan'a göre muhafazakâr demokrasi serbest piyasadan yanaydı: Bir sosyal demokrat sosyal dayanışma idealini devlet üzerinden gerçekleştirmeye çalışırken bir muhafazakâr aynı misyonu gönüllü demokratik kurumlar, sivil örgütler ve aile üzerinde gerçekleştirmeye çalışırdı.[19] Konuyla ilgili kitabında, Akdoğan AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi nosyonu ile aldığı konumu İngiliz İşçi Partisi'nin üçüncü yol nosyonu ile aldığı konuma benzetmektedir. Buna göre, ikisi arasında sadece toplumun farklı kesimlerini temsil etmek türünden işlevsel benzerlikler değil, programatik benzerlikler de vardı. Üçüncü yol yaklaşımı devletçi sosyal demokrasi ile serbest piyasacı neo-liberalizme bir alternatif oluşturmaya çalışırken, muhafazakâr demokrasi sosyalizme ve liberalizme bir üçüncü alternatif oluşturmaya çalışıyordu.[20]

Sempozyum katılımcılarından Murat Çizakça'nın İslam düşünce ve pratiğine referans ile yaptığı konuşması sosyal ama ütopik bir tınıya sahip olmakla beraber uygulanabilir boyutları ile yeni-sağ ekonomik politikalara destek verecek mahiyetteydi. Çizakça'ya göre, İslami ekonomik doktrinde faiz yasağının esas mesajı kâr-zarar paylaşımı ve bunun sanayideki uygulaması da işçilerin ücret yerine kâr payı almasıydı. İşçi-işveren arasındaki

---

18 Yaygın literatür Hayek'in de içinde bulunduğu siyasal ideolojiyi liberteryanizm olarak adlandırır. Hayek'in "liberalizm"inin "liberal taklitçi"lik olup aslında muhafazakârlık içinde daha rahat sınıflandırılabileceğini gösteren bir analiz için bkz. Michael Freeden, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996, ss. 298-311.

19 Yalçın Akdoğan, "AK Parti - Muhafazakârlık ve Demokrasi", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu, 10-11 Ocak 2004* (AK Parti Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı yayını), ss. 237-243.

20 Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 145-147.

uçurumu azaltması açısından kâr ortaklığı istenir bir seçenekti ve istihdam sorununa da çözüm olabilirdi. Çizakça'ya göre, İslami ekonomik doktrinde gelir dağılımının yolu vergiler değil, gönüllü dağıtım, yani sadaka veya vakıflardı. Klasik İslam iktisat tarihinde vergi yükü çok düşüktü ve *Kuran*'da belirtilen az sayıdaki vergilere ilave yapmak ancak vatan müdafaası amacıyla mümkündü. Osmanlılar da sadece bu amaçla ilave vergiler koymuşlardı. Vergi gelirlerinin hemen tamamının askeri hizmetlere ayrıldığı Osmanlı sisteminde eğitim, sağlık gibi hizmetler vakıflar eliyle gerçekleştirilmişti. Çizakça'ya göre bunun ardında pek anlaşılamamış bir hikmet vardı: Kuran'ın vermeye çalıştığı mesaj az vergi, küçük devletti ve bu da günümüz liberal ekonomi ilkelerine tamamen uygundu. Öte yandan sivil hizmetlerin vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilecek olması da sivil toplumu ve demokrasiyi güçlendirecekti.[21]

AK Parti'nin teorik konumu görece açık olmakla beraber, aynı şeyi pratiği için söylemek kolay değildi. Daha karmaşık görünen pratiği ayrıca teoriden belli bir sapma içeriyordu. Parti'nin pratiğini anlamak için, bizce, ilk olarak piyasada (üretim ve dolaşım) gelir dağılımı ve piyasa dışı yeniden bölüşüm düzeylerinde ayrım yapılmalıdır ve ikinci olarak da yeniden bölüşümün tarzına bakılmalıdır.

AK Parti iktidara gelirken ülkenin ana sorunu 2001 ekonomik krizinin nasıl aşılacağı ve işsizlik ve yoksulluk problemlerine nasıl çözüm bulunacağı idi. Kriz iki milyon kişiyi işinden etmişti ve krizin yükü alt sınıflar üzerindeydi. Etkinlik açısından bakıldığında, AK Parti'nin ekonomik performansı başarılı olarak değerlendirilebilir; bunun ardında esas olarak Parti'nin temel mali disiplin ilkelerine ve IMF tarafından tarif edilen yapısal reformlara bağlılığı vardı.[22] Bu çerçevede enflasyon da çarpıcı biçimde düşürüldü ve kontrol altına alındı. Enflasyon oranı 2001'de %68,5'ti, 2002'de %29,7'ye düştü, AK Parti döneminde ise 2003'te %18,4, 2004'te %9,3, 2005'te %7,7, 2006'da %9,6, 2007'de %8,4 oldu. Kümülatif enflasyon oranı AK Parti'nin ilk hükümet döneminde (2002-2006) %98 olarak gerçekleşti. 2005'te AB'ye katılım için müzakere takvimi alınışı ekonominin geleceğine ilişkin güvence yaratırken yabancı sermaye akışını da hızlandırdı. Böylece, 2002'de %7,9 ile başlayan ekonomik büyüme, AK Parti döneminde de aynı çarpıcı hızla sürdü: 2003'te %5,9, 2004'te %9, 9, 2005'te %7,6, 2006'da %6, 2007'de %4,5. AK Parti'nin ilk hükümet döneminde (2002-2006) kümülatif büyüme %43 oldu.[23]

---

21 Murat Çizakça, "Ekonomide Laik-Muhafazakâr Uzlaşması", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu/ 10-11 Ocak 2004* (AK Parti Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı yayını), ss. 109-111.

22 Ziya Öniş, "The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party", Hakan Yavuz (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ss. 214-217.

23 "Bağımsız Sosyal Bilimciler" adıyla örgütlenen sol iktisatçı grubun bu konudaki ciddi eleştirilerine değinmek gerekir. Grup her şeyden önce, resmi büyüme rakamlarının hesap-

Bugün özellikle büyük sermaye çevreleri ve bazı eleştirilerle beraber İslami küçük ve orta sermaye çevreleri ekonominin gidişinden ve Türkiye'nin küresel ekonomiye ve Avrupa'ya entegrasyonu yönünde atılan adımlardan memnun durumdalar.[24] Küreselleşmenin getirdiği post-endüstriyel fırsatlardan yararlanan beyaz yakalı ve görece yüksek ücretli orta sınıf da durumundan memnun olduğu tahmin edilebilir.

Buna karşın ekonomik büyüme ve uygulanan ekonomik politikalar piyasada elde edilen gelirler düzeyinde halkın çoğunluğunun refahına yansımadı. IMF tarafından yönlendirilen yapısal dönüşüm programının parçası olarak kırsal üreticiden çekilen destek önceki dönemlerden daha da büyük boyutlarda devam ediyor. 2000'lerde tarımda istihdamın payı her yıl birkaç puan azalmaktadır.[25] Tarımda tasfiyeyi en az yaşayan Doğu Karadenizli üretici de 2006'da hükümetin fındık kooperatifleri birliği Fiskobirlik'e desteğini çekmesi ile fındık fiyatının düşmesi sonucu kervana katılmış görünüyor.[26] Program'da sağlıklı gerçekleştirileceği vaat edilen ama aşırı hızlı yürü-

---

lanma biçiminin tartışmalı olduğunu belirtir. Ayrıca ekonomik büyüme ve istikrardan ciddi kuşku duyar. Büyümenin nedenlerinden biri olarak kriz sonrası atıl kapasite kullanımına vurgu yapar. Daha önemlisi dış borç artışının büyüme oranından daha yüksek oluşu ve doğrudan yabancı yatırımların çoğunlukla el değiştirme ve sermayeye katılma yoluyla gerçekleştiği, sabit sermaye stokunu artırmadığı, dolayısıyla garanti içermediğinden hareketle büyümenin kaynak ve araçlarını sorgular. Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin kırılgan bir özellik gösterdiğini, uluslararası faiz oranlarında veya kambiyo işlemlerindeki bir şokun yabancı sermaye akışını ve ekonomik büyümeyi durdurabileceğini iddia eder. Bkz. Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2007 İlkyazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış*, Ankara, Haziran 2007, bölüm II, III, IV. Online versiyon için bkz.
http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2007_Final.pdf (erişim 10 Ocak 2008).

24 Öniş, s. 220-224. MÜSİAD'ın 2007 seçimleri öncesindeki değerlendirmeleri ve hükümete önerileri için bkz. MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi 2007, MÜSİAD Yayını*, İstanbul, Haziran 2007. Online versiyon için bkz.
http://www.musiad.org.tr/img/yayinlarRaporlar/arastirma_raporlari_51.pdf?yayinRapor=235&k=5 (erişim 10 Ocak 2008).
Raporda AB üyelik müzakere sürecinin derinleştirilmesi istenmektedir. Şöyle deniyor: "Bir takım potansiyel mahsurlar içerebilecek olmakla beraber, Türkiye'nin uzun yıllar sonra yakaladığı değişim dinamiğinin sürdürülebilmesi için AB eksenli dışsal çapanın gerekli olduğu yeterince anlaşılmıştır." (s. 91).

25 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre ekonomik faaliyetin sektörel dağılımında tarımın payı %48,38'di. DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı: Türkiye, DİE*, Ankara, 2003, s. 216-219. Mart, Nisan, Mayıs 2008 *Hanehalkı İşgücü Araştırması* verilerine göre Nisan 2008'de tarımda istihdamın payı %26,4'e indi. TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Nisan Dönemi Sonuçları (Mart, Nisan, Mayıs 2008)",
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=2005 (erişim 13 Ağustos 2008).

26 Fiskobirlik 2005'te fındığa 7,5 YTL vermişti. Hükümet Fiskobirlik'e verdiği desteği çekince fındık alımı için elinde parası olmayan ve kredi bulamayan Birlik piyasada fiyatların düşmesine engel olamadı. Tepkiler üzerine Toprak Mahsülleri Ofisi devreye girerek 4 YTL'den fındık alımı başlattı. Fiskobirlik vadeli ödeme kaydıyla 5 YTL verdi. Eylül sonlarında TMO

tülen tarımın tasfiyesi, aynı hızla gerçekleşmeyen sanayileşme yüzünden esnaflaşmaya neden olmaktadır. 2001 krizini en şiddetli hisseden kesim esnaf ve zanaatkârdı ve 2002 seçimlerinde AK Parti'ye en çok oy veren kesim bunlardı.[27] Ticaret sicilinden silinen işyeri kayıt rakamlarından anlaşılacağı üzere bu kesimlerin yıkımı halen sürmektedir. Buna rağmen ticaret siciline yeni işyeri kayıtları silinen kayıtlardan daha hızlı artmaktadır.[28] 2001 krizinin neden olduğu, resmi rakamlara göre 2002'deki %10,3'ten 2006 ve 2007 yıllarında %9,9'a ancak düşürülebilen yüksek işsizlik oranı göz önüne alındığında,[29] dükkanını kapatan esnaf ve zanaatkârın tekrar benzer bir işi denemekten veya kayıt-dışı ücretli çalışmaya razı olmaktan başka çaresi görünmüyor. Bu olgular ışığında AK Parti'nin yapısal dönüşümü ve yüksek işsizlik oranını ücretleri baskı altında tutarak düşük emek maliyetli rekabetçi bir ekonomi yaratma hedefinin araçları olarak gördüğü de söylenebilir.

2002'de AK Parti'den seçilen milletvekillerinin yirmi biri MÜSİAD'lı iken sadece ikisinin Hak-İş'li olmasına rağmen,[30] Parti sendikalaşmış sanayi işçilerinin toplandığı merkezleri oluşturan işçi kentlerinin çoğunluğunda önemli bir başarı göstermişti.[31] İşçiler için vaatkâr taleplerle iktidara gelen AK Parti'nin emeğe saygı duyduğu söylense bile, iktidar pratiğine bakıldığında sermayenin çıkarlarını korumayı tercih ettiği açık görünmektedir. Mayıs 2003'te esnek iş saatleri ve geçici istihdam (part-time, sabit dönemli)

Fiskobirlik ile Birlik'in altyapı olanaklarını kullanmada ve Birlik'e kredi vermekte anlaştı. Her halükârda fiyatlar 2005'ten ve hatta 2004 yılından (5,25 YTL) düşüktü, üreticiyi memnun etmedi ve sorumlu hükümet görüldü. (2006 Ağustos ayı içinde Ordu'da fındık üreticilerinin büyük bir mitingi oldu, hükümet protesto edildi. Eylül'de Ordu milletvekili ve AK Parti Grup Başkanvekili Eyüp Fatsa, Ordu'nun bir ilçesinde yapılan festivalde kovalandı. AK Parti Perşembe ilçe örgütü toptan istifa etti.) Hükümet Haziran 2007 seçimleri öncesinde bir miktar yumuşayarak 5,1 YTL destek alım fiyatı açıkladı.

27 Özbudun, *2002 Seçimleri Işığında*, s. 20.

28 2001 krizine kadar hızla artan işletme sayısı kriz yılında aniden düştü ve 2002'de ticaret sicilinde kapanan işyeri sayısı açılanları geçerek tescilli işyeri sayısında net azalış görüldü. 2003'ten itibaren işyeri sayısı yeniden artmaya başladı. 2005 öncesi tescil ve terkin rakamları için bkz. TESK, "Yıllara Göre İşyeri Tescil ve Terkin Rakamları: 1995-2005", http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sicil/1.html (erişim 4 Temmuz 2006). 2005 ve 2006 yıllarında adeta bir deprem oldu ve Türkiye genelinde işletme sayısı 2005'te 86.106, 2006'da 55.751 azaldı. 2007 yılında ise açılan işletme sayısı kapananı geçti. TESK, "Türkiye Esanf ve Sanatkarlar Sicil Gazetesinde Yayımlanan İlanlar (2004 - 2008 Temmuz)", http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sicil/1.pdf (erişim 13 Ağustos 2008).

29 Resmi istatistiklere göre işsizlik oranı 2006'da %9,9'du, fakat Sönmez'e göre ümidini kestiği için iş aramayı bırakanlar hesaba katıldığında gerçek oran %16'ydı. Mustafa Sönmez, "Sayılmayan İşsizler Resmi İşsizlere Yaklaştı" (22 Kasım 2006), http://www.bianet.org/bianet/kategori/ekonomi/88130/sayilmayan-issizler-resmi-issizlere-yaklasti (erişim 12 Ağustos 2008).

30 Yıldırım, *Labor Pains*, s. 239.

31 *A.g.e.*, s. 218.

gibi önerileri kapsayan ve otuzdan az işçi çalıştıran işletmeleri iş güvenliğinden mahrum bırakan yeni iş yasasının kabul edilişi, sendikaların muhalefetine rağmen yapılan özelleştirmeler, işverenler tarafından sendikalaşmaya karşı yürütülen saldırılar karşısında sessizlik ve küresel piyasalarda rekabet adına grevlerin hükümet kararlarıyla ertelenmesi gibi uygulamalar bu çerçevede anılabilir.[32] AK Parti hükümeti Eylül 2006'da görüşülen Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı kabul etmekle beraber, parti programındaki vaatleri ile çelişkili biçimde, kimi maddelere çekince koydu. Bunların arasında memurların grev ve toplu pazarlık haklarını tanıyan 5 ve 6. maddeler (AB ülkeleri arasında bu maddelere çekince koymuş olan tek ülke Yunanistan'dı), çalışma sürelerinin kısaltılması ve çalışanlara yıllık en az dört haftalık ücretli izin öngören 2. madde ve çalışanların kendilerine ve ailelerine iyi bir yaşam düzeyi öngören 4. madde (bu maddedeki adil ücret hakkı çalışanı ailesi ile birlikte düşünüldüğünden asgari ücretin iki-üç katına çıkartılmasını gerektirecekti), 22. maddenin çalışma koşullarının ve ortamının düzenlenmesine katılma hakkı öngören fıkrası vardı. 2002-2006 arası %98 oranındaki kümülatif enflasyon oranı, yani yaklaşık iki katına çıkan fiyatlar göz önüne alındığında, 2002'de 184 YTL'den 2007'nin ilk yarısında 403 YTL'ye çıkan net asgari ücret artışı kümülatif enflasyon oranının üstünde gerçekleşti,[33] fakat 2002-2006 döneminde %43 olarak gerçekleşen kümülatif ekonomik büyümeden alınması beklenebilecek payın da oldukça altında kaldı. Ortalama ücretleri kestirmek ise kayıt-dışı istihdamın yaygınlığı yüzünden olanaklı değildir. Dahası, programındaki vaade karşın, AK Parti kayıt-dışı istihdamı önlemeye yönelik bir şey yapmadı. Her ne kadar 2002'den 2007'ye kayıt-dışı istihdam oranı %52'den %47'ye düştü ise de, bunun temel sebebi tarımın çözülmesi sonucu diğer sektörlere kayan ücretli işgücü miktarıydı ve 2001-2006 döneminde sanayi ve hizmet sektörlerinde ücretli ama sigortasız çalışanların oranı sırasıyla %26'dan %31'e ve %27'den %32'ye yükselmişti.[34]

AK Parti'nin teorik konumundan saptığı yer yeniden bölüşüm alanıydı, daha özel olarak da kamu sosyal harcamaları düzeyinde. Parti bir refah devletinden beklenen tüm yurttaşlara asgari bir refah düzeyi garanti edecek

32 Yıldırım, ss. 245-254.

33 2007'nin ikinci yarısında 419, dolayısıyla 2007 ortalaması 411. 2008'in ilk yarısında 435 ikinci yarısında 457 olarak saptandı, ortalama 446. asgari ücrette 2008'deki %8,5 artış 2007'de %8,4 olan enflasyon oranının çok az üstündeydi. Daha önce enflasyon oranının üstündeki artışlar seçim yatırımı gibi görünüyor.

34 Haki Pamuk ve Tuncay Teksöz, "İşgücü piyasasındaki yapısal dönüşüm ve kayıt içine geçiş süreci", TEPAV Değerlendirme Notu, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/isgücü_dn.pdf (erişim 6 Ağustos 2008).

formel yükümlülükleri kabul etmemekle beraber, daha iyi bir gelir dağılımı için devlet kaynaklarını kullanmaktan da kaçınamadı. Kesinlikle hayırsever kişi ve kurumların gönüllü yardımına bel bağlamadı.[35]

AK Parti'nin formel yükümlülüklerden kaçınma arzusu en iyi Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası yasasında görülür. Yasa 2006'da kabul edildi. Ancak eleştiriler üzerine yürürlüğe girmesi ertelendi ve bazı değişikliklerle Mayıs 2008'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından onaylandı. Yasa genel olarak karşılanan sosyal riskleri daraltmakta, koruma düzeyini düşürmekte, yararlanma koşullarını zorlaştırmaktadır. Özel olarak, görece yüksek gelir gruplarına ekonomik ve sosyal risklere karşı kamusal garantiler ve teşvikler verirken, prim ödemeye gücü yetmeyen düşük gelir gruplarını sosyal güvenlik kapsamının dışına itmektedir. Yasanın iyi tarafı zorunlu sigorta kapsamını genişletmesidir, kötü tarafı hem isteğe bağlı olarak sigorta kapsamına girebilmenin hem de kapsam içindekilerin yasadan yararlanabilmesinin prim ödeme şartına bağlanmış olmasıdır. Zorunlu sigorta kapsamı içine girmek için prim ödemeye gücü yetmeyen yoksulların, sigortalı ama prim ödeme gücünden yoksun esnaf ve köylülerin ve geliri brüt asgari ücretten az ve üçte birinden fazla olup genel sağlık sigortasından yararlanabilmek için destek primi ödemeye gücü yetmeyenlerin sayısı milyonları bulmaktadır. Yasanın eleştirilen pek çok yanları arasında, emekli aylıklarını enflasyon oranında yükseltmekle birlikte refahtan payı GSMH artışının sadece %30'u olarak saptaması, emeklilik yaşını erkekler için 60 ve kadınlar için 58'den 2036-48 yılları arasında kademeli olarak her iki cins için de 65'e çıkarması ve SSK kapsamında çalışanların prim ödeme gün sayısını 7.000'den 7.200'e çıkarması da sayılabilir.[36]

---

[35] Buğra'ya göre AK Parti hak temelli bir sosyal güvenlik/yardım anlayışı ile geleneksel yardım ilişkilerinin yerini alan modern hayırseverlik biçimleri (bağış toplama, mikro-kredi vb) arasında tereddüt içindedir. Başlangıçta fevkalade yabancı olduğu ilk nosyona özellikle AB sürecinde yaklaşmak zorunda kaldı. Avrupa Sosyal Dışlanmayla Mücadele Stratejisi'nin bir parçası olarak hükümetin yoksulluk ve sosyal dışlanma sorununun boyutlarını ortaya koyacak ve mücadele yöntemlerini belirtecek bir Sosyal İçerme Belgesi hazırlamayı 2003'te taahhüt etti ve 2004 sonunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı koordinasyonunda toplantılar başladı. Bu süreçte AK Parti sorunun hayırseverlik ile çözülemeyecek ciddiyetini anladı. AK Parti iktidarında sosyal siyaset sürecinin bu gerilimli eksende okunuşu için bkz. Ayşe Buğra, "AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık", *Toplum ve Bilim* 108 (Güz 2007), ss. 153-165.

[36] Yasanın ilk versiyonunun analizi için bkz Seyhan Erdoğdu, "Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu", *Mülkiye*, cilt. XXX, Sayı: 252, Güz 2006, ss. 211-236. Anayasa Mahkemesi'nin iptalinden sonraki tadilat ve 2008 baharında Emek Platformu ile uzlaşma arayışı sonucu yapılan değişiklikleri de kapsayan bir analiz için bkz. Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs 2008, ss. 242-256. Online versiyon için bkz. http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2008.pdf (erişim 17 Ağustos 2008).

AK Parti'nin gelir dağılımını iyileştirmek için hangi kaynağı yeniden bölüştürdüğü bölüşüm politikasını anlamak için hayati önemdedir. Parti iktidara geldiğinde vergi yükü olabileceği kadar orta ve alt kesimler üzerindeydi. Öyle kalmaya devam etti. AK Parti'nin sermaye sahiplerinden kaynak aktarması sermayenin teşviki politikası ile çelişkili olurdu. Parti'nin ilk iktidar dönemi boyunca kurumlar vergisi tahsilatının toplam vergi gelirleri içindeki payı dalgalanma gösterdiyse de pek değişmedi. Gelir vergisinde üst dilim vergi oranı 2005'te %45'ten %40'a, 2006'da da %35'e düşürüldü; 2006 değişikliğinde ücret dışı gelir dilimlerinin tümüne uygulanacak vergi oranları düşürüldü ise de ücret gelirleri zaten 5 puan daha düşük olarak vergilendirildiğinden ücretliler için bir şey değişmedi. Asgari ücretliyi gelir vergisinden muaf tutacak bir mevzuat değişikliği de yapılmadı. Vergi adaletinin en temel göstergelerden biri olarak toplam vergi hasılatı içinde dolaylı/dolaysız vergiler payına bakıldığında, gelir düzeyi gözetilmeden tüketimden alındığı için yükü nüfusun çoğunluğunu oluşturan düşük gelir düzeyli kitleler üzerinde olan dolaylı vergilerin ağırlığı AK Parti döneminde de sürdü. Dolaylı vergilerin payı AK Parti'nin iktidara geldiği yıl %66'ya çıkmıştı. AK Parti döneminin ilk yıllarında oran arttıysa da 2007'de tekrar %66'ya indi. Bu oranın anlamı için bir karşılaştırma yapılırsa, AB ülkelerinde dolaylı vergiler oranı ortalaması %35 civarındadır.[37]

Yeniden bölüşüm ilişkilerinin bu sınırlarına rağmen, AK Parti hükümeti kişilerin piyasada elde ettikleri gelirlerine piyasa dışı yollarla önemli katkıda bulundu. 2002-2006 döneminde sosyal harcamalar (eğitim, sağlık, sosyal koruma vb) için ayrılan miktarın GSMH'ya oranı artış gösterdi.[38] Başka deyişle, ekonomik büyümeden daha hızlı arttı.

Kamu sosyal harcamaları içinde en büyük artış eğitimde gerçekleşti. AK Partinin iktidara geldiği 2002'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın konsolide bütçedeki payı %7,6'ydı, bu oran 2003'te %6,9, 2004'te, %8,5, 2005'te %9,5, 2006'da %9,5, 2007'de %10,4 oldu. Bakanlık bütçesinin GSMH'ya oranı 2005 yılı hariç istikrarlı biçimde artarak 2002'de %2,66'dan 2007'de %3,40'a yükseldi.[39] Asıl

---

37 Rakamlar için bkz. "Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisinin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payı", http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_51.xls.htm (erişim 12 Ağustos 2008); "Gelir Vergisi Tarifesi", http://www.gib.gov.tr/index.php?id=460 (erişim 12 Ağustos 2008); "Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (1923-2007)", http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm (erişim 12 Ağustos 2008).

38 Parti'nin 2007 seçim bildirgesine göre, sosyal harcamaların miktarı 2002'de 47 milyar YTL iken 2006'da 108 milyar YTL'ye yükseldi, sosyal harcamaların milli gelire oranı 2002'de %17'den 2006'da %19'a çıktı. AK Parti, *Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam* (Haziran 2007), s. 88.

39 MEB, "GSMH ile konsolide bütçenin Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine oranları", *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2006-2007* (MEB, 2007), s. 169. Online versiyon için bkz.

önemlisi düşük gelir gruplarının eğitime erişimini artıracak girişimlerdi. Cumhuriyet tarihinde ilk defa ders kitapları 2003-2004 öğretim döneminden itibaren ilköğretim öğrencilerine, 2006-2007 öğretim döneminden itibaren ortaöğretim öğrencilerine ücretsiz olarak dağıtılmaya başlandı. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan "Şartlı Nakit Transferi" projesi kapsamında yapılan kaynak aktarımı ile en düşük %6'lık gelir grubundan annelere çocuklarını okula göndermeleri karşılığında aylık ödeme yapıldı. 2007'de ödeme miktarları ilköğretimdeki her bir oğlan için 18 ve her bir kız için 22 YTL, ortaöğretimdekiler için ise sırasıyla 28 ve 39 YTL'ydi ve bu şekilde yardım alan öğrenci sayısı yaklaşık 1,6 milyondu. Üniversite öğrencilerine verilen kredi ve burs 2002'de 45 YTL'den 2007'de 150 YTL'ye yükseltildi ve başvuran herkese kredi veya burs verildi.[40]

Sağlık Bakanlığı'nın genel bütçedeki payı reel olarak artmadıysa da, kamu sağlık harcamaları sosyal güvenlik kurumları ve yeşil kart sistemi ile yüksek oranda artırıldı. 2002'de 816 milyon YTL yeşil kart harcaması yapılmıştı, takip eden yıllarda bu miktar artarak 2006 ve 2007 yıllarında 2 milyar 870 milyona ulaştı.[41] Yeşil kart dağıtımı ise seçici ve keyfiydi. 2002 sonunda yeşil kart sahibi sayısı yaklaşık 13 milyondu, 2004 başlarında 13,4 milyon oldu, Mart 2004 yerel seçimlerinden sonra 6 milyon civarına kadar düşürüldü. Mart 2005'te 6,2 milyondan Temmuz 2005'te 9,3 milyona çıktı, Ağustos 2007'de 14 milyon oldu. Artışın birincil nedeni yerel yönetimlerin siyasi kaygılar ile müracaatlarda servet ve gelir ölçütlerini incelememeleri, ikincil neden de 2005 başında yürürlüğe konulan yeşil kartlı hastalara tüm hastanelerde muayene ve tüm eczanelerden ilaç alabilme kolaylığı ve katkı payından muafiyet sağlanmasıydı. Özellikle yoksul illerde kart dağıtımı il nüfusunun büyük çoğunluğunu kapsadı. Genel seçimden hemen sonra Ağustos ayından itibaren otomatik vize iptali sistemi ile vizesini yaptırmayanların kartları bloke edilmeye başlandı ve aktif kart sahipleri Nisan 2008 itibarıyla 8,6 milyona düşürüldü. Sağlık harcamalarının artışında hizmete erişimin kolaylaştırılmasının etkisi olmalıdır. 2005 başında ihtiyacı karşılamakta yetersiz SSK hastaneleri Sağlık Bakanlığı'na devredilmek suretiyle, kurumdan sigortalıların devlet hastanelerinden yararlanması sağlanmış oldu. Ayrıca serbest eczanelerden ilaç almaları mümkün hale getirildi. Nihayet, 2007 genel seçimlerinden hemen önce sevk almadan tüm devlet hastanelerine ve özel hastanelere doğrudan gitmeye izin verildi.

---

http://sgb.meb.gov.rt/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2006_2007.pdf (erişim 18 Temmuz 2008).

40 AK Parti'nin birinci dönem iktidarında eğitim alanındaki icraatı hakkında bkz. AK Parti, *Durmak Yok Yola Devam*, ss. 64-76.

41 Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın verdiği rakamlar. "Yeşil kart harcamaları 18 kat arttı", *Milliyet*, 25 Temmuz 2008.

Sosyal güvenlik kurumlarına aktarılan kaynak da önemliydi. Bu kaynaklar sayesinde kapsamı dar olsa da işsizlik sigortası maaş ödemeleri mümkün oldu. En geniş kesimleri çok daha somut olarak etkileyen ise emeklilik aylıklarında yapılan artırımlardı. Dönemin AK Parti Hükümeti SSK ve Bağ-Kur emekli aylıklarını enflasyona karşı korudu ve hatta çiftçiler için enflasyon oranının üstünde artırdı. SSK ortalama emekli aylığı 2002'de 276 YTL iken 2007'nin ilk döneminde 538 YTL'ye çıktı. Bağ-Kur'lu ortalama esnaf emekli aylığı 2002'de 261 YTL'den 2007'nin ilk döneminde 566 YTL'ye, ortalama çiftçi emekli aylığı 2002'de 110 YTL'den 2007'nin ilk döneminde 335 YTL'ye çıktı.[42] Bu rakamlara yılın ikinci yarısında ilk yarıda gerçekleşen %3,87 enflasyon oranında zam eklendi (2007 Bütçe Kanunu 30. madde gereği).

Toplumun en düşük gelirli kesimleri için en önemli kaynak aktarımı sosyal yardımlar aracılığıyla gerçekleşti. Değişik bakanlıklarca yapılan sosyal yardım miktarı 2002'de 1,4 milyarken, 2006'da 5,7 milyar YTL oldu. Sosyal yardım miktarının milli gelire oranı 2002'de %0,45'ten 2006'da %1,05'e yükseldi.[43] Bütçe dışında yer alan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun kaynakları bütçedeki açıkları kapamak için transfer edilmek yerine amacına uygun kullanıldı. 2003-2006 döneminde Fon'dan 4,7 milyar YTL sosyal yardım harcaması yapıldı. Eğitim, sağlık, gıda ve giyecek dışında, her yıl bir milyon tondan fazla kömür yaklaşık 1,8 milyon aileye ücretsiz olarak dağıtıldı.[44] AK Parti'nin sosyal yardım pratiğinin belki de en önemli bölümü belediyeler aracılığı ile yürütüldü. Hemen tüm AK Partili belediyelerde gıda, yakacak, barınma, giyecek yardımı muhtaçların başvurabileceği birimler bulunmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2005 yılında 24 binden fazla kişiye 11 milyondan fazla ve 2006 yılında 50 binden fazla kişiye 18 milyon YTL'den fazla nakdi yardım, 2006-2007 öğretim yılında 35 milyon YTL'den fazla eğitim yardımı yaptı, 2006 yılında 78 binden fazla aileye 11 milyon YTL'den fazla değeri olan alışveriş kuponu dağıttı.[45] İstanbul'da ayrıca daha küçük ölçekte ilçe belediyeleri de sosyal yardım yaptılar. Örneğin Bağcılar Belediyesi 2006 yılında yaklaşık 20.000 aileye 2,3 milyon YTL gıda, yakacak, barınma, sağlık, eğitim yardımı yaptı.[46] Bu tür yardımların

---

[42] AK Parti, *Durmak Yok Yola Devam*, s. 88.

[43] *A.g.e.*, s. 91.

[44] *A.g.e.*, ss. 92-95. Fondan yapılan yardımlar hakkında detaylı bilgi http://www.sydgm.gov.tr adresinde bulunabilir.

[45] İstanbul Büyükşehir Belediyesi sosyal hizmet ve yardımları için bkz. "Hizmet Sayılarımız", http://application2.ibb.gov.tr/SaglikveSosyalHizmetler/hizmetsayilarimiz.html (erişim 22 Temmuz 2008).

[46] *Bağcılar Belediyesi Faaliyet Raporu 2006*, s. 48. Online versiyon için bkz. http://www.bagcilar.bel.tr/dokumanlar/2006faliyetraporu.swf (erişim 28 Temmuz 2008).

kaynakları arasında yapılan yardıma kıyasla çok az da olsa/gösterilse özel kişi ve kurumlardan alınan bağışlar da vardı.[47]

Tüm bunlar AK Parti'nin yeniden bölüşümü hayırsever kişi ve kurumlara bırakmadığını açıklıkla gösterir. Dahası Parti gönüllü hayırseverlik alanını da tümüyle sivil girişimlere bırakmadı, engellilere yönelik "Gökkuşağı Projesi", eğitime sivil katkıyı artırmaya yönelik "Eğitime Yüzde 100 Destek" projesinde olduğu gibi bağış kampanyalarını teşvik etti. Hatta, anılan ikinci proje için yürütülen kampanyada hayırsever kişi ve kurumların bağışlarını vergiden muaf tuttu.[48] Öte yandan, dini eğilimi olan gönüllü yardım kuruluşları da AK Parti'nin sosyal yardım politikasına yardımcı oldular. 1996 yılında Kanal 7'de başlayan bir programın ardından 1998'de kurulan Deniz Feneri Derneği'nden 2008'e dek yardım alan kişi sayısı iki milyonu geçti. Dernek tarafından 2007 yılı içinde yapılan yardım yaklaşık 117 milyon YTL'ydi.[49] Daha mütevazı ölçekte yardım yapan kuruluşlar arasında 2002'de Samanyolu TV'de başlayan bir programın ardından 2004'te kurulan Kimse Yok mu Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği[50] ve 1995'te kurulan İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı[51] sayılabilir. Ayrıca çok sayıda İslami vakıf da sosyal yardımlaşma bağlamında etkin işlev görmektedir.

Piyasa dışından tüm bu kaynak aktarımlarının etkisini gelir dağılımı verileri özetler. Gelir dağılımının ne kadar adaletli olduğunu 1 (mutlak eşitsizlik) ile 0 (mutlak eşitlik) arasında gösteren gini-katsayısı 1994'te 0,49'dan 2002'de 0,44'e düşmüştü. AK Parti döneminde daha hızlı ve istikrarlı bir çizgide 2005'te 0,38'e düştü. 2002-2005 döneminde, nüfusun en zengin %20'lik grubu ile en yoksul %20'lik grubu arasındaki gelir farkı 9,5 kattan 7,3 kata düştü.[52] 2002-2006 döneminde açlık ve yoksulluk içindeki bireylerin nüfusa oranı da düştü: Açlık içindekilerin oranı 2002'de %1,35'ten 2006'da %0,74'e, yoksulluk içindeki bireylerin oranı 2002'de %26,96'dan 2006'da %17,81'e indi.[53]

---

47 Aziz Çelik bu yardımların kaynaklarının daha çok belediyeden ihale alan firmaların bağışlarından oluştuğunu, dolayısıyla bir yanıyla muhafazakâr sermaye çevreleri açısından bir tür zekât işlevi gördüğünü vurgulamaktadır. Aziz Çelik, "AKP'nin 'Muhafazakâr' Sosyal Politikası: Hak yerine Yardım, Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *Birgün* (11 Eylül 2007).

48 Buğra'nın bu projeleri, hükümetin "yoksulluk sorununu sivil topluma havale etmek konusunda epeyce kararlı olduğu"nu gösteren örnekler olarak anlamlandırdığını belirtelim. Buğra, "AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık", ss. 160-161.

49 Deniz Feneri Derneği için bkz. www.denizfeneri.org.tr.

50 Kimse Yok mu Derneği için bkz. www.kimseyokmu.org.tr.

51 İHH için bkz. www.ihh.org.tr.

52 Mahfi Eğilmez, "Gelir dağılımı ve yoksulluk", *Radikal,* 28 Aralık 2006; AK Parti, *Durmak Yok Yola Devam*, s. 32.

53 TÜİK, "2006 Yoksulluk Çalışması Sonuçları", http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=626 (erişim 20 Temmuz 2008).

AK Parti'yi Anlamak

Türkiye'de dinsel-politik parti hareketini iktidara taşıyan her şeyden önce sosyo-ekonomik nesnel şartlardı. İsim vermek gerekirse, dünyayı etkisi altına alan küreselleşme süreci ve buna Türkiye'de denk düşen yeni sermaye birikim modeli emekçi kitlelerin içinde yaşadığı sosyo-ekonomik şartları belirlediler.

1970'lerin ortalarında dünya ekonomisinde ortaya çıkan krize 1980'lerden itibaren verilen yanıt teknolojik ilerlemelerin de desteğiyle kaynakların küresel ölçekte daha rasyonel dağılımını sağlayacak tedbirler oldu. Küreselleşme denilen süreç, başlangıçta ağırlıkla serbest ticaret yoluyla mal/hizmet dolaşımını, giderek de serbest sermaye akışları yoluyla doğrudan uluslararası yatırımları görülmemiş ölçüde artırdı. Mal ticaretinin ağırlıkta olduğu 1980'lerde ulusal sermayeler için hem artık eskisi gibi iç pazarda tüketim kapasitesinin korunmasına bağımlılık azalmıştı hem de ücretler dış piyasalarda rekabet için önemli bir maliyet unsuru haline gelmişti. 1980'lerde emek maliyetlerini azaltmak için, 1990'larda üretimin yeni teknolojilere dayalı ve piyasadan gelen taleplere hızlı yanıt vermek üzere örgütlenmesi gereğinden ötürü esnek istihdam rejimine geçildi. Rejim çalışanların piyasada elde ettikleri gelirleri azalttığında, başlangıçta siyasi nedenlerle, giderek işgücünün niteliğini geliştirmeye ve tüketim kapasitesini korumaya yönelik iktisadi nedenlerle kayıpların piyasa dışından kaynak aktarımları ile kısmen tazmin edilmesi gerekti. Dahası sermayenin ulusal niteliğini yitirip küresel hale gelmesine paralel olarak, 1990'larda tüketim kapasitesinin küresel ölçekte korunması da önemli hale gelmeye başladı. Gelişmiş ülkelerde 1980'lerden, gelişmekte olan ülkelerde 1990'lardan itibaren kamu sosyal harcamalarının milli gelir içindeki payı hiçbir ülkede azalmadı, aksine arttı.[54]

Türkiye küreselleşme sürecine kendi özgül sosyo-ekonomik şartları ile girdi. 1970'lerin sonlarında iç pazarda tüketim kapasitesinin korunmasını gerektiren ithal ikameci sanayileşme modeli dinamiklerini tüketmiş, sınai faaliyet dışa açılmanın eşiğine gelmişti. 1980 askeri darbesi ile geçilen ihracata yönelik sanayileşme modelinde sermaye teşvik edilirken, görece yüksek olan ücretler tırpanlandı ve iş güvenliği zayıflatıldı, işgücünün en büyük kısmının istihdam edildiği tarımda ise sübvansiyonlardan vazgeçildi. Önceki dönemde kentlerin çektiği göç hareketi bu kez kırın itmesiyle hızını artırdı. Yetersiz sanayileşme hızı kent varoşlarında işsiz veya kayıt-dışı çalışan, yoksul ve sosyal güvenlikten yoksun kitlelerin birikmesine ve sokak satıcılığı veya esnaflaşmaya neden oldu. 1980'lerin sonuna doğru gelir dağılımı

[54] OECD, "Total Public Social Expenditure as a Percentage of GDP", *Social Expenditure Database (SOCX 2004),1980-2001*, http://www.oecd.org/dataoecd/56/37/31613113.xls (erişim 16 Temmuz 2008).

dengesi feci şekilde bozulmuştu, 1990'ların ikinci yarısına kadar da bir iyileşme görülmedi. Sosyal güvenlik bakımından ise 1980'lerden 1990'ların ortalarına Türkiye dünyanın en kötü refah devletlerinden biri haline geldi.[55] Fakat 1990'larda piyasa dışından bazı tedbirler almak kaçınılmaz olmuştu ve ilk elde sosyal yardım giderek önemli bir yer tutmaya başladı. 1990'larda ve özellikle de ortasından itibaren kamu sosyal harcamalarının milli gelir içindeki payı artmaya başlamış,[56] ve gini katsayısındaki düşmede görüldüğü gibi gelir dağılımı düzelme eğilimine girmişti.

Siyasal İslamın küresel ölçekte yükselişinin temelinde başarısız ekonomik modernleşme ve dünya ekonomisinin 1970'lerde girdiği kriz sonrası küreselleşmenin takip eden yıkıcı sonuçları vardır. Türkiye'de siyasal İslamın ve dinsel-politik parti geleneğinin yükselişi için de bu doğrudur. Milli Görüş hareketinin 1970'lerdeki oy tabanını piyasanın gelişmesine paralel olarak tehdit altına giren esnaf ve zanaatkâr vardı, 1990'lardaki yükselişi ise 1980'lerdeki tüm emekçi kesimleri etkileyen yıkım ve yoksulluğun bir sonucuydu. Hareket bu kitlelere sadece dinsel bir yardımlaşma söylemi ile yaklaşmadı, aynı zamanda cemaat örgütlenmeleri ve özellikle de 1990'larda elde ettiği belediyeler aracılığı ile somut bir yardım ağı kurdu. Fakat dünyanın başka yerlerindeki siyasal islami hareketlerde görülen radikallik derecesi Türkiye'de görülmedi ve 1990'ların ikinci yarısında tümden kayboldu. Bunda özel olarak 28 Şubat sürecinin siyasi etkisi olduysa da, Türkiye görece ekonomik gelişmişliği ve küreselleşmeye görece başarıyla eklemlenmesi ile başka Müslüman ülkelerden ayrılır. Türkiye'nin hem küreselleşme mağduru kitleleri kısmen tatmin edecek kaynakları ve hem de Müslüman kitle içinde küreselleşmeye eklemlenmiş bir kesimi vardı. Hareketin 28 Şubat sürecine direnecek ne sosyo-ekonomik bakımdan sistemin tümüyle dışında kalmış bir mağdurlar tabanı, ne de laik rejimle uzlaşmakta beis görecek kadar büyük sermaye ile çıkarları farklılaşmış bir İslami sermaye tavanı vardı. 1999 genel seçimlerinde hareketin oylarının düşmesi buna karşın yerel seçimde yükselmesi, halkın siyasi çatışma istemediğini ama hareketin belediyeler aracılığıyla yaptığı sosyal hizmetlerden de memnun olduğunu göstermekteydi. Cumhuriyetin yetiştirdiği İslami siyasi ve entelektüel kadroların formasyonu da 28 Şubat'a direnmeye müsait değildi.

Milli Görüş hareketi sadece siyasi alanda değil, sosyo-ekonomik alanda da söylem düzeyinde görece radikaldi. Bu radikallik islami ülkeler arasında kurulacak bir ekonomik bütünleşme önerisine ve bürokratik-korporatist adil

---

[55] Bkz. Tülay Arın, "Refah Devleti: Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (ed.), *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Kitap, İstanbul, 2004, ss. 68-93.

[56] OECD, "Total Public Social Expenditure as a Percentage of GDP", http://www.oecd.org/dataoecd/56/37/31613113.xls (erişim 16 Temmuz 2008).

bir sosyo-ekonomik düzen vaadine açıktı. Fakat gerek küreselleşme çağının serbest piyasa yönelimi ve gerekse henüz yeşermekte olan cılız İslami sermayenin korunmasız emek piyasası talebi, hem hareketin söylemine serbest piyasa vurgusunu çelişkili biçimde sokuyor, hem de adil düzenin vaat ettiği radikalliği pratikte retoriğe hapsediyordu. Refah Partisi'nin iktidarda kalmasına izin verilseydi çelişkinin pratikte ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldi. Çelişkinin nasıl çözüleceğini ise AK Parti gösterdi. Parti kendisini Milli Görüş hareketinden sadece siyasal İslamı terk ederek ayırmadı, küreselleşme sürecinde IMF politikalarını ve AB ile entegrasyonu benimseyerek ve Adil Düzen söylemini ikame edecek şekilde hayırseverlik söylemi kullanarak ayırdı.

AK Parti iktidara 2001 krizi sonrası çok özel bir konjonktürde geldi. Kriz sonrası genel olarak alım gücü düşmüş, işsizlik aniden ve büyük ölçüde artmış, esnaf yıkıma uğramış ve hiç görülmedik biçimde kepenk kapama eylemlerine girişmişti. Küresel finans kurumlarının ve AB'nin ekonomik olarak Türkiye'den beklediği ise mali istikrar önlemleri dışında her şeyden önce esnek istihdamı yaygınlaştırmak ve yapısal dönüşüm programına devam etmekti. AK Parti de kırdaki düşük emek verimliliğinden kurtulmak istiyor ve küresel piyasalarda sınai üretimin rekabet gücünü artırmak için düşük emek maliyetlerinin gereğine inanıyordu. Değinilen önerileri 2001 krizinin de sağladığı fırsatla önceki hükümetlerden daha kararlı biçimde benimsedi. Ekonomi çarpıcı büyüme oranları yakaladı, fakat esnek istihdamın derinleşmesi ve yapısal dönüşümün hızı yüzünden işsizlik sürdü, kayıtdışı istihdam ve esnaflaşma arttı ve genel olarak emekçi kesimlerin piyasada elde ettikleri gelirler düştü. Öte yandan hem siyasi olarak iktidarda kalma hem ekonomik olarak küreselleşmenin geldiği aşamada işgücünün niteliğini yükseltme ve tüketim kapasitesini artırma hem de sosyal olarak AB'ye katılım için gelir dağılımı dengesi düzeltme ve yoksulluğu azaltma kaygıları piyasa dışından kaynak aktarımını zorunlu kılıyordu. Bu doğrultuda ilkin ve en önemli olarak, kamu sosyal harcamalarının artışı milli gelirin büyümesini bile geçti, ikinci olarak belediyeler önemli sosyal yardımlarda bulundular, daha az etkili olarak da sivil örgütler ve kampanyalar yardım için teşvik edildiler.

Literatür AK Parti'nin sosyal siyasetinin hayırseverlik olduğunda birleşiyor. Buna karşın, tek başına "hayırseverlik" olgusu Parti'nin sosyal siyasetini anlamak için yetersizdir. Her şeyden önce AK Parti devletin piyasada taraflar arasındaki ilişkiye müdahale etmediği erken kapitalizm dönemine bir geri dönüşü savunmaz. Öyle de olmak zorundadır, zira 20. yüzyıl devleti entelektüel mülahazalar ne olursa olsun geriye dönüşsüz biçimde piyasa ilişkilerine müdahale eden sosyal devlettir. AK Parti'nin iktidar pratiği de

piyasadaki ilişkileri kendi haline bırakacak kadar düzeltici müdahaleden kaçınmaya ve sosyal devleti ortadan kaldırmaya dönük değildir. Parti "sosyal adalet" kavramını kullanmayı sevmiyor, çünkü bilinen anlamıyla sadece piyasa dışında değil piyasa içinde de sağlanmış bir adalet anlayışını içeren terimin küreselleşme sürecinin gerçekliği ile uyuşmadığını düşünüyor ve piyasa mekanizması lehine reformlarla piyasada adaletten çekilmeye çalışıyor.

İkinci olarak, hayırseverlik salt bir yardım faaliyetini anlattığı ölçüde AK Parti'nin sosyal politikasını anlatmak için yetersizdir. Küreselleşme sürecinin gerekleri doğrultusunda AK Parti kamu sosyal harcamaları yapmak ve bunları artırmak suretiyle gelir dağılımına piyasa dışından müdahale etmekte ve bununla övünmektedir. Dolayısıyla yeniden bölüşümcüdür. İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin lideri Thatcher'ın "toplum diye bir şey yoktur, sadece bireyler ve aileler vardır" sözüyle ölümsüzleştirdiği düstur da ardından gelenler tarafından terk edilmiştir. Cameron'a göre "toplum diye bir şey vardır, yalnız bu devlet ile aynı şey değildir". AK Parti Thatcher'ın değilse de Cameron'un Muhafazakâr Parti'sine benzemekle beraber, Akdoğan'ın AK Parti'yi İngiliz İşçi Partisi'ne benzeten sol yaklaşımı belki iyimser ama tümüyle de yersiz değildir.

Üçüncü olarak da, hayırseverlik sivil kişi ve kurumların bir etkinliğini çağrıştırdığı ölçüde yanlış yönlendiricidir. Hayek dahil, modern devletin muhtaçlara yardımı daima savunulagelmiş ve modern devlet de bunu uygulamak zorunda kalmıştır. AK Parti de devletin sosyal yardım alanından çekilmesini savunmadığı gibi, aksi yönde kuvvetli bir pratiği de benimsemiştir. TÜSEV'in 2004'te yürüttüğü ve içinde Çizakça'nın da yer aldığı "Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet" araştırması kapsamında uygulanan anket sonucuna göre, din güdümlü bağışlar tahmin edildiği kadar yüksek olmayıp, zekât ve fitre oran ve miktarları oldukça düşük çıkmıştı. Dahası anket yapılan kişiler yoksullara yardımın zenginlerden ve vatandaşlardan önce devletin görevi olduğunu düşünüyordu.[57] Bu sonuç ve Türkiye'de sosyal yardıma muhtaçların yaygınlığı göz önüne alındığında, hayırseverlik sivil kişi ve kurumlara bırakılamayacak kadar ciddi bir işti. O yüzden Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, yeşil kart sistemi ve belediyelerin ihale karşılığında aldıkları bağışlar yoluyla sosyal yardım yapması zorunluydu. AK Parti'nin sosyal siyasetini adlandırmak için, tüm yetersizliklerine rağmen daha iyisinin yokluğunda, hayırseverlik kavramı kullanılacaksa, bunun sosyal adaleti bilinen anlamıyla

[57] TÜSEV, *Sivil Toplum ve Hayırseverlik Araştırmaları 2004-2006,* TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 30, 34-35. Online versiyon TÜSEV'in web sitesinde bulunabilir.

ikame etmeye yönelik olduğu hatırlanmalı ve kamusal bir hayırseverlik olduğu vurgulanmalıdır.[58]

Genel olarak değerlendirildiğinde, AK Parti'nin sosyal siyaseti ekonomik büyümenin ajanı olarak görülen sermayenin teşvikini esas alır. Küresel piyasalarda rekabet gücü söylemi ile kastedilen ve vergi politikasında, ücret ve diğer emek maliyetleri politikasında ve özellikle kayıt-dışı istihdama göz yummada ve bunu önleyecek gerçek tedbir olan sendikalaşmanın teşvik edilmemesinde, istenirse var olan işlerin paylaşımı suretiyle kaldırılabilecek işsizliğe izin vermekte izlenen amaç budur. Her ne kadar sosyal harcamalar için kullanılan söylem yurttaşlık ve insan hakları kavramlarını içerse de, bu harcamalar dahi üretkenlik ve işgücünün niteliğine yapılan vurgularda görüldüğü üzere sermayenin ihtiyaçları çerçevesinde düşünülmekte ve planlanmaktadır. Özel olarak, kendi paradigması içinde değerlendirildiğinde ise, AK Parti'nin elindeki kaynakları ne kadar etkin kullandığı tartışmaya açıktır. Parti halen sanayide düşük emek maliyetlerini küresel piyasada rekabet için avantaj olarak görmekte ve olabildiğince bundan yararlanacak politikalarını sürdürmektedir. Fakat Türkiye'nin düşük emek maliyetli bir ekonomi kalarak rekabet etme şansı, Çin ve Hindistan gibi ekonomiler varken olanaksızdır. Dolayısıyla, nüfus artışı da durma noktasına yaklaştığına göre, işgücünün korunması için sağlığa ve niteliğinin yükseltilmesi için eğitime daha fazla kaynak aktarımı zorunludur. Parti politikası sağlığa kaynak aktarılmasını sağlamasına rağmen, sağlık alanındaki ticarileşme bu çok özel hizmetin kalitesini giderek düşürmektedir. Parti eğitime kaynak aktarıyor, ancak altyapı ve erişime verdiği önemi kaliteye verdiği henüz söylenemez. Özellikle küreselleşme sürecinin eğilimlerinden biri olarak zihinsel emeğin giderek önem kazanması, otomasyon eğiliminin olduğu sanayi sektörü aleyhine hizmet sektörünün büyümesi, eğitimin sadece yayılmasını değil kalitesinin yükseltilmesini de önemli kılmaktadır.

AK Parti'nin geleceği sosyal siyasetine, sosyal siyaseti de ekonomik büyümenin sürmesine ve AB'ne katılım sürecinin ilerlemesine bağlıdır. AK Parti'nin talihi bu iki sürecin üst üste gelmiş olmasıdır. AB süreci sadece ekonomik istikrar ve büyümeyi daha güvenli kılmamakta, aynı zamanda AB sosyal mevzuatı ve sosyal dengeleri yönünde uyumu da zorunlu kılmaktadır. AK Parti piyasada emek maliyetini kontrol altında tutsa dahi, ücretleri AB standartlarına yükseltmek zorunda kalacaktır. Ayrıca piyasa dışından

---

58 TÜSEV'in anılan araştırmasını yürütenler küresel ölçekte tanımlanmakta ve irdelenmekte olduğunu belirttikleri yeni bir kavram olarak literatüre "sosyal adalet için hayırseverlik" öneriyorlar. TÜSEV, s. 23-24. Öneride sosyal adalet teriminden vazgeçilmemesi anlamlı, ancak araştırmayı yürütenler hayırseverliği sivil toplumun bir etkinliği olarak tanımlarken devlete bir rol biçmiyorlar.

kaynak aktarmaya devam edecektir. Emekçi kesimler açısından bakıldığında, gerek ekonomik büyüme ve gerekse siyaseten yeniden bölüşüm genel olarak refahı yükseltecek olmasına rağmen, bu durumun güvensiz çalışma hayatının sosyal maliyetiyle birlikte geleceği öngörüsünde bulunmak mümkündür.

Kaynakça

AK Parti, *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, Ankara, 2002.

AK Parti, *Güven ve İstikrar İçinde Durmak Yok Yola Devam*, Haziran 2007.

"AK Parti'de MYK Üyesi Bir Kadın (Nükhet Hotar Göksel Röportajı)", *Türkiye Bülteni* (AK Parti Aylık Yayın Organı), sayı 6 (Kasım 2003), ss. 50-51.

Akdoğan, Yalçın, "AK Parti - Muhafazakârlık ve Demokrasi", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu/ 10-11 Ocak 2004* (AK Parti Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı yayını), ss. 227-246.

Akdoğan, Yalçın, *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Akıncı, Uğur, "The Welfare Party's Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey", *Middle East Journal* 53, no. 1 (Kış 1999), ss. 75-94.

Arın, Tülay, "Refah Devleti: Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (ed.), *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Kitap, İstanbul 2004, ss. 68-93.

Bağcılar Belediyesi Faaliyet Raporu 2006,. Online versiyon için bkz. http://www.bagcilar.bel.tr/dokumanlar/2006faliyetraporu.swf (erişim 28 Temmuz 2008).

Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2007 İlkyazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış*, Ankara, Haziran 2007. Online versiyon için bkz. http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2007_Final.pdf (erişim 10 Ocak 2008).

Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs 2008. Online versiyon için bkz. http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2008.pdf (erişim 17 Ağustos 2008).

Bakırezer, Güven ve Yücel Demirer, "Ak Parti'nin Sınıf Siyaseti" *Mülkiye*, cilt XXX, sayı 252, Güz 2006, ss. 19-31.

Balcı, Yusuf, "İslâm'da Çalışma İlişkileri", Hüner Şencan (ed.), *İş Hayatında İslâm İnsanı: Homo Islamicus,* MÜSİAD Yayını, İstanbul, 1994 içinde, ss. 113-127.

Buğra, Ayşe, "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD - Hak-İş Karşılaştırması", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (ed.), *Sürekli Kriz Politikaları,* Metis Yayınları, İstanbul, 2004 içinde, ss. 126-147.

Buğra, Ayşe, "AKP Döneminde Sosyal Politika ve Vatandaşlık", *Toplum ve Bilim* 108 (Güz 2007), ss. 143-166.

Çelik, Aziz, "AKP'nin 'Muhafazakâr' Sosyal Politikası: Hak yerine Yardım, Yükümlülük Yerine Hayırseverlik", *Birgün* (11 Eylül 2007).

Çınar, Menderes, "İslâmi Ekonomi ve Refah'ın Adil Ekonomik Düzeni", *Birikim*, no. 59 (Mart 1994), ss. 26-32.

Çizakça, Murat, "Ekonomide Laik-Muhafazakâr Uzlaşması", *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu/ 10-11 Ocak 2004* (AK Parti Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı yayını), ss. 105-112.

DİE, *2000 Genel Nüfus Sayımı: Türkiye*, DİE, Ankara, 2003.

Eğilmez, Mahfi, "Gelir dağılımı ve yoksulluk", *Radikal* (28 Aralık 2006).

Erbakan, Necmettin, *Adil Ekonomik Düzen*, Refah Partisi, Ankara, 1991.

Erdoğdu, Seyhan, "Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu", *Mülkiye*, cilt XXX, sayı 252, Güz 2006, ss. 211-236.

Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996.

"Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergisinin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payı", http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_51.xls.htm (erişim 12 Ağustos 2008).

"Gelir Vergisi Tarifesi", http://www.gib.gov.tr/index.php?id=460 (erişim 12 Ağustos 2008).

"Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (1923-2007)", http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm (erişim 12 Ağustos 2008).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, "Hizmet Sayılarımız", http://application2.ibb.gov.tr/SaglikveSosyalHizmetler/hizmetsayilarimiz.html (erişim 22 Temmuz 2008).

Koyuncu, Berrin, "Küreselleşme ve MÜSİAD: Eklemlenme mi, Çatışma mı?" Fuat Keyman (ed.), *Liberalizm, Devlet, Hegemonya,* Everest Yayınları, İstanbul, 2002 içinde, ss. 358-376.

MEB, "GSMH ile konsolide bütçenin Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine oranları", *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2006-2007*, MEB, 2007. Online versiyon için bkz. http://sgb.meb.gov.rt/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2006_2007.pdf (erişim 18 Temmuz 2008).

MÜSİAD, *Türkiye Ekonomisi 2007* (İstanbul: Haziran 2007). Online versiyon için bkz. http://www.musiad.org.tr/img/yayinlarRaporlar/arastirma_raporlari_51.pdf?yayinRapor=235&k=5 (erişim 10 Ocak 2008).

OECD, "Total Public Social Expenditure as a Percentage of GDP", *Social Expenditure Database (SOCX 2004),1980-2001*, http://www.oecd.org/dataoecd/56/37/31613113.xls (erişim 16 Temmuz 2008).

Öniş, Ziya, "The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party", M Hakan Yavuz (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2006 içinde, ss. 207-234.

Özbudun, Ergun, *2002 Seçimlerinde Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler* TÜBA, Ankara, 2004.

Özdemir, Şennur, "MÜSİAD ve Hak-İş'i Birlikte Anlamak: Sınıflı Bir 'İslâmi Ekonomi' mi?" Yasin Aktay (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt. 6 İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 içinde, ss. 837-869.

Pamuk, Haki ve Tuncay Teksöz, "İşgücü piyasasındaki yapısal dönüşüm ve kayıt içine geçiş süreci", TEPAV Değerlendirme Notu, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/isgücü_dn.pdf (erişim 6 Ağustos 2008).

Sarıbay, Ali Yaşar, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı,* Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Sönmez, Mustafa, "Sayılmayan İşsizler Resmi İşsizlere Yaklaştı" (22 kasım 2006), http://www.bianet.org/bianet/kategori/ekonomi/88130/sayilmayan-issizler-resmi-issizlere-yaklasti (erişim 12 Ağustos 2008).

Şen, Serdar, *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği: Refah Partisi, Adil Düzen ve Kapitalizm,* Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

TESK, "Türkiye Esanf ve Sanatkarlar Sicil Gazetesinde Yayımlanan İlanlar (2004 - 2008 Temmuz)", http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sicil/1.pdf (erişim 13 Ağustos 2008).

TESK, "Yıllara Göre İşyeri Tescil ve Terkin Rakamları: 1995-2005", http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sicil/1.html (erişim 4 Temuz 2006).

TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Nisan Dönemi Sonuçları (Mart, Nisan, Mayıs 2008)", http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=2005 (erişim 13 Ağustos 2008).

TÜİK, "2006 Yoksulluk Çalışması Sonuçları", http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=626 (erişim 20 Temmuz 2008).

TÜSEV, *Sivil Toplum ve Hayırseverlik Araştırmaları 2004-2006,* TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2006.

Yarar, Erol, *21. Yüzyıla Girerken Dünyaya Yeni Bir Bakış,* MÜSİAD Yayını, İstanbul, [ty]).

Yavuz, M. Hakan, "Introduction: The Role of the New Bourgeoisie in the Transformation of the Turkish Islamic Movement", M Hakan Yavuz (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti,* The University of Utah Press, Salt Lake City, 2006 içinde, ss. 1-19.

"Yeşil kart harcamaları 18 kat arttı", *Milliyet* (25 Temmuz 2008).

Yıldırım, Engin, "Labor Pains or Achilles' Heel: The Justice and Development Party and Labor in Turkey", M Hakan Yavuz (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti,* The University of Utah Press, Salt Lake City, 2006 içinde, ss. 235-257.

Yücekök, Ahmet, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983.

Zaim, Sabahattin, "Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları", Hüner Şencan (ed.), *İş Hayatında İslâm İnsanı: Homo Islamicus,* MÜSİAD Yayını, İstanbul, 1994 içinde, ss. 101-112.

2000'ler Türkiye'sinde AKP, Hâkim Sınıflar ve İç Çelişkileri

Mustafa Sönmez*

Kapitalist özelliği ağır basan herhangi bir toplumsal formasyonda iktidar hâkim sınıflardan oluşan bir bloğun kontrolündedir. Emeğe karşı oluşturulan bu blok yine de monolitik bir yapı değildir; iç çatışmaları, iç bilek güreşleri olan bir koalisyondur. İktidar üstündeki çoğu mücadele, özünde bu hâkim sınıf bileşenleri arasında cereyan eder. Dolayısıyla, tarihi ve geleceği okuma çabasında hâkim sınıf mücadelelerinin doğru tanımlaması, doğru tahlil çok önemlidir. Türkiye için de yakın tarih büyük ölçüde hâkim sınıf bloku içi mücadeleler tarihidir. Hâkim sınıf bileşenleri ise yapısal değil, konjonktüreldir. Çakışan ve çatışan çıkarlar, sermaye birikiminin seyrine göre değişir. Bileşenler, esasta emekten sağılan artığın paylaşımında en büyük dilimin peşindedirler. Kavga esasta bunun kavgasıdır. Yine de kavgayı yapanlar, konjonktüre göre biçim değiştirirler. Onları kâh iç pazarcı kâh ihracatçı, kâh AB'ci kâh ABD'ci, kâh ulusal kâh küreselci v.s. gördük, görmeye devam edebiliriz. Filler savaşı, kâh makro politikalar, kâh sektörel, kâh bölgesel de olabilir. Fraksiyonların iç fraksiyonları da vardır ve bunların da iç savaşları vardır. Türkiye'de medya endüstrisi patronları arası kavgaları anımsayın.

Hâkim blok analizleri, Türkiye sosyal biliminin çok ihmal ettiği alanlardan biridir. Akademik alandaki çalışmalar bir elin parmak sayısını geçmeyebilir. Alanın, hem teorik hem pratik ürün birikimi çok kısıtlıdır. Bu alan analizleri teşvik edilmeli, cesaretlendirilmelidir.

* Araştırmacı-Yazar

Aşağıdaki yazı, 2000'lerin hâkim sınıflar anatomisi ve çatışma eksenleri, kulvarları üzerine bir deneme sayılmalıdır. Doğruluğu pratikle sınanmaya muhtaç, geliştirilmesi gereken ilk önermeler olarak okunmalıdır.

2000'lerin Türkiyesinde burjuvazi içi güncel saflaşma, "İstanbul-Anadolu" ayrışması biçiminde tarif edilebilir mi?

Bu tarif, sıkça kullanılmasına karşın, mevcut gerçekliği açıklayamıyor, kucaklayamıyor. Türkiye'de sermayenin hegemonik fraksiyonu, TÜSİAD'da temsil edilen büyük sermayedir. Büyüklerin dışında kalan küçük ve orta sermayedarlar, büyük ölçüde TÜSİAD üyelerinin güdümündedirler; onlarla tedarikçi-bayilik, kredi müşterisi ilişkisi içindedirler. TÜSİAD ile bu KOBİ'ler arasında bir karşıtlıktan çok işbirliği ilişkisi hâkimdir. TÜSİAD, Anadolu'daki bu sermayedarları SİAD'lar biçiminde dernekleştirerek kendi kanatları altına almış ve kısa adı TÜRKONFED olan bir konfederasyon altında örgütlemiştir.

Bugün "AKP'nin burjuvazisi" olarak görünen olgu yine yaygın analizlerde Anadolu sermayesi olarak nitelenmekte, coğrafi bir ayrımın neye dayandırıldığı anlaşılamamaktadır.

Bir kere, önceliği kâr ve sermaye birikimi olan hiçbir burjuva- sermaye birikimi sürecinde siyasi saiklerle bulunmuyorsa- bir siyasi parti ile birebir organik ilişki içinde görünmek istemez ve kaderini partinin kaderine endekslemez. Bu, burjuvaların bir parti tercihi yoktur anlamına gelmez ama onlar için önemli olan icraatlardır, icraatların yönlendirilmesidir. Burjuvazi için, siyasi iktidarlar, kendi sermaye birikimi ihtiyaçlarına cevap verdikleri ölçüde makbuldürler, buna cevap veremeyince "işi bitti, gidebilir" davranışı içine girerler.

AKP, neoliberal, küreselleşmeci, yeni dünya düzenci politikalarla barışık bir parti olmaya ve icraatlarını "ılımlı İslam toplum projesi"ni hayata geçirerek gerçekleştirmeye giriştiğinde, "kendi organik burjuvazisi"ni de yaratmaya girişti. Fethullah Gülen cemaatinin 2003 sonrası hızla TUSKON isimli örgütlenmeye gitmesi bu "İslami burjuvaziyi" yaratma çabasının sonucudur. AKP, TUSKON, MÜSİAD gibi çatılar altında örgütlenen İslami küçük ve orta sermayedarları kendine taban yaparken ikinci halkada irili ufaklı başka sermayedarları da yandaşı olmaya davet etti. Bunu bazen sopa, bazen havuç kullanarak bir ölçüde gerçekleştirdi de.

Buradan şu noktaya varıyoruz; burjuvazi içinde "İstanbul- Anadolu" gibi şekilsiz bir ayrışma değil, olsa olsa AKP'nin kanadı altında "İslami toplum projesi"ne angaje, muhafazakâr bir sermaye grubu ile bunun dışında duran "diğerleri"nden söz edilebilir. Bu "diğerleri"nin içinde AKP ile bu-

günkü konjonktürde artık pek barışık olmayan TÜSİAD-TÜRKONFED hakim grubu kadar, "İslami toplum" projesine kendini uzak hisseden değişik sermaye grupları da var.

AKP'nin merkez ve yereldeki rantları kendine yakın sermayedarlara aktararak bunların palazlanmasını güçlendirdiği tezi ise kısmen doğrudur. AKP, özellikle TOKİ, yerel yönetim vb. projeleriyle yandaşlarına bazı avantajlar sağlamaktadır, ama bu diğer kesimlerin bundan mahrum bırakıldıkları anlamına gelmiyor. 2008 sonunda 37 milyar doları aşan özelleştirme gelirlerinin %80'inin 13 projeye dayandığını ve bunun da büyük holdinglere gittiğini hatırlayalım. Bunların arasında en büyükleri şöyle eşleşmiştir; Koç (Tüpraş), Erdemir (Oyak), PO (Doğan), KGM Levent (Zorlu), Araç Muayeneleri (Doğuş) ... Para parayı çeker! Bunu AKP de önleyemez..

AKP'nin iktidar olduğu 2003'den bugüne büyük sermaye büyümesini hızla sürdürmüş ve pek de kayırmacılık şikayetinde bulunmamıştır. Tek bir örnek vermek gerekirse; Koç'un AKP'nin birinci iktidar yılı olan 2003 sonunda 11 milyar dolar olan cirosu, 2007 sonunda 40 milyar dolara çıkmıştır. Bu, olağanüstü bir büyümedir. Koç'taki büyüme, birçok büyük holding için de geçerlidir.

Sonuçta, AKP'nin, kendi organik sermayedarını yaratmaya çalışmakla beraber, "İslami toplum projesi"ne biat etmiş bu fraksiyonun, ekonomik olarak hızla güçlendiği ve başta TÜSİAD olmak üzere "diğerlerine" karşı teçhizatlandırılarak ağırlıklı bir güç haline geldiği savı abartılıdır, "AKP burjuvazisi"ni olduğundan çok büyük göstermektir. Güç, hâlâ büyük sermayede, TÜSİAD'dadır. AKP, TÜSİAD'a rağmen iktidar olmamıştır, 2002'de, 2001 krizinden canı yananların "denenmemişi deneme" motifiyle iktidara gelirken 2007'de -çok olumlu seyreden dünya ekonomik konjonktürünün de etkisiyle- bu kez TÜSİAD'cıların rüzgârını da arkasına alarak iktidar olmuştur. Ancak, AKP, türban, anayasa değişikliği girişimleriyle "Milli Görüşçü" yüzünü gösterip gerilimi artırdıkça ve ekonomide de tökezlemeye başlayınca "kutsal ittifak" çatırdamıştır, 2008 global krizi derinleştikçe hızla çözülecektir. TÜSİAD, kendi gönlüne göre bir alternatifin ortaya çıkması halinde, AKP'nin defterini dürme gücünü hâlâ elinde tutmaktadır. Mesele, TÜSİAD'ın alternatif yaratma konusunda uzun zamandır içine düştüğü atalet, AKP'yi gönlüne göre biçimlendirememe ve bunun dışında yine gönlüne göre bir muhalefetin ortaya çıkmamasının getirdiği zafiyettir.

AKP'nin sırtını dayadığı güçlü bir Anadolu burjuvazisinden söz edilebilir mi?

İstanbul burjuvazisi denilen ve TÜSİAD'da temsil edilen ve başını Koç, Sabancı, Eczacıbaşı, Doğuş, Doğan gibi grupların çektiği kesimin tarihlerine

baktığınızda Anadolu'dan ilk birikimlerini sağlayıp 1950 sonrası İstanbul'u mekân tutmakla beraber Anadolu bağlarını koparmayan kesimler olduğunu anımsamamız gerekir.

1980'e kadar iç pazara dayalı büyüyen bu gruplar için Anadolu, yer yer yatırımlarını aktardıkları, hammadde tedarik ettikleri, bayilik, temsilcilik teşkilatları ile en ücra köşelere kadar parselledikleri coğrafya oldu. Dolayısıyla İstanbul burjuvazisi dediğiniz zaten Anadolu'dan çıkan ama Anadolu'yu yine elinde tutan burjuvazidir. Bu kesim, yine 1950 sonrası dünya kapitalizmi ile derece derece bütünleşirken yabancı sermaye ile ortaklıkları gerçekleştirip sanayi adına ne varsa, onu inşa etmiş burjuvazidir. Bu kesime alternatif, rakip bir burjuvazi ise Anadolu'dan zinhar çıkmamıştır.

O zaman bugün bu holdinglerin uzantıları olmayıp da Anadolu'da varolanlar kimlerdir?

Anadolu'da elbette 1960'lı, 1970'li hatta 1980'li yıllarda sanayici, tüccar, müteahhitlik faaliyeti gösteren burjuvalar çıkmıştır. Ama bunların izini sürdüğünüzde görürsünüz ki, hepsinin hedefi belli ölçüde palazlandıktan sonra İstanbul'un yolunu tutmak ve TÜSİAD üyeliğine kabul edilmektir.

Bunu yeterince yapamayanlar için alternatif kapı Türkiye Odalar Borsalar Birliği (TOBB) olmuştur. Yarı resmi özelliği olan TOBB'da temsiliyet "kelle hesabı" ile yapıldığından TOBB'da temsiliyet TÜSİAD'da temsiliyetten daha mümkündür. Özellikle 1980 öncesi döviz tahsisi başta olmak üzere devlet rantlarından nasiplenmek isteyenler için TOBB ve bağlı odaları ele geçirmek bir hedef olmuş, TÜSİAD kuruluşu, biraz da TOBB'da büyük sermayenin kelle hesabı ile üstünlük kuramaması sonucu doğmuştur. Bir tür büyükler kulübü olan TÜSİAD üyeleri kendi hegemonik örgütlerini kurup inisiyatifi ele almalarına rağmen, yine de TOBB çatısı altındaki büyük odalarda ellerinden geldikçe oda başkanlıklarını kontrol altında tutmaktan geri durmamışlardır. Özellikle İstanbul'da olmak üzere TOBB mevzisini hiç terk etmemişlerdir.

TÜSİAD inisiyatifi dışında güçlü bir Anadolu sermayesinin varlık bulması için her şeyden önce, Türkiye'de gelişmenin bölgesel bazda dengeli, hatta, Anadolu için pozitif ayrımcı seyri gerekirdi. Oysa, 1980'den başlayarak büyüme süreci bölgesel dengeleri daha da bozdu ve gelişme hem sanayide hem hizmetlerde, ağırlıkla İstanbul ve çevresinde yoğunlaştı.

Anadolu Kaplanları bir gerçeklik midir?

Medyanın da abartmasıyla ortaya sürülen "Anadolu kaplanları", meseleyi niceliksel ölçmeye kalktığınızda bir efsanedir. Özellikle 1990'lar ve 2000'lerde Anadolu'da küçük vahalar ortaya çıkmadı mı? Kâr oranı düşmüş,

neredeyse Asya ülkeleri ile dibe doğru yarışan, AB'ye ihracat odaklı, ucuz emek kullanımına dayanan sanayiler Anadolu'da boy attı. Örneğin Gaziantep ve onun hinterlandı Kahramanmaraş-Adıyaman aksı, özellikle iplik-tekstil sektöründe, son zamanlarda İstanbul'dan sonra en çok sanayi yatırımı yapılan bölge oldu. Kısmen ev tekstili ile Kayseri, Konya, dokuma ile Denizli, turizm endüstrisindeki gelişme ile Antalya, Muğla. Ama daha fazla değil. Buralarda ortaya çıkan burjuvazi için bile "Anadoluludur, öyleyse AKP'lidir" denilemez.

AKP'li Anadoluların "İslami" bir vasıflarının da olması gerekiyor. Öyleleri yok mudur? Vardır. Bunlar daha çok Gülen cemaatindendirler ve şu an TUSKON adlı bir konfederasyon içinde, yedi bölgede örgütlüdürler. AKP ile bugün için organik bağlantı içinde olanlar bunlardır. İstanbul'da MÜSİAD'da örgütlü olanları da bunlara eklemek gerekir.

Ama bunların cesametleri, ekonomide tuttukları yer, AKP iktidarı dönemindeki tüm kayırmalara, palazlanmalara rağmen, TÜSİAD'a rakip olacak büyüklüğe henüz ulaşmamıştır.

Türkiye'de büyük sermaye varlığının dağılımı nedir diye sorarsanız, ortada artık dünya devi ligine giren Koç Grubu vardır. Sabancı eski gücü ile olmasa da vardır. Oyak vardır, Doğuş, Eczacıbaşı, Tefken vb... Yani geleneksel güçler yine hâkim güçlerdir. AKP ile organik bağı olanların varlığı, bunların cesametleri, varlıkları yanında küçük kalır.

AKP, TOKİ, yerel yönetim yatırımları ile, özelleştirmeler, kamu ihaleleri desteklerini de kullanarak yandaş bir sermaye grubu oluşturmaya, bir anlamda kendi organik burjuvazisini yaratmaya çalışıyor ama bunu sadece Anadolu'da değil, İstanbul'da da yapıyor. İronik bir örnek vermek gerekirse, İstanbul'da birbiriyle yarışan gayrimenkul-kule yatırımlarının en yükseğinin adı Sapphire ve 261 metre, 57 katlı, metrekaresi de 12 dolar. Sahibi ise AKP'li Kiler ailesidir. AKP, öte yandan hem sopa hem havuç göstererek TÜSİAD üyelerini de yanına çekmeye ya da pasifize etmeye çalışıyor ve yer yer başarıyor da. Bu uğurda, hâkim medyaya karşı, büyük cüretle kamu kaynaklarını kullanarak kendi medya grubunu da oluşturdu. Kamu bankalarından talimatla sağlanan 700 milyon dolarla Çalık'ın patronajına geçirilen ATV-Sabah, Fethullah Gülen Cemaatinden Koza'ya ait Bugün-Kanaltürk, doğrudan Fethullah Gülen Cemaatine bağlı Zaman-Samanyolu grupları, Star Gazetesi -24 TV, Kanal 7-Yeni Şafak hep İstanbul'da oluşturuldu.

DPT verilerine göre, İstanbul ilinin 2008 itibariyle kamu yatırım stoku yaklaşık 24 milyar YTL'dir ve bunun 10 milyar YTL'lik kısmı Büyükşehir Belediyesi eliyle yürütülmektedir. Sadece kamu yatırımları eliyle elde tutulan pastanın büyüklüğünü görmek gerekir.

Kısacası AKP'nin ihtiyacı daha güçlü sermayedarları yaratmak, varolanları yanına çekmektir, kategorik bir Anadolu-İstanbul ayrımı ile Anadolu'yu palazlandırmak değildir.

AKP'nin, büyük sermaye ile onun örgütü TÜSİAD ile ilişki pratiği nasıl gelişti?

AKP, daha kurulurken, kendi öncülü olan Refah Partisi'nden (RP) farklı olarak "merkez"de olacağını, 2001 krizi sonrası izlenen neoliberal politikalardan ayrılmayacağını ilan etmiştir.

2001 krizinden büyük yaralar alan İstanbul'un büyük sermayedarları ile seçimler öncesi görüşmeler yapmış, destekler almıştır. Karamehmet, Toprak, Süzer bunlar arasındadır. AKP, iktidar olur olmaz IMF ile olan anlaşmalara paraf atmış ve herkesi şaşkına çeviren bir sadakat ve ortodokslukla neoliberal politikaları uygulamış, AB uyum politikalarının "reformları"nı büyük bir gayretle gerçekleştirmiştir. Bu icraatla "İstanbul Sermayesi"nin takdirini kazanmış ve hiç mi hiç didişmemiştir. Teslim edelim; TÜSİAD da bu icraatı hep takdir etmiş, hatta Gül'ün cumhurbaşkanlığını bile tartışma konusu yapmamış, 2007 seçimlerinde de çoğu TÜSİAD üyesi, AKP için oy kullanmıştır.

Ne zaman ki AKP, türban tartışmalarını başlatmış ve "Milli Görüş"cü yüzünü göstermiştir, o zaman sürtüşmeler başlamıştır. TÜSİAD'ı rahatsız eden toplumsal kutuplaşma ve ekonomide, siyasette varolduğu iddia edilen istikrarın kaybolmaya başlaması, AB rotasından çıkılmasıdır.

AKP'nin, özellikle Erdoğan'ın hem TSK ile hem de toplumun diğer muhalifleri ile sürekli gerilim yaratan kişiliği ve üslubu, tek adamlığa, tek partiliğe oynayan yüzü, uzun zamandır AKP'ye karşı merkez sağ ya da solda bir alternatif üretemeyen TÜSİAD'ı rahatsız etmekte ve başta Doğan Medya grubu aracılığıyla, AKP'nin gücü törpülenmeye, dengesi bozulmaya çalışılmaktadır. Doğan'ın salvolarını, Doğan Grubu salvoları olarak değil, TÜSİAD salvoları olarak okumak gerekir.

AKP ve Erdoğan, bu savaşta gerilimi yumuşatıp TÜSİAD'ın çizgisine yanaşırsa yarın-öbürgün baltalar toprağa gömülüp bir süreliğine de olsa uzlaşma sağlanır. Ama, AKP ve Erdoğan bu terbiyevi operasyona şimdilik direnmektedir, bu direnmeden büyük zararla da çıkabilirler.

Özetle, Türkiye'de Anadolu burjuvazisi diye adlandırılan ve AKP'nin gücünü aldığı varsayılan güçlü bir fraksiyon olduğu görüşü abartıdır, efsanedir. Bu kesimle TÜSİAD arasında bir karşıtlık abartıdır, arada müthiş sıklet farkları vardır.

Aktarıldığı söylenen rantlar güçlü ve cesametli oldukları için geleneksel sermayedarlara da gitmektedir. AKP'nin TÜSİAD ve Doğan ile olan kavgası, mutlak ve uzlaşmaz değil, geçicidir, uzlaşmaları imkan dahilindedir.

Türkiye'de iktidar blokları nasıl tanımlanabilir?

Taha Akyol, "Ordu, Yargı, CHP"[1] başlıklı yazısında, türbanın iptali ile ilgili karardan yola çıkarak, İtalyan Marksist düşünür Gramsci'den araklama bir terimle, "tarihsel bloklar" analizi yapıyor ve şöyle diyordu:

"Anayasa Mahkemesi'nin kararını alkışlamak veya eleştirmek mümkün. Ama kurumlara ve topluma yön veren tarihsel dinamiklere bakmak daha ufuk açıcıdır. Bu açıdan gözüken gerçek, ordu, yargı ve CHP'nin rejim konusunda benzer önceliklere sahip bir "tarihsel blok" oluşturduklarıdır... dünya görüşü ya da rejime ilişkin öncelikleri bakımından bu üç kurum arasında önemli fikri örtüşmeler var… Bundan başka bir "tarihsel blok" daha var: Terakkiperver ve Serbest Fırka'dan Demokrat Parti'ye, Adalet Partisi'ne, Özal'ın ANAP'ına, bugün AKP'ye uzanan ve halka dayanan, liberallerin de desteklediği bir tarihsel blok…"

Bunu, Akyol gözüyle, üstümüzde tepişen fillerin tarifi diye de okuyabilirsiniz. Körlere bir filin bacağına dokunup tarifini istemişler. Her kör farklı bir tarif yapmış. Bu da Taha Akyol tarifi.

Bir gerçek var; Türkiye, bir yarılma, bir kutuplaşma yaşıyor ve bu filler savaşı, çimenleri ezerek yapılıyor. Çimenler, eğer ezilmekten yıldılarsa, bıktılarsa üstte tepişen filleri de doğru tanıyıp, doğru yerlerde saf tutup, olmadık değirmenlere su taşımamalıdırlar.

Akyol'un tarif ettiği "tarihsel blok"lar ne kadar gerçekçi ya da kendi deyimiyle, ufuk açıcı ? Hemen belirtelim ki, iktidar çekişmesinde, "tarihsel blok"lardan söz edeceksek, sınıf kategorilerini kullanmalıyız.

Akyol'un "tarihsel blok"larında sınıflar yok; ordu, yargı, CHP gibi ikisi sivil-asker bürokrasi, biri de politik parti olan iki farklı kategori var.

Diğer tarihsel blokta ise, "…halka dayanan, liberallerin de desteklediği bir tarihsel blok" var… Yazının devamında bunların kimler olduğunu Taha Akyolvari sosyolojik terimlerle anlamaya çalışıyoruz.

Kimlermiş? "…şehirleşme, eğitim, meslekleşme gibi dinamiklerle 'kenar'daki 'faso fiso vatandaşlar' okuyarak, iş tutarak yükseliyorlar, 'Merkez'de yer almak, eşit olmak istiyorlar. Bunun için demokrasiye, liberal değerlere sarılıyorlar."... Yani, diğer tarihsel bloku da "kenarda iken merkeze taşınmak isteyenler" oluşturuyormuş…

Kutuplaşmanın, bloklaşmanın, dar, hiçbir şey anlatmayan bir "devlet-sivil toplum" sığlığında tanımlandığı açık.

Bu da zaten Taha Akyolvari sosyolojik çözümlemenin bayat bir örneği..

Bu arada Akyol'un, "Bundan başka bir "tarihsel blok" daha var: Terakkiperver ve Serbest Fırka'dan Demokrat Parti'ye, Adalet Partisi'ne, Özal'ın

1 *Milliyet*, 7 Haziran 2008.

ANAP'ına, bugün AKP'ye uzanan ve halka dayanan, liberallerin de desteklediği bir tarihsel blok" saptamasının tutarsızlığını yakın tarihle ilgili bilgisi olan herkes anlayacaktır.

DP ile Adalet Partisi arasında bir sürekliliğe kimse itiraz edemez. Ama ANAP'ı, Adalet Partisi'nin mirasçısı görmek de neyin nesi?

Madem öyleydi de, neden Demirel 12 Eylül'de itildiği kuyudan 1980'lerde canhıraş tırmanarak, yasakları yırtarak tapulu arsasına konan ANAP'ı saf dışı etti? ANAP ile AKP arasındaki devamlılık iddiası da bir totoloji.

AKP, olsa olsa Erbakan'ın Milli Görüşü'nün revizyonist versiyonu; 2000 sonrasında ABD'nin ılımlı İslam modelinin taşeronu bir misyona sahip ve AP, ANAP ve DP ile bağı tamamen bir yakıştırma ve çarpıtma.

CHP'yi sivil-asker bürokrasinin, "ulusal-laik burjuvazinin" partisi olarak tanımlamak doğru mudur?

Türkiye'de hızla bir kutuplaşma yaşandığı, bir bloklaşma olduğu açık, ama bunu doğru sınıf tahlilleri üstüne yapmak gerek. Gerçekte, çok hızlı kum fırtınalarının yaşandığı Türkiye toplumsal formasyonunda, üst üste değişen kum tepelerini andıran yeni bloklaşmaların en sonuncusunu nasıl tarif edebiliriz?

İki bloğun ortaya çıktığı gerçek. Birinci blokta, ordu ve yargı var; buna sınıfsal kategorilerle sivil-asker bürokrasi demek daha doğru.

Burada hemen bir parantez açıp sivil-asker bürokrasi için bir egemen sınıf fraksiyonu denebilir mi, sorusu sorulabilir.

Özünde, birer bordrolu-ücretli olarak "sınıf yeri" "ücretliler" olan bu kesimin, bazı ülkeler ve bazı konjonktürlerde, "sınıf konumu" itibariyle egemen sınıf fraksiyonu (deyim Nicos Poulantzas'a aittir) olarak iktidar bloğunun bir bileşeni biçiminde iktidarda söz sahibi oldukları bilinmektedir.

Bizde Cumhuriyetin ilk yıllarında iktidar bloğunun asli unsuru olarak yer alan bu kesimin zaman içinde bloktaki yerinin zayıfladığı ve blokta, bugün TÜSİAD'da temsil edilen büyük sermayenin asli unsur konumuna yükseldiği söylenebilir.

Ancak yine de son yıllardaki pratikten de anlaşıldığı kadarıyla, sivil-asker bürokrasinin bloktaki etkinliği tam da azalmış değildir ve etkili bir bileşen olarak varlığını korumaktadır.

CHP'nin bu kesimin partisi olarak tanımlanması ise hem tarihsel gerçeklerle hem de parti-sınıf ilişkisi teorisine tam oturmuyor. CHP, sadece sivil-asker bürokrasinin partisi olmak zorunda değildir; daha doğrusu kitle partileri, ille de bir sınıfın partisi olmayı hedeflemezler.

Öyle olsa, mesela CHP, 1978'de nasıl TÜSİAD'ın umudu haline gelip iktidar olmuştu sorusu havada kalır, 1980'ler ve 1990'larda SODEP; SHP, nasıl yine TÜSİAD onaylı koalisyonlarda ortak oldu sorusu havada kalır. CHP, sivil-asker bürokrasinin de partisi olmakla birlikte, izin ve onay verirse (laik) TÜSİAD'ın ve etki alanındaki irili ufaklı burjuvazinin de partisi olmaya adaydır ve taliptir. "Ulusal" bir burjuvazi var mıdır, laik sermayedardan söz edilebilir mi? CHP, bu kesimi de temsil etmekte midir? Kısaca cevaplayalım; hayır yoktur!.. Çünkü, dünya ekonomisi ile bu kadar halvet olmuş Türkiye kapitalizminde "ulusal burjuvazi" diye bir kategori yoktur, olamaz, o anlamda ulusalcılık da fiktif bir kavramdır.

Ulusal burjuvazi dediğiniz, emperyalizme karşı iç pazarının yüksek duvarlarla korunmasını isteyen, yabancı sermayeye, dış kredi kullanımına, emperyalistlerle eşitsiz dış ticarete karşı çıkan bir kategoridir.

Bu söylemleri, sivil-asker bürokrasiden, gönlüm öyle istiyor tarzında, (*wishful thinking*) söylem olarak duyabilirsiniz, ama bunun gerçek anlamda savunucusu bir burjuva fraksiyonu yoktur Türkiye'de.

Türkiye burjuvazisi en büyüklerinden başlayarak ve ona tabi, onunla varolan küçük sermayedarlarına kadar, küresel sermaye ile bütünleşmenin, dış kredi, sıcak para, yabancı sermaye kullanımı ile yaşamayı tarz edinmiş, kırık dökük sermaye birikimini ancak bu yolla elde eden, bu yoldan da sapılmamasını isteyen bir karakterdedir artık.

Bu anlamda, küçük istisnalar dışında, ister kendilerini İslami, ister laik olarak tanımlasınlar, Türkiye burjuvazisinin ağırlıklı kesimi, çıkarını, küreselcilikte, uluslararası sermaye ile bütünleşmede görmekte ve neoliberalizm, piyasacılık, özelleştirmecilik ana prensiplerini oluşturmaktadır.

Sermayedarlar arasındaki farklılık nerede ortaya çıkmaktadır?

Sermayedarlar arasındaki farklılık, AKP ve arka planındaki "İslamlaşma-muhafazakârlaşma" projesine yakın ya da uzak durma ekseninde ortaya çıkmakta, genel anlamda sermaye, bu noktada iki farklı kampa bölünmüş görünmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, Türkiye'de "İslami sermaye" gerçeği vardır ama "laik sermaye" diye bir kategori yoktur. Burjuvalar tek tek kendilerini laik olarak tanımlayabilir, ama laik sermayedarların bir örgütlenmesi yoktur. Oysa, İslami sermaye, "yukarıdan aşağıya", İslamlaşma projesi ile doğup gelişmiş ve oluşturulmuş, İslamlaşma projesine tabi, onun aracı olan bir sermaye kategorisidir ve bir gerçekliktir. Bizzat Fethullah Gülen'in "holdingler kurun, sermayelerinizi birleştirin, dış pazarlara yayılın" talimatıyla oluşturulmuş bir oluşumdan söz ediyoruz.

Buna karşılık, "laik sermaye" diye bir kategori yoktur. İslami sermaye arasında masonik bir dayanışma, uzun vadeli İslami toplum amacı için ser-

maye birikimini büyütme, onu İslami toplum kurmanın bir aracı yapma çabası varken, diğerlerinin "laisizm" için sermayeleri harekete geçirme ve dayanışma çabaları yoktur, olmak zorunda da değildir.

Bu kategorideki sermayenin laiklik kaygısı, öznel seçimlerden çok, istikrarsızlık söz konusu olunca ortaya çıkan bir refleksten ibarettir.

Ne olduğu bilinmesine rağmen, Milli Görüş'cü yüzünü öne çıkarmayarak, neoliberal icraatlarıyla göz doldurduğu birinci döneminde AKP, TÜSİAD'ın hakim sermaye gruplarının da partisi olmayı başardı.

AB ile tam üyelik yolunda mesafe alıyor, IMF ile iyi frekans tutturuyor, neoliberalizmi, piyasacılığı tereddütsüz uyguluyordu. 22 Temmuz 2007 seçimlerinde her iki kişiden biri AKP'ye oy verirken, onların içinde çok yüksek katma değerli oylarıyla TÜSİAD'cılar da vardı.

Ama ne zaman ki, AKP, aldığı oy desteği ile türban serbestisinden başlayıp İslamlaşma projelerini iyice açığa çıkardı ve ciddi bir kutuplaşma yarattı, o zaman TÜSİAD'ın bildik unsurlarından - anti- laik söylemine tepkiden çok, yol açtığı istikrarsızlık nedeniyle- dirsek görmeye başladı. Bu uzaklaşmaya nedenlerden biri AKP'nin TSK ve yargı ile çatışan İslamlaşma projesi ise, diğer ayağı ekonominin teklemeye başlaması oldu.

Bir toparlama yapmak gerekirse, sivil ve askeri bürokrasinin ya da ordu ve yargının yer aldığı tarihsel bloku, bir kitle partisi olarak CHP temsile taliptir. Bu blokun içinde egemen sınıf fraksiyonu olarak sivil-asker bürokrasi var.

Bloğa, "laik sermaye"nin dahil olması da bekleniyor. Bu blok, egemenler dışında, işçi sınıfının bir kısmını temsilen sendikaları, teknokratları, beyaz yakalıları, iş dünyasını temsilen bir kısım oda ve dernekleri, köylülüğün bir kesimini, kısaca tüm sınıflardan kesitleri de kucaklamak istiyor.

İslami sermaye grupları nasıl gelişiyor?

TÜSİAD, kendini gri alana çekip, kendi gönlüne göre bir iktidar arayışı içine geçedursun, AKP, palazlandırdığı ve kendi İslamileşme projesine altyapı hazırlayıcısı sermaye grupları ile yoluna devam ediyor ve AKP sonrası oluşumda da devam edecek.

Bunların bir kısmı, Fethullah Gülen cemaatinden, kısa adı TUSKON olan bir konfederal yapı içinde, yerel ve merkezi yönetimin tüm imkanlarını, ihalelerini, özelleştirme nimetlerini semirerek palazlandırılan bir grup, diğeri kısa adı MÜSİAD olan ikinci bir sermaye grubunun örgütü.

Özellikleri, neoliberalizme inanıyorlar, küreselleşmeciler, piyasacılar, özelleştirmeciler, ama sermaye birikimini ve yayılmayı, İslamlaşma projesi amacına hizmet edecek bir araç olarak görüyorlar. Bu anlamda asli amaçları sermaye birikimi olan TÜSİAD'cılardan ve çevresinde oluşan TÜRKONFED isimli konfederal yapıdan farklılaşıyorlar.

İslami sermaye, sermaye ihraçlarını, ılımlı İslam'ın coğrafyası olarak tarif ettiği Avrasya'ya, Afrika'ya kadar ulaştırıyor, oralarda Fethullah Gülen okullarının misyonerliğinde açılan yoldan ilerleyerek, sermaye bütünleşmelerine gidiyor, ılımlı İslam modelini oralarda da yeşertiyor ve oralardan da besleniyorlar.

AKP, organik ilişki içinde olduğu TUSKON, MÜSİAD gibi sermaye örgütlenmelerine ikinci halka olarak, cemaat ilişkisi olmasa da dönemin nimetlerinden yararlanmak için kendisine yanaşan sermaye gruplarını da eklemeyi denedi, deniyor. Bunun için de havuç ve sopa ikilisini kullanıyor. Elindeki belediye ihalelerinden TOKİ inşaatlarına, enerji lisanslarına, özelleştirme projelerinden muhtelif teşvik araçlarına kadar kullanabileceği araçları, yerine göre sopa, yerine göre havuç olarak kullanarak "tarihsel blok"un içine bu omurgasız sermayedarları da katmaya çalışıyor ve yer yer başarıya da ulaşmış durumda.

TÜSİAD çatısı altında olup bir yandan AKP'yi eleştiriyormuş gibi davranan ama alttan alta AKP ile dayanışan, kontrolündeki medyayı AKP için de kullandıran ve ikili oynayan çok sayıda sermayedarın varlığı sır değil.

AKP bloğu, cemaat ve tarikat ilişkileri çekirdekte olmak üzere, çok farklı sınıf ve tabakaları kapsamaktadır. Bu blok, yukarıdan aşağıya kendi organik sermayedarlarını oluştururken iktidarın nimetleriyle çerçeveyi genişletmeyi, palazlanmayı artırmaktadır ama asli büyük sermaye grubu TÜSİAD'ı kendi çekim alanına henüz alamamıştır.

TÜSİAD bu bloklaşmanın neresindedir?

İlginç ve gerçek olan şudur: Tarihinin hiçbir döneminde TÜSİAD, politik süreçlere bu kadar inisiyatifsiz, bu kadar pasif yakalanmamıştır.

TÜSİAD, özelikle 2000'lerden başlayarak, merkezin tükenmesi ile politik seçenekler oluşturamamış, politik süreçlere yön vermek yerine arkasından sürüklenmiş ve tabi olmuştur.

Bugün de yine süreçlerin karşısında çözüm üretme aczi içindedir. 2001 krizi ile merkez sağ ve merkez soldaki parti seçenekleri tükenen TÜSİAD, 2002 seçimlerine son dakikada YTP ile Cem-Derviş-Özkan sentetik formülü ile müdahil olmaya çalıştı ve hezimete uğradı.

Seçim sonucunda TÜSİAD, yeni iktidar AKP'yi kerhen kabullendi ama AKP'nin birinci dönem taktik icraatlarıyla avunurken zamanı yine kötü harcadı ve yedek atını oluşturamadı.

CHP ve MHP'yi hiçbir zaman üstünde çalışmaya, yakınlaşmaya değer alternatifler olarak göremedi. Bu partilerin "ulusalcı-milliyetçi" imajlarını TÜSİAD, görmek istediği neoliberal, küreselleşmeci, özelleşmeci, piyasacı parti profiline uygun görmedi, görmüyor. Söz konusu partiler de bu algıyı değiştirecek bir çaba içine girmediler, hatta MHP yer yer TÜSİAD'la çatıştı.

TÜSİAD, 22 Temmuz 2007 seçimlerine giderken AKP'ye örtülü destek verdi. Birinci dönem AKP'sini ikinci iktidar döneminde de bulacağını sandı. Ama yanıldı. 2007 seçimleri sonrasının AKP'sinin türban serbestisi ile başlayan İslamlaşma projesi ile birlikte toplumda yarattığı gerilimi görünce, ona destek verip, arka çıkmak yerine mesafeli durmakla, AKP'yi umduğu yere çekmeye davetle yetindi.

Bugün gelinen noktada ise TÜSİAD, ne sivil-asker bürokrasi ve onları temsile hazır CHP ile aynı blokta görünmeyi yeterli ve gerekli görmekte, ne de AKP bloğu ile fotoğraf vermek istemektedir. Büyük sermayenin, özellikle ekonomide yaşanan sıkıntılar ve derinleşen kriz ortamında, AKP'nin sivri unsurlarının (Erdoğan, Arınç, belki Gül dahil) ayıklanmış haline, merkezden yapılacak takviyelerle oluşturulmuş bir seçeneği, sivil-asker bürokrasi ile uzlaştırmaktan öte bir oyun planı görünmemektedir. Zor bir operasyondur söz konusu olan, ama denenecektir.

Dış dinamiklerin iç sınıfsal bloklaşmada duruşları nasıl tarif edilebilir?

Sürece etki edecek AB ve ABD, ılımlı İslam projesi sahipleri ile karşıtları arasında bir tarihsel uzlaşmaya uyumlu davranmaya hazırlanırken, söz konusu dış egemenler, bu süreçte, avantaj elde edecekleri pozisyonlara yöneliyorlar.

AB yeniden Türkiye siyasetinde etkin bir rol kapmanın bu yeni denge arayışında olduğunu kavramış durumda ve AKP'nin şeriatçı yönünün törpülenmesine özen gösteren bir pozisyon almış görünümde.

ABD ise Türkiye egemenleri arasında çıkan krizi yönetme gayreti içinde. ABD, ılımlı İslam modelinin hem Genelkurmay'ca, hem farklı ifadelerle TÜSİAD'ca onay görmediğini anlamış durumda. Bu iki gücün, farklı platformlarda, dünyada eksen değişimlerini işaret ederek ABD'ye, hızla yükselen Şangay çizgisini hatırlattıkları dikkatlerden kaçmıyor.

Bu süreçte TÜSİAD Başkanı Arzuhan Yalçındağ'ın 19 Mayıs'ta İsviçre'de Saint Gallen Üniversitesi tarafından düzenlenen "Küresel Kapitalizm-Yerel Değerler" konulu 38. Saint Gallen Sempozyumu'nun kapanış oturumunda yaptığı konuşmadaki "Dünyada yeni dengeler Batı aleyhine gelişmektedir. Brezilya, Hindistan, Çin ve muhtemelen Türkiye BM başta olmak üzere tüm uluslararası kurumlarda daha güçlü bir şekilde yer almayı arzulamaktadır"; "Siyasal güç, geleneksel olarak Batı bloğu içinde yer alan ülkelerin aleyhine yeniden paylaşılmak zorundadır" vurguları önemlidir.[2]

---

2 Konuşmanın metni için bkz. http://www.stgallen-symposium.org/cv-38-yalcindag_ks.pdf

Yine, Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Ergin Saygun'un 6 Haziran 2008'de, "Orta Doğu: Belirsizlikler İçindeki Geleceği ve Güvenlik Sorunları" konulu uluslararası sempozyumun kapanışındaki konuşması önemliydi:

"Batı, bugünkü kökten dinciliği İslam'ın bir iç meselesi olarak görmekte, sorunun gene İslam'ın kendi içinde çözülmesi için 'radikal İslam'ın karşısında 'ılımlı İslam'ın güçlenmesini savunmaktadır. Ancak bugün gelinen noktada, ılımlılar ve radikaller olarak gruplaşmanın beklenen sonucu sağlamadığı, tam tersine radikallerin bu yaklaşımdan cesaret ve yürek kazanarak ılımlılardan bazılarını saflarına katarak daha da güçlenmesine yol açtığı görülmektedir."[3]

Konuşmasında Rusya Federasyonu'nun bölgeye geri dönmekte olmasının da dikkat çektiğini belirten Orgeneral Saygun, bölgeye doğunun gittikçe artan etkisinin, özellikle Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın yeni katılımlarla daha da güçlenmesinin Orta Doğu'nun geleceğiyle ilgili yeni dinamiklerin ortaya çıkacağı sinyalini verdiğini belirtiyordu.

Günümüz Türkiye'sinde yaşanan gelişmeler iki muhtemel senaryoya işaret ediyor: Birincisi şu; Erdoğan'ın ve yakın çevresinin tasfiye edileceği ve ABD-Fethullahçılar- AKP'liler bloğu ile TÜSİAD-Genelkurmay etrafında yeni bir uzlaşma zeminine doğru gidiş..

İkincisi senaryo daha farklı; Bu uzlaşma arayışını, tasfiyesi öngörülen Erdoğan ve çevresi baltalıyor, vuruşma tercih ediliyor, böylece çatışma daha da derinleşiyor ve bir bilinmeze doğru ilerliyor.

İki senaryodan hangisinin hayat bulacağını yaşayarak göreceğiz.

Bu tepedeki filler savaşında, taraf olmaya zorlanan çimenlere gelince... Bu bloklaşmanın hiçbirinin tarafı olmaması gereken, gerçekte kurbanı olan kitlelerin, kendi bağımsız blokları ile siyaset üretmeleri ve özgürleştirici yol almalarını önermek gerekiyor.

---

3 Bu konferans ve Orgeneral Saygun'un konuşmasının detayları için bkz. *Sabah*, 6 Haziran 2008; *Radikal*, 7 Haziran 2008.

HUKUK-İNSAN HAKLARI

AKP'nin İktidar Olduğu Dönemde Yasama Faaliyetleri (2002-2007)

Fikret Gülen*

22. Yasama Döneminde TBMM'de Kabul Edilen ve Cumhurbaşkanının Geri Gönderdiği Yasalarla Anayasa Mahkemesi'ne Yapılan Başvuruların Sayısı

AKP'nin iktidar olduğu Ekim 2002'den 3 Haziran 2007'ye kadar TBMM'de kabul edilen yasaların sayısı 909'dur. Bu yasaların 327'si uluslararası sözleşmelerin onaylanmasına dair yasadır. Bunlar dışarıda tutulduğunda, bu dönem içinde TBMM'de kabul edilen yasa sayısı 582'dir. Cumhurbaşkanı, Ekim 2002'den 15 Haziran 2007 tarihine kadar 60 yasayı yeniden görüşülmesi için TBMM'ye iade etti. Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilen 60 yasadan 49'u, ikinci kez görüşülerek kabul edildi. Bu yüzden uluslararası sözleşmeler dışarıda tutulduğunda; TBMM'de kabul edilen yasaların sayısı 582 olmakla beraber, yürürlüğe giren yasaların sayısı 511'dir.[1]

---

* Sayıştay Uzman Denetçisi

[1] 1. Yasama Yılı'nda Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilen; 4828 sayılı Kanun, 4960 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 2. Yasama yılında geri gönderilen; 5025, 5026 sayılı kanunlar, 5171 sayılı Yükseköğretim Kanunu ve Yüksek Öğretim Personel Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, 5. Yasama Yılı'nda geri gönderilen; 5555 sayılı Vakıflar Kanunu, 5574 sayılı Türk Petrol Kanunu, 5654 sayılı Nükleer Güç Santrallarının Kurulması ve İşletilmesi İle Enerji Satışına İlişkin Kanun ile 5678 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Cumhurbaşkanınca referanduma götürüldüğü için yürürlüğe girmedi. 5682 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında

Geri gönderilen yasaların neredeyse hepsi Anayasa'ya aykırılık gerekçesi ile veto edildi. Geri gönderilen yasalardan sadece, 5440 sayılı Gümrük Müsteşarlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun, maddi hatalar içermesi nedeniyle iade edildi.

Tablo 1: Kabul Edilen ve Yürürlüğe Giren Yasalarla Cumhurbaşkanı'nca Geri Gönderilen ve CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne Götürdüğü Yasaların Sayısal Dökümü

YASAMA YILI	ULUSLARARASI SÖZLEŞME DAHİL KABUL EDİLEN YASA SAYISI	ULUSLARARASI SÖZLEŞME HARİÇ				
		KABUL EDİLEN YASA SAYISI	GERİ GÖNDERİLEN YASA SAYISI	GERİ GÖNDERİLDİKTEN SONRA YENİDEN GÖRÜŞÜLMEYEN YASA SAYISI	YÜRÜRLÜĞE GİREN YASA SAYISI	CHP'NİN ANAYASA MAHKEMESİ'NE GÖTÜRDÜĞÜ YASA SAYISI
1	195	108	10	2	96	14
2	261	125	11	4	110	24
3	170	143	13		130	24
4	139	95	14		81	16
5	144	111	12	5	94	25
TOPLAM	909	582	60	11	511	103

15 Haziran 2007 tarihi itibariyle Cumhurbaşkanı, ikinci kez görüşülerek yürürlüğe giren 49 yasadan 21'i için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamalara göre Cumhurbaşkanı, 1. Yasama Yılında 1; 2. Yasama Yılında 1; 3. Yasama Yılında 8; 4. Yasama Yılında 7; 5. Yasama Yılında 4 yasanın bazı maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

CHP ise, 1. Yasama Yılında 14; 2. Yasama Yılında 24; 3. Yasama Yılında 24; 4. Yasama Yılında 16; 5. Yasama yılında 25 kez olmak üzere, toplam 103 yasanın bazı maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

Yani, TBMM'de kabul edilen 582 yasadan 60'ı (%10'u) Cumhurbaşkanı tarafından TBMM'ne geri gönderildi. Cumhurbaşkanı, yürürlüğe giren 511 yasanın 21' i (%4'ü) için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Yürürlüğe giren yasaların 103'ü ise, (%20'si) CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne götürüldü.

Bir başka ifadeyle; yaklaşık her 10 yasadan biri Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderildi ve yaklaşık her 25 yasadan biri Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa Mahkemesi'ne götürüldü. CHP ise, yaklaşık her 5 yasadan birini Anayasa Mahkemesi'ne götürdü.

Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ise, bir kez daha görüşülmesi için TBMM'ye geri gönderilmiş ve TBMM tatile girdiği için yeniden görüşülemedi.

Cumhurbaşkanı'nın Geri Gönderdiği Yasaların Sonuçları

Cumhurbaşkanı'nın geri gönderdiği 60 yasadan 10'u TBMM'de yeniden ele alınarak görüşülmedi. İkinci kez görüşülerek yürürlüğe giren 50 yasadan Cumhurbaşkanı'nın geri gönderme gerekçesini dikkate alarak gerekli düzeltmelerin yapıldığı yasaların sayısı 19'dur.

Bugüne değin yeniden görüşülmeyerek askıya alınan 9 kanun (4828, 4960, 5025, 5026, 5171, 5227, 5555, 5574, 5654 sayılı kanunlar da) dikkate alındığında geriye gönderilen 60 yasadan 28'inde Cumhurbaşkanı'nın uyarılarının sonuç verdiği görülmektedir.

İkinci kez görüşülerek kabul edilen Cumhurbaşkanı'nın seçimi ile ilgili 5678 sayılı yasa, Cumhurbaşkanı tarafından referanduma götürüldüğünden yürürlüğe girmedi. 5682 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ise, bir kez daha görüşülmesi için TBMM'ye geri gönderildi ve TBMM tatile girdiği için yeniden görüşülemedi.

Düzeltmelerin yapıldığı bazı yasalarda geri gönderme gerekçelerinin tamamına uyulmuş, bazılarında ise geri gönderme gerekçelerinin bir bölümüne uyulmamıştır. TBMM, geri gönderilen yasalardan 31'inde, geri gönderme gerekçelerine katılmadı ve bu yasaları aynen kabul etti.

Geri gönderme gerekçelerine uyulduğu için yasa haline gelmeyen çok sayıda önemli düzenleme vardır. Örnek vermek gerekirse: Maddi olanaklardan yoksun başarılı öğrencilerin karşılığı genel bütçeden ödenmek üzere özel eğitim kurumlarında okutulması; Bakanlar Kurulu veya yasama organı üyeliğinde geçen sürelerin akademik unvanların kazanılması için gerekli sürelerde değerlendirilmesi; ulusal radyo ve televizyon yayın kuruluşlarının dörtte birinde yabancı ve gerçek tüzel kişilerin sahip olacakları payın %100 oranına çıkması, diğerlerinde %50 oranına çıkması; avukatlık mesleğinden yargıç ve savcılığa atanacakların (Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu yerine) Adalet Bakanlığı'nca yazılı yeterlik sınavına bağlı tutulması; öğrencilerin karşılığı Devlet bütçesinden ödenmek üzere özel eğitim kurumlarından hizmet satın alma yöntemiyle okutulması; klinik şef ve şef yardımcısı, başasistan kadrolarına açıktan atama yapılabilmesi, üst düzey bazı görevlilerin üçlü kararname yerine doğrudan bakan tarafından atanması, geri gönderme gerekçesine uyulduğu için yasa metinlerinden çıkarıldı.

Bugüne değin yeniden görüşülmeyen kanunlardan; 4960 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 5171 sayılı Yükseköğretim Kanunu ve Yüksek Öğretim Personel Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, 5555

sayılı Vakıflar Kanunu ve 5574 sayılı Türk Petrol Kanunu içerikleri nedeniyle toplumdan büyük tepki gördüğünden AKP tarafından askıya alındı.

4960 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile; Anayasa'nın 170'inci maddesinde değişiklik yapılmak isteniyor ve bilim ve fen yönünden orman niteliğini tümüyle yitirmiş ve orman sınırları dışına çıkarılmış yerlerin işgalcilerine satışı öngörülüyordu. Aynı yasal girişimde, Anayasa'nın 169'uncu maddesinin değiştirilmesi ve Devlet ormanlarının gerçek ya da tüzel kişilerce işletilmesine olanak sağlanmak isteniyordu.

5171 sayılı Yükseköğretim Kanunu ve Yüksek Öğretim Personel Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, yükseköğretime girişte uygulanan sistemi değiştirmeye yönelmişti. İmam hatip liselerinin genel lise statüsüne yükseltilmesi, İmam-Hatip liselerini bitirenlerin kendi alanları dışında bir yükseköğretim programına girmek istemeleri durumunda, aynı gruptaki genel liselerle eşit katsayıdan yararlandırılmaları amaçlanıyordu. Yükseköğretim kurumlarına girişle ilgili usul ve esasların bir yönetmelikle düzenlenmesi ve bu yönetmeliğin Milli Eğitim Bakanlığı ile Yükseköğretim Kurulu'nca birlikte çıkarılması, böylece; Yükseköğretim Kurulu'nun yanında Milli Eğitim Bakanlığı'nın da eş düzeyde yetkili kılınması isteniyordu. Daha da ilginci, Bakanlar Kurulu'nca Yükseköğretim Kurulu'na seçilecek üye adayları için hiçbir nitelik öngörülmüyor ve Anayasa'nın 131. maddesinin yürürlükteki kuralına göre, Yükseköğretim Kurulu'na, ancak Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve üniversitelerce üye seçilmesi olanaklı iken Yükseköğretim Kurulu'na Genelkurmay Başkanlığı'nca da bir üye seçilmesi öngörülmekte idi.

AKP, 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun ile adeta meydan okudu. Toplum meydan okumaya aynı şekilde cevap verince AKP, geri adım atmak zorunda kaldı. Bu Kanun, merkezi yönetimin, görev ve yetkilerinin sınırlandırılıp özel görevli durumuna düşürülmesini, yerel yönetimlerin genel görevli kılınmasını yani, tekil devlet modeli yerine, "idari vesayetin" zayıflatılarak "yerel" ağırlıklı devlet modeline geçilmesini öngörüyordu.

5555 sayılı Vakıflar Kanunu, Lozan Antlaşması'na aykırı hükümler içeriyor ve "Şer-i Hukuk" düzeni içinde kurulmuş eski vakıfların tasfiyesini amaçlayan yaklaşımın ve bu yaklaşımın gereği olarak tüm eski vakıflar üzerinde Vakıflar Genel Müdürlüğü aracılığıyla kurulan oldukça sıkı izin ve denetim sisteminin, neredeyse tümüyle ortadan kaldırılmasını öngörüyordu.

5574 sayılı Türk Petrol Kanunu, halen, %12,5 olan Devlet payı oranının %2'ye, hatta kimi durumlarda %1'e kadar düşürülmesini, karalarda elde edilen Devlet hissesinin %50'sinin işletme ruhsatının bulunduğu ilin il özel

idaresine aktarılmasını öngörüyor ve yürürlükte olan yasada olduğu gibi "ulusal çıkarlara uygun olmayı" amaçlamıyordu.

CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne Yaptığı Başvuruların Sonuçları

Cumhurbaşkanı, ikinci kez görüşülerek yürürlüğe giren 49 yasadan 21'i için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Yürürlüğe giren 511 yasanın 103'ü ise CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne götürüldü. CHP'nin 3.6.2007 tarihi itibariyle Anayasa Mahkemesi'nde açtığı 103 davadan 59'u sonuçlandı**.**

Sonuçlanan davaların 13'ünde esas hakkında görüşme yapılmadan yürürlüğün durdurulması istemi görüşüldü. 13 davadan 11'inde yürürlüğün durdurulması istemi kabul edildi, 2'sinde reddedildi. Geriye kalan 46 davanın 35'inde iptal kararı verildi. Davaların 11'inde iptal istemleri reddedildi.

Tablo 2: Anayasa Mahkemesi'nde Sonuçlanan Davalarda Verilen Kararlar

Yasama Yılı	İptal Kararının Sonuçsuz Kalmaması İçin Yürürlüğün Durdurulması	İptal	Yürürlüğün Durdurulması	Yürürlüğün Durdurulması İsteminin Reddi	Red
1	5	5	1		2
2	3	2	1		5
3	8	3	4	2	1
4	4	2	2		
5	2	1	3		3
Toplam	22	13	11	2	11

AKP'nin Taşınmaz Malların Kullanımına Yönelik İlgisi

Dört yıl boyunca: "Satalım, paraya çevirelim, rantları dağıtalım" düşüncesi doğrultusunda yasal değişiklikler yapıldı.

AKP'nin taşınmaz malların kullanımı konusunda yaptığı ilk iş, Hazineye ait taşınmazların, plan kararlarına uyulmak kaydıyla; organize hayvancılık yapacaklar ile kamu kurum ve kuruluşlarına, küçük sanayi sitesi yapılmak üzere bu amaçla kurulmuş kooperatifler ile kamu kurum ve kuruluşlarına, borsa yapılmak üzere ticaret borsalarına, serbest bölge olarak kullanılmak üzere, bu amaçla tahsis edilmiş taşınmazlar da dahil, kamu kurum ve

kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına, teknoloji geliştirme bölgelerinde yönetici şirkete, üzerinde en az yirmi beş milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirası tutarında ve en az yüz kişi istihdam sağlayacak sınai yatırım yapacaklara, toplu konut üretmek amacıyla Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na, doğrudan satılabilmesi oldu.

Hemen ardından; karşılıklı olmak ve yasal sınırlamalara uyulmak koşuluyla yabancı uyruklu gerçek kişiler ile yabancı ülkelerde bu ülkelerin kanunlarına göre kurulan tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde taşınmaz edinebilmelerine olanak sağlandı. Bunların otuz hektardan fazla taşınmaz mal alımları Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlı tutuldu. Sınırlı ayni hak tesis edilmesi halinde karşılıklılık şartı aranmadı, kamu yararı ve ülke güvenliği bakımından, bu maddelerin uygulanmayacağı yerleri belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkili kılındı. Bu yasa Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilince, yeni bir yasa ile yabancıların Türkiye'de taşınmaz mal edinmelerine imkan veren yasa yeniden yürürlüğe sokuldu.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile: Yabancı yatırımcıların Türkiye'de kurdukları veya iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlerin, Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde karşılıklılık koşulu olmaksızın veya kamu yararı ve ülke güvenliği açısından belli alanlar dışlanmadan ve miktar bakımından sınırlama yapılmaksızın taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı aynî hak edinmelerine imkan sağlandı.

Orman arazilerinin kullanımına ilişkin Anayasa ve yasa değişiklikleri yapılmak istendi. Bu girişimlerden Anayasa değişikliği, Cumhurbaşkanı'nın vetosu ve CHP'nin Anayasa değişikliğine yanaşmaması yüzünden gerçekleşmedi. Diğeri, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı ile yürürlüğe girmedi. AKP, Anayasa değişikliği teklifi reddedilmesin diye orman niteliğini tamamen kaybetmiş ve orman sınırları dışına çıkartılmış yerlerin devri, tahsisi, terki, kiraya verilmesi, üzerinde sınırlı ayni hak tesisini öngören Anayasa değişikliği önerisine, milletvekili seçilme yaşını yirmi beşe indiren bir hüküm de koydu.

Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği yasa ile orman sınırları içinde veya bitişiğinde tapulu, orman sınırları dışında ise her türlü tasarruf belgeleri ile özel mülkiyette bulunan kızıl ağaçlıklar ile aşılı kestaneliklerin orman vasfından çıkarılması isteniyordu.

Bu başarısızlıklardan yılmayan AKP, Orman Kanunu'nda yaptığı değişiklik ile; savunma, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, petrol, doğalgaz, altyapı ve katı atık bertaraf tesislerinin; sanatoryum, baraj, gölet ve mezarlıkların; Devlete ait sağlık, eğitim ve spor tesislerinin ve bunlarla ilgili her türlü yer ve binanın Devlet ormanları üzerinde bulunması veya yapılmasında

kamu yararı ve zaruret olması halinde, gerçek ve tüzel kişilere bedeli mukabilinde Çevre ve Orman Bakanlığı'nca izin verilebilmesini ve izin süresinin 49 yıldan fazla olmamasını hükme bağladı.

Maden Kanunu'nda yapılan değişiklik ile; orman, muhafaza ormanı, ağaçlandırma alanları, kara avcılığı alanları, özel koruma bölgeleri, milli parklar, tabiat parkları, tabiat anıtı, tabiatı koruma alanı, tarım, mera, sit alanları, su havzaları, kıyı alanları ve sahil şeritleri, karasuları, turizm bölgeleri, alanları ve merkezleri ile kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri, askerî yasak bölgeler ve imar alanları ile mücavir alanlar madencilik faaliyetlerine açıldı.

Mera Kanunu'nda yapılan değişiklik ile ise; işgal edilerek mera olma vasfı bozulan araziler için Mera Kanunu hükümlerinin uygulanmasına son verildi ve işgalcilerin lehine, belli bir bedel karşılığı açılan davalardan vazgeçilmesi ve Hazine lehine alınmış mahkeme kararlarının uygulanmaması hükme bağlandı.

3.7.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4916 sayılı Kanun ile 4706 sayılı Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun'un 5. maddesi değiştirilerek: Belediye ve mücavir alan sınırları içindeki Hazineye ait taşınmazların satış bedellerinden belediyelere ve köylere ve il özel idarelerine pay verilmesi kabul edildi.

Hazineye ait taşınmazlardan, 31.12.2000 tarihinden önce üzerinde yapılanma olanların; öncelikle yapı sahipleri ile bunların kanunî veya akdi haleflerine satılmak ya da genel hükümlere göre değerlendirilmek üzere ilgili belediyelere bedelsiz olarak devredilmesi hükme bağlandı. 19.7.2003 tarihinde yürürlüğe giren bu Kanun hükümlerine göre, 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planı dışındaki (plansız) yerlerde bulunan Hazineye ait taşınmazların satış işlemlerinden ilgili belediyelere pay verilmesinin söz konusu olmadığını herkes açıkça anladığında Maliye Bakanı 03.05.2006 gün ve 18303 sayılı genelge ile 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planı dışında kalan Hazineye ait taşınmazların satış ihalelerini durdurdu. Bu arada atı alan Üsküdar'ı geçti ve bazıları imarsız olduğu için ucuza kapattıkları hazine arazilerinden daha sonra imar planı geçirterek büyük rantlar elde ettiler. Maliye Bakanı imarsız hazine arazilerinin satışından belediyelerin pay alamadığından söz ederek belediyeleri bu satışlardan pay almak için imar planı yapmaya çağırdı.

5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile; illerde en az on kişilik istihdam öngören yatırımlara girişen gerçek veya tüzel kişilere; Hazineye, katma bütçeli kuruluşlara, belediyelere veya il özel idarelerine ait arazi veya arsaların mülkiyetinin bedelsiz olarak devri öngörüldü.

Daha sonra, Belediye Kanunu'na konulan bir madde ile; kamu hizmetlerinde kullanılan veya Maliye Bakanlığı'nca üzerinde sınırlı aynî hak tesis edilmiş olanlar dışında kalan Hazine'ye ait taşınmazlardan 1/5000 ölçekli nazım imar plânı içinde kalanlar; belediye ve mücavir alan sınırları içinde belediyeye, büyükşehir belediye teşkilâtı kurulan yerlerde beşbin metrekarenin üzerinde olanların büyükşehir belediyesine bedelsiz devredilmesi hükme bağlandı. Ancak aradan üç hafta geçmeden kabul edilen bir torba yasa içindeki hükümle bu düzenleme yürürlükten kaldırıldı.

Yine Belediye Kanunu'na konulan bir hükümle, belediye veya mücavir alan sınırları içerisindeki en az ellibin metrekare olan yerlerin kentsel dönüşüm alanı ilan edilebilmesi ve bu alanda eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek; konut alanları, sanayi ve ticaret alanları, teknoloji parkları ve sosyal donatılar oluşturmak, deprem riskine karşı tedbirler almak veya kentin tarihî ve kültürel dokusunu korumak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulanabileceği hükme bağlandı.

5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun hükümleri ile; şehir merkezlerinin eskiyen dokularının ve yerleşim alanlarının, kültürel miras değerlerinin korunması, restore edilerek kullanılması, otopark sorununun çözüme kavuşturulması, sosyal donatı alanlarının büyütülmesi, konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması ve bu alanların "kentsel dönüşüm ve gelişim alanı" olarak ilan edilmesi kabul edildi.

5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu ile; Kuzey Ankara girişi ve çevresini kapsayan alanlarda kentsel dönüşüm projesi uygulanması kabul edildi. Daha sonra yeni ihtiyaçlar gerekçesi ile yeni düzenlemeler yapıldı ve 5481 sayılı Kanun ile 5104 sayılı Kanun değiştirildi.

AKP iktidarı döneminde, çeşitli yasalara konulan hükümlerle şehir merkezlerindeki okul, hastane, gar binalarının satılmasına olanak sağlandı. Yapılan değişikliklerin çoğunda, bunların satışı için Maliye Bakanı'na yetki verildi.

Yürürlüğe konulan bir yasa ile bakanlıkların bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşları ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarına ait kurum tabipliği dışındaki hastane ve sağlık merkezleri Sağlık Bakanlığı'na devredildi. Böylece sadece SSK'nın 150 adet hastanesi ve 450 adet dispanseri Sağlık Bakanlığı'na devredildi.

Daha sonra, Sağlık Bakanlığı'na tahsisli Hazine mülkiyetindeki taşınmazlar ile Sağlık Bakanlığı kullanımında bulunan diğer taşınmazlardan gerekli görülenlerin mülkiyetinin Hazine'ye bedelsiz devrinden sonra tahsislerini kaldırmaya ve satmaya Maliye Bakanı yetkili kılındı.

Yapılmasının gerekli olduğuna Yüksek Planlama Kurulu tarafından karar verilen sağlık tesislerinin, ihale ile belirlenecek gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine, 49 yılı geçmemek şartıyla belirli süre ve bedel üzerinden kiralama karşılığı yaptırılabilmesi ve bu amaçla Maliye Bakanlığı'nca girişimcilere bedelsiz arsa veya arazi tahsis edilebilmesi için yasal düzenleme getirildi.

Bir başka yasa ile Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsisli olan mülkiyeti Hazine'ye ait taşınmazlar ile Bakanlığın kullanımındaki mülkiyeti İl Tüzel Kişiliği veya Köy Tüzel Kişiliğine ait taşınmazlardan gerekli görülenlerin (Yani okul binalarının) satılmasına olanak sağlandı.

Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullar hariç olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarına bağlı okullar taşınır ve taşınmaz malları ile Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildi.

Kamuoyunda torba yasa olarak bilinen yasalardan birinde Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetindeki taşınmazların satış veya devri için Yönetim Kurulu yetkili kılındı. Aynı yasada, özelleştirme programına alınan ve TCDD kullanımındaki liman sahaları içinde kalan Hazineye ait taşınmazların bedelsiz olarak TCDD Genel Müdürlüğü'ne devredilmesi, devri mümkün olmayan taşınmazlar ile liman sahasında kalan Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerde TCDD Genel Müdürlüğü lehine bedelsiz olarak 49 yıllığına sınırlı ayni hak tesisine veya bedelsiz kullanma izni verilmesi için Maliye Bakanlığı yetkili kılındı.

Kamuoyunda torba yasa olarak bilinen yasalardan bir diğerinde, Haydarpaşa Limanı'nı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne bedelsiz olarak devretmek için yine Maliye Bakanı'na yetki verildi.

Özelleştirme programındaki kuruluşlara ait arsa ve arazilerin, Kıyı Kanunu ve Turizmi Teşvik Kanunu kapsamında bulunması halinde bu yerlerde imar plânlarını yapma yetkisi Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na verildi. Aynı yasada Kıyı Kanunu'na bir fıkra eklenerek, kıyı ve dolgu alanlarında yat ve kruvaziyer limanları yapımına olanak sağlandı.

KİT'lerin kamu bankalarının, büyükşehir belediyeleri, belediyeler ve il özel idarelerinin borçlarına karşılık, mülkiyeti bu idarelere ait taşınmazlarından genel bütçeye dahil daireler ve katma bütçeli idarelerce ihtiyaç duyulanların takdir edilecek değeri üzerinden, Maliye Bakanlığı'nca satın alınabilmesi ve tespit edilen değerine eşit tutarda Devlete ait olan borçlarının terkin edilmesi hükme bağlandı.

Kültürel ve sanatsal etkinliklerin ya da ürünlerin yapıldığı, üretildiği veya sergilendiği mekânlar ile kültürel ve sanatsal alanlara yönelik özel araştırma, eğitim veya uygulama merkezlerinin yapımı, onarımı veya işle-

tilmesi, kültür varlıkları ile somut olmayan kültürel mirasın araştırılması, derlenmesi, belgelendirilmesi, arşivlenmesi, yayınlanması, eğitimi, öğretimi ve tanıtılması faaliyetleri teşvik kapsamına alındı, Bakanlık, teşvik kapsamında kültür yatırımı ve girişimleri için taşınmaz mal tahsis etmeye yetkili kılındı.

Belediyeler mücavir alan sınırları içerisinde yer alan özelleştirme programına alınmış kuruluşlara ait arsa ve arazilerde Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun onayı ile imar planı değişikliği yapılabiliyordu. Yasa değişikliği ile, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nca Denizcilik Müsteşarlığı'nca veya belediyelerce yapılması ve onaylanması gereken her ölçekteki imar planı ve imar planı değişiklikleri ile mevzi imar planlarının da Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun onayı ile yapılması kuralı getirildi.

AKP; Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nü de kaldırdı. Arsa Ofisi Kanunu'nda öngörülen görev ve yetkiler, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na devredildi. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na imar planı yapma yetkisi verildi.

Daha sonra bir torba yasaya konulan hükümle, Toplu Konut İdaresi, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kapsamından çıkarıldı. Böylece TOKİ, Maliye Bakanlığı'nın ve TBMM'nin bütçe prosedüründen ve Sayıştay denetimi kapsamından çıkarıldı.

Gecekondu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı hazırlanarak Gecekondu Kanunu uygulamasında Bayındırlık ve İskan Bakanlığına ait olan görevlerin Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na devredilmesi öngörüldü.

22.6.2004 tarihinde kabul edilen 5195 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile, üretim ve istihdamı artırmak, yatırımları teşvik etmek, yabancı sermaye girişini artırmak amacıyla Sanayi Bakanlığı'nca belirlenen arazileri endüstri bölgesi olarak ilan etmek için Bakanlar Kurulu'na yetki verildi.

19.7.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile 11.10.2004 tarihinden önce tarım arazilerini izin almadan amaç dışı kullananlara, yasanın yürürlüğe girdiği tarihten altı ay içinde metrekareye 5 YTL ödemeleri koşuluyla af getirildi.

Cargill firmasının yatırım yaptığı 212 bin 240 metrekare arazi Bakanlar Kurulunun 5.7.2005 tarih ve 2005/8944 sayılı kararıyla "Özel Endüstri Bölgesi" ilan edildi. Danıştay, Cargill firmasının yatırımına olanak sağlayan İznik Gölü Çevre Düzeni Planı'nı iptal etti. Başbakanlık Nisan 2006 tarihinde ve 1666/3020 sayılı yazı ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bir yazı göndererek tarım arazilerini izin almadan amaç dışı kullananlara getirilen affın süresinin uzatılmasının sağlanması istendi. AKP Bursa Milletvekili Mehmet Altan

Karapaşaoğlu; 19.1.2006 tarihinde dolan sürenin uzatılması için 5403 sayılı Kanunda değişiklik öngören bir Kanun Teklifi hazırladı.

5557 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 23.11.2006 tarihinde TBMM'de kabul edildi. Böylece Cargill firmasının yasadan yararlanması sağlandı.

Ecevit Hükümeti sırasında Avrupa Birliği'ne uyum yasaları çerçevesinde 3.8.2002 tarihinde kabul edilen 4771 sayılı Kanun ile 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nda değişiklik yapılarak cemaat vakıflarının, vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın, Bakanlar Kurulunun izniyle dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhî ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere taşınmaz mal edinebilmeleri ve taşınmaz malları üzerinde tasarrufta bulunabilmeleri mümkün kılındı. AKP iktidarı döneminde 2.1.2003 tarihinde kabul edilen 4778 sayılı Kanun ile, cemaat vakıflarının Bakanlar Kurulunun izniyle değil Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün izniyle taşınmaz mal edinmesi hükme bağlandı. 4771 ve 4778 sayılı yasalarla yeni mal edinme önündeki engellerin kaldırılması yeterli görülmeyerek, azınlık vakıflarına geriye dönük mal edinme yollarını açmak üzere 9.11.2006 tarihinde 5555 sayılı Vakıflar Kanunu kabul edildi.

Cumhurbaşkanı Vakıflar Kanunu'nun 9 ayrı maddesinde yer alan düzenlemelerin Anayasa'ya aykırı olduğunu belirterek, yasayı bir kez daha görüşülmesi için TBMM'ye geri gönderdi. Cumhurbaşkanı geri gönderme gerekçesinde: Cemaat vakıflarının korunmasının dayanağını oluşturan Lozan Antlaşmasının Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği çağdaş, laik hukuk düzeninde Medeni Yasa'nın 101. maddesiyle somutlaştığını belirterek, Medeni Yasa'nın 101. maddesiyle getirilen kesin yasak karşısında, azınlık çoğunluk ayrımı yapılmadan cemaat vakfı türünde bir vakfın Türkiye'de kurulmasının hiçbir biçimde olanaklı olmadığını, bu nedenle, eskiden kurulmuş cemaat vakıflarına, bu niteliklerini değiştirmemelerine karşın, ekonomik ve siyasal güç elde edecekleri biçimde yeni haklar ve ayrıcalıklar tanınmasını ve bunların mülhak vakıf statüsünden çıkarılarak yeni bir vakıf türü biçiminde yaşayan hukuksal varlıklar olarak sosyal yaşama katılmalarını sağlayacak düzenlemelerin, Lozan Antlaşması'yla, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerinin ortaya konulduğu anayasal ilkelerle, mevcut hukuk sistemiyle, Anayasa'nın ayrıcalıkları yasaklayan 10. maddesiyle ve ayrıca ulusal çıkarlarla ve kamu yararıyla bağdaştırmanın olanaklı olmadığını vurguladı.

AKP hükümeti seçim öncesi, imar affı niteliğinde bir düzenlemeye imza attı. Mera Yasası'nda değişiklik yapan yasaya göre, belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde kalan ve 1 Ocak 2003'ten önce kesinleşen imar planları içerisinde yerleşim yeri olarak işgal edilerek mera, yaylak ve kışlak olarak

kullanılamayan yerlerin tahsis amacı değiştirilerek Hazine adına tescilleri yapılacak. Ancak bu taşınmazlardan, ilgili belediye veya kamu kurum ve kuruluşları adına tescil edilenlerin tescilleri, bedel talep edilmeksizin aynen devam edecek. Bunlar hakkında dava açılmayacak, açılmış davalardan da vazgeçilecek. Hazine adına tescil edilmesi gerekirken, gerçek veya tüzel kişiler adına tescil edilen taşınmazlar hakkında Hazine tarafından açılan davalardan, emlak ve rayiç bedellerinin toplamının yarısı üzerinden hesaplanacak bedelin ilgililerce Hazine'ye ödenmesi kaydıyla vazgeçilecek. Bu nitelikteki taşınmazların tapuları da talep edilmesi halinde sahiplerine devredilecek. Belediyelerin, konut veya işyeri yapmak üzere bedelsiz ya da bedeli karşılığında gerçek ve tüzel kişilere tahsis ettiği, ancak Hazine'nin açtığı davalar sonucunda önce mera olarak kabul edilen, daha sonra meralık vasfı değiştirilerek Hazine adına tescil edilen araziler üzerinde yapılan konutların bedelinin Hazine'ye ödenmesi şartıyla sahibine devri gerçekleştirilecek.

AKP, seçime giderken taşınmaz kullanımı ile ilgili iki yasayı daha yürürlüğe soktu. Bunlardan birinde; toptancı hallerinin kuruluş izni Sanayi ve Ticaret Bakanlığından belediyelere verilirken, daha önce sadece tahsis yolu ile işletilen hallerdeki kamu emlaklerinin kiralama ve satış yolu ile de işletilmesine olanak sağlandı.

AKP Usulü Özelleştirme

Türkiye'de özelleştirmeler, 1984 yılından itibaren başladı. Özelleştirmeye yönelik ilk yasal düzenleme, 1984 yılında çıkarılan ve kamu iktisadi teşebbüsleri ile bunlara ait tesislere, hisse senedi ihracı yoluyla gerçek ve tüzel kişilerin ortak edilebilmesine veya bu tesislerin işletme hakkının belli sürelerle devrine olanak tanıyan 2983 sayılı Kanun'dur. 1986 yılında 3291 sayılı Kanunla kamu kuruluşlarının özelleştirme kapsamına alınmasına ilişkin esaslar belirlendi. Daha sonra 1994 yılında 4046 sayılı Kanunla, özelleştirmenin kapsamı genişletildi ve iktisadi devlet teşekkülleri ile bunlara ait kurum ve payların yanı sıra, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının da özelleştirilebilmesine imkan tanıyan düzenlemeler yapıldı.

Özelleştirme uygulamaları asıl olarak AKP iktidarı ile hız kazandı. Bu dönemde özelleştirmelerin çoğu peşkeşe dönüştü. Türkiye'nin stratejik önemi haiz kuruluşları bu dönemde gözü kapalı bir şekilde elden çıkarıldı. TELEKOM 6.5 milyar dolara, TÜPRAŞ, 4.1 milyar dolara, ERDEMİR, 2.7 milyar dolara satıldı.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre; 1985 yılı ile 2006 yılı arasında; 244 kuruluştaki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 376 taşınmaz, 6 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 97 tesis, 6 liman, şans oyunları lisans hakkı

ile araç muayene istasyonları özelleştirme kapsamına alındı. 2006 yılı sonuna kadar 195 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemi yapıldı. Bu kuruluşlardan 186'sında hiç kamu payı kalmadı. 1985 yılından 2006 yılı sonuna kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 26 milyar dolar oldu.

AKP'nin özelleştirme uygulamaları sonunda ortaya çıkan şey; verimlilik, sanayileşme, üretim artışı değil, işsizlik oldu.

Bu dönemde Türkiye'nin; en başarılı, en verimli, en rekabet kabiliyeti yüksek kuruluşları gözü kapalı bir şekilde elden çıkarıldı.

Türkiye'de özelleştirme girişimleri; hukuksal alt yapısı doğru düzgün hazırlanmadan, ciddi bir özelleştirme stratejisi geliştirilmeden, şeffaflık ilkesine özen gösterilmeden, kamu yararı güvence altına alınmadan yürütüldü. Bugüne kadar gerçekleştirilmiş olan bütün özelleştirme girişimlerinde bu özellikleri görüyoruz.

1994 tarihinde yürürlüğe giren 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun, bugüne değin 4568, 4733, 4971, 5148, 5189, 5234 ve 5398 sayılı kanunlarla tam sekiz kez değişikliğe uğradı. Bu değişikliklerin altısı AKP'nin iktidarda olduğu dönemde gerçekleşti.

4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun'un 10. maddesine göre; elde edilen özelleştirme gelirlerinden kanunda sayılan giderler düşüldükten sonra kalan miktarın, sadece iç ve dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere Hazineye aktarılması gerekirken, 5369 sayılı Evrensel Hizmetin Sağlanması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 11 inci maddesine konulan hükümle TELEKOM'un satış gelirlerinin bütçeye gelir kaydedilmesi ve bu gelirlerin TCDD'nin yeni yol yapımında veya demiryollarının bakım ve onarımında ve köy yolları ile köy içme sularının yapımında kullanılması öngörüldü.

AKP Hükümeti bu kadar çok sayıda değişiklik yapmasına karşın hâlâ özelleştirmenin doğru düzgün bir hukuksal altyapısını oluşturamadı. Neredeyse tüm önemli satış girişimlerinde PETKİM'de, TÜPRAŞ'ta, SEKA'da hukuksuzluk ön plana çıktı.

Yabancı kuruluşların 3.2 milyar dolar değer tespiti yaptığı Petkim 605 milyon dolara Uzan Grubu'na satılmak istendi. 15 tane fabrika, bir liman, bir baraj ve Türkiye piyasasının %40'ı eğer Uzan Grubu taahhütlerini yerine getirseydi 605 milyon dolara satılmış olacaktı.

Balıkesir'deki SEKA, başka alıcı çıkmadı bahanesiyle 1980 dönüm arazi, fabrika tesisleri, 47 iş makinesi, su pompalama tesisi, 185 lojman, sosyal tesisler, SEKA Evi ve üretim yapan bir fabrika 1,1 milyon dolara Albayraklar'a satıldı.

Kuşadası limanı ihale ile Ofer - Kutman ortak girişim grubuna 27 milyon dolara verildi. Bayındırlık Bakanlığı ihaleden sonra yönetmelik değişikliği yaparak ihaleyi alan firmaya liman üzerinde bazı tesislerin kurulması olanağı sağladı. Meslek Odaları yönetmeliğin iptali için dava açtı ve Danıştay 6. Dairesi yönetmeliğin yürürlüğünü durdurdu. Ancak, yürürlüğü durdurulan yönetmelikteki aynı hüküm, AKP'nin önerisiyle Meclis'ten gece yarısı geçirilen bir torba kanuna kondu. Ofer ve yerli ortağı Kutman'a hem Kuşadası Limanı çevresinde ve hem de Galataport'ta büyük bir imar avantajı sağlandı.

Galataport 49 yıllığına yap - işlet - devret modeliyle ihale edildi. Bu ihalede 11 bin metrekarelik alan (151 bin metrekarelik inşaat izni) ilk üç yılı ödemesiz olmak ve bedeli yirmi yılda ödenmek üzere 152 milyon Euro'ya verildi. Danıştay, Galataport ihalesinde imar planındaki değişikliği durdurdu, Ofer grubunun aldığı ihale iptal edildi. DPT, Galataport ihalesinin geri çekilmesini istedi. Daha önce özelleştirmeden sorumlu hükümetin bir bakanı, kendisine bu soru sorulduğu zaman "yahu üzerime varmayın, susma hakkımı kullanıyorum" dedi.

TÜPRAŞ'ın %14,76 oranındaki hissesi 446 milyon dolar (569.3 milyon YTL) karşılığında, Sami Ofer adlı İsrail'li bir işadamına gizlice satıldı. TÜPRAŞ'ın daha sonraki satışının ortaya koyduğu rakamlarla bir değerlendirme yapınca, bu firmaya 752 milyon dolarlık bir kaynağın devredildiği anlaşıldı.

İsrail kökenli Ofer Grubu'nun, Başbakan Erdoğan ve Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'la 2002'den beri sık sık görüştüğü ortaya çıktı.

Özelleştirme dolayısıyla yapılan harcamalar, elde edilen kazancın büyük bir bölümünü götürdü. Özelleştirme dolayısıyla elde edilen parasal kazanç doyurucu düzeyde olmadı. Özelleştirme işsizliğe çare olmadı. Verimlilik artışı sağlanmadı, yatırımlar artmadı.

Özelleştirmeler sonucu işçiler işlerinden oldular. ERDEMİR örneği dışında kalan özelleştirme uygulamaları nedeniyle pek çok kalifiye işçi ya işsiz kaldı ya da açlık düzeyinin altındaki ücretlere razı oldu.

TABLO 3: 2003-2007 DÖNEMİNDE YAPILAN ÖZELLEŞTİRMELERDEN ÖRNEKLER

Satış Yılı	Özelleştirilen Kuruluş	Satış Tutarı (Dolar)	Satın Alan
2007	DERİNCE LİMANI 36 Yıl İş. Hakkı	195.250.000	Türkerler Ortak Girişim Grubu
2007	PETKİM %51	2.040.000.000	Rus ve Kazak ortak girişim grubu Trans Central Asia Petrochemical (fiyat 2.050 idi) yerine Socar&Turcas-Injaz Ortak Girişim Grubu'na
2007	HALK BANKASI %25	1.838.642.981	Halka arz
2007	KGM LEVENT ARSASI	800.000.000	Zorlu Gayrimenkul Geliştirme ve Yatırım A.Ş. vermişti.
2007	TCDD MERSİN LİMANI 49 Yıl İş.Hakkı	755.000.000	(Singapur) PSA-Akfen Ortak Girişim Grubu
2007	ARAÇ M.İS.I BÖLGE	300.250.000	Doğuş-Akfen-Tüvsüd Grubu
2007	ARAÇ M.İS.II BÖLGE	313.250.000	Doğuş-Akfen-Tüvsüd Grubu
2007	İZMİR LİMANI 49 Yıl İş.Hakkı	1.275.000.000	(Çin) Global-Hutchison Ports-Ege İhracatçı Birlikleri (EİB-Limaş) Ortak Girişim Grubu
2007	ÇELİK PALAS OTELİ	38.900.000	MSN Yapı Yatırımları İnşaat, Turizm, Makina Sanayi ve Ticaret A.Ş.
2006	THY%28,63	207.820.151	Halka arz
2006	KIZILAY EMEK İŞ HANI	55.500.000	Talip Kahraman İnşaat Tahhüt Sanayi Ticaret A.Ş.
2006	TÜPRAŞ %51	4.414.000.000	Koç Holding-Shell Ortak Girişim Grubu
2006	ERDEMİR %46,12	2.770.000.000	OYAK
2006	BAŞAK SİGORTA %56,67	268.000.000	(Fransa) Groupama International
2006	TEKEL İKİZ BİNASI	100.000.000	TOBB
2006	B.EFES OTELİ	121.500.000	Kent Gıda (Tahincioğlu)- Nida-MV (Murat Vargı-Türkcell ortağı) Ortak Girişim Grubu
2006	TRABYA OTELİ	145.300.000	Bayraktarlar Holding
2006	KARADENİZ BAKIR İŞL.	37.600.000	Eti Bakır A.Ş
2005	TELEKOM %55	6.550.000.000	(Suudi) Oger Telecom
2005	SEYDİŞEHİR ETİ ALİMİNYUM	305.000.000	CE-KA
2005	İSTANBUL HİLTON	255.000.000	Ortadoğu Otomotiv- AYDIN DOĞAN
2005	PETKİM %34.5	273.719.000	Halka Arz
2005	TÜPRAŞ %14.76	453.977.633	İMBK Satış
2004	BURSAGAZ	120.000.000	Çalık Enerji ve Sanayi Ticaret A.Ş.'ye
2004	TEKEL ALKOLLÜ İÇKİLER%100	196.000.000	Nurol-Limak-Özaltın-Tütsab Ortak GirişimG-rubu
2004	THY-ULUSLARASI ARZ	125.487.718	Halka arz
2004	THY HALKA ARZ	37.011.026	Halka arz
2004	ESGAZ %100	43.000.000	Kolin İnşaat Turizm Sanayi Ticaret A.Ş
2004	ETİ BAKIR %100+Samsun işl. (Varlık)	33.000.000	CE-KA
2004	ETİ GÜMÜŞ AŞ %100	41.200.000	Söğütsen Seramik Sanayi İnşaat Madencilik İthalat İhracat A.Ş.

2004	ETİ KROM A.Ş %100	58.050.000	Yıltaş İnşaat Ticaret Limited Şirketi
2004	ÇAYELİ BAKIR İŞL.A.Ş %45 Hisse	49.250.000	Inmet Mining Corporation
2004	ETİ ELOKROMETALURJİ A.Ş	15.320.000	Aksu Madencilik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
2004	TÜGSAŞ GEMLİK İŞL	83.100.000	
2004	TÜGSAŞ _İGSAŞ	90.450.000	
2003	TDİ ÇEŞME LİMANI (30 yıl İşl.Hk)	11.500.000	Ulusoy Çeşme Liman İşletmesi A.Ş.
2003	TDİ KUŞADASI LİMANI (30 yıl İşl.Hk)	24.300.000	Ege Liman İşletmeleri A.Ş
2003	TDİ TRABZON LİMANI (30 Yıl İşl.Hk)	20.160.000	Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş.
2003	TDİ DİKİLİ LİMANI (30 Yıl İşl.Hk)	4.250.000	Dikili Liman ve Turizm İşletmeleri A.Ş
2003	SEKA Balıkesir	1.100.000	Albayraklar A.Ş.
2003	SEKA Çaycuma	13.590.000	OYKA Kâğıt Ambalaj San. ve Tic. A.Ş.
2003	SEKA Aksu	3.500.000	Milda Mecmua Gazete Dağıtım Pazarlama Sanayii ve Ticaret Limited Şirketi
2003	SEKA Kastamonu	9.100.000	Mopak Kâğıt Karton Sanayi Ticaret A.Ş
2002	POAŞ	129.479.256	Halka arz
2002	POAŞ	38.891.014	Uluslararası arz
2002	POAŞ	237.711.271	İMKB
2002	İSDEMİR %100	50.000.000	ERDEMİR

Mali Kontrol ve Denetimin Köreltilmesi

Kamu mali yönetiminin yapısını değiştiren yasalarla yeni sistemin etkin işlemesi için zorunlu olan araç ve mekanizmalar oluşturulmadı. Mali kontrol ve denetim köreltildi.

Performans bütçe, stratejik plan, şeffaflık ve hesap verme sorumluluğu bakımından daha başarılı sonuçlar alan Anglo-Sakson ülkelerinde uygulanan kamu mali yönetim sistemini getirmek amacıyla Kıta Avrupası ülkelerinde uygulanan sisteme uygun olan 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu yürürlükten kaldırıldı. Eski mali sistemin içine performans bütçe, stratejik plan, şeffaflık ve hesap verme sorumluluğu gibi yeni kavramları katacak yollar aranmak yerine, eski sistem tümden kaldırıldı, yeni bir sistem oluşturmaya girişildi.

Ancak yeni sistemin etkin bir şekilde işlemesine uygun bir idari ve mali yapı oluşturulmadı. Performans bütçe, stratejik plan, şeffaflık ve hesap verme sorumluluğu gibi kavramları hayata geçirecek araçlar ve mekanizmalar oluşturulmadı. Mali sistemin en önemli unsuru olan kontrol ve denetim işlevsiz hale getirildi.

Mali sistemin etkili bir şekilde işlemesi için gerekli olan kurumların bilgi birikimine ve deneyimine önem verilmedi. Yüz yıllık teftiş kurulları feshedilmek istendi. Teftiş kurullarının yerine oluşturulmak istenen iç denetime soruşturma yetkisi verilmedi. Kurumlarda iç denetim organları hâlâ

oluşturulamadı. Mali kontrolde çok önemli rolleri olan saymanların nerdeyse tüm yetkileri budandı. Hiç gereği yok iken Sayıştay Kanunu'nu da baştan aşağı yeniden değiştiren kanun teklifi hazırlandı.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, birkaç istisna dışında 1.1.2005 tarihinde yürürlüğe girecek şekilde yasalaştırıldı. 2005 yılına yaklaşıldığında Kanunun uygulanması mümkün görülmediğinden 2005 yılı Bütçe Kanunu'na konan bir hükümle Kanun'un yürürlüğü 1.1.2006 tarihine ertelendi.

Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu daha işin başında o kadar hatalı hazırlanmıştı ki, bu kanunda değişiklik yapmak kaçınılmaz hale geldi. Yasa daha uygulamaya girmeden yeni bir yasa hazırlandı. 5018 sayılı Kanun, 83 asıl ve 14 geçici maddeden oluşmakta idi. 19 asıl ve 3 geçici maddeden oluşan 5436 sayılı Kanun, 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 9 maddesini tamamen, 27 maddesini kısmen değiştirdi, 11 maddesine ek hükümler getirdi, 12 madde ve fıkra hükmünü yürürlükten kaldırdı ve ekli cetvellerde değişiklik yaptı.

Çok sayıda teknik hatayı düzeltmek amacıyla hazırlanan Kanun, hem gerekli düzeltmeleri tam olarak yapamadı hem, bu düzenlemenin özünü oluşturan ilkeleri uygulamaya sokacak gerekli değişiklikleri uygulamaya sokamadı. Tüm bu nedenlerle Anglo-Sakson ülkelerindeki başarılı uygulamalar, ülkemize aktarılamadı. İyi kötü işleyen bir sistem ortadan kaldırıldı, yerine hiçbir ülkedekine benzemeyen arabesk bir sistem getirildi.

AKP'nin asıl amacının, kamu mali yönetiminde hesap verme sorumluluğu, şeffaflık, katılımcılık, performans ölçümü gibi ilkeleri yerleştirmek olmadığı, bu konulara odaklanmadığı, tam tersi asıl odaklandığı yerin denetimsizlik ve kontrolsüzlük olduğu, şeffaflık istemediği, daha sonra ortaya çıktı. Örneğin; TOKİ ve TMSF gibi önemli tutarda harcama yapan kuruluşlar hesap verme sorumluluğu ve şeffaflık getirdiği varsayılan sistemin dışına çıkartıldı. Bütçenin şeffaflığı açısından önemli olan bazı gelir ve giderlerin bütçenin gelir ve gider kalemleriyle ilişkilendirilmeksizin özel hesaplarda takibi için torba yasalara hükümler konuldu.

Sonuç olarak; kontrol ve denetim etkisizleştirildi, hesap verme sorumluluğuna, performans ölçümüne, stratejik plan yapmaya uygun bir mali ve idari yapı oluşturulamadı. Bu yüzden, DPT ve Maliye Bakanlığı gibi en birikimli kurumlar performans esaslı bütçe ve stratejik plan konusunda (beş yıldır pilot projeler uygulanmasına karşın) hiçbir ciddi gelişme sağlayamadılar. Hal böyle iken, her şey yolunda imiş gibi yerel yönetimlerin de stratejik plan hazırlaması öngörüldü.

5018 sayılı Kanundan geriye kalan tek olumluluk, bütçe süreci dışındaki kurumların kapsam içine alınması oldu. Ayrıca, bu kanun dolayısı ile yapı-

lan tartışmalarda hesap verme sorumluğu, şeffaflık gibi kavramlarla geniş halk yığınları tanışmış oldu ve parlamento adına yapılan denetimin ve parlamentonun bütçe değerlendirmelerinin önemi fark edildi.

Meydan Okumanın Geri Tepmesi

AKP, en cüretkar girişimini 5227 Sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun ile yaptı. En sert tepkiyi de bu Kanun dolayısı ile gördü. AKP, genel yönetimin sınırlı sayıdaki görevlerinin dışında kalanları mahalli müşterek ihtiyaç tanımı içinde yerel yönetimlere aktarmak istedi. Ancak bu istek, Anayasa'nın 126 ve 127'inci maddelerindeki merkezi ve mahalli idarelerle ilgili ilkelere açıkça aykırı olduğu için gerçekleşmedi. Tepki o kadar yaygın ve üst düzeyde idi ki; yasa, vetodan sonra bir daha ele alınıp görüşülmediği için yürürlüğe girmedi.

Cumhurbaşkanı'nın geri gönderme yazısının gerekçesinde açıkladığı bu Yasa ile ilgili saptamaları özetle şöyleydi: Merkezi yönetimin taşra örgütlerinin kimileri kaldırılarak kimileri yerel yönetimlere devredilerek merkezi yönetim örgütsel ve işlevsel yönden zayıflatılmaktadır. Merkezi yönetimin, görev ve yetkileri sınırlandırılıp özel görevli, yerel yönetimler ise, genel görevli kılınmaktadır. Yetki genişliğine dayanan güçlü merkezi yönetim yerine, görev ayrılığına dayalı güçlü yerel yönetim yapılanmasının yolu açılmakta, üniter devlet modeli yerine, idari vesayet zayıflatılarak yerel ağırlıklı devlet modeline geçilmesine olanak sağlanmaktadır. Herhangi bir sınırlama ve hizmetler arasında bir ayrım yapılmadan, merkezi ve yerel tüm kamu hizmetlerinin özel sektöre gördürülebilmesine olanak yaratılmakta, kamu hizmetlerinin hemen tümünün yerelleştirilmesinin ve özelleştirilmesinin yolu açılmaktadır.

Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun (5227) TBMM'de kabul edilmeden önce, İl Özel İdaresi Kanunu (5187), Belediye Kanunu (5215), Büyükşehir Belediyesi Kanunu (5216) kabul edildi. Bir başka ifadeyle, yerel yönetim yasaları, Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanunun öngördüğü idari yapıya uygun olarak hazırlandı ve bu yasadan hemen önce yürürlüğe girdi.

Yasalaşma süreci içinde, merkezi yönetimin idarenin bütünlüğünü sağlamaya yönelik olarak kullandığı yerel yönetimler üzerindeki vesayet yetkisinin, yerel yönetimlerin özerkliklerini yok etmeyecek şekilde kullanılmasını öngören Anayasa kuralı yokmuş gibi bir hava yaratılmak istendi. İdarenin hizmet bütünlüğünü bozmadan; yetki ve görev kargaşası yaratmadan; kamu hizmeti, kamu yararı, kamu denetimi, kamu personeli gibi kavramları yok etmeden ve Anayasa'nın öngördüğü yapıyı bozmadan yerele daha çok yetki

vermek ve daha fazla kaynak sağlamanın mümkün olduğu gerçeği gizlenmek istendi.

Yürürlüğe giren yasaların çeşitli hükümleri ile yerel yönetimler, kaynağı piyasadan bulmaya zorlandı. Yerel yönetim yasalarıyla, yerel yönetimlere verilen her türlü görevin şirketler aracılığı ile yerine getirilmesinin yolu açıldı. Denetim kavramı işlevsiz hale getirildi, denetim örgütlerinin bağımsız kararlara dayalı olarak denetim yapmaları şu veya bu şekilde önlendi. Yolsuzlukları ortaya çıkaracak veya yolsuzluk iddialarını soruşturacak biçimde denetim yapılmasının yolları tıkandı. Yerel yönetimleri genel yetkili kılacak düzenlemeler getirildi. İl özel idaresini genel yetkili kılan düzenlemeden Cumhurbaşkanı'nın geri gönderme yazısından sonra vazgeçildi. Belediyeleri genel yetkili kılan hüküm ise, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.

AKP daha sonra, Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun'da ortaya çıkan niyetlerini küçük parçalar halinde ve makul görünen ama gerçekleri yansıtmayan gerekçelerin arkasına sığınarak yapma stratejisini sürdürdü. Ama fazla ileri gidemedi. Hastanelerin il özel idarelerine devrinden vazgeçildi. İl, ilçe ve beldelerde bulunan ulusal müzeler dışındaki müzelerin, kütüphanelerin, galerilerin, kültür merkezlerinin belediye sınırları içinde belediyelere, belediye sınırları dışında il özel idarelerine devredilmesini öngören Kanun Tasarısı TBMM komisyonlarında görüşülerek kabul edildi. Ama bu Kanun Tasarısı ve benzerleri gibi, büyük planın çökmesi üzerine TBMM Genel Kurulu'nda görüşülerek yasalaşamadı. Ancak bu arada Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun'un öngördüğü idari yapıyla uyumlu kanun tasarılarının bir bölümü yasalaştı. Örneğin, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün il özel idarelerine devri ve kamu tüzel kişiliği olmayan ve merkezi idare kuruluşu olarak da örgütlenmeyen Kalkınma Ajansları'nın kuruluşu böyle oldu. Aile Hekimliği pilot uygulaması başlatıldı. Gelir İdaresi Başkanlığı, Kalkınma Ajansları, Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı kuruldu. Kamu Denetçiliği kurumu oluşturuldu.

Sağlıkta Piyasalaştırma

AKP hükümetinin iş başına geldiğinden bu yana en çok mevzuat değişikliği yaptığı alanlardan biri de, sağlık alanıdır.

2003 yılında sağlıkla ilgili hizmet alımları Kamu İhale Kanunu'nun istisnaları arasına sokuldu ve sağlıkla ilgili hizmet alımlarına ilişkin usul ve esasların Sağlık Bakanlığı'nın görüşleri alınarak Maliye Bakanlığı'nca hazırlanacak yönetmelikle yürürlüğe konulması kabul edildi.

AKP iktidarı döneminde sağlık harcamaları arttı. Bu artışlar büyük ölçüde artan yeşil kart ödemeleri ile SSK hastanelerinin Sağlık Bakanlığı'na devri ile ilgilidir. 1994 yılından 2004 yılına kadar yeşil kartlıların sayısı 5.5 milyon kişi artarak 13 milyona ulaştı.

Bu süreçte toplam sağlık harcamaları içinde Sağlık Bakanlığı'nın payı azaldı, buna karşılık sosyal güvenlik kurumlarının payı arttı. 2001 yılından itibaren SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'na yapılan transfer tutarı katlanarak büyümeye başladı.

AKP iktidarı döneminde sağlık hizmetlerinin de kamu hizmeti olarak sunulması niteliğini ortadan kaldırmaya yönelik sayısız düzenleme yapıldı.

AKP, sağlık alanına yatırım yapmak yerine, sağlığı kamusal hizmet olmaktan çıkarıp, kamunun finanse ettiği özel bir hizmete dönüştürmek istedi. Bu dönemde Sağlık Bakanlığı ve sosyal güvenlik kurumları, kaynaklarının büyük bir çoğunluğunu hizmet üretme yerine mal ve hizmet satın almada kullandı.

Sağlık alanında yapılan diğer bir yasa değişikliğinde Sağlık Bakanlığında Kamu Özel Ortaklığı Daire Başkanlığı adı altında bir daire başkanlığı oluşturuldu. Bu Daire Başkanlığı, ihale ile belirlenecek gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerine kırk dokuz yılı geçmemek şartıyla belirli süre ve bedel üzerinden kiralama karşılığı yaptırılacak projelerle ilgili iş ve işlemleri yapacak ve Bakanlığın kullanımında bulunan sağlık tesislerinin, tıbbî hizmet alanları dışındaki hizmet ve alanlarının işletilmesi karşılığında yenilenmesine ilişkin iş ve işlemleri yürütecek. Böylece bu Daire Başkanlığı'nın kuruluşu ile birlikte kamu hastanelerinde belirli projeler kiralama karşılığı hayata geçirilebilecek. Örneğin, hastanelerdeki yatarak tedavi gören hastaların ihtiyaçlarını gideren eczaneler kiralanarak işletilebilecek.

Muayene ve tedavilerde resmi sağlık kurumları yanında özel sağlık kurumları ve kuruluşlarından da yararlanabilmenin yaygınlaştırılması, sık sık çıkarılan prim afları, kayıt dışı istihdamın özendirilmesi, performansa dayalı ücret, yeşil kartlıların ayakta tedavilerinin de sağlanması gibi politikalar, bu amaca yönelik olarak uygulamaya kondu.

AKP Hükümeti, Sağlık Bakanlığı'na ait tüm sağlık kuruluşlarını satma yetkisini Maliye Bakanı'na verdikten sonra, bir diğer yasa değişikliği ile, Sağlık Hizmetleri ve Yardımcı Sağlık Hizmetleri sınıfına dahil personel tarafından yerine getirilmesi gereken hizmetlerin, lüzumu halinde döner sermaye gelirlerinden ödenmek kaydıyla Sağlık Bakanlığınca tespit edilecek usul ve esaslara göre hizmet satın alınması yoluyla gördürülebilmesine olanak sağlandı.

Sağlık hizmetlerinin sözleşmeli personel eliyle yürütülmesi için iki ayrı yasada düzenleme yapıldı.

Devlet Memurları ve Emekli Sandığı Kanun'larında değişiklik yapılarak, Devlet Memurları ile emeklilerin ve bunların bakmakla yükümlü bulundukları aile fertlerinin muayene ve tedavilerde, resmî sağlık kurum ve kuruluşları yanında Sağlık Bakanlığı'nca ruhsatlandırılan ve denetlenen özel sağlık kurumları ve kuruluşlarından da yararlanmaları sağlandı.

Yeşil kartlıların ayakta tedavileri sırasındaki poliklinik, tetkik, tahlil, pansuman, diş çekimi, ilaç, ortez ve protez gibi tedavi giderlerinin de ödenmesi hükme bağlandı.

Sağlık Hizmetleri Sınıfına mensup personele performansa dayalı ücret ödenmesi için yasalara hüküm konuldu.

Sözleşmeli statüde görev yapacak olan ve kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri ile birinci basamak teşhis, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetleri yapmak üzere Aile Hekimliği Pilot Uygulaması için 5258 sayılı Kanun yürürlüğe kondu. Böylece, birinci basamak sağlık hizmetlerinin sağlık ocakları yerine aile hekimleri tarafından verilmesi yolunda ilk adım atıldı.

Bir başka yasa değişikliği ile; Sağlık Bakanlığı, birinci basamak sağlık hizmeti sunan kuruluşlar da dahil olmak üzere Sağlık Bakanlığına bağlı kuruluşlarındaki; muayene, teşhis, tedavi, laboratuvar, tetkik ve tahlil işlerini, aşı, ilaç, serum, insan kanı ve kan ürünleri imâli ile istihsal veya imâl edilecek diğer maddeleri belirlenen tarife üzerinden fiyatlandırmaya yetkili kılındı ve yeşil kart sahipleri ile 65 yaşını doldurmuş muhtaç, kimsesiz ve güçsüzlerin ayakta veya meskende tedavi halinde kullanılacak ilaç bedellerinden %20'sine kadar katılım payı alınması hükme bağlandı.

SSK hastaneleri Sağlık Bakanlığı'na devredildi. Böylece SSK, sağlık hizmeti veren bir kurum olmaktan çıktı ve sosyal güvenlik hizmeti vermekle sorumlu olduğu milyonlarca kişi için sağlık hizmeti satın alır hale geldi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Murat Başesgioğlu'nun hazırladığı bir raporda, bu operasyon sonunda SSK, Bağ-Kur örneğinde olduğu gibi Sağlık Bakanlığı'ndan veya özel kuruluşlardan hizmet satın alırsa, bunun maliyetinin 2005 yılı için 4.2 katrilyonun üzerinde olacağını açıkladı.

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile; SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı tek bir çatı altında birleştirildi. Sosyal güvenlik sisteminde yapılan değişikliklerle, hukuk güvenliği ortadan kaldırıldı. Emekli olabilmek için şart koşulan prim ödeme gün sayısı, prime esas aylık tutarı ve prim oranı, aylıklarda sağlanacak artış oranı gibi konularda çalışanların aleyhine adaletsiz ve makul olmayan düzenlemeler getirildi. Ancak bu Yasa Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı yüzünden yürürlüğe giremedi.

AKP, bütün bu yasal düzenlemeler ve diğer idari tasarruflarla kamunun verdiği sağlık hizmetlerinin çökertilmesi planını büyük bir kararlılıkla uygulamaktadır. Kamu hastaneleri etkisiz hale getirilmekte, temel sağlık hizmet-

lerine bütçeden yeterli kaynak ayrılmamakta, yatırımlar kısılmakta, harcamalar artmaktadır.

AKP, sağlık hizmeti veren kamu kesimini yani; devlet hastanelerini, üniversite hastanelerini ve sağlık ocaklarını iş yapamaz hale getirip sağlık hizmetlerinin sadece özel kesim eliyle verilmesine yönelik politikalar uygulamaktadır.

Hükümet, Sağlık Bakanlığı'nın ve üniversitelerin yatırım ödeneklerini azalttı. Doğrudan azaltma yanında yayınlanan Bütçe Uygulama Talimatları ile kamunun elindeki devlet hastanelerinin ve tıp fakültelerinin gelirleri dolaylı olarak da azaltıldı. Örneğin, 2005 yılında yayınlanan Bütçe Uygulama Talimatı ile tüm tedavi giderlerinin bedeli %15-30 oranında indirildi. Bu indirim, döner sermaye gelirlerinde %15-20 oranında azalmaya neden oldu.

2006 yılında Bütçe Kanunu'na konulan bir hükümle üniversite hastanelerinin kendi özel gelirlerini yatırımlarda kullanma olanaklarına son verildi.

Tedavi bedellerinin zamanında tahsil edilememesi yüzünden zaten zor durumda olan devlet hastaneleri, 2006 yılı bütçe yasasına konulan hükümle SSK, Bağ-Kur ve yeşil kart kapsamında bulunanların tedavi giderlerinden kaynaklanan 3.5 katrilyon TL tutarındaki alacaklarının silinmesiyle daha da çaresiz duruma sokuldu. Sağlık Bakanı'nı bile isyan ettiren bu uygulama bir başka yasada düzeltilmek istendi ve silinecek alacak tutarı 2 katrilyon TL'ye indirildi.

Hükümet, IMF'nin "sağlık harcamalarınızı azaltın" talimatı ile "paket fiyat" uygulamasını başlattı.

1 Temmuz 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Tedavi Yardımları Uygulama Tebliği, birinci basamak resmi ve özel sağlık kuruluşlarına başvuran hastalar için, vaka başına ödemede bulunulması öngörüyordu. Vaka başına ödeme, resmi sağlık kuruluşlarında 11 YTL, özel sağlık kuruluşlarında 13.2 YTL olarak öngörülüyordu. Danıştay, Türk Tabipleri Birliği'nin ve Ankara Ticaret Odası'nın başvurusu üzerine 13 Ekim 2006 tarihinde Maliye Bakanlığı'nın 1 Temmuz'da yürürlüğe giren ve kamu ya da özel tüm sağlık kurumlarında verilecek sağlık hizmetlerine ilişkin olarak vaka başı ödeme sistemini başlatan tebliğini Anayasa'nın 56. maddesine aykırı bularak yürütmesini durdurdu.

Maliye Bakanlığı, kamu hastanelerini hizmet sunamaz hale getirecek olan 1 Temmuz tarihli tebliğin ardından, 120 kalem ilacı, bedeli ödenecek ilaçlar kapsamından çıkaran tebliği yayınlandı.

Devlet ve üniversite hastanelerinin döner sermaye gelirleri azaldığında, sağlık hizmetlerinin kalitesinin düşmesi, kuyrukların uzaması ve yaşamsal risklerin artması kaçınılmaz hale gelecektir. Harcamaları kısma bahanesi altında Devlet ve üniversite hastanelerinin döner sermaye gelirleri azaltılmaktadır. Devlet ve üniversite hastanelerinde gerekli yatırımlar yapılma-

makta, gelirler kısılmakta, gerçekleşen tedavilere ilişkin giderler ödenmemekte, kurumlar çaresiz bırakılıp çökertilmek istenmektedir.

AKP'nin Eğitim ve Bilimden Anladığı

AKP, Türkiye'de eğitim sorunlarını sadece türban, Kuran kursu ve YÖK üçgenine indirgedi. Eğitimi laik eğitim olmaktan çıkarıp din temelinde bir eğitim haline dönüştürmek istedi. Laiklik ilkesi ile bağdaşmayan kuralları uygulamaya sokmak isterken bilim ve eğitimi kontrol altına almak uğruna TÜBİTAK'ta hukuk dışına düştü, üniversite ile çatışma içine girdi.

Milli Eğitim Bakanlığı, hazırladığı bir yönetmelikle Talim Terbiye Kurulu'nun en önemli görevlerinden birisi olan ders kitaplarının inceleme işini İlk, Orta, Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüklerine devretmek istedi.

AKP'nin iktidarda olduğu dönem boyunca Milli Eğitim Bakanlığı'nda yoğun bir kadrolaşma yaşandı. Talim Terbiye Kurulu'nun tümünü görevden alıp kendi anlayışlarına uygun kadroları getirdiler. Bu dönemde bütün milli eğitim müdürleri ve ilköğretim okullarının müdürleri değiştirildi.

Üniversiteleri kontrol altına alma çabaları hiç hız kesmedi. Gündeme sık sık getirilen türban ve İmam-Hatip sorunu, eğitimin gerçek sorunu imiş gibi gösterildi. Bu yapay sorunlar, demokrasi ve özgürlük sorunu olarak takdim edildi.

AKP, laiklik ilkesi ile bağdaşmayan uygulamaları yasal düzenlemelere yansıtmadan önce idari düzenlemelerle kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Örneğin, Nisan 2003'te Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve dış temsilciliklerimize gönderilen Genelge ile Milli Görüş Teşkilatı ile Fettullah Gülen'in okulları ile ilişkili organizasyonların düzenledikleri faaliyetlere büyükelçilik ve başkonsolosluklarımızın katılımları sağlanmak istendi.

Başbakan Tayyip Erdoğan, Milli Görüş Teşkilatı Başkanı'nı devlet protokolüne dahil etme girişiminde bulundu.

24 Kasım 2003 tarihinde, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliği" Resmi Gazete'de yayınlayarak yürürlüğe soktu. AKP, Kur'an Kurslarını yaygınlaştıran hükümler taşıyan Yönetmeliği, CHP'den gelen sert açıklamalar ve kamuoyunda oluşan tepkiden sonra geri çekmek zorunda kaldı.

Türbanla ilgi olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde süren bir dava için yapılan ek savunma Dışişleri Bakanlığı tarafından geri çekildi.

Abdullah Gül, Kasım 2003'te Avrupa Birliği İlerleme Raporu'nda türban konusuna yer verilmemesini de eleştirdi.

AKP yetkileri, 23 Nisan ve Cumhuriyet balolarında kamusal alan tartışması açtı.

Türk Ceza Kanunu Tasarısı'nın alt komisyon ve Adalet Komisyonu'nda görüşmelerinin tamamlanmasının ardından, Recep Tayyip Erdoğan tarafından bir zina tartışması başlatıldı.

AKP, yüksek öğretim ile ilgili düşüncelerini hayata geçirmek için ilk olarak TÜBİTAK'ta operasyona girişti.

Operasyonu gerçekleştirebilmek için önce, TÜBİTAK işlemez hale getirildi. TÜBİTAK Bilim Kurulu, görev süresi dolan Başkan ve altı üyesi için iki ayrı tarihte seçim yaparak mevcut Başkan'ın yeniden seçildiğine ilişkin seçim sonucunu ve 6 üyenin seçimine ilişkin sonucu Başbakanlığa bildirdi. Başbakan, yeniden başkan seçilen kişiyi atanmak üzere Cumhurbaşkanı'na önermedi, ayrıca, 6 üyenin seçimini onaylamadı. Böylece TÜBİTAK Bilim Kurulu toplantı ve karar yeter sayısını yitirdi.

Hükümet, ortaya çıkan sorunun aşılması amacıyla TÜBİTAK yasasında değişiklik yaptı. TBMM bugüne değin TÜBİTAK'ta boş bulunan Bilim Kurulu üyeliklerine atama yapma kuralını değiştirmek üzere dört kez yasa kabul etmek durumunda kaldı.

Önce, 5001 sayılı yasa ile; Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Bilim Kurulu üyeliklerine; bir defaya mahsus olmak üzere Başbakan tarafından atama yapılması, Kurum Başkanlığı'na, yine bir defaya mahsus olmak üzere, Başbakan'ın önerisi üzerine Cumhurbaşkanı'nca atama yapılması öngörüldü.

Bu yasa Cumhurbaşkanı tarafından bir kez daha görüşülmek üzere TBMM'ye geri gönderildi. Geri gönderilen yasa TBMM'de aynen kabul edildi ve 5016 sayılı Yasa olarak yürürlüğe girdi. CHP bu Yasada yer alan hükmün iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

Kurum Başkanlığı ve Bilim Kurulu'nun boş bulunan tüm üyelikleri için Başbakan'a atama yetkisi veren düzenlemenin yürürlüğü Anayasa Mahkemesi'nce durduruldu.

Ancak, Yasa'nın yürürlüğe girdiği günden, Anayasa Mahkemesi'nce yürürlüğünün durdurulmasına kadar geçen süreçte, boş bulunan Bilim Kurulu üyeliklerine Başbakan'ca atama yapıldı. Kurum Başkanlığı'na da atama yapılmak istendi fakat, Cumhurbaşkanı'na sunulan kararnameyi Cumhurbaşkanı imzalamadı.

Bilim Kurulu tarafından yeniden Kurum Başkanlığı'na seçilen, ancak atanması için Başbakan tarafından Cumhurbaşkanı'na önerilmeyen eski Başkan'ın, hem bu işlemin ve hem de bir başkasının Kurum Başkanı olarak atanmak üzere Cumhurbaşkanı'na önerilmesine ilişkin işlemin iptali iste-

miyle açtığı dava sonunda, Ankara 1. İdare Mahkemesi; Anayasa Mahkemesi'nin yürürlüğü durdurma kararını da gözeterek, bu işlemleri iptal etti.

Bu aşamada Hükümet, yürürlüğü durdurulan Yasadakine benzer bir yöntemi, bu kez bir defaya mahsus olarak değil kalıcı olarak getirmek üzere yeni bir yasayı 2005 yılının Haziran ayında yürürlüğe koydu.

Cumhurbaşkanı 5344 sayılı Yasayı da TBMM'ye geri gönderdi. Geri gönderilen yasa TBMM'de aynen kabul edildi ve 5376 sayılı Yasa olarak yürürlüğe girdi.

Bu kez hem Sayın Cumhurbaşkanı hem CHP bu Yasada yer alan hükümlerin iptali için ayrı ayrı Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Anayasa Mahkemesi bu düzenlemenin de önce yürürlüğünü durdurdu, daha sonra iptal etti.

Rektörler, YÖK Başkanı Prof. Dr. Erdoğan Teziç'in "yasal statüsü yok" dediği TÜBİTAK'ın toplantılarına bilim adamlarının katılmamasına karar verdi.

AKP, sadece TÜBİTAK ile değil, üniversiteler ve YÖK ile de gerginlik yarattı. Başbakan, YÖK Başkanı Teziç'i eleştirirken kafasını göstererek: "Burası basmıyor. Hayatta iki koyun gütmediği ve hayatı yaşamadığı için bunu kavrayamıyor" şeklinde hakarete varan bir ifade kullandı.

Üniversite ile yaratılan gerginliğe daha sonra hukuka aykırı işlemleri iptal eden yargı organlarını kattılar. Laiklikle bağdaşmayan uygulamalar özellikle de türbanla ilgili karar veren yargı organları açıkça Başbakan tarafından eleştirildi.

Başbakan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin türbanla ilgili kararı üzerine: "Yargının bağımsızlığı, yargı kararlarının eleştirilemez olduğu anlamına gelmez. Türban konusunda mahkemenin söz söyleme hakkı yoktur. Söz söyleme hakkı din ulemasınındır" dedi.

Danıştay'ın türban kararı üzerine ise: "Alınan kararı kınıyorum. Bunlar yakında evin içine de karışacaklar. Türkiye yol geçen hanı değildir" dedi.

AKP'nin yükseköğretime girişte uygulanan sistemin değiştirilmesi ile ilgili ilk girişimi, 2004 yılının Mayıs ayında gerçekleşti. İmam hatip liselerini genel lise statüsüne yükselten ve bu liseleri bitirenlerin kendi alanları dışında bir yükseköğretim programına girmek istemeleri durumunda, aynı gruptaki genel liselerle eşit katsayıdan yararlandırılmalarını sağlayan düzenleme oluşan sert muhalefet ve Cumhurbaşkanı'nın vetosu yüzünden gerçekleşmedi. Tepkilerin düzeyi, yasanın ikinci kez görüşülmesini de engelledi.

Veto edilen ve bir daha görüşülmeyen bu yasada, Bakanlar Kurulu'nca Yükseköğretim Kurulu'na seçilecek üye adayları için hiçbir nitelik öngörülmüyordu. YÖK'ün yükseköğretim kurumlarına girişle ilgili yetkileri etkisiz hale getirilip, Milli Eğitim Bakanlığı söz sahibi kılınıyordu ve Yasa'nın, yü-

rürlüğe girdiği günde Yükseköğretim Genel Kurulu ve Yükseköğretim Yürütme Kurulu Başkan ve üyelerinin görevleri sona erdiriliyordu.

Farklı katsayının uygulanmaması talebi ile Danıştay'da açılan davaların tümü reddedildi. Milli Eğitim Bakanı, Kasım 2006'da toplanan 17. Eğitim Şurası'nda yükseköğretime girişte uygulanan sistemin değiştirilmesini tavsiye haline getirmek istedi. YÖK, bu tavsiye kararının yerine getirilmeyeceğini açıkladı.

Üniversite ile kavgada yöntem değiştiren AKP önce, Van ve Samsun üniversitelerinde olduğu gibi yarattığı büyük baskılarla kendisinden olmayanları nelerin bekleyeceğini gösterdi. TBMM'de oluşturulan komisyon, Sayıştay'a bu iki üniversitedeki iddiaları araştırmak için özel görev verdi. Sayıştay incelemesinden bir şey çıkmamasına rağmen görevliler hakkında şüphe bırakacak söylemlere devam edildi. Van Üniversitesi Rektörü sudan nedenlerle tutuklandı. Ancak AKP'nin gözdağı vererek, yıldırarak, insanları canından bezdirerek, üniversite yöneticilerini kendi yanına çekme planı tutmadı. Hatta ters tepti. Van Üniversitesi Rektörü'ne, Samsun Üniversitesi Rektörü'ne onurlu duruşlarından dolayı AKP dışında herkes sahip çıktı.

AKP, bunun üzerine yeni kurulan 15 üniversitenin kurucu rektörlerinin iki yıl için, Milli Eğitim Bakanı ve Başbakan'ın önereceği üç isim arasından Cumhurbaşkanı'nca atanmasını öngören bir yasayı yürürlüğe soktu. Anayasa Mahkemesi, üniversitelerin kurucu rektör adaylarının belirlenmesinde Yükseköğretim Kurulu'nun devre dışı bırakılmasını Anayasaya aykırı bularak iptal etti.

Üniversitelerde kadrolaşmak amacından vazgeçmeyen AKP; hazırlanan kanun teklifinde üniversitelerin kurucu rektörlerinin, iki yıllığına Milli Eğitim Bakanınca belirlenen dört profesör adaydan, Yükseköğretim Kurulu'nun 15 gün içinde seçerek Cumhurbaşkanına sunduğu iki aday arasından Cumhurbaşkanınca atanması kuralını getirerek yine üniversitelerin kurucu rektör adaylarının belirlenmesinde Yükseköğretim Kurulu'nu devre dışı bıraktı. Ancak bu Yasanın TBMM'de görüşülmesi sırasında üniversitelerin kurucu rektörlerinin, iki yıllığına Yükseköğretim Genel Kurulu tarafından, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir ay içinde üye tam sayısının dörtte üç çoğunluğuyla belirlenecek altı profesör adaydan; Millî Eğitim Bakanı'nca on beş gün içinde seçilerek Cumhurbaşkanı'na sunulan üç aday arasından Cumhurbaşkanı'nca seçilmesi ve atanması kuralı getirildi. Cumhurbaşkanı bu yasayı da bir kez daha görüşülmesi için TBMM'ye geri gönderdi. Geri gönderme yazısında: İncelenen yasanın; Yükseköğretim Genel Kurulu'nun kurucu rektör aday seçimini sonuçlandırmasını neredeyse olanaksız hale getirdiği, aday belirleme işlemlerinin bir ay içinde tamamlanamaması durumunda da, Yükseköğretim Kurulu'nun kurucu rektör adayla-

rını belirleme sürecinin dışında bırakıldığı belirtildi. Ancak AKP veto gerekçeleri dikkate almadan geri gönderilen yasayı aynen kabul etti. Anayasa Mahkemesi getirilen bu düzenlemeyi de iptal etti.

Yeni Türk Ceza Kanunu'nda değişiklik öngören kanun teklifi kabul edildi. Cumhurbaşkanı yasayı geri gönderdi. Yürürlüğe 1 Haziran'da girecek yeni TCK'nın 263. maddesindeki hüküm, kanuna aykırı olarak eğitim kurumu açanlara, bunları çalıştıranlara ve bu kurumlarda kanuna aykırı olarak açıldığını bildiği halde öğretmenlik yapanlara, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası verilmesini öngörüyordu. Madde ayrıca bu yerlerin kapatılmasını da düzenliyordu. Yeni kanunla hapis cezası üç yıldan bir yıla indirilirken bu yerlerin kapatılmasına ve bu yerlerde öğretmenlik yapanların cezalandırılmasına ilişkin hükümler metinde yer almadı. Yasanın TBMM'de ikinci kez görüşülmesinde geri gönderme gerekçelerine uyulmadı ve madde aynen kabul edildi. Böylece izinsiz (kaçak) Kuran kurslarına ceza indirimi getiren Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun yürürlüğe girdi.

Başarılı öğrencileri destekleme maskesi altında özel tarikat okullarının desteklenmesi amacıyla getirilen bir başka yasadaki düzenleme, Cumhurbaşkanı'nın yasayı geri göndermesinden sonra yasa metninden çıkarıldı. Bu düzenlemede maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve ücreti Millî Eğitim Bakanlığı'nca karşılanmak kaydıyla özel öğretim kurumlarında öğrenim görmeleri sağlanıyordu.

Özel okulları kamu kaynakları ile desteklemenin ve eğitimi devletin yapması gereken öncelikli bir iş olmaktan çıkarmanın AKP'nin temel politikası olduğu başka örneklerle de ortaya çıktı. Kasım 2006'da yasalaşan Özel Öğretim Kurumları Kanunu Tasarısı'nda yer alan hükümlerde, her öğrenciye 1000 YTL destek verilmesi, eğitim kredisi faizinin yarısının devlet tarafından karşılanması ve "özel okullardan hizmet satın alma" gibi düzenlemeler yer almakta idi. Kamuoyunda oluşan tepkiler üzerine Yasanın TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmeleri sırasında her öğrenciye 1000 YTL destek verilmesi ve eğitim kredisi faizinin yarısının devlet tarafından karşılanması hükümleri yasa metninden çıkarıldı. Fakat "özel okullardan hizmet satın alma" düzenlemesi aynen kaldı.

Cumhurbaşkanı 5545 sayılı yasayı bir kez daha görüşülmesi için TBMM'ye geri gönderdi. Cumhurbaşkanı'nın geri gönderme gerekçesinde özetle şöyle denilmektedir: "5545 sayılı Yasanın 12. maddesinde Bakanlık, kurumlardan 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu hükümleri çerçevesinde hizmet satın alabilir" düzenlemesine yer verilmiştir. Düzenleme ile, Milli Eğitim Bakanlığı'na, özel öğretim kurumlarında, hizmet satın alınması yoluyla

öğrenci okutma yetkisi verilmekte ve böylece özel öğretim kurumlarına Devlet bütçesinden kaynak aktarma olanağı sağlanmaktadır. Daha önce, 4967 sayılı Yasa'nın 1. maddesinde öngörülen, maddi olanaklardan yoksun başarılı öğrencilerin, ücreti Milli Eğitim Bakanlığı'nca karşılanmak üzere özel öğretim kurumlarında öğrenim görmelerinin sağlanabileceğine ilişkin kural, Anayasa'ya ve kamu yararına uygun görülmeyerek, yeniden görüşülmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geri gönderilmişti. Bu kez, 5545 sayılı Yasa'nın 12. maddesinde, daha önce yalnızca maddi olanaklardan yoksun başarılı öğrenciler için öngörülen Devlet kaynakları kullanılarak özel okullarda okutulma olanağı, kapsam çok genişletilerek, tüm öğrencileri içerecek biçimde yeniden getirilmektedir. Hizmet satın alınması yöntemiyle öğrencilerin, karşılığı Devlet bütçesinden ödenmek üzere özel eğitim kurumlarında okutulmasına ilişkin düzenleme, Devlet'in temel görevinin, hizmet satın alma yoluyla özel eğitim kurumlarına devredilmesi anlamını taşımaktadır. Devlet'in eğitim alanındaki temel ödevi, Devlet okullarının düzeyini özel okullara örnek oluşturacak biçimde yükseltmek ve bu okulları tam kapasite ile çalışabilecek duruma getirmektir. Devlet okullarının fiziki koşullarını ve eğitim kalitesini iyileştirmek için yeterli ödenek bulunmadığı yönündeki tartışmalar güncelliğini korurken ve bu okullarda büyük ölçüde kapasite açığı varken, Devlet'in sınırlı parasal kaynağının kimi özel okulların desteklenmesi amacıyla bu okullara aktarılması kamu yararı yönünden de uygun değildir.

Milli Eğitim Bakanlığı, güvencesiz personel istihdamı konusuna da öncülük etti. Bu konuda Sağlık Bakanlığı'nı geride bırakarak personel ihtiyacını kısmi zamanlı geçici personel olarak adlandırılan istihdam yolu ile karşılama yolunu seçti. Sağlık Bakanlığı'nda başlatılan doktor ve hemşire gibi sağlık personelini "hizmet satın alma" yoluyla istihdam etme anlayışının Milli Eğitim Bakanlığı'nda da uygulanacağı anlaşılmaktadır.

2005 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarının öğretmen ihtiyacının karşılanması amacıyla "bir öğretim yılında 10 ayı geçmemek üzere kısmi zamanlı geçici öğretici çalıştırılabilmesine ilişkin" Bakanlar Kurulu Kararı çıkarıldı. Danıştay 12. Dairesi, Türk Eğitim-Sen'in, Milli Eğitim Bakanlığı'nın "Kısmi zamanlı geçici öğreticilik" konulu genelgesinin iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle açtığı davada söz konusu genelgenin yürütmesini durdurdu. Kararın gerekçesinde, öğretmenlik mesleğine nasıl başlanacağının yasalarda bulunduğuna ve öğretmenliğin bir kariyer mesleği olduğuna işaret edilerek, öğretmenliğin, Devlet Memurları Yasası'na göre asli ve sürekli görevlerden olduğu belirtildi.

Bunun üzerine Hükümet, 5473 sayılı Kanunla 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4 üncü maddesinin (B) bendinde değişiklik yaptı. Yapılan

değişiklikle, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında öğretmen ihtiyacının kadrolu öğretmenlerce karşılanamadığı durumlarda sözleşmeli öğretmen istihdamına imkan sağlandı. Zaten daha sonra Kamuda Geçici İş Pozisyonlarında Çalışanların Sürekli İşçi Kadrolarına veya Sözleşmeli Personel Statüsüne Geçirilmeleri, Geçici İşçi Çalıştırılması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda yapılan düzenleme ile bütün kamu idarelerinde 657 sayılı Kanunun 4B maddesine göre sözleşmeli personel istihdam edilmesi kabul edildi.

Kısacası, AKP iktidarı, önce bir adım atıyor. Ardından tepkilere bakıyor. Sessizlik varsa yoluna devam ediyor. İtirazlar yoğunsa geri adım atıyor. Yasal düzenlemeleri makul gerekçeler altında sunmaya özen gösterip, gerçek amacını gizliyor. Yasa tasarılarını, Anayasanın ve hukukun genel ilkelerini dikkate almadan hazırlıyor. Bunlar yargıdan dönene kadar istediklerinin bir kısmını gerçekleştiriyor.

Sonuç

AKP'nin iktidar olduğu 22. Yasama Dönemi'nde; idari, mali ve hukuki yapımızı yeniden belirleyen yasalar genel ve yerel yönetimlerin görev ve yetkilerinde değişiklik yaptı. Bu değişikliklerin en belirginleri; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanındaki yasal düzenlemeler, taşınmaz malların kullanımı ve özelleştirme uygulamaları ile ilgili yasalar ve genel yönetimi etkisiz kılmaya yönelik yasal düzenlemelerdir.

AKP iktidarı döneminde çıkarılan yasalar Anayasa'ya aykırılık bakımından ciddi tartışmalar yaratmış ve AKP'nin pek çok girişimi Anayasa'ya aykırılık nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Anayasa'ya aykırılık savlarının çokluğu, iktidarın kendi dışındaki kurumlarla esaslı bir görüş ayrılığına sahip olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Cumhurbaşkanı'nın geri gönderme yazıları ve CHP'nin kararlı muhalefeti sonrasında AKP'nin geri adım attığı konulardaki Anayasa'ya aykırılık savlarının içerikleri; AKP tasarımlarının mevcut anayasal sistemle önemli ölçüde çeliştiğini göstermektedir.

22. Yasama Döneminde AKP iktidarının Cumhurbaşkanı, muhalefet partileri, üniversite ve yargıyla ciddi anlaşmazlıkları oldu. Bu dönem içindeki anlaşmazlıkların temelini, Anayasa'daki laiklik; hukuk devleti; yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrımı gibi temel ilkeler ile üniter devlet yapısı ve onun ayrılmaz bir parçası olan idarenin bütünlüğü ilkeleri oluşturdu.

Anayasa ve hukuka aykırı yasaların bir bölümüne, sadece Cumhurbaşkanı ve CHP değil, sendikalar, meslek odaları, sivil toplum örgütleri, üniversiteler, yargı organları hep birlikte açıkça tavır aldı. Örneğin, AKP bu

toplu tavır alış yüzünden kamu yönetimini ve yerel yönetimleri yeniden yapılandırma girişimini gerçekleştiremedi. Bu yüzden, merkezi yönetimin kontrol ve planlama ile ilgili görevleri dışındaki tüm görevlerini il özel idarelerine devretmeyi öngören idari federalizm düzenlemeleri askıya alındı.

AKP ve İnsan Hakları

S. Erdem Türközü*

Her şeyden önce "AKP ve İnsan Hakları" başlığının yanıltıcı olduğu vurgulanmalıdır. Bu makale kaleme alındığı sırada (2008 yılının son çeyreği) AKP dönemi henüz sona ermiş değildi. Belirli bir dönemin belirli bir kavramsal çerçeveden değerlendirilmesinin yapılabilmesi için söz konusu dönemin sona ermiş olması ve hatta ardından gelen dönemin de karşılaştırma yapılabilecek ölçüde geride bırakılmış olması gerekmektedir. Yöntemsel olarak ideal olan, verili dönemin önceki ve sonraki dönemle karşılaştırılmasıdır. Ancak bu tür bir girişim, hem yoğun bir çalışmayı hem de bir makaleden daha kapsamlı bir metnin yazılmasını zorunlu kılar. Bu makale bu ideal yöntemden büyük ölçüde uzaklaşarak, sadece AKP'nin iktidarda olduğu ilk altı yılı kapsayacak şekilde kurgulanmıştır ve önceki dönem (ler)le karşılaştırmalar ise oldukça sınırlı tutulmuştur.

Ayrıca okumakta olduğunuz makale insan haklarının tüm alanlarını kapsama iddiasında da değildir, olamaz da. Yaşam hakkı, kişi güvenliği, düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, toplantı ve gösteri özgürlüğü öne çıkan başlıklar olacaktır. Zaman ve yer darlığı bu tür bir sınırlandırmayı zorunlu kılmaktadır.

AKP'nin amellerini bir bütün olarak değerlendiren bir çalışma bulunmamaktadır.[1] Bu makale büyük ölçüde insan hakları alanında faaliyet yürüten örgütlerin gerçekleştirdiği çalışmalara yaslanmaktadır. En geniş kapsamlı çalışmalar bu örgütlerin hazırladığı yıllık raporlardır ki bu raporların en büyük eksikliği de önceki yıl(lar)la bağlantılı bir değerlendirme içermemesidir.

---

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi

1 Bu duruma istisna olan ve inanç özgürlüğü üzerine temellenen bir çalışma için bakınız: Ebubekir Gülüm, "AKP'nin İnsan Hakları Karnesi", *Milli Gazete*, 5 Temmuz 2007, http://www.milligazete.com.tr/index.php?action=show&type=dizi&topicid=69.

Bu makalede ilk olarak AKP'nin iktidara geldiği dönemde verili koşullar üzerinde durulacaktır. 11 Eylül ve sonrasındaki uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerin, süregiden "düşük yoğunluklu savaş"ın ve AKP'nin kuruluş sürecinin AKP'nin hareket alanını büyük ölçüde belirlediği ve sınırlandırdığı söylenebilir. Ardından partinin siyaset yapma tarzı ya da bir başka deyişle yönetilenlerle kurduğu ilişki üzerinde durulacaktır ki bu tarz, söz konusu partinin insan haklarıyla kurduğu "ikircikli" ilişkinin bir başka belirleyenidir.

İkinci bölümde kendi belgelerinden yola çıkılarak AKP'nin insan haklarına bakışına yoğunlaşılacaktır. Bu belgelerin çoğunluğu AKP'nin iktidara henüz gelmediği, bir siyasal geleneğin mirasçısı olduğu kadar yeni bir parti olduğunu ispatlamaya çalıştığı dönemde yazılmış belgelerdir ve insan hakları bu belgelerde önemli bir yer tutmaktadır. Ardından AKP'nin iktidarda olduğu dönem boyunca meydana gelen ihlaller üzerinde durulacaktır. Son olarak sonuç bölümünde 2009 ve sonrası için bir öngörüde bulunulmaya çalışılacaktır.

Bu makalede üç temel sav öne çıkmaktadır:

1. AKP'nin kamuoyuna sunduğu birçok metin incelendiğinde, AKP'nin ilk bakışta insan haklarına diğer partilerden daha fazla önem verdiği söylenebilir. Ancak bu metinler "çekinceler"le doludur: Evrensel değerlerin içselleştirilmesi ile Türkiye'nin "nevi şahsına münhasır" koşullarının vurgulanması arasında gidip gelir. AKP'nin insan haklarıyla kurmuş olduğu ilişki de pragmatizm ile hikmet-i hükümet arasında salınmaktadır. Durumun ikircikliliği öylesine belirgindir ki Ayhan Bilgen bir makalesinde, "işine gelmeyen uluslararası standartları ya da fiili durumları emsal kabul etmeyen bir algılamanın, güvenlik politikalarından -sonuç olarak ortaya çıkan uygulamalardan- kendine örnekler çıkartması bir kere mantık açısından çok tutarlı değildir"[2] deme gereğini hissetmiştir.

2. AKP'nin iktidarının ilk yıllarında gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler insan hakları açısından olumlu bir beklentinin doğmasına neden olmuştur. İnsan hakları açısından "olumlu" gidişat, 2007'nin ilk aylarında tersine dönmeye başlamış; 2007 ve 2008 yıllarında meydana gelen ihlaller ve iktidarın bu ihlaller karşısında almış olduğu tutum 1990'ların başına dönüldüğü kaygısını yaratmıştır.

3. 29 Mart 2009 yerel seçimlerine kadar tüm seçim zamanlarında olduğu gibi AKP'nin insan hakları alanında daha olumlu bir hava estirmesi beklenebilir. Ancak sonrası için kaygılanmak için elimizde birçok neden bulunmaktadır.

---

2 Ayhan Bilgen, "Güvenlik-Özgürlük: Yanlış Bir Denklem", Gökçen Alpkaya, Kerem Altıparmak vd., *İfade Özgürlüğü: İlkeler ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 176.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki on yıllık dönemde savaş kavramı, büyük devletler arası bir savaşın çıkma olasılığının azaldığı ve bununla el ele giden görece küçük devletler içinde kanlı çatışmaların varlığını sürdüğü koşullarda, dönüşüm geçirdi. Savaş kavramındaki vurgu Birleşmiş Milletler'in ve diğer devletlerin belirli koşullar altında müdahale edeceği egemen devletler içindeki savaşlara kaydı. 11 Eylül ile birlikte "ulusaşırı örgütlü siyasal şiddet" bir aktör olarak ortaya çıktı. "Terörizm" kavramının aşırı anlam yükünden kaçınmak için "ulusaşırı örgütlü siyasal şiddet" kavramını kullanan Richard Falk, "terör"ü sivilleri hedef alan siyasal şiddet olarak tanımlar. Falk'a göre failin bir egemen devlet ya da bir devlet olmayan bir hareket olması fiilin terör niteliğini değiştirmeyecektir.[3]

11 Eylül sonrasına damga vuran yeni-muhafazakârlar, Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren ABD'nin ağırlıklı olarak askerî araçlarla küresel ölçekte ve nihaî olarak Ortadoğu'da hâkimiyet kurmasını ve sürdürmesini içeren bir stratejiyi savunuyordu ve 11 Eylül saldırıları bu stratejinin uygulanabilmesi için uygun ortamı sağladı ve dikkatleri bu stratejik hedeften uzaklaştırma işlevini gördü.

Falk, Afganistan'da ve Irak'ta ABD'nin yürüttüğü savaşın, egemen devletler arasındaki bir savaşa benzemediğinden ABD hükümetinin, düzenli aralıklarla "terörist" tehdidin olduğundan daha yakın ve daha ciddi olduğu izlenimi vererek, korkuların manipülasyonuna başvurmak zorunda olduğunu belirtir. Bush yönetimi, demokratik bir yönetimin olmazsa olmazı olan en temel hakları askıya almaya istekli Amerikan milliyetçiliğini yeniden uyandırmıştır.[4]

ABD Başkanı Bush 6 Eylül 2006'da ve daha sonra da dönemin CIA başkanı George Tenet, askerî personelin ve istihbarat subaylarının baskıcı sorgulama tekniklerine yaygın olarak başvurmasını, "Amerikalıların hayatlarını korumak" için zorunlu olduğunu savundu.[5] Bu meşrulaştırma girişimleri ve "terörist" tehdidin olduğundan daha güçlü ve yakın olduğu izlenimi insan hakları ihlallerine yönelik duyarlılığın aşınmasının başlıca nedenleri arasında sayılabilir.[6]

İlki 2006'da, ikincisi ve üçüncüsü ise 2008 yılında gerçekleştirilen üç kamuoyu araştırması insan hakları ihlallerine yönelik duyarlılığın, 11 Ey-

---

3 Richard Falk, "War and peace in an age of terror and state terrorism", Shin Chiba ve Thomas J. Schoenbaum (ed.) *Peace Movements and Pacifism after September 11*, Edward Elgar Publishing, Inc., 2008, s. 19.

4 *A.g.e.*, s. 22.

5 *A.g.e.*, s. 27.

6 "Teröre karşı savaş"ın insan hakları alanında yarattığı yıkım için bakınız, Maryann Bird, "Rhetoric, Rights and Reality", 22 Mayıs 2006, http://www.opendemocracy.net

lül'den bu yana ne ölçüde aşındığını serimlemektedir. Sonrakilere büyük ölçüde esin kaynağı olmuş olan 2006 yılında BBC World Service için Globescan ve "Program on International Policy Attitudes" (PIPA) tarafından gerçekleştirilen ilk araştırmada[7] 25 ülkeden -araştırmaya katılan tüm ülkeler işkenceyi ve zalimane ve aşağılayıcı davranışları yasaklayan Cenevre Konvansiyonu'nu imzalamış ülkelerdir- 27.000'den fazla kişiye "masum hayatları" kurtaracak bilgi sağlayacaksa işkencenin kabul edilebilir olup olmadığı soruldu. Araştırmaya katılanların çoğunluğu -25 ülkeden 19'u- cezaevlerinde işkenceye karşı açık kuralların savunulması gerektiğini çünkü işkencenin ahlâkdışı olduğu ve kullanımının da insan hakları standartlarını zayıflatacağı görüşüne katıldı. ABD'de araştırmaya katılanlardan %36'sı işkencenin kullanımını onaylarken %58'i insan haklarından ödün vermekte isteksizdi.

Bununla birlikte İsrail gibi siyasal şiddetle karşı karşıya kalan ülkeler, "teröristlerin neden olduğu aşırı tehdit nedeniyle" belirli bir ölçüde işkenceye izin verilebileceği düşüncesini kabul etmeye daha eğilimli görünmektedir.[8]

Maryland Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen ve 24 Haziran 2008 tarihinde açıklanan "İşkence Üzerine Dünya Kamuoyunun Görüşü"[9] sadece 2006-2008 yıllarını karşılaştırarak son derece kaygı verici bir eğilimi ortaya koymaktadır.

Her iki araştırmada da yer alan dört ülkede, "terörist"lere işkence edilmesine göz yummada dramatik bir artışın olduğu görülmektedir: Hindistan (%32'den %59'a), Nijerya (%39'dan %54'e), Türkiye (%24'den %51'e) ve Güney Kore (%31'den %51'e). Ayrıca Mısır (%25'den %46'ya) ve ABD'de de (%36'dan %44'e) önemli bir artış meydana gelmiştir. Büyük Britanya ve İspanya gibi işkenceye karşı çıkanların oranında artış görüldüğü ülkeler olmakla beraber ikinci araştırma işkencenin belirli koşullar altında göz yumulabileceğini düşünenlerin sayısının arttığını göstermektedir.

---

7 BBC, "One-third support 'some torture'", 19 Ekim 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/6063386.stm#table.

8 *A.g.e.*

9 www.worldpublicopinion.org, s. 3.

Cezaevlerindeki mahkûmlara işkence yapılması hakkında görüşler:						
Ülke	**Tüm işkencelere karşı**		**Belirli bir ölçüde kabul edilebilir**		**Her ikisine de katılmıyor/kararsız**	
	2006*	**2008**	**2006***	**2008**	**2006**	**2008**
ABD	58	53	36	44	7	3
Almanya	71	-	21	-	7	-
Avustralya	75	-	22	-	3	-
Brezilya	61	-	32	-	8	-
Büyük Britanya	72	82	24	16	4	3
Çin	49	66	37	28	13	6
Endonezya	51	61	40	34	8	5
Filipinler	56	-	40	-	5	-
Fransa	75	82	19	16	6	2
Güney Kore	66	48	31	51	3	1
Hindistan	23	28	32	59	45	13
Irak	55	-	42	-	1	-
İspanya	65	82	16	11	19	7
İsrail	48	-	43	-	9	-
İtalya	81	-	14	-	6	-
Kanada	74	-	22	-	4	-
Kenya	53	-	38	-	9	-
Meksika	50	73	24	24	27	3
Mısır	65	54	25	46	9	0
Nijerya	49	41	39	54	12	5
Polonya	62	62	27	27	12	11
Rusya	43	49	37	36	19	15
Şili	62	-	22	-	16	-
Türkiye	62	36	24	51[10]	14	13
Ukrayna	54	59	29	26	18	15
Ortalama	59	57	29	35	12	9

*25 ülkeden 27.000 kişiye hangi konumun kendi görüşlerine daha uygun olduğu soruldu:
1. İşkencenin herhangi bir şekilde kullanımı ahlakdışı olduğundan ve işkenceye karşı uluslararası standartları zayıflatacağından işkenceye karşı açık kurallar savunulmalıdır.
2. Teröristler o kadar büyük bir tehlike ortaya koymaktadır ki, hükümetlere, masum yaşamları kurtaracak bilgi elde edilmesini sağlayacaksa, belirli bir ölçüde işkence uygulamasına izin verilmelidir.
BBC/Globescan/PIPA ve www.worldpublicopinion.org

10 2008 yılında yapılan araştırmada Q30-T1 tablosunun toplamı 101'dir. O nedenle ilk tablodaki veriler esas alınmıştır.

Kürt/Türk Sorunu

Kürt/Türk Sorunu, Abdullah Öcalan'ın 15 Şubat 1999'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmesinden sonra ve 1990'ların sonunda Güneydoğu'daki "düşük yoğunluklu savaş"ta TSK'nın üstünlüğü ele geçirmesiyle yeni bir döneme girmiştir. Sorun, yeni dönemde kendisini farklı söylemlerle ve farklı dolayımlarla var etmektedir.

Türkiye ve Avrupa Birliği arasında üyelik müzakeresi sürecinin başladığı 2005'ten bu yana Kürt hareketi AB tarafından muhatap kabul edilmeye büyük önem atfetmektedir. Artık AB üyeliği ile Kürt sorununu ayrı ayrı olgular olarak kabul etmek mümkün gözükmemektedir ve sorun, tabiri caizse, AB'nin iç sorunu haline gelmiştir. PKK'nın, AB ve ABD tarafından terör örgütü ilan edilmesiyle de, Kürt hareketinin legal kanadının ağırlığını artırdığı ileri sürülebilir. Ayrıca Irak'ın işgal edilmesi ve Irak'ın kuzeyinde fiilen bir Kürt devletinin ortaya çıkması Kürt hareketi içinde "pan-Kürdizm"in güçlenmesine neden oldu.

Türkiye'de ise, önceki dönemden farklı olarak Kürt hareketi gittikçe daha çok kitlesel eylemlere başvurmaktadır ve adeta bir "sivil toplum" hareketi görünümüne kavuşmuştur: "Siviller hem bölgede hem de büyük kentlerde kolaylıkla ve gayet örgütlü bir biçimde mobilize edilmekte ve ortaya 'intifada' benzeri görüntüler çıkmaktadır".[11] Kürt hareketi kentsel, sivil ve kitlesel bir görünüm aldığı ölçüde Türk milliyetçiliğince algılanışı da dönüşmüştür. 1980'lerde ve 1990'larda devletin PKK ve Kürtler arasına bir sınır konmaya çalıştığı; PKK'ya karşı verilen mücadelenin de PKK'nın "dışsallaştırılma"sı yoluyla meşrulaştırıldığı söylenebilir. PKK militanlarının sünnetsiz ve Ermeni olduğu iddiaları bu dışsallaştırmanın en uç örnekleriydi.

Kürt hareketi kitleselleştiği ölçüde Kürtlerin düşman kategorisi içine yerleştirilmesi mümkün hale geldi. "Türk-Kürt Kardeştir" söylemi yerini, *Türk Solu*'nun öncülüğünü yürüttüğü "Kürtlerden alışveriş yapmayın, kebap yemeyin!" kampanyasına bıraktı. Özellikle 21 Ekim 2007'deki Dağlıca saldırısı sonrasında Batı'da Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı mahalleler ablukaya alındı; Kürtlere yönelik linç girişimleri ve Demokratik Toplum Partisi'nin binalarına saldırılar meydana geldi. Kürtlere ait olduğu varsayılan işyerleri yağmalandı ve Kürtler göç etmeye zorlandı. Bu süreçte, Fatih Yaşlı'nın ifadesiyle, Türk milliyetçiliğinin, tüm kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü kendi "Yahudi"sini keşfettiği ileri sürülebilir.[12]

AKP'nin ilk yıllarına, millî kimlikten daha kapsayıcı olduğu varsayılan "ümmet" kimliğine yapmış olduğu vurgu, kimi çevrelerde AKP'nin Kürt

---

11 Fatih Yaşlı, "Kürt/Türk Sorunu: Bugüne Dair bir Analiz", *Birikim Dergisi*, Sayı: 201 (Ocak 2006), s. 37.

12 *A.g.e.*, s. 39.

sorununu çözebileceği ümidini doğurdu. Ancak AKP iktidar olduktan sonra gerek kendi içindeki milliyetçilerin gerekse de güvenlik bürokrasisinin baskısı sonucunda bir alternatif üretmek bir yana Kürtleri kendi içinde eriterek sisteme entegre etmeye girişti. AKP, sık sık DTP'li belediye başkanlarını hedef aldı. 22 Temmuz 2007 seçimlerinden önce DTP'nin bağımsız adaylarla seçime girerek milletvekili çıkarmasını güçleştirmek için, Milletvekili Seçimi Kanunu'nda bağımsız adayların birleşik oy pusulasında, siyasi partilerle birlikte yer almasını öngören değişiklik yapıldı.

DTP'li milletvekillerinin hareket alanını daraltmayı hedefleyen bir başka düzenleme de, genel seçimlerden hemen sonra 28 Temmuz 2007'de *Resmi* Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Hükümlü ve Tutukluların Ziyaret Edilmeleri Hakkında Yönetmelik"teki değişikliktir. Değişiklik öncesinde milletvekillerinin cezaevlerini ziyaretinde herhangi bir sınırlama yokken, yapılan değişiklikle TBMM'nin ilgili komisyon üyeleri hariç milletvekillerinin, bazı suçlardan hükümlü ve tutukluların bulunduğu cezaevi bölümlerine girmesi engellenmiştir.

İnsan Hakları ve AKP

AKP ve insan haklarının ilişkisini değerlendirmeye geçmeden, sorulması gereken bir soru şudur: Siyasal İslâmcı bir gelenekten gelen bir parti -AKP- ve kadrolar nasıl oldu da, öteden beri karşı oldukları Batılılaşma hareketine ve -demokrasi, insan hakları, laiklik gibi- Batı'nın temsil ettiği değerlere karşı olumlayıcı bir yaklaşım geliştirdi?

AKP her ne kadar siyasal İslâm'la ve Milli Görüş geleneğiyle arasına mesafe koyduğunu ileri sürse ve kendisini "muhafazakâr demokrat" bir parti olarak tanımlasa da, gerek AKP'yi oluşturan kadroların siyasî kariyeri gerekse de bu kadroların zaman zaman başvurduğu söylem, araya konan mesafenin fazla olmadığını düşündürmektedir. Örneğin 25 Ocak 2008'de lisansüstü eğitim almak için yurtdışına gönderilen öğrencilere seslenen Başbakan Tayyip Erdoğan, "İstiklal şairimiz 'Alınız ilmini garbın, alınız sanatını' diyor ya... Biz batının ilmini, sanatını almadık. Maalesef değerlerimize ters düşen ahlaksızlıklarını aldık"[13] dedi. Bu "Batı'nın ahlâksızlığı" yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişi olan İslâmcılığın temel temalarından biridir. İslâmcılık ya da Siyasal İslâm, Müslümanların çoğunlukta olduğu coğrafyanın kapitalist üretim tarzına eklemlenme sürecinde ortaya çıkmış tepkisel bir harekettir ve birliğini yitiren "ümmet"in birliğinin yeniden tesis edilmesini hedefler. Nuh Yılmaz'ın ifadesiyle ümmet, "bir somut kendilik değil, Müslümanların diğer topluluklardan farklı olduğu bilincinin yerleştirilmesi,

[13] "Erdoğan: Batı'nın ahlaksızlığını aldık", *Radikal*, 25 Ocak 2008.

tekrar edilmesi, pekiştirilmesidir" ve "Batı'nın İttihad-ı İslâm lehine reddedilmesidir".[14] Bu makalede bu tür bir Batı karşıtı söylemin AKP'ye egemen olduğu iddia edilmeyecektir ama bastırılmış olan bu siyasal İslâmcı söylem zaman zaman geri dönmektedir ve Erdoğan'ın yukarıda alıntılanan sözleri de bu bağlama oturmaktadır.

AKP'yi oluşturan kadroların AKP'yi kurmasından önce Milli Görüş geleneğinin lideri Necmettin Erbakan'ın Batı'yla ve onun değerleriyle ilişki kurma sürecini başlattığı söylenebilir. Erbakan'ın Anayasa Mahkemesi'nin 1998'de verdiği kapatma kararını AİHM'ye taşıyarak bu süreci başlatmasıyla birlikte, "Batı Kulübü" bir düşman kategorisi olmaktan uzaklaşmış, bir hakem konumuna yükselmiştir.

Refah Partisi'nin kapatılmasıyla başlayan ve AKP'nin kurulmasıyla sonuçlanan İslâmcılığın yer yer liberalizm, muhafazakârlık ve Türk sağcılığı lehine terk edilmesi ve gerek insan hakları gerekse de Batı'yla ilişkiler konusunda yeniden yapılandırılan yeni siyasetin oluşum süreci farklı aşamalardan geçen uzun bir süreçtir.

Bu aşamalardan ilki ve belki de en önemlisi Milli Görüşçülerin kurduğu dört siyasal partinin kapatılmış olmasıdır ki AKP bu akımından gelen siyasal partilerin beşincisidir.[15] AKP'ye karşı açılan iki kapatma davasından sonuncusu 30 Temmuz 2008'de partinin hazineden aldığı yardımın yarısının kesilmesi kararıyla noktalandı.[16] Kapatılan her partiyle birlikte Milli Görüşçü liderler siyaset yasağı ile karşı karşıya kalmıştır.[17]

---

14 Nuh Yılmaz, "İslamcılık, AKP, Siyaset", Murat Gültekingil, Tanıl Bora, Yasin Aktay (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 6: İslâmcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 609.

15 Necmettin Erbakan ve arkadaşlarının başını çektiği Milli Görüş akımının ilk partisi olan Milli Nizam Partisi, laikliğe aykırı davranışlardan ötürü 1971 yılında kapatıldı. Bunun üzerine Erbakan ve arkadaşları Milli Selamet Partisi'ni kurdular. MSP, yine laikliğe aykırı eylemlerinden dolayı 1980 darbesi sırasında kapatıldı; Erbakan ve arkadaşları bir süre yargılandıktan sonra serbest kaldı. Refah Partisi ile ilgili kapatma kararı ise 16 Ocak 1998'de verildi. Fazilet Partisi ise 22 Haziran 2001'de kapatıldı. "Milli Görüş'e Parti Dayanmıyor", *Radikal*, 23 Haziran 2001.

16 Gerekçeli karar için bakınız, *Resmi Gazete*, 24 Ekim 2008.

17 Anayasa Mahkemesi'nin, 18 Ocak 1998'de "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğu" gerekçesiyle Refah Partisi'ni kapatmasının ardından, Erbakan'a beş yıllık siyaset yasağı konuldu. Erbakan ile birlikte Refah Partisi'nin genel başkan yardımcıları olan Ahmet Tekdal'a ve Şevket Kazan'a da beş yıllık siyaset yasağı getirildi. Kasım 1998'de İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı düşürülen Recep Tayyip Erdoğan, 12 Aralık 1997'de Siirt'teki mitingde okuduğu bir şiir nedeniyle mahkûm oldu. AKP 3 Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelirken Erdoğan, siyaset yasağı nedeniyle seçime giremedi; Erdoğan'ın siyaset yasağının kaldırılması için bir dizi yasal düzenlemenin ardından Erdoğan Siirt'te Fadıl Akgündüz'ün milletvekilliği düşürülünce yenilenen seçimde seçildi ve başbakan oldu. Erhan Üstündağ, "28 Şubat'ın Aktörleri Bugün Ne Yapıyor?", *Bianet*, 28 Şubat 2008.

Kapatılan partiler ve getirilen siyaset yasaklarının AKP'yi oluşturacak kadroları farklı bir strateji izlemeye ittiği söylenebilir. Bu süreci değerlendiren bugünkü AKP kadroları "din eksenli bir parti yerine muhafazakâr bir parti kurması halinde, devletçi seçkinlerin ön[lerini] kesmeyeceğine inandı".[18] Her ne kadar 24 Aralık 1995 seçimlerden %21,38 oyla birinci parti olarak çıkmışsa da Refah Partisi'nin 28 Şubat sürecinde iktidardan uzaklaştırılmış olması AKP'yi uluslararası destek arayışlarına itti. Bunun için iki önemli adım atıldı: İlki AKP kendi tabanını oluşturan kent ve kır yoksullarının daha da yoksullaşması ve onların desteğini yitirme pahasına küresel kapitalizme eklemlenme sürecini hızlandırdı. İkincisi Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerini başlatabilmek ve sürdürebilmek için uluslararası siyasette ve insan hakları alanında önemi yadsınamayacak adımlar attı. Mehmet Metiner'in ifadesiyle, İslâmcılar demokrasiyi keşfetti ve insan haklarını içselleştirdi. Ama gerçekten de içselleştirdiği söylenebilir mi?

Bu makalede insan hakları alanında AKP'nin ikircikli bir tutum sergilediği ileri sürülecektir. Partinin heterojen bir siyasal parti olması ve insan haklarıyla kurulan pragmatist ilişki bu ikircikli tutumun nedenidir. AKP'nin iktidarda olduğu son altı yıl içinde sergilediği performansa bakarak iktidarın ilk yıllarında AB müzakere sürecinin gereği olarak birçok yasal düzenlemenin yapıldığını gözlemleyebiliriz. Öyle ki Anayasa Mahkemesi'nin 30 Temmuz 2008'te verdiği karara baktığımızda insan hakları alanında atılan adımlar sayesinde AKP'nin kapatılmaktan kurtulduğunu söyleyebiliriz.[19] Ancak geçen süre içinde AKP aldığı oy oranını artırdığı ve iktidara yerleştiği ölçüde insan hakları alanında birçok geri adım da attı. Hak ihlallerinin değerlendirildiği bölüme bu ihlallere zemin hazırlayan geri adımlar daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir.

Bu noktada ikirciklilik üzerinde durmak gerekir. Makalenin başında 11 Eylül saldırıları sonrasında dünya çapında insan hakları ihlallerine yönelik duyarlılığın aşındığı ve temel hakların ve özgürlüklerin genişletilmesi eğiliminin tersine çevrildiği ve sınırlandırılmasının kural haline geldiği belirtildi. Ayrıca Kürt/Türk sorunu da yeni bir veçheye girdi ve AKP de bu sorunun önemli aktörlerinden biri haline geldi. Bu iki gelişme AKP'nin insan haklarıyla ikircikli bir ilişki kurmasının nedenlerinden ikisidir.

---

18 Hüseyin Elçi, "Mehmet Metiner'le Söyleşi: 28 Şubat Sonrası Mağduriyet Alanı Oluştu", *Fıratta Yaşam*, 22 Kasım 2002. Metiner şu şekilde devam eder: "28 Şubat'tan çıkartılan derslerle yeni bir siyasal güzergâh belirlenmemiş olsaydı bugünkü siyasal başarı elde edilemezdi. 28 Şubat sürecini bir demokrat olarak onaylamak ve olumlamak elbette söz konusu olamaz, ama o süreçle birlikte İslamcıların demokrasiyi keşfetmeye yöneldiklerini de görmemiz gerekiyor."

19 Ertuğrul Cenk Gürcan, "AKP'yi AB ve İnsan Hakları Süreci Kurtardı", www.*bianet.org*, 24 Ekim 2008.

Bununla birlikte AKP'nin "devletin çıkarlarını" daima üstün tutması da bir başka nedendir. AKP'nin "2007 Seçim Beyannamesi" gibi aksini iddia ettiği yerlerde bile bu durum kendisini açığa vurmaktadır: "'İnsanı yaşat ki devlet yaşasın' düşüncesinden hareket eden Partimiz, bütün politikalarının merkezine insanı koymuştur". Burada elde edilmek istenen amaç "devleti yaşatmaktır" ve "insanın yaşatılması" da bunun olsa olsa aracıdır ve gönül rahatlığıyla AKP'nin politikalarının merkezinde "devlet"in var olduğunu ileri sürebiliriz. Türk-İslâm düşünce tarihinin fasit "adalet dairesi"nden bu yana pek fazla bir gelişme de gözlemlenmemektedir. "Adalet Dairesi"nde de aynı şekilde devletin esenliği için tebaanın hoş tutulması gerektiği öğütleniyordu.

AKP Belgelerinde İnsan Hakları

AKP Tüzüğü'nün[20] "Kuruluşun Temel Dayanakları" başlığını taşıyan 2. maddesi AKP'yi "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, başta 'İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi' ile 'İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi' olmak üzere TBMM tarafından onaylanmış uluslararası belgeler, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunları, diğer ilgili kanun ve mevzuat çerçevesinde tüzüğü ve programına göre teşkilatlanmak ve faaliyette bulunmak üzere kurulmuş siyasi bir teşekküldür" şeklinde tanımlamaktadır. AKP Tüzüğü'nün dördüncü maddesi insanların "doğuştan sahip olduğu" tüm haklara saygılı olduğunu ve farklılıkların "pekiştirici kültürel zenginliğimiz" olarak kabul edildiğini belirtir. Yine aynı tüzüğün 117. maddesinde "partinin tüzük ve programına, demokrasi, *insan hakları* ve hukukun evrensel temel kural ve normlarına aykırı faaliyetlere katılmak, destek olmak yahut bizzat aykırı eylem ve işlemlerde bulunma"nın "partiden ve gruptan kesin ihraç cezası ve bu cezayı gerektiren haller"den biri olduğu "ileri sürülür" (abç). "İleri sürülür" çünkü söz konusu fiillerin failleri hâlâ partidedir ya da bu maddenin işletildiğine dair basına yansıyan bir olay yoktur. Bu konuya "AKP'nin Siyaset Yapma Tarzı" altbaşlığında yeniden dönülecektir.

Bir siyasal örgüt olarak AKP'nin kendisini, uluslararası insan hakları antlaşmaları çerçevesinde tanımlaması, insan hakları kavramına verdiği önemi göstermesi açısından anlamlıdır. Bu bağlamda diğer siyasî partilerle bir karşılaştırma yapmak gerekir ancak bu makalede sadece CHP Tüzüğü ile bir karşılaştırma yapılacaktır.

CHP Tüzüğü'nün ikinci maddesinde, CHP kendisini " (…) çoğulcu ve katılımcı demokrasi değerlerine ve *insan haklarına dayanan*, gücünü halktan alan, çağdaş demokratik sol bir siyasal kuruluş" olarak tanımlar (abç); bu

[20] www.akparti.org.tr/tuzuk.asp?dizin=1&hangisi=1.

tanımlama AKP'ninkine göre daha soyuttur ve insan hakları kavramını yoruma açık hale getirmektedir. CHP, tüzüğünde kadın haklarının önündeki engellerin kaldırılmasına ve çocuk haklarının korunmasına yer verir. Ancak insan hakları ihlallerine karşı parti içi bir koruma mekanizması önermez[21].

AKP Programı'nın[22] "temel hak ve özgürlükler" altbaşlığı insan haklarına AKP Tüzüğü'ndekinden farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. "Doğuştan sahip olunan" haklar yerini "insanlığın yüzyıllar boyu süren mücadeleleri sonucu elde edilmiş kazanımlar" olarak haklar anlayışına bırakır. Programı kaleme alanın çok daha materyalist bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. "Bu özgürlüklerin düzeyi medeni bir toplum olmanın göstergesidir" ifadesi siyasal İslâm'ın yaklaşık iki yüz yıllık birikiminin bir yana bırakılması, geçmişte düşman olarak tanımlanan Batı'nın insan hakları ve özgürlükleri alanındaki değerlerinin ve bu değerler çerçevesinde toplumların sıralanma ölçütünün benimsendiğinin göstergesidir. Ama yukarıdaki ifadenin dengelenmesi gerekmektedir; bir cümle sonra şu ifade gerekli dengeyi sağlayacaktır: "Dolayısıyla atılacak adımlar, uluslararası kuruluşlar istediği için değil insanımız bu hak ve özgürlüklere layık olduğu için atılmalıdır". "Batı'nın değerleri"ni daha kabul edilebilir kılacak millî bir renk böylece verilir.

Bundan sonra "halkın sağduyuya sahip olduğu ve seçimini doğru yapacağı inancı peşin kabulümüzdür. Halkın özgür iradesine dayanmadan kurulacak hiçbir yapı, bireylere özgürlük ve topluma huzur getiremez" denmektedir; burada "muhafazakâr demokrasi"nin kaynağını bulabiliriz: "Yurttaşlarımızın" ya da AKP'nin siyasal söylemine daha uygun düşecek olan "milletin" denilebilirdi ama bunun yerine "halk" olarak nitelendirilen muğlak bir kavram tercih edilmiştir. "Halk" AKP iktidarının "aşamalı ve doğal akışı içinde" gerçekleştireceği değişikliklerin neden ve nasıl yapılacağını meşrulaştırmak için kullanılacak bir araçtır.

"Temel hak ve özgürlükler" altbaşlığı altında "partimiz Atatürk ilke ve inkılaplarını, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmanın en önemli vasıtası olarak algılar ve bunu toplumsal barışın bir unsuru olarak görür" ifadesini anlamak ilk bakışta zordur: Anayasa'nın ve Siyasal Partiler Yasası'nın getirdiği bir zorunluluk olarak okunabilir. Ama temel hak ve özgürlükler bölümünde yer almasının bir işlevi olsa gerekir: Atatürk ilke ve inkılapları söz konusu hak ve özgürlüklerin geliştirilmesinin ve kullanılmasının sınırıdır. Örneğin Kürtlerin kültürel, siyasal hak talepleri karşısında bu sınırlar pekâlâ yükseltilebilir.

Ardından temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak AKP'nin gerçekleştireceği hedefleri sıralanır.[*]

---

21 http://www.chpvize.org/tüzük.htm, 16 Aralık 2008.

22 http://www.akparti.org.tr/program.asp?dizin=0&hangisi=0

* Yer darlığı nedeniyle bu makalede yer verilemeyen bu hedefler için AKP Programı'na bakılabilir.

AKP'nin insan haklarıyla ilişkisini belirleyen temel dinamiklerden bir diğeri de iktidardaki bir parti olarak yönetilenlerle kurduğu ilişki, bir başka deyişle siyaset yapma tarzıdır. Bu makalenin ilerleyen sayfalarında bu siyaset yapma tarzına ilişkin birçok veri değerlendirilecektir. Burada ise AKP'yi temsil eden kimi siyasetçilerin farklı ortamlarda dile getirdikleri görüşlerden yola çıkarak AKP'nin siyaset yapma tarzının öğelerinin bir kısmı belirlenmeye çalışılacaktır.

Murat Belge'nin de övgüyle söz ettiği çalışmasında Berna Turam,[23] 1997'de tanık olduğu üç genç arasındaki tartışmayı aktarır ve siyasal İslâm'ın birliğinin bozulduğunu ve hatta birbirlerine düşmanca yaklaştıklarını ileri sürer. Tartışmanın konusu türbandır ve Refah Partili Aysel, Fethullah Gülen hareketinden Ali'ye "Uzun zamandır İslâm'ın altını oyan bir sisteme karşı konformizmi ve pasifliği vaaz eden [*preaches*] bir grubun içinde nasıl yer alırsın? İsyan edecek çok şey var ve sizler sadece 'diyalog' vaaz ediyorsunuz. Ne kadar saçma! Uyan! 'Gerçek İslâm'ı yaşamak' davamız için mücadele etmeliyiz," diyerek saldırır. Ali ise, özet olarak, sabır, karşılıklı saygı ve anlayış olmaksızın birbirimizi ikna edemeyeceğimizi, çatışmaya ve kan dökmeye değil hoşgörüye ve barışçı diyaloga inandıklarını söyleyerek kendini savunur. Yeni Asya grubundan Ahmet ise, paraya ve siyasal iktidara sahip olunca konuşmanın kolay olduğunu ve İslâmcı toplumsal güçlerin otoriter devletin ayna imgesine dönüştüğü iddia eder[24].

Berna Kuram'ın çalışmasında 28 Şubat 1998 öncesinde İslâmcı siyaset içinde en az üç farklı siyasetin olduğunu ve bunlar sırasıyla devlete doğrudan cephe aldığını ileri süren Refah/Milli Görüş, diğerinin hoşgörü ve diyalog vaaz eden Fethullah Gülen ve devletin oyununu oynamaya karşı çıkan Yeni Asya hareketleri olduğunu görüyoruz.[25]

Berna Kuram bu durumu, çatışma/"uzlaşma" [*confrontation/engagement*] kavramlarıyla yorumlar ve 28 Şubat sonrasında siyasal İslâm'ın içinde "uzlaşma" arayışı içinde olanların ağırlık kazandığını ileri sürer. AKP de en azından iktidarını pekiştirinceye dek, bu taktik değişikliğini benimsemiş görünmektedir.

AKP'nin temel belgelerine baktığımızda, AKP kendisini siyasetin merkezine insanı oturtan, siyasal karar alma süreçlerine yönetilenlerin ve sivil toplum örgütlerinin katılımına önem veren, çatışma yerine uzlaşmayı ve

---

[23] Berna Turam, *Between Islam and the State: The Politics of Engagement*, Stanford University Press, 2007. Murat Belge'nin yazısı "Serinkanlı Bir Kitap", *Milliyet Kitap*, 4 Kasım 2007, http://www.milliyet.com.tr/2007/11/04/kitap/kit16.html

[24] Turam, *a.g.e.*, ss. 18-9.

[25] Farklı konumları temsil ettiği için bu iç hareketin adlarına burada yer verilmiştir. Elbette örnekler ve siyasal konumlanışlar çoğaltılabilir.

diyalogu öne çıkaran, dinî ve etnik kimliklerin üzerinden siyaset yapılmaması gerektiğini[26] savunan bir parti olarak tanımlamaktadır.

Bununla birlikte AKP'nin altı yıllık icraatlarını değerlendirdiğimizde hiç de uzlaşma ve diyalog arayışı içinde olmadığını; yönetilenlerin ve STK'ların katılımının görüntüyü kurtarmaya yetecek kadar önemsendiğini; yeri geldiğinde Türk milliyetçiliğini ve yeri geldiğinde de İslâm'ı araçsallaştırdığını ve en önemlisi de siyasetlerinin odağında da devletin olduğunu ileri sürebiliriz.

Sınıflar üstü bir siyaset izlediğini öne süren AKP, muhafazakârlığın kapitalist sistemin açmazlarına bulduğu çözüm olan hayırseverliği İslâm'dan da bir renk katarak (sağ elin verdiğini sol el bilmeyecek) kurumsallaştırmıştır[27]. Geçim sınırının altında kalan insanlara yönelik olarak AKP'nin ürettiği çözüm önerisi onları zenginlerin hayırseverliğine terk etmektir. Yoksullara düşen ise "hamdetmek"tir ve bu sosyal devletin gereği olarak kamuoyuna sunulur. Öyle ki Murat Belge AKP'nin yoksullarla kurduğu ilişkiyi değerlendirirken şunları söylemişti: "İntisap ve imaret geleneği bu. Yoksullar aç kalacak ki, sen de imarethane kuracaksın, onlara çorba vereceksin. Böylece onun da seninle ilişkisi değişmeyecek. Fukaralığın ebedi ve kalıcı olduğunu varsaydığımız bir dünyanın kurumlarıdır bunlar. Sonuçta bir prekapitalist, tarımsal bir devletin hayır ve sadaka ideolojisi hâlâ ayakta. Bunu sadece AKP yapmıyor. O bunu sadece daha başarılı ve etkili bir biçimde yapıyor"[28].

İşçi sınıfı hamdetmek yerine siyasal iktidarın siyasalarına karşı sesini yükselttiğinde ise AKP *status quo*'nun savunuculuğunu üstlenir ve herkesin yerini bilmesi gerektiğini, aksi takdirde "kıyametin kopacağını" savunur. Örneğin İstanbul'da 1 Mayıs 2008 kutlamalarının Taksim Meydanı'nda gerçekleştirilmesi isteğine yönelik olarak Erdoğan, Türkiye'nin tatiller ülkesi olduğunu ileri sürdükten sonra "ayakların başları yönettiği yerde kıyamet kopar... Taksim'de inatlaşma hoş olmaz..." der.[29]

STK'ların siyasal karar alma süreçlerine katılımına önem verdiğini ileri süren AKP, "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu" adlı İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun raporu üzerine kurulun işleyişini fiilen engelledi. Kurul'a üye olanlara bilgi verme gereği bile duymadan, kurulun yapısını değiştiren bir yönetmelik değişikliği hazırlandı ve *Resmi Gazete*'de 23 Kasım 2003 tarihinde yayınlandı. "İnsan Haklarından sorumlu Başbakan yardımcısı

---

26 "Partimiz kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder" AKP Programı, http://www.akparti.org.tr/program.asp?dizin=0&hangisi=0.

27 "Ülkesindeki" yoksul kesimlere seslenen Erdoğan'ın 25 Kasım 2008'deki yol gösterici sözleri için bakınız,
http://www.nethaber.com/Politika/81811/Erdogan-Biz-cikarmadik-dedigi-krize-karsi-yoksul.

28 Neşe Düzel, "Murat Belge ile Söyleşi", *Taraf*, 28 ve 29 Ocak 2008.

29 *Vatan* Gazetesi, 23 Nisan 2008.

Abdullah Gül ise, bu sorunları kendisine anlatmak için İHDK üyeleri ile görüşmek bir yana, 30 üyenin ortak mektubuna yanıt bile vermedi.[30]

29 Mart 2009 yerel seçimleri ile ilgili bir konuşmasında "AK Parti, AK belediyecilik işbaşı yaptığı zaman projeler hazır. Hemen uygulamaya başlayacağız" diyen Erdoğan, AK belediyecilerin işinin zor olduğunu, "halktan uzak ve her yaklaşımları ideolojik olan" Mimarlar Odası'nın "ya şöyle, şöyle yapsanız çok güzel olacak" demeyeceğini çünkü "ülkem bir şey kazansın" diye bir dertlerinin olmadığını, gidip Danıştay'da dava açacaklarını ileri sürdü.[31] STK'ları bu şekilde sık sık hedef gösteren AKP, STK'ları ne zaman "şöyle yapsanız çok güzel olacak" demelerini beklemektedir? Zaten "hazır" olan projelerin üretimine STK'ların katılımı olsa olsa vitrin süsü şeklinde olabilir.

"Etnisitenin istismar edilmesi üzerinden siyaset yapılması" sorunu üzerine sayısız örnek bulup çıkarmak mümkündür ancak burada birkaçı ile yetinilecektir. Kendisinin Obama ile değil "Atatürk'ten Kanuni'ye, Osman Gazi'ye kadar birçok örnek"ten biriyle kıyaslanmasını isteyen[32] Erdoğan, Hakkâri'deki AKP il kongresinde, "biz ne dedik? Tek millet dedik, tek bayrak dedik, tek vatan dedik, tek devlet dedik. Buna karşı çıktılar. Buna karşı çıkanın Türkiye'de yeri yok. Buyursun istediği yere gitsin" dedi.[33] Daha önce de bir gazeteciye "vatandaşlıktan çık git" demişti[34]. Gelen eleştiriler üzerine "ya sev ya terk et" ifadesinin MHP'ye ait olduğunu belirtti. Ama "ein volk, ein reich, ein fuhrer" formülünün kime ait olduğu bilinmektedir.[35]

AB Savunma Bakanları toplantısında Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül yaptığı konuşma ise etnik temizliği meşrulaştırıcı niteliktedir: "Ulus oluşturulması sürecinde en önemli adım mübadele olmuştur. Bugün eğer Ege'de Rumlar devam etseydi ve Türkiye'nin pek çok yerinde Ermeniler devam etseydi, bugün acaba aynı milli devlet olabilir miydi? Bu mübadelenin ne kadar önemli olduğunu size hangi kelimelerle anlatsam bilmiyorum ama eski dengelere bakarsanız, bunun önemi çok açık ortaya çıkacaktır. Bugün dahi Güneydoğu'da verilen mücadelede bu *nation building*'de kendilerini mağdur sayanların katkısını, özellikle tehcir sebebiyle mağdur sayan-

30 İbrahim Kaboğlu, "Geçmişle Yüzleşmeden Geleceğe Bakmak", *Birgün*, 06 Eylül 2007.

31 Anadolu Ajansı, 30 Kasım 2008.

32 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/10316894.asp?top=1. 9 Kasım 2008.

33 http://www.nethaber.com/Politika/79335/Tayyip-Erdogan-Tek-millet-tek-bayrak-tek, 3 Kasım 2008.

34 İbrahim Kaboğlu, *a.g.e.*

35 Formülün MHP tarafından da benimsendiğinin bir örneği: "Türkiye Cumhuriyeti için ikinci bir 19 Mayıs önemi taşıyan 19 Kasım büyük kongresi için, artık geri sayım başladı. Her ne kadar bazı sinek vızıltıları geliyor olsa da MHP bu tarihi kongreye, 'tek ülke, tek bayrak, tek lider' ülküsüyle gidecektir", Orhan Karataş, "Tek Ülke, Tek Bayrak, Tek Lider", http://www.ortadogugazetesi.net/makale_goster.asp?yazid=33&id=1044, 26 Kasım 2006.

ların katkısını reddedemeyiz. O halde Türkiye'nin gerçekten çağdaş, medeni ve aydınlanmış insanların ülkesi olabilmesinde Cumhuriyet'in başlangıcındaki prensipler çok önemliydi".[36]

Buraya kadar sıralanan örneklerle AKP'nin siyaset yapma tarzının kendilerinin iddia ettiği gibi yeni bir dönemi başlatan bir tarz olmadığı; aksine devletin âli çıkarlarını yücelten, otoriter, milliyetçi ve elitist olduğu ortaya konmaya çalışıldı. Bu siyasal kültür elbette insan hakları ile "devletin çıkarları" arasında bir çatışma olduğunda öncelikle insan haklarını sınırlamayı hedefleyecektir.

Bir Halkla İlişkiler Faaliyeti Olarak İnsan Hakları ya da Denetim Mekanizmaları

Şüphesiz bu oldukça iddialı bir altbaşlıktır ve insan hakları alanındaki uygulamaların sunumuna, kendisinden daha fazla önem verildiğini ima etmektedir. Bu bölümde insan hakları ihlallerini önlemek ve bu alanda bilinç oluşturmak (farkındalığı artırmak) için kurulan ve AKP döneminde işlerlik kazanan yargı dışı denetim mekanizmaları üzerinde durulacaktır. Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerinin başlaması koşullarından biri olarak insan hakları ihlallerinin azaltılması ve bu alanda uluslararası sözleşmelere uygun olarak kimi denetim mekanizmalarının kurulması sürecinin uzun bir geçmişi yoktur.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de uzun bir süredir, idare içerisinde çok sayıda insan hakları birimi bulunmaktadır. Türkiye'de insan hakları konularıyla ilgili bir bakanlığın yanı sıra yönetsel hiyerarşi içerisinde çeşitli daire başkanlıkları, bölümler vs. bulunduğu da görülmektedir. Halen Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve MGK Genel Sekreterliği'nde Genel Müdür Yardımcılığı, Daire Başkanlığı, Şube Müdürlüğü, Bölüm düzeyinde örgütlenmiş çeşitli yönetsel birimler bulunmaktadır.

Ancak bu birimlerin hiçbiri ihlalcinin aynı zamanda koruyucu olması çelişkisini aşmak üzere tasarlanmamıştır. Bu nedenle "insan hakları ulusal kurumlarından" *(national human rights institutions)* kastedilen herhangi bir yönetim birimi değil belirtilen bu çelişkiyi aşacak şekilde örgütlenmiş insan hakları kurumlarıdır. Bir başka deyişle yönetim hiyerarşisinden bağımsız onu dışarıdan gözlemleyebilen örgütlenme modelleridir. Bunun ne kadar gerçekleştirilebilir bir hedef olduğu tartışmaya açık olmakla birlikte, yine de böylesi bir hedefin yönetim paradigmasını aşma konusunda, hiyerarşi içinde

---

36 http://www.guncel.net/gundem/turkiye/2008/11/10/vecdi-gonul-den-ilginc-cikis.htm. 10 Kasım 2008.

yapılandırılmış yönetim birimlerinden daha fazla şansa sahip olduğunu söylemek mümkündür.[37]

Türkiye'de Paris İlkeleri'nin gereğini yerine getirmek için kurulduğu iddia edilen iki temel örgütlenme vardır: İnsan Hakları Danışma Kurulu ve Başbakanlık İnsan Hakları Kurulları.

İnsan Hakları Danışma Kurulu: *İkinci Ulusal Program*'da (2003) "devlet ve sivil toplum arasında diyalog sağlama işlevini üstlenen İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun işlevini *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)* metninde İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları üstlenmiş görünmektedir. Öyle ki, 2003 tarihli *İkinci Ulusal Program*'ın "Siyasi Kriterler" bölümünde "insan hakları alanında Devlet ile sivil toplum arasında güçlü diyalog platformu olan İnsan Hakları Danışma Kurulu faaliyete geçmiştir" denilmektedir. Oysa 23 Kasım 2003 tarihinde yürürlüğe giren 25298 sayılı "İnsan Hakları Danışma Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"in ilgili 6. maddesi[38] uyarınca yılda üç kez toplanması gereken kurul, Şubat 2005'ten bu yana toplanmamaktadır. Bu yasal düzenleme karşısında, kurulun toplanamaması sonucunun ortaya çıkmasından sorumlu olan kişilerin suç işlemekte olduklarını da tespit etmek gereklidir.

İnsan Hakları Danışma Kurulu adından da açıkça anlaşılacağı üzere bir danışmanlık birimi şeklinde oluşturulmuştur. Buna karşın, hükümetin kuruldan görüş istediği tek konu 8 Aralık 2003 tarihinde AB Uyum Raporu'nun insan hakları ve siyasal kriterler çerçevesinde değerlendirilmesi olmuştur. Kurulun hukuka aykırı bir şekilde dağıtılmasından önceki kısa çalışma döneminde tek bir yasa tasarısı için bile görüş alınmamıştır.

T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı: 26 Şubat 2008 tarihli *Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi*'nin 6. sayfasında, "İlgili BM ilkelerine uygun olarak bağımsız ve yeterli kaynakları bulunan bir ulusal insan hakları enstitüsünün kurulması, insan hakları ile ilgili davaların, istatistiksel verilerle izlenmesi," şeklindeki ifadesine karşılık olarak *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)* metninde (s. 5) "T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın, Paris İlkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırılması çalışmaları sonuçlandırılacaktır" [39] denmektedir.

Oysa İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'nın bağlı olduğu TC Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın Paris İlkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırılması, *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)* metninde belirtildiği gibi, mümkün

---

[37] Kerem Altıparmak ve Hülya Üçpınar, *İşkenceyi Önlemede Ortak Akıl*, Ankara, TİHV, 2008.

[38] 6. madde a bendi: "Kurul; Şubat, Haziran, Ekim aylarının ilk haftasında olmak üzere yılda üç sefer düzenli olarak toplanır"

[39] "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (Taslak)", 2008, http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UP2008/up2008_taslak.pdf, s. 5.

değildir. Dolayısıyla katılım ortaklığı belgesinde öngörülen ulusal kurum ile Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı'nın yeniden yapılandırılması girişimleri ne karşılaştırılabilir, ne de ikincisi birincisinin ikamesi olabilir. Dahası bu girişim insan hakları açısından kaygı verici gelişmelere yol açabilir. Söz konusu kuruluş kendisini şu şekilde nitelendirmektedir: "Devlet teşkilatı içerisinde, insan hakları alanında kurumsallaşma konusunda en kapsamlı düzenleme, Başbakanlık teşkilatı hakkındaki 3056 sayılı Kanun'da değişiklik yapan 12.04.2001 tarihli ve 4643 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir. Anılan Kanun ile Başbakanlık merkez teşkilatı içerisinde ana hizmet birimi olarak 'İnsan Hakları Başkanlığı' kurulmuştur"[40]. Ayrıca Başkanlık kendisini tanımlarken "ordu"[41] metaforuna başvurmaktadır ki, bu disiplini ve itaati çağrıştırmaktadır. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın, *Azınlıklar ve Kültürel Haklar Raporu*'ndaki düşünceleri nedeniyle eski İnsan Hakları Danışma Kurulu (İHDK) Başkanı Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu ve Alt Komisyon Başkanı Prof. Dr. Baskın Oran hakkında "halkı kin ve düşmanlığa tahrik" ile "yargı organlarını alenen aşağılama" suçlarından 5'er yıla kadar hapis istemiyle açtığı; Kaboğlu ve Oran'ın beraati ile sonuçlanan davayı bu çerçevede değerlendirmek yerinde olacaktır.

Bununla birlikte, *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)* metninde "insan hakları alanında, Devlet ile sivil toplum arasında İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları aracılığıyla kurulan diyalog güçlendirilmiştir. Yürütmeye yönelik olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi temelinde yeniden yapılanma çalışmalarına devam edilmiştir"[42] denmektedir. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları'na insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin istenildiği ölçüde katılımının gerçekleşmediği bizzat T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın hazırladığı *2007 İnsan Hakları Raporu*'nda belirtilmektedir[43]. Dolayısıyla devlet ve sivil toplum arasında güçlendirildiği ileri sürülen diyaloğun aslında ya hiç gerçekleşmemiş ya da sınırlı kalmış olduğu söylenebilir.

Danışma Kurulu'nun aksine İnsan Hakları Başkanlığı aktiftir ve insan hakları ihllleri üzerine raporlar hazırlmaktadır bu makalede bu hazırladıkları raporlardan ikisi üzerinde durulacaktır.

---

[40] *A.g.e.*, ss. 5-6.

[41] *A.g.e.*, s. 10: "Toplamda 1536 üyesi bulunan İl İnsan Hakları Kurulları, İlçe İnsan Hakları Kurulları üye sayısı da hesaba katıldığında yaklaşık 17-18 bin kişilik devasa bir "insan hakları ordusu" söz konusu olmaktadır. İyi teçhizatlandırılabilen bu sayıdaki bir 'ordu' insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde çok önemli bir potansiyele sahip olabilecektir".

[42] *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)*, s. 3.

[43] T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, *2007 İnsan Hakları Raporu*, s.11.

2 Temmuz 2008 tarihli T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı "2007 Yılı Türkiye İnsan Hakları Raporu (TİHR-2007)"

TİHR-2007'ye göre Kurulların İşleyiş Biçimi:

Raporda da (TİHR-2007) belirtildiği gibi "insan hak ve hürriyetlerine yönelik en büyük tehdidin devletten ve özellikle de yürütme organından geldiği noktasından hareket" (s. 2)[44] edecek olursak insan hakları alanında faaliyet gösteren ve uzmanlaşan tüm kurumların, siyasal iktidarla arasına mesafe koyması ve özerk bir yapılanmayı oluşturması gerektiği açıktır. Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu "2007 Türkiye İnsan Hakları Raporu", kurumun, tüm özerklik iddialarına rağmen, özerkliğinin sağlanamadığının belgesidir.

Raporda yer aldığı şekilde ifade edecek olursak, "devlet teşkilatının içerisinde insan haklarının kurumsallaştırılma"sı[45] amacıyla kurulan Başkanlığın hazırladığı rapor, hükümetin faaliyetlerinin bir güzellemesini içermektedir ve yapılan düzenlemelerden insan hakları alanında bir "sessiz devrim" (s. 4) olarak söz etmektedir. Raporun sahip olması gereken nesnellik ve tarafsızlığın olmayışı, raporun güvenilirliği açısından şüphelerin doğmasına neden olmaktadır. İnsan Hakları Kurulları'nın işleyiş biçimine ve özerkliğine ilişkin var olan sorunlar kurumun hazırladığı raporun "itibar"ını da doğrudan etkilemektedir.

Başkanlığa bağlı il ve ilçe kurullarının başı aynı zamanda söz konusu idarî birimin mülkî amiridir. İnsan hakları olarak nitelenen haklar öncelikle devletin ihlal ettiği kişi hakları ve özgürlükleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda kurulların başında bir mülkî amirin bulunmasının yarattığı sorun açıkça görülebilir. Güvenlik güçlerince kötü muameleye tâbi tutulan bir kişinin, söz konusu güvenlik güçlerinin de mülkî amiri olan kişinin başında bulunduğu bir kuruma başvurmasını beklemek safdillik olacaktır. Kişiden hem hâkim hem de sanık olması beklenemeyeceği için bir valinin ya da bir kaymakamın kendisine bağlı bir kurumu insan hakları kurulunun başkanı sıfatıyla denetlemesi mümkün değildir. Kurulların özerkliğinin ve tarafsızlığının sağlanması için gösterilen çaba bu düzenlemeyle sekteye uğ-

44 Metin içinde verilen sayfa numaralar aksi belirtilmediği sürece TİHR-2007'den yapılmış alıntıların sayfasını belirtir.

45 "Devlet teşkilatı içerisinde insan hakları alanında kurumsallaşma konusundaki en kapsamlı düzenleme Başbakanlık teşkilatı hakkındaki 3056 sayılı Kanunda değişiklik yapan 12.04.2001 tarihli ve 4643 sayılı Kanunla gerçekleştirilmiştir. Anılan Kanunla Başbakanlık merkez teşkilatı içerisinde ana hizmet birimi olarak "İnsan Hakları Başkanlığı" kurulmuştur", s. 5-6.

ramıştır. Ayrıca en az başvuru yapılan İl İnsan Hakları Kurulları'nın[46] aynı zamanda insan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı yerler olması dikkat çekicidir: Kurullar insan hakları ihlallerini değerlendirmek ve bir sonuca ulaştırmak konusunda yurttaşlara ve STK'lara yeterli güveni vermediği ve kurullara başvurunun bir hak arama yolu olarak görülmediği söylenebilir.

Nitekim "herkesin şahsen, telefon (Alo 150), internet ve mektup ile erişimine" açık olan, "81 il ve 850 ilçede oluşturulmuş bulunan İnsan Hakları Kurulları" (toplam 931 birim) "8 yıldır yapmış olduğu mütevazı çalışmalarıyla" (s. 10) 2007 içinde 1495 başvuruyu bir araya getirebilmiş bunlardan 1318'ini "hak konusu" başlığı altında değerlendirmiştir. Birim başına iki başvurunun bile toplanamadığı göz önünde bulundurulduğunda kurumun çalışmalarının gerçekten de mütevazı olduğu görülecektir. Dikkatli bir gazete okuru bir aylık bir dönemde bundan birkaç kat fazla hak ihlaline ulaşabilir. Söz konusu sayının azlığı değerlendirmenin bilimselliğinin önündeki en önemli engeldir.

Söz konusu rapor (TİHR-2007) beş noktada sorunlu görünmektedir:

1. Herhangi bir insan hakları raporundan beklenen şey, insan hakları alanındaki ihlallerin nicel ve nitel veriler aracılığıyla ortaya konmasıdır. Bu ortaya koyuş mümkün olduğunca nesnel bir dil kullanımını ve verilerin öne çıkarılmasını gerektirir. Oysa TİHR-2007'de öne çıkan insan hakları ihlalleri değildir. Rapor amirlerinin onayını ve kamuoyunun desteğini almak için yazılmış bir faaliyet raporunu andırmaktadır. Raporda yer alan veriler ve onların yorumlanışı metnin çok az bir kısmını kaplamaktadır: Metnin neredeyse üçte ikisi insan hakları kavramının dünyadaki ve Türkiye'deki tarihsel gelişimine ve kurumun işleyiş mekanizmasına ayrılmıştır.

2. Veriler sadece kuruma yapılan başvuruları içermektedir. "Res'en harekete geçebileceği" belirtilen kurumun ne devletin ne de STK'ların derlediği verilerden yararlanmadığını görüyoruz. Raporda kurumca gerçekleştirilen denetimlerin ve ziyaretlerin sonuçlarına da yer verilmemektedir. "Töre ve namus cinayetleri"ne, diğer hak ihlallerine göre daha fazla önem verilmektedir. Bu tür cinayetler üzerine ayrılan bölüm raporun geri kalanını gölgede bırakacak uzunluktadır, ayrıca grafiklerle de süslenmiştir. Devletin dolaylı olarak sorumlu olduğu bu cinayetlere bu kadar geniş yer ayrılması, devletin doğrudan sorumlu olduğu hak ihlallerinin önemini gölgelemektedir. Rapor aynı zamanda eksiktir de: Kurumun başkanı Fendoğlu, 301. maddeyle ilgili hak

[46] Ağrı, Bayburt, Bilecik, Bitlis, Hakkâri, Hatay, Iğdır, Kilis, Nevşehir, Sinop, Tunceli ve Yalova, s. 16.

ihlallerinin raporda neden yer almadığı şeklindeki soru üzerine, "bu konular medyada çok fazla yer aldığından onlara değinmedik"[47] cevabını vermiştir. Medyada az ya da çok yer almak, bir olayın insan hakları ihlali olup olmadığını belirleyen bir ölçüt olamaz.

3. Verilerin yorumlanışı:

3a. Raporun hazırlanışındaki amaç raporun yazılış biçimini de belirlemektedir. Uluslararası alanda devlet kurumlarının derlediği verilere itibar edilmemesinden duyulan rahatsızlık, alternatif "rapor"ların yazılmasını adeta zorunlu kılmıştır. Nitekim, ABD'nin 11 Mart 2008`de yayınladığı insan hakları raporunda kaynak olarak STK'lara itibar edilmesi üzerine "Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Genel Müdürlüğü"nün hazırladığı, değerlendirme notunda, rahatsızlık açıkça ortaya konuyor: "...Önceki yıllarda olduğu gibi, ABD makamlarına tarafımızdan, ilgili makamlarımızdan derlenerek iletilen bilgilere rağmen, İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği ve Mazlum-Der, Uluslararası Af Örgütü ve Human Rights Watch gibi sivil toplum örgütlerinin görüşlerine ağırlık verildiği, ülkemizde insan hakları alanında sağlanan gelişmelerden ziyade, bireysel insan hakları ihlalleri ile ilgili iddialara yer verildiği ve önceki yıllara ait olayların bu yılki raporda yinelendiği gözlenmektedir..."[48] Amaç insan hakları ihlallerinde bir azalma olduğunu kanıtlayan alternatif raporu hazırlamak olunca verilerin iki önemli noktada çarpıtıldığını gözlemliyoruz.

3a.1. İşkence ve kötü muamele ayrımı yapılarak, söz konusu hak ihlallerinin daha alt sıralarda yer alması sağlanıyor ve ihlallerin gittikçe azaldığı öne sürülebiliyor. TİHR-2007'ye göre, 2007 yılında yapılan başvurularda hak konularına göre ilk üç sırada 173 başvuru ile sağlık ve hasta hakkı, 133 başvuru ile kötü muamele yasağı ihlali ve 131 başvuru ile mülkiyet hakkı yer almaktadır. İşkence yasağı ise 29 başvuru ile 11. sırada bulunmaktadır. İşkence ve kötü muamele tüm dünyada olduğu gibi birlikte değerlendirildiğinde ise toplamda 162 başvuruya ulaşılmaktadır.

3a.2. Başvuruların sınıflandırılmasında işkence ve kötü muamele arasındaki ayrımın yapılmadığı 2004 ve 2005 verilerinin genel değerlendirmeye dahil edilmesiyle raporda bariz bir hata yapılmaktadır.

[47] *Yeni Asya*, 3 Temmuz 2008.

[48] 1 Temmuz 2008 tarihinde "NetHaber" adlı internet sitesinde yer alan haber.

3b. Bir başka böl ve daha az görünür kıl örneği, bir bütün olarak değerlendirilmeye alınması gereken düşünce ve ifade özgürlüğünün alt kategorilerini ayrı ayrı değerlendirmeye almaktır: Düşünce ve ifade özgürlüğü, haberleşme ve basın özgürlüğü, dilekçe hakkı/bilgi edinme hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü başlıkları belirlenmiş ayrı ayrı sıralamaya tâbi tutulmuştur.

3c. Kuruma yapılan başvuru sayılarındaki artış, kurumun tanınırlığının artmasına bağlanırken, insan hakları ihlalleriyle ilişkisi reddedilmektedir.

4. Rapora ideolojik bir dil kullanımı hâkimdir. "*Türk Devleti* insan ticaretiyle mücadelede yasal, idari ve mağdurun desteklenmesine yönelik önlemler almaktadır" (s. 34). "Bilindiği üzere, Anayasamızın Cumhuriyetin niteliklerinin belirtildiği 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyetinin insan haklarına saygılı bir hukuk *Devleti* olduğu ifade edilmiştir" (s. 4). "Temel hak ve hürriyetlerin korunması amacıyla iç hukukumuzda oluşturulan siyasi ve idari başvuru mekanizmalarına, *Ülkemizin* değişik tarihlerde taraf olduğu sözleşmeler vasıtasıyla uluslararası başvuru mekanizmaları da eklenmiştir" (s. 6).[49] Büyük harfle yazılmaması gereken yerlerde ısrarla "Başkanlığımız", "Kurulumuz" ve anlaşılmaz bir biçimde raporda "İnsan Hakları Raporu" ve "İnsan hakları Kurulu" yazılması… Bütün bunlar insan haklarının değil devletin ve ülkenin yüce bir değer olduğunu gösteren dil sürçmeleridir. Yukarıda da değinilen, kurumun kendisinden bir "ordu" olarak söz etmesi ise en vahim dil sürçmesidir.

5. Raporun bütününe hâkim olan özensizliğin metnin biçimine ilişkin olan kısmına yukarıda değinildi. Burada iki örnekle diğer, "görece" önemsiz olanlarına yer verilecektir. İfade özgürlüğünün bir "hürriyet" mi "özgürlük" mü olduğu konusunda yazarların bir uzlaşmaya varamamış görünmesi bir yana, sorunun kaynağı konusunda da uzlaşamamışlardır: İfade "özgürlüğü" alanında mevzuat ve uygulama yönünden ciddi adımların atılması gerektiği "nihai tahlil" olarak vurgulanırken; 31. sayfada "İfade hürriyeti konusunda Türkiye'de sorunlar ağırlıklı olarak uygulamadan kaynaklanmaktadır" denmektedir. Diğer bir özensizlik örneği, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin hem beyanname (s. 3) hem de bildiri (s. 4) olarak anılmasıdır. Bütün bu ayrıntılar raporun birden fazla kişi tarafından, birbirinden habersiz bir biçimde kaleme alındığını düşündürmektedir.

---

49 Vurgu bana ait.

TC Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı “İşkence ve Kötü Muamele ile Etkin Mücadele Raporu”

26 Kasım 2008'de T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın hazırladığı “İşkence ve Kötü Muamele ile Etkin Mücadele” Raporu'nun[50] İşkence ve kötü muamele uygulamalarında bir azalma olduğunu ileri sürmekte ve kendileri hariç diğer herkesi “bütüncül” bir yöntem benimseyerek çözüme katkıda bulunmaya çağırmaktadır. Bu rapor somut verilere dayanmadığı gibi maddî hatalar da içermektedir ama bundan daha da vahimi taraflı olmasıdır. Her ne kadar bir devlet kuruluşu olsa da adında “insan hakları” kavramının yer aldığı bir kurumun böyle bir rapora imza atması bir skandal değilse bir talihsizliktir.

İnsan Hakları Başkanlığı'nın daha önce hazırladığı raporlarda hâkim olan zihniyet bu raporda da karşımıza çıkmaktadır. Rapor bir bütün olarak değerlendirildiğinde sivil toplum kuruluşlarını (STK) “devlet”in içinde gören ve varlık nedeni olarak onlara “ağabeylik” etmeyi benimseyen bir yaklaşım göze çarpmaktadır:

Bu konuda [işkence ve kötü muamele ile mücadele konusunda] gerçek başarı için devletin tüm güçleri (yasama, yürütme, yargı, STK, medya), el ve gönül birliği içerisinde bulunmak durumundadırlar[51].

İnsan hakları mücadelesi tarihi, aynı zamanda, devletten ve onun kurumlarından bağımsız olan ve tarafsız olarak insan hakları ihlalleriyle mücadele edecek STK'ların inşası mücadelesinin tarihidir. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın ise STK'ları ve medyayı devletin güçleri arasında görmek ve onlara doğru yolu göstermek çabası içinde olduğu söylenebilir.

Rapor “işkence ve kötü muamele ile mücadele konusunda” iki yöntem tanımlamaktadır ve bu yöntemlerden kendisinin de benimsediği bütüncül yöntemi kendi dışındaki kurumlara dayatmaktadır:

(a) Ya parçacı yaklaşımla konu güncel gelişmelere göre değerlendirilir. Buna göre, olaylar az bir zaman sonra unutulmaya terkedilebilir. Böylece bir fiil, az bir zaman sonrasında çerez misali tüketilmiş olmaktadır.

(b) Veya bütüncül (külli, tümel) yaklaşımla konu bir bütün olarak ele alınabilir; konu tüm yönleriyle masaya yatırılabilir. Yeni olayların vukuu da böylece önlenebilir.

Biz burada ikinci yöntemi yani bütüncüllüğü kullandık.[52]

---

50 T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın hazırladığı “İşkence ve Kötü Muamele ile Etkin Mücadele” Raporu, 26 Kasım 2008, http://www.ihb.gov.tr/bilgi_bankasi/raporlar_reports/ihb_raporlar%FD/iskence-raporu-2008.doc.

51 İHB raporu, s.2.

52 A.g.e.

İHB tarafından tanımlandığı biçimiyle bu yöntemlerin her birinin kendine göre avantajlarının ve dezavantajlarının olduğunu burada tartışmaya gerek yok ama bu iki yöntemin özünde birbirini dışlamadığını da belirtmek gerekir. Her iki yöntemi birlikte kullanmanın insan hakları mücadelesinde en etkili yol olduğu savunulabilir. İlerleyen bölümlerde göstermeye çalışacağımız gibi İHB'nin raporu "bütüncül" bir yaklaşım benimsemekten uzaktır.

İHB'nin bu raporu da işkence ve kötü muamelenin azalmakta olduğu iddiası üzerine temellenmiştir. Bu raporda farklı olan kamuoyunda yaygın olarak kabul gören aksi yöndeki eğilimi bertaraf etmek için ise işkence ve kötü muamele iddiaları ile "hukukî gerçeklik" arasında bir ayrım yapma girişimidir. Raporun belki de en önemli sorunu da bu ayrımdadır. İşkence ve kötü muamelenin önlenmesinde ulusal yargı organı tek başına yeterli olsaydı, uluslararası antlaşmalara, ulusüstü denetim mekanizmalarına ve en önemlisi T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'na gerek olmazdı.

Hukukî olarak suç sayılan ihlallerin yanı sıra hukukî olarak suç olduğu halde bağımsız ve tarafsız olması gereken kolluk güçlerince ve mahkemelerce görmezden gelinen iddialar ve suç delillerinin karartıldığı, mağdurların üzerinde baskı kurularak yargı organlarına başvurmalarının engellendiği vakalar da vardır. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren tüm örgütlerin görevi de bu iddiaları ve vakaları değerlendirmektir.

Rapor, gerçek işkence ile kavram gelişigüzel kullanıldığı için aslında işkence olmayan "her türlü olumsuz davranış ve muamele" arasında ayrım yaparak işkence vakalarını olduğundan az gösterme çabası içindedir. Öncelikle hatırlanmalıdır ki soyut işkence ve kötü muamele kavramları ile somut vakalar arasında bağ kurma görevi yargı organlarınındır. Ayrıca insan hakları alanı sürekli dönüşüm geçiren, dinamik bir alandır ve eğilim işkence kavramının kapsamının daraltılması yönünde değil genişletilmesi yönündedir.

Rapor somut verilere dayanmamaktadır: İşkence ve kötü muamelenin azaldığını savunan raporda bir dizi kaynak gösterilmekte ama bu kaynaklardan elde edilen verilere yer verilmemektedir.

Rapor maddi hatalar içermektedir: Raporda yer alan aksi en kolay kanıtlanabilecek maddî hata şudur: "Türkiye, terör belasıyla uğraştığı halde insan haklarından ödün vermemiştir. Türkiye *güvenlik ile insan haklarını* at başı sürdürmektedir. Türkiye'de gözetim süresi 24 saat iken örneğin İngiltere'de gözetim süresi 28 gündür"[53]. Gözaltı süresi 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 91. maddesine göre 24 saattir ancak Türk Ceza Kanunu'nun 250. maddesi kapsamına giren suçlar için ise 48 saattir. İngiltere'de (Birleşik Krallık'ta) ise 28 günlük

53 İHB raporu, s. 4.

bir gözaltı süresi ancak ek uzatmalarla elde edilebilecek azamî gözaltı süresidir. O da sadece 2000 yılında yasalaşan Terörizm Yasası'nın 41. maddesinin kapsamında olan suçlar içindir. O madde de Türkiye'deki muadili gibi terör ve örgütlü suçlar için 48 saat olarak öngörmektedir[54].

Bu ve bunun benzeri örnekler gerek Danışma Kurulu'nun gerekse de Başkanlığın bağımsız ve tarafsız bir nitelik taşımadığının aksine bu kurumların siyasal iktidarın insan hakları alanındaki faaliyetlerinin daha görünür kılınması ve böylelikle de iktidarın meşrulaştırılması işlevini üstlendiğini göstermektedir. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren bu örgütlerin yüklendikleri bu işlev, onların Paris İlkeleri çerçevesinde bağımsız ve tarafsız bir denetim mekanizmasına dönüştürülmesinin önündeki temel engeldir.

AKP Dönemindeki İnsan Hakları İhlallerinin Genel Değerlendirmesi

AKP iktidarının ilk yıllarında insan hakları ihlallerinde görece bir azalma olduğu ve 2007 yılından itibaren de bu azalmanın yerini bir artışa bıraktığı, İnsan hakları alanında faaliyet gösteren ve bu alanda yazıp çizen hemen hemen herkesin ortak görüşüdür.

Onur Karahanoğulları bir milat olarak kabul ettiği 1 Mayıs 2007'ye kadar olan döneme "soft baskıcı bir yapı"nın hâkim olduğunu, sonrasında ise 1990'ların başındaki uygulamalara geri dönüldüğünü belirtir. Karahanoğulları'na göre, üniversite öğrencileri üzerinde 2007 öncesinde disiplin soruşturmaları gibi görece "soft" yöntemler kullanılıyordu ama 2007 sonrasında "tutukla, içeride kalsın biraz sonra serbest bırak" politikası yeniden uygulamaya sokuldu[55].

Güvenlik güçlerine durdurma ve kimlik sorma yetkisi gibi yetkiler "bahşeden" Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nun (PVSK) bazı maddelerinde değişiklik yapan 5681 sayılı Yasa da -14 Haziran 2007'de *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi- bir milat olarak kabul edilebilir. Güvenlik güçleri bu yasayla kendilerine tanınan yetkileri alabildiğine özgürce kullanmaya başladı ve böylece gözaltında işkence ve kötü muamele iddialarında bir patlama meydana

---

[54] Karşılaştırınız: The Terrorism Act 2000 permits the police, on their own authority, to detain persons arrested under Article 41 of the Act for a maximum period of 48 hours. Thereafter, a warrant for further detention of such a person prior to his being charged may be obtained from a judicial authority. At present, pre-charge detention of a terrorist suspect may be extended initially up to 7 days, and then by successive periods of 7 days up to a maximum of 28 days", *Report to the United Kingdom Government on the visit to the United Kingdom carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 2 to 6 December 2007*, http://www.cpt.coe.int/documents/gbr/2008-27-inf-eng.htm.

[55] Onur Karahanoğulları ile söyleşi, "Sol AKP'nin Demokrasi İlüzyonundan Kurtulmalı", *Refleks* Dergisi, Sayı: 4 Temmuz 2008, ss. 21-22.

geldi. Aynı şekilde güvenlik güçlerinin gözaltı işlemlerini yerine getirmeden keyfi biçimde alıkoyduğu kişilere uyguladığı işkence ve kötü-muamele iddialarında da bir artış yaşandı. 1 Mayıs 2008'de ve 2008 Newroz Kutlamalarında ise "işkencenin adeta sokağa indiği" söylenebilir.

Göz önünde bulundurulması gereken yeni bir eğilim de özellikle son yıllarda güvenlik güçlerinin olay mahallinde bulunan insanları, solcular, Kürtler gibi muhalif kesimlere karşı kışkırtarak onları "taşeronlaştırma"larıdır. 6 Nisan 2005'te Trabzon'da TAYAD imzalı "Tecritte Ölüme Hayır!" başlıklı bildiriyi dağıtan dört kişinin yaklaşık 2000 kişinin saldırısına uğraması[56] bunun en tipik örneğidir. Gebze Cezaevi'nde 18 ve 25 Ekim 2008 günlerinde siyasî kadın tutuklu ve hükümlülere, adlî erkek tutuklu ve hükümlülere tarafından, 3 Ekim 2008'de Hakkâri'nin Şemdinli İlçesi Aktütün Sınır Jandarma Karakolu'na düzenlenen baskını gerekçe göstererek gerçekleştirilen, saldırılar ve cezaevi yönetiminin yaptığı açıklamalar devlet katında da bu tür linç girişimlerinin onaylandığına işaret etmektedir. Örneğin, DTP'nin 2 Kasım 2008 günü İstanbul Beyoğlu'nda oturma eylemi yapmak istemesinin ardından patlak veren olaylarda, Dolapdere'de Mustafa B. adlı kişi, pompalı tüfekle eylemcilere karşı havaya ateş açması üzerine Başbakan Erdoğan "ben vatandaşlarıma özellikle sabrı tavsiye ederim. Fakat tabii bu sabır nereye kadar olacak? Bunun da endişesi içindeyim. Eğer siz vatandaşın mağazasının camlarını indirirseniz, hayatına kastederseniz, hayatına kastettiğiniz vatandaş kalkıp da eğer elinde böyle bir tedbiri, böyle bir imkanı varsa o da kendisini savunma yoluna gidecektir. Bu tür yollara bu bir sevktir"[57] diyerek "herkesin herkese karşı savaştığı" [*bellum omnium contra omnes*] Hobbescu bir doğa durumunun önünü açmaktadır. Son 11 ay içinde gerçekleşen 14 linç girişimi yaşam hakkını tehdit eden bu olayların geçmiş yıllara göre artarak meydana geldiğini göstermektedir.

Yaşam Hakkı

AKP Programı'ndan yukarıda aktarılan bölümde, demokratik hukuk devletiyle bağdaşmadığı ve ciddiyetle üzerine gidileceği ve şeffaflığın sağlanacağı ileri sürülen yaşam hakkı alanındaki ihlallerden sadece üç başlık burada öne çıkarılacaktır.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) Dokümantasyon Merkezi'nin derlemiş olduğu verilere göre, 2008 yılının ilk 11 ayında gözaltında 8 kişi ve cezaevlerinde 36 kişi yaşamını yitirdi. Aynı zaman diliminde 36 kişi faili meçhul cinayetlere kurban gitti ve 33 kişi güvenlik güçlerinin bizzat faili olduğu yargısız infaz, dur ihtarı, rastgele ateş açma olaylarında öldü. Bu

---

[56] *Radikal*, 7 Nisan 2005.

[57] http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/11/03/erdogan.halkin.sabrindan.endiseli/499150.0/index.html.

veriler İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın "biz Türkiye'yi faili meçhuller ülkesi olmaktan çıkarmış bir iktidarız. Bu çok önemli bir güvenlik başarısıdır. Ülkemiz suç aydınlatma oranları bakımından Avrupa'nın önde gelen birkaç ülkesinden biridir. Bakınız rakamlar yalan söylemez"[58] dediği günlerde, 14 Ekim 2008'de bir basın açıklamasıyla kamuoyuna sunulmuştur.

AKP dönemine baktığımızda 2003 yılından itibaren gözlenmeye başlayan azalma, TMY'de ve PVSK'da yapılan değişikliklerle yeniden yükselişe geçmiştir. Özellikle PVSK'daki değişiklikle polisin elde ettiği durdurma yetkisiyle birlikte, "dur ihtarı"na uymadığı gerekçesiyle öldürülen kişi sayısında adeta bir patlama olduğu söylenebilir.

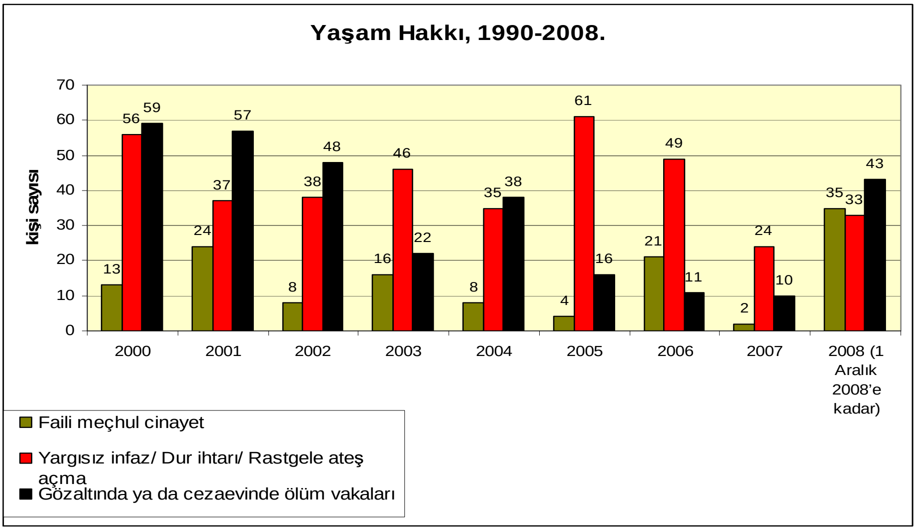
Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) verilerine göre Yaşam Hakkı İhlalleri, 1990-2008:

	Faili meçhul cinayet	Yargısız infaz/Dur ihtarı/ Rastgele ateş açma	Gözaltında ya da cezaevinde ölüm vakaları
2000	13	56	59
2001	24	37	57
2002	8	38	48
2003	16	46	22
2004	8	35	38
2005	4	61	16
2006	21	49	11
2007	2	24	10
2008[59]	36	33	44
Toplam	**132**	**379**	**305**

12 Kasım 2008 günü TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda Adalet Bakanlığı bütçesi görüşülürken, "devletime milletime karşı suç işleyenleri vurmaktan hoşlanacağım. Adalet herkese fazla eşit uygulanıyor" diyebilen AKP Yozgat Milletvekili Abdulkadir Akgül'ün temsil ettiği zihniyetin fazla sorgulanmadığı bir ortamda, 2008 yılının ilk 11 ayında meydana gelen çatışmalarda 146'sı güvenlik görevlisi, 262'si HPG militanı ve 18'i sivil olmak üzere toplam 610 kişi yaşamını yitirmiştir. Aynı çatışmalarda 188 güvenlik görevlisi ve 38 sivil de yaralanmıştır.

58 *Türkiye Bülteni*, "Türkiye Artık Faili Meçhuller Ülkesi Değil"(Eylül-Ekim 2008), Sayı: 57, http://www.turkiyebulteni.net/57/12.htm.

59 1 Aralık 2008'e kadar.

İşkence ve Kötü Muamele

AKP'nin insan hakları alanında en bilinen sloganı hiç şüphesiz "işkenceye sıfır tolerans"tır. Sloganın *Ulusal Program*'lara[60] kadar taşınması slogana verilen önemin bir göstergesidir. 11 Eylül sonrası insan hakları ihlallerine yönelik duyarlılıktaki azalmaya, işkenceye ve kötü muameleye hangi noktada "tolere edilebileceğine" dair yapılmış olan araştırmalara makalenin başında yer verilmişti. Türkiye'de de mutlak yasak olması gereken işkence ve kötü muamele ile mücadeleyi öncelikli hedeflerinden biri olarak belirleyen iktidarın tolerans/hoşgörü kavramına başvurması yadırgatıcıdır. Soruna dikkat çeken Mustafa Erdoğan bir makalesinde sloganı şu şekilde eleştirmektedir:

"Tuhaf" dedim ya, sahiden, bu ne biçim slogandır? İşkence gibi bir vahşetle "tolerans"ı bir araya getiren hangi akıldır? Neden, meselâ "işkence kesinlikle yasaktır", "işkence bir insanlık suçudur" değil de, "işkenceye sıfır tolerans"?

İşkenceye karşı olmanın rasyonelini "tolerans göstermemek"le tanımlamanın bu işin tabiatına hiç de uygun olmadığını sloganın mucitleri galiba akıl edememişler. İşkenceye kesin olarak karşı çıkmak insani bir zorunluluk

60 "'Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi' ve 'Türk Ceza Kanunu' hükümleri ile 'Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi' tavsiyeleri doğrultusunda işkence ve kötü muameleye karşı 'sıfır hoşgörü' politikası kapsamında kabul edilen önlemlerin tüm kamu görevlilerini kapsayacak şekilde uygulanmasına ve cezasızlığın önlenmesine önem verilmeye devam edilecektir", *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)*, s. 7.

ve ahlâkın kategorik bir buyruğu olduğuna göre, hangi salim akıl "işkenceye tolerans gösterelim mi göstermeyelim mi?" diye düşünür?[61]

AKP'ye göre işkenceye karşı mücadelede gelinen nokta, *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)* metninde, " (…) işkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapılmış ve 'sıfır hoşgörü' politikası uygulamaya konmuştur" (s. 3); "İşkence ve kötü muamelenin önlenmesi bağlamında kamu görevlilerinin bilinçlendirilmesi amacıyla genelgeler yayımlanmıştır" (s. 3); "'İşkenceye ve Diğer Zalimâne, Gayrı insanî veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol uygun bir zamanda onaylanacaktır" (s. 7) denilerek özetlenmektedir.

Oysa aşağıda sıralanan veriler ve olgular, "sıfır tolerans" politikasının şimdiye kadar önleyici bir rol oynayamadığını, işkence ve kötü muamele olaylarının bütün ciddiyeti ile devam etmekte olduğunu göstermektedir.

TİHV'in Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezlerine yapılan başvurular 2000-2008:

YIL	Yıl İçinde Toplam Başvuru Sayısı	Aynı Yıl İçerisinde İşkence Görenlerin Sayısı
2000	1023	540 (%55,6)
2001	1226	382 (%42,7)
2002	965	365 (%41,5)
2003	925	340 (%36,7)
2004	922	348 (%37,7)
2005	692	193 (%28,6)
2006	337	222 (%66,7)
2007	452	310 (%71,2)
2008	382	229 (%59,9)

2006 yılında işkence ve kötü muamele gördüğü gerekçesi ile TİHV'ye tedavi için başvuran kişi sayısı 337 iken, 2007'de bu sayı 452'ye çıkmıştır. 2008 yılının ilk on bir ayı içinde TİHV'ye başvuru yapan 382 kişiden 229'u aynı yıl içinde işkence gördüğünü beyan etmiştir. 2007 yılı içinde başvuru yapan 452 kişiden 320'si aynı yıl içinde işkence gördüğünü beyan etmişti. 2006'da ise bu sayı 222 idi [62].

2007 verilerine göre, TİHV başvuran kişilerin maruz kaldığı işkence yöntemleri şöyledir: Ağır kaba dayak, aşağılama, hakaret etme. Bunların yanı sıra öldürme tehdidi, diğer tehditler, işkenceye görsel ve işitsel tanıklık,

---

61 Mustafa Erdoğan, "'İşkenceye Sıfır Tolerans' İnsan Öldürüyor!", *Star*, 16 Ekim 2008.

62 Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezleri Raporu 2007*, Ankara, 2008.

yakınlarının yanında işkence yapma, anlamsız itaat etmeye zorlama, vücudun tek bir noktasına sürekli vurma, saç, sakal, bıyık yolma, aşırı fiziksel aktiviteye zorlama, soğuk ortamda bekletme, biber gazı sıkma, cinsel taciz, haya burma gibi uygulamalar da söz konusu olmaktadır.

Yine 2007 verilerine göre TİHV'ye başvuran kişilerde fiziksel olarak yaygın yumuşak doku travması ile birlikte kaba ve vahşi uygulamalar sonucunda oluşabilecek kırıklar, organ yaralanmaları ve kaybı gibi çeşitli ağır travma tabloları görülmüştür. Ayrıca başvuran kişilerde başta akut stres bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu olmak üzere çeşitli ruhsal bozukluklar saptanmıştır.

Yine 2007 yılı verileri işkence uygulanan yerler açısından değerlendirildiğinde açık alanda veya sokakta işkence ve kötü muamele gören kişi sayısında bir yükselme görülmektedir. Güvenlik güçlerinin göstericilere özellikle gözaltına almadan, doğrudan, yaygın ve sistemli olarak uyguladığı şiddet 2008 Newroz ve 1 Mayıs kutlamalarında yaşanan olaylarla en üst boyuta çıkmıştır.

DTP Batman Milletvekili Ayla Akat Ata'nın verdiği bir soru önergesine Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin tarafından 30 Temmuz 2008 tarihinde verilen yanıt da TİHV verilerini destekler mahiyettedir. Nitekim, 2006 ve 2007 yıllarında TCK'nın "işkence"yi düzenleyen 94., "ağır işkence"yi düzenleyen 95. ve "zor kullanma yetkisine sahip kamu görevlisinin, görev sırasında, kişilere karşı görevinin gerektirdiği ölçünün dışında kuvvet kullanması"nı düzenleyen 256. maddelerinden açılan soruşturma evrakı üzerinden yapılan değerlendirmeye göre 471'i çocuk olmak üzere toplam 6.234 kişi işkence ve kötü muameleye maruz kalmıştır. Üstelik yıllara göre mağdur sayısında da ciddi bir artış gözlemlenmektedir: Mağdur sayısı 2006'da 2.895'iken 2007'de bu sayı 3.339'a yükselmiştir.

Üçüncü Ulusal Program (Taslak)'ta her ne kadar " (..) işkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idarî düzenlemeler yapılmış ve 'sıfır hoşgörü' politikası uygulamaya konmuştur" denilse de aslında yapılan bazı düzenlemeler ile temel hak ve özgürlükleri sınırlandırılırken güvenlik güçlerinin yetkileri artırılmıştır.

Yukarıda sıralanan işkence yöntemleri, mağdurların aldığı tanılar (özellikle fiziksel) ve işkencenin yapıldığı yerlere dair veriler birlikte değerlendirildiğinde işkencenin son zamanlarda bilgi alma ihtiyacından çok korku veya gözdağı vermek, cezalandırmak ya da otorite tesis etmek amacıyla yapıldığı ileri sürülebilir.

2005'te Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Ceza Muhakeme Usulü Kanunu (yeni adıyla Ceza Muhakemesi Kanunu) ve 2006'da Terörle Mücadele Yasası (TMY) değiştirildi. 2007'de PVSK'da değişiklik yapıldı. Yine 2007'de millet-

vekillerinin cezaevlerini ziyaret etmelerini engelleyen bir yönetmelik (Hükümlü ve Tutukluların Ziyaret Edilmeleri Hakkında Yönetmelik) hazırlandı. Uygulamada ciddi sorunlara yol açan bu düzenlemelerin *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)*'ta yeniden düzenlenen kanun metinleri arasında sayılmamış olması anlamlıdır.

Özellikle yeni TMY ile gözaltına alınanların haklarına ciddi sınırlamalar getirilmekte, böylelikle de işkence riski/olasılığı artmaktadır. Örneğin, bu düzenleme ile şüphelilerin gözaltında avukat erişimine çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Buna göre, terör suçu işlediği iddiası ile gözaltına alınan şüpheli kişi ancak bir avukatın hukukî yardımından yararlanabilmekte ve bu yardım savcının talebi ve hâkimin kararı ile 24 saate kadar ertelenebilmektedir (TMY 10. madde b bendi, 29 Haziran 2006'da yürürlüğe giren değişiklik). Ayrıca yine TMY'ye göre, gözaltındaki şüpheli kişi, gerektiğinde hâkim kararıyla bir görevlinin hazır bulundurulması yoluyla avukatıyla -gizlilik ilkesine aykırı olarak- "denetimli görüşme" yapmak zorunda kalabilecek, hatta avukatların evraklarına el konulabilecek ve incelenebilecektir.

Tüm bunlara karşın güvenlik güçleri her fırsatta gözaltı sürelerinin azlığı, mevzuatın kendilerini zayıflattığı, bu nedenle de, özellikle 1999-2005 arası işkence ile ilgili yapılan nispî olumlu mevzuat değişiklerinin gözden geçirilmesini ve kendilerine yeni yetkilerin verilmesini talep eden açıklamalar yapmaktan vazgeçmemektedir. İstanbul Emniyet Müdürü Celalettin Cerrah'ın 17 Haziran 2008 tarihli basına yansıyan "Gözaltı süresi İngiltere'de 42 gün. Biraz daha süremiz olsa daha fazla çalışabilirdik"[63] şeklindeki açıklamaları bunun somut bir örneğidir.

Üçüncü Ulusal Program (Taslak)'ta " (…) cezasızlığın önlenmesine önem verilmeye devam edilecektir" ifadesine yer verilmiş olmasına karşın cezasızlık, Türkiye'de işkencenin hem bir sonucu hem de işkence yapılmasını mümkün kılmanın en temel araçlarından birisidir. Çünkü işkence failleri ve sorumluları, hukukî ve fiilî açıdan cezaya karşı korundukları oranda, yeniden işkence yapma cesareti bulmakta ve toplum üzerinde işkence tehdidi sürekli kılınmaktadır.

Uygulamada karşılaşılan cezasızlık örnekleri şöyle sıralanabilir:

Çeşitli gerekçeler ile özgürlüğü alınan pek çok kişi işkence ve kötü muameleye maruz kaldıktan sonra hiçbir işlem yapılmadan salınabiliyor. Böylece hiçbir kayıt olmadığı için bir tür "keyfî gözaltı" gerçekleştiriliyor, dolayısıyla da sorumlular cezasız kalabiliyor.

İşkence iddiaları karşısında hazırlık soruşturmaların kolluk görevlileri eliyle yürütme alışkanlığı devam etmektedir. Soruşturma sırasında kolluk görevlileri çoğu kez gerekli işlemleri yapmamakta, delilleri toplamamaktadır.

---

63 *Evrensel*, 17 Haziran 2008.

Savcılar, çoğunlukla öne sürülen işkence iddialarını ya da dosyada var olan delilleri dikkate alarak işlem yapmamakta, ayrıca yazılı başvuru istemektedir. Oysa CMK'nun 160. maddesinde yapılan düzenlemeye göre bir suçun işlendiğini öğrenen cumhuriyet savcısı re'sen işlem yapmak zorundadır.

Mahkemeler ise, yargılama sırasında işkence iddiası ya da bulgusu ile karşılaştıklarında, olaya ilgisiz kalmakta, işkence ile ilgili olarak savcılıklara suç duyurusunda bulunma gereği duymamaktadırlar.

İşkencenin cezasız bırakılması yönünde son zamanlarda sık başvurulan bir uygulama ise, her işkence iddiası sonrasında mağdurlara yönelik olarak polise mukavemet ettikleri, kamu malına zarar verdikleri, veya Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu'na muhalefet ettikleri gerekçeleriyle karşı davalar açılmasıdır. Böylelikle mağdurun, maruz kaldığı uygulamalara karşı sesini çıkarması ve hak araması engellenmektedir. Nitekim yukarıda sözü edilen soru önergesine Adalet Bakanlığı'nca verilen cevapta yer alan verilerden anlaşıldığı üzere TCK 265. maddede düzenlenen "görevi yaptırmamak için direnme" suçu nedeniyle 2006 ve 2007 yıllarında açılan toplam dava sayısı 6.368 iken aynı yıllar içinde işkence yaptığı iddiasıyla güvenlik güçleri hakkında açılan toplam dava sayısının 614 olması bir hayli düşündürücüdür.

Son yıllarda güvenlik güçlerinin giderek daha sık başvurduğu, adeta alışkanlık haline getirdiği, sokakta ve açık alanlarda, cezalandırmak ve otoriteyi tesis etmek amacıyla işkence uygulamaları, işkence faillerinin anonimleşmesine yol açmaktadır. Bu sorumluları tespit etmeyi zorlaştırmakta, cezasızlığa neden olmaktadır.

Buna karşın işkence yaptığı ve aşırı güç kullandığı gerekçesiyle güvenlik görevlileri hakkında çok az dava açılmakta, açılan davalar da zaman aşımı, iyi hal indirimi, sicil affı vb. gerekçeler ile cezasızlıkla sonuçlanmaktadır. Nitekim, yine sözü edilen soru önergesine Adalet Bakanı'nın verdiği cevapta görüldüğü üzere TCK 94, 95 ve 256. maddeleri uyarınca kamu görevlilerine açılmış ve 2006 yılı içerisinde işlem görmüş toplam 2761 soruşturmadan yalnızca 236'sında kamu davası açılmasına karar verilmiştir. Geriye kalan soruşturmalardan 1216'sında kovuşturmaya yer olmadığına, 262'sinde ise diğer kararlar verilmiştir. 1047'si ise 2007 yılına devredilmiştir. Benzer şekilde bahsi geçen yasa maddeleri uyarınca 2007 yılı içerisinde işlem görmüş 2948 soruşturmadan yalnızca 378'inde kamu davası açılmasına karar verilmiştir. Geriye kalan soruşturmalardan 1438'inde kavuşturmaya yer olmadığına, 439'unda ise diğer kararlar verilmiştir. 693 soruşturma dosyası ise 2008 yılına devredilmiştir. 2006 yılı verilerine göre kamu davası açılma oranı %8,5, takipsizlik oranı ise %44'tür. 2007 yılı verilerine göre ise kamu davası açılma oranı %13, takipsizlik oranı ise %48'dir. Sonuç olarak

Adalet Bakanlığı tarafından derlenen bu veriler işkence uygulamalarının cezasız kaldığının resmî kabulüdür[64].

Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme'nin Seçmeli Protokolü (OP-CAT) Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından 14 Eylül 2005'te imzalanmıştır fakat üç yıldır TBMM tarafından onaylanmamıştır. İşkencenin önlenebilmesi için bağımsız ve tarafsız kurullar tarafından alıkonma mekanlarının denetimini düzenleyen bu seçmeli protokol'ün onaylanmamış olması ve *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)* metninde, "'İşkenceye ve Diğer Zalimâne, Gayrı insanî veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı BM Sözleşmesi'ne Ek İhtiyari Protokol uygun bir zamanda onaylanacaktır" (s. 7) denerek onaylanma işleminin belirsiz bir tarihe ertelenmesi AKP iktidarının işkencenin ve kötü muamelenin önlenmesi konusundaki samimiyeti için bir turnusol kâğıdıdır.

Cezaevleri

Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Cemil Çiçek'in 21 Kasım 2007'de TBMM'de yaptığı konuşmada belirttiği gibi "57., 58. ve 59. hükümetler döneminde en çok reform yapılan alanların cezaevleri olması"na rağmen, cezaevleri insan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı yer olma özelliğini sürdürüyor. Sorunların başında ceza ve infaz kurumlarının kapasitelerinin üzerindeki "doluluğu" gelmektedir. Adalet Bakanlığı'nın açıkladığı verilere göre bu kurumlardaki tutuklu ve hükümlü sayısı hızla artmaktadır ve Kasım 2008 itibariyle 101.100 sayısı aşılmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1981 yılındaki tutuklu ve hükümlü sayısının 79.786 ve Türkiye'deki 384 ceza ve infaz kurumunun toplam kapasitesi'nin 98.238 olduğu hatırlanacak olursa, ceza ve infaz kurumlarındaki doluluk sorununun kısmi müdahalelerle çözülemeyeceği görülür.

Cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlü sayısındaki dramatik artışın başlangıç yılı 2005'tir. 2005 yılında 55.870 olan tutuklu ve hükümlü sayısı 2006'da 14.607'lik bir artışla 70.477'ye ulaşmıştır. 2007'de ise bu rakam 20.360'lık bir artışla 90.837'dir. Tutuklu ve hükümlü sayısındaki artış 2008 yılı içinde az da olsa hız kesmiştir ve Kasım 2008'de 10.263'lük artışla 101.100'e ulaşmıştır. Öyle ki kimi cezaevlerinde ranzalar üç katlı hale getirilmekte ve kimilerinde de tutuklu ve hükümlüler yerde uyumak zorunda kalmaktadır.

Doluluk sorununun birçok nedeni sayılabilir. İlk akla gelen suç ve suçlu sayısının artışının bekli de en az etkili nedendir. 1 Haziran 2005 tarihli Ceza

[64] Kerem Altıparmak, "Engin Çeber'in Ölümü: İstinye'den Metris'e 'Münferit' Orantılı Güç", http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/110173/engin-ceberin-olumu-istinyeden-metrise-munferit-orantili-guc.

İnfaz Kanunu'nda yapılan değişiklik de nedenlerden biridir. Söz konusu değişiklikle hükümlüler cezalarının üçte ikisini tamamlamadan şartla tahliye edilmemektedir. Eski İnfaz Kanunu'nda ise bu oran beşte ikiydi. Eski İnfaz Kanunu'na göre, 10 yıl hapis cezasına mahkûm edilen bir hükümlü dört yıl cezaevinde kaldıktan sonra şartla tahliyeden faydalanıp özgürlüğüne kavuşuyorken, yeni düzenlemeye göre 10 yıl hapis cezası alan bir kişinin şartla tahliye olabilmesi için en az 6 yıl 8 ay cezaevinde kalması gerekiyor. Ama bu da cezaevindeki doluluk sorunun en önemli nedeni değildir; kanundaki bu değişikliğin sonuçlarını ancak yıllar sonra gözlemleyebileceğiz. Bunun yerine gözlemleyebildiğimiz tutuklu sayısında olağanüstü bir artış olduğudur. Adalet Bakanlığı 1996 yılında tutukluların sayısının hükümlülerin sayısına yakın ama ondan az olduğunu görüyoruz. Bu durumun tersine döndüğü yıl 2004'tür. O yıl tutuklu sayısı hükümlü sayısını, yıllar sonra ilk defa, aşmıştır. 2006'ya geldiğimizde ise tutuklu sayısı hükümlü sayısının iki katına yaklaşmıştır. Mahkemelerin iş yükünün fazla olması tutukluluk süresinin artmasına dolayısıyla da cezaevindeki tutuklu sayısının artmasına katkıda bulunmaktadır. Ama mahkemelerin iş yükü her zaman fazlaydı. Son yıllarda mahkemelerin tutuklama önlemine sık sık başvurması; bunun bir önlem olmaktan çıkarılıp bir silaha dönüştürülmesi ise tutuklu sayısındaki olağanüstü artışın ve cezaevlerindeki doluluk sorununun esas nedenidir.

Cezaevlerindeki aşırı doluluk oranı birçok sorunun da nedeni olarak görülebilir. Cezaevlerinde meydana gelen şüpheli ölümler de 2008 yılı içinde dramatik bir artış göstermiştir ve 36 kişi çeşitli nedenlerden cezaevlerinde yaşamını yitirmiştir. Yaşam hakkı ihlalleri cezaevlerindeki hak ihlallerinin sadece en bilinen kısmıdır. Basından yapılan taramalar, TİHV'ye, İHD Genel Merkezi'ne ve İHD Şubelerine yapılan başvuruların değerlendirilmesiyle işkence ve kötü muamele yasağı, sağlık hakkı, haberleşme hakkı, barınma koşulları ile ilgili olarak 2008 yılının ilk dokuz ayında cezaevlerinden 2.000'in üzerindeki hak ihlali iddiası yapılmıştır. Hak ihlalleri öylesine yaygınlaşmıştır ki cezaevi yönetimleri hak ihlallerini içeren mektupları ya tamamen imha etmekte ya da ağır bir biçimde sansürlemektedir. Özellikle sağlık hakkı alanında ciddi bir sorunla karşı karşıyayız: Vakit kaybetmeksizin tedavi edilmesi gereken kritik durumdaki en az 18 tutuklu ve hükümlü halen cezaevlerinde hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Tutuklu ve hükümlülerin tıbbî yardıma ulaşma konusunda önemli engellerle karşılaştığı ve gerekli tıbbî personelle araç-gerecin cezaevlerinde bulunmadığını gözlemliyoruz.

2000 yılından bu yana uygulanmakta olan izolasyon sistemi cezaevlerindeki bir başka sorun kaynağıdır. Bir ve üç kişilik oda sisteminde tutukluların ve hükümlülerin birbirleriyle sosyal ilişki kurması engellenmekte ve

böylece onların ruh sağlığı üzerinde ağır hasara neden olunmaktadır. Bu ağır izolasyon koşullarını yumuşatmak için Adalet Bakanlığı 10 tutuklu ve hükümlünün haftada 10 saat bir araya gelerek sosyalleşmesini öngören 22 Ocak 2007 tarihli bir genelge (45/1) yayınlamıştır, ancak bu genelge de uygulanmamaktadır.

Toplantı ve Gösteri Özgürlüğü

Üçüncü Ulusal Program (Taslak) metninde " (…) toplantı ve gösteri haklarına ilişkin düzenlemeler iyileştirilmiştir"[65] denmesine rağmen AKP iktidarı döneminde de güvenlik güçleri birçok gösteriye izin alınmadığı gerekçesiyle ya da gösteride "yasadışı slogan atıldığı" iddiasıyla müdahale etti. STK'ların gerçekleştirmek istedikleri panel, konferans veya sunumlar da çeşitli nedenler gerekçe gösterilerek engellendi.

Geçmiş dönemlerden farklı olarak yukarıda da belirtildiği gibi Kürt hareketinin sivillerin yoğun kitlesel katılımına dayanan eylemlere daha sık başvurmasıyla birlikte müdahale sayısı ve şiddeti arttı. 2007 ve 2008 1 Mayıs gösterilerine polisin aşırı güç kullanarak müdahalesinin görüntüleri de -Şişli Eftal Hastanesi'ne gaz bombası atan polis fotoğrafı- kolay kolay unutulmayacaktır.

Güvenlik güçlerinin toplantılara ve gösteri yürüyüşlerine müdahale ederken kullandığı yöntemlerde de yenilikler gözlemlenmektedir: Polis 2007 yılında satın alınan Belçika yapımı "plastik mermi" kullanan F303 model silahlarla Adana'da dört kişinin yaralanmasına neden olmuştur. Ayrıca "sapan kullanan polis" görüntüleri de medyada yer almaya başlamıştır. Gerek plastik mermi atan silahlar gerekse de sapan, insan hakları açısından "şaibeli" araçlardır. Bu araçlar, yaralama ve ölüm gibi bir suç işlenmesi durumunda faillerin ortaya çıkarılmasını imkânsız kılan araçlardır. Ancak bu plastik mermi olarak bilinen ve sadece çevik kuvvet polislerinin elinde bulunduğu belirtilen silahın plastik mermi olmadığı da ortaya çıkmıştır.

Siirt emniyet yetkililerinin Nevruz olaylarını inceleyen TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu üyelerine verdiği bilgiye göre "plastik mermi" olarak bilinen "savunma 303" adlı silah "içerisinde yarım daire şeklinde kum tanecikleri şeklinde demir var. Vücuda çarptığı zaman üzerindeki plastik muhafaza kırılıyor darbe etkisi yapıyor. Cop etkisi yapıyor. Yani 40-50 metre mesafede etkili. Aynı zamanda şahısları mimlemek için kullanılıyor. Mesela silinmez boya var veya silinen boya var, aynı zamanda gaz etkisi de var. Vücuda kesinlikle girmiyor. Darbe etkisi yapar kızartma etkisi yapar. Ama plastik mermi değil"dir[66]. 2008 yılı Newroz Kutlamalarında yaralanan

---

[65] *Üçüncü Ulusal Program (Taslak)*, s. 3.

[66] "'Savunma 303' Nasıl Bir Şey?", *Radikal*, 6 Kasım 2008.

192 kişinin bazıları yakın mesafeden bu silahtan atılan mermilerle yaralanmıştır.

2008 yılının ilk 11 ayında güvenlik güçlerinin müdahale ettiği bazı toplantı ve gösterilerin sonuçları:

	Ölü sayısı	Yaralı sayısı	Gözaltı sayısı	Tutuklama sayısı
15 Şubat 2008[67]	1	19	369	124
27 Şubat 2008[68]	-	15	120	-
8 Mart 2008[69]	1	18	222	71
21 Mart 2008	4	192	1371	305
1 Mayıs 2008	-	74	2851	4
Abdullah Öcalan[70]	1	52	1603	335
Anadilde eğitim hakkı panelleri	-	-	89	22
Toplam	**7**	**370**	**6625**	**861**

Düşünce ve İfade Özgürlüğü

Bu bölüme bir örnek olayla başlamak seçilmiştir. Bu örnek olay kamuoyunda sık sık "Ermeni Konferansı" olarak bilinen olaydır ama altı yıllık AKP iktidarı dönemindeki birçok olay arasından başka bir örnek olayda seçilebilirdi; örneğin Baskın Oran ve İbrahim Kaboğlu'nun başına gelenler de "Ermeni Konferansı"nı aratmayacak bir örnektir.

Ermeni Konferansı

25 Mayıs 2005'te Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilmesi planlanan "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri" başlıklı konferans dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in, TBMM'de yapmış olduğu ve "Türk milletini sırtından hançerliyorlar" şekline özetlenebilecek sözleri nedeniyle 23 Eylül 2005 tarihine ertelendi.

Cemil Çiçek'in bu ünlü konuşması AKP iktidarının düşünce ve ifade özgürlüğüne bakışı konusunda ipuçları vermektedir. Anti-entelektüalizm

67 15 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye teslim edilmesinin yıldönümünde düzenlenen protesto gösterileri.

68 İşçi ölümlerinin rekor düzeye ulaştığı Tuzla Tersanesi'nde işçilerin güvenliğinin sağlanması amacıyla 27 Şubat 2008'de düzenlenen protesto mitingine güvenlik güçleri müdahale etti.

69 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü.

70 İmralı Cezaevi'nde Abdullah Öcalan'a kötü muamele yapıldığı iddiaları üzerine başlayan protesto gösterileri.

(Boğaz'a bakarak bu yalanları söyleyenler); bilimsel özerklik ve düşünce özgürlüğünün sınırlarını belirlemeye girişen otoriter zihniyet (üniversiteler özerk ve özgür kuruluşlardır, ama dünyanın hiçbir yerinde özerklik ve özgürlük 'sorumsuzluk' olarak anlaşılamaz,); insan hakları alanında atılan adımların aslında AKP iktidarının "ihsan"ı olduğunu düşündürten hamaset (keşke Adalet Bakanı olarak dava açma yetkisini devretmeseydim) hemen kendini göstermektedir. Ve milliyetçiliğin olmazsa olmazı, düşman yaratma ve düşmana karşı tetikte durma çağrısı da bu konuşmada yer alır: "Bu, Türk milletini arkadan hançerlemektir".

Ancak İstanbul 4. İl İdare Mahkemesi'nin konferansın başlaması planlanan tarihten bir gün önce 22 Eylül 2005'te konferansı durdurma kararı üzerine, konferans Boğaziçi Üniversitesi yerine Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenebildi[71]. Başbakan Erdoğan idare mahkemesinin kararına tepki olarak şunları söylemişti:

"Özellikle demokratik bir ülkede düşüncenin, fikrin açıklanacağı bir organizasyonda bu şekilde bir kararın alınmasını doğrusu tasvip etmem mümkün değil. Hele hele 'Daha ileri bir demokrasi, daha özgür bir Türkiye' dediğimiz bir dönemde. Siz bir düşünceyi beğenmeyebilirsiniz, tasvip etmeyebilirsiniz, ama bunun açıklanmasını bu şekilde engelleyemezsiniz. Kaldı ki daha yapılmamış olan, ne konuşulacağı belli olmayan böyle bir düşünce platformunu engellemenin ben demokrasiyle, özgürlüklerle, çağdaşlıkla bağdaşır olduğuna inanmıyorum."[72]

Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül de benzer bir şekilde mahkeme kararını yorumladı:

"Kendi kendisine bu kadar zarar veren bir millet az bulunur. 3 Ekim'e giderken içerden ve dışardan bu işi engellemek için çalışanlar son gayretlerini gösteriyorlar. Bunlara yenileri de eklenirse benim için sürpriz olmaz. Kendi kendimize zarar vermekte üstümüze yok".[73]

Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in yasakçı ve konferansı düzenleyenleri hedef gösteren sözlerini yorumlamaya bile gerek görmeyen Erdoğan ve Gül, sorunun kaynağı bir mahkeme kararı olunca birdenbire "özgürlükçü" ve demokrat kesilmeleri olayın meydana geliş tarihinin zorunlu kıldığı bir pragmatizmle açıklanabilir. Katılım müzakerelerinin başlamasına bir ay kala Türkiye'nin AB karşısındaki itibarını sarsacak bu tür bir olayın yaratabilece-

71 Halil Berktay idare mahkemesine yapılan başvuru dosyasında katılımcıların bilimsel ehliyeti, yayınları ve Ermeni meselesinde konuşmaya yetkili olup olmadığının sorgulandığını ve mahkeme bu konuda tahkikat yaparken, yürütmenin durdurulmasının istendiğini belirtmişti. http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/09/050926_armenian_conference.shtml

72 *A.g.e.*

73 *A.g.e.*

ği sonuçları dengelemek için bu açıklamaların yapıldığı söylemek abartı olmasa gerektir.

Bu açıklamalar her ne kadar pragmatist olsa da özellikle liberal çevrelerde insan hakları alanında olumlu bir havanın esmesine neden oldu. Örneğin kendisiyle yapılan bir söyleşide Baskın Oran, "Ben Ermeni Konferansı'ndan sonra AKP böyle devam ederse oy verebileceğimi söyledim. Çünkü o konferansa sol olduğunu söyleyen partiler AKP'den daha kötü tepki vermişlerdi. AKP onlara göre zemzemle yunmuştu. Ama ondan sonra roketlenen milliyetçiliğe teslim oldu, berbat bir yol izledi vs. O ayrı tabii. Çünkü temelinde siyasal liberallik yok. Yani açık fikirlilik yok. Nefesi ancak bu kadarına yetti. Normaldir"[74] diyerek AKP'ye o dönem vermiş olduğu desteğin ardında Ermeni Konferansı'na AKP'nin "zemzemle yunmuş" tepkisinin olduğunu belirtir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Gül "kendi kendisine bu kadar zarar veren bir millet az bulunur" derken Çiçek'i de kastediyor muydu? Bu sorunun yanıtını ileride Abdullah Gül anıları yazarsa öğrenebiliriz, ancak Çiçek'in düşünce ve ifade özgürlüğünün AKP iktidarı döneminde verdiği "zarar" sadece 2005 yılındaki sözleriyle sınırlı kalmayacaktır: TCK'nın 301. maddesine yönelik eleştirilere, "bu madde kaldırılamaz veya değiştirilemez. Yanlışlık varsa uygulamadadır. Uygulamanın düzelmesini bekleyeceğiz" diyen ve "değiştirilemez" olduğunu ileri sürdüğü maddenin değiştirildiği tarihe kadar başta Hrant Dink olmak üzere binlerce insanın canının yanmasına katkı yapan da Çiçek'ti. Azınlık Raporu için "entel zırva", "entel fitne", "Hergele Meydanı'nda açıkladılar" ve "dikiş yerimize jilet attılar" diyen de Çiçek'ti[75].

Düşünce ve ifade özgürlüğünü içselleştirmiş ve bu özgürlüğün öncelikle farklı ve muhalif düşünenlerin özgürlüklerini korumak için var olduğunu kabul eden bir AKP'nin parti içi dengeleri gözetmeyerek, Cemil Çiçek hakkında AKP Tüzüğü'nün daha önce sözedilen 117. maddesini işletmesi beklenirdi. Ama bunun yerine Çiçek, 58. ve 59. Hükümetlerde Adalet Bakanı olarak görevini sürdürdü ve 22 Temmuz 2007 Genel Seçimi sonrasında kurulan 60. Hükümet'te Başbakan Yardımcısı ve "İnsan Hakları Kurullarından Sorumlu Devlet Bakanı" oldu.

TCK'nın 301. Maddesi

Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin'in verdiği bilgilere göre, 2007 yılında toplam dava sayısı, 536'sı bir önceki yıldan devreden, 185'i 2007'nin ilk üç

---

74 "Prof. Dr. Baskın Oran: Tek Sistem Vardır O da Kapitalizm", *Refleks* Dergisi, Sayı: 5, s. 20.

75 *Takvim* Gazetesi, 16 Kasım 2004, aktaran Baskın Oran, "301'e Havlu Ve Makyaj", *Radikal İki*, 13 Mart 2008.

ayında açılan, 23'ü de Yargıtay'da bozularak gelen olmak üzere 744 oldu. Bu davalardan 217'si 2007'de sonuçlandırıldı. 527 yargılama 2008'e devretti.

2003-2007 yılları arasında 301. maddeden açılan davalar[76]

	Dava Sayısı	**Yargılanan Kişi Sayısı**	**Mahkûm Olan Kişi**	**Beraat Eden Kişi Sayısı**
2003	429	1313	252	155
2004	318	1385	145	317
2005	221	1305	133	249
2006	328	1533	131	255
2007 (Ocak-Eylül)	185	1189	84	168
Toplam	1481	6725	745	1144

Ancak Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesinin düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki tek engel olmadığı ortadadır. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren örgütlerin sık sık dile getirdiği gibi, düşünce ve ifade özgürlüğünün önünde engel teşkil eden, TCK'nın en az 15 maddesinin (TCK'nin 84., 125., 132., 133., 134., 215., 216., 218., 285., 286., 288., 299., 301., 305. ve 318. maddeleri) yanı sıra birbirinin yerine kullanılabilecek Terörle Mücadele Kanunu, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun, Basın Kanunu, RTÜK Kanunu, Dernekler Kanunu ve Siyasî Partiler Kanunu'nda da benzer maddeler vardır.

Bu alandaki sorunlar 301. maddenin 30 Nisan 2008 tarihinde değiştirilmesiyle çözülmedi. Yapılan değişiklikle birlikte "Türklük" ifadesi "Türk Milleti", "Cumhuriyet" ifadesi "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" ifadeleri ile değiştirildi. Ayrıca bu suçtan verilecek cezanın üst sınırı üç yıldan iki yıla düşürüldü ve soruşturma yapılması da Adalet Bakanı'nın iznine bağlandı. Bu değişiklik, Adalet Bakanı'na soruşturma açma izni verme yetkisini tanıyarak, siyasal iktidarları muhaliflerine karşı kullanabileceği olağanüstü bir silahla donattı.

Amaçlandığı gibi bu yasal düzenleme söz konusu maddeden yargılanan kişi sayısının azalmasına hizmet etti ama bu düşünce ve ifade özgürlüğü alanındaki ihlaller azalmadı, arttı. Özellikle 2008'de Terörle Mücadele Yasası'nın "yasadışı örgüt propagandası yapmak" fiilini düzenleyen 7. maddesine daha sık başvurulduğu ileri sürülebilir. Bunun dışında 2008 yılının ilk 11 ayı içinde 44[77] süreli yayın hakkında yayın durdurma ve/veya

---

[76] *Radikal*, 16 Nisan 2008. Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin'in CHP milletvekili Halil Ünlütepe'nin soru önergesine verdiği yanıt.

[77] 27 gazete hakkında toplam 44 kez yayını durdurma ve/veya toplatma verildi. Bu gazeteler ve kaç kez toplatıldığı: *Toplumsal Demokrasi*: 2, *Yedincigün*: 3, *Çoban Ateşi*: 2, *Haftaya Bakış*: 2, *Yaşamda Demokrasi*: 2, *Azadiya Welat*: 2, *Yürüyüş*: 5, *Mavi ve Kent*: 1, *Mücadele Birliği*: 1, *Öteki*

toplatma kararı verildi; 47 kitap hakkında dava açıldı ve 38[78] internet sitesi hakkında erişim yasağı kararı verildi.

Sonuç

İnsan hakları ihlalleri ile iktisadî göstergeler arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu, insan hakları ihlallerinin örneğin iktisadi büyüme azaldığı ölçüde arttığını bir süredir gözlemliyoruz. Ekonomi resesyona girince kamu kaynaklarının daha büyük bir kısmı ekonomiyi canlandırmaya ve artan borçlanma bedellerini karşılamaya ayrılır. Bunun gündelik hayatımıza doğrudan yansıyan, kısa vadedeki sonucu devletin denetimindeki mallara ve hizmetlere yapılan zamlar ve dolaylı vergilerdeki artıştır; uzun vadede ise ücretlilerin çalışma, emeklilik, sağlık gibi kazınılmış haklarının tırpanlanmasıdır. Kriz dönemlerinde sermaye burjuvazi içinde el değiştirmekle kalmaz, artıdeğerin üretim maliyetlerini de düşürür. Bu nedenle krizin burjuvazi için bir fırsat olduğu ileri sürülebilir.

Egemen sınıf krizle birlikte sarsılan hegemonyasını yeniden tesis etmek için devletin zor aygıtlarını harekete geçirir. Bu da insan haklarının doğrudan ihlali için uygun zemini hazırlar.

2009 yılı krizin doruğa çıkacağı yıl olacakmış gibi görünmektedir. AKP yaklaşan yerel seçimlerde oy yitirmemek için "polisiye" tedbirlere görece az başvurmaktadır. Ama kriz öncesinde özellikle Kürt sorununun silahlı çözümü noktasında TSK ile AKP arasında gözlemlemeye başladığımız uyum, seçim sonrasında ortaya çıkabilecek yoğun insan hakları ihlallerinin de habercisi olarak yorumlanabilir.

Bakış: 1, *Yeni Bakış*: 1, *Halk Gerçeği*: 1, *Devrimci Demokrasi*: 1, *Alternatif*: 3, *Özgür Halk*: 2, *Gelecek*: 3, *Gerçek*: 2, *Özgür Ülke*: 1, *Ülkeye Bakış*: 1, *Atılım*: 1, *Analiz*: 1, *Liseli Dev Genç*: 1, *Politika*: 1, *Denge Welat*: 1, *Yeni Mezopotamya*: 1, *İşçi Köylü*: 1, *Kızılbayrak*: 1.

78 Erişim yasağı getirilen siteler: Youtube: 9, Gergerim.com: 1, Bianet.org: 1, Kürt medyası: 11, Sol siteler: 3, Kişisel sayfa, forum, tartışma grupları: 9, Video: 3, Vatan Gazetesi: 1, Eğitim Sen: 1.

AKP'nin Kapatılma Davası*

Dr. Murat Sevinç**

2008 yılının Mart ayında, iktidardaki parti AKP (Tüzüğüne göre AK Parti) hakkında kapatma davası açıldı. YCB (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı) Abdurrahman Yalçınkaya, parti hakkında hazırladığı yaklaşık 160 sayfa ve ek klasörlerden oluşan dosyayı 14 Mart akşamı Anayasa Mahkemesi'ne gönderdi ve dosya ertesi günden itibaren gazete manşetlerine yerleşti. Türkiye'de 1961 Anayasası döneminden bugüne, çeşitli ad ve siyasi eğilimde çok sayıda parti kapatılmıştı ancak ilk kez tek başına iktidarda olan bir partinin kapatılmasının talep edilmesi, doğal olarak hem Türkiye'de hem de Dünya'da büyük yankı buldu. AKP hakkındaki Anayasa Mahkemesi kararı, bir siyasal parti kapatma davası için hayli hızlı sayılabilecek şekilde (Türkiye'de bu davalar ortalama bir yıl sürmüştür) 2008 Temmuzu'nda sonuçlandırıldı ve parti kapatılmayarak, devlet yardımından kısmen mahrum bırakılmasına karar verildi. Gerekçeli karar 24 Ekim tarihli Resmi Gazete'de yayımlandı.[1]

Konuyu gündeme getiren ve tartışan basın ve akademi, son yıllarda görmeye alışık olduğumuz gibi hızla ikiye bölündü; tartışma, 'bu devirde parti mi kapatılır?' diyenler ile 'AKP çoktan kapatılmalıydı' görüşünde olanlar arasında gayrı bilimsel bir düzeye çekildi. Oysa siyasal partilerin yasaklanması (ki bu yaptırım türü yalnızca demokrasilerde olanaklıdır) Türki-

* Bu makale, *A.Ü. SBF Dergisi*'nin 2008 yılı 63/2 sayısında yayımlanan Kronik'in, güncellenip genişletilmiş halidir.

** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

1 E. 2008/1, K.2008/2, K.G. 30.7.2008, R.G. 24.10.2008- 27034.

ye'nin icadı olmadığı gibi tarihsel arka planı, bugüne kadar olan uygulamalar ve örnek olaylar bağlamında incelemeye değer bir konu ve bu yapılmadan AKP hakkındaki davaya dair anlamlı bir değerlendirme yapmak hayli güç.

Siyasal partiler 18. yüzyıl sonu, 19. yüzyılın başlarında parlamentolardaki bölgesel (1789 Devrimi'nin ardından bir kahvede toplanmaya başlayan Breton milletvekillerinin sonrasında Breton Kulübü'nü oluşturmaları gibi) ve bir siyasi görüş çevresinde yandaş üye toplulukları (İngiltere'deki Whig ve Tory'ler gibi) şeklinde doğup özellikle 19. yüzyıldaki işçi hareketlerinin (özellikle Chartist hareket), genel oyun yaygınlaşmasının ve dolaylı da olsa sosyalist düşüncenin etkisiyle günümüzdeki örgütlenme yapısına kavuşmuştur. Partilerin bugünkü işlevine kavuşmasında önemli köşe başlarından biri, 19. yüzyılın ortalarında parlamentodaki gruplarla parlamento dışındaki yerel seçim komitelerinin birleşmesiydi. Bu şekilde, siyasette etkili olmak isteyen ve yavaş yavaş uyrukluktan kurtulup oy verme hakkına sahip olan yurttaş grupları, siyasal parti örgütlenmesiyle devlet yönetiminde seslerini duyurma olanağına kavuşmuştur. Sosyalist düşünce ve eylemin en önemli katkısı ise, bir yandan örgütlenme bilincini yeşertmesi diğer yandan sosyalist parti örgütlenmesini yaratması olmuştur. Tabii sendikaları ihmal etmemeli; pek çok sosyalist parti (en klasik örneği, İngiliz İşçi Partisi'dir) sendikalarca yaratılmıştı.[2]

Yaşadığımız topraklarda ilk siyasal parti denebilecek gruplaşmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1830'larda gayrimüslim uyruklar tarafından siyasal nitelikte dernekler şeklinde kurulmuştu ve amaçları bağımsızlıktı. Türkler tarafından kurulan ilk gizli dernek ise 1859'da faaliyete başlayıp çok kısa süre yaşayabilmiş Fedailer Cemiyeti'dir. 1860'larda tohumları atılıp 1895'te ismine kavuşan, 19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki ise, hiç kuşkusuz en etkili cemiyet olmuştur. Her ne kadar 1900'lerle birlikte muhalif cemiyet ve fırkalar kurulmuş olsa da İmparatorluk'ta dernek kurma özgürlükleri, II. Meşrutiyet'in ardından gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ve 1909'da çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile tanınmış, asıl canlanma da bu tarihten sonra görülmüştür.[3]

---

2 Siyasal partilerin doğuşu ve parti tipleri açısından en yetkin kaynak Duverger'dir. Maurice Duverger, *Siyasi Partiler,* Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1974.

3 Osmanlı ve Türkiye'de siyasal partilerin tarihçesi için başvurulması gereken temel kaynak T. Z. Tunaya'nın eseridir. Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler,* Arba Yayınları, İstanbul, 1952. Yazarın aynı başlık altında çok kapsamlı çalışması için ayrıca bkz: Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984; *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.II Mütareke Dönemi*, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul, 1986; *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.III İttihat ve Terakki*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

Siyasal partiler 20. yüzyılın başlarında, günümüzdeki örgütlenme biçimi ve işlevlerine (burada kastedilen, gerek ülkeden ülkeye gerekse yandaş olunan ideolojiye, kitle ya da kadro partisi olup olmamasına göre değişkenlik gösteren bir 'örgütlenme biçimi' ve 'işlev'dir) büyük ölçüde kavuşmuştu. Bugün tartışılan biçimiyle *yasaklama yaptırımıyla* tanışmalarıysa II. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşti. Yaklaşık bir yüzyıl boyunca demokratik siyasal sistem için giderek daha vazgeçilmez hale gelen partilerin gün gelip yasaklanmalarının da gerekebileceğinin kabul edilmesi, özellikle Almanya'da yaşanan Nasyonel Sosyalist Parti (Nazi) deneyiminin sonucudur. Almanya'da, I. Dünya Savaşı'nın ardından sosyal demokratların önemli komünist önderleri yok ederek 1919'da kurduğu Weimar (Anayasası) düzeni hayli liberal hükümler içeriyordu. Söz konusu yapı, Nazi iktidarının işini çok kolaylaştırdı ve seçimde %40'ın üzerinde oy alan Parti'nin lideri Hitler, devlet başkanı Hindenburg tarafından 1933 yılı başında başbakanlığa atandı. Nazi'ler, iktidara gelmelerinin ardından diğer partilerin etkinliklerini yasa ya da kararnamelerle yasaklayıp Sosyal Demokrat Parti'nin mallarına el koymuş, Haziran 1933'te üyelerine siyaseti ve Temmuz'da da parti kurulmasını yasaklamıştı. Sonrasında yaşanan acı olaylar herkesin malumu. İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesi her ne kadar Almanya'daki gibi seçimle olmasa da (Ekim 1922'de Roma'ya yürüyüş ardından Kral'a Mussolini'yi başbakan olarak kabul ettirmişlerdi), faşistler iktidara gelince, aynen Almanya'daki gibi diğer partileri yasakladı.

İşte II. Dünya Savaşı ardından, özellikle Batı Avrupa ülkelerinin siyasal partilere anayasal ya da yasal düzeyde yer vermelerinin kökeninde bu deneyimler var. Federal Almanya, Fransa, İtalya, Portekiz, Yunanistan gibi ülkeler siyasal partilere kurumsal düzeyde anayasal güvence sağlamayı tercih etti. Partiler, Anglo-Sakson ülkelerde seçim sürecinin ve parlamento tüzesinin (hukukunun) konusu olurken; Belçika, Danimarka, Lüksemburg, Hollanda gibi ülkeler, anayasalarında yer vermedikleri partilere tamamen ilgisiz kalmayarak onları, siyasal iradenin oluşum sürecinde rol oynayan çeşitli yasalarda düzenlediler. Rusya ve eski Doğu Bloku ülkeleri de, yeni anayasal düzenlerine geçerken partileri anmayı ve siyasal rejim için değerlerini vurgulamayı ihmal etmedi.

Görüldüğü gibi, hemen her ülke siyasal parti gerçeğini anayasal ya da yasal düzeyde kabul etmiştir. Ancak yasaklama konusunda (Türkiye'yi de ilgilendirmesi açısından) anlamlı örnekler, Almanya ve İspanya'dan verilebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle Nazi deneyimi, Anayasası'nda yalnızca "faşist partinin yeniden kurulamayacağını" (Geçici 12. madde) hükme bağlayan İtalya'dan farklı olarak Almanya'yı, yasaklama konusunda daha köktenci bir düzenleme yapmaya yöneltti. Alman Anayasası (Temel

Yasa)'nın 21. maddesi, ilk fıkrasında partilerin demokratik siyasal yaşam açısından önemini vurgulayıp maddi açıdan açıklıklarını sağlamayı amaçladıktan sonra, ikinci fıkrasında demokratik rejimi ve Federal Alman Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmeye yönelen partilerin, Anayasa'ya aykırı olacağını ve bu aykırılığa Federal Anayasa Mahkemesi'nin karar vereceğini hükme bağlıyor. Almanya'da bu açık yasağa dayanarak iki parti kapatıldı. Irkçı Sosyalist Devlet Partisi ve Alman Komünist Partisi hakkında 1951 yılında dava açıldı. Irkçı parti hiç duraksamadan 1952, Komünist Parti ise dört yıl sonra kapatıldı. Alman Komünist Partisi'nin kapatılmasına neden olan proletarya buyurganlığına ilişkin sorun, 1959 Bad Godesberg'te (ve tabii sonrasındaki 20 yıl boyunca Avrupa'da yaygınlaşan yeni komünizm anlayışıyla) çözüldü ve o gün bu gündür bir başka parti kapatılmadı. Alman Anayasa Mahkemesi bu davalarda, bir yorum ilkesi olarak "mücadeleci/militan demokrasi" kavramına başvurmuştu. Buna göre, hiçbir demokratik siyasal düzen, demokrasiyi yıkmak için girişilen faaliyetlere izin vermez; ortadan kaldırılmaya yönelik somut bir tehlikenin varlığı, partinin kapatılması için gerekli ve yeterlidir.[4] İşte bu kavram, 1950'lerden sonra siyasal partilerin kapatılması konusunda temel tartışma konularından biri haline geldi. Partilerin II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'da, 1961 Anayasası ile birlikte Türkiye'de, *kamu tüzesi* konusu olmalarının ana gerekçesi de budur. Bir parti, demokrasi için yaşamsal değerdedir; ancak gün gelip o rejimi yıkmaya kalkışırsa, yaşamına son vermek de yine demokrasinin daha doğrusu demokrasinin soluk alabilmesinin gereğidir. Bu nedenle, hem korunup güvence altına alınmalı, hem de dizginlenip sınırlanmalıdırlar. Dolayısıyla, Türkiye'de partilerin 1961 Anayasası ile birlikte kamu tüzesine dahil edilmeleri, bu yolla bir yandan *sınırlanıp* diğer yandan *güvence altına alınmaları*, gerek Batı'daki eğilime gerekse Demokrat Parti'nin özellikle 1957 seçimlerinin ardından sergilediği baskıcı yönetiminden yılan muhalefet partisi CHP'nin taleplerine uygundu.

Ancak, yasaklama konusu Türkiye'de, örnek alınan düzenlerden farklı bir evrim geçirdi. Bu farklılık, Batı'da sınırlamanın çok daha güç ölçütler göz önünde bulundurularak yapılıyor olması ve hiç kuşkusuz kapatılan parti sayısındaki çokluğun göz ardı edilemeyecek boyutlarda olmasıdır. 1961 Anayasası'ndan bugüne çok sayıda parti kapatıldı. Hazırlanan iddianamelerin, partiler tarafından yapılan savunmaların, Mahkeme kararlarının içeriği, delillerin değerlendirilmesi, kararların sonuçları konusundaki ayrıntılı tüzel değerlendirme ve tartışmalar bir yana; hemen tüm kapatma davalarının gerekçesi az ya da çok siyasi nedenlere dayanır. Dolayısıyla aslında bu ko-

---

[4] Konuya ilişkin hiç kuşkusuz en değerli kaynak Fazıl Sağlam'ın eseridir: *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999.

nuda, derin ve zaman zaman anlaşılması güç tüzel tartışmalar yapılsa da sorun, tüzel olmaktan çok siyasidir. Örneğin TİP (Türkiye İşçi Partisi) ve MNP (Milli Nizam Partisi)'nin kapatılmaları, hemen 12 Mart Muhtırası'nın ardından gerçekleşmişti. Kapatılmaları, rejimin (o gün bu gündür bir yumuşama olsa da) tahammül göstermekte zorlandığı eylemlere dayanıyordu. TİP, "bölünmez bütünlük (Türkçesi Kürtçülük)", MNP ise "laiklik" ilkesine aykırılıktan kapatıldı.[5] Söz konusu iki kapatma nedeni, kalın çizgili bir tasnif yapmak gerekirse; otuz yılı aşkın süredir sağ ve sol görüşlü partilerin yasaklanmaları için kullanılageldi. 1982 Anayasası'nın konuyu düzenleyen 68. ve 69. maddeleri ile bu Anayasa döneminde çıkarılan ve birkaç yıl öncesine dek Geçici 15. Madde'nin son fıkrası (3.10.2001- 4709/34. madde ile mülga) nedeniyle maddelerinin anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyen 1983 tarihli ve 2820 sayılı SPK (Siyasal Partiler Kanunu) hükümleri, 1961 Anayasası'nın ve 1965 tarihli 648 sayılı SPK'nin düzenlemelerinden çok daha yasakçı ve baskıcıdır (1995 sonrası çıkarılan uyum yasalarıyla daha demokratik hale getirilmeye çalışılsa da). Dolayısıyla özellikle 68. ve 69. maddelerin değiştirildiği 1995 yılına dek, kapatılan partilerin sayısının artmasında, anti-demokratik hükümleri hevesle sahiplenen Başsavcı ve Mahkeme üyelerinin payı yok sayılamaz. Son derece katı ve yasakçı tavır, 1995 anayasa değişikliklerine dek benzer gerekçelerle çok sayıda partinin kapatılmasına neden oldu.[6]

1995 yılında Anayasa'nın 68. ve 69. maddeleri değiştirildi ve üç kapatma nedeni, 69. maddede sayılarak tüketildi (23.7.1995 gün ve 4121 sayılı Yasa'nın 6. ve 7. maddeleriyle). Dolayısıyla bu tarihten sonra, sayılarak tüketilen gerekçeler dışında bir partinin kapatılması olanaksızlaştırılmak istendi ve SPK bu yönde değiştirildi. Mahkeme'nin bu konuda verdiği dönüm noktası niteliğindeki karar, DBH (Demokratik Barış Hareketi) kararıdır.[7] 2001 yılında, uygulanabilecek yaptırım türüne ilişkin bir değişiklik daha yapıldı. 69. maddeye yedinci fıkra olarak yapılan ekle Mahkeme'ye, *bir partiye kapatılma gerekçelerinden ilk ikisi nedeniyle, dava konusu fiillerin ağırlığına göre kapatma dışında "devlet yardımından kısmen ya da tamamen mahrum bırakma yaptırımı" uygulama yetkisi verilerek*, kapatma, tek yaptırım türü olmaktan çıkarıldı.[8] Tabii bu durumda, üçüncü kapatma gerekçesi olan, "Yabancı devletler-

---

5 TİP Davası: E.1971/3, K.71/3, K.G. 20.7.1971, AMKD C.9, s. 80-131, R.G. 6.1.1972-14064; MNP Davası: 1971/1, K.71/1, K.G. 20.5.1975, AMKD C.9 s.3-71, R.G. 14.1.1972- 14072.

6 Örneğin: TBKP (Türkiye Birleşik Komünist Partisi) E.1990/1, K.91/1, K.G. 16.7.1991, AMKD C.27, s.885 vd., R.G. 28.1.1992-21125; SP (Sosyalist Parti) E. 1991/2, K. 92/1, K.G. 20.7.1992, AMKD C. 28/2, s.696-831, R.G. 25.10.1992- 21386; HEP (Halkın Emek Partisi) E. E.1992/1, K.93/1, K.G. 14.7.1993, AMKD C.29/2, s.924-1200, R.G. 10.8.1993- 21672; DEP (Demokrasi Partisi) E. 1993/3, K.94/2, K.G. 16.6.1994, AMKD C. 30, s.1061-1229, R.G. 30.6.1994- 21976.

7 E.1996/3, K. 1997/3, K.G. 22.5.1997, R.G. 2.6.2000- 24067.

8 69. maddede, kapatma dışında, maddi yardımdan mahrum bırakma yaptırımıyla da karşılanabilecek iki yasak: İlki, "Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68inci maddenin dör-

den, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alma" (md.69/10) yasağının tek yaptırımı, kaçınılmaz şekilde, 'kapatılma' haline geldi. Ayrıca, yedinci fıkranın hemen ardında yer alan, "temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz" hükmünün içerdiği yasağa aykırı hareket eden partilerin akıbeti (kapatma gerekçeleri sayılarak tüketildiği için) de, ciddi tüze tartışmalarına yol açabilecek türden; ancak söz konusu tartışmalar olsa olsa bir başka yazının konusu olabilir.

1995 değişikliklerinin ardından açılan ilk önemli dava, dönemin koalisyon ortağı Refah Partisi hakkındaydı. Bu dava sırasında, davaya bakan mahkeme konumundaki Anayasa Mahkemesi, SPK'nin "odak olma" durumunu tanımlayan 103. maddenin ikinci fıkrasını da anayasaya aykırı bularak iptal etmiş ve Parti, laikliğe aykırı eylemleri nedeniyle kapatılmıştı.[9] Ardından, aynı siyasi görüşün temsilcisi olan Fazilet Partisi de, benzer gerekçelerle (ve SPK'ye, önceki Mahkeme kararının gerekçelerini göz önünde bulundurarak eklenen yeni "odak olma durumu" tanımının da bir kez daha iptal edilmesiyle) kapatıldı.[10] İşte bu kapatma davalarında, Mahkeme'nin asıl davaya ara vererek inceleyip iki kez iptal ettiği SPK'nin 103/2 maddesinde yer alan "odak olma durumu", 2001 yılında Anayasa'nın 69. maddesinde yapılan değişikliklerden birine konu oldu. Odak tanımı, belli ki Anayasa Mahkemesi tarafından bir kez daha iptal edilmesin diye bu kez Anayasa'nın 69. maddenin altıncı fıkrasına eklendi (3.10.2001- 4709/25). Buna göre; "*Bir siyasi parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.*" Ek'in amacı açıkça, partilerin kapatılmasını daha da zorlaştırmaktı. Odak tanımı, aşağıda anlatılacak olan uluslararası standardın gerçekleştirilebilmesini 'kısmen' de olsa sağlama açısından elverişli kabul edilebilir.[11]

1990'larda yaşanan kapatmalar ve tüzel değişikliklerin ardından, büyük ilgi toplayan iki güncel dava, hiç kuşkusuz 2007 yılında DTP (Demokratik

---

düncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde…" (md. 69/5). Diğeri, "Bir siyasi partinin 68inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü (temelli kapatılmasına), ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi'nce tespit edilmesi halinde karar verilir."

9 E.1997/1, K.1998/1, K.G. 16.1.1998, R.G. 22.2.1998-23266.

10 E.1999/2, K.2001/2, K.G. 22.6.2001, R.G. 5.1.2002- 24631 (Mükerrer).

11 Konuya ilişkin tüzel bilgi ve tartışmalar açısından Fazıl Sağlam'ın kitabı dışında iki değerli kaynak daha önerilebilir: Merih Öden, *Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003; Osman Can, *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması Seçkin,* Ankara, 2005.

Toplum Partisi) ve 2008'de AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) hakkında açılan davalar oldu. İlki, belli bir kesimde tepki uyandırır ve tartışmaya neden olurken özellikle siyasetçiler, benzer durumlarda sergiledikleri gülünçlükten vazgeçmeyip "yargıya intikal etmiş bir dava hakkında yorum yapmaktan" kaçınmayı tercih etti. DTP hakkında dava açan YCB (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı) Yalçınkaya'nın iddianamesinde ürkütücü olan, kapatma talebinden çok, partililer için tedbir kararları başlığı altında istediği yasaklardı. YCB, DTP'nin bölünmez bütünlüğe aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle (alışık olduğumuz üzere) kapatılmasını, bazı milletvekillerinin üyeliklerinin düşürülmesini ve kapatmaya gerekçe gösterdiği 221 Parti yöneticisiyle yaklaşık 150 bin üyenin başka partiye geçişini, ayrıca dava süresince seçimlere girmelerinin ve partiye üye kayıtlarının engellenmesini talep etti. Neyse ki Mahkeme, belli bir siyasal görüş çevresinde toplanmış hemen herkesi hedef alan bu istemi kabul etmedi.[12]

Gelelim AKP hakkında açılan dava, yarattığı tüzel tartışmalar ve davanın sonucuna.

Siyasal partiler hakkında dava açma yetkisine sahip olan YCB, iddianamesini 15 Mart 2008'de Mahkeme'ye sundu. İddianamenin tam metni ertesi gün gazetelerde yayınlandı ve tartışılmaya başlandı. Tartışmalardaki yoğunluk ve tercih edilen dilin zaman zaman hoyratlaşmasının nedeni, hiç kuşkusuz hakkında dava açılan partinin Temmuz 2007 seçimlerinde geçerli oyların %47'den fazlasını alarak tek başına iktidara gelmeyi başarması. Tabii partinin aldığı oy oranı, bir davada tüzel açıdan anlam ifade etmez; ancak o davanın siyasi önemini artırdığına hiç kuşku yok. İddianame, yaklaşık 70 sayfa ve ek klasörlerden oluşuyor. Şu anki Cumhurbaşkanı dahil Parti'nin önde gelenlerinin AKP'den milletvekili olmadan ve sonraki konuşmaları, eylemleri, partililerin başında olduğu bakanlıkların ve belediyelerin eylemleri ve çıkardıkları genelgeler vs. delil olarak sunuldu. Anayasa Mahkemesi, kapatma talebini içeren iddianameyi oy birliği, Cumhurbaşkanı'na ilişkin incelemeyi ise oy çokluğuyla (4/7) kabul etti.[13]

İlk tartışma da burada çıktı ve davanın kabulünden önce *iddianamenin iadesi tartışmaları*, dava Raportörü'nün iade istediği savı bağlamında gündeme geldi. Siyasi parti kapatma davalarında CMK (Ceza Muhakemesi Kanunu- eski CMUK) hükümleri uygulanır. Yeni CMK ile CMUK'ta olmayan, "iddianamenin iadesi" kurumu getirildi. CMK'nin 174. maddesi, iddiana-

---

12 28 Aralık 2007 tarihli gazeteler.

13 Cumhurbaşkanı ve Venedik Kriterlerine ilişkin aşağıda yer alan değerlendirmeler için büyük ölçüde, Radikal 2'de, 6 Nisan 2008 (Cumhurbaşkanı ve İddianame) ve 4 Mayıs 2008 (Siyasal Partiler ve Venedik Komisyonu'nun Rolü) tarihlerinde yayınlanan yazılardan yararlanıldı.

menin hangi durumlarda iade edileceğini, aynı Yasa'nın 170. maddesine gönderme yaparak hükme bağlıyor. Kısaca, lehte ve aleyhte etki yaratacak *mutlak ve mevcut bir delil toplanmadan düzenlenen, lehte olabilecek durumların, sonuç kısmında değerlendirildiğine ilişkin hiçbir veri içermeyen ve yüklenen suçu oluşturan olayların, mevcut delillerle ilişkilendirerek açıklanmadığı iddianamelerin iadesi* gerekiyor. Mahkeme'nin Kuruluş Kanunu'nun konuya ilişkin 33. maddesi ise yalnızca, davayı YCB'nin açacağına ilişkin; iddianamenin kabulünü zorunlu kılmıyor. Asıl olarak birkaç gazete ve TV kanalından yararlanarak hazırlanan metnin yetersizliği, savların hemen hiç birinin ciddi delillerle desteklenmiyor olması iddianamenin reddedilmesi sonucunu yaratabilirdi; ancak heyet bu görüşü kabul etmeyerek kabul etti.

Davaya ilişkin ikinci önemli tüzel tartışma, Cumhurbaşkanı'nın konumuna ilişkindi. YCB, Abdullah Gül'ün özellikle Dışişleri Bakanı olduğu dönemdeki konuşma ve eylemlerinden sorumlu tutulması gerektiğini belirtmiş. Hatta, Anayasa'nın 10. ve 42. maddelerinde yapılan değişiklikleri imzalaması bile, üstü kapalı da olsa delil olarak kullanılmış; çünkü değişikliği önerenler, bu etkinlikleri nedeniyle sorumlu tutulmuş. 1982 Anayasası'nın 104. maddesine göre Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Cumhuriyeti ve milletin birliğini temsil eder; anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir. Cumhurbaşkanı, parlamenter sistemlerde her ne kadar yürütmenin iki başından biriyse de, simgesel olarak temsil ettiği değerler çok önemlidir. Parlamenter sistemde cumhurbaşkanlarının siyasal açıdan sorumsuz oluşunun kökeninde de bu gerçek var. İngiltere'de egemenlik parlamentonun eline geçince yürütme gücünün ona karşı sorumlu olması gerekmişti. Oysa, konumu nedeniyle kralın yani yürütmenin diğer başının sorumlu tutulmaması gerekiyordu. Çünkü kral hata yapamazdı *(the king can do no wrong).* Sorumlu tutulamayacak bir devlet başkanının yetkisi de olmamalıydı; bu nedenle klasik parlamenter sistemin devlet başkanı, yetkisiz ve sorumsuzdur.

İşte aynen 1961 Anayasası gibi 1982 Anayasası da siyasal açıdan sorumsuz olan Cumhurbaşkanı'nın *yansızlığını* sağlamaya yönelik hükümler içerir. Cumhurbaşkanı'nın eğer varsa, *partisi ile ilişiği kesilir,* göreve başlarken tarafsızlıktan ayrılmayacağına yemin eder, milletvekili ise bu görevi sona erer. Her ne kadar, Anayasa ve İçtüzük'te siyasal parti gruplarının seçimde aday göstermelerinin önünde bir engel olmasa da, gruplar geleneksel olarak aday göstermez. Seçiminde gizli oy kullanılır. İki kez Cumhurbaşkanı seçilememe ve seçimin meclis tarafından yapılması koşulları ise, ne yazık ki AKP'nin çoğunlukta olduğu TBMM tarafından değiştirildi.[14] Görüldüğü gibi, cum-

---

[14] Bilindiği gibi, Temmuz 2007 genel seçimleri ardından AKP'nin çoğunlukta olduğu Meclis'in yaptığı şeylerden ilki, anayasaya uygunluğu çok tartışmalı bir halkoylamasının ardından

hurbaşkanı seçilmiş bir kişinin partiler ile herhangi bir tüzel bağının kalması olanaksız. Duygusal bağ ise kolay tartılamaz. Devlet başkanının bu açıdan tarafsızlığını tüze değil, olsa olsa *parlamenter sistemin kendine verdiği role* uygun davranma bilinci sağlayabilir. Cumhurbaşkanı, karşı-imza kuralı gereği siyasal sorumluluktan bağışıktır. Tek başına yaptığı işlemler dışındaki tüm kararlarından ilgili bakan ve başbakan sorumludur. Zaten tek başına gerçekleştirdiği işlemler nedeniyle de yargı yoluna başvurulamaz. Görevi dışındaki kişisel suçlarından (örneğin eşini dövmesinden) diğer yurttaşlar kadar sorumlu olan Cumhurbaşkanı'nın, göreviyle ilgili tüzel sorumluluğu da yok. Cezai sorumluluğu ise, 'vatana ihanetle' sınırlıdır. Türkiye'de hangi eylemin vatana ihanet suçunu oluşturacağı ise tanımlanmıyor. Tüm bu verilerden çıkan sonuç şu: Devlet başkanının partilerle bağı ve hiçbir siyasal sorumluluğu yok.

Ayrıca, Cumhuriyeti ve milleti temsil niteliğini vs. bir yana bırakalım; eğer parti kapatılsaydı ve Cumhurbaşkanı kapatmaya neden olanlardan biri olarak gösterilseydi ne olurdu? Hiçbir partiyle bağı olmayan bir kişiye, beş yıl boyunca "hiçbir partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi" olamama yaptırımı uygulanacaktı. Peki bu yaptırımın uygulanması için görevinin bitmesi mi beklenecekti? Bu tartışmanın, kişiliğinde Türkiye Cumhuriyetini temsil eden kişi hakkında yürütülmüş olması, anayasal düzenin tartışma konusu yapmayı düşünmediği bir tüzel ve siyasal statünün, siyasal parti davası üzerinden tartışılır hale getirilmesi sonucunu doğurmuştur.

İddianameye ilişkin eleştiriler sürerken, uzun süredir unutulmuş görünen bir başka metin daha gündeme geldi: *Venedik Komisyonu Raporu*. Mahkeme'nin gerekçeli kararından da, söz konusu Rapor'un gündeme geldiğini ve değer verildiğini anlıyoruz. Rapor, Avrupa Konseyi tarafından "Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu" *(European Commission for Democracy Through Law)* adıyla görevlendirilen bir kurula verilmiş ve toplantının yapıldığı yer gözetilerek, Venedik Komisyonu adıyla anılmış. 10-11 Aralık 1999 tarihli Rapor, "*siyasal parti yasakları ve kapatma üzerine rehber niteliğinde açıklayıcı rapor"* başlığını taşıyor. Bu, öneri niteliğinde (kuşkusuz, AİHM tarafından da dikkate alınan bir öneri) bir belge.

Rapor, Avrupa Komisyonu'na üye devletlerin, bu alandaki Avrupa mirasına katkılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesini ve bazı ortak ilkeler benimsenmesini amaçlamış ve devletlerin konuya birbirinden farklı yakla-

yürürlüğe giren, devlet başkanının halk tarafından beş yıllığına seçilmesine izin veren anayasa değişikliğini gerçekleştirmek oldu. Şu anda, parlamenter geleneğimizle bağdaşmayan şekilde halk tarafından seçilecek ve yine parlamenter sistemin mantığına aykırı olarak siyasal sorumluluğu olmamasına karşın çok sayıda yetkiyle donatılmış bir devlet başkanı modeline sahibiz.

şımlarının olduğu ama yine de ortak ilkeler benimsenmesine yardımcı olabilecek özdeşlikler bulunduğu saptanmış. Komisyon'a göre Avrupa kamu düzenini sağlamak açısından anayasal araçlar sunan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi söz konusu ortak noktaların çatısını oluşturuyor ve bu nedenle, siyasal partilerin yasaklanması konusu, Sözleşme'nin ilgili maddelerine atıf yapmadan anlaşılamaz ve çözüm üretilemez. Bu çerçevede öncelikle Sözleşme'nin *İfade Özgürlüğü* başlıklı 10. ve *Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü* başlıklı 11. maddelerine gönderme yapılmış. Söz konusu iki maddenin siyasal partiler açısından uygulanması, demokrasinin doğru düzgün işlemesi ve çoğulculuğun sürdürülebilmesi açılarından yaşamsal bulunmuş. Komisyon'a göre; bir siyasal partinin yasaklanması için, yasaklamanın demokratik bir toplumda gerekli görülmesi ve o partinin, demokrasi ve temel hakları tehdit eden eylemler gerçekleştirdiğine dair somut kanıtların varlığı gerekir. Şiddeti, *"siyasi programının bir parçası olarak savunan ve halihazırdaki anayasal düzeni silahlı güçler, terörizm ve her türlü yıkıcı örgütlenme ile ortadan kaldırmayı amaçlayan"* partiler yasaklanabilir.

Burada, İspanya'da yasaklanan H. Batasuna ve kapatılması istemi 2008 yazında Mahkeme tarafından reddedilen (altıya karşı beş oyla) HAKPAR (Hak ve Özgürlükler Partisi)[15] için küçük bir parantez açılabilir.

Aznar iktidara geldikten sonra (11 Eylül sonrası) Haziran 2002'de İspanyol Siyasal Partiler Yasası'nın 9. maddesi değiştirildi ve demokratik ilkeleri güçsüzleştirmeye yönelik eylemleri sürdürmekte ısrarlı partilerin yasaklanacağı hükme bağlandı. Ardından Ağustos 2002'de, İspanyol Parlamentosu, Yargıtay'a (Supreme Court) partinin yasaklanması için başvurdu ve Mahkeme 16 üyenin oy birliğiyle Batasuna'yı kapattı. Parti bunun üzerine davayı İspanyol Anayasa Mahkemesi'ne taşıdı, ancak sonuç değişmedi; partinin kapatılması kararı, *terörizm ve şiddetle bağı olduğu, ayrıca yasa dışı örgütlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle* onaylandı. Konu AİHM'ye taşındı ve Mahkeme, İspanya'nın Sözleşmeyi ihlal etmediğine karar verdi.[16] Mahkeme'ye göre, siyasal amaçlara gerektiğinde şiddetle ulaşılabileceğini savunmak, Sözleşme'nin yaratmaya çalıştığı özgürlükler düzeninde kabul edilebilir değildi.

HAKPAR ise Türkiye'den verilebilecek ilginç bir örnek. HAKPAR kararı hem DTP hem de AKP davaları dolayısıyla sıkça gündeme geldi. HAKPAR hakkındaki kapatma davası Mart 2002'de açılmıştı; kararın Resmi Gazete'de yayın tarihiyse Temmuz 2008. Yani yaklaşık altı yıl süren ve doğrusu pek de etkili/tartışmalı olmayan parti hakkında verilmiş bir karar söz konusu. HAKPAR davası, Parti kurulduktan çok kısa süre sonra, *tüzük ve progra-*

---

15 E.2002/1, K.2008/1, K.G. 29.1.2008, R.G. 1.7.2008 - 26923.

16 Batasuna and Herri Batasuna v. Spain (no. 25803/04 and 25817/04), No.103.

mının 'bölünmez bütünlüğe' aykırı olduğu savıyla açıldı. Dolayısıyla ortada henüz bir eylem yoktu. HAKPAR, Anayasa'nın bir tür bölgeli devlet modeline göre yeniden yazılması gerektiğini savunuyordu (ki bu düşünce ile DTP'nin, 26-28 Ekim 2007 tarihleri arasında Diyarbakır'da 'Demokratik Toplum Kongresi' adıyla düzenlediği oturumların sonunda kaleme aldığı bildirideki öneriler hayli benzer). Anayasa Mahkemesi'nin beş üyesi, kabul etmek gerekir ki hayli özgürlükçü bir karar verip söz konusu taleplerin ifade ve örgütlenme özgürlüğü kapsamında olduğuna, Parti'nin bu *niyetlerini anayasal düzen dışına çıkarak gerçekleştireceği yönünde bir kanıt bulunmadığına* hükmetti ve kapatma talebi reddedildi. Davanın AKP'yi ilgilendiren yönü burasıydı.[17]

Yeniden Rapor'a dönersek; Komisyon'a göre, Çağdaş anayasal sistemlerin tümü (anayasal ya da yasal düzeyde), demokrasi ve temel hakların, devletin varlığı ve bağımsızlığının korunması için düzenlemeler içerir. Ancak, bir siyasal partinin anayasal düzeni (constitutional order) barışçıl yollardan değiştirmeyi amaçlaması, demokratik/özgürlükçü bir devlette olağan kabul edilmelidir. Tabii burada, "anayasal düzen"den "anayasayı" (temel ilkeleri dışarıda bırakarak) anlamak gerekir. Yoksa hiçbir devlet, anayasa hükümlerinden çok daha geniş anlam ifade eden anayasal düzenin barışçıl yollarla da olsa değiştirilmesine izin vermez. Yine Komisyon'a göre bir parti, *üyelerinin davranışlarından sorumlu tutulmamalı*. Bu durumun istisnası, üyenin eyleminin, yargılanan parti tarafından desteklendiğini gösteren açık bir delil bulunması ya da eylemin o parti programının/siyasi amaçlarının doğal sonucu olmasıdır (1982 Anayasası'ndaki 'odak olma' durumu, bu ölçüte yaklaşıyor). Rapor'da, 'şiddeti savunmak' yanında, '*ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlükten*' söz ediliyor. Ancak söz konusu cümle, *ancak bu davranışlar ile şiddeti savunma arasında bir bağ kurulduğunda; yani, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlüğü içeren söz ve eylemler ile doğması muhtemel şiddet arasında bir bağ olduğu kabul edilirse* anlamlı hale gelebilir. Nitekim Mahkeme pratiği de bu görüşü destekler nitelikte. Dolayısıyla ırkçı açıklama ya da eylemler, tek başına bir partinin yasaklanması için yeterli değil; önemli olan o eylemin, *ne zaman, hangi ortamda ve hangi araçla* gerçekleştirildiği. Komisyon, partiyi yargılayan mahkemenin, ülkenin genel durumunu, sürekli gelişen Avrupa demokrasisinin standartlarını, Sözleşme hükümlerini göz önünde bulunduracağını ve yargılama sonucunda para cezası ya da çeşitli idari ceza-

[17] Oysa DTP, *üyelerinin eylemleri* nedeniyle yargılanıyor ve Parti'nin '*yasadışı eylemlerin odağı olup olmadığı*' anlaşılmaya çalışılıyor. Yani, HAKPAR kararı, Mahkeme'nin Kürt sorunundan söz eden bir partiye ılımlı ve özgürlüğü öne çıkararak yaklaşmış olması açısından değerli, ancak iki partinin konumları ve davanın gerekçeleri arasındaki farklar da görmezden gelinecek gibi değil.

lar da verilebileceğini belirtiyor. Sorunun çözümüne yönelik bir diğer öneri ise, partiyi zor durumda bırakan üyelerin yargılanmalarını sağlamak. Üyeler (Türkiye'yi düşünürsek) milletvekili değilseler sorun yok. Ancak meclis üyesi olan partililerin yargılanması, dokunulmazlık zırhının inceliğiyle bağlantılı hiç kuşkusuz.

Görüldüğü gibi, konuya ilişkin gerek ulusal (anayasa hükümleri, odak tanımı ve CMK) gerekse uluslararası metinler ve yargı kararları partilerin yasaklanmasını zorlaştırıcı düzenlemeler içeriyor. Bu bağlamda, AKP hakkındaki iddianamedeki delillerin, bir partinin yaşamına son verilmesi için yeterli kabul edilemeyeceğini savunmak yanlış olmasa gerek.

Nitekim Anayasa Mahkemesi de, YCB'nin kapatma talebini reddetti ve 11 üyeden beşi, iddiaların AKP'nin yaşamına son verilmesi için yeterli olmadığına karar verdi. Karar, uygulanan yaptırım açısından siyasal partilerin kapatılmaları tarihinde bir ilk olma özelliği taşıyor. Çünkü üyelerden biri (Haşim Kılıç) partinin kapatılması isteminin reddedilmesi, altısı kapatılması gerektiğine; kalan dört üye ise partinin laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğuna, ancak, lehte deliller de göz önünde bulundurulduğunda bu odak olma durumunun kapatmayı gerektirecek ölçüde olmadığına hükmetti. Bu durumda kapatma için gerekli olan nitelikli çoğunluk sağlanamadığından (3/5 yani yedi oy), "en aleyhte olan oyların kendisine daha yakın oylara katılmasıyla" Parti'ye, 2008 yılında aldığı *devlet yardımı miktarının yarısından yoksun bırakılmasına* karar verildi.[18]

Mahkeme üyelerini bu karara götüren süreçte, benzer davalarda sık rastlanmayan değerlendirmeler de var. Her ne kadar söz konusu değerlendirme ve varılan bazı sonuçlar başka ve daha ayrıntılı bir anayasa hukuku yazısının konusu olsa da, birkaçına değinmekte yarar olabilir.

Mahkeme öncelikle "ön sorunlar" üzerinde duruyor. Kendilerine de siyasi yasak talep edilmiş bazı üyelerin (Zafer Üskül ve Burhan Kuzu gibi) yazılı ve sözlü savunma taleplerini değerlendirip *yazılı savunma* vermelerini (Mahkeme'ye sunulmak üzere, Davalı Parti'ye iletilmesini) kabul ediyor ki bu bir ilk. Üzerinde durulan bir başka konu, daha önce de tartışılan, kürsü dokunulmazlığı kapsamında olan bazı eylemlerin kapatma davasında delil olarak kullanılabilirliğine ilişkin. Mahkeme'ye göre, "… Milletvekillerinin Meclis çalışmalarındaki beyan ve eylemlerinin Anayasanın 83. maddesinde öngörülen yasama sorumsuzluğu kurumunun anlam ve önemi ışığında

18 Kararın açıklanmasının ardından oylama yöntemine ilişkin anlaşılması hayli güç bir tartışma da başladı. Hatta Sami Selçuk, 4-5-6 Ağustos günlerinde *Radikal*'de, Mahkeme'yi görüşme ve oylama kuralları açısından eleştiren bir yazı dizisi yayınladı. Ancak kararı okuyunca anlaşılıyor ki, Selçuk'un eleştirileri biraz erken olmuş. Mahkeme, nihai karar öncesi tüm aşamaların oylandığını ve bu oylamaların da nihai oylama gibi salt çoğunluk yerine beşte üç çoğunluk aranarak yapıldığını belirtmiş.

değerlendirilmesi, ancak demokratik özgürlükçü düzeni ortadan kaldırma amacını açıkça ortaya koyan beyan ve eylemlerin ise parti kapatma davalarında gözetilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır." Bu şekilde Mahkeme, kürsü dokunulmazlığı konusunda (84. maddeden de ilham alarak) kanımca Anayasa'da olmayan bir sınırlama getirmiş. Üyenin, yasama çalışması sırasında sarf ettiği söz ya da verdiği oydan sorumsuz olması, kamu yararı amacıyla tanınmış bir ayrıcalıktır. Üstelik İçtüzük'te disiplin cezalarına ilişkin hükümler de yer alır ki, üye sorumsuzluk kapsamındaki eylemlerinden dolayı meclis dışına/dışında hesap vermek zorunda kalmasın. Tabii, parti kapatma davalarında kişilerin değil partinin yargılandığı, dolayısıyla kürsü dokunulamazlığı kapsamında kabul edilebilecek söz ve eylemlerin, kapatma davalarında delil olabileceği savunusu da yabana atılır türden değil. Ancak, kapatmaya neden olması ve gerekçesi ne olursa olsun bazı yasaklarla karşı karşıya kalması muhtemel bir milletvekilinin, yasama sorumsuzluğunun sınırlanmadığını savunmak da güç. Ön sorunlar ve usul yönünden üzerinde durulabilecek son iki nokta da ilginç. İlki, kişilerin parti kurulmadan önceki eylemlerinin, diğeri, gazete kupürlerinin ve internetten indirilen haber ve yorumlara dayanan isnatların davaya esas alınıp alınamayacağı konuları. Mahkeme, üyelerin, parti kurulmadan önceki eylemlerinin isnat edilemeyeceğine, gazetelerde yer alan *yorum veya haber- yorum biçimindeki belgelerin* ise kanıt niteliği olmadığına hükmederken şu istisnaların da altını çizmiş:

> "Ancak gazete ve internet haberlerinde yer alan ifadelerin farklı ve karşıt yayın organlarında aynı biçimde yer aldığı ve bu haberlerin, ifadenin sahibi ve parti tarafından reddedilmediği durumlarda kanıt olarak değerlendirilebilir. Buna karşın parti üyelerine isnat edilen beyanlarla ilgili kuşkudan uzak kanıtlar sunulamadığı durumda, söz konusu kişilerin bu beyanları savundukları ve kabul ettikleri, bireysel savunmalarında ya da davalı parti savunmasından anlaşılamadığı sürece, yalnızca bu beyanların basında yer alması ve davalı partinin isnat edilen eylemi savunmuş olması beyanın sübutu için yeterli görülmemiştir."

Görüldüğü gibi Mahkeme, güçlü delillerle desteklenmediği, ayrıca bireysel ve parti savunmalarından anlaşılamadığı sürece basın-yayın organlarında çıkan haber ve yorumların delil olamayacağına hükmetmiş. Bunun doğal sonucu da, Başsavcı tarafından delil olarak sunulan pek çok belgenin çöpe atılması olmuş.[19] Bu durumda, Başsavcı'nın en hafif tabirle "durumunu sorgulaması" beklenir.

---

19 Mahkeme'ye göre; "Usule ilişkin açıklamalarda belirtilen temel ölçütler uygulanmakla; haklarında siyaset yasağı istenen Ahmet Şükrü Kılıç ile Ali Tekin'in eylem tarihinde parti üyesi olmadıkları tespit edilmiştir. Üye olmadıklarından dolayı eylemleri davalı partiye isnat edilmesi olanaksız olan kamu personeliyle ilgili iddiaların "üye eylemi" olarak dikkate alınamayacağı kabul edilmiş, ayrıca söz konusu eylemlerle parti üyeleri ya da organları

Ön sorunlar konusundaki değerlendirme ve kararlarının ardından Mahkeme, kapatma istemini değerlendirmeye geçiyor ve daha önce pek çok kararında olduğu gibi laiklik ilkesinin Türkiye için değerini ve Anayasa'da verilen önemi vurguladıktan sonra Parti'nin özellikle türban, Kuran kurslarına yönelik yaş kısıtlaması ve İmam Hatip liselerine uygulanan katsayı sınırlamasının kaldırılmasına yönelik talepleri üzerinde duruyor. Ancak bu noktada, demokrasi ve partiler ilişkisi üzerinde çözümlemeler yaparken, devlet kurumlarının da demokrasiye uygun davranmalarının yaşamsallığı üzerinde duruşunu, özellikle not etmek gerek. Satır araları okunduğunda çıkan sonuç şu: Laiklik ilkesi açısından, bu doğrultuda bir siyasal mücadele yürütmek değil, Anayasa'nın çizdiği sınırları aşarak (somut kurallarda ortaya çıkan tercihe uygun olmayan biçimde) yürütmek sorun. Gerekçenin daha iyi anlaşılması için bazı satırbaşlarını aktarmakta yarar var:

> "Dinin sosyal bir kurum olması nedeniyle toplumda dinsel özgürlük taleplerinin ya da gereksinimlerin ortaya çıkması, siyasi partilerin bu sorunlara ilişkin politika belirlemesini gerektirebilir. Ancak Anayasanın 24. *maddesindeki açık hüküm gereği, siyasi partilerin bu taleplere yönelik politika üretirken, dini ve dince kutsal sayılan değerleri ve dinsel duyguları siyasal mücadele aracı haline getirerek toplumda dinsel talep ekseninde ayrışmalara yol açması laiklik ilkesiyle bağdaşmaz*. Toplumsal sorunların ve ülkenin aşması gereken birçok engelin yoğunluğu ve karmaşıklığı dikkate alındığında, dinselliğin sırf siyasal mücadelede üstünlük sağlaması nedeniyle siyasal alanda gerektiğinden daha fazla yer alması, toplum ile toplumsallık ekseninde yürütülmesi gereken siyaset arasındaki sağlıklı temsil ilişkisini zedeleyebilir. Bu ilişkinin zedelenmesi siyaset ile toplum arasında yabancılaşmaya ve siyasal düzenin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açabilir. Bu sakınca, söz konusu eylemlerin devlet iktidarını kullanan bir parti tarafından işlenmesi durumunda daha da artar… davalı partinin bu doğrultudaki siyasal mücadelesini laiklik ilkesinin Anayasanın somut kurallarında ortaya çıkan tercihe uygun biçimde yürüttüğü savunulamaz. Bu sorunlar toplumda ayrışma ve gerginliklere yol açacak düzeyde siyasetin temel sorunu haline dönüştürülmüş, toplumun dinsel konulardaki duyarlılıkları yalın siyasal çıkar amacıyla araçsallaştırılmış, *toplumun temel ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarının siyasetin gündeminde yer alması güçleşmiştir*.

---

arasında bir nedensellik ilişkisi kurulamadığından, değerlendirmeye de esas alınmamıştır. Geriye kalan eylemlerden: Bir kısmının hukuksal inceleme konusu olmayan öznel yorumlardan oluştuğu ve iddianamede yer almayan kitapların esas alınarak düzenlendiği; bir kısmının yalnızca belirli bir yayın politikası olan gazete ve/veya internet sitelerinde yer aldığı, herhangi bir ses veya görüntü kaydıyla desteklenmediği, farklı ya da karşıt gazete ve/veya internet sitelerinde de yer almadığı; bir kısmının farklı gazetelerde farklı içerik ve uzunlukta yer aldığı ve davalı parti tarafından da kabul edilmediği; bir kısmının gazetelerde veya internet sitelerinde yer aldığından farklılaştırılmış biçimde iddianameye alındığı ya da eksik ve parçalı biçimde aktarılmış olduğu; bir kısmının vaki olmadığı ya da sübut bulmadığı, bir kısmının ise düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında olduğu, görülmüştür."

> Dinin ve dinsel duyguların istismarı nedeniyle laikliğe aykırı görülen davalı parti eylemlerinin toplumu devlete ve siyasete yabancılaştırması yoluyla demokratik işleyişi engelleyebileceği ve anayasal düzenin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açabileceği inkâr edilemez."

Mahkeme'nin 10 üyesi bu gerekçelerle Parti'nin laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiğine karar verdi. Yargıçların *laiklik ve laikliğe aykırılığa* ilişkin değerlendirmeleri tartışılır kuşkusuz. Bir siyasal partinin, dinsel özgürlük talepleri ortaya çıktığında çözüm üretmek için politika belirleyebileceği doğal olarak kabul edilmişken, belirlenen politikanın hangi noktadan sonra Anayasa'nın çizdiği laik rejim çerçevesi dışına çıktığının saptanması çok güç bir iş ve sunulan delillerin bu güçlüğü aşmakta yardımcı olup olmadığı da hayli belirsiz. Bu güçlük bir yana, Mahkeme'nin, "…toplumun temel ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarının siyasetin gündeminde yer alması güçleşmiştir." saptaması, kanımca yargıçların değil, siyasetçilerin üzerine vazife bir değerlendirme kabul edilmeli. Ancak belli ki yargıçlar, kendilerini, her kesimi memnun edecek bir yaptırıma hükmedebilmek için böylesine siyasi nitelikte yorumlar yapmaya, biraz da mecbur hissetmişler.

Parti'nin *laikliğe aykırı eylemlerin odağı* olduğuna karar verildikten sonra Mahkeme bu kez yine bir ilki gerçekleştirip "lehteki olguların değerlendirilmesine" karar vermiş. Hiç kuşkusuz adil yargılanma ilkesinin yaşama geçirilebilmesi açısından anlamlı bir adım. Gerekçenin bu kısmında, Parti'nin özellikle AB'ye giriş aşamasında attığı önemli adımlardan söz ediliyor. Ayrıca türbana ilişkin anayasa değişikliklerinin iptal edilmesinin ardından parti sempatizanlarının şiddete yöneltildiği yönünde bir delil olmaması vs. durumları da lehte delil kabul edilmiş. Tüm bu deliller göz önünde bulundurulduğunda dört yargıç, devlet yardımından kısmen mahrumiyet yaptırımının yeterli olduğu kanısına varmışlar.

Karşıoyları tahmin etmek güç değil. Ancak, Parti'nin kapatılması istemini reddeden tek üye olan Haşim Kılıç'ın, karşıoyuna Rosa Luxemburg'un "özgürlük yalnızca ve daima farklı düşünenlerindir" cümlesiyle başlamasını da anmadan geçmek olmaz.

Partiler ve yasaklanmalarına ilişkin tüzel düzenleme ve tartışmalı kararların kısa da olsa incelenmesinin ardından, şu gerçeğin altı birkaç kez çizilmelidir: kapatma davaları tüzel olduğu kadar siyasidir. Hatta kabul etmek gerekir ki, siyasi nitelikleri çoğu zaman daha baskındır. İşin tüzel yanı, siyasi mücadelenin yansıması olan dava açıldıktan sonra, sürece ilişkin tartışmalar açısından önem taşır. Daha açık olmak gerekirse; örneğin AKP ya da bir başka parti hakkında hazırlanan iddianame, partinin siyasal yelpazedeki konumundan, Mahkeme üyelerinin ilgili delilleri değerlendirme aşamasındaki bakışlarından, dolayısıyla ideolojilerinden, sınıfsal ve toplumsal aidi-

yetlerinden ayrı düşünülemez. Laikliğin ne olduğu bir anayasa ya da yasa maddesinde tanımlanmadığı ve tanımlanması da pek mümkün olmadığından, söz konusu metinlerde laikliği güvence altına almaya yönelik düzenlemeleri, konuya ilişkin akademik çalışmalar ve yargı kararlarından da yararlanarak yorumlayacak kişi yargıçtır. Hiç kuşkusuz burada anlatılmaya çalışılan, tüm ölçütlerden bağışık sonsuz bir değerlendirme/tanımlama özgürlüğü olmaktan çok, nihai olarak tanımlama ve tanımın daha tutucu ya da özgürlükçü olup olmaması konusundaki belirleyiciliktir. Tabii, 'tutuculuk' ve 'özgürlükçülük' de tanıma muhtaç, tarihsel, kültürel öğelerden, en geniş anlamıyla siyasal düzen unsurlarından ayrı ele alınamaz kavramlar; ancak bunların yine de uygar dünyada genel kabul görmüş birtakım değerler, evrensel tüze kuralları bağlamında anlamlandırılabileceğini kabul etmek gerekir. Hâl böyle olunca, partilerin yasaklanması konusunda kaleme alınan her tüzel değerlendirme yazısı da, aslında kökenleri de çözümü de siyasi olan bir sorun hakkında yasa ve anayasa hükümleri arasında gidilip gelinen bir çözümleme denemesi olmaktan öteye geçmez. AKP, milliyetçi muhafazakâr ya da her ne demekse, 'ılımlı Müslüman demokrat' olup olmadığı anlaşılmaya çalışılan, toplumsal-siyasal kökenleri, etkinlikleri ve söylemi göz önünde bulundurulduğunda, hayli zorlamayla ılımlı hale getirilmeye çalışılan muhafazakâr/İslamcı parti kimliğinde bir parti. Açılan kapatma davası da, iddianamenin zayıflığı/vahameti saptaması bir yana, siyasal akımla mücadeleyi, hatalı bir şekilde tüzel araçlarla yürütmeye çalışmaktan, dolayısıyla da düzeyleri karıştırmaktan başka bir şey olmasa gerek. Üstelik kapatılan partilerin temsil ettiği düşüncenin zayıflamak bir yana giderek güçlendiği ve devam niteliğindeki partilerin oy oranlarının arttığı gerçeği de tüm çıplaklığıyla karşımızdayken.

DİN VE SİYASET

İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci

Yrd. Doç. Dr. Ali Ekber Doğan*

Türkiye'de 1980'li yıllar diğer birçok şeyin yanında, İslami literatürün daha önce hiç olmadığı kadar geliştiği bir dönem olarak kabul edilmektedir (Çakır, 1991; Bora ve Can: 1991). Bu dönemde literatüre eklenen yapıtlar daha çok İslamcı hareketin ulusal ve uluslararası sorunları, İslami devlet-toplum düzeni ve bir ideoloji olarak İslam'ın belli toplumsal sorun alanlarına dönük çözüm önerileri hakkındaydı. Çevirilerin ağırlıkta olduğu literatürde, yerli yazarlar olarak Ali Bulaç, İsmet Özel, Abdurrahman Dilipak gibi sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen isimler ön plana çıkıyordu. Hareketin entelektüel birikim dönemi denebilecek bu yılların sonlarına doğru başörtüsü/türban sorunu ve üniversitelerdeki İslamcı gençlik hareketi ekseninde gelişen bir İslamcı hareket ön plana çıkmaya başladı. İslami konulara ilişkin akademik niteliğe sahip çalışmalarsa 1990'lardan bu yana, daha geniş bakış açılarından araştırmacıları içine katarak ciddi bir artış gösterdi.

Hareketin kurumsal siyasette en güçlü temsilcisi RP ve devamında kurulan partilerle bazı cemaatlerin gözle görülür yükselişinin günümüz Türkiye'sindeki siyasal, iktisadi, toplumsal, kültürel boyutları üzerine hatırı sayılır bir külliyatın oluştuğu söylenebilir. Bu yeni külliyatta Refah Partisi-Milli Görüş çizgisi, tarikatlar/cemaatlerin yaklaşım ve etkinlikleri, İslamcı aktörlerin yoksula yardım faaliyetleri, İslamcı kadın hareketi ile birlikte ön plana çıkan temalardan birisi de İslamcı sermaye konusu oldu. Söz konusu sermaye kesiminin oluşum sürecinin dinamikleri ve belli başlı özellikleri üzerinde

* Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

dursa da bu literatürün henüz yeterli bir yoğunlaşma düzeyine ulaşmadığı söylenebilir.

Bu yazıda İslamcı sermayenin gelişme özellikleri, 1990'lardan bugüne geçirdiği değişim süreci, bu bağlamda bu kesimin İslamcı siyasetle ilişkisi ve bunun Refah Partisi'nden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'ne uzanan süreçte nasıl bir seyir izlediği ele alınacaktır. Bunların "laik" büyük sermayeden özerk bir varoluşa sahip olup olmadığı, tekelci sermaye mantığı ve egemen blok açısından sakınca arz edebilecek yönleri, "28 Şubat Süreci" olarak bilinen askeri müdahalenin bu kesime yönelik olarak geliştirdiği önlemler, bunun etkileri ve toplumsal ve siyasal yansımaları çözümlememizin temel eksenlerini oluşturacaktır. Bunlara geçmeden önce İslamcı sermaye konusuna ilişkin güncel sayılabilecek bazı çalışmalarda ortaya çıkan görüşlere değinmek yararlı olacaktır.

İslamcı Sermayeyi Konu Edinen Çalışmalar

Faik Bulut'un *Tarikat Sermayesinin Yükselişi-İslam Ekonomisinin Eleştirisi* (1997) kitabı, tarikat sermayesi gibi görece dar bir tanımlama üzerinden hareket etmiş olsa da söz konusu sermayenin 1990'larda ulaştığı boyutları, sermaye birikimi sağlama biçimlerini ve nasıl bir emek-sermaye ilişkisi geliştirmeye çalıştıklarını sergileyen bir öncü çalışma olarak kaydedilmelidir. Yazarın İslam konusundaki zengin bilgi birikimini Marksizmle birleştirdiği çalışmasının geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmesine karşın akademik çalışmalarda görmezden gelinmesini gazetecilik diliyle yazılmış olmasına ve söz konusu kesimin yükselişini kriminal bir vaka biçiminde ele alıyor gözükmesine bağlamak mümkündür. Ancak daha sonra bir gazeteye verdiği mülakatta (Radikal, 13.06.1997), İslamcı şirketlerin yerli-yabancı sermayeyle girdikleri ilişkilerle, işlerini büyüterek tarikatların dar kabuğunu kırmaya başladıklarını daha genel bir İslamcı sermaye kimliğine büründüklerini belirterek kitaptaki çerçevesini genişlettiği anlaşılmaktadır. Sözü edilen şirketlerin farklı tarikatlara bağlı olsalar da genellikle birbirlerini desteklediklerini belirten Bulut, üstte bir İslami kimliğin bunları birleştirdiğini vurguluyordu[1].

İslamcılığın Türkiye'de dine dayalı bir siyasal rejimden ziyade gündelik yaşamı yeniden kurmaya girişmiş (toplumsal) bir kimlik hareketi olduğunu savlayan Hakan Yavuz ise, *Modernleşen Muhafazakârlık*'ın adlı kitabının (2004) dördüncü bölümünde Anadolu'nun dinine bağlı küçük ve orta giri-

[1] Ona göre; bir hammadde ihtiyacında bile, mal önce aynı tarikat içinden sağlanmaya çalışılır, olmazsa diğer tarikatlara mensup şirketlerden talep edilir, o da olmadı diğer firmalara başvurulur.

şimcilerini geliştiren dinamiğin esasen, 1980 sonrasında Turgut Özal tarafından yürürlüğe konan neo-liberal ekonomi siyasalarının yarattığı avantajlarda aranması gerektiğini belirtmektedir. Özal'ın petrol zengini kimi Arap ülkelerden sağlanan fonların İslami esaslara bağlı çalışan finans kurumları aracılığıyla Nurcu ve Nakşibendi tarikatlarının ilişki ağları üzerinden söz konusu burjuva kesimine nasıl bir katkıda bulunduğunu, bunların Konya, Kayseri gibi büyük Anadolu kentlerinde geleneksel-kültürel değer ve bağları ucuz işgücü havuzları yaratmak için nasıl kullandıklarını ortaya koyması bakımından doğru noktalara işaret etse de Yavuz'un, Özal'ı ve bu kesimi söz konusu dönemde büyük sermayeye karşı konumlanıyor biçimde göstermesi (2005: 124-125) spekülatif ve zorlama tespitler olarak göze çarpmaktadır. Daha sonraki satırlarda "modern İslami uyanışın ana kurumsal gelişmelerinden biri" olarak MÜSİAD'ın kuruluşu ve gelişimini ele alan Yavuz'un dikkat çekici bir özelliği, Bulut'un olumsuzlayarak işaret ettiği bir çok tespiti (güçlenme sürecinin Özal döneminde başlaması, Arap sermayesinin katkısı, tarikatların/cemaatlerin gelişimde merkezi konumda bulunması, dini ve diğer geleneksel-kültürel değerleri sermaye birikimi ve emek sömürüsünde kullanan kapitalistler oluşları) akademik dille ama bu sefer olumlayarak teyit etmesidir.

İslamcı sermayeye Yavuz'un yaklaşımına yakın bir perspektiften bakan Şennur Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi* adlı kitapta (2006) böyle bir derneğin kurulmasının ön koşullarının nasıl oluştuğunu, üyeleri arasındaki ne tür benzerlik ve farklılıkların bulunduğunu ortaya koyduktan sonra, bu kesimin ortaya çıkarmaya başladıklarını söylediği, kendine özgü çalışma etiği üzerinde yoğunlaşmıştır. MÜSİAD üyeleri üzerine yaptığı alan çalışmasına dayanan kitabında Özdemir, eski ile yeni, gelenekselle modern arasında sıkışmış durumda olduğunu söylediği yeni kentli, eğitimli, genç ve dış dünyayla canlı ilişkilere sahip İslamcı girişimciler üzerinde yoğunlaşmıştır. Ona göre, İslamcı sermayenin bu genç kuşak üyeleri, "bilinçli insan/Müslüman" olma gibi terimlerle ifade ettikleri yeni çalışma etiğiyle, eskiyle ve gelenekselle devamlılık ilişkisi içinde dengeci, orta yolcu bir modernleşme çizgisi tutturmaya çalışmaktadır.

Türkçe'de *Yalanla Yaşamak: Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları* adlı bir kitabı (2001) daha bulunan Timur Kuran'ın *İslam'ın Ekonomik Yüzleri* adlı çalışması (2002) 1989-1997 arasında çeşitli dergilerde yayımlanmış altı makalesinin bir araya getirilmesinin ürünüdür. İslami ilkelerin günümüz ekonomilerine, özellikle de İslam dünyasındaki ekonomik yaşama uygulama çabalarına ışık tutmayı amaçladığını belirttiği çalışmasında Kuran'ın, siyasal İslam/İslamcı köktenciliğin yükselişiyle gelişen İslam ekonomisi tartışmalarıyla, "ekonomik İslamlaşma" akımının farklı boyutlarını geniş bir kuramsal

ve tarihsel arka plan çerçevesinde ele aldığı görülüyor. Kitapta dinin ve ona dayalı cemaatleşmelerin günümüzün "belirsiz" ekonomik koşullarında İslamcı sermaye çevresi açısından sağladığı avantajlar üzeride durulmuş, dinine bağlı sermayedarların içinde yer aldıkları karşılıklı güven ve dayanışmaya dayalı ilişki ağlarının İslami bir alt ekonominin oluşumunu getirdiği ortaya konulmuştur. Her ne kadar, Kuran'ın işaret ettiği gibi işlerini genellikle laik şirketler gibi yürüten (büyük bir hırsla kâr peşinde koşmaları, üretkenliği arttıracak düzenlemeler yapmaları vb.) şirketlerin oluşturduğu bir şey olsa da alt-ekonomi oluşumu (işlerini mümkün olduğunca kendileri gibi İslamcı olan şirketler ve bankalarla yürütmek, müşteri kitlesi ve çalışanlarının çekirdeğini yine böylesi insanların oluşturması) daha sonra göreceğimiz gibi bu sermayeye, birikim sağlama açısından diğer sermaye fraksiyonları karşısında ek avantajlar sağladığı için önemlidir. Kuran'ın kitabı ayrıca, dine bağlılığın özellikle kır ve taşra kökenli sermayedarlar açısından, bireysel zenginliğin yaratabileceği suçluluk duygusunu yumuşatmak gibi kritik bir işlev gördüğüne işaret etmesi bakımından önemlidir. "Herhangi bir sanayici, İslam bankasında hesap açtırarak, mümkün olduğunca İslami mağazalardan alışveriş ederek ve İslami amaçlara bağışta bulunarak kötü toplumsal koşullara rağmen iyi bir Müslüman olarak yaşamak için elinden geleni yaptığına kendini inandırabilir (2002: 94-95)."

Ayşe Buğra ise *Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması* makalesinde (2004), önce Türkiye'de devlet-İslam ilişkisi ve bunun 1980 darbesi sonrasında izlenen toplumsal birlik stratejisiyle yaşadığı değişim üzerinde duruyor, daha sonra Timur Kuran'ın İslami ilkelere bağlılığın işadamları açısından gördüğü sosyo-ekonomik ve psikolojik işlevler konusundaki saptamalarından hareketle İslamcı sermayenin gelişme dinamiklerini dünyada gelişen esnek üretim sistemi içinde irdeliyor. Kuran'ın saptamalarını söz konusu sermaye çevresinin en bilinen örgütü MÜSİAD üzerinden somutlaştırmaya giriştiğinde vardığı sonuç: MÜSİAD'ın üyeleri arasındaki girdi arzını, toptancılık-perakendecilik veya taşeronluğu içeren ilişkilerde araya girerek bu ilişkileri kolaylaştırdığıdır. "Bu şekilde, belirsizlik ve sözleşmelere riayet edilmemesi tehlikesi azalıyor, dolayısıyla bilgi edinme ve ilişkilerin gelişmesini kontrol etme maliyetleri düşüyor. Bu tür ilişki ağı kurma faaliyetlerinde İslam, MÜSİAD üyeleri arasında güvene dayanan cemaat bağları oluşturan çok yararlı bir ekonomik kaynak haline geliyor (2004: 135)." Söz konusu sermaye çevresinin en bilinen örgütü MÜSİAD'la, İslamcı eğilimli işçi konfederasyonu Hak-İş arasında emek-sermaye ilişkisine bakıştaki farkı sınıf çelişkisi düzleminde irdelemesidir. Buğra MÜSİAD'ın Uzakdoğu ülkelerinin geleneklerine bağlı kalarak gerçekleştirdiğini varsaydığı hızlı kalkınmaya referansla emek-sermaye ilişkisinde enformel, kişisel

ilişkilere dayalı himayeci (paternalist) bir tarzı oturtmak istediğini, Hak-İş yöneticilerininse Uzakdoğu modelinin, otoriter ve anti-demokratik bir siyasal sistem üzerine bina edildiğini söyleyerek, söz konusu ilişkinin formel kural ve düzenlemelere dayanması gerektiğini düşündüklerini belirtmiştir.

İslamcı Sermayenin Oluşum ve Gelişimi

MÜSİAD üyeleri üzerine yapılan bir değerlendirmede, 1995'teki üyelerin yarısından fazlasının 1983'ten sonra, yani dört eğilimi birleştirdiğini iddia eden Anavatan Partisi (ANAP) ve lideri Turgut Özal iktidarı döneminde faaliyete başlamış oldukları belirtilmektedir (Yavuz, 2005: 131). Turgut Özal ve partisi ANAP, 12 Eylül askeri cuntasının baskı ve engellemeleriyle sağlanmaya çalışılan siyasal merkezi güçlendirme projesini, 1983 sonrasında büyük İstanbul burjuvazisiyle Anadolu sermayesini birincinin hâkimiyetinde birleştirerek daha da ileri götürmüştür.[2] Özal her ne kadar dört eğilimi birleştirdiğini söylese de temelde sözü edilen sınıfsal ittifaka uygun olarak, liberallerle -başta Nakşibendi tarikatı üyeleri[3] olmak üzere- dini muhafazakârların bir ittifakıydı.[4] Büyük toprak sahipleri ve küçük çiftçilerinse işçi sınıfıyla birlikte bu ittifakın dışında tutulmuşlardır.

Liberallerle dini muhafazakârlar arasındaki ittifak, 12 Eylül sonrasında geleneksel küçük girişimcilikle büyük sermaye/Anadolu-İstanbul sermayeleri arasında kurulan ittifakın ANAP örneğinde siyasal ifadesiydi. Özal'ın kişiliğinde simgeleşen bu ittifak, neo-liberalizmin ilk uygulandığı Batılı ülkeler olan ABD ve İngiltere göz önünde bulundurulduğunda çok da özgün bir durum değildir. Bu ülkelerin yeni sağcı hükümetleri de refah devleti uygulamalarına aile, millet, din gibi muhafazakâr unsurları kullanarak saldır-

---

2 Bunda, Özal'ın 1977 seçimlerinde MSP'den milletvekili adayı olmuş olmasının, Sabancı Holding'de yöneticilik ve büyük sermayenin en önemli işkolu sendikası olan Metal Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) Başkanlığı yapmış olmasının ne ölçüde payı olduğu bilinmez, ama kişiliği ve seçimlerde sağdaki rakibi Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni muhafazakâr oyların 1970'lerde yüksek olduğu yerlerde açık farkla geçmiş olmasının bu konuda yeterince bilgi verdiği söylenebilir.

3 Özal'ın da mensupları arasında yer aldığı bu tarikata bağlı İsmailağa Cemaati MNP ve MSP'nin kuruluş süreçlerinde de etkili olmuş bir çevredir. Daha sonraki iki dindar muhafazakâr başbakanın (Necmettin Erbakan ve Tayyip Erdoğan) aynı tarikatın aynı cemaatinin üyeleri olmaları da bunların ne denli etkin bir dini grup olduklarının dikkat çekici bir göstergesidir.

4 Partideki MHP kökenliler ise 1980 sonrasında İstanbul ve Anadolu sermayeleri arasında oluşmuş ittifakın hegemonyası ve kendi liderliğinin yasaklılığı nedeniyle burada yer almaktaydı. Dördüncü eğilim olarak lanse edilen sosyal demokratlar ise diğerleri gibi arkasında herhangi bir kitle bağı bulunmayan, partideki liberallerin eklentisi durumundaki bireylerden ibaretti. Bunların bir eğilim olarak anılmaları da bu yüzden mümkün değildi.

maktaydı. Bu durum kısaca, muhafazakâr düşünür "Hayek'ten kalkarak Locke'a varmak" olarak değerlendirilebilir.

Özal, DP'nin 1950'lerde yaptığına benzer şekilde, muhafazakâr çevreleri kamusal alana davet ederek devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenliyordu. Menderes'le Özal, DP ile ANAP arasında sınıfsal ittifak çerçevesi bakımından birincisinin kırsal sınıflara özel bir öncelik vermesi gibi bir farklılık bulunduğunu da belirtmek gerekir. Özal'lı yılları sivil toplumun özerkleşmesi, gelişmesi ve demokratikleşme açılarından selamlayan Göle'ye göre, Özal'ın uyguladığı liberal siyasalar sivil toplumun ekonomik özerkleşmesini temsil ederken, gelişen İslamcılık da onun kültürel boyuttaki özerkleşmesini temsil eder (Göle, 1994: 222).[5]

Camilerin ve İmam-Hatip liselerinin sayısındaki artış, üniversiteler, Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlıkları başta olmak üzere devlet kurumlarında yaşanan muhafazakâr kadrolaşma, Arap sermayesinin elindeki petrodoların bir kısmının Türkiye bankacılık sistemine İslami/faizsiz bankacılık adı altında sokulması, yerli İslamcı/tarikat burjuvazisinin bu yeni kaynaktan beslenmesi gibi gelişmeler, Turgut Özal hükümetleri döneminde (1983-1991) başlayıp, olgunlaşan eğilimler olarak, erken Cumhuriyet döneminde kamusal alanın dışına itilen İslamcılığın yeniden bu alana dönmesini sağlamıştır. Kamusal alanın İslamcı kesimlere açılmasının yapı-aktör ilişkisi bağlamındaki toplumsal-siyasal karşılığı da geleneksel ve kültürel bağlarla şekillenen cemaatsel topluluk ilişkilerinin toplumda önemini artırması, geleneksel küçük girişimciler içinden yeni zenginleşen, 1990'larda KOBİ sahipleri olarak adlandırılacak bir kesimin çıkması olmuştur.[6] Dolayısıyla MÜSİAD üyelerinin önemli bir kısmının 1980'lerde Arap finans kurumlarınca fonlanan, Vakıflar Yasası'ndaki değişikliklerle kentsel rantlardan daha fazla yararlanan cemaatlerin oluşturduğu havuzda serpilen şirketler olduğu kimi yazarlarca açık ya da örtük olarak dillendirilen bir durumdur (Bulut, 1997: 258-263; Yavuz, 2004: 130-131). Cemaatlere bağlı şirketlerin söz konusu havuzu, hem vergi yükünü hafifletmekte, hem de üretimin üç temel faktörünü (Sermaye, Emek, Toprak) görece daha ucuza sağlamaktadır. Buna ek olarak, cemaatlerin söz konusu girişimciler için sağladığı bir diğer olanak, ürettikleri ürünler

---

5 Aslında, toplumsal-kültürel düzlemde İslamiliğin önünü açarak devlet-din ilişkilerinde önemli bir değişime yol açan Özal'ı cunta hükümetine ekonomiden sorumlu bakan yapan 12 Eylül darbecileriydi (Yavuz, 1997: 67). Bu değişim aynı zamanda kamusal alanın dışında tutulmuş kesim ve görüşlere açılmasını da ifade etmekteydi.

6 Devlet-sivil toplum ayrımı ve kamusal alan tartışması üzerinden bu gelişmeleri değerlendiren Şerif Mardin, Nilüfer Göle, Metin Heper gibi akademisyenlere göre, "toplumun ayrı bir gerçekliği" olarak kamusal alan dışında tutulmuş geleneksel-muhafazakâr/dindar unsurların 1980'lerde kaydettiği mesafe, sivil toplumun özerkleşmesi ve gelişmesi açısından ilerici bir gelişmedir (Navaro-Yashin: 1998: 4).

için cemaatin büyüklüğüne bağlı olarak belli bir tüketici kitlesini garanti etmesidir. Böylesi bir çok boyutlu yapı içinde serpildikleri için, konuyla ilgili literatürde bu kesim için 1990'ların ortalarına kadar "Yeşil Sermaye" ve "Tarikat Sermayesi" adlandırmaları kullanılmıştır. Söz konusu kesimin gelişiminde Arap petro-dolarlarıyla ve tarikatlarla ilişkisinin merkezi öneminden kaynaklanan bu adlandırmalar, bunların içinden bir kesimin, işletme ölçekleri, ilişki ağları ve finans kaynakları bakımından güçlenip, -rabıtasını sürdürdüğü- bu güçlenme zeminlerinin ötesine geçmeye başlamasıyla birlikte, yerini "İslami/İslamcı sermaye" adlandırmasına bırakmıştır. MÜSİAD'ın 5 Mayıs 1990'da kurulması ve zaman içinde söylem ve pratiğiyle kendisini büyük İstanbul sermayesinden ayrı bir yerde konumlandırması da bu adlandırmayı anlamlı kılan bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. İslamcı sermaye adlandırmasının kabul görmeye başladığı süreçte, bunların kendi içinde sınıfsal açıdan eskisinden daha heterojen bir grup haline geldiği görülmektedir.

İslamcı sermaye içinde özellikle 1990'larda hem işletme ölçekleri ve iş yaptıkları sosyo-mekânsal ölçekler, hem de sermaye birikimlerini oluşturma ve finansman açısından bir farklılaşma yaşandı. Geleneksel küçük burjuvazi (esnaf ve zanaatkârlar) içinden gelip, organize sanayi bölgelerinde uygulanan teşvik ve sağlanan ayrıcalıklarla gelişen KOBİ sahipleriyle, belediyeyle iş yapan ticaret ve inşaat sektörü temsilcilerinin bu sermayenin en dinamik unsurları oldukları görülmektedir. Bunlar arasında, neo-liberalizm ve sermayenin globalleşmesi sürecinde büyümek ya da en azından bu sürece ayak uydurmak için ulusal büyük sermaye ve yabancı sermayeyle ilişki kurmanın, varolan ilişkileri geliştirmenin, devletin çekildiği iktisadi alanlara girmenin ve uluslararası ölçekte iş yapmanın gerekliliğini görüp yerel-üstü pazara açılan KOBİ sahipleriyle, İstanbul ve Ankara gibi 1997 yılı itibariyle Türkiye'de milli gelirin %29,9 gibi büyük bir kısmını alan (DİE, 1999: 13-14) iki metropolde İslamcıların kent yönetimini elinde bulundurmasının sağladığı olanaklardan yararlananların teknolojilerini ve işletme tekniklerini geliştirerek diğerlerinden farklılaştıkları açıktır. Bu sınıfsal farklılaşmanın 1990'ların ortasındaki dışa vurumu, zenginleşen-burjuvalaşan kesimden çoğu girişimcinin, kendileriyle görüşmeler yapan Şennur Özdemir'e (2001: 157) göre, küçük ölçekli girişimcilerin MÜSİAD'dan çıkarılması gerektiğini ısrarla vurgulamış olmalarıdır. İslamcı sermayenin -bir kısmı yine bu kesim arasından türemekle birlikte- bunlardan belli ölçüde farklılaşmış önemli bir aktörü olarak 1990'larda kurulan holdingleri de anmak gerekmektedir. İslami kâr payı sistemiyle dini duyarlılıklarını kullandığı yurt içi ve özellikle de yurt dışındaki tasarruf sahiplerinden resmi geçerliliği bulunmayan hisse senetleri satarak bir dönem ciddi miktarlarda para toplayan bu holdinglerin,

İslamcı hareketin 1990'lardaki yükselişini kendi büyümesi-zenginleşmesinin kaldıracı olarak kullandıkları söylenebilir.

Buraya kadar söylediklerimizi yukarıda andığımız çalışmalardan çıkardığımız bilgilerle birleştirerek, İslamcı sermayeye ilişkin bir şu tür genellemelere varabiliriz:

a) ağırlıkla Anadolu'nun orta ve küçük ölçekli işletmeleri arasından çıkmışlardır,
b) ilk gelişme ivmelerini Özal döneminde uygulanan ihracatı teşvik, Arap sermayesinin katkısıyla oluşturulan İslami bankacılık sisteminin getirilmesi, vakıflar yasasıyla tarikatların/cemaatlerin ekonomik güçlerinin arttırılması gibi kimi politikalardan almışlardır,
c) sermaye birikimi ve emek süreçlerinde din başta olmak üzere geleneksel-kültürel değerleri ve ilişki ağlarını kullanmaktadır,
d) içinde yer aldıkları ilişki ağlarını İslamcı kimlikleriyle birleştirerek ekonomik etkinliklerini yüzyüze ilişkilere, karşılıklı güven ilişkilerine oturtmaya çalışan bu girişimciler, gereksinimlerini büyük ölçüde birbirinden karşılayanların oluşturduğu bir İslami alt ekonomi yaratmışlardır,
e) İslami amaçlara ve İslami çevrelerin yürüttüğü hayırseverlik ve eğitim işlerine fonlar yaratarak hem kişisel tatmin sağlamakta, hem de hareket ettiği ilişkiler evrenini genişletmektedirler,
f) Yeni çalışma etiği denilen şey bağlamında "eski ile yeni arasında sıkışmış" biçimde tasvir edilen İslamcı sermayedarlar, eskinin dindar küçük üreticilerinin "bir lokma, bir hırka" listesine, 'bir de Mazda'yı (hatta bazılarının özel uçağı) eklemeleridir. Zenginleşmeyle gelen yaşam tarzı değişikliklerini, burjuvalaşmayı yani dünyevi kurtuluşu ifade eden bu değişime icazeti bizzat tarikat şeyhlerinden -örneğin Nakşibendi şeyhi Mehmet Zahit Kotku- almaları da anlamlıdır (Yavuz, 2005: 192-193).[7]
g) Uzakdoğu ülkelerine özgü olduğu varsayılan (aslında anti-demokratik rejimlerin ürünü olan) gelenek içinden giderek modernleşme diye formüle edilebilecek bir gelişme modelini savunmaktadırlar,
h) emek-sermaye ilişkisinde sendika, toplu sözleşme, sigorta gibi modern hak arama araçlarını devre dışı bırakarak, emek maliyetlerini

[7] Örneğin Nakşibendi tarikatına bağlı İskenderpaşa Cemaati'nin Kotku'dan sonraki lideri Esat Coşan'ın kapitalist piyasa düzeni üzerine vurgusu, "Müslümanların piyasa güçlerinin serbestleştirici ve rasyonalize edici "gizli el"ini, ilahi hikmetin bir tecellisi olarak görmesini istiyordu" (Yavuz, 2005: 193).

asgari düzeyde tutmaya yarayan gayrı-resmi ve kişisel ilişkilere dayalı, otoriter, paternalist ilişkileri hakim kılmaya çalışmaktadırlar.

i) İslamcı sermaye içindeki sınıfsal heterojenlik, özellikle 1990'larda hem işletme ölçekleri ve iş yaptıkları sosyo-mekânsal ölçekler, hem de sermaye birikimlerini oluşturma ve finansman açılarından yaşanan farklılaşmalara paralel olarak daha da derinleşmiştir.

İslamcı Sermayenin Örgütleşmesi: MÜSİAD

Zahit Kotku, Esat Coşan gibi İslamcı siyaset ve ekonomi çevrelerinde etkili kabul edilen Nakşibendi şeyhlerinin, kendilerine bağlı girişimcilerin -1980 ve özellikle 1990'lardaki- "dünyalıklarını geliştirme"leri anlamına da gelen zenginleşmeleri sürecini, Allah'a kulluğun kapitalist piyasada yerine getirilebileceği, İslam toplumunun hizmetindeyken kâr arayışı içinde olmanın, dini açıdan, dua ve ibadetle eşdeğer olduğu gibi vaazlarla selamlayan yaklaşımları (Yavuz, 2005: 134, 192-194), bu cemaatle çeşitli düzeylerde ilişkisi kurulabilecek olan MÜSİAD'ın kuruluşuyla birlikte daha kamusal bir tartışma düzlemine taşınarak alenileşmiştir. Açılımı Müstakil İşadamları Derneği olan MÜSİAD 5 Mayıs 1990'da kurulmuştur. Bunun yanında, MÜSİAD'ın kuruluşundan yaklaşık üç yıl sonra İslamcı cenahta iki işadamı örgütü daha kuruldu.

MÜSİAD'da yer almak yerine, 1993'te İş Hayatı Dayanışma Derneği[8] (İŞHAD) ve Hür Sanayici ve İşadamları Derneği[9] (HÜRSİAD) şemsiyesi altında örgütlenen burjuvaların Nurcu Fettullah Gülen cemaati yanlısı insanlar olduğu belirtilmektedir (Yavuz, 1997: 259). Bunların İslamcı sermayenin genelinden ayrı kuruluşlara gitmiş olmalarını, MÜSİAD'ın RP yanlısı olması ve Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile entegrasyonuna karşı olmasına bağlayan Yavuz, cemaatin bu derneklerin üyelerinin oluşturduğu ekonomik altyapının 400 özel lise, üniversite ve koleji, yurtları, yaz kamplarını ve 100'den fazla vakfı desteklemek için gerekli olduğunu belirtmektedir (Yavuz, 1997: 259). Cemaatin 1991 sonrasında ABD merkezi istihbarat örgütü CIA ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin de desteğiyle eski Sovyet Cum-

---

8 İŞHAD'ın internet sitesine bakıldığında, 420'den fazla üyesi olan derneklerinin amaçları ve hedef kitlesinin MÜSİAD'la oldukça fazla benzeştiği görülmektedir: "Türkiye ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip KOBİ'lerin yapılarını sağlamlaştırmak ve onları hızla globalleşen dünyada rekabet güçlerini arttırmak için gerekli uluslararası standartlara ulaştırmak, üyelerinin ve yabancı işadamlarının Türkiye, Orta Asya, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da ticari ve hizmet yatırımlarında bulunabilmelerine yardımcı olmak" (İŞHAD, 2006).

9 Daha çok uluslararası ölçeğe yönelmiş İslamcı (Nurcu) sermayedarların üye olduğu HÜRSİAD da 1993 yılında kurulmuştur. Dernek üye sayısını -Eylül 2006'da- 350 olarak belirtmektedir (HÜRSİAD, 2006).

huriyetlerinden başlayarak, Moğolistan'dan Tayland'a, Papua Yeni Gine'den, Macaristan'a, Afganistan'dan Güney Afrika Cumhuriyeti'ne uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunan özel okullarının bu derneklerin üyelerine bu coğrafyalarda iş yaparken hem belli bir nüfuz sağladığı hem de para aktarımı (kara para aklama faaliyetleri de dahil) işlerinde kolaylıklar sağladığı belirtilmektedir (Akfırat, 1999: 346-348; Bulut, 1999: 382-384).

Çalışmamızda İslamcı sermaye analizimizi büyük ölçüde, kamusal alanda daha fazla görünür olan, kamuoyunda TÜSİAD'ın rakibi gibi algılanan ve daha fazla üyesi bulunan MÜSİAD üzerinden sürdüreceğiz. Anılan cemaat liderlerinin piyasacılıklarını, yayınladıkları *İş Hayatında İslam İnsanı* adlı broşürde Hazreti Muhammed'e atıfla, "Fiyatları belirleyen Allah'tır" diyecek kadar (Şencan, 1994) ileriye götürmüş bulunan derneğin ilk başkanı Erol Yarar kuruluş amaçlarını şöyle anlatıyordu:

Türkiye'de sanayi ve ticaret odaları ile Odalar Birliği gibi kuruluşlar sanayicinin beklentilerine cevap veremiyor. Bunun için işadamları fikriyatları doğrultusunda ayrı bir teşekkül kurma arzusu içindeler. (...) "Biz ne SİAD'lar gibi mahalli, ne de TÜSİAD ve TÜGİAD gibi İstanbul ağırlıklıyız. MÜSİAD'ın farkı büyük işletmeler ve holdinglerden ziyade, orta ve küçük ölçekli işletmeleri hedef almasıdır. Bizim bakış açımız da diğer derneklerden farklı."

Üyelerini "homo-İslamicus" olarak tanımlayan MÜSİAD'ın kuruluşunu Yavuz, "modern İslami uyanışın" ana kurumsal gelişmelerinden biri olarak değerlendirmektedir (2004: 131). Küçük ve orta ölçekliler ağırlıkta olsa da kurulduğunda azımsanamayacak sayıda (yaklaşık 1100) burjuvayı çatısı altında toplamış bulunan MÜSİAD'ın "diğer derneklerden farklı"lığı yaş ortalaması 33 olan üyelerinin siyasal motivasyonlarında yatıyordu. Yani, MÜSİAD kuruluş yıllarında, kapitalin/sermayenin "ahlaklı kapitalist"lerin elinde olmasını sağlayacak bir düzen istediklerini söyleyecek kadar siyaseten cüretkar olan genç kuşak İslamcıların ataklığına, dinamizmine sahip bir dernekti. Derneğin formel/tüzüksel amacı ise tıpkı daha sonra kurulan İŞHAD ve HÜRSİAD'ınki gibi, "küçük ve ölçekli işletme sahibi üyelerinin yurt dışına açılmasını sağlamak"tır.[10] Yaklaşık 1100 üyeyle yola çıkan derneğin üye sayısı 1995'te 1700'lere çıkmış, 1996'da Refahyol hükümetinin etkisiyle 2100'e ulaşmıştır. Sözü edilen hükümeti deviren 28 Şubat müdahalesinin olduğu 1997'de MÜSİAD üyesi şirketlerin sayısının 2897'ye çıkması dikkat çekicidir. Bu üyelere bağlı şirketlerin sayısı ise 4000'i bulmaktadır.

10 1993'ten beri 10 büyük ölçekli uluslararası fuar düzenleyen MÜSİAD'ın yurt dışında 30 ülkede 63 irtibat adresi bulunmaktadır.

Üyelerinin büyük bir kısmını küçük ölçekte iş yapan şirketler oluştursa da MÜSİAD'a yön veren sınıfsal irade, neo-liberalizm ve sermayenin globalleşmesi sürecinde palazlanma arzusu taşıyan/bu sürece ayak uydurmak isteyen orta ve büyük ölçekli sermayedarlara aittir. Yani, bunlar Ruşen Çakır'ın daha 1993'te, RP'nin 4. Kongresindeki değişme emarelerini yorumlarken "Şimdi Refah'ta Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan hatta Almanya ile iş yapan bir kesim var" diye işaret ettiği kesimdir (Çakır, 1993: 12-13).

RP'nin günlük yayın organı olan *Milli Gazete*'yle, *Zaman, Türkiye, Yeni Asya* gibi daha ziyade bir cemaatin yayını olarak bilinen günlük gazetelerin ve aşırı sağcı (reaksiyoner bir anti-moderleşmeci, anti-komünist) bir çizgiyi sürdüren *Vakit* dışında, 1994 yılından itibaren *Yeni Şafak* gibi bir gazetenin yayımlanmaya başlaması[11] da MÜSİAD'ın ve ona yön veren kesimin kısa sürede gösterdiği gelişmenin ürünlerinden biridir. *Zaman*'ı da peşine takarak bir değişim rotasına sokan bu gelişmeyi, İslamcı sermayenin kendisine parti ve cemaatlerden bağımsız olmasa da özerk dışa dönük bir kamusal alan yaratması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu da söz konusu kesimin modern burjuva kültürünün belli unsurlarıyla birleşmesi, kendine has bir burjuvalaşma biçimi yaratmaya başlaması anlamında bir gelişme doğrultusu yarattığı için önemlidir.

Takip eden süreçte, gerek iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, gerekse de İslamcıların bir çok büyük kentte belediyeleri ele geçirmiş olmasının genişlettiği maddi olanakların etkisiyle İslamcı medya 1990'ların ikinci yarısından beri hızlı bir çeşitlenme ve yaygınlaşma göstermiştir. Bunlarla bakışımlı biçimde gözlenen önemli bir gelişme de, parti ve cemaatlere angaje olmadan, gazete ve dergilerde yazılar yazan, televizyon ve radyolarda program yapan, üniversitelerde akademik faaliyet yürüten, edebiyat, sinema, tiyaro, müzik gibi kültür-sanat alanlarında ürünler ortaya koyan İslamcı entelektüellerin sayısının ciddi bir artış göstermesidir. Bu artış, hareket içinde ekonomik ve siyasal güçlenme süreciyle yaşanan -ve en çok İslamcı sermayedarların yaşam tarzlarındaki burjuvalaşma denebilecek bir değişimle yansımasını bulan- sınıfsal farklılaşmaya uygun olarak farklı bakış açılarının dillendirilmesini de getirmiştir. Bugün gelinen noktada, İslami kıyafet ve moda gösterileri, İslami tatil biçimi geliştirdiğini iddia eden beş yıldızlı otel-

[11] Gazetenin arkasında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin en fazla iş yaptığı şirketlerden biri olduğu belirtilen (Bölük, 2002: 36-37) Albayraklar Grubu bulunmaktadır. Yine bu yıllarda yayın hayatına başlayan RP çizgisindeki Kanal 7 televizyonunun da İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait BRT televizyonunun cihazlarının ucuz fiyatlarla kiralanmasıyla yayın hayatına başladığı ve Belediye ve ona bağlı iktisadi teşekküllerin reklamlarıyla aktif biçimde desteklendiği belirtilmektedir (Bölük, 2002: 23).

ler, lüks ve korunaklı bir yaşamı vaad eden steril siteler ve benzeri lüks tüketim kalıplarının neo-Osmanlıcı temsillerle süslenen İslami versiyonlarıyla, İslamcı sermaye örgütleri, insan hakları örgütleri, kadın platformlarının kurulması, romanlarda kadın-erkek ilişkisinde aşk temasının işlenmeye başlanması gibi göstergelerin oluşturduğu toplam, İslamın ve İslamcı kesim içindeki farklılaşmanın modern kent yaşamıyla harmanlanan kamusal görünümleri olarak kaydedilmelidir.

"28 Şubat Süreci"

Öncelikle popüler siyaset dilinde "28 Mart Süreci" diye anılan askeri müdahaleyi kısaca hatırlayalım. 1990'larda belli tanınmış Atatürkçü aydınlara yönelik suikastlar, üniversitelerde türban tartışmaları, RP'li belediye yönetimlerinin laik çevrelere ve kentlerde o zamana kadar hakim laik yaşam biçimine karşı söylem ve uygulamaları ve İslamcı parti başkanının Haziran 1996'da RP-DYP koalisyon hükümetinin başına geçmesi, hükümetin kimi söylem ve uygulamaları askerler başta olmak üzere devlet bürokrasisinin bir tarafı olduğu laiklik-şeriat tartışmalarını gündemin sıcak bir maddesi yapmıştı. Her ne kadar, "irtica" Milli Güvenlik Kurulu'nun iç tehdit öncelikleri arasında ikinci sıraya yükselmiş olsa da RP'nin kurumsal siyasette iktidar ortağı olacak kadar güçlenmesi ve tarikat ve cemaatler başta olmak üzere İslamcı çevrelerin çeşitli etmenlerle yaygınlık ve canlılık kazanan faaliyetlerine o zamana kadar askerlerin deyimiyle "bir balans ayarı" verilmemesinin nedeni, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde PKK'ye karşı verilen şiddetli mücadeleydi. Susurluk Kazası ve sonrasında (3 Kasım 1996) bu savaşta kullanılan bazı unsurlar tasfiye edilirken, "terörle mücadele"nin de başarıya ulaştığı tescillenmiş oluyordu. Daha önce ikinci bir cephe açmamak kaygısıyla ertelendiği söylenebilecek olan müdahale, RP'li milletvekili ve belediye başkanlarının (Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Şükrü Karatepe, Bekir Yıldız) demeçleri, hükümetin Susurluk Kazası'yla ortaya çıkan ülkücü mafya-siyasetçi-polis ilişkilerinin üzerine gitme konusundaki isteksizliğine duyulan tepkiler, Ocak ayında tarikat ve cemaat liderlerinin Başbakanlığa davet edildiği iftar yemeği, Türkiye 1997'de yapılacak AB zirvesinde tarih almaya çalışırken ona alternatif gözüken D-8 girişimi ve Ocak 1997'de yapılan D-8 zirvesi gibi ulusal ve uluslararası koşulların da uygun olmasının yardımıyla Susurluk Kazası'ndan 5 ay sonra gerçekleşti.

Medyanın MGK zirvesi öncesinde "irticai tehdit"in yükseldiğine ilişkin yayınları ve Başbakan Necmettin Erbakan'ın " Türkiye'de faşist laik düzen var" sözleriyle (*Cumhuriyet*, 01.03.1997) yükselen tansiyon MGK'nın askeri kanadının formüle edip, sivillere imzalattığı 4 maddelik açıklamayla yeni bir

dönemi başlatmış oldu. İlk üçü rutin gündeme ilişkin karalardan dördüncüsü Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal ilkelerine (demokratik, laik, sosyal hukuk devleti) vurgu yapıldıktan sonra, devlete yönelik laiklik karşıtı faaliyetlerden duyulan rahatsızlıkla, bu konularda alınacak ve alınması gereken kararların Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verildiği belirtilmiştir (*Cumhuriyet*, 01.03.1997). Bu toplantı ve kararların ertesi günü MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç hükümete bir uygulanması gereken önlemler listesi iletti. Listede imam-hatip liselerinin sınırlandırılması, Kuran kurslarının denetlenmesi, 8 yıllık kesintisiz temel eğitim uygulamasının hayata geçirilmesi gerektiği, laiklik karşıtı eylemleri suç sayan Türk Ceza Kanunu'nun eski 163. maddesini karşılayacak yeni bir yasal düzenlemenin yapılması, ordudan atılanların yeniden kamu hizmetine alınmalarının önlenmesi, pompalı silahların denetimsiz satışının önüne geçilmesi, tarikatların denetim altına alınıp, parasal kaynaklarının araştırılması gibi 20 madde yer almaktaydı (*Cumhuriyet*, 02.03.1997). Sonradan belirginlik kazanacağı gibi 28 Şubat'taki askerin görece yumuşak ve sürece yayılan müdahalesi tek boyutlu değildi. Devlet kurumlarının ve parlamenter siyasetin Susurluk Kazasıyla açığa çıkan kirlenmişliğine karşı, devleti yeniden yapılandırmayı da içeren bir restorasyon hamlesiydi.

Mart 1997'den Erbakan'ın başbakanlığı DYP lideri Tansu Çiller'e devredeceği Haziran 1997'ye kadarki dönem darbe tartışmaları, ordu mensuplarıyla Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 28 Şubat kararlarının uygulanmasına ilişkin hükümete yönelik uyarıları, hükümetin buna verdiği yanıtlar, aldığı bazı önlemler, Mayıs ayında Genel Kurmay Başkanlığınca yargı, üniversite ve medya çevrelerine verilen irtica brifingleri, iktidar ortağı DYP içinde yaşanan tartışmalar ve meclisteki muhalefet partileri ve çeşitli resmi-sivil kurumların askere destek veren açıklama ve eylemleriyle geçti. Büyük sermayenin denetimindeki medyanın da aktif biçimde hükümet karşıtı tutum içine girdiği bu süreçte gelişen olaylar içinde en dikkat çekici olanlardan biri, Susurluk Kazası sonrasında devlet içindeki çete yapılanmasının açığa çıkarılıp, yargılanması için 1 Şubat'ta başlatılan "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemlerinin medyanın etkisiyle hükümet ve "irtica" karşıtı bir işe dönüştürülmesiydi.[12] Bu makale için daha dikkat çekici bir gelişme, çalışma hayatı ile ilgili beş büyük örgütün Mayıs ayında (DİSK, Türk-İş, TÜSİAD, TESK, TOBB) TÜSİAD önderliğinde bir araya gelip sivil toplum adına orduya destek vermeleriydi. Beş örgütün bu kapsamda hazırladıkları bildirideki şu bölüm anlamlıdır: " (...) Siyasi partiler ve parlamento, kamuoyunun beklentilerine ve isteklerine cevap vermemekte, laik cumhuri-

---

12 Medya bu dönemde her akşam saat 21.00'de eyleme ilişkin görüntüler yayınlarken, askeri lojmanlarda oturan asker ailelerinin de eyleme katıldıklarını özel bir ilgiyle vurguluyordu.

yetimiz şeriat özlemini gerçekleştirmek isteyenlerle, çeteler halindeki mafyanın devleti ele geçirme saldırısı ile karşı karşıyadır (*Cumhuriyet*, 28.03.2000).” Haziran 1997’ye gelindiğinde söz konusu “sivil” güçlerle desteklenen ordu baskısı, Genel Kurmay Başkanlığı’nca yargı üyelerine, medya üyelerine ve üniversite öğretim üyelerine ayrı ayrı yapılan ikincisi yapılan irtica brifingleriyle daha da boyutlandı. Bu brifinglerde sunulan metni 28 Şubat’ın ertesinde Genel Kurmay bünyesinde oluşturulduğu söylenen “Batı Çalışma Grubu” adlı bir birim hazırlamıştı. Bu birime ilişkin olarak, İsmet Berkan’ın Radikal Gazetesi’deki köşesinden aktardığı bilgi oldukça dikkat çekicidir. Bu birimdekiler isimlerindeki “Batı” kelimesinin gerekçesini: “Tehdit Doğu’dan geliyor, yüzümüz Batı’ya dönük” diye açıklamışlardır (Berkan, 1997). Brifinglerde 28 Şubat ve ertesinde irticayla mücadele için alınan kararları uygulamak konusunda hükümetin ayak diredigi ve “siyasal İslam”ın bu kararlara karşı cephe oluşturarak, bunların uygulanmasını engellediği vurgulanarak, daha önceki askeri müdahalelere dayanak oluşturulan TSK İç Hizmet Kanunu’nun ilgili hükümleri hatırlatılmış ve “gerektiğinde görev silah kullanılarak yapılacaktır” denilmiştir. Brifingler gereken etkiyi göstermiş, başbakanlığın DYP lideri Çiller’e devri Cumhurbaşkanı Demirel tarafından engellenmiş, başını eski TOBB başkanı Yalım Erez’in çektiği 20’yi aşkın DYP milletvekili partisinden istifa edip, Hüsamettin Cindoruk’un başkanlığını yaptığı Demokrat Türkiye Partisi (DTP)’ne geçmesiyle hükümette yıkılmıştır. Daha sonra 30 Haziran 1997’de, Anavatan Partisi (ANAP) genel başkanı Mesut Yılmaz’ın başbakanlığında, ANAP-DSP-DTP’nin oluşturduğu ve bağımsızlarla, CHP’nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümetinin resmen kurulmasıyla 4 ay süren gerilim ve kriz önemli ölçüde yatışmıştır.

İslamcı Sermayenin Yukarı Doğru Hareketinin ‘Sakıncaları’

İslamcı sermayenin yükselişinin devletin üst düzey askeri ve sivil yöneticileri ve TÜSİAD’da temsil edilen büyük sermaye başta olmak üzere destekçisi olan kesimler için çeşitli sakıncalar oluşturduğu 28 Şubat sürecinde kurulan Batı Çalışma Grubu’nun raporlarına dayalı olarak hazırlanan, 11 Haziran 1997 tarihli Genel Kurmay Brifingi’nin metninden (*Radikal*, 12 Haziran 1997) ve basının konuya daha önce hiç olmadığı kadar gösterdiği ilgiden (*Milliyet*, 11-18 Mart 1997; *Milliyet* 07 Haziran 1997; *Hürriyet*, 06 Haziran 1997) gözlemlemek mümkündür.

İslamcı sermayenin yukarı doğru hareketinin ‘sakıncaları’nı beş ana noktada toplamak mümkündür.

1. İslamcı sermayeyi müdahalenin aktörlerinin nezdinde sakıncalı kılan nedenlerin başında, dini cemaatlere bağlı vakıf ve derneklerin odağında yer aldığı İslamcı çevrelerin cami, okul, özel üniversite, dershane, öğrenci yurdu yaptırmak, yoksula yardım gibi geleneksel sayılabilecek sosyo-kültürel faaliyetlerinin artan dinamizminin maddi olanaklarını yaratmış olmaları gelmektedir. Bulut, ordu kaynaklı bir istatistikte -büyük olasılıkla Batı Çalışma Grubu raporlarını kast ediyor olsa gerek-, söz konusu sermayenin "sırf eğitim, vakıf, sivil çalışma, parti faaliyeti" gibi etkinlikler için yarattığı fonun 15 milyar dolar olarak ifade edildiğini belirtmektedir (Bulut, 1999: 377). İslamcı amaçlara hizmet eden faaliyetler için sosyal fonlar yaratmak, bunların bireysel düzlemde kalması çok mümkün ve tercih edilir olmayan genelde bir cemaatle de ilişkilendirilmiş İslamcı kimliklerinin kurucu bir unsurudur.

2. MÜSİAD üyelerinin sayısı RP genel başkanı Necmettin Erbakan'ın başbakanlığındaki RP-DYP hükümetinin etkisiyle 2897'ye çıkmıştır. Kurulduğunda (1990) yaklaşık 1100 üyesi bulunan derneğin 7 yıllık sürede 2897 üye sayısına ulaşması, salt derneğin değil, İslami alt-ekonominin beslendiği sosyo-kültürel ilişki ağları ve iş yapma biçimlerinin de nasıl bir çekim merkezi haline geldiğinin göstergesidir. Bu tabloya Fettullah Gülen cemaatinin derneği İŞHAD'ın üyelerini de eklenirse İslamcı sermayenin yaptığı atılım daha iyi anlaşılacaktır. Çok yönlü bir dayanışma-destek mekanizması yaratan ilişki ağlarının da genişlemesi anlamına gelen bu göstergeler, özellikle Anadolu kentlerinde tekil girişimciler açısından İslamcı sermayenin bir parçası olmayı artan oranda teşvik etmiştir. Bu gelişme eğilimleriyle, klasik finans sermayesi ve piyasasının kredi-borç sisteminin dışında devinen İslami alt ekonominin, 50 Milyar Dolara yaklaştığı söylenen (*Radikal*, 13 Haziran 1997) istikrarlı genişlemesinin kapitalist birikim yasaları gereği kendi içinde büyük şirket-grup ve holdingler üretir duruma gelmesi, genel (üst-)ekonominin egemeni büyük İstanbul sermaye ve laik çevreler tarafından laik düzen ve sermaye içi dengeler açısından sakıncalı görülmüş olma ihtimali yüksektir.

Nitekim, Batı Çalışma Grubu'nun bir raporunda bunun göstergelerinin ortaya konulmuş olması anlamlıdır. Rapora göre söz konusu İslami etiketli şirketlerin 385'i büyük ölçeklidir. Büyük ölçeklilerin yarısından fazlasının (203 tanesi) tek bir cemaatle (Fethullah Gülen cemaatiyle) ilişkili şirketler olması da hem cemaatsel ilişki ağlarının ne kadar verimli bir birikim-büyüme kanalı yaratabildiğine, hem de İslamcı sermaye içinde bir merkezileşme eğiliminin varlığına işaret etmektedir.[13]

---

[13] Elbette bu raporlar hazırlanırken politik kaygıların gerçekliği objektif-bilimsel bir biçimde ortaya koyma kaygısının önüne geçtiği, bir takım verilerin şişirilmiş ya da abartılmış olacağı da akılda tutulmalıdır.

3. İslamcı sermayenin egemen sermaye bloğunca sakınca olarak görüldüğü daha net biçimde söylenebilecek bir yanı ise, onların en güçlü siyasi ve iktisadi örgütleri konumundaki RP ve MÜSİAD'ın söylemlerinde -geleneklerini muhafaza ederek kalkındıklarını söyledikleri- Güney Kore, Malezya gibi Uzak Doğu ülkelerinin kalkınma modelini öne çıkarıp, Türkiye büyük sermayesinin öteden beri içiçe geçtiği ABD ve AB sermayesiyle ilişkiler çerçevesini zorlayan eleştirel bir tavır sergilemesidir. MÜSİAD'ın RP'ye yakın olmalarının yanında, AB'yle entegrasyona karşı çıkmalarının Gülen Cemaati'ne bağlı şirketlerce ayrı derneklerde örgütlenmenin gerekçelerinden biri yapıldığını belirtmiştik. Onlara göre, gelişmek için Türkiye'nin yüzünü dönmesi gereken yer Batı'dan ziyade Doğu'dur. Oradaki "Müslüman kardeşlerimiz"le yapılacak bir birlik, Hristiyan Avrupa'ya göre daha tercih edilir bir seçenektir. Bu bağlamda Refahyol hükümetinin 28 Şubat'tan (1997) hemen önce, 5 Ocak 1997'de Çırağan Sarayı'nda düzenlediği D-8 zirvesinin sembolik bir önemi vardır. Nitekim, D-8 zirvesinin yabancı basında "İslam dünyası Batı'ya karşı birleşiyor" diye sunulduğu belirtilmektedir (*Türkiye*, 05.01.1997). Egemen sermaye bloğunun D-8'i AB projesine karşı geliştirilen bir açılım olarak gördüğü, AB'ye katılım projesinin gerek 28 Şubat'ta çıkan MGK bildirisinin irticai tehdide ilişkin dördüncü maddesinde belirtilmiş olmasından (*Cumhuriyet*, 01.03.1997), gerekse de yine aynı süreçte güncellenen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde Türkiye'nin stratejik önceliği olarak tariflenmesinden de anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri işlerin en azından AB projesine verilen toplumsal desteğin altını oyacak ciddi bir potansiyel tehdit oluşturduğu söylenebilir. Nitekim, dönemin Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilcisi Büyükelçi Michael Lake'de 12 Haziran 1997'de yaptığı bir konuşmada D-8 girişiminden duyduğu kaygıları: "D-8'ler girişimini başlatan Türkiye şu anda bir kulübün içinde bulunuyor ve bunun kurallarına uyması gerekir" diye vurgulamıştır (*Radikal*, 13 Haziran 1997).

İslamcı sermayenin en büyük örgütünün Batı'ya karşı sergilediği bu tavrın nedenlerine gelince, bunlardan en önemlisi Batılı (emperyalist) merkezlerle devletler ve şirketler düzleminde kurulan ilişkilerin gelişmesi ve derinleşmesini sağlayacak her hamlenin, nihai olarak -bu merkezlerin yanında- tekelci-büyük sermayenin gücüne güç katacağı, kendilerini (özellikle Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli sermayesini) gerileteceği konusundaki tarihsel bilgileridir. Bu bilginin kökleri Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu öncesinde TOBB içinde yaşanan iktidar kavgasına kadar götürülebilir[14]. So-

[14] 1960'ların hızlı sanayileşme döneminde, büyük burjuvazinin yıkıcı rekabetine ve ekonomide artan ağırlığına karşı Anadolu'nun küçük ve orta ölçekte iş yapan burjuvazisi arasında yükselen tepkiler, 1968'deki TOBB seçimlerini ithalat teşviklerini bunların lehine yönlendireceğini vaat eden Necmettin Erbakan'ın kazanmasını getirmişti. Adalet Partisi genel baş-

nuç olarak, Anadolu'nun 'ahlaklı kapitalist"lerinin örgütünün, RP ile birlikte, AB'ye katılım projesi karşısında alternatif arayışlarının adreslerinden biri olması MÜSİAD'ı ve onun bileşenlerini de 28 Şubat sürecinin bir hedefi haline getirdiği söylenebilir.

4. İslamcı sermayenin 'sakınca' yarattığı bir başka önemli nokta, bunların başarılarının İslamcıların sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki etkinliklerini hem maddi yardım biçiminde, hem de sembolik anlamda teşvik etmesidir. Faik Bulut, Hakan Yavuz gibi araştırmacıların da işaret ettiği gibi İslamcı sermayenin gösterdiği büyüme İslamcı hareket ve parti açısından önemli bir beslenme ve dinamizm kaynağıdır. Sembolik boyut İslamcılığın kamusal alandaki hegemonya kapasitesini arttırdığı için özel bir önem taşımaktadır. Timur Kuran İslam ekonomisi kavramını ortaya atan Pakistanlı düşünür Seyyid Ebu'l-A'la Mevdudi'ye giderek bunu şu sözlerle açıklıyor: "İslami ekonomik etkinlikler, ekonomiyle dinin birbirinden ayrılması ilkesine meydan okumakta, çağdaş uygarlığın laikleştirdiği bir alanda İslam'a söz tanımakta ve İslami ekonomik hayatın özelliklerini ortaya koyarak yabancı kültürel etkinliklere set çekilmesine yardımcı olmaktadır."

Kapitalizmin alternatifsizliğini Türkiye'de 1960'lardan beri belki de en güçlü biçimde yaygınlaştırdığı, zengin olmanın en geçer akçe olduğu bir dönemde, dini ve sosyo-kültürel ağları kullanarak sistem içinde alternatif bir birikim yoluna giren bir sermaye çevresinin yakaladığı başarının sembolik etkisinin toplumsal, siyasal ve kültürel boyutta katlamalı etkiler yaratacağı da rahatlıkla söylenebilir. İslamcı adayların pek çok Anadolu kentinde 1994'ten beri her belediye seçiminde daha yüksek oy almasıyla dışa vuran yerel hegemonyası, başka faktörlerin yanında, bu sembolik etkinin de bir sonucu gibi gözükmektedir[15].

5. Biraz spekülatifmiş gibi gözükse de İslamcı sermayenin bazı unsurlarının birikim sağlama yöntemlerinin de egemen sermaye çevrelerinde rahatsızlık yaratarak, 28 Şubat'ta kendilerine bir balans ayarı çekilmesine neden olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Kombassan, Yimpaş, İttifak Kimpaş, Jet Group gibi holdinglerin yurt içinden ve özellikle de Avrupa'da yaşayan gurbetçilerden -hiçbir resmi belgeye dayanmadan - döviz toplamak biçiminde ger-

kanı ve Başbakan Süleyman Demirel bu seçimi geçersiz sayınca, 1969-1970'de kurulacak Milli Nizam Partisi (MNP) ve Demokratik Parti'nin kuruluşuyla sonuçlanacak bir süreci de başlatmış oldu.

15 Nitekim, bu kentlerden biri olan Kayseri'de, 2003 yılında bir akademik çalışma kapsamında, kendini modern bir insan olarak tanımlayan genç bir işadamıyla yaptığımız mülakatta, kendisi gibi İslamcı olmayan pek çok kişinin son yıllarda, toplumsal konumlarını muhafaza etmek için yaşam tarzlarını ciddi biçimde değiştirdiklerini (içkiyi bıraktıklarını, Cuma namazlarını kaçırmadıklarını, dini oturmalara katılmaya başladıklarını, hatta Umre'ye gittiklerini) söylemesi bu durumun özeti gibidir.

çekleşen[16] sermaye birikim tarzının, Türkiye sermayesinin geneline kullanacağı yeni maddi olanaklar sunsa da sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkilerde/hiyerarşilerde değişiklikler yaratmaya başladığı andan itibaren egemen sınıf bloğunun sürece müdahale etmesi beklenir. Tıpkı, 1990'lı yıllarda Güneydoğu Anadolu'daki "düşük yoğunluklu savaşta" uyuşturucu, silah kaçakçılığı ve çeteleşme faaliyetleriyle zenginleştikleri iddia edilen Erol Evcil, Hayyam Garipoğlu, Korkmaz Yiğit gibi sermayedarların ekonomide artan etkinliklerinin yarattığı rahatsızlık gibi, söz konusu İslamcı holdinglerin ihalelere girip özelleştirme pastasından pay kapmaya başlayacak kadar büyümelerinin (örneğin Kombassan Petlas ihalesini kazanmıştır) de egemen çevrelerde bir rahatsızlık yaratmış olma ihtimali yüksektir. Genelkurmay Başkanlığı'nda 11 Haziran 1997'de düzenlenen medya mensuplarının katıldığı -ve hükümete çekil baskısı anlamı taşıyan- irtica brifinginin metnindeki, "Özelleştirme kapsamında yapılan ihalelerde, irticai kesim yanlısı şirketlere öncelik verildiği ve bu şirketlerin başta enerji olmak üzere stratejik öneme haiz sektörlerdeki ihalelere ilgi duyduğu ve birleşerek güç oluşturmaya yönelik çalıştıkları hususu açık kaynaklarda yer almıştır" ifadesi egemen çevrelerdeki bu rahatsızlığın dışa vurumu sayılabilir. Söz konusu brifing metninde rakamlarla değinilen, iki gün sonra da gazetelere servis edilen '100 İslamcı patron listesi'ne göre, serveti 100 Trilyon Türk Lirası'ndan (dönemin döviz endeksiyle 700 Milyon Dolar'dan) fazla olduğu belirtilen en zengin altı 'İslamcı patron'dan üçü finansmanını bu sistemle sağlayan holding/şirketler gruplarının başındakilerdir (*Radikal*, 13 Haziran 1997).

Bunlara dikkatle bakıldığında birinci dışındakilerin daha ziyade, büyük/tekelci sermaye mantığı açısından arz ettiği 'sakıncalar' olduğu fark edilecektir. Bu nedenle de, İslamcı sermayenin gelişme dinamiklerinin törpülenerek dizginlenmesi işi -TÜSİAD'ın başını çektiği beşli 'sivil inisiyatif'le desteklenen- 28 Şubat'ı yapan aktörler açısından önemsenen bir müdahale alanı olmuştur.

'Sakıncalar'ın Giderilmesi

İslamcı sermayeye yönelik balans ayarının önemli bir boyutunu, bunların birikim düzeyiyle yüzlerini döndükleri, örnek aldıkları holdinglerin/şirket gruplarının) tasfiye edilmesi ya da en azından geriletilmesi oluşturmuştur. Dolayısıyla bu süreçte mızrağın sivri ucunda birikimini asıl olarak kâr payı sistemiyle (büyük ölçüde de Avrupa'dan) sağlayan Kombassan, Jet Group,

---

[16] Hepsine haksızlık etmemek gerekir sonradan bazılarının bünyesindeki şirketlerin bir kısmının yalnızca kâğıt üzerinde var olduğu anlaşılan söz konusu İslami "Holding"lerin kullandıkları bu sistem İslami Katılım Ortaklığı ya da kâr Payı Sistemi diye anılmaktadır.

Yimpaş, İttifak, Büyük Anadolu, Kimpaş gibi holdingler vardı. Sürecin nasıl işlediğine gelince, önce kâr payı sisteminde çarkın dönmesinin koşulu olan yeni döviz girişleri azaltılmaya ve yavaşlatılmaya çalışıldı. Sistemin palazlanmasına moral itki sağlayan İslamcı mobilizasyonu duraklatması nedeniyle 28 Şubat sürecinin bu yavaşlamada kendi başına özgül bir etkisi olduğu söylenebilir. Bunun yanında, 28 Şubat'ın en gergin günlerinde (Haziran 1997'de) Kombassan ve Yimpaş'ın yurtdışından para taşıyan kuryelerinin havaalanlarında yanlarında yüksek miktarda altın ve dövizle yakalanmalarının medyada geniş yankı bulması da bu holdingler için işlerin eskisi gibi yürümeyeceğinin göstergeleriydi.

Siyasal atmosferin değişmesinin sermaye akışında yarattığı ürkekliğin yanında, bu süreçte Almanya başta olmak üzere yabancı ülkelerle ortak diplomatik girişimlerin de yardımıyla dışarıdan para transferinin kayıtdışılığı üzerinden kriminalleştirilmesi, holdinglerin kuryeler yakalandıktan sonra polis ve maliye baskınlarıyla yasal takibata alınması, Sermaye Piyasası Kurulu'nun bu holdinglerin yöneticilerini usulsüz işlemleri yüzünden mahkemeye vermesi gibi yollarla sisteme yeni para girişlerinin ciddi biçimde kısıtlandığı anlaşılmaktadır. Para akışının bu şekilde kısıtlanması önemli bir kısmı zaten bir furya olarak geliştiği için el yordamıyla yönetilen bu holdingleri, mudilerine ve iş yaptıkları alacaklılara borçlarını ödeyemez duruma getirerek, içlerinin boşalmasına yol açtı ve iflasın eşiğine taşıdı. Bunu, medyanın mudilerin süreç içinde kaçınılmaz biçimde açığa çıkan ve bir kısmı da yargıya intikal eden şikayetlerini holdinglerin (ve kullandıkları sistemin) olumsuzluğunun sistematik teşhiri izledi. Çok geçmeden yaşanan Kasım 2000-Şubat 2001 krizi ise bu holdinglerin çoğu için oyunun bitiş düdüğü oldu. Ayakta kalanlarsa daha sıkı sosyal (cemaatsel) kabuklarına çekilerek küçülme yoluna gitti ve tehdit edici bir güç olmaktan çıktı.

İslamcı sermayeye dönük bir müdahale de Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından MÜSİAD'a, dönemin MÜSİAD başkanı Erol Yarar'ın 4 Ekim 1997'de derneğin Meslek Komiteleri İstişare Toplantısı'nda yaptığı konuşma nedeniyle, kapatma davası açılması oldu. İddianamede, Yarar'ın Refahyol yerine gelen Yılmaz başbakanlığındaki "milli mutabakat hükümeti"nin yasalaştırmaya çalıştığı 8 yıllık kesintisiz temel eğitim ve TCK'nın kaldırılan 163. maddesinin yeni bir yasayla geri getirilmesi yönündeki hazırlıklarla kesin dinsiz hayata geçişin hukuki altyapısının oluşturulduğunu, bunları sahiplenenlere karşı demokratik istiklal mücadelesini başlatacaklarını, bu kafaların mutlaka değiştirilmesi gereken kafalar olduğunu, buna rağmen adam olmazlarsa kafalarının kopartılacağını söylediği aktarılmıştır (*Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1998). Bu sert sözler üzerine açılan dava daha sonra DGM'lerin kaldırılması nedeniyle düşmüşse de da-

vanın, Yarar'ın 1990'dan beri sürdürdüğü başkanlık görevini 1999'da Ali Bayramoğlu'na bırakması nedeniyle sembolik bir anlam taşıdığı söylenebilir. Yarar da görevi bıraktığı genel kurul toplantısında yaptığı konuşmada, ayrılmasından bazılarının memnun olabileceğini ifade ederek, ancak bundan sonraki konuşmaları MÜSİAD'ı bağlamayacağı için, kendi adına rahat konuşacağını belirtmiştir. Bu sözler dikkatle okunduğunda, Yarar'ın başkanlıktan ayrılmasından memnun olanların yalnızca davayı açanlarla sınırlı olmadığını, MÜSİAD içinden de demeçlerine tepki gösteren birilerinin bulunduğu anlamı da çıkartılabilir. Yeni başkan Ali Bayramoğlu döneminde derneğin (ve İslamcı sermayenin) o dönemde zayıf karnı haline gelmiş olan, İslami holdinglerle 6 Mart 2000 tarihinde yapılan toplantı önemlidir. Dernek yönetiminin üye 15 çok ortaklı holdingle yaptığı bu toplantının ertesinde, dernek hisse senedi pazarlamada İslam adının kullanılmasını yasaklayacak, söz konusu holdinglerden Jet Group başkanı Fadıl Akgündüz üyelikten çıkartılacak, birçok üye de istifaya zorlanacaktır.

Büyük ölçüde "holdingler" üzerinde yoğunlaşan ancak, Fettullah Gülen'e "rejimi yıkmak için teşekkül oluşturmak" suçlamasıyla dava açılması, Gülen'in ABD'ye, İskenderpaşa Cemaati lideri Esat Coşan'ın Avustralya'ya kaçmak durumunda bırakılması (ki Coşan 1990'da bu ülkede geçirdiği bir trafik kazası sonrası hayatını kaybetmiştir), önce RP ardından FP'nin kapatılması gibi gelişmeleri de kapsayan bu manevralar, İslamcı sermayenin diğer önemli grubunu oluşturan Organize Sanayi Bölgelerinde (OSB) gelişen KOBİ sahipleri ve İslamcı belediyelerden beslenen şirketleri de hizaya getirdi. Kendilerine çizilen sınırlarla, biçilen rollere razı oldular. Bunun göstergesi, 18 Nisan 1999'da yapılan genel ve yerel seçimleriydi. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının yarattığı rüzgarı da arkasına alan sol ve sağ milliyetçi partilerin (DSP ve MHP) 1. ve 2. partiler olarak çıktığı bu seçimde Milli Görüş'ün partisi FP önceki seçimde RP'nin aldığından %10 daha az oy alarak %15'e gerilemişti. KOBİ sahipleriyle belediyelerden beslenenlerin odağında olduğu İslamcı Anadolu sermayesinin bu geri çekilişi -ki bu 1994'te kazandıkları belediyelerin çoğunu elinde tutarak olan bir çekiliştir[17]-, İslamcı siyaset üzerinde söylemlerini yumuşatmaları yönünde bir basınç oluşturduğu için önemli bir durumdur. Gerginlik ve çatışma yerine muhafazakârlığın güvenli limanına çekilmenin, siyasi aktörlerden çok bu kesimin tercihi olduğu da rahatlıkla söylenebilir. KOBİ sahipleri ve belediyelerden beslenen burjuvaların böylesi bir geri çekilme tavrı içine girmelerinin başlıca nedeni sınıfsal konumlarında 1990'lı yıllarda söz konusu olan değişimdir.

Burjuvalaşan bu kesim, geleneksel küçük burjuvazi denebilecek esnaf ve zanaatkâr kesiminden sınıfsal anlamda farklılaştıkça, onların kimi

---

17 FP belediye başkanlığı düzeyinde %18.42 ile en fazla oy alan parti olmuştur.

kriz/gerilim anlarında söylem düzeyinde sahiplendiği radikalizminden de uzaklaşmıştır. Nitekim, Yasin Aktay'ın AKP tercihinin, "Türkiye'nin yürüyen sistemi içinde istediği zaman çekip gidemeyecek kadar eklemlenmiş yeni sosyal ve sınıfsal tabakaların rasyonalitesini temsil ettiği" saptaması da bu durumu İslamcı kanattan teyit etmektedir. İslamcı ideolojinin geleneksel kapsayıcı ve eşitlikçi rasyonalitesini terk etmiş gözüken bu kesimin aynı şekilde gerektiğinde talep ve çıkarlarını MÜSİAD yerine TOBB üzerinden dillendirmeyi tercih edebilmek gibi burjuva kıvraklıkları kazandıkları da söylenebilir. Örneğin büyük İstanbul sermayenin krizlerden dolayı ödeyemez duruma düştüğü borçlarının devletçe yeniden yapılandırılıp, uzun vadeye yayılmasını getiren İstanbul Yaklaşımı'na benzer bir Anadolu Yaklaşımı'nın geliştirilip uygulanması talebinin TOBB üzerinden gündeme getirilmeye çalışılması böyle bir şeydir.

Bütün bunlar sonucunda, 28 Şubat sürecinin iradi, Kasım 2000-Şubat 2001 ekonomik krizlerinin nesnel (kendiliğinden) etkisiyle İslamcı sermayenin büyük İstanbul sermayesinden özerk ve rakip bir aktör olmaktan uzaklaştığı da söylenebilir. Ancak sosyo-ekonomik açılardan etkinliği sınırlandırılan bu kesimin, FP sonrasındaki ayrışma sürecinde İslamcı siyasal kadrolar üzerindeki etkisinin şaşırtıcı biçimde arttığı görüldü.

Sonuç Yerine: İslamcı Sermayenin Gelişme Seyrinin Toplumsal ve Siyasal Yansımaları

Asıl ivmesini 1980'lerde Turgut Özal'ın iktisaden liberal toplumsal olarak ılımlı İslamcı kimi politikaları ve uygulamalarından alan İslamcı sermaye 1990'larda ANAP'ın muhafazakâr kesimini de kapsayarak güçlenen RP'nin parlamenter siyasetteki yükselişiyle ciddi bir gelişme dinamiği yakalamıştır. 1990'dan itibaren ağırlıkla MÜSİAD'da temsil edilen bu kesim, İslamcılık paydasında hareket edip bir alt ekonomi oluşturmakla birlikte içinde zaman içinde aralarındaki farklılıklar belirginleşecek çeşitli unsurları barındıran bir kesimdir. İçinde çıplak anlamda cemaat sermayesi vardır, önemli bir kısmı yine bunlarla kesişen Anadolu'nun yeni sanayicileri olarak tanımlanabilecek, 1990'larda faaliyete geçen Organize Sanayi Bölgelerinde yerel-üstü sermayeye dönük üretim yaparak büyüyen KOBİ sahipleri, 1994 sonrasında belediye olanaklarıyla serpilen inşaat ve ticaret burjuvazisi ve sermaye birikimini yurt içi ve dışından topladığı paraları kullanarak yapan ve adlarına 'holding' denen şirketler vardır.[18] Bu kesimin gelişmesi İslamcı hareketin

[18] Örneğin çoğunluğu Konya ve İstanbul merkezli olan bu holdinglerin Milli Görüş'ün Avrupa'daki (Avrupa Milli Görüş Teşkilatı-AMGT) gücü nedeniyle "Gelenekçiler" denilen

siyasal ve toplumsal alanda faaliyet yürüten aktörleri olan dini cemaatlerin (onlara bağlı vakıf ve derneklerin) ve partiler için geniş bir beslenme kanalı yaratmıştır. Bunun yanında, medya, kültür-sanat alanlarında cemaat ve partiden özerk bir kamusal alanın araçlarının gelişmesini yeni bir İslamcı entelektüel kesimin oluşmasını da getiren bu gelişmeler, bir yandan bu zenginleşen kesimle entelektüel kesimin günümüz kapitalizminin rasyonalitesi ve zamanıyla paralel, yeni bir yaşam tarzını geliştirmeye başlamalarına neden olmuştur. İslamcı sermayenin yükselişinin, emekçi ve yoksul kesimlere dönük sosyal ve kültürel boyutunda ise yoksula yardım faaliyetleri, kuran kursları, cemaatleşme, türbanın yaygınlaşması gibi geleneksel-kültürel ilişki ağları içine gömülmek gibi bununla çelişen bir gelişme söz konusu olmaktadır. Ancak, bu çelişki belediyeler, tarikat ve cemaatler, güçlü İslamcı parti ve örgütlü İslami sermayenin birbiriyle ilişkili faaliyetleriyle yumuşatılmaktadır.

İslamcı zenginler ve entelektüel kesimlerin yaşam pratikleriyle (bunlara İslamın yeni kamusal yüzleri denmektedir) şekillenen kendine özgü modernleşme-burjuvalaşma biçimi, bu kesimin yerel ve ulusal siyasetteki hegemonya kapasitesini arttıran etkiler yapmaktadır. Ordu merkezli 28 Şubat Süreci ise komünizm ve bölücülük tehlikesinin ortadan kaldırılmasına kanaat getirildikten sonra, devlete ve siyasal sisteme yeniden bir şekil vermeyi, bunu yaparken de 1980'lerden beri güçlenmelerine olanak sağlanan yahut göz yumulan İslamcı kesimlerin (ve onların yükselişinin ürünü olan yukarıdan sıraladığımız bütün bu çelişkili gelişmelerin) kontrol altına alınarak, rejim ve egemen sınıf bloğu açısından sorun yaratan/yaratacak boyutlarının törpülenmesini ve İslamcı siyaset ve sermayeyi kendi istediği sınırlara çekmeyi hedefleyen bir askeri müdahaleydi. Bu müdahale sonucunda, başka şeylerin yanında İslamcı sermayenin yükselişinin özellikle tekelci sermaye mantığı açısından sakınca oluşturan boyutları törpülenmiş, bu kesim de bu müdahaleye karşı fazlaca direnme göstermeyip, "hizaya gel" çağrısına büyük ölçüde uymuştur. Bu bir geri çekiliş anlamına gelmektedir ve siyasal yansımaları, 'Yenilikçi Kanat' diye anılan ekibin 28 Şubat süreciyle RP'nin kapatılması sonrasında kurulan Fazilet Partisi (FP)'nin ilk seçimli kongresinde, Milli Görüş'ün çekirdek kadrosunun adayı Recai Kutan'ın karşısına Abdullah Gül'ü genel başkan adayı olarak çıkarabilmesi ve FP'nin kapatılması sonrasında yaşanan ayrışma sırasında da hareketin gövdesini AKP'ye taşıyabilmesinde bu gelişmelerin önemli ölçüde pay sahibi olduğu söylenebilir. Net biçimde tarif etmek gerekirse, ayrışmanın -aynı anlama gelmek üzere yenilikçi ekibin- arkasında; İslamcı sermayenin 'holding'lere göre

Necmettin Erbakan ekibiyle arasını iyi tutmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu kesimin 28 Şubat'ın sillesini en fazla yiyen ekip olmasının bir nedeninin de bu olduğu söylenebilir.

daha yerli unsurları diyebileceğimiz OSB'lerde dokuma-tekstil, mobilya ve gıda sektörlerinde zenginleşen KOBİ sahipleri ve belediye olanaklarını, cemaat ilişki ve ağlarını etkin biçimde kullanarak perakende ticaret, inşaat gibi kentsel tüketim ve rant alanlarında faaliyet yürüten yeni burjuvalaşan kesim yer almaktadır.

RP-FP'nin orta ve alt düzey yönetici kadrolarının, Milli Görüş hareketi'nin devamcısı olduğunu söyleyen Saadet Partisi (SP) yerine, kendisini başlarda "Müslüman demokrat", bir süre sonra da "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlayan AKP'de siyaset yapmayı seçmesinde olduğu kadar, yeni kurulan bu partinin FP'nin 1999 seçimlerinde aldığı %15 düzeyindeki oy oranını 1984'ten beri en yüksek oy oranına ulaşan (%34) bir siyasi parti olmasında, kendi yorumunu katsa da hareket içinde 1990'larda elde ettiği olanaklarla palazlanan üst sınıflar ve eğitimli kesimlerin böyle bir modernleşme-burjuvalaşma deneyimi içine girmiş olmasıyla, bunun görüngülerinin yaratılan bu dışa dönük kamusal alan üzerinden yerel ve ulusal ölçekte genel kamusal alana hegemonya kapasitesini arttıracak şekilde taşınmasının etkili olduğu açıktır.

Kaynakça

Akçay, Y., "İslamcılığın mümkün ve meşru dili: Muhafazakârlık", *Karizma Dergisi*, 17, 2004, ss. 21-33.

Akfırat, A., "ABD Emperyalizminin bir aleti olarak Fettullah Gülen örgütü", içinde *Batı ve İrtica*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 340-360.

Berkan, İ., (1997), "Batı Çalışma Grubu ve meleklerin cinsiyeti", *Radikal Gazetesi*, 13.06.1997.

Bora, T. ve K. Can, *Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Bölük, M., *El Tayyip, "Rüzgardan Kasırgaya"*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2002.

Buğra, A., "Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş Karşılaştırması", içinde *Sürekli Kriz Politikaları*, der. N. Balkan ve S. Savran, Metis Kitap, İstanbul, 2004b, ss. 126-147.

Bulut, F., *Tarikat Sermayesinin Yükselişi-İslam Ekonomisinin Eleştirisi*, Doruk Yayınları, Ankara, 1997.

Bulut, F., "Örgütün ekonomik kaynakları", içinde *Batı ve İrtica*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 361-385.

Çakır, R., *Ayet ve Slogan*, Metis Kitap, İstanbul, 1991.

Çakır, R., "Değişim Beklentisi Boşa Çıktı", *İktisat Dergisi,* Yıl 29, Sayı 343, 1993, ss. 12-13.

DPT, *İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler*, DPT Yayını, Ankara, 1999.

İŞHAD, www.ishad.org, ziyaret tarihi 30.09.2006.

HÜRSİAD, www.hursiad.org, ziyaret tarihi 30.09.2006.

Göle, N., "Towards an autonomization of politics and civil society in Turkey", içinde *Politics in the Third Turkish Republic*, der. M. Heper ve A. Evin, Westview Press, Boulder, 1994, ss. 213-222.

Kuran, T., *İslam'ın Ekonomik Yüzleri,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Navaro-Yashin, Y., "Uses and Abuses of 'State and Civil Society' in Contemporary Turkey", *New Perspectives on Turkey*, No.18 (Bahar), 1998.

Özdemir, Ş., *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi,* Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

Şencan, H., *İş Hayatında İslam İnsanı*, MÜSİAD Yayını, İstanbul, 1994.

Yavuz, M. H., *Modernleşen Müslümanlar*, Çev. A. Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği

Doç. Dr. Menderes Çınar*

I.

İslam da dahil herhangi bir dinin tarih dışı, tarihi aşan bir kavramsallaştırması yoktur. Din pratikleri, anlayışları ve kavramsallaştırmaları tarihseldir ve tam da bu nedenle insan/iktidar unsurunun etkisinden bağımsız değildir. Dolayısıyla, bir dinin o dine inananların değer, davranış ve tutumlarını belirlediğini söylemek; ancak insanın tarih yapma kapasitesini reddetmek anlamına gelir. Bu genel çerçeveden baktığımızda, Müslümanların siyasal değer, tutum ve davranışlarının temel belirleyicisinin İslam olduğu; ve çağdaş İslamcılığın da İslamın doğasından kaynaklanan, İslam'a içkin bir ruhun tarih boyunca gördüğümüz "diriliş" veya "canlanış" dönemlerinden en sonuncusu olduğu şeklindeki iddiaların doğruluğu tartışmalıdır. Tartışmalıdır, çünkü Oryantalistler tarafından yapılmış tarih üstü ya da tarih aşırı *(transhistorical)* bir İslam tanımına dayanmaktadır. Oryantalizm ise; inceleme nesnesini anlamaktan çok, onu üstün Batı medeniyeti karşısında bir eksiklikler toplamı olarak tanımlamaya odaklanmıştır.[1] Söz konusu Oryantalist yaklaşıma göre, İslam Hristiyanlığın aksine modernite ve demokrasi ile bağdaşmayan bir dindir, çünkü İslam sadece bir din değil, aynı zamanda hayatın bütün alanlarını düzenleyen bütüncül bir kurallar silsilesidir: İslam'da din ve devlet ayrımı yoktur; vatandaşlık, bireysellik, özerk kurumlar, top-

* Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

1 Armando Salvatore, *Islam and the Political Discourse of Modernity*, Ithaca Press, Berkshire, 1997.

lumun siyaset vasıtasıyla kuruluşuna katılım gibi modern değerler İslam'a yabancıdır. Dahası, İslam Müslümanların değer, tutum ve davranışlarını belirlediği için Müslüman ülkelerde yukarıda belirtilen değerlerin yerleşmesi mümkün değildir ya da ancak İslami değerler bastırılarak mümkün olabilir, ki bu da demokratik değildir.[2] Dolayısıyla, Müslüman ülkelerin en azından siyasal anlamda Batılılaşabilme olasılığı yoktur.

İslamcılık; İslamın değil, bazı Müslümanların içinde bulundukları siyasal ve toplumsal koşullarla etkileşiminin ve bilinçli çabalarının bir sonucudur. Bu nedenle İslamcılık ülkeden ülkeye ve İslamcı'dan İslamcı'ya büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Az gelişmiş ekonomik yapı, sosyal adaletsizlik, siyasal yozlaşma gibi koşullar mutlaka İslamcılığa yol açar gibi iddialar en iyi ihtimalle İslamcılığı anlamak açısından yetersizdir. Tam da bu nedenle, İslamcılık sorununun daha fazla modernleşme ve ekonomik gelişme ile çözülebileceği iddiası da tartışmalıdır. Siyasal alanın özerkliğini, siyasal yaratıcılığın önemini ve varolan gelişmelerin başka türlü de yaşanabileceğini reddeden bu tür iddialar, yoksulluk vs. gibi siyasetin konu edeceği "hammade" ile siyasetin kendisini karıştırmaktadır. Örneğin, İslamcı terörü sadece İslam ülkelerinde varoşlarda yaşayan umutsuz ve yoksul büyük bir genç nüfus ile açıklamak, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El-Kaide'nin kurucusunun neden Bin Laden gibi bir zengin olduğunu anlamamıza pek az katkıda bulunur. Örneğin, *telos*u demokrasi olmayan ve siyasal gündemi Platonik erdemli/iyi yöneticiler arayışını devam ettiren modernleştirici/Batılılaştırıcı elitler tarafından belirlenen toplumlarda, siyasal yozlaşma (yolsuzluk) olgusu ile demokrasi, şeffaflık ve hesap verebilirlik konularındaki eksiklikler arasında bir ilişki kurmak mümkün olmayacaktır. Bu durumda yolsuzluğu yönetici kişilerin/siyaset sınıfının ahlaksızlığına bağlayan ve ahlakı dindarlığa veya takvaya (Allah korkusuna) indirgeyen İslamcı popülist argumanlar seçmen kitlesi için ikna edici olabilecektir. 1990'lı yılların ortalarında İslamcı Refah Partisi'nin yükselişinde sadece sosyal adalet, yozlaşma ve ekonomik kalkınma sorunlarının varlığı değil, bu sorunların siyaset sınıfının geri kalanı tarafından seküler demokratikleşmeye elverişli bir şekilde sorun edilememesinin de etkisi vardır.

Ekonomik ve toplumsal koşullar İslamcıların siyasal alanda gündeme getireceği hammadeleri sağlar -ancak siyasal alanının özerkliğini ve İslamın İslamcı siyasetin tek belirleyicisi olmadığını dikkate aldığımızda, bu koşulların siyasal alanda dile getiriliş biçimleri İslamcı siyaset izleyen Müslümanların konumlarına bağlı olarak oluşturdukları tercihleriyle şekillenir. Diğer bir

[2] Oryantalist yaklaşımın ayrıntılı bir tartışması ve Müslüman ülkelerde demokrasi olasılıklarını sınırlayıcı bazı siyasal sonuçları için bkz. Menderes Çınar, *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Dipnot, Ankara, 2005.

deyişle, ülkeden ülkeye ve ülke içinde farklılaşan İslamcılıklardan bahsetmek gerekir. Dolayısıyla, İslamcı hareket yekpare bir bütün değildir. Aslen Nakşibendiliğin bir kolu olan Kadiri tarikatının lideri Haydar Baş bir siyasal parti kurup üçüncü dünyacı, izolasyonist, anti-kapitalist ve anti-AKP bir söylem tutturabilir. Fethullah Gülen cemaati ve Nakşibendiler ise globalleşmeden, AB ile bütünleşmeden yana bir tutum sergileyerek AKP'yi destekleyebilirler.[3] Gerçek Hayat dergisi üçüncü dünyacı Türk solu ile örtüşen bir çizgide AKP'yi eleştiren bir yayın politikası izlerken, Yeni Şafak gazetesi kayıtsız şartsız AKP'den yana çıkabilir. İslami hareketin sivil örgütleri olarak görülen Hak-İş ve MÜSİAD birbiriyle ve AKP ile değişik zaman ve konularda çatışabilir.[4] Dahası, İslamcılar yaşadığı tecrübeler, karşılaştığı fırsatlar, yaptığı stratejik hesaplar ve geçtiği siyasal öğrenme süreçleri sonucunda siyasal gündemlerini değiştirebilir. Batı karşıtı, üçüncü dünyacı, toplumu yukarıdan aşağıya İslamileştirmeye çalışan Milli Görüş Hareketi'nden, Batı yanlısı, global neoliberalizmle bütünleşmeye çalışan ve bireylerin İslami kimliğini vurgulayarak toplumda İslami görünürlüğüne ve/veya toplumun dolaylı İslamileşmesine izin veren Adalet ve Kalkınma Partisi olgusuna geçiş bu bağlamda anlanabilir.

II.

AKP'nin İslamcı olduğu ise izlediği siyaset itibarıyla tartışmalıdır. Aslında, Türkiye'de *İslamcı* bir siyasal hareketin varlığı bir açıdan tartışmalıdır. Ahmet Çiğdem, Türk İslamcılığının, İslami sistem ve İslami yaşam tarzı gibi sorular üzerine düşünen/tartışan entellektüel boyuttan yoksun, amaçları ve siyasal yönelimleri muğlak ve iktidar odaklı bir hareket olduğunundan bahseder.[5] Bu durumun Medine Vesikası tartışmasını başlatan Ali Bulaç gibi istisnalarının sayısı çok kısıtlı olmuştur.[6] Tarikatlerden Milli Görüş Hareketi'ne Türk İslamcılığına hakim olan kod iktidar-odaklılık olagelmiştir. Topluma özerk alanlar bırakmayan merkeziyetçi Türk siyasal sisteminin, iktidardan özerk yaşam alanları bırakmaması ve bu nedenle sadece İslamcıları

---

[3] Ahmet Kuru, "Globalization and Diversification of Islamic Movements: Three Turkish Cases," *Political Science Quarterly*, Vol: 120 (Mart 2005), ss. 253-274.

[4] MÜSİAD ve Hak-İş arasındaki gerilimler konusunda bkz. Burhanettin Duran ve Ergin Yıldırım, "Islamism, Trade Unionism and Civil Society: The Case of Hak-İş Labour Confederation in Turkey," *Middle Eastern Studies*, Vol: 41, ss. 227-248.

[5] Ahmet Çiğdem, *Taşra Epiği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

[6] Bulaç, günümüz toplumlarının Medine Vesikası temelinde düzenlenebileceğini iddia ediyordu. Bulaç'ın yayınladığı *Kitap* dergisinde başlattığı bu tartışma, daha sonra ağırlıklı olarak *Birikim* dergisinde sürmüştür. Bu konuda bkz. Menderes Çınar, "Çok Hukuklu Toplum: Kamusal Alana Veda Mı? Otantik Kimlik Politikasi Mı?," *Global Yerel Eksende Türkiye* içinde der. E. Fuat Keyman and Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 247-272.

değil, neredeyse bütün toplumu ve siyasetleri iktidar odaklı olmaya sevk etmesi, İslamcılıktaki iktidar odaklılığın bir nedeni olarak düşünülebilir. Bu açıdan, İslamcılık Türk siyasetinde bir istisna değildir. İktidar odaklılık ise; Milli Görüş Hareketi örneğinde olduğu gibi iktidarı ele geçirme şeklinde tezahür edebileceği gibi, tarikatler örneğinde gördüğümüz şekilde merkez-sağ siyasetleri destekleyerek yasadışı statünün getirdiği güvenlik sorunlarını aşmak şeklinde tezahür edebilir. Tarikatların girdiği türden oy karşılığı güvenlik şeklinde kurulan enformel patronaj ilişkileri ise iktidar odaklılığı yeniden ve yeniden üreten, modernleşmeyi ve demokratikleşmeyi geciktiren ilişkilerdir.

Bununla beraber, bütün tarikatların ve/veya cemaatlerin, bütün İslami sivil toplum ve/veya meslek örgütlerinin İslamcılığın siyasal arenadaki tek temsilcisi olan (yani iktidara yanaşmak yerine onu doğrudan elde etmek isteyen) Milli Görüş Hareketi'ni[7] desteklediklerini sanmak bir yanılgı olur. Tam tersine, Milli Görüş Hareketi ile Nakşibendi tarikatı hariç İslami/İslamcı hareketin kalanı arasında organik bir bağ yoktur. Erbakan önderliğinde başlayan Hareketi destekleyen Nurcular daha 1977 yılında "İslam siyasal amaçları gereçekleştirmek için araçsallaştırılıyor" iddiasıyla MSP'den ayrılmışlardır. Özellikle camii cemaatini aşıp kitleselleşmeye başladığı doksanlı yıllarda RP sadece toplumun laik kesimleri ile değil, İslami/İslamcı kesimin kalanıyla da çatışmıştır. Örneğin, Erbakan, Milli Görüş Hareketi ile başlangıcından itibaren organik bir bağı bulunan Nakşibendilik kolu ile bağlarını 1990'lı yılların ortalarında koparmıştır. Erbakan'ın "bize inanmayanlar patates dinindendir" şeklinde dini inancı tekeline alan ifadesi, biraz da Nakşibendi Şeyhi Esat Coşan'ın kendisini eleştiren sözlerine karşılıktır. Fakat bu, Milli Görüş'ün dinin siyasal arenadaki tek temsilcisi olma iddiasını/inancını ve bu nedenle bütün dini grupların ve (şuurlu) Müslümanların kendilerinin kurduğu siyasi partileri desteklemesi gerektiğini savunduğu gerçeğini değiştirmez. Aksi takdirde, Erbakan seçimleri Müslüman sayımı olarak değerlendirmezdi. Tam da bu nedenle, yani İslami kimliği tekeline alma çabası nedeniyle, Milli Görüş ile diğer İslami kesimler arasında bir gerilim ve çatışma vardır. Örneğin: Doğrudan siyasi iktidarı hedeflemeyen ve genel olarak başta Adalet Partisi olmak üzere merkez-sağ partilere yanaşan Nurcu Yeni Asya grubu kendi yayın organında siyasal iktidarı istemesi nedeniyle Milli Görüş'ün "güç"e dayandığını, oysa İslam'ın "hak"ka dayandığını,

[7] Laiklik karşıtlığı gerekçesiyle verilen kapatma kararları nedeniyle Milli Görüş Hareketi'nin siyasal arenadaki varlığı kesintilere uğramıştır. Hareketi temsil eden siyasi partiler şöyledir: Milli Nizam Partisi (26 Ocak 1970-20 Mayıs 1971); Milli Selamet Partisi (11 Ekim 1972-12 Eylül 1980); Refah Partisi (21 Eylül 1983-16 Ocak 1998); Fazilet Partisi (17 Aralık 1997-22 Haziran 2001); Saadet Partisi (20 Temmuz 2001-) ve Milli Görüş ile bağını kopardığını iddia eden eski Milli Görüşçülerin kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (14 Ağustos 2001).

dolayısıyla Milli Görüş'ün İslamla alakası olmadığını iddia edebilmiştir.[8] Buna karşılık, Milli Görüş'ün yayın organı Milli Gazete'de eski-Said, yeni-Said ayrımına göndermede bulunarak, en azından Said-i Nursilerden birine göre iktidar arayışı içinde siyaset yapmanın İslami/meşru olduğu savunulmuştur.[9] Yine 1990'lı yılların ortalarında İslami sermayenin en üst örgütü sayılan MÜSİAD, RP'nin büyük ortak olduğu koalisyon hükümetine verdiği desteği kısa sürede çekmiştir. Bunun üzerine Erbakan kendisine sadakatle bağlı olan işadamlarından oluşan Anadolu Aslanları Derneği'ni kurdurtmuştur. 28 Şubat süreci sırasında, Fethullah Hoca zaman zaman RP'yi/Erbakan'ı mahçup edebilecek demeçler vermiş ve Milli Görüş Hareketi'nin tam tersine İmam-Hatip orta okullarının kapatılmasının din eğitimin engellenmesi anlamına gelmediğini ifade etmiştir.

Milli Görüş Hareketi, içeriğinin ne olduğu tam olarak belli olmasa da bir İslamileştirme politikası izlemek için iktidar olmak istiyordu. Zira, Milli Görüş'ün söyleminden bir İslamileşme politikasının izleneceği anlaşılıyordu. Şöyle ki; Milli Görüş, *batıl* Batı medeniyeti karşısında *hak* İslam medeniyetini temsil ettiğini iddia ediyor ve Türkiye'nin bütün sorunlarının Tanzimat'tan itibaren izlenen Batılılaşma politikalarından kaynaklandığını savunuyordu. Sosyal adaletsizlik, ekonomik geri kalmışlık ve hatta demokrasi eksiklikleri gibi sorunların çözümü için Milli Görüş'ün önerdiği politika, bir çeşit İslamileşme politikasi olan *manevi kalkınma* idi. Laiklik ilkesi ve pratiği ise bu manevi kalkınmanın önündeki en büyük engeldi çünkü dini vicdanlara hapsediyordu. Manevi kalkınmayı engelleyen laiklik ilkesini ayakta tutan ise emperyalist ve Siyonist Batı ile işbirliği içinde bulunan bir komprador elitin iktidara el koymuş olmasıydı.

Milli Görüş, siyaset sınıfının kendileri dışında kalan bütün çizgilerini dahil ettiği bu komprador iktidar eliti sorununa odaklandı, onu hedef aldı ve onun yerine geçmek istedi. Ancak ne entellektüel bir zemine oturtulmuş İslami bir sistem vizyonu kurdu, ne de toplumun kendisinin inandığı anlamda Müslüman olmadığı gerçeğini kabul etti. Erbakan, toplumun Milli Görüşçü olmayan kesimlerini *şuursuz* Müslüman olarak tanımladı. Dahası, Milli Görüş Hareketi Türk laikliğinin dini vicdanlara hapsetmesini sorunsallaştırdı ama bunu gerçekleştirmek için inşaa edilen kurumsal yapıyı, yani dinin devlet tarafından kontrol edilmesini, çoğulculuğun ve dini tercihlerin kişiselliğinin tanınmamasını sorunsallaştırmadı. Dolayısıyla, Milli Görüş, devletin dini kontrol ettiği kurumsal yapıyı aslında değiştirmek değil, korumak istedi. Böylece, dinin vicdanların dışına taşınabilmesini, yani toplumu İslamileştirmeyi amaçlayan projesini devlet desteği ile yürürlüğe koya-

---

8 Metin Karabaşoğlu, "Ülkeyi Değil İlkeyi Esas Almak" *Yeni Asya*, 30 Nisan 1994.

9 Ahmet Akgül, "Bediuzzaman ve Siyaset" *Milli Gazete*, 10 Temmuz 1995.

bilecekti. Şevket Kazan'ın üstelik Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin kurduğu koalisyon hükümetinin (1996-1997) Adalet Bakanı olarak Kur'an okuyan mahkumların cezasında indirim yapma önerisi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bununla beraber, Milli Görüş'ün İslamileştirme projesinin içeriği belli değildi, çünkü Hareket belli bir ideoloji etrafında değil, belli bir kişi (Erbakan) etrafında toplanmıştı ve takipçilerinin zaman zaman dediği gibi "O ne diyorsa o"ydu veya "Hocanın bir bildiği var"dı. Dava Erbakan'ın kişiliğinde temsil ediliyor ve bu da iktidarı ele geçirmek önceliğini gerçekleştirmek için u-dönüşleri de dahil her türlü esnekliği gösterebilmeyi sağlıyordu. Bunlar aslında önceliğin "iktidarı ele geçirmeye" verildiğinin, yani, "iktidar" odaklılığın göstergesiydi. Zira, bir kez iktidar ele geçirildikten sonra "gerisi Allah kerim"di. Takipçilerden beklenen, parti hiyerarşisine kayıtsız şartsız itaat ve verilen direktifler doğrultusunda mobilize olmaktı. Muhtemelen bu nedenle, Erbakan "diğer partilerin seçmenleri varken; Refah Partisi'nin inananları var" demişti. Dolayısıyla, mutlak doğruyu bilen bir şuur merkezi olarak Erbakan ve yakın arkadaşları 28 Şubat sürecinde sadece Ordu ile değil, ister İslami isterse laik olsun toplumun diğer kesimleri ile de çatıştı ve İslami kimliği iktidarı ele geçirmek için bir araç olarak kullandığı görüntüsünü net bir şekilde verdi. Tam da bu nedenlerle, iktidarı ele geçirdiğinde, onu ne koruyabildi ne de kullanabildi.

III.

Muhtemelen bu başarısızlığa göndermede bulunarak AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan daha partisinin kuruluş aşamasında "Müslümanların nasıl siyaset yapacağını göstermek istiyoruz" mealinde bir söz söyledi. Erdoğan'ın bu sözlerle verdiği mesaj da iktidar odaklılığın göstergesi idi: iktidar olmak, geçmişten çıkarılan dersle iktidarda kalabilmek ve ülkeyi yönetmek esas öncelikti. Özellikle 28 Şubat süreci sonrasında, bu mesaj toplumun İslami/muhafazakâr kesimlerinde büyük karşılık buldu. Zira 28 Şubat sürecinde taşra kebapçılarının dahi iç düşman ilan edildiğini gören bu toplum kesimlerinde -asgari hak ve özgürlükleri garanti altına alan bir hukukun olmadığı durumda- kendi varoluşunu garanti etmenin başlıca yolunun güç kazanmak olduğu inancı giderek arttı. Yükselen yeni orta sınıf, kapitalistleşen tarikatlar, İslami sivil toplum örgütleri vd., yukarıdan aşağıya bir İslamileştirmeyi değil, iktidardan pay almak, bürokratik-merkeziyetçi laik devletin kısıtlayıcı/engelleyici müdahalelerinden kurtulmak, yani serbestlik istiyordu ki; bu AKP'nin kullandığı negatif özgürlükçü liberal dilin temelini oluşturmaktaydı. RP'nin aksine AKP'nin mevcut devlet yapısını koruyarak onun içeriğini

değişiren/İslamileştiren bir projesi olmadı. AKP kendi parti programında, devletin laik/Batılılaşmacı *içeriğine* değil, bu içeriğin sonucu oluştuğunu düşündüğü "tepeden-inmeci," "bürokratik-devletçi" "aşırı merkeziyetçi" *biçimine* odaklandı; devletin müdahale edebileceği alanlarını oldukça geniş tutan "merkeziyetçi" idari yapının "verimsizliğin" ve "toplumsal huzursuzlukların" kaynağı olarak gördü.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus, liberal dilin iktidar odaklılığın, iktidar olma ve iktidarda kalma gerekliliğinin bir sonucu olarak kullanılması ve bunun yarattığı ve yaratacağı çelişkilerdir. Bu çelişkiler dikkate alındığında, AKP'nin Türkiye'de bir liberalleştirme projesinin yüklenicisi olmak gibi bir işlevi ve misyonu yoktur. AKP'nin işlevi ve misyonu daha çok defansiftir: iktidar olarak ve iktidarda kalarak devletin muhafazakâr/İslami kesimleri 28 Şubat sürecindekine benzer bir şekilde cendere altına almasını engellemektir. Ancak "ağanın eli tutulmaz" deyiminde olduğu gibi Türk siyasi kültüründe iktidar olmanın, iktidar olduğunu göstermenin bir gerekliliği de nimet dağıtmaktır.

Nitekim, geçen süre içinde AKP Müslümanların nasıl siyaset yaptığını ve iktidarda kaldığını gösterdi. Geçen sürede gördüğümüz, demokratik reformizm, anti-demokratik muhafazakârlık, popülist milliyetçilik, global neoliberalizm, sosyal yardım, sadaka ve ekonomik istikrar karması bir iktidar stratejisi idi. 2002'den bu yana siyasal gelişmelere kabaca bir göz attığımızda AKP'nin tutarlı bir politika izlediğini söylemek imkansız. Bir taraftan ülkeyi global neoliberalizme eklemleyecek adımlar atılırken; diğer taraftan dini veya değil cemaatçi yapıyı güçlendiren ve devletin evrensel niteliğini zedeleyen eş-dost, akraba kapitalizmi uygulamaları gördük. Kapalı kapılar ardında, Galataport projesi Ofer'e, Ceyhan'da rafineri kurma projesinin Çalık'a verilmek istendi, isteniyor. AKP, iktidarın ilk yıllarında kamu ihalelerini düzenleyen yasada bir değişiklik yaparak üzerinde yükseldiği küçük ve orta boy sermayenin bu ihalelerden pay alabilmesini sağladı. Bunlar Türkiye'nin bütün siyasetlerinin izlediği ve cemaatçiliği güçlendiren patronaj politikaları. Böylece AKP büyük bir koalisyon oluşturmayı başardı ve oy oranını %47'ye taşıdı. AKP bu başaryı İslamcı bir gündem izleyerek sağlamadı ve sağlayamazdı. AKP bu başarıyı iktidar olarak sağladı; yani 28 Şubat sürecini benzeri bir kampanyayı önleyerek ve ihaleler, sosyal yardımlar, özelleştirmeler vasıtasıyla nimet dağıtarak sağladı. AKP, Koç grubuna Tüpraş'ı, Aydın Doğan'a Petrol Ofisi'ni ve Hilton'u, Oyak'a Erdemir'i, yeni muhafazakâr orta sınıfa güvenlik, serbestlik ve kayırma; liberallere bir tutam demokratik reform ve AB verdi. Böylece, kendisinin omurgasını oluşturan küçük ve muhafazakâr burjuvazinin, ki bu giderek kapitalistleşen cemaat ve tarikatları da içermektedir, önünü açtı ve gelişmesine katkıda bulundu. Fakat aynı zamanda, AKP zaten iktidar odaklı olan Türk İslamcılığının hemen hemen bü-

tün renklerini patronaj ağına entegre ederek, onların iktidar odaklılığını perçinledi. Böylece, İslamcı dernek, vakıf, cemaat ve tarikatlar "ideolojileri" dışında koruyacak "dünyalık"larını artırdırlar ya da iktidarın nimetlerinden istifade etmek için ideolojik bagajlarını boşalttılar. Bu durum Taha Akyol gibi bazı iyimser yorumculara göre; İslamcıların giderek sekülerleşmesi anlamına geliyordu ve modernleşme sürecinde ilerlemenin bir göstergesiydi. Böylesine iktidar bağımlısı bir modernleşmenin bir başka sonucu ise AKP destekçilerinin AKP'nin eleştirilmesine karşı gösterdikleri yüksek tahammülsüzlük düzeyi oldu ki, son yıllardaki toplumsal kutuplaşmaya laik muhalefetin stratejisi kadar bu tahammülsüzlüğün de katkısı vardır.

Bütün bunlar AKP İslami kimliğin sorunlarını dile getirmedi anlamına gelmez. RP'nin aksine AKP hiçbir zaman dini ve onun temsil ettiği "mutlak doğruyu" temsil etme iddiasında bulunmadı; siyaseti dine hizmetin bir aracı olarak görmedi ve İslami kimliğin başörtüsü/türban gibi sorunlarına öncelik vermedi, gündeme getirdiğinde de kişisel hak ve özgürlükler ve/veya negatif özgürlükler temelinde dile getirdi. Böylece, hem diğer İslami grupların varlığını tehdit etmedi ve onların desteğini kazandı, hem de kullandığı dil ile toplumun liberal denilen kesimlerinin desteğini elde etti. Bu durum, AKP'nin liberal denilen bu kesimlerle bir ittifak kurma çabasından çok, siyasal arenada temsilcisi olmayan bu kesimlerin AB projesini üstlendiği gerekçesiyle AKP'ye "sarılmasından" kaynaklandı.

İktidarı döneminde, AKP'nin türban/başörtüsü ve İmam-Hatip lisesi mezunlarının katsayı meseleleri dışında "İslamcı" sayılabilecek bir gündemi olduğunu söylemek zordur. Ancak, üniversitelerdeki başörtüsü/türban yasağına karşı çıkmak veya İmam-Hatip lisesi mezunlarının üniversiteye giriş sınavında karşılaştıkları katsayı sorununu çözerek din eğitiminin önünü açmak gibi gündemler ne derece İslamcı gündemlerdir? Türkiye toplumunun çimentosu dindir iddiası ne derece İslamcıdır? Bu meseleler ve söylemler merkez-sağ siyasetlerin de dile getirdiği gündem maddeleridir. Merkez sağ siyasetlerin farkı, "devlet" bu konularda kulak çektiğinde, söylemde olmasa bile eylemde devletin kırmızı çizgilerine uymak olmuştur. Merkez sağın *par excellance* temsilcisi Süleyman Demirel'in din ve laiklik konularındaki görüşlerinde 28 Şubat süreci öncesi ve sonrasında gördüğümüz tezatlık bunun en iyi göstergesidir. Yine 28 Şubat süreci sırasında "yukarıdan" önüne konulan politikalar kendi siyasal geleceğini tehdit etmeye başladığında "şeriata karşıyım diyemem" diyen Mesut Yılmaz, bugün otoriter bir laiklik anlayışını, üstelik İslamın Hrısiyanlıktan farklı bir din olması gerekçesiyle savunmaktadır. Dikkatli gözler merkez "sol" CHP lideri Deniz Baykal'ın da aslında üniversitelerde başörtüsü/türban yasağını savunmadığını göreceklerdir. 2002 seçimleri öncesinde Anadolu İslamı diyerek kitlelerle bağ kurmaya çalışan Baykal, AKP'nin MHP ile işbirliği içinde başörtü-

sü/türban yasağını kaldırmak için ilgili Anayasa maddelerinde değişiklik yapma girişiminde bulunduğu sırada bu yasağı savunmadı. Baykal'ın söylediği tek şey, bu yasağı AKP gibi rejime bağlılığı şüpheli olan bir partinin kaldıramayacağıydı.

IV.

Bununla beraber AKP'nin İslamcı bir parti olarak tanımlanmasının tek nedeni İslamcı gelenekten gelen siyasetçilerin kurduğu bir parti olması ve "bir kere İslamcı olanın her zaman İslamcı olması" iddiasını muhtemelen devlet büyüklerimiz benimsediği için bizim de kolaylıkla benimsemiş olmamız değildir. AKP İslamcı hareketler içinde dönüşümü en ileriye taşımış bir örnek olmasından dolayı da İslamcı olarak anılmak zorunda. Zira, İslamcı olmadığını kabul ederek AKP'yi başka ülkelerdeki İslamcı hareketlere model alınması gereken bir örnek olarak göstermek mümkün olmaz. Diğer bir deyişle, AKP'nin uluslararası arenada taşıdığı stratejik değer onun İslamcı olarak kategorize edilmesine bağlıdır. Uluslararası areneda AKP'yi "kıymetli" kılan ise onun Batı dostu, global neoliberalizm yanlısı olması ve demokratik/demokratikleştirici olarak algılanmasıdır. AKP'nin demokratikleştirici olduğu algısı 2004 yılı sonuna kadar izlediği hızlı reform politikalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, AKP'nin siyasal alanda var kalma mücadelesinin de demokratik bir yönü olduğu söylenebilir, fakat bunun kendi başına demokratikleştirici olmadığı unutulmamalıdır. Unutulmaması gereken bir başka husus, sadece hükümetinin ilk yıllarında izlediği reformcu politikalara odaklanarak AKP'nin demokratikleştirici olduğunu iddia etmenin, AKP'nin kalan zamanlardaki muhafazakârlığını göz ardı etmek anlamına geleceğidir. Diğer bir deyişle, AKP'yi sadece reformcu/demokratikleştirici bir parti olarak tanımlamak, ancak ve ancak söylemlerine ve eylemlerine bakarken seçici olmanın göstergesi olabilir.

Herhalükarda, AKP bütün dünyada ses getiren ve dikkat çeken bir tecrübedir. Bunun bir nedeni iktidarı ve muhalefeti ile otoriterizm tuzağından kurtulamayan Müslüman ülkelerde demokrasi penceresi açarak İslam ve demokrasinin uyumlu olmadığı iddiasını yanlışlama kapasitesi göstermesi ve bu vesile ile bir paradigma değişikliğine yol açabilecek değer üretme kapasitesidir. AKP'ye böyle bir kapasite atfetmenin ne derece gerçekçi olduğu ayrıca tartışılmalıdır, fakat böyle bir kapasite atfının olduğu yadsınamaz. Öyleyse, AKP tecrübesini farklı kılan nedir? AKP gibi değer üretme kapasitesi olan bir partinin Türkiye'den çıkmasını sağlayan şartlar nelerdir? Bu soruları ancak karşılaştırmalı çalışmalarla cevaplandırmaya yaklaşabiliriz ki; bu da başka bir incelemenin konusudur.

Alevilik Hendeğinde AKP'nin Devesi: "Alevi Açılımı" Neyi "Açıyor" *

Doç. Dr. Ayhan Yalçınkaya**

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir Alevi sorunu vardır. Bu sorun, merkezinde devletin bulunduğu ve AB'den ABD'ye kadar bütün çok uluslu aktörlerin de dahil olduğu, radikal İslami tehdit, Kürt sorunu, yükselen ve hatta artık açıkça bir şovenizm olarak kendini gösteren milliyetçilik ve yurttaşlık eksenli sorunlarla örülmüş bir Alevilik sorunudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları olarak Alevilerin de bir Alevi sorunu vardır. Alevilerin geleneksel toplumsal kurumlarını ve bu kurumlar eliyle üretilen ritüel Aleviliği "kaybetmesiyle" ortaya çıkan, modernleşmeyle her düzeyde hesaplaşmaya dayalı doğrudan Alevilerin Alevi sorunu. Ama her iki sorunun da özgüllüğünü kavrayabilmek bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nin Alevi sorunuyla Alevilerin Alevi sorununu birbirine karıştırmamak gerekirken yaygınlıkla karşılaşılan eğilim bu ikisinin birbirine indirgenmesidir. Elbette sorunların olgu-

* Bu yazı, İletişim Yayınları'ndan Tanıl Bora'nın *Modern Siyasal Düşünce* dizisi için, belli başlı ana akım siyasal eğilimlerin Alevilik sorunu karşısındaki konumlanmalarını tartışan bir yazı talep etmesi üzerine kaleme alınmaya başlanmış ama sonradan Aleviliğin siyasal antropolojisi üzerine çok uzun soluklu bir kitap projesine dönüşmüş bir çalışmanın alt bölümlerinden bir parçadır. Bir başka parça, adını andığım dizi için adı geçen tarafından yayınlanacaktır. Burada 2007 yılının sonbaharından 2008 ilkbahar sonuna kadar yoğun tartışmalara neden olan AKP'nin Alevi paketiyle sınırlı kalındığı için, ilgili parça buna göre yeniden biçimlendirilmiş, örnekler epeyce azaltılmış, özellikle çalışmanın temel kavramsal çerçevesini inşaya dönük kavramsal girişimlere bu yazıda yer verilmemiştir.

** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

sal düzeyde farklılığına işaret etmek, farklı olgusallıkların siyasal eksen üzerinde birleştirilmesinin kuramsal olanaksızlığını işaret etmemektedir. Aksine, farklı olgusallıkların belirli siyasal çerçeveler ya da eksenler üzerinde/içinde birleştirilmesinin ya da birbirine indirgenmesinin doğrudan siyasal bir tutumun ifadesi ya da bir siyasal zihniyet haritasının vazgeçilmez parçası olabileceği olasılığını belirtmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Alevi sorunuyla Alevilerin Alevi sorunu, kuşku yok ki yalnızca soyutlama düzeyinde ya da çeşitli siyasal eksenler doğrultusunda bitiştirilmemekte; aynı zamanda, doğrudan olgusal düzeyde de iki ayrı sorun çeşitli bitişkenlikler sergilemektedir. Bu açıdan, bir yandan doğrudan olgusallıklar düzeyinde bitişkenlikler gözlenirken, aynı anda ayrıştırmanın öneminin ve kaçınılmazlığının vurgulanmasıyla bunu dayatan siyasal zihniyet haritalarının işaret edilmesi, "Alevilik sorunu" olarak uzunca bir zamandır kodlanan sorunun karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu göstermesi bakımından yeterince anlamlıdır.

Burada ele alınması hedeflenen sorun AKP hükümeti nezdinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Alevilik sorunudur; Alevilerin Alevilik sorunu değil. Ancak ele alınacak sorun tartışılırken yukarda belirtilen nedenlerle, ister istemez Aleviliğin Alevilik sorunuyla yer yer ilişki kurmak kaçınılmaz olarak karşılaşılabilen bir durum olabilir. Böylesi kaçınılmaz karşılaşma anlarında, en azından bu kısımla sınırlı olarak, tartışmanın omurgasının bu olmadığı/olmayacağını bir kenar notu olarak şimdiden belirtmeliyim.

Bir sorunu sorun olarak kavrıyorsak, daha baştan sorunun gizemselleştirilmesinin ve "özcü", sağlıksız ama her halükarda, başka türden "-gibi yapışların", örneğin Türkiye'de tecrübe edildiği haliyle cumhuriyetçi olmadığını, sorunun kaynağının tam da cumhuriyetin bu biçimi olduğunu iddia etse de, doğrudan "bu haliyle cumhuriyetçi" olan liberal-sünni ve sünni-muhafazakâr bakış açılarının, siyaset yapma biçimlerinin tutsağı olmaktan kaçınmak istiyorsak, öncelikle sorunu belirli bir tarihsel-coğrafyasal ve toplumsal zemin üzerinde tanımlamanın kaçınılmazlığı açıktır. Bu uyarı doğrultusunda, cumhuriyetin Alevi sorunundan söz etmek, cumhuriyetin kuruluşuna içkin kimi özelliklere atıf yapmayı kaçınılmaz kılıyorsa da, bunun anlamı Alevi sorununun cumhuriyet tarafından yaratıldığı, cumhuriyete özsel olarak içkin olduğu değildir. Böylesi bir özsellik ya da içkinlik arayışı, ister istemez cumhuriyete ilişkin yaklaşımı da yatay olarak kesecektir. Bunun anlamı, cumhuriyete içkin kimi özelliklerin ve özellikle cumhuriyetçi siyaset eyleme biçiminin, kaçınılmaz olarak, *belirli bir tarihsel ve toplumsal çerçevenin varlık koşulu altında*, Alevi sorununun ortaya çıkmasında ve aynı anda bu sorunla cumhuriyetin yüzleşmesinin ya da cumhuriyetin Alevilikle "kafa kafaya" gelmesinin kaçınılmazlığında önemli bir pay sahibi olduğu-

dur. Kuşkusuz cumhuriyetin Alevi sorunu Alevilerin somut varlığından ve bu somutluğun geçirdiği dönüşümden bağımsız olarak kavranamaz. "Alevilik sorunu" olarak nitelenen sorun, ancak bu ikisinin karşılıklı geçirdiği dönüşümler ve bu dönüşümler ölçeğinde seyreden ilişkisellikler çerçevesinde kavranabilir ve nihayet "bir sorun" olarak varlığı onaylanabilir. Bunun tersine bir yaklaşım, sorunu ele aldığını ve tartıştığını savunanın "gözü kara cumhuriyet düşmanlığı"nın ya da "gözü kara Alevi düşmanlığı"nın ifadesinden başka bir şey olmayabilir.

Öncelikle Alevi sorununun (ki artık bir daha anımsatmaksızın, bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin Alevi sorununu nitelediğini son kez belirtmekle yetineceğim) cumhuriyet açısından bir uygarlık projesi çerçevesinde yurttaşlık ve bununla ilişkili laiklik sorunu olarak kendini gösterdiğini saptamakla yetineceğim ve burada cisimleşen cumhuriyetçi siyaset eyleme biçimine özel olarak dikkat çekeceğim; ardından soruna çeşitli biçimlerde müdahil olan siyasal yaklaşımların hâlâ ve ısrarla, ne kadar aksini savunurlarsa savunsunlar, bu siyaset tarzının bir parçası olduğunu ve bu tarzı yeniden üretmekten başka bir şey yapmadıklarına popüler bir örnek olarak, iki dönemdir iktidarda bulunan AKP'nin "Alevilik Açılımı"nı vereceğim ve nihayet aynı örnek üzerinden, Alevi sorununun diğer cephesine, sorunun inşasında önemli katkıları olan Alevi hareketinin aktörlerine bir göz atarak, onların da nasıl benzer bir kavrayışa sahip olduğunu tartışmayı deneyeceğim.

Sonda söylenecek şeyi başta söyleyeceğim: AKP'nin Alevilik açılımı gerçekte artık nesnel varlığı tartışma konusu bile yapılmayacak olan "Alevilik sorunu"nu çözmeye dönük olarak ortaya konmuş bir paket değildir. Aksine, AKP öncelikle yeni bir "Alevilik Sorunu" inşa etmektedir. Açılım, sorunu çözme girişiminin adı değil, yeni bir sorun inşa etme ya da tanımlamasının adıdır. Alevi sorunu nedir? AKP nezdinde devletin bugün sözüm ona müdahale etmeye hazırlandığı Alevi sorunu, özellikle 1980'den sonra ve yoğunlukla 1990'lı yıllarda şekillenen ve bugünkü halini alan Alevi sorunu bizzat Alevi hareketi tarafından sorunsallaştırılmıştır. Bu, yıllar içinde çeşitli, karmaşık ve çelişkili süreçlerden geçerek nihayet belli talepler etrafında kristalize olmuştur. Alevi hareketinin farklı aktörleri arasında çeşitli talep farklılıkları gözlense de talepler bellidir. (Bunlara biraz ileride değineceğim.) Bunun karşısında AKP açılımı bu taleplere değil, kendisinin yeni inşa etmeye çalıştığı sorunun gerektirdiği taleplere yönelmektedir.

Cumhuriyetçi siyaset eyleme biçimi, adeta Aleviliğin kendisine içkin olarak düşünülebilecek, Alevi ayinselliği yoluyla kendini yeniden üretip duran *ikircikli* konumunu, başından beri Alevilerden ve dahası 1990'lı yıllardan başlayarak söz edebileceğimiz Alevi hareketinin aktörlerinden daha iyi okumuş ve doğrudan buna, yani Alevi geleneğinin geleneksel, ritüelistik

yapısına yönelmiştir. Ancak bu siyaset, asıl anlamına ancak şimdi, AKP iktidarı eliyle kavuşturulmaktadır. Bu kısacık saptamanın ardından, önce çok kısaca da olsa bu paketin neleri içerdiğine bir göz atacağım.

Paket, her ne kadar Taha Akyol tarafından, biraz ileride üzerinde duracağım bir yazısıyla kamuoyuna duyurulmuşsa da, içeriği bütün boyutlarıyla, İslamcı karakteriyle öne çıkan *Aksiyon* dergisi tarafından aktarılmıştır.[1] Derginin "devrim" adını layık gördüğü pakete göre; "Ak Parti'nin projesiyle 3 bin kadrolu dede, cem evi ve tekkelere atanarak bilinçli nesiller yetişecek. Aleviler içindeki parçalanmışlık son bulacak." Görüldüğü gibi, haber daha baştan paketin doğrudan Alevilerin Alevilik sorununa müdahale etmek üzere hazırlandığını, devletin Alevilik sorunuyla özel olarak ilgilenmediğine işaret etmektedir. Devamla, "Aleviliğin İslam içinde bir inanç olduğu ortaya çıkacak, rayından çıkmış görüntüsü veren inanç, geleneksel ve doğru yapısına kavuşacak." AKP açıkça doğrudan kendi hakikat söylemi çerçevesinde Aleviliği yeniden kurmaya soyunmaktadır. "Reha Çamuroğlu'nun hazırladığı projeye göre, Alevi, Bektaşi, Mevlevi, Caferi ve Nusayrilerin[2] [yani şimdiye değin devletin tanımlaması ve denetimi dışında kalmayı başarmış bütün inançların-A.Y.-] inanç önderleri devlet kadrosuna alınacak. Cemevi, tekke, ocak gibi yerlere ikişer görevli atanacak… Bu süreçte 657'ye tabi, sözleşmeli ve istisnai memur gibi kadrolar tahsis edilecek. Bu inanç gruplarının önde gelen temsilcilerinden oluşan 40 kişilik bir mütevelli heyeti oluşturulup tüm kararlar burada alınacak. Mesela dede ve zakirlerin hangi kurallara göre seçileceğini bu heyet belirleyecek." Derginin verdiği bu son örnek yeterince manidardır; çünkü doğrudan Aleviliğin mevcut ritüel yapısını inkara ve yeni bir inşaya yöneliktir. Alevilikte kimlerin dede olacağı ya da olamayacağı ve bu seçimin anlamı farklıdır, bir; ve ikincisi, dedelik eninde sonunda dedelik edilecek cem erenlerinin rızasıyla gerçekleşir. Bu anlamda AKP doğrudan bu rızayı ortadan kaldırmaya, rızanın yerine kendi otoritesini inşa etmeye girişmektedir.

Paketin bu boyutu daha açıkça öngörülen uygulamalarla ortaya çıkmaktadır. "Diyanet içinde ya da Diyanet'e benzer bir kurum oluşturulup nasıl bir müfredatın takip edileceği de netleşecek. Böylece Aleviler arasındaki farklılıklar giderilip homojenleşme sağlanacak." İşte bu paketin ve pakette kendini gösteren siyaset eyleme biçiminin en mükemmel ifadesi budur: Homojenleştirme. Oysa Alevilik sahneye çıktığı andan beri, eğer böyle bir an

1 İbrahim Doğan, "Alevi Devrimi", *Aksiyon*, No. 678, 3 Aralık 2007.

2 Bu arada pakete adı geçen iki önemli gruptan, Caferi ve Nusayrilerden tepki gelmemesi, ayrı bir tartışmayı gerektiren bir ilginçliğe sahiptir. Küçük bir not olarak, bu suskunlukta, adı geçen toplulukların devletle ilişki kurma tarzları ve daha makro planda azınlık olma halini deneyimleme biçimleri ve nihayet paketin asıl yöneldiği büyük kitle olan Alevilere ilişkin yaklaşımları pay sahibi olabilir.

işaret edilebilirse, "Alevilikler" olarak tecrübe edilen bir pratiğin ve ritüel farklılaşmasının adıdır. Alevi öğretisinin "yol bir, sürek binbir" ifadesi de bunu beyan eder. Devlet artık "binbir süreğe" katlanmayacaktır. Yol birse, sürek de bir olacaktır. Tıpkı Sünni-Hanefi Müslümanlık formu gibi. "Müslümansan" ibadet yerin camidir ve nasıl namaz kılınacağı da açıktır. Aynı şey Alevilik için yürürlüğe sokulmuştur. Aleviysen nasıl ve hangi dedelerce cem yürüteceğin bellidir. Artık senin, yerel ölçekli iradelerinin hükmü yoktur; Çorum'da cem nasıl yürütülüyorsa, Malatya'da da, Çanakkale'de de, İzmir ve Tunceli'de de aynı şekilde yürütülecektir. Bu homojenleştirmenin yolu ise kuşkusuz öncelikle dedelerin homojenleştirilmesinden geçmektedir.

Paket bunu da içermektedir. AKP'nin paketinde adı Reha Çamuroğlu'yla birlikte gündeme gelen tabela örgütü Abdal Musa Vakfı yönetim kurulu üyesi Ertuğrul Aslan buna ışık tutmaktadır: "Müfredatın en önemli noktası Kur'an içinde gerçek İslamiyet'in anlatılması. (…) Ankara ve İstanbul'da müfredat eğitimi alacak dedelere Alevi antropolojisi, sosyolojisi ve tarihi gibi konular anlatılacak. Müfredat da devlet gözetiminde belirlenecek. Aslan'ın ifadesiyle devlete her aşamada hesap verilecek." Böylece Aleviliğin İslam dışı bütün referansları budanacağı ve bastırılacağı gibi, aynı şekilde İslam'ı okuma biçiminin çoğul olanakları da doğrudan devlet eliyle kapatılacak ve devletin isterlerine uygun bir okuma biçimi ki bunun sünni-Hanefi bir okuma biçimi olduğu bilinmektedir, Alevi dedelere kazandırılacaktır. Homojenleştirme işlemi Ankara ve İstanbul merkez alınarak dalga dalga yayılacaktır. Belli ki üzerinde ayrıntılı olarak çalışılmıştır. Örneğin aldığı bütün eğitime rağmen bir dedenin atamasını yapıp yapmamak tümüyle devletin keyfi iradesine kalmıştır. Habere göre, "Alevi dedelerinin eğitim dönüşümünün birkaç yıldan daha uzun süreceği öngörülüyor. Buna rağmen atanacak dedelerin "topluma yön verip veremeyeceği, fikren doluluğu" dikkate alınacak." Bunu nasıl sağlayacak bu paket? "Antalya'nın Elmalı ilçesine bağlı Tekke Köyü'nde kurulacak enstitü de Alevilerin ilahiyatı konumuna gelecek. Üniversite mezunu, hatta mastır ve doktora yapan dedeler buradan yetişecek. Dedelerin eğitim düzeyinin yükselmesiyle, Alevi önderleri hem bilgili ve donanımlı olacak hem de önüne gelen çıkıp ben dedeyim diyemeyecek." Önüne gelene "ben dedeyim" deme imkanını verenin ve bunu özellikle kolaylaştıranın Yeniçeri Kırımı'ndan sonra Alevi kurumsallığını tasfiye etmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıttığı sahte şecereler olduğu gerçeğini bir yana bırakalım, bu yaklaşım doğrudan ve tümüyle, Aleviliğin merkezi figürü olarak karşımıza çıkan ve bu rolüyle Alevi ayinselliğini örgütleyen dedelik kurumunu imhaya yönelmektedir. Dedeliğin soydan geçme vasfını yıkmaya, aynı şekilde kendince liyakati esas alan Bektaşi babalığında rol oynayan el verici aktörleri aradan çıkartmaya, dedeliği yal-

nızca devletin isterleri doğrultusunda örgütlenmiş eğitim süreçleri içinde elde edilmiş bir belge sahipliğine indirgemeye dönük bir adım. Zaten soy dışında, kendisine katılım için soy şartı aranmayan Bektaşilik'teki çokbaşlılıkta AKP'nin hizaya getirme paketinde düşünülmüştür. "Bedri Noyan Dedebaba'nın vefatının ardından Bektaşilerin içinden üç tane dedebaba çıktı. Bu yapının kurulmasıyla çok başlılık son bulup bir tane dedebaba seçilmesi sağlanacak." İpi devletin elinde olan bir dedebaba!

Son olarak derginin haberi AKP paketinin en önemli amaçlarından birini açıkça bildirmektedir: "Birikimli dedelerin yetişmesiyle Alevileri temsil ettiği iddiasında bulunan dernek ve vakıfların da gözden düşmesi, Aleviliği İslam dışı sayan anlayışın yok olmaya yüz tutması, Avrupa'da Aleviler azınlık tanımlarının zeminsiz kalması amaçlanıyor." Görüldüğü gibi, AKP'nin açılımı doğrudan ve öncelikle farklı bir sorun tanımlamaya yöneliktir ve bunun için de öncelikle zemini, arsayı temizlemeye çalışmaktadır. Cumhuriyetin, içinde bulunduğumuz anda, Alevi sorununu açıkça bir sorun olarak inşa ve ifade eden hiç kuşkusuz Alevi hareketi ve bu hareketin aktörleri olan Alevi örgütleridir. AKP tam da sorunu sorun olarak mümkün kılan ve kamuoyu nezdinde görünür, tartışılır hale getirerek takipçiliğini yapan aktörleri imhaya yönelmektedir. Bu anlamda paket, öncelikle devletin Alevi sorununun yeniden ve farklı bir biçimde inşa edilmesi için arsanın temizlenmesi ve devletin Alevi sorununun, tıpkı sünnilik sorununun "çözülmesi" gibi, Alevilerin Alevi sorununa indirgenerek ve doğrudan Aleviliğin, Alevilerin Aleviliğinin yeniden inşasıyla ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Devrim diye sunulan da budur; Aleviliği siyaseten var eden Alevi ritüelinin yeniden inşası. Bunun için AKP açılımının ilk adımının Alevi ritüel sisteminin ister geleneksel, istersek "modern" biçimlerini düşünelim, hiçbir biçimde içermediği "iftarla"[3] başlatılması da son derece manidardır. Açılımın mimarları yeni bir gelenek inşa ettiklerini açıkça söylemektedirler. Yani bu bir bilgisizlik, özensizlik vs. değil; son derece bilinçli bir adımdır.

Alevi hareketinin olgunlaştırdığı haliyle ifade ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nin Alevi sorunu bağlamında ortaya attığı sorunlar ve talepler demetine

---

3 AKP'nin Alevi açılımının ilk adımı, ileride de yer yer değinileceği üzere, hükümet başkanının sözüm ona Alevilerin önde gelen kurum temsilcileri, kanaat önderleriyle bir araya geleceği, Alevilerin yas orucu olan Muharrem orucu içinde verilen bir "iftar yemeğidir." Fakat, Alevilik içinde, ne arkaik ne de moderm biçimleriyle Muharrem İftarı diye bir şey yoktur. Alevilerin oruç olarak kabul etmediği ve yaygınlıkla da tutmadığı Ramazan orucu içinde iftar geleneği vardır. Bu gelenek yine bilindiği gibi, çeşitli dolayımlarla, "şenlik kültürüyle" bitişkenlikler gösterir. Oysa Muharrem orucunda oruca içkin bir yas söz konusu oldukta, özel bir oruç açım geleneği olmadığı gibi, hele hele toplu oruç açım uygulaması Aleviliğin modern hallerinde bile karşımıza çıkmaz; kaldı ki iftarı şenlik kültürüne bağlayan dolayımlar oldukça, Muharrem oruç açımının iftara dönüştürülmesinin açıkça yas kültürüne bir saldırı olduğu kendiliğinden anlaşılır.

ve AKP'nin paketinin sözüm ona çözmeye yöneldiği sorunlar ve talepler demetine karşılıklı olarak bakıldığında gerçekte iki ayrı sorun, biri artık nesnelliği tartışılmaz Alevilik sorunu, öteki bu girişimle inşasına başlanan Alevi sorunu farkı açıkça görülmektedir.

Buna karşın AKP'nin açılımı muhafazakâr çevrelerde abartılı bir biçimde "devrim" diye selamlanırken, liberal çevrelerden de övgü toplamayı başarmıştır. Alevilerin sorunu nasıl ele aldıklarından bağımsız olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne sorunun nasıl konumlandırıldığı, sünnilik ile koşut olarak anımsanırsa, ortada devrim diye selamlanacak bir açılımın olmadığı, aksine cumhuriyetçi yaklaşımın olduğu gibi devralındığı ve sürdürüldüğü görülecektir.

Buna göre, genç cumhuriyet bir yandan laiklik savına sarılırken, öbür yandan sünni müslümanlığı kendince tanımlayarak denetim altına alma ve orada tutma amacıyla doğrudan devlet içinde örgütlemiştir. Şimdi Aleviliğe de aynısı yapılacaktır. Genç cumhuriyet, sünni toplulukların kendi kendini tanımlamasını değil, kendi tanımını esas almıştır ve şimdi Alevilik için de aynısı esas alınacaktır. Genç cumhuriyet, sünnilik sorununu iki düzeyde ele almıştır: Birinci düzey sorunun siyasal olmaktan çok hukuksal olarak ifadelendirilmesini ve hukuksal düzeyde soruna müdahaleyi içermektedir. Şu anda AKP de sorunu öncelikle hukuksallaştırmaktadır. Cemevleri, zorunlu din dersleri sorunu ve benzerleri öncelikle siyasal değil de hukuksal sorunlarmış gibi sunulmakta ve ezici bir çoğunlukla iktidar olmasına karşın, bu hukuksal yapıyı değiştirme yönünde hiçbir girişimi olmayan AKP yükü kendi sırtından çeşitli derecede mahkemelerin ürettiği kararlarla bağlantılı olarak hukuk kurumlarına aktarmaya çalışmaktadır.[4] Sorunun hukuksallaş-

---

[4] Başbakan olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın bu tutumu izleyeceği, verilen "iftar" yemeğinin hemen arkasından bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. 13. 01. 2008 tarihinde gazetecilerin sorularını yanıtlayan başbakan, alay edercesine, Alevilerden kendilerine bir talep gelmediğini, talep gelmesi halinde *mevzuatın izin verdiği ölçüde* gereğini yerine getireceklerini beyan etmektedir. (Vurgu bana ait.) Başbakan bunu söylediğinde mevzuatın neye izin vereceği, neye izin vermeyeceği zaten bellidir. Konuşmanın yapıldığı gün basına yansıyan bir habere göre, Cem Vakfı tarafından açılan ve cemevlerine ibadethane statüsü verilmesini talep eden bir dava, Ankara, 6. İdare Mahkemesi tarafından reddedilmiştir. Kararda, habere göre, "Alevilerin taleplerinin yeni yasal düzenlemeler yapılmaksızın salt iç hukukta yürürlükte olan mevzuata göre çözümlenmesinin mümkün bulunmadığı" saptamasına yer verilmiştir. Bkz. Behzat Miser, "Yargıdan Alevileri Üzen Karar İbadethane Olarak Cemevi Açılamaz", *Radikal*, 13. 01. 2008. Böylece AKP'nin sorumluluğu tümüyle hukukun üstüne atması için gerekli zemin inşa edilmiş olmaktadır. Ancak burada karıştırılan şey, hukukla mevzuatın bir ve aynı şey olmadığı, siyasal iradenin aynı şekilde hukuk kurucu irade olmaktan başka bir şey olmamaklığıdır. Demecinde *mevcut* hukuksal çerçeveye atıf yapan AKP'li başbakan, kendilerinin aynı zamanda yasama organını ezici çoğunlukla elde tuttuklarını nedense anımsamadığı gibi, yine bizzat kendilerinin aynı dönemde yeni bir anayasa taslağı üzerinde çalıştıkların da unutmuşa benzemektedir. Dolayısıyla aynı gün, aynı gazetenin bir köşe ya-

tırılması kendini özellikle sorunu siyaset alanının dışında ya da siyasetsizleştirme girişimlerinde göstermektedir ki sorunun sürekli olarak inanç bağlantılı bir terminoloji içinde sunulması açıkça bununla ilişkilidir. Sorunun ele alış tarzını ifade eden ikinci düzey, sorunun eğitselleştirilmesi eğilimidir. Genç cumhuriyet nasıl eğitim kurumunu ve onun ardılları aynı kurum içinden zorunlu din derslerini ve dinsel eğitim veren okulları ulusal eğitim sisteminin en önemli parçası yaparak soruna müdahale etmişlerse, şimdi Alevilik de aynı sistemin bir parçası kılınmaya çalışılmaktadır. Gerek hukuksallaştırma, gerekse eğitselleştirme yoluyla sorunun aynı anda ve özellikle toplumsal artının yeniden paylaşımı, bölüşüm ilkelerinin gözden geçirilmesi sorunu olduğu olabildiğince gizemselleştirilmektedir. Aynı bağlamda, bir başka aynılığa daha dikkat çekebiliriz: Her iki durumda da devlet asla ve kesinlikle inançları kendi tanımlama hakkını sorgulamamakta, kendini her koşul altında biricik hakikat üreticisi ve toplumsal bünyenin ta kendisi olarak konumlandırmaktadır. Ama kuşkusuz bunu temellendirebilmek, meşrulaştırabilmek için ortaya atılan argümanlar tümüyle değişmiştir.[5]

---

zarının AKP'nin yaklaşımıyla alay edercesine sorduğu bir soru tam karşılığını bulmaktadır: "Alevilik niye hâlâ bir mesele ki?..." H. Gökhan Özgün, *Radikal*, 13 Ocak 2008.

5 Buna örnek olarak Çamuroğlu'nun AKP'nin "Muharrem İftarı"ndaki konuşması gösterilebilir. Çamuroğlu ilgili konuşmasında özetle şöyle demektedir: "Açık toplumlarda herkesin birbirleri üzerine söz söyleme, anlama yahut anladığını iddia etme hakkı vardır. Açık toplumlar aşiret, kabile, zümre veya toplulukların sen bana karışma diyebileceği toplumlar değildir. Demokrasi, kimsenin kalkıp da kardeşim demokrasi var ne karışıyorsun diyemeyeceği rejimdir. Sürahiyi onarmanın da bir bedeli vardır. Hep birlikte değişmeyi gerektirdiğinden mahallenin ağabeylerinin rahatı kaçacaktır." *Hürriyet*, 13 Ocak 2007. "Mahallenin ağabeyleri", belli ki Alevi hareketinin taşıyıcısı örgütlerdir. Genel anlamda doğru gibi gözüken bu sav, gerçek ilişkileri gözden kaçırdığı ölçüde Aleviler üstündeki sünni hegemonyanın demokrasicilik söylemiyle meşrulaştırılmasından ve yeniden üretilmesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Bir kaç şey özellikle birbirine karıştırılmaktadır: İlki, Aleviler istese de istemese de sünniler ve Çamuroğlu'nun bir parçası olduğu sünni muhafazakârlık dünden bugüne, demokrasiyle uzak ara ilgisiz, hegemon bir söylem geliştirmişlerdir ve geliştirmeye devam etmektedirler. Alevilerin buna karşı benzer bir hegemonya arayışının peşinde koştuğuna dair bir işaret yoktur. Bu anlamda, Çamuroğlu öncelikle hegemonik sünniliğin mevcut konumunu demokrasicilik üstünden onaylamaktadır. İkincisi, Alevilerin geliştirilen bu söylemler ölçeğinde gösterdiği tepkiyi, yine demokrasicilik üzerinden mahkum etmeye çalışarak bir tür mürtecilik olarak konumlandırmaya çalışıyor ve nihayet, özellikle iki şeyi kasten çarpıtıyor. Bugün Alevi hareketinin aktörleri, "mahallenin ağabeyleri", neye itiraz etmektedir? Alevilerin sünnilik referansıyla tanımlanmasına. Yani, kendi kendilerini tanımlama hakkını elde tutmak istemektedirler ve savundukları bundan ibarettir; "bırakın kendimizin ne olduğuna biz karar verelim." Yoksa hiç kimse Alevilik meselesiyle ilgili, Aleviler dışında kimse konuşmasın dememektedir. Ama Çamuroğlu, sanki bu söyleniyormuş gibi, herkesin sorunu ortaktır ve herkes konuşsun iddiasıyla ortaya çıkıyor. Yani bizzat Alevilerin dışarıdan, Alevi olmayan aktörler aracılığıyla tanımlanmasına kapı açmaya çalışıyor. Bir de tersini düşünelim: Alevilerin şöyle dediğini; "siz, ey sünniler, siz aslında peygamber olarak Hz. Muhammed'e değil, çünkü onu Hz. Hüseyin'le birlikte Kerbela'da Ye-

AKP'nin açılım paketi cumhuriyetin siyaset eyleme tarzında kökten bir farklılığı işaret etmiyorsa, o halde kimi liberalleri şaşırtan ve muhafazakârların devrim çığlığı atmalarına neden olan değişik hal de nedir? Elbette buna verilecek yanıt ilk elde bellidir. Türkiye'de Alevilere yönelik sünni nefretin köklü karakteri ve tezahür edişindeki sınırsız çeşitlilik ile bu nefret ve dışlamanın kamusal alanlarda da rahatça boy gösterebildiği bir toplumsal coğrafyada, sünni muhafazakârlığın koç başı sayılan bir partinin Aleviler için adım atıyor oluşu başlı başına şaşırtıcı görünmektedir. Şaşırtıcılığın ve çığlıkların ikinci boyutu, ilk kez bir iktidarın, üstelik sünniliğin iktidarı olduğunu su götürmez kanıtlarla her aşamada belirten bir iktidarın Alevi sorununun varlığını dolaylı olarak da olsa ve içeriği, tanımı ne olursa olsun onaylamış olmasıdır. Özellikle bu konuda ulusalcı, Atatürkçü[6] eğilimlerin ve sözüm ona cumhuriyetçi değerlerin taşıyıcısı olan CHP'nin tutumu gözetildiğinde AKP'nin adımının "bir devrim" olduğuna ikna olabiliriz. Bunlarla yetinebilir miyiz? Kanımca hayır ama bu yanıtı biraz derinleştirebilmek için, önce ikincisine, sonra birincisine kısaca da olsa bir göz atalım.

AKP'nin Alevi açılımı sözümona orta vadede cemevlerinin ibadethane olarak tanınmasını içermesine karşın, sünni zihniyetin cem ve cemevine yaklaşımında herhangi bir değişimi işaret etmemektedir bu. Aynı günlerde, 30.11.2007 günlü *Milliyet* gazetesinin bir haberine göre, Yozgat, Aydıncık ilçesi, Toraman köyünde altlı üstlü cami ve cemevi yapıldı.[7] Binanın açılışını yapan AKP Yozgat milletvekili, Eski DİB başkan yardımcısı Mehmet Çiçek'e göre, "Cemevi cami ile ev arasında bir kademedir. Caminin alternatifi değildir." Bu "açılım hamlesinin" altında kalmak istemediği belli olan CHP milletvekili Yılmaz Ateş ise, bu uygulamanın yıllar önce Fatsa'da yapıldığını belirtti. Oysa ilk elde iyimser bir hava sunulmak ister gibidir. *Milliyet* gazetesinin 5 Aralık 2007 tarihli haberine göre, Diyanet'ten de sorumlu devlet bakanı Said Yazıcıoğlu, açık bir itirafta bulunmaktadır: "Zamanında belki bu vatandaşlara [Alevilere] biz bir elbise biçmeye çalıştık ama elbise uymadı. Ama şimdi hep birlikte yeni bir elbise dikip, onları da huzurlu, mutlu şekil-

---

zid'in ellerine teslim ettiniz, Muaviye ve Yezid'e inanıyorsunuz; siz, kendinizin aslında ne olduğunu bilmeyen cahillersiniz." Böyle bir söyleme Çamuroğlu'nun ve Aleviliği dışardan tanımlama hakkını demokrasicilik üzerinden temellendirmeye kalkanların kuramsal dünyaları izin vermekte midir?

6 "Atatürkçü" yerine "Kemalist" terimini özellikle kullanmıyorum. Çünkü post-modern bir ideoloji olarak Atatürkçülüğün Kemalizmle özdeş tutulması duygusal olarak içime sinmediği gibi, bu terim üzerinden M. Kemal ile özdeşleştirilmesinin de tarihsel ve siyasal olarak hatalı olduğunu düşünüyorum. Kemalizm kendisiyle tartışılacak, hesaplaşılacak, benimsenebilecek, sahiplenilebilecek, vs. ideolojik bir muhatap olarak kabul edilmelidir. Bu anlamda "Atatürkçülüğü" ideolojik bir muhatap olarak bile kabul edemiyorum.

7 http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&ArticleID=225471, 30.11.2007.

de yaşamalarını sağlamak temel görevimizdir." Görüldüğü gibi, yayılmaya çalışılan bütün iyimser havaya karşın, AKP en yetkili ağızdan Alevilere yeni bir elbise peşinde olduğunu beyan etmektedir; elbise yeni olacaktır ama terzi aynı terzidir ve aslında yaklaşım hâlâ hiç değişmemiştir. Terzi, elbise biçmeye yetkili tek aktörün kendisi olduğunda ısrarlıdır. Bunu son derece doğal bir şeymiş gibi telaffuz etmekte ve üstüne üstlük, elbise biçmenin kendisi siyasal bir girişim değilmiş gibi bunu siyasetin dışına kaçırmaya çalışmaktadır. "Bir yerde bir sorun varsa, onun çözümüyle ilgili çalışma yapmak, hem milletvekillerinin hem de hükümetin görevidir. Bu nedenle konunun tartışılmasını ben olumlu değerlendiriyorum. Bu konu üzerinde siyaset yapmak, doğru ve uygun bir davranış değildir." Girişimi siyasetin dışında konumlandırma çabası bir yana, biçileceği söylenen yeni elbise yeni bir perspektif içermekte midir? Bu sorunun yanıtını 14 Aralık 2007 tarihinde DİB başkanı Ali Bardakoğlu verecektir: "Alevilik bizim öz zenginliğimizdir, her ne amaçla ve hesapla, her kim tarafından olursa olsun onu İslam dışı göstermek kesinlikle doğru değildir. Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in, Kerbela'yı Kabe'nin alternatifi olarak göstermek nasıl ki mümkün değilse cemevini de caminin alternatifi olarak göstermek mümkün değildir."[8] Görüldüğü gibi, Alevilik hâlâ "bir zenginlik" yani bir artı olarak kabul edilmektedir en başta; hâlâ "asli" bir unsur olduğu düşünülmemektedir. Tersinden söylersek fark anlaşılır: Sünnilik bizim öz zenginliğimizdir! Bu yaklaşım sünniler açısından ne kadar dışlayıcı ve ötekileştiriciyse, tersi de aynı ölçüde ötekileştirici ve dışlayıcıdır. Bununla yetinmeyen Bardakoğlu, Alevilerin elinden kendilerini tanımlama hakkını almaya girişmekte ve hiç kimsenin Aleviliği İslam dışında gösteremeyeceğini iddia etmektedir ki bu "hiç kimsenin" içinde Aleviler de olmak gerekir! Oysa biliyoruz ki Aleviliği böyle okuyan bir Alevi topluluğu da vardır. Öyleyse onlar ya yola getirilmeli, ya yok sayılmalı, ya imha edilmelidir ki AKP'nin açılımının bizzat bunları soyutlayarak dağıtmaya yönelik olduğu zaten bilinen bir şeydir, daha önce değindim. Zihniyetini sergilemeye devam eden Bardakoğlu, neyin neye alternatif olamayacağını söylüyor. Durumu netleştirmek için yine cümleyi tersten kuralım: Kabe Kerbela'nın alternatifi olamaz, namaz cemin, cami cemevinin alternatifi olamaz! Öncelikle neyin neye alternatif olabileceği ya da olamayacağı tartışmasına girmeden, Bardakoğlu'nun DİB başkanı olarak bunu söyleme cüretini göstermesi ve bu hakkı kendinde görmesi problemlidir. İkincisi, Aleviler ister cemevini camiye, Kerbela'yı Kabe'ye alternatif görür, ister görmez, bu Alevilerin problemidir, sünniliğin baş oyuncusu DİB'in değil! Görüldüğü gibi, sözümona Aleviler için açılıma hazırlanan AKP'nin sünni "devletlu" zihniyeti gerçekte yerli yerinde durmaktadır!

---

8 *http://www.alevi-fuaf.com/index.php?p=news&area=1&newsid=774*, 14.12.2007.

Bir diğer AKP'li, Maraş milletvekili Avni Doğan da, *Anka*'nın 07 Aralık 2007 tarihli haberine göre, cem ve cemevine ilişkin geleneksel sünni yaklaşımın değişmediğini açıkça belirtmektedir. Avni Doğan'a göre, "Türkiye'yi kültürler mozaiği olarak tanımlamak çok yanlıştır. Kültür tektir ve İslam'dır." Doğan şöyle devam eder: "Çok sayıda renk olabilir ama ana renk beyazdır. Ana renge ciddi olarak sahip çıkmalıyız." Tuhaf ya da trajik olan ise, aynı ismin "kültürel birikimi ıskalamamak gerektiği"nden söz etmesidir. Buna göre, "Doğan, bu toprağın değerlerini unutmanın hatalarının Nevruz'da yaşandığını ifade etti. Orta Asya cumhuriyetlerine gittiği zaman, Nevruz kutlamalarını gördüğünü kaydeden Doğan, "Nevruz bize unutturulmuştu. Eli kanlı bir terör örgütü bunu bize karşı bir slogan olarak kullanmaya başladı" dedi. Bir yandan kültürün tekliğinden ve onun da İslam'dan başka bir şey olmadığını söylerken, öbür yandan İslam öncesi kültürel değerlere atıf yapmanın kendi içinde yarattığı yarılmanın ne farkındadır ilgili, ne de umurundadır. Böylece İslam tek başına bütün Türk kültürünün ta kendisi konumuna yükseltilmektedir. İslam'dan başka hiçbir kültürel referansı kalmamış bir zihniyetin, İslam dışındaki ve bunu da sünni müslümanlığa indirgeyerek, öteki kültürel değerlere yönelik saldırıları görmemesi ve sünni müslümanlığa yönelik bir tepki karşısında milliyetçi saldırganlıkla kendini ifade etmesi bu yanıyla daha da açık hale gelmektedir ki bunun tipik örneği misyonerlik yaptıkları iddiasıyla Malatya'da vahşice öldürülenlerdir.[9] Aynı zihniyet siyasal iktidarın topyekün reflekslerinde ya da refleksizliğinde de izlenebilir. Örneğin, Batı'da kimi gazete ve dergilerin Hz. Muhammed'i aşağıladığı söylenen karikatürlerine karşı hükümet nezdinde protesto girişimlerinde bulunan AKP iktidarı, sözüm ona Aleviliğe gül uzatırken, Almanya'da devlet televizyonlarından birinde Alevilerin aşağılandıkları iddiası üzerine[10] yok hükmünde bir refleks gösterdiği gibi, bu ve çevre ülkelerdeki Alevilerin yaptığı kitlesel mitingleri bile görmezden gelmiştir! Çünkü Alevilik Türk kültürünün bir parçası değildir; kültür tektir ve o da sünni müslümanlıktır.

---

9 "Malatya'da Hıristiyanlıkla ilgili kitaplar yayımlayan bir kitabevine 18 Nisan'da baskın düzenlenmiş ve biri Alman üçkişi öldürülmüştü. İhbar üzerine yayınevine giden polis, iki kişiyi elleri ve bacakları sandalyeye bağlı ve boğazları kesilmiş halde bulmuştu. Boğazından, sırtından ve karnından bıçaklanmış halde hastaneye kaldırılan ve ameliyata alınan bir kişi de, aynı gün hayatını kaybetmişti."
http://www.cnnturk.com/TURKIYE/haber_detay.asp?PID=318&haberID=335770, 20.04.2007.

10 Alevi bir ailede ensest ilişkiyi konu alan "Tatort" dizisini oynatan ARD televizyonu Alevilerin şiddetli tepkisini çekti. Almanya'da bu konuda büyük bir miting de düzenlendi ama Türk Hükümeti son derece cılız bir tepki göstermekle yetindi.
http://www.aktuelbakis.com/news/5775.html, 28.12.2007.

Sünniliğin geleneksel düşmanlığı ve sünni muhafazakârlığın bunu yeniden üretme biçimlerine yakından baktığımızda, AKP'nin temsil ettiği siyasal çizginin devletin geleneksel çizgisiyle nasıl bütünleştiğini ve paketin bu haliyle herhangi bir özgünlük içermediğini, aynı zihniyetin Alevilere uygulanması dışında, kolayca söyleyebiliriz. Bu doğru olmakla birlikte, yukarıda sorduğumuz soruyu bir kez daha sormak zorundayız: Yeter mi? Yine yetmez. Öyleyse bu bütünleşmenin "devletlu siyaset" tarzına teslim olmanın nasıl muhafazakârlığın olmazsa olmaz parçalarından birine dönüştüğüne yakından bakmalıyız. Bakışımızı, merceğimizi parlatabilmek için, sünni muhafazakârlığı, o kendi kendisini özerk ve özgün bir biçimde üretme yeteneğinden yoksun olduğu için (ki bu yeteneksizliğin hep devletle içiçe geçmişliğiyle yakından ilişkisi vardır) modern bir dille donatma işini üstlenerek, onu iktidara eklemleyen liberal yaklaşımdan bir-ikibazı örneklere örneğe de kısaca da olsa değinmek şarttır.

Bu isimlerden birine, Gülay Göktürk'e kısaca değineceğim. Öneminden ötürü değil, belli bir zihniyeti temsil değeri bakımından. Alevilik meselesinde, hiçbir bilgiye sahip olmadığı yazısından anlaşılan ve bundan ötürü de kendisi konuşamayan Göktürk, başkalarını da susturmaya çalışıyor; konuşamıyor çünkü örneğin Muharrem ayında iftar olduğunu sanıyor, Muharrem hakkında hiçbir fikri yok. Ama yine de suskunlukla sarmalanmış belirli bir konuşma biçimini dayatma cüretinin önüne geçmiyor bu. "AKP'nin Alevilikle ilgili reform atağı"yla ilgili olarak Göktürk şöyle yazıyor: "Peki, Alevilerin sorunlarını çözmek için kurulmuş kimi sivil toplum örgütleri ne yapıyor bu reform atağı karşısında? Ak Parti'nin girişimini "AB ilerleme raporları için yapılan bir makyaj", "AB'nin gözünü boyama girişimi", "Ak Parti güdümlü bir Alevi örgütlenmesi yaratılması", "Alevilere resmi üniforma giydirerek sünnileştirme projesi" "Atatürkçü çizgide olan Alevileri, gerici, şeriatçi çizgiye kaydırma çabası" gibi cümlelerle itham ediyor ve "gizli ilişki ve ajandaları olanların konu mankeni olmayacaklarını" ilan ediyorlar. Bu örgütlerin farkında olmadığı şey artık Türkiye toplumunun bu tip yıkıcı muhalefetten bıkıp usandığı; sorunların kavga, saflaşma ve çatışmayla değil; iyilikle, konuşa tartışa, siyasetle hallini istediği…"[11] Belli ki Göktürk ancak belirli bir biçimde konuşmayı konuşma sayıyor. Onun dışındaki her konuşma girişimi yıkıcılıktan öteye gitmiyor. Bütün bunlardan vazgeçilmeli, ilgili paket baştan bir reform atağı olarak olumlanarak selamlanmalı ve sorgulanmamalı. Daha dün buldozerlerini Alevi dergahlarının kapısına dayayan bir zihniyetin birden bire niçin Alevi paketi hazırlamaya kalktığı kesinlikle sorgulanmamalı. Oysa yazısının başlığı Etyen Mahçupyan'dan alınmış; muhafazakârlar şaşırtıyormuş; şaşırtıyorsa, şaşıran birileri var demektir. Şaşıran

[11] Gülay Göktürk, "Muhafazakârlar şaşırtmaya devam ediyor", *Bugün*, 25 Kasım 2007.

birisi ise öncelikle soru sorar. Hiçbir şey sormuyorsa niçin şaşırdığını sorar. Soru sormak yıkıcı bir faaliyet olarak kodlandığı anda, yıkıcı faaliyeti yapan gerçekte soru soran değil, soru sormayı böyle niteleyen, dolayısıyla muhafazakârların şaşırttığını söylerken, aynı anda aynı muhafazakâr iktidara teslimiyetinden öte şaşırmanın ne olduğunu bile unutmuş ya da hiç hatırlamamış olandır, çünkü ne de olsa onun yerine birileri muhafazakârların şaşırttığını nasılsa söyleyecek ve o da mal bulmuş mağribi gibi bunun üstüne atlayarak kendi teslimiyetini gizleyecektir.

AKP'nin Alevi açılımını adını koyarak kamuoyuna duyuran isim Taha Akyol, bu konu üzerinde özellikle duran ve üst üste yazılarıyla gündemde tutan isim olarak öne çıkmaktadır. AKP'nin Alevi projesini "AKP'nin Alevi açılımı"[12] başlığıyla kamuoyuna duyuran Akyol, bu girişimi bütün boyutlarıyla olumlu karşılamaktadır; "Girişiminden dolayı Çamuroğlu'nu kutluyorum. Yıllardır konuşulup da bir şey yapılmayan bu konuda doğru bir adım attığı için Başbakan Erdoğan'ı da kutluyorum." Akyol, bu paket nedeniyle sünnilerin korkmaması gerektiğini telkin etmektedir. Sünnilerin "kıblemiz mi bölünecek?" diye korkmasına gerek yoktur, çünkü Akyol'a göre "Cemevleri, eski tekke ve zaviyelerin manevi mirasçısıdır." Akyol, buradan açıkça geleneksel ve daha önceleri çeşitli biçimlerde ifade edilen bir şeyi yinelemektedir. Cem, namaza alternatif bir ibadet biçimi olmadığı gibi, cemevi de camiye alternatif değildir. Cemevi olsa olsa eski tekke ve zaviyeler nezdinde değerlendirilmelidir. Böylece örneğin bir cemeviyle Nakşibendi dergahı arasında hiçbir fark yoktur. "Bir cemevine giden Sünni müslüman da orada bir Mevlevi dergahının veya Hacı Bektaş ziyaretgahının ruhaniyetini hissedecektir. Besmeleyi beraber çekip, Fatiha'yı beraber okuyacaktır." Akyol, henüz söylemediği ama biraz sonra bir başka yazısında açıkça söyleyeceği şey, Aleviliğin halk İslamı'nın görünüş biçimlerinden biri olmaktan öte olmadığı yolundaki yaklaşımdan başka bir şey değildir. Böylece halk İslamı kavramı aracılığıyla sünnilik ile Alevilik arasındaki mesafe ortadan kaldırılmakta, sünniliğin hegemonik özellikleri, devletle ilişkisi, tarihsel gelişimi vs. göz ardı edilerek, bütün bunlar ölçeğinde sünniliğin kendini biricik hakikat ya da hakiki müslümanlık olarak dayattığı gerçeği gözden saklanmakta ve bu saklanış ölçeğinde de, Akyol, örneğin Alevilere değil, özellikle sünnilere seslenmektedir; bu seslenişin öncelikle ve özellikle sünnilere yönelmesi bile kendi başına manidardır ve ülkemizdeki Alevilere yönelik sünni düşmanlığın boyutlarını işaret etmektedir: "Korkmayın! Kıble yine sizin kıbleniz, cami yine asıl ibadet yeri, namaz yine temel ibadet biçimi! Ha, cem mi, asla namazla kıyaslanmayacak, cemevi de! Bunlar en fazlasından bir dergah gibi, cem ibadeti de zikir ayini gibi düşünülmeli!" Böylece Aleviliğin

[12] Taha Akyol, "AKP'nin Alevi açılımı", *Milliyet*, 23 Kasım 2007.

bütün heterodoks, senkretik ve gnostik yapısı toptan yok sayılmaktadır. 'Korkmayın cami ve namazla kıyaslanmayacak' diye sünnileri yatıştırmaya çalışan Akyol, kesinlikle kıyaslanamayacak olanları kıyaslamaktan da geri durmamaktadır. Aleviler namaz kılmamakta, camiye gitmemektedir. Buna uygun öğretisel bir zeminleri ve tarihsel pratikleri yoktur. Kendilerine özgü ibadetleri olarak cem ve buna uygun bir mekan olarak da cemevleri vardır. Elbette ortodoks bir pratik olarak namazla ve camiyle kıyaslanamaz çünkü bu ritüelleri kuşatan teolojik çerçeve çok farklıdır. Bu ibadet yeri ve biçimi tümüyle kendine özgüdür. İlgili yazısında Alevi-sünni meselesini mezhep farkına indirgeyen Akyol, "meseleye hangi mezhep doğru diye bakmak yanlıştır; herkesin mezhebi kendisi için doğrudur" saptamasını yapmaktadır. Ancak bu genel geçer doğruluğa sahip argüman bile biraz yakından bakıldığında sorunludur. Mezhep tartışmasına hiç girilmeksizin, iki ayrı yaklaşım arasındaki temel fark birisinin kendisini bütün özellikleriyle biricik mutlak hakikat olarak sunmasında ve bunu devlet gücüyle dayatmasında, ötekinin ise, hiç kimsenin mutlaklık iddasında bulunamayacağı ve kendini dayatamayacağı, her bir görünüş biçiminin hakikatin tarihsel olarak tezahür ediş biçimlerinden başka bir şey olmadığı yolundaki yaklaşım farkıdır. Dolayısıyla "herkesinki kendine göre doğrudur" argümanı bu temel farkı düzleyen bir yaklaşımın ifadesi oldukta bir yadsımanın da göstergesine dönüşür.

Aynı konuyu 28 Kasım 2007 tarihli yazısında da sürdüren Akyol[13], bu yazıda savunduğu iki genel ilke olduğunu belirtmektedir: "Bir: Devlet "Alevi İslam"ı da tanımalı, din hizmetlerini Alevi vatandaşlarımıza da sunmalıdır; devletin bütün din hizmetlerinden çekilmesi zamanla oluşacak bir husustur." Bu ilkeden anlaşıldığı kadarıyla, Akyol, bizzat sorunu yaratan şeyi, yani devletin doğrudan dini tanıma ya da tanımama yetkisini elde tutmasını ve bu tanıyış ölçüsünde ve ancak onun sınırları ölçeğinde din hizmetine soyunmasını kesinlikle bir sorun olarak görmemektedir. Böylece devletin doğrudan din üzerindeki belirleyici etkisini, tanımanın nihayet tanımlama anlamına geldiğini görmezden gelmekte, okurunun da görmemesini istemektedir. Ancak bastığı zeminin pek de sağlam olmadığını fark eden Akyol, devletin din alanından çekilmesini zamanla oluşacak bir husus olarak not edip belirsiz bir geleceğe atarken, öbür yandan bu belirsiz geleceğe kadar sorun yaratan şeyin Alevilere de teşmil ederek onları da tanımasını-tanımlamasını doğru bulduğunu beyan etmektedir. İkinci ilke olarak "tartışmaların dili "müzakereci" olmalıdır. Kırıcı ve kutuplaştırıcı dilden sakınılmalıdır"ı belirten Akyol, nedense AKP'nin ve onun ilgili paketten sorumlusu Çamuroğlu'nun şimdiye değin Alevilerle bu konuda hiçbir müzakereye

13 Taha Akyol, "Alevi mektupları", *Milliyet*, 28 Kasım 2007.

girmediğini, altı yıldır iktidarda olan hükümetin bu konuda Alevilerden gelen talepleri duymazdan geldiğini, paketi açıklamadan önce hiçbir müzakere girişiminde bulunmadığını ve açıkladıktan sonra da bizzat Çamuroğlu'nun Alevilik için düşman kutuplar yaratmaya dönük söylem ve girişimlerini hiç anmamaktadır. Bu durumda Akyol'un ikinci ilkesi AKP ve onun girişimleri söz konusu olunca unutuluvermektedir. Zaten Akyol da bu ilkesini Alevilerin Çamuroğlu"nu eleştirmesi üzerine belirtme gereği duymuş, yani Çamuroğlu'nu ağır eleştirilerin muhatabı olmaktan kurtarmaya çalışmak için ilkeyi icat edivermiştir.

Bir gün sonra Türker Alkan'la yürüttüğü bir tartışma üzerinden konuyu sürdüren Akyol[14], Alevilik sorununa nasıl baktığını tüm netliğiyle açıklamaktadır. Buna göre, özetle Akyol şu saptamalarda bulunmaktadır: Cumhuriyetin Alevilere dönük özel bir politikası olmadığı gibi, Diyanet'i sünni ilmihal üzerine yapılandıran da bu cumhuriyetti. "Bu, cumhuriyetin genel "homojen ulus" yaratma politikasının bir parçasıydı." Tekke ve tarikatlar yasaklanırken Alevi tekkeleri ve Bektaşi tarikatı da yasaklanmıştır. "Alevilik ve sünnilikteki popüler sufi akımları, bilimsel tasnifte, "halk İslamı"dırlar. (…) Cumhuriyet pozitivizmi ise, Alevi-sünni ayrımı yapmadan, bunları hurafe olarak görmüştür." Neleri? Akyol'un halk İslamının biricik ölçüsü olarak saydığı "evliyalar, kerametler, mistik inanışları." Akyol, kendi yazdığını unutmuşa benziyor. Bir yandan bizzat cumhuriyetin Diyaneti sünnilik üstüne inşa ettiğini saptarken, öbür yandan Alevilik-Sünnilik ayrımı yapmadan halk İslamını yasakladığını söyleyerek, Cumhuriyet karşısında Alevilik-Sünnilik farkı olmadığını iddia ediyor. Oysa besbelli ki cumhuriyet açısından İslam sünnilik olarak kodlanmış, sünnilik dışı müslümanlık biçimleri ötekileştirilmiştir. Yani Alevi kitleler bizzat sünni olmamaklığıyla siyasal alandan dışlanırken, sünni kitleler sünni olmaklığıyla hiçbir dışlamaya uğramamış, tersine sözüm ona onların ihtiyaçlarını karşılamak adına bir teşkilat kurulmuştur. Gerçekte ise resmi müslümanlık ulusun yapı harcı olarak sünniliği şekillendirmeye girişmiştir. Yani Alevilik ve sünnilik kıyaslanabilir bile değildir devlet karşısında, bırakalım eşitlenebilmesini. Sünnilik Osmanlı geleneğinde olduğu gibi, sezaropapist uygulamanın merkezindedir. Sezaropapizmin sünniliği ile halk sünniliği arasında bir gerilim olduğu doğrudur ve devletin bu gerilimi ortadan kaldırmak üzere doğrudan sünniliğe müdahale ettiği de doğrudur; bu müdahalenin çeşitli refleksler ürettiği de doğrudur ama Türk sünni geleneği buna Osmanlı'dan beri alışkındır ve hiçbir zaman devletçi olmaktan vazgeçmemiştir; bugün olduğu gibi. Bu anlamda Türk sünniliğinin Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca ve özellikle 1980 askeri darbesinden bugüne yürüttüğü mücadele "fikirleri iktidarda olanın -

[14] Taha Akyol, "Aleviler ve Cumhuriyet", *Milliyet*, 29 Kasım 2007.

fikirleri iktidardadır çünkü Türk sünniliği hiçbir zaman devletsiz varolamamış, bunu tahayyül bile edememiştir- bilfiil iktidarı ele geçirme mücadelesinden" başka bir şey değilken, Alevilerin konumu bununla uzak ara ilgisizdir. Bu anlamda ne Cumhuriyet döneminde, ne 1950'li yıllardan itibaren sünnilik ve Aleviliğin laiklik uygulaması karşısında konumları eşitlenemez.

Bu eşitlemeyi mümkün kılan yaklaşım merkez-çevre yaklaşımıdır ve Akyol da bunu kullanmaktadır zaten. "Konuyu siyasi şablonla değil, sosyolojik merkez-kenar ilişkileriyle izah etmek daha isabetlidir." Böylece içi boş bir "siyasi şablon" iddiasıyla (bu tip şablonların içi, kullananın keyfi dolaşımı için özellikle boş bırakılmaktadır) bizzat siyasetin bir analiz biçimi olarak referans noktası olmasının önüne geçmeye çalışmaktadır Akyol; elbette siyaset bir referans noktası olarak ihmal edilince, bağlı olarak devlet de edilecektir; devletin sünnilikle geliştirdiği karmaşık ilişki de. Bu yolla asıl eleştiriden kaçırılmaya çalışılan şey açıkça belli olmaktadır. Siyaseti dışlayan Akyol, Alevilik meselesini bu kez türban meselesiyle eşleştirmektedir: "Bugün türbanı da cemevlerini de ortaya çıkaran faktör; "kenar"daki kitlelerin şehirleşme ve demokrasi sürecinde "merkez"e gelmeleri, "merkez içinde özgürlük ve saygı istemeleridir." Akyol'a göre, "Alevilik meselesini bugün gündeme yerleştiren iki esaslı dinamik vardır: şehirleşme ve demokrasi…" Alevilerin şehirleşme süreci 1950'li yıllardan beri sürmektedir ve asıl ağır etkilerini yetmişli yıllarda göstermiştir. Üstelik Alevilerin sosyalistlerce aldatıldığını, yoldan çıkarıldığını savunan sağcı yazarlar bizzat bunu teslim etmektedirler. Peki, madem ki şehirleşmedir, neden Aleviler bunun en ağır etkilerini ve bütün imkanlarını 70'li yıllarda yaşadıkları halde bugünkü taleplerini öne sürmemişlerdir? Siyasetin farklı bir biçimde seyretmesinden kaynaklanıyor olmasın? Devletin sünnilikle ilişkisinin "farklı" olmasından olmasın? Yani sosyolojik nedenlerden çok, siyasal nedenler olmasın arkadaki neden? Gelelim Akyol'un diğer "neden" olarak saydığı "demokrasi"ye… hadi Akyol'a uyarak diyelim ki "Cumhuriyet döneminde (…) demokrasi de yoktu" ya Türkiye'nin görüp görebildiği en demokratik anayasasının damgasını vurduğu '60'lı, 70'li yıllarda da mı demokrasi yoktu? Yoksa demokrasi olmasına rağmen, özellikle demokrasiye verilen anlam seti mi değişti? Örneğin bu anlam seti özellikle Sovyet sisteminin çöküşüyle ilgili olabilir mi? Aynı şekilde bir diğer kırılma noktası olarak 11 Eylül saldırıları alınabilir mi? Şöyle ya da böyle, besbelli ki Akyol, "merkez-çevre" yaklaşımıyla sorunu olabildiğince sosyolojikleştirmeye, sosyolojiyi de olabildiğince gayripolitik bir perspektifin adıymış gibi sunmaya çalışmaktadır.

Akyol'un, devletin Alevilik sorununu siyasetsizleştirme girişimi yalnızca sosyolojiyle değil, tarih alanında da bire bir kendini göstermektedir. Yine

bir gün sonra konuyu sürdüren Akyol, sosyolojiden tarihe sıçramaktadır.[15] Ancak bu yaklaşım hiç de özgün değildir ve asıl referansı, Akyol'un da adını andığı gibi, tarihçi Ahmet Yaşar Ocak'tır. Şimdilik Akyol'u izlersek "Bizde ve Avrupa'da orta ve yeni çağlarda en önemli *sosyal hareketler* köylü isyanlarıdır. Bizim bozkır coğrafyasında buna göçebe, yarı göçebe aşiret isyanlarını da eklemek lazımdır. (…) Bu isyanlar, sonradan Marksistlerce "sınıf savaşı" gibi yorumlandı, "işçi-köylü devrimi" şablonuna oturtulmak istendi. İslamın sufi bir kolu olan Aleviliği devrimci bir siyasal ideolojiye dönüştürmek için de tarihteki isyanlar bu yönde yorumlandı. Uzun ve derin kriz dönemlerinde çiftini çubuğunu bırakıp "çiftbozan" olmak, devrimci eylemmiş gibi gösterildi." (Abç) Akyol'un en önemli örneklerinden biri olarak sunduğu Babailer isyanına bakarsak, "bu olay Alevi mezhebinin sünni devlete isyanı değildi; sınıf savaşı da değildi. Orta Asya'dan seller gibi göçebe nüfus akışı yüzünden Anadolu'da sosyal bir krizin patlak vermesiydi." Öncelikle, Akyol'un Aleviliği andığı her yerde mezhebi anmasını yine göz ardı edeceğiz, üstelik Aleviler inatla "biz mezhep bilmeyiz, yolumuz vardır" diye yüzyıllardır bağırdıkları halde, bu çığlığı yok sayarak göz ardı edeceğim ve soracağım: Seller gibi gelen nüfus neden sosyal bir krize neden olmuştur acaba? Sosyal kriz bir sonuçtur yalnızca. Bunun nedeni yalnızca nüfus yoğunlaşması mıdır, yoksa bu nüfusun beraberinde taşıyıp getirdiği yeni ihtiyaçların ve değerlerin mevcut siyasal organizasyon ya da siyaset eyleme tarzı içinde karşılanamaması, soğurulamaması yani ilgili dönemde veri siyasetin gerek yapısı ve gerekse işleyişinin bu nüfusu her anlamda soğurmaya elverişli olmaması nedeniyle bir çatışmanın kaçınılmazlığı mıdır? Yani sosyal kriz diye söylenen şey, aynı anda özgül bir siyasal krizi işaret etmekte midir? Buna hayır diyebilecek ne bir tarihçi, ne de bir "gazeteci" bulunabilir ama Akyol ve referansı buna "hayır" demek zorundadırlar; yaklaşımları gereği ve tarihi kötürümleştirmek, topallaştırmak adına. Tarihi böyle kötürümleştirerek, devletten ve siyasetten soyarak okursanız, o zaman elbette Babailer isyanını da bir başarısızlık abidesi olarak okursunuz fakat bu size yeni bir görev yükleyiverir; bu başarısız isyanın ardından birkaç yıl içinde Selçukluların nasıl gümbürdeyerek tarihin çöp sepetini boyladığını açıklamak zorunda kalırsınız! Bunun için demek ki Akyol, bugünkü konumu nedeniyle yere göğe koyamadığı ve bir "düşünür" olarak selamladığı Reha Çamuroğlu'nun bir zamanlar Ocak'a karşı eleştiriler de ileri sürdüğü, çok değerli *Babailer*[16] kitabına bir göz atmayı ihmal etmemeliydi. Şimdi ikinci bir soru daha sormak zorundayız: Akyol'a göre, Babailer isyanı "Alevi mezhebinin sünni devlete isyanı" olmadığı için "heterodoks inançlar isyanların sebebi

---

15 Taha Akyol, "Alevilik ve Anadolu İsyanları", *Milliyet*, 30 Kasım 2007.

16 Reha Çamuroğlu, *Tarih, Hetorodoksi ve Babailer*, 2. Baskı, Metis Kitap, İstanbul, 1992.

değil, ifade biçimiydi." Yani şunu mu demek istiyor acaba Akyol; sünni inançlar isyana referans oluşturabilecek bir özelliğe sahip mi değildi? Sahipti de heterodoks inançların isyanı ifade etmesi arızi bir durum muydu, yani sünni inançlar da isyanı ifade edebilir miydi? Edebilirse, niçin etmemiş olabilir? Yoksa acaba henüz o dönemde sünnilik zaten ne bugünkü özelliklerini, ne de nüfus yapısını edinmiş mi değildi? Bu soruların özel olarak yanıtı önemli değil; önemli olan bu yaklaşımın heterodoks inançlarla isyanlar arasındaki ilişkiyi ihmal ettiğinin görülebilmesi.

Siyaseti analiz birimi ve biçimi olarak yok sayan bu zihniyet her adım attığında tökezliyor. Akyol şöyle devam ediyor: "Dirlik ve düzenlik için merkezi otorite ve hukuk gerekiyordu. Osmanlı bunu sünni medreseden, Şah İsmail şii medreseden sağladı. İki devlet de kurumlaştıkça aşiret hayat tarzıyla çatıştı." Aşiret hayat tarzı aynı zamanda siyasal bir hayat tarzıdır. Bu hayat tarzının devletle çatışması aynı anda ve bizatihi siyasal bir çatışmadır. Bunu en iyi bilmesi gerekenler de Osmanlı'nın bir Kürt sorunu olmadığını sıklıkla ileri süren, bölgenin yönetiminde Osmanlı siyasetinin Kürt aşiret yapısıyla nasıl iç içe geçtiğini sıklıkla gündeme getiren "ulemadır." Akyol bunu da hatırlayamamış olmalı.

Akyol, Alevilik sorununda son derece büyük bir kafa karışıklığı içindedir. Alevilik için birden fazla niteleme kullanması bunun açık göstergelerinden biridir. Örneğin bu yazıda bile Alevilik ona göre "heterodoks bir inançtır", "bir mezheptir" ve nihayet "sufiliktir." Belki de şunu kastediyordur: Alevilik, sufilik esaslarına dayalı heterodoks bir mezheptir! İlginç olan, her terim özel olarak siyasal bir gönderme ve anlama sahiptir ve Akyol bunun farkında değildir. Örneğin Sufiliğin, müslümanlığın devlet olmanın gereklilikleri doğrultusunda biçimlenmesine apaçık bir tepki olarak ve bundan farklı bir siyasallığı daha Hz. Muhammed'in ölümünü takiben inşa etmeye girişen bir hareket olmadığı söylenebilir mi? Mezhep dediğiniz anda ise ister sünni referanslarla sınırlı kalın ve fıkhi mezheplerden söz edin ki bunun anlamı doğrudan hukuktan yani siyasetten söz ettiğiniz değil midir? Aynı şekilde, isterseniz fıkıhı bir kenara koyun ve "felasifeye" ya da "hikmet"e başvurun, örneğin Farabi'ye, İbn-i Sina'ya ya da isterseniz bağımsız bir düşünüre, İbn Haldun'a, yine siyasete varmadan edemezsiniz; aynı şekilde heterodoks derseniz belirli bir anlamda kesin olan şey örf-dışılığı kastettiğinizdir ki siyaset ona içkindir. Bütün bunların farkındaymış gibi gözükmeyen Akyol ve referansları sorunu olabildiğince siyaset dışında tanımlamaya ve sözüm ona bu anlamda siyasetin bütün olumsuz anlam yüklerinden arınmış ve arındırılmış olarak çözmeye çalışmaktadırlar; oysa ki bu tutum veri siyaset algısının, veri siyaset yapma tarzlarının, veri siyasal çözüm önerilerinin üstünün örtülmesinden ve tüm bunların eleştiriden kaçırılmasından başka

bir sonuca yol açmamaktadır. Yazısını "tarihten bir ders çıkarılacaksa bu, sosyal çöküntü ve mağduriyetten sakınma dersidir" diye bitiren Akyol'a anımsatılması gereken belki de tek şey her sosyal çöküntü ve mağduriyetin bizatihi siyasal bir çöküntü ve mağduriyet olarak okunmaya açık olduğu, bundan kaçınmanın ya da bunu önlemeye çalışmanın veri siyaseti, bütün biçimleri, araçları ve sonuçlarıyla mutlaklaştırma peşinde koştuğu, bugün için konuşulursa, siyaseti burjuvazinin isterlerine mahkum etmekten başka bir anlam taşımadığı olmalıdır.

Tek bir örnek üzerinden bile görüldüğü gibi liberallerin Alevilik sorunuyla ilgili olarak devletin niteliği, özellikle laik karakterinin sorgulanması bağlamında temel bir problemleri bulunmamaktadır. Alevi sorununun özellikle devletin kimi özelliklerinden, hakim siyaset algısından kaynaklandığını ya görmezden gelmekte ve bu bağlamda sıklıkla sorunu bir tür suskunlukla geçiştirmektedirler ya da Akyol örneğinde olduğu gibi, sorunun yapısal olduğunu fark etmekle birlikte, bu yapısallığı temel karakteristik özellikleri içinde kavramak yerine, sünnilik-devlet ilişkisine halel getirmeyecek bir biçimde ve bütün faturanın cumhuriyetin kurucu kadrolarına kesilmesiyle sonuçlandırmak üzere soruna eğilmektedirler. Böylece Türkiye'deki laiklik uygulamalarının yarattığı sorunlardan yalnızca kurucu kadrolar sorumlu tutulmakta, bu kadroların temsil ettiği laiklik anlayışının artık değiştirilmesi gerektiği, laikliğin sözüm ona artık katı bir biçimde uygulanmasından vazgeçilmesi gerektiği, bu katı uygulamadan toplumun bütün kesimlerinin muzdarip olduğu iddia edilebilmekte, böylece türban sorunuyla Alevilerin sorunları aynı kefeye konulabilmektedir. Yani, bir yandan kurucu kadroların ulusun inşa sürecinde sünniliği harç olarak kullanmasından nemalanılmakta, sünniliğin bir devlet ideolojisi olarak toplumun bütün kesimlerine çeşitli biçimlerde dayatılması sayesinde/birlikte siyasal iktidar ve sünnilik birbirini kullanmakta, öbür yandan sünnilik, özellikle 1980 darbesinin ardından hiç tartışma götürmez bir biçimde siyasal alana hakim biricik dil olmaya başladığı ölçüde, kendi dışındaki bütün dilleri bastırmak üzere harekete geçtikçe, bu kadroların çizdiği sınırlar dar gelmeye başladıkça bu sınırlar daha da esnetilmeye çalışılmaktadır. Bu söylemin temel kavramları ise çoğulculuk, yeni demokrasi, kimliklerin kültürel onaması vb. olarak karşımıza çıkmaktadır. Ama bu söylemsel unsurların arkasında hakim olan zihniyet gerçekte burjuvazinin yeni siyasal isterlerinden başka bir şey değildir. Gerçekte yapısal anlamda değişen sünnilik ve devletin ilişkisi değildir; siyasetin dinle kurduğu ilişki değildir; devletin ve dinin karşılıklı olarak değişmesi, buna bağlı olarak aradaki ilişkinin, yeni ve farklı gereksinimlerin belirmesi ve buna uygun olarak da devlet-din ilişkisinin yeniden konumlanması gereğidir. Bu liberal olduğu iddiasıyla kendini sunan zihniyetin

hemen ardından Alevi açılımı konusunda, doğrudan AKP'nin sözcülüğünü üstlenen birkaç örneğe bakabiliriz. Bu sayededir ki sözüm ona liberal zihniyetin gerçekte sünni muhafazakârlığın sözlükçesini oluşturduğu görülebilsin.

Sünni muhafazakârlığın Aleviliğe ve Alevilere dönük en saldırgan koç başını *Anadolu'da Vakit* gazetesi temsil etmektedir. Ama unutulmamalıdır ki koçun başı ile kuyruğu aynı gövdenin parçalarıdırlar. AKP'nin Alevi açılımının gündeme gelmesiyle, tıpkı Kürt açılımında yaşandığı gibi, muhafazakâr basın doğrudan Alevi örgütlerini ve bunlar üzerinden Alevileri hedef tahtasına koyarak, bu örgütleri çeşitli suçlamalarla marjinalize etmeye girişti. Bu girişimde başvurulan en önemli araç ise Alevicilik[17] suçlaması olarak

---

[17] *Alevicilik* teriminin kullanımıyla ilgili olarak burada, uzun da olsa, bir not düşmek yararlı olabilir. Bu terim, yukarıda bir örneği verildiği gibi, Türkiye'de yalnızca Alevi hareketini aşağılamak amacıyla kullanılmaktadır ve herhangi bir biçimde, herhangi bir analiz çabasının ürünü değildir. Terimi kavramsallaştırarak bir analiz birimi haline getiren tek yaklaşım, en azından benim bildiğim kadarıyla, Elise Massicard'ındır. Massicard'ın çabası açıkça kuşkusuz bir soyutlama ve açıklama, ayrıştırma çabasıdır; yani kesinlikle herhangi bir siyasal art niyet gütmediği gibi, Türkiye'de Alevilik bağlamında yürütülen siyasal-ideolojik mücadele haritasında herhangi bir konumu da işaret etmemektedir ama bu, yine de öncelikle terimin doğru kullanıldığının ya da terimin bizatihi kendisinin doğruluğunun güvencesi olarak sunulamaz. Massicard, ele aldığı sorunun siyasal niteliğini daha iyi ifade edebilmek için *Alevicilik* terimine başvurmaktadır. Buna göre, "Bu hadiseyi daha iyi anlayabilmek için, tıpkı İslam'ın İslamcılıktan ayrıldığı gibi, Aleviliği de Alevicilikten ayırmak şarttır." Öncelikle kurulan bu bağlantı Alevicilik-Alevici terimini temellendirmek için yetersiz, sığ ve üstelik yanlıştır. Şöyle ki İslam bütün boyutlarıyla bir dini ifade etmektedir. Bu dine aidiyeti niteleyen terim ise İslam değil, müslüman terimidir. Yani bir din olarak İslam'a aidiyet ve bu aidiyetin sosyolojik tezahürü müslümanlıkla ifade edilir. Yani İslamcılık farklı, müslümanlık farklı bir olgu ve aidiyeti ifade eder. İslamcı kimlik ya da aidiyet ile müslüman kimlik üst üste binebilir; yani İslamcıların genel olarak müslüman olduğu bir vakıadır ama bu müslümanlık ile İslamcılık arasında olgusal bir farklılığın olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu vurgudan sonra, Massicard'ın yaklaşımı iyice sorunlu hale gelmektedir. Şöyle ki bütün öğretisel, teolojik boyutuyla, bunun içeriğine ilişkin hiçbir tartışmaya girmeksizin, Alevilik, Massicard'ın da söylediği gibi İslam terimiyle eş değerdedir. Bu anlamda nasıl İslam'a aidiyet müslümanlık olarak, aynı kökten fakat farklı bir terimle ifade ediliyorsa, burada Aleviliğe aidiyet ise Alevi terimiyle ifade edilir. Yani sosyolojik tezahürleri nasıl farklılaşırsa farklılaşsın, belirli bir aidiyet ilişkisi Türkçe'de uzun yıllardır Alevi terimine karşılık gelmektedir. Yani Alevi terimi ait olanı, Alevilik niteliğini üstünde taşıyan aktörü işaret etmektedir. Bu durumda Massicard'ın belirttiği gibi, "Alevilik, -yani Alevi oluş hali, Aleviliğe aidiyet- sosyolojik hadiseyi, aktarılan aidiyeti işaret eder" dersek yanılırız, çünkü aynı anda Alevilik terimi aidiyeti niteleyen teolojik, öğretisel bütünü de işaret etmektedir. Bu durumda Massicard "Buna karşılık Alevicilik, Alevilik adına seferber olmayı, Aleviliği bir dava konumuna yükseltip akılcılaştıran hareketi ifade eder" diyemez. Bunu ifade etmek için Türkçede tıpkı İslamcılık gibi, doğru terim Alevicilik değil, Alevilikçilik'tir! Alevici-Alevicilik terimini seçerseniz, bunun tam karşılığı *Alevilik* adına seferber olan değil, *Aleviler* adına seferber olandır! Bu ise açıkça Aleviler adına seferber olanla Alevi olan arasına açık bir mesafe koymak demektir. En azından, Massicard'ın metninde sözünü ettiği "Üçüncü taraflar"la Alevicilerin arasındaki sınırın kaybolmasına kuramsal ve dilsel olarak kapı açmak

demektir. Oysa, Massicard, metninin hiçbir yerinde, gördüğüm kadarıyla Alevici hareketin aktörlerin Alevilik dışı olduğuna dair bir göndermede bulunmamaktadır. Massicard açısından bu ayrımın hiçbir önemi olmayabilir ama Türkiye'de Alevilik üzerinden yürütülen tartışmalarda (tıpkı laiklik-laik-laikçilikte olduğu gibi) en kötü siyasal kullanımlar için akademik bir zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak nasıl İslam'dan yola çıkarak müslümancı diyemezsek, onun yerine İslamcı diyorsak aynı şekilde, Alevilikten yola çıkarak (kaldı ki zaten Massicard da Alevi'den değil Alevilik'ten yola çıktığını iddia ediyor) Alevici diyemeyiz; ancak Alevilikçi diyebiliriz. (Ayrıca belirtmeliyim ki bu dilsel sorunda çevirmenin hiçbir hatası yoktur.) Bkz. Özgün metin için: E. Massicard, *L'autre Turquie*, PUF, Paris, 2005, p.9, Türkçe baskı için, bkz. *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, Çev. A. Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 21.

Ancak Massicard'ın akademik masumiyeti dilsel düzeyle sınırlıdır. Dili geçip terimin ne ifade etmeye çalıştığına biraz daha yakından baktığımızda başka bir sorunla karşı karşıya kalırız. Massicard'a göre Alevicilik'te "1960'larda ortaya çıkmış, ama özellikle 1980'lerin sonundan itibaren varlığı hissedilen ve modern türde örgütlenmeler, esas olarak da dernekler tarafından taşınan bir hareket söz konusudur. Bu ayrımın faydası, Aleviliğin doğal bir sonucu olmayan ve başka mantıklara uyan aleviciliğin ağırlıklı olarak siyasal bir nitelik taşıyan yapısını ortaya çıkarmasıdır." (Aynı yerde.) Acaba? Acaba sorusunu açmak için bir soru daha sormak zorundayız: Alevici hareketin Aleviliğin "doğal bir sonucu olmaması" ne demektir? Bu açıkça şuna benzemiyor mu, o halde İslamcı hareket İslamın doğal bir sonucudur! Öyle mi? Yok, böyle değil, İslamcı hareket de aynı şekilde siyasal bir nitelik taşıyorsa? Devamla buradaki "doğallık" ne anlama gelmektedir? Hareket neyin sonucu olur da, neyle ilişkilendirilirse "doğal sonuç" sayılacak ya da tersi sayılmayacaktır? Buradaki doğallık vurgusu, Massicard'ın sözüm ona kaçınmaya çalıştığını özenle belirttiği "özcü" bir okumanın kapılarını açmıyor mu?

Aynı sorunu tarihsel bağlamda da dile getirebiliriz. Örneğin, Massicard'ın bizzat kitabında konu edindiği kızılbaşlık sorununa bir bakalım. Kızılbaşlık, tıpkı Alevilik gibi, hem belirli bir yandaşlığı, hem belirli bir inançlar toplamını ifade etmektedir. (Hatırlatalım, ilgili dönemdeki kızılbaş hareketini ve kızılbaş hareketliliğini nasıl dilsel olarak kızılbaşçı olarak ifade etmiyorsak, benzer olanaksızlık Alevici için de geçerlidir) Kızılbaş hareketi kızılbaşlığın doğal sonucu mudur? Bu doğallık ne anlama gelmektedir? Kuşkusuz buradaki "doğallık" doğrudan Kızılbaşlığın ya da Aleviliğin karakterine, doğasına bir atıf yapmaktadır. Peki, tarihten kaçırılmış bir doğallıktan söz etmek ne ölçüde mümkün? Bunun yerine Alevilik ya da kızılbaşlığı belirli bir uzam üstünde tarihsel koordinatlarıyla, bunların ölçeğinde/dolayımıyla değerlendirmek, bizzat Massicard'ın yaklaşımı itibariyle de, daha doğru olmayacak mıdır? Kaldı ki "doğallık" üzerinden "Aleviciliği" siyasal bir hareket olarak nitelemenin kendisi de sorunludur. Yani, doğallık ile siyasallık arasında Massicard'ın ima ettiği ya da en azından mümkün kıldığı bir karşıtlık ilişkisi kesenkes kurulamaz. İkinci olarak, söz konusu olan olgu Alevilik ise, bizzat Massicard'ın aktardığı tarihsel arka planla bile yetinsek, Aleviliğin bir doğasından söz edebileceksek eğer, bu doğa aynı kesinlikle hem dar anlamda devletleşme, hem geniş anlamda siyasal süreçlerin geçirdiği değişimlerle doğrudan ilgili, en azından ve en kötüsünden bu değişimlere karşı duyarlılığı son derece yüksektir! Son olarak, görüldüğü kadarıyla, Aleviliğin doğal sonuçlarına atıf yapma hakkı olanlar sıralansa, Aleviliğin öğretisel yapısıyla neredeyse hiç mi hiç ilgilenmeyen Massicard en son sıralarda yer bulabilir kendine! Alevi hareketinin, modern tezahürlerini Alevici hareket gibi, dili zorlama ve kuşa çevirme pahasına, siyasallaşma süreç ve biçimlerini, "siyasal" karakter üzerinden özel olarak ayrıştırma girişi, öncelikle başlı başına siyaset ile inanç sistemleri arasında kurulan ilişkinin, burada Massicard'ın kurduğunu bildiğimiz ama açıkça ortaya koymadığı ilişkinin, sorunlu olduğunu işaret etmektedir; bunun bir göstergesidir. Kes-

karşımıza çıkmaktadır. Kullandığı üslup ve izlediği çizgi, kamuoyunda çok iyi bilinen bu gazete Aleviciliği "Aleviliğin rantını yemek isteyen" anlamında kullanıyor ama unuttuğu şey, eğer bir rant varsa, bu rantın bizzat sünni müslümanlığı biricik ölçü olarak dayatan devlet tarafından yaratıldığı, bizzat sünniliğin yüzyıllardır kamu kaynaklarını yağmaladığıdır; 'dinime söven müslüman olsa' cinsinden. Bu gazetenin bir yazarına göre, zaten Aleviler üstünde bir baskı da yoktur. Örneğin öğrencilerin sünni baskıyla karşı karşıya olduğuna ilişkin tüm iddialar yalandır, doğru olan ise öğrencilerin tembel olduğudur! Sonunda baklayı ağzından çıkarıyor *Vakit* yazarı ve nasıl bir devletlu zihniyeti temsil ettiğini açıkça gösteriyor. Sivas'ın bir köyünde cemevinin camiye dönüştürülmesi ve Hz. Ali ile Atatürk'ün resimlerinin indirilmesine tepki gösteren Alevileri şöyle eleştiriyor: "Cami de olsa, ceme-

---

tirmeden söylenirse, siyaseti belirli bir talepler demeti doğrultusunda güç (erk) üzerinde yürütülen her türden etkinlikler olarak okumanın ve bununla sınırlamanın bir sonucudur bu. Oysa Massicard'ın kendisine rağmen/birlikte Alevilikle ilişkisini kestiği Alevicilik hareketi aynı zamanda Aleviliğin belirli bir anlamda dönüşümüne de işaret etmektedir. Yani Aleviliğin doğal bir sonucu mudur, değil midir, bilinmez ama "doğal olarak" Aleviliği dönüştürdüğü, yeniden inşaya giriştiği, artık Alevilikten değil, biraz da doğrudan bununla ilişkili olarak, Aleviliklerden söz etmenin daha doğru olduğu kesinlikle söylenmelidir. Kaldı ki Massicard'ın kimi yerde şaşkınlığa düştüğü belli olan bir noktada, şaşkınlığa gerek yoktur. Yani Alevilikler olgusu, modern değil, tersine doğrudan "arkaiktir." Bu anlamda, örneğin Almanya'da federatif bir yapı varken Alevilerin ulusal ölçekte birleşme başarısını gösterirken, Türkiye'de merkezi bir devlet olmasına karşın ulusal ölçekte birleşememeleri, yerel düzeylerde atomize olmaları, belli ki Massicard açısından şaşırtıcıdır; oysa tarihsel olarak Alevilikleri, Aleviliği değil, teşhis edebilirsek "gurbet"in yerel Alevilikleri bir büyük Aleviliğe dönüştürmedeki rolünü ayrıştırabileceğimiz gibi, Aleviliklerin bu coğrafyadaki tarihsel sürekliliğinin de örgütsel düzeyde atomizasyona yol açmış olabileceği ihtimalini de düşünürdük, Massicard'la birlikte. Böylece Massicard'ın düştüğü vahim bir hataya da düşmemiş olurduk; Aleviliği yalnızca kırsal topluluklara özgülemek hatasına. Şöyle ki Massicard'a göre "Alevilik için, kırsal toplulukları kapsayan ve hem din, hem kültür, hem de kendine ait kuralları olan -herhalde örfü kastediyor- bir topluluğa aidiyet anlamına gelen bir yaşam tarzı denebilir." (s.19) Devamla Aleviliğin toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşmayı yaşamadığını, merkezi bir örgütlenme tarafından da birleştirilip yapılandırılmadığını iddia eden Massicard'ın Bektaşiliği hangi bağlamda değerlendirdiği, dedeliği, ocak kurumunun varlığını nasıl okuduğu bir muamma olduğu gibi, Bektaşi tekkelerinin örgütsel belirleyiciliği altında modern öncesi Aleviliğin, Massicard'ın iddia ettiğinin aksine, "kırdan kente göçle birlikte kente yerleştikten sonra," yani 1950'lerden itibaren, "kimlik hareketi tarafından kamusal tartışmalara bu haliyle taşın"madığını, Aleviliğin apaçık bir kentsel tecrübenin sahibi olduğunu saptayabilirdik. Nihai olarak Massicard'ın söylemeye çalıştığı şey, bir bütün olarak Alevilikle bizzat Aleviler arasındaki mesafenin açıldığı, mevcut Alevi hareketinin bu boşluğun ürünü ve bu boşluğu doldurmaya aday olarak dar anlamda politik saiklerle sahneye çıktığını tespit etmek ise, bu tespitin de Alevicilik gibi zorlama bir kavramsallaştırmayı hak edecek ölçüde özgün olduğunu ne yazık ki kabul edemeyeceğim. Çünkü en azından benim "acemice" ilk yazılarımda bile buna dair son derece güçlü vurgular vardı. Örneğin, bkz. Ayhan Yalçınkaya, *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi, Yayın No 17, Ankara, 1996.

vi de olsa, orası bir ibadethane midir, yani orada "resim/fotoğraf" olmaz ki…!" Neye göre? Elbette devletlu sünniliğe göre! Sünniliğin anlayışını, bırakın Aleviliği, tüm dinlere dayatıyor yazar. İbadethane ise orada resim olmaz! Eh, bu durumda sayın yazar derhal Hıristiyanlara da bir çağrı çıkarmalı, kiliselerdeki Meryem Ana resimlerinin, Hz. İsa ve havarileri resmeden bütün ürünlerin derhal kaldırılmasını talep etmelidir. Çünkü orası ibadethanedir ve ibadetin, ibadetgahın ölçüsü ise yalnızca sünni müslümanlıktır.[18] *Anadolu'da Vakit* gazetesinin sorunu ele alış tarzı aynı zamanda neden muhafazakârların liberal söyleme muhtaç olduğunu da göstermektedir. Şöyle ki örneğin, "Aleviler arasında ideolojik birlik yok… Bu yüzden eziliyorlar" diyen bir Aleviyi şöyle azarlıyor *Vakit*'in yazarı: "Ulan ebleh, ulan salak; Alevilik kim, sen kim? Alevilik bir "inanç şekli" değil de, bir fikir midir ki ideolojik ayrılık olsun." Yazarın Türkçe'yle ilişkisi ortadadır. "Aleviler arasındaki ideolojik birliğin olmayışını" Alevilik içinde olmayış" olarak okuyor; böyle kabul edilse bile, ne "fikir" hakkında, ne inanç ve ideoloji hakkında bir fikri var; bunları birbirinin arasından okyanuslar geçen kıtalar sanıyor. Bu "boşluğun" söylemsel bir hegemonya kurmak için hiçbir işe yaramayacağı da açık. O halde, *Anadolu'da Vakit* ve benzerlerinin dışındaki muhafazakâr aktörlere bakmak gerekir. Ama *Vakit* ve benzerlerinin bu "özel üsluplu" söylemleri özellikle bir amaca hizmet ediyor: Diğer muhafazakârların utangaç sünni söylemi, *Vakit*'in dilinde, sözcüğün dümdüz anlamıyla terörist bir söyleme dönüşüvermektedir. Örneğin aynı günlerde yine, aynı gazete Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Başkanı, avukat Kazım Genç'i[19] anadilde eğitim hakkını savunduğu için, her kimse bu teröristler ve teröristlerin savunma hakkı yokmuş gibi, teröristleri savunduğu için açık hedef haline getirmeye çalışıyordu.[20]

Muhafazakâr kesimin bir diğer gazetesi *Zaman*, AKP'nin "Muharrem iftarıyla" devletin Alevilerle kucaklaşacağı müjdesini verdikten sonra Cem Vakfı üzerinden AKP paketinin desteklenmesi için yoğun bir çaba gösterecek ama yine de Vakfın yemeğe katılımını sağlamaya yetmeyecektir bu.[21]

---

[18] Bkz. Hasan Karakaya, "Sünni-Alevi gerginliğini kim, neden istiyor?", *Anadolu'da Vakit*, 9 Aralık 2007.

[19] Av. Kazım Genç, yazının yazıldığı tarihte ilgili derneğin genel başkanıydı. İlgili derneğin şu anki başkanı yine bir avukat olan Fevzi Gümüş'tür.

[20] Yüksel Işık, "Vakit, Kazım Genç'ten ne istiyor?" http://www.pirsultan.net/kategori.asp?KID=15&ID=73&aID=552, 26.11.2007. Ayrıca yine aynı gazete, Reha Çamuroğlu üstünden yaptığı sürmanşet haberlerle AB'nin Alevileri kullandığını, Alevilerin asıl sol tarafından asimile edildiğini iddia ediyordu. Bkz. "Aleviliği 'sol' asimile ediyor", *Anadolu'da Vakit*, 15 Şubat 2007 ve "AB Alevileri kullanıyor", *Anadolu'da Vakit*, 16 Aralık 2007.

[21] "Muharrem iftarıyla devletle Aleviler kucaklaşacak", 27 Kasım 2007, *Zaman*; bu haberde Cem Vakfı Avrupa Koordinatörü Alişan Hızlı'ya dayanarak, bir gün sonra yine Cem Vakfı

Aynı şekilde *Zaman*'ın öne çıkardığı bir diğer isim, baştan beri AKP'nin açılımına koşulsuz destek veren Hasan Meşeli'dir. Aleviliği, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'i Türk ilan edecek kadar gözü kara bir biçimde Türk milliyetçiliğine bitiştiren bu isim, AKP iftarının duasını da yapan isimdir ve duayı bitirme tarzı bile Alevilikle uzak ara ilgisizdir.[22] Ama bu bedduaya rağmen Meşeli'ye göre AKP'nin açılımı "Alevi-sünni kardeşliğini pekiştirecektir."[23] Olmayan, hayali bir kardeşliği. Aynı gün, Doç. Dr. Necdet Subaşı *Zaman* gazetesinde bir yorum yayınlayacak, daha doğrusu eski bir çalışmasına bu gazetede kısaltarak yer verecektir. Subaşı'nın yaklaşımı soruna genel muhafazakâr yaklaşımla uyumludur. *Zaman*'ın AKP açılımını Aleviler üzerinden tartışma eğilimini, olduğu gibi, Subaşı da sürdürür. Subaşı'na göre, "Dedelerin birer din hizmetlisi olarak yeniden tanımlanmasından cemevlerinin kısmi ibadet mekanları olarak kabul görmesine kadar pek çok resmi önerinin daha ham haldeyken bile Alevilerin tepkisiyle karşılaşması aslında pek de anlaşılmaz değil. Öteden beri birer Alevi talebi olarak seslendirilen bu konuların bugün pek çok temsil grubunu bir çıkmaza sokmasının asıl nedeni, gerçekte ritüel donanım konusunda bilinen yetersizliklerinin açığa çıkmasıdır."[24] Yani Alevilerin politik bir pakete karşı çıkmalarının altında sözüm ona bu paketin kendi ayinsel yetersizliklerini açığa çıkarması yatmaktadır. Subaşı, başta açıkça saptadığım bir şeyi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Alevi sorunuyla Alevilerin Alevi sorununu, paket bağlamında açıkça birbirine indirgemeyi tercih etmektedir. Oysa, Subaşı'ya sormak gerek; sözüm ona cumhuriyetin Alevi sorununu çözmek üzere ortaya atılmış bir paketin doğrudan Alevilerin Alevi sorununa, daha özel olarak ayinsel örgütsel yapısına müdahele etmeye hazırlanmasında bir garabet yok mudur ki Aleviler tam da paketi doğru okumuşlar ve tepki göstermişlerdir; bunun altında yetersizliklerinin varlığı ya da yokluğu ayrı bir tartışma konusudur elbette; burada temel sorun baştan Subaşı tarafından bir diğeriyle örtülmektedir. Muhafazakâr zihniyetin tam olarak sorunu nasıl kavradığını anlayabilmek bakımından bu kesimin ideologlarından ikisine, Fehmi Koru'ya ve akademisyen kimliğini bir yana atarak AKP'nin açık sözcülüğüne soyunan Yasin Aktay'a ve hükümetin yarı-resmi organı *Yeni Şafak* gazetesine bakmak gereklidir.

Alevi İslam Din İşleri Başkanı Ali Rıza Uğurlu üzerinden Alevileri AKP paketi için seferber etmeye çalışmıştır. Ali Rıza Uğurlu, "Aleviler ne talep ediyor?" 28 Kasım 2007, *Zaman.*

22 "Ali Bardakoğlu'nun dini kıyafetiyle katıldığı iftar, Malatya Hacıbektaşi Veli Kültür Merkezi Vakfı Başkanı Hasan Meşeli 'nin duasıyla başladı. Meşeli, "Birlik ve beraberlik bozulmasın. Bozanları Allah ıslah etsin, etmiyorsa rezil rüsva etsin" diye dua okudu." http://www.tumgazeteler.com/?a=2478684, 25.05.2008.

23 Hasan Meşeli, "Son Açılımlar, Alevi-sünni kardeşliğini pekiştirecek", *Zaman*, 29 Kasım 2007

24 Necdet Subaşı, "Alevi Geleneğinin Moderniteyle İmtihanı", *Zaman*, 29 Kasım 2007.

AKP paketinin kamuoyuyla paylaşıldığı ilk günlerde Fehmi Koru, Alevilerin kuşkuları karşısında, kendilerinin Alevilik meselesine daha önce de ilgi gösterdiklerini kanıtlamak üzere, kendi yazılarından bir kolaj yaparak okurunun karşısına çıkmaktadır.[25] Bu kolajdan anlaşıldığı kadarıyla, Koru özetle şunları saptıyor: 1. Türkiye'de dengeler rejimin sünni karakteriyle dindar kimliklerin iktidardan uzak tutulması üzerinde duruyor. Aleviler de bundan dolayı manevi baskıya uğradılar. Tıpkı diğer dindarlar gibi. İlki, Koru'nun bu yaklaşımı tipik merkez-çevre yaklaşımı ve en gelişmiş örneğini zaten Taha Akyol sağlıyor. İkincisi, Alevilerin hissettiği baskı manevi olmanın ötesinde; inanç özgürlüğünün, kimliğin ifadesinin ötesinde. Açıkça hayatta kalma sorunu ve Cumhuriyet'in sünniliğin ipini eline yeni bir biçimde geçirmesiyle bunun en azından Türk Aleviliğine bir gül uzatma niyeti olmaksızın sonuç doğurduğunu gözden kaçırıyor. 2. Diyanet İşleri Başkanlığı aslında Bizans'tan Fatih Sultan Mehmet, ondan da Cumhuriyet'in devraldığı bir kurum. Artık apaçık sorunlu ve masaya yatırılması gerekiyor. Koru, ilk kez bu bağlamda, manevi baskının ötesinde, kamu kaynaklarının paylaşımı sorununu gündeme getiriyor ve DİB'e müdahaleyi mümkün görüyor. 3. Ama bu müdahalenin ne olduğuna baktığımızda Koru'nun zihniyeti bütün haşmetiyle boy gösteriyor. Koru Diyanet'in kaldırılmasını savunmuyor; özerkliğini savunuyor. Yani bir tür özerk kurula, üst kurula dönüşecek ve böylece "müslüman" din adamları genel bütçeden maaş almayacaklardır. Yani Alevilerin bir şikayeti giderilmiş olacaktır. Acaba? Öncelikle bir dil sürçmesi gibi bütün haşmetiyle sırıtan müslüman din adamları nitelemesi sorunlu. Diyanet üzerinden yalnızca sünni din adamları maaş aldığına göre, müslüman din adamlığının ölçüsünün sünnilik olduğu anlaşılıyor. Bu bir yana, Koru'nun önerisi durumu daha da ağırlaştırıyor. Devletin genel örgütsel yapısı içinde siyaset üreten bir kurum, tümüyle bu yapının dışına alınarak gücüne güç katıyor; tabi olduğu sınırlı güçler dengesinin çizdiği sınırlardan da kurtulmuş oluyor. Ayrıca, sanki genel bütçeden değil de başka kalemlerden maaş ya da pay alınca kamu kaynakları yağmalanmıyormuş gibi, o kaynaklar kamunun değilmiş gibi, yani toplumsal sermayenin kalemleri arasında değişiklik yapınca DİB'in "yediği lokma haramdan sevaba dönüşecekmiş" gibi davranıyor. Bununla da yetinmiyor Koru; özerkleştirilecek Diyanet'e vakıfların gelirlerini bağlıyor, yani vakıflarla Diyanet arasında nedense çok doğal bir bağlantı, organik bir ilişki olduğuna inanmamızı istiyor ve vakıf gelirlerini Diyanet'e peşkeş çekiyor, bu gelirlerin yetmediği yerde de devletin gönüllü din vergisi toplayabileceğini söylüyor. Besbelli ki gönüllü olan şeyin vergi değil bağış, vergi olan şeyin de devletin şiddet tekeliyle yakından ilişkili olduğunu görmememizi istiyor. Bu öneriler sayesinde

---

[25] Fehmi Koru, "Alevilik: Bir Kişisel tanıklık", *Yeni Şafak*, 25 Kasım 2007.

Alevilerin Diyanet'e yönelik itirazlarının biteceğini söylüyor. Böylece Alevilik sorunu üzerinden sünniliğin kale duvarları bir kez daha güçlendirilmiş oluyor.

Kolajının sonunda, nihayet büyük adımı atıyor Koru ve laiklikte bir reform yapılması gerektiğini söylüyor: "Türkiye'de uygulanan biçimiyle 'laiklik' anlayışının kendileri için 'güvence' teşkil ettiği kanaatini benimsemiş Aleviler şaşırsalar da gerçeği yazmak görevim: Onların sorunu da, tıpkı başörtülü genç kızların sorunu gibi, Türkiye'deki laiklik uygulamalarından kaynaklanıyor." Bu argüman biraz sonra göreceğimiz gibi, muhafazakârların en temel argümanlarından biri ve başka isimlerce de gündeme getiriliyor. Türbanlı genç kızlar sorununu Alevilik sorunuyla benzeştirmek en hafif deyimiyle vicdansızlıktır. Bunu bir kenara not ederek devam edersek, Koru'nun iddiasının aksine, türban sorunu laiklik uygulamasından değil, laikliğin uygulanmamasından kaynaklanıyor. Türban sorununu çözmek isteyen her zihniyet öncelikle bu sorunun sünni zihniyet dünyasının bir sorunu olduğunu teslim ettikten sonra, sorunun devletin resmi bir sünnilikten hareket ettiğini savunuyorsa ki bütün muhafazakârlar bunu savunuyor ve bunu katı bir laiklik anlayışı olarak görüyor, o halde, öncelikle sünniliğin devletle mesafesinin açılmasını talep etmeli, yani "liberalleştirilmiş bir laiklik anlayışını" savunmalıdır. Şöyle ki devletin sünniliğe müdahale araçları nelerdir? DİB, İmam-hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri ve benzeri okullar, Kur'an Kursları, zorunlu din dersleri vb. O halde türban sorununu çözmek isteyen her yaklaşım öncelikle bu müdahale araçlarına karşı çıkmalıdır. Bu karşı çıkışı ortaya atmadan, bir yandan resmi, devletlu sünnilikten nemalanmayı sürdürmek ve bir yandan da bizzat bu nemalanma mekanizmalarının yarattığı türban sorununu devletin resmi sünni zihniyetine dayatmak, sünniliğin etki alanını genişletmekten daha öte bir amaç taşımamaktadır.

Ustası Fehmi Koru gibi, Alevileri türban özgürlüğünden yana tavır almaya çağıran ve bunu Alevilerin demokratlaşmasının ölçüsü olarak ele alan bir diğer *Yeni Şafak* yorumcusu Murat Aksoy'dur.[26] Şimdi kısaca Aksoy'un izlediği yola bakalım. AKP'nin açılımının Aleviler'de yarattığı tepkiyi öncelikle Alevi örgütlerinin iktidar alanının kaybedeceği korkusuyla açıklayan koroya katılan Aksoy, sözümona "kısa vadede bir karşılıklı tanıma ve anlama"yla açılan paketin, bizzat değil tanımak ve anlamak, kendi sünni iftar anlayışını bizzat Alevilere giydirmeye çalışarak açılmasının anlamını gözlerden gizlemeye çalışarak ve devletin bütün olanaklarını arkasına alan bir iktidarın, kendi sünni ritüelini Alevilere dayattığını görmezden gelerek söze giriyor ve iddialı bir biçimde Alevilere siyasetbilimi hocalığına soyunuyor. Buna göre, bu paket "Alevilere ilk kez siyasetin yolunu açıyor". Temel sap-

---

26 Murat Aksoy, "Demokratlık Sırası Alevilerde", *Yeni Şafak*, 25 Kasım 2007.

tama şudur; Aleviler şimdiye değin siyasete mesafelidir. Sonra çeşitli örnekler, siyasal örnekler sıralıyor Aksoy ve ekliyor: "Bütün bunları bu Alevi kurumlarının siyaset algısı ve siyasal konumlama olarak yanlış yerde durduklarını göstermek için sıraladım. Alevilerin tek ihtiyacı özgürleşme ve siyasallaşmadır." Ne diyor Aksoy? Aleviler siyasallaşmalı! Güzel. Aleviler bugüne değin siyasete mesafeliydi. Güzel. Sonra örnekler sıralıyor, hepsi siyasal örnekler ve ekliyor: Bu yanlış. Yani iki şeyi özellikle, kasten birbirine karıştırıyor. Siyasete mesafeli olmak, siyasallaşamamak başka bir şeydir, yanlış bir siyasal konumlanış başka bir şeydir. Eğer, size göre yanlış da olsa bir siyasallaşma tecrübesinden söz ediyorsanız, Alevilerin siyasal bir aktör olmadığını söyleyemezsiniz, yanlış siyasal seçimler yaptıklarını söylersiniz. Aksi takdirde, kendi siyaset algınızı biricik doğru siyaset algısı olarak hakikat mertebesine yükseltiyorsunuzdur ve sizin hakiki siyasetinize göre eylemeyen her siyasal aktörü siyasetle mesafeli olmak, siyaset dışı olmakla suçluyor, yani ötekileştiriyorsunuzdur! Kısaca, siyaset ya sizin doğrunuz ölçeğinde siyasettir ya da zaten siyaset değildir! Yani, bizzat Aksoy'un Alevilerin sırtına atmaya çalıştığı "ötekileştirme" suçlaması -ki buna göre, Aleviler kendilerini pozitivist solla (Burada kastettiği de belli ki Kemalizm; örneğin Aksoy acaba Marksist sol hakkında ne bilir, ne düşünür?) öylesine özdeşleştirmişler ki (bunun siyasal bir yalan olduğunu tartışmak bile gereksiz) bunun dışındaki bir tanım ötekileştirme ile sonuçlanmıştır- Aksoy'un siyaset algısında bütün haşmetiyle boy göstermektedir.

Devamla siyaset dersi vermeyi sürdüren Aksoy, Alevileri kendi siyaset algısı doğrultusunda siyasi özne olmaya, yani "karar süreçlerine katılmaları ve bu taleplerini siyasallaştırmaları" gerektiğine çağırmaktadır. Yani şimdiye değin Alevi örgütleri yoluyla yürütülen Alevi hareketi siyasal değildir, çünkü Aksoy'un istediği gibi siyaset yapmamışlardır. Sahi, bir de "özne" ibaresi vardı, değil mi? Peki, Alevi sorununu Alevi sorunu olarak on yıllardır emek emek işleyen bir hareket ve bunun örgütleri özne olarak kabul edilmeyecekse Aksoy'un pek muhabbet beslediği "türbancılar" da Aksoy'dan siyaset bilimi dersi alsa iyi olacak. Çözüm olarak Alevilerin özgürleşmesi gerektiğini vaaz eden Aksoy'a sormak gerekiyor: Kimden özgürleşecek Alevilik ya da ne'den? Yanıt belli: Pozitivist soldan. Peki, ya siz muhafazakâr sünniler olarak sünniliği devletten özgürleştirmeye ne dersiniz? Bu soru üzerinden Aksoy, Fehmi Koru'yla aynı zemine inmiş olur. Ama bir şey daha eklemek gerekir: Demokratlığın ölçüsü, ancak belirli bir ideolojik iklim için özgürlük olabilir, her ne kadar, Aksoy'un özgürlük algısı devletle mesafeyi asla içermiyorsa da; demokratlığın asıl ölçüsü eşitliktir; örneğin kamu kaynaklarının eşit ve adil dağılımı! Kimliklerin özgürlüğü, inançların kamusal görünürlüğünün özgürlüğü mü dediniz? Aynı cümleyi eşitlik sözcüğüy-

le özgürlüğü yer değiştirerek kullanmaya ne dersiniz? Demokratlık mı dediniz: Demokratlığın yolu dinsizlerin dinlilere eşitliğinden, cemevinin camiye, caminin kiliseye en azından siyasal eşitliğinden geçecektir! Ama Aksoy'un bu konuda bir tek sözü yoktur; onun asıl amacı Alevileri türban sorunu adı verilen ve bizzat sünni siyaset eyleme tarzından kaynaklanan sorunun payandası kılmaktır. "Alevilerin demokratlığı ise "türban, İslami görünürlüğün kamusal alandaki kabulü vs" gibi özgürlüklerden yana olmaktan geçmektedir." Bu bağlamda söylediklerimiz saklı kalmak kaydıyla, yine bir Şark kurnazlığı: Türban İslami görünürlüğü işaretlemez; sünni müslümanlığın belirli bir algısının görünürlüğünü işaret eder! Yok eğer İslami görünürlük türbanla işaret ediliyorsa, bunun açık anlamı başı açık müslüman kadınların İslami görünürlük olarak reddedilmesidir. Yani, Aksoy, başta siyaset üzerinden yaptığı, kendi sünni algısını mutlak hakikat olarak dayatma anlayışını türban üzerinden de yeniden üretmekte ve ne yaptığını saklama gereği bile duymaksızın Alevileri demokratlığa çağırmaktadır; kapıkulu demokratlığına; devletle etle tırnak gibi kaynaşmış bir sünniliğin, nihayet iktidarı da doğrudan ele geçirmesiyle parti-devlet özdeşliğine doğru giden yolda, Alevilerin de "parti-devletin kanatları altına alınmasıyla" sağlanacak köleleştirilene vaaz edilen özgürlük.

Alevilere ders vermeye pek hevesli sünni-muhafazakârlardan biri de *Yeni Şafak*'ın akademisyen-"hükümet sözcüsü", Yasin Aktay'dır. Murat Aksoy, "amatörce siyaset dersi vermeye" soyunurken, Aktay da Alevilere Aleviliği öğretmeye, yani apaçık "din dersine" soyunuyor.[27] AKP açılımını eleştirenleri sözüm ona Alevilik öğretisi içinden, cem üzerinden vurmaya çalışıyor ama belli ki cem üstüne fikri "cem olmakla" sınırlı. Aktay şöyle bitiriyor yazısını: "Alevi ayini Cem bile bir kapalılığı değil, açıklığı ifade eder. Adı üstünde, farkın özümsenmesini, farkla bir buluşmayı getirir cem. O yüzden her cem bir bakıma da yeni bir sentez, yeni bir tecrübedir. Her cem insanı yeni bir dünyaya, yeni bir aleme kavuşturur. Cem birleştirir, ayırmaz, cem eder. Nefreti değil sevgiyi, sui zannı değil, hüsnü zannı önceler. Cem tecrübesi olanların asimilasyon zannından hareketle kendilerine verilen selamı duymazdan gelmeleri hele reddetmeleri mümkün değildir." Asimilasyon zan mıdır, değil midir, sonraya bırakıp yine de sondan başlayalım. Cem erenlerinin verilen her selamı almaları, her selam vereni görmeleri, ancak Alevileri hesapçı bir tüccar zihniyetiyle algılayabilenlerin zannıdır. Selam Hakk'tan ise baş göz üstüne ederler de, selamı gönderen örneğin Halife Ömer ise, selamın karşılığında duyulacak tek söz ilençtir! Aynı şekilde, selamı getirenin kimliğine bakarlar. Selamı getiren peygamber bile olsa, peygamberliğiyle ceme sokulmaz, o selam hiçbir kapıyı açmaz da, "yoksulların

[27] Yasin Aktay, "Alevilik ve Asimilasyon Korkusu", *Yeni Şafak*, 26 Kasım 2007.

hizmetkarı" ise selamı getiren, bütün kapılar ardına kadar ona açılıverir![28] Selamı veren AKP kimin selamını veriyor? "Hakk"ın diyen dil kurur da kökünden, ya selamı verene bakın: Tayyip Erdoğan; bir de selama bakın: Muharrem İftarı. Bu şunun gibi bir selam: Bir sünniye Hz. Muhammed'in şefaati üstünüze olsun yerine, Vaftizci Yahya gözcünüz bekçiniz olsun dediğinizi düşünün. Selam olarak sunulan şey, Aleviliğe küfürle başlıyor; biri kapıya gelmiş ve ömrünce ceme küfretmiş ama şimdi bağırıyor: Sizin Aleviliğiniz yanlış, sizin Aleviliğiniz yanlış! Alevilerin buna mı kapıyı açmaları gerekiyor? Aktay, cem erenlerini kendisine verilen "İyi günler" selamını dudağının kenarına yerleştirdiği tüccar kılıklı bir gülümseme edasıyla "hayırlı günler" diye karşılayan bir tüccar, cemi de bu tüccarların meslek odası sanıyor galiba. Cem hiçbir zaman birleştirmez; ayırır. Cemin gerçekleştirdiği cem, ayırmayadır. Gündelik ilişkilerin gömdüğünü, gizlediğini yüzeye çıkmaya zorlar. Cem kesin bir kapalılıktır. Öylesine kapalıdır ki oraya peygamber de olsanız, tam da bu nedenle, bu vasfınızla giremezsiniz. Cem peygamberi hizmetkar, hizmetkarı peygamber eyler ama cem içinde eylemez; bizatihi böyle olmayanı zaten bünyesine kabul etmez! Peygamberin hizmetkarlığı cem içinde değildir; cem dışında yoksulların hizmetkarı olmayan bir peygamber ceme giremez! Cem, gündelik hayatını bir ibadete dönüştürmeyi beceremeyene kapalıdır ama bu ibadet, Aktay'ın sünni dünyasında olduğu gibi, beş vakit namaza giden hacının hacı olmaklığıyla tereyağına patates katması arasındaki uçurumda anlaşılamayacağı gibi, zalimin peşinden koşan ve kucaklanmayı arzulayanın zihniyet dünyasında da hiçbir karşılığı yoktur. Evet, her cem insanı yeniler ama yeni bir dünyaya kavuşturmaz, Aktay'ın sandığı gibi, cem cemden çıkanı eski dünyaya savurur: Bir kez daha ve yeniden kirleniyorsa kirlensin diye. Çünkü Alevilik için buradan başka bir dünya yoktur, aradığınız dünya ise; çünkü Hakk bu dünyadadır, bu dünya Hakk'ta!

Aktay'ın "hocalığı" bir yana, ezberi Taha Akyol'un ve Fehmi Koru'nun söyledikleriyle sınırlı ve öncelikle onlar gibi Cumhuriyet ile Aleviliği karşı karşıya getirmeye çalışarak, hem sünniliğin rolünü gizlemeye çalışıyor, hem de buradan hareketle AKP'nin elindekinin tabanca değil, gül olduğuna inandırmaya. Aktay'a göre, "Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı ama Cumhuriyet'le birlikte katlayarak sürdürdüğü müzmin bir sorunudur Alevilik" diyor. Oysa biliniyor ki cumhuriyet Alevilik sorununu katlamadı, eğer katladığını iddia ediyorsanız, o halde aynı kalemlerin Alevilerin Kemalist-pozitivist sol ile bütünleşme tezlerinden vazgeçmeleri gerekecek ya da Alevilerin aptallığını ilan etmeleri. Osmanlı'yla başı hoş olmayan Aleviliğin

---

28 Bkz. *Buyruk, (Tam ve Hakiki İmam Cafer-i Sadık Buyruğu),* Haz. Sadece Ehl-i Beyt Aşığı Bir Heyet Tarafından Hazırlanmıştır ibaresi var, Mizah Yayıncılık, İstanbul, t.y.

neden yeni rejimle başının hoş olduğunu göstermeleri gerekecek. Cumhuriyete göze kara saldırıyla başlayan Aktay'ın kendi referansıyla, yaklaşımı Fehmi Koru'nun yaklaşımıyla aynı ve Koru'nun yaklaşımını muhafazakâr kesimin radikal yaklaşımı olarak kabullenmemizi istiyor ki kullandığı yazı, yukarda benim üzerinde durduğum kolaj. Yeniden girmeye gerek var mı?

Muhafazakâr kesimin Alevilik konusunda ne kadar "göz yaşartıcı" bir duyarlılık sergilediğinin bir diğer örneği olarak Reha Çamuroğlu'nun AKP'den milletvekili seçilmesini gösteriyor Aktay. Çünkü O'na göre Çamuroğlu'nun "temsil kabiliyeti oldukça yüksek"miş! Gerek geçmişi, gerek bugünüyle siyasal algısı ve zihniyeti çarşaf çarşaf, otuz iki kısım tekmili birden ortalığa yayılan Çamuroğlu'nun temsil kabiliyeti Muaviye-Yezit ve Mülcem'in sünniliği temsil kabiliyetindendir! Sünniliğin bu figürlere yine de sahip çıktığı gözetilirse, Çamuroğlu'nun onlar kadar bile kabiliyetli olmadığı kendiliğinden anlaşılacaktır!

Aktay nihayet kendince "öldürücü", bence ise siyasal yaklaşımının dip noktasını işaretleyen darbesini vuruyor; AKP'nin paketinin asimilasyon paketi olduğunu söyleyen Alevilere dönüp şunu soruyor: "Asimilasyon! Ne kadar da tuhaf duruyor bu siyasi dilin ortasında! Kim asimile olacak? Asimile olmayan nesini korumuş olacak?" Aktay, "sosyologluğunu" iktidarın vestiyerine asmamış olsa, tuhaf duranın bizatihi bu soru ve soruyu soran olduğunu farkedebilirdi. Asimilasyon korkusunun, hayali ya da değil, eninde sonunda kimliksel bir farklılığı işaret ya da inşa ettiğini farkederdi. Asimilasyon korkusunu, ancak "asimile" olmuşluğuyla ve iktidarla bütünleşmişliğiyle bu korkuyu anlamak idrakinden yoksun biri alay eder gibi, "Kim, kim, kim, ne, ne, ne?" diye soruyla karşılayabilir! Bu vicdandan yoksun idraksizlik, kendini sergilemeye devam ediyor ve nihayet Alevilerin asimilasyon korkusunu "sosyalleşme korkusu" ve "medenilik korkusu" olarak okumaktan geri durmuyor![29] Buradaki medeniyet algısının, tam da Aktay'ın her fırsatta aşağılamaya kalktığı Kemalist kadroların Fransız burjuva devrimcilerinden ödünç aldığı büyük M'li medeniyete tekabül ettiğini, üstüne üstlük Kemalist kadroların hiçbir üyesinin kendi yurttaşlarını bu düzeyde ve ağırlıkta gayri-medenilikle kodlamadığını, Aktay'ın medeniyet kodu ile Kemalistlerin medeniyet kodunu kıyaslamaya kalkmanın bile, Aktay'ın "medeniyetinin" yırtıcı vahşiliği altında, Kemalistler açısından hakaret sayılması gerektiği ve bu algının kolonyalist, emperyalist ve yeni-emperyalist tarihini, bu tarihin hiç yazmaya yanaşmadığı "barbarlık tarihi" üstünden de okunması gerektiğini, sosyoloji lisans diploması olan herhangi birine, o bunu dinleme gereksiniminin anlamı fark etmese de, anlatmayı ar sayarım. Bir

---

[29] Bu okuma biçimine bir eleştiri için, ayrıca bkz. Ali Murat İrat, "Aleviler ve Medeniler", *Birikim*, No 225 (Ocak 2008), ss. 35-42.

başka yazısında[30] sözümona 2 Temmuz'la yüzleşmenin yolunu açmak üzere ama aksine, sözüm ona basit ve ucuz tarafgir sorulardan uzak durmak gerektiğini işaret etmek amacıylaymış gibi "Orada [Sivas] öldürülenler Alevi miydi? Ya iki gün sonra Başbağlar da öldürülenler Sünni miydi? Yoksa öldürenler mi Aleviydi?" soruları üstünden Sivas'ı aklayan ve Aleviler Sivas'ın peşine düştükçe, karşılarına çıkarılacak sopayı gösteren Aktay gibi alimlere eski bir cümleyi yeniden kurmaktan başka verilecek bir yanıtım yok: Zalimin peşi sıra giden alim, kendi halince bir zalim, alimin peşi sıra giden bir zalim, kendi halince bir alimdir.

Muhafazakâr çevrelerde Alevilerin AKP ile ilişkilerinde en hassas noktanın laiklikle ilgili olduğunu anlayan kalemler de vardır. Bunlardan biri, *Yeni Şafak*'ın eski milletvekili yazarlarından Resul Tosun'dur. Tosun, her şeyi bir yana bırakarak doğrudan bu hassasiyete eğilmekte ve AKP'nin Alevilerden hüsn-ü kabul görebilmesi için bu sınamadan geçmesi gerektiğini açıklıkla belirtmektedir. Eğer 22 Temmuz 2007 seçimleri, laik-anti-laik gerilimi altında cereyan etmeseydi, Alevilerin AKP'ye oy vereceğini söyleyen Tosun bu gerilim nedeniyle oy vermediklerini beyanla şöyle demektedir: "Alevi kesim henüz laikliğine tam olarak inanmadığı AK Parti'ye oy vermedi. Bu netice aynı zamanda Alevilerin asimile edilemeyeceğinin de bir ispatıydı."[31] Bu son cümlesiyle AKP'nin Alevi açılımını asimilasyon açılımı olarak okumanın önüne geçmeye çalışan Tosun, "AK Parti'nin sınanması, samimiyet testine tabi tutulması" gerektiğine işaret etmektedir. Fakat Tosun'un atladığı şey, bu testin tam da yine, en hassas olunan yerden, laiklik üzerinden yapılacağıdır. Buradan teste tutulacak bu partinin bu testi geçemeyeceğini görmek içinse sanırım kahin olmaya gerek yok.[32] Buna karşın

---

30 Yasin Aktay, "2 Temmuz'la yüzleşmenin yolu", *Yeni Şafak*, 07 Temmuz 2007.

31 Resul Tosun, "Aleviler AK Parti'ye oy verirdi ama", http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/?i=8839&y=ResulTosun, 15 Ocak 2008.

32 Bu partinin başkanı ve şimdi başbakan olan R.T.Erdoğan, İstanbul RP il başkanıyken şöyle konuşuyordu: "Tutturmuşlar laiklik elden gidiyor. Bu millet istedikten sonra, tabii elden gidecek yahu! Sen bunun önüne geçemezsin ki. Millete rağmen bu yürümez zaten. Sonra nedir bu laiklik Allah aşkına? Bir tarif edin diyorsun, tarif edemiyor. Bu ne menem şey yahu!" AKP'nin önde gelen isimlerinden ve eski TBMM başkanı Bülent Arınç da şöyle konuşuyor laiklik hakkında: "60 milyon insanı kardeş yapan laiklik değildir. 1923'te Mars'tan düşmüş bir devlet kurduk… Sapık ilkelerini tabu haline getirdiler. Arkasına saklanıyorlar. Ama hiçbir şey kâr etmez. Ne tank, ne top… Takdiri Hüda'nın karşısında hiçbir beşeri sistem durmaz." Aktaran, Özdemir İnce, "Laiklik Günü ve 10 Nisan 1928", *Hürriyet*, 11.04.2008. AKP'nin bu zihniyetinin değiştiğine dair herhangi bir işaret olmadığı gibi, aksine, iktidarları döneminde de bol miktarda örnek vermeye devam ettiler. AİHM'in türban konusundaki kararları ya da zorunlu din dersi konusundaki kararlarına tepki olarak sünni ulemayı adres göstermek gibi, bir çok örnek sergilediler. Bu yazının kaleme alındığı tarihlerde, AKP iktidarının Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, camiyi ibadet yeri olarak ka-

hâlâ AKP'ye bu açılımdan ötürü tavır alan Alevileri anlayamamak ve eleştirmek için herhalde başka bir siyasal konum gerektirmektedir. Ancak buna karşın bu paket sünni-muhafazakârlar ve liberaller ile, onları izleyenler tarafından bir özgürlük paketi, liberal bir laiklik anlayışına geçiş (ne demekse bu liberal laiklik) vs. gibi biçimlerde selamlanmıştır.

Oysa yukarıda sergilemeye çalıştığım bir zihniyet haritasının ürünü olan AKP'nin Alevi açılımı, Muharrem iftarı "komedisiyle" başladı ve bitti.[33] Açılımın ilk adımı olan "Muharrem iftarı"nın bir gazeteci-yazarın deyimiyle "tuluattan" öteye gitmediği açık.[34] Ancak açılımı bu yemeğin başarısı ya da başarısızlığı üzerinden tartışmak, kimi siyasal amaçlar bakımından yararlı olsa da burada benim problemim açısından çok önemli değil. Daha önce yemeğe 200'ü aşkın Alevi sivil toplum örgüt yöneticisinin katılacağı söylenmişken ve bunların arasında Cem Vakfı, Alevi-Bektaşi Vakıfları Federasyonu olduğu ilan edilmişken, bu iki büyük örgüt katılmadığı gibi, yalnızca birkaç tabela örgütü temsilcisi yemekte hazır bulunmuştur. Bu başarısızlık aslında beklenmektedir, çünkü Alevilerin en büyük örgütleri zaten çağrılı değildir. Niçin çağrılmadıkları sorusuna ise Çamuroğlu şöyle yanıt vermektedir: "Bu iftar daveti özel bir davettir. Biz de özel davetimizi istediğimiz kriterde yaparız."[35] Oldukça iddialı bir biçimde sunulan iftar ne yazık ki hükümetin yarı resmi yayın organlarının bile üstünü örtemeyeceği kadar büyük bir düş kırıklığıyla sona erince "özel davete" dönüşüverecektir. *Yeni Şafak*'ın haberine göre; "yemeğe davet edilen bazı Alevi, Bektaşi, Caferi dernekleri dün akşamki buluşmaya katılmadı. 200'e yakın derneğin davet edildiği iftara 10'a yakın Alevi-Bektaşi derneği katılırken, salonun tamamının dolduğu gözlendi. Davete çok sayıda AK Partili bakan, milletvekili, bürokrat da katıldı." Aynı habere göre, davetin yarattığı düş kırıklığıyla sinirleri bozulduğu anlaşılan Çamuroğlu şöyle diyecektir: "[Katılmayanlar için] bu arkadaşlar samimiyse, bizden daha iyi yapacaklarsa, yazacaklarsa biz de onları takip ederiz. Yemeğe katılanları "düşkün" ilan etmek saçmalıktır.

---

bul etmeyen Alevileri inatla ve ısrarla müslümanlık dışında konumlandırmaya devam ediyordu. Bkz. "Bardakoğlu'ndan ikinci fetva", http://www.alevi.com/haberler+M5c58a690880.html, 11.04.2008.

33 Bu yazı yazıldığı tarihte henüz açılımdan sorumlu AKP'li Alevi milletvekili Reha Çamuroğlu, açılımdan sorumlu genel başkan danışmanlığından istifa etmemişti. Alevi örgütlerine şaklabanlar dediği için özür diler gibi yapmamıştı. Paketin bu iktidar tarafından gerçekleştireceğine inancını kaybetmemişti. Çamuroğlu'nun adı, başka siyasal oluşumlarla birlikte anılır olmaya başlamamıştı. Fakat çok geçmeden, neredeyse altı ay içinde bütün bunlar olacak ve AKP'nin paketi şimdilik, muhtemelen yeniden kaldırıldığı yerden indirilmek üzere, uygun bir rafa kaldırılacaktır.

34 Erdoğan Alçınkaya, "Muharrem iftar yemeği tuluatı", *Radikal 2*, 20 Ocak 2008

35 Yusuf Sahici, "Erdoğan Alevi iftarının mihmanı olacak", http://arsiv.gazeteport.com.tr/NEWS/GP_122298, 10. 12. 2007.

Dedelik mi yapıyorlar, papazlık mı? Kimin bahçesinden kimi kovuyorlar? Asabımı bozuyorlar. Katolikler bile afarozu bıraktı."[36]

Şimdi yeniden bir okuma yapabiliriz; her ne kadar tarih geriye yürümezse de; burada Gauchet'nin laikliğin evrelerine ilişkin saptamasından hareketle, laiklik merkezli bir okuma yapmayı deneyeceğim.[37] Özetle ve farklı sözcüklerle, laikliğin birinci evresi "din devlet içindir" evresidir ki bu evre cumhuriyetin kuruluş döneminde bariz bir biçimde tecrübe edilmiştir. İkinci evresi "din kendisi, devlet de kendisi içindir" evresidir ve nihayet üçüncüsü, "dinin kendisi içinliğinin tamamlanabilmesi için devletin onayı" aşamasıdır. Ya da başka bir biçimde söylersek; birinci aşama "devletin kendini yeni bir evrensel olarak kurabilmesi için dinsel-evrenselin bastırılması", ikinci aşama "devlet başarılı bir biçimde kendini evrenselleştirdikçe dinsel evrenselliğin tehdit olmaktan çıkması ve dolayısıyla herkesin evrenseli kendisine" evresine geçilmesi ve üçüncü aşama "devletin evrenselliğinin, bizatihi dinsel evrenselin kendini tamamlayabilmesi için gereksinim duyduğu siyasal onay ve kabul üzerinden onaylanması." Ancak Türkiye'de bu üç aşama sırasıyla tecrübe edilmediği gibi, ilki hariç, diğerleri tanıdık değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, dini referans almayan bir onay merci olarak var olduğunun savunulabilmesi için, öncelikle arkasında dinsel alanla siyasal alanın, siyasal alanın ve iradenin isterleri doğrultusunda ayrıştığı bir deneyim alanına sahip olması gerekmektedir; oysa bu alan, kurucu kadroların bütün içtenlikli girişimlerine karşın, yeterince inşa edilememiştir. Dolayısıyla, bu alan Cumhuriyet'le birlikte inşa edilmiş gibi, bir yandan sürekli olarak "özgürlükçü laiklik", "demokratik laiklik" gibi içi boş söylemlerle, devletin din üzerindeki baskısının kalkması ve genel olarak dinsel özgürlük talebi yükseltilirken, aynı anda devletten ayrı bir sünnilik alanını tahayyül bile edemeyen hegemonik sünni söylem, esasen devletin temel referans kaynağı haline gelişinin onayı peşindedir; özgürlük değil. Ne yazık ki Alevi hareketi de bu özgürlük hayaletinin peşine takılmaya meyyaldir ve bu hayaletin artık son derece arkaik olduğunun farkında olmadığı gibi, siyasal olarak yanlışlığını da farketmemektedir.[38]

Özgürlük taleplerinin sünnilik açısından gerçek dışılığı, Aleviler açısından hayaliliğini anlamak için, Alevilik ve sünnilik bir yana, dinsizliği ve dinsizleri gündeme getirmek bile yeterlidir. "Gerçek" bir dinsel özgürlük talebi, aynı anda dinsizlik talebini de içermek zorundadır. "Dinsizliğe evet"

---

36 "Çamuroğlu: Amaca ulaştık", http://www.yenisafak.com.tr/politika/?c=2&i=92853, 12.01.2008.

37 Marcel Gauchet, *Demokrasi İçinde Din, Laikliğin Gelişimi*, Çev. M. Emin Özcan, Dost Yayınları, Ankara, 2000, ss.31, 36, 85.

38 Bu yazının özgün halinde paketin Alevi aktörler tarafından nasıl değerlendirildiğine yer verilmiş ama bu kısımlar bu yazının dışında tutulmuştur.

demeyen ve dinsizliği her aşamada boğmaya kalkan her dinsel özgürlükçü talep iki yüzlü kalmaya mahkum olacaktır. Cumhuriyet, daha baştan itibaren, kendini yeni bir evrensel olarak inşa etme girişimlerinde, dinin belirli bir tecrübe ediliş tarzını bastırmakla birlikte, bunun anlamı hiçbir zaman dinsizliğe alan açıldığı değildir. Bu alanı açmadığı, açamadığı ölçüde de devlet her zaman tam da bastırdığının yanında, bastırdığına muhtaç ya da bağımlı olmak zorunda kalmıştır. Bu bağımlılık ölçüsünde de kendini dinden öte, dinin üstünde, yeni bir evrensel olarak inşa edememiştir.

Kuşkusuz Alevi hareketinin özgürlük talebinin daha somut ya da nesnel bir temele oturduğu söylenebilecektir. En azından Tekke ve Zaviyeler Kanunu'nda doğrudan ad verilerek, Alevi dedeliğinin hukuksal olarak yasaklanmışlığı ve bundan ötürü yerine getirecekleri en önemli işlev olan cemin de yürütülmesinin hukuken imkansızlığı buna kanıt olarak gösterilebilir.[39] Hiçbir hukuksal düzenlemenin camileri ve buralarda yapılan ibadetleri ve bu ibadetleri yaptıran görevlilerin görevlerini yapmayı engellemediği düşünüldüğünde, bu sava hak da verilebilir ama burada köklü bir yanlışlık yapılmaktadır: Camiler, oralarda görev yapanlar ve yapılan görevin mahiyeti tümüyle devlet tarafından, devlet eliyle, devlet kontrolünde yapılmaktadır. Dolayısıyla içtenlikli bir özgürlük talebi öncelikle bunlara karşı çıkışı zorlar ve bunları içermeyen bir özgürlük talebini de sahteleştirir, ikiyüzlü kılar. İçtenlikli bir özgürlük talebini varsaydığımız anda, şimdiye değin, doğrudan, ritüel yapısı itibariyle devlet alanının dışında kalan/tutulan Aleviliğin sünnilikten daha özgür olduğu anlaşılır ki bu durumda, özgürlük

39 Bu kanun açıkça Alevi ayinlerinin baş aktörü durumunda olan dedeliği zikrederek işlevlerini yasaklamaktadır. Kanunun ilgili maddesini buraya aktarıyorum.

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklarla (türbede hizmet edenler) Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun: No. 677, Tr: 13 Aralık 1925.

Madde l - Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle, gerek mülk olarak Şeyhinin tasarrufu altında, gerek diğer suretlerle tesis edilmiş bulunan bilumum tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde temellük ve tasarruf haklan baki kalmak (yani başka maksatlar için kullanılmak) üzere kâmilen kapatılmışlardır. Bunlardan mevzu usulü dahilinde halen cami veya mescit olarak kullanılanlar ipka edilir. Bilûmum tarikatlarla, Şeyhlik, Dervişlik, Müritlik, *Dedelik*, *Seyitlik*, *Çelebilik*, *Babalık*, Emirlik, Naiplik, Halifelik, büyücülük, üfürükçülük, falcılık ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle, bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iksâsı (elbise giyilmesi) memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Selâtine (Padişahlara, Sultanlara) ait ve ya bir tarikata (dini tarikata) ve yahut cerri menfaata (Çıkarcılığa) müstenit olanlarla, bilûmum sair türbeler mesdut (kapatılmış) ve türbedarlıklar mülgadır. Kapatılmış olan tekke ve zaviyeleri veya türbeleri açanlar veya bunları yeniden ihdas edenler veya tarikat âyini icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hizmetleri ifa veya kıyafeti iksâ edenler (elbise giyenler) üç aydan eksik olmamak üzere hapse ve elli liradan aşağı olmamak üzere para cezasına çarptırılırlar. Düstur tertip No. 3. cilt 7. s. 113. (Vurgular bana ait.)

talebini öne sürebilmek bakımından sünniliğin daha gerçek bir somut temele sahip olduğu sonucu kolaylıkla çıkarılabilir. Aynı şekilde, tam bu noktadan, kendisi de gerçek temellere sahip olmasa bile, özellikle Alevilerin özgürlük talebi, sünniler için baskı talebiymiş gibi kamuoyuna "arz edilmeye" başlanır ve bu yapılmaktadır da. O halde, Alevi hareketinin temel problemi ya da yönelimi özgürlük vurgulu değil, eşitlik vurgulu olmak zorundadır. Alevi hareketinin "temsil" konusunda gösterdikleri duyarlılık da özgürlük bağlamlı değil, eşitlik bağlamlı olarak yeniden inşa edilmelidir.[40]

Temsil ya da kamusal görünürlüğün onayı ve kabulü, öncelikli olarak arkasında toplumsal-siyasal bir güç birikimini öngerektirmektedir ve bu haliyle de Türkiye sünniliğinin temel problemlerinden birini oluşturmaktadır. Oysa Alevi hareketi henüz bu aşamadan uzak görünmektedir. Yani, daha yalın bir ifadeyle belirtirsek, Türkiye sünniliği devlet eliyle-yoluyla-olanaklarıyla da olsa, ki öyledir, toplumsal-siyasal-ekonomik bir güç biriktirmeyi başardığı içindir ki şimdi temsil ve tam anlamıyla kamusal onay peşindedir; oysa Alevi hareketinin aktörleri, güç biriktirebilmek için kamusal onayı kovalamaktadır ve bunun gerçekleşmeyeceği de, en azından onların isterleri doğrultusunda gerçekleşmeyeceği de açıktır. Devlet, onaylayacağını kendisi inşa etmek peşindedir ve AKP'nin paketi bu yanıyla manidar olduğu gibi, AKP'ye özgü de değildir ya da yalnızca onun isterlerini yansıtmakla sınırlı olarak ele alınmamalıdır.

Oysa Alevi hareketi bunu da anlamamakta inatçı bir eğilim sergiliyor. Yapılan değerlendirmelere bakıldığında bu paket özel olarak AKP'yle sınırlı olarak düşünülüyor; paketin devletin, mevcut ya da geldiği haliyle devletin duyarlılığını yansıttığı gözden kaçırılıyor. Bu gözden kaçırıldığı ölçüde, Alevi hareketi paketin içeriğiyle kökten bir hesaplaşma zeminini de yitiriyor ve pakete ilişkin en önemli eleştirisi "samimiyetsizlik ve asilimasyonist olmak"la sınırlı kalıyor. Burada kolaylıkla yöneltilebilecek basit bir soru, bu eleştirilerle sınırlı bir yaklaşımı boşlukta bırakabilir: Aynı paketi samimiyeti kuşkulu AKP değil de, samimiyet şimşeklerini üstüne çekmeyecek bir CHP getirseydi, ne olacaktı? Bunun adı Alevi sorununun devlet tarafından kabulü ve çözümü yönünde devlet iradesinin tecellisi mi sayılacaktı? Sıralanan kimi taleplerde[41], örneğin Alevilere devlet bütçesinden pay ayrılması tale-

[40] Bu yazının özgün halinde ele alınan bir noktayı, burada bir cümleyle de olsa anmalıyım: Alevi hareketinin hemen tüm aktörlerinin AKP'nin Alevi paketine ilişkin değerlendirmelerinin merkezinde bu paketin tüm aşamalarında kendilerinin dışlanmışlığı, oysa Alevileri kendilerinin temsil ettiği, eğer Alevi sorunu çözülecekse kendileriyle masaya oturulması gerektiği bulunmaktadır.

[41] Alevi Bektaşi Federasyonu, "Basına ve Kamuoyuna, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, 4 Aralık 2007 Salı Günü Alevilerle Son Gelişmeleri görüştü. ABF Genel Başkanının Delegasyona Yaptığı Konuşmanın Çerçevesidir" başlıklı, Genel Başkan Turan Eser imzalı,

binde olduğu gibi, Alevi hareketinin sağının da solunun da gösterdiği ortaklık, bu soruya büyük olasılıkla evet yanıtının verilmek zorunda olduğunu gösteriyor. İşte hareketin açmazı tam da burada yatmaktadır.

Bu açmazı daha da derinleştiren şey ise, Alevi hareketinin ritüeli, artık niteliğinin ve yerine getirdiği işlevin ne ölçüde değiştiği bir yana, yeniden canlandırmasıdır. Ritüelin canlandırılması Alevilerin iç ilişkilerinin kararsızlaşmasına, Alevi hareketinin kendine siyasal bir rota çizmesinde sürekli yalpalamasına yol açmaktadır. Bunu anlatabilmek için, yineleme pahasına bir geri dönüş yapacağım. Şöyle ki Alevi hareketinin, sağı ve soluyla birlikte[42], iki temel noktada aslında devlette dile gelen duyarlılığın çok da dışında yer aldığı söylenemez ki bunlar hukuk ve maliye başlıklarıdır. Alevi hareketi bu iki başlığı dar anlamda, iktidar merkezli olmaklığıyla sınırlı bir biçimde siyasal olarak okumaktadır. Alevi hareketinin sağının ve solunun birbiriyle ve devletin topyekun Alevi hareketiyle kavga ettiği asıl alan ritüel alandır ve bu alandaki savaş giderek daha fazla kızışacaktır. Alevi hareketinin sağlı sollu aktörleri fark etmeseler de devlet, ritüelin siyasal-olanın inşasında ya da siyasal bünyenin oluşumunda oynadığı merkezi rolün farkındadır. Alevi hareketi daha çok gündelik gereksinimler üzerinden, asimilasyona karşı direnebilmek için, özellikle cenaze ritüelleri düzeyinde, bir kavgayla sınırlı olarak ritüel alan üzerinde pratik olarak yoğunlaşmaktadır. Oysa bu pratik yoğunlaşmanın ötesinde, ortaya atanlar yeterince fark etmese de, ortaya atılan kimi siyasal talepler, doğrudan ritüel alanı beslemekte ve burada başka bir bünyenin artık çoktan tarihe karışması gerektiği düşünülen bir bünyenin, anlamı, işlevi tarihe karışmış olsa da yeniden göz kapaklarını açmasına, parmaklarını kıpırdatmasına yol açmaktadır. Örneğin bunlardan biri Madımak Oteli'nin müze yapılması talebidir.

Bilindiği gibi, devlet çoktandır, her anma yıldönümünde çeşitli sorunlar çıkartmaya ve Sivas'a anma için gidenlere eziyet çektirmeye devam etse de,

---

[şu anda genel başkan Ali Balkız'dır] 04.12.2007 tarihli basın açıklamasında sıralanan talepler bu konuda bir fikir verebilir: Alevi kimliğinin resmen tanınması, Diyanet İşleri başkanlığı'nın kaldırılması, zorunlu din dersinin kaldırılması, Alevi köylerine cami yaptırılmaktan vazgeçilmesi, yapılmış camilerin cemevine dönüşümü ve imamların geri çağrılması, cemevlerinin yasal olarak ibadethane vasfının onaylanması, nüfus cüzdanlarındaki din hanesinin çıkartılması, medya organlarındaki tek yanlı yayınlara son verilmesi, ders kitapları ve benzeri materyallerdeki ayrımcı, aşağılayıcı ifadelerin düzeltilmesi, Hacı Bektaş Dergahı'nın Alevilere devri, yasalardaki tüm ayrımcı hükümlerin temizlenmesi, demokratik bir anayasa, Aleviliğin devletleştirilmesinden vazgeçilmesi. Ayrıca bir diğer belgede de ("ABF ve Alevilerin Açılımlarını Güncellemek" başlıklı, genel başkan olarak Turan Eser imzalı belge ve çağrı metni) bunlara ek olarak 1924 Tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu'nun değiştirilmesi, 1985 tarih ve 3194 sayılı İmar Kanunun değiştirilmesi ve 1925 tarihli 677 sayılı yasanın değiştirilmesi.

42 Ayırtkan bir ölçüt olarak DİB'e yaklaşım kullanılabilir.

Sivas anmalarına karşı doğrudan, açıkça saldırgan bir tutum takınmamakta, seyrine bırakmaktadır; bu ölçüde de anmalara katılımın giderek düştüğü de gözlenmektedir. Ama aynı devlet söz konusu olan müze olunca hiç de seyrine bırakmaya niyetli gözükmemektedir. Bu "seyrine bırakmama" halinin içerimlerini özellikle iktidar ve sünnilik açısından, Yıldırım Türker'in etkileyici ifadesiyle aktarabiliriz; AKP'nin Alevi paketini değerlendirirken şöyle diyor Türker: "Hükümetin iyi niyetinin nişanesi olarak Madımak Oteli hakkındaki gelişmelere bakmakta yarar var. Reha Çamuroğlu, Madımak Oteli'nin müze yapılmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Söylediklerinin hafifliği karşısında Alevilikten geçtim, nasıl bir inancın kollarında bu hale geldiğini merak ediyorum doğrusu: "Acılarımızı hatırlamaya niçin bu kadar meraklıyız, anlamıyorum" diyesiymiş Alevi aydın, solcu romancı milletvekilimiz. (…) Ey muktedir Sünniler; halkınıza verdiğiniz sözü tutmadınız. İnsanlığa karşı işlenen suçlara ortak oldunuz. (…) Sözünüzü tutmadınız. Sivas katliamı avukatlarının koynundan çıkmışlığınızı unutmaya hazırdık. Ama siz, o katliamın konusu edilsin istemiyorsunuz. Herhalde kimilerinin milli hassasiyeti gibi sizin de Sünni hassasiyetinizi incitiyor.. Sivas'ın vahşet görüntülerini silmeye çalışanlar gözü dönmüş bir Sünni politikası yapmıyorsa, şunu iyice bellemeli: Makul görünen soğukkanlı ve son derece üstten bir dille Alevilerin sorunlarına eğildiğinizde, barış için elinizi uzatır gibi yaparken karşılığında ondan gördüğü zulmü sineye çekmesini, unutmasını, hesabını sormamasını, izini sürmemesini, yaşadığı benzersiz ızdırıptan bir ders çıkarılması talebinde bile bulunamamasını istiyorsunuz."[43]

Bilindiği gibi, müze, modernliğin zaman algısının bir parçası olmaklığıyla, zamanda modern bir işaretleme girişimidir. Modern devlet, ister soykırımcı, ister kavimkırımcı niteliğiyle önce "kırar", sonra "sergiler"; müzede! Dolayısıyla, örneğin Almanya'nın Solingen katliamının ardından, ilgili evi müze haline getirmesi tam da modern bir devletten beklenen tavırdır. Ama buradan hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin modernliğini tartışmaya açacak değilim ki en azından modernliğin biricik, evrensel olarak geçerli bir tezahür ediş tarzı olmadığı gözetildiğinde bunun fazla anlamlı olmadığı açık. Burada Alevi hareketinin, müze talebi üstünden modern bir duyarlılık sergilediği de açıktır. Aynı ölçüde de Alevi hareketi talebinin modernliği ölçüsünde talebinin haklılığı, yerindeliği, meşruiyeti bakımından kendinden haklı olarak son derece emindir ama unuttuğu bir şey vardır: Sivas'ı Çorum'a, onu Maraş'a, onu ötekine, ötekini diğerine…onu ona…onu ona…onu ona bağlayarak giden ve nihayet Kerbela'da düğümlenen çizgi ve bu düğümün Alevi ritüel yapısının tam ortasında, Alevi bünyesini kuran rolü! Alevi geleneğini

---

[43] Yıldırım Türker, "Acıyı bal eyledik ya", http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=244450, 14.01.2008.

iyi bilen biri olarak Reha Çamuroğlu bunun farkındadır ve bu farkındalık ölçüsünde de buna karşı devletin temel duyarlılığı ile bütünleşivermektedir. Kerbela üzerinden ilerleyen ve ilerleyecek olan bu çizginin farkında olan Alevi sağı Kerbela'yı bu anlamda olabildiğince tarihsel gerçekliğin belli bir okuma biçimiyle doldurmaya ve dondurmaya çalışmakta ve aynı ölçüde de müze talebinden uzak durmaktadır. Oysa müze talebini dile getiren Alevi aktörleri bu talep etrafında ritüelin kendini yeniden canlandırma gizilgücü-ne sahip olduğunun farkında bile gözükmemekte, taleplerine direnişin mevcut iktidarın hukuk ve siyaset algısından, en fazlasından asimilasyonist hattından kaynaklandığını düşünmektedirler. Ritüelin gerçek gücünün farkına vardıkça, eğer buradan bir siyasal algı türetemezlerse, muhtemeldir ki müze talebini tozlu raflarda tozlanmaya terkedeceklerdir. Gerçekten de şimdilik çok kaygılanmaları gereksizdir. Çünkü çokça iddia edildiği gibi, Aleviler Madımak'ın müze yapılmasını isterken, bunu hatırlamak için istemiyorlar; böyle bir katliamın ve acının unutulabilmesi ne mümkün? Tersine, Aleviler unutulmaz bir acıyı taşa, tuğlaya, tutuşan perdeye, ise dumana aktararak dağıtmak ve unutmak istiyorlar; kendileri unuturken sünnilerin hatırlaması için. Çünkü sünniler Madımak'ı hatırladıkça, kuşku yok, Aleviler "unutacaktır." Alevilerin intikam peşinde koştuğunu, hatırlayıp, hatırlatıp durduğunu iddia edenler, kendi balık hafızalılıklarını ve bunun siyasal anlamını öncelikle elden geçirmek zorundadır! Ancak aynı elden geçirme zorunluluğuyla karşı karşıya olan bir diğer aktör Alevi hareketinin kendisidir.

Türkiye'deki en büyük Alevi örgütü, ABF'nin ilgili dönem başkanı sıfatıyla Turan Eser çözüm yolu olarak hâlâ "mahallenin çok kültürlü dilini öğrenmek" gerekliliğinden söz edebilmektedir. "Tekçi ideolojilerin ve yasaların değil, mahallenin çok kültürlü dilini öğrenmek lazım. (…) Farklı renklerin, Türkiye adı verilen gökyüzü altında 'farklı ama birlikte yaşam' isteklerinin yükseldiği süreci acılarımızı ve dilimizi ortaklaştırarak yaşamalıyız. (…) Bu yeni "dil"lendirme üzerinden sivil toplum eksenli mücadele yaygınlaşarak genişlemeli ve büyümelidir. Bugünkü mevcut siyasi tabloya bakınca, çözümü kendiliğinden ve "resmi" eksenden beklemek biraz hayal olur. (…) Bu nedenle, Türkiye'de tarihsel yüzleşmeye çağrı ve itirazın sivil eksenli olması doğaldır. Çünkü farklı renklerin ve farklı kültürel zenginliğin var olduğu, yeşerdiği zemin, sivil hayatın ta kendisidir. (…)"[44] Sanki ortada çok kültürlü bir mahalle kalmış gibi, mahallelerin çoktan kamplara dönüştüğü bir dünyada, kamp içinde çok kültürlülükten söz etmenin mahallenin hegemonik kültürüne teslimiyetten başka bir şey olmadığını, çokkültürlü mahalleler kalsaydı bile, çokkültürlülüğün yalnızca hegemonik olanın kıyısında

44 Turan Eser, "Yasaların Tekçi Dili Yerine, Mahallenin Çok Kültürlü Diline Sığınmak", Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği bürosu, "Geçmişle hesaplaşma: Farklı Alanlar, Farklı tecrübeler" sempozyumu, 4-6 Nisan 2008, İstanbul, yayınlanmamış tebliğ, bkz. http://www.alevi.com/haberler+M5a6e3570ac7.html, 11.04.2008.

varolabileceğini, "farklı ama birlikte yaşam"ın sözümona devletten arındırılmış hayali bir sivil toplumda, hele de hegemonik bir tevhid anlayışıyla donanmış cemaatlerin boydan boya kapladığı bir toplumda, içi boş bir söz olduğunu, yeni bir birlikte yaşam inşa edilecekse, yeni bir siyasal bünyenin inşa edilmesi gerektiğini, bu nedenle mevcut olana itirazın sivil eksenli değil, tersine tam da siyasal eksenli olması gerektiğini, siyasal itirazın ise öncelikle itiraz edenin/edecek olanın kendi siyasal kuruluşundan üreyebileceğini, öncelikle Alevi hareketinin aktörleri hatırlamak zorundadır.

DIŞ POLİTİKA

Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele

Doç. Dr. İlhan Uzgel*

28 Şubat sürecini yaşamış bir hareket içinden gelen AKP liderliği için dış politika uygulamaları en az iç politikadaki gelişmeler kadar önem taşıyordu. Dış politikada yüzünü doğuya dönen Erbakan'ın aksine Erdoğan, henüz daha yasaklı olduğu dönemde yalnızca parti genel başkanı sıfatıyla Beyaz Saray'da Bush tarafından kabul ediliyor, başbakan olduktan sonra ise ilk dış gezilerini AB ülkelerine yapıyordu. Bu tercih partinin İslamcı bir hareketten bir merkez (düzen) partisi kimliğini kazanmaya başladığının temel göstergelerinden biri olarak sunuluyordu.

AKP hükümetinin dış politikasına değinirken şu önemli özellikleri üzerinde durmak gerekmektedir. Öncelikle dış politika oluşturma pratiği açısından AKP, Özal döneminin uygulamalarını örnek almış görünmektedir. Hükümet dış politikanın oluşturulmasında Özal dönemi pragmatizmini ve işbitiriciliğini anımsatan bir şekilde bürokratik mekanizmalar yanında ve bazı durumlarda onları atlayarak bir kısmı işadamı kökenli danışmanlara dayanma yöntemini benimsedi. Kendisini "başbakanın veri koordinatörü" olarak tanımlayan Cüneyt Zapsu, hükümetin "dış politika koordinatörü" olduğunu açıklayan Egemen Bağış, "başbakanın yakın siyasi danışmanı" olarak tanımlanan Ömer Çelik gibi danışmanlar dış politikanın yapımında doğrudan rol oynayabildiler. Tabii ki, bu süreçte özellikle akademisyen Ahmet Davutoğlu çok belirgin bir yere sahip oldu.

İkinci olarak, AKP hükümeti Türkiye içinde bazı liberal ve/veya hükümete yakın yazarlar, ABD'de ise karar verme mekanizmalarına yakın uz-

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

manlar tarafından Türk dış politikasına yeni ve bağımsız bir yönelim kazandıran bir aktör olarak tanımlandı. Zaman zaman "Yeni Osmanlıcılık" ya da Türkiye'nin "yumuşak gücü" (*soft power*) olarak da tanımlanan ve arkasında Ahmet Davutoğlu'nun bulunduğu düşünülen bu aktif dış politika anlayışı çerçevesinde Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde yeni bir bölgesel güç haline geldiği yorumları yapıldı.

Üçüncü olarak, AKP liderliği İslamcı/Milli Görüş geçmişini reddederek iktidara geldi ve önce kendisinin dönüştüğünü gösterip, sonra da Türk iç ve dış politikasının hassas konularında dönüşüm yaratmaya çalıştı. Bunun bir sonucu olarak, hem kendi tabanında hem iç ve dış güç merkezleri gözünde ciddi bir meşruiyet sorunu yaşıyordu. Dolayısıyla, dış politika AKP'ye bu meşruiyet zeminini sağlayacak alanlardan biri olarak gözüktü. Özellikle de AB ve ABD desteği parti liderliğinin dönüştüğünün göstergesi olarak sunuldu.

Ayrıca, AKP dış politikayı belirlerken, hükümet olup aynı zamanda iktidar olmaya çalışan bir siyasal parti olarak, Türkiye'deki siyasal yaşamı ve kritik kurumları kendi konumunu sağlamlaştıracak bir şekilde dönüştürme kaygısını da hesaba kattı.

Dış Politikada Türkiye'nin Yumuşak Gücü ve Aktivizmi

AKP döneminde Türk dış politikasının, iç politikadaki dönüşümden kaynaklanan derin bir dönüşümden geçtiği ve bunun kendisini başta Orta Doğu bölgesi olmak üzere bütün dış politika sürecinde gösterdiği dile getirildi. Bu bağlamda Türk dış politikasını açıklamak için "Yeni Osmanlıcılık" ve daha yaygın olarak "yumuşak güç" kavramları kullanılır oldu.

İlk kez 1990'ların başında Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde gündeme gelen "Yeni Osmanlıcılık" kavramı, Özal'ın ölümünün ardından gündemden düşmüş, Türkiye'nin dış politikası ağırlıklı olarak Kürt sorununun merkezde olduğu güvenlik ekseninde ele alınmıştı. Bu kavramın tekrar keşfedilmesi için AKP dönemini beklemek gerekecektir. Fakat "Yeni Osmanlıcılık"ın doğal olarak hükümet ve diğer yetkili isimlerin kullandıkları bir kavram olmadığını, tıpkı 1990'lardaki ilk ortaya çıkışında olduğu gibi daha çok dışarıdan seslendirilen bir söylem olduğunu belirtmek gerek. Türkiye'deki akademisyenler "yumuşak güç" ve dış politikanın "demokratikleşmesi" gibi kavramları kullanırken, bu dönem dış politikanın oluşumunda kritik bir yere sahip olan Ahmet Davutoğlu "merkez ülke", "stratejik derinlik", "çok boyutlu-çok kulvarlı politika" gibi kavramları tercih etmektedir. Böyle bir kavramın resmen dile getirilmesi içeride zaten tedirgin olan Kemalist kesim-

lerin tepkisini doğururken, dışarıda ise özellikle Orta Doğu'ya yönelik açılımın önünü kesebilirdi.[1]

Türkiye'nin bir "yumuşak güç" haline geldiğini ileri sürenler bazı saptamalardan hareket ediyorlar. Buna göre geleneksel Türk dış politikası Kemalist ilkeler etrafında belirlenmişti ve bunlar küreselleşen dünyada ve yeniden şekillenen uluslararası jeopolitik ortamda geçerliliğini yitirmişti. Örneğin, Kemalist dış politika anlayışı Türkiye'yi Orta Doğu'dan koparmış, Kürt sorununu tıkanma noktasına getirmiş, Türkiye'nin çevresindeki komşularını düşmanlık algılaması içinde ve tehdit prizmasından görerek sahip olduğu tarihsel mirası kullanamamıştı.[2] Ayrıca, geleneksel dış politika çekingen, minimalist ve statükocu bir nitelik taşımakta, siyasal açılım ve inisiyatif almak yerine savunmacı reflekslerle hareket etmekteydi.[3]

Bazen Yeni Osmanlıcılık, bazen de daha farklı kavramlarla tanımlanan bu politik dönüşümün bir ayağı Türkiye'nin dış politikada aktif olmasını öngörürken, bir diğer ayağı da Türkiye siyasetini bu dış politika kavramı üzerinden dönüştürmekti. Diğer bir deyişle, Yeni Osmanlıcılık anlayışı Türkiye'nin iç ve dış politikasında kapsamlı bir dönüşümü, Kemalizm'in, siyasetin, toplumun, kimliğin yeniden tanımlanmasını içermektedir. Bu süreçte de iki noktanın öne çıktığı görülmektedir. İlki, laiklik anlayışının yumuşatılması, ikincisi Kürt sorununun Kemalist/asimilasyonist yöntemlerle değil, din ortaklığı temelinde çözülmesiydi.[4] Dolayısıyla, bu kavramı yalnızca dar bir dış politika ilkesi, açılımı olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Yeni Osmanlıcılık tartışmalarıyla, Kemalizm tartışmalarının paralel seyretmesinin nedeni ve anlamı bu olsa gerekir.

Bu dönüşüme eşlik eden kavram olarak Türkiye'nin diplomatik, ekonomik, kültürel, tarihsel bağlarının, katı (*hard*) güvenlik kaygılarının yanında daha büyük önem kazandığını vurgulayan yumuşak güç kavramının ortaya atıldığı görülmektedir.[5]

---

1 Örneğin bir İranlı yazar Yeni Osmanlıcılığın İran'ı sıkıştırma politikasına dayandığını ileri sürmektedir. Mustafa Zein, "New Ottomans Returning to the Middle East," *El-Hayat*, 4 Ekim 2006.

2 Bu görüş genel olarak Ahmet Davutoğlu tarafından dile getirilirken, son dönemde başta Graham Fuller olmak üzere çok sayıda yazar tarafından farklı boyutlarıyla dile getirilmiştir. Bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001; Graham Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

3 Benzeri görüşler için bkz. Ömer Taşpınar, *Turkey's Middle East Policies, Between NeoOttomanism and Kemalism,* Carnegie Paper, Eylül 2008, s. 16.

4 AKP'nin Kürt sorununa yönelik politikası için bkz. Hakan Yavuz ve Nihat Ali Özcan, "The Kurdish Question and Turkey's Justice and Development Party," *Middle East Policy*, 13/1 (Bahar 2006).

5 Bunun için *Insight Turkey* dergisi 2008'de bir özel sayı çıkartmıştır.

Türkiye'nin güvenlik odaklı bir siyaset ve dış politika anlayışından uzaklaşmasının nedeni ise, yine bu yaklaşıma göre AKP hükümetinin yönetim felsefesi ve bunun bir uzantısı olan AB'ye üyelik sürecindeki reformlardır. AKP iktidarıyla birlikte, elitist, halkın talep ve beklentilerini dikkate almayan Kemalist devlet anlayışı yerini, halkın tercihlerini daha doğrudan yansıtan ve demokratikleşmiş, içteki sorunlarını önemli ölçüde yoluna koymuş, halkıyla barıştığı için iç istikrarı sağlamış bir hükümete bırakmış, o da dışa yönelik olarak derin bir dönüşüm başlatabilmiştir.[6]

Bu çerçevede, Türkiye, Kemalizm'in komşularını tehdit olarak gören ve askeri güce ve araçlara ağırlık veren yaklaşımı yerine, AKP iktidarları döneminde diplomasi, kültür, ekonomik açılımlar gibi yumuşak araçları kullanmaya başlamış ve bu da bölgesinde daha etkili bir güç haline gelmesini sağlamıştır. İçteki bütün sorun ve sınırlılıklarına rağmen Türkiye bölgede bir model olarak sunulmuş ve görülmüştür.[7]

Aslında bu konudaki en kapsamlı çalışmayı yapan ve en genel çerçeveyi çizen Graham Fuller geleneksel Türk dış politikası elitinin özellikle Orta Doğu'ya mesafeli, buradaki sorunlara karışmama/bulaşmamaya yönelik bir siyaset izlediği saptamasından yola çıkmaktadır. Fuller Türkiye'nin kimliğinin evrilmekte olduğunu ve Müslüman dünyadaki tarihi rolünün giderek farkına varmaya başladığını ileri sürmektedir. Ona göre Türkiye yalnızca Orta Doğu bölgesiyle de sınırlı olmayan bir stratejik kayma içindedir ve eskinin sadık ABD müttefiki olan bu ülkeden artık koşulsuz sadakat beklememek gerekmektedir.[8] Türkiye'nin kuruluşundan 1960'lara kadar belli ittifak ilişkileri (Sadabat Paktı, Bağdat Paktı gibi) dışında bölge siyasetinin dışında kalmaya özen gösterdiği doğru olsa da, özellikle 1960'lardan itibaren çok yönlü dış politika sürecine geçilmesiyle birlikte Orta Doğu ile daha yakın bağlar kurduğu ortadadır. Özellikle, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları sırasında Türkiye açık bir şekilde Araplardan yana tavır almış, ABD'nin İncirlik'i kullanmasına izin vermemiştir. 1980'ler ve 1990'larda Türkiye'nin bölgedeki gelişmelere doğrudan angaje olmadan gerek ekonomik, gerekse siyasal, askeri bağlar kurduğunu görmekteyiz.[9] Dolayısıyla, Davutoğlu'nun sözünü ettiği çok boyutlu dış politika Türk dış politikasında yeni bir kavram olmayıp, geçmişte kullanılmış bir siyasetin yeniden gündeme getirilmesi

6 Bülent Aras ve Rabia Polat, "From Conflict and Cooperation: Desecuritization and Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue*, (Ekim 2008).

7 Meliha Benli Altunışık, "The Posibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey*, 10/2 (2008).

8 Graham Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, ss. 32-39.

9 Bu dönem Türk dış politikası için bkz. Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu ile İlişkiler," *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, Baskın Oran, der., İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 784-800.

olarak tanımlanabilir. Kaldı ki, Türkiye'nin mutlaka Orta Doğu'nun kaygan siyasetinin bir parçası olmak gibi bir zorunluluğu da yoktur ve bunu Türk dış politikasının en büyük zaafı olarak tanımlamak da anlamlı değildir.

Bu noktada özellikle Graham Fuller ve Stephen Larrabee gibi Amerikalı uzmanların ısrarla Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik yeni bir açılım içinde bulunduğunu ve bunun da Türk dış politikasının bağımsız hareket etmesinin bir sonucu olduğu yolundaki görüşü üzerinde durmak gerekmektedir. Örneğin, Fuller "Türkiye'nin uluslararası sahnede daha önce hiç olmadığı kadar bağımsız hareket ettiğini" ileri sürerken, Larrabee biraz daha ihtiyatla Türkiye'nin "bağımsız hareket etme derecesinin arttığını" belirtmektedir.[10] Buna örnek olarak, genellikle Türkiye'nin İran ve Suriye ile kurduğu ilişkiler gösterilmektedir. Burada özellikle Türkiye'deki bu dönüşümün, doğrudan ABD çıkışlı, bir şekilde Washington bağlantılı gözükmesine ilişkin bir kaygı, bunun ABD tarafından desteklenen değil, ona rağmen gerçekleştirilen bağımsız açılımlar olduğu görüşünün vurgulanması dikkat çekmektedir. Büyük Orta Doğu Projesinin Türk kamuoyunda yarattığı etkiler ve yükselen ABD karşıtlığının farkında olan Fuller'ın AKP deneyimi ve dış politikası ile ABD arasındaki bağı koparmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Çünkü onun ifade ettiği tarzda bir siyasal/toplumsal evrilme süreci ve bunun dış politikaya yansıması ABD bağlantılı olarak tanımlandığında, hem iç politikada, hem de Türkiye'nin model olarak sunulmasında ciddi sorunlar yaratmaktadır. O yüzden Fuller, Türkiye'nin Orta Doğu siyasetinin bir parçası haline geldiğini söylerken, bunun Türkiye'nin içsel etkenlerinden (İslam'la uzlaşması ve geçmişiyle barışması) kaynaklandığını vurgulamaya özen göstermektedir.

Fuller benzeri tezleri 1990'ların başında da ileri sürmüş ve Sovyetlerin dağılmasına denk gelen o dönemde, ortaya çıkan güç boşluğunun Türkiye gibi ABD'ye yakın bir güç tarafından doldurulması siyasetinin önde gelen savunucusu olmuştu. Onun Ian Lesser ile birlikte yazdığı "Türkiye'nin Yeni Jeopolitiği" kitabı "Adriyatik'ten Çin Seddine kadar Türk dünyası" fikrini ortaya atarak Türkiye'deki karar vericilerin dikkatini buraya çekmeye çalışmıştı.[11]

AKP hükümetlerinin dış politikasının arkasındaki asıl önemli isim olan Ahmet Davutoğlu'nun dış politika konusuna yaklaşımı en az Fuller'ınki kadar ilginçtir. Gerek 2001 yayınlanan *Stratejik Derinlik* kitabı, gerekse de resmi dış politika danışmanlığı görevi sırasında verdiği mülakatlar ve *In-*

---

[10] Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, s. 19; Stephen Larrabee, *Turkey As a US Security Partner*, Santa Monica, Rand, 2008, s. 1.

[11] Graham Fuller ve Ian Lesser, *Turkey's New Geopolitics: From Balkans to the Western China*, Boulder, Westview Press, 1993.

sight Turkey dergisindeki makalesi onun genelde dış politikaya ve özelde Türk dış politikasına nasıl baktığını açık bir biçimde göstermektedir[12].

Davutoğlu'nun yaklaşımında dikkat çeken bir özellik onun aslında coğrafya temelli bir dünya politikası algısına sahip olması ve Türkiye'de, başta asker kökenlilerde görmeye alıştığımız türden bir jeopolitik merakıdır. Dolayısıyla, genel çerçevesi, Türkiye'nin stratejik önemi odaklı ve Realizm temelli dış politika algısının yeniden üretimi olarak gözükmektedir ve Davutoğlu Türkiye'nin eşsiz coğrafi ve stratejik konumuna çok sayıda vurgu yapmaktadır. Onun terminolojisiyle Türkiye'nin bir merkez ülke olması, yakın çevresinde bir etki alanı yaratması, bölgesinde güvenlik ve istikrar üretmesi, hatta giriştiği diplomatik açılımlarla merkez ülke konumundan bir dünya gücüne doğru dönüşmesi[13] gibi fantastik fikirler sıradan, bildik görüşlerin tekrarı gibi görünmektedir. Bütün 1990'lar boyunca bu türden tanımlamaların asker kökenli ve strateji düşkünü araştırmacılar tarafından birbirinin üzerine pek fazla bir şey eklenmeden tekrarlandığını biliyoruz. Kısaca belirtmek gerekirse Türkiye'nin 1990'larda geniş bir coğrafi alanda ortaya çıkan güç boşluğunu bir bölgesel güç olarak doldurduğu yolundaki yorumlar sıkça söylenen içeriksiz ve kendi içinde çelişkiler taşıyan bir perspektiften hareket ediyordu.

Ne var ki, Davutoğlu'nun bu orijinal olmayan, sıradan Realizminin ayırıcı bir özelliği vardır; o da içine Osmanlıcılık öğeleri ve tarihsel, dinsel/kültürel unsurlar katma çabası, belli bir tür "İslamcı Realizm" arayışıdır. Tıpkı bu konuyla ilgili olarak yukarıda değinilen literatür gibi, Davutoğlu da Türkiye'nin geçmişiyle barışması, coğrafya ve tarihini daha etkin şekilde kullanması ve bunun bir sentezini yapması gerektiğini düşünmektedir.

Bunun yanında Davutoğlu bir kısmı eskinin dönüştürülmüş hali olan stratejik derinlik, ritmik diplomasi, merkez ülke, çok kulvarlı dış politika, komşularla sıfır problem gibi çok sayıda kavrama başvurmaktadır. [14]

Bu çerçevede Türkiye Lübnan, İsrail-Filistin, İsrail-Suriye, İran-AB, Pakistan-Afganistan gibi konu ve sorunlarda arabuluculuk/kolaylaştırıcılık işlevlerini yerine getirmiş, tarafların Türkiye'de görüşmelerini sağlamış, zaman zaman Davutoğlu'nun kendisi bölge başkentlerine gönderilmiş, bazen Başbakan Erdoğan telefon diplomasisiyle tarafları uzlaştırmaya çalışmıştır. Türkiye'nin bu dönemde Balkanlarda özel bir etkinlik sahibi olmadığı ve hatta bu tür bir arayışa girmediği gözükmekle birlikte, benzeri bir bakış açısının bu bölgeye de yansıtıldığı, bölgedeki Türk varlığının geleneksel

---

12 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*; Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007," *Insight Turkey*, 10/1 (2008).

13 Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision*, ss. 78-80.

14 Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", *Radikal*, 26 Şubat 2004.

dış politika anlayışında olduğu gibi bir tür güvenlik sorunu etrafında ele alındığı ve buna ek olarak, dinsel motiflerden yararlanılmaya çalışıldığı görülmektedir. [15]

Gerçekten de AKP döneminde Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri geçmiş dönemlere göre daha az sorunludur. Ne var ki, bunun AKP hükümetinden önce başlamış bir sürecin devamı olduğunu ve temellerinin bir önceki hükümet tarafından atıldığını belirtmek gerekir. Öncelikle Öcalan'ın 1999'da ele geçirilmesi ve ardından gelen ateşkes Türkiye'nin dış politikasında büyük bir rahatlama sağlamıştır. Bu sorun uzun bir süre Türkiye'nin (iç ve) dış politikasını ipotek altına almış, gerek komşuları, gerekse müttefikleriyle ilişkilerini sorunlu hale getirmişti. 1998'de Suriye ile Adana Protokolü imzalanmış ve genelde bunun hükümlerine uyulmuştu. Yunanistan Öcalan'ın Kenya'daki büyükelçiliğinde yakalanmasından sonra, içte Türkiye'ye karşı sertlik yanlısı kesimleri kritik pozisyonlardan uzaklaştırabilmiş ve Türkiye politikasını, AB üyeliğini desteklemek de dahil olmak üzere değiştirmiştir.[16] Rusya ve İran'la ilişkilerdeyse enerji konusundaki işbirliğinin temelleri 1990'larda atılmıştı ve ilişkilerde zaten belli bir istikrar bulunmaktaydı.

Aslında bir önceki Ecevit hükümetinin Dışişleri Bakanı İsmail Cem bu yeni konjonktürü değerlendirmeye çalışmış, "Komşuluk Forumu" adı verilen bir süreci başlatarak komşu ülkelerle ilişkilerde, Öcalan'ın yakalandığı ve PKK'nın ateşkes ilan ettiği bir ortamda yeni bir tamir süreci başlatmıştı. Dolayısıyla, AKP hükümetinin bu süreci devraldığını söylemek mümkündür.[17]

AKP hükümetinin çok boyutlu ve aktif dış politika izlediği ve bu süreçte AB'nin ağırlığının arttığı görüşü de yine tartışmaya açıktır.[18] Türkiye'nin AB ile ilişkilerine Erdoğan hükümeti yeni bir hız kazandırmış ve 17 Aralık 2004'te üyelik görüşmelerine başlamıştır. Fakat bu zaten Türkiye'nin 40 yıldır süren ve her hükümetin destek verdiği bir politikanın devamıdır ve bunun en önemli destekçilerinden biri ABD'dir. Kaldı ki, AB reformları 2005'ten itibaren Almanya ve Fransa'nın tutumlarındaki değişikliğin de etkisiyle durgunlaşmıştır.

Bütün bu diplomatik girişimleri Davutoğlu ve diğer yazarların Türkiye'nin büyük ya da bölgesel güç perspektifini ya da yumuşak gücünü yan-

---

15 Bunun Balkanlara yönelik ayağı için bkz Mustafa Türkeş, "Türkiye'nin Balkan Politikasında Süreklilik ve Değişim," *Avrasya Dosyası*,.14/1 (2008), ss. 253-277.

16 "Yunanistan Türk Tehdidi Sloganını Doktrinden Çıkarıyor," *Hürriyet*, 3 Mart 2003.

17 Özlem Tür, "Türkiye ve Orta Doğu: Gerilimden İşbirliğine," *AK Partili Yıllar: Doğudan Batıya Dış Politika*, der. Zeynep Dağı, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, ss. 154-155.

18 Bu görüş için bkz. Zeynep Dağı, "Giriş," *AK Partili Yıllar*, s. 8; Burhanettin Duran, "JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation," *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party*, ed., Hakan Yavuz, University of Utah Press, 2006, s. 294.

sıtması olarak görmeleri dış politikayı doğrudan diplomasiye indirgeyen bir yaklaşıma denk düşmektedir. Oysa, dış politika özellikle neoliberal küreselleşme ortamında bu tür "teknik" ve sınırlı diplomatik toplantı, girişim, heyet ağırlama gibi faaliyetlerin çok ötesinde bir anlam taşır hale gelmiştir.

Zaten son noktada Davutoğlu, Türkiye'nin stratejik orta büyüklükte bir devlet olarak Afrika-Avrasya güç dengelerinin parametreleri içinde bir kıtasal süpergücün (yani ABD'nin) stratejik ağırlığına ihtiyaç duyduğu yazmaktadır.[19] Dolayısıyla, bütün büyük güç olma iddiaları son aşamada gelip ABD desteğiyle Avrasya coğrafyasında iş yapmaya dayanmaktadır.

Türk dış politikasına ilişkin bu söylem ve retoriğe rağmen süreklilik öğelerinin ağır bastığını söylemek mümkündür. Özellikle Orta Doğu'ya ilişkin açılıma ekonomik etkenlerin de eşlik etmesi nedeniyle burjuvazinin, Suriye ve İran'ın Kürt sorununda tavır değiştirmesinden dolayı da Silahlı Kuvvetlerin desteği önem taşımıştır. Bu yüzden de AKP iç politikada zaman zaman bürokratik kurumlarla çatışırken, başta Davutoğlu olmak üzere bazı danışmanların aldığı inisiyatiflerinin yarattığı bazı sıkıntılar dışında, Dışişleri bürokrasisiyle, uyum içinde çalışabilmiştir.

Türkiye'nin Suriye ile yakınlaşmasına ABD yönetimi görünürde karşı çıksa da Şam yönetiminin İran yerine Türkiye'ye yakın olması, son aşamada Washington için olumlu bir gelişmedir. Zaten ABD Kongresi için hazırlanan bir rapor Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin Suriye ile kurduğu bu diyaloğu desteklediğini açıkça yazmaktadır.[20] Uzun süredir İran ile yakın ilişkilerde bulunan ve Lübnan'da Hizbullah ve Gazze'de Hamas'ın güçlendiği bir ortamda, Suriye'nin Batı sistemi içinde ve ABD'nin yakın müttefiki Türkiye ile yakınlaşması, onun İran'dan uzaklaşması tabii ki Washington ve İsrail'in tercih ettiği bir gelişmeydi. Türkiye'nin bölgeyle bu tür yakınlaşmalarını nedense çok sayıda uzman Türk dış politikasının bağımsız açılımları olarak yorumlama eğilimindedir.

Ahmet Davutoğlu 2006'daki Lübnan krizi sırasında Şam'a giderek burada Hamas liderlerinden Meşal ile konuşmuş ve "Diplomatik çerçeve içinde hareket etmesini, sistem içinde kalmasını telkin ettik" demiştir.[21] Yine Türkiye Suriye'yi Harriri suikastının soruşturulmasında BM ile işbirliği yapması konusunda ikna etmiş, Zalmay Halilzad ile Irak'taki Sünni liderleri, seçimlere katılmaya ikna için İstanbul'da bir araya getirmiş,[22] kamuoyunda

---

19 Davutoğlu, Turkey's Strategic Vision, s. 88. Baskın Oran bu kavramı Türk dış politikasını açıklamak için kullanmaktadır. *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

20 Carol Migdalowitz, *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and US Views*, Washington, CRS, 29 Ağustos 2008, s. 4.

21 *Sabah*, 13 Temmuz 2006.

22 Kemal Kirişçi, *Turkey's Foreign Policy in a Turbulent Time*, Chaillot Paper, no 92, Eylül 2006, s. 80.

ciddi bir tepki oluşmasına rağmen Lübnan'a asker gönderme kararı alabilmiştir.

Bütün bunların işaret ettiği nokta, yeni bir uluslararası ve bölgesel ortamda AKP'nin dış politikayı bu bölgesel gelişmelere uydurması sürecinin yaşanmakta olduğudur. Türkiye gerçekten de Davutoğlu'nun belirttiği gibi bir "köprü" ülke olmaktan uzaklaşmaya başlamış, Orta Doğu bölgesinin dönüşümünde bir model olarak görülmüş, stratejik önemini yalnızca coğrafi konum üzerine inşa etmek yerine, İslamcı bir akımın sistemle kendi uyuşması üzerinden kurmaya çalışan bir dış politika anlayışına yönelmiştir. Dış politikadaki çok boyutluluk bu alanlara yöneliktir. Bu bölgesel çok boyutluluğun Orta Doğu'ya yönelik yansımaları Atay Akdevelioğlu ve Nuri Yeşilyurt'un konuyla ilgili bölümlerinde ele alınmaktadır.

Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki diplomatik aktivitesinde AKP döneminde gözle görülür bir artış olmakla birlikte, bunu bir bölgesel (yumuşak) güce dönüştüğü, bölge için istikrar ürettiği, sorun çözücü bir aktör haline geldiği şeklinde tanımlamak inandırıcı ve ikna edici değildir. Öncelikle, AKP iktidarı döneminde Türkiye iç politikası çok derin bir ayrışma ve bölünmeye gitmiş, Türk kamuoyu liberal/ılımlı İslamcı ve ulusalcı hatlar etrafında giderek kutuplaşmaya başlamıştır. Yani, Orta Doğu bölgesinde istikrar üreten Türkiye kendi içinde istikrarsızlaşmaya başlamış, laik-İslamcı ve 1990'ların sert Kürt politikalarının uygulandığı süreçte bile görülmeyen halk düzeyindeki Türk-Kürt ayrışması giderek belirgin hale gelmiştir.

Ayrıca, 2004'ten itibaren PKK eylemleri yeniden başlamış, Orta Doğu'ya istikrar getirdiği iddia edilen bir ülkede, polis panzerlerine taş atan çocuklar, kepenk kapatmalar, 200 civarında PKK'lının Dağlıca ve Aktütün'de yaşandığı gibi sınır karakollarını basarak her bir seferinde 10'un üzerinde asker kaybına yol açtığı baskınlar, Türk savaş uçaklarının kuzey Irak'ı bombalaması gibi gelişmeler yaşanır hale gelmiştir. Dolayısıyla, Orta Doğu'da sorun çözme iddiasındaki bir hükümetin kendi içindeki sorunlarını çözme konusunda bu satırların yazıldığı sıralarda altı yıllık iktidarı boyunca çok fazla yol kat edememiş olduğu ileri sürülebilir.

Türkiye'nin bir bölge ülkesi olarak diplomatik girişimlerde bulunması, bölge siyasetinde daha fazla yer alması ve özellikle çatışmaların önlenmesi konusunda çaba sarf etmesi önemli ve desteklenmesi gereken girişimlerdir. Fakat burada iki sorun bulunmaktadır. Birincisi, söz konusu açılımı Türkiye'de Kemalizm'in etkisinin azalması ve demokratikleşmesiyle ilişkilendirmektir. Orta Doğu bölgesinde etkin bir güç olmanın demokratik bir ülke olmaktan geçtiğine ilişkin teorik ya da ampirik bir veri bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, Kemalizm demokrasi karşıtlığı olarak tanımlansa bile, diplomatik girişimlerde bulunan bir ülkenin iç politikasının niteliği bu bölgede aranan bir özellik değildir.

İkincisi, Türkiye'yi hem Batı, hem de Müslüman dünyasında farklı ve ayrıcalıklı kılan yanı, bütün sıkıntılarına rağmen Kemalist bir modernleşme/Batılılaşma sürecinden geçmiş olmasıdır. Eğer Türkiye büyük çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak aynı zamanda laik ve yüzü Batı'ya dönük bir ülke olmasaydı, Suriye ya da Mısır gibi sıradan bir Orta Doğu ülkesi olarak kalabilirdi. Bu yüzden Türkiye Orta Doğu'ya açılırken ve hem Batı, hem İsrail' hem de bölge ülkeleri tarafından kabul görürken, bunda AKP gibi İslamcı tonlar taşıyan bir hükümetin işbaşında olması kadar, tepeden inmeci Kemalist modernizasyon sürecini yaşamış bir ülke olmasının da yadsınamayacak bir payı vardır. Üçüncü olarak, Türkiye'nin bu tür diplomatik girişimlerle bir bölgesel güç haline geldiğini, bölge siyasetini yönlendiren bir aktör, hatta buradan aldığı güçle bir dünya gücüne dönüştüğünü ileri sürmek, dış politikayı, daha önceki dönemin uygulaması olarak eleştirilen Realpolitik anlayışa geri götürmek olacaktır.

Bir Meşruiyet Alanı Olarak Dış Politika

Her dış politika eyleminin iç politikaya doğrudan ya da dolaylı yansımaları vardır ve bu eylemin ülke içine yansımaları, etkileri olduğu kadar, o kararı alanlara yönelik etkileri de olur. AKP iktidara geldiğinde yalnızca Kemalist kurulu düzen karşısında değil, başını kurumsal olarak TÜSİAD'ın çektiği liberal çevrelerin gözünde de meşruiyet kazanma ve merkeze kaydığını gösterme ihtiyacı hissediyordu. Yani, dış politika ve özellikle AB ve ABD ile ilişkiler içte meşruiyet sorunu çeken AKP'ye dıştan kritik destek sağlayarak bu açığını kapatmasında yardımcı oluyordu.

28 Şubat'a giden süreci tam olarak unutmayan ve neredeyse her eylemi büyüteç altında tutulan bu hükümet için en önemli önceliklerden biri kendi var oluşunu garanti altına almaktı. Bunun yollarından biri Türkiye için kritik bir yere sahip iki temel aktör olan ABD ve AB ile bağlantıları sıkılaştırmak, genel bir ifadeyle Türkiye'nin 1980'lerde hızlı başlayan ve 1990'larda hızını kaybeden küreselleşme sürecine entegrasyonunu derinleştirmekti.

AB'ye üyelik süreci, ABD tarafından ortaya atılmış olan Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (BOP) ve daha az bağlantılı görünen Kıbrıs politikasını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

AKP kuşkusuz 2000'lerde AB konusunda Türkiye tarihinin en önemli reform sürecinin gerçekleşmesini sağladı ve uygulamadaki sorunlara rağmen, bu yönde büyük bir kararlılık gösterdi. Küreselleşme sürecinin en belirgin ve düzenleyici mekanizmasını oluşturan AB üyeliği Türkiye'de devletin rolünü yeniden biçimlendirirken, AKP bu sürecin kendisini güçlendirmesinin hesabını yapıyordu. Kemalizmi Türkiye'nin demokratikleşmesi önündeki en önemli engellerden biri olarak niteleyen AB raporları ve ABD merkezli kuruluşların

açıklama ve yayınları[23] kuşkusuz AKP'yi memnun ediyor olmalıydı. Dinsel, etnik kimliklerin tanınması ve demokratik alanın genişlemesi karşısında devletin geri çekilmesi, bu konuda kendisini mağdur hisseden AKP liderliğinin işine geliyordu. Devletin merkezinde Silahlı Kuvvetlerin bulunduğu düşünülürse AKP'nin bu konudaki tavrı daha iyi anlaşılabilir. Böylece AKP kendisinin gerçekleştirmek isteyeceği düzenlemelerin AB aracılığıyla yapılması gibi bir kolaylıktan yararlanmak istemişti. Örneğin, iktidarının ilk döneminde laik çevreleri kışkırtmamak için başörtüsü konusunu kendisi doğrudan gündeme getirmeyen hükümet, bunu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yoluyla çözmeye çalıştı ama bu taktiği sonuçsuz kaldı.

İktisadi açıdan ise devletin ekonomik hayattan çekilmesi ve özelleştirmelerin hızlanması bir yandan zayıflamasına neden olurken, öte yandan hükümetin burjuvazi karşısındaki itibarını yükseltiyor, Arap sermayesinin de Türkiye'ye gelmesine vesile oluyordu. Devletin iktisadi alandan çekilmesi AKP yandaşlarının ve tabanının iktisadi alandaki varlıklarını artırmak açısından da yeni olanaklar yaratabiliyordu.

ABD ise zaten Türkiye ile ilişkilerini farklı aktörler üzerinden kurabiliyor, gerektiğinde ilişkilerin ağırlığını bir aktörden diğerine yöneltebiliyordu. Soğuk Savaş döneminde güvenlik merkezli ve stratejik ağırlıklı bir ilişkinin hakim olduğu koşullarda askerle ilişkiler önem kazanmış, Özal'ın iktidara gelmesi ve neoliberalizme geçişle birlikte askerler bir dönem geri planda kalmış, 1990'larda Irak'ın çevrelenmesi, PKK'nın yenilmesi, kurulu düzeni zorlayan Erbakan hükümetinin tasfiye edilmesi gibi gelişmeler yine askerleri ABD'nin gözünde önemli kılmıştı. 2000'lerde ise artık ABD Türkiye'de ılımlı İslamcı-liberal hegemonik bloğuyla bağlantılarını güçlendirecekti. ABD'ye yakın durmak öte yandan içteki herhangi bir siyasal/bürokratik aktörün konumunu güçlendiren bir etken oluyordu. Aslında bu durum Türk siyaseti içinde ABD'ye yakın olma konusunda bir iç rekabet de yaratmakta, ABD desteğinin başka bir aktöre kayma endişesi hükümet ya da diğer aktörler üzerinde kısıtlayıcı bir etkide bulunmaktadır. AKP iktidarının bazı ABD'li yazarlar ve düşünce kuruluşları tarafından eleştirilmeleri, Washington'un hükümetten desteğini çekerek askerlerle daha yakın bir ilişki dönemine gireceği[24] ve basında ABD yönetimindeki önemli isimlerin İstanbul'da içlerinde Mehmet Ağar'ın da bulunduğu bazı muhalif siyasetçilerle görüştüğü haberlerinin yansıması aynı amaca hizmet etmektedir.[25]

---

[23] Stephen Larrabee ve Ian Lesser Türkiye'nin Kemalist devlet anlayışını, demokratikleşmenin ve AB üyeliğinin önünde engel olarak görürlerken, günümüz Türkiye'sinin bu haliyle değil AB, eğer girmemiş olsaydı NATO'ya bile üye olmasının zor olduğunu söylemektedirler. *Turkey in an Age of Uncertainty*, Santa Monica, Rand, 2003, ss. 28-29.

[24] Cengiz Çandar, *Yeni Şafak*, 18 Mayıs 2005.

[25] *Star*, 10 Haziran 2006.

Bu bağlamda, Beyaz Saray'da sıcak bir kabul aslında hükümete üst bir otoriteden verilmiş onay ya da güven tazeleme olarak alınmakta, Türkiye'de siyasetin, ekonominin hükümete olan desteğinin devamını sağlayabilmekte, içte de her şeyin yolunda gittiği, Türkiye başbakanının saygı gördüğü duygusunu yaratabilmektedir.

AKP ve Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi (BOP)

AKP'nin iktidara geliş sürecinde rol oynayan etkenler arasında Irak savaşı ve Türkiye kamuoyuna yanlış bir şekilde Büyük Orta Doğu Projesi olarak yerleşmiş olan bu kapsamlı girişim vardı.

Türkiye'de farklı hatta yanlış tanımlanan ve algılanan BOP temelde Yeni Muhafazakârların geniş bir Orta Doğu bölgesinde yükselişte olan radikal İslam'ın önünü kesmek için uygulamaya koyduğu bir projeydi. Pilot uygulaması Türkiye'deki Milli Görüş hareketinin ılımlılaştırılması olarak AKP'de gerçekleşen bu model Orta Doğu bölgesi için bir örnek teşkil edecekti. Böylece, radikal İslamcı hareketler seçim yoluyla iktidara geldiklerinde herhangi bir ekonomik programları olmadığı için Batıyla uzlaşmak zorunda kalacak ve iktidarda yumuşatılacaklardı.[26] Bunun bir örneği de Filistin seçimleriydi ve iktidara gelen Hamas, mali kaynaklar kullanılarak İsrail'i tanımaya ve uzlaştırılmaya çalışıldıysa da bu politika bölgeye özgü birçok nedenden dolayı orada işlemedi.[27] ABD uzun yıllardır sürdürdüğü bir politika olan Orta Doğu'da diktatörlerle çalışmak yerine, 2000'lerde dönüşümlü olarak denetleyebileceği, seçimle gelip giden siyasi oluşumları tercih ettiğini açıkça ilan etti.

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan siyasal coğrafyadaki değişiklikler ve özellikle 11 Eylül sonrası dönemde "Türkiye modeli" (ılımlı İslamcı, laikliği yumuşak tanımlayan, neoliberalizme bağlı, AB üyeliğini hedefleyen, İsrail ve ABD ile yakın ilişki içinde bir dış politika çizgisi) giderek daha fazla önem kazanmaya başladı. Bu da Türkiye'deki ılımlı İslamcı-liberal koalisyonu öne çıkarttı. Bu yüzden de, gerek Erdoğan gerekse Gül'ün söyleminde "Türkiye'nin stratejik önemi" sloganına pek rastlanmamaktadır.

Bu politika AKP için yeni bir fırsat yaratmış, Türkiye Soğuk Savaş sonrası Sovyetler Birliği, sonrasında da Irak'ın çevrelenmesi için stratejik öneme sahip olurken, artık İslamcıları iktidarda sistemle uzlaştırma modelinin uygulandığı bir ülke olarak rejimi itibariyle de önem kazanmıştı. ABD Dışişleri

[26] Aslında AKP'nin de kapsamlı bir ekonomi programı olmayıp, 2001 krizi sonrasında Kemal Derviş tarafından hazırlanan programı uygulamıştır.

[27] Filistin yönetiminin mali kaynakları kesildiği için uzun süre maaşlar ödenmedi ve Filistinli güvenlik güçleri yönetim binalarını bastılar.

Bakanlığı müsteşar yardımcısı ve eski Ankara Büyükelçisi olan Marc Grossman da bu noktayı vurgulamaktadır ve "Türkiye artık nerede olduğuyla değil, nasıl bir ülke olduğuyla önemlidir" demektedir.[28] BOP üzerinden ABD'de prim yaptığını fark eden AKP liderliği, birçok bölge ülkesi çekingen davranır ve karşı tavır alırken, projenin bölgedeki avukatlığına soyundu. Aslında bunun nedeni yeterince açıktı. BOP denen süreç Orta Doğu diktatörlerini iktidar pozisyonlarından uzaklaştırma amacı taşırken, AKP'yi iktidara taşımıştı.

Bu noktada AKP'nin BOP içindeki yerine bakmak, hükümetin bu projeye yaklaşımını daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Projenin ön çalışması Şubat 2004'te basına sızdırıldığında yani daha resmen ilan edilmemişken, Erdoğan bir televizyon programında Diyarbakır'ın BOP'un merkezi olabileceğini dile getirirken,[29] Gül Mayıs 2003'te Tahran'da yapılan İKÖ toplantısında üye ülkeleri radikal hareketlere karşı önlem almaya ve toplumsal reformları başlatmaya çağırıyordu.[30]

Projenin resmen ortaya atıldığı Sea Island'daki (ABD) toplantıya Mısır, Suudi Arabistan gibi önemli Orta Doğu ülkeleri katılmazken, Erdoğan toplantıya katılarak Türkiye'nin projedeki yerini resmileştirdi. Dışişleri Bakanlığının İslam ülkeleri arasında tepki yaratmasından çekindiği için doğrudan "model" tanımlaması yerine "esin kaynağı" ya da resmi adıyla "demokratik ortak" statüsünü Türkiye, İtalya ve Yemen'le birlikte üstlendi. Demokrasi Yardım Diyaloğu sürecinde Türkiye'den TESEV'in sivil toplum kuruluşu olarak seçildiği girişimin bu ayağı beraberinde Türkiye'de yapılan bir seri toplantıyı getirdi. Birçok Orta Doğu ülkesinin çekinerek yaklaştığı ve mesafeli durduğu bu projede Türkiye'nin bu hevesli konumu ABD çevrelerinden de beklediği övgüyü aldı. Türkiye hem kendi içindeki değişim hem de bölge ülkelerine model olma açısından takdir görüyor, ABD'nin Ankara büyükelçisi "Türkiye projenin lideridir" açıklamasını yapıyordu.[31] Türkiye BOP çerçevesindeki reformların yapılması konusunda hem istenen toplantı ve konferansların düzenlenmesi sürecini yürüttü, hem de Erdoğan yine BOP çerçevesinde 2005 yılı içinde Suriye, Lübnan, Fas ve Tunus'a ziyaretlerde bulun-

---

28 "Turkey: Now and in the Future," Video konferans, ABD Dışişleri Bakanlığı, İsrail Washington Büyükelçiliği ve Global Research in International Affairs (GLORIA), Herzliya.

29 Teke Tek Programı, 16 Şubat 2004.

30 *Radikal*, 29 Mayıs, 2003.

31 ABD Büyükelçisi Eric Edelman'ın Sedat Ergin ile yaptığı söyleşi, *Milliyet* 17 Haziran 2004; Fikret Bila, *Milliyet*, 3 Mart 2006; "Türkiye'nin Başarı Öyküsü," *The New York Times* 28 Şubat 2004; Graham Fuller, "Turkey: A True Model for the Muslim Future," *Newsweek*, 3 Kasım 2004. Bush Haziran 2005'te Beyaz Saray'da Erdoğan ile yaptığı görüşmede BOP'a verdiği destek nedeniyle kendisine teşekkür etti ve Türkiye'nin bu model niteliğini öven bir konuşma yaptı.

du. ABD ortaya attıktan iki yıl sonra Orta Doğu coğrafyasının reform süreciyle dönüştürülmesini öngören BOP sürecini yavaşlattı. Bunda bölgede meydana gelen farklı gelişmeler rol oynadı. Irak'ta seçimler yapılabildi ama ülke kaosa sürüklendi, Filistin'de Hamas iktidara geldiği halde ılımlaşmadı ya da ılımlaşmasına izin bile verilmedi, İsrail 2006'da Lübnan, 2008 sonunda Gazze'ye yönelik saldırı dalgası yürüttü, Mısır'da yapılan seçimlere bağımsız girme izni verilen Müslüman Kardeşler tahminlerin ötesinde milletvekili çıkardı. Dolayısıyla, bu bölgesel gelişmeler de ABD'nin AKP modelini eskisi kadar önemsememesi sonucunu doğurma ihtimalini taşımaya başladı.

AKP ve ABD:
1 Mart Tezkeresi Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim

Genel olarak baktığımızda AKP zaman zaman görülen iniş çıkışlara ve 1 Mart olayına rağmen ABD ile ilişkilerini yoğun bir şekilde sürdürmüştür. Bunun medyada ve bazı Amerikan düşünce kuruluşlarında ikili ilişkilerde yoğun krizler yaşandığı şeklindeki yansıtılışı bu açıdan bir şey ifade etmemektedir.

Örneğin, hükümet 23 Haziran 2003'te bir kararname imzalayarak İncirlik'ten ABD'nin transit geçişlerine izin vermiş, (bu kararname daha sonra uzatılacaktır), Afganistan'daki işbirliği devam etmiş ve Türkiye iki kez ISAF'in yönetimini üstlenmiş, ABD'den alınacak dört AWACS uçağına ilişkin anlaşma daha hükümet kurulur kurulmaz imzalanmış, 30 F-16 uçağı alımı ve 2014'te yeni nesil F-35 uçağı alma konusunda anlaşma sağlanmış, ABD'nin terörist olmakla suçladığı şüphelileri sorguladığı CIA uçaklarının Türkiye'yi kullanmasına izin vermiş,[32] Ocak 2005'te Suriye açıklarında ABD ve İsrail'le ortak tatbikat yapmıştır. Sonuçta, ABD Erdoğan'ı "ikinci bir Özal" gibi görmüş,[33] Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Girişimi (BOP) içinde yakın işbirliğinde bulunmuş, Türkiye 1 Mart'ın ardından Irak konusunda ABD'ye herhangi bir güçlük çıkarmamış, hükümetin ısrarı üzerine iki ülke arasında "Stratejik Vizyon Belgesi" imzalanmıştır.[34] Hatta, Erdoğan'a güçlü Yahudi kuruluşu Amerikan Yahudi Kongresi tarafından Ocak 2004'de cesaret ödülü verilmiştir.

AKP döneminin en önemli dış politika gelişmelerinden biri 1 Mart 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal sürecinde Türkiye'den asker geçirme talebi ve bunun Meclis'te reddedilmesi ile 4 Temmuz'da Süleymaniye'deki Özel

---

32 "CIA Uçakları için Şubata Kadar Süre," *Sabah*, 15 Aralık 2005.

33 Yasemin Çongar, "Erdoğan'ın ABD'deki İmajı Düzeliyor," *Milliyet*, 29 Ağustos 2005.

34 *Radikal*, 27 Nisan 2006.

Kuvvetler binasına yapılan baskındı. Birbiriyle sıkıca bağlantılı bu iki olay Türk kamuoyunda yeterince tartışılmayan bazı yönlere de sahiptir. Öncelikle hem Erdoğan'ın hem de danışmanlarının özellikle Aralık 2002'de Beyaz Saray'da yaptığı görüşmede Bush ve diğer ABD yönetimi ileri gelenlerine Irak'ın işgali durumunda Türkiye'nin her türlü yardım ve desteği sağlayacağı yolunda güvence verdikleri[35] ve ABD'nin 1 Mart'ta tezkere geçmeyince asıl olarak bundan rahatsız olduğunu belirtmek gerek. Zaten Erdoğan ve Gül'e o dönemde Yeni Muhafazakâr ekipten Richard Perle ve Paul Wolfowitz gibi isimlerin yakınlık göstermelerinin altında yatan nedenlerden biri de buydu. Aslında gerek Erdoğan gerekse Gül tezkerenin geçmesi için çalışmışlar, milletvekillerini ikna etmek için uğraşmışlardı. Tezkere öncesinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ise askerler kamuoyunun çoğunluğu tarafından istenmeyen bu kararın arkasında duruyor görüntüsü vermek istemedikleri ve bunun yükünü hükümetin üzerine yıkmak istedikleri için açık bir tutum almamışlar, sonuçta bu yönde bir karar çıkarmayınca hükümet de milletvekillerini serbest bırakmıştı.

Bu olayın gözlerden kaçan birkaç boyutu vardır. Birincisi, oylama öncesinde ABD Ankara büyükelçiliğinin AKP'li milletvekillerini gruplar halinde davet ederek, tezkerenin geçmesi konusunda ikna etmeye çalışmasıdır. Bu ikna girişimi kamuoyunda yeterince tartışılmamış, hükümet buna sessiz kalmıştır. [36]

İkinci olarak, Barzani'nin Meclis'teki Kürt kökenli milletvekillerini olumsuz oy vermek konusunda ikna etmeye çalıştığı iddiası da ortaya atılmıştır.[37] Barzani Türkiye'nin Amerikan askerlerinin geçişine izin vermesi durumunda kuzey Irak'ta Türk askerinin konuşlanmasını engellemek istemiştir.

Tezkere'nin geçmemesinin yaratacağı olumsuz etkilerden çekinen AKP hükümeti kısa bir süre sonra İncirlik üssünü ABD uçaklarına açacak, asker göndermek için ikinci bir tezkere geçirecek ama ABD Saddam'ı yendikten sonra Kürtlerle arasını bozma ihtimali yüzünden böyle bir öneriyi kabul etmeyecektir. Gerçekten İncirlik üssü gerek Afganistan gerek Irak için kullanıma açılacak, Savunma Bakanı Vecdi Gönül tezkereyi geçirmedik ama 4,300 uçuşa izin verdik diyecektir.[38] Erdoğan ise *The Wall Street Journal* gazetesinde kendi adıyla çıkan bir yazıda "Ülkem Sadık bir Dostunuz ve Müttefiğinizdir" diyerek hasarı tamir etmeye çalışacaktır.[39]

---

35 Turan Yavuz, *Çuvallayan İttifak*, Destek Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 161,211.

36 *Akşam*, 27 Mart 2006.

37 Michael Rubin, "Comedy of Errors," *Turkish Policy Quarterly*, (Bahar 2005).

38 *Hürriyet*, 18 Mayıs 2005.

39 Recep Tayyip Erdoğan, "My Country is Your Faithful Ally and Friend," *The Wall Street Journal*, 31 Mart 2003.

1 Mart olayı bir başka kritik noktayı daha ortaya çıkardı. Türkiye'de savaş öncesinde sayısı büyük artış gösteren çok sayıda stratejistin öngörülerinin aksine, ABD Türkiye cephesini kullanmadan da Irak'a girebildi ve Bağdat'ı ele geçirmesi çok kısa sürdü. Bir olasılık hükümet çevrelerinde ve danışmanlar arasında Türkiye'nin yardımı olmadan işgalin gerçekleşemeyeceği görüşü kabul görmüş olmalı. Bu olayın gösterdiği şey, aslında Türkiye'nin coğrafi konumunun statik bir tarzda ele alınmış olduğu, ABD'nin 1990'ların ortalarından itibaren Askeri İşlerde Devrim (*Revolution in Military Affairs*) girişimi çerçevesinde gerçekleştirdiği büyük atılımı fark edememiş olmasıydı.

Dahası aynı coğrafi bölgede Türkiye'ye rakip yeni ülkelerin ortaya çıkmış olmasıdır. Romanya ve Bulgaristan ABD'nin Irak'ı işgali sırasında kullandırdıkları üsleri sürekli kılmak için bir süredir neredeyse birbiriyle yarışıyorlar. Azerbaycan'da İlham Aliyev İran'a yönelik bir operasyon olasılığına karşı ABD ile işbirliği yapabilme çabası içinde üs tahsis ederek, bir "renkli devrime" maruz kalmamanın hesabını yapıyor. Gürcistan 2003 "Gül devrimi"nden sonra ABD ile ilişkilerini güçlendirip Afganistan ve Irak'a asker gönderirken, Ermenistan da son dönemde ABD ile yakınlaşmanın yollarını arıyor.[40] Kuzey Irak'ta ise Barzani ABD'nin sürekli bir üs kurmasını[41] Türkiye ve İran'a karşı güvenliğinin garantisi olarak görüyor. Geçmişte Türkiye'deki ABD üslerinin Sovyetlere karşı bir güvenlik arayışının sonucu olarak meşrulaştırıldığı düşünülürse, bu durumun yaratmış olduğu ironi anlaşılabilir. Eski Ankara büyükelçisi Mark Parris ve Türkiye uzmanı Ian Lesser de Irak'ın işgalinden sonra Türkiye'nin eski stratejik önemini kaybettiğini açıkça belirtiyorlar.[42]

Türkiye'nin artık stratejik önemi olmayan bir ülke olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Özellikle İncirlik gerek Irak, gerekse Afganistan operasyonları için hala önemli bir üs olma niteliğini sürdürecektir. Ama buna ayrıcalıklı, bulunmaz ve olmazsa olmaz bir rol atfetmenin artık gerçekçi bulunmadığını belirtmek gerek. Stratejik konum açısından yaklaşıldığında 2003 sonrası dönemde çok sayıda stratejik öneme sahip ülke içinde Türkiye'nin önemsiz değil ama diğerleri kadar önemli olduğu bir döneme geçildi. 11 Eylül sonrasındaki konjonktürde Türkiye'nin yaşadığı dönüşümün öneminin farkında olan AKP'nin bu gelişmeden memnun olduğu tahmin edilebilir.

---

40 Jonathan Eric Lewis, "Replace Turkey as a Strategic Partner?" *Middle East Quarterly*, (Bahar 2006).

41 Rubin, "Comedy of Errors."

42 Ian Lesser, "Turkey, the United States and the Delusion of Geopolitics," *Survival*, (Bahar, 2006).

AKP'nin ABD ile ilişkileri onarmaya çalıştığı sıralarda, ABD için bayram olan 4 Temmuz 2003'te Amerikan askerlerinin Süleymaniye'deki Özel Kuvvetlerin binasını basması Türkiye'de doğal olarak bir şok etkisi yarattı. Resmi tatil olduğu için özellikle seçildiği anlaşılan bu gün nedeniyle Türkiye Washington'da görüşecek bir muhatap bulamadı. Gözaltına alınan 11 Türk subayı ABD tarafından terörist ve direnişçilere uygulanan standartla başlarına çuval geçirilmiş şekilde Bağdat'a götürerek 55 saat gözaltında tutuldu.

50 yıl boyunca NATO içinde müttefik olan, kuzey Irak'ta 1990'ların başından beri ortak hareket eden Türkiye'ye yönelik bu muamele askerleri hedef alıyor gibi gözükse de sonuçta Türkiye'nin onurunu kırmayı da hedefliyordu.

ABD bir müttefikinin kendisini günlerce oyalayıp, gemilerini İskenderun limanında bekletmesine ve sonunda reddedilmesine yönelik tepkisini bir şekilde göstermiş oldu.

Tezkere'nin ardından iki gazeteciyle yaptığı görüşmede dönemin Savunma Bakan yardımcısı Paul Wolfowitz kendisinden beklenen liderliği göstermediği için Silahlı Kuvvetleri suçlamıştı. Türkiye'nin kuzey Irak politikası 1996 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu tarafından Genelkurmay Başkanlığına devredilmiş, Genelkurmay da Özel Kuvvetleri görevlendirmişti.[43] Dolayısıyla, ABD 50 yıldır Türkiye'deki en önemli bağlantı noktası olan askerleri bir şekilde cezalandırıyor, hükümetin bu konudaki tepkisi yetersiz kalıyor, Başkan Bush'un Erdoğan'a gönderdiği mektup hiçbir şekilde özür içermiyordu. Genelkurmay Başkanlığı'ndan da aslında, olayın ağırlığına karşılık gelecek bir tepki gösterilmedi. Hatta, Genelkurmay Başkanı olaydan üç gün sonra Türkiye'deki görev süresi sona eren ABD büyükelçisiyle görüşmekte bir sakınca görmedi.[44] Tampa'daki CENTCOM karargahında görevli Türk subayı geri çağrıldı ama sonra tekrar görevinin başına döndü.

Süleymaniye olayının simgesel olmanın ötesindeki anlamı Türkiye'nin kuzey Irak politikasındaki dönüşümü gerçekleştirmiş olmasıdır. Türkiye'de medyaya yeterince yansımamış da olsa, ABD işgal sonrasında Türkiye'nin kuzey Irak'taki askeri varlığından rahatsızlığını pek çok defa dile getirmiş, hatta bir seferinde askeri konvoya baskın düzenlenerek silahlarına el konmuştu. Sonuçta Kuzey Irak'taki Türk askeri varlığını ABD açısından anlamlı kılan şey Saddam'ı çevreleme bağlamında gelişen dinamiklerdi. Yani, kuzey Irak'taki Türk-Amerikan işbirliğinin parametreleri değişmiş, bölgede bulanan Türk askerleri, Saddam'ın olmadığı ve ABD'nin Kürtlerle işbirliğine yöneldiği bir ortamda Amerikan yetkilileri tarafından sorun çıkarma potansiyeline sahip unsurlar olarak görülmeye başlamıştı. ABD kendisine sorun

---

43 Fikret Bila, "Özel Siyaset Belgesi ve Rumsfeld," *Milliyet*, 20 Temmuz 2003.

44 Murat Yetkin, *Tezkere*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 193.

çıkarttığını düşündüğü Türkiye'nin, işgal sonrasında elinde bir koz olarak bulunduracağı PKK'ya yönelik faaliyette bulunma olasılığını ve Türkmenleri denetleme çabasını hoşgörüyle karşılamak gibi bir zorunluluğu olmadığını biliyordu.

ABD zaten bununla da yetinmeyecek ve Eylül 2003'te Dubai'de 8,5 milyar dolarlık kredi anlaşmasına "Türk askerlerinin tek taraflı olarak kuzey Irak'a girmemesi" şartını da koydurarak hukuksal açıdan da Türkiye'yi bağlayacaktır.[45]

Böylelikle, kamuoyunda "kırmızı çizgiler" olarak bilinen ve Türkiye'nin, Irak'ta etnik bir federasyonun kurulmaması, Irak'ın bölünmemesi, Türkmenlerin haklarının korunması, Kerkük'ün Kürtlerin denetimine geçmemesi, PKK faaliyetlerine izin verilmemesi gibi unsurları içeren politikasına bu olayla bir bakıma son verilmiş oldu.[46] Türkiye en azından bu politikasının Kerkük'ün tamamen Kürtlerin denetimine geçmemesi konusunda diretecek ve bu kentin statüsüne ilişkin referandum ertelenecektir. Ama bunda Türkiye'nin ısrarları kadar Sünni grupların yoğun itirazı ve ABD'nin bunu elinde bir koz olarak tutma politikası da rol oynayacaktır. ABD, AKP hükümetinin sonradan çıkarttığı asker gönderme talebini de geri çevirecektir. Bundan sonra Kürtler Kerkük'te hızla nüfus yapısını değiştirecek, tapu binasını yakacak, ABD ordusu Telafer'de Türkmenlere yönelik sert operasyonlar yürütecek ve onların siyasal temsil hakkını ellerinden alacak, bütün bunlar karşısında Türkiye'nin Türkmenlere yönelik herhangi bir girişimi olamayacaktır.

Dolayısıyla, AKP döneminde Türkiye'nin 1980'lerin başında önce Saddam rejimiyle işbirliği içinde "sıcak takip" yöntemiyle, bu sona erdikten sonra fiilen, 1991'deki Körfez Savaşından sonra ise ABD ile işbirliği içinde geliştirmiş olduğu kuzey Irak'taki askeri varlığı ve siyasal nüfuzu büyük ölçüde sona ermiş oldu.

Bu gelişme yalnızca Irak'taki Türkmenlerin baskıya uğraması karşısında ya da kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin oluşumu sürecine Türkiye'nin seyirci kalmasıyla sınırlı değildir. PKK'nin bölgedeki varlığı ve 2004'ten itibaren başlayan eylemlerinin Türkiye'de Kürt sorunun aldığı biçim ve Türkiye'deki toplumsal psikolojiye yönelik etkileri en az yukarıdaki gelişmeler kadar önemlidir.

Öncelikle Irak'ın işgalinin ardından 1990'lar sonrasının dinamikleri değişmiş, ABD kuzey Irak üzerinden Kürt sorununun temel belirleyici aktörü haline gelmiştir. Kürt sorununa müdahil olmaya çalışan Almanya ve Fransa

---

[45] Yetkin, *Tezkere*, ss. 201-202.

[46] Serhat Erkmen, "4 Temmuz'dan Sonra Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Askeri Varlığı," *Stratejik Analiz*, (Ağustos 2003), ss. 48-52.

gibi Avrupalı aktörler devreden çıkmıştır. Fransa işgalden sonra Süleymaniye'de bir konsolosluk açarak bölgedeki varlığını göstermeye çalışacaktır.

Barzani ve Talabani ABD'nin bölgede dayandığı başlıca müttefikleri haline gelirken kuzey Irak'taki Kürt oluşumu giderek merkezden kopacak, fiili bir devlete dönüşecektir. Türkiye ise 1991-2003 arasında iktidara gelen bütün siyasal partilerin desteklediği Çekiç Güç aracılığıyla bölgenin askeri olarak korunmasını sağlarken, işgal sonrasında ticaret, yatırım, elektrik verme, petrolü işleme gibi yollarla ekonomik olarak ayakta kalmasına destek olacak, buradaki siyasal ve askeri etkinliğinin yerini ekonomik faaliyetleri alacaktır.

Bu süreçte PKK eylemlerinin önceleri mayınlar aracılığıyla, ama 2007 ve 2008'de Dağlıca ve Aktütün gibi geniş kapsamlı baskınlarla artış göstermesi, kamuoyunda kuzey Irak'taki PKK kamplarına yönelik operasyon taleplerini artırırken, zaten neredeyse bütün Orta Doğu ülkelerinde en yüksek oranda seyreden ABD karşıtlığını da tırmandırmıştı. Bu yükselen milliyetçi/ulusalcı/Kürt ve ABD karşıtlığı ortamında Erdoğan 5 Kasım 2007'de Bush ile Beyaz Saray'da görüşecek ve Amerikan başkanı PKK'yı tehdit olarak tanımlayacak, bundan sonra Türkiye'nin kuzey Irak'a yönelik sınırlı kara ve hava operasyonları başlayacaktır.

ABD'nin sağladığı "anlık istihbarat" İsrail'den kiralanan insansız gözetleme uçakları, kuzey Irak operasyonlarının teknik yönünü oluştururken, Türkiye'ye karşı sert bir dil kullanan Barzani bu operasyonlara sessiz kalacaktır. Daha sonraki gelişmeler, Türkiye'nin o tarihe kadar sürdürdüğü Barzani ile üst düzey temas kurmama siyasetini terk ettiğini ve bu sürecin PKK'nin tasfiyesi üzerine oturtulduğunu gösterecektir.

Türk Dış Politikasındaki Dönüşümün Göstergesi Olarak AKP'nin Kıbrıs Politikası

Kıbrıs 1950'lerden beri Türk dış politikasındaki temel dönüm noktalarının belirlendiği alan olagelmişti. 1964 Johnson Mektubu, 1974 müdahalesi, ABD ambargosu, AB ile ilişkilerdeki yeri bunlardan en önemlileridir. 1980'lerde Özal Kıbrıs'ın Türkiye'nin sırtında bir yük olduğunu ileri sürerek Denktaş'ı çözüme zorlamış, tıpkı Annan Planında olduğu gibi, Rum lideri Kipriyanu Ocak 1985'te New York'taki anlaşmayı imzalamaktan son anda vazgeçmişti.

Türk iç ve dış politikasını dönüştürme misyonunu üstlenen AKP'nin belki de en önemli dış politika girişimi Kıbrıs sorununda gerçekleşti.

İktidara, 1974'te Kıbrıs harekatı yapıldığında Ecevit'i adanın hepsini almadığı için eleştiren Erbakan'ın yanında yetişen bir grup gelmişti. Fakat Erbakan'ın yanında yetişen bu yeni kuşak siyasetçiler 2000'lere gelindiğinde

Türkiye'nin geleneksel Kıbrıs politikasında en radikal dönüşümü gerçekleştireceklerdir. Özellikle Erdoğan, bu sorunda Özal çizgisini izleyerek her ne pahasına olursa olsun çözüm politikasına yönelecektir. AKP'nin seçim bildirgesinde hem Kıbrıs sorununa "mutlaka" bir çözüm bulunması gerekliliğinden, hem de "Belçika modeli"nden bahsediliyordu. AKP iktidarda ama kendisi daha başbakan olmadığı dönemde Erdoğan "Belçika modeli"nden söz edecek, ilk ziyaretini Yunanistan'a yapacak fakat gelen tepkiler üzerine bu öneriden çabuk geri adım atacaktır.

Bu süreçte net olan bir nokta ABD'nin artık adada Denktaş gibi bir liderin varlığından rahatsız olmasıdır. Aslında Denktaş siyasal çizgi olarak 1990'lara kadar ABD karşıtı bir lider olarak tanımlanamaz. Fakat 1990 sonrası dönemde, Washington hala Soğuk Savaş karakterini yansıtan, çözümsüzlüğün simgesi olarak görülen bir lider tipinin yeni ortama uyum sağlamadığını düşünmektedir. Washington, AKP hükümetinin kurulmasını takiben Denktaş'ın yeniden seçilmesine karşı olduğunu ve "adada çözüme daha yakın liderleri destekleyeceğini" açıklamıştır.[47]

Öte yandan, Türkiye'de AKP çizgisi de artık adada çözümsüzlüğü çözüm olarak gören, statükonun devamını savunan perspektifin terk edilmesinden yanadır.

Bunun nedenlerine gelince. Öncelikle, AKP hükümeti, ABD ve AB tarafından paylaşılan çözüm perspektifinin peşinden gittiği görüntüsünü vermektedir. Kıbrıs sorunundaki gerçekten cesur çıkışı, AKP'nin eski kimliğini yadsımasının en çok somutlaştığı alanlardan biri olmuştur. ABD kaynakları özellikle iktidarının ilk iki yılında AKP hükümetini överken Kıbrıs konusundaki politika değişikliğine vurgu yapmaktadırlar.[48] Eğer Türkiye'de bir hükümet Kıbrıs konusunda geleneksel, kemikleşmiş politikayı terk edebiliyorsa cesaretini kanıtlamış olmaktadır.

İkinci olarak, Kıbrıs sorunu 1960'lardan beri Türkiye'de yalnızca bir dış politika sorunu olmayıp, doğrudan iç politikadaki dengelerin, çekişme ve rakip grupların güçlerini test etmelerinin en önemli alan ve araçlarından biri olmuştur. 1990'lara gelindiğinde Kıbrıs sorunu, Türk siyasetinde izleri ortaya çıkmaya başlayan, 2000'lerde ise iyice belirginleşen bir yanda "ulusalcı" diğer yanda "küreselleşmeci-ABD yanlısı" kamplaşma/kutuplaşmanın kendisini gösterdiği en kritik alanlardan biri haline gelmişti. Türk siyasetinin diğer alanlarında olduğu gibi, burada da bir yanda TÜSİAD merkezli iş

---

[47] *Hürriyet*, 24 Ocak 2003.

[48] "Erdoğan'ın yıldızını Washington'da en fazla parlatan, AB hedefine sarılarak siyasi reformlara öncülük etmesi ve Kıbrıs konusunda (içte karşılaştığı muhalefete rağmen) Annan Planı'nın arkasında durmasıydı." Yasemin Çongar, "Erdoğan'ın Amerika'da İmajı Düzeliyor," *Milliyet*, 29 Ağustos 2005.

dünyası ve AKP, öte yanda CHP ve DSP gibi merkez sol ulusalcılar ile MHP, BBP gibi ülkücü, Saadet Partisi gibi İslamcı çizgiler taşıyan partiler arasında bir bölünme ortaya çıktı. Silahlı Kuvvetler genelde ulusalcı kesimin merkezinde yer aldığı halde, Annan Planı konusunda yeterince net bir tavır takınmayacak, Genelkurmay Başkanının Türkiye'nin güvenlik ihtiyacını karşılamayan bir çözümün "Türkün Anadolu'ya hapsedilme sürecini tamamlayacağı" yolundaki açıklamasına ve askerlerin Denktaş'ı desteklediklerine ilişkin açıklamalara rağmen,[49] Türk askerinin adadan aşamalı olarak çekilmesini öngören Plan'a açık bir karşı çıkış sergilemeyecektir.

Kıbrıs sorununun devamı ve adada asker bulundurulması, askerin siyasetteki ağırlığını artıran etkenlerden biridir ve AKP yönetimi bunun farkındadır. Dolayısıyla, çözümün gerçekleşmesi bir yandan askerin içerideki etkinliğini azaltan bir gelişme olurken, ulusalcılar karşısında alınmış bir galibiyet etkisi de sağlayacak, bu kesimin direncini kırabilecek, küresel gelişmeler karşısında tutunmanın olanaksız olduğunu gösterecekti.

Üçüncü olarak, başta TÜSİAD olmak üzere Türkiye'deki iş dünyası ve liberal çevreler 1980'lerden beri Kıbrıs sorununun Türkiye'nin sırtında bir yük olduğunu düşünüyorlar, Dışişleri Bürokrasisi ve Silahlı Kuvvetler ile Denktaş'ı bu çözümsüzlüğün nedeni olarak görüyorlardı. Özal'ın başarıya ulaşmayan girişimleri dışında, Çiller DYP Genel Başkanı olarak iktidara gelmeden önce, burjuvazinin bu görüşünü paylaşıyor, Kürt sorunu için Bask modelinin düşünülebileceğini söylerken, Türkiye'nin Kıbrıs yükünden de kurtulması gerektiğini savunuyordu. Ne var ki, askerlerin sert çıkışları sonucu bu konuda hemen geri adım atacaktır. Daha sonraki Yılmaz ve Ecevit hükümetleri döneminde açılım yapılması ise zaten mümkün değildi. Dolayısıyla, AKP ile birlikte yeni bir fırsat doğmuştu. AKP bu ortamda liberal kesimlerle olan ittifakının bir uzantısı ve sahip olduğu yeni ideolojinin bir parçası olarak Kıbrıs'ta radikal bir dönüşümü başlattı.

Türk siyasetindeki bu bölünme kendisini Kıbrıs Türk tarafında da gösterecek ve Kıbrıs Türk toplumu "Annancılar" ile "Denktaşçılar" arasında bölünecektir. Öncelikle, küresel gündeme uygun olarak Kıbrıs'ta sivil toplumun güçlenmesi ve yükselişi süreci yaşanmaya başlamış, 86 sivil toplum kuruluşu Ortak Vizyon Belgesi çıkararak çözüm yolunda iradelerini ortaya koymuşlardı.[50] "Yeter be annem!", "Ayşe tatilden dönsün" gibi sempatik sloganlar eşliğinde Kıbrıs Türk halkının önemli bir kesimi mobilize edilebilmiştir. AKP hükümeti de bu sürece dahil olmuş Mehmet Ali Talat'ın ba-

49 Bilal Şimşir, *AB, AKP ve Kıbrıs*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 277.

50 Melek Fırat, "Helsinki'den Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, (Güz 2004).

şında bulunduğu Cumhuriyetçi Türk Partisini desteklemiştir.[51] Aslında AKP daha önceki hükümetlerin adadaki büyükelçilik aracılığıyla yaptıklarından farklı bir şey yapmıyor, daha önceki hükümetlerin Denktaş için verdikleri desteği bu kez Talat'a yöneltiyordu. Hükümet Özal'dan bu yana ilk kez, Türk kamuoyunda da belli bir saygınlığa sahip olan Denktaş'ı doğrudan hedef alan açıklamalar yapabilmiş, Erdoğan Annan Planı aleyhinde Türkiye'de mitingler düzenleyen Denktaş'a "ne anlatacaksan Kıbrıs'ta anlat" diyerek Türkiye'de işi olmadığını söyleyebilmiştir.[52]

Bu sırada sürpriz bir kararla Nisan 2003'te Türk tarafı kapıları Rumlara açma kararı almış, Denktaş bir olasılık kapılar açıldığında iki kesim arasındaki insani temasın ciddi sorunlar, hatta çatışmalar yaratacağını düşünmüş ve böylelikle tarafların birlikte yaşamaya hazır olmadığını göstermek, hiçbir şey olmazsa, üzerindeki baskıyı hafifletmek istemişti.

Aralık 2003'teki seçimleri CTP kazanınca Kıbrıs'taki statüko değişim sürecine girmiştir. Bundan bir yıl sonra referanduma sunulan Annan Planı'na, oğlunun geçirdiği trafik kazası sonrasında yatağının başında kaygı içinde bekler gibi, Türk tarafının vereceği oyu aynı kaygıyla beklediğini söyleyen Denktaş'a rağmen Kıbrıslı Türkler %65 ile onay verdiler.

AB üyeliğini zaten garantilemiş olan Rum tarafının olumsuz oy vermesi Denktaş'ı memnun etmiş olsa da, Türkiye 40 yıldır izlediği politikadan AKP yönetimi altında değişiklik yapmış olmaktaydı. Bu sonuç Rumların deşifre olmasını sağlamış olsa da, Türkiye ile yolları ayırıp Rumlarla AB içinde yeni bir devlet kurma çabalarının sonuçsuz kalması Kıbrıslı Türkleri geleceği belirsiz bir ortama ve umutsuzluğa itecektir.

Rum tarafının Annan Planını reddetmesi dış politikada hükümeti belli bir dönem rahatlatmış, sorunun çözümü önündeki engelin Türk tarafı ya da Denktaş olmadığını göstermiştir. Ne var ki, bu aşamada Kıbrıslı Türklere yönelik ambargo ve izolasyonların kalkması konusunda AKP yönetiminin ciddi bir girişimi olmamış, ABD'den bir grup Kongre üyesinin doğrudan uçuşla Ercan havaalanına inmesi ve bundan bir süre sonra Azerbaycan'dan bir parlamento heyetinin ziyareti dışında herhangi bir gelişme olmamıştır. Hatta, AKP Rumların bu olumsuz tutumunu uluslararası platformlarda yeterince vurgulamamış, bunu bir sorun olarak görmemiştir.

Öte yandan, koalisyon hükümetinde bulunan Serdar Denktaş, AKP'ye yakınlığı ile bilinen adadaki müftünün girişimleriyle hükümet dışına itilmiş, böylece Denktaş ailesi, siyasal alandan daha da uzaklaştırılmıştır.[53] Dolayı-

---

51 "Mehmet Ali Talat: Erdoğan Avantajımız," *Kıbrıs Postası*, 12 Ocak 2006.

52 Bu açıklamaya oğlu Serdar Denktaş cevap verecektir. "Erdoğan Sözlerine Dikkat Etmeli," *Sabah*, 14 Nisan 2004.

53 "Serdar Denktaş: AKP 'Babanı Sustur" Dedi," *Milliyet*, 1 Ekim 2006.

sıyla, AKP yönetimi Kıbrıs'ta kendisinden beklenen esnekliği göstermiş, Türkiye'nin içinde ve dışında bunu değiştiğinin bir göstergesi olarak sunmakla yetinmiş, soruna gerçekten bir çözüm getirme, adadaki Türklerin sorunlarını giderecek girişimlerde bulunma gibi konularla ilgilenmemiş, hatta bu avantajlı durumu lehine çevirmeye bile yönelmemiştir.

Sonuç olarak, AKP hükümetinin Kıbrıs sorununda "bir adım önde" olma politikası Rumları zor durumda bıraktı ama bunun sonuçlarından Türkiye yiterince yararlanamadı, bir süre sonra Kıbrıs sorunu AB ile ilişkilerde yine sorunlu alanlardan biri olma niteliğini kazandı.

Sonuç

AKP'nin iktidar deneyimi çok yönlülük söylemine rağmen Türk dış politikasının küresel sisteme bağımlılığının yeniden tanımlanması süreci olarak değerlendirilebilir. Soğuk Savaş döneminde güvenlik, coğrafya, strateji ve askerler üzerinden gerçekleşen bu ilişki, Soğuk Savaş sonrasında sivil toplum, spekülatif sermaye hareketleri, kimlik siyaseti üzerinden biçimlenmeye başladı. Güvenlik bunun tamamlayıcı bir unsuru olarak özellikle 11 Eylül sonrasında sistemin dayandığı araçlardan biri olmayı sürdürdü.

AKP bu iç ve dış konjonktürde Soğuk Savaş dönemi pratiğini bir şablon, bir model olarak sürdürmüş ancak içeriğini değiştirerek kendi dönüşüm modelini Batı sistemine stratejik bir değer olarak sunmuştur. Yani, İslamcılar Türkiye'de dönüşebiliyorlarsa, başka yerlerde aynı çizgi bire bir izlenmese de, benzeri dönüşümler gerçekleşebilirdi.

Çok genel bir ifadeyle belirtmek gerekirse, Türk dış politikası çok boyutlu bir çizgiye geçmemiş, stratejik bir derinlik kazanmamış, yalnızca yeni bir koalisyonla küreselleşme sürecine daha derin bir şekilde entegre olmuştur. Bu sürecin gerektirdiği aktiviteyi ve belli bölgelerdeki çıkar kesişmesini, içeriğinden soyutlayarak, tek başına pozitif bir gelişme olarak olumlamak mümkün değildir.

Bu çok boyutluluk zaten ağırlıklı olarak Orta Doğu bölgesiyle sınırlı olmuş, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu'ya yönelik uzantıları çok geri planda kalmıştır. Türkiye Afrika'ya açılmaya çalışırken özellikle Balkanlar ve Orta Asya ile bağları zayıflamıştır. Çok daha yakın bir coğrafyasında Irak'a yönelik olarak İncirlik'i ABD uçuşlarına açmak dışında bir politikası kalmamış, Kıbrıs sorununda geçici bir rahatlamanın ötesine geçilememiş, Türkiye tekrar pozisyon kaybına uğramaya başlamıştır.

AKP Türk siyasetinde Özal'dan bu yana görülen en az milliyetçi, en pragmatik çizgiye sahip iktidarlardan biri olmuştur. Türkiye'de milliyet-

çi/ulusalcı duyguların yükseldiği bir ortamda[54] AKP bu özelliğiyle de önem ve değer kazanmıştır. ABD bu kritik dönemde özellikle milliyetçilik ile İslamcılığın ittifakından çekinmiş, eski Milli Görüşçüler neoliberal küreselleşmeyi bir fırsat olarak görmüşler, Kemalistlerden çok daha becerikli bir şekilde küresel sisteme entegre olabilmişlerdir. Diğer bir deyişle, İslamcı hareket içindeki milliyetçi öğeler ortadan kaldırılamasa bile, AKP ile birlikte baskı altına alınabilmiş, dış politikada AKP çok az partinin yerine getirebileceği Ermenistan hava sahasının açılması, TRT'den ilk kez Kürtçe televizyon yayının başlaması, Kıbrıs sorununda asker çekme dahil politika değişikliğine gidilmesi gibi açılımları gerçekleştirebilmiş, Cumhurbaşkanı Gül içteki itiraz ve eleştirileri göğüsleyerek Ermenistan'ı ziyaret edebilmiştir.

AKP hükümetinin dış politikayı, iç ve dış çok önemli dengeleri ve güç merkezlerinin pozisyonlarını dikkatlice göz önüne alarak belirleme ve yürütme başarısını gösterdiğini de kabul etmek gerekir. Örneğin, 1 Mart tezkere oylaması sonuçta halkın beklentileri doğrultusunda gerçekleşmiş ama daha sonra hem İncirlik, hem de hava sahası ABD'nin kullanımına açılmış, hükümet 4 Temmuz'daki Süleymaniye olayını ise hiç üstüne alınmamayı becerebilmiştir. Barzani'ye yönelik olarak, bir yandan geleneksel siyasetin dilini kullanarak onu aşiret lideri olarak tanımlamayı bir süre devam ettirmiş ve görüşmeyi reddetmiş öte yandan başta kendi partisi üyeleri olmak üzere Kuzey Irak'ta ekonomik faaliyeti desteklemiş, zorda kalınca pekala en üst düzeyde görüşme yapmayı kabul etmiştir. Yine bir yandan ABD ile anlaşarak kuzey Irak'a sınır ötesi operasyon düzenleme kararı alıp içerideki milliyetçi baskıyı hafifletebilmiş, öte yandan TRT'de Kürtçe yayını başlatabilmiştir. Türkiye Orta Doğu'da Meşal ile görüşme de dahil riskli girişimlerde bulunmuş ve bölge politikasına angeje olmuş, İsrail'i bazen devlet terörüyle suçlamış ama bu ülkeyle askeri işbirliğini artırarak sürdürebilmiştir.

---

54 ABD'de bu kaygıyı yansıtan bir çalışmaya örnek. Alan Makovsky, "Turkey's Nationalist Moment," *The Washington Quarterly* (Sonbahar 1999).

AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Nuri Yeşilyurt*

Dr. Atay Akdevelioğlu**

Türk dış politikasında AKP'yle birlikte bir kırılmanın başladığı ve söz konusu kırılmanın özellikle Ortadoğu'ya yönelik olarak gerçekleştiğine dair yaygın bir görüş vardır. AKP döneminde Ortadoğu'nun Türk dış politikasındaki ağırlığının arttığı gayet aşikâr olsa da bu niceliksel değişimin nasıl anlamlandırılması gerektiği ve AKP hükümetlerinin bu değişimdeki rolünün ne kadar belirleyici olduğu literatürde ve kamuoyunda önemli bir tartışma konusudur.

Tartışmaların akademik kısmına katkıda bulunan görüşlere kısaca değinmeden önce, AKP'nin kendi Ortadoğu politikasını nasıl tanımladığına bakmak gerekir. AKP'nin dış politika doktrinini oluşturan ve uygulamada da etkin isimlerinden biri olan Başbakanlık Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu, henüz AKP kurulmadan önce kaleme aldığı *Stratejik Derinlik* isimli kitabında, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının ne olması gerektiğini açıklamıştır:[1]

---

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

1 *Stratejik Derinlik*, aradan yaklaşık yedi yıl geçmesine rağmen gözden geçirilmeden, tıpkıbasımlarla, alanında en çok satan kitaplar arasında yer almaya devam etmektedir. Davutoğlu'nun dış politikaya ilişkin görüşlerinde bir değişiklik olmadığının bir diğer kanıtı da Ocak 2008'deki bir televizyon röportajından üretilen makalesinin, kitabın temel çizgilerini yansıtmaya devam etmesidir. Buna ilaveten makalede, AKP hükümetlerinin söz konusu yaklaşımı nasıl hayata geçirmeye başladığına dair açıklamalar da bulunmaktadır (Ahmet Davu-

Davutoğlu'na göre, Türkiye yirminci yüzyılda dar bir perspektife sahiptir; Ankara hükümetleri, Osmanlı'nın mirasçısı olma bilincine sahip olamamışlar ve bu nedenle de Türkiye'nin potansiyel tarihsel-jeopolitik derinliğini değerlendirememişlerdir. Bu potansiyelin değerlendirilebilmesinin ilk koşulu bölgeye yönelik önyargılardan kurtularak, ekonomik ve daha da önemlisi kültürel işbirliği kampanyası başlatmaktır. Bu kampanyayla, güvenlik alanındaki sorunların sıfıra indirilebilmesi için gerekli olan zihniyet değişikliği paralel gitmelidir. Bu değişikliğin başlayabilmesinin önkoşulu ise Türkiye'nin kendisini bölgedeki diğer aktörlerden biri olarak görmeyi bırakarak, Osmanlı'nın ardılı olduğunun bilincine varmasıdır. Aslında bu yaklaşım Türkiye için bir tercih değil, zorunluluktur. Zira Türkiye Ortadoğu'da aktif olmazsa, Ortadoğu Türkiye'de aktif olacaktır. PKK sorunu da bunun somut bir örneğidir.[2]

Bu bakışın çıkış noktası, Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı bir devletin dış politikasına duyulan özlemdir ki AKP hükümeti de, Davutoğlu'nun dillendirdiği bu özlemi en azından Ortadoğu bağlamında hayata geçirmeye yönelmiştir. Kendisi bir isim koymamış olsa da Davutoğlu'nun yaklaşımı, Osmanlı mirasına yaptığı özel vurgudan dolayı literatürde "Yeni-Osmanlıcılık" olarak adlandırılmaktadır.[3]

AKP, yukarıda özetlenen Davutoğlu'nun ifadelerinden de anlaşılabileceği gibi, Ortadoğu açılımını kendinden önceki tüm iktidarlardan farklı bir

---

toğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, C. X, No. 1 (2008), ss. 77–96.

Son olarak, Ortadoğu politikası konusunda Davutoğlu'nun kaleme aldığı görüşler ile AKP'nin seçim beyannamesinde ve hükümet programında belirtilen dış politika ilkeleri arasındaki paralellik, Davutoğlu'nun görüşlerinin AKP'yi temsil ettiğinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir (*Nice Ak Yıllara*, [AKP Seçim Beyannamesi], Ankara, AKP, 2007, ss. 210-230; "60. AKP Hükümeti Programı", *http://www.akparti.org.tr/programm.doc*, 30 Ocak 2009).

2 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik; Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 24. basım, İstanbul, Küre, 2008, ss. 129-142, 247-289, 323-453.

3 Bu adlandırmaya katılan bir kitap incelemesi, Davutoğlu'nun kitabını şu şekilde değerlendirmiştir: Türk dış politikasının, savunmaya dayalı ulus-devlet anlayışından, Osmanlı tarihî birikimine dayanarak, daha etkin 'çok boyutluluğa' ('Yeni-Osmanlıcılık'a) kavuşması gerektiğini söyleyen Davutoğlu, mevcut ideolojik çerçevenin Türk dış politikasını statik bir açmaza sürüklediğini iddia etmektedir; adını koymasa da bu çerçeve Kemalizm'dir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, dış politikada önerdiği dönüşüm için resmî ideolojinin gözden geçirilmesi gerektiğini öne süren yazarın, Türkiye'nin iç politikasına dair derinlemesine bir çözümleme yapmamasıdır. Ayrıca, ülkedeki sınıfsal yapı ve dış ekonomik bağımlılık konuları da ihmal edilmiştir. Son olarak değinilmesi gereken bir nokta da kitabın klasik realist anlayışla yazılmış olduğu ve genelde söylendiğinin aksine yeni bir kuramsal/kavramsal çerçeveye sahip olmadığıdır (Elçin Aktoprak, "Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu", kitap incelemesi, *Uluslararası İlişkiler*, C. I, No. 3 (Güz 2004), s. 175-185).

dünya/dış politika görüşüne sahip olmasıyla temellendirmeye çalışmıştır. Böyle bir temellendirmeden çıkan doğal sonuç, 2002 seçimlerinin Türkiye tarihinde bir kırılma noktası olduğu, AKP 2002'de iktidara gelmeseydi, mevcut Ortadoğu açılımının büyük ihtimalle yaşanmayacağı veya AKP daha önce kurulup iktidara gelseydi, söz konusu açılımın daha önce başlayabileceğidir. Diğer bir deyişle bu görüşte, Ortadoğu'nun Türk dış politikasındaki ağırlığının artışının başat nedeni olarak, uluslararası ortam ve bunun Türkiye'nin iç dinamiklerine yansımalarından ziyade AKP'nin Türkiye'nin dış politika algısına getirdiği değişim ön plana çıkmaktadır.

Mevcut literatürde, AKP döneminde Türkiye'nin Ortadoğu açılımını anlamlandırmaya çalışan görüşler meseleyi nedenselleştirmedeki farklılıklarına göre kabaca bir kaç grupta değerlendirilebilir:

AB merkezli bakışa göre, Türkiye, AB'ye tam üyelik sürecinde yasalaştırdığı uyum paketleri sonucunda, daha fazla istikrar ve demokratikleşme yönünde bir dönüşüm geçirmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'deki asker-sivil ilişkileri, ulusal güvenlik algısı ve devletin ekonomideki rolü de yeniden tanımlanmaktadır. Böylece otoriter bürokratik devlet geleneği yıkılarak, yerine AB'nin öngördüğü gibi sivil ve demokratik bir devlet örgütlenmesine doğru gidilmektedir. Sonuçta ortaya çıkan siyasal yapının içte olduğu gibi dış politikada da toplumsal talepleri dikkate alan daha etkin ve yapıcı yeni bir anlayışa yol açması kaçınılmazdır. Bu durumda Türkiye'deki siyasal yapının ne zaman dönüşmeye başladığı sorusunun cevabı da AB'ye adaylık statüsünün kazanıldığı 1999 Helsinki Zirvesi'dir. Dolayısıyla Ortadoğu açılımı, Ecevit hükümeti zamanında başlamıştır ve AKP sadece mevcut yapıyı devam ettiren bir haleftir.[4]

İdeoloji merkezli bakış açısı, Türkiye'de Kemalistlerle İslamcılar arasında 1920'lerden beri var olagelen bir gerilime göndermede bulunur. 1990'lara gelindiğinde ise Refah Partisi'nin temsil ettiği İslamcıların kendi aralarındaki bölünme, 2000'lerde İslamcılar ve post-İslamcılar ayrımını ortaya çıkarmış; AKP'nin temsil ettiği post-İslamcı akım, seleflerinden farklı olarak, AB'ye üyeliğe, NATO'ya ve genel olarak sermayenin küreselleşmesine karşı çıkmamıştır. Ulusal güvenlik konusunda hassas ve şüpheci olan Kemalistlerden farklı olarak da, post-İslamcılar daha dışa açık ve demokratiktirler.[5] Bu görüşe göre, post-İslamcı çizgiyi temsil eden AKP 2000'li yıllarda sadece hükümeti değil, aynı zamanda iktidarı da Kemalistlerden devralmıştır. İkti-

---

[4] Bülent Aras ve Rabia Polat Karakaya, "Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination", *Australian Journal of International Affairs*, C. LXI, No. 4 (Aralık 2007), ss. 471-488.

[5] Philip Robins, "Turkish Foreign Policy Since 2002: between a 'post-Islamist' Government and a Kemalist State", *International Affairs*, C. LXXXIII, No. 1 (2007), ss. 289-304.

darın el değiştirmesi, diğer bir deyişle Türkiye'yi Ortadoğu'ya ve kendi tarihine-kültürüne yabancılaştıran Kemalistlerin iktidardan uzaklaştırılmaları, Türk dış politikasının önündeki eski engelleri ortadan kaldırmış ve böylece Türkiye kendiliğinden Ortadoğu'ya yönelmeye başlamıştır. Bunun da ötesinde, Kemalizm'den arındırılmış yeni Türkiye ve AKP iktidarı, Ortadoğu'da Batı'yla işbirliği içinde olabilen bir ılımlı-İslamcı hükümet modeli olarak da bölgede bir anlama ve etkiye sahip olmaktadır. Bu anlayış, AKP'nin niteliğinden ziyade, Kemalizm'in tasfiyesinin Türkiye'nin Ortadoğu açılımını sağladığı sonucuna varmaktadır.[6]

Güvenlik merkezli bakışa göre, AKP yönetimindeki Türkiye'nin Ortadoğu açılımı, 11 Eylül sonrası dönemde iyiden iyiye istikrarsızlaşan bölgede kendine bir güvenlik ortamı yaratma ve böylece özellikle Irak'taki gelişmelerden kaynaklanan güvenlik tehditlerini bertaraf etme girişiminden ibarettir. Ancak Türkiye bunu yaparken eskisinden farklı olarak İslami kimliğiyle barışmanın sağladığı avantajlardan faydalanmakta ve 'Avrupalı' bir dış politika anlayışıyla hareket ederek bölgede istikrar sağlayıcı bir aktör olarak ön plana çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde Batı ile ilişkiler eski ahengini kaybetmiş olsa da Türkiye'nin Ortadoğu'da bir "yumuşak güç" olarak sivrilmesi, uzun vadede ülkenin Avrupalılaşmasına ve Batı ile ilişkilerini daha sağlam temellere oturtmasına katkıda bulunacaktır.[7]

Hem AKP'nin kendisinin hem de yukarıda özetlenen akademik tartışmanın katılımcılarının ihmal ettikleri önemli bir soru vardır: Bahsedilen çok boyutlu aktif dış politika neden sadece Ortadoğu'da bu kadar belirgindir de, Ortadoğu ile aynı derece altı çizilen Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya uygulamada daha geri planda kalmaktadır? İddia edildiği gibi AKP dış politikada Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasını esas alıyorsa, en azından Balkanlar'ın da Ortadoğu kadar Türk dış politikasında ağırlığa sahip olmasını beklemek gerekirdi; ancak AKP hükümetlerinin politikası bu dengeyi sağlamaktan çok uzaktır. Dolayısıyla, AKP'nin kendi politikasını tanımlama biçimi ve AKP döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikası üzerine literatürde mevcut tartışmalar kendi içinde tutarlı olsa da 'neden Ortadoğu' sorusuna tatmin edici bir cevap vermekten bir hayli uzaktır.

Sözkonusu soruya ileriki bölümlerde daha geniş olarak verilecek cevap, Türkiye'nin 2000'lerdeki Ortadoğu politikasını belirleyen başlıca etmenin, ABD'nin Ortadoğu politikası olduğudur. Başka bir deyişle, ABD 11 Eylül sonrası dönemde bölgeyi gündeminin ilk sırasına aldıktan sonra Türkiye de

---

6 Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti; Yükselen Bölgesel Aktör*, Çev. Mustafa Acar, 3. basım, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

7 Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, C. IX, No. 1 (Mart 2009), ss. 3-20.

yüzünü ister istemez güneyine döndürmüştür. Böyle bir değerlendirme yaparken iki kırılma noktasına özellikle vurguda bulunmak gerekir: 1998 ve 2003. 1998'de Türkiye, bölgedeki komşularıyla arasındaki kronik sorunları çözüme kavuşturmaya başlamış ve böylece olası bir Ortadoğu açılımının zeminini hazırlamıştır. 2003'te ise Ortadoğu'nun küresel uluslararası sisteme eklemlenmesinde Türkiye'nin daha etkin ve yapıcı bir aktör haline gelebilmesi için gerekli konjonktür oluşmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada "neden Ortadoğu" sorusuna sağlıklı bir cevap verebilmek için öncelikle Türkiye'nin AKP öncesi dönemde Ortadoğu'daki komşularıyla ilişkilerinin genel durumu, ardından da ABD'nin 2000'lerde bölgeye yönelik politikasındaki dönüşüme paralel olarak AKP yönetimindeki Türkiye'nin Ortadoğu'da artan etkinliği değerlendirmeye alınacaktır. Bu yapılırken de, AKP döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşularıyla ilişkilerine ve bölgede artan ekonomik ve kültürel etkinliğine biraz daha yakından odaklanılacaktır. Son olarak, Türkiye'nin AKP liderliğindeki Ortadoğu açılımını değerlendirmek için literatürde yoğunluğu artan "yumuşak güç" tartışmalarına daha eleştirel yaklaşan bir analiz çerçevesi sunulmaya çalışılacaktır.

AKP Öncesi Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'daki Komşularıyla İlişkileri

2002 seçimlerine gelindiğinde, Türkiye'nin Ortadoğu'da hareket alanını sınırlayan ve bölgeye sadece katı güvenlik merkezli bakmasına yol açan sorunların büyük kısmı ortadan kalkmıştı. Bu sorunların en önemlisi, Suriye'yle olan hasmane ilişkilerdi. 20 Ekim 1998'de Adana'da imzalanan, Türkiye'nin dikte ettiği protokolle Suriye'nin PKK'ya desteği sona erdi. Gelecekte AKP'nin Ortadoğu'da bir köprübaşına sahip olmasını sağlayan Adana Protokolü'nün ardından, güvenlik alanında teknik düzeyde yoğun temaslara sahne olan ikili ilişkiler, Cumhurbaşkanı Sezer'in Haziran 2000'de Hafız Esat'ın cenaze töreni için Şam'a gitmesiyle yeni bir safhaya geçti. Bu safhada, Suriye'nin Fırat ve Hatay sorunlarını siyasi gündeminden çıkarması dikkat çekicidir. Her ne kadar, Suriye bu konulardaki eski iddialarından resmen geri adım atmamışsa da sorunlar kesin biçimde rafa kaldırmıştır. Haziran 2002'de de ilk defa bir Suriye Genelkurmay Başkanı Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu ve iki ülke arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalandı.[8]

8 Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler, 1990-2001", *Türk Dış Politikası, C. II*, ed. Baskın Oran, 8. basım, İletişimYayınları, İstanbul, 2005, s. 565; Bülent Aras ve Hasan Köni, "Turkish-Syrian Relations Revisted", *Arab Studies Quarterly*, C. XXIV, No. 4 (Güz 2002), s. 55; Meliha Altunışık ve Özlem Tür, "From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations", *Security Dialogue*, C. XXXVIII, No. 2 (2006), ss. 229-248, 238-239; *Turkish Daily News*, 19 Haziran 2002.

1990'larda Türkiye'nin Ortadoğu politikasını sınırlayan bir başka sorunlu alan ise İran'la ilişkilerdi. Burada da iki sorun öne çıkmaktaydı. İlki ve öncelikli olanı İran'ın PKK'ya sağladığı lojistik imkânlardı. Diğeri ise 1980'den bu yana her iki rejimin birbirlerini ideolojik anti-tez olarak görmeye devam ediyor olmalarıydı. İdeolojik sorun reel temellere dayanmaktan daha çok, her iki rejimin de kendi kamuoylarına yönelik meşruiyetlerini güçlendirme çabalarının doğurduğu algılamaya ilişkin bir sorundu. Dolayısıyla, 1990'larda Rafsancani ve Hatemi yönetimlerinin politikaları, en azından İran için bu ihtiyacı azalttı. 2002'de AKP'nin Türkiye'de iktidara gelmesi de Türkiye'nin benzer ihtiyacını azaltınca, sorun kendiliğinden ortadan kalkmaya başladı. Buna karşılık İran'ın PKK'ya desteği[9] reel bir sorundu. 1990'lar boyunca tıpkı Suriye gibi İran da Ankara'ya karşı sağırlar diyaloğunu sürdürerek PKK kozunu elinde tutmaya devam etti.[10] 1998 yılı PKK konusunda İran-Türkiye ilişkilerinde de bir dönüm noktası oldu. Öcalan'ın önce Suriye'den çıkarılması ve ardından 1999'da Türkiye tarafından yakalanmasıyla birlikte hem PKK'nın Türkiye'deki eylemlerinde belirgin bir azalma oldu, hem de PKK-İran ilişkilerinde çatlaklar meydana geldi. Bu durum, İran'ın PKK politikasını gözden geçirmesine neden olurken, Türkiye'yle ilişkilerindeki en önemli pürüzü de geri plana attı.

Planlaması Pehleviler dönemine kadar uzanan Türkiye-İran doğalgaz boru hattı projesini ABD'nın karşı çıkmasına rağmen hayata geçiren imza 1996'da Erbakan tarafından atılmıştı. Ticaret hacmini ve (İran lehine) dengesini değiştirecek olan doğalgaz akışı da Aralık 2001'de başladı. Bu olay, sadece ekonomik sonuçlar doğurmakla kalmayıp, iki ülke arasında siyasal ve güvenlik alanlarındaki ilişkilerin olumlu yöne seyretmesine neden oldu. Özellikle ideolojik çatışmanın üzerine sünger çekilmesinde katalizör görevi gördü.[11]

AKP öncesi dönemde Türkiye'nin bölgedeki hareket alanını sınırlandıran bir başka sorun ise Irak'ın durumuydu. Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra Türkiye'nin Irak'la ilişkileri, uluslararası ortama göre belirlenmeye başladı. Altı aylık sürelerle yenilenen Çekiç Güç'e ait ABD uçaklarının sık aralıklarla Irak'ı bombalaması, Bağdat-Ankara ilişkilerinin istikrarlı bir seyre oturmasına daima engel oldu.[12] İkili ilişkileri kendi dinamikleri

[9] Bu desteğin Devrim Muhafızları'nın denetiminde olması, Rafsancani ve Hatemi yönetimlerinin rızası halefine sürdürüldüğü izlenimini yaratmaktadır.

[10] Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler, 1990-2001", *Türk Dış Politikası, C. II*, ed. Baskın Oran, 8. basım, İstanbul, İletişim, 2005, s. 579-583.

[11] Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "İran'la İlişkiler, 1990-2001", s. 585-586.

[12] Irak kadar Türkiye de bu durumdan rahatsız olsa da Türk hükümetleri değil Çekiç Güç'ü kaldırmayı, ABD hava akınlarına uzun süre ara verdirmeyi bile başaramadı. Şubat 2001'de ABD'nin Bağdat'a yönelik ağır bombardımanının ardından, bu saldırıların tekrarlanmama-

dışında olumsuz etkileyen bir diğer etken de Irak'a karşı uygulanan BM ambargosuydu. I. Körfez Savaşı'ndan önce Türkiye'nin en büyük pazarlarından biri olan Irak'la ticaretin ambargo nedeniyle sınırlandırılması ve bunun sonucu olarak Irak'ın içine girdiği mali darlık, Türkiye'nin fiilen bu pazarı kaybetmesine sebep olmuştu. Ambargonun Ürdün tarafından delinmesine göz yuman ABD'den benzer bir anlayış bekleyen Türkiye'yi, Washington yeterince serbest bırakmadı.[13]

Ülkenin kuzeyindeki otoritesini 1991'den beri fiilen kaybetmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin gerçekleştirdiği çok sayıdaki PKK karşıtı sınır ötesi harekâtı her defasında protesto eden Bağdat, muhtemelen, Türkiye'nin bir tampon bölge oluşturarak, bu bölgeden bir daha çıkmaması olasılığından endişe ettiğinden, zaman zaman konuyu BM gündemine taşımaya da çalıştı.[14]

Sonuç olarak, 2002'ye gelindiğinde, Türkiye'nin bölgeye açılımındaki en önemli engellerden biri olan Suriye'yle ilişkilerdeki temel sorunlar aşılmakla kalmamış, Şam ile Ankara arasında her alanda giderek derinleşen bir yakınlaşma başlamıştı. İran'la ilişkiler de benzer bir yola giriyor görünüyordu. Geriye sadece kuzey Irak'taki PKK varlığı ve Irak'ın geleceği meselesi kalmıştı ki zaten AKP'nin Ortadoğu açılımının ana mimarisi de 2003'te ABD'nin bu ülkeyi işgalini izleyen olaylar dizisi çerçevesinde çizilecektir.

ABD'nin Ortadoğu Politikasındaki Dönüşüm ve AKP

AKP, Ecevit hükümeti döneminde Ortadoğu'daki komşularla gelişen ilişkilerin menzilini, içine neredeyse tüm Ortadoğu ülkelerini alacak şekilde genişletmiştir. Bu yeni dönemde Türkiye'nin, eskisinden farklı olarak artık tek tek Ortadoğu ülkelerinden ziyade bir bütün olarak Arap/İslam dünyası politikası oluşturmaya başladığı dile getirilmiştir.[15] Bölgeye yönelik dış politikadaki bu değişimi sağlıklı bir şekilde çözümleyebilmek için, öncelikli olarak ABD'nin Ortadoğu politikasının ana unsurları ve 2000'li yıllarda geçirdiği

sını umduğunu açıklayan Türkiye'ye cevap verircesine, ABD'nin bir hafta geçmeden Bağdat'ı yeniden bombalaması, Türkiye'nin çaresizliğinin bir örneğiydi (*Turkish Daily News*, 17 Şubat 2001, 23 Şubat 2001).

13 Türkiye'nin bu beklentisinin somut bir örneğini Cumhurbaşkanı Sezer gösterdi. Ambargoda (sivillere daha az zarar vereceği düşünülen) yeni bir aşamaya ('akıllı yaptırımlar') geçilmesi üzerine yaptığı açıklamada Sezer, Türkiye'nin de Ürdün gibi ambargodan kötü etkilendiğini ve bu nedenle ambargo karşısında Ürdün'le birlikte aynı pozisyonu paylaşmak istediğini belirtti ama bundan da bir sonuç alınamadı (*Turkish Daily News*, 24 Mayıs 2001).

14 *Turkish Daily News*, 25 Eylül 2001.

15 Türkiye'nin AKP dönemiyle birlikte Arap-İslam Dünyasına karşı bütüncül, çok yönlü ve özerk bir politika geliştirmeye başlamış olduğu yönünde bir Arap görüşü için bkz. Muhammed Nureddin, "Turkiya wa al-'alam al 'arabi.. 'alaaqaat mahsuba," [Türkiye ve Arap Dünyası: İyi İlişkiler] *Assiyassa Addawliyya*, C. IVL, No. 169 (Temmuz 2007), ss. 182-183.

genel dönüşüm üzerinde durmak gerekir. Daha sonra da AKP'nin Ortadoğu açılımının ABD'nin bölge politikasında nereye oturduğu tespit edilmelidir.

Soğuk Savaş boyunca ABD'nin Ortadoğu politikası, uygulanan yöntemler zamanla değişse de temel olarak üç amaç etrafında şekillenmişti. Bunlar, ilk olarak Basra Körfezi'ndeki petrol kaynaklarının kontrol ve güvenliğinin sağlanması; ikinci olarak İsrail'in güvenli sınırlar içerisinde var olması; üçüncü olarak ise bölgedeki Sovyetler Birliği nüfuzunun ve sosyalist-milliyetçi rejimlerin güçlenmesinin engellenmesiydi.[16] Soğuk Savaş'ın sonra ermesiyle birlikte küresel ve bölgesel ortamdaki değişiklikler ABD'nin bölge politikasına da yansımıştır. İlk olarak Filistin'de 1987 İntifadasıyla beraber yükselişe geçen ve dünya kamuoyunun Filistin meselesine duyarlılığını arttıran halk direnişi, İsrail'in güvenliğinin tehlikede olduğuna işaret eden bir gelişme olarak görülüyordu. İkinci olarak, Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgali Basra Körfezi'ndeki enerji kaynaklarının güvenliği açısından tehlikeli bir durum yaratmıştı. Son olarak, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte bu ülkenin desteğinden yoksun kalan, uluslararası sisteme eklemlenmemekte direnen ve kitle imha silahları elde etme tehlikesine sahip olduğu iddia edilen "serseri devletler" ABD'nin bölgedeki yeni hedefi olarak ön plana çıkmıştı.

ABD, 1990'larda Ortadoğu'da ortaya çıkan yeni tehditlere katı güvenlik ağırlıklı bir yaklaşımla cevap vermiş ve demokratikleşme girişimlerinin ortaya çıkaracağı olası kargaşaya karşı, bölgedeki baskıcı siyasal rejimlerin "istikrarını" ön plana çıkarmıştır.[17] Bu ortamda, zaten 1970'lerin sonundan beri Arap milliyetçiliğinin içine girdiği kriz ve bölgede baş gösteren sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle yükselişte olan siyasal İslam, bölgede en etkin sistem karşıtı hareket olarak sivrilmeye başlamıştır. Tüm bunlar, 1991 Körfez Savaşı'nın ardından Basra Körfezi'nde kalıcılaşan ABD askerî varlığıyla birleşince, siyasal İslam'ın radikal türevlerinin, doğrudan ABD'yi ve onunla işbirliği yapan siyasal rejimleri hedef alan saldırılarında, 1990'ların ikinci yarısından itibaren gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 saldırıları sistem karşıtı radikal dinci hareketlerin doruk noktasını, ABD'nin bölgedeki "demokrasi yerine istikrar" politikasının da iflasını temsil etmekteydi.

11 Eylül 2001 olayları, ABD'nin Ortadoğu politikasındaki değişimin zorunluluğunu göstermişti. Bu değişim ABD'de, yeni Şarkiyatçı bir söylem çerçevesinde tartışılmıştır. Buna göre, artık Doğu sadece Batı'nın negatif bir

---

16 Michael C. Hudson, "The United States in the Middle East", *International Relations of the Middle East*, Louise Fawcett (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2005, ss. 285-290.

17 Augustus Richard Norton, "The Puzzle of Political Reform in the Middle East", *International Relations of the Middle East*, ed. Louise Fawcett, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 136.

izdüşümünden ibaret yokluklar bölgesi değil, tedbir alınmazsa Batı'ya karşı tehdit oluşturan bir özne olarak algılanmıştır. Bu durumda, uluslararası sistemin bekası için Doğu'nun Batı için tehlike arz eden yönlerinden, yani din odaklı terörizme kaynaklık eden antidemokratik rejimlerden gerekirse müdahaleci yöntemlerle arındırılmasının zorunlu olduğu görüşü ön plana çıkmıştır.[18] Bu söylem, yeni muhafazakâr ABD yönetiminin iki ayaklı yeni Ortadoğu politikasında vücut bulmuştu. Bu politikanın ilk ayağı askerî müdahaleler aracılığıyla Ortadoğu'da yeni bir güvenlik mimarisinin yaratılmasıydı. İkinci ayaksa, bölge ülkelerinde geç kalmış neoliberal dönüşümün sağlanması ve demokrasinin tesisi için gerekli sosyal, ekonomik ve siyasal reform girişimlerinin teşvik edilmesiydi.[19]

Yeni politikanın ilk ayağı uzlaşmaz rejimleri ortadan kaldıracak, petrol kaynaklarını güvence altına alacak ve ikinci ayağın gerçekleşmesine direnen siyasal rejimlere karşı caydırıcı bir unsur görevi görecekti. Bu çerçevede 2001 yılında Afganistan, 2003 yılında da Irak işgal edilmiş, Suriye ve İran'a karşı tehditkâr bir söylem benimsenmiş, NATO'nun Ortadoğu'daki faaliyet alanı genişletilmiş, İsrail'in gerek Filistinlilere gerekse komşu Arap devletlerine karşı saldırgan politikalarına göz yumulmuştur.

İkinci ayak, Aralık 2002'de ABD tarafından ilan edilen Ortadoğu Ortaklık Girişimi (OOG) ve Haziran 2004'te G-8 zirvesinde ABD öncülüğünde başlatılan Genişletilmiş Ortadoğu ve kuzey Afrika Girişimi (BOP) ile somutluk kazanmıştır. Bu girişimler, 2002-2005 yılları arasında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı bünyesinde seçkin Arap aydınları tarafından hazırlanmış olan ve bölgedeki tüm çıkmazların merkezine demokrasi eksikliği, eğitimsizlik, bilgi akışındaki yetersizlik, özel sektörün zayıflığı gibi çok boyutlu kalkınma sorunlarını koyan Arap İnsanî Kalkınma Raporları'ndan yola çıkarak hazırlanmıştır.[20] Bu raporlara paralel olarak söz konusu girişimlerdeki ortak hedef, Ortadoğu ülkelerinde eğitime, siyasete, ekonomiye ve kadının toplumsal statüsüne dair reformları teşvik ederek bölgede 1990'lar boyunca ertelenen devletin, toplumun ve ekonominin neoliberal dönüşümünü ve küresel sistemle bütünleşmesini geniş kapsamlı, uzun vadeli ve yüksek büt-

---

18 Ensar Nişancı, "Klasik Oryantalizmden Neo-Oryantalizme; İslam, Demokrasi ve Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine", *Avrasya Dosyası*, C. XI, No. 3 (2005), ss. 89-92. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik müdahaleci dış politikasını sadece bölgesel parametrelerle açıklamak doğru olmaz. Söz konusu dönüşümü ABD'nin 1990'larda içine girdiği hegemonya krizi çerçevesinde inceleyen bir görüş için bkz. İlhan Uzgel, "ABD Hegemonyasının Yeniden İnşası, Orta Doğu ve NATO," *Mülkiye*, C. XXVIII, No. 243 (2004), ss. 7-20.

19 Hudson, "The United States in the Middle East", ss. 301-303.

20 Bu raporlarda yapılan teşhisler ve önerilere ilişkin eleştirel bir değerlendirme için bkz. Galal Amin, *The Illusion of Progress in the Arab World*, Cairo, American University in Cairo Press, 2006, ss. 31-61.

çeli bir proje dahilinde sağlamaktı.[21] Şüphesiz, bu girişimler çerçevesinde öne çıkartılan demokrasi, özgürlük, insan hakları, kadın hakları, güçlü sivil toplum, yaygın eğitim gibi değerlerin hemen hepsi, bağlamlarından kopartılıp değerlendirildiğinde gayet olumlu ve ilerici bir niteliğe sahiptir. Ancak burada söz konusu olan, bu değerlerin bizatihi bölge halklarının ihtiyaç ve sorunları düşünülerek değil de bölgedeki kronik sorunlardan dolaylı olarak etkilenen Batı dünyasının hayati çıkarları düşünülerek yüceltilmiş olması ve dolayısıyla araçsallaştırılmasıdır. Bu çerçevede, Ortadoğu toplumlarının öznellikleri ellerinden alınmış ve dönüştürülüp uysallaştırılmaları gereken birer nesne haline getirilmişlerdir.

ABD'nin gerek iktidara gelmeden önce, gerekse iktidarı devraldıktan sonra AKP'yi desteklerken, yeni Ortadoğu politikasının her iki ayağında da Türkiye'nin kolaylaştırıcı bir rol oynamasını arzuladığını düşünmek çok da yanlış olmaz. Ancak önceliğin katı güvenlik ayağında olduğuna dair güçlü emareler vardır. Zira ABD, Irak'ı işgali öncesinde Türk hükümetinden topraklarını ABD askerlerine açmasını talep etmişti. Şayet bu talep TBMM tarafından yeterli çoğunluk sağlanıp da kabul edilmiş olsaydı Türkiye'nin bundan dolayı Arap/İslam dünyasındaki konumunun epey kötü bir şekilde etkileneceğini ve bu durumun da BOP'ta kolaylaştırıcı bir işlev görmesine uygun bir zemin yaratmayacağını tahmin etmek çok da zor değildir. Ancak, 1 Mart 2003'te AKP hükümetinin tezkereyi Meclis'ten geçirememiş olması ABD'nin Türkiye'yi en azından Irak özelinde yeni güvenlik mimarisi oluşturmakta kullanmasının belli sınırları olacağını göstermiştir.[22] Tezkere krizinin ertesinde gerginleşen Türkiye-ABD ilişkileri, AKP'li yöneticilerin Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılma sürecinden dışlanacakları konusunda endişelenmelerine yol açmıştır. Bu ortamda AKP hükümeti ABD'nin bölge politikasının ikinci ayağında, yani bölgeyi uluslararası sisteme tam olarak eklemleyecek dönüşüm sürecinde etkin bir şekilde yer almak istemiştir. Bu çerçevede, AKP'li çevreler, bölgedeki kapsamlı reform gereğini ve Türkiye'nin bu süreçte oynamayı arzuladığı kolaylaştırıcı rolü her fırsatta dile getirmişlerdir.[23]

---

[21] Haluk Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2006, ss. 518-531. Bu girişimler hakkında detaylı bilgi için bkz. US Department of State, "Middle East Partnership Initiative", *http://mepi.state.gov*, 21 Kasım 2008; US Department of State, "Broader Middle East and North Africa", *http://bmena.state.gov*, 21 Kasım 2008.

[22] Tezkerenin Meclis'ten geçmemesinin sebepleri daha çok ülke içi ve parti içi dinamiklerle açıklanabilir. Bkz. Şaban Kardaş, "Turkey and the Iraqi Crisis: JDP between Identitiy and Interest", *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ed. M. Hakan Yavuz, Utah, University of Utah Press, 2006, ss. 306-330.

[23] *Yeni Şafak*, 29 Mayıs 2003; Abdullah Gül, "Turkey's Role in a Changing Middle East Environment", *Mediterranean Quarterly*, C. XV, No. 1 (Kış 2004), ss. 1-7; Ahmet Davutoğlu, "Ortadoğu'da Çok Kapsamlı Bir Zihniyet Değişimine İhtiyaç Var!", *Genişletilmiş Ortadoğu ve ku-*

Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılması sürecinden dışlanmanın Türkiye'ye maliyeti özellikle ekonomi alanında oldukça ağır olabilirdi. AKP hükümetinin ekonomi politikasının temelleri, Şubat 2001 ekonomik krizi ertesinde Kemal Derviş öncülüğünde başlatılan istikrar programının sürdürülmesine dayanmaktadır. Bu program çerçevesinde yakalanan istikrar ve büyümenin sürmesi içinse Türk ihraç mallarına yeni pazarlar bulunması ve dış sermayenin cezbedilmesi çok büyük önem taşıyordu.[24] Avrupa Birliği ve kuzey Amerika pazarlarının Türkiye ekonomisi açısından belli bir doygunluğa ulaştığı göz önünde bulundurulduğunda, Ortadoğu pazarının önemi daha iyi ortaya çıkıyordu. Aynı şekilde, Türkiye, 11 Eylül olaylarını izleyen süreçte Batı piyasalarından çıkış yapan Körfez sermayesi için de potansiyel bir yatırım ülkesi olarak ön plana çıkmak istiyordu.[25] Dolayısıyla, Türkiye'nin son yıllarda komşularına doğru yaptığı ekonomik açılımı tüm Ortadoğu coğrafyasına genişletememesi ve bunun sonucunda ekonomik olarak bölgeden dışlanması ülke ekonomisi için kötü sonuçlar doğurabilirdi.

AKP hükümetinin her fırsatta işbirliğine devam etme istekliliğini gören ABD'li yetkililer, hem 1 Mart 2003 tezkeresinin Arap Dünyası'nda Türkiye lehine oluşturduğu havayı kendi lehlerine kullanabilmek, hem de dünya kamuoyunun dikkatini Irak'ta yükselişe geçen direnişten Ortadoğu'nun bir bütün olarak demokratikleşmesi sürecine kaydırmak amacıyla Türkiye'ye BOP çerçevesinde etkin bir rol vermeyi kabul etmiş olmalılar.[26]

Türkiye'nin BOP'a etkin katılımı Haziran 2005'te Başbakan Erdoğan'ın ABD ziyaretinde tescillenmiştir.[27] Bu tarihe kadar olan süreçte büyük bir ihtimalle Türkiye'nin BOP'ta üstleneceği rolün hangi çerçevede gerçekleşeceği üzerine görüşme ve pazarlıklar yapılmıştı. Burada ABD'nin üç temel noktada Türkiye'den beklenti içersinde olduğu görülmüştür: Her şeyden önce, Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini geliştirmesi, ikinci olarak kuzey Irak'taki istikrarı desteklemesi ve son olarak da Suriye ve İran'ın uluslararası

---

zey Afrika Projesi, 8-10 Kasım 2004'te İstanbul Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, İKSV, 2006, ss. 73-83. Ayrıca, Milli Güvenlik Kurulu'nun bu yönde bir açıklaması için bakınız Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*, s. 538'den *Milliyet*, 19 Temmuz 2004.

24 Kemal Derviş'in bu konudaki açıklamaları için bakınız *Evrensel,* 18 Ekim 2003.

25 Abdullah Gül'ün bu konuda açıklamaları için bkz. *http://www.ntvmsnbc.com/news/247622.asp*, 18 Ocak 2009.

26 William Hale, *Turkey, the US and Iraq*, London, SAQI & London Middle East Institute at SOAS, 2007, ss. 129-130. Mısırlı akademisyen İbrahim Al Buyum Ganem, birçok Arap ülkesi, halklarına danışmadan ABD'nin işgaline ortaklık ederken, Türkiye'nin bunu demokratik yollarla reddetmesini Türkiye'nin Arap Dünyası'na benzeri görülmemiş bir açılımı olarak yorumlamıştır. Bkz. İbrahim Al Buyumi Ganem, "Al ru'eyya al 'arabiyya li turkiya al cedide," [Yeni Türkiye Üzerine Arap Görüşleri] *Assiyassa Addawliyya*, C. IVL, No. 169 (Temmuz 2007), ss. 187-188.

27 Murat Yetkin, "Büyük Ortadoğu'ya Evet", *Radikal*, 09 Haziran 2005.

tecridine katılması.[28] Bundan sonraki süreç içerisinde Türkiye İsrail'le ilişkilerini tekrar sağlamlaştırarak bu beklentilerden ilkini büyük oranda karşılamış, PKK'yla mücadele konusunda bazı tavizler karşılığında Irak'taki çizgisini ABD'ninkine yakınlaştırarak ikincisini büyük oranda yerine getirmiş, Suriye ve İran'la ilişkilerinin ne kadar önemli olduğu konusunda ABD'yi ikna ederek üçüncüsünü tamamen geçersiz kılmıştır. Bu noktada, AKP döneminde Türkiye'nin söz konusu dört ülkeyle ilişkilerini biraz daha ayrıntılı incelemek gerekmektedir.

İsrail'le İlişkiler

Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini sağlamlaştırması, BOP'a etkin katılım için ABD tarafından konmuş en önemli şarttı. Zira bu dönemde ABD'li yöneticilerin, Türkiye-İsrail ilişkilerinin kötüleştiği ve Türkiye'de anti-semitizmin yükselişe geçtiği yönünde artan kaygıları vardı.[29] Bu kaygıya neden olan gelişmeler şu şekilde sıralanabilir: Nisan 2002'de dönemin başbakanı Ecevit, İsrail'in Filistinlilere karşı izlediği politikayı "soykırım" olarak nitelendirmişti.[30] Mart 2004'te bu sefer Erdoğan, İsrail'in Hamas liderlerine karşı uyguladığı suikast politikasını "devlet terörü" olarak tanımlamıştır. Temmuz 2004'te gene Erdoğan, bir başka toplantıyı gerekçe göstererek Türkiye'ye ziyarete gelen Ehud Olmert'le görüşmemiştir. 2005 Mart'ında Hitler'in anti-semitizm propagandasıyla ünlenmiş "Kavgam" isimli kitabı, Türkiye'de en çok satan kitap haline gelmiştir. Hedeflerinden biri bölge ülkelerindeki İsrail ve Batı karşıtlığını törpülemek olan BOP'ta önemli rol oynaması tasarlanan bir ülkenin İsrail'le özünde kötü ilişki içinde olması ABD tarafından kabul edilebilir bir durum değildi. Dolayısıyla, Türkiye'nin BOP'ta yer alabilmesi için öncelikle söz konusu kaygıların giderilmesi ve İsrail'le ilişkilerin tekrar derinleştirilmesi gerekiyordu.

2000'lerin ortasına kadar Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir duraklama evresine girmesinin üç temel sebebi vardı. Her şeyden önce, Türkiye'nin 1990'lı yılların sonlarına doğru komşularıyla ilişkilerini büyük oranda düzeltmesi, İsrail'in Türk dış politikasındaki stratejik önemini göreli olarak azaltmıştı. İkincisi, 2000 yılından itibaren İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı politi-

---

28 Robert Olson, "Relations Among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East, and Iran", *Mediterranean Quarterely*, C. XVII, No. 4 (Güz 2006), s. 23.

29 ABD'nin bu konudaki kaygıları hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Robert Olson, "Turkey's Policy toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation", *Mediterranean Quarterely*, C. XVII, No. 1 (Kış 2006), ss. 53-59.

30 İsrail'den ve ABD'li Yahudi derneklerinden gelen sert tepki üzerine Ecevit yanlış anlaşıldığını söylemek zorunda kalmış ve Eylül'de Arafat'ın muhasara altına alınmasına kadar varan İsrail saldırılarını ise sadece kınamakla yetinmiştir (*Turkish Daily News*, 04 Nisan 2002, 16 Nisan 2002, 22 Eylül 2002).

kayı sertleştirmesi ve buna paralel olarak Filistin direnişinin tekrar yükselişe geçmesiyle beraber Ortadoğu Barış Sürecinin sekteye uğraması Türk kamuoyunda Filistin davasına duyulan sempatiyi artırmış, bu da Türk hükümetlerinin İsrail'le açıkça iyi ilişkiler kurmasını daha sorunlu bir hale getirmiştir. Son olarak, 2003'te Irak'ın işgalinin ardından İsrail'in kuzey Irak'taki askerî etkinliğinin arttığına ilişkin istihbaratlar,[31] İsrail-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyen bir başka etmen olarak ön plana çıkmıştır.

Erdoğan'ın Mayıs 2005'te, ABD gezisi öncesinde İsrail'e yaptığı ziyaret, iki ülke arasındaki sorunları büyük oranda gidermiş ve bir dizi yeni anlaşmayla ilişkileri perçinlemiştir. Böylece, Türkiye BOP çerçevesinde bölgenin yeniden yapılandırılma sürecinde yer almasının önündeki en önemli engeli aşmış bulunuyordu. Gerek ziyaret öncesinde gerek ziyaret sırasında Türk ve İsrailli yetkililer birçok alanda işbirliğini geliştirecek antlaşma ve projelere imza atmışlardır. Askerî alanda, zaten Nisan 2005'te İsrail'den casus uçak almaya karar vermiş olan Türkiye, ziyaret sırasında buna ek olarak uçak modernizasyonu, füze alımı ve askerî personel değişimi alanlarında İsrail'le çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.[32] Nisan 2005'te İsrail, Türkiye ve Filistin özel sektörleri arasında işbirliğini sağlayıp ortak projeler üretilmesini hedefleyen "Ankara Forumu"nun ilk toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda, İsrail'in arzuları doğrultusunda bu ülkenin Gazze'den çekilmesini müteakip Erez'deki sanayi bölgesinin iyileştirilmesini amaçlayan "Barış için Sanayi Projesi" de gündeme gelmiştir.[33] Son olarak, Türkiye'nin Ceyhan ile İsrail'in Aşkelon limanı arasında petrol, gaz, su, fiber optik kablo ve elektrik hattı taşıyacak Akdeniz Boru Hattı projesine ilişkin görüşmeler de bu ziyaret sırasında başlamıştır.[34] Bu dönemden itibaren Türk-İsrail işbirliğinin önemine, sürekliliğine, esnekliğine, Türkiye'nin Ortadoğu açılımına alternatif ol-

31 Seymour M. Hersh, "Plan B", *The New Yorker*, 28 Haziran 2004; *Yeni Şafak*, 20 Eylül 2006; Irak ve kuzey Irak Kürtleri konusunda İsrail ve Türkiye arasındaki görüş ayrılıkları için bkz. Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türk-İsrail Stratejik İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler*, C. II, No. 7 (Güz 2005), ss. 172-175.

32 Olson, "Turkey's Policy toward Kurdistan-Iraq and Iraq...", s. 60; *Radikal*, 20 Nisan 2005.

33 *http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?haberid=279*, 21 Kasım 2008; Ali Bozçalışkan, "Türkiye Filistin Açılımı", *http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3852*, 21 Kasım 2008.

34 Mete Göknel, "Türkiye ve Akdeniz Boru Hattı, Enerji Güvenliği", *http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2419&kat1=11&kat2=*, 21 Kasım 2008. Rusya ve Hindistan'ın da dahil olduğu ve Akdeniz için Birlik Konferansı çerçevesinde de desteklenen projenin fizibilite çalışmalarının AKP hükümetine yakınlığıyla bilinen Çalık Holding tarafından yapılıyor olması da ayrıca anlamlıdır (*http://www.nethaber.com/Ekonomi/69650/Turkiye-ve-Israil-arasinda-petrol-dogalgaz-su*, 21 Kasım 2008).

madığına ve hatta ABD'den bağımsız olduğuna vurgu yapan makalelerin sayısının artmaya başlaması da bir tesadüf değildir.[35]

Şüphesiz Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin Arap dünyasını kaybetme pahasına gelişmesi her iki tarafın da işine gelmezdi. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu dönemde İsrail karşıtı çıkışları ilişkilere yapısal bir sorun yaratmadıkça, gerek ABD, gerekse İsrail tarafında herhangi bir kaygı doğurmamıştır. Ocak 2006'da Filistin seçimlerindeki başarısının ardından aralarında Halid Meşal'in de bulunduğu üst düzey Hamas yetkililerinin Ankara ziyareti görünürde İsrail karşıtı bir politika gibi görünse de, Türkiye'nin daha sonraki süreçte dolaylı da olsa Hamas'ın yalıtımına katıldığı görülmüştür. Nitekim Türkiye, seçimlerin ertesinde Filistin'e yapmayı planladığı 1 milyon dolarlık yardımı Hamas'a değil de El Fetih'e yapacağını açıklayarak İsrail'le uyumlu bir davranışta bulunmuştur.[36] Ayrıca, Haziran 2007'de Hamas'ın Gazze'yi ele geçirmesinin ardından, "Barış için Sanayi Projesi" İsrail'in isteği doğrultusunda El Fetih yönetimindeki Gazze'den Batı Şeria'ya kaydırılmıştır.[37] Benzer şekilde, 2006 yazında, İsrail Ordusu'nun Gazze Şeridi ve Lübnan'a yaptığı saldırıların Erdoğan tarafından sert bir dille eleştirilmesine rağmen,[38] Türkiye İsrail'in isteklerine uyumlu bir şekilde güney Lübnan'da görev yapmak üzere UNIFIL'e 1000 asker göndermeye karar vermiştir.[39] Bunun dışında, 2007 Eylül'ünde İsrail uçaklarının Türkiye toprakları üzerinden uçarak kuzey Suriye'de nükleer reaktör olduğu iddia edilen bir tesisi bombalamaları da Türkiye tarafında "kabul edilemez" olduğu dışında hiçbir ciddi tepki uyandırmamıştır.[40] Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye karşı başlattığı geniş kapsamlı operasyon sırasında da Erdoğan sert demeçlerine rağmen muhalefetin ilişkilerin askıya alınması yönündeki taleplerini "bakkal yönetmiyoruz" diyerek geri çevirmiştir.[41] Son olarak Ocak 2009'da Davos'ta İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'le sert bir tartışmaya girerek salonu terk eden Erdoğan daha sonraki basın toplantısında tepkisinin toplantı yöneticisine yönelik olduğunu açıklamış, İsrail tarafı da ilişkilerin zarar görmeyeceği yönünde demeçler vermiştir.[42]

---

35 Joshua Walker, "Turkey and Israel's Relationship in the Middle East", *Mediterranean Quarterely*, C. XVII, No. 4 (Güz 2006), s. 60-90; Efraim Inbar, "The Resilience of Israeli-Turkish Relations," *Israeli Affairs*, C. XI, No.4 (Kasım 2005), ss. 591-607.

36 *Radikal*, 06 Haziran 2006.

37 *Sabah*, 13 Kasım 2007.

38 *Radikal*, 15 Temmuz 2006.

39 Muhammed Nureddin, "Lübnan Kararı ABD İçin", *Radikal*, 02 Eylül 2006.

40 *http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/10/071002_syria_israel.shtml*, 21 Ekim 2008.

41 *Radikal*, 06 Ocak 2009.

42 *http://www.ntvmsnbc.com/news/473926.asp*, 31 Aralık 2009; *http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/112225/erdogan-davosta-gazze-panelini-terk-etti-tepkim-moderatoreydi-dedi?from=rss*, 31 Aralık 2009

Sonuç olarak, 2005 sonrası dönemde birkaç sembolik demeç ve ziyaret dışında Türkiye-İsrail ilişkilerini zedeleyecek önemli bir gelişme olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum, Türk liderlerinin aralardaki İsrail karşıtı çıkışlarının, bu ülkeyle olan derin bağlarını gerek Türk gerek Arap kamuoyundan gizlemek amacıyla yapılan göz boyama hamleleri olduğu kuşkusu uyandırmaktadır. Nitekim İsrail Dışişleri Bakanı Livni'nin Ocak 2009'daki Washington ziyaret sırasında Erdoğan'ın Gazze Krizi'ne ilişkin İsrail karşıtı sert çıkışlarını "kamuoyunu yatıştırma hamlesi" olarak görüp anlayışla karşıladığını açıklaması da aslında bu durumu doğrular niteliktedir.[43] Anlaşılan o ki ABD ve İsrail, kendileriyle sıkı ilişkilere sahip bir ülkenin başbakanı olarak Erdoğan'ın İsrail'in sertlik yanlısı politikalarına karşı fevri çıkışlarıyla Arap kamuoyu nezdinde İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ı gölgede bırakmasından ve böylece Filistin yandaşlığını İran'ın tekelinden kurtarmasından çok da rahatsızlık duymuyor.

Suriye'yle İlişkiler

Irak'ın işgalini 2003 Mayıs'ında tamamlayan ABD'nin, 2003'ün ikinci yarısından itibaren Suriye üzerinde kurduğu baskıyı arttırdığı ve Şam'daki Baas rejiminin akıbetinin de Bağdat'taki Baas gibi olabileceği ihtimalinin gündeme yerleştiği bir dönemde, Türkiye'nin Suriye'yle 1998'den itibaren gelişen ilişkilerini sürdürmesi ABD-Türkiye ilişkileri bağlamında daha sorunlu bir hale gelmeye başlamıştır. Buna rağmen, Ocak 2004'te ilk defa bir Suriye Cumhurbaşkanı Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Beşar Esat'ın bu ziyareti, ilişkilerin olgunlaşmış olduğuna delalet ediyordu. Aralık 2004'te Şam'a giden Erdoğan'ın bir konuşmasında Suriyeliler ile Türklerin arkadaş değil, kardeş olduklarını söylemesi, iki ülkedeki karşılıklı imaj değişikliğinin bir göstergesiydi. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalandı ve tarım, sulama gibi alanlarda işbirliğine varıldı.[44] Ağustos 2001 protokolüyle aşılmış olan kronik su sorunu Aralık 2004 anlaşmasıyla tümüyle gündemden düştü; hem Fırat hem de Asi'ye ilişkin teknik nedenlerden kaynaklanan sorunlar dışında, su sorunu hukuken nihai bir çözüme ulaşmasa da fiilen ortadan kalktı.[45] Hatay sorunu da su sorunu gibi fiilen ortadan kalktı ama Suriye Hatay'ın Türkiye'ye ait olduğunu resmen kabul

43 *The Jerusalem Post*, 16 Ocak 2009.

44 Altunışık and Tür, "From Distant Neighbors to Partners…", ss. 242, 244-45.

45 Önceki dönemlerde Asi nehrindeki su rejimine ilişkin Suriye'nin uygulamalarından çok zarar gören Türkiye, AKP döneminde (teknik nedenler dışında) benzer zararlarla karşılaşmadı. Ortaya çıkan sorunlar Mayıs 2008'de olduğu gibi, doğrudan Erdoğan'ın devreye girmesiyle çözülebilir hale geldi (*Zaman*, 07 Mayıs 2008).

ettiğine dair açık bir hukuksal beyanda da bulunmadı.[46] PKK sorunu ise daha AKP iktidara gelmeden önce zaten nihai biçimde çözümlenmişti.

Lübnan'da eski Başbakan Sünni Refik Hariri'nin suikastının arkasında Şam'ın olduğu iddiasıyla ABD'nin Suriye üzerindeki baskısının en üst seviyeye çıktığı Nisan 2005'te Türkiye Suriye'yle yakınlaşmaya devam etmiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edelman'ın diplomatik nezaket kurallarını aşan biçimde Sezer'in bu dönemde yapmayı planladığı Şam ziyaretini eleştirmesi ve Türkiye'yi Şam karşıtı bloğa davet etmesine rağmen Sezer kararını değiştirmemiştir. Bu ziyaret, ABD ve Türkiye'nin Suriye politikalarının ne derece uzlaşmaz olduğunun göstergesi oldu. Bununla birlikte aslında bu olay sonrasında ABD'nin bir süredir eleştirdiği Türkiye-Suriye yakınlaşmasını kabullenip, bunu kendi çıkarına kullanabileceğini fark etmiş olduğu söylenebilir. Nitekim Temmuz 2006'daki Lübnan krizi sırasında ABD'nin isteği üzerine Ahmet Davutoğlu'nun Şam'ı ziyaret ederek krizin derinleşmesini önlemek için Suriyeli yetkililerle istişarede bulunması bunun önemli bir göstergesiydi.[47] Bir başka gösterge de, Erdoğan'ın Ekim 2006'daki Washington ziyaretinde Bush'un Erdoğan'dan, "Esat'la kurduğu özel ilişkisine dayanarak, Lübnan'da ABD'nin politikalarına karşı Suriye'nin direnç göstermemesini tavsiye etmesini" rica etmesiydi.[48]

Bu dönemde Türkiye'nin Şam perspektifinden bağımsız bir Lübnan politikası oluşturduğu da gözlenmektedir. Bu durum, Şubat 2007'de Güney Kıbrıs'la Akdeniz'de petrol arama anlaşması imzalayan Lübnan'ın Türkiye'nin tepkisi üzerine geri adım atmasında Suriye yandaşı unsurlar kadar, Suriye karşıtı unsurların da aktif pozisyon almasından rahatlıkla anlaşılabilir.[49] Dahası, Mart 2007'de Mısır'daki Arap Birliği dışişleri bakanları toplantısına "misafir (gözlemci) devlet" statüsüyle katılan Gül, konuşmasında Türkiye'nin Lübnan'daki tüm gruplara eşit mesafede olduğunun ve mezhep ayrımı gözetmediğinin altını çizmiştir.[50] Son olarak, Lübnan'da 2007 sonunda yaşanan cumhurbaşkanlığı seçim krizinde, Erdoğan doğrudan inisiyatif alarak çözüme ulaşılmasına katkıda bulunmuştur.[51] Bunun anlamı, bölge

---

46 Sorunun Suriye açısından fiilen ortadan kalktığının bir göstergesi de 1989'da Suriye gizli servisi tarafından kurdurulan 'İskenderun Kurtuluş Örgütü'nün feshedilmesidir (*Zaman*, 13 Mart 2006).

47 Ruşen Çakır, "Bush İstedi, Davutoğlu Şam'a gitti", *Vatan*, 06 Temmuz 2006.

48 *Zaman*, 02 Ekim 2006.

49 Örneğin, Refik Hariri'nin oğlu ve Meclis'teki 14 Mart Hareketi'nin lideri Said Hariri, 'anlaşmanın aceleyle verilmiş bir karar olduğunu ve Türkiye'yle ilişkilerin kendileri için değerli olduğunu' açıklamıştır (*Zaman*, 02 Şubat 2007, 22 Ağustos 2007).

50 Arap Birliği'nin bu toplantısında Türkiye Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi adaylığını Birliğin destekleme kararı almasını sağladı (*Zaman*, 03 Mart 2007-05 Mart 2007).

51 Erdoğan bir yandan, Sinyora ve Hariri gibi Lübnan'daki önemli politikacılarla temas kurarken, diğer yandan da Lübnan'daki etkilerini kendi isteği doğrultusuna kanalize edebilmek

devletleri gözünde güvenilirliği giderek artan bir ülke olarak Türkiye'nin bölgedeki krizlerin çözümünde ABD'nin de politikalarına uygun bir şekilde daha etkin bir diplomatik rol almaya başlamasıydı.

Türkiye'nin Suriye üzerindeki etkisi 2005-2006 yıllarında Lübnan olaylarında açıkça görüldükten sonra, 1990'ların sonunda çıkmaza giren[52] İsrail-Suriye barış görüşmelerinin Türkiye'nin arabuluculuğunda yeniden başlama olasılığının 2007'de belirmesi ve iki tarafın da Türkiye'nin arabulucu rolü üstlenmesine sıcak bakması, AKP hükümetinin bölge politikasında kat ettiği mesafenin en önemli kanıtı oldu.[53] Arabuluculuk girişimi, Türkiye'nin İsrail üzerinde de etkisinin bulunduğunu göstermekten ziyade, İsrail ve ABD'nin Suriye'yle olan sorunlarını Türkiye üzerindeki etkilerini kullanarak çözmeye çalışmaları olarak değerlendirilmelidir.[54]

Türkiye'nin arabuluculuğunun gündemde olduğu bir dönemde, Eylül 2007'de İsrail'in, Türk hava sahasını kullanarak Suriye'deki bir tesisi bombalaması olayının, hem arabuluculuğu hem de Şam-Ankara ilişkilerini bir krize sokması beklenirken, Suriye Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutumu izlenmedi ve ilişkiler bu olaydan hiç etkilenmedi.[55] Tam tersine Nisan 2008'de Erdoğan Suriye'deyken, taraflar Türkiye'nin arabuluculuğunda ilerleme kaydettiklerini açıkladılar.[56] Mayıs ayında ise Aralık 2008'deki Gazze Krizi'ne kadar devam edecek olan İsrail-Suriye dolaylı görüşmeleri İstanbul'da başladı. Ankara-Şam ilişkilerinden rahatsızlık duyduğunu belirten ABD'nin bir kez daha bu ilişkinin bölgede yarattığı barışçıl etkiyi ('Türk hükümetinin bu çabası alkışı hak ediyor' sözleriyle) takdir etmesi; aslında Türkiye'nin

---

için Şam ve Tahran'la görüşüyordu. Bu mekik diplomasisine Ocak 2008'de Şam'a giden Cumhurbaşkanı Gül'de katıldı (*Zaman*, 21 Kasım 2007-22 Kasım 2007, 19 Ocak 2008).

52 İsrail-Suriye barışı için 2001'de yeniden bir umut belirmişse de bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.

53 *Zaman*, 16 Ocak 2007.

54 Bununla birlikte, Türkiye'nin arabuluculuğu gündeme geldiğinde, Kudüs'teki arkeolojik kazı çalışmalarının İslam'ın kutsal mekanlarına zarar verebileceği endişesiyle Filistinliler başta olmak üzere (Türkiye dahil) tüm İslam dünyasından sert tepkiler alan İsrail'in, sadece Türkiye'den bir heyetin gelerek kazı bölgesinde inceleme yapmasına ve konu hakkında rapor hazırlamasına izin vermesi, Türkiye'nin de İsrail üzerinde benzer bir etkiye sahip olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir (*Zaman*, 13 Şubat 2007-15 Şubat 2007).

55 Saldırıdan hemen sonra Ankara'ya gelen Suriye Dışişleri Bakanı Muallim, Babacan'ın 'konudan haberi olmadığı' cevabını kabul ettiği gibi, Türkiye'nin arabuluculuğu konusunda da olumsuz bir ifade kullanmadı. Suriye'nin bu tavrında, İsrail'in olaydan Türkiye'nin haberi yokmuş gibi davranarak, resmen Ankara'dan özür dilemesi de etkili olmuş olabilir (*Zaman*, 07 Eylül 2007-10 Eylül 2007, 28 Ekim 2007).

56 Her ne kadar Türkiye üstlendiği rol için 'arabulucu' terimini kullanmamaya dikkat etse de 2007'den beri üstlendiği rol buydu. Görüşmelerde temel uzlaşının Golan'ın geri verilmesi karşılığında Suriye'nin barışı kabul etmesi olduğu da kamuoyuna açıklandı. (*Zaman*, 23 Nisan 2008).

Ortadoğu'da ABD'ye muhalif olan güçlerle yakın bir bağa sahip olmasının, ABD'nin uzun vadeli çıkarına hizmet ettiğinin göstergesidir.[57] Dolayısıyla, Türkiye'nin Suriye'yle ilişkileri, bölgede BOP çerçevesinde daha etkin bir rol oynaması önünde bir engel olmaktan çıkarak, tam tersine, bu rolü güçlendiren bir etken haline gelmiştir.

Irak Politikası

Ecevit hükümeti döneminden AKP'ye miras kalan ve Türkiye'nin olası bir Ortadoğu açılımını sınırlayan en önemli sorun, kuzey Irak'taki PKK varlığı ve bölgenin KDP ve KYB liderliğinde bir Kürt devletine dönüşme olasılığıydı. ABD'nin 2003'teki Irak işgali sonrasında bu sorunlar Türkiye'den daha da bağımsızlaşmış ve Türkiye için nihai bir çözüm daha zor hale gelmiştir. Bu işgal, aslında Türkiye'nin 1991'den bu yana muzdarip olduğu kuzey Irak'taki otorite boşluğunun doldurulmasını sağlamıştı; ancak ABD'nin işgalden sonra kuzeyde kendi otoritesini kullanmak yerine, bunu Barzani liderliğindeki Erbil Hükümeti'ne devretmesi Ankara'da tam bir hayal kırıklığı yarattı. Erbil'in fiili bağımsızlığının ve resmî özerkliğinin, Türkiye'de kabullenilmesi tartışmaları bir tarafa, PKK'nın bölgedeki varlığının genişlemesi acil bir güvenlik sorununu ortaya çıkardı. Bunun dışında, Kerkük'ün statüsü sorunu da kentteki Türkmen unsurların da etkisiyle Türk dış politikasının gündemini giderek daha fazla meşgul etmeye başlamıştı. Tüm uluslararası platformlarda Kerkük'ün Bağdat'a bağlı kalmaya devam etmesi gerektiğini savunan Türkiye, kentin fiilen Erbil'in denetiminde olmasından da rahatsız olduğunu açıkça dile getirmekteydi.[58]

Böyle bir ortamda, AKP de selefleri gibi kuzey Irak politikasını daha çok katı güvenlik merkezli bir anlayışla yürütmeye zorlandı. Bu durum AKP'nin hem Ortadoğu'daki genel politikasıyla, hem de ülke içindeki demokratikleşme çabalarıyla tezat teşkil eder hale geldi. Hatta kuzey Irak sorunu, tezkere sonrası biraz daha karmaşık hale gelen Türkiye-ABD ilişkilerini de zehirlemeye başladığı gibi, Ankara-Bağdat ilişkileri de Erbil-PKK bağlantısının gölgesinde kaldı. 2005 yılına kadar bu kalıpta devam eden ilişkiler bu yıl içinde ABD-Türkiye arasında BOP'un işleyiş ve geleceğine ilişkin bir mutabakata varılmasına paralel olarak bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Böylece Türkiye Irak'a mutlak olarak Kürt devleti, PKK ve Kerkük gözlükle-

---

[57] *Zaman*, 20 Mayıs 2008-02 Haziran 2008.

[58] Dışişleri Bakanı Gül, kentin demografik yapısının değiştirilme çabalarının engellenmesinde BM'nin katkısını beklediğini, Cidde'de İKÖ toplantısına katılan Annan'a söylemiştir (*Zaman*, 06 Aralık 2005). Benzer kaygıları ABD'ye ileten Türkiye'nin aldığı cevap, Bağdat Büyükelçisi Halilzad'ın verdiği 'Kerkük Irak'ın iç işidir; yabancıların (Türkiye'nin) bu konuya karışması uygunsuzdur' açıklamasındaki fikri yansıtmaktadır (*Zaman*, 12 Aralık 2007).

riyle bakmaya son vermiş ve Bağdat'taki devlet oluşumu, istikrarın sağlanması ve demokratikleşme süreçlerine daha yapıcı katkılarda bulunmaya başlamıştır.[59] Bu katkıların en önemlileri, Irak'taki anayasa oluşturma çabalarının, yeni devlet başkanı Celal Talabani'nin, devlet kurumlarının ve genel seçimlerin desteklenmesi şeklinde sıralanabilir. Bu doğrultudaki en çarpıcı gelişmelerden biri Aralık 2005 seçimlerinin hemen öncesinde, Türkiye'yle temasta olan Sünni grupların temsilcileri ile ABD'nin Bağdat Büyükelçisi Halilzad arasındaki zirveye İstanbul'un ev sahipliği yapmasıdır. Her ne kadar bu toplantıdan somut bir sonuç çıkmamışsa da Türkiye'nin Sünni gruplar üzerindeki sınırlı etkisiyle Irak'taki devlet oluşum sürecine katkıda bulunmaya başladığını gösteriyordu.[60] Bir başka önemli gelişme de Türkiye'nin Iraklı diplomatların ve subayların eğitimine katkıda bulunmasıdır.[61]

2005'ten itibaren, Türkiye'nin Irak konusunda daha geniş görüşlü ve yapıcı bir politika izlemesine paralel olarak (Irak Anayasası'na verdiği destek dolayısıyla) kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Yönetimi'ni fiilen tanımış olduğu ve 2004'ten itibaren de kuzey bölgesinin ekonomik kalkınmasına Türk sermayesinin ciddi katkılarda bulunmuş olduğu gözlenmektedir.[62]

ABD'nin kuzey'deki göreli istikrarı bozmamak için PKK'ya karşı yeterince ciddi önlemler almaktan kaçınması, Türkiye için Irak bağlamında en önemli sorun olarak ön plana çıkmıştır. 2003'ten beri Türkiye'nin sınır ötesi harekât için ABD'den onay alması fiilen zorunluluk haline gelmiş ama ABD yeşil ışık yakmaktan ısrarla kaçınmıştı.[63] Türkiye'nin sınırı geçememesi, kendi kamuoyunda hem ABD'ye hem de Erbil'e karşı giderek artan bir rahatsızlık yaratmıştır. Bu rahatsızlığı paylaşan AKP hükümeti, PKK'ya karşı Türk ordusunun operasyonuna izin verilmese de en azından ABD'nin ve/veya Erbil'in Irak'tan PKK'yı çıkarmasını istemiş ama buna da olumlu bir karşılık alamamıştır.[64] 2007 Kasım'ında PKK'nın saldırıları ve Türk kamuo-

---

59 Hale, *Turkey, the US and Iraq*, ss. 140-151.

60 *Zaman*, 05 Aralık 2005, 16 Aralık 2005.

61 *Zaman*, 22 Mayıs 2005.

62 Türk sermayesinin kuzey Irak'taki yatırımları konusunda bkz. Olson, "Relations Among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East, and Iran", ss. 18-23.

63 ABD'li yetkililer Türkiye'nin bu talebine ya doğrudan karşı çıkmış veya bu konuda ikna edilmesi gereken otoritenin Bağdat ve Erbil olduğunu söylemişlerdir. Her iki cevabın hemen ardından, PKK'nın ortak düşman olduğunun altını çizip, sorunu çözmek için karşılıklı istişareye devam edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. ABD'nin ardından başvurulan Iraklı (Kürt kökenli) liderler de PKK'nın Türkiye'deki saldırılarından rahatsız olduklarını ama bir operasyona izin veremeyeceklerini söylemektedirler. Bkz., *Zaman*, 14 Temmuz 2005, 24 Temmuz 2005, 27 Temmuz 2005, 16 Eylül 200.

64 PKK'nın Irak'tan tasfiyesi bir yana, PKK hem kuzey Irak'ta hem de Kerkük ve Bağdat'ta bürolar açmaya başlamıştır. Hatta Bağdat'ta 'Öcalan Kültür Merkezi' açılmıştır (*Zaman*, 31 Temmuz 2005, 12 Temmuz 2006).

yunun buna tepkisi, AKP'nin göğüsleyebileceği sınırı aşınca Erdoğan, ABD'ye rağmen sınır ötesi harekâtı yapacaklarını ilan etti ve bu konuda İran'ın tam desteğini aldı. PKK'ya karşı İran-Türkiye işbirliğinin ilerlediğini görmekten rahatsız olan Bush, Erdoğan'la Washington'da görüşerek, operasyon için onay verdi.[65] Aralık'ta hava saldırılarıyla başlayan operasyondan önce, Erbil'de PKK'nın kentlerdeki bürolarının kapatıldığını açıkladı. Mart 2008'e kadar devam eden Türkiye'nin müdahalesi, PKK'yı kuzey Irak'tan çıkarma amacı taşımayan sınırlı bir harekâttı ama sonuçta Türk kamuoyunda ve Türkiye-ABD ilişkilerinde büyük bir rahatlatma sağladı.[66] ABD bundan böyle Türkiye'nin kuzey Irak'taki PKK üslerine yönelik müdahalelerini meşru müdafaa olarak kabul ettiğini açıklasa da PKK'nın kuzey Irak'taki varlığı sorunu temelde değişmedi. Buna karşılık, Ankara'nın hem Erbil'le hem de Washington'la arasındaki ilişkiler diplomatik açıdan yeni bir evreye girdi. Talabani de Mart'ta Ankara'ya gelerek Türkiye'ye karşı yeni bir üslup kullandıklarını gösterdi.[67] Böylece, Türkiye Irak'ın bütününde ABD'nin BOP çerçevesindeki istekleriyle uyumlu bir şekilde daha uzlaşmacı ve yapıcı bir rol üstlenmeye başlamış, buna karşılık PKK'ya karşı tek taraflı müdahale konusunda da istediği tavizleri elde edebilmiştir.

İran'la İlişkiler

Irak'ın işgali ardından ortaya çıkan kaotik ortam, Ankara ile Tahran'ı (Ankara-Şam kadar parlak olmasa da) giderek daha çok birbirine yaklaştırmaya başlamıştı. Buna rağmen, ikili ilişkilerin 'sıfır sorunlu' hale gelebilmesinin önünde aşılması çok da zor olmayan bazı engeller bulunuyordu.

Bu engellerin ilki ve en kolay aşılabilecek olanı, İran'ın ABD tarafından çevrelenme politikasına maruz kalmasıydı. Bu politikanın bir ayağı ekonomikti ve İran'a hidrokarbür alanında yatırımların engellenmesi girişimleriyle somutlaşmıştı. Diğer ayak ise ülkedeki İslami rejimin değiştirilmesi veya dönüştürülmesini hedefleyen siyasal izolasyondu.

---

65 Bu safhada, Erdoğan açıkça Erbil'i suçlayarak, PKK konusunda hiçbir makamdan onay almaya ihtiyaçları olmadığını söylerken, İran ile Türkiye arasında hem teknik düzeyde, hem de üst düzeyde görüşmelere hız verildi. Türkiye sadece İran'la değil, Bağdat'la da temasını artırdı ve 3 Kasım'da Erdoğan-Maliki-Muttaki zirvesinde konu ele alındı. Muhtemelen bu noktadan sonra ABD durumu kabullenmek zorunda kaldı ve Bush-Erdoğan görüşmesi 6 Kasım'da gerçekleşti (*Zaman*, 22 Ekim 2007-07 Kasım 2007).

66 Ocak'ta Washington'a giden Gül ile Bush operasyonu değerlendirdiler ve PKK'ya karşı Türkiye-ABD işbirliğinin devam edeceğini açıkladılar (*Zaman*, 22 Kasım 2007-17 Ocak 2008).

67 Talabani'nin sona eren Türkiye operasyonu için 'Irak'taki terörle mücadeleye Türkiye'nin verdiği destek' demesi, bu üslup değişiminin çarpıcı örneğidir (*Zaman*, 05 Şubat 2008, 08 Mart 2008).

Türkiye, çevrelemenin ekonomik kısmında büyük gedik açan doğalgaz boru hattı projesini AKP iktidarından önce hayata geçirmişti.[68] Bu boru hattından Türkiye'ye akan doğalgaz iki ülke arası ticaret hacminde İran lehine bir artış yaratmış olması AKP hükümetini bu durumu dengelemek amacıyla İran'a ihracatın artırılması için özel çaba harcamaya zorlamıştır. Bu çaba Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin nasıl en üst seviyeye çıkarılabileceği konusunda iki devletin yoğun mesai yapmasını gerektirdi ve hidrokarbür dışı alanlarda da kolaylıklar sağlanarak, iki ülke ekonomisini birbirine yaklaştırdı.

Çevreleme politikasının siyasal kısmında AKP öncesinde Türkiye'nin belirgin bir yeri vardı. Türkiye, her şeyden önce laik rejimiyle İran'a bir antitez oluşturuyor ve Halkın Mücahitleri Örgütü başta olmak üzere İranlı muhaliflerin ülkesinde faaliyet göstermesine göz yumuyordu. İran'daki rejimin değişmesi gerektiği bizzat cumhurbaşkanları ve başbakanlar düzeyinde defalarca dile getirilmişti. AKP bu durumu değiştirerek Türkiye'yi çevrelemenin siyasal kısmından da çıkardı. Bunu hem İranlı muhaliflere göz yummayarak, hem de İran rejimini bölgede istikrarsızlık unsuru olarak tanımlamayarak yaptı.[69] Hatemi'nin başlattığı medeniyetler diyaloğunu benimseyen Türkiye bu anlayışı 2000'lerde yeniden yorumlayarak, İslam dünyasının demokratikleşmesinin ve bazı Batı değerlerini benimsemesinin zorunluluğunu Dışişleri Bakanı Gül'ün ağzından Tahran'daki İKÖ zirvesinde dile getirdi. Bunun da ötesinde Türkiye, İspanya'yla birlikte BM çatısı altında bu diyaloğu kurumsallaştırdı.[70]

Ağustos 2002'den itibaren ABD, çevreleme politikasının siyasal ayağına İran'ın nükleer programının durdurulması girişimini de ekledi. AKP bu kısımda da çevrelemeye katılmamakla birlikte, ABD'nin BM'de aldıracağı kararlara uyacağını açıkladı ki zaten İran'ın Türkiye'den beklentisi bundan

---

68 Buna ilaveten, Temmuz 2007'de Türkiye'nin, İran'da bir doğalgaz alanını işletmesini ve üreteceği gazı nakletmesini kapsayan, büyük meblağlı yeni bir enerji anlaşması imzalandı. Fakat böylesine büyük bir projeyi Türkiye'nin ABD'nin finansal ve teknolojik desteği olmadan hayata geçirebileceği şüpheli olduğundan; ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü sert tepki vermedi (*Zaman*, 16 Temmuz 2006).

69 Buna rağmen, İran'ın retorikte kalsa da bazı çıkışlarını tolere etmek Türkiye için her zaman kolay olmadı. Örneğin, Ahmedinecad'ın 'İsrail haritadan silinmelidir' açıklaması Batı'da büyük tepki toplarken Türkiye'nin daha zayıf bir tepki vermesinden memnun olmayan İsrail, bu hoşnutsuzluğunu Ankara'ya ileterek, Türkiye'nin de Ahmedinecad karşıtı kampanyaya katılmasını istediğinde, Türkiye İran'a karşı üslubunu sadece biraz daha sertleştirmekten öte bir girişimde bulunmadı (*Zaman*, 31 Ekim 2005-01 Kasım 2005).

70 İlk toplantısını Kasım 2005'te İspanya'da yapan Medeniyetler İttifakı Girişimi daha önce sözü edilen BOP'un araçlarından biri olarak değerlendirilebilir (*Zaman*, 27 Kasım 2005).

daha fazla değildi.[71] Bir süre sonra Türkiye nükleer faaliyetler konusunda İran ile ABD arasında yapıcı bir rol oynayabilecek pozisyona geldiğinde, arabuluculuk rolünden bile bahsedilmeye başlandı ama bu gerçekleşmedi.[72]

Çevrelemeyle ilgili bir diğer konu da İran'ın Ortadoğu'da radikal-Şii unsurlar üzerinden nüfuz alanını genişletmeye başladığı ve Türkiye'nin bunu bir tehdit olarak algılayarak, ılımlı-Sünni unsurlar üzerinde etkinlik kurmaya çalışması gerektiğine dair ABD kaynaklı telkinlerdi. Özellikle Irak'ta İran'ın nüfuzunu yakından gözlemleyen ABD'nin bu yolla yaratmaya çalıştığı İran-Türkiye rekabetiyle AKP ilgilenmedi ve İslam dünyasındaki mezhepsel ayrımcılığın içinde yer alan herhangi bir politika izlemedi.

Sıfır sorunlu ilişkilerin önündeki ikinci ve en önemli engel ise PKK konusuydu. 2003'e gelindiğinde PKK-İran ilişkileri işbirliğinden çatışmaya doğru kaymaya başlamıştı. Bunun tam tersi biçimde, Türkiye'nin ABD'yle arasında, Irak'taki PKK varlığı sorunu giderek derinleşiyordu. Bunun sonucunda İran, PKK'yla olan tüm bağlarını kopardığı gibi, Suriye'nin yaptığı biçimde PKK'yı terörist örgüt olarak niteledi ve bunun da ötesine geçerek PKK'yla doğrudan çatışmaya başladı.[73] Aynı terör örgütüyle mücadele eden İran ile Türkiye arasında işbirliği doğal olarak hızla derinleşti. PKK'ya karşı Suriye-Türkiye-İran bloğu netleşince, Erbil'in ve ABD'nin PKK politikaları Türk kamuoyu nezdinde belirginleşmeye başladı. 2008'e kadar devam eden bu durumdan İran azami biçimde yararlanmaya ve Türkiye'yi en azından bazı konularda ABD yerine kendisini tercih etmeye itecek adımlar atmaya çalıştı.[74]

---

71 İran'ın dosyasının Viyana'dan New York'a gönderilmesi üzerine, İran'ın UAEA temsilcisi, Türkiye'nin olası yaptırımlara uymayacağını umduğunu söyledi ama İran BMGK'den ciddi bir ekonomik yaptırım çıkmayacağını bildiğinden, bu açıklamanın sadece bir temenni olduğu düşünülmelidir (*Zaman*, 09 Mart 2006).

72 ABD'nin İran'a hava saldırısı düzenleme ihtimalinin arttığının düşünüldüğü dönemlerde, Türkiye böyle bir olasılığın gerçekleşmemesi için İran'ı taviz vermesi yönünde devamlı uyardı. Benzer uyarılar Suriye'de sonuç vermiş ve Şam'ın Lübnan politikasını etkilemişti ama İran pozisyonundan geri adım atmadı. Örneğin, Ocak 2006'da ABD'den ciddi mesajlar alan Gül, Muttaki'yi acilen arayıp, 'bir dost' olarak uyarmıştı. Bu tür olaylarda, Türkiye'nin samimi olduğu kabul edilirse, ABD'nin Türkiye'yi kasıtlı olarak yanlış bilgilendirdiği ve bu yolla İran üzerindeki baskısının etkisini artırmayı amaçladığı düşünülebilir (*Zaman*, 07 Ocak 2006).

73 İran'ın PKK'yla çatışması 2004'den önce başlamadı. Ancak çatışmanın başlamasından sonra, Tahran PKK'yı terör örgütü olarak kabul etti. Dolayısıyla, İran'ın PKK konusunda Ankara'nın istediği çizgiye gelmesinde Türkiye'nin etkisi neredeyse hiç olmamış, bu çatışmayı PKK başlatmıştır. 2004 sonrasında İranlı Kürtlerin eylemleri sadece Türkiye'yi hedeflese bile İran buna izin vermemeye başladı. Örneğin, Şubat 2006'da Öcalan'ın yakalanmasının yıldönümü nedeniyle Maku'de İranlı Kürtlerin düzenlediği gösteriye polis müdahale etti ve arbedede iki gösterici öldü (*Zaman*, 20 Şubat 2006, 07 Mayıs 2008).

74 İran, PKK konusunda Türkiye'de oluşan ABD karşıtlığını kullanmak ve derinleştirmek için ABD'yle ilgili bir haberin veya ABD'nin yaptığı bir açıklamanın hemen ardından bir açıklama yaptı. Örneğin, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson 'Türkiye'nin, PKK'ya karşı kuzey

2007 sonundan itibaren ABD'nin ve Erbil'in PKK konusundaki tutumlarındaki olumlu değişiklikle birlikte Türkiye'nin İran'la yaptığı istihbarat paylaşımına ihtiyacı azalırken, İran da PKK'ya karşı kendi ülkesinde askeri açıdan büyük üstünlük sağladı ki bu da İran'ın PKK'dan algıladığı tehdidi azalttı.[75] PKK-İran arasında tüm köprülerin atılıp atılmadığının ve bir gün PKK Irak'tan çıkarılırsa, tekrar İran tarafından topraklarına kabul edilip edilmeyeceğinin cevapları belirsiz olsa da; AKP döneminde PKK unsurunu, Türk-İran ilişkilerinde aşılması gereken bir sorun değil, bir işbirliği alanı olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Sonuçta AKP hükümeti, ABD'nin tüm ısrarlarına rağmen İran'ın çevrelenmesine katılmamakta direnebilmiş ve bu ülkeyle olan ilişkilerini 1979'dan beri en iyi düzeyine çıkarmıştır. ABD'nin Türkiye'yi İran'a karşı Suriye'de olduğu gibi bir "arka kapı" veya "aracı" olarak kullanabildiği de söylenemez. Bu konuda ABD tarafından Türkiye üzerine çok ciddi baskı yapılmamasının en önemli nedeni İran'la ilişkilerin kesilmesinin dış politikadaki en büyük başarısının komşu ülkeler ve İslam dünyasıyla ilişkileri iyileştirmek olduğunu iddia eden AKP iktidarının hem ülke içinde hem de bölgedeki meşruluğunu azaltacağının ABD'li yetkililerce anlaşılması olsa gerek. Dolayısıyla, Suriye gibi İran'la ilişkilerin devam etmesi de Türkiye'nin BOP çerçevesinde bölgede artan etkinliğine engel teşkil etmemiştir.

Bölgeye Ekonomik ve Kültürel Açılım

AKP yönetimindeki Türkiye'nin BOP'ta kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesi ve Ortadoğu'daki siyasal/diplomatik etkinliğinin artmasının bir sonucu olarak bölge ülkeleriyle arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerde gözle görülür bir gelişme yaşanmıştır.

Ekonomik anlamda Türkiye'nin 1990'lı yılların sonundan itibaren bölge ülkeleriyle ilişkilerinde başlayan gelişmenin 2000'li yıllar boyunca hızlanarak devam ettiği gözlemlenmektedir. 1990'ların sonunda, Türkiye'nin komşularıyla arasındaki siyasal sorunların çözümüne dair önemli mesafeler kat etmeye başlaması, bu ülkelerle (İran, Irak, Suriye) ticari ilişkilerin gelişimini tetiklemişti.[76] İlişkilerin gelişimindeki en büyük potansiyel engelse, yeni muhafazakâr ABD yönetiminin yeni Ortadoğu politikası çerçevesinde Suri-

Irak'ta tek taraflı operasyon yapması mantıklı olmaz' demecini verip, Erdoğan'ın tepkisini çektiği gün, İran'ın Ankara Büyükelçisi Devletabadi, 'Türkiye'nin olası kuzey Irak operasyonlarını İran'ın destekleyeceğini' açıkladı (*Zaman*, 18 Temmuz 2006).

75 Mayıs 2008'da PJAK lideri Ehkendi İran tarafında yakalandı. 2009'un başında da PJAK, İran'la askeri mücadeleden vazgeçtiğini açıkladı (*Zaman*, 03 Mayıs 2008, 12 Ocak 2009).

76 Mustafa Aydın and Damla Aras, "Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With Iran, Iraq, and Syria", *Arab Studies Quaretery*, C. XXVII, No. 1-2 (Güz-Kış 2005), ss. 21-43.

ye'ye ve İran'a karşı uyguladığı tecrit politikasına Türkiye'nin de katılması yönünde yaptığı baskıydı.[77] Irak'ın işgali sonrası sürece bakıldığında ABD, Türkiye'nin Suriye ve İran ile kurduğu ekonomik ilişkileri zamanla kabullenmiş; genel anlamda Ortadoğu'ya ekonomik açılımını da bölgeye ilişkin yeni tasarımları bağlamında desteklemiştir.

Bölgeyle gelişen ekonomik ilişkilerin önemli göstergelerinden birisi Serbest Ticaret Anlaşmalarıdır (STA). Türkiye, 2000'li yıllarda birçok Ortadoğu ülkesiyle STA imzalamıştır. Aslında bu anlaşmalar 1995 Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (Barselona Süreci) kapsamında, 2010 yılına kadar Akdeniz havzasında bir Serbest Ticaret Bölgesi oluşturmayı hedefleyen AB'nin girişimiyle imzalanmıştır. Türkiye de Gümrük Birliği'ne dâhil olmanın getirdiği yükümlülükler gereği aynı anlaşmaları ilgili taraflarla tekrarlamıştır. Bu kapsamda, 1997 yılında İsrail, 2004 yılında Fas, Tunus, Filistin, Suriye ve 2005 yılında Mısır'la STA imzalanmıştır.[78] Aynı şekilde, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Umman'dan oluşan Körfez İşbirliği Konseyi ve Lübnan'la da STA müzakereleri sürmektedir.[79] Neredeyse hepsi 2004 yılı ve ertesinde imzalanan STA'lar, söz konusu ülkelerle Türkiye arasındaki ticaret hacminin büyümesine önemli katkıda bulunmuştur.

Türk ihraç ürünleri için Ortadoğu pazarının önemi 2000'li yıllarda giderek artmıştır. Nitekim 2003-2006 arasında Türkiye'nin yurtdışında ulusal düzeyde katılım sağladığı ticaret ve sanayi fuarlarının ortalama %20'si Ortadoğu ülkelerinde gerçekleşmiştir. 2007'de bu oran %24'e, 2008'de %29'a çıkmıştır. 2009'da katılım sağlanacağı açıklanan fuarların da %30'u Ortadoğu ülkelerinde gerçekleşecektir.[80] Bunun dışında, Türkiye'nin ihracatını geliştirmek amacıyla 2003 yılından beri Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın teşvikiyle oluşturulan ticaret heyetlerinin rotasında Ortadoğu ülkeleri yerini almıştır.[81] Ayrıca, Türk firmalarının yabancı ülkelerdeki iş ilişkilerini geliştirmek amacıyla Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi tarafından 2000 yılında Suriye ve Filistin, 2001'de Irak ve İran, 2002'de Lübnan, 2003'te Suudi Arabistan, 2005'te

---

77 Mustafa Aydın and Damla Aras, "Political Conditionality of Economic Relations...", s. 36.

78 Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM), "Serbest Ticaret Anlaşmaları", *http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=341&icerikID=363&dil=TR*, 21 Kasım 2008.

79 *Yeni Şafak*, 04 Eylül 2008; DEİK, "Lübnan Başbakanı ile Türkiye ve Lübnan İlişkileri Görüşüldü", *http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_HaberlerDetay.aspx?hDetId=82&IKID=10*, 21 Kasım 2008.

80 İstatistikler şu kaynaktaki verilerden derlenmiştir: DTM, "Fuarlar ve Heyetler", *http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=1341&icerikID=1455&dil=TR*, 21 Kasım 2008.

81 DTM, "Fuarlar ve Heyetler", *http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=1341&icerikID=1455&dil=TR*, 21 Kasım 2008.

Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri, 2006'da Katar, Kuveyt ve Umman, 2007'de Libya ve İsrail ile Türkiye arasında iş konseyi kurulmuştur.[82]

Tüm bu çabalar sonucunda, mutlak değer bazında Türkiye'nin Ortadoğu ve kuzey Afrika Bölgesi'ne olan ihracatı 2001 yılından itibaren düzenli bir yükseliş göstermiş ve artış hızı olarak genelde AB, kuzey Amerika ve Asya'yı geride bırakmıştır. 2001-2007 arası dönemde %13'le %17 arasında dalgalanan bölgenin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payıysa 2008 Kasım ayı itibariyle %24'e ulaşmıştır. Ayrıca, 2008 Kasım ayında, küresel ekonomik krizin etkisiyle bir önceki yılın Kasım ayına göre Türkiye'nin toplam ihracatı %17 gerilemişken, Ortadoğu ülkelerine yapılan toplam ihracat %6 artmıştır. Son olarak, 2008 yılı Ocak-Kasım döneminde, Birleşik Arap Emirlikleri de yaklaşık 7,6 milyar dolarla İngiltere'nin ardından Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı üçüncü ülke konumuna gelmiştir.[83]

Türkiye ile Ortadoğu arasındaki ekonomik ilişkilerin bir diğer önemli boyutu da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır (DYY). 2003 yılında ülkeye DYY giriş şartlarını kolaylaştıran yasal düzenlemelerin ardından Türkiye, özellikle Körfez sermayesini ülkeye çekmek için çeşitli siyasal girişimlerde bulunulmuştur.[84] 2005 yılına kadar Türkiye'ye fazla ilgi göstermeyen Körfez sermayesi bu yıl %3795 artarak yaklaşık 1,7 milyar dolara ulaşmıştır.[85] Söz konusu yılın Türkiye'nin BOP kapsamında bölgede etkin bir rol oynamak konusunda ABD ile mutabakata vardığı yıla denk gelmesi bir tesadüf olmasa gerek. Bu noktada, 2004-2006 yılları arasında yüksek seyreden petrol fiyatları ile zenginleşen Körfez sermayesinin Türkiye'ye akışının ABD tarafından teşvik edilmiş olduğu söylenebilir.

2001-2007 arasında yurtdışına DYY yapan Türk şirketlerinden Ortadoğu ülkelerine yönelenlerin sayısı mutlak anlamda sürekli artış göstermesine rağmen ihraç edilen sermaye miktarı görece düşük seviyelerde kalmıştır. Oransal olarak, 2001 yılından itibaren her yıl Türk şirketlerinin yaklaşık %10'u Ortadoğu bölgesine yönelmiştir. Bu oran 2007 yılında % 18'e 2008'in ilk yarısında ise %27'ye kadar çıkmıştır. Ortadoğu'ya ihraç edilen Türk ser-

---

82 Mısır ve Ürdün'le 1990'larda iş konseyi kurulmuştu. İş konseyleri hakkında detaylı bilgi için bkz. DEİK, *http://www.deik.org.tr*, 21 Kasım 2008.

83 Söz konusu istatistikler şu kaynakta yer alan verilerden derlenmiştir: DTM, "Dış Ticaret İstatistikleri", *http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR*, 21 Kasım 2008.

84 *http://www.ntvmsnbc.com/news/247622.asp*, 21 Kasım 2008; *Radikal*, 07 Kasım 2005.

85 *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Verileri Bülteni*, Hazine Müsteşarlığı, Kasım 2008, s. 15.

mayesinin toplama oranı ise 2001-2007 arasında %1'le %10 arasında salındıktan sonra 2008'in ilk yarısında 330 milyon dolarla %18'e ulaşmıştır.[86]

Kültürel anlamda da Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin 2000'li yıllarda epey canlandığı görülmektedir. Bunun ilk göstergesi, Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasında imzalanan kültür değişim antlaşmalarıdır. 2001 yılında Yemen, Mısır ve Tunus'la, 2002'de Suriye'yle, 2005'te Filistin'le 2006'da Ürdün, İsrail ve İran'la ve 2007'de Kuveyt'le imzalanan antlaşmalarla kültür, eğitim, turizm gibi alanlarda Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki işbirliği gelişmiştir.[87] Ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ortadoğu ülkelerinde Türkiye'nin tanıtımı için özel kampanyalar yürütmüştür. 2008 yılından itibaren *Gümüş*, *Ihlamurlar Altında* gibi Türk yapımı dizilerinin Arap dünyasında artan popülerliği de gerek Türkiye'nin tanıtımına gerekse kültürel etkileşimin gelişimine farklı bir yolla katkıda bulunmuştur.[88] Bunun farkına varan Kültür ve Turizm Bakanlığı, dizi oyuncusu Tuba Büyüküstün ve Türk dizilerinin yayınlandığı Suudi MBC kanalıyla 2009 yılı tanıtım kampanyası için temasa geçmiştir.[89]

Son olarak, hem kültürel hem de ekonomik ilişkileri ilgilendiren bir alan olarak turizme odaklanmak gerekirse, Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısının 1990'lı yılların ikinci yarısında yaşadığı sürekli düşüşten sonra 2000 yılında %25'lik bir artışla 1 milyonun üzerine çıktığı rahatlıkla görülecektir. İzleyen yıllarda, genelde yükselen bir grafik çizen Ortadoğulu turist sayısı 2005 yılında 2 milyonu aşmıştır. 2007 yılında ise bu rakamın 2,5 milyona yaklaştığı görülmektedir. Bunun 1 milyondan fazlası sadece İran'a aittir. 2007 yılında, Türkiye'ye en çok turist gönderen ülke olan Almanya'dan Türkiye'ye gelen toplam turist sayısının 4 milyon civarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda 1 milyonun da azımsanmaması gereken bir rakam olduğu daha iyi anlaşılabilir.[90] Arap dünyasından Türkiye'ye gelen turist sayısındaki artış bazı Arap yazarlar tarafından İstanbul'un

---

86 Söz konusu istatistikler aşağıdaki kaynakta yer alan verilerden hazırlanmıştır: Hazine Müsteşarlığı, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İstatistikleri," *http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://831679608c6ba2da641258f88362f886*, 21 Kasım 2008.

87 Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Yürürlükte Olan Kültür Anlaşmaları, Kültürel Değişim Programları ve Mutabakat Zaptları," *http://disiliskiler.kulturturizm.gov.tr/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA80988BFAA5E6B09B39AF7D896DAF648*, 21 Kasım 2008.

88 *Zaman*, 27 Mayıs 2008.

89 *Hürriyet*, 26 Kasım 2008; *Milliyet*, 14 Eylül 2008.

90 Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri," *http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAFFDE13C621852F44*, 21 Kasım 2008.

Arap turizminde Beyrut'un yerini aldığı şeklinde yorumlanmıştır.[91] Buna karşılık, Türkiye'den bölgeye giden turist sayısı konusundaki istatistikler daha sınırlıdır. Suriye Turizm Bakanlığı'nın verilerine göre Türkiye'den Suriye'ye giden turist sayısı 2001'de %55'lik bir artışla 281 bine, 2002'de ise

Sonuç Yerine: Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yumuşak Gücü

Şurası açıktır ki, AKP yönetimindeki Türkiye'nin içeride siyasal ve ekonomik anlamda göreli bir istikrarı sağlaması ve Ortadoğu'da da her anlamda daha etkin bir politika izlemesi, bölgedeki Türkiye imgesini olumlu bir şekilde etkilemiştir. Son yıllarda özellikle Arap dünyasında ön plana çıkan üç Türkiye imgesi de bu durumu doğrular niteliktedir: Bunlardan ilki, kökenleri siyasal İslam'a dayanan bir partinin iktidara gelebilmesine izin veren görece gelişkin temsili demokrasi kurumlarına sahip bir Türkiye imgesidir. İkincisi, ciddi bir ekonomik krizi atlatıp, yüksek büyüme rakamları sağlayan, doğrudan yabancı yatırımları ve yaygın ihraç mallarıyla kendine güveni artan bir Türkiye imgesidir. Üçüncüsüyse, AB'yle üyelik müzakerelerine başlayarak medeniyetler çatışması söylemini çürütmede önemli bir adım atmış ve Batı nezdinde İslam dünyasının temsilciliğini yapma potansiyeline sahip bir Türkiye imgesidir.[93]

Türkiye'nin özellikle Arap dünyası için bir "cazibe merkezi" haline gelmesine paralel olarak, Ortadoğu'daki yumuşak gücü üzerine yapılan tartışmalar da literatürde önemli ölçüde artış göstermiştir.[94] Kavram olarak yumuşak güç, bir devletin sahip olduğu kültür, değer ve siyasaların meşrui-

---

91 Muhammed Nureddin, "Turizmde İstanbul Beyrut'un Yerini Aldı", *Zaman*, 23 Ağustos 2005.

92 *Vizarat'ul Siyaha*, "Tatavvur adad'ul qudum hasb al cinsiyya wa assanawaat aam 2000-2007" [2000-2007 Yıllarında Ülkeye Gelenlerin Milliyet ve Yıllara Göre Gelişimi]. *http://www.syriatourism.org/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=2790*, 21 Kasım 2008.

93 Bu konulardaki Arap görüşleri için bkz. Mohamed Sid-Ahmed, "Turkey's new experiment," *Al-Ahram Weekly*, 14-20 Kasım 2002; İbrahim El Beyumi Ganem, "Türk hükümeti ile bizim hükümet," *Zaman*, 03 Kasım 2008; Ganem, "Al ru'eyya al 'arabiyya li turkiya al cedide," ss. 187-189; Nureddin, "Turkiya wa al-'alam al 'arabi 'alaaqaat mahsuba," ss. 183-184; Zeynep Dağı, "Ortadoğu Perspektifinden Türkiye'nin Avrupa Entegrasyonu: 'Öteki'leşme aşılıyor mu?" *AK Partili Yıllar*, der. Zeynep Dağı, Orion, İstanbul, 2006, ss. 167-188.

94 Phar Kim Beng, "Turkey's Potential as a Soft Power, A Call for Conceptual Clarity," *Insight Turkey*, C. X, No. 2 (2008), ss. 21-40; Hakan Altınay, "Turkey's Soft Power: An Unpolished Gem or an Elusive Mirage," *Insight Turkey*, C. X, No. 2 (2008), ss. 55-66; Meliha Benli Altunışık, "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey*, C. X, No. 2 (2008), ss. 41-54; Tarık Oğuzlu, "Soft Power in Turkish Foreign Policy," *Australian Journal of International Affairs*, C. LXI, No. 1 (Mart 2007), ss. 81-97; Bülent Aras, "Turkey between Syria and Israel: Turkey's Rising Soft Power," *SETA Policy Brief*, No. 15 (Mayıs 2005).

yeti sayesinde diğerlerinin istek ve arzularını etkileyerek onların davranışlarını yönlendirebilme yetisidir. Burada devletin değerleriyle bir cazibe merkezi haline gelmesi, diğerlerinin de bu cazibeye kapılarak ona özenmeleri ve en nihayetinde onun çıkarlarına uygun davranışlarda bulunması söz konusudur.[95] Bu kavram, 1980'lerin sonunda ABD hegemonyasının düşüşte olduğu tartışmalarının yapıldığı bir dönemde bu ülkenin küresel gücünün, sahip olduğu "meşru" değerler sayesinde devam ettiğini vurgulamak üzere ortaya atılmıştır.[96]

Türkiye özelinde süregiden yumuşak güç tartışmalarının ayırt edici özelliği, "yumuşak güç"ün artık müzmin "model ülke" kavramının yerine kullanılıyor olmasıdır. Gerçekten de, Türkiye'nin Ortadoğu'daki yumuşak gücünden bahsederken esas olarak ima edilen şey, sahip olduğu değerler ve çeşitli alanlarda kaydettiği başarılarla Türkiye'nin bölgedeki nüfuz ve tahakkümünün artması değildir. Asıl mesele, geçirmekte olduğu neoliberal dönüşüm sayesinde küresel sisteme eklemlenmekte görece başarılı olmuş bir Müslüman ülkeyi (Türkiye) bölgedeki (Ortadoğu) diğer rejimlerin önüne bir ideal tip olarak koyup onları da benzer dönüşümleri geçirmeleri yönünde baskı altına alabilmektir.

Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki dönüşümün büyük ölçüde Türk karar vericilerdeki zihniyet değişiminin bir sonucu olduğu izlenimi yaratılmak için ABD'nin teşvikiyle AKP'li çevrelerce canlandırılan "yumuşak" Yeni-Osmanlıcı söylem de aslında Türkiye "ideal tipi"ni Ortadoğu toplumları ve rejimleri gözünde daha kabul edilebilir, inandırıcı ve meşru kılmak içindir. Dolayısıyla, artık "model ülke" yerine "yumuşak güç" deniyor olması dikkatleri başka yöne çekmemelidir. Burada esas olan şey, Türkiye'nin merkezî ülke yahut bölgesel güç haline gelmesi değil, Türkiye'yle beraber Ortadoğu'nun küresel sisteme eklemlenme yolunda gerekli dönüşümleri geçirmesidir. Bu bağlamda, son dönemde literatürde çok sık karşılaşılan "yumuşak güç" kavramı da Türkiye gibi araçsallaştırılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde ortaya konan "neden Ortadoğu" sorusuna yeniden dönecek olursak, Ortadoğu'daki komşularıyla ilişkileri büyük oranda düzelmiş bir ülke devralan AKP iktidarı, 2003 sonrası konjonktürde ABD'nin BOP kapsamında bölgeyi küresel sisteme eklemleme girişimlerinde tamamlayıcı bir rol oynamayı arzulamış ve bu arzuları ABD tarafından da kabul görmüştür. Bunun sonucunda bölgedeki etkinliği her anlamda artan Türkiye'nin en büyük başarısı bu etkinliğindeki ABD teşvikini Türk ve bölge

---

95 Joseph Nye, "Soft Power and American Foreign Policy," *Political Science Quarterely*, C. CXIX, No. 2 (2004), s. 2. Uluslararası ilişkiler literatüründeki mevcut güç yaklaşımlarına ve bu arada yumuşak güç kavramına eleştirel bir bakış için bkz. Pınar Bilgin ve Berivan Eliş, "Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis," *Insight Turkey*, C. X, No. 2 (2008), ss. 5-21.

96 Beng, "Turkey's Potential as a Soft Power, A Call for Conceptual Clarity," s. 30.

kamuoyuna hissettirmemesi ve komşularıyla (Suriye ve İran) ilişkileri konusunda ABD'nin getirmek istediği kısıtlamalara ayak diretebilmesidir. İşte Türkiye'nin 2000'li yıllarda Ortadoğu'da artan siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliği bu çerçevede okunmalıdır.

Türkiye-AB İlişkilerinin "Möbius"* Şeridi: AKP Reformculuğu ve AB Çokkültürlülüğü

Yrd. Doç. Dr. Özlem Kaygusuz**

Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında içinde bulunduğumuz dönemde, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, bir devlet ile üye olmak istediği çokuluslu, bölgesel bir birlik arasındaki katılım müzakereleri süreci olarak görülebilir. Daha geniş, toplumbilimsel bir anlamda ise, bu ilişkiler, üyelerinden birçoğunun karşı tarafla uzun tarihsel dönemler boyunca farklı düzeylerde ve yoğun ilişkilerde bulunduğu, daha çok kültürü ve kimliği ile muhatabından farklılaşan bir bütünleşme (projesi) ile gelişme ve ilerlemeyi bu birliğin bir parçası olma ile özdeşleştirmiş, bunu temel iç ve dış siyaset çerçevesi olarak benimsemiş bir devlet/toplum arasındaki ilişkiler olarak ele alınabilir. Bu ikinci tercih, Türkiye-AB ilişkilerinin gidişatı ve neden bu kadar sorunlu olduğu üzerine düşünmeye başlarken, daha en başta elbette ki bir farklılık yaratır. Çünkü birincisi, her iki tarafın da birbiri üzerindeki tarihsel ve özellikle son dönemde artan toplumsal ve siyasal etkilerini merkeze alır. Bu etkiler ya da etkileşim, her iki yapının geçirdiği, geçirmekte olduğu dönüşüm üzerine de düşünmemizi olanaklı kılar. Somut olarak vurgulamak gerekirse, Türkiye'nin gelişme ve ilerlemeyi bu birliğin parçası olmakla özdeşleştirdiği

* Möbius şeridi: Matematik, fizik ve felsefede, üç boyut içinde var olduğu halde, aslında iki boyutlu bir yapı olup tek boyutlu olarak algılanan nesne. Uzun dikdörtgen bir şeridin bir ucunun 180 derece döndürülüp diğer ucuna eklenmesi ile elde edilir. Sonu olmayan, açık bir şekilde görünmesine rağmen, farklı boyut algıları yaratan bir döngü gibidir.

** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

uzun modernleşme sürecinin uğradığı ve artık kabullenilmesi gereken değişimi anlamamızı da olanaklı kılar.

İkinci olarak da, bu bakış açısı, yazının ilerleyen bölümlerinde vurgulanmaya çalışılacağı gibi, siyasette ve akademide sıkça rastladığımız "görünen resmin ardındaki gerçekler" indirgemeciliğine düşmeden, bu ilişkilerin gerçek niteliğini, mevcut resmin görünen yüzünden anlamaya ve değerlendirmeye çalışır. Diğer bir deyişle, Türkiye-AB ilişkilerinde temel sorunun ne olduğunu, gözlemleyebildiğimiz ve bilgisine ulaşabildiğimiz olgular üzerinden de değerlendirmek ve nasıl bir karşılıklı tutum değişikliğine gidilmesi gerektiği üzerine daha gerçekçi bir yorum getirmek mümkün olabilir.

Bu çerçevede bu çalışma, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini gerçekleştirdiği kabul edilerek, katılım müzakerelerinin resmen başlayacağı bir tarihin belirlendiği 17 Aralık 2004'ten bugüne, hangi aşamalardan geçip hangi noktaya geldiğini değerlendirmeye çalışacaktır. Somut olarak, son dönemlerde sıkça telaffuz edilen, "AB treninin yavaşlaması", -ki tren aslında önce yavaşlamış, sonra da yavaşlamasına rağmen bir de kaza yapmıştır- ve hatta kimi çevrelere göre de "Bu defterin kapandığı" -ki bu da resmi olarak müzakereler bazı başlıklar dışında devam etmekle birlikte, Kıbrıs konusundaki tıkanıklık yüzünden, fiili olarak ilerleme sağlanmasının artık mümkün olmadığı anlamına gelmektedir- yorumlarının neye dayandığını ele alıp, görünen yüzüyle Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Son Dönem Türkiye-AB İlişkileri: Bir Başlangıç Değerlendirmesi

Söze bir ironi ile başlamak ilginç olabilir. "AB treninin yavaşlaması" ve benzeri yorumlar, ilk AKP hükümetinin, önceki hükümetlerden çok daha hızlı ve kararlı bir şekilde, demokratikleşme yönünde adımlar atmasına atfen yapılan değerlendirmelerdir. Buna göre bu hız kaybedilmiştir. Ancak, ironik olan şudur ki, Türkiye AB yolunda aslında çok uzun zamandan beri ve çok ağır ilerlemektedir. 1963 Ankara Antlaşması'ndan itibaren, Türkiye'nin 1987'de yaptığı resmi üyelik başvurusu, AB'ye, 1995, 2004 ve 2007'de katılan bütün ülkeleri öncelemektedir. Bu haliyle Türkiye sanki AB'nin kurtulamadığı bir sorunu gibidir.[1]

Bu sorunun içinde bulunduğumuz tarihsel dönemdeki biricikliği şudur: Kabul etmek gerekir ki, önceki dönemlerden farklı olarak, bu son dönemde AB, Türkiye'deki siyasal gelişmelerde en etkili aktörlerden biri haline gelmiştir. Türkiye'ye tam üyeliğe adaylık statüsünün verildiği Aralık 1999'dan

---

1 John Redmond, "Turkey and the European Union: Troubled European or European Trouble?", *International Affairs*, 83 (2), 2007, s. 306.

beri, AB üyeliği amacı, teknik açıdan demokratikleşmenin itici gücü olmuştur. Hatta bu etki, mevcut siyasal partilerin hiçbirinin AKP iktidarına etkili bir muhalefet yapamadığı, AB'nin ana muhalefet işlevini gördüğü yorumlarına bile yol açmıştı. Demokratikleşmenin bu şekilde AB'ye endekslenmesinin sakıncalarına değinenler olsa da, özellikle etkili ve hâkim medya, aydın ve düşünürlerin geniş bir kesimi bu özdeşleştirmeye itiraz etmedi ve AKP'ye destek verdi.[2]

Ancak, genel olarak liberaller ve demokratikleşmeyi AB süreci ile doğrudan ilişkilendiren kesimlerin tersine, reform sürecine, hızından dolayı kendinden menkul bir olumluluk atfetmek yerine, daha farklı bir açıdan bakmak da mümkündür. Bu hız aynı zamanda, demokratikleşme yönünde yapılan anayasal ve yasal değişikliklerin, reformları ilgilendiren gruplar ve genel olarak geniş kitlelerce anlaşılmadan, paketlenip paketlenip meclise gönderildiği anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle uzun zamandan beri beklenen ve toplumsal-siyasal yaşamımızı dönüştüreceği umulan bir dizi hukuksal değişiklik, gerçek anlamda toplumsal bir dönüşümün altyapısı olmak üzere, gerçek bir siyasal tartışma süreci yaşanmadan yapılmıştır. Reformların içeriğini sorgulayan ya da eleştiren görüşler hükümetçe "siyaseten" yanıtlanarak reformların hızla yapılıyor olmasının altı çizilmiştir.

Dolayısıyla, denilebilir ki, bu süreç boyunca, Kürt sorunu, türban sorunu, düşünce ve ifade özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, daha özgürlükçü bir anayasa yapılması ve genel olarak insan haklarını ilgilendiren her konuda, demokratikleşmenin kamusal alanda tartışılması, başbakanın toplum liderleri ve aydınlarla yapılan kimi toplantılarda ya da kitleler önünde kullandığı ifadelerle sınırlı kaldı. Başbakan Recep Tayyib Erdoğan, 2005 Ağustosu'nda aydınlar ve toplum liderleri ile görüşüp, ardından Diyarbakır'a giderek, "Kürt Sorunu'ndan" söz ettiği zaman demokratikleşme başladı. Yükselen şiddet ve çatışma dönemlerinde ise, hükümet sözcüsü Cemil Çiçek'in Kürt sorununu terör sorununa indirgeyen ya da TCK'nin 301. maddesi uyarınca açılan davalarda, hem maddeyi savunan hem de; yazar ve aydınları suçlayan sözleriyle karşılaştığımızda da demokratikleşme kesintiye uğramış oldu.[3] Bu arada yasalardaki değişiklikler kimi sorunları çözerken, yeni sorunlar da yarattı. Demokratikleşme ile doğrudan ilişkili kimi "reformlar", Türkiye'de demokrasinin yaşanan değil, bir türlü gerçekleştirilemeyen çünkü

---

[2] Demokratikleşmenin AB üyeliğini sürecine endekslenmesinin sakıncalarını Nuray Mert bu süreç boyunca istikrarlı bir biçimde yazdı. İki farklı örnek için Nuray Mert, "AB Yolları Taşlı", *Radikal*, 7 Ekim 2004; "AB ve Soykırım", *Radikal*, 3 Ekim 2006.

[3] Bu dönemde basının eleştirileri de bu konuda yoğunlaştı. Farklı örnekler için, bkz, Cüneyt Ülsever, "Erdoğan'ın Kürt Politikası Nerede?", *Hürriyet*, 16 Ekim 2005; Derya Sazak, "Pamuk'u Suçlamak", *Milliyet*, 26 Eylül 2006; Murat Belge, "301'in Çelişkileri", *Radikal*, 10 Mart 2007.

bir takım "sakıncaları" olan bir ideal olma durumunu devam ettirdi. Bu durumun en iyi iki örneği, yeni Terörle Mücadele Yasası ve uzun bir bekleyişin ardından TCK'nin 301. maddesinde yapılan değişikliklerdir. TMY, terör suçlarının kapsamını insan haklarını daraltacak şekilde genişletirken, diğer yandan terörle mücadele sürecinde işlenen suçların kovuşturulması ve cezalandırılmasında kimi zafiyetler yaratacak düzenlemeler içerdiği için eleştirildi.[4] 301. madde, her ne kadar, Basın Konseyi'nin önerisi dikkate alınarak hazırlanmış da olsa, yasanın "ruhunun" aynı kaldığı görüldü.[5]

Reform yasalarının uygulanması konusunda da iyimser olmak için çok fazla neden yoktu. Emniyet güçlerinin her türlü kitlesel gösteride şiddet kullanması, gözaltında işkence ve ölüm olaylarının devam etmesi, düşünce ve yazılarından ötürü hakkında dava açılan biliminsanı, yazar ve gazeteci sayısının hâlâ çok yüksek olması birçok veri ve örnekle kanıtlanabilir.[6] Reformların kuşkusuz kimi iyileştirmeler getirmesi söz konusuydu. Ancak, "hızla" yapılmaları, hükümetin uygulama konusunda da aynı hız ve kararlılıkla davrandığı anlamına gelmedi. Reformların uygulanmasıyla ön plana çıkması gereken 2005-2007 dönemi, örneğin düşünce ve ifade özgürlüğü bakımından oldukça olumsuz bir tablo ortaya çıkardı.[7] Türkiye Yayıncılar Birliği'nin, Yayınlama Özgürlüğü 2007 yılı raporu, düşünce ve yayınlama özgürlüğü durumu şöyle özetliyor:

"2006-07 yıllında 43 yazar ve 24 yayınevi yazdıkları ya da yayınladıkları 43 kitaptan dolayı yargılandılar….Yazarlar, gazeteciler ve yayıncılar daha önce düşüncelerini ifade ettikleri için mahkeme kürsüleri ile yüzleşmek zorunda kalırken, bu yıl yargılanmaları sırasında bazı fanatik grupların ideolojik temelli şiddeti ve linç tehdidi ile de karşılaştılar. (Ne yazık ki, düşünceye karşı şiddet dalgası, 19 Ocak 2007 tarihinde gazeteci/yazar Hrant Dink'in katli ile doruk noktasına çıktı.).... Yargıyı etkilemeye yönelik ihbarlar karşı-

---

4 29 Haziran 2006'da meclisten geçen yasa, daha tasarı halindeyken de çok eleştirilmişti. Uluslararası Af Örgütü'nün yasadaki sorunlara dikkat çeken bir raporu için, bkz. Türkiye: Terörle Mücadele Yasası'na İlişkin Geniş Kapsamlı, Keyfi ve Kısıtlayıcı Değişiklik Tasarısı Konusunda Brifing, 12 Haziran 2006.
www.amnesty.org.tr/yeni/index.php?view=article&catid=70&id=524&option=c_content.

5 Eski Yargıtay Başkanı Sami Selçuk, yasanın mecliste tartışıldığı günlerde, bir yazı dizisi ile yeni maddeyi detaylı bir şekilde incelemişti. Dizinin son bölümü ve değerlendirme için bkz. Sami Selçuk, "Türk Ceza Yasası'nın (TCY)'nın 301. maddesi değişti (mi?)-III", *Star*, 6 Mayıs 2008.

6 Bu dönemde AB yetkilileri tarafından eleştirilen, 6 Mart 2005'de, dünya kadınlar gününü kutlamak isteyen sol grupların gösterilerinin oldukça şiddetli bir biçimde bastırılmasını, dönemin dışişleri bakanı Abdullah Gül'ün "yol kazası" olarak değerlendirmesi, 1 Mayıs 2007 ve 1 Mayıs 2008'deki kitlesel gösterilerin yine yoğun şiddetle dağıtılmasını engellemedi.

7 Bu konuda bkz. Bianet, 2007 ve 2008 medya gözlem raporları, www.bianet.org.tr.

sında, Savcılar soruşturmaya gerek olmadığı yolunda daha fazla karar verme "inisiyatifi" göstermeye başlarken, mahkemeler de daha fazla dava düşürme kararı verdiler. 2007 yılının ilk soruşturmasının, akademisyen Taner Akçam hakkında, Ermeni sorunu ile ilgili olarak, yine ideolojik bir grubun şikâyeti ile başlatılması, ancak daha sonra hakkında takipsizlik kararı verilmesi olayın iki yanını da örnekledi. Söz konusu araştırmacı yurtdışındaki konferansları sırasında da tacize uğradı, aşırı milliyetçi internet sitelerinde farklı düşünenlerin isimlerinden oluşan listeler yayınlandı ve bunlara karşı gerek hükümetin gerekse yasal mercilerin hiçbir önleyici tedbir almaması, bu eğilimin aşılmasının, pek o kadar kolay olmayacağının belirtisi sayılmalı." [8]

Sonuç olarak son dönem Türkiye-AB ilişkilerinin genel durumu için şu saptamayı yapmak mümkün görünüyor: AB'ye üyelik sürecinde yapılan "hızlı" reformlar, Türkiye-AB ilişkilerinin genel yavaşlığını ve daha önemlisi Türkiye'nin AKP'li yönetici seçkinlerinin demokratikleşme konusundaki tereddütlerini ortadan kaldırmamıştır. Hatta tam tersine bu hız, bu çalışmada ortaya konmaya çalışılacağı gibi, AB'ye üyelik sürecindeki temel gerilimleri ve sıkıntıların aşılması yönünde tarafların karşılıklı olarak içine girmesi gereken tutum değişikliği ihtiyacını da geri plana atmaya yarayan bir üst söylem görevini görmüştür. Bunu görmek ve anlamak için, yukarıda da vurgulandığı gibi "görünen resmin arkasına" bakmak gerekmemektedir. Bu resme farklı bir açıdan bakmaya çalışmak yeter.

Diğer yandan 2005 ile birlikte, AB de, gerilimli ve belirsizliklerle dolu bir döneme girmişti. Bu dönem, AB süreci içinde esas olarak, 1987 Tek Avrupa senedi ile temelleri atılıp, 1999'da Ekonomik ve Parasal Birliğin uygulanmaya başlanması ile hızlanan II. bütünleşmenin, ekonomik ve toplumsal sonuçlarının ortaya çıktığı bir dönemdi. "2001'de Avrupa'yı iş dünyasının en ucuza ve en kolay iş yapabileceği yer" yapmayı hedefleyen program, 2004'e gelindiğinde, önce Almanya, sonra Fransa ve İtalya olmak üzere, bütünleşmenin çekirdek ülkelerini ekonomik durgunluk ve işsizlik sorunu ile karşı karşıya bırakmıştı.[9] 2005 yılındaki reform çabaları da bir sonuç vermeyince, Euro alanı konusunda çatışan çıkarlar, özellikle para politikalarında kapanma, millileşme baskılarının artmasına yol açtı. 2005 Mayıs ve Haziran aylarında, Fransa ve Hollanda'da, işsizler, sendikalılar, gençler ve orta sınıf, AB'nin bu yolda yürümesine karşı çıktılar ve anayasal antlaşmayı reddettiler. Bu oylamalar, Avrupa'nın teknokrat seçkinlerinin kitleler nezdin-

---

8 Türkiye Yayıncılar Birliği, Düşünce ve İfade Özgürlüğü 2007 Raporu, www.turkyaybir.org.tr/upload/2007%20raporu.doc.

9 Alan Cafruny ve J.Magnus Ryner, *Europe at Bay: In the Shadow of US Hegemony*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 2007, s.3.

deki itibar kaybına ama daha da önemlisi, AB içinde geniş kapsamlı ve sistemik bir temsil krizine işaret etti. Avrupa'nın geleceği ile ilgili oldukça olumsuz ve karamsar birçok senaryonun ortaya atıldığı bu dönemde, kıtanın sağduyulu kesimleri ve entelektüelleri de "milliyetçiliğin geri dönüşüne" dikkat çektiler.[10] Eski AB Komisyonu üyeleri Franz Fischer ve Christian Ortner'in "(böyle giderse) AB'nin kurulmadan yıkılan ilk imparatorluk olabileceği" ifadeleri, parasal birliğin on-yirmi yıl içinde ortadan kalkabileceği yorumlarıyla birlikte, bu krizin herhangi bir kriz olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmış oldu.[11]

AB'nin yapıtaşları olan temel metinlerin hepsinde yer alan, toplumsal dayanışmaya ve sosyal haklara yapılan vurgunun terk edildiği, özünde neoliberal ve Atlantikçi bir metin olarak değerlendirilen anayasal antlaşma, birçok ülkede Türkiye'nin üyeliği ile de ilişkilendirilerek tartışıldı. Fransa, Almanya ve Avusturya'da ön plana çıkan Türkiye karşıtlığı, sadece Fransa Parlamentosu'nda Türkiye'nin katılımına son aşamada referandumla karar verilmesi gibi, engelleyici bir yasal düzenlemeyi çok çok aşan, "kapatılamayacak kültürel farklılıklar" söylemi çerçevesine yerleştirildi.[12] Kültürel farklılık söylemi, farklı konumlardaki AB bürokratlarınca oldukça nüanslı, Türkiye'nin üyeliğine karşı olduklarını açıkça söyleyerek aslında daha ahlaki bir tutum alan Avusturya, Danimarka, Fransa gibi ülkelerin hükümet yetkilile-

---

10 Anthony Giddens ve Ulrich Beck (2005), "Nationalism has now become the enemy of Europe's nations", *The Guardian*, 4 Ekim 2005.

11 Cafruny ve Ryner, *Europe at Bay…*, s.3.

12 Fransa'da, 29 Mayıs 2005'de yapılacak AB Anayasası referandumu öncesi, Türkiye'nin üyeliğine karşı oluşan tepkileri yatıştırmak için, dönemin Cumhurbaşkanı Chirac tarafından önerilen anayasa değişikliği, 28 Şubat 2005'de Fransa Parlamentosu'nda kabul edildi. Buna göre, Fransız Anayasası'nın 88-7 ve 4'üncü maddeleri, "Bir aday ülkenin AB'ye üyeliği ile ilgili anlaşmanın onaylanmasına ilişkin yasanın, Cumhurbaşkanı tarafından referanduma sunulacağı"şeklinde değiştirildi. Ancak bu anayasa değişikliğinin, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin AB üyeliğinin önünde bir engel teşkil etmesi nedeniyle, özellikle bu ülkelerin AB'ye katılması düşüncesinde olan Sarkozy'nin girişimi ile, 22 Temmuz 2008'de bir değişikliğe daha gidildi. Parlamentoda kabul edilen anayasa değişikliği paketinin 33. maddesinde, AB'ye yeni üye olacak ülkeler için doğrudan referanduma gidilmesi şartı korundu. Ancak meclis ve senato üyelerinin beşte üçünün talep etmesi halinde cumhurbaşkanının, söz konusu ülkenin üyeliğinin onaylanmasına parlamentonun onay verip vermeyeceğine karar vermesi koşulu getirildi. Bu değişiklik, Türkiye'nin üyeliğinin doğrudan referanduma götürülemeyebileceği yorumlarına neden olmakla birlikte, aslında sözü edilen diğer ülkelerin katılımlarının referandumlarla engellenmemesi yolunda alınan bir tedbirdi. Kültürel farklılıklar söylemi ise, aslında 17 Aralık 2004'den bu yana çeşitli AB yetkililerinin dile getirdiği, Türkiye'nin katılımının diğer genişlemelerden farklı olacağı yorumlarında ortaya konmaktadır. AB Komisyonu, nüfusu, coğrafyası, ekonomisi, güvenlik ve askeri potansiyeli ve kültürel farklılıkları nedeniyle Türkiye'nin katılımının, AB'nin daha önceki genişlemelerinden farklı olacağını defalarca dile getirmiştir. Haberin adresi için bkz. www.ntvmsnbc.com/news/400676.asp.

rince ise açık bir şekilde sürekli dile getiridi. Diez'e göre, bu dönemde ve genel olarak, Avrupa'da Türkiye'nin üyeliğine karşı olan iki kesim ve fikirden söz edebiliriz. [13] Birincisi, Avrupa sağını temsil eden kesimlerin daha çok kimlik ve değer temelli, dar ve kapalı bir toplulukçuluk anlayışıyla geliştirdikleri karşıtlık söylemidir. İkincisi ise, sağ ve sol, farklı kesimlerce savunulan, Türkiye'nin üyeliği ile AB'nin mevcut düzenini korumanın teknik olarak mümkün olamayacağı fikrine dayalı karşıtlık söylemidir. Müzakerelerin resmen başlanmasının öncesinde, özellikle 2005'de artan ve 2006'da etkisini devam ettiren bu söylemler, bir görüşe göre hem AKP'nin reformlar konusundaki istekliliğini azaltmış, hem de Türkiye'de kamuoyunun AB üyeliğini sorgulamaya başlamasına neden olmuştur.[14] Bu ikinci tespit, birçok kamuoyu yoklamasıyla kanıtlanabilir, açık bir veriyken, birincisi için aynı şeyi söylemek pek mümkün görünmüyor. Gerçekten AKP'nin reformlar ve uygulamaları konusundaki kararlılığının azalması, Avrupa'daki Türkiye karşıtlığının bir sonucu mudur?

AB-Türkiye ilişkilerinde özellikle reformlarda yavaşlama, duraklama, AKP açısından ilişkilerin ikinci plana atılması, AB treninin durduğu vb yorumlarının, müzakerelerin resmen başlamasından oldukça kısa bir süre sonra ortaya çıktığını görüyoruz.[15] Ancak ilişkilerdeki temel gerilim noktası reformların yavaşlaması olarak ortaya konmadı. Gelinen son noktada, AB ile ilişkilerin gerilim konusu Kıbrıs olarak görünmektedir. Çünkü Türkiye, 3 Ekim 2005'de müzakerelere başlayabilmek için, Gümrük Birliği'ni Mayıs 2004'de birliğe katılan yeni ülkeleri kapsayacak şekilde genişleten ve 1963 Ankara Antlaşması'na eklenmek üzere hazırlanan Ek Protokolü 30 Temmuz 2005 tarihinde imzalamış; ancak imzalı metni, protokolü imzalamasının Güney Kıbrıs'ı tanıdığı anlamına gelmeyeceğini belirten bir bildirge ile birlikte göndermişti. Bunun ardından da 21 Eylül 2005'de AB Komisyonu, daha bu aşamada tutumunu açıklıkla ortaya koymuş ve gümrük birliğinin Güney Kıbrıs ile ilgili olarak uygulanmamasının müzakerelerin askıya alınması durumunu yaratabileceğini açıklamıştı. Bu noktadan bakıldığında, Gümrük Birliği ile ilgili konulardaki müzakereler başladığında, sürecin tıkanacağı

---

[13] Thomas Diez, "Expanding Europe: The Ethics of EU-Turkey Relations", *Ethics and International Affairs"*, Cilt:21, No:4, 2007, s.416-418.

[14] Marcie J. Patton, "AKP Reform Fatigue in Turkey: What has happened to the EU Process?", *Mediterranean Politics*, Cilt: 12, No: 3, 2007, s.344-347.

[15] Basında bu benzetmeyi en çok kullanan yazarlardan biri Erdal Güven'di. Bkz. Erdal Güven, "Reform Yorgunluğu", *Radikal*, 14 Nisan 2006; Erdal Güven, "Geliyorum Diyen Kaza", *Radikal*, 26 mayıs 2006. AB yetkililerince reformlarda yavaşlama, duraklama gibi ifadelerin kullanılması ise, müzakerelerin başlamasından sekiz ay sonra, 2006 Mayısı'nda yapılan Karma Parlamento Toplantısı sırasında ve sonrasında oldu. İlgili haberler için, bkz., "Lagendijk'ten seçim uyarısı", *Milliyet*, 4 Mayıs 2006; "AB Karnesinde üç kırık not", *Radikal*, 5 Mayıs 2006; "Düzelin, yoksa sorun çıkar", *Milliyet*, 4 Eylül 2006.

aslında baştan belliydi.[16] Buna rağmen 3 Ekim 2005'de AB Dışişleri Bakanlarının oluşturduğu Konsey, müzakere çerçevesine son şeklini vererek müzakerelerin başlaması kararını aldı.

Peki, bu denli açık bir gerilim ortada iken, tren benzetmesini kullanmaya devam edecek olursak, yaklaşan kaza ya da trenin ilerlediği rayda kazaya neden olabilecek bir hasar oluştuğu baştan belli iken, neden hem trenin makinisti hem de varış istasyonundaki teknik ekip, trenin bu rayda devam etmesine seyirci kaldılar? Bu durum iyimser bir yorumla, siyasetten ve diplomasiden umudu kesmemek ve süreci devam ettirme kararlılığı ile açıklanabilir. Ya da belki resme yakından bakacak olursak, daha gerçekçi bir yaklaşımla, bu bir tercih olabilir. Eğer bu bir tercih ise, bu tercihin hem AB siyaseti, yani Türkiye'nin üyeliği meselesi özelinde AB içinde devam eden siyaset, hem de Türkiye siyaseti, diğer bir deyişle AKP'nin AB politikasını iç siyasette nasıl değerlendirdiğini mutlaka çözmek gerekir. Neden bu tercih yapılmıştır?

Bu soruya verilebilecek en kısa yanıt şudur ve bu çalışmanın da vurgulamak istediği noktadır. Çünkü bu kriz her iki tarafça da istenmiştir. Bu kriz, AB-Türkiye ilişkilerindeki -eğer ilişkiler bu yazının en başında belirtildiği gibi, daha geniş bir bakış açısıyla ele alınacak olunursa- çok sayıda ve kökleri daha derinlerde yatan, her iki taraftaki mevcut iktidar sahiplerinin çözmek için somut bir projele üretmedikleri sorun ve gerilimleri örtme işlevini, her iki taraf için de başarıyla yerine getirmektedir. Bu gerilimlerin üstünün örtülmesi de her iki tarafı, Türkiye'nin üyeliği meselesi özelinde netleşen ama daha genel bir "Avrupa'nın ve bölgenin geleceği" sorunsalı içinde daha bilinçli ve etik bir sorumluluk alma zorunluluğundan kurtarmaktadır. [17] Böylece ilişkiler koyu bir siyasi pazarlık havası içinde, ancak derinlerdeki sorunlar tartışılmadan, "siyaseten" yürütülmektedir.

Bu noktada gerekli olan, hem AKP hükümetinin (ya da 2015'e dek süreceği öngörülen müzakere sürecinde kurulacak başka bir hükümetin) hem de AB resmi organlarının, ilişkileri üyelik sürecinin gerekliliklerine sıkıştırarak bu sorunları -belki de çözülemez olduklarını düşündükleri için- görmezden gelme tutumunu terk etmeleri ve esas sorunları ele almalarıdır. Diğer bir deyişle, gerekli olan bu hasarlı rayda devam etme yerine, treni bu raydan

---

[16] Aslında bu aşamadan önce de tıkanıklığın bu noktada ortaya çıkacağının bilindiğini iddia etmek mümkün. Çünkü bu konu Aralık 2004'de müzakerelere başlanması için tarih alınmaya çalışılan AB zirvesinde de temel pazarlık konusuydu ve bu konunun kamuoyundan adeta saklandığını bazı köşe yazarları dile getirmişlerdi. Bkz. İsmet Berkan, "Gerçekleri Bilelim", *Radikal*, 19 Aralık 2004; Sedat Ergin, "AB kararında düşündürücü unsurlar", *Hürriyet*, 19 Aralık 2004.

[17] Türkiye ile ilişkilerin etik sorunlarının değerlendirildiği ve özellikle AB'nin mevcut politika ve söylemlerinin etik açıdan bir eleştirisi için bkz. Diez, "Expanding Europe...".

çıkarmak ve makas değiştirerek daha sağlıklı bir yoldan aynı hedefe ulaşmaya çalışmaktır. Bu da elbette öncelikle bir karşılıklı tutum değişikliğini gerektirir. Bu son noktayı, çalışmanın sonuç bölümünde biraz daha detaylı bir şekilde ele almak üzere, öncelikle 2005'den bu yana Türkiye-AB ilişkilerindeki "esas" sorunların nasıl kendini gösterdiğini ve bunların çözümü yönünde nasıl hareketsiz kalındığını ortaya koymak gerekir. Bu esas sorun alanları ise, türban sorunu, laiklik tanımı ve demokratikleşme ile ilgili diğer konularda düğümlenen kültürel farklılık ve bu farklılığın Avrupa siyasetinin farklı kesimlerindeki geniş çevreler için Türkiye'nin katılımında tanımlayıcı çerçeve olmasıdır.[18]

2005: Buruk Başlangıç

Geçtiğimiz dört yılda, bu temel sorun alanlarında neler oldu? 17 Aralık 2004'deki AB zirvesinde, katılım müzakerelerine başlanması için 3 Ekim 2005 tarihinin belirlenmesi, AKP için bir iktidar projesi olan AB üyeliğinde kuşkusuz bir dönüm noktasıydı. Buradaki "iktidar projesi" tanımından kastedilen şudur: AKP, AB üyeliği yolundaki kararlılığının, ülke içinde geniş kitlelerin ve dış dünyada da başta ABD olmak üzere, Batılı büyük devletlerin desteğini almak için şart olduğunu görmüştü. İslamcı- Milli Görüşçü-Muhafazakâr kökenlerine rağmen, bu desteği elde etmek ve Batı tipi liberal demokratik modeli tam olarak benimsediğini kanıtlamak için, AB üyeliğini iktidar olma yolunda kendisine siyasal izlek olarak tanımlamıştı. Bu nedenle de, 17 Aralık 2004'deki karar, bütün sorunlarına rağmen AKP için tam anlamıyla bir başarıydı. Dolayısıyla bu zirvede özellikle Kıbrıs sorununda gelinen nokta, medya ve siyaset çevrelerinde çok da sorgulanmadı.[19]

Ancak, aslında Annan Planı'nın Güney Kıbrıs'ta reddedilmesinin ardından oldukça sıkıntılı bir durum oluşmuştu. Türkiye'nin üzerine düşeni yapmış olduğu belirtilmekle birlikte, referandumun ardından somut bir eylemde bulunulmadı. Çünkü 2005 yılında AB siyaseti, Avrupa Anayasası'nın geleceği gibi son derece önemli bir konuya kilitlenmişti. Tek tek kimi AB ülkeleri, Türkiye'nin üyeliği ve Kıbrıs ile ilgili olumlu açıklamalarda bulunsalar da, genel olarak bir hareketsizlik ve sessizlik hâkimdi. Bu sessizlik, 13 Haziran 2005'de Lüksemburg'da toplanan AB Konseyi toplantısında bozuldu. AB Dışişleri Bakanları, Ankara Antlaşması'nı Güney Kıbrıs'ı da kapsayacak şekilde genişleten protokolü onayladı. Türkiye de imza aşama-

---

[18] Türkiye'nin üyelik sürecinde Avrupa'da canlanan kültürel-özcü siyasetlerin bir yorumu için bkz. Meyda Yeğenoğlu, "Avrupa Kimliği'nin İdeolojik Arkaplanı", *Doğu-Batı*, Sayı:15, 2005, ss. 90-101.

[19] Bu durumun istinaları için, bkz. Berkan, "Gerçekleri…" ; Ergin, "AB kararında…".

sında yayımlayacağı bir bildirge ile, bu protokolde "Kıbrıs Cumhuriyeti" olarak yer alan Rum yönetimini tanımadığını ilan edeceğini bildirdi. AB'nin, 21 Eylül'deki Konsey toplantısında da, karşı bir bildirgeyle, Gümrük Birliği'nin uygulamasının 2006 yılında değerlendireceği, "müzakerelerin seyrinin bu değerlendirmeden etkileneceği" belirtilmişti. Yani resmin görünen yüzünde açık bir şekilde bir kriz vardı. Dolayısıyla, tekrar vurgulamak gerekirse, müzakereler henüz resmen başlamadan, Avrupa Anayasası'nın üye ülkelerin parlamentolarında ya da referandumlarda oylanması sürecinin damgasını vurduğu 2005 yılı içinde, Ek Protokol konusundaki sorunun gideceği son nokta belli olmuştu.

Ancak aynı yıl, Kıbrıs dışındaki başka bazı gelişmeler de, özellikle AKP çevrelerinde ve tabanında rahatsızlık yarattı. Bunlardan birincisi, Mayıs başında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) temyiz kurumu niteliğindeki Büyük Dairesi'nin, Abdullah Öcalan'ın avukatlarının yaptığı başvuruyla ilgili olarak, "adil yargılanma hakkının ihlal edildiği" yolundaki I. Mahkeme görüşünü teyit etmesidir. Bu konuda hükümet çevreleri fazla bir yorum yapmamakla birlikte, örneğin o dönem Yeni Şafak'da yazan Mustafa Karaalioğlu hükümete şu tavsiyede bulunuyordu:

"Her kesimden insanı, kurumu ve siyasi partileri bir şekilde mutlaka ilgilendirecek bu karar büyük ihtimalle Abdullah Öcalan'ın "adil yargılama hakkının ihlali" üzerinden verilecek ve doğal olarak bu da Türkiye'nin kucağına ateşten bir topun bırakılması sonucunu doğuracaktır. Zaten, aylar öncesinden de büyük bir gürültü kopmuştur....Türkiye'nin önündeki gerçekçi seçeneklerden birincisi, itiraz yollarını kullandıktan sonra kararı nihai olarak görüşecek Bakanlar Komitesi üzerinde baskı kurmaktır….Bu da yapılamazsa, yani yerel mahkemenin yeniden yargılamayı uygun görmesi durumunda ise, bütün dünyayı tatmin edecek dürüst bir yargılamayı hızla tamamlamaktır…..Hangi seçenek denenirse denensin yapılmaması gerekenler; kararın politikleştirilmesi ve Türkiye sanki bir adada tek başına yaşayan bir ülkeymiş zannıyla Avrupa'ya posta koymaya kalkışılmasıdır."[20]

Hükümete yakın medyanın bu tutumuna paralel olarak, AKP'nin de, bu konunun bir gerilim konusu olarak ön plana çıkmaması yönünde yoğun çaba göstermesi dikkat çekicidir. Karar ile ilgili olarak, AKP Genel Başkan yardımcısı Dengir Mir Mehmet Fırat'ın şu sözleri, AKP tabanına yönelik olması çok muhtemel sözlerdir:

"Hayretle şunu izliyoruz ki bu davanın sonucu ve bu dava sanki AK Parti'ye karşı açılmış ve iç siyasi malzeme yapılması gereken bir olaymış gibi maalesef bir tartışma ortamı yaratılıyor. AİHM'de Türkiye ile ilgili yüzlerce binlerce dava var ve hepsi Türkiye Cumhuriyeti devleti aleyhine açıl-

---

20 Mustafa Karaalioğlu, "Öcalan Kararı ve Türkiye'nin Yolları", *Yeni Şafak*, 12 Mayıs 2005.

mıştır. Eğer AİHM aleyhte bir karar vermişse, bu bugüne kadar AK Parti'nin aleyhinde verilmiş bir karar olarak adlandırılmamışsa, AİHM'nin Öcalan'la ilgili vereceği karar yargısal karardır. Bunun muhatabı da Türk adli mercileridir." [21]

Bu ifadeler, açık bir şekilde AKP'nin bu karardan kendisini soyutlamaya çalıştığını göstermektedir. Burada amaç, muhalefetin -özellikle MHP'nin-, yeniden yargılama kararının AKP tabanında ve milliyetçi-muhafazakâr çevrelerde yarattığı rahatsızlığın üzerine gitmesini engellemektir. Parti ileri gelenlerinin bu rahatsızlığı gidermeye çalışması anlaşılabilir. Ancak AKP'yi karardan soyutlama çabası, bu rahatsızlığın önemsendiğinin ve yarattığı etkinin de büyük olduğunun göstergesidir.

2005 yılında, AKP-AB ilişkilerinde, ciddi bir rahatsızlık yaratmasına rağmen, benzer bir tutumla üstü örtülen daha önemli bir gelişme ise, yine bir AİHM kararıdır. Bu kararda AİHM'nin Büyük Dairesi, üniversitede başörtüsü takma yasağı nedeni ile eğitim hakkının engellendiği ve dini özgürlüklerinin kısıtlandığını öne süren Leyla Şahin tarafından açılan davaya ilişkin temyiz başvurusunda, nihai karar olarak, başörtüsü yasağının hukuka aykırı olmadığına hükmetmişti. 10 Kasım 2005 tarihli bu karar, türban sorununda artık geri dönülemeyecek bir noktaya da gelinmesi demekti. Bu kararın gerek parti içinde, gerekse parti tabanında yarattığı rahatsızlık büyük oldu. Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 13 Kasım 2005'de, Danimarka'da yaptığı konuşmada AİHM'nin kararını sert bir dille eleştirerek, AİHM'nin bu konuda karar veremeyeceğini söylemesi, muhafazakâr kesimin hassasiyetini ön plana çıkarma çabasıydı. [22] Ancak diğer bir yönüyle de, kararı bu denli sert bir üslupla eleştirmesi, benzer bir şekilde yine bu olumsuzluktan partiyi ve kendisini soyutlama çabası olarak okunabilir. Çünkü hem AKP hem de başbakanın kendisi, gerek türban kararının alınışı aşamasındaki seyirci tutumları, gerekse genel olarak AKP'nin tabanının özellikle türban ve İmam-Hatip mezunlarının üniversiteye girişlerinin sınırlanması ile ilgili konularda beklenen politikaları üretip uygulamamaları nedeniyle, AKP'ye yakın olmayan çevrelerce bile yoğun bir şekilde eleştirilmekteydi. AKP tabanındaki sıkıntıyı ve hükümetin "türban siyasetini", diğer bir deyişle türban sorununu iç siyasette nasıl kullandığını, *Hürriyet* gazetesinde Cüneyt Ülsever şöyle değerlendirmekteydi:[23]

---

21 İlgili haber için bkz. *Yeni Şafak*, 12 Mayıs 2005.

22 Bu konuşmada başbakan Erdoğan, sonradan yanlış anlaşıldığı tartışılsa da, bu tür bir kararı, AİHM'nin değil, İslam Uleması'nın verebileceğini söylemişti. İlgili haber için bkz. "Erdoğan Doktrini", *Milliyet*, 16 Kasım 2005.

23 *Hürriyet*, 14 Şubat 2006.

"AKP, AB'den tarih alarak, 17 Aralık 2004'te ulusal ve uluslararası arenada meşruiyetini kazandı ve müzakereleri de başlatarak 3 Ekim 2005'te bu meşruiyeti pekiştirdi. Ancak, aynı AKP kendi tabanına yönelik siyaset üretiminde devamlı tekliyor. Tabana yönelik siyasette tekleme, her geçen gün daha fazla belirgin hale geliyor. …Taban, dini hassasiyetine 28 Şubat döneminde büyük sekte vurulduğuna ve AKP'yi iktidar yaparken bu alanda yolunu açacağına inanıyordu. Hükümetten hem türbana, hem de İmam-Hatiplere üniversite yolunu açması bekleniyordu. Hükümet 3 yıllık iktidarı döneminde değil bu yolları açmak, daha beter tıkadı. Hatta bilerek ve kasıtlı tıkadı! Hükümet, Leyla Şahin'in AİHM'ye "türbanla üniversiteye giremediği" için yaptığı başvurunun reddedileceğini başından beri biliyordu. O kadar iyi biliyordu ki, Abdullah Gül'ün hanımı kendi şikayetini geri çekmişti, Fazilet Partisi hakkında verilen karar zaten bir emsaldi ve nihayet AİHM'nin diğer dinlerle ilgili daha evvel aldığı benzer kararlar vardı. Bütün bunlara rağmen Leyla Şahin, davasında ısrarcı olması için kışkırtıldı! Neden? AKP "türban meselesi"nin çözülmesi için gayret sarf etmek istemiyor, bu uğurda statükoyla çatışmayı göze alamıyor da ondan. AKP türban meselesinin, çözülmek yerine mesele olarak kalmasını, tabanda delik açılması pahasına tercih ediyor!"

Kararın siyasi niteliğinin vurgulandığı, AKP tabanında ciddi sıkıntı yarattığı ve aynı zamanda Abdullah Gül, Bülent Arınç ve bizzat başbakan tarafından sert bir şekilde eleştirildiği, diğer bir deyişle Avrupa siyasal ve kültürel kimliğinin en temel ifadesi ve kurumu olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile bir çatışma ile görüntüsünün ortaya çıktığı aynı günlerde, Türkiye-AB ilişkileri normal siyasal seyrinde devam etti. Diğer bir deyişle bu konu, sanki ilişkilerin dışında bir konuydu ve süreci hiç etkilemedi. 2005 yılı, 23 Kasım'daki Türkiye-AB Karma Parlamento toplantısı ve 28-29 Kasım'daki Karma İstişare toplantısında ifade özgürlüğü, kadın hakları, azınlık hakları, işkence ve kötü muameleyle mücadele, sendikal haklar, dini özgürlükler vb. konularında karşılıklı görüşlerin ortaya konulması ile sona erdi.

Burada vurgulamak gerekir ki, 2005 yılı, Türkiye-AB ya da AKP-AB ilişkilerini soğutan bu iki önemli olayın yanı sıra, genel olarak oldukça gerilimli bir yıl olmuştu. İleriki dönemlerde giderek artacak olan bu gerilimli hava, AKP hükümetinin yoğun bir gayretle, son aşamada Avusturya dönem başkanlığının Güney Kıbrıs'ın tanınmasını müzakerelere başlanması için bir koşul haline getirilmesi çabalarını da aşarak müzakereleri başlatması ile de ortadan kaldırılamadı. Müzakere çerçeve belgesinde, sürecin ucunun açık olduğu, AB'nin hazım kapasitesinin ve Türkiye'ye yönelik kimi kalıcı kısıtlamaların söz konusu olabileceğinin vurgulanması, AB içinde birçok ülkenin Türkiye'ye yönelik kaygılarını gösteren önemli ifadeler oldu. AB'nin adeta

geleceğinin oylandığı anayasa oylamaları ve referandumlarda Türkiye karşıtlığı, Avrupa içindeki farklı siyasal kesimlerin anayasaya karşıtlıklarında bir malzeme olarak da kullanıldı. Fransa, Türkiye'nin üyeliğine son aşamada bir referandumla karar verilmesini bir anayasa değişikliği yaparak kesinleştirdi. Bu ortamda AB ile müzakereler, hükümetin yarattığı başarı/diplomatik zafer yanılsaması içinde başladıysa da, gerçekte birbiri ile uzlaşması ve birbirini anlaması oldukça zor görünen iki tarafın buruk bir el sıkışması ile başlamış oldu.

2006: Gerilimlerin Netleşmesi, Reformlarda Yavaşlama ve Kıbrıs Kazası

2005 yılı, Türkiye'de siyasal olarak partisini iktidarda gören geniş bir milliyetçi-muhafazakâr kesimin yani AKP tabanının rahatsızlık duyduğu, partisinin kendisine siyasal hedef olarak belirlediği AB ve genel olarak Avrupa kimliği ve siyasal kültürü ile ayrışma noktalarının ortaya çıkmasına rağmen, AB ile resmi düzeydeki ilişkilerin ilerlediği ve sonunda da katılım müzakerelerine başlama hedefinin gerçekleştirildiği bir yıl oldu. 2006 ise bu gerilim noktalarının, hem bu rahatsız kesimlerin, hem de AB'nde Türkiye'nin üyeliğine kuşku ile yaklaşan kesimlerin, karşılıklı olarak konumlarını netleştirmelerine sahne oldu.

Ancak, bu gerilim noktaları, yine aynı şekilde Kıbrıs konusundaki sıkıntıların ön plana çıkması/çıkarılması ile geri planda kalmaya devam etti. 2006 Ocak ayında, Türkiye, İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw'un KKTC ziyareti öncesinde, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a bir Kıbrıs Planı sundu ve limanların ve havaalanlarının Rum yönetimi uçak ve gemilerine açılması karşılığında KKTC'ye uygulanan izolasyonların kaldırılmasını istedi. Bu dönemde Kıbrıs konusundaki sıkıntı aşikâr olmakla beraber kamuoyunda yaratılan hava, AKP'nin Annan Planı'nın referandumu ardından AB'den somut bir beklentisi olduğu ve bunun için uğraşmakta olduğu idi.[24]

Türkiye-AB ilişkilerindeki "esas" gerilim konularından bir diğeri, düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilgili olarak 301. maddede yapılması gereken değişiklik ya da "Türklüğe hakaret" meselesinin yeniden düzenlenmesi konusu, hükümetin bu konuyu önemsizleştirme eğilimi ile geri planda kaldı. Hükümet, 12 Nisan 2006'da 9. reform paketini açıkladı. Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, paketi açıklarken, TCK'nin 301. maddesi ile ilgili bir değişikliğe gerek görmediklerini ifade ediyordu. Gerekçe olarak da açılan onca davaya karşı, yargıçların doğru kararlar verdiklerini, bu davalardan

[24] Bu planla ilgili bir yorum için bkz. Sami Kohen, "Plan bizden, eylem onlardan", *Milliyet*, 28 Ocak 2006.

çok azında mahkûmiyet kararı çıktığını belirtiyordu.[25] Bu ilginç açıklama, doğrudan 301. madde ya da ceza yasasının başka maddelerine istinaden açılan ve düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırlayan davalarda, 157 gazeteci, aydın, yazar, çevirmen ve insan hakları eylemcisinin yargıç önüne çıktığı, yazar ve yayımcıların arasında mahkûmiyet alanların da olduğu gerçeğini ortadan kaldırmıyordu. [26] Hükümetin bu "değişikliğe gerek yok" tavrı da zaten düşünce ve ifade özgürlüğü davalarının 2006'da adeta patlama yapmasına neden oldu. [27]

Diğer yandan, Güneydoğu'da artan şiddete bir tedbir olarak, hükümet bir de terörle mücadele yasa tasarısı hazırladı. Bu yasa özellikle düşünce ve ifade özgürlüğünü hedef alan birçok düzenlemeyi içermesi bakımından sorunluydu. Yasa, terörle mücadele ederken suç işleyen devlet görevlilerinin suçları ne olursa olsun tutuksuz yargılanmaları, birçok maddenin düşünce özgürlüğünü kısıtlamaya dönük bir yoruma açık olması, nispi terör suçlarının kapsamını çok genişletmesi gibi yönlerden eleştirildi.[28] Ancak en kötüsü, bu dönemdeki çok sayıda "Türklüğe hakaret" davasında, aşırı milliyetçi kimi kesimlerin, toplumsal çatışmayı ve şiddeti körükleyici tutumlarına karşı, hükümetin ciddi bir tedbir almamasıydı. [29]

Arka arkaya çeşitli başlıklarda tarama sürecinin başlatılması ve resmi toplantılar seyrinde devam eden Türkiye-AB ilişkilerinde ise 2006 yılının

---

[25] Bkz, "AB'ye uyum hızlanıyor" başlıklı haber, *Radikal*, 13 Nisan 2006.

[26] Türkiye Yayıncılar Birliği, Yayınlama Özgürlüğü Raporu, 2007.

[27] BIA Medya Gözlem Masası verilerine göre, 2006 yılında 293 yazar, yayıncı, gazeteci, aydın, çevirmen ve insan hakları eylemcisi düşüncelerini ifade ettikleri ya da bunları yayınladıkları, tercüme ettikleri için hakim önüne çıktılar. Bu sayı bir önceki yıl 157 idi. Yazar Orhan Pamuk'a karşı, 301. madde temelli olarak açılan dava düşürülürken, Perihan Maden, Elif Şafak, İpek Çalışlar, İbrahim Kabaoğlu, Baskın Oran davaları da beraatle sonuçlandı. Yine saygın bir akademisyen olan 93 yaşındaki Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ hakkında TCK'nin 216 ve 218. maddelerini ihlal ettiği, yani "halkı birbirine karşı kışkırttığı" gerekçesiyle açılan davanın da beraat ile bitmesi yılın olumlu gelişmelerinden biri idi. Gazeteci Ali Kırca, Ertuğrul Mavioğlu, İlhan Selçuk, Rahmi Yıldırım, Mazlum Der Urfa Şubesi başkanı Şehmus Gülek ve avukat Hasip Kaplan da beraat edenler arasında idi. Ancak Hrant Dink, Aziz Özer, Erol Özkoray, Mustafa Balbay, Emin Karaca, Zülküf Kışanak, Erkan Atay, Emine Şenlikoğlu, Erol Özkoray, Mehmet Şevki Eygi, Abdurrahman Dilipak, insan hakları savunucusu Eren Keskin, "Çağrı" dergisi editörü Aziz Özer ile yayıncı Fatih Taş, Mehmet Ali Varış ve Ahmet Önal mahkum oldular ve adları "düşünce suçluları" listesine eklendi. 2006'daki toplam dava sayısı ise, 2007'ye sarkanlar dışında 835 olarak veriliyor. Bkz. Bianet, Medya Gözlem Raporu, 2007, www.bianet.org.tr.

[28] Bkz, Galatasaray Üniversitesi, Ceza Hukuku Öğretim Üyesi Ümit Kabasakal ile Neşe Düzel'in yaptığı röportaj, *Radikal*, 24 Nisan 2006.

[29] Hrant Dink, hakkında 301. maddeye istinaden açılan dava boyunca bu kesimlerce açıkça tehdit edildi ve 19 Ocak 2007'de gazetesinin önünde öldürüldü. Halen devam eden dava sürecinde, herhalde en çok açıklığa kavuşan konu ise, bu cinayetin neredeyse göz göre göre işlendiği oldu.

Mayıs ayı bir dönüm noktası oldu. 3-4 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirilen AB-Türkiye Karma Parlamento toplantısı ve ardından yapılan açıklamalar, AKP hükümetine adeta şok yaşattı. Birçok konudaki görüş ayrılıklarının net bir şekilde ortaya çıktığı bu toplantıda ve sonrasında, AB'li yetkililer açık bir şekilde reformların yavaşladığını, Türkiye'nin hız kestiğini ifade etmeye başladılar. KPK toplantısı, AKP'ye, hepsi doğrudan demokratikleşme ile ilgili konularda çok net ve keskin bir şekilde ilişkilerdeki "gerilim ve çatışma" noktalarının iletilmesi bakımından önemlidir. İlk olarak, Yargıtay'ın Hrant Dink'e verilen cezayı onaylamasını ifade özgürlüğüne bir darbe olarak nitelendirilmiş ve hükümetin bundan sorumlu olduğu belirtilmiştir. Daha sonraki dönemlerde sık sık karşılaşılacak olan, demokratikleşmenin uygulamaya geçmemesi, yasalardaki belirsizlik ve yetersizlikler yüzünden ifade özgürlüğünün Türkiye'de henüz tam olarak yaşanamıyor olması bu eleştirilerde açıkça vurgulandı. İkinci olarak bu toplantıda, Şemdinli'de gerçekleştirilen bombalı saldırıyla ilgili davada, hükümetin ordunun gölgesi altında kaldığı ve asker-sivil ilişkileri bakımından iyi bir sınav vermediği dile getirildi. Bu konu da Avrupa'da geniş siyasal çevrelerin, Türkiye'deki siyasetin sivilleşemediği, ordunun devam eden nüfuzu konusunda, hükümetin yasalarda çok daha önceden yaptığı değişiklikleri, siyasette yaşama geçiremediğini düşündüğünü gösterdi. Din özgürlükleri alanında da vakıflar yasası ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması ile ilgili talepler yenilendi. AB'nin AKP hükümetine karşı bu eleştirel tutumu ve genel olarak Avrupa'daki Türkiye algısı, toplantının yapıldığı günlerde - 6 Mayıs 2006- The Economist'de "Türkiye Yön Değiştiriyor" başlığı ile yayımlanan bir yazıda ortaya kondu:[30]

… (Terörle mücadele yasası ile alınacak) bu tedbirler, Türkiye'nin Ekim'de AB ile müzakereleri başlatabilmesini sağlayan reformlara ne derece bağlı kaldığı sorusunu akla getiriyor. Bazı yorumcular, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine habire yeni engeller koyma çabalarının, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı Avrupa'dan vazgeçecek kadar soğuttuğu görüşünde. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türk üniversitelerindeki türban yasağını onaylayan kararı da Başbakan'ın cesaretini kırmış olabilir. Avrupa hayallerinden uzaklaşmış olması, Erdoğan'ın İran, Suriye ve Hamas ile flörtlerini de açıklıyor."

Alıntının son cümlesinde belirtilen husus da ilginçtir. Buna göre, Avrupa'da bazı kesimler, AKP reformculuğundaki sorunun sadece yavaşlama olmadığını, Türkiye'nin Orta Doğu'nun Batı karşıtı güçleri ile ilişkilerini geliştirmeye yöneldiğini düşünmekte ve bu tür bir düşünce, dayanakları çok da ortaya konmadan böyle bir yazıda ifade edilebilmektedir. Diğer yandan,

---

30 Yazının çevirisi için, bkz. *Radikal*, 10 Mayıs 2006.

bu yazı, KPK toplantısında, demokratikleşme açısından en sert eleştirilerden birine konu olan Şemdinli Davası ile ilgili olarak da Avrupa'daki yaygın düşünceyi şöyle ortaya koyuyordu:

"Ülkenin ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşan Güneydoğusu'nda güvenlik güçleriyle PKK arasındaki çatışmalar giderek artıyor….. Ölen her Türk askerinin cenazesiyle birlikte milliyetçilik de biraz daha hız kazanıyor. Yine de, Erdoğan'ı eleştirenler, Türkiye'nin yasalarının yeterince sert olduğunda ısrar ediyor. Onlara göre, Terörle Mücadele Yasası AB reformları nedeniyle gücü tehlikeye giren 'derin devlet' ile hükümet arasında daha geniş bir kavganın parçası. Bu kavgada generaller galip gibi duruyor. Van Başsavcısı Ferhat Sarıkaya'yı ele alalım. Savcı, Kasım'da Şemdinli'de bir Kürt kitabevinin havaya uçurulması olayında üç askeri istihbaratçıyı suçlayan iddianamesine önde gelen komutanlardan General Yaşar Büyükanıt'ın adını da ekleyince, generaller savcının görevi suistimal nedeniyle soruşturulmasını istedi. Sarıkaya daha sonra meslekten ihraç edildi ve soruşturma kapatıldı. Şemdinli olayını "ucu nereye varırsa varsın" araştırmaya yemin etmiş Erdoğan ise, bu olay karşısında tek kelime etmedi. Duruşmaları bu hafta başlayan sanıklar yargıdan kurtulabilir ve skandal hasıraltı edilebilir."

AKP açısından en sıkıntı verici ve hatta kabul edilemez eleştiri ise türban konusunda oldu. KPK toplantısında AB'li parlamenterler, türban yasağının devam etmesi gerektiğini, türbanın Türkiye'yi İslami bir ülke gibi gösterdiği gibi, AKP açısından son derece sorunlu bir üslup ve ısrarla dile getirmekten çekinmediler. Britanyalı milletvekili Geoffrey Van Orden, üniversitelerde türbana izin verilmesinin radikal İslam'ı yeşerteceğini belirterek, yasağın sürmesi gerektiğini; Alman Renate Sommer ise eleştiri dozunu yükselterek, türban konusunda baskı yapmanın Türkiye'yi tehlikeye sokacağını, Erdoğan'ın türban üzerinden yaptıklarını sorumsuzluk olarak gördüğünü ve türban konusunda ısrar etmenin Türkiye'nin modernleşme çabalarıyla aykırılık yaratacağını vurguladı. [31]

Bu toplantı ve ardından da Avrupalı parlamenterlerin çeşitli ortamlarda, AKP'nin iç siyaseti öncelikli olarak görmeye başladığını, yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimleri ve erken seçim olasılığı nedeni ile AKP'nin AB çizgisinden saptığını ısrarla vurgulamaları, AKP-AB ilişkilerindeki kopukluğun göstergesiydi.[32] Bu tarihten itibaren de bu kopukluk giderek arttı. Artık AKP için, iç ya da dış siyaset, herhangi bir nedenle AB ile ilişkilerin kullanılması döneminin sona erdiği, fiili olarak donacağı neredeyse kesinleşmiş gibidir.

---

[31] İlgili haber için bkz. "AB'den AKP'lilere, Türban yasağı devam etmeli", *Radikal,* 5 Mayıs 2006.

[32] Bkz. "Lagendijk'ten seçim uyarısı", *Milliyet*, 4 Mayıs 2006; "AB Karnesinde üç kırık not", *Radikal*, 5 Mayıs 2006; "Düzelin, yoksa sorun çıkar", *Milliyet*, 4 Eylül 2006.

Karma Parlamento Komisyonu toplantısındaki gerilim öyle büyüktü ki toplantı ortak bir açıklama yapılamadan bitti. AKP'li vekiller de ortak deklarasyon metninde PKK'nın kınanmaması ve Fransa'nın Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin yasa teklifinin eleştirilmemesi gibi, son derece iç siyasete ve AKP tabanına dönük gerekçeleri, uzlaşamama nedeni olarak sundular. Bu arada KPK'ye katılan Britanyalı milletvekili Geoffrey Van Orden'in altını çizdiği bir husus, bu çalışmanın da temellendirmeye çalıştığı durumu desteklemesi bakımından önemli görünüyor. Buna göre, AB ile Türkiye arasındaki sorun Kıbrıs değildir. Kıbrıs konusunda Türkiye üzerine düşeni yapmıştır ve Türkiye'ye haksızlık edilmektedir. Esas sorun AKP hükümetinin türban, düşünce ve ifade özgürlüğü ve dini özgürlükler konusunda -ki burada gayrimüslim azınlıkların talepleri, vakıflar ve ruhban okulu ile ilgili talepler kastedilmektedir- henüz gerekli adımları atmamasıdır.[33] AB, AKP'nin özellikle 301. madde, vakıflar yasası ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması konularında somut adımlar atmasını beklemektedir.

Bu eleştirilerin The Economist'deki yazıda kalmaması, AB'li yetkililerle bir araya gelinilen her ortamda yoğun bir şekilde dile getirilmeye başlanması, AKP hükümeti ve parti içinde AB'ye karşı eğilimleri güçlendiren tek neden değildi. İçeride de AKP hükümeti, reform sürecini ve genel olarak Kıbrıs başta olmak üzere dış politikadaki açılımları destekleyen liberal kesimlerce bile benzer bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştı. İsmet Berkan, Radikal'deki köşesinde şu ağır ifadeleri kullanıyordu:[34]

"Adalet ve Kalkınma Partisi, değişimci karakterinden vazgeçip bir anlamda 'statüko partisi' olmaya geçeli çok oluyor. Açıkçası aslında bu konudaki turnusol kâğıdı Kıbrıs olacaktı ama ona fırsat kalmadı, Şemdinli olaylarına gösterdiği tepkiyle AKP yerini buldu. Şimdi AKP, aynen Refah Partisi'nin Refahyol hükümeti döneminde yapmaya çalıştığı gibi hem İslamcı hem statükocu olmaya çalışıyor."

Hükümetin AB yolunda attığı adımları yakından takip eden Radikal yazarı Erdal Güven, 9. reform paketinde 301. madde ile ilgili bir düzenleme yapılmamasının manidar olduğunu ve hükümetin seçim gündemi nedeni ile kendisini fazla yormak istemediğine değinerek, açık bir şekilde vurgulamamakla birlikte, AKP'nin Kıbrıs konusunun müzakereleri tıkayacağını bildiğini, bu nedenle de siyasi reformlarla uğraşarak yıpranmak istemediğini de belirtiyordu.[35] Yazara göre, reformlardaki yavaşlamanın bir nedeni -çünkü yazara göre esas neden, Avrupa anayasası oylamalarının iyice açığa çıkardı-

---

33 Bkz. "AB'den AKP'lilere: Türban Yasağı Devam Etmeli", *Radikal*, 5 Mayıs 2006.

34 İsmet Berkan, "Üç yılda biriktirilen kredi birkaç ayda nasıl kaybedilir?", *Radikal,* 4 Mayıs 2006.

35 Erdal Güven, "Reform…".

ğı Türkiye karşıtlığıdır- Kıbrıs'dır. Yaklaşan tren kazasını gören hükümet, reformlarla uğraşmak istememektedir.

Bu nokta, 2006 ortalarında artık iyice netleşen çatışma/kriz durumunun temelini bize göstermesi bakımından önemlidir. Başbakan Tayyip Erdoğan ve parti ileri gelenlerinin bu dönemde ve daha sonrasında sıklıkla reformların AB için değil, Türkiye için yapıldığı açıklamalarının da "siyaseten" yapıldığı böylece ortaya çıkmış oluyor. Çünkü AKP, reformları tümden geri plana iterek, kendi tabanının da beklentisi olan ve özellikle türban konusunda düğümlenen kimi yasal düzenlemeleri yapmaktan da böylece kurtulmakta, tüm gücü ile seçimlere odaklanma olanağını yakalamaktadır. Reformlarla ilgili eleştirileri de Türkiye karşıtlığının ve temel gerilim konusu olarak sunulan Kıbrıs meselesindeki tıkanıklığın yarattığı isteksizlikle açıklayabilmekte ve hatta bu isteksizliği meşru gösterebilmektedir.

AB ile ilişkilerde 2006 ortalarından itibaren gelinen bu geri döndürülmesi çok zor gerilim aşamasını belgeleyen metin ise, yine hükümet çevrelerinin "bağlayıcı değil" diyerek önemsemediği ancak Avrupa'daki gerçek eğilimi göstermesi bakımından önemli olan, Avrupa Parlamentosu'nun 2006 Türkiye Raporu'dur.[36] Bu rapor, Hollandalı Hıristiyan Demokrat parlamenter Camiel Eurlings tarafından hazırlanmıştı ve Komisyon tarafından yıl sonunda açıklanacak olan İlerleme Raporu'ndan daha açık bir dille, Avrupa'daki Türkiye ve AKP algısını göstermekteydi. Rapor, henüz daha taslak halinde iken Ermeni soykırım iddialarının ve hatta Pontus Rum ve Süryani soykırım iddialarının bir koşul haline getirilmesi talepleri ile zaten oldukça ses getirmişti. Daha sonra, 27 Eylül 2006'da AP Genel Kurulu'nda kabul edilen raporda bir orta yol bulunmaya çalışıldı ve sadece Ermeni soykırımının tanınmasının üyelik için bir önkoşul olabileceğini yansıtan bir madde konuldu. Elbette bu bile AKP için çok önemli bir sorundu. Ancak raporun asıl önemi, özellikle demokratikleşme konusunda hükümetin içine girdiği duranlığı net bir şekilde ortaya koymasıdır. Reform sürecinin mutlaka canlandırılmasını öneren rapor, 301. madde, dini özgürlükler -ki burada AB, AKP çevrelerinin kesinlikle benimsemeyeceği, azınlıklar ve Alevilerin dini özgürlükleri kastedilmektedir-, asker-sivil ilişkilerinin niteliksel olarak yeniden düzenlenmesi, azınlık hakları, vakıflar yasasının çıkarılması, Heybeliada Ruhban Okulu'nun bir an önce açılması, yeni terörle mücadele yasasının özgürlükleri kısıtlayıcı unsurlar içermemesi, Kürt sorununun demokratik yoldan çözülmesi, %10'luk seçim barajının düşürülmesi, AB reformlarını yansıtacak yeni bir anayasa hazırlanması, Ermenistan'la ilişkilerin geliştirilmesi ve elbette Rum yönetiminin tanınması ve Ek protokolün uygulanması taleplerini aynen yineliyordu.

---

36 İlgili haber için bkz. "Erdoğan: Kararın bağlayıcılığı yok", *Radikal*, 6 Eylül 2006.

Diğer yandan, hükümet çevrelerini mutlu edecek şekilde PKK kınanarak, Türkiye'nin terörle mücadelesinin desteklendiği de ifade edilmişti. Raporla gelen ilginç bir yenilik de şu oldu. Türban ilk kez bir AB belgesine girdi. Raporda türban konusunda tek bir Avrupa kuralı olmadığı belirtilmekle birlikte, üniversite öğrencilerinin türban takabilmesi konusunda uzlaşma umudu dile getiriliyordu. Raporun hazırlanması aşamasında, özellikle Türkiye'yi çok rahatsız edecek yeni soykırım iddialarının yer almaması için lobi yapmak üzere bir Meclis heyeti Brüksel'e gitmişti ve türbanla ilgili ifadeler, heyet içindeki AKP'li ve CHP'li üyeler arasında tartışma yaratmıştı.[37] AP içindeki Yeşillerin önerisi ile türban konusunun rapora girmesi, Lagendijk ve Yeşillerin raporu adil bulmadıklarını söylemeleri, birer tansiyon düşürme çabası gibi görünse de rapor 2006 yılının genel havasını tamamen yansıtmaktaydı. Fransız Meclisi'nin Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasına ilişkin yasayı Ekim 2006'da geçirmesi de bu dönemin siyasal karakterini gösteren diğer bir gelişme oldu.

AP raporunun ardından, hükümetin elbette daha çok önemsediği, 2006 İlerleme Raporu, 8 Kasım'da Komisyon tarafından açıklandı. Bu rapor da aynı konular üzerine dikkat çekmekle beraber, Kıbrıs konusundaki gelen tıkanıklığa ve 301. maddenin hâlâ değiştirilmemiş olmasına özel vurgu yapıyordu. Hükümet, 301. maddenin değişeceğini sürekli olarak yinelemekle birlikte somut bir adım da atmıyordu. [38] İlerleme Raporu'nda Komisyon, ısrarlı ve net bir biçimde Türkiye'nin Gümrük Birliği ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmesinin, Kıbrıslı Türklere uygulanan kısıtlamalarla bağdaştırılamayacağının altını çizdi. Bu noktadan itibaren de Türkiye-AB ilişkilerindeki durum bütün açıklığı ile ortaya çıkmış oldu: Türkiye'nin AB treni kaza yapmak üzereydi. Ama o kadar yavaşlamıştı ki zaten durmak üzereydi. [39]

Raporun yayınlanmasının ardından 13 Kasım 2006'da, AB Dışişleri Bakanları, Türkiye'yle yaşanması muhtemel krizin -ki burada Kıbrıs konusu kastediliyordu- çözülmesi için bir dizi öneriyi tartıştılar. Burada önerilerden kasdedilen, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin istenen noktaya getirilmesi için uygulanabilecek yaptırımlardır. Diğer bir deyişle AB nezdinde söz konusu olan çözüm, her iki tarafın beklentisini karşılayan bir açılım yaratılması değil, bir şekilde Türkiye'nin GB gerekliliklerini yerine getirmesinin sağlanması ve bu olmayacaksa da karşılığının ne olduğunun açıkça ortaya konmasıydı. Aslında bu konudaki uyarı, yukarıda da değinildiği gibi çok önceden

---

37 İlgili haber için bkz. "Vekiller türban kavgasını AP'ye taşıdı", *Radikal*, 15 Ekim 2006.

38 301. maddeye istinaden dava açılmasının Adalet Bakanı'nın iznine bağlanması, hapis cezası yerine para cezası verilmesi ve suç oluşması için açık ve yakın tehlike koşulunun ortaya konması gibi öneriler bu dönemde ortaya çıkmıştı.

39 Erdal Güven, "Geliyorum Diyen…".

yapılmış, Türkiye'nin tutum değiştirmemesinin müzakerelerin seyrini etkileyeceği belirtilmişti. Bu toplantıda, müzakerelere ara verilmesi ya da bazı başlıklarda müzakerelerin askıya alınması gibi öneriler tartışıldı. 7 Aralık'ta Türkiye, müzakerelerin bazı başlıklarda askıya alınmasını önlemek amacıyla, Kıbrıs'la ilgili yeni bir öneriyle geldi: Gümrük Birliği bağlamında Türkiye'den bir havaalanı ve bir limanın geçici olarak bir yıllık süre için koşulsuz olarak Güney Kıbrıs ile ticarete açılması karşılığında, 2007 yılı içinde BM temelinde Kıbrıs sorununa 12 ay içinde kapsamlı bir çözüm getirilmesini, Magosa limanının ticarete açılmasını ve Ercan Havaalanı'nın uluslararası uçuşlara açılmasını önerdi. Ancak anlamsız olduğu bu aşamada çoktan ortaya çıkmış ve Türkiye'nin diplomatik süreci işletmeye çalıştığı görüntüsünden ibaret olan bu son dakika önerisi bir işe yaramadı. 11 Aralık'ta, Genel İşler Konseyi'nde bir araya gelen AB Dışişleri Bakanları, sekiz başlıkta müzakerelerin askıya alınması tavsiyesini kabul ettiler. Bu başlıklar, malların serbest dolaşımı, yerleşim hakkı ve hizmet sunma serbestisi, mali hizmetler, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, ulaştırma politikası, gümrük birliği ve dış ilişkilerdir. Böylece, zaten durmak üzere olan tren kaza yapmış oldu. Kaza yapılmasaydı, trenin neden bu kadar yavaşladığını açıklamak AKP için çok da kolay olmayacaktı. Diğer yandan müzakerelerin askıya alınmasıyla ilgili karar süreci, Türkiye'nin üyeliği ile ilgili olarak AB içindeki ayrışmayı da netleştirdi: İngiltere, İsveç ve İspanya, müzakerelerin askıya alınması kararını ağır bulduklarını açıkladılar. Fransa, Almanya, Danimarka, Avusturya ise Türkiye'nin AB'yle bütünleşmesinin tam üyelik çerçevesinde olmak zorunda olmadığını dile getirerek imtiyazlı ortaklık alternatifinin de düşünülmesi söylemine ağırlık vermeye başladılar.

Ancak, bu arada, bu gerilimleri yine geri plana düşüren başka bir siyasal gelişme daha oldu. Eurlings Raporu'nun açıklandığı günlerde, TBMM'de Lübnan'a asker gönderilmesi ile ilgili hükümet tezkeresi görüşülüyordu. AB içinde Fransa, İtalya, İspanya ve Almanya Lübnan'a asker gönderme kararı almışlardı. Bu dönemde Avrupa basınında yine yoğun bir şekilde Türkiye'nin stratejik önemine vurgu yapan yazılar görülmeye başlandı. İngiliz muhafazakâr parlamenter Liam Fox, ordusu, İslam dünyasıyla kurduğu köprü ve enerji güvenliğindeki stratejik konumu nedeni ile Türkiye'nin vazgeçilmeyecek olduğunu belirtiyordu.[40] Türkiye'de de Lübnan'a asker göndermenin, Kıbrıs, AB süreci, terörle mücadele, BM Güvenlik Konseyi'ne üye seçimleri gibi süreçlerde hükümetin elini güçlendireceği bu kararla, AB'ye

40 3 Eylül 2006'da *The Daily Telegraph*'da yayınlanan makalenin çevirisi: Liam Fox, "Ankara'yı yalnız bırakamayız", *Radikal*, 4 Eylül 2006.

yaklaşılacağı tartışıldı.[41] Bu şekilde AB ilkeleri ve kurumları ile yaşanan gerilimler ve hatta Kıbrıs konusu, "Türkiye'nin stratejik değeri ve Avrupa için vazgeçilmezliği" söyleminin altında kalmış oldu. [42]

Sonuç olarak 2006 yılı, Türkiye-AB ilişkilerinde, müzakerelerin bu temel başlıklarda askıya alınması ile fiili olarak durmasına yol açan bir dizi gelişmenin ard arda yaşandığı bir yıl oldu. AB treni bir kaza yaparak durdu, ancak aslında son derece hasarlı bir yolda, iyice yavaşlamış ve sıkıntı içinde ilerlemekteydi. Bu yıl boyunca, AB açısından bu raydaki hasarlar, gerek uluslararası alanda, özellikle Avrupa'da, gerekse iç kamuoyunda demokratikleşme sürecinin ne kadar sorunlu olduğunun tartışılmasına neden olan 301 davaları; Yargıtay'ın Agos gazetesi yazarı Hrant Dink'e verilen cezayı onaylaması; hazırlanan terörle mücadele yasasının anti-demokratik nitelikleri, hükümetin AİHM'nin türban ile ilgili kararını bir yandan geri plana atmaya çalışırken diğer yandan da laiklikle bağdaşmayacak yorumlarla gerilim yaratmaktan çekinmemesi; açık bir şekilde seçim havasına girmesi ve türbanı da seçim kampanyasının odağına yerleştirmesi; Şemdinli olaylarında hükümetin ordunun vesayetini kıramaması ve yargı bağımsızlığının bu olayla bir kez daha sorgulanması gibi hem içerde hem de dış dünyada AB'ye tam üyelik hedefinin terk edildiği tartışmalarına neden olan bir dizi olayın yarattığı hasarlardı. Bu hasarlar, diğer bir deyişle, demokratikleşme ve insan hakları bağlamında AB kimliği ve kurumları ile içine girilen ciddi kriz, açıktır ki Kıbrıs konusunda gelinen noktayı çok çok aşan bir gerilime işaret etmektedir. AB ile katılım müzakereleri yürütmekte olan bir hükümetin, birliğin temel karakteristiği olan liberal demokratik ilkelerin anlaşılması ve uygulanmasında girdiği krizi, Kıbrıs gibi bir konuyla kapatabilmesi, bu krizin gerçekliğini ve derinliğini de değiştirmemektedir. Kıbrıs konusundaki anlaşmazlığın, ilgili müzakere başlıklarının açılması aşamasında kamuoyu nezdinde tartışılmaya başlanması, son dakika çabaları ve arkasında da hükümetin özellikle yine iç kamuoyuna yönelik bir tavırla, elinden geleni yaptığı ve daha fazla taviz verilemeyeceği söylemine sarılması, bu noktada AKP hükümetinin "esas" gerilim ve çatışma konularındaki sorumluluğunun da örtülebilmesini sağlayan süreçler olmuştur.

AKP açısından ise, tren raylarındaki hasarların iki ana nedeni vardı. Birincisi, AB kimliğinin temel unsurları olan insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin gerektirdiği kimi yaklaşımların hazmedilmesi sorunudur.

---

41 Taha Akyol, "Terör ve Lübnan'a Asker", *Milliyet*, 4 Eylül 2006; M.Ali Birand, "AB Yolu Lübnan'dan Geçer", *Milliyet*, 4 Eylül 2006; Yasemin Çongar, "Lübnan Gücü ve Oval Ofis", *Milliyet*, 4 Eylül 2006.

42 Lübnan'a asker yollanmasının Türkiye'nin, Avrupa nezdinde bölgesel bir oyuncu olma konumunu kuvvetlendirdiği görüşü için bkz. F. Stephen Larrabee, "Turkey Rediscovers the Middle East", *Foreign Affairs*, Cilt: 86, No: 4 (Temmuz- Ağustos 2007), s.111.

Buna göre, AB katılım süreci ile doğrudan ilişkili olmayan konuları, birer siyasal baskı aracı olarak kullanıyordu. AİHM'nin Abdullah Öcalan'ın yeniden yargılanması kararı; din özgürlüğünün -AKP'ye göre- sadece Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların din ve vicdan özgürlüklerine indirgenmesi; azınlık vakıfları ile ilgili Lozan Antlaşması'nın revize edilmesi anlamına gelen talepler; Ermeni soykırımının tanınması ve Ekümeniklik meselesi, AKP açısından hem partinin ileri gelenleri hem de taban düzeylerinde hazmetmesi oldukça zor meselelerdi. İkincisi ve daha önemli neden ise, çeşitli AB kurumları ve Avrupa'da geniş çevrelerin, özellikle türban konusundaki belirsiz tutumları ve bu sorun çerçevesinde ortaya koydukları laiklik anlayışıdır. AİHM'nin, türban yasağının hukuka uygun olduğu kararı; AP'li milletvekillerinin dile getirdiği ve Avrupa'da geniş kesimlerin kaygısını yansıtan, türban serbestisinin Türkiye'de radikal İslam'ı yeşerteceği inancı ve aslında AİHM kararının da bu inancın yansıtması, bu ikinci nedenin unsurlarıdır. Bu kararlar ve anlayış, Avrupa'nın kamusal yaşama katılım için dinin bir ölçüt olamayacağı çerçevesinde yüzyıllardır geliştirdiği sekülarizmi nasıl bir tarafa itebildiğini göstermekte ve Avrupa açısından derin bir çelişkiye işaret etmektedir. [43] Bu durum, Türkiye'de AKP tabanından ya da değil, AB karşıtı tüm kesimlerin elini güçlendirmektedir. Çünkü AB'nin kendi demokrasi ve laiklik anlayışıyla nasıl çeliştiğini ve çokkültürlülüğünün sınırlarını göstermektedir. Kıbrıs konusu AB için de bu çelişkinin üstünün örtülmesinde temel rolü oynamıştır.

Bu süreç boyunca AKP'nin tabanını kontrol edebildiği ve bu gerilimlerin üstünü örtebildiğini söylemek mümkündür. AKP bir yandan, özellikle AİHM'nin türban ve Öcalan'ın yeniden yargılanmasıyla ilgili kararlardan kendisini soyutlayarak, partinin dayandığı Milliyetçi-Milli Görüşçü ve muhafazakâr kesimleri memnun edecek tepkileri gösterirken diğer yandan da bu çevreleri kontrol ederek, bu meseleleri geri plana atabildi. Ama bu süreçte elbette ki esas rolü Kıbrıs gerilimi oynadı. AKP Kıbrıs geriliminin adım adım gelişini izleyerek ve trenin o durakta kaza yapmasını seyrederek, aslında başka nedenlerden gerilmiş olan ilişkileri başarı durdurmuş oldu. Kısacası, AKP demokratikleşme konusundaki zaaflarını Kıbrıs sorunu ile örtmüş oldu.

2007-2008: Avrupa'da İktidar Değişiklikleri, Türkiye'de Seçimler

AKP iktidarının AB üyeliği hedefini neredeyse terk ettiği görüşünün yaygınlık kazanması, 2007 yılının, iç siyasette artık reform ve demokratikleşme söylemlerinin yerini, cumhurbaşkanlığı seçimleri, ordunun AKP'nin adayına

[43] Diez, "Expanding Europe…", s. 416.

tepkisi, iktidar ve yüksek yargı organları arasında cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda netleşen gerilim, PKK'nın artan saldırıları, darbe iddiaları, erken seçimler ve AKP'nin oylarını arttırarak yeniden seçilmesinin ardından, liberallerin kısmen tasfiye edildiği, partinin Milliyetçi-Muhafazakâr ve hatta eski Milli Görüşçü kanadının ağırlıkta olduğu bir kabine kurulmasının ardından, milliyetçi tonun ağır bastığı, sert ve kapanmacı bir söyleme bırakması ile oldu. Bu söylemin toplumda yankı bulmasında ve AB karşıtlığının bu çevreleri aşarak daha geniş kesimlerce dile getirilmesinde, AB'nin özellikle laiklik ve dinsel özgürlükler kapsamındaki baskıları etkili oldu.

2007 yılı içinde, AİHM'nin azınlık vakıfları ve din eğitimi ile ilgili kararları, AKP hükümetini, AB'nin dinsel özgürlükler çerçevesinde 2004'den bu yana gündemde tuttuğu sorunlarla doğrudan karşı karşıya getirdi. 9 Ocak'da AİHM, Fener Rum Erkek Lisesi'nin 1997 yılında yaptığı başvuru ile ilgili olarak, azınlık vakıflarının mülkiyet hakkının Lozan Antlaşması ile kısıtlandığını belirterek, bu kısıtlamanın, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin, mülkiyet hakkı ve ayırımcılıkla ilgili maddelerinin ihlal edilmesi anlamına geldiğine karar verdi. Bu gerekçeye dayanarak mahkeme, vakfın mülkiyet hakkının ihlal edildiğine hükmetti ve Türk mahkemelerinin 1996'da iptal ettiği iki tapunun vakfa iade edilmesini kararlaştırdı.[44] Ekim ayında da, AİHM, zorunlu din dersinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğuna hükmetti. Bu kararda mahkeme, Türkiye'deki din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitapları tarafsız olmadığını ve din öğretim programlarının, ebeveynin inançlarına saygı göstermediğini vurgulayarak, bu durumun bir insan hakkı ihlali oluşturduğuna hükmetti. Karara karşı Milli Eğitim Bakanlığı'nın tepkisi ise, AB ülkelerinde din dersleriyle ilgili bir standardın olmadığını söylemek oldu.[45] Bu tepki, benzer başka birçok konuda olduğu gibi, AKP'nin demokratikleşmeyi, kimi temel sorunları, bu sorunları yaşayan kesimlerin talepleri doğrultusunda çözmek yerine, AB ülkelerinde uygulanan standart bir politika olup olmadığına indirgediğini gösteren başka bir örnek oldu. Diğer yandan, 18 Ocak'da, Avrupa Toplulukları Adalet Divanı, PKK'nın AB terör örgütleri listesine alınmasına adli itiraz yolunu açması ve örgüt üyelerinin, AB terör örgütleri listesinden çıkarılma talebinde bulunmaya hakkı olduğunu kabul etmesi de eleştirilen başka bir karardı.

2007 boyunca, müzakere süreci, kimi başlıklarda tarama süreci, kimi başlıklarda da müzakere pozisyon belgesi hazırlanması aşamalarında devam ederken, Türkiye'de iç siyaset, seçimler ve kabaca iktidar ile laik-

---

44 İlgili haber için bkz. "AİHM cezayı kesti", *Radikal*, 10 Ocak 2007.

45 İlgili haber için bkz. "AİHM: Din dersi zorunlu olamaz", *Milliyet*, 10 Ekim 2007. Bu karar üzerine Dışişleri Bakanlığı, vakıflar yasa tasarısının mutlaka değiştirilmesini, yoksa Türkiye'nin benzer davalarda yüksek tazminatlar ödemek zorunda kalacağını hükümete bildirdi.

ulusalcı kesim arasındaki mücadeleye kilitlenmişti. Bu ortamda gerek hükümet, gerekse partinin ileri gelenleri, AKP iktidarının pekiştirilmesine ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine odaklandı. Hükümetten demokratikleşme yönünde adımlar bekleyen oldukça dar bir aydınlar kesimi dışında, AB süreci artık geniş kesimlerin önemsemediği ve hatta karşı olduğu bir konu haline geldi. Aslında, 2005'den bu yana Kemalist-laik-ulusalcı kesimlerin reformlara yönelik ısrarlı direnci, seçim ortamı ile birlikte kendisine bir patlama zemini de bulmuş oldu. [46]

2007'de hükümetin reform olarak adlandırılabilecek adımları son derece sınırlıydı: 9 Nisan'da, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Ancak sözleşmenin iki maddesine ve birer fıkrasına önceden koyulan çekinceler kaldırılmadı. [47] 17 Nisan'da da, 2007-2013 döneminde AB müktesebatına uyum kapsamında gerçekleştirilecek olan yasal düzenlemeleri içeren programı yayınladı. Dış politika gündeminde AB oldukça geri sıralarda yer alırken, Irak ve Orta Doğu siyasetlerinde Kerkük ve PKK sorunlarına bağlı olarak sertleşme, Filistin ve Lübnan'daki çatışmalarda etkili olma çabaları gibi konular ön plana çıkmaya başladı. Seçimlere dek Kuzey Irak ve Kürt sorunu, AKP hükümetinin iç ve dış siyasetinin ağırlıklı konusu oldu. [48]

Avrupa Parlamentosu'nun 2007 Türkiye Raporu'nun daha olumlu bir rapor olduğunu da belirtmek gerekir.[49] Güneydoğu'da tırmanan çatışmalar karşısında Birlik, hükümeti desteklemeyi tercih etmiş ve ilk defa bu raporda, PKK terörü açıkça ve doğrudan eleştirilmiştir. Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasını hedef alan daha önceki yaklaşım tam olarak terk edilmese de bu konunun raporda dile getirilmesi ile ilgili öneriler baştan reddedilmiştir. Bu durum AB açısından, artık resmi süreçlerin devamı dışında bir açılım beklenmemesi olarak yorumlanabilir. Fiili olarak müzakerelerin ilerlemesinin çok zorlaşmıştır. Daha da önemlisi, Türkiye'de ordu/iktidar partisi, yüksek yargı/iktidar partisi, laik-ulusalcı kesim ile milliyetçi-muhafazakâr kesim arasındaki mücadele, toplumun genelinde bir gerilim ve kutuplaşma ortamı

---

[46] Cumhuriyet mitinglerinin en belirgin sloganı olan "Ne ABD ne AB, tam bağımsız Türkiye" dönemi oldukça iyi yansıtıyordu. Kemalist-ulusalcı kesimin direncinin AKP reformculuğu üzerindeki etkisine dair bir tartışma için bkz. Patton, "AKP Reform Fatigue…", ss. 349-355.

[47] Bu maddeler, silahlı kuvvetler hariç, polisler de dâhil bütün kamu çalışanlarının sendikalaşma hakkını güvenceye alan 5. madde, herkes için toplu pazarlık ve grev hakkını güvenceye alan 6. madde ve asgari ücretin kişilerin ailelerini de değerlendirerek "insanca yaşama" düzeyinde olmasının güvencesini düzenleyen maddelerdir.

[48] Robert Olson, "From the EU Project to the Iraq Project and Back Again? Kurds and Turks after the 22 July 2007 Elections", *Mediterranean Quarterly*, Cilt:18, No: 4, 2007, ss.17-18.

[49] Hollandalı parlamenter Ria Oomen- Ruijten tarafından hazırlanan rapor, 24 Ekim 2008'de AP'de onaylandı.

yaratmıştır. Böyle bir siyasal ortamda, ilişkileri daha da germenin bir anlamı olmayacaktır.

Bu dönemde AB'nin, daha da ileri giderek ordu ve yüksek yargıya karşı hükümeti açık bir şekilde desteklediğini de görüyoruz. Ancak, ordu ve yüksek yargının oluşturduğu Kemalist-elit kesimin kendi katı laiklik anlayışını topluma dayattığı fikri üzerinden, hükümete "demokratikleştirici bir güç" atfedilmesine rağmen, bu rapor ve AİHM kararları arasındaki çelişki, Avrupa'da laiklik konusunda aslında oldukça "siyasi" bir tutum alındığını da göstermektedir. AB ve Avrupa içindeki geniş çevreler, ordu, yüksek yargı ve Kemalist aydınların laiklik anlayışını antidemokratik bulup, hükümete destek verirken, AKP'nin Türkiye'nin İslamcı dönüşümünün lokomotifi olduğu kuşkusunu da hep korudular. Bu kuşku türban kararını siyasallaştıran unsur oldu. AB yetkililerinin ve belli başlı Avrupa ülkelerinin Türkiye ile ilgili "esas" sıkıntılarından biri olarak bu konu, bütün bu süreçte olduğu gibi kaldı. AB, eleştirel tutumunu 301. maddenin değiştirilmemesi ve süren ifade özgürlüğü davaları üzerinden devam ettirdi.

Diğer yandan da Birlik, esas olarak kendi sorunlarını aşma çabası içindeydi. Fransa ve Almanya'daki iktidar değişikliklerinin ardından yeni bir taslak antlaşma üzerinde uzlaşıldı ve 13 Aralık 2007'de bu antlaşmanın imzalanması ile istenen bir noktaya gelinmiş oldu. Ancak belirtmek gerekir ki AB nezdindeki olumlu/ya da gerilimi azaltmaya dönük tutumun önemli bir nedeni daha vardı: AB içindeki geniş çevreler, Türkiye'deki darbe söylentileri, e-darbe ve siyasete diğer müdahale girişimlerinin damgasını vurduğu bu dönemde, AKP'nin oylarını arttırmasından etkilendiler. Reform sürecindeki duraklamaya dikkat çekmeye devam etmekle birlikte, seçim sonuçlarının, Türkiye'nin kendi içinde demokratik bir kriz çözme mekanizması geliştirdiğini gösterdiği ve bu sayede siyasal istikrarın yakalandığı ifade edildi.[50] Özellikle AKP'nin Güneydoğu'da oylarını arttırması, AB'nin hükümetin sınır ötesi harekâtlarda desteklenmesi sonucunu da beraberinde getirdi.

Yine de 2008 başında, AİHM, AB-Türkiye ilişkilerinin AB Komisyonu-AKP hükümeti ilişkilerini aşan bir süreçte bulunduğunu ortaya koydu. Mahkeme 28 Ocak 2008'de, 2007 yılı resmi bilançosunda, aleyhine en fazla karar verilen ülkenin Türkiye olduğunu açıkladı. Ancak elbette ki 2008 yılında Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen esas gelişme, Mart ayında AKP'ye açılan kapatma davası oldu. 9-10 Nisan 2008'de Komisyon Başkanı Barroso ve genişlemeden sorumlu Komisyon üyesi Olli Rehn, hükümete destek olarak yorumlanabilecek bir ziyarette bulundular. Bu ziyaretlerde ve sonrasında, farklı AB yetkililerinin laiklikle ilgili açıklamaları, "laiklik dayatmasın-

---

50 22 Temmuz seçimleri sonrası, AB'den gelen değerlendirmeler için bkz. www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/07/070723_international _reactions.shtml.

dan" söz etmeleri, yine AKP'ye destek olarak yorumlanabilecek açıklamalardı.[51] Bu desteğe rağmen, gerek iç ve gerekse dış çevrelerde, kapatma davasının müzakerelerin askıya alınmasına neden olabileceği tartışıldı. Hükümetin toplumsal desteğini, laik-ulusalcı kesimin tüm demokratik ve antidemokratik çabalarına rağmen arttırmasının yarattığı olumlu hava, kapatma davası ve ardından da Ergenekon soruşturması nedeniyle dağıldı. Yargı üzerinden yürüyen siyasi mücadele ve artan toplumsal gerilim, Türkiye'nin demokratikleşme düzeyi ve iradesi açısından bir kez daha sorgulanmasına sebep oldu. [52]

AKP'nin AB siyaseti açısından da 2008'in ortalarından itibaren laiklik meselesindeki sorun şu şekilde netleşti: Seçimler ve cumhurbaşkanlığı seçimi ardından, AKP temel dayanağı olan toplumsal grupların siyasal-kültürel taleplerini ön plana aldı. AKP türban yasağını kaldırmayı hedeflemişti; ancak Leyla Şahin davası ile de Avrupa'nın türban konusundaki tutumu da ortadaydı. AKP'nin, Avrupa'nın belirsiz ve sorunlu laiklik anlayışı ile yaşadığı çelişkinin, türban konusunda siyasal bir tutum takınan Avrupa seçkinlerinin daha başka konulardaki taleplerinde, örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı'nı dinsel özgürlüklerin engelleyicisi olduğu için kaldırılması taleplerinde iyice keskinleşeceği açık bir şekilde görüldü.

Bu çelişkiye rağmen, Barrosso ve Rehn'in ziyaretinde somutlaşan destek nasıl yorumlanabilir? Bu destek, Türkiye'nin AKP eliyle yürüttüğü demokratikleşme sürecine verilen bir destek midir? Bu dönemde Avrupa'daki iktidar değişikliklerinin AB-Türkiye ilişkilerine etkisinin ne olacağı sorusunun ön plana çıktığını görüyoruz. Barroso ve Rehn ziyaretlerini bu çerçevede ele alan yazısında Nuray Mert, AB içindeki değişimi, AB'nin Türkiye siyaseti ile ilişkilendiriyor.[53] Buna göre, Fransa, Almanya ve İtalya'da iktidara gelen sağ partiler, küresel siyasette ve özellikle Orta Doğu'da ABD'yi destekleyen iktidarlardır. İngiltere, kısmen asker çekmesi ve lider değişikliğine rağmen hâlâ ABD liderliğindeki koalisyonun en önemli ortağıdır. Bu iktidar değişiklikleri nedeniyle, 2008 itibariyle AB'nin küresel konumunu şu şekilde netleştirmiştir: AB (de), Türkiye'yi, Orta Doğu'da ılımlı-Müslüman ve demokrat ülke modeli olarak desteklemektedir. Bu desteğin stratejik arka planında ise, Afganistan, İran, Lübnan ve Suriye'deki politikaların, Türkiye tarafından somut olarak desteklenmesi amacı yer almaktadır. İslami kökenlere sahip bir

---

51 Bu değerlendirmeye bir örnek için, bkz. Murat Yetkin, "Barroso ince ayarı buldu", *Radikal*, 11 Nisan 2008.

52 30 Nisan 2008'de 301. maddede nihayet yapılan değişikliğin bu gerilimli ortama denk gelmesi de AKP'nin bu sorunlu konuyu da "hız reformculuğu" ile halletmesi olarak görülebilir.

53 Nuray Mert, "Batı gözüyle laiklik (2)", *Radikal*, 15 Mayıs 2008.

parti olarak AKP'nin İslam dünyasındaki itibarı da Batı için önemlidir. [54] Almanya, Fransa ve İtalya'da iktidara gelen sağ partilerin ABD çizgisine oturan Orta Doğu politikaları, AKP'yi AB gözünde daha da önemli bir noktaya getirmiştir.

Dolayısıyla kapatma davası sürecinde AKP'ye verilen desteği, bu açıdan değerlendirdiğimizde, bir kez daha Türkiye-AB arasındaki katılım müzakerelerinin aslında "siyasal" bir hat üzerine yürüdüğünü görmekteyiz. AB'nin türban konusundaki kararını belirleyen ve bu yazı boyunca vurgulandığı gibi kendi demokratik-seküler geleneği ile çelişen tutumu, Avrupa'daki yeni iktidarların bölgesel jeopolitik kaygılar üzerinden AKP'yi, Kemalist-ulusalcı kesime karşı desteklemelerini engellememiştir. Peki, nasıl bir tutum değişikliği ile bu durum aşılabilir? Bu sorunun yanıtını vermek çok kolay olmamakla birlikte, Türkiye'nin üyeliği meselesinin AB için dönüştürücü bir güç olup olamayacağını, yeni bir siyasal konjonktürde düşünmek zorunda olduğumuz da kesindir.

Sonuç

Avrupa Anayasası'nın Fransa ve Hollanda'daki referandumlarda reddedilmesinin ardından Beck ve Giddens'ın kaleme aldıkları ve Avrupa'nın önündeki en büyük tehlikenin milliyetçilik olduğunu vurguladıkları yazıda dikkat çektikleri bir nokta daha vardı. Birliğin yaşadığı bütün genişlemeler, özellikle de Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından gelen genişlemeler, AB'nin kimliğini (de) derinden dönüştürmüştür.[55] Bu süreç boyunca AB, tekillik *(singularity)* fikri üzerinden değil, birlik *(unity/unification)* fikri üzerinden genişlemiş ve barış, demokrasi ve açık pazar ideallerini en etkili şekilde genişleme ile kıtaya yaymayı başarmıştı. Bu nedenle özellikle Soğuk Savaş'ın ardından genişleme, AB'nin en etkili dış politika aracı olmuş, sadece AB'ye değil, üyelik perspektifini üzerinden yakın çevresine de istikrar getirmiştir.

Beck ve Giddens'a göre, Türkiye'nin AB üyeliği, bu dönüşüm düşüncesi ve süreci devam ettirilebilirse bir anlam kazanabilir. AB eğer küresel bir aktör olma yolunda ilerlemek istiyorsa, siyasal yenilenmeye daha fazla ağırlık vermeli ve demokrasinin evrensel ölçütlerinin gerçekleştirilebileceği kozmopolitan bir projeye doğru evrilebilmelidir. [56] Diğer bir deyişle, gelecekte AB'nin alacağı biçim, Türkiye gibi bir ülkenin katılımı ile bugünkünden çok farklı olacaktır. Bu noktada şu soru akla geliyor: Türkiye-AB ilişkile-

---

54 Mert, "Batı gözüyle...".

55 Beck ve Giddens, "Nationalism has now…".

56 *A.g.e.*

rinde, özellikle Türkiye'ye tam üyeliğe adaylık statüsünün verilmesiyle başlayan son dönemde, bu tür bir dönüşümün fikirsel ve kurumsal altyapısının -her iki taraf açısından da- oluşumuna dair bir veri ortaya koyabilir miyiz?

Bu soruya olumlu bir yanıt vermek, özellikle bu çalışmanın vurgulamaya çalıştığı nedenlerden dolayı çok zordur. AB'nin mevcut yönetici seçkinlerinin, Türkiye'ye adaylık statüsü verip müzakerelere başlarken, bu ülkenin katılımını "kültürel farklılık" çerçevesine yerleştirmeleri; AKP iktidarının da AB'ye katılmayı temel hedef olarak tanımlarken, bütünleşmenin dayandığı evrensel demokratik ilkeleri içselleştirmeye direnmesi ve bu karşılıklı içsel çelişkilerin, adeta bir möbius şeridi gibi, aynı düzlemde ilerledikçe hep aynı noktaya dönülen ve iki boyutlu olduğu halde, gerçekte üç boyut içinde bulunan, ama tek boyutlu olarak algılanan sorunlar ve gerilimler sarmalına dönüşmesine neden olmaktadır. Görünen yüzüyle Türkiye-AB İlişkileri tek boyutta, Kıbrıs sorunu yüzünden bir kriz içindedir. Ancak her iki tarafın esas olarak kendi içsel çelişkilerinden kaynaklanan sorunlar çok boyutludur, karmaşık ve döngüseldir.

Her ne kadar 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren müzakerelerin başlamasıyla teknik bir aşamaya geçildiği düşünülse de Türkiye-AB ilişkileri başından beri "siyasal"dır.[57] AB'nin son noktada vereceği karar da siyasal olacaktır. Bu, taraflar arasında "Kıbrıs" gibi temel bir sorun olduğu için böyle değildir. Bu ilişkiler siyasaldır; çünkü üyelik sürecinin başından beri, AB'nin mevcut yönetenleri, Türkiye ile AB arasındaki esas sorun alanlarının üzerine gitmemeyi, özellikle İslam ve diğer kültürel fark unsurlarıyla ilişkilerini kurarken, demokrasinin evrensel ölçütlerini ve laikliği kendisi için de bir ölçüt olarak almamayı tercih etmiştir. Bu durumun yarattığı türban meselesi gibi pratik sorunları da hukuksal ve demokratik ilkeler bağlamında değil, siyasal olarak değerlendirmiştir. Bu süreçte Türkiye'de iktidar olan AKP'de, demokratikleşmeyi, üyelik ölçütlerinin formel-yasal düzlemde sağlanmasına indirgemiş ve reformları hızla gerçekleştirerek iç ve dış siyasette meşruiyetini pekiştirmeye odaklanmıştır. Kıbrıs konusunda yaşanacağı çok önceden belli olan "kazayı" da ön plana alarak Avrupa ile arasındaki temel gerilimlerin üstünü örtebilmiştir. Bu karşılıklı uzlaşma, her iki tarafı da, bu sorunların çözülmesi için somut projeler üretme, kendi kendilerini sorgulama, AB içinde evrensel demokratik ilkeler temelinde bir arada yaşayabilmek için kendilerini dönüştürme ve daha genel bir "Avrupa'nın ve çevresinin geleceği" sorunu çerçevesinde ahlaki bir sorumluluk alma zorunluluğundan da kurtarmaktadır.

57 Eric Hobsbawm, "An Afterword: European Union at the End of the Century", *European Integration in Social and Historical Perspective,* J, Klausen ve L.A. Tilly (der.), Rowman& Littlefield Publishers, Lanham, 1997, s. 271.

Sonuç olarak tekrar vurgulamak gerekirse, AB ve Türkiye arasındaki "esas" sorunlar, her iki tarafın karşı karşıya olduğu toplumsal değişim baskılarının yarattığı çelişkiler ve bu çelişkileri "siyasal" yöntemlerle idare eden en seçkinler yüzünden, adeta bir möbius şeridine dönüşmüştür. AB, Türkiye gibi, arasında "kapatılamayacak kültürel farklılıklar" olduğunu düşündüğü bir ülkeyi, sadece stratejik değeri için değil, kendi içinde ve çevresinde, kültürelci bakış açısının tamamen terk edildiği, daha geniş çaplı, küresel bir demokratik dönüşümün aracı olarak gördüğü için üyeliğe kabul edebilmelidir. Avrupa cephesinde böyle bir tutum değişikliğinin gerçekleşmesi, bugün için çok zor görünse de -zaten bu proje ne kadar olanaksızsa, Türkiye'nin üyeliği de o kadar olanaksız görünmektedir- en azından gerçekleşmesi için ne yapılması gerektiği bellidir.

AKP Hükümetinin Kıbrıs Politikası

Doç. Dr. Melek Fırat*

Türkiye, Misak-ı Milli'de çizilen sınırlar içinde yer almayan Kıbrıs adası üzerindeki tüm hak ve yetkilerinden 1923 Lozan Antlaşması'yla vazgeçtikten sonra iki savaş arası dönemde İngiltere'yle ilişkilerini bozmamak amacıyla Kemalist modernleşme sürecini yakından takip etmelerine rağmen Kıbrıslı Türklerle ilişkilerini en alt düzeyde tutmaya dikkat etmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni uluslararası sistemde kendi kaderini belirleme hakkına dayanarak Kıbrıslı Rumların İngiliz yönetimine karşı enosis isteğiyle ayaklanmaya başlamaları üzerine İngiltere'nin adada sadece Rumların değil Türklerin de bulunduğunu, adada kendi yönetimi sona ererse enosisi kabul etmeyecek Türklerle Rumlar arasında bir çatışmanın yaşanmasının ve bunun da Türkiye ile Yunanistan'ın işin içine karışacağı bir çatışmaya dönüşerek NATO'nun güneydoğu kanadını zayıflatacağını hatırlatmak üzere izlediği "böl ve yönet" politikası sonucunda yeniden Kıbrıs'la ilgilenmeye başlamıştır[1]. 1955 Londra Konferansı'yla birlikte Kıbrıs sorununa taraf olan Türkiye kısa süre içinde Kıbrıs'ı "milli dava" olarak ilan etmiştir. Bu öyle bir "milli dava"dır ki izlenen politikalar partiler üstüdür[2] ve

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Fırat, "1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler," Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 593-614.

2 Kıbrıs'ın "milli dava" olup olmadığı sorusu sadece Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından dile getirildi ve Aybar 11 Mayıs 1964 tarihinde Bursa'da yaptığı bu konuşmanın bedelini, devlet başkanının tüm partileri çağırarak yaptığı Kıbrıs konusunda görüş alış-verişinde bulunma toplantılarına partisinin çağrılmamasıyla ödedi.

kamuoyunda tartışılması hoş görülmez[3]. Bu "milli dava"da öne çıkarılan her zaman "adada yaşayan soydaşlarımızın can güvenliği" olmakla birlikte önerilen çözümler hiçbir zaman Lefkoşa merkezli olmamış, her zaman Ankara merkezli olmuştur; üstelik de sürekli değişmiştir. 1955'te "adada statükonun yani İngiltere'nin yönetiminin devam etmesini, eğer statüko korunmayacaksa adanın eski sahibi Türkiye'ye geri verilmesini" öneren Ankara hemen bir yıl sonra 1956'da "taksim"i, 1958'de "bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti"ni, 1964'te "federasyon"u, 1983'ten sonrada "konfederasyon"u resmî Kıbrıs tezi olarak savunmuştur. Aynı sorun devam ederken bu kadar farklı resmî tezin benimsenmesinin sorgulanması ve alternatif çözüm önerilerinin dile getirilmesi ise ne Kıbrıs Türk Yönetimi ne de Ankara tarafından hoş karşılanmıştır. Kıbrıs konusunda izlenen politikalara yapılan eleştiriler "vatan hainliği"ne varan suçlamalarla susturulmuştur. Bu egemen tek yanlı yapının kırılmaya uğraması için 1983 yılını beklemek gerekecektir.

1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesiyle ada ikiye bölündü ve nüfus değişimi sonucunda adanın kuzeyine yerleşen Kıbrıslı Türkler beş başlı[4] da olsa kendi yönetimlerine kavuştular. İlk kez Rum tehdidine karşı güvenlik elde edilmişti ama şimdi de yönetim sorunları vardı ve bu sorunların dile getirilmesi iktidar tarafından Rumlarla işbirliği yapmaya varacak suçlamalarla karşılanıyordu. Bu siyasi baskı ortamına ekonomik sorunlar da eklenince Kıbrıslı Türkler yaşanan süreci sorgulamaya başladılar. 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bağımsızlığını ilan etmesi gerek Kıbrıs'ta gerek Türkiye'de muhalif seslerin daha gür çıkmasına yol açtı. Muhaliflere göre bağımsızlık yeni bir anayasa demekti ve KTFD anayasasına göre en fazla iki dönem başkanlık yapabilecek olan Rauf Denktaş yeni anayasa ile görev süresini uzatmanın yolunu sağlamış olacaktı. "Çözümsüzlük çözümdür" anlayışıyla hareket eden Denktaş, kendi iktidarını korumak için Kıbrıs sorununu daha da vahimleştirmekten kaçınmıyordu[5]. Lefkoşa'daki muhaliflerin sesi Ankara'da pek duyulmasa ve Denktaş'a askerî ve sivil bürokrasiden tam destek gelse de Kasım 1983'te 12 Eylül darbesinden sonra yapılan ilk seçimlerde iktidara gelen Başbakan Turgut Özal bu karardan son derece hoşnutsuzdu. 12 Eylül sonrası Avrupa'yla siyasi ilişkileri bozulmuş

---

3 Kıbrıs sorununda izlenen politikaların kamuoyunda tartışılmaya başlaması ancak 1965'ten sonradır. Özellikle sol kesimde son derece sınırlı olarak Kıbrıs politikaları sorgulanmıştır. Daha sesli bir muhalefetin ortaya çıkması için 1980'leri hatta 1990'ları beklemek gerekecektir.

4 Türk ordusu, Bayraktarlık, Türk Büyükelçiliği, Kıbrıs Eşgüdüm Kurulu, Kıbrıs Türk Federe Devleti.

5 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler 1980-1990," Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 106-108.

olan Türkiye'nin yeni bir açılım yapması gerektiğini düşünen Özal'ın temel hedefi Avrupa Toplulukları'na tam üyelik sürecini başlatmaktı. Kıbrıs'ta Türk askerinin varlığı ve BM üyesi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bölünmesi uluslararası toplum tarafından kabul edilemez diye nitelenirken şimdi de KKTC'nin ilanı Türkiye'nin Avrupa projesi önündeki en büyük engeldi. Türkiye'de ilk kez siyasi ve bürokratik cephe Kıbrıs sorunu konusunda farklı görüşler ileri sürüyordu ve aslında bu ikilik Kıbrıs üzerinden yürütülen Avrupa projesi tartışmasının da başlangıcıydı[6]. 1980'lerde başlayan ve 1990'lar boyunca devam eden "Avrupa Birliği'ne üyelik mi, Kıbrıs mı?" tartışmasında, büyük bir ağırlıkla Türk dış politikasındaki etkilerini sürdüren "milli davacılara" karşı muhalefet yapan kesimler de, Kıbrıs Türk muhalefetiyle işbirliğine yanaşmadılar çünkü Lefkoşa'daki muhalefet onlara göre sosyalistti ve Rumlarla işbirliği yapmayı bu bağlamda istiyorlardı. İster Kıbrıs'ta çözümden yana olsun, ister statükonun korunması gerektiğini savunsun Ankara'daki iktidar odakları tek muhatap olarak Rauf Denktaş'ı kabul ediyorlardı ve Kıbrıs'taki muhalefeti yok sayma eğilimi içindeydiler.

Rauf Denktaş'la özdeşleştirilen ve Ankara tarafından da desteklenen "çözümsüzlük çözümdür" politikası 1992 sonrasında Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan savaş örnek gösterilerek güçlendirilmeye çalışıldıysa da, aynı dönemde Kıbrıs Rum Yönetimi'nin ve Türkiye'nin AB üyelik sürecinin başlaması, bu politikaya gerek Ankara gerekse Lefkoşa'da muhalefet edenlerin yollarının kesişmesine yol açtı. Kıbrıslı Türkler ilk kez Türkiye ve Rum kesimi dışında bir alternatife kavuşmuşlardı ve AB üyeliği hem kuzeye hem güneye karşı kendi kimliklerini koruyarak bir çözüm olasılığını dile getirmelerini kolaylaştırıyordu. Türkiye ise, Tanzimat'tan beri Türk toplumunun Avrupalılaşma temel hedefine ilk kez bu denli yaklaşmıştı. Uzun ve sancılı bir süreç sonucunda 1999 Helsinki Zirvesi'nde aday ülkeler arasında sayılan Türkiye, artık kendisine düşen görevleri hızla yerine getirmeliydi. İçerde yapılacak düzenlemeler kadar Kıbrıs sorununda çözüm doğrultusunda gayret göstermek ve Yunanistan'la sorunları halletmek de bu görevler arasında yer alıyordu[7]. Brüksel her iki konuda da tarih belirlemişti: 2002 Kıbrıs sorununun, 2004 Yunanistan'la sorunların halledilmesi için "son tarih"ti. Herkes 12-13 Aralık 2002'de Kopenhag Zirvesi'ne kilitlenmişti ve süre yaklaşmasına rağmen hiçbir adımın atılmaması başta TÜSİAD olmak üzere muhalefetin eleştiri sürecini hızlandırmasına yol açtı. Türkiye'nin AB süreci önünde engel oluşturuyor konuma düşmenin

---

6 *A.g.e.*, ss. 117-121.

7 Döneme ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Fırat, Helsinki'den Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:1 (Güz 2004), ss. 47-79.

kendisi kadar kendisine destek veren çevreleri de zor duruma düşüreceğini anlayan Rauf Denktaş yeni bir hamle yaparak 12 Kasım 2001'de Glafkos Kleridis'e yeni bir ortaklık için yüzyüze görüşme çağrısında bulundu. İki taraf da Kopenhag Zirvesi'ne kadar masada kalmak ve çözüm için iyiniyetle çalıştığını göstermek istiyordu. Kleridis'in teklifi olumlu karşılaması üzerine 4 Aralık 2001'de BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro de Soto'nun da katılımıyla 1997'den beri ilk kez yüzyüze görüşmeler başladı. Uluslararası kamuoyunun tüm desteğine ve çözümden yana olan kesimlerin gerek Ankara'da gerek Lefkoşa'da yaptıkları gösterilere rağmen görüşmeler Nisan 2002'ye gelindiğinde yeniden çıkmaza girdi. Süreçte yaşanan tıkanıklık BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın adaya gelerek devreye girmesiyle açıldı.

Yıllardan beri Ankara'nın desteğiyle uluslararası baskılara direnen Denktaş, ilk kez Türkiye'nin tek ses olarak arkasında olmadığını gördüğü gibi kendi halkının da desteğini giderek kaybettiğini anlıyordu. 28 Haziran 2002'de KKTC'de yapılan yerel seçimlerde Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) Lefkoşa, Girne ve Magosa'nın yanı sıra iki kentin belediye başkanlığını kazandı. Seçmen statükodan yana olan partilere tepkisini seçim sandığına yansıtmıştı. CTP önderliğinde birleşen muhalefet Türkiye karşıtı konumdan çıkmış, çözüm isteğini Türkiye'nin önünü açma söylemiyle birleştirmişti.

3 Ekim 2002'de BM'de yapılacak iki günlük zirveye katılmak üzere New York'a giden Denktaş hem iç hem dış baskılar altındaydı ama "AB Kıbrıs Rum Kesimini üyeliğe kabul ederse görüşmeleri derhal sona erdiririz. Kıbrıs adası da sonsuza dek bölünmüş olarak kalır." demekten geri kalmadı[8]. Zirveden üçlü zirvenin her ay yinelenmesi kararı çıktı. Süreç devam edecekti. İki gün için New York'a gelmiş olan Denktaş, kalp rahatsızlığı geçirip ameliyata girince burada 67 gün kaldı ki bu süre içinde 3 Kasım 2002'de Türkiye'de yapılan seçimleri AKP kazandı.

AKP Kıbrıs konusunda çözümden yana bir tutum benimsiyordu. Dolayısıyla klasik Türk hükümetlerinin geleneksel yaklaşımından farklı bir yaklaşıma sahip olacağı açıktı. Özal'la başlayan ama uygulamaya geçirilemeyen Kıbrıs sorununun çözümünün Türk dış politikasının birçok alanda önünü açacağı görüşünü savunan çizginin takipçisiydi ve artık gerek uluslararası ortam, gerek KKTC ve Türkiye'deki koşullar bu politikanın uygulanmasına olanak tanıyordu. Uygun bir konjonktürde iktidara gelen AKP Kıbrıs sorununda yepyeni bir politika oluşturmadıysa da yıllardan beri tartışılan ama bir türlü uygulanamayan "Kıbrıs'ta çözüm gereklidir" anlayışını Türkiye'nin izlediği politika haline getirebildi.

---

8 Erdal Güven, *Helsinki'den Kopenhag'a Kıbrıs*, Om Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 147.

I. AKP'nin Dış Politika Anlayışı ve Kıbrıs Sorununa Bakış

2001 yılında kurulan AKP'nin programına baktığımızda dış politikaya ayrılan VI. Bölüm'ün Türkiye'nin jeopolitik önemine değinerek başladığını görürüz. Ancak, hemen ardından gelen paragrafla Soğuk Savaş sonrasında yeni bir dış politika anlayışının oluşturulmak istendiği ortaya çıkar: "…soğuk savaş sonrası dönemin getirdiği dinamik konjonktür, çok alternatifli bir dış politika geliştirmek için uygun bir ortam oluşturmuştur. Askeri ittifakların ve blokların, uluslararası ilişkilerin belirleyici unsuru olma niteliği önemli ölçüde azalmış ve işbirliği projeleri devletlerarası ilişkilerin yaygın bir aracı haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni ortamda Türkiye'nin de güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekmektedir. Partimiz, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika izleyecektir…Partimiz, değişen bölgesel ve kültürel gerçekler karşısında, Türkiye'nin dış politika önceliklerini yeniden tanımlaması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarları arasında yeni bir denge oluşturması gerektiği inancındadır"[9]. Bu yeni dış politika anlayışının salt bürokrasinin katılımıyla yürütülmesinin yetersiz olacağı, parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımının sağlanacağı belirtilerek, dış politikada demokratikleşme sürecinin başlaması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. İzlenecek politikalara gelince, programda ABD'den Çin'e çeşitli bölge ve ülkelerle ilişkilerin geliştirileceği söylenmekte ama Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam edeceği vurgulanmaktadır. AB ile ilişkilere gelince, Türkiye'nin, taahhütlerini ve Birliğin üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacağı, gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemeye çalışacağı belirtilmektedir. Bütün bu dış politikayı yeniden değerlendirme ve AB üyeliğine hız verme isteğine karşın programda Kıbrıs'a ilişkin paragrafa bakıldığında geleneksel çizginin devam ettiği izlenimi edinilmektedir: "Partimiz Kıbrıs sorununun çözümünde adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği görüşünde olup çözümün, adada mevcut iki devletin varacağı uzlaşmaya dayanması gerektiğine ve bu sorun çözümlenmeden Kıbrıs Rum kesiminin Avrupa Birliği'ne alınmasının, sorunu daha karmaşık hale getireceğine inanmaktadır"[10]. Yenilikçi bir anlayışla kaleme alınmış olmasına rağmen Kıbrıs konusundaki bu geleneksel yaklaşımdan

---

9 "Ak Parti Programı," http://www.akparti.org.tr/program.asp?dizin=0&hangisi=0 (23.10.2008)

10 *A.g.e.*

kopamama AKP'nin başlangıçta "tabu" konulara değinmekteki çekingenliğine bağlanabilir.

Ancak, 2002'ye gelindiğinde ortam değişmişti ve daha cesur adımlar atılabilir hale gelmişti. Nitekim 2002 AKP Seçim Bildirgesi'nde dış politikaya ayrılan bölüm programdakinin aynısı iken tek değişiklik Kıbrıs'a ilişkindir: "Partimiz, Kıbrıs sorununa mutlaka bir çözüm bulunması gerektiğine inanmaktadır. Bulunacak çözümde, adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği kuşkusuzdur. Belçika'da olduğu gibi egemen iki toplumdan oluşan bir devlet yönetiminin kurulması her iki kesimin de lehinedir. Bu sorun çözümlenmeden Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne alınması, sorunu daha karmaşık hale getirecektir"[11]. Bildirgenin bu paragrafı resmi politikadan radikal bir kopuşu öngörmektedir: "Çözümsüzlük çözümdür" anlayışı terk edilmekte, iki devletten değil iki toplumdan oluşan bir devletten söz edilmekte ve Belçika modeline referans yapılarak konfederasyon tezinden federasyon tezine dönüş yapılmaktadır. Dolayısıyla, seçim öncesinde değişen koşullar göz önüne alınarak Kıbrıs konusunda cesur bir söylem benimsenmiş ve yalnızca içeriye değil hatta daha çok dışarıya, özellikle de Brüksel'e mesaj verilmek istenmiştir.

Seçimlerden sonra AKP'nin tek başına hükümeti kurması, toplumlararası görüşmelerin çıkmaza girdiğini ve BM'nin bu çıkmazı aşmak için müdahale etmesi gerektiğini düşünen Kofi Annan'ı harekete geçirdi. 11 Kasım'da müzakereler başladığında, öngörülmemiş olmasına rağmen, "Kıbrıs Sorununun Kapsamlı Çözümü İçin Anlaşma Temeli" başlıklı bir takvim de içeren belgeyi taraflara ve üç garantör devlete sundu.

II. Kopenhag Zirvesi'nden 24 Nisan Referandumuna: AKP Hükümetinin Çıkmazı Aşma Çabaları

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kopenhag Zirvesi'ne endeksli olarak oluşturduğu takvim işlemeye başlamıştı. Süre daraldıkça Türkiye ve KKTC'deki iç tartışmalar şiddetleniyor ve çatlaklar derinleşiyordu. AKP yöneticileri dış temasları artırıp "Kıbrıs konusunda şahin olmayacaklarını" açıklarken, "şahinler" Annan Planı'nın bir tuzak olduğunu, ödün vermeye başlanılırsa bunun sonunun gelmeyeceğini, milli davadan taviz verilmemesi gerektiğini savunuyorlardı. KKTC'de ise "Barış ve AB'ye Evet" mitingleri düzenleniyordu.

---

11 "Ak Parti Seçim Bildirgesi 2002," http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-5.html (23.10.2008)

İçeride yaşanan tarışmalar 12-13 Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'ne de yansıdı. Zirveye Türkiye'den Başbakan Abdullah Gül, Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış ve AKP Lideri Recep Tayyip Erdoğan katılırken, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer AB'nin tarih vermeyeceğini ileri sürerek Ankara'da kaldı. KKTC'de ise Denktaş Kopenhag'a gitmeme konusundaki kararını sürdürdü ve Dışişleri Bakanı Tahsin Ertuğruloğlu'nu gönderdi. AKP hükümeti henüz içeride meşruiyet sorunu yaşarken radikal bir tutum almaktan uzaktı ve zirvedeki etkisi sınırlı oldu. Ertuğruloğlu Ankara'daki "statükocular"dan gelen destekle Annan Planı'nı görüşme zemini olarak kabul etmeyeceğini açıkladı. AKP hükümetinin Kopenhag'daki girişimleri bu noktada etkili oldu ve iplerin kopmasını engelledi. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin üyeliği onaylanmıştı ama Brüksel Zirve Bildirgesi'nde "Katılım müzakereleri tamamlanan Kıbrıs'ın AB'ye yeni üye olarak girmesi kabul edilmiştir. Ancak AB Konseyi, birleşmiş bir Kıbrıs'ın AB'ye katılmasını tercih eder. Bu kapsamda Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının 28 Şubat 2003 tarihine kadar BM Genel sekreterinin önerileri doğrultusunda çözüm bulunması için görüşmeleri sürdüreceklerine ilişkin kararı memnuniyetle karşılar.[12]" denildi. Böylece Türk tarafına en azından bir açık kapı bırakılması sağlandı.

AKP, hükümeti kurmuştu ama henüz tam anlamıyla iktidar olduğunu söylemek mümkün değildi. Hareket alanı sınırlıydı ve bu sınırlılık içinde zaman kazanmaya çalışıyordu. Kıbrıslı Rumlar, Türk tarafının tutumu sayesinde istediklerini elde etmişlerdi şimdi uzatmaları sorunsuz oynamayı düşünüyorlardı. Aleyhte işler gibi görünen süreci tersine çevirmek için AKP hükümetinin 28 Şubat'a kadar zamanı vardı. Şimdi içerde kamuoyunu ikna etmek üzere harekete geçmek gerekiyordu. Kamuoyu iki konuda aydınlatılmalıydı: 1. Kopenhag'da uzlaşmaz tutum takınmış olmanın Rumların lehine işlemiş olduğu anlatılmalıydı çünkü bazı çevreler pazarlık sürecinde Annan Planı'nın Kıbrıslı Türkler lehine değiştirilebileceğini iddia ediyorlardı. Oysa AB üyeliği kesinleşmiş olan Rumların eli rahatlamıştı. Eğer Annan'ın önerileri görüşme zemini olarak kabul edilseydi ortaya çıkacak çözüm planıyla AB üyeliği birlikte referanduma sunulacaktı ve Rumlar köşeye sıkıştırılabilecekti. 2. Kıbrıs sorununun uluslararası platformda algılanışı tüm gerçekliğiyle Türk kamuoyunda tartışılmalıydı. Sorun elli yıldan beri Türk dış politikasının "milli davası"ydı ama hiçbir zaman tam anlamıyla tartışılmış değildi.

AKP'nin attığı ilk adım tepkiyle karşılandı. Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış 15 Aralık 2002'de bir televizyon programında Rum tarafının tek başına AB üyesi olması halinde, AB'nin hastalıklı bir çocuğu kucağına alacağını ifade ettikten sonra bu durumda da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin AB topraklarını

12 *Hürriyet*, 14 Aralık 2002.

işgal etmiş gibi gösterilmeye çalışılması tehlikesi bulunduğuna dikkati çekince[13], AKP karşıtı basın Yakış'ın sözlerini Türk Silahlı Kuvvetleri'ne işgalci demiş gibi gösterdi. Kıbrıs sorununu açıkça tartışmak yerine Kıbrıs üzerinden AKP'yi yıpratma çabaları başladı.

AKP'ye destek KKTC'deki başta sol olmak üzere Denktaş'a ve statükocu politikaya karşı olan kesimlerden geldi. Özellikle 16 Şubat 2003'te Kıbrıs Rum Yönetimi'nde yapılan başkanlık seçimlerini AKEL'in desteğiyle eski EOKA üyesi olan ve tüm propagandasını Kleridis'in verdiği ödünler ile Annan Planı'nın Türklerin lehine olması üzerine kuran Tasos Papadopoulos'un kazanması, çözüm olasılığının azalması dolayısıyla Kıbrıslı Türkleri harekete geçirmişti. Cumhurbaşkanı Denktaş'ı istifaya çağıran mitingler birbirini izliyordu. AKP Kıbrıs Türk toplumunun eleştirilerini Ankara'da seslendirdi. AKP lideri Erdoğan "Kıbrıs'ta 30-40 yıldır sürdürülen siyasetin sürdürülmesinden yana değilim. Kıbrıs Sayın Denktaş'ın kişisel olayı değildir. Halkı bir kenara itemezsiniz.[14]" diyerek tartışma sürecini başlattı. Sert tepki Denktaş'tan değil, Türk ordusundan geldi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök "Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden ve güvenlik ihtiyacını sağlamayan bir Kıbrıs çözümüyle Türk'ün Anadolu'ya hapsedilme süreci hemen hemen tamamlanmış olur."[15] diyerek, vatana hapsedilmenin nasıl bir anlayış olduğu tartışmalarını başlatırken, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman 26 Ocak'ta KKTC'yi ziyaret ederek Denktaş'a destek verdi. Kıbrıs konusunda görüş farklılığı sadece AKP ile ordu arasında yoktu; AKP içinde de farklı anlayışa sahip olanlar vardı. Nitekim, TBMM Başkanı Bülent Arınç adaya yaptığı ziyarette Denktaş'a hakaret ve Rumlarla işbirliği vatana ihanettir diyerek KKTC'deki muhalif grupları eleştirdi[16]. Ankara'daki tartışmaların bu kadar sert ve açık cereyan etmesinin nedeni hem Kıbrıs'ın artık bir iç politika sorununa dönüşmüş olması, hem de Kıbrıs üzerinden yapılan tartışmanın aslında Türkiye'nin geleceğinin belirlenmesine ilişkin olmasından kaynaklanıyordu.

Sürecin ilk aşaması 10-11 Mart 2003'te La Haye'de Türk tarafının masadan kalkmasıyla sona erdi. Ankara merkezli bakıldığında statükocular kazanmışlardı ama daha geniş bir perspektiften bakıldığında kaybedenin kim olduğu tartışmaya açıktı. Kıbrıs Rum Yönetimi 16 Nisan 2003'te "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla AB'ye katılım antlaşmasını imzaladı.

---

[13] http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2002/aralik/19/kronikmedya.html (23.10.2008)

[14] Bilal N. Şimşir, *AB, AKP ve Kıbrıs*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 257'den *Cumhuriyet*, 2 Ocak 2003.

[15] *Akşam*, 9 Ocak 2003.

[16] *Akşam*, 14 Ocak 2003.

Kıbrıs görüşmeleri sona ererken, 9 Mart'ta Siirt seçimlerinin yenilenmesi üzerine TBMM'ye girebilen Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığında 59. hükümet kuruldu. La Haye'deki gelişmelere rağmen, yeni hükümet programında Kıbrıs'a ilişkin çözüm istencini devam ettirdiğini belirtiyordu: "Hükümetimiz, Kıbrıs sorununa mutlaka bir çözüm bulunmasının gereğine inanmaktadır. Bu çözümde, gelecekte adadaki Türk varlığını tehlikeye sokacak hiçbir girişime müsaade edilmeyecektir. La Haye'de gelinen noktanın bir tıkanmaya dönüşmemesi ve yeni iletişim kanallarının ve çözüm modellerinin araştırılması için hassasiyetimizi koruyoruz. Başta Avrupa Birliği ülkeleri ve Yunanistan olmak üzere tüm siyasal odakları, çözüm, diyalog ve kalıcı barış temelinde hassas olmaya davet ediyoruz. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin hazırlamış olduğu planın masada olduğuna dair açıklaması, tarafların arzusu durumunda çözüm sürecine yardımcı olacağını ifade etmesi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Denktaş'ın Rum tarafını müzakereye çağıran beyanı hükümetimizce kayıt altına alınmıştır.[17]"

Hükümet programında Kıbrıs'a ilişkin ifadelerin ortaya koyduğu isteğe ilişkin mesajı Denktaş anlamıştı ve 21 Nisan 2003'te bir adımı atarak Yeşil Hat'taki sınır kapılarını açma kararı aldı. Kararın uygulaması ve 1974'ten beri aynı adada yaşayan ama birbirlerini tanımayan iki toplumun karşılıklı ziyaretleri Kıbrıs'taki havayı olumlu bir biçimde değiştirdiyse de KKTC muhalefeti bununla yetinmek niyetinde değildi. 2003 yazı 14 Aralık'ta yapılacak seçime hazırlıkla geçti. CTP ve BDH Denktaş'ın görüşmecilikten alınması, Annan Planı çerçevesinde çözüm ve Türkiye'deki hükümetle eşgüdümlü bir politika çizgisinde güç birliğine giderken, Denktaş'ın desteklediği DP ve UBP Annan Planı'nın reddi ve devlete sahip çıkma temalarını işliyordu. İlk kez siyasal mücadeleyi kaybedeceğini düşünen Denktaş "Seçimleri kaybedersem Anadolu halkının desteğini arkama alıp mücadeleye devam edeceğim" deyince, yanıt Dışişleri Bakanı Gül'den geldi: "Anadolu halkı kendisinin ve Kıbrıs davasının arkasındadır ama Sayın Denktaş'ın asıl Kıbrıs halkının desteğini arkasına alması gerekir.[18]" Ankara'da bir hükümet ilk kez açık olarak seçimlerde Denktaş lehine müdahale edilmeyeceğinin işaretlerini veriyordu.

14 Aralık 2003 seçimleri ilginç sonuçlandı: CTP 19, UBP 18, DP 7, BDH 6 milletvekili çıkardı[19]. Ortak söyleme sahip olmalarına rağmen CTP ve BDH hükümet kurma görüşmelerinde anlaşamayınca CTP-DP koalisyonu kurul-

---

17 "AKP Hükümet Programı," http://www.belgenet.com/arsiv/hukumet/program/59-1.html (23.10.2008)

18 *Sabah*, 2 Eylül 2003.

19 *Hürriyet*, 15 Aralık 2003.

du. Serdar Denktaş'ın liderliğini yaptığı DP'nin CTP ile koalisyona katılması artık sağ kesimin de değişimin kaçınılmazlığını kabul ettiğini gösteriyordu.

Kıbrıs'ta ortaya çıkan tablo ve 23 Ocak 2004 tarihli MGK toplantısı AKP hükümetinin elini güçlendirdi. MGK söz konusu toplantının ardından yaptığı açıklamayla Kıbrıs'ta çözüm hedefinin Türkiye'nin resmi politikası haline geldiğini ve yeni bir atağın başlayacağının işaretlerini veriyordu: "…Kıbrıs'taki müzakere sürecinin yeniden canlandırılması yönünde girişimlere başlanmasının yararı ve gereği konusunda görüş birliğine varılmıştır...Türkiye, BM Genel Sekreteri'nin iyiniyet misyonuna olan desteğini sürdürmekte ve Annan Planı da referans alınarak Ada'nın gerçeklerine dayalı bir çözüme müzakereler yoluyla hızla ulaşılması konusundaki siyasi kararlılığını yinelemektedir. Bu noktadan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin, iyiniyetli yaklaşım ve yapıcı görüşleri çerçevesinde, KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Denktaş ve KKTC hükümeti ile yakın danışma ve işbirliği halinde müzakere sürecinin yeniden başlatılması amacıyla konuyu BM Genel Sekreteri ile ele almasının yararlı olacağı sonucuna varmıştır[20]." MGK'dan çıkan kararla hükümet 2002'den beri çekingen bir üslupla izlemeye çalıştığı Kıbrıs politikasında elini güçlendirmişti; artık daha cesur adımlar atabilirdi.

MGK toplantısından bir gün sonra Davos'a giden Başbakan Erdoğan Kıbrıs konusunda tıkanmış gibi görünen süreci açacak adımları attı. BM Genel Sekreteri Annan'la yaptığı görüşmede Türkiye'nin sonuna kadar iyiniyet ortaya koyacağını, çözümsüzlüğün çözüm olduğuna asla inanmadıklarını, müzakere sürecinde Türk tarafının muhakkak yer alması gerektiğini ve bu konuda garantör devlet sıfatıyla Kıbrıslı Türklere gerekli telkini yapacaklarını söyledi.[21] Başbakan 1 Mayıs'tan önce bir mutabakat metnine ulaşmayı ve bu metni referanduma götürmeyi hedefliyordu ve bu süreçte Türk tarafının hep bir adım önde olacağının sözünü veriyordu. Erdoğan'ın mesajı Annan tarafından doğru algılandı ve 4 Şubat'ta üç garantör devletle birlikte Kıbrıs Türk ve Rum taraflarına bir mektup gönderen BM Genel Sekreteri görüşmelerin yeniden başlatılması çağrısında bulundu.[22]

10 Şubat'ta New York'a giden Denktaş ve Papadopoulos isteksizliklerini daha yola çıkmadan açıklamışlardı. Hatta Denktaş bir mektup verip döne-

---

[20] *Hürriyet*, 24 Ocak 2004.

[21] *Hürriyet*, 25 Ocak 2004.

[22] Annan bir takvim de vermişti. 10 Şubat'ta başlayacak görüşmeler 24 Mart'a dek sürecekti ve uzlaşı sağlanamayan konularda boşluğu kendisi dolduracaktı. Bu şekilde oluşacak metin 21 Nisan'da referanduma sunulacaktı. Müzakerelere başlayan taraflar tüm koşulları kabul etmiş sayılacaklardı. Bkz. "Report of the Secretary General on His Mission Offices in Cyprus," http://uds-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GUN/N04/361/53/PDF/NO436153.pdf?Open>Element, (18.08.2004)

ceğini söylemişti. Ancak Ankara Denktaş'ı yalnız yollamıyordu. Heyette KKTC Başbakanı Mehmet Ali Talat'ın yanı sıra Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Uğur Ziyal de bulunuyordu. Ziyal sürecin kesintiye uğramamasını sağlayacaktı; nitekim Denktaş'a gerekli uyarıları yaparak mektubu çıkarmasını ve müzakerelerin başlamadan sona ermesini önledi. Görüşmeler başladıktan kısa süre sonra yine çıkmaza girdi çünkü Denktaş ve Papadopoulos Annan'ın önkoşul olan takvimini ve uzlaşı olmaması durumunda mevcut planın referanduma sunulmasını reddetme konusunda hemfikirlerdi. Çıkmazı açma konusunda yine Ziyal devreye girdi ve yeni öneri getirdi: Kıbrıs Türk ve Rum tarafı 19 Şubat'ta Lefkoşa'da görüşmelere başlayacaklardı; 22 Mart'a dek uzlaşıya varılamazsa 29 Mart'a kadar Türkiye ve Yunanistan'ın da katıldığı dörtlü görüşmelere geçilecekti; eğer hâlâ uzlaşılamamış noktalar kalırsa BM Genel Sekreteri boşlukları dolduracaktı. Ortaya çıkan metne itiraz edilemeyecek ve 21 Nisan'da referanduma sunulacaktı[23]. İki toplum lideri sonuçtan memnun değillerdi ama itiraz edememişlerdi. İlk kez BM Genel Sekreteri'ne geleceğe yönelik tam yetki veriliyor ve son noktayı Kıbrıs halkının koyması sağlanıyordu. Sonuçtan memnun olan taraf Türk hükümetiydi: İlk kez Türk tarafı uzlaşmaz imajından kurtulmuştu; sorun çıkaran taraf değil çözüm üreten taraf olarak kabul edilmişti.

Lefkoşa görüşmeleri 15 oturum sürdü. Liderler masaya isteksiz oturdukları için bir sonuç çıkmaması bekleniyordu ve beklentiler gerçekleşti. İkinci aşama 24 Mart'ta İsviçre'nin Bürgenstock kasabasında başladı. Denktaş İsviçre'ye gitmedi ve yerine Başbakan Talat ile Dışişleri Bakanı Serdar Denktaş'ı tam yetkili olarak gönderdi. Referandumda hayır kampanyası yürütebilmek için elinin serbest kalmasını istiyordu. 31 Mart'ta İsviçre görüşmeleri tamamlandı. Uzlaşılamayan noktalarını BM Genel Sekreteri'nin kaleme aldığı çözüm planının son hali taraflara sunuldu. Artık son aşamaya gelinmişti. Referandum 24 Nisan'da yapılacaktı.

24 Nisan referandumuna giden süreçte tarafların tutumları ilginç bir tablo ortaya koyuyordu. Kıbrıs Türk kesiminde CTP ve BDH başta olmak üzere sol kesim ve AB yanlıları "evet", Cumhurbaşkanı Denktaş ve UBP "hayır" denmesi gerektiğini savunuyordu. Serdar Denktaş ise, kendisinin "hayır" oyu kullanacağını söyledi ama partilileri serbest bıraktı. Türkiye'de ise, AKP "evet"çilere destek verirken, CHP, MHP ve DSP Denktaş liderliğindeki "hayır"cıların yanında yer alıyorlardı. Kıbrıs Rum kesiminde tablo daha da ilginçti. Beklendiği gibi Papadopoulos ve partisi DİKO açık ve kesin bir biçimde "hayır"; Kleridis ve Vasiliou'nun liderliğini yapmış oldukları ve şimdi Nikos Anastasiadis'in başkanlığını yaptığı DİSİ ile küçük partiler "evet" kampanyası yürüttüler. Belirleyici olacak AKEL'in tutumuydu. Yıl-

23 *A.g.e.*

lardan beri Kıbrıs Türk soluyla paralel politikalar izleyen, barış ve birleşmeden yana olan AKEL yine milliyetçi dalganın etkisinde kalarak "hayır" diyeceğini açıkladı. Dolayısıyla Kıbrıs Türk solu, Türkiye'deki muhafazakâr kesimi temsil eden AKP ile Rum kesiminde liberal sağı temsil eden DİSİ ile paralel politika izlerken, KKTC ve Türkiye'deki milliyetçi kesimler Rum milliyetçi çevreleri ve komünistleriyle "ittifak" yapmış oldular.

24 Nisan referandumu olaysız geçti. Sonuçlar sürpriz sayılmazdı: Kuzeyde %64,9 evet, %35,1 hayır; güneyde %24,2 evet, %75,8 hayır oyu kullanıldı[24]. Kıbrıslı Türkler ezici bir çoğunlukla ortak bir şemsiye devlet altında yaşama, çözüm, barış ve AB üyeliğini istediğini dile getirirken, Kıbrıslı Rumlar yine ezici bir çoğunlukla kendi devletlerine sahip çıkma, AB üyeliğinden tek başına yararlanma ve Türklerle yan yana ama birlikte yaşamamak konusunda irade ortaya koymuşlardı. Bu sonuçlarla Annan Planı ortadan kalkmış oldu.

Annan Planı'nın ortadan kalkması Türkiye'de statükocuların zaferi gibi görünse de bu son derece yanıltıcı bir görüntüdür. AKP sorunu ele aldığından beri izlediği politikalarla amacına ulaşmış oldu: İlk kez Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı "uzlaşmaz" nitelemesinden kurtulduğu gibi, çözüm için çaba gösteren taraf olarak kabul edildi. Bu, Türkiye'nin AB sürecinde önünü açacak bir gelişmeydi. Nitekim sonuçları da kısa sürede görüldü. AB Dışişleri Bakanları, Genel İşler Konseyi'nde, KKTC'nin ekonomik kalkınmasına yardımcı olmak ve ekonomik izolasyonunu kaldırmak kararı aldığı toplantısında KKTC'ye 259 milyon euroluk mali yardımı serbest bıraktı.[25] Hemen ardından, ABD bir açıklama yaparak Kıbrıs politikasını gözden geçireceğini bildirdi. Nihayet, BM Genel Sekreteri Güvenlik Konseyi'ne hazırladığı raporda, "tanınma sağlama veya ayrılıkçılığa yardım etme amacı için değil, Güvenlik Konseyi'nin 541 (1983) ve 550 (1984) sayılı kararlarıyla uyumlu olduğunu düşünerek, Kıbrıslı Türklerin izolasyonuna neden olan ve gelişmelerini önleyen gereksiz kısıtlama ve engellerin kaldırılması için, gerek ikili düzeyde gerekse uluslararası kuruluşlarda bütün devletlerin işbirliği yapmaları" için çağrıda bulundu.[26] Uluslararası kamuoyunda elde edilen

---

24 *Hürriyet*, 25 Nisan 2004.

25 AB'nin diğer bir adımı, referandumun hemen ardından 29 Nisan 2004'te KKTC'den Güney Kıbrıs'a mal akışını düzenleyen ve Yeşil Hat Tüzüğü olarak bilinen 866/2004 numaralı Konsey Tüzüğü'nü yürürlüğe koymasıdır. Söz konusu tüzüğe göre, KKTC'de üretilmiş ya da yeterli katma değer ilavesiyle üretilmiş ürünler, Kıbrıs Türk Ticaret Odasından menşe belgesi aldıktan sonra Rum kesimine ya da Rum kesimi üzerinden diğer ülkelere gönderilebilecekti. Ancak uygulamada Rum kesiminin tutumundan da kaynaklanan güçlükler nedeniyle beklenen açılım sağlanamadı. Yeşil Tüzük'le birlikte söz edilen Mali Yardım Tüzüğü ancak 27 Şubat 2006'da yürürlüğe girebilirken, Doğrudan Ticaret Tüzüğü hâlâ tartışılmaktadır.

26 "Report of the Secretary General…,"

başarılar kadar Kıbrıs parametrelerinin değişmiş olduğunun Türk kamuoyunda anlaşılmış olması da AKP için önem taşıyordu. Soğuk Savaş mantığı içinde şekillenen Türk dış politikasının katı kalıplarının kırılabildiği bir kez daha Kıbrıs üzerinden gösterilebilmişti. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, 24 Nisan sonrasında oluşan hava süreç içinde etkisini yitirdi. Genel Sekreter Annan'ın raporu, Rusya Federasyonu'nun veto edeceğini açıklaması üzerine gündeme getirilmediği gibi, AB de artık Yunanistan'la birlikte Kıbrıs Rum Kesimi'nin baskısı altına girmişti. Türkiye'nin içeride yaşadığı sorunlar da bunlara eklendiğinde Türkiye-AB ilişkilerinde beklenen ilerleme görülmedi.

III. 24 Nisan Referandumu Sonrası Gelişmeler: AKP Hükümetinin Çözüm Sürecini Sürdürme Çabaları

AKP hükümetinin 24 Nisan'a kadar görüşme sürecini daima açık tutma çabasının altında yatan nedenlerden en önemlisi 16-17 Aralık 2004'te Brüksel'de yapılacak AB Konseyi Zirvesi'nden müzakere tarihi almaktı. Nitekim Ankara'nın 2002'den beri izlemekte olduğu politikanın sonucu bu zirvede alındı. Zirvenin Sonuç Bildirgesi'nin 22. paragrafında Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlaması bakımından Kopenhag siyasi kriterlerini yeterince karşıladığına karar verildiği belirtildikten sonra, 3 Ekim 2005 müzakerelerin başlama tarihi olarak bildirilmektedir. Yine bildiride, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ni AB'ye 1 Mayıs 2004'te üye olan ve aralarında Kıbrıs Rum Yönetimi'nin de bulunduğu on yeni üyeye teşmil edecek olan Uyum Protokolü'nü imzalayacağı yönündeki beyanının memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir.[27] AKP bir yandan Türkiye'nin elli yıldan beri dış politikasının birinci hedefi olan AB üyeliğinde en önemli adımı atmış olmanın ve bu yolla içeride meşruiyetini sağlamlaştırmanın memnuniyetini duyarken, bir yandan da aynı sürecin iç politikada Kıbrıs öne çıkarılarak eleştirileceğini biliyordu. Bu olası eleştirilerin önünü kesmek üzere Başbakan Erdoğan Uyum Protokolü'nün imzalanmasının Kıbrıs Rum Yönetimi'nin siyasi ve hukuki olarak tanınması anlamına gelmediğini kayıtlara geçirdi.[28] Ancak, AB'ye üyelik konusunda atılacak her adımda Ankara'nın karşısına Kıbrıs sorunun çıkacağı, bunun da Türkiye'de iç politika malzemesi yapılacağı ve AB üyeliğinin doğrudan tartışılmasını göze alamayan Türkiye'deki siyasi partilerin Kıbrıs üzerinden hükümeti yıpratma yolunu seçecekleri açıktı.

---

[27] "16-17 Aralık 2004 Avrupa Birliği Konseyi Brüksel Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi," http://www.abgm.adalet.gov.tr/zirve.htm (27.10.2008)

[28] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Kıbrıs Konusundaki Son Gelişmeler (11 Kasım 2002 Tarihinden İtibaren)," http://www.mfa.gov.tr/kibris-konusundaki-son-gelişmeler_11-kasim-2002-tarihinden-itibaren-tr.mfa (24.10.2008)

2005 yılında Kıbrıs sorununa ilişkin iki önemli gelişme yaşandı. Bunlardan ilki 17 Nisan'da KKTC'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini oyların %55.60'ını alan CTP Lideri ve Başbakan Mehmet Ali Talat'ın kazanmasıydı.[29] AB doğrultusunda AKP hükümetiyle paralel politikalar izleyen Talat artık dışlanan solcu bir lider olmaktan çıkmış, Ankara'nın çıkarları doğrultusunda AB sürecini hızlandırmak için Kıbrıs sorununun çözümünde çaba gösteren ve gerek hükümet gerekse bazı sivil toplum kuruluşlarının desteğini arkasına alan bir lider olarak kabul edilir hale gelmişti. Nitekim göreve başlar başlamaz yaptığı açıklamalarda, Ankara'dan aldığı destekle çözüm için Rum tarafına sürekli elini uzatacağı mesajını vermeyi sürdürdü. Ancak, bu mesajlar Rum tarafında karşılık bulmuyordu. AB üyesi olmuş ve referandum "tehlikesi"ni atlatmış olan Papadopoulos kendisinin muhatabının Türkiye olduğunu söylemekle yetiniyordu. Oysa Türkiye Kıbrıs Rum Yönetimini muhatap kabul etmiyor ve bunun sıkıntısını da 2005 yılında yaşanan ikinci önemli gelişme olan Uyum Protokolü'nün imzalanmasıyla başlayan süreçte yaşıyordu.

29 Temmuz 2005'te Türkiye Brüksel Zirvesi'nde imzalamayı taahhüt ettiği 1963 Ankara Antlaşması'nı tüm AB üyelerine genişleten Uyum Protokolü'nü imzaladı. İmza mektup teatisi yoluyla gerçekleştirildi ve Türkiye mektup ve imzayla hukuken bir bütün oluşturan resmi bir bildiri yaparak bir kez daha Uyum Protokolü'nün imzalanmasının Kıbrıs Rum Yönetimi'nin siyasi olarak tanınması anlamına gelmeyeceğini kayıtlara geçirdi[30]. AKP hükümeti temel bir açmazla karşı karşıyaydı: AB'nin bir üyesi olan Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanımadan hükümetler arası konferanslarda nasıl ilerleme sağlanacaktı? Kıbrıs sorunu çözülmeden Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanımak, değil AKP'nin, hiçbir Türk hükümetinin atabileceği bir adım değildi. Ancak bundan dolayı ilerleme sürecinin kesintiye uğraması da 1999'dan beri atılan adımların ve AKP'nin "başarısı"nın sıfırlanması anlamına gelecekti. Hükümet zamanın Türkiye lehine işleyeceği görüşünden hareket ederek ve sürekli çözüm isteyen taraf olmayı sürdürerek Kıbrıs Rum Yönetimi'ni AB içinde yıpratma politikası izlemeyi tercih etti: Tanıma ancak Türkiye AB üyesi olduğunda ve BM çözüm süreci başarıya ulaştığında gerçekleşebilirdi. Kıbrıs Rum Yönetimi ise artık AB üzerinden politika yürütüyordu. Nitekim Türkiye'nin bildirisine AB'den karşı bildiri gelmekte gecikmedi. Brüksel Türkiye'nin Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanımasının müzakere süreci içinde gerçekleşmesi üzerinde duruyor ve Türkiye'nin limanları ile havaalanlarını Kıbrıs Rum gemilerine ve uçaklarına açması gerektiğini, bu konudaki gelişmelerin 2006 yılında değerlendirileceğini ve olumlu sonuçlar alınmazsa müzakere-

29 *A.g.e.*
30 *A.g.e.*

lerde ilgili başlıkların açılmayacağını bildiriyordu[31]. 2004 yılında yaşanan olumlu hava yine ortadan kaybolmuştu ve Kıbrıs yine Türkiye-AB ilişkilerine damgasını vurmuştu.

Türkiye'de limanlar ve havaalanlarının Rum gemilerine ve uçaklarına açılıp açılmaması, eğer açılırsa bunun tanıma anlamına gelip gelmeyeceği kamuoyunun gündeminin ilk maddesini oluştururken, KKTC'de tedirginlik yaşanmaya başladı. Cumhurbaşkanı Talat'ın Güney'e yaptığı görüşme çağrıları karşılık bulmuyor, AB'deki girişimleri ise takdirle karşılanıyor ama Rum tarafını harekete geçirebilecek fiili bir adım atılmıyordu. Lefkoşa sıkışmıştı ve AKP hükümetinin ilerleme sürecinde Kıbrıslı Türkleri feda edip etmeyeceğinden endişe duyuyordu. Nitekim KKTC Başbakanı CTP'li Ferdi Sabit Soyer, Eylül 2005'te Olli Rehn ile yaptığı görüşmede "AB tarafından Türkiye'nin Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanıması isteniyor. Türkiye tanısa bile biz tanımayacağız. Kıbrıs Türk halkı Rumları kendi temsilcisi olarak hiçbir zaman kabul etmeyecek." [32] derken sadece Brüksel'e değil Ankara'ya da mesaj veriyordu.

Türkiye-AB ilişkileri yeniden gerginleşirken, diyalog sürecini kesmemeyi dış politikasının temel yöntemi olarak benimseyen AKP hükümeti yeni bir adım attı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 24 Ocak 2006'da 10 maddelik Eylem Planını kamuoyuna duyurdu. Söz konusu planın ilk altı maddesi hedefleri içermekte, son dört maddesi ise bu hedeflere ulaşmak için uygulamaya ilişkin öneriler getirmektedir. Aşağıda yer verilen ilk altı maddeye göre[33];

1. Türkiye'nin deniz limanlarının AT-Türkiye Gümrük Birliği kapsamındaki malların ticareti çerçevesinde Kıbrıs Rum gemilerine açılması,
2. Kıbrıs Rum havayolu taşıyıcılarının üst uçuşlar için Türk hava sahasını kullanmalarına ve Türk havaalanlarını kullanmalarına, ilgili uluslararası kurallar ve usuller çerçevesinde izin verilmesi,
3. Gazimagosa, Girne ve Gemikonağı dahil, Kuzey Kıbrıs'taki limanların, Kıbrıs Türk Yönetimi altında malların, kişilerin ve hizmetlerin uluslararası dolaşıma açılması,
4. Ercan Havaalanı'nın Kıbrıs Türk yönetimi altında doğrudan uçuşlara açılması,

---

31 *A.g.e.*

32 Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, "Kıbrıs Sorunu-Son Gelişmeler," http://www. dispolitikaforumu.org/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=54&ltemid=6.html (24.10.2008)

33 *A.g.e.*

5. Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik bir varlık olarak AB gümrük birliğine pratik açıdan dahil edilmesi amacıyla, özel düzenlemelerin yürürlüğe girmesi; adadaki taraflar arasında ve taraflar ile dünyanın geri kalanı arasında ticaretin engelsiz biçimde yapılmasının sağlanması,
6. Kıbrıs Türk tarafının uluslararası sportif, kültürel ve sosyal alanlardaki diğer faaliyetlere serbestçe katılabilmesi öngörülmektedir.

Bunların gerçekleşebilmesi için getirilen uygulamaya yönelik önerilere gelince;

7. Üzerinde mutabık kalınacak bir takvim çerçevesinde bir bütün olarak uygulanacak eylem planına nihai şeklini vermek amacıyla, BM Genel Sekreteri'nin himayesinde ve Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk tarafı ve Kıbrıs Rum tarafının katılımıyla en geç Mayıs/Haziran 2006'ya kadar bir üst düzey toplantı gerçekleştirilmesi,
8. Eylem planı ve toplantının sonuçlarının BM Genel Sekreteri tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne sunulması; BM Genel Sekreteri'nin ayrıca, gelişmeleri Güvenlik Konseyi'ne rapor etmek amacıyla, planın uygulanmasını sürekli gözetim altında tutacak bir mekanizma kurulması hususunu da değerlendirmesi gerekmektedir.
9. BM'nin ve AB Komisyonu'nun özellikle Kıbrıs Türk tarafına sağlayacağı destek, önerilen tedbirlerin uygulanmasını kolaylaştırmaya yardımcı olacaktır.
10. Eylem Planı hiçbir şekilde ilgili tarafların hukuki ve siyasi pozisyonlarına halel getirmeyecektir. Eylem planı, Kıbrıs sorununa kapsamlı çözüm perspektifinden, adada gerçek bir işbirliği ve karşılıklı güven ortamı yaratmayı amaçlamaktadır.

"Türkiye'nin Kıbrıs sorununa BM Genel Sekreteri'nin iyiniyet misyonu çerçevesinde ve BM Genel Sekreteri'nin planı temelinde kapsamlı bir çözüm bulunmasına yönelik çabalarına bağlılığını koruduğunun ve 2006 yılı içinde kapsamlı bir çözüme ulaşılmasını içtenlikle ümit ettiği"nin vurgulandığı plan, Başbakan Erdoğan tarafından 27 Ocak 2006'da Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu sırasında BM Genel Sekreteri'ne sunuldu.

AKP hükümeti AB ile müzakere sürecinin tıkanmasına yol açabilecek olan Türk limanlarının ve havaalanlarının Kıbrıs Rum gemilerine ve uçaklarına açılması konusunun Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanıma anlamına gelmesinden kaynaklanabilecek sorunları gidermek üzere Kıbrıs Türk Yönetimi'nin izolasyonlardan kurtulmasını sağlamaya çalışıyordu. Ancak 2004 yılından beri koşullar değişmişti ve Kıbrıs Rum Yönetimi'ni adım atmaya zorlayabilecek bir koz kalmamıştı. Nitekim BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel

Temsilcisi Michael Möller Türkiye'nin Eylen Planı'nı inceledikten sonra iki tarafa 17 Şubat'ta mektup göndererek çok daha sınırlı önerilerde bulundu: Sağlık, çevre, su idaresi, kanalizasyon, kara para aklanması, suçun önlenmesi, yol güvenliği, göç ve insan kaçakçılığı kriz yönetimi, insani konularda teknik işbirliği komitelerinin kurulması. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Talat, olumlu yanıt vermekle birlikte bu önerinin kapsamlı çözümün yerine geçemeyeceğini belirtti[34]. Ankara ve Lefkoşa kapsamlı bir çözüm istiyordu; BM'nin ve AB'nin bu doğrultuda Kıbrıs Rum Yönetimi'ni harekete geçirmesini talep ediyordu. Aslında, talep edilen Annan'ın 2004 süreci sonucunda hazırladığı raporun Güvenlik Konseyi'nden geçirilmesi yani Kıbrıslı Türklere uygulanan izolasyonların kaldırılmasıydı çünkü Kıbrıs Rum Yönetimi'ni çözüm doğrultusunda çaba sarf etmeye yöneltecek tek koz New York'ta bu doğrultuda atılacak adım olabilirdi.

BM Genel Sekreteri Siyasi İşler Yardımcısı İbrahim Gambari'nin Kıbrıslı iki liderle yaptığı temaslar sonucunda, Papadopoulos ve Talat 8 Temmuz 2006'da bir görüşme gerçekleştirdiler. 8 Temmuz Süreci olarak anılan yeni bir sürecin başladığı izlenimi verilse de öze ilişkin konularda Kıbrıslı Rumların dirençleri herhangi bir gelişme kaydedilmesine olanak vermedi. Ancak Türk tarafı bir yandan BM ve AB'yi Kıbrıslı Rumların uzlaşmaz tutumundan haberdar ederken diğer yandan iyiniyet jestlerini sürdürdü: 9 Ocak 2007 tarihinde, Türkiye'de çok tartışılmasına rağmen, yaya geçişlerine açılmak üzere Lokmacı Barikatı'nın KKTC'de bulunan üst geçidinin sökülmesi çalışmaları tamamlandı.

AKP Hükümeti bir yandan Kıbrıs'ta iki taraf arasındaki görüşmeleri desteklerken diğer taraftan da Rum Yönetimi'nin Doğu Akdeniz'de Mısır ve Yunanistan'la birlikte deniz alanlarını sınırlandırılması ve petrol/doğal gaz arama faaliyetlerini yakından izliyordu. Nitekim, 26 Nisan 2007'de BM Genel Sekreteri Ban ki-Moon'a bir mektup gönderilerek bu faaliyetlere değinilip Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tüm Kıbrıs'ı temsil etme iddiasının meşruluğu sorgulandıktan sonra Kıbrıslı Türkler üzerindeki izolasyonun kaldırılması istendi[35].

2007 AKP hükümeti için zor bir yıl oldu. Siyasi krizler birbirini izledi, AB ile müzakere süreci Kıbrıs öne çıkarılmakla birlikte içerde yapılamayan reformlar nedeniyle de tıkandı, Kıbrıs konusunda Papadopoulos'un uzlaşmaz tutumu yüzünden bir ilerleme kaydedebilmek mümkün olmadı. Bu sıkışıklıktan çıkabilmek üzere erken seçim kararı alındı.

---

34 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Kıbrıs Konusundaki Son…,"

35 *A.g.e.*

IV. 2007 Seçimleri ve III. AKP Hükemeti

2007 seçimlerinden %47 oy alarak çıkan AKP, yeni hükümet programında[36] dış politikaya ilişkin bölümde Türkiye'nin coğrafi konumu gereği "aynı anda hem Avrupa hem Asya, hem Akdeniz hem Karadeniz ve Hazar, hem Doğu hem Batı, hem Kuzey hem Güney, hem Balkanlar hem de Ortadoğu ve Kafkaslar ülkesi" olduğu belirtilerek, "tarihi birikimimiz, coğrafi ve kültürel derinliğimiz, stratejik konumumuz, iyi belirlenmiş ve bütüncül bir çerçeveye oturtulmuş çok boyutlu bir dış politika gerektirmektedir" denilmektedir. Son dört yılının da değerlendirildiği programda, Türkiye'nin kriz-odaklı değil vizyon-odaklı, gelişmeleri yönlendirebilen, etkilenen değil etkileyen, belirlenen değil belirleyen bir ülke konumuna geldiği vurgulandıktan sonra AKP'nin 2004'te alışılageldik dış politika uygulamaları dışında dört ana hedefe yöneldiği söylenmektedir: Türkiye'nin bölgesel güç konumunu pekiştirecek şekilde komşu ülkelerle ilişkilerin tahkim edilmesi, Türkiye'nin küresel aktör olma potansiyelini harekete geçirecek şekilde uluslararası gündeme taşınması, Kıbrıs konusunda proaktif bir diplomasi sürecinin devreye konması ve AB ile müzakere sürecinin başlatılması. Bu genel çerçeveden sonra Kıbrıs başlığı altında, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının iki ana stratejik hedefi olarak Kıbrıs Türk halkının güvenlik ve refahının sağlanması için KKTC'nin her alanda uluslararası etkinliğinin artırılması ve Doğu Akdeniz'deki denge ve istikrarın korunması gösterilmektedir. 2002 yılında Kıbrıs konusunda uluslararası baskı altında bulunan bir Türkiye varken AKP hükümetinin izlediği politika sonucunda Türkiye'nin bir yandan büyük bir psikolojik üstünlük kazandığı diğer yandan da KKTC'nin uluslararası meşruiyetinin ve etkinliğinin arttığı belirtilmektedir. Tüm bu sürecin KKTC'de ekonominin gelişmesinde oynadığı rol anlatıldıktan sonra "Türkiye-AB ilişkilerinin önüne bir engel gibi konmak istenen Kıbrıs sorunu ile ilgili ilkeli ve tutarlı tutumumuz aynen sürecektir. Kıbrıs sorununun Türkiye-AB ilişkilerinin bir ön şartı gibi görülmesi AB ilkelerine de, uluslararası hukuk ilkelerine de aykırıdır… Türkiye Kıbrıs sorununu, bir BM gündem maddesi olarak görmüştür ve görmeye devam edecektir." denilerek, önümüzdeki dönemde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını ve KKTC'nin haklarını korumaya dayalı stratejinin daha sağlam zeminlerde uygulanmaya devam edeceği ifade edilmektedir.

AKP hükümetinin programında da görüldüğü gibi Kıbrıs sorunu Türkiye-AB ilişkilerini etkiliyordu ve Kıbrıs Rum Yönetimi'nin üyeliği AB çerçevesinde sorunun çözümü için adım atılmasını engellediği gibi Türkiye'nin

---

[36] Hükümet programı için bkz. http://www.akparti.org.tr/program.asp?dizin=0&hangisi=0 (23.10.2008)

müzakere sürecini de tıkıyordu. Sorunun çözülmesi Ankara için elzemdi ve politika alanı olarak BM'nin seçilmesi doğaldı. Yalnızca BM nezdinde atılacak adım, ki bu adım KKTC'ye uygulanan izolasyonların kaldırılması olabilirdi, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin olumlu girişimlere yanıt vermesini sağlayabilirdi. Oysa 2004 referandumundan sonra BM Kıbrıs konusunda girişim üstlenmeyi kabul etmiyordu.

Bu noktada, BM Genel Sekreteri'nin 3 Aralık 2007'de Kıbrıs'taki BM Barış Gücü'nün faaliyetlerine ilişkin raporu önem taşımaktadır. Kıbrıs Türkleri üzerindeki izolasyonların kaldırılmasının telkin edildiği ve bunun tanıma anlamına gelmeyeceğinin belirtildiği raporda, 8 Temmuz Süreci'nde Kıbrıs Türk tarafının tutumunun uyumlu oluşu kaydedildikten sonra adada varılacak çözümün iki kesimli ve iki toplumlu federasyon ile siyasi eşitlik ilkelerine dayanacağı vurgulanmıştır.[37] Bu rapor Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafının 2002'den bu yana sergilediği uzlaşmaya açık tutumun bir sonucuydu.

Kıbrıs'ta Ankara'nın arzuladığı kapsamlı bir çözüme gidecek görüşmelerin Papadopoulos'la başlamayacağı açıktı. Tıkanan 8 Temmuz sürecinin açılması için 17 Şubat 2008'de Kıbrıs Rum kesiminde yapılacak seçimleri beklemek gerekiyordu. Seçim sürecinde Güney Kıbrıs'ta ilk kez bu denli yoğun biçimde federal çözüm açık açık tartışıldı ve uzlaşma gerekliliği üzerinde duruldu.[38] Bir yanda federal çözüme karşı olduklarını söyleyen EDEK ve DİKO'dan destek alan Tasos Papadopoulos, diğer yanda ise federal çözüm ve uzlaşmaya karşı olmanın kalıcı bölünmüşlük olacağını dile getiren DİSİ'nin adayı Yoanis Kasoulidis ile AKEL'in adayı Dimitris Hristofyas bulunuyordu. 2003 yılında verdiği destekle Papadopoulos'un seçimleri kazanmasını sağlayan AKEL kendi kamuoyundan ve uluslararası camiadan gelen baskılar karşısında Papadopoulos'la yollarını ayırmaya karar vermişti ve ilk kez kendi adayıyla seçimlere gidiyordu. İlk turda Papadopoulos'un elenmesi ve Kasoulidis'in birinci aday olarak Hristofyasla birlikte ikinci tura kalması Kıbrıs Rum kesiminde parametrelerin değişeceğini gösteriyordu. Türkiye ve KKTC'de umutlar yeniden canlandı. İçeride çözümsüzlükten yana adaylara destek vererek iktidara gelmelerini sağlayan ve 2004 referandumda "hayır" oyu kullanılmasını destekleyen AKEL aslında Türk kesimindeki başta CTP olmak üzere "yoldaş" sol partilerle sürekli irtibatı koruyan tek Rum partisiydi. Seçim kampanyası sırasında da sık sık Kıbrıslı Türklerin haklarından söz etti ve Kıbrıs'ın Türklerin ve Rumların ortak yurdu olduğunu, adayı birlikte yönetmeleri gerektiğini dile getirdi.[39] Hristofyas'ın

---

37 T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Kıbrıs Konusundaki Son…,"

38 Niyazi Kızılyürek, "1974 Sonrasında Seçimler ve AKEL," *Toplumsal Tarih*, No. 178 (Ekim 2008), s. 56.

39 *A.g.e.*, s. 57.

bu söylemlerine rağmen ikinci turda DİKO ve EDEK'in tarihsel DİSİ karşıtlığı ile AKEL'i destekleyeceklerini açıklamaları, sonucu belirledi ve Hristofyas "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin 6. cumhurbaşkanı oldu.

Hrisrofyas'ın seçimleri kazanması yeniden umutları yeşertti. İki dost olan Türk ve Rum liderlerinin girişimiyle ilk kez ada kaynaklı bir süreç başladı. 21 Mart 2008'de iki lider bir araya geldiler ve dramatik bir sahne yaşandı. Talat söze "Yoldaş, ya çözeriz ya da böleriz" diye başlayınca Hristofyas gözyaşlarını tutamadı.[40] 21 Mart'ta gündelik yaşama ilişkin konuları ele alacak teknik komitelerin ve özlü konular üzerinde çalışacak Çalışma Grupları'nın oluşturulması, iki liderin üç ay sonra bir araya gelerek çalışmaları değerlendirmeleri ve bunların sonucunu kullanarak BM Genel Sekreteri'nin İyiniyet Misyonu çerçevesinde kapsamlı müzakereleri başlatması hususunda mutabakata varıldı.[41]

AKP hükümeti, programında da belirttiği gibi KKTC'nin meşruiyetini sağlamayı ana hedeflerinden birisi olarak kabul etmişti ve bunun yolunun Ankara tarafından yönlendirilen bir KKTC imajının silinmesinden geçtiğinin bilinciyle, yeni girişimi izlemekle yetiniyordu. Hristofyas'ın samimi bir çözüm yanlısı mı yoksa uluslararası kamuoyunda Papadopoulos'la bozulan Kıbrıs Rumlarının imajını düzeltmek için göstermelik girişimlerde mi bulunduğunu anlamaya çalışıyordu. Eğer anlamlı bir gelişme olursa BM'nin devreye girmesini sağlayacak adımlar atılacaktı. Bununla birlikte, görüşmelerin başlamasından beş gün sonra Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın Kıbrıs ziyareti dikkat çekiciydi. Özellikle Hristofyas'ın Kıbrıs'ta Türkiye'nin asker bulundurmasına karşı oluşu göz önünde tutulduğunda, Talat'la yaptığı görüşmede Büyükanıt'ın "Hep kalıcı ve adil barıştan bahsediliyor. Cumhurbaşkanı dahil KKTC'yi yönetenler, nasıl bir barışın adil ve kalıcı olduğunu şüphesiz biliyor, Türkiye'deki yetkililer de biliyor. Ama bunun temin edilmesi, Güney Kıbrıs'ın bunu iyi anlaması lâzım.[42]" sözleri Ankara'da sürece farklı bakışların olduğunu gösterdiyse de süreç kesintiye uğramadı.

23 Mayıs'ta iki lider yeniden bir araya geldiklerinde önemli bir mutabakat metnine imza attılar. Söz konu metinde yer alan şu sözler liderlerin nasıl bir çözüm konusunda anlaştıklarını ortaya koymaktadır: "Liderler…iki bölgeli, iki toplumlu ve ilgili Güvenlik Konseyi kararlarında tanımlandığı şekliyle siyasi eşitliğe dayalı Federasyona bağlılıklarını yeniden teyit ettiler. Bu ortaklığın tek uluslararası kimliğe sahip olan bir Federal Hükümetinin yanı

---

[40] Niyazi Kızılyürek, "Kıbrıs'ta Çözümün Zemini: Toprak Karşılığı Eşitlik," *Taraf*, 13 Eylül 2008.

[41] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Kıbrıs Konusundaki Son…,"

[42] *Radikal*, 27 Mart 2008.

sıra, eşit statüye sahip bir Kıbrıs Türk Oluşturucu Devleti ve bir Kıbrıs Rum Oluşturucu Devleti olacaktır."[43] Böyle bir taahhüdün liderler tarafından yapılmış olması BM'yi harekete geçirdi ve yeni bir Kıbrıs Özel Danışmanı atandı. 1 Temmuz'da Talat ve Hristofyas üçüncü kez bir araya geldiklerinde yaptıkları ortak açıklamada kurulacak federal Kıbrıs Devleti'nin tek egemenliği ve tek yurttaşlığı olacağını kabul ettiklerini bildirdiler ve hemen ardından 25 Temmuz'da kapsamlı çözüm müzakerelerini başlatma kararını aldılar.[44] Nitekim 3 Eylül'de hâlâ devam etmekte olan görüşmeler ve yeni bir süreç başladı.

V. Sonuç

Kıbrıs sorununda uzlaşmaz bir tutum benimsemiş, AB sürecini bu çerçeve içinde yürütmek isteyen bir Türkiye devralmış AKP, hükümeti kursa da iktidarı henüz ele geçirememiş, meşruiyetini kabul ettirememiş bir görüntü sergiliyordu ve bunun bilincindeydi. Bu bağlamda da AB ile müzakereleri başlatmak, Türkiye'yi dönülmez bir yola çıkarmak kendi meşruiyeti için bir zorunluluktu. 1983'ten beri dile getirilen ama uygulamak için gerekli koşulların bir türlü oluşmadığı Kıbrıs sorununu Türkiye'nin AB yolundaki engel olmaktan çıkarma politikasını uygulamaya başladı. 2002-2004 arasında daha çekingen, 2004'ten sonra ise daha açık ve cesur adımlar attı. Türkiye'nin elli yıllık "milli dava"sında önemli politika değişikliklerine gitti ve hem politika üretebilen bir Türkiye algısının doğması için hem de Türkiye'den "bağımsız" hareket edebilen KKTC'nin var olduğunu göstermek üzere çabaladı. Türkiye'deki iç dengeler açısından süreç çok kolay işlemedi ama değişen uluslararası konjonktür AKP hükümetinin işini kolaylaştırdı. Yukarıda anlatılan sürecin bu noktasında Kıbrıs sorununun çözülüp çözülmeyeceğini söylemek kolay değil ama en azından artık Türkiye'nin AB yoluna devam etmesinin tek koşulunun Kıbrıs olmadığını ifade edebiliriz. Şimdiye kadar Ankara içeride yapması gereken reformları gerçekleştiremediği için Brüksel'le yaşadığı sorunları Kıbrıs perdesinin arkasına saklama lüksüne sahipti. Artık değil ve Kıbrıs'a çevrilen aynayı kendi yüzüne tutması gerekiyor. AKP hükümetlerinin izlediği politikanın başarılı olup olmadığı konusundaki görüşlerimiz kişisel ideolojimize göre değişebilir ama AKP'nin uluslararası konjonktürün de yardımıyla farklı bir dış politika izleme yöntemi geliştirdiğini ve "tabu" sorunlara neşter attığını söylemek herhalde hakkaniyetli olmanın gereğidir. Kıbrıs bu tabulardan biri ve en önemlisiydi. Türkiye'de ilk kez bu süreçte Kıbrıs sorunu farklı seslerden dinlendi, farklı çözümler üzerinden

---

43 Kızılyürek, "Kıbrıs'ta Çözümün Zemini:…,"

44 *A.g.e.*

tartışıldı. Dolayısıyla Türk halkı ilk kez Türkiye'nin Kıbrıs'taki varlığının dünya kamuoyunda nasıl algılandığını öğrendi.

Hristofyas'ın samimiyetinin test edileceği sürecin sonucunda Kıbrıs sorununda bir çözüme varılmazsa ve AB Kıbrıs Rum kesimine beklenen baskıları yapmamayı sürdürürse Türkiye'de "çözümsüzlük çözümdür" diyen kesimler, beklenir ki, kendilerinin haklı olduklarını, AKP'nin gereksiz tavizler verdiğini, AB'nin Türkiye'yi tam üye olarak almayacağının zaten hep bilindiğini dile getireceklerdir. Haklı da olabilirler ama kanımızca AKP Türk dış politikası tarihine elde ettiği sonuçlardan çok, farklı bakış açısıyla ve farklı yöntemlerle dış politika izleme yeteneğine sahip ve Kıbrıs başta olmak üzere tabuları yıkan parti olarak geçecektir. Ve en azından bu adımları önemli bulanlar için AKP başarılı bir dış politika izlemektedir.

EKONOMİ

AKP'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi

Prof. Dr. Korkut Boratav*

Bu yazıda, AKP iktidarı yıllarında Türkiye ekonomisinin "gidişatı" üzerinde kuşbakışı bir bilanço ve değerlendirme yapılmaktadır. İlk önce 2002-2007 yıllarında ve öncesinde dünya ekonomisinin seyri gözden geçirilecek; daha sonra "AKP'li yıllar" içinde Türkiye'nin uluslararası ekonomik ilişkilerinin ekonomiyi nasıl etkilediği incelenecek; son kesimde de aynı dönemin büyüme başarımı ve bölüşüm göstergeleri değerlendirilecektir.

Bu çerçeve içinde daha önce yaptığım, bir bölümü yayımlanan bir dizi araştırmanın bulgularını, nicel ve teknik ayrıntılara, yöntem açıklamalarına girmeden, iktisatçı olmayan okurlara da hitap edecek bir biçim ve tarzda sunmayı hedefliyorum.

1. Dünya Ekonomisi ve AKP'li Yıllar

Dünya ekonomisinde metropolden çevreye dönük sermaye hareketleri ve büyüme hızları dikkate alındığında, 1998-2007 yılları, bir iniş/durgunlaşma; bir de canlanma aşamasından oluşan bir çevrim oluşturmaktadır. İniş aşaması 1998-2001, canlanma ise 2002-2007 yıllarını kapsıyor. Dünya ekonomisinin tümü kapsandığında, büyüme hızları, sözünü ettiğim on yıllık çevrim boyunca %3.9; iniş aşamasında %3.2, canlanma aşamasında ise %4.3'tür. Dünya ekonomisinin çevresinde yer alan büyük ve petrol ihracatçısı olmayan en büyük ekonomilerden (Türkiye dahil) yirmi ülkelik bir grup için yaptığım hesaplamalara göre, 1998-2007'nin ortalama büyüme hızı %4.3; iniş aşamasında %2.6, "çıkış" aşamasında %5.5'tir[1].

---

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

[1] K. Boratav, "A Comparison of Two Cycles in the World Economy", yayımlanmamış çalışma. Kapsanan ülkeler Güney Afrika, Mısır, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya, Polonya, Türkiye, G. Kore, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland, Arjantin,

Çevrimin iki aşamasındaki iniş-çıkışlar uluslararası sermaye akımları için de geçerlidir. Metropolden çevrenin en büyük otuz ekonomisine dönük sermaye akımları Institute of International Finance'e göre 2001'de 169 milyar dolardı. 2007'de bu rakam 919 milyar dolara çıkmıştır[2].

Türkiye ekonomisindeki gelişmeler, hem milli gelirin seyri, hem de sermaye akımları bakımından dünya ekonomisindeki çevrime uymaktadır. Milli gelir hareketlerini daha sonra inceleyeceğiz. Yabancı kökenli yıllık net sermaye girişlerinin 2003-2007 yıllarındaki toplamı 186 milyar dolardır. Yüksek düzeyli ve 2006'ya kadar her yıl artan[3] yabancı sermaye girişlerinin dökümünü, etkilerini şimdilik bir yana bıraksak bile, bunların ekonomiye dıştan gelen çok güçlü bir büyüme ivmesi taşıdığı açıktır.

Dünya ekonomisinin çevresinde 1997-1998'de patlak veren Doğu Asya krizini, Rusya, Brezilya, Türkiye, Arjantin gibi büyük ekonomileri sarsan finansal krizler izledi. Bu bunalımlı dönemin son dalgası 2002'ye kadar uzandı. Türkiye ekonomisi ise, 1999'da küçülerek, 2001'de ise ağır bir finansal ve ekonomik kriz geçirerek dip noktasına 2001 yılında vurmuştu. Kriz sonrası toparlanmanın, özellikle milli gelir artışları ile başladığı 2002 yılı, ekonomik bunalımın ağır toplumsal yansımalarını hâlâ taşıyordu. Örneğin işsizlik artmaya, reel ücretler düşmeye o yıl da devam etti: Dar ve geniş anlamda işsizlik oranları 2001'de %8.4 ve 12.3 iken 2002'de de %10.3 ve 14.0 oranlarıyla tırmanmayı sürdürmüştür. İmalat sanayiinde reel ücretler 2001'de bir önceki yıla göre %14.2 oranında düşmüş; bozulma 2002'de de %7.2'lik bir gerileme ile süregelmiştir. Tarım/sanayi sektörleri arasındaki iç ticaret hadleri kriz yılında %23.2'lik bir çöküntüye uğramış; tarımsal göreli fiyatlar 2002'de değişmemiştir.

AKP bu bakımdan, sosyo-ekonomik koşulların "dip noktaya" ulaştığı bir dönüm noktasında iktidara geldi. İktidarının ilk beş yılı, sözünü ettiğim uluslararası çevrimin "çıkış" aşamasıyla çakıştı. Emperyalist sistemin çevresinde yer alan bir ülkede, bir iktidar değişikliği için 2002'den daha ideal koşullar tasarlamak güçtür. Hele o ülke, 2002 Kasımındaki Türkiye gibi ağır bir krizin bitim noktasında ise...

Öte yandan dünya ekonomisinin 1998-2007 çevriminin başlangıcı Türkiye ekonomisinin Bretton Woods kurumlarının denetimi altına alındığı on yıllık bir başka dönemin de başlangıcıdır. Bu dönem boyunca makro-ekonomik politikalar tamamen IMF tarafından belirlenmekle kalmamış;

Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru'dur. Grup ortalamaları, ağırlıklandırılmamıştır. Kaynak, IMF, *World Economic Outlook,* Nisan 2008 veri tabanı.

2 Institute of International Finance, *Capital Flows to Emerging Economies,* October 12, 2008.

3 Yabancı kökenli sermaye girişleri, 2003'te 10 milyar dolardan başlayarak her yıl artmış; 2006'da 56.9 milyar dolara yükselmiş; sınırlı bir daralmayla 2007'de 55.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

sosyal politikaları ve ekonominin yönetimini ilgilendiren kurumsal düzenlemeler de Bretton Woods kurumları tarafından biçimlendirilmiştir. AKP hükümetleri Kemal Derviş'in yönetiminde ve IMF'nin rehberliğinde belirlenen "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nı devraldı; bununla ve sonraki IMF reçeteleriyle uyum sağladı. Kendi politik önceliklerinin ekonomik yansımalarıyla ilgili sapmalar, özellikle iktidara yakın iş çevrelerini kayıran uygulamalar ve "mikro-ekonomik" olarak nitelendirilen alanlar dışında, AKP, önceki makro-politikalara anlamlı hiçbir değişiklik getirmeden ekonominin "gidişatı"nı 2002-2007'nin olumlu dünya konjonktürüne teslim etti.

2. Dış Ekonomik İlişkiler

AKP'li iktidarın ilk beş yılı boyunca gerçekleşen yüksek boyutlu dış kaynak girişlerinin dökümünde de bazı değişmeler gerçekleşti. Kısa vadeli, arbitraj arayan, "sıcak para" öğeleri AKP iktidarının ilk üç yılında giderek artan önem taşıdı. 2005'te yabancı kökenli net sermaye girişlerinin %40'ı bu türlerden oluşuyordu. 2001'de sıcak para çıkışlarının, finansal krizi tetikleyen ana öğe olması, dış kaynak gereksiniminin içinde bu kalemin artan ağırlığını endişe yaratan bir olgu haline getiriyordu. Bu nedenle, 2006-2007'de sıcak para girişlerinin düşmesi, "ekonominin dış finansman gereksiniminin karşılanmasında sağlıklı bir yapıya geçiş" belirtisi olarak alkışlanmıştı. Ne var ki, önceki yıllarda borsaya, devlet borç senetlerine, mevduata, repoya yatırılmış olan sıcak para akımları, artık, çok yüksek oranlı getirilerin de eklenmesiyle 2007 sonunda 108 milyar doları bulduğu tahmin edilen bir "sıcak para stokuna" dönüşmüştü[4]. Bu stoktan "hızlı çıkış" olasılığı, fünyesi her an ateşlenebilecek bir dinamit fitili gibi, finansal kriz tehdidini gündemde tutmaktaydı. Ekim 2008'de döviz kurlarındaki hızlı tırmanmaya yol açan "yabancıların çıkışı", bu olasılığın gerçekleşmeye başladığını göstermektedir[5].

Bir diğer ayrım, yabancı kökenli sermaye girişlerinin dış borç yaratan/yaratmayan türleri arasındadır. 2003-2007 arasında borç yaratan sermaye girişlerinin oranı %50 (2007) ile %82 (2004) arasında değişmiş; biraz sonra değineceğimiz (ve dış borç yaratmadığı kabul edilen) doğrudan yatırımlardaki artışların etkisiyle azalma eğilimine girmiş; ancak 2008'in ilk yarısında

4 *ANKA Ekonomi Bülteni*, 20.10.2008, s. 12.

5 "Yükselen piyasa ekonomileri" grubuna giren ve petrol ihracatçısı olmayan en büyük yirmi ekonomide 26 Eylül-31 Ekim 2008 tarihleri arasında dolar kurları izlendiğinde, %25'lik bir oranla en hızlı yükselmenin Türkiye'de gerçekleştiği, ülkemizi (o arada finansal bir bunalıma sürüklenerek IMF ile anlaşan) Macaristan (%23.3) ve Güney Afrika (%21.3) izlemektedir. Merkez Bankaları rezervlerinin kullanılması veya olağan-dışı dış kaynak kullanımı gibi etkenler söz konusu değilse, döviz fiyatlarındaki artışlardaki farklılıklar, ülke ekonomisinden sermaye çıkışlarının göreli hacmine bağlanabilir.

tekrar %75 eşiğini aşmıştır. Toplamın içindeki payının düşmesine rağmen, yabancı sermaye girişleri bu dönemde çok hızlı arttığı için, Türkiye'nin dış borç stoku da yüksek tempoyla büyümüş, biraz sonra ele alacağımız olası sorunların kaynağı haline gelmiştir.

Artan cari işlem açığının kapatılmasına katkı yapan sermaye girişleri içinde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının (DYY'nin) artan ağırlığı önemli bir düzelme olarak yorumlanmıştır. Özellikle 2006-2007 yıllarında DYY girişleri hızla artmış; 2005'te 10 milyar dolarlık eşiğe ulaştıktan sonra, 2006'da 20, 2007'de 22 milyara yaklaşmış; bu son düzeyle, toplam yabancı sermaye girişlerinin %40'ını oluşturmuştur.

Geleneksel iktisat yazını, yabancı sermaye türleri içinde DYY'nin diğerlerine göre bir dizi avantaj taşıdığını ileri sürer. Ekonominin sermaye stokunu artırması, istihdam yaratması, teknolojik gelişmeye katkı yapması, bu etkenler nedeniyle büyüme hızını yukarı çekmesi, ayrıca (bazı istisnaî öğeleri dışında) dış borç yaratmaması bu avantajlar içinde gösterilmiştir. Bir bölümü tartışmalı olmasına rağmen, bu savların tümü DYY'nin "yeşil alan yatırımları" diye adlandırılan ve *sadece* kapasite artıran türleri için geçerlidir. Sermaye hareketlerinin sınıflanması içinde *birleşmeler ve edinimler* diye adlandırılan DYY türleri de vardır ve bunlar (özelleştirmeler ve banka, şirket satın almalarında söz konusu olan) mülkiyetin sadece el değiştirmesi biçimini alan sermaye girişleridir. Mülkiyetin devrinden sonra gerçekleşebilecek yatırım, istihdam, teknoloji alanlarındaki değişmeleri değerlendirmek için, "önceki mülk sahipleri"nin aynı alanlarda olası davranışlarının tahmin edilmesi ve buna bağlı bir *("counterfactual")* hipotetik karşılaştırmanın gerçekleşmesi gerekir.

Türkiye'ye giriş yapan DYY'nin *yeşil alan/birleşmeler-edinimler* ayrımı yoktur. Buna karşılık, sektörel döküm bilgileri vardır ve örneğin 2007'de tarım-sanayi sektörleri, toplamın sadece %20,5'ini almış görünmekte; geride kalan %79.5 gayri menkul alımlarına ve hizmet sektörüne dönük sermaye girişlerinden oluşmaktadır. Bu son grup içinde büyük meblâğlara ulaşan özelleştirmelere, bankalara, alış-veriş merkezlerine, emlâka dönük alımların ağırlığı, birleşmeler-edinimler türü DYY'nin de göreli büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir. Ayrıca, bu tür DYY girişleri, ileriki aşamalarda döviz kazançlarına ve döviz tasarruflarına yol açmaz; buna karşılık ilk sermaye girişiyle sağlanan döviz girdisi, kâr transferlerine yol açtığında net döviz kayıplarına yol açabilir. Gerçekten de kâr transferlerinin DYY girişlerine oranı, 2005-2007'de %10'un altında iken, 2008'in ilk beş ayında bu oran %24'e ulaşmıştır. Latin Amerika örneği, bu tür bir giriş-çıkış bilançosunun zaman içinde eksi değerlere ulaşabileceğini göstermektedir.

Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin 2001 sonrasındaki gelişiminde, cari işlem açığının mutlak değerlerle ve milli gelire oranla hızla tırmanması, ekonominin kırılganlık öğelerinin başında gösterilmiştir. AKP iktidarının ilk beş yılında toplam olarak 116 milyar dolar cari işlem açığı gerçekleşmiştir. Milli gelire oranlanırsa, dış açığın her yıl kesintisiz olarak arttığı; eski milli gelir serisinin son yılı olan 2006'da %7.8'e ulaştığı gözlenmektedir. [6]

Bu konuda bakış açısının değişmesinde yarar vardır. Ekonominin küçüldüğü 1999-2001 aralığından sonra, talep genişlemelerine ve kapasite kullanımının adım adım yükselmesine yol açan ana ivme, daraltıcı para ve maliye politikalarının zıt yönlü etkileri dikkate alınırsa, dış kaynak girişleri olmuştur. Dolayısıyla bağlantı çizgisi, *büyüme → cari açık → dış kaynak* değil; *otonom sermaye (veya dış kaynak) hareketleri → büyüme → cari açık* doğrultusunda oluşmuştur. Bu çerçeve içinde sorun, "cari açığın finansmanı için dış kaynak" değil, "dış kaynak girişlerinin yol açtığı cari açıklar" olarak görülmelidir. Abartılı ve yüksek tempolu yabancı sermaye girişleri, cari işlem açıklarını sistematik olarak yukarı çekmiştir. 2008'in son aylarında dış kaynak girişlerinde beklenen daralma gerçekleşir ve süregelirse, talep genişlemesi son bulacak; büyüme hızının aşağı çekilmesi cari açığı küçültecek; net sermaye çıkışları gerçekleşirse, ekonomi küçülecek; 2001'de olduğu gibi dış fazla oluşabilecektir.

Bu çerçeve içinde daha önemli bir sorun, belli bir büyüme hızının yol açtığı cari işlem açığı oranının 2000'li yıllarda ve bu arada AKP'li yıllarda giderek yükselmesi olmuştur. Birikimli *cari işlem açığı* rakamlarının, yine birikimli *dolar cinsinden milli gelir* rakamlarına oranı (hepsi %olarak) 1984-1989'da 0.4, 1990-1999'da 0.8, 2000-2006'da 5.9'dur. Bu üç dönemin büyüme hızları arasında büyük fark yoktur[7]. AKP iktidarının ilk beş yılını, 1994 krizini izleyen dört yılla (1995-1998'le) karşılaştırırsak, benzer bir sonuç ortaya çıkıyor: Her iki dönemde de kriz sonrası toparlanma yüksek büyüme hızlarıyla sonuçlanıyor: 1995-1998'de %7; 2003-2007'de %7,6. Bu benzerliğe karşı, cari işlem açığının milli gelire oranı ilk dönemde %1'in altında (%0.7) iken AKP'li yıllarda bu oran (dokuz misli yükselerek) %6'ya tırmanıyor.

Cari işlem açığındaki durdurulamaz yükselişe yol açan bu bozulmanın nedenleri, kanımca, çok karmaşık değildir ve ikiye indirgenebilir: Gümrük Birliği'nin (GB'nin) etkileri ve YTL'nin aşırı değerlenmesi…

---

6 TÜİK'in yeni milli gelir serisine göre de cari açık / milli gelir oranı 2002-2006 arasında her yıl artmış; 2006'da %6.1'e ulaşmış; 2007'de ise %5.8 olarak gerçekleşmiştir.

7 Bu hesaplamada eski milli gelir serisini kullandığımız için karşılaştırmaya 2006'da son veriyoruz. Milli gelir büyüme hızları, metindeki dönemler için, aynı sırayla ve yüzdeler olarak, 5.5, 4.1 ve 4.9'dur.

"Üçüncü ülkeler"e AB'nin ortak gümrük tarifesini uygulama yükümlülüğünü getiren GB anlaşması, AB dışındaki ülkelere (örneğin dış ticaret açığının hızla büyüdüğü Çin'e) karşı Türkiye'nin koruma oranlarının asimetrik biçimde (yani, tek yönlü olarak), hızla düşmesi sonucunu vermiştir.

Ancak, bu olguya rağmen, cari işlem dengesinde dış ticaret açığına bağlı hızlı bozulma, GB'nin kabulünü izleyen yıllarda değil, 2001 krizini izleyen dönemde gerçekleşmiştir. Bunun da nedeni, 1994 krizi sırasındaki reel devalüasyonun, etkilerini 1990'lı yılların sonuna kadar sürdürmüş olmasıdır. Özellikle 1995-1997 yıllarında T.C. Merkez Bankası reel döviz kurunu kabaca hedefleyen bir politika izlemiştir. Bu sayede 1994'teki büyük boyutlu devalüasyonun sağladığı geçici savunma, 1998'e gelindiğinde hâlâ geçerli idi. Buna karşılık 2001 devalüasyonu sonrasında döviz kuru TCMB'nin politika öncelikleri olmaktan çıkarılmış ve yüksek tempolu sermaye girişleri YTL'yi hızla kriz öncesine göre değerli hale getirmiştir. Bu iki boyut içinde ortaya çıkan "GB'nin gecikmiş etkileri", Türkiye imalat sanayiinin ithalata bağımlılığını çarpıcı boyutlarda artırmış; cari işlem açığındaki hızlı büyümeye belirleyici katkı yapmıştır[8].

Son olarak, Türkiye'nin dış borçlarındaki hızlı tırmanışın üzerinde durmak gerekir. 2002'de Türkiye'nin dış borç stoku 130 milyar doların biraz altındaydı. AKP iktidarının beş yılı sonunda bu rakam (yıllık ortalama %13.8'lik bir tempoyla artarak) 247 milyar doları aşmıştır. Dış borçların artış temposu, böylece, aynı yıllardaki ortalama reel büyüme hızını hemen hemen iki misli aşmış; buna rağmen dış borç/milli gelir oranı 2002'de %72.4'ten 2007'de %49.4'e inmiştir[9]. Bu paradoksal görüntünün nedeni, YTL'nin aşırı değerlenmesi sonunda dolarla ifade edilen milli gelir düzeyinin abartılı boyutlarda yukarı çekilmiş olmasıdır. 2008'in Haziranına gelindiğinde ise (altı ayda %15'lik ve 37 milyar dolarlık bir artışla) Türkiye'nin dış borçları 284 milyar doları aşmıştır.

1997-98 Asya krizini izleyen yıllar içinde, çevre ekonomilerinin büyük çoğunluğu dış borç göstergelerini düzelttiler; bazıları dış borç stoklarını aşağıya çekebildiler. Türkiye ise ters yönde gitti. 1989-2007 arasında toplam dış borç stokunun yıllık ortalama artış oranı çevre ekonomilerinin tümünde %5.9, Türkiye için %11'dir ve 2007'ye ulaştığımızda dış borçların göreli ağırlığına ilişkin göstergelerin tümünde Türkiye gelişmekte olan ülkelere göre "daha ağır borçlu, daha riskli" konumdadır.

---

[8] Aramal ithalatının, imalat sanayii hasılasına göre esnekliği 2001 sonrasında GB'nin kabulünü hemen izleyen yıllara göre çarpıcı boyutlarda yükselmiştir. Bulgular için bk. Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum,* Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 140.

[9] Eski milli gelir serisinin 2006 değerine, yeni serinin 2007 büyüme hızı uygulanmış; o yıla ait ortalama döviz kuruyla 2007'ye ait dolarlı milli gelir tahmin edilmiştir.

Dış borçların iç bileşimine bakıldığında, AKP'li yıllar boyunca, kısa vadeli ve özel dış borçların göreli ağırlığının arttığı gözlenmektedir. Son beş yılda kısa vadeli borçlar hem düzey, hem de oran olarak yükselmiştir. Yine de bunların toplam içindeki oranı, hâlâ 2001 krizi öncesinin altındadır. Buna karşılık, özel sektörün dış borçlarının toplam içindeki payı ve düzeyi son on yıl boyunca sürekli olarak yükselerek 2008 ortalarında %70 ve 200 milyar dolar sınırlarına ulaşmıştır. Olası bir finansal kriz patlak verdiğinde, Türkiye ekonomisinin kırılganlık öğelerinin başında dış borçların hacmi, seyri ve yapısı gelmektedir.

3. Büyüme ve Bölüşüm

Ekonomik gelişim ve dönüşümlerin toplumsal refah üzerindeki etkilerini nicel bir değerlendirmeyle aydınlatmak istiyorsak, büyüme ve bölüşüm alanlarındaki göstergeler öncelik taşıyacaktır. "AKP'li yıllar"ı da bu çerçeve içinde tartışmamız gerekiyor.

Ne var ki, büyüme ile ilgili bir değerlendirmenin "AKP'li yıllar" ile sınırlı kalması iki nedenle yanıltıcı olacaktır. Birinci olarak, dünya ekonomisinin 1998-2007 çevriminin çıkış aşamasıyla AKP'nin iktidar yıllarının aşağı yukarı çakışmakta olduğunu hatırlamak gerekir. Hem sermaye hareketleri, hem de dış talep bakımından canlanan bir dünya konjonktürünün büyüme hızını da yukarı çekmesi kaçınılmazdı; üstelik, ağır bir ekonomik krizin hemen sonrasından söz ediyorsak… Dolayısıyla 2003-2007 yıllarının büyüme göstergesi açısından başarımını, AKP politikalarına bağlamak doğru olmayacaktır.

İkinci yanılgı, daha önce de vurguladığım gibi, sözü edilen 1998-2007 çevriminin tümünde, yani AKP'nin iktidara gelişinin öncesinde ve sonrasında, iktisat politikalarının ana çerçevesinin Bretton Woods kurumlarınca belirlenmiş olduğunu ihmal etmekle bağlantılıdır. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin yakın geçmişteki büyüme başarımını değerlendireceksek, bunu "AKP'li beş yıl" ile sınırlı tutmamak gerekecek; "IMF'li on yılı" önceki dönem ve çevrimlerle karşılaştırmak anlamlı olacaktır. Aşağıdaki tablo bu karşılaştırmayı yapıyor.

Tablo 1: İki Çevrimde ve Alt Dönemlerde Büyüme Hızları

Dönemler	Ortalama Büyüme
1989-1997	4.3
1998-2007	3.6
1998-2002	*-0.5*
2003-2007	*7.0*

Dönemler ve alt-dönemler itibarıyla büyüme hızlarını mercek altına almadan önce, son yıllardaki büyüme hızı ile dış kaynak hareketleri arasında gözlenen (ve yukarıda vurgulanan) yakın bağıntının, 2001 sonrasında ekonominin potansiyel hasıla düzeyinin altında seyretmesiyle de ilgili olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Tabloda gözlendiği gibi, 1997'yi başlangıç noktası alarak, 1998-2007 yıllarında GSMH büyüme hızı %3.6'dır. Buna karşılık, 1970'li yılların ikinci yarısıyla 1997 arasındaki potansiyel büyüme hızı %4.2 olarak hesaplanabilmektedir. Dolayısıyla, 1997 sonrasındaki fiili büyüme ekonomiyi potansiyel hasıla düzeyine getireceği noktaya kadar, sermaye hareketleri-büyüme bağlantısının süreceği tahmin edilebilir. Sermaye birikim oranları ile teknolojik ilerleme etkenlerinin devreye gireceği ortam daha sonra gündeme gelecektir. Ekonomiyi hemen hemen dip noktada devralan AKP'nin iktidar yıllarında gerçekleşen %7'lik ortalama büyüme, son çevrimin büyüme başarımını potansiyel büyüme patikasına henüz çekememiştir. 2007-2008'deki durgunlaşma, şimdiki durumun belirsiz bir süre daha devam edeceğini gösteriyor. Daha da tehlikeli bir olasılık, 2008'de başlayan yeni çevrimin iniş aşamasının Türkiye ekonomisinde tahripkâr ve kalıcı etkiler yaratması ve potansiyel büyüme hızının da aşağı çekilmesine yol açmasıdır.

2001 krizinin yol açtığı bölüşüm bozulmalarının sonraki birkaç yıl içinde telâfisi beklenebilirdi. Çevre ekonomilerinde 1980 sonrasında gerçekleşen krizler içinde bölüşüm göstergeleri halk sınıfları (en geniş anlamda emek) aleyhine seyretmiş; sonraki toparlanma döneminde ise, aynı göstergeler, genellikle, kriz öncesi düzey ve oranlara yaklaşmıştır. Türkiye'de de 1994 krizi aynı "bölüşüm çevrimi"ne yol açmıştır: Reel ücretler, katma değerde ücret payı, istihdam ve (Türkiye koşullarında tarım kesiminin en kalabalık emekçi sınıfını oluşturan köylülük için büyük önem taşıyan) tarımın ticaret hadleri, 1994'te çarpıcı boyutlarda bozulmuş; sonraki yıllarda değişen tempolarda da olsa "düzelme" eğilimleri içine girmişlerdir.

2002 sonrasında altında sözü geçen "telâfi" mekanizması hayata geçmedi. Tablo 2, özellikle emekçi sınıflar için önem taşıyan belli başlı bölüşüm göstergelerini 1998, 2002 ve 2007 için karşılaştırıyor. 1998 kriz öncesi koşulları temsil ediyor ve IMF politikalarının başlangıç yılı olarak önem taşıyor. 2002 göstergeleri krizin bölüşüm yansımalarını temsil ediyor. 2007 göstergeleri ise, hızlı bir büyüme sürecinin sonunda bölüşümde emek lehine herhangi bir telâfi olgusunun meydana gelip gelmediğini gösteriyor.

Tablo 2: Bölüşüm Göstergeleri, Endeksler ve %ler

	1998	2002	2007
Toplam İstihdam	100.0	98.0	102.1
Reel Ücretler	100.0	89.5	88.0
Tarımsal İstihdam	100.0	82.5	66.1
İşsizlik: Dar	100.0	153.3	145.1
İşsizlik: Geniş	100.0	172.6	205.0
Tarım/Sanayi Fiyatlar	100.0	62.3	65.3
İstihdam/Faal Nüfus,%	50.1	44.5	43.1
İşsizlik Oranı: Dar,%	6.9	10.3	9.9
İşsizlik Oranı: Geniş,%	8.5	14.0	16.3

Tablonun ilk beş sırasındaki göstergelerin, oranlardan değil, mutlak düzey ve değerlerden oluştuğuna ayrıca dikkat çekelim. Bunlarda dahi, AKP'li yıllarda, kriz öncesi duruma dönülmemiş olduğu gözleniyor. Kısacası, Türkiye ekonomisi, bölüşüm ilişkileri açısından, beş yıllık AKP yönetiminin sonunda 2001 krizinin emekçi sınıflar için yarattığı büyük çöküntü koşullarında "tıkanmış" görünmektedir.

Bu "tıkanma" olgusuna ilişkin bir açıklama, 1998'de IMF-Dünya Bankası gözetimini Türkiye'ye davet eden sermaye çevrelerinin ana stratejik hedefinin bölüşüm alanını kapsadığını hatırlatarak geliştirilebilir. 1990'lı yılların büyük bir bölümünü etkileyen "popülizme ağır-aksak dönüş" süreci, 12 Eylül-Özal dönemlerinin Türkiye burjuvazisine armağan ettiği kazanımları tehdit etmeye başlamıştı. Popülizmi temelli, kalıcı bir biçimde tarihe gömmek isteğinden kaynaklanan ve *"siyaset (veya devlet) ekonomiden elini çeksin"* sloganı ile özetlenen yeni bir "yapısal uyum, reform ve istikrar" sürecine geçiş özlemi 1998'de imzalanan ilk anlaşmanın fikrî arka planını oluşturdu.

Neo-liberal modelin bu ikinci dalgası, sonraki on yıl boyunca çeşitli çalkantılar içinde; örneğin finansal krizin yönetiminde ve AKP hükümetleri altında da tutarlı biçimde uygulandı. Ancak, bölüşüm göstergelerinin "kriz koşullarında tıkanması"nı, sadece bu saptamayla açıklayamayız. Daha ayrıntılı, kapsamlı ve derinliğine bir araştırmanın başlangıç noktasını önermekle yetinelim.

1994 krizindeki bir yıllık bir "geriye dönüş" dışlanırsa, tarımın ticaret hadleri, 1988-1998 arasında %80 oranında yükselerek, önceki on yıllık bozulmayı fazlasıyla telâfi etmiştir. 1998'de başlayan yeni neo-liberal programlar, tarım kesiminde bölük-pörçük süregelen desteklemelerin büyük bölümünü tasfiye etmiş; piyasa serbestîsinin yaygınlaşmasının da belirleyici katkılarıyla, tarım/sanayi fiyat makası bir kez daha köylü/çiftçi sınıflarının aleyhine seyretmeye başlamıştır. Tablo 2, 1998-2007 arasında sözü geçen

makasın %35 oranında tarımın aleyhine dönüştüğünü ortaya koyuyor[10]. Böylece gerçekleşen "göreli fiyat çöküntüsü" tarımsal istihdama yansımıştır. Tablo 2'de tarımsal istihdamda belirlenen %34 oranındaki gerileme, tarımdan koparılan 3.4 milyonluk bir nüfus anlamına gelir. Kent ekonomilerine yığılan bu nüfus akımının, tüm işgücü piyasalarını emek bolluğu koşullarına sürüklemesi ve bu etkenin tarım-dışındaki bölüşüm ilişkilerine de emek-aleyhtarı sistematik bir baskı getirmesi kaçınılmazdır. Bu olguya, "işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi" hedefinin örtülü bir öncelik olarak, hem IMF-DB programlarında, hem de AKP iktidarının yaklaşımında yer alması eklenmelidir.

Sonuçlar, kısaca, Tablo 2'de gözleniyor. Krizin milli gelirde yarattığı gerileme, AKP'li yıllarda hızla ve ortalama %7'lik bir büyüme hızıyla telâfi edilirken 2001-2002 yıllarını belirleyen toplumsal sarsıntı, bölüşüm göstergelerine yansıdığı kadarıyla beş yıl sonrasında da büyük ölçüde süregelmektedir.

---

10 Bu bozulma, 2007'de tarımsal hasıladaki yüksek oranlı düşmenin katkısıyla tarımın ticaret hadlerindeki (TTH'deki) %6.2'lik düzelmeye rağmen gerçekleşmiştir. Buna karşılık, tarım ve sanayi kesimlerindeki emek verim hareketlerindeki değişme oranlarıyla "düzeltilmiş" bir TTH kavramı, 2007'de de gerilemektedir.

AKP İktisat Politikaları: 2002-2007

Nazif Ekzen[•]

Kasım 2002 Seçimleri Kaçınılmazdı!

3 Kasım 2002 Genel Seçimi sonucunda tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 22 Temmuz seçimleri ile iktidarının süresini bu kez dört yıllık bir döneme taşırken, iktidar süresi de 2008 sonbaharında altı yılına tamamlıyor. Türk demokrasisinde çok partili yaşama geçildiğinden bu yana, bir seçim döneminde tek başına en uzun dönemli (beş yıl) iktidar olma imkanı AKP tarafından kullanıldı. Türkiye'de genel olarak dört yılı geçmeyen seçim dönemleri de, ilk kez beş yıllık süreyi tamamladı. Şimdi ikinci bir dönemin ilk yılını doldurmak üzere.

2002 yılında iktidar partilerini "erken seçime taşıyan" koşulları bir kez daha siyasi ayrıntıları ile hatırlatmak istemiyoruz. Bugün geri dönüp bakıldığında; zamanın üçlü koalisyon hükümetini erken bir seçime zorlayan koşulların ülkedeki iç dinamiklerden öte dış dinamiklerden, açık söylemle ve bütünüyle "planlanmış Irak saldırısına" onay vermeyeceğini açıklamış olmasından kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Kasım 2002 erken genel seçimini zorlayan yurt-içi koşullarda, kuşkusuz IMF-Dünya Bankası yönetiminde uygulanmaya başlayan orta vadeli 2000 programının ve onun neden olduğu 2000 ve 2001 krizlerinin etkisi olmuştur, ancak ekonomik koşullar, "erken seçim kararının alınmasında" belirleyici koşul değildir. Çünkü aşağıda incelemeye aldığımız altı yıllık dönemde iktidar partisi olan AKP

[•] İktisatçı, yazar, Bağımsız Sosyal Bilimciler üyesi

"2000 programını" hiç bir değişikliğe uğratmadan ve 2005 yılında üç yıllık yeni bir dönem için uzatarak, 2008 Mayıs ayına kadar kesintisiz uygulamıştır. Mayıs 2008 tarihinde biten program sonrasında yeni bir programa geçme beklentisi devam etmektedir.

2002 Kasım erken genel seçimlerine, yaşanan ekonomik kriz koşullarından çok farklı bir dayatma sonucu gitmek zorunda kalan üçlü koalisyon hükümeti ülkeyi ekonomik krize, artan yoksulluğa ve bağımlılığa mahkûm eden 2000/2001-2002 dönemi stand-by politikalarına karşı halkın yaygın tepkisinden kaynaklanan kararlılığı sonucu seçimde ağır bir yenilgi almış ve seçim sisteminin anti-demokratik özelliklerinden yararlanarak AKP tek başına iktidara gelmiştir. 2002 erken genel seçimlerine giderken üçlü koalisyon hükümeti için dezavantaj oluşturan ekonomik koşullar geçen altı yıllık AKP iktidarı için adeta avantaj olmuştur.

Genel çerçevesini ve koşullarını vurgulamaya çalıştığımız 2002 Kasım erken genel seçimi sonuçları, ülkemizde 1940'lı yılların son döneminden başlayarak bu yana süregelen sermaye yanlısı ve Türkiye'yi giderek ivme kazanan bunalımlara sürükleyen muhafazakâr bir siyasal-iktisadi hareketin eriştiği yeni bir eşiği temsil etmektedir. 2007 Temmuz seçimleri sonuçlarıyla somutlaşan gelişme eğilimi, bu eşikte, geçmiş muhafazakâr sağ hareketlerden farklı olarak, bir ileri adımla, AKP'nin tarihsel eğiliminin, sermaye egemenliğini İslami değerler ile bütünleyerek kalıcı kılmak çabasının daha yoğun bir biçimde sürdürüldüğü bir dönem olarak görülmelidir. AKP merkezi ve yerel yönetimde bütünüyle hakim konumda olduğu kamu kaynağının tahsisinde, 2003-2007 döneminde, tercihini açık biçimde "islami değerlere sahip" sermaye kesimini Türk ekonomisinde "güç haline getirmek" yönünde kullanmıştır. Kamu kaynaklarının tahsisi ile ekonomik örgütlenmede gerçekleştirilmek istenen bu değişim ne denli İstanbul büyük sermayesine karşı Anadolu sermayesinin ortaya çıkması olarak değerlendirilebilir tartışmalıdır. Kamu desteği ile yaratılmak istenen bu güç arkadaki destek çekildiğinde genelde çökmektedir.

AKP'nin İktisat Politikası Tercihleri

3 Kasım seçimlerin sonrasında açıklanan Acil Eylem Planı ile Kasım 2002 ve Mart 2003 tarihli 58. ve 59. AKP Hükümetlerinin ve 22 Temmuz seçimlerinden sonra devam eden 60. Hükümetin Programındaki "İktisat Politikası Tercihleri"; sermaye'nin 1994 krizinden sonra ısrarla talep ettiği ve 1995 yılında hazırlayarak kamuoyuna bir çalışma ile açıkladığı[1], 1998 Yakın İzle-

[1] Türkiye IMF Yakın Denetimi altındaki 9. yılın sonunda hâlâ "istikrarı" arıyor. Türkiye'ye bazı kesimler (açık söylemle bu programın esas yerli sahipleri) hâlâ "istikrarı" aramasının

me Anlaşması ile hayata geçirilen ve 2000-2002-2005 stand-by anlaşmaları ile yürütülen, özü itibariyla IMF-Dünya Bankası ikilisinin güdümünde sürdürülen neoliberal iktisat politikalarının Türkiye'nin dışa bağımlılığını artırıcı, dış şoklara dayanıksız, zayıf ve yeniden montaj ekonomisine dönen bir ekonomi yaratma projesindeki iktisat politikası tercihleri ile üst-üste çakışan tercihler olmuş ve bu politikaların bütünüyle devamı niteliğine bürünmüştür.

Partinin kuruluşunu takip eden bir yılın sonunda tek başına "İktidar Partisi" olan AKP, başlangıçta; Kuruluş Bildirgesi ve Parti Programında, sürdürülmekte olan IMF politikalarının "2000 programı"ndan farklı iktisat politikası tercihlerine yöneleceği izlenimini kamuoyuna vermeye çalıştı. Seçimlere giderken resmi belgelerinde AKP bu programla kavgalı olmayacağı mesajını güç odaklarına aktarmada özen göstermiş; ancak seçmen kitlelerine dönük çalışmalarında, programın sosyal ve ekonomik sonuçlarına dönük sert eleştirileri sürdürmekten kaçınmamıştı. Ancak, tek başına ve çoğunlukla kazanılan seçim sonuçları koşulları değiştirdi. 2007 seçimlerine giderken uygulanmakta olan iktisat politikalarının olumlu sonuçlarını ısrarla vurguladı ve IMF ve proğramı tartışılır olmaktan çıkarmada ısrarlı davrandı.

AKP hükümeti, iş başına geldiğinde sürdürülmekte olan programı tümüyle devam ettirmek kararı ile yetinmedi, 2004 sonunda süresi dolan, geçmiş koalisyon hükümetlerince zaten uzatılmış olan 2002 stand-by anlaşmasının esaslarını aynen koruyarak 2005 -2008 dönemini kapsayan yeni bir orta vadeli stand-by sözleşmesinin altına imza attı. 1995 yılında sermaye tarafından gündeme getirilen ve 1998 Yakın İzleme Anlaşması ile uygulama alanı bulan "iktisat programı tercihlerini" altı yıllık iktidarı döneminin tamamında kesintisiz sürdürme tercihinde bulundu.

önemini anlatıyor. 1998 Temmuz ayında açıklanan "Yakın İzleme Anlaşması" ile başlayan 2000 yılı başından itibaren, 2000-2002 dönemini kapsamak üzere, üç yıllık stand-by anlaşmasına dönüşen ve yaşanan krizlerle 2002-2005 dönemine uzayan, 2005 Mayıs ayında AKP İktidarı tarafından 2005-2008 dönemi için yenilenen, geçtiğimiz dokuz yıldır uygulanmakta olan IMF-Dünya Bankası'nın ortak "İstikrar-Yapısal Uyum Programı" sermayenin talebi olarak ortaya konmuş bir programdır ve ilk biçimi 1994 krizinden sonra 1995 yılında TUSİAD tarafından hazırlatılan "Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru" (TÜSİAD-T-95/6-180) adlı çalışmada ana hatları ile birlikte yer almıştır. Türkiye dokuz yıldır bu program doğrultusunda hâlâ "istikrar aramaya devam etmektedir. On yıldır kesintisiz süren bu programın son yılına girerken yukarıdaki vurguyu yapmayı gerekli gördük. IMF ile 2000 yılından bu yana sürdürülen programın 2008 yılının ilk çeyrek dönemine girerken bütün kritik öncü göstergeleri bu on yıllık dönemin sonunda "istikrar"a değil "istikrarsızlığın" büyüyen risklerine (ikili açık yeniden büyüyor, cari açık yeni GSMH serisine göre bile %6.5 seviyesinin üzerinde enflasyon Merkez Bankası Para Programında hedeflenenin %100 üzerinde) işaret ediyor.

AKP'nin altı yıllık iktidar süresinde kesintisiz sürdürme tercihinde bulunduğu program esas itibariyle "1999 Aralık stand-by ile uygulamaya konmuş olan 2000 programıdır." 1980 döneminin neo-liberal iktisat politikası saldırıları "alternatifsizlik adı altında", başlangıçta Türkiye'nin sağ politikası tarafından benimsendikten sonra,1990'lı yıllardan başlayarak niteliği; demokratik sol olarak belirlenen sol politikalar tarafında da benimsendi ve 1980 sonrası neo-liberal politikaların en ileri programı onlar tarafından (1999-2002 arasındaki dönemde) yürürlüğe kondu. Nihayet 2000'li yıllarda yıllarca söylemlerinde neo-liberal politikalara açık karşı çıkan din referanslı siyasi harekette 1980 sonrasının neo-libarel politikalarını itirazsız kabul etti ve uyguladı. Program 2000-2001 krizleri sonrası ek Stand-by anlaşması (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hedefleri ile takviye edilmiş) ile uzatılmış ve AKP Hükümeti tarafından 2005 Mayıs ayından itibaren üç yıllık bir yeni dönem için bir kez daha uzatılmıştır. Böylece üçlü koalisyon hükümetlerinin 1998 yılında "Yakın İzleme Anlaşmaları" başlatmış olduğu "2000 programı" yaklaşık 10 yıllık kesintisiz bir IMF-Dünya Bankası Programı haline dönüşmüştür. Bu kesintisiz programı en uzun süreli olarak benimseyip yürüten de AKP olmaktadır. Program ayrıca, AB tarafından da desteklenmektedir. Türkiye bu desteği somutlaştırmak için programın temel hedeflerini, AB için hazırladığı "Ulusal Programında" açık bir biçimde "taahhüt etmiştir".

Program bilindiği gibi iki temel ayaktan oluşmaktadır: "İstikrar ve Yapısal Reformlar". IMF'nin yakın gözetimi altında yürütülen programın istikrar ayağı; a) dış taleple büyüme, b) sıkılaştırılmış mali disiplin, c) özerk Merkez Bankası politikalarından oluşmaktadır. Faiz dışı fazla, para politikasının Merkez Bankası'nın döviz imkanlarına endekslenmesi ve büyümenin finansmanı için kısa vadeli sermaye girişini özendiren kur politikası- ve birlikte yüksek reel faiz istikrar politikası uygulaması için gerekli araçlar olarak son altı yıldır aktif olarak kullanılan iktisat politikası araçlarıdır.[2]

Yapısal Reformlar ayağı ise; bütünüyle "kamu sektörü ekonomisinin" tasfiyesini hedeflemiştir. Son altı yıl içinde kamu sektörü ekonomisinin en yüksek katma-değer yaratma kapasitesine sahip ekonomik kuruluşların özelleştirme yolu ile hızla elden çıkartılmasında geçmiş iktidarlar ile karşılaştırıldığında AKP iktidarının tartışmasız üstünlüğü olmuştur. Kamu sektörü ekonomisinin tasfiyesinde, özelleştirmenin yanı sıra bir diğer etkili araç, iktisat politikası araçlarının kullanılmasında etkili kamu karar merkezlerinin

---

[2] Uzun süredir uygulanmakta olan kur-faiz politikasına yöneltilen ve bunun sadece "kısa vadeli sermaye hareketini" devamlı kılmak için kullanıldığını vurgulayan görüşleri eleştiren çevreler de 2008'in ikinci çeyreği sonrası artık bu değerlendirmenin doğruluğunu kabul ediyor.

"bağımsızlaştırılarak" üst-kurullar yapısında kamu ekonomisinin dışına taşınmıştır. Bu yapıların oluşturulması 2000 programınca başlatılmış, AKP iktidarı öncesinde tamamlanmıştır. Bu özerk kurullar ile zaman içinde uyum yaşanmış olmasına karşın, özellikle Merkez Bankası ve Kamu İhale Kurumu'nu yönlendirme çabaları altı yıl içinde hep sürmüştür.

Tamamlanmak üzere olan altı yıllık AKP iktidarının iktisat politikalarının sonuçlarını, tartışmasız uygulamayı taahhüt ettiği "istikrar" hedefleri-gerçekleşmeleri ve bu gerçekleşmelerin sınıfsal temellerini, üretim ve bölüşüm üzerindeki etkileri itibarıyle sorgulamayı önemli gördük. Çalışmayı bu yönde yaptık. İstikrar için alınan hedefler yönünden on yıllık Yakın İzleme + Stand-by döneminin sonunda ciddi sorunlar ile karşı-karşıya kalmaya devam ediyordu. Buna karşılık yapısal reformlar yönünden IMF ve Dünya Bankasının talepleri eksiksiz karşılanmıştı. Çalışma içinde 2007 Ağustos ayında başlayan ve bu çalışma (ek olarak yapılan) tamamlandığında bütün şiddetiyle süren "Washington Krizi"nin etkilerine vurgu çok fazla yapılmamıştır.

AKP İktidarında Beş Yıllık Dönemin Kritik Göstergeleri

AKP iktidarının iş başına geldiğinden bu yana tavizsiz bir biçimde aralıksız sürdürdüğü bu temel iktisat politikası tercihlerinin beş yıllık sonuçlarını, 2003-2007 kritik makro göstergeler üzerinden değerlendirmeye çalıştık. Burada "kritik makro sonuçlar" olarak kabul edilip değerlendirilen göstergeler, esas itibarıyle 2000 programının sekiz yıllık "istikrar" hedefleri olarak alınmış olan göstergeleridir. Başlangıcından bugüne 2000 programını yürüten siyasi iktidarların; üçlü koalisyonun ve AKP'nin kesintisiz bir biçimde yürüttükleri programın "istikrar hedefleri"; enflasyonu hızlı bir biçimde %10 seviyesinin altına çekmek, mali disiplini sağlayarak iç borçlanma gereğini hızla azaltmak ve sürdürülebilir bir büyüme platformuna geçmek.

Türkiye IMF-Dünya Bankası sistemi içinde yer aldığı geçtiğimiz altmışiki yıllık dönemin (1946-2008) yirmi altı yıllık kısmını doğrudan IMF denetiminde (stand-by anlaşmaları içinde) yaşamıştır. Türkiye'de, 2000-2002-2005 stand-by anlaşmaları ile süren "2000 programı" yedi yılını tamamlayıp sekizinci yılını, Yakın İzleme anlaşmasından başlayan "yakın gözetim süreci" ise onuncu yılını tamamlamıştır. Türkiye altmış yıllık IMF-Dünya Bankası döneminin, kesintisiz en uzun doğrudan IMF "yakın gözetim" dönemini yaşamaktadır. Sekiz yıl sürmüş olan "istikrar programı"nın kritik sonuçları bu en uzun dönemin sonuçları olması nedeniyle önemlidir.

a) Büyüme-Dış Taleple Büyüme ve sonuçları

Öncelik büyümenin yapısında. Büyümenin bileşenleri, önceki dönemlere göre çok farklı bir yapıda. Toplam ticaret en genel anlamda belirleyici. Kaldı ki "dış taleple büyüme" modeli bilinen hedefleri ile zaten esas olarak beklenen büyümenin "toplam ticaret etkisi" ile gerçekleşmesidir. Katma değer yaratmaya-istihdam artırmaya yönelik bir etkiyi model zaten içinde taşımaz.

2000 programının başlangıcından itibaren (2001 kriz yılı hariç) yıllık büyüme göstergelerindeki gerçekleşmelerin hepsi önceden tahmin edilmeyen gelişmeler olmuştur. Bu son beş yıllık dönemde de böyle gerçekleşmiştir. Programın öngördüğü büyüme, "dış talebe bağlı" bir büyümedir. Bu konudaki netlik 2001 yılı Haziran ayında açıklanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programında bir kez daha teyid edilmiş ve AKP iktidarının altı yıllık döneminde de aynen korunmuştur. 2002-2005 veya 2003-2007 büyüme bileşenleri bize, büyümenin tamamıyla "dış taleple" gerçekleştiğini göstermektedir. İthalat ve ticaret alt sektörleri sürekli olarak en yüksek artış oranlarını gösteren ve büyüme bileşenleri içindeki belirleyici sektörler olmuştur. Beş yıllık dönemin sonunda, büyümenin sektörler itibarıyle yapısında değişim tarım kesiminin payında dramatik bir düşüş (%3 seviyesine yakın),imalat sanayiin payında hemen hemen hiç bir değişmenin olmaması, inşaat sektöründe %0,8 oranındaki değişim ve hizmetlerin payının %3 oranında yüksek oranlı değişim olarak gözlemlenmektedir. Yukarıda vurgulandığı gibi hizmetler sektöründeki artışın kaynağında ticaret kesimindeki beş yıllık ortalamada yıllık %10 düzeyinde seyreden artış hızı vardır.

Bu alt sektörün yer aldığı "hizmetler" kesimi geçen dört yıllık dönemin belirleyicisi olmuştur. 2000 yılında GSYİH'nın; %12,2'si tarımın, %23,5'i sanayiin ve %52,8'i Hizmetler sektörünün paylarından oluşuyordu (inşaat, maden ve enerji payları hariç). 2007 sonunda bu paylar şu şekilde değişti; tarım %8,9, sanayii %24, hizmetler %55,4, tarım %3,3 oranında pay kaybederken, sanayiin payında %0,8, hizmetlerin payında %2,6 oranında artış gerçekleşti.

Tablo: GSYİH 2000-2007 (sbt. fiyatlarla,%paylar)

	2000	**2002**	**2003**	**2005**	**2007**
Tarım	12.2	12.2	11.4	10.6	8.9
İnşaat	5.7	5.4	5.5	5.8	6.5
Madencilik	0.9	0.8	0.8	0.7	0.8
İmalat Sanayi	23.5	22.3	23.0	23.5	24.0
Enerji	1.9	1.9	1.9	1.9	2.0
Hizmetler	52.8	54.7	54.1	54.4	55.4

Kaynak: TÜİK

Dönem içindeki büyümenin sektörlere yansımasının sonuçları bir kez daha "dış taleple büyümenin" katma-değer yaratmayan, sadece "ticaret etkisinden" kaynaklanan bir büyümenin gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo: Sektörel Bileşenlerine 5 yıllık ortalama büyüme oranları (2003-2007) (%)

	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**5 yıllık Ort.**
Tarım	- 2.0	2.8	7.2	1.4	- 6.9	0.4
Sanayi	7.8	11.3	8.6	8.3	5.8	8.3
Hizmetler	4.4	10.1	8.7	8.2	6.3	7.3
.İnşaat	7.8	14.1	9.3	18.5	5.7	11.0
.Ticaret	11.4	13.8	9.5	6.3	5.7	9.3
.Diğer Hizmetler	2.0	8.5	8.3	7.4	6.5	6.5
GSYİH	5.3	9.4	8.4	6.9	4.6	6.9

Kaynak: TÜİK

Dış taleple büyümenin yarattığı sonuçları,üretim ve bölüşüm üzerindeki net etkileri anlamak için, bu dönemdeki dış ticaret göstergelerine ilişkin toplu tabloyu birlikte aldık. 2003-2007 arasındaki beş yıllık dönemde Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi 970 milyar dolar olarak gerçekleşti. Bir önceki beş yıllık döneme göre (1998-2002) dış ticaret hacmindeki büyüme %135 oranında. İthalat 593 milyar dolar, ihracat 376 milyar dolar oldu. Dış ticaret açığı 216 milyar dolardı. İthalattaki artış %145, ihracattaki artış %120 ve dış ticaret açığındaki artış %126 oranında gerçekleşti. Dış ticaret göstergelerindeki bu değişim oranları yıllık ortalama %30 oranına yaklaşan çok yüksek oranlı artışlar. Dış ticaret hacmi yıllık olarak GSMH'nın %60'ı düzeyine ulaşıyor. Bu dönemde büyümenin esas belirleyicisi olan ithalatın yapısının, ara malları ithalatından oluşuyor olması, düşük katma-değer oranlarında üretim

yapısını ortaya çıkartırken, büyüme bileşenlerinde görüldüğü gibi "ticaretin" belirleyici etkisini artırıyor. Kuşkusuz bu büyüme modelinin finansman biçiminin taşıdığı riskleri de 2007 yılının yazından başlayarak şiddetlenen Washington Krizinin sonuçlarında daha somut gördük.

Bizim diğer yanı ile vurgulamak istediğimiz çok daha riskli olarak gördüğümüz bu alan büyümenin son AKP iktidarı dönemindeki finansman biçimi. Düşük dolar üzerinden Türk özel sektörü son dört buçuk yıllık dönemde, orta-uzun dönemli borçlanmasını %100 oranının üzerinde artırmıştır. Dış taleple büyüme modelinin finansmanı ancak sürekli dış kaynak girişinin varlığına bağlı olduğunu 2000 sonrasındaki büyüme sürecinde açık bir biçimde yaşadık. Dolar önümüzdeki dönemde bu eğilimini sürdürüecekse Türk özel sektörünün dolar üzerinden dış borçlanması bu hızla devam edecektir.[3] Bunun açık anlamı "ucuz" ithalatın artan tempoda büyümesi ve Korkut Boratav'ın adlandırmasıyla, Türkiye'nin tamamının "Serbest Bölgeye" dönüşmesidir. Türkiyenin belli bölgeleri için ihracat koşullu olarak tanınan ayrıcalıklı ithalat- dahilde işleme rejimi uygulaması, şimdi dolar üzerinden cazip yaygın borçlanma imkanı ile ithalatı oyle bir noktaya getirmiştir ki, Türkiye bütünüyle "dahilde işleme rejimi" ile çalışan katmadeğeri neredeyse "sıfırlanmak üzere" olan bir sanayi altyapısı tahribatına gitmektedir. Türkiye 40 sene sonra, 1970 öncesindeki "montaj sanayii üretiminden de" daha geriye, "sadece dahilde işleme" gerçekleştiren bir yapıya dönüşme riski ile karşı karşıya mı kalır?

Ticaret etkisi ile büyümenin en açık göstergesi, dış ticaret hacmi içinde ihracatın, kurun değişmemesine ve/veya düşmesine karşılık, çok hızlı ve sürekli büyüme göstermesi ancak dış ticaret açığınında daha büyük bir hızla ve sürekli olarak artmış olmasıdır. Kısacası ihracat arttıkça dış ticaret açığı ve dış ticarete bağlı cari açık büyümektedir. Bu da işlem hacmini büyüdüğünü ve yarattığı "gelir" etkisinin sadece "ticaret yönlü" olduğunu göstermektedir.

Büyümenin esas itibarıyle, katma-değer yaratmaktan uzak, toplam dış talepten kaynaklanan "ticaret etkisince" belirlendiğini gösteren ek göstergelerini de vurgulamak gerekli oluyor. Son dört yıllık dönemde Türkiye'de elektrik enerjisi talebi yıllık ortalama %8 oranında büyüdü. İmalat sanayiinin elektrik enerjisi talebinde bu dönemde gerileme, ticarethanelerin elektrik kullanımında ise yıllık ortalamanın üzerinde artış söz konusu. Bir başka

---

3 Kuşkusuz Washington Krizinin gelişme biçimi ve hızı başta Türkiye olmak üzere yükselen piyasalara çok sert biçimde kaynak akımının durması olarak yansımış ve hızla yükselen dolar değerine karşılık esas sorun kaynak bulamamak olmuştur. Uluslararası alanda "sermaye hızlı bir biçimde krizin yaşandığı merkez ülkeye kaçmaktadır. İktisat teorisinde, dış ticaret teorisinde sermaye hareketleri konusunda anlatılanlarla bir açık çelişki yaşanmakta.

önemli gösterge, istihdam ile ilgili. Yukarıda GSYİH'nin paylarında 2000-2007 döneminde yaşanan değişime vurgu yaptık. Tarımın payındaki daralmanın sonucu bu kesimden 1,5 milyon ek işgücünün diğer sektörlere arz edildiği ve aynı dönem içinde faal nüfusun 3,3 milyon kişi arttığı tahmin ediliyor[4]. Toplam 4,8 milyon kişilik bu emek arzının sadece %10'u sanayiide istihdam alanı bulurken %32'si hizmetler sektöründe istihdam edildi ve %58'i emek piyasalarına giremedi. Görüldüğü gibi gene belirleyici kesim hizmetler ve özellikle "ticaret".

Son beş yılda bu yapıyı çok net görebiliyoruz. Büyümenin belirleyicisi olarak, üretici sektörlerin yerine ithalatın ve ticaretin ağırlıklı olarak ortaya çıkması, genel dengede, üretim ile ticaret sektörlerinin ağırlıklarının değişmesine ve bağlı olarak bölüşümde bu değişime paralel bir sürecin ortaya çıkmaya başladığını gördük. Üretici sektörlerin aldığı pay başta "ücret" gelirleri ve "tarımsal" gelirler azalma gösterirken, ücret dışı ve tarım dışı gelirlerin, başta faiz gelirlerinin, artmakta olduğu bir dönemden geçiyoruz.

Tablo: Dış Ticaret-Cari Denge (milyar dolar)

	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2003-07 Beş Yıllık Dönem**
• Dış Ticaret Hacmi	116,6	160,7	190,2	225.1	277.3	969.9
.İthalat	69,3	97,5	116,8	139.6	170.1	593.6
.İhracat	47,2	63,2	73,5	85.5	107.2	376.3
• Dış Ticaret Açığı	-22,1	-34,4	-43.3	-54.0	-62.8	-217.3
• Cari Açık	-8,0	-15,6	-22,8	-32.2	-38.0	-116.5

Kaynak: TÜİK,Şubat 2008

Büyümenin yapısındaki bu dramatik değişmenin "finansman cephesine" mutlak vurgu yapmamız gerekiyor. Büyümenin esas kaynağını oluşturan dış ticaret hacminin finansmanı, büyümenin finansmanı açısından açıklayıcı. Dış ticarette 217, cari dengede 116 milyar dolarlık açık var. Bu açıklar kısa vadeli sermaye hareketleri ile finanse ediliyor. Türkiye'nin dış borç stoku bu dönemde 250 milyar dolara ulaşıyor ve borç stokunun yapısı hızla değişiyor. Banka dışı özel kesimin borçluluğu çok hızla büyüyor. Ekli dış borç stoğu tablosu bu nedenle düzenlendi.

Özel kesim yurt-dışı kaynaklardan borçlanmasını özellikle son beş yıllık dönemde hızla artırıyor. Çünkü yurt-dışı kaynaklardan borçlanmak değerlenmiş YTL nedeniyle özel kesim için avantajlı. Yurt-içi yüksek faiz oranlarından borçlanmaktan kaçınan özel sektör kısa ve uzun dönem borçlanmasını yurt-dışı kaynaklara çevirmiştir.[5] Bankacılık dışı özel kesim dış kaynaklardan bu nedenle yoğun bir biçimde borçlanıyor.

---

4 ANKA *Günlük Ekonomi Bülteni*, 1 Kasım 2006.

5 İSO'nun 2007 yılı 500 büyük ve ikinci beş yüz büyük sanayi kuruluşu çalışmasının sonuçları bu borçlanmanın maliyetlerini de açıkça ortaya koymuştur. İSO bu tür bir dış finansman

Tablo: Toplam Dış Borç Stoku-Dış Borç Faiz Ödemeleri (milyar dolar)

	1980	1985	1989	1990	1995	2000	2003	2005	2006	2007
Dış Borç Stoku	15.7	25.7	41.7	49.0	73.3	118.7	144,8	168.8	207.4	247.2
.Kamu (Hükümet+TCMB)	13.7	21.6	35.3	47.2	68.5	63.0	93.8	83.3	87.3	87.9
.Özel Sektör	2.0	4.1	6.4	1.8	7.7	55.7	51.0	85.8	119.7	138.5
(Bankalar+Bankalar dışı)										
1.Kısa Vadeli Borçlar	2.5	4.8	5.7	9.5	15.7	28.3	23,0	37.4	42.0	41.8
.Hükümet	-	-	-	8.7	14.7	1.0	1.0	1.8	1.7	
.TCMB	1.8	1.6	0.8	0.8	1.0	0.7	2.8	2.6	2.5	2.5
.Özel Sektör	0.7	3.2	0.9	-	-	26.6	20.2	35.5	38.0	36.9
2. Orta-Uzun Vadeli Borçlar	13.2	20.9	36.0	39.5	57.6	90.4	121.8	131.4	165.4	205.4
.Toplam Kamu	8.7	15.0	28.0	30.2	48.7	47.8	69.5	68.1	69.8	70.7
.TCMB	3.2	5.0	6.5	7.5	11.2	13.5	21.5	12.1	13.1	13.0
.Özel Sektör	1.3	0.9	1.5	1.8	7.7	29.2	30.8	51.2	82.5	101.7
*GSMH (Milyara $)	67	66	106	149	168	200	239	360	400	501
*Dış Borç Faiz Ödemeleri	1.1	1.7	2.9	3.2	4.3	6.3	7.0	8.0	9.3	10.7
-Dış Brç Faiz Öd/GSMH	1.6	2.5	2.7	2.1	2.5	3.1	2.9	2.2	2.3	2.2
Özet Göstergeler (%)										
-Toplam Stok/Kamu	87	84	85	96	93	53	65	50	42	36
-Toplam Stok/Özel	13	16	15	4	7	47	35	50	58	64
-Toplam Stok/GSMH	24	39	39	33	43	59	61	47	52	49

Bankacılık dışı özel kesimin dış kaynaklardan 2000-2007 (yılsonu) döneminde borçlanmasında %147 oranında artış olmuştur. Bu ölçüde kaynak, kısa vadeli kaynak kullanımı yukarıda vurgulandığı biçimde bir "dış talebe" dayalı büyüme açısından kaçınılmaz.[6] Ancak bu borçlanma temposunun sürmesi için olmazsa olmaz ön şart "yüksek reel faiz" oranlarının sürmesi. Bu dengenin ya da "denge dışı durumun" sürmesi reel faizlerin kısa vadeli sermaye hareketleri tarafından "makul düzeyde" bulunmasına

modelinin Türk İmalat Sanayiine "çok ağır bedel ödeteceğini 2005 yaz ortasından itibaren ısrarla vurgulamıştır. 2008 Sonbaharında Türk İmalat sanayiinde yaşanmakta olan gelişmeler ISO'nun bu öngörülerini açıkça doğrulamaktadır. Türk sermayesinin büyük örgütleri (TÜSİAD-MÜSİAD) bu finansman modelinin taşıdığı açık risklere karşın İSO gibi davranmamışlardır.

6 Korkut Boratav bu modeli 2000/01 krizleri sırasında, 29 Ocak 2001 tarihinde ANKA Ekonomik Bültendeki çalışmasında açıkladı. "Model şöyle işliyor; Nedensellik bağlantısı, sermaye girişleri =}büyüme=}cari açık doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu saptama 2000 yılına uyarlandığında, makro-ekonomik değişimlerin ve büyüme sürecinin tamamen dış etkenlere, daha açıkçası sermaye girişlerine bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolaylı etkileri bir yana bırakalım, pasif para politikası koşullarında sermaye girişleri para arzını arttırarak reel faizleri sıfır düzeyine indirmiş, ekonomiye genişleme ivmesi egemen olmuştur. İktisat politikası ulusal düzeyde belirlense idi, aynı büyüme hızını sağlayacak nedensellik bağlantısı, genişleyici ulusal makro politikalar=} büyüyen cari işlem açığı=}cari açığı destekleyecek sermaye girişi biçiminde oluşurdu ve bu bağlantı birkaç önlemle desteklenerek tablo tamamen değişebilirdi."

bağlı. Reel faizlerin yeterince yüksek olamaması durumunda gelmiş bulunan kısa vadeli sermaye derhal geri çekilebilmektedir. En son ve somut örneği 2006 Mayıs-Haziran "finansal çözülme" sürecinde yaşadık. Merkez Bankası kısa vadeli sermaye çıkışlarını ve YTL'nin değer kaybını önleyebilmek için faiz oranlarına müdahale etti ve %13,3 düzeyinden %17,5 düzeyine çıkardı. İç borçlanma senetlerinin piyasa faizleri de %22 seviyesinin üzerine çıktı. Bu süreç içinde yurt-dışı yatırımcıya sermaye piyasasındaki kâğıtlar için yerli yatırımcıya göre farklı vergi mükellefiyeti uygulaması getirildi. Böylece Merkez Bankası bu operasyon ile "reel faizleri" yukarıda tutmaya destek vereceğini gösterdi.

Kuşkusuz bu çalışmanın tamamlandığı dönemde bütün hızı ile yaşanmakta olan Washington Krizinin neden olduğu "Sermayenin Kaçışı" süreci; Türkiye'nin 2002-2007 döneminde kullandığı yüksek faiz-düşük kur politikasının da artık işe yaramadığının, fiyatına razı olduğu halde dış kaynağı bulmanın mümkün olamadığı gerçeğini ortaya koydu.[7] Dış kaynak akımının kesilmesi ile birlikte de büyüme sert düşüşler göstermeye başladı. 2008 üçüncü ve son çeyreği bu göstergeler ile yaşanıyor.

Aşağıda, faiz dışı fazla politikası aracının kullanımında, "iç borçlanma" nın son dönem niteliği üzerinde durulurken, dış borçlanma bağlantısı vurgulanacak. Bu dengede yurt içi tasarruf oranlarının son 30 yıllık dönemin en düşük noktasına geldiğini göreceğiz.

Büyümenin finansmanı ve "olmazsa olmaz şartı" ile ilgili bu son tespitten sonra 2000 programının yedi yıldır uygulanmakta olan istikrar politikalarının diğer iki önemli ayağına daha kısa yer vermek düşüncesindeyiz. Diğer kritik göstergemiz mali disiplin-faiz dışı fazla aracının AKP İktidarında son beş yıllık dönemdeki kullanımına geçebiliriz. Bu araç Türkiye'ye 1994 krizi sonrasından bu yana aralıklarla ancak yaklaşık on yıldır kesintisiz olarak dayatılıyor ve kullandırılıyor.

b) Sıkılaştırılmış Mali Disiplin- Faiz Dışı Fazla

Kamu maliyesinin tek politika aracı haline gelen faiz dışı fazla politikasının 1994 sonrasındaki hedefi sadece "borcun sürdürülebilirliği" üzerine kurul-

---

[7] Merkez Bankası'nın 19 Kasım 2008 tarihli "tarihi kararı" 2001 yılında ilan edilmiş olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile başlatılan bu kur-faiz anlayışına bir nokta koymaya hazırlanan "mahcup görünümlü de olsa" önemli bir karardır. Kuşkusuz bu kararın Merkez Bankası'nın İç piyasayı fonlamasını sağlayan diğer faiz kararı ile birlikte düşünülmes gereklidir.19 Kasım Kararları 2001 proğramını da bir anlamda diğer neo-liberal politikalarla birlikte "Tarihin çöplüğüne göndermektedir". (N.E.)

muştur. 1994 sonrasından başlayarak aktif olarak kullanılması istenen bu araç, 1998 "Yakın İzleme Anlaşması" ile birlikte IMF tarafınca 1999 yılından başlayarak "bir ön koşul" haline getirilmiş ve bu tarihten itibaren "faiz dışı fazlanın/GSMH içindeki %6,5 oranındaki payını düşürmeden" 2008 Mayıs sonuna kadar kullanılması Türkiye'ye dayatılmıştır.[8] GSMH'nin %6,5'i düzeyinde faiz dışı fazla dayatmasına son beş yıllık dönemde AKP Hükümeti hiç itirazsız uyum göstermekte ve 2008 sonrasında da sürdüreceği taahhüdünü korumaktadır. Türk kamu maliyesinde on yıllık bir dönemin tek politika aracı "faiz dışı fazla" olmaktadır.

1994-2008 arasında, ilk yıllarda GSMH'nin %3'ü düzeyinden başlayan, sonra ısrarla %6.5 seviyesinde tutulmak istenen ve son beş yıllık dönemde de yıllık ortalama %5.5-6.5 düzeylerinde seyredecek bir " kamu maliyesi politikası aracı". Faiz dışı fazla aracının bu şekilde kullanımının tek amacı; "piyasa çözümü içinde" borcun sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Türk ekonomisinde "iç borç" sorununu, 1990 sonrasında yaşanan ve "sadece borçluluk" sorun olarak görmeye çalışan bu görüşleri gerçekte, 1980 sonrasının neo-liberal politikalarını aklamaya çalışan çabalar olarak görmek gerek. 1985 bütçesi ile getirilen Anayasaya aykırı, sınırsız-sorumsuz, yetki devri ile gerçekte Türkiye'de kaynak tahsisi yön değiştirmiştir. Gelir-servet üzerinden vergi almayan, ancak yüksek reel faizler ile iç-dış mali piyasalar borçlanan, aynı zamanda, özelleştirme politikasını; geçmiş elli yıllık bir süreçte bütünüyle yurt-içi tasarruflarla oluşturulmuş kamu yatırım stokunu özel tasarrufçuya servet transferi aracı olarak kullanan, 1980/1985 sonrasının neo-liberal politikaları; kamuyu temel kamu hizmetlerine dahi kaynak tahsis edemez hale getirirken, özel tasarruf-yatırım sürecini de sadece reel faizlere/risk primine göre hareket eden büyük yerli-yabancı tasarrufçu gruplarınfon yönetimlerinin, kararlarına terk etmiştir.

AKP'nin geçen beş yıllık iktidarı döneminde, "faiz dışı fazla" sürecine hiç bir şekilde müdahil olmamaya özen gösterdiğini mutlaka vurgulamak gerekiyor. Kapalı kapılar ardında, IMF ile "yakın gözetim" denetimlerinde bu oranın düşürülmesinin gündeme geldiği basına sızıyor ya da sızdırılıyor, ancak %6,5 oranı sürüyor.

---

8 2008 yılı içinde GSMH serisinin baz yılının değiştirilmesinden sonra başta "faiz dışı fazla oranı" olmak üzere, 2008 yılı hedeflerin GSMH oranı cinsinden değiştiği unutulmamalıdır.

Tablo:Bütçe-Bütçe Açıkları- Net İç Borçlanma-Faiz Dışı Fazla (milyar YTL)

	2003	2004	2005	2006	2007	5 Yıllık Top.
Bütçe						
.Harcama	140.4	141	159.6	178.1	204.9	824.0
.Gelir	100.2	110.7	152.6	173.9	188.2	725.6
Bütçe Dengesi (+ ,-)	- 40.2	- 30.3	-6.9	-4.6	-16.8	98.4
Net Borçlanma**	44.5	30.1	20.3	6.7	3.8	105.4
Faiz Dışı Fazla	18.4	26.2	38.6	41.3	36.1	160.6
Faiz Dışı Fazla/Bütçe Hrc.	13.1	18.6	24.2	23.1	17.6	19.4
Faiz Harc/Bütçe Harc.	41.7	40.0	28.7	25.8	23.8	30.9

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı

Tablo: Bütçenin Boyutları (GSMH %olarak)

	2003	2004	2005	2006	2007
Bütçe	30.8	25.2	24.6	23.5	23.9
Faiz Hariç Bütçe	18.0	15.1	17.5	17.4	18.2
Vergi Gelirleri	18.1	17.9	18.4	18.1	17.8

Kaynak: Maliye Bakanlığı,TÜİK

İç borcun çevrilmesi ve dış borç ödemeleri için kaynak yaratmada aktif araç olarak kullanılan "faiz dışı fazla", açık anlatımla borçluluk çözümünün sadece piyasa çözümleri içinde aranması, Türk kamu maliyesini "acz" noktasına doğru götürme riskini taşımaktadır. Harcamalar yönü ile baktığımızda, son dört yıllık AKP döneminde de, yani faiz dışı fazla hedefinin GSMH'nin %6.5'i olarak hedeflenmesinin sürdürüldüğü bu dönemde, konsolide bütçe büyüklüğü harcamalar cinsinden GSMH'nin %32-39'u düzeyini koruyor, ancak gelirler olarak baktığımızda konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'nin %21-24' düzeyinde kaldığını görüyoruz. Konsolide bütçe harcamalarına faiz dışı harcamaların büyüklüğü olarak baktığımızda bütçe büyüklüğü GSMH'nin %20-23'ü arasında.

Bu süren dengenin açık ifadesi, mevcut vergi yapısında, vergi gelirlerinden-kaynağından iç-borç finansmanı ve/veya azaltılması mümkün değil, sadece sürdürülebilirlik sağlanabiliyor. Sürdürülebilirliği sağlayan finansman aracı, yeniden borçlanmayı sürdürmek. Bütçe Dengesi açık ve net borçlanmaya ilişkin 2003-2007 gerçekleşmelerini bu netliği göstermek için düzenledik. Mali disiplinin sıkılaştırılması, 2003-2007 arasındaki dört yıllık dö-

nemde bütçe harcamalarında %25 oranında artış olurken bütçe gelirlerinde %72, gelirler içinde vergi gelirlerinde, inanılması oldukça zor ancak, %61 oranında artış oldu. AKP iktidarının dört yıllık döneminde faiz dışı fazlanın sürekli %6,5 düzeyinde tutulmasına karşın (hedef olarak bu zorlamaya karşılık yıllık gerçekleşmelerin 2003-2007 ortalaması %4,9 olarak gerçekleştiğini gösteriyor) hızla artış gösteren dolaylı vergi gelirleri borçluluğu azaltmaya yetmiyor. Bu nedenle bütçe açıkları daraldığı halde,bütçe finansman gereğinin üzerinde "net borçlanma" gerçekleşiyor. Bu durum özellikle AKP iktidarının son iki yılında somutlaşıyor. Geçen dört yıl içinde bütçenin toplam açığı 98,4 milyar YTL, buna karşılık borçlanma 105,4 milyar YTL. Bütçe açıklarının hızla daraltıldığının iddia edildiği bir dönem içinde "net borçlanma" artıyor. Kuşkusuz bunun anlamı, Hazinenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirmesi ile yakından ilgili.

Borçluluğu azaltacak kamu gelirleri politikası yok. Kamu gelirleri politikasında, bütün yük dolaylı vergiler üzerinde olmaya devam ediyor. Dolaylı vergiler toplam vergilerin %73'ini aşan bir orana yükseliyor. Gelir ve servet üzerinden vergi almak ve takip etmeye yönelik altyapı, AKP iktidarı iş başı yapar yapmaz, "mali miladın" kaldırılması ile yok edilmişti. Kaldı ki bu alanda yeniden bir vergileme anlayışı da yok.

İç borç sorununa piyasanın; büyüme + faiz dışı fazla > reel faiz çözümünde iktidar partisinin geçmiş dönemden farklı bir tercihi olmadı. Geçmişten bulduğu bu çözüm anlayışında ısrarlı oldu. AKP önümüzdeki dönemde de, kısa vadeli sermaye girişlerine güvence vermek için, reel faizleri yüksek tutma politikasından vazgeçilmeyeceğini, 2006 Mayıs-Haziran aylarında yaşanan "kısmı finansal çözülme"ye Merkez Bankası faizlerini yükselterek cevap verdiğinde gösterdi.[9]

Tablo: Piyasa Çözümünde Borç Ödeme Kapasitesi

	GSMH (1)	**Faiz Dışı Fazla (2)**	**1+2**		**Reel Faiz**
2003	5.3	4.0	9.3	<	27.9
2004	9.4	4.9	14.3	<	23.1
2005	8.4	6.0	14.4	>	14.2
2006	6.9	5.4	12.3	<	21.5
2007	4.5	4.1	8.6	<	16.5

Bu dengede, geriye araç olarak; "sürekli yüksek faiz dışı fazla" ve "çılgın gibi yüksek büyüme hızlarına ulaşmak" kalıyor. Yukarıdaki tablo AKP

[9] Merkez Bankası aynı tepkiyi 2008 kriz içinde vermedi ve 19 Kasım kararı ile farklı bir tepki verdi.

iktidarının kesinleşen son beş yıllık dönemini kapsıyor. 2005 yılı hariç- (ki bu yılda yüksek büyüme ve en yüksek faiz dışı fazlanın sağlandığı yıl) Borç ödeme kapasitesine piyasa çözümünün çare olmadığını gösteriyor. Yüksek faiz dışı fazla borçluluğun sürdürülebilirliğine katkı sağladı mı? İç borç stoğunun son beş yıldaki gelişimine baktığımızda, "net borçlanmanın" artışını sürdürdüğünü görüyoruz.

Maliye politikasının elindeki tek araç olarak son sekiz yıldır aktif olarak kullanılan "faiz dışı fazla" aracı, sadece "mali disiplini" daha da sıkılaştırmak ve kamunun harcama alanını bütünüyle daraltmak için kullanılan bir araca dönüştü. Kamu yatırımı, bütçe harcamalarından sadece %4 pay alarak Cumhuriyet tarihinin en düşük düzeyine indi. Tasarruflar cephesinde de özel kesim tasarrufları %13,5 bilinen en düşük düzeyde gerçekleşirken, toplam tasarruf eğilimi de 2005 yılında %18 olarak gerçekleştikten sonra 2007 yılında %16 düzeyi ile son otuz yılın en düşük düzeyine indi.

Faiz dışı fazla aracı, mali disiplini sıkılaştırarak, her geçen yıl kamu hizmetlerine ve yatırımlarına yönelik harcamaların alanını daraltmak suretiyle Türkiye'nin düzenli iç ve dış borç ödemesini sağlıyor -garanti ediyor-, borç sürdürülebilirliğini sağlıyor ancak iç ve dış borçluluğu artırıyor ve yurt içi tasarrufları sürekli olarak eritiyor.

Özerk Merkez Bankası-Para Politikası

2000 programının istikrar ayağının kur ve para politikaları "Bağımsız " Merkez Bankası tarafından yürütülecekti. Merkez Bankası'na kamu müdahalesini bütünüyle yok etme yolunda neo-liberal köktenciliğin 1980 sonrasında başlattığı dayatma, 2000 programı ile kısmen ancak 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Ek Programının "15 günde 15 yasa" hedefi ile 2001 yılının yaz başında gerçekleşti. Artık Merkez Bankası'nın bir tek hedefi vardı o da "fiyat istikrarının sağlanması" olarak tanımlanmıştı. Kur politikası Bankanın dışında kalmıştı. Merkez Bankası'nın artık bir kur taahhüdü yoktu. Sadece "fiyat istikrarını" sağlama anlamında aşırı dalgalanmalarda kur düzeylerine piyasada alım-satım yolu ile müdahale edebilecekti. Para politikası ise tümüyle "enflasyon hedeflemesi" çerçevesinde belirlenecekti. Merkez Bankası üst yönetimi, Bankanın iktisat politikası yönetimindeki yerini; "Kur bizim politika aracımız değildir. Enflasyonla mücadeleyi hedefleyen Merkez Bankası'nın temel politika aracı kısa vadeli faiz oranlarıdır" biçiminde saptayacaktır.

Merkez Bankası 1980 sonrasında uzun bir uğraştan sonra "siyasetin" elinden, "popülist uygulayıcıların elinden" kurtarılmıştı. 1998 yakın izleme ve 2000-2008 stand-by programlarına öncülük eden ve Türk sermaye kesiminin açık hedeflerini belirleyen, 1995 tarihli TÜSİAD çalışmasının en önem-

li bölümü Merkez Bankası'nın "siyasetin elinden kurtarılmasına" dönük para politikalarına ayrılmıştı. 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile Merkez Bankası'nın bu yapılanması tamamlanmıştı.

AKP iktidarı altı yıllık sürede Merkez Bankası'nın bu "bağımsız" yapısına müdahalede bulunmadı. Para politikasını Banka bağımsız olarak sürdürdü. İktidar geçen altı yıllık dönemde başlangıçta belli bir dönem itiraz ettiği "dalgalı kur rejimine" sıkı bağlılık gösteriyor.

Beş yıllık dönemdeki Merkez Bankası'nın politikalarına, sadece "para politikası" sonuçları ile bakmak mümkün mü? Eğer Merkez Bankası üst yönetiminin "biz sadece kısa vadeli faizler ile ilgiliyiz" söylemine inanırsak, açıklanması gereken çok sayıda değişken açıkta kalacak. Sadece "Fiyat İstikrarını" hedeflediğini açıklayan Merkez Bankası, izlediği politika ile yüksek reel faizin sürekliliğini sağlayarak, fiyat istikrarını nasıl gerçekleştirebilir.[10]

Tablo: 2006-2007- Enflasyon Hedeflemesi Programı Tahminleri-Gerçekleşme (Ocak-Kasım) (hedefle uyumlu patika ve belirsizlik aralıklara-üst sınır aşımları)

			2006			**2007**				**2008***	
	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	IÇ	IIÇ	III
Belirsizlik aralığı üst sınır (T)	9.4	8.5	7.8	7	11.2	8.7	7.3	6.0	9.2	8.0	8.0
Gerçekleşen TÜFE Enflasyonu	*6.8*	*10.2*	*10.6*	*9.7*	*10.9*	*8.6*	*7.1*	*8.4*	*9.2*	*10.6*	*11.1*
Hedefle uyumlu patika	7.4	6.5	5.8	5	9.2	6.7	5.3	4.0	7.0	6.0	6.0
Hedefle uyumlu alt sınır	5.4	4.5	3.8	3	7.2	4.7	3.3	2.0	4.5	4.0	4.0

Kaynak: TCMB,2006 (5 Aralık 2005), 2007 (13 Aralık 2006) Para ve Kur Politikaları Metinleri.
** 2008 III Ç (Eylül 2008) sonu itibarıyle.)*

Tabloda, 2003-2007 dönemine ilişkin yıllık enflasyon oranlarına, emisyon, rezerv paranın yıllık artış hızlarına iç borçlanma faiz oranları ile birlikte yer verdik.

10 Nitekim Merkez Bankalarının tek yükümlülüğünün "enflasyon hedeflemesi olmadığı 2007-08 krizi ile somut olarak ortaya çıktı… Kaldı ki TCMB uyguladığı 2005-2007-2008 dönemi (2008 III Ç itibariyle belli ancak Tablodan görüleceği üç yıllık hedefleme bütün çeyrek dönemler itibarıyle ve yıllık olarak büyük sapma içinde) enflasyon hedeflemesi programında tümüyle başarısız oldu.

Tablo: 2003-2006 Enflasyon-Parasal Büyüklükler-DİBS Faiz oranları (%)

						Toplam %artış
	2003	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**5 yıllık dönem**
Enflasyon (TÜFE)	18,4	9,3	8,0	9,6	8.4	66.0
Rezerv Para	43.9	31.8	61.0	15.0		246,0
.Emisyon	40.2	11.6	45.2	22.9		180.4
DİBS Faiz Oranı (bileşik)	45.0	25.7	16.9	18.5		-
TCMB Gecelik Faiz Oranı**	26.0	18.0	13.5	17.5		

*Yıl sonu tahminidir.
**Borç alma faiz oranları o yılın en son saptanmış faiz oranı olarak alınmıştır.
Kaynak: DPT, Ekonomik Gelişmeler, Ağustos, 2006

Bu dört göstergenin son beş yıllık dönemdeki hareketlerini birlikte aldığımız zaman Merkez Bankası yönetiminin "biz sadece kısa vadeli faiz oranları ile ilgiliyiz" açıklamalarını kabul etmek mümkün mü? Beş yıllık dönemde toplam olarak (kümülatif) enflasyon sürekli düşen bir eğilim içinde kalarak, %66 oranında artmıştır. Parasal göstergeler ise düşüş eğilimi içinde kalan bir enflasyona karşılık %200 düzeyinde genişleme göstermiştir. Merkez Bankası'nın "kısa vadeli" faiz oranları ve DİBS faiz oranları sürekli olarak enflasyon oranının çok üzerinde seyretti. Merkez Bankası'nın ilgili olduğu politika gerçekte "yüksek faizi" sürekli kılmaya yönelik oldu.

Merkez Bankası bu beş yıllık dönemde, döviz ihaleleri ve doğrudan döviz alımları ile 40,5 milyar dolarlık alım yaptı. Kur seviyesini hiç bir şekilde etkilemeyen bu alımlar sonucu piyasalara verdiği likidite parasal genişlemenin ana kaynağını oluşturdu. Bu likiditeyi kısmen daraltmak için APİ yoluyla düzenli alımlar yaptı ve piyasaya yüksek gecelik faiz ödedi. Merkez Bankası'nın 2007 sonunda ulaştığı 70 milyar dolarlık rezervin ana kaynağı bu yüksek maliyetli alımlardan oluştu.

Yüksek faize süreklilik kazandıran bu Merkez Bankası politikası, 2006 Mayıs-Haziran aylarında yaşanan finansal çözülme sonucu kurların hızla yukarı doğru hareketlenmesine, faiz oranlarını yeniden yukarı çekmek suretiyle cevap verdi. İktidarın Merkez Bankası'nın bu politika kararına hiç bir itirazı olmadı. Kurlardaki hareketlenme doğrudan fiyatlar üzerine yansıyarak, Merkez Bankası'nın 2006 başında açıklamış olduğu enflasyon hedeflemesi programını bütünüyle bitirmiştir. Üç yıllık olarak açıklanan program daha başlangıç yılında hedefinden %100 oranında sapmıştır. İkinci yılın enflasyon gerçekleşmesi de ilk yıl benzeri olmuş hedefin %100 üzerinde gerçekleşme olmuştur. Merkez Bankası'nın yaptığı açıklamaya göre ancak enflasyon hedefine yakınlaşma 2008 yılının ikinci yarısında sağlanacaktır.[11]

---

11 Ancak bunun da mümkün olmayacağı görülmüş ve Merkez Bankası 2008 hedeflerini düzeltmiştir. Bu düzeltmeye karşın düzeltilen hedeflerin de tutturulamayacağı 2008 yılının son çeyreğine girilirken görülmektedir.

Bu hedefleri de 2008 yılı ikinci yarısının başında yaptığı açıklama ile Merkez Bankası terk etmiştir. Böylece Merkez Bankası'nın "Enflasyon Hedeflemesi Programı" bütünüyle iflas etmiştir. 2008 yılında Merkez Bankası dünyadaki diğer merkez bankaları gibi sorumluluğunun bu olup olmadığını açık bir biçimde tartışır hale gelmiştir. Değerlenmiş YTL ve yüksek reel faizler sistemin merkezinde yer almaya devam ediyor. Buna karşılık tam sekiz yıldır uygulanmakta olan programın temel hedeflerinin başında gelen enflasyon oranının kalıcı bir biçimde %10 seviyesinin altına çekilmesi hâlâ sağlanamamış durumda.

Para politikasında bağımsız Merkez Bankası'nın "fiyat istikrarını" hedefleyen temel tercihi, başlangıçtan yedi yıl sonra, 2007 yılının sonunda, üçlü koalisyon hükümetinden sonra, AKP hükümetinin dört yıllık döneminin bitiminde de ulaşılamamış bir hedef.[12]

Son Sözler

AKP'nin iktidara gelişinin hemen sonrasında, Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Gurubu'nun yaptığı değerlendirmede. "AKP, seçim propagandası boyunca kucaklamaya çalıştığı anti-IMF'ci, anti-liberal tepkiyi icraatının ilk günlerinden itibaren terk etmiş ve ülkenin kaynaklarını ve iktisadi geleceğini doğrudan doğruya yabancı sermayeye ve piyasanın başıboş güçlerine terk etmeyi amaçlayan neo-liberal politikaları açıkça kabul etmekten çekinmemiştir."

"Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki, siyasi İslamcı gelenekten gelen AKP, kendine özgü bir ekonomik programdan zaten yoksundu. Bu tür partiler iktidara geldiklerinde iktisadi ve sosyal politika uygulamalarını, konjonktürel koşullarda kendilerini kuşatan toplumsal talepler ve sınıfsal konumları doğrultusunda biçimlendirirler."[13] tespiti yapılmıştır. Altı yıllık AKP döneminin sonunda 2003 yılın başında yapılan bu değerlendirmeye eklenebilecek fazla söz yok.

AKP hükümetinin altı yıllık iktidarı döneminde bu programı kendinden önce uygulayan üçlü koalisyon hükümetinden ayırdedici özelliği, ülkemizde sürdürülen neoliberal projenin, "güçlü hükümet" söylemleri altında, reel anlamda güçlü herhangi bir muhalefet ile karşılaşmadan yürütücüsü rolünü üstlenmiş olmasıdır. AKP, söz konusu politikaları bir yandan uluslararası sermayenin isteklerini karşılama gerekçesiyle, diğer yandan ise Türkiye'nin devlet ve idarî "geleneği" ile olan siyasal uyum sorunlarını aşmak amacıyla önceki tüm iktidarlardan daha hızlı ve cüretkâr bir şekilde hayata geçirme

---

12 Bu yazı son gözden geçirmelerden sonra basılmak üzere teslim edilirken 19 Kasım 2008 tarihinde TCMB Önemli bir karar alarak yüksek faiz iddiasına son veren bir sürece imza attı.

13 BSB, "2003 Başında Türkiye Ekonomisi ve AKP'nin Hükümet Programı Üzerine Değerlendirmeler".

uğraşısı içinde olmuştur ve olmaya devam etmektedir. AKP iktidarının, söz konusu düzenlemeleri Türkiye yönetici kadrolarının hazırladığını iddiasını kabul etmek mümkün değildir. İlgili bir yurttaş söz konusu düzenlemelerin temel taslaklarını IMF ve Dünya Bankası'nın resmî belgelerinde kolayca bulabilir. Ardı arkası kesilmeyen gözden geçirme teftişleriyle iktisadî ve siyasî programlarımızın sürekli denetlenmesi ülkemizin giderek söz konusu kuruluşların projeleri uyarınca yönetildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye 1980 programından ve güçlendirilmiş şekliyle, 2001 tarihli "Güçlü Ekonomiye Geçiş" Programından 2008 yılı başına kadar, uluslararası iş bölümünde ihracata dayalı,"dış taleple büyüme" stratejisi doğrultusunda standart teknolojiler ve ucuz işgücü ile üretimde uzmanlaşmaya devam etmekteydi. Düşük sabit sermaye yatırım oranı ve üretim bileşimini yerli yabancı özel sektörün kararlarına ve uluslararası anlaşmaların düzenlemesine teslim etme siyaseti, Türkiye'yi mevcut faktör donanımıyla neyi ucuz üretebiliyorsa onu üretmeğe mahkûm etmişti… Bu bütünüyle; "Türkiye'nin 1970'li yıllarda terk edip ara malları ve yatırım malları üretimine yöneldiği süreçten vazgeçirilerek tekrar Dışa Bağımlı Montajcı" üretime dönüştürülen bir yapıdır. Kuşkusuz bu dönüşümden en çok kayba uğrayan üretici güçler olurken, ticaret ve aracılık hizmetleri gelir bölüşümünde öne çıkmaktadır. Bu değişime bir de, AKP'nin kamunun merkezden yerel yönetimlere yönlendirdiği hızla büyüyen ve hiç bir otoritenin denetimine tabi olmayan kaynak tahsislerin eklemek gerekecektir.

2002-2007 Temmuz seçimleri sonuçlarıyla somutlaşan gelişme eğilimi, geçmişteki muhafazakâr sağ hareketlerden farklı olarak, bir ileri adımla, AKP'nin tarihsel eğiliminin, sermaye egemenliğini İslami değerler ile bütünleyerek kalıcı kılmak çabasının daha yoğun bir biçimde sürdürüldüğü bir dönem olarak görülmelidir. AKP merkezi ve yerel yönetimde bütünüyle hakim konumda olduğu kamu kaynağının tahsisinde, 2003-2007 döneminde, tercihini açık biçimde "islami değerlere sahip" sermaye kesimini Türk ekonomisinde güç haline getirmek yönünde kullanmıştır. Kamu kaynaklarının tahsisi ile ekonomik örgütlenmede gerçekleştirilmek istenen bu değişim ne denli İstanbul büyük sermayesine karşı Anadolu sermayesinin ortaya çıkması olarak değerlendirilebilir tartışmalıdır.[14] Kamu desteği ile yaratılmak istenen bu güç arkadaki destek çekildiğinde genelde çökmektedir.

[14] "İstanbul Sermayesine Karşı Anadolu Sermayesini Güçlendirme" tezi aralıklı olarak 1950 ile başlayan ve her on yılda bir tekrarlanan bir tezdir. Sermeyenin birikimi ve yoğunlaşma ölçütleri kullanılarak bu tezi destekleyecek hiç bir çalışma Türk liberal kesimi tarafından yapılmış değildir. Güzel bir söylence olarak dolaşıp-durur. Ne her yıl açıklanan ISO-500 (I) ve (II) sonuçları bu söylenceyi doğrular, ne de Maliye Bakanlığı'nın Vergi Rekortmenleri Listeleri bu yönde bir değişim sürecinin varlığına işaret eder.

"Hayırsever" Devletin Yükselişi: AKP Yönetiminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Doç. Dr. Ahmet Haşim Köse*
Dr. Serdal Bahçe**

Süreçlerin doğal ve kaçınılmaz sonuçları, süreçler başka süreçler tarafından engellenmediği ve direnç öbeklerini dağıttığı zaman en kolay gözlemlenebilir hale gelmektedirler. Geçmişe bakan bir analiz, bu anlamda, zorunlu olarak süreçleri ve onlara karşı direnç oluşturan süreçleri teşhis etmek zorundadır. 2002 yılı Türkiye açısından, 1980 sonrasında bilinçli bir şekilde idame ettirilen bir sürece karşı direnç mevzileri oluşturan alternatif süreçlerin kesin olarak ortadan kaldırıldığı bir kırılma noktası olmuştur. AKP'nin 3 Kasım 2002'de iktidara gelmesi neredeyse 25 yıldır işleyen bir sürecin doğal sonucu olarak algılanmalıdır. Bu süreç bir taraftan zorunlu bir taraftan da iradi bir süreçti. Türkiye kapitalizminin yapısal ilişkilerinin dönüşümü aslında özgül bir deneyim değildir, kapitalist dünyanın farklı coğrafyalarında benzer süreçler neredeyse aynı zaman diliminde hayat geçirildiler ve benzer süreçlerin farklı coğrafyalardaki deneyimlerinin pek çoğu benzer sonuçları verdiler. Sonuçta yeni bir toplum modeli kurgusu ortaya çıkmaya başladı. Bu yeni toplum modelinin de kendi sorunları vardı; toplumların sorunları aslında onların *ethos*unu yaratırlar. Yeni toplum modelinin de kendi ethosu vardı ve "yoksulluk" kavramı bu *ethos*un köşe taşlarından biridir. AKP dönemi belirli

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü

bir sürecin sonucu olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmeyi hak etmektedir. Bu yazının konusu katışıksız bir yeni liberal dönem olarak AKP döneminin "yoksulluk" ve gelir dağılımı boyutlarındaki kısa bir öyküsüdür.

I. Yeni Liberal "Muhafazakârlık" ve "Yoksulluk"

Yeni liberalizm ironik bir şekilde burjuvazinin siyasal ve ekonomik devrimlerinden bu yana, sürekli bir taraflarını budasa da, sahip olduğu rasyonalist ülkünün reddiyesidir. İronik olması, yeni liberalizmin selefi klasik liberalizmin retorik düzeyinde savunulacak bir mevzi olarak da terk edildiğini ilan etmesinden kaynaklanmaktadır. Klasik liberalizm, içinde barındırdıkları ne olursa olsun, burjuva aydınlanmasının radikal olmayan çocuğuydu ve bir noktaya kadar ömrü pek kısa olan burjuva radikalizminin içine de sirayet etmişti. Açık olmak gerekirse, klasik liberalizm mülkiyet haklarının sınırlarını çizdiği bir satıh üzerinde vatandaş ve bu vatandaşlardan oluşan ulusu yaratma projesiydi. Kimin vatandaş olma hakkını elde edebileceği ise çok kritik bir sorundu ve bu sorunun çok büyük çatışmalar yarattığına tarih şahitlik etmektedir. İngiliz Sanayi Devrimi'nin şafağında uygulamaya konulan Yoksul Yasaları aslında vatandaş olmanın temel şartını yerine getiremeyecek olanları terbiye ederek vatandaşa dönüştürme amacını taşıyordu.[1] Hiç kuşkusuz bu temel şart sermayeye tabi olacak şekilde çalışma yetisine sahip olabilmekti ve kapitalist endüstrileşmenin ve onun muhafızı olan ilkel birikimin yarattığı yoksullar ordusunun bu yetiden mahrum olduğu anlaşılmıştı. Klasik liberalizm bir Yoksul Yasasıyla doğdu; yeni liberalizm kendi Yoksul Yasasını uygulama zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Öyleyse bir genellemeyle başlamak mümkündür: Liberalizm tarih sahnesine hakim retorik şeklinde geldiğinde arkasında koca bir "yoksul" kitlesini de beraberinde sürüklemiş ve onu bir yoksul yasasıyla ıslah etme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır.

Klasik liberalizm bu sorunu önce Yoksul Yasalarının oluşturduğu çerçeve içinde (ve bu çerçeveyi dönüştürerek) çözmeye çalıştı ancak gelişen işçi sınıfı mücadelesi karşısında iki ayağından biri olan mülkiyet haklarının yeniden düzenlenmesini kabul etmek durumunda kaldı. Keynes'in kısa vadeli çözümünün ve onun adıyla onurlandırılan ekonomik uygulamaların aslında klasik liberalizmin utangaç uzantıları olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Klasik liberal çerçeve, Sosyalist tehlike altında zorunlu bir şekilde utangaç-sentez formları kabullenmek durumunda kaldı. Klasik liberalizmin sosyal refahçı ve bir dereceye kadar, kalkınmacı versiyonları vatandaşı yoksulluğa karşı korumanın sosyal maliyetlerinin devlet eliyle paylaştırılmasına ve bu

[1] Bkz. Dobb, 1992; Güngör ve Özuğurlu, 1997.

anlamda kamusallaştırılmalarına yol açtılar. Bu aslında bir dönem için sermaye birikimi açısından kaçınılmaz bir problemi, maliyeti sürekli olarak düşük tutulmak zorunda olan işgücünü moral ve fiziksel açıdan çalışabilir durumda idame etmek problemini de çözmüş oluyordu. Bu problemi yeni liberalizm başka yollardan çözmeye çalışacaktı. Bu kamusallaştırma bir yandan mülkiyet hakları ayağına radikal olmayan müdahalelerde bulunurken, klasik liberalizmin ikinci ayağını, siyasal olarak eşit vatandaşlardan oluşan bir ulusu idame etme güdüsüne sahip siyasal ayağını da güçlendiriyor ve iki ayak arasındaki uyumsuzluğu geçici bir süre de olsa örtük hale getiriyordu. Böylece siyasal eşitlik ekonomik eşitsizliği dengelerken, yoksulluktan ve yoksunluktan korunan birey kendini bir "ulusun" eşit haklara sahip vatandaşlarından biri gibi görüyordu.

Oysa yeni liberalizm tam da yoksulluğu ve yoksunluğu uzak tutan korunaklara saldırarak burjuvazinin tarihi ülküsünü yerle bir etmiş oldu. Eşitsizlik üzerindeki siyasal perde bir anda çekilip bir kenara atıldı. Akılcı bir şekilde gizilleştirilen eşitsizlik yerini yeni ilkel birikim[2] süreci sonucu sefilleştirici bir açık eşitsizliğe bırakınca kamusal otorite merkezli rasyonalizm ahlakla, dini motiflerle ve vicdan ile bezenmiş bir muhafazakârlık lehine sahneden çekildi. Bu muhafazakârlığı biz şimdi yeni liberalizm olarak adlandırıyoruz.[3] Hiç kimsenin yoksul olmaya hakkı yoktur ilkesi yerini herkes yoksul olabilir, ancak vicdan, hayırseverlik ve eğitim ile yola getirilebilir ilkesi aldı. Hiç kuşkusuz bu Yoksul Yasalarının geri dönüşüdür.[4] Ahlak, vicdan ve teokratik söylemle süslenmiş yoksulu ıslah etme projesi koruyucu-kollayıcı devletin ve onun yeniden dağıtım mekanizmalarının da sonunu ilan etti. Vicdanlı burjuvaziyi yardıma çağıran muhafazakâr (yeni liberal) demokrasi devleti hayırsever cemaatleri bireylerin koruyucusu ve teşvik edicisi olarak ilan etti.

AKP programı bu yeni liberal yoksullukla mücadele programının Türkiye'deki yüklenicisi konumundadır. Aslında küresel anlamda yoksulluğa ilgi 1990'da Dünya Bankası ve UNDP'nin eş anlı olarak yoksulluk ile ilgili

---

2 Yani liberal süreci Marx'ın ilkel birikiminin çağdaş nazariyesi olarak adlandıran azımsanmayacak sayıda araştırmacı mevcuttur. Bkz. De Angelis, 2001; Perelman, 2000; von Werhof, 2000. Daid Harvey aynı süreci "mülksüzleştirerek birikim" olarak adlandırıyor. Harvey, 2005a.

3 Immanuel Wallerstein 1789 ile 1989 arasında temelde üç rakip ideolojinin -sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlık- sürekli bir rekabet içinde olduklarını, bu süreçte liberalizmin sürekli başat olduğunu ve diğer ikisini yontarak kendisine yaklaştırdığını, ama 1989'dan sonra muhafazakârlığın, yeni liberal bir söylemle hâkimiyetini ilan ettiğini belirtmektedir. Wallerstein, 1992. David Harvey ise ABD'de yeni muhafazakârlığın aslında yeni liberalizmin doğal bir devamı olduğunu belirtmektedir (Harvey, 2005:82).

4 Bu "geri dönüş" daha önceki bir çalışmamızda daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bkz. Köse ve Bahçe, 2008.

yıllık raporlarını yayınlamalarıyla başladı (World Bank, 1990; UNDP, 1990). Bu iki rapor boyutları giderek büyüyen bir yoksulluk yazınının başlangıcı oldu. Bu yazın yöntemsel olarak büyük bir yenilik getirmiyordu; tam tersine burjuva iktisadının geleneksel gelir dağılımı analizinin toplumsal kimliği belirsiz bireyini merkeze alan anlayışını devam ettirerek yoksulu teşhis etme yolunu tutuyordu. Geleneksel burjuva iktisat yazınında gelir dağlımı analizi bireyleri, toplumsal kimliklerini göz ardı ederek bir benzeştirme sürecine tabi tutuyor ve bu anlayışa göre bireyin toplumsal gelir hiyerarşisinde bulunabileceği yeri, toplumsal kimliğinden bağımsız olarak tamamen olasılıklar ve yetiler belirliyordu. Yoksulun teşhisi süreci bu anlayışı devam ettirmekle birlikte geleneksel iktisadi söylemin yer yer dışına çıkarak daha acıklı bir dil tutturabiliyordu.[5] Bu raporlarda yoksulluğu ıslah için başka pek çok önlemin yanında en önemli çözüm olarak çalışmanın özendirilmesi vurgulanıyordu. Kapitalizmin tarihsel vaadi çalışma hakkı yeniden ortaya çıkıyordu. Oysa Türkiye ile ilgili verilerin de göstereceği gibi çalışarak kapitalist işgücü süreçlerine dahil olmak "yoksul" kimliğine sahip olmayı engellemiyordu.

Yeni liberal muhafazakârlığa geri dönersek, aslında bu söylemin klasik liberalizmin siyasi projesinin sermayenin vuruşları karşısında çaresiz kalmasının ve yeni bir sistemik meşruiyet arayışının sonucu olduğu aşikardır. Burjuva rasyonalizminin günlük hayatın her alanında iflası ve ekonomik eşitsizlikler karşısında kamusal meşruiyet üretme yetisini kaybetmesi, dinsel ve etik yorumların, burjuva radikalizminin bir kenara attığı bu ucubelerin, geri çağrılmasına yol açtı. Marx'ın vurguladığı gibi, biz bir kez daha sadece yaşayanlarla değil, ölülerle de uğraşmaya mecbur bırakılmış olduk. AKP muhafazakârlığı bu geri dönüşün iyi bir örneğidir.

II. AKP İktidarı

AKP muhafazakârlığının Türkiye'deki yeni liberal iktisadi/siyasal ve toplumsal dönüşüm içinde tanımlanması gerektiği pek çok araştırmada vurgulanmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008; Şen, 2006). Bu içerden tanımlanma aslında yeni liberalizmin yeni yoksullar yasası uygulamalarının yerel düzeyde AKP tarafından üstlenilmesi ile birlikte düşünüldüğünde daha da anlamlı olmaktadır.

AKP'nin 2004 yılında hazırlattığı "AKP ve Muhafazakâr Demokrasi" başlıklı çalışma (AKP, 2004) aslında AKP'nin yoksulluk ve gelir dağlımı

5 Özellikle UNDP'nin yoksullukla ilgili yıllık raporları bu sulu gözlü dilin rafine örnekleriyle doludurlar.

politikalarının izleyeceği seyir hakkında kesin bir malumat elde etmemizi kolaylaştırmaktadır. Öncelikle temelde muhafazakâr demokrasi ya da yeni liberal projenin yoksullukla mücadelede de kamunun ricatı politikası gereği vicdanlı vatandaşları ve hayır kurumlarını ön plana çıkardığını görmüştük, AKP'nin bu önemli politika belgesi de bunu teyit etmektedir: "Devletin özellikle mağdur ve muhtaç kesimler üzerinde sosyal politikalar sürdürmesi gerekliliğine inanılmakla birlikte, özel sektör, gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ön plana çıkartılmaktadır" (AKP, 2004: 8).

AKP uygulama bazında da "yoksullukla" mücadele konusunda geleneksel refah devleti uygulamalarından farklı bir devlet görüntüsü ortaya koymakta ve bunu da büyük bir gururla beyan etmektedir. AKP'nin Yoksullukla mücadele konusunda acil eylem programı da aynı anlayışı yansıtmakta, ve burada, Betül Altuntaş'ın belirttiği gibi, devletin ayni-nakdi yardımlarını, sosyal devlet işlevlerinin yerine ikame etmekte ve "...Sosyal refah alanında devletin sorumluluğunu azaltmak üzere toplumsal girişimler teşvik edilmeye çalışılmakta ve sivil toplum söylemi neo-liberal ideolojinin bir uzantısı haline dönüştürülmektedir".[6] Örneğin, AKP web sitesinde yoksullara 2003-2006 döneminde 4704 bin YTL para aktarıldığı, yeşil kartlı ve özürlülerin sağlık harcamalarının karşılandığı, 877 bin çocuk için 2003-2006 arasında 182 milyon YTL aktarıldığı, aynı dönemde 1545 bin YTL eğitim desteği sağlandığı, yoksullara bayramlarda 330 milyon YTL gönderildiği ve 70 bin kişiye sıcak yemek temin edildiği belirtilmektedir.[7] AKP devleti genel bir koruyucu kimlikten koparıp, onu sıradan bir hayırsevere dönüştürmüştür. Kısacası, geleneksel refah devleti herhangi bir ayıklama sürecine gitmeden belirli bir sosyal güvence sağlamayı taahhüt etmişken yeni liberal devlet hayırseverliği sosyal refah işlevinin yerine geçirmiş, üstelik bu işlevini de oldukça ayrımcı bir tarzda yürütmeye başlamıştır. Bu anlamda AKP kendine yakın kurumlardan, sıra dışı aktarım mekanizmalarını kullanan devlet mekanizmasından ve kendi egemenliğindeki yerel yönetimlerden oluşan bir yeni refah ağının tepesinde oturmaktadır.[8] Biz bu yazıda tam olarak bu kayıtdışı ve ayrımcı kamu aktarımlarının ve özel aktarımların aslında yoksulluğu nasıl etkilediğini bulmaya çalışacağız. Bunun için I. AKP döneminin ilk yılı sayılabilecek 2002 yılı ve sonu sayılabilecek 2006 yılı verilerini kullanacağız.

---

[6] Altuntaş, 2003.

[7] http://www.akicraatlar.com/turkce/index.asp?gid=23.

[8] AKP'nin elinde olan Ankara Büyükşehir Belediyesi 2008 yılı itibariyle 400 bin haneye yardımda bulunmaktadır (http://www.turuncutime.com/news/130/ARTICLE/5335/2008-09-26.html).

III. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada kullanacağımız veriler aslında uzun bir süredir yürüttüğümüz bir çalışmanın, Türkiye'de sınıflar arası gelir dağılımını inceleyen bir çalışmanın sonuçlarıdır. Bu çalışmada biz TÜİK'in ilk kez 1987'de daha sonra da 1994'de ve 2002 yılından sonra da her yıl yayınladığı Hanehalkı Bütçe Anketi veri setini kullandık.[9] Bu örneklem düzeyindeki veri setlerinden elde edilen sonuçlar TÜİK'in sağladığı genişletme faktörleri kullanılarak Türkiye geneline yansıtılmıştır.

Bu veri setlerinde önce üretim ilişkilerindeki yerleri ve işyerlerindeki statüleri ile ilgili veriler kullanılarak birey düzeyinde sınıfsal pozisyonlar türetilmiştir. Burada kullanılan aslında bir Marxgil-Webergil şemadır; özellikle orta sınıf pozisyonları türetilirken Webergil bakış açısından faydalanılmıştır.[10] Daha sonra birey sınıf pozisyonlarından yararlanarak hane sınıf pozisyonları türetilmiştir. Bu süreç şu iki çalışmamızda daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır: Köse ve Bahçe, 2007; Köse ve Bahçe 2008b.

Araştırma düzeyinin hane olmasının iki önemli nedeni var. Birinci olarak, hane kapitalizm de dahil olmak üzere, her sınıflı toplumda hem işgücünün sosyal ve fiziksel yeniden üretiminin en temel öznesi hem de işgücünün ve sermayenin kuşaklar arası geçişkenliğinin aracı olmuştur. İkincisi ise, yeni liberal "yoksullukla" mücadele programının en önde gelen saiklerinden biri siyasal alan dışındaki bağların ve dayanışmanın güçlendirilmesidir. Kısacası hane dayanışması, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, teşvik edilmekte ve kamusal dayanışmanın sahip olduğu bir takım işlevleri yüklenmektedir.

IV. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk 2002-2006

AKP iktidarı, tekrar vurgulamak gerekirse, bir sürecin alternatif süreçleri kırarak baskın hale gelmesinin doğal bir sonucudur. Bu süreçte Türkiye kapitalizminin toplumsal örgüsü giderek değişmiş ve bu süreç kaçınılmaz bir şekilde toplumun üretken kaynaklarının ve işgücünün artan sermaye-

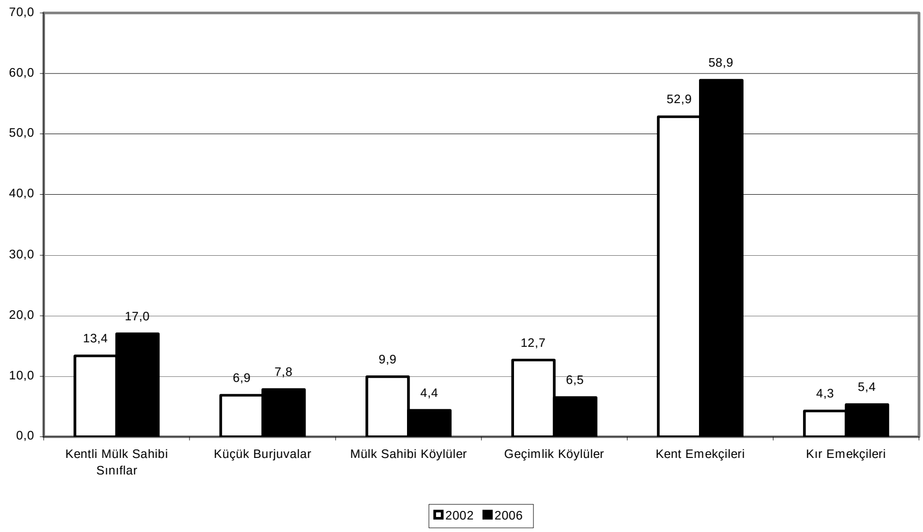
---

9 Bu veri setinin 2002 yılına kadar adı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Anketi'ydi. 2002 yılı veri seti 9.555 hane ve 40.729 haneyi, 2006 yılı ise 8558 haneyi ve 34.439 bireyi kapsamaktadır.

10 Modern kapitalist sınıfsal hiyerarşi temelde Marxgil bir dizin sergilerken, özellikle sınıfların katmanlarına ayrışması kapitalizmin tarihi boyunca Webergil şema çizmekteydi. Bu Webergil şema aslında kapitalizmin özüne karşı formunun verdiği bir savunma savaşı olarak da algılanmalıdır. Görünüşte katmanlaşma ve üretilen statüler, sistemin işleyişinin karmaşıklığı karşısında bir önlem olmanın yanında, hem emekçi sınıfların birliğini zedeliyordu hem de sınıfsal hiyerarşide yükselme hırsını körükleyerek sisteme bağlılığı arttırıyordu. Oysa günümüz kapitalizmi bu türden statü mevzilerini erozyona uğratarak belki de dünyayı sosyolojik düzlemde bir Marx-Weber sentezinden katışıksız Marxgil bir oluşuma sürüklemektedir.

leşmesine neden olmuştur. Kapitalist bir toplumda sermaye birikiminin toplumsal coğrafyanın giderek daha büyük bir bölümünde egemenliğini ilan etmesinin en büyük tezahürü hiç kuşkusuz sermayeleştirilebilecek işgücü miktarının artışıdır. Şekil 1'in gösterdiği gibi AKP dönemi de bu gelişmeye sahne olmuştur.

Şekil 1: Türkiye Kapitalizminin Haneler Bazında Sınıfsal Yapılanması (%)

Şekil 1 geniş sınıfsal tanımlamaya[11] göre Türkiye kapitalizminin 2002'den 2006'ya geçirdiği evrimi göstermektedir. Burada ilk göze çarpan gelişme toplumun büyük bir kısmının işçileşmesidir. Kentli ve kırsal emekçi sınıfların 2002'de bütün çalışan hanelere oranı %57,2 iken, bu oran 2006 yılında %64,3'e çıkmıştır. Kentli mülk sahibi sınıflar için bu oran 2002 için %13,4 ve 2006 yılı için %17'dir. Sermaye ve emek cephesinde bu yoğunlaşmalar aslında kapitalist yayılmanın doğal sonuçlarıdır; farklı olan bu sürecin hızıdır. Bu cephelerde yoğunlaşma doğal olarak başka cephelerde çözülmeyi doğur-

---

11 Geniş sınıfsal tanımlama, aslında dar anlamda sınıfsal tanımlamadan doğan kategorilerin aşağıdaki şekilde toplulaştırılmasından elde edilmektedir.
Kentli mülk sahibi sınıflar: Burjuvalar, kentli profesyoneller, sermayedar küçük burjuvalar ve kentli rantiyeler.
Mülk sahibi köylüler: Büyük köylü, köylü ve kırsal rantiye haneler.
Küçük burjuvalar: Küçük burjuva-emek, yani ücretli emek çalıştırmayan ve yönetici pozisyonunda olmayan, kendi hesabına çalışan haneler.
Geçimlik köylüler: Topraklı geçimlik köylüler.
Kent emekçileri: Nitelikli, mülk sahibi, mülksüz emekçi ve kentli işsiz haneler.
Kır emekçileri: Topraksız geçimlik köylü, tarım emekçisi ve kırsal işsiz haneler.
Çalışmayan/Emekli haneler: İş gücü içinde olmayan ve emekli haneler.

muştur. Buradaki artışların en temel kaynağı hiç kuşkusuz tarımdaki çözülmedir.[12] Mülk sahibi köylü hanelerin çalışan haneler içindeki ağırlığı 2002 yılında %9.9'dan 2006 yılında %4.4'e, geçimlik köylü hanelerin oranı ise aynı zaman süresinde %12.7'den %6.5'e düşmüştür. Bu düşüş sadece oran düzeyinde değil, mutlak düzeyde de gerçekleşmiştir. Mülk sahibi köylü hanelerin 2002'deki sayısı 1.474.097'dir, oysa aynı rakam 2006 için 681.610'dur. Geçimlik köylü hanelerin sayısındaki düşüş aynı oranda yüksektir; 2002'de sayıları 1.882.417 ve 2006'da 1.003.707'dir. Kısacası toplam toprak sahibi köylülerin sayısındaki toplam düşüş 1.671.196'dır. Bu kaybın bir kısmı kırda kalarak kırsal emekçi kitlelere katılmıştır. Örneğin aynı dönemde kırsal emekçi kitle içinde yer alan tarım emekçisi hanelerin sayısı 161.422'den 291.698 haneye çıkmıştır. Ancak bu kitlenin çok büyük bir kısmının kentlere aktığı ortadadır. Bu çözülmenin "yoksulluk" ve gelir dağılımı üzerinde ciddi etkileri vardır.

Geleneksel iktisat literatüründe bir hanenin veya bireyin gelir dağılımı topoğrafyasında bulunduğu yerin teşhisi süreci üretim ilişkileri perspektifinden yoksundur. Bu nedenle bu analizden türetilen yoksulluk analizleri zorunluluklarla örülmüş bir sistemde herkesin yoksul olma şansının eşit olduğunu fısıldar kulaklarımıza. Oysa bir bireyin üretim ilişkilerinin neresinde bulunduğu onun yoksul olma şansını belirleyecektir. Bu anlamda üretim ilişkileri temelinde analiz edilmiş bir gelir dağılımı yoksulun teşhisi analizinden önce gelmelidir. Şekil 2, farklı toplumsal sınıflarda yer alan hanelerin, 2006 yılında, hane gelirlerine göre en üst %20'lik ve en alt %20'lik gelir dilimlerinde bulunma oranlarını (ve pek tabi ki şanslarını) göstermektedir.

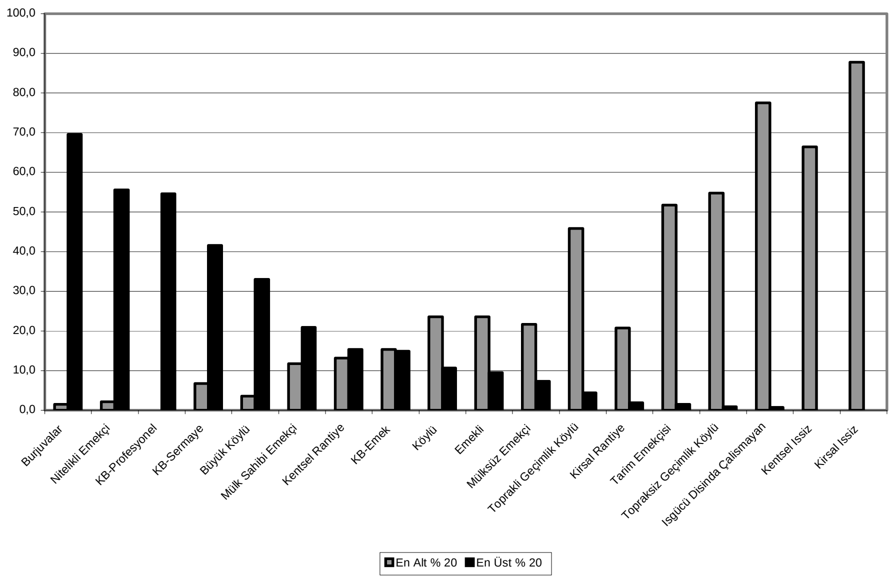
Şekil 2'nin ortaya koyduğu olgu, herhangi bir kapitalist toplumda zamanın bir anından yakalanmış bir görüntüdür aslında. Ancak görüntü ne geçicidir, ne de istisnaidir. Toplumsal üretim ilişkileri sosyal bir aktörü toplumsal gelir dağılımı skalasında bir yere oturturken şansa yer bırakmaz. Örneğin her 10 burjuva hanesinden yaklaşık olarak 7'si en üst dilimdedir. Her 10 kırsal işsiz hanenin ise yaklaşık olarak 9'u en alt dilimdedir. Yine örneğin, her 100 şehirli küçük burjuva profesyonel hanenin yaklaşık 55'i en üst gelir dilimindeyken, her 100 kentsel işsiz hanenin yaklaşık 65 tanesi en alt gelir dilimindedir. Kısacası herkes yerini bilmelidir. Şeklin ortaya koyduğu oldukça beklenen bir olgudur bu anlamda. Peki bu durumda "yoksul"

---

[12] AKP hükümetinin bu çözülmeden çok da rahatsız olmadığını kabinenin bazı üyelerinin beyanatlarından anlamak mümkündür. Örneğin Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehdi Eker 2006 yılında, geçmiş 3 yılda 1 milyon insanın tarımdan ayrıldığını, kalanların ise artık daha verimli çalıştıklarını belirtmiştir, *Zaman*, 22 Ağutos 2006.

diye adlandırdığımız bu kitlenin kimliğini aynı temelde teşhis edebilir miyiz? Yazının bundan sonraki bölümü buna yoğunlaşacaktır.

Şekil 2: Türkiye’de Toplumsal Sınıfların En Üst ve
En Alt Gelir Dilimlerinde Bulunma Oranları, 2006 (%)

Yoksulun teşhisi ile ilgili en çok tartışılan konulardan biri kriter sorunudur. Hangi kritere göre bireylerin veya hanelerin yoksul olarak kabul edileceği geniş bir külliyatın temel eksenidir. Burada iki yaklaşım söz konusudur. Birincisi yoksulluğu mutlak bir kategori olarak ele almaktadır ve genel bir yoksulluk sınırı belirlemektedir. Bu sınırı farklı şekilde hesaplamak mümkündür ancak en yaygın olanı Dünya Bankası’nın uzun bir süredir kullandığı satın alma gücü paritesine göre günlük 1 dolar, 2,15 dolar ve 4,3 dolar sınırlarıdır. Günlük tüketilen kalori hesabına göre yoksulluk hesaplaması sıkça tercih edilen diğer bir yöntemdir. İkinci yaklaşım, yani göreli yoksulluk yaklaşımı ise genel bir kuraldan çok farklı ülkelerin kendi özgünlüklerini dikkate alır ve her ülkenin kendi gelir veya tüketim dağılımını kullanarak yoksulluk hesaplaması yapar. Burada söz konusu ülke için medyan gelir veya tüketim kriter alınarak, o ülke için bir yoksulluk sınırı çizilir. İkinci temel sorun bu kriterin uygulanacağı ekonomik büyüklük ile ilgilidir. Çalışmaların çoğu kriteri tüketim bazında kullanırlar. Bu anlamda, özellikle hanelerin kapitalist pazar ve üretim ilişkileri dışında elde ettikleri tüketilebilir kaynakları da hesaba kattıklarını düşünürler. Bunun özellikle kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinin hâla etkin olduğu ülkeler ve bölgeler açısından

oldukça geçerli bir varsayım olduğu kabul edilmelidir. Gelire göre yoksulluk hesaplaması ise daha az tercih edilen bir yöntemdir.

Biz bu çalışmada mutlak yoksulluk anlayışına sadık kalmayı tercih ettik. Bu tercihin altında dünya kapitalizminin özellikle emek gelirlerini eşitleme yönündeki baskısı ve sermayenin sınır ötesi kontrolsüz genişlemesi yatmaktadır. Bu anlamda "tek fiyat" kanunu dün olduğundan daha geçerlidir bugün, yoksulluğa küresel olarak biçilen tek bir fiyat, bugün için yoksulluk hâlâ büyük oranda bölgesel niteliklerini küresel niteliklerinden daha fazla sergilese bile, giderek daha anlamlı hale gelmektedir. Diğer taraftan yoksulluk hesaplamasını biz tüketim yerine gelir bazında ele almayı uygun bulduk. Bunun temel sebebi, Türkiye'de dahil olmak üzere, kapitalizmin yaşadığı artan borçlanma olgusudur. Bu olgu devletler ve firmalar düzeyini aşmış ve hane halkları düzeyine oldukça sirayet etmiştir. Bu nedenle Türkiye'de hane halkı harcamaları, başka bir çalışmada gösterdiğimiz gibi (bkz. Köse ve Bahçe, 2007b), pek çok hane için gelirleri aşmış ve hane halkı borçluluğu giderek yükselmiştir. Kapitalizmde borçlanma aslında zamanlar arası bir değer aktarımı sürecidir. Ancak bu aktarım artı-değerin paylaşımı sürecinde yeniden bir düzenlemeyle gelmektedir. Borcu veren bu aktarımda mutlaka artı değere tekrar el koymaktadır. Üstelik bu el koyma sadece cari değer miktarı düzeyinde değil, mülkiyet temelinde de geçekleşmektedir. Kısacası borçlanan açısından şimdiki aşırı tüketim, gelecekte eksik tüketim, sahip olunan metaların ve mülkiyetin bir kısmının kaybı anlamına gelecektir. Dolayısıyla bugün geliri aşan tüketim, bugün için harcama bazında hesaplanmış bir yoksulluk sınırının altına düşme tehlikesini önlese bile, gelecekte ortaya çıkacak uyum süreci büyük bir olasılıkla borçlananı mutlaka yoksulluk sınırının altına itecektir. Bu anlamda cari harcamayı yoksulluk hesabında kullanmak yanıltıcı sonuçlar verecektir.

Türkiye'de yoksulluk olarak adlandırılan olgunun gelişimini ayrıca kamu maliyesindeki gelişmelerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. AKP hükümeti kamu kaynaklarının bir kısmını, sosyal devlet geleneğine uygun olmayan bir şekilde, kendi tanımladığı yoksullar kitlesine akıtmaya başladı ve bu konuda oldukça da seçici davrandı. Bu anlamda kamu transferleri yeni liberalizmin boyutlarını büyüttüğü eşitsizlikleri bir nebze de olsa azaltmak için kullanıldı. Bunun yanında hayırseverleri seven devlet anlayışına uygun olarak özel transferler de özendirilmeye başlandı. Ancak bu özendirmeler - vergi indirimleri, teşvikler, idari destekler...- aslında kamu kaynaklarında dolaylı bir aşınmayı da beraberinde getirdiğinden, dolaylı kamu transferi olarak kabul edilmelidirler.

Hanehalkı Bütçe Anketi veri seti hanelerin aldıkları yıllık ve aylık özel ve kamu transferleri hakkında detaylı bilgi içermektedir. Bu transferlerin

yoksulluk görüngüsüne etkilerini hesaba katarak AKP'nin yoksul politikası hakkında açık bir bilgi edinilebilir. Bu anlamda biz transferleri ikiye ayırdık ve bu noktada basit kamu-özel ayrımının ötesine geçtik. A tipi transfer genel olarak geçmişteki emek hizmeti karşılığı ödenen transferlerin toplamıdır.[13] B tipi transfer ise herhangi bir hizmet karşılığı gütmeyen, gönüllü transferler olarak düşünülebilir.[14] Yoksulluk tahminlerin bunları dahil ederek ve dahil etmeyerek yaparak böylece yeni refah ekonomisinin aslında yoksulluğun gelişimi üzerindeki etkisi hakkında ipuçları edinmeye çalıştık.

Tablo 1a: Yoksulluk Oranı (1 dolar sınırı, %)

	Transfer A ve B dahil			**Transfer A ve B dahil değil**	
	2002	**2006**		**2002**	**2006**
Kentli Mülk Sahibi Sınıflar	0,46	0,08		3,28	1,91
Küçük Burjuvalar	0,44	0,25		1,41	0,87
Mülk Sahibi Köylüler	0	0		1,41	5,61
Geçimlik Köylüler	2,96	1,79		6,39	7,20
Kentli Emekçi Sınıflar	1,31	0,64		4,80	4,58
Kırsal Emekçi Sınıflar	4,45	6,17		20,52	27,94
Çalışmayan/Emekli	0,21	0,05		12,71	11,58
Toplam	1,24	0,75		5,67	6,09

Tablo 1b: Yoksulluk Oranı (2,15 dolar sınırı, %)

	Transfer A ve B Dahil			**Transfer A ve B Dahil değil**	
	2002	**2006**		**2002**	**2006**
Kentli Mülk Sahibi Sınıflar	2,15	0,99		5,93	3,90
Küçük Burjuvalar	6,35	2,09		8,46	4,73
Mülk Sahibi Köylüler	0,62	0,00		1,86	8,08
Geçimlik Köylüler	19,20	13,43		26,44	25,22
Kentli Emekçi Sınıflar	6,27	4,14		10,19	8,82
Kırsal Emekçi Sınıflar	24,41	21,45		40,03	46,32
Çalışmayan/Emekli	2,44	1,33		14,07	12,46
Toplam	7,07	4,36		12,22	10,93

13 A tipi transfer, emekli maaşı, vergi iadesi, dul/yetim-öksüz maaşı, yurt dışından emekli maaşı ve özel kurumdan emekli maaşının toplamıdır.

14 B tipi transfer, yaşlılık maaşı, sosyal yardım fonu ve aile yardımı ödemeleri, gazilik maaşı, öğrenci bursu, yıllık doğrudan destek ve akaryakıt ödemeleri, devlet ayni yardımları, yurt dışından döviz geliri, yurt dışından veya özel kurum ya da kişilerden bağış ve ayni yardımlar, nafaka ödemeleri toplamından oluşmaktadır.

Tablo 1a ve 1b, uluslararası kurumların sıkça kullandıkları satın alma gücü paritesine göre 1 dolar ve 2,15 dolar yoksulluk kriterine göre Türkiye'de toplumsal sınıflar temelinde yoksulluk oranlarını vermektedir. Bu oranlar önce kişi başına toplam gelire göre, sonra A ve B tipi transferlerin dahil edilmediği kişi başına gelire göre hesaplanmışlardır.

Tablolarda ilk göze çarpan olgu kişi başına toplam gelir bazında 2002 ile 2006 arasında yoksulluk sınırı altında kalan hane oranının düşüşüdür. 1 dolarlık sınıra göre 2002 yılında %1,24 olan genel yoksul oranı 2006'da %0,75'e düşmüştür.[15] 2,15 dolarlık sınıra göre ise aynı rakamlar sırasıyla %7,07 ve %4,36'dır. Oysa transferleri dahil etmediğimizde tablo biraz değişmektedir. 1 dolarlık sınıra göre 2002 yılından 2006 yılına yoksulluk oranı artmış, 2,15 dolarlık sınıra göre ise yine düşmüştür.[16] Ancak genel olarak transferler dahil edilmediğinde her yıl ve her grup için yoksulluk oranları doğal olarak artış göstermiştir. Ancak bu artış her grup için eşit oranda gerçekleşmemiştir. Burada en büyük değişim mülk sahibi köylülerde ortaya çıkmıştır. Bu grup için 2006 yılında, kişi başına toplam gelire göre oranlar hem 1 dolarlık, hem de 2,15 dolarlık sınırlar için sıfırdır. Oysa transferleri dahil etmediğimizde bu iki oran sırasıyla %5,6'ya ve %8,8'e çıkmaktadır. Bu sınıf için, aynı türden bir artış, daha düşük bir oranda olsa bile, 2002 yılı için de geçerlidir. Bu grup için devletin özellikle mülk sahibi köylüye yaptığı doğrudan gelir desteği ödemelerinin önemi bu oranlardan kolayca anlaşılabilir. Gelir türü ve yıl ne olursa olsun, en yüksek yoksulluk oranları kırsal emekçi ve geçimlik köylü gruplarına aittir. Şekil 2'den her iki grupta bulunan hanelerin de büyük bir olasılıkla en alt gelir diliminde bulunduklarını belirtmek zorundayız; üretim ilişkileri nedeniyle altlarda bulunanların yoksul olma şansları da yüksek olmaktadır.

Yukarıdaki tablolardan transferlerin her grup için yoksulluğu azaltıcı etkisini gözlemledik. Ancak bu etki hangi grup için ve hangi yılda daha fazladır? Bu sorunun cevabı aslında AKP hükümetinin yeni refah ağının genel olarak etkinliğini de belirlemiş olacaktır. Bu etkinliği biz yukarıdaki tablolardan hesaplayabiliriz. Transferlerin dahil edilmediği durumda hesaplanan yoksulluk oranının dahil edildikleri durumda hesaplanan orana bölünmesi bize her grup ve her yıl için transferlerin yoksulluğu azaltma konusundaki etkinliğini verecektir. Tablo 2 transferlerin yoksulluk azaltıcı etkinliğini vermektedir.

---

15 Hane sayısı bazında kişi başına toplam gelire göre 1 dolarlık sınırın altında kalan hane sayısı 2002 yılında 203.503, 2006 yılında ise 133.387'dir. 2,15 dolarlık sınıra göre ise, kişi başına toplam gelir bazında, 2002 yılında 1.162.261 hane, 2006 yılında ise 771.011 hane yoksulluk sınırının altında kalmışlardır.

16 Transferlerin dahil edilmemesi durumunda, 1 dolarlık sınıra göre 2002 yılında 932.665 hane, 2006 yılında ise 1.002.177 hane yoksulluk sınırının altında kalmıştır. Diğer taraftan 2,15 dolarlık sınıra göre aynı yıllar için yoksulluk sınırı altında kalan hane sayıları sırasıyla 2.009.168 ve 1.797.335'dir.

Tablo 2: Transferlerin Yoksulluğu Azaltıcı Etkisi (Etkinliği)

	1$ Sınırı			2,15$ Sınırı	
	2002	**2006**		**2002**	**2006**
Kentli Mülk Sahibi Sınıflar	7,06	24,69		2,76	3,94
Küçük Burjuvalar	3,18	3,41		1,33	2,27
Mülk Sahibi Köylüler	-	-		3,01	∞
Geçimlik Köylüler	2,16	4,02		1,38	1,88
Kentli Emekçi Sınıflar	3,66	7,18		1,63	2,13
Kırsal Emekçi Sınıflar	4,61	4,53		1,64	2,16
Çalışmayan/Emekli	61,71	243,26		5,76	9,36
Toplam	4,58	8,08		1,73	2,51

Tablonun gösterdiği gibi bu etkinlik en yoksul kesimler, yani dolarlık sınırın altında kalanlar açısından daha yüksektir. Bu aslında transferlerin sistemin idamesi açısından önemini göstermektedir. 1 dolarlık sınıra göre transfer etkinliği 2002 yılından (4,58) 2006 yılına (8,08) neredeyse iki kat artmıştır. Artış trendi, daha düşük oranlı olmak kaydıyla, 2,15 dolarlık sınır için de geçerlidir. Açıkçası AKP hükümeti döneminde transfer politikası en azından yoksulluğu azaltmak bazında daha aktif bir şekilde kullanılmış gibi görünmektedir. Burada en yüksek değer çalışmayan/emekli ve ilginç bir şekilde kentli mülk sahibi sınıflar için görünmektedir. Aslında en yüksek değerin mülk sahibi köylüler için olduğu belirtilmelidir, tabloda karşılık gelen kutuların boş olmasının sebebi kişi başına gelire göre yoksulluk oranının bu grup için sıfır olmasıdır. Çalışmayan/emekli grubu için önemli etken emekli maaşıdır, bu anlamda etkinlik zorunlu bir ödemeden kaynaklanmaktadır. Oysa mülk sahibi kentli gruplar ile mülk sahibi köylüler açısından B tipi transferlerin daha baskın olduğunu belirtmeliyiz. Bu anlamda transfer politikası paradoksal bir şekilde üretim ilişkileri hiyerarşisinin görece üst sıralarında yer alanlar açısından daha etkilidir. Kamu maliyesinin transfer politikası hanehalkları düzeyinde bu grupları kayıran bir rota izlemektedir denilebilir. Her iki sınır için de genel ve her grup için etkinlik oranının artışı AKP hükümetinin bu politikaya verdiği önemi de açıklamaktadır.

Tam da bu noktada zorunlu transferler ile zorunlu olmayan transferlerin göreli ağırlıkları üzerinde durmalıyız. A tipi, yani zorunlu transferlerin çok büyük bir bölümü emekli maaşı tarafından oluşturulmaktadır. Tablo 3, geniş sınıf tanımı bazında grupların aldığı A ve B tipi transferlerin toplam gelirlerine oranını vermektedir.

Tablo 3: Toplumsal Sınıflara Transferler

	Transfer A[a]		**Transfer B[a]**		**B Tipi Transfer Alan Hane Oranı (%)**	
	2002	**2006**	**2002**	**2006**	**2002**	**2006**
Burjuvalar	3,1	5,5	0,5	0,8	15,0	42,4
KB-Profesyonel	9,4	10,6	2,3	1,8	36,2	29,6
KB-Sermaye	6,4	7,8	2,3	2,3	27,4	40,6
Kentsel Rantiye	9,9	10,2	12,1	47,4	63,9	81,4
KB-Emek	10,9	9,0	4,8	3,5	33,6	44,0
Büyük Köylü	4,2	15,9	2,6	8,3	38,2	69,3
Köylü	1,9	4,0	4,4	9,0	47,5	76,2
Kırsal Rantiye	12,5	15,6	23,2	60,3	61,8	81,8
Topraklı Geçimlik Köylü	19,7	24,4	9,8	20,7	45,4	79,4
Nitelikli Emekçi	8,6	9,3	1,9	2,9	23,6	35,8
Mülk Sahibi Emekçi	10,1	12,9	3,1	4,1	28,7	45,9
Mülksüz Emekçi	6,3	6,8	4,0	5,4	32,4	47,1
Tarım Emekçisi	2,2	7,8	4,2	9,2	33,5	61,3
Topraksız Geçimlik Köylü	15,5	14,7	5,3	13,4	30,6	54,8
Kentsel İşsiz	18,9	7,7	44,1	75,3	72,9	85,5
Kırsal İşsiz	12,3	3,4	50,8	73,9	78,1	85,6
İşgücü Dışında Çalışmayan	27,7	0,9	72,2	86,2	85,1	99,3
Emekli	75,1	76,8	7,3	5,4	28,6	26,6
Toplam	12,3	15,8	4,8	6,5	35,4	48,8

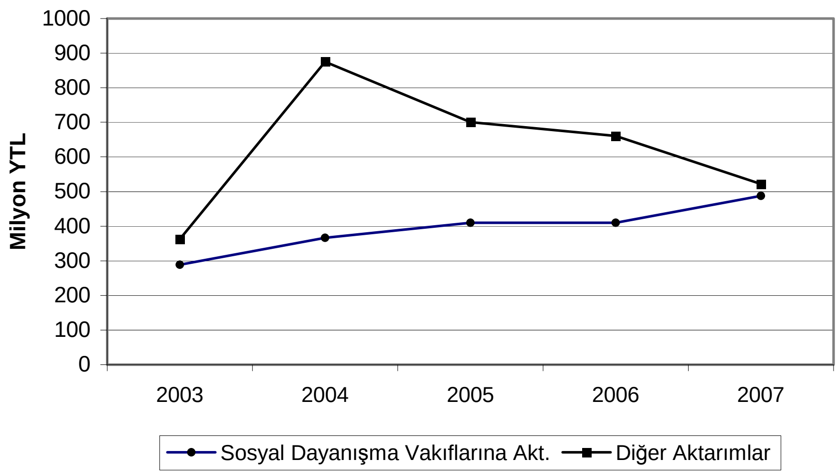
[a] (Sınıf Toplam Gelirinin %olarak)

Tablo hem A tipi transfer toplamının hem de B tipi transfer toplamının toplam gelir içindeki paylarının 2002 yılından 2006 yılına arttığını göstermektedir. Toplam payları 2002 yılında %17,1'den 2006 yılında %22,3'e çıkmıştır. Burada ilginç olan A tipi transfer oranının, çoğu sınıf için ve genelde artmasına rağmen, küçük burjuva-emek, topraksız geçimlik köylü, kentsel ve kırsal işsiz ve işgücü dışında çalışmayan haneler için düşüş göstermesidir; son dört grup için düşüş yüksek oranda gerçekleşmiştir. B tipi transfer oranı neredeyse her grup için artmış ancak özellikle kentsel ve kırsal rantiye, topraksız geçimlik köylü, kentsel ve kırsal işsiz haneler için artış oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiş, son üç grup için 2006 yılında toplam gelirin %70'inden fazlasını B tipi transferler oluşturur hale gelmiştir. Kısacası bu üç grup için bu türden bir "hayırsever" transfer ekonomisi ölüm kalım proble-

mini çözer hale gelmiştir. Tablonun son iki sütunu gruplara göre toplam hane sayısı içinde B tipi transfer alan hanelerin oranını göstermektedir. Türkiye geneli için 2002 yılında %35,4 olan bu oran 2006 yılında %48,8'e çıkmıştır.[17] Özellikle 2006 yılında kentsel ve kırsal işsiz hanelerin yaklaşık %85'i, işgücü dışında çalışmayan hanelerin ise yaklaşık %100'ü B tipi transfer alır hale gelmiştir. Yaklaşık dört milyon emekçi hane de 2006 yılında B tipi transfer almaktadır. Kısacası keyfi transferlerin önemi en azından I. AKP hükümeti döneminde ciddi şekilde artmıştır.

Bu tablo AKP'nin devlet mekanizması içinde önemini giderek arttırdığı Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Genel Müdürlüğü'nün I. AKP hükümeti döneminde yaptığı aktarımların analizi ile tamamlanmalıdır. Bu kurum AKP döneminde altın çağını yaşamaya başladı ve AKP'nin ayrımcı sosyal yardım politikasının en önemli dayanaklarından biri haline geldi. Şekil 3 bu kurumdan sosyal yardım vakıflarına ve diğer kurumlara yapılan aktarımları göstermektedir. Diğer kurumlar arasında Kredi ve Yurtlar Kurumu, Sağlık Bakanlığı gibi verdiği hizmeti sunarken ayrımcı davranamayan kurumlar vardır. Oysa Sosyal Yardım Vakıfları'nın büyük bir kısmının yardımda bulunurken oldukça ayrımcı politikalar izledikleri ve bunu belirli bir siyasi desteği sağlamak amacını taşıyarak sürdürdükleri bilinmektedir. Bu vakıfların pek çoğu dinci/muhafazakâr yapılanmalar sergilemektedirler.

Şekil 3: Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Genel Müdürlüğü'nden Yapılan Aktarımlar ve Nakit Çıkışları (2003=100)

Kaynak: Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Genel Müdürlüğü (SDYGM), 2007 ve 2008.

17 Hane sayısı bazında bu oranlar 2002 yılında 5.820.049 haneye, 2006 yılında ise 8.630.428 haneye denk gelmektedir.

Şekil 3 açıkça toplam aktarımlar ve nakit çıkışları içinde sosyal yardım vakıflarının payının artarken, diğer aktarımların payının, 2004 yılı hariç, giderek düştüğünü göstermektedir. Bu anlamda sosyal devletin yerini ayrımcı hayırsever devlete bıraktığına dair yargımızı güçlendiren bir olgu ile karşı karşıya olduğumuz açıktır. Bunun AKP'ne büyük siyasal yararlar sağladığı açıktır.

Sonuç

Türkiye kapitalizminin yapısal uyum-istikrar programları kıskacında geçirdiği dönüşümler basit makroekonomik, yönetsel ve sektörel düzlemleri aşmakta ve Türkiye kapitalist formasyonunun temellerine yönelmektedir. Sermaye birikiminin son 30 yıldır izlediği mecra sermayeleştirilebilecek emek gücü miktarında yüksek bir artış yaratmış ve emek gücünün fiyatını düşürme yolunda oldukça mesafe kat etmiştir. Kamu varlıklarının ve kamusal korunakların özel sektör merkezli bir anlayışla yok edilmesi korunaksız geniş bir kitlenin ortaya çıkmasına neden oldu ve bu kitle, diğer kapitalist dönüşüm örneklerinde olduğu gibi, sistemin bekasını hem sosyal hem de ekonomik açıdan tehdit eder hale geldi. Türkiye kapitalizminin tarihsel gelişimine eşlik eden geleneksel kapitalizm öncesi dayanışma ağlarının direnci de bu süreçte giderek azaldı ve bu kitle kapitalizmin "görünmeden vuran elinin" insafına terkedilmiş oldu. Özellikle kent kenarlarında toplanan, moral ve fiziksel açıdan giderek yetersizleşen bu kitle, yeni liberalizmin kasıp kavurduğu tüm diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi, vatandaş kimliğini giderek yitirirken burjuvazinin tarihsel ülküsünün sonunun geldiğini yeniden ve yeniden kanıtlar gibiydi.[18]

---

[18] Bu süreçle ilgili en hüzünlü görüntüleri hiç kuşkusuz özel firmaların işletme açılışları sırasında dağıttıkları gıda yardımı paketlerini kapmak için birbirini ezmeye çalışan insanlar vermektedir. Ulusun siyasal açıdan eşit ve kendine güvenen bireyi yerini çöpten yiyecek toplayan ve ekmeği havada kapmak için hiç düşünmeden bir diğerini ezmeye hazır bireye bırakmıştır. Endonezya'da olanlar oldukça trajik bir durumun serencamı değilse nedir? "Otomobil galerisi sahibi bir adam her yıl olduğu gibi bu yıl da zekât dağıtacağını duyurdu. Lüks evinin önüne yaklaşık 5 bin yoksul akın etti. Evin girişine kurulan barikatların önünde 40 bin Rupilik (4.8 YTL) zekatı almak için sıraya girdiler. Tek tek evin bahçesine alınan kalabalıkta birden kargaşa çıktı. Daha sonra da panik yaşandı. Görevliler, olayın parayı almak için geç kaldığını düşünen arkadakilerin, öne doğru hareket ederek, öndekileri sıkıştırmasından kaynaklandığını söyledi. Onlarca insan yere düştü. Ayaklar altında ezilen ve havasız kalan 23 kişi hayatını kaybetti. Ölenlerin çoğunun kadın olduğu açıklandı. 6 kişi de ağır yaralandı." (http://www.porttakal.com/haber-korkunc-bir-facianin-fotogalerisi-118931.html Erişim Tarihi: 13.09.2008)

Bu noktada yoksul yasaları yeniden çağrıldı ve Bretton Woods kurumlarının önderliğinde dünyanın dört bir tarafında uygulamaya konuldu. Türkiye'de bu uygulamanın yüklenicisi AKP merkezli bir oluşumdur ve bu oluşumda kamu kurum ve kuruluşlarının yanında özel dernek ve vakıflar da bulunmaktadır. Bu 'hayırsever kompleks' Türkiye'de yedek işgücü ordusunu çalışabilir durumda tutma misyonunu, bundan aynı zamanda bir siyasal çıkar sağlayarak yerine getirmektedir. Tüm dünyada tezahür ettiği gibi, bu süreç muhafazakârlaşma ve dinselleşme ile el ele gitmektedir. Politikanın boşluk tanımadığı aşikârdır; muhafazakârlaşma, dinselleşme ve cemaatleşme kapitalist devletin terkedilen klasik liberal ilkelerinin yerini almıştır. Bu tip bir sosyal dayanışma sisteminde yardımda bulunan karşı siyasal ve manevi sadakat sistemin yapı taşıdır. AKP tepesinde oturduğu sistem aracılığıyla hem kendisine, hem de hayırsever devlet ve burjuvaziye sadakati temin etmiş olmaktadır.

Kaynakça

Altuntaş, B. *Kriz, Yoksulluk ve AKP'nin Acil Eylem Programı,*2003, http://www.sosyalhizmetuzmani.org/akp.htm [Erişim Tarihi**:** 15.09.2008].

Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

De Angelis, M. (2001), "Marx and Primitive Accumulation: the Continuous Character of Capital's 'Enclosures'", *The Commoner*, Eylül 2001 [http://www.commoner.org.uk/02deangelis.pdf].

Dobb, M., Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, çev. İşaya Üşür, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Güngör, F. ve Özuğurlu M., *İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet*, Ankara Üniversitesi SBF, GETA Tartışma Metinleri, No. 3, 1997.

Harvey, D., *New Imperialism*, Oxford University Press, Londra, 2005a.

Harvey, D., *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Londra, 2005b.

Köse, A. H. ve S. Bahçe *Kriz'in Faturasını Kim Öder: Türkiye'nin Krizlerini Toplumsal Sınıflar Ekseninde Düşünmek*, basılmamış tebliğ, 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, Ankara, 28-30 Kasım, 2007a.

Köse, A. H. ve S. Bahçe *Türkiye'de "Yoksulluk" ve Gelir Dağılımı*, basılmamış tebliğ, 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, Ankara, 28-30 Kasım, 2007a.

Köse, A. H. ve Bahçe, S. " 'Yoksulluk' Yazınının Yoksulluğu:", *Praksis*, sayı 19 (basılacak), 2008a.

Köse, A. H. ve Bahçe, S. *'Yoksulluk' Yazınının Yoksulluğu:Toplumsal Sınıflarla Düşünmek*, Ankara Üniversitesi SBF, GETA Tartışma Metinleri, No. 107, 2008b.

Perelman, M., *The Invention of Capitalism: Classical Poltical Economy and The Secret History of Primitve Accumulation*, Duke University Press, Durham, 2000.

SDYGM, *2006 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 2007.

SDYGM, *2007 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 2008.

Şen, M., Türk İslamcılığının Neoliberalizmle Kutsal İttifakı, *Küresellşemeye Güney'den Tepkiler* içinde (ed. C. Gürkan, Ö. Taştan ve O. Türel), Dipnot, Ankara, 2006.

UNDP *Human Development Report 1990 - Concept and Measurement of Human Development*, Cenevre, 1990.

von Werhof, C., "Globalization" and the "Permanent" Process of "Primitive Accumulation": The Example of the MAI, the Multilateral Agreement on Investment", *Journal of World Systems Research*, VI (3), 728-747, 2000.

Wallerstein, I., "The Collapse of Liberalism", *Socialist Register*, vol. 28, 96-110, 1992.

World Bank, *World Development Report - 1990: Poverty*, Washington D.C, 1990.

Sermaye Birikimi ve Siyasal Dönüşüm: AKP

Dr. Benan Eres*
Dr. Seçil Kaya Bahçe**

Giriş

Sermaye birikiminin boyut, hız ve ölçeğinin çağdaş yaşama dair unsurların en önemli belirleyenlerinden oluşu, üretimi ve bölüşümü kapitalist tarzda gerçekleştiren tüm toplumsal örgütlenmelerin özgün ve önemli bir özelliğidir. Bunun yanı sıra, küresel kapitalizmin altın çağı olarak anılan, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin sonlandığı 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren piyasanın çeşitli unsurlarını farklı biçimlerde kısıtlayan düzenlemelerin tasfiye edilmesiyle birikimin bu belirleyiciliği daha da önem kazanmış görünmektedir. Topluma dair olan her konu, doğal olarak sermaye birikiminin seyrinden etkilenmektedir. Bu bakış açısından, sermaye birikiminin şu veya bu çerçevede birbirlerinden ayrıştırılan farklı evreleri aynı zamanda toplumun da farklı evreleri anlamına gelecektir. Bu yazıda, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) Türkiye'de parlamenter demokrasi içinde tek başına iktidara gelişi ve 2002 yılından itibaren iktidarı tek başına elinde tutmasının aynı zamanda Türkiye'de sermaye birikiminin seyrinde tıkanma ve yeni düzenleme süreçlerine denk düşüp düşmediği sorgulanacaktır. Bunun için ulus devlet birimlerinde sermaye birikiminin seyrini anlamaya yönelik olarak gelişmiş olan Birikimin Toplumsal Yapıları çerçevesi kullanılacaktır.

Birikimin Toplumsal Yapıları (bundan sonra BTY) yaklaşımı sermaye birikimini iki sınıflı bir toplumda sınıflar arası çatışma çerçevesinde ele alır. Yatırım (ve nihayetinde birikim) kapitalistlerin bakış açısından, beklenen kârlılığa bağlıdır. Beklenen kârlılık ise kapitalistlerin çalışan sınıf karşısındaki görece gücü tarafından belirlenir. Birikimin toplumsal olanla ilişkisi de bu göreceli gücü inşa eden kurumsal, tarihsel, yerel öznellikleri içerir. BTY

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü

ilk olarak Birleşik Devletler ekonomisi için geliştirilmiş bir yaklaşımdır (Kotz, McDonough ve Reich, 1994; Gordon, Bowles ve Weisskopf, 1994). Ulusal ekonomileri kendi özgünlüklerinde algıladığı için daha sonra pek çok ülke için genel çerçeve olarak ele alınmıştır (bir literatür özeti için bkz. McDonough, 2008). Ana çerçevesinin yanısıra, ülkelerin kendi koşullarına göre emek piyasasının farklı özellikleri, iş hayatının özel koşulları ve hatta dünya ekonomisine eklemlenme biçimleri analize dahil edilebilir. Ancak bunların hepsi kapitalistlerin görece gücünü anlatan genel bir kârlılık göstergesinin belirleyenleri konumundadır.

AKP'nin İktidarı ve Toplumsal Yapılar

Türkiye'nin son 6 yıllık siyasal ve sosyal yaşamında meydana gelen değişiklikler ele alındığında ortaya karmaşık bir resim çıkmakta. Gerçekliğin merkez-çevre, taşra-kent, İslami sermaye-İslami olmayan sermaye, laiklik dünya görüşü-İslamcılık, muhafazakârlık-aydınlanmacılık, eski bürokrasi seçkinleri-yeni taşra seçkinleri gibi kutupsal çatışmalar çerçevesinde değerlendirilmesi her bir çatışma eksenli açıklamanın en fazla bir diğeri kadar açıklayıcı olması sonucunu vermekte. Bunun bizce nedeni, görülen, aşikâr olan gerçeklik karmaşasının içinde her bir açıklamayı kısmi olarak olumlayacak yeterli kanıt bulunmasıdır. Ancak toplumsal gerçekliği olabildiğince geniş şekilde kapsayabilecek bir genel açıklama, belli kısmi görünümlerin ilerisine giderek toplumun örgütleniş biçiminin temel ilkelerine bakmalıdır. Belirtildiği gibi günümüz toplumu küresel anlamda neredeyse her tür örgütlenme biçimini, üretim ve bölüşümünün örgütleniş ilkelerine dayalı olarak gerçekleştirmekte. Bu durumda kapitalist üretim tarzının temel ilkelerinin toplumun çekirdek gerçekleri olarak görebiliriz. Türkiye'nin son altı yılına baktığımızda yukarıda kısaca örneklendirilen çatışma açıklamalarının hiçbiri, kendileri kadar görünür olmasa da (ya da öyle iddia ediliyor olsa da), ülkede katma değerin yaratılmasının hangi kurumsal tarihsel süreçlerle örgütlenmiş olduğu ve toplam ürünün hangi kurumsal ve toplumsal yapılar yoluyla bölüşüldüğü sorularının genel cevabını oluşturan sınıflı toplum ve sınıf çatışması açıklamasından daha kapsayıcı değillerdir.

AKP'nin 2002 yılından bugüne kadar uyguladığı birçok politikanın içerisinde bu döneme damgasını vuracak olan en belirleyici olanların işgücü piyasasının ve kamu ekonomisinin yeniden düzenlenmesi olduğunu iddia etmek bu nedenle hiç abartılı değildir. Bu düzenlemeler 1970'li yılların krizinden bu yana söylenegelen anahtar düzenlemelerdir. Bunların içerisinde, 1980 askeri darbesi altında dahi gerçekleştirilemeyen sosyal güvenliğin yeniden yapılandırılması ve özelleştirmeler göze çarpmaktadır. Bu düzenleme-

lerin AKP döneminde gerçekleştirilmesinin iki ana nedeni olduğu söylenebilir.

Birincisi toplumsal olanla ilgili. AKP'nin siyaset anlayışı ve çağdaş toplumsal örgütlenmeyi özünde reddedip, geçmişte varolduğu iddia edilen (ya da ideal olan) bir tür toplumsal örgütlenme tarzına meyledişidir. Çağdaş liberal devletin bilindik kurumlarına bağlı olan bir siyasi hareket bu yeniden düzenlemeyi gerçekleştiremezdi. Çünkü işgücü piyasası ve kamu ekonomisinin bu yeni düzenlemelerle tasfiye edilmiş korumacı yapısının olmadığı bir dünyada, toplumun dokusunun çözülmesini engelleyecek araçlardan yoksun olurdu. AKP ise siyasi İslam'ın vaat ettiği amorf bir dayanışma toplumu öğretisini bazen açıkça bazen de zımni olarak ifade etmekte, bu tür yapılanmaları desteklemekte ve onlardan destek sağlamaktadır (cemaatçilik aslında budur). Bu ilk neden bu yazının konusu değil.

İkincisi ise iktisadi. AKP'nin, uzun ve usandırıcı koalisyon hükümetleri döneminden sonra, büyük bir mali kriz ertesi iktidara gelmesi görüntüde başarısız ve tutarsız iktisat politikalarının sonucu olarak alternatif bir tercihin ağırlığı şeklinde açıklanmakta. İkinci kez tek başına iktidar olmasıysa doğru bir alternatif olduğunun kanıtı olarak anlatılabilir. Ama bu, ancak AKP'nin seçim afiş ya da broşürlerinde yer alabilecek bir görüştür.

Bir birikim rejimi doğrudan bir siyasi partinin iktidarı ya da ekonomi politikalarıyla özdeşleştirilmeyecek kadar genel ve kapsayıcı özelliktedir. Ancak sermaye birikimindeki tıkanmaların halihazırda kurulu bir siyasi gidiş içerisinde çözülmediği durumlarda, bu kırılma siyasi bir kabuk değiştirmeyle eşzamanlı olacaktır. Bu, siyasi rejimin de tamamen altüst olmasıyla gerçekleşebilir (askeri darbe, muhtıra, vesaire...). Ya da daha usulca halledilebilir: Daha önce radikal olan bir hareketin ehlileştirilmiş hali siyasi parti olarak bir anda inşa edilerek iktidara alışılagelmedik vaatlerle gelebilir. Ancak birikimin tıkanmasını kapitalistlerin çalışan sınıf karşısındaki gücüyle ölçen BTY yaklaşımı bu 'eski-radikal' hareketin mutlaka sağ radikal kökenli olacağını öngörecektir. Çünkü birikimin tıkanıklığını gidermek ve yeni düzenlemeler yapmak, aslında kapitalist ekonominin bu iki sınıfı arasındaki çatışmanın kapitalistler lehine reforme edilmesi ya da daha önce tartışılmayan düzlemlere taşınması anlamına gelecektir. Açıktır ki sol kökenli bir hareket, tanımı gereği bu göreve talip olamaz.

Kârlılık ve Birikimin Toplumsal Yapıları

Ekonomi politik bir disiplin olarak bölüşüm kategorilerinin (ücret, kâr, rant) ulusal üründen aldıkları göreli payların altında, aslında içsel olarak iki farklı bileşenin yattığını ima eder. Birincisi sermaye birikimi sürecinin ekono-

mik/teknik altyapısıdır (üretici güçler); ki klasik ekonomi politik bilinçli bit şekilde çabalarının büyük bir kısmını bu bileşen için harcar. İkincisi ise, en azından Marx'a kadar çok açık bir inceleme konusu olmamasına rağmen, sınıfların göreli moral ve fiziksel güçleridir (üretim ilişkileri). Birinci bileşenin işleyişi zaman boyutu açısından daha uzun erimli etkilere sahipken, ikinci bileşen kısa zaman aralıklarında daha etkili olabilir ve bu açıdan kısa zaman aralıklarına yönelmiş analizler açısından daha açıklayıcı olmayı vaat eder. BTY analizi her ne kadar analiz boyutunu uzun zaman dilimleri olarak alsa da kısa zaman aralıkları açısından da, ikinci bileşene verdiği önem açısından, oldukça yararlı olmaya adaydır. Bu çerçeve içinde sınıfların göreli güç ilişkilerine bağlı olarak değişen ulusal ürün payları kapitalistler ve çalışan sınıf arasında süren mücadelede kısa vadede kimin kazançlı çıktığını teşhis etmemizi kolaylaştırabilir. Keza bu mücadele içinde dönüşen kurumsal ve yasal yapılar da, BTY bakış açısının öne sürdüğü gibi, bu mücadelenin yönünü tayin eder. Tam da bu noktada, bu yönün tayini için temel bölüşüm göstergesi olarak kârlılığın gelişimini analiz etmek önemli ipuçları sağlayacaktır.

Başka bir çalışmada bahsettiğimiz gibi, bazı veri sorunlarından dolayı, kapitalist ekonomilerde kâr oranını hesaplamak çok zor olabilir (Eres ve Kaya-Bahçe, 2009). Üstelik bu sorunlar göze alınsa bile, hesaplanan kâr oranı sermaye stoku verilerinin güvenilir olmamasından dolayı yanıltıcı olabilir. Bu zorluğu aşmak için biz bu çalışmada, tıpkı adı geçen çalışmamızda olduğu gibi, basitçe kârlılık yönelimi değişkeninin gelişimine bakmayı tercih edeceğiz. Biz kârlılık yönelimini basitçe ücret payının küçülme oranı olarak hesapladık.

Kâr oranı en basit tanımıyla belli bir dönem içerisinde toplam yaratılan katma değerin çalışanlara ödenenden geri kalan kısmının bu toplam katma değeri yaratmak amacıyla kullanılmak üzere tahsis edilmiş toplam sermaye stokunun değerine oranı olarak hesaplanmaktadır. Kâr oranını çarpanlarına ayırdığımızda kâr payı (Π/Y) ile çıktı sermaye oranının (Y/K) çarpımı olarak yazabiliriz[1]. Bu ikisi de sırasıyla bölüşümsel ve teknolojik unsurlar olarak ayrıştırılabilir:

$$\Pi = Y - W$$
$$\pi = \frac{\Pi}{K} = \left[\frac{\Pi}{Y} \times \frac{Y}{K}\right] = \left(1 - \frac{W}{Y}\right) \times \frac{Y}{K}$$

---

[1] Marglin ve Bhaduri (1990) kâr oranı ve kâr payı arasındaki ilişkiyi Keynesyen kuramsal çerçevede ele almışlar ve bu değişkenlerin yatırım talebi üzerine etkilerini incelemişlerdir. Diğer taraftan, Glyn (1997) OECD ülkeleri bazında kârlılığı kâr payının gelişimini gözlemleyerek analiz etmiştir.

Π: Toplam kâr,
Y: Toplam katma değer,
W: Çalışanlara yapılan toplam ödemeler (toplam ücret ödemeleri),
π: Kâr oranı,
K: Sermaye stoku.

Burada kâr oranı, kâr payı (Π/Y) ile çıktı/sermaye oranın (Y/K) çarpımına eşittir. Kısacası kâr oranındaki değişim iki bileşenle; görece sınıf savaşımına bağlı olan birinci bileşen ve ekonomik/teknik altyapıdan kaynaklanan ikinci bileşenle anlatılabilir. Ancak ikinci bileşenin hesaplanması ile ilgili kısıtlar olduğunu vurgulamıştık. İkinci bileşen ayrıca zaman içinde kısa erimli keskin dönüşlerden çok uzun erimli tedrici dönüşümlere açıktır. Bu anlamda biz ikinci bileşeni sabit kabul ediyoruz. Dolayısıyla kâr payı ile ücret payının ilişkisi aşağıdaki gibi olacaktır;

$$\left[\frac{\Pi}{Y}\right]=\left(1-\frac{W}{Y}\right)$$

Kârlılık yönelimi göstergesinin kısa ve biçimsel tanımı aşağıdaki gibidir: Ücret payını (ω) ücret oranının (w=W/L) ortalama emek verimliliğine (b=Y/L) oranı olarak yazabiliriz:

$$\omega = \frac{W}{Y} = \frac{W}{L} \div \frac{Y}{L} = \frac{w}{b}$$

Doğal olarak ücret payının tersi ($1/\omega$) ortalama verimliliğin ücret oranına oranı (b/w) olacaktır. Bu denklemi log-değişim biçiminde yazacak olursak:

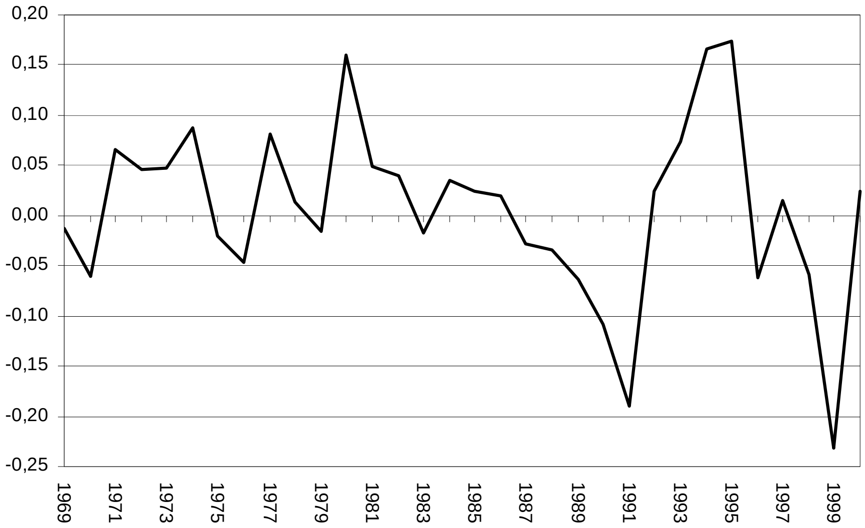
$$\pi^* = g_{1/\omega} = g_b - g_w$$

Bu durumda kârlılık yönelimindeki değişim iki faktöre; emek verimliliği ile ücret payının büyüme oranları arasındaki farka eşit olmaktadır. Özellikle ikinci faktör BTY'nin önemli gördüğü sınıf savaşımının kurumsal ve yasal görünümlerine ve içeriğine karşı oldukça esnektir.

Türkiye'de Kârlılık Yönelimi

Bu bölümdeki değerlendirmeler Eres ve Kaya-Bahçe (2009) çalışmasına dayanmaktadır. 1969-2000 yılları arasında tüm Türkiye ekonomisi için kârlılık yöneliminin seyrine baktığımızda, kârlılık yöneliminin 1969-1980 döneminde değişken bir seyir gösterirken 1980 yılından itibaren gözle görülür bir biçimde düşmeye başladığını söyleyebiliriz. 1990'lı yılların ilk yarısında artarak tüm dönem boyunca en yüksek seviyesine ulaşmış, 1995 yılından sonra tekrar düşmeye başlamıştır (Şekil 1).

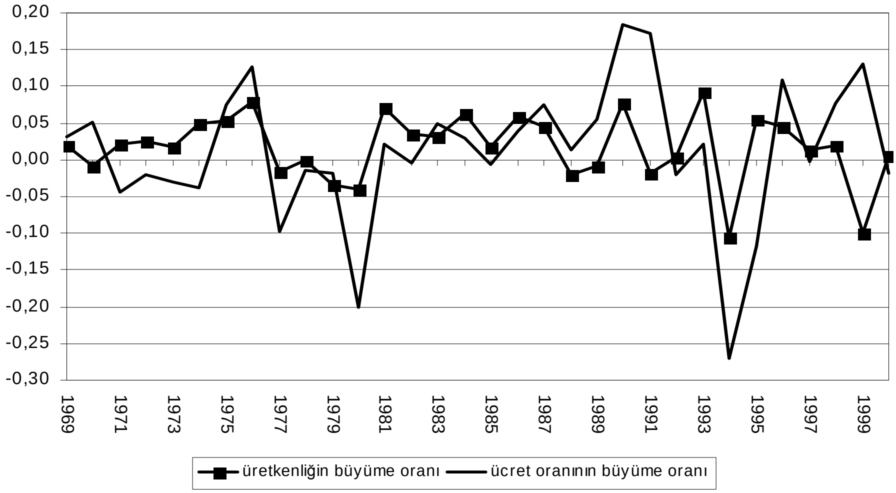
Şekil 1: Kârlılık yönelimi, tüm ekonomi 1969-2000

Kârlılık yöneliminin seyrini daha iyi anlamak için, yukarıdaki tanım gereği, üretkenliğin ve ücret oranının büyüme oranlarını incelemek yerinde olur. Şekil 2'de görüldüğü gibi tüm dönem boyunca üretkenliğin büyüme oranı görece sabit kalmış, bununla beraber ücretlerin büyüme oranı 1980'li yıllar boyunca artarken, 1990'lı yılların ilk yarısında düşmüş, 1995 sonrasında ise artmaya başlamıştır. Şekil 1 ve Şekil 2' ye baktığımızda kârlılık yöneliminin ve ücretlerin büyüme oranının ters yönde ve simetrik olarak seyrettiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, kârlılık yönelimindeki değişmeyi üretkenliğin büyüme oranından ziyade ücretlerin büyüme oranının seyri belirlemiştir diyebiliriz.

Şekil 2'ye baktığımızda genel olarak tüm dönem boyunca üretkenlikteki büyüme oranının ücretlerin büyüme oranının üzerinde olduğunu görmekteyiz. Ancak bu durumun söz konusu olmadığı iki alt dönem vardır: 1986-1992 dönemi ve 1996-2000 dönemi. Bunların ilki sendikal hareketin ve işçi eylemliliğinin yoğun olduğu bir döneme denk düşmektedir ve bu dönemde reel ücretler önemli ölçüde artarak, bütün dönem için en yüksek büyüme oranına ulaşmıştır. Üretkenlikte aynı oranda bir artış olmadığı için bu dönemde kârlılık yönelimi negatif bir seyir izlemiştir. 1996-2000 döneminde ise, üretkenliğin büyüme oranı düşerken ücretlerin büyüme oranı artmış ve kârlılık yönelimi bütün dönem boyunca en düşük seviyesine ulaşmıştır.

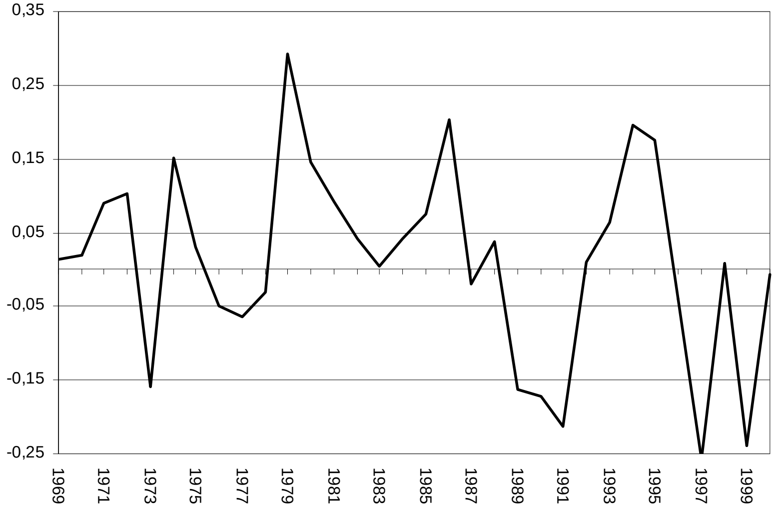
Şekil 2: Üretkenlik ve ücret büyüme oranları, tüm ekonomi 1969-2000

Şekil 1 ve Şekil 2'den yola çıkarak şu saptamaları yapmak mümkündür: 1970'lerin ilk yarısında üretkenlik istikrarlı ama düşük hızda artmış, kârlılık yönelimini ücretlerin seyri belirlemiştir. 1970'lerin ikinci yarısında ise petrol krizinin de etkisiyle üretkenliğin azalması ve ücretlerdeki dalgalanma sonucu kârlılık yönelimi de dalgalı bir seyir göstermiştir. 1980 yılında kârlılık yönelimindeki ani ve büyük artışta hem üretkenliğin hem de ücretlerin büyüme oranlarındaki düşüş etkilidir ancak ücret oranı üretkenliğe göre daha hızlı küçülmüştür. 1980'ler boyunca üretkenlik istikrarlı bir biçimde artarken, özellikle 1980'lerin sonunda reel ücretlerdeki hızlı artış ile kârlılık yönelimindeki düşüş ivmelenmiştir. 1990'ların 1994 krizini de içeren ilk yarısında ücretlerin üretkenlikten daha hızlı küçülmesine bağlı olarak kârlılık yöneliminde önemli oranda artış gözlenmektedir. Son olarak, 1990'ların ikinci yarısında, üretkenlik değişim hızı düşerken, kârlılık yönelimini yine ücretlerdeki değişim belirlemiştir.

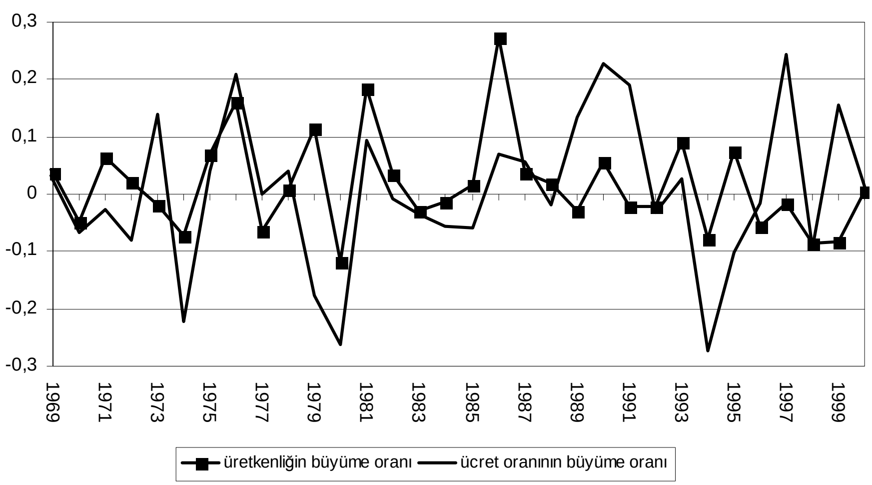
İmalat sanayii için kârlılık yöneliminin seyrine baktığımızda, 1970'ler boyunca petrol krizlerinin de etkisiyle kârlılık yöneliminde önemli düşüşler olurken, 1980'lerin ilk yarısında pozitif seyrettiğini ancak 1980'lerin sonunda tüm ekonomi için olduğu gibi imalat sanayiinde de reel ücret artışının üretkenlikteki artıştan fazla olmasıyla kârlılık yöneliminin oldukça gerilediği gözlenmektedir. Kârlılık yönelimi, 1990'lı yılların başında tekrar artmaya başlarken 1994 krizinin de etkisiyle hızlı bir düşüş göstererek tüm dönem boyunca en düşük seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 3: Kârlılık yönelimi, İmalat Sanayii 1969-2000

Şekil 4 imalat sanayi için kârlılık yönelimini belirleyen üretkenlik ve ücretlerdeki değişimi göstermektedir. Tüm ekonomiye kıyasla imalat sanayiinde hem kârlılık yönelimi hem de üretkenliğin ve ücretlerin büyüme hızı daha geniş bir aralıkta dalgalanmaktadır. İmalat sanayii için de üretkenlik ve ücret oranının büyüme hızları aynı yönde hareket etmiş, bu durum sadece 1996 yılı sonrasında tersine dönmüştür. Tüm ekonomiye dair verilere benzer bir biçimde genel olarak üretkenlikteki büyüme oranı ücretlerin büyüme oranının üzerinde seyrederken bu durumun geçerli olmadığı iki alt dönem 1988-1992 ve 1996-2000 dönemleridir.

Şekil 4: Üretkenlik ve ücret büyüme oranları: İmalat sanayii 1969-2000

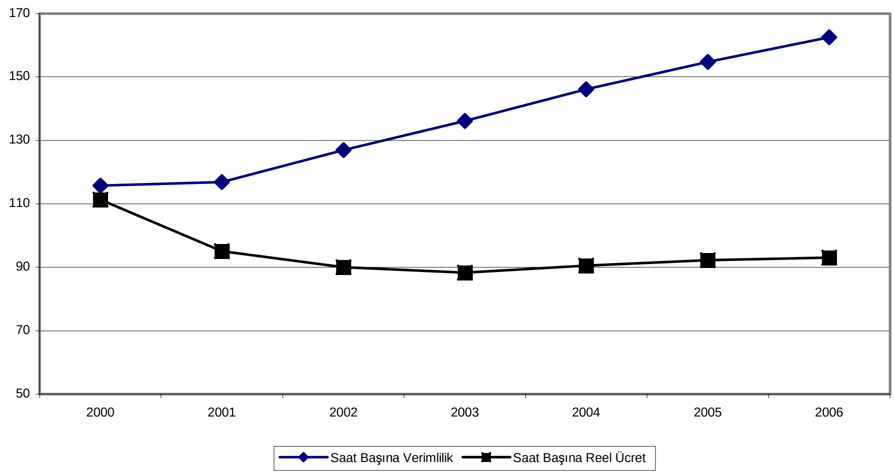
Tüm ekonomi ve imalat sanayi verilerinden yola çıkarak şunları söyleyebiliriz. Öncelikle, bütün dönem boyunca ücretlerdeki değişim oranının üretkenlikteki değişim oranından daha dalgalı bir seyir gösterdiği gözlenmektedir. Özellikle tüm ekonomi için, kârlılık yöneliminin ve ücret oranının büyüme oranıyla ters yönde genellikle simetrik olarak hareket etmesinde de yola çıkarak, kârlılık yönelimindeki değişmeyi ücretlerin seyri belirlemiştir diyebiliriz. Buna paralel olarak, kârlılık yönelimi tüm ekonomi ve imalat sanayi için dönem boyunca en düşük seviyesine 1990'ların başında reel ücretlerin yükselmesiyle ulaşırken en yüksek seviyesine 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle ücretlerin önemli ölçüde aşınması sonucu çıkmıştır. Burada şunu da belirtmek gerekir: Bir eğilim olarak iç krizler, işgücü piyasasının yapısı gereği, reel ücretlerin baskılanmasına ve dolayısıyla kârlılık yöneliminin yükselmesine yol açmaktadır. Bununla beraber dış krizler daha çok kapasite kullanım oranının düşüşü aracılığıyla üretkenliğin azalmasına neden olmaktadır ve reel ücretlerde aynı orana bir düşüş olmaması sebebiyle kârlılık yöneliminde düşme gözlenmektedir.

AKP Dönemi

AKP dönemi bir BTY sürecinin son noktasıdır. Bu anlamda AKP dönemi bir anlamda süreç içinde kazanan tarafın hasat zamanıdır. 1980'lerin ilk yarısı hariç, AKP dönemi dışında, neo-liberalizasyon sürecinde birincil bölüşüm ilişkilerine bu ölçüde müdahale edildiği başka bir dönem olmamıştır. Bu anlamda AKP dönemi 1980 yılından sonra egemenliğini ilan eden BTY'nin sonudur. Niceliksel göstergeler de AKP döneminin hem bir sürecin en tepe noktası, hem de sonu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Örneğin özelleştirme uygulamalarından elde edilen gelirlere bakıldığında AKP hükümetlerinin kendisinden önceki serbestleştirme yanlısı hükümetlere kıyasla büyük bir özelleştirme stratejisini "başarıyla" uyguladığı fark edilecektir. 1986-2002 yılları arasında hükümetlerin yaptıkları özelleştirmeler karşılığında elde ettikleri yaklaşık 8 milyar dolar civarındayken, AKP'nin yaptığı özelleştirmelerin toplam tutarı yaklaşık 28 milyar doları bulmuştur (ÖİB, 2007 ve 2008). Kurumsal açıdan da varolan kurumların bir kısmı daha etkin hale getirilmiş, bir kısmı ise sahip olduğu gücün önemli bir kısmını kaybetmiştir. Daha önceki hükümetlerin aksine, Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı değil, Maliye Bakanlığı giderek daha önemli bir hale gelmiş, Hazine Müsteşarlığı uzun bir dönem boyunca borçlanma gereksinimden kaynaklanan prestijini ve gücünü kaybetmiş ve Maliye Bakanlığı'nın basit bir eklentisine dönüşmüştür. Böylece Maliye Bakanlığı sıkı bir gelirler politikasının tek egemeni olmuştur.

Ancak dikkate alınması gereken asıl müdahaleler işgücü piyasalarına ve sosyal güvenlik sistemine müdahalelerdir. Ek'teki tabloda bu konudaki yasal mevzuatı kökten değiştiren kanunlar verilmiştir. AKP hem işgücü piyasalarını daha da esnekleştirmeyi hem de sosyal güvenlik sisteminin kapsayıcılığını ve kamu ve özel sektör üzerindeki yükünü düşürmeyi hedeflemiştir. Kotz (1994) bir BTY'nin kapitalist üretimin üç aşamasında istikrarı hedeflediğini vurgulamıştır. Üretim faktörlerinin görece istikrarlı (*ve düşük*, n.b.) fiyatlar üzerinden satın alınması (M-C), üretim organizasyonunun ve işgücü süreçlerinin örgütlenmesi (C-C') ve uygun talep (C'-M') (Kotz, 1994:54). AKP'nin özellikle işgücü piyasalarına ve sosyal güvenlik rejimine müdahaleleri kapitalist üretimin birinci aşamasına denk düşmektedir ve AKP bu konuda oldukça önemli bir mesafe kat etmiştir. Bunu anlamak için Şekil 5'e bakmak yeterlidir. Şekil imalat sanayiinde emek verimliliğiyle reel ücretler arasındaki makasın birincisi lehine özellikle AKP döneminde giderek açıldığını göstermektedir.

Şekil 5: İmalat Sanayiinde Saat Başına Reel Ücret ve Emek Verimliliği (1997=100)

Kaynak, BSB, 2008: Tablo III. 12.

1996-2000 döneminde kârlılık yönelimi göstergesinin en genel biçimde sergilediği kapitalist güç yitimi, diğer deyişle ücret payında küçülme değil, dönem boyunca büyümenin yaşandığı süreç aynı zamanda keskin bir mali krizle birleşerek birikim sürecinin sürdürülemez olduğunu ortaya koymaktadır. AKP, iktidara bu rejimi sürdürülebilir kılmak için değil yeni düzenlemeleri başlatmak için gelmiş görünmektedir. İşgücü maliyetini makro ölçekte düşürecek genel uygulamaların yapıldığı geçiş sürecinde ise özelleştirme

furyasıyla bir defalık olağanüstü boyutlarda yarattığı kamu kaynaklarını kullanan AKP'yi siyasi anlamda zor günler beklemekte. Zira şimdiye kadar birbirlerini tamamlayarak ilerleyen bu iki düzenlemenin sonucunda siyasi ortam, bir yandan kamu kaynaklarının erimesi ve diğer yandan koruma duvarları kalkan işgücü piyasasının yıkıcı etkisiyle toplumsal bir karşıkoyuşa gebe görünmektedir.

Kaynakça

BSB [Bağımsız Sosyal Bilimciler] *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: Farklı Hükümetler Tek Siyaset*, Ankara, 2006.

- *2007 İlkyazında Dünya ve Türkiye Ekonomisine Bakış*, TMMOB ve BSB, Ankara, 2007.
- *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*, 2008,

Eres, B. ve Kaya-Bahçe, S.A., "Türkiye'de Kârlılık Yönelimi: İmalat Sanayii 1980-2000", *SBF Dergisi*, 2009.

Gordon, D.M., S. Bowles ve T.E. Weisskopf, "Power, Profits and Investment: An Institutional Explanation of the Stagnation of U.S Net Investment After the Mid 1960s" *New School for Social Research Working Paper* no.12, 1994.

Glyn, "Does Agrregate Profitability *Really* Matter?", *Cambridge Journal of Economics*. 21 (5), 1997, ss. 593-619.

Kotz, D., Interpreting the Social Structures of Accumulation Theory, in Social Structures of Accumulation: The Poltical Economy of Growth and Crisis (ed. D.M. Kotz, T. McDonough ve M. Reich), Cambridge University Press, New York, 1994, ss. 50-71.

Kotz, D.M., T. McDonough ve M. Reich, *Social Structures of Accumulation: The Political Economy of Growth and Crisis*, Cambridge University Pres, Cambridge, 1994.

Marglin ve Bhaduri, "Unemployment and the Real Wage: The Economic Basis for Contesting Political Ideologies" *Cambridge Journal of Economics*. 14 (4), 1990, ss. 375-393.

McDonough, T.,"Socail Structures of Accumulation Theory: The State of the Art", *Review of Radical Political Economics*. 40 (2), 2008, ss. 153-173.

ÖİB [Özelleştirme İdaresi başkanlığı], *Faaliyet Raporu*, Ankara, 2007.

- *Türkiye'de Özelleştirme*, Ankara, 2008.

[http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm, erişim tarihi: Aralık, 2008].

EK: AKP Döneminde İşgücünü Etkileyen Yasal Düzenlemeler

Kanun No.	Ad	Yıl	Hedef
5018	Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Yasası	2003	Kamu mali disiplini, analitik bütçeleme, esnek kontrol, performansa dayalı bütçeleme.
4857, 4884, 5378	İş Kanunu'nda değişiklikler	2003, 2005	Esnek istihdam
5220, 5371, 5396	Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'nda değişiklikler	2004, 2005	Sağlık sisteminde maliyetlerin düşürülmeis
5502	Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu	2006	Sosyal Güvenlik açıklarının kapatılması, çalışma yaşının uzatılması, emekli maaşlarının azaltılması
5510	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu	2006	Çalışanın ödeme payının arttırılması, bazı çalışanların kapsam dışı bırkaılması, sosyal güvenlik açığının kapatılması.
5614	Sağlıkla ilgili bazı kanunlarda değişiklikler	2007	Sağlık sisteminde yabancı istihdamına izin verilmesi
5579	SHÇEK Kanunu'nda Değişiklik	2007	
5544	Mesleki Yeterlilik Kanunu	2007	"Mesleki Yeterlilik Kurumu" oluşturulmuştur.

Kaynak, BSB, 2006; 2007; 2008.

AKP ve Özelleştirme

N. İlter Ertuğrul*

-Yargı ve sol üzerine meraklısına notlarla-

Giriş

18 Nisan 1999 genel seçimlerinden önce *Mülkiye* dergisi için ANAP, CHP, DSP, DYP, MHP ve FP'nin seçim bildirgeleri üzerine bir çalışma yapmış ve yazıyı şu değerlendirmeyle bitirmiştik:

> *"Partiler vaatlerini gerçekleştirirlerse, 21. yüzyılda Türkiye, devletin ekonomiden büyük oranda çekildiği, aktarılan kaynaklarla ekonomik olarak güçlü, ama yetkisiz ve uluslararası şirketler ile büyük devletlerin siyasi emelleri karşısında güçsüz bir yerel yönetim yapısına sahip, ekonomi ve ticareti, dolayısıyla hukuku ve siyaseti yabancıların egemenliğinde, 'Avrasya'ya üstüne basılıp geçilen, 'yarı sömürge' bir 'köprü' olacak"*.[1]

Nedeni şuydu; seçmene aynı ekonomik ve hukuksal politikaları izlemeyi vaat eden altı partinin yerli ve yabancı sermayeye taahhütleri de aynıydı: Serbest/rekabetçi piyasa ekonomisi kurma, özelleştirme, yatırımlarda yap-işlet ve yap-işlet-devret modellerine ağırlık verme, uluslararası tahkimi kabul etme, tarımda destekleme politikalarından vazgeçme vb.

2004'te, bu altı partiye AKP[2]'yi de eklemiş ve Türkiye'nin 24 Ocak kararlarından bu yana ekonomik politikalar açısından bir *"tek parti iktidarı"*

---

* KİGEM yönetim kurulu üyesi, ODTÜ Tarih Bölümü ve A.Ü. SBF yarı-zamanlı öğretim görevlisi.

1 İlter Ertuğrul, "Siyasal Partilerin Seçim Bildirgeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Mülkiye*, Sayı: 216.

2 AKP, partisine "AK PARTİ" denmesini istemekte; herkesi, "AK PARTİ"yi kullanmaya zorlamaktadır. Kuşkusuz, bu tavır, AKP'nin gerçekte sahip olduğu totaliter anlayışın bir göstergesidir. Hukuksal açıdan ise, durum şudur: Siyasi Partiler Kanunu'na göre bir partinin *adı/ismi* (md. 8/4, 85, 96/1) *amblemi* (md. 85, 96/1), *rumuzu* olabilir (md. 61/d, 96/1) ama *kı-*

tarafından yönetildiğini ileri sürmüştük[3]. Zaten, IMF ve Dünya Bankası'nca Türkiye'den uygulaması istenen 24 Ocak kararlarının arkasındaki kişi, "sağcı" Turgut Özal değil, "solcu" Kemal Derviş'ti ve 2001'de bir bölümünü icra edeceği politikaları Derviş, Türkiye'ye 1978'de önermişti.

Bu bakış içinde, 6 yıllık AKP iktidarının özelleştirme politikaları hakkında söylenebilecek ilk şey, **Türkiye'de tek parti iktidarının devam ettiğidir.** Hatta özelleştirme uygulamaları açısından, AKP döneminin, 1983'ten bu yana *"tek parti iktidarı"*nın, *"en başarılı"* dönemi olduğunu söylemek doğru olur.

Bu yargıya nasıl vardığımızı ortaya koymak için, önce AKP iktidarı döneminde yapılan ve yapılacak özelleştirmeleri inceleyeceğiz. Ardından AKP döneminde yine özelleştirme uygulamaları çerçevesinde yargıdaki dönüşümü ele alacağız. Anayasa Mahkemesi ve yönetsel yargının AKP öncesi ve sonrası kararlarını örnekleriyle irdeleyeceğiz. Son olarak da, kavramsal bir çerçeve çizip Türkiye'de Cumhuriyet'i korumanın "laiklik"ten geçtiğine inananlara, bunun yeterli olup olmadığını soracağız.

Birinci Bölüm
ÖZELLEŞTİRME ve AKP

1. AKP'nin Özelleştirme Politikası

AKP'nin resmi belgelerinde özelleştirme hakkında görüşler şunlardır:

a) Parti Programı

AKP Programı'nda özelleştirmenin *"daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli"* ve *"ekonomide verimi arttırmayı, devleti tam rekabet ortamını bozabilecek faaliyetlerden çıkarmayı sağlayacak bir uygulama"* olduğu belirtilmiştir.

Parti programına göre AKP; *"Hızlı ve toplumsal faydayı sağlayacak bir özelleştirmeye imkân hazırlayacak hukuki ve idari düzenlemeleri yapacak, hızlı ve şeffaf*

---

saltılmış adı olmaz. Kısacası, *AKP'nin kısaltılmış adının yasal dayanağı yoktur.* Siyasi Partiler Kanunu'nun tanımadığı yetkiyi AKP, parti tüzüğünün 3/1 maddesi ile kendi kendine tanımış ve tüzüğüne şu ibareyi koymuştur: *"Partinin kısaltılmış adı AK PARTİ şeklindedir"*. Parti Tüzüğü'nün 3/2 maddesiyle de "AK PARTİ" kısaltmasını amblemine taşımıştır.

Bir partinin tüzüğünü yapmaya yetkili organın, partinin amblemine de karar verebileceği ve o arada "AK PARTİ" kısaltmasını benimseyerek parti tüzüğüne geçirebileceği de kabul edilse bile, parti tüzüğü, yalnızca partinin üyeleri için bağlayıcıdır. Bu nedenle AKP'nin, üyeleri dışında kimseden AKP'ye AK PARTİ demesini isteme hakkı yoktur.

3 *"Biz Vatan Hainliğine Devam Ediyoruz Hâlâ"*, Ümit Yayıncılık, Ankara, Ekim 2004. Bu kitapta "tek parti iktidarı" hakkında öne sürülen görüşler, Bağımsız Sosyal Bilimcilerce, 2006 Raporunda da dile getirildi.
http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2006_Final.pdf

bir özelleştirme gerçekleştirecek, özelleştirme işlemleri (ni) *Sayıştay denetimine tabi tutacaktır.*

AKP, *"kritik sektörlerdeki özelleştirmelerde ulusal stratejik tercih ve öncelikleri göz önünde bulundur"*acaktır.

"Milli Görüş" çizgisinden kalan bu çekingen kayıt dahil, AKP'nin yukarıda sayılan altı partinin özelleştirme anlayışından bir farkı yoktur. Kaldı ki, TÜPRAŞ, ERDEMİR, Türk Telekom gibi özelleştirmeler AKP'nin *"ulusal stratejik tercih ve öncelikleri göz önünde bulundur"*madığını da kanıtlamıştır.

b) 2002 Seçim Bildirgesi

AKP, 2002 seçim bildirgesinde, *"KİT'ler ve Özelleştirme"*ye, parti programından daha fazla yer ayırmıştı:

> "Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), faaliyette bulundukları sektörlerde tekel veya belirleyici konumdadır. **Kamu mülkiyetinin avantajlarını kullanarak riski olmayan bir ortamda çalışmaları piyasa mekanizmasının işleyişini bozmaktadır.** Siyasi müdahaleler sonucu ekonomik rasyonelliğini yitirerek kamuya yük haline gelen KİT'lerin özelleştirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (a.b.ç.).
> Özelleştirmenin temel amacı, ekonomide serbest piyasanın daha iyi işlemesi için gerekli koşulların oluşumunu sağlamak, etkinlik ve verimliliği artırmaktır. Piyasa ekonomisinde kamunun iktisadi rolü, piyasa mekanizmasının iyi çalışması için gerekli düzenleyici ve denetleyici mekanizmaları oluşturmaktır **(*a.b.ç.).***
> PARTİMİZE göre, özelleştirme uygulamalarında başarılı olunamamasının sebepleri şunlardır:
> **- Uygulamadan sorumlu kurumun özelleştirmeye yeterince yoğunlaşamaması,**
> **- Özelleştirmede önceliklerin tespit edilememiş olması,**
> **- Özelleştirme kapsamına alınacak işletmelerin doğru seçilememesi,**
> **- Siyasi iradenin gizli direnç göstermesi,**
> **- Yapılan özelleştirmelerden bazılarına şaibelerin karışması.**
> **KİT'lerin özelleştirilmesinde kararlı olan PARTİMİZ, özelleştirme sürecini hızlandırmak için aşağıdaki politikaları dikkatle uygulayacaktır (*a.b.ç.*):**
> *- Özelleştirme kararı alınırken ilgili KİT yönetiminin görüş ve önerilerine başvurulacaktır.*
> *- Özelleştirme sürecini hızlandıracak hukuki ve idari düzenlemeler yapılacak ve Özelleştirme İdaresi, esnek ve karar sürecini kısaltacak dinamizme kavuşturulacaktır.*

- Özelleştirmeler sonucunda ortaya çıkabilecek işsizlik sorununun çözümüne yönelik gerekli önlemler alınacaktır.
- Özelleştirme işlemlerinde şeffaflık esas olacak ve kamuoyu düzenli olarak bilgilendirilecektir.
-Yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın özelleştirme uygulamalarından faydalanmaları özendirilecektir.
- Özelleştirme sürecindeki KİT'ler, piyasadaki konumları ve faaliyetleri itibariyle; üç gruba ayrılarak özelleştirilmelerinde farklı stratejiler geliştirilecektir.
-Piyasa mekanizması içerisinde faaliyet gösteren KİT'ler acilen özelleştirilecektir.
- Tekel niteliğini haiz veya hâkim konumda olma ve piyasayı yönlendirme gücüne sahip KİT'ler, özelleştirme sonucunda ortaya çıkabilecek piyasa aksaklıklarının önlenmesine, rekabetin tesis edilmesine ve/veya tüketicinin korunmasına yönelik her türlü düzenleyici tedbirler alındıktan sonra özelleştirilecektir.
- Tarımsal destekleme ile ilgili KİT'lerin özelleştirilmesi, tarım politikaları ile birlikte bir bütün olarak değerlendirilecek ve gerekli tedbirler alınmasını müteakip özelleştirmeye geçilecektir."

2002 seçim bildirgesinde "dikkatle" uygulanacağı vaad edilen politikalardan sermayenin lehine olanların "dikkatle" uygulandığını vurgulamak gerekir. Örneğin, tekel konumundaki KİT'ler (Türk Telekom, TÜPRAŞ, ERDEMİR, PETKİM, TEDAŞ) özelleştirilmeden önce *"rekabetin tesis edilmesine **ve/veya** tüketicinin korunmasına yönelik"* düzenleyici önlemler alma vaadi, *"rekabetin tesis edilmesi **veya** tüketicinin korunması"* biçiminde uygulanmış ve tüm "liberal" partiler gibi "rekabet ortamı" tüketicinin korunmasına tercih edilmiştir. Kaldı ki, tekel niteliğine sahip KİT'lerin özelleştirilmesiyle nasıl rekabet sağlanabileceği de, yanıtını hiçbir "liberal"in veremediği bir sorudur.

c) Acil Eylem Planı

Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra kurulan 58. AKP Hükümeti'nin *"Acil Eylem Planı"*nda özelleştirme alanında yer alan *"acil"* hedefler şunlardı:

> *"Serbest piyasanın daha iyi işlemesi için gerekli koşulların oluşumunu sağlamak, ekonomideki etkinlik ve verimliliği artırmak hedeflerimiz, bir an önce gerçekleştirmek için özelleştirme çalışmalarına hız verilecektir.*
> *Bu kapsamda en geç üç ay içinde;*
> *- Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar gözden geçirilerek yeni bir özelleştirme stratejisi ve takvimi belirlenecek,*
> *- Özelleştirme kapsamına alınacak KİT'ler gruplandırılarak her KİT'e uygun özelleştirme stratejisi ve takvimi belirlenecektir.*

- Özelleştirme uygulamalarında yurtdışında çalışan kişilerin katılımı teşvik edilecektir.
- İlk bir yıl içinde Madencilikte özelleştirme çalışmaları sonuçlandırılacaktır."

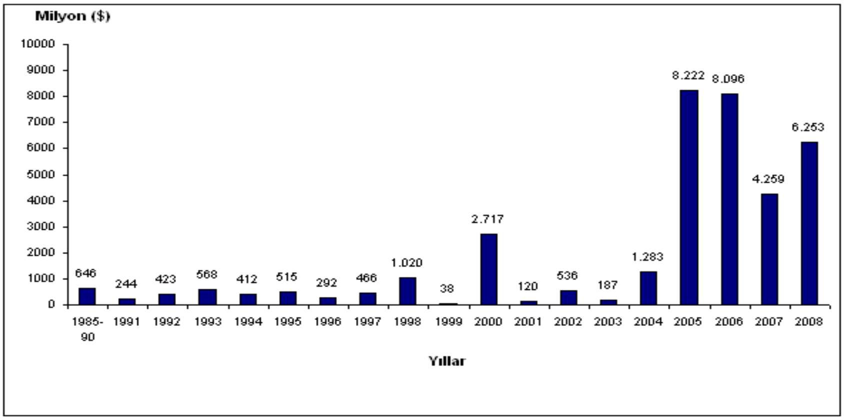
Görüldüğü gibi, AKP'nin özelleştirme anlayışının (ve ideolojisinin), 1983'ten bu yana Türkiye'de TBMM'ye girmiş partilerden ve kurulmuş hükümetlerin programlarından bir farkı yoktur. AKP, "tek parti iktidarı"nın devamıdır.

2. AKP DÖNEMİNDE ÖZELLEŞTİRME

a) Satışlar

Özelleştirmeyi "parasal tutar" olarak değerlendirenler açısından, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB)'nın verileri, "Tek Parti İktidarı"nın "en başarılı" özelleştirme uygulamalarının AKP döneminde yapıldığını göstermektedir.[4]

"Özelleştirme uygulamalarını sadece kamu için bir gelir kaynağı olarak görme (yen) *üretimdeki verimliliğin ve istihdamın artmasını sağlayacak önemli bir politika aracı olarak değerlendir* (en) ve "(a)*yrıca, bu konudaki çalışmalar* (ı) *büyük bir sosyal duyarlılıkla yürüt"*tüğünü iddia eden[5] AKP'nin yıllara göre özelleştirme işlemleri aşağıdaki gibidir:

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, www.oib.gov.tr
Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları-2

---

4 ÖİB'in verdiği tablonun adı *"özelleştirme işlemleri"*dir. Özelleştirmeden elde edilen geliri değil, o yıl yapılmış toplam özelleştirme tutarını göstermektedir. Bunun ne kadarının o yıl, ne kadarının daha sonra tahsil edildiği ya da tahsil edilip edil (e)mediği ayrı bir sorundur. Ancak, AKP'nin yapılan özelleştirmeyi, tahsil edilmiş özelleştirme gibi gösterdiği de bir vakıadır.

5 AKP 2007 "Seçim Beyannamesi", s. 29.

2005 yılındaki 8.222.000.000 dolarlık özelleştirmenin yaklaşık %80'i Türk Telekom (6.550.000.000 dolar)'dandır. Aslında, Türk Telekom, ÖİB'in yaptığı bir özelleştirme değildir ve bu tabloda yer almaması gerekir. Nitekim altında okunmayacak kadar küçük şu not vardır: *"Tabloya bilgi amaçlı konulmuştur."* Bu "bilgi", 2005 özelleştirmelerinin yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır.

2006 yılındaki yaklaşık 8 milyar dolarlık özelleştirmenin %85'i TÜPRAŞ (4.140.000.000 dolar) ve ERDEMİR (2.770.000.000 dolar)'dir.

Bu satırların yazarının, 2005 ve 2006'da yapılan **üç büyük satışı** toplam satış tutarından çıkarıp AKP dönemini, önceki dönemdeki satışlarla karşılaştırarak AKP'nin önceki dönemlere göre daha az özelleştirme yapıldığını söyleyecek hali yoktur. Aslında, böylesi bir karşılaştırmadan anlamlı sonuçlar çıkabilir; çünkü, (programdaki KİT'leri satmak dışında AKP döneminde kamu kuruluşlarına "danışmanlık ve satış" hizmeti vermeye de başlayan) ÖİB ile AKP, özelleştirme sonuçlarını abartmak amacıyla (başka kuruluşlar adına yapılan satışları özelleştirme işlemleri arasında göstermek ya da özelleştirme gelirlerinden Hazine'ye aktarılan kısmı iki ayrı gelir kalemine işleyerek bütçe gelirlerini yükseltmek gibi) bazı hesap oyunları yapmaktadır. Ancak, ÖİB tarafından yapılsa da yapılmasa da, Türk Telekom'un, TÜPRAŞ'ın, ERDEMİR'in, PETKİM'in AKP döneminde özelleştirilmiş ve TEDAŞ'ın özelleştirilmesine başlanmış olması AKP'nin özelleştirmede görevini yerine getirmiş sayılması için yeterlidir. *"Sümerbank'ı babalar gibi satarım"* diyen özelleştirmeden de sorumlu Maliye Bakanı Unakıtan'ın, her alanda *"babalar gibi"* satışlar yaptığını ÖİB verileri göstermektedir.[6] [7]

---

6 Unakıtan'ın *"babalar gibi satırım"* dediği Sümer Holding, tarihî "Sümerbank" değildir. Sümerbank, önce Sümerbank (banka) ve Sümer Holding (Sümerbank fabrikaları) olarak ikiye ayrılmış, banka ayrıca satılmıştır.
Sümer Holding ise, bir *"bohça"*dır. Tasfiye edilecek, kapatılacak kuruluşlar Sümer Holding'e bağlanarak *"Sümer"* adı anlamsızlaştırılmış ve Sümer Holding bir tasfiye birimi haline getirilmiştir. Unakıtan'ın ve daha önceki özelleştirmeden sorumlu bakanların "yılda bilmem kaç trilyon para yiyor" dediği Sümer Holding, tarihsel anlam yüklenen kuruluş değildir. Borç da, Sümerbank'ın değil, tasfiye edilmek üzere burada toplanan kuruluşların borcudur. Bilindiği gibi ÖİB, kuruluşları, tüm borçlarını kamu adına üstlenerek satmaktadır.
Bu arada, bir süre Sümer Holding gibi, *"tasfiye makinesi"* olarak kullanılan Et ve Balık Kurumu (EBK)'nun özelleştirme programından çıkarılarak Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlanması doğru bir tutumdur.

7 AKP'nin özelleştirme uygulamaları sırasında Öİ Başkanı'nın hukukun kaşını göze yara yara yaptığı işlemleri "hukuka uydurmak" için çaba gösteren (hukuk ve siyaset çevrelerinde "sol"a yakın bir aileye mensup) bazı ÖİB çalışanlarının AKP'ye katkılarını anmadan geçmemek gerekir. Bu icraatlara, ÖİB'in kendisine engel saydığı yasal düzenlemeleri by-pass edebilmesi için "bilimsel yorumlar"ını esirgemeyen özellikle yönetsel yargı alanındaki bazı "bilim insanları"nın katkıları (!) da eklenmelidir.

b) AKP Döneminde Kamu Payı Kalmayan Kuruluşlar

ÖİB verilerine göre, AKP döneminde -tarih sıralamasıyla- TAKSAN, GERKONSAN, ESGAZ (Eskişehir doğal gaz), ETİ BAKIR, DİV-HAN (Divriği demir madeni), BURSAGAZ (Bursa doğal gaz), AMASYA ŞEKER, ETİ GÜMÜŞ, ETİ KROM, ÇAYELİ BAKIR, BET KÜTAHYA ŞEKER, ETİ ELEKTROMETALURJİ, ATAKÖY TURİZM TESİSLERİ, ATAKÖY OTELCİLİK, ATAKÖY MARİNA VE YAT İŞLETMELERİ, ETİ ALÜMİNYUM, KIBRIS TÜRK HAVA YOLLARI, ADAPAZARI ŞEKER, BAŞAK SİGORTA, BAŞAK EMEKLİLİK, GEMLİK GÜBRE, İGSAŞ, TEKEL ALKOLLÜ İÇKİLER, YİBİTAŞ KRAFT TORBA, MEYBUZ, İSTANBUL İMAR, MANİSA PAMUKLU MENSUCAT, SEKA TEKEL TÜTÜN MAMÜLLERİ'ndeki kamu paylarının tamamı özelleştirilmiştir.[8]

c) Özelleştirme Süreci Devam Edenler

i) THY: THY'deki kamu hissesi, %50'nin altına düşmüştür. ÖİB, ikinci halka arzdan (kamu hissesinin %50'nin altına düşmesinden) önce bağlı şirketler kurup daha sonra halka arzı yaparak kurduğu şirketlerin yönetimini de tartışmalı hale getirmiştir.

ii) TCDD: Mersin, İskenderun, İzmir, Samsun limanlarının özelleştirilmesi çalışmaları devam etmektedir.[9]

Haydarpaşa limanının özelleştirilmesi için özel yasa çıkarılmıştır.

TCDD taşınmazları da -istasyon binaları dahil- imar değişiklikleri doğrudan Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından yapılıp ekstra rant sağlanarak ayrıca satılacaktır.

iii) TÜRKŞEKER: AKP, şeker fabrikalarını tek tek satmaktan vazgeçerek bölgesel satışa geçmiştir. Türkşeker'de belirlenen gruplar şunlardır:

Portföy A: Kars, Erciş, Ağrı, Muş ve Erzurum Şeker Fabrikaları,

Portföy B: Elazığ, Malatya, Erzincan ve Elbistan Şeker Fabrikaları,

Portföy C: Kastamonu, Kırşehir, Turhal, Yozgat, Çorum ve Çarşamba Şeker Fabrikaları,

Portföy D: Bor, Ereğli ve Ilgın Şeker Fabrikaları,

Portföy E: Uşak, Alpullu, Burdur ve Afyon Şeker Fabrikaları,

Portföy F: Eskişehir ve Ankara Şeker Fabrikaları.

---

8 Bilgiler, ÖİB verilerinden derlenmiştir. Adı geçen şirketlerde hiç kamu payı kalmaması, hepsinin AKP döneminde özelleştirildiği anlamına gelmemektedir; bir bölümü, daha önce kısmen özelleştirilmiş kimi kuruluşların kamuda kalmış son hisselerinin satışıdır ve AKP'nin "kamu alerjisi"nin göstergesidir.

9 İskenderun limanının satışı iptal edilmiştir. Diğer limanlar için açılan davalar devam etmektedir.

Özelleştirme "doğu"dan başlayacak, önce A, B ve C grubu için ihale açılacak ve **"varlık satışı"** yapılacaktır.

Alıcılara 5 yıl üretim koşulu getirilmektedir. İlk anda, ağır bir yaptırım gibi görünen 5 yıllık üretim koşulunun arkasında, alıcılara vergi muafiyeti yaratılması yatmaktadır. Varlık satışı, 5 yıl üretim koşulu ile birleştirildiğinde ortaya çıkan şudur: Alıcılar, özelleştirme sonucu aldıkları şeker fabrikalarının taşınmazlarını, fabrikadan ayrı arsa olarak sattıkları zaman %75'e varan oranda vergi muafiyetinden yararlanabileceklerdir.

Türkşeker'in Tohum İşleme Fabrikası ve EMAF (Elektromekanik Aygıtlar Fabrikası) ile Afyon, Erzincan, Turhal, Ankara ve Eskişehir Makine Fabrikaları da ayrı ayrı "varlık satışı" yöntemiyle özelleştirilecektir.

iv) **TEDAŞ:** AKP'nin en büyük gelir beklediği özelleştirme, **elektrik dağıtım** (**TEDAŞ)** özelleştirmesidir. AKP'nin 2007 seçim bildirgesinde elektrik özelleştirmesi için şu ifadeler yer alıyordu:

"Önümüzdeki dönemde temel hedefimiz, öncelikle elektrik konusunda işleyen piyasa mekanizmaları çerçevesinde arz güvenliğini sağlamaktır. Bu çerçevede, bir taraftan elektrik üretimi yatırımlarını hızlandırırken, diğer taraftan elektrik üretim ve dağıtımının özelleştirilmesini sağlamak üzere gerekli hukuki düzenlemeler yapılacaktır.

(…) Mevcut elektrik üretim tesislerinin rehabilitasyonu en kısa zamanda gerçekleştirilecektir. Sektörün uzun dönemli sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması perspektifiyle özelleştirme süreci hızlandırılacaktır. Enerji alanında kamu-özel işbirliği modelleri geliştirilecektir. Toplam 2000 MW'lık termik santral yapılabilecek linyit sahaları özel sektöre açılacaktır." [10]

ÖİB'ye göre elektrik dağıtımının özelleştirilme amacı; (a) varlıkların verimli işletilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, (b) elektrik enerjisi arz güvenliğinin sağlanması ve arz kalitesinin artırılması, (c) kayıp/kaçakta azaltma sağlanması, (d) yenileme ve genişleme yatırımlarının özel sektör tarafından yapılması, (e) rekabet sonucu sağlanan faydaların tüketicilere yansıtılmasıdır.

-Her zaman olduğu gibi- bu cafcaflı sözlerin arkasındaki gerçekler, tam tersidir.

"Gelir tavanı"yla şirketlere, tüketim miktarından bağımsız **gelir garantisi verilmektedir.** Eğer dağıtıcı, ilk yıl, beklenen geliri elde edememişse, ikinci yıl elektriğe zam yaparak önceki yıl kendisine taahhüt edilen gelirin farkını tüketiciden alacaktır. Ayrıca, elektrik fiyatına, enflasyon oranında zam da yapacaktır. "Gelir garantisi" sistemiyle sürekli tasarruf kampanyaları düzenlenen Türkiye'de, elektrik tasarrufu cezalandırılacaktır.

---

10 AKP 2007 Seçim Beyannamesi, s. 204.

Yatırımcı, geçiş dönemi süresince, belirlenen "referans fiyat"tan daha düşük fiyatla elektrik tedarik ettiği takdirde, aradaki gelir farkı kendisinin olacak, ama "perakende fiyat tavanı" ile yıl içinde elektrik tedarik fiyatlarındaki artış, doğrudan tüketiciye yansıtılacaktır.

Yatırımcı, işletme verimliliğini EPDK tarafından onaylanmış hedeflerin altına indirirse, ortaya çıkan ek gelir kendisinin olacaktır; keza, kayıp/kaçak oranını EPDK tarafından onaylanmış hedefin altına indirdiği zaman ortaya çıkan ek gelir de kendisinin olacaktır; kayıp kaçak oranını azaltmak için yaptığı yatırımları ise, tüketici ödeyecektir.

Tüketiciden, ilk bağlantı kurulum ücreti, ödememe olasılığına karşı güvence bedeli ve kesinti veya yeniden bağlama gerektiğinde alınan kesme/bağlama bedeli alınacaktır. Elektrik faturasını bir gün bile geç ödeyenlerden, tüketicinin adresine gitmeden ve hiçbir işlem yapmadan kapama/açma parası alınabilecektir.

Yabancı sermayeye %20 sınırı kaldırılmıştır. Böylece, yabancıların dağıtım şirketlerinde çoğunluğu ele geçirmeleri mümkün olacaktır.

Hisselerin nama yazılı olma zorunluluğu da kaldırılmıştır. Bu, yeni Çukurova'lar, yeni KEPEZ'ler yaşanmasına yol açacaktır.

Ayrıca, dağıtım şirketlerine elektrik üretimi yapma hakkı da verilmektedir. Böylece, bir bölgenin dağıtımını alanlar, kuracakları üretim tesisleriyle -arz güvenliğini sağlayacağı öne sürülen özelleştirme sayesinde- bölgede üretimiyle, dağıtımıyla gerçek bir tekel oluşturabileceklerdir. Aynı zamanda üretici olan bölgesel tekel, elektriğin üretim maliyetini yüksek göstererek elektrik fiyatını daha da artıracak ve kârını daha da yükseltebilecektir.

d) Gözden kaçan bir özelleştirme yöntemi ve "ilk (el) birikim süreci"

AKP döneminde, basına fazla yansımadan, "taşınmaz" kaleminde gösterilerek yapılan parça satışlardaki artış dikkat çekicidir. ÖİB, taşınmazlarını kuruluşların kendisine sattırmaktadır.

1986-2006 arasında özelleştirme gelirleri içinde, tesis/varlık satışı %10'a bile (9,8) ulaşmamışken; 2007 yılı özelleştirme gelirlerinin yarısını (%53), 2008 yılı 8 aylık özelleştirme gelirinin üçte birini (%36) tesis/varlık satışı oluşturmaktadır.

Bu rakamları, "özelleştirecek bir şey kalmadı, onun için AKP taşınmazları satıyor" biçiminde yorumlayanlar da çıkabilir ama bu yöntem, *doğrudan "ilk (el) birikim"* ya da *"mülksüzleştirme yoluyla birikim"* sürecinin (yani, özelleştirmenin gerçekte ne olduğunun) göstergesidir.[11]

---

11 "Devam eden süreci 'ilkel'ya da 'ilk' diye adlandırmak tuhaf göründüğü için (…) bu terimlerin yerine 'mülksüzleşme yoluyla birikim' kavramını kullanacağım."

AKP, hazine arazilerinin hukuksal durumunu "yönetmelik"le değiştirerek hazine taşınmazlarını özelleştirmenin yolunu açmıştır. Milli Emlak Genel Müdürlüğü internet sitesi satılacak hazine taşınmazlarının listesini sürekli yayımlamaktadır.

Gelişmeler, özelleştirme kapsamındaki kuruluşların tesis/varlıklarının satışıyla sınırla kalmayacak, bunu kıyılar, hazine arazileri ve ormanlar gibi tüm kamu mülkiyet biçimlerinin özelleştirilmesi, sermayeye açılması izleyecektir.

e) Değerlendirme

Buraya kadar aktarılanlar, AKP'nin izlediği özelleştirme politikasının iki yönü olduğunu göstermektedir.

Bunların ilki, AKP'nin uluslararası finans çevrelerinin istediği politikaları izlediğini içeride-dışarıda, herkese gösteren "liberal" icraatlarıdır. Bu açıdan bakıldığında AKP, tam anlamıyla "ilk (el) birikim ya da mülksüzleştirme yoluyla birikim" sürecine, dolayısıyla emperyalizme hizmet veren "liberal sağ" bir partidir.[12]

AKP'nin izlediği özelleştirme politikasının ikinci yönü ise, uluslararası finans çevrelerince istenen ekonomik politikaları izlerken, aynı zamanda özelleştirmeyle (ve diğer politikalarla) kendi yandaşı bir sermaye birikimini desteklemesidir. Bu ikinci yönüyle AKP, "İslamcı sermaye birikimi" sağlayan bir partidir. Ama, bir konuyu göz ardı etmektedir ki, sermaye bukalemundur; bugün AKP iktidarda olduğu için "yeşil" görünenlerin büyük bölümü, o iktidardan gittiğinde renk değiştirecektir. Birlikte yola çıktıkları açısından ise, acı gerçek şudur: Burjuvalaşan sermaye, feodaliteye dönmez.

Özelleştirmenin AKP ile siyasi bağlantılarının ortaya konması, burada girilemeyecek kadar ayrıntılı bir yazı gerektirir. Bu çalışma açısından en az özelleştirme kadar önemli olan, özelleştirme sonucundaki *yabancılaştırma*dır.

Özelleştirmede, Batı/yabancı sermaye/emperyalizm, elektrik, petrol ve telekomünikasyondan oluşan üç temel alanı hedefler: Elektriğiniz yoksa, karanlıkta kalırsınız; petrolünüz yoksa, bir yerden bir yere gidemezsiniz ve

---

*"Bunun içinde **metalaşma, toprağın özelleştirilmesi ve köylü nüfusların güç kullanarak dışarı atılması**; **çeşitli mülkiyet hakları biçimlerinin -genel, ortak, devlet vs.- dışlayıcı özel mülkiyet ilişkilerine dönüşmesi**; genel hakların bastırılması; emek gücünün metalaşması ve alternatif, yerli üretim ve tüketim biçimlerinin bastırılması; kolonyal, neo-kolonyal ve emperyal süreçlerle doğal kaynaklar, değişim ve vergilendirmenin, **özellikle toprağın parasallaşması dahil olmak üzere değerlere [assets] el konulması [appropriation];** köle ticareti; tefecilik, borç sistemi ve son olarak kredi sistemi gibi pek çok şey vardır."* (a.b.ç.) David Harvey,*'Yeni' Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim,* ***Socialist Register,*** *(Türkiye Baskısı) 2004, ss., 37, 85.)*

12 Liberal politikaların ve özelleştirmenin "yabancılaşma" sonucu "***AKP Döneminde Özel Sektördeki Yabancılaşmanın Bankacılık Açısından Değerlendirilmesi"*** başlığı altında aşağıda incelenecektir.

telekomünikasyonunuz yoksa, içinde bulunduğunuz durumu haber verip kimseden yardım isteyemezsiniz.

AKP döneminde, bu temel alanlardan ikisinde özelleştirme tamamlanmış; (Türk Telekom, TÜPRAŞ/PETKİM) sıra elektriğe gelmiştir. Elektrik dağıtım bölgelerinden dördünün (Başkent, Sakarya, Aras ve Meram) ihalesi yapılmıştır. Bunu diğerleri izleyecektir.

AKP dönemi, hem devlet kesiminde, hem özel kesimde *yabancılaşma*nın olağanüstü arttığı bir dönemdir ki, zaten özelleştirme -büyük ölçüde- budur. Özelleştirme sonrası "özel sermaye eliyle yabancılaşma"ya bankacılık sektörü yeterli bir örnek oluşturmaktadır.

3. AKP DÖNEMİNDE ÖZEL SEKTÖRDEKİ YABANCILAŞMANIN BANKACILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özelleştirme, yalnızca kamu varlığının özel kesime devri değil, belirli bir süre sonunda, yaygınlaştırılmış kullanımı ile *"yabancı sermaye"*ye, ama daha doğru bir tabirle *"küresel kapitalistler"*e devridir.

Bankacılık alanında ve daha çok özel kesim tarafından yapılıyor göründüğü için, genellikle özelleştirme olarak değerlendirilmeyen bu *"yabancılara satış (!)"* aslında, özelleştirmenin olağan sonucunu göstermektedir. Çünkü, yabancılara satılan bankaların önemli bir bölümü özelleştirme sonucu oluşmuş ya da büyümüş bankalardır.

Bilindiği gibi, Demirbank HSBC'ye, Sitebank Yunan Novabank'a, TEB'in %50'si Fransız BNP'ye,Yapı Kredi Unicredito-Koç ortaklığına, Dışbank Fortis'e, Garanti Bankası'nın kontrol hissesinin yarısı GE Finance'a, C Bank'ın kontrol hissesinin tamamı İsrail Bank Hapoalim'e, Finansbank Yunan NBG'ye, Tekfenbank Yunan EFG'ye, Denizbank Dexia'ya, Adabank bir Kuveyt finans kuruluşuna satılmıştır. Şekerbank'ın kontrolü Kazakistan'dan Bank Turan'a geçmiştir.[13]

Demirbank, BDDK'nın el koyma işlemi, Danıştay tarafından hukuka aykırı bulunmuş bir bankadır; buna karşın, TMSF tarafından HSBC'ye satılmıştır. Bu nedenle doğrudan bir özelleştirmedir.

Yapı Kredi de, BDDK tarafından el konulmuş bir bankadır, burada yapılan da bir özelleştirmedir. Koç'un, yabancı sermayeyi meşrulaştırmak için verdiği hizmetlerden biri olan bu özelleştirmedeki "işlev"i, son bölümde ayrıca değerlendirilmiştir.

Denizbank, önce banka adının satın alınmasıyla başlayan, daha sonra Tarişbank, Demirbank, Esbank gibi BDDK tarafından el konulmuş bankala-

---

[13] Yiğit Bulut, *Radikal*, 3 Ekim 2006

rın kimi şubelerinin satın alınmasıyla gelişen, klasik bir özelleştirme örneğidir. "Yoktan var edildiği" söylencesi yaratılan Denizbank, Tarişbank'ı bünyesine kattıktan sonra, kuruluş tarihini birden yüz yıl öncesine götürüvermiş, sonra da yabancı sermayeye devir edilmiştir.[14]

Adabank da, TMSF aracılığıyla yapılan bir özelleştirmedir.

Yukarıda açıklanan ya da açıklanmayan, özel kesimdeki "yabancılaşma" açısından Ergin Yıldızoğlu'nun tespiti yeterlidir.

Ergin Yıldızoğlu'nun, Prof. Hurşit Güneş'ten bir alıntı ile başlayan *"Ruhlarını da satıyorlar"* başlıklı yazısı, yalnız bankacılık kesimini değil, özel kesimin küreselci kapitalizm karşısındaki genel yaklaşımını da yansıtmaktadır. Yıldızoğlu yazıya şu alıntı ile başlamıştır:

> *"Hurşit Güneş: Türkiye'de yabancılar sürekli banka alıp duruyor. (…) Bu süreç, kimilerini kaygılandırırken, kimilerini farklı nedenlerle sevindiriyor. Önce sevinenlerin nedenlerini anlayalım. Birincisi, patronların eline nakit geçiyor. Hatta kimileri banka geliştirerek çok ciddi kârlar yapıyor. Kısa sürede maliyetinin birkaç katına bankasını satanlar oluyor. İkincisi, bankacılık kesiminde hâlâ sermaye yapıları çok güçsüz. Patronların elinde bankaya koyacak ek sermaye olanağı bulunmuyor. Yani, ancak satarsa bu yükten kurtulacak. Üçüncüsü, bankacılık sanıldığının aksine yeterince kâr sağlamıyor. Çok daha verimli alanlar bulunabilir. Kaldı ki, hâlâ finans kesiminin boyutu küçük.'*

Ve şu anısını aktararak bitirmiştir:

> *"Ben bu konuyu, Türkiye'de iş yapan ama geçen yılın sonunda, 'bu piyasa artık bitti' diyerek dikkatini Batı Afrika'ya çeviren bir İngiltere bankasının genel müdürüne sordum: 'Neden alıyorlar? Neden bu kadar büyük fiyatlar ödemeyi kabul ediyorlar?'. Aldığım cevap son derece ilginç ve ilginç olduğu kadar da korkutucuydu, kanımı dondurdu:* ***'Bu fiyatları veriyorlar çünkü yalnızca banka almıyorlar. Satanlar ruhlarını da birlikte satıyor'****. Ben bu 'ruhlarını da satıyorlar' ifadesini açıklamasını istediğimde, genel müdür gülümsedi ve tekrarladı* ***'Ruhlarını da satıyorlar'*** *ve daha başka bir şey söylemedi"*[15]

[14] Denizbank'ın eski sahibi Zorlu Holding'in iptal edilen ilk TÜPRAŞ özelleştirmesinde, Rus sermayesi için yaptığı "hizmet", -akim kalsa da- *"ulusal sermaye-ulusal işbirlikçi"* tartışmasına ışık tutacak niteliktedir. Bu konu, son bölümde tartışılmıştır.

[15] http://erginyildizoglu.blogspot / 3 Kasım 2006

İkinci Bölüm
AKP DÖNEMİNDE YARGIDAKİ DÖNÜŞÜM

Özelleştirme, yalnızca sayılardan ibaret değildir. Bu sürecin, açılan davalar ve verilen kararlar nedeniyle aynı zamanda *hukuksal ve yargısal* bir boyutu vardır.

Ekonomisi ve yargısı bağımsız olmayan bir devletin, bağımsız bir devlet olamayacağı bilinir ve Anayasa Mahkemesi kararlarına da geçmiştir. AKP döneminde "Cumhuriyet"in nereye gittiği açısından özelleştirme alanında verdikleri kararlar doğrultusunda yargının da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Üstelik, bazı çevrelerde, AKP'nin Cumhuriyet'ten sonra, "ikinci devrim hareketi" olduğu, buna "muhafazakâr/statükocu" yargının ve bürokrasinin direndiği tezleri ortada uçuşurken, Anayasa Mahkemesi ve yönetsel yargının verdiği kararların bu iddiayı doğrulayıp doğrulamadığının irdelenmesinde yarar görülmüştür.

1993-1999 arası, Anayasa Mahkemesi'nin özelleştirmeye ilişkin çeşitli yasaları Anayasa'ya aykırı bulduğu ve yönetsel yargının özelleştirme işlemlerini iptal ettiği bir dönemdir. Henüz, 1999 yazındaki Anayasa değişiklikleri yapılmamış, özelleştirme ve uluslararası tahkim Anayasa'ya girmemiştir. Bu dönem, hem Anayasa Mahkemesi'nin, hem de yönetsel yargının Çillerli koalisyonların "ekonomik krizin sorumluluğunu üstlerine yükleme" vb. gibi tehditlerine ve baskılarına aldırmadan, "hukuksal" çerçevede kararlar verdiği bir dönemdir.

Mustafa Bumin başkanlığındaki, Haşim Kılıç başkanvekilliğindeki Anayasa Mahkemesi, ciddi bir "U" dönüş içine girmiştir. AKP döneminde ise, buna yönetsel yargı da eklenmiş ve hem Anayasa Mahkemesi, hem de yönetsel yargı aşağıda ayrıntısıyla değerlendiren kararlarıyla, -üzülerek belirtmek gerekir ki- kendi varlık nedenini ortadan kaldırır hale gelmiştir.

Bu satırların yazarı, yargıyı siyasal eleştirilerin muhatabı olmaktan korumak amacıyla açılan davaların haber yapılmasından bile sakınan, davaları daha çok "teknik" bir meseleymiş gibi sunarak yargı yerlerini tartışmaların dışında tutmaya özen gösteren bir gelenekten geldiği için, aşağıdaki yorumları, yargıya rağmen yargının saygınlığını korumaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmelidir.

1 - ANAYASA MAHKEMESİ'NDE DÖNÜŞÜM

Bilindiği üzere, Anayasa Mahkemesi, yasaların anayasaya uygunluk denetimini yapan yargı organıdır ve hele yürütmenin yasamada böylesi ezici çoğunluk sağladığı dönemlerde, varlığı daha da "yaşamsal" önem kazan-

maktadır. Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin AKP dönemindeki özelleştirmeye ilişkin kararları, bu yaşamsallıkla bağdaşmayan kararlardır.

a) Özelleştirme

Anayasa Mahkemesi, AKP döneminde, daha önceki çizgisini değiştirmiştir. Oysa Anayasa Mahkemesi'nin, özelleştirmenin Anayasa'ya eklendiği 1999'a kadar verdiği kararların değiştirilmesini gerektirecek "anayasal" bir dayanak yoktur.

Evet, Anayasa'nın 47. maddesinde değişiklik yapılarak, "özelleştirme" Anayasa'ya girmiştir, ama o kadar…

Anayasa Mahkemesi'nin, Türk Telekom A.Ş. ve elektrik özelleştirmeleri konusunda verdiği iptal kararlarının, yabancılara satılacak hisselere sınır getirilmesinin zorunlu olduğunu belirttiği kararların dayanağı olan maddeler, yani Anayasa'nın Başlangıcının 5. fıkrası, 5., 167. ve 172. maddeleri aynen durmaktadır.

Türk Telekom ve elektrik özelleştirmesini Anayasa'ya aykırı bulduğu dönemde de, Anayasa'da özelleştirmeye ilişkin bir madde olmamasına karşın, Anayasa Mahkemesi, *"özelleştirmenin yapılabileceğine, ancak kamulaştırmanın tersi olarak "gerçek değeri üzerinden ve zorunlu durumlarda"* yapılabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle, özelleştirmenin Anayasa'ya girmesi, daha önce olmayan bir konunun getirilmesi demek değildir. Olsa olsa, artık kamulaştırma ile aynı tutulmasının gerekmediği, özelleştirmede *"gerçek karşılığının ve zorunlu durumların aranması"*na gerek kalmadığı ileri sürülebilir.

Anayasa'nın 47. maddesinin değiştirilerek, özelleştirmenin Anayasa'ya konması, Anayasa'nın diğer maddelerini değiştirmediği ve *"her durumda, her türlü özelleştirme anayasaya uygundur"* biçimine getirmediği halde, Anayasa Mahkemesi'nin, nasıl olup da, Anayasa'nın 47. madde dışındaki maddeleri de değiştirilmiş gibi kararlar verebildiği, yanıtlanması gereken bir sorudur.

Anayasa'nın 47. maddesine özelleştirme için eklenen 3. fıkra, "kamu iktisadi teşebbüslerinin ve diğer kamu tüzelkişilerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıkların özelleştirilmesine ilişkin esas ve usuller" hakkındadır ve sadece "esas ve usuller"in *"kanunda gösterile*ceğini" belirtmektedir. Bu nedenle bu yetki doğal olarak, yasama organınca, ancak, Anayasa'nın diğer kuralları çerçevesinde kullanılabilir.

b) Türk Telekom'un yabancılara satışı

Anayasa Mahkemesi'nin hukuken yanlış kararlarından en önemlisi, Türk Telekom hisselerinin yarısından fazlasının yabancılara satışına olanak veren düzenlemeyi, *"Anayasa'ya uygun"* bulmasıdır.

Yasa tasarısının TBMM'ye sunulmasından birkaç gün önce dönemin Anayasa Mahkemesi başkanı Mustafa Bumin'in Hürriyet'te, Yener Süsoy'a, *"T'nin özelleştirilememesine yanarım"* diyen röportajı yayımlanmış (3 Mayıs 2004), bu röportajdan dört gün sonra, yasa tasarısı TBMM'ye sunulmuştur (7 Mayıs 2004).

Bu, belki bir rastlantıdır. Ancak, yasa tasarısının madde gerekçesine ulaşıldığında başka bir ilginç durumla karşılaşılmaktadır. Çünkü, genellikle 30-40 sözcüğü aşmayan madde gerekçesi, bu kez 1500 sözcük dolayındadır ve bir madde gerekçesinden çok, adeta bir **gerekçeli Anayasa Mahkemesi kararı** gibidir.[16]

16 Haziran 2004'te kabul edilen yasa, 2 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiş, CHP tarafından açılan iptal davası Mustafa Bumin'in başkanlık döneminde bir yıla yakın görüşmeyi beklemiştir. Dosyanın ilk inceleme tarihi 8 Eylül 2004'tür. 26 Haziran 2005'te Bumin'in emekli olmasından sonra da durum değişmemiştir. Bu arada ihale açılmış, Türk Telekom özelleştirilmiş ve 14 Kasım 2005'te devredilmiştir. Anayasa Mahkemesi ise, iptal istemini, özelleştirmenin iptali için açılan dava sırasında Danıştay'ın anayasaya aykırılık itirazından sonra, ancak 23 Aralık 2005'te gündeme almıştır.

Gündeme almıştır ama ilginçtir madde gerekçesinde sıralanan hususlar doğrultusunda iptal istemini reddetmiştir. Anayasa Mahkemesi, daha önce Türk Telekom'un özelleştirilmesine yönelik 4 davada verilen kendi kararlarına ve oluşturulan içtihada karşın, Türk Telekom'un %51'inden fazlasının yabancılara satılmasına izin veren yasayı Anayasa'ya uygun bulmuştur.

Oysa, Anayasa Mahkemesi'nin daha önceki kararlarına ve yabancılara yarıdan fazla hisse satışının iptaline dayanak oluşturan Anayasa'nın Başlangıç bölümünün 5. fıkrası ile Anayasa'nın 5., 167. ve 172. maddeleri değişmemiştir:

— Anayasa'nın Başlangıç bölümünde *"Hiçbir faaliyetin (düşünce ve mülahazanın) Türk millî menfaatler (…)nin karşısında korunma göremeyeceği"* hükmü durmaktadır.

---

[16] Konuyu yakından izleyenlerin bile içinden zor çıkabileceği, uzak olanların ise pek bir şey anlamayacağı 508 sıra sayılı yasa teklifinin 1. maddesi şöyledir:
"Madde 1. -*406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu'nun ek 17nci maddesinin birinci cümlesinde yer alan 'devamı süresince tekel mahiyetinin yaratabileceği sakıncalar da dahil' ibaresi, ikinci cümlesinde yer alan 'yeni şirketler kurulması veya kurulan şirketlere iştirak edilmesi, uluslararası telekomünikasyon birliklerine katılınması veya uluslararası anlaşmalara taraf olunması' ibaresi ile aynı maddenin üçüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmış, yedinci fıkrasının altıncı cümlesinde yer alan 'kapalı teklif usulü' ibaresi 'pazarlık usulü' olarak değiştirilmiştir."*
Benzerine çok zor rastlanacak **madde gerekçesinin tam metni**, ek olarak verilmiştir. Bkz. S:…

— Anayasa'nın 5. maddesinde devletin temel amaç ve görevleri arasında, hem *" (...) Türk Milletinin bağımsızlığı"*nı, hem de *"kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak"* durmaktadır.

— Anayasa'nın 167. maddesindeki, *"piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önleme"* görevi durmaktadır.

— Anayasa'nın 172. maddesindeki *"tüketiciyi koruma"* görevi durmaktadır.

Ve bu maddelerin hepsi, daha önce Anayasa Mahkemesi kararlarına geçtiği için, -eski başkanlardan Sayın Yekta Güngör Özden'in sözüyle - *"kelebekler dışında herkes"* için bağlayıcı hale gelmiştir. Ama anlaşılan Anayasa Mahkemesi *"kelebek"*tir ki, mahkemenin birden çok kararında yer alan "Anayasa ve Özelleştirme" başlıklı bölüm, Anayasa'nın 153. maddesine karşın, onu bağlamamaktadır:[17]

> *"Anayasa Mahkemesi'nin 2983 sayılı Yasa ile ilgili kararında, 5. maddede yer alan 'Türk milletinin bağımsızlığı' ilkesinin siyasal ve ekonomik bağımsızlığı birlikte içerdiği, bu kavramların yalnız başına bir anlam taşımadıkları, birbirlerini tamamlayan kavramlar oldukları vurgulanmıştır.*
>
> *Anayasa'nın 16. maddesinde ise, Anayasa'nın 12. maddesinde herkese tanınan temel hak ve özgürlüklerin, yabancılar için, uluslararası hukuka uygun olarak yasayla sınırlandırılabileceği kurala bağlanmıştır. Yabancıların temel hak ve özgürlüklerin kimilerinden yurttaşlar gibi yararlandırılmamasının, bu hakların kimi sınırlama ya da kısıtlamalara bağlı tutulmasının nedenlerini Anayasa Mahkemesi'nin yabancılara mülk satışı ile ilgili 13.6.1985 günlü, Esas 1984/14, Karar 1985/7 sayılı kararında da belirtildiği gibi, Devlet'i korumak, onun sürekliliğini sağlamak gibi düşüncelerde aramak gerekir. Devletin geleceği üzerinde doğrudan etkisi olan yaşamsal önemdeki konularda, yabancıların ağırlığını önleyici kuralların getirilmesi, bağımsızlığın korunması yönünden zorunludur.*
>
> *Kalkınmayı hızlandırmak için elbette dış borçlanma, yabancı sermaye, yabancı ortaklıklardan yararlanmak gerekir. Ancak, özelleştirme yoluyla giderek yabancıların nüfuzuna yol açılması, ülke bağımsızlığı yönünden kabul edilemez. Bu gerçek, özelleştirme politikası uygulayan gelişmiş kimi ülkeleri bile önlem alma zorunda bırakmıştır. Örneğin, yabancılara satılabilecek pay oranı Fransa'da %20, Belçika'da %20-25, İngiltere'de ise %10 ile sınırlandırılmıştır. Türk Ulusu'nun çıkarlarının, ülke bağımsızlığının ve güvenliğinin gözetilmesi özelleş-*

[17] E:1994/49, K:1994/45-2 sayılı karar, *R.G.*: 10.9.1994.

tirmenin yabancılaştırmaya dönüşmemesi yönünden getirilecek kuralların önemi büyüktür. Uygulamaların karşılıklılık ilkesi gözetilerek yapılması gerekir.

Telekomünikasyon, elektrik üretim, iletim ve dağıtım gibi stratejik önemi olan alanlara yabancıların girmesinin ötesinde, egemen olması, güvenlik, bağımsızlık ve ekonomik yönlerden çok sakıncalı olabilir. Çünkü, bu tür kamu hizmetleri ülke güvenliği ile çok yakından ilgilidir.

Halka ya da çalışana satılsa bile yasada önlem getirilmedikçe payların hızla el değiştirmesi her zaman için olanaklıdır. Özelleştirilen ve ilk aşamada halka satılan kuruluşların sonradan yerli ya da yabancı sermaye gruplarının eline geçme olasılığı fazladır. Düzenlemelerin bu tür durumları önleyecek biçimde yapılması gerekir."

Anayasa Mahkemesi'nin -birden çok kararında yer alan- yukarıdaki içtihadına karşın, Anayasa Mahkemesi'nin Türk Telekom A.Ş.'nin yarısından fazla hissesinin yabancılara satışına onay vermesi, ancak, yıllarca Anayasa Mahkemesi üstünde kurulan *"Telekom satılmazsa ekonomik kriz çıkar, sorumlusu da siz olursunuz"* baskısının sonucu olarak açıklanabilir ki, bu "iyimser" yorumdur, çünkü diğer yorumların hiçbiri Anayasa Mahkemesi kararını, Anayasa'ya uygun gösteremez.

İyimser yorumun sonucu da yıllık 2 milyar dolar dolayında gelir elde eden Türk Telekom'un kendi parasıyla 6,5 milyar dolara yabancılara satışına, Anayasa Mahkemesi'nin, satış ve devir teslime kadar bekledikten sonra "evet" demesidir.[18]

---

[18] Bu karar açısından ilginç olan ve davanın bilerek bekletildiği iddiamızı destekleyen bir başka örnek, Anayasa Mahkemesi'nin 5189 sayılı Yasa hakkındaki davada iptal istemini reddederken, dava konusu yasadan bir yıl sonra çıkarılmış 5369 sayılı Yasa'ya gönderme yapmasıdır (E:2004/68, K:2005/104):

"Öte yandan, 5369 sayılı Yasa ile 406 sayılı Yasa'ya eklenen Geçici 11. madde ile Türk Telekom'un mevcut nakit varlığının hisse devrinden önce Hazine Müsteşarlığı ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarına aktarılması ve bu bağlamda Telekom'un halen mevcut ve hisse devir anına kadar gerçekleşecek nakit varlığının kamuda kalması sağlanarak, Telekom hisselerinin yabancı yatırımcılara devriyle ortaya çıkabilecek sakıncalara karşı önlem alınması yoluna gidilmiştir."

5369 sayılı Yasa, 24 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin hem davayı bir yıl bekletip hem de iptal istemine konu olan yasanın çıktığı tarihte yürürlükte olmayan bir yasaya gönderme yaparak istemi karara bağlaması anlaşılabilecek bir şey değildir. Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin AKP dönemindeki kararlarındaki gariplikler bununla sınırlı da değildir. Anayasa Mahkemesi, işlem ve dava tarihinde yürürlükte olmayan bir Anayasa kuralına dayanarak "red" kararı bile vermiştir. Bu karar, ileride değerlendirilecektir.

c) İmtiyaz

Anayasa Mahkemesi imtiyaz sözleşmeleri konusunda da "çizgi" değiştirmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin daha önceki kararlarına göre, bir hizmetin kamu hizmeti olup olmadığına, hizmetin niteliğine bakılarak karar verilebilir. Öğretide, yasama organının, bir hizmetin kamu hizmeti olup olmadığına karar verme yetkisi bulunduğu bazılarınca ileri sürülmüş ve bu sav, yasama organının, yasa ile bir hizmeti, kamu hizmeti olmaktan çıkarabileceği iddiasına dayanak oluşturmuşsa da, hangi sözleşmelerin imtiyaz sözleşmesi sayılacağına yasama organının değil, yargı organının karar vereceği ve bunu sözleşmenin niteliğine göre belirleneceği, Anayasa Mahkemesi'nin "yerleşik içtihatı"dır.

O zamandan bu yana Anayasa'da değişen, 47. maddeye eklenen son fıkra ile 125 ve 155. maddelerdeki değişikliktir.

47. maddeye eklenen;

"Devlete, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılabileceği veya devredilebileceği kanunla belirlenir" hükmüdür.

*"Kanunla belirleme", "kanunla düzenleme"*den, daha sınırlı bir yetkidir. Çünkü yasama organı, anayasa koyucu değil, yasa koyucudur. Anayasa Mahkemesi'nce daha önce oluşturulmuş içtihada göre, yasama organının yetkisi, yeni hizmet alanlarının kamu hizmetine dâhil edilmesini kapsar. Niteliği gereği, kamu hizmeti olan bir alanın, bu kapsamdan çıkarılması yasama organının yetkisinde değildir ve Anayasa'nın 155. maddesindeki değişiklik, imtiyaz sözleşmelerini ortadan kaldırmamış, sadece Danıştay'ın yetkisini sınırlamıştır. Danıştay'ın yetkisi sınırlı olsa bile, kamu hizmetinin imtiyaz sözleşmesi ile gördürülmesi usulü devam etmektedir.

Anayasa'nın 125. maddesindeki değişiklik de, kamu hizmetlerinin *"imtiyaz sözleşmeleri"* ile görülmesini ortadan kaldırmamış; *"Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebileceği"* belirtilmiş, bir de sınır konmuştur: *"Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir."*

Anayasa Mahkemesi'nin daha önce söylediği aynen şudur:

"Anayasa yargısı alanında bir hizmetin 'kamu hizmeti' bir sözleşmenin de imtiyaz sözleşmesi olup olmadığı yasaya değil, niteliğine bakılarak saptanabilir."

Sonuç olarak; evet, Anayasa'nın 47. maddesi değiştirilmiştir ama, bu değişikliğin kapsamı ve içeriği, Anayasa Mahkemesi tarafından, Anayasa'nın diğer maddeleri çerçevesinde ve teslimiyete düşmeden yorumlanacaktır.

d) Kamu bankalarından bir eşya gibi nakledilen personel

2001 krizinin sorumluluğu bankacılık sistemine yüklenmiş, faturası ise kamu bankalarına kesilmiştir.[19] Emlakbank tasfiye edilmiş, şubelerinin bir bölümü kapatılmış, diğerleri Ziraat Bankası ile Halk Bankası'na devredilmiştir. Özelleştirmeye hazırlık amacıyla Ziraat Bankası ile Halk Bankası personeli "işçi" statüsüne geçirilmiş; işçi statüsüne geçmeyenler ya da geçme isteği kabul edilmeyenler, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilmiştir.

Bilindiği gibi, özelleştirme uygulamaları, 4046 sayılı Özelleştirme Yasası'nda; özelleştirme nedeniyle diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilecek personelin durumu da, bu yasanın 22. maddesinde düzenlenmiştir. 22. madde, 4046 sayılı Yasa'nın en çok değiştirilen maddesidir.

Ziraat ve Halk bankalarını özelleştirmeye hazırlayan 4603 sayılı Yasa da, kamu bankalarından diğer kamu kurum ve kuruluşlarına nakledilecek personel için 4046 sayılı Yasa'nın 22. maddesine gönderme yapmıştır.

Kamu bankalarından nakledilen personelin haklarını sınırlayan düzenlemeler (özellikle 4743 sayılı yasa) hakkındaki kararlar, 1999'dan sonra çizgisi değişen, Anayasa Mahkemesi'nin eleştirilmesi gereken kararları arasındadır. Çünkü, kamu birikimlerinin sermayenin eline geçmesine göz yuman Anayasa Mahkemesi, ne yazık ki, kamu bankalarının özelleştirmeye hazırlanması için, kamu bankalarında kalmak isteyenlerin haklarını sınırlayarak işçi statüsüne ve özel kesime geçişi özendiren, işçi statüsüne geçirilen personelin de sermayenin başına dert olmamasını sağlayan anayasaya aykırı düzenlemelerde gerekli kolaylığı göstermiştir.[20]

4743 sayılı yasa 2001 krizi sonrasında, 31 Ocak 2002'de çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanı'nca, Anayasa'ya aykırı olduğu için bir kez daha görüşülmek üzere geri gönderilmiş olmasına ve eski Anayasa Mahkemesi başkanı bir Cumhurbaşkanı'nın Anayasaya aykırılık gerekçesine karşın, Anayasa Mahkemesi'nin kararı "red"dir.

---

[19] 2001 krizine en özlü teşhisi Boratav koymuştur: *"Bu kriz, Türkiye'nin değil IMF'nin krizidir".* (*Cumhuriyet*, 12-13 Mart 2001) 1999'dan beri IMF emriyle dövize "çıpa" uygulayan Türkiye, IMF'nin çıkardığı 2001 krizinin ardından -sanki asıl suçlu kendisiymiş gibi- daha da IMF'ye bağlanmıştır. "Çıpa" ile döviz krizini yaratan IMF, "dalgalı kur"a geçmiş, ekonominin başına Kemal Derviş getirilmiştir. Derviş, kamu bankalarını özelleştirmeye hazırlaması için özel kesimden transferler yapmış ve bunlara "dokunulmazlık zırhı" getirmiştir.

[20] 4684 ve 4743 sayılı Yasa ile Ziraat ve Halk Bankası yönetim kurullarına verilen yetki çerçevesinde imzalatılan "belirsiz süreli hizmet akitleri", en temel insan haklarına aykırıdır. Personelin çalışma yeri, ücreti ve çalışma saatleri işveren tarafından tek taraflı belirlenmekte, fazla mesai ödenmemekte, zorunlu ve ücretsiz eğitim öngörülmektedir. Ayrıca sözkonusu bankalarda çalışanların sendikalaşması da "fiilen" engellenmektedir.

Anayasa Mahkemesi başkanı Mustafa Bumin, başkanvekili Haşim Kılıç'tır. Gerekçeli karardaki; *"hukuk devletinde hukuka aykırı işlemlerin yargı denetimine bağlı olması da önemli bir güvencedir."* görüşü, topu yönetsel yargıya atan, klasik bir Mustafa Bumin yaklaşımıdır. Oysa, Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'ya aykırı bulmadığı bir düzenlemeyi, yönetsel yargının hukuka aykırı bulması çok zor ve gerçekten "istisnai" bir durumdur.

Anayasa Mahkemesi, 4603 sayılı Yasayı değiştiren 4684 sayılı Yasa hükmü hakkındaki iptal istemini, aynı hüküm 4743 sayılı yasa ile değiştirildiğinden dava konusu kalmadığı gerekçesiyle görüşmemiş, 4743 sayılı yasayı incelerken de, *"banka özel hukuk hükümlerine tabi kılındığına göre, personelin de özel hukuk hükümlerine tabi kılınmasını"* Anayasa'nın 128. maddesine uygun bulmuştur.

Kamu personel rejiminin anayasal temellerini yıkan bu kararın gerekçesi "doğallık"tan başka bir şey değildir. Aynı mantıkla, gücü olanın, bunu keyfince kullanması da "doğal"dır ama; "hukuk", devlet adına güç kullananların kurallar ile sınırlanması için verilen uğraşın adıdır. Kamu hukukunun varlık sebebi, doğallığa teslim olmamaktır; çünkü "doğal" olan her şey "hukuksal" değildir.

Ziraat ve Halk Bankaları özel hukuk hükümlerine tabi kılınsalar bile, kamu tüzel kişisidirler ve sermayelerin yarısından fazlası, kamuda kaldığı sürece kamu hukukuna tabidirler.[21]

İkincisi, özel hukuk hükümlerine tabi kılınma, banka yönetim kurullarına istediğini yapabilme yetkisinin verilebilmesi demek değildir. Anayasa Mahkemesi, 4743 sayılı Yasa ile getirilen; *"banka yönetim kurulları uygun gördüklerine sözleşme önerme, istediklerinin sözleşme istemini reddedip diğer kamu kuruluşlarına gönderme"* yetkisini, *"bankanın verimlikli, kârlılık, vs"* ilkeleri içinde kullanılacak bir yetki olarak Anayasa'ya uygun bulmuştur.

Oysa, banka yönetim kuruluna bu yetkinin devri Anayasa'ya açıkça aykırıdır. Çünkü, Anayasa'nın *"yasa ile düzenlenir"* dediği konular, yasa ile düzenlenmesi zorunlu konulardır; yasa ile yetki devredilemeyecek konulardır; usul ve esasların doğrudan yasama organı tarafından belirlenmesi zorunlu konulardır. Anayasa Mahkemesi, bu açık aykırılığa göz yummuştur.

Nitekim, Anayasa Mahkemesi'nin karardan dört yıl sonra gerekçesini yayımladığı ve *" (ö)zel hukuk hükümlerine göre bankalarda çalışması uygun görülen personel ile uygun görülmeyen personelin yönetim kurullarınca belirlenmesi*

21 Anayasa Mahkemesi, 4000 sayılı Yasa'yla Türk Telekomünikasyon A.Ş., "Türk Ticaret Kanunu ve özel hukuk hükümlerine tabi" hale getirildiği zaman şu kararı vermişti: **" (...) Kuşkusuz, özel hukuk hükümlerine bağlı olmak şirketin dışa karşı işlemleriyle ilgilidir. Yoksa kendi iç yapısı, işleyişi ve denetiminin de özel hukuk kurallarına bağlı olduğunu göstermez."** E:1994/70, K:1994/65-2, 28.1.1995 tarihli *R.G.*

konusunda yasada herhangi bir ölçütün bulunmamasının keyfiliğe yol açacağı ileri sürülmekte ise de, çağdaş bankacılığın ve uluslararası rekabetin gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılan bankaların çalışmalarını etkin, verimli, özerk bir yapıda sürdürebilmeleri yapılacak personel seçiminde belirleyici olacak"[22] diye Anayasaya uygun olduğunu savunduğu yetkiler, yönetim kurulları tarafından, daha alt makamlara devredilmiştir. Bu hukuka aykırı yetkilerle 20.000'den fazla kamu çalışanı mağdur edilmiş; bir masa, bir sandalye gibi diğer kamu kurum ve kuruluşlarına atılmıştır. Mağduriyetin sorumlusu, Anayasa Mahkemesi'dir.

e) Özelleştirme sonucu nakledilen 399 sayılı KHK'nin eki 1 sayılı cetvele tabi çalışanlar

Bilindiği gibi, KİT'lerde çalışan personele uygulanacak rejim, 399 sayılı KHK'de düzenlenmiş, 399 sayılı KHK de, personeli 1 ve 2 sayılı cetvel olarak ikiye ayırmıştır.

Anayasa Mahkemesi'nin yukarıdaki kararı, 2002 yılına, AKP öncesine aittir. Ancak, halen görevi sürdüren Anayasa Mahkemesi de, özelleştirme nedeniyle nakledilen 399 sayılı KHK'nın eki 1 sayılı cetvele tabi çalışanların haklarının üç yıl süre ile dondurulmasına ve bu sürenin sonunda tümüyle kaldırılmasına izin vermiştir.

Bilindiği gibi, özelleştirme nedeniyle nakledilen personelin maaşı, gittiği kurumdaki "eşdeğeri" kendisine yetişene kadar dondurulmaktadır.

Müfettiş dışındaki tüm 1 sayılı cetvelin (bölge müdürü, bölge müdür yardımcısı, şube müdürü, şube müdür yardımcısı vb) *"araştırmacı"* olarak atanmasıyla, "muadiller"i zaten düşürülmüştür.

Diğer yandan, maaşın dondurulması, doğrudan Anayasal bir hakkın sınırlanması demektir. Buna şimdi bir de, üç yıl sonra ek tazminat, ikramiye vb unsurların tümüyle kaldırılarak, üçüncü yılın sonunda net gelirlerin 400-500 YTL dolayında azaltılması eklenmiştir.

Ancak, yasa, bu düşüşü, sanki bir hak kaybı değil de, bir hakkın güvenceye kavuşturulması biçiminde göstermiş ve *"hakların üç yıl süre ile saklı tutulacağı"* ifadesini tercih etmiştir.

Oysa, hakların üç yıl süreyle *"saklı"* tutulması, bir *"hak tanıma"* değil, var olan bir hakkın üç yıl ile sınırlandırılmasıdır. Üç yıl sonunda ilgilinin hakları "eşdeğeri kendisine yetişene kadar" ortadan kaldırılacaktır. Tahmin edilebileceği gibi*"eşdeğeri kendisine yetişine kadar"* denmesinin pratik bir sonucu yoktur, eşdeğerleri, bu düşük enflasyon ortamında kendilerine 10-15 yılda ancak yetişecek, o zamana kadar, bu personel emekli olacaktır.

---

22 E: 2002/31, K: 2002/58, 14.3.2006 tarihli *R.G.*

4046 sayılı Yasa'nın 22. maddesi kapsamında nakledilen 1 sayılı cetvele tabi personelin maaşları dondurulduğu yetmiyormuş gibi, bir de üç yıl sonra maaşları düşürülmektedir ve Anayasa Mahkemesi bunu Anayasa'ya *"uygun"* bulmuştur; gerekçesi de bunların *"haklarının kazanılmış hale gelmediği"*dir:

> *"Kazanılmış haklara saygı ilkesi, hukuk devletinin genel ilkelerinden birisini oluşturmaktadır. Kazanılmış bir haktan söz edilebilmesi için* ***bir hakkın, yeni yasadan önce yürürlükte olan kurallara göre bütün sonuçlarıyla fiilen elde edilmiş olması gerekmektedir. Kazanılmış hak, kişinin bulunduğu statüden doğan, tahakkuk etmiş ve kendisi yönünden kesinleşmiş ve kişisel alacak niteliğine dönüşmüş haktır.***
> *'Şahsa bağlı hak' uygulaması 3 yıllık süre ile sınırlanmış iken 'fark tazminatı ödenmesi' uygulaması, aradaki farkın kapanmasına kadar uygulanacak bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Şahsa bağlı hak ve fark tazminatı ödenmesi uygulamalarına belirtilen hallerin gerçekleşmesinden daha önce son verilmesi, ancak ilgililerin atandıkları kurumdaki kadro unvanı veya pozisyonlarında isteklerine bağlı olarak herhangi bir değişiklik olması ya da başka kurumlara geçmeleri koşuluna bağlanmıştır.*
> *Statü hukukunda, memurlara yapılacak parasal hak ödemeleri bakımından ilgilinin bulunduğu kadronun gözetilmesi esastır. Naklen atama suretiyle kadro unvanının değişmesi halinde de özlük hakları, ilgilinin yeni kadro unvanı gözetilerek belirlenmektedir. Bir kadroya ilişkin parasal haklar, kural olarak bir başka kadroda bulunanlar yönünden kazanılmış hak oluşturmamaktadır. 399 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye ekli (1) sayılı cetvelde belirtilen kadrolarda görev yapmakta iken nakle tabi tutulan personelin önceki kadro unvanlarına bağlı hakları, halen bulundukları statüden doğan, tahakkuk etmiş ve kendileri yönünden kesinleşmiş ve kişisel alacak niteliğine dönüşmüş bir hak niteliğinde olmadığından kazanılmış bir hakkın ihlali söz konusu değildir."*[23]

Anayasa Mahkemesi'nin yukarıdaki gerekçesi, hatalıdır. Eğer bu haklar, Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararında belirtildiği gibi, *"kesinleşmiş"*, *"kişisel alacak haline gelmiş"*, *"kazanılmış"* bir hak değilse, o zaman niçin üç yıl saklı tutulmaktadır? Anayasa Mahkemesi, madem bu personel açısından *"kazanılmış bir hak olmadığı"* sonucuna varmıştır, o zaman bunların haklarını

[23] E: 2002/31, K: 2002/58, 14 Mart 2006 tarihli *R.G.*

niçin üç yıl süre ile saklı tutulmasını Anayasa'ya uygun bulmaktadır? Hak yoksa, baştan itibaren yoktur ve bu hakların saklı tutulmasına da gerek yoktur. Arada ne olmaktadır ki, Anayasa Mahkemesi'ne göre "kazanılmış olmayan" hak, üç yıl saklı tutulmakta, üç yıl sonra kaldırılmaktadır?

Kuşkusuz Anayasa Mahkemesi "yasa" denetimi yapar ama; yasaların hangi durumda, kimler için, hangi nedenlerle çıkarıldığı; kimlerin haklarının gasp edildiği ya da hukuka aykırı olarak artırıldığı ve en önemlisi bunun "niçin" yapıldığı da "yasa denetimi"ne dahildir. Yasa denetimi, "sözcükler"den ibaret "lafzi" bir denetim değildir.

Maliye Bakanlığı ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, yargı kararı ile alınmış hakları[24] yasa ile ortadan kaldırırken, anayasaya aykırı olarak yargı kararlarını etkisiz kılmak için yasa çıkarırken, yaptıkları düzenlemeler kimsenin haberi bile olmadan TBMM'den geçip yasalaşırken, Anayasa Mahkemesi, gelişmelerin farkında değildir. Buna, bir yüksek yargı organının hakkı yoktur. Aksi takdirde, Anayasa Mahkemesi üyeleri sırça köşklerinde, diğer çalışanların haklarını anayasaya aykırı biçimde budanmasına anayasal kılıf bulan bir organ durumuna düşmekte ve bu durum özenle korumaya çalıştığımız Anayasa Mahkemenin saygınlığına ve varlık nedenine gölge düşürmektedir.

f) Yürürlükte olmayan Anayasa hükmüne göre karar veren Anayasa Mahkemesi

Anayasa Mahkemesi'nin yukarıda eleştirilen kararları, öyle ya da böyle yine de "hukuksal çerçeve"de tartışılabilecek kararlardır.

Ancak, Anayasa Mahkemesi'nin 7.10.2006 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan E: 2002/47, K: 2006/1 sayı 5.1.2006 tarihli öyle bir kararı vardır ki, bunun hiçbir biçimde mazur görülmesi mümkün değildir. **Anayasa Mahkemesi davayı, iptali istenen işlem ve Anayasa'ya aykırılık itirazı sırasında yürürlükte olmayan bir Anayasa maddesini gerekçe göstererek reddetmiştir.**

Antalya İdare Mahkemesi'nde açılan davanın tarihi 1998'dir. Esas numarası 1998/595'tir. İptali istenen işlem, 15.7.1998 tarih ve 98/44 sayılı ÖYK kararıdır.

İptal istemiyle birlikte, 4046 sayılı Yasa'nın 15. maddesindeki *"Genel ve katma bütçeli idarelerle bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşların sadece tekel niteliğindeki mal ve hizmet üretim faaliyetleri ile kamu iktisadî kuruluşlarının temel kuruluş amaçlarına uygun mal ve hizmet üretim faaliyetleri imtiyaz addolunur.*

---

24 Danıştay 5. Dairesi, hakları dondurulanların ek tazminat, ikramiye, bankacılık tazminatı vb gibi unsurlarının dondurulacağına, artışlarının ise maaşa yansıtılacağına karar vermiştir.

Bunların dışındakiler imtiyaz sayılmaz. Bu madde gereğince imtiyaz sayılan faaliyetlerle ilgili olarak yapılacak anlaşma ve sözleşmeler imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri niteliğinde olup, diğer kanunların bu hususları düzenleyen özel hükümleri saklıdır." hükmü için Anayasa'ya aykırılık itirazında bulunulmuştur.

Antalya İdare Mahkemesi, anayasaya aykırılık itirazını reddetmiş, temyiz sırasında Danıştay 10. Dairesi kabul etmiş ve Anayasa'nın 2. ve 10. maddesine aykırılık itirazıyla Anayasa Mahkemesi'ne götürmüştür.

Anayasa Mahkemesi, 2949 sayılı Yasa'nın 29. maddesindeki; *"Anayasa Mahkemesi kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasa'ya aykırılığı hususunda ilgililer tarafından ileri sürülen gerekçelere dayanmaya mecbur değildir."* hükmü uyarınca, davayı 2. ve 10. madde yönünden değil, Anayasa'nın 47. maddesi yönünden incelemiş ve 1998'de yapılmış idari işlem için, 1998'de açılmış dava sırasındaki Anayasa'ya aykırılık itirazını, 1999'da Anayasa'ya eklenen fıkrayı gerekçe göstererek reddetmiştir

> *"Anayasa'nın 47. maddesinin 4446 sayılı Yasa'nın 1. maddesiyle eklenen dördüncü fıkrasında, Devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılabileceği veya devredilebileceğinin kanunla belirleneceği hükmü yer almaktadır. Buna göre Devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişilerine yürüttükleri yatırım ve hizmetleri özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırabilme veya devredebilme yetkisi tanınması karşısında, 4046 sayılı Yasa'nın 15. maddesinde öngörülen belirli mal ve hizmetlerin imtiyaz addolunarak bunların dışında kalanların imtiyaz sayılmayacağı yolundaki düzenlemenin yasa koyucunun takdir yetkisi içinde olduğunun kabulü gerekir.*

Anayasa Mahkemesi kararı tam dört yıl sonra verilmiştir ve gerekçesi bir sayfa bile değildir. (Anayasa Mahkemesi'ne saygımız "yasak savma kabilinden" demeyi engellemektedir) Sayın Fulya Kantarcıoğlu'nun, bir sayfalık değişik oy gerekçesi bile, ret gerekçesinden uzundur.

Bu kararın ve gerekçesinin Anayasa Mahkemesi'ne yakışmaması bir yana, "vahim" olan şudur ki; Anayasa'ya aykırılık itirazında bulunulan yasa hükmünün yürürlüğe girdiği tarihi 1994'tür. Bu tarihte henüz, Anayasa'nın 47. maddesi değiştirilmemiştir. İdari işlemin yapıldığı, iptal davasının açıldığı ve Anayasa'ya aykırılık itirazının bulunulduğu tarih 1998'dir. Anayasa değişikliğinin tarihi 1999'dur.

İdari işlem tarihinde yürürlükte olmayan bir Anayasa maddesine göre, uygunluk denetimi yapılabileceğini, bir Mülkiye ya da Hukuk Fakültesi öğrencisi söylese, başına neler gelebileceğini herkes kolayca tahmin edebilir.

Bu davanın raportörü yok mudur, dosyayı alıcı gözüyle hiçbir üye incelememiş, kimse mi idari işlemin ve yasanın tarihine bakmamıştır; yoksa Danıştay dosyayı eksik yollamış, Anayasa Mahkemesi'nin böylesi fahiş bir hata yapmasına, o mu neden olmuştur? Bu bir hata olarak değerlendirilebileceği gibi, yargılamadaki savsama, ilgililer için ceza hukuku boyutunun da düşünülmesini gerektirecek niteliktedir.

Herhalde, Danıştay 10. Dairesi, maddi verilerin saptanmasındaki yanlışlık nedeniyle "yargılanmanın yenilenmesi" kurumunu kullanacaktır.

g) Anayasa Mahkemesi'nin geleceği

Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki kararlarıyla, -bilerek ya da bilmeyerek- IMF ve özelleştirme politikalarının da yanında yer almış, hukuksal değil, siyasal kararlar vermiştir. Karar verme ile gerekçe yazma arasındaki aşırı gecikme, dosyaların bekletilmesi, zorlama gerekçeler, kökleşmiş içtihattan dönmeler, hukukiliği bir yana bırakarak "doğal"lığa sığınmalar bunu kanıtlamaktadır. Anayasa Mahkemesi üyelerinin bu durumda, kararın "hukuksal gereklerini" daha iyi incelemeleri ve siyasal ya da ekonomik kaygılarla değil, hukuksal gerekçelerle karar vermeleri gerekmektedir.

1993-1999 döneminde Anayasa Mahkemesi üzerinde kurulmaya çalışılan baskının, 2000'den sonra sonuç verdiği ve Anayasa Mahkemesi'nin ekonomik ve siyasal sonuçlarını da düşünerek karar vermeye başladığı görülmektedir ki, bu çok ciddi bir durumdur.

Bazı davalarda, karar sonuçlarını, İMKB kapandıktan sonra açıklaması, Anayasa Mahkemesi'nin kararın "ekonomik" sonuçlarını nasıl göz önünde tuttuğunun bariz göstergesidir. Anayasa Mahkemesi, yasaların Anayasa'ya uygunluk denetimini yapmaktadır ve Anayasa'ya aykırı olduğu için iptal edilen bir yasanın siyasal ve ekonomik sonuçlarından sorumlu olan Anayasa Mahkemesi değil, yasama organı ve hükümettir. **Anayasa Mahkemesi'nin, görev ve yetkileri arasında -**her türlü spekülasyona açık- **"borsanın düşmesini önlemek" olmadığı gibi, siyasi iktidarın sorumluluğunu paylaşmak da yoktur.** Anayasa'ya aykırı yasanın sonuçlarından sorumlu olanlar Anayasa'ya aykırı yasayı iptal edenler değil, Anayasa'ya aykırı yasayı önerenler ve çıkaranlardır.[25]

---

[25] Anayasa Mahkemesi'nce AKP dönemi içinde verilen ve kamuoyunda büyük tartışmalara neden olan; (ı) Cumhurbaşkanlığı seçiminde TBMM'de üçte iki (367) katılım aranacağı, (ıı) türban hakkındaki anayasa değişikliğinin iptali ve (ııı) "AKP'nin demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği"ne ilişkin kararları, bizim hukuk bilgimiz tahtında "olağan" kararlardır.
Sözkonusu davaları ve kararları "demokrasiye darbe" olarak değerlendirenler (özellikle AKP'nin kapatılması davası sürecinde aylarca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı aleyhinde kamuoyu) ve Anayasa Mahkemesi üzerinde baskı yaratanlar olmuştur. Yasanın verdiği görev gereği bir dava-

3. YÖNETSEL YARGIDAKİ DÖNÜŞÜM

AKP döneminde, yönetsel yargı yerlerinde de durum pek farklı değildir:

a) İlk derece mahkemeleri, "tehlikeli" davalarda, *"ben, davayı reddedeyim de, kararı Danıştay versin"* eğilimi içine girmiştir. Bunun ne kadar tehlikeli olduğunu açıklamaya gerek yoktur.

b) Öte yandan, "yürütmeyi durdurmayı (YD) red" kararlarının *"gerekçesiz"* yazılması uygulaması sürmektedir. Yönetsel yargının bundan vazgeçmesi gerekmektedir. Gerekçesiz YD red kararları, AİHS'nin 6. maddesindeki adil yargılanma hakkının ihlalidir ve bu kararların AİHM'ye götürülmesi mümkündür. Türkiye, bir de bu ayıpla karşı karşıya bırakılmamalıdır.

c) Bir diğer yanlış uygulama, iptal davası açma hakkının giderek daha dar yorumlanmaya başlanması ve dava açma hakkının sınırlanmasıdır. Anlaşılan, 1990'lı yıllardan sonra yönetsel yargıda göreve başlayanlar, Türkiye'de idari dava açma hakkını sınırlamak için yapılanları, çıkarılan yasaları bilmemektedirler. 1990'dan önce göreve başlayanlar ise, o günleri unutmuştur.

İdari dava açma hakkı, askeri darbe dönemlerinde "süre" olarak sınırlanmış, dava açma süresi 90 günden 60 güne indirilmiştir. YD kararı verme de gene askeri darbe dönemlerinde zorlaştırılmıştır. Yönetsel yargının, tüm bu engellere karşın, gerek dava açma hakkını daraltan, gerekse YD kararı verilmesini zorlaştıran kuralları genişleten kararları yönetsel yargı tarihinin altın sayfalarına geçmiştir. 1402'liklerin üniversiteye dönmelerini sağlayan Danıştay 5. Dairesi'dir. Anayasa'nın 153. maddesine karşın, Anayasa Mahkemesi'nin *"iptal kararını açıklamasının idareleri bağlayacağına"* karar veren Danıştay 6. ve 8. daireleridir. Anayasa Mahkemesi'nin ilk yürürlüğü durdurma kararının istemi, Danıştay'ın bu kararları dayanak gösterilerek ya-

---

nın açılması ya da bir yargı yerinin yetki alanı içinde usulüne göre açılmış bir davayı karara bağlaması "olağan"dır.

Anayasa Mahkemesi'nin bu üç kararını "demokrasiye darbe" olarak nitelendiren medya mensuplarının ve köşe yazarlarının cehaletini mazur görmek mümkün olsa bile, AKP açısından durum o denli basit değildir. *"Arkamda yüzde şu kadarlık oy desteği var"* diye, bir partinin "rejim"le çelişen düzenlemeleri yapabileceğini ve anayasal düzeni değiştirebileceğini düşünmesi yanlıştır. Bunun bir hak olduğunu sanması, daha da yanlıştır. En azından bilmesi gerekir ki demokrasi, azınlık karşısında çoğunluğun değil, çoğunluk karşısında azınlığın hak ve özgürlüklerini güvenceye alır.

Ülkeyi yönetmeye talip olanların, rejimlerin, "kurucu iktidar" tarafından kurulduğunu kendilerinin "tali iktidar" olduğunu anlamaları ve içlerine sindirmeleri gerekir. Yasama organında çoğunluğu elinde bulundurmak, kurucu iktidar tarafından belirlenmiş sınırların dışına çıkma hakkı vermez. Üstelik yasama organındaki çoğunluğun rejimi değiştirme amacıyla kullanılması "rejim krizi" yaratır ve kriz, en önce krizi yaratanları -kimi kez yumuşak geçiş ve az bedelle, kimi kez sert geçiş ve büyük bedelle- iktidardan götürür.

pılmış ve sonuçta Anayasa Mahkemesi'nden ilk "yürürlüğü durdurma"[26] kararı çıkmıştır.

Yargı, gücünü, yılda bir kez kuruluş törenlerinde vereceği sert söylevlerle gösteremez. Yargı yerleri, kararlarıyla konuşur. Kararları dava açma hakkını sınırlayan, gerekçesiz karar veren bir yargı dalının, kuruluş törenlerinde yaptığı parlak konuşmaların bir anlamı yoktur.

AKP dönemi, aynı zamanda;

- "idari sözleşmelerden doğan ihtilaflarda" idari yargıyı görevli saymama (Zonguldak ve Samsun idare mahkemeleri),
- dosya tekemmül ettikten sonra "dilekçe red" kararı verme (Ankara, Samsun idare mahkemeleri, Danıştay 8. Daire)
- Kamu İhale Yasası'ndaki açık hükme karşın ÇED raporu alınmadan açılmış ihaleyi hukuka uygun bulma (Zonguldak İdare Mahkemesi),
- özelleştirilen işyerinde örgütlü sendikanın üç davasını gördükten sonra dördüncü davasında dava ehliyeti olmadığına karar verme (Danıştay 13. Dairesi),
- kazanılmış iptal davası sonucu aynı davacı tarafından açılmış tam yargı davalarına "red" kararı verme (Trabzon ve Samsun idare mahkemeleri)
- Danıştay İdari Dava Daireleri (Genel) Kurulu'nun düzenleyici işlem hakkındaki bir YD ya da iptal kararının ilgililere, idareye başvuru ve dava hakkı vereceği kararın karşın, "süreden red" kararı verme (Danıştay 5. Daire) ve
- en "vahim"i "idarenin hiçbir belgeyle tevsik edilmemiş savunma görüşlerini "geçerli" kabul ederek üzerine karar tesis etme" (bütün idare mahkemeleri) gibi, yönetsel yargının kendi varlık alanını yok sayan kararlarıyla geçmiştir.

Yönetsel yargı yerleri, yönetsel işlemleri hukuka uygun bulma yeri değil, hukuka uygunluk denetimi yapma yerleridir. Yönetsel yargı yerleri kuruluş amaçları nedeniyle, *"idareden yana"* ya da *"idarenin yanında"* olamazlar, idarenin yerine geçemez, *"empati"* yapamazlar.

Yönetsel yargıda, *"yönetimde istikrar"* gibi bir ilke yoktur. *"Yönetimde istikrar"*, hukuka uygun işlemlerle, yönetim tarafından sağlanır, yönetimin hukuka aykırı işlemlerini, hukuka uygun bulan yargı kararlarıyla sağlanabilecek olan *"adalette"* değil *"adaletsizlikte istikrar"*dır.

[26] "Yürürlüğü durdurma" ile "yürütmeyi durdurma" birbirine karıştırılmaktadır. "Yürürlüğü durdurma" Anayasa Mahkemesi'nin bir "yasa" hakkında verdiği karardır. Yürütmeyi durdurma ise, yönetsel yargının bir "işlem" hakkında verdiği karardır.

Yönetsel yargıda, *"galat-ı meşhur, lügât-ı fasîhten evlâdır"* gibi bir ilke de yoktur. "Meşhur" da olsa, "menşur" da olsa, *"yanlış"*, yanlıştır. Hukuk, "galat"ı korumaz.

Ayrıca, idari davaların sayısının yükselmesi de, idari yargı yerlerinin değil, idarenin sorunudur. Yönetsel yargı istatistikleri, mahkemelerin *"dava yükü"*nü değil, idarenin ne kadar yanlış işlem yaptığını, idarenin hukuka aykırı işlemlerinin *"ne kadar arttığını"* gösterir. Bu nedenle, idari dava açma hakkını sınırlayan her yönetsel yargı kararı, aslında hukuka aykırı davranan idareye verilmiş bir ***"aferin"*** olmamakta mıdır, düşünmek gerekir.

Bir idari sözleşmeden kaynaklanan davayı, "özel hukuka giriyor" diye reddeden, dosya tekemmül ettikten sonra "dilekçe red" kararı veren, Danıştay İdari Dava Daireleri (Genel) Kurulu'nun "düzenleyici bir işlem hakkındaki yargı kararı, ilgililere idareye başvuru ve dava açma hakkı kararı verir" kararına karşın davayı "süre"den reddeden; işyerinde örgütlü sendikanın dava açma ehliyeti olmadığına karar veren, iptal kararı üzerine davacının açtığı tam yargı davasını reddeden yönetsel yargı yerlerinin, ileride bu tür kararların yönetsel yargı-adli yargı ayrımını ortadan kaldırmak isteyenlerce kullanılacağını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Üçüncü Bölüm
ÖZELLEŞTİRME, LAİKLİK VE SOL

Osmanlıcada *"kavram"* yerine *"mefhum"* denir; mefhum, *"fehm"*, yani *"anlayış, anlama"* kökünden gelir ve *"anlaşılmış"*ı ifade ederdi; yani, *"anlaşılmayan bir şey kalmamışı"*… Bugünkü dilde kullandığımız *"kavramak"* da ("elle sıkıca tutmak"tan başka) meseleyi*"iyice anlamak"* demektir.

Özelleştirme, kavram kargaşasının fazlasıyla hakim olduğu bir alan olduğundan, özelleştirmeyi ele alan bu çalışmanın sonunda bazı *"kavram"*ları yerli yerine oturtmaya çalışmanın yararlı olacağı düşünülmüştür.

Özelleştirmenin sonucu, *"kamuya ait mal varlığının sermayeye devri"*dir. Gerekçeleri, bahaneleri ve yöntemleri değişik de olsa, sonuç tektir; kamu malvarlığı, yerli ya da yabancı sermayeye devredilmektedir. Devredilen kamu varlıklarının bir süre yerli şirketlerde kaldıktan sonra, uluslararası tekellere/sermayeye devri ise, örnekleri giderek artan bir durumdur. Demek ki, özelleştirme, sermayenin yararınadır.

Bunun için, özelleştirmeden yana olanlar, sermayeden yana olanlardır. *"Sol"*, sermayeden yana olamayacağına göre, bir insan hem *"solcu"*, hem *"özelleştirmeci"* olamaz. Bu, aynı zamanda, *"özelleştirmeden yana olanlar, solcu olamaz"* ya da *"solcular, özelleştirmeden yana olamaz"* demektir.

"Laiklik", yalnızca *"sol"*a özgü bir ilke değildir. Avrupa'daki *"muhafazakâr"* çizgi, -Hıristiyan Demokrat çizgi- *"laik"*tir. Avrupa'ya gitmeye gerek yok, Türkiye'deki temel sağ çizgi, DP-AP-DYP çizgisi *"laik"*tir. Arada bir dinsel istismara yönelse ve içlerinde alenen *"şakird"*ler olsa da, dört görüşü birleştirme iddiasındaki ANAP çizgisi *"laik"*tir. Hatta, küçük bir bölümü dışında CMKP-MHP-MÇP-MHP çizgisi *"laik"*tir.

Kişisel yaşamında, İslâmiyet'in kurallarını ve gereklerini öğrenmeye ve bunlara uygun davranmaya çaba, hatta, özen gösterir ama; siyasi olarak, toplumun, dini kurallar doğrultusunda yönetilmesini ve yaşamasını sağlamayı amaçlamaz. İbadet, gizli ve kişiseldir. Dinsel inançlar, devlet işlerine bulaştırılmaz. *"Laik"*, ama *"sağcı"*dırlar. Demek ki, *sağcılar da laiktir. Her laik, 'solcu' değildir*; *laik olmak, 'solcu' olmaya yetmez.*[27]

Laiklikten yana olmak, solcu olmaya yetmezse ve solcu olmak, sermayeden değil, emekten yana olmaksa, özelleştirmede *"yabancı almasın, yerli alsın", "İslamî sermaye değil (*Türk Telekom-Hariri*), Batılı sermaye (*Tüpraş-Shell*) alsın"* ve de *"yerli ve laik olan alsın" (*Tüpraş-Koç) tavrını, *"solcu"* bir tavır olarak değerlendirmek çok zordur.

"Araplara gideceğine ulusal sermaye alsın" diyenlerin yaptığı ülke ve menşe'lerine göre *"sermaye"* ayrımının, *"sermaye İslamî olunca 'hayır' denecek, Batılı olunca ya da laik olunca 'evet" denecek"* anlamına gelen yorumların bir kez daha gözden geçirilmesinde yarar vardır.

"(…) *Ülkesine kaynak getiren, yatırım yapan, istihdam yaratan, katma değer üreten, bilgi ve teknoloji sağlayan, vergi veren, kàrını yatırıma dönüştüren, yönetim merkezi Türkiye'de olan, yönetiminde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olan sermaye ulusal sermaye"* olarak tanımlanmaktadır.[28]

Bilebildiğimiz kadarıyla, Türk Ticaret Kanunu, sermayesinin tamamı *"yabancı"* bile olsa, Türkiye'de kurulmuş *"her"* şirketi *"Türk şirketi"* saymaktadır ve yabancılar tarafından da olsa, Türkiye'de kurulan her şirket *"yerli/ulusal şirket"*tir, yönetim merkezi Türkiye'dedir. Aynı mantık gereği, *"sermaye"* de, *"yerli/ulusal sermaye"*dir. Bu durumda, hiçbir *"Türk"* şirketinin KİT'leri almasına karşı çıkmamak ve özelleştirmeyi desteklemek gerekecektir.

"Yatırımını kendi ülkesinde yapmak, kendi ülkesinde istihdam yaratmak, vergisini de düzenli olarak vermek vs.", "ulusal sermaye" olmaya yetiyor ise, niçin

---

27 Sağ'ın laik olup olmayacağı konusunda kuşkusu olanlara, "sermaye"nin "resmi temsilcisi" TÜSİAD'ın "laik eğitim" konusundaki "hassasiyet"i, örneğin TÜSİAD'ın dönem başkanı Güler Sabancı'nın 20 Kasım 2006'daki Milli Eğitim Şurası'nda, bir meslek lisesi olan İmam-Hatip mezunlarına, düz lise mezunları gibi haklar tanınmak istemesi üzerine, "bayrağı çekeriz" diye başkaldırışı anımsatılabilir.

28 Bkz. http://www.kongar.org/aydinlanma/2006/516_Ulusal_Sermaye_Olur_mu.php

Balıkesir SEKA İşletmesini ve Trabzon Limanını alan Albayraklar *"ulusal sermaye"* değil de, *"yeşil sermaye"* kategorisine girmektedir?

Sayın Kongar'ın yukarıdaki "ulusal sermaye" savı, bir polemik konusu sayılıp geçiştirilemeyecek kadar *"ciddi"*, üstelik, belirli kesimlerde de *"ciddiye alınmış"* bir savdır. Oysa; *"kavramsal"* açıdan, *"yatırım yapan, işçi çalıştıran ve vergisini veren vs"y*e *"ulusal sermaye"* değil, olsa olsa Türk Ticaret Kanunu'ndaki kullanımıyla *"müdebbir tüccar"* denebilir. Tacir ise, *"sermayesi, kârı ve zararı kendisine ait olmak üzere iş yapan kişi"*dir. Üç-otuz paraya, milyarlarca dolarlık *"kamu kârı"*nı cebe indirenleri, *"müdebbir tüccar"* olarak -bile- nitelendirmek mümkün değildir.

Yukarıdaki savın ortaya atmasına neden olan olay, TÜPRAŞ'ın özelleştirilmesi ve bu özelleştirmede Koç'un desteklenip desteklenmeyeceği tartışmasıdır. Oysa, TÜPRAŞ'ı, Koç değil; Shell-Koç ortaklığı almıştır. Koç'un ihaleye girme hakkı bile yoktur, İhaleye, Shell'in ön yeterlilik belgesi ile girilmiştir. *"TÜPRAŞ'ı, Koç alıyor"* diye destek verenler, herhalde TÜPRAŞ'ı aslında Shell'in, bir miktar da Koç'un aldığını ve Koç'un daha önce pek çok kez yabancı sermayeye bu hizmeti verdiğini (Yapı Kredi-UniCredit ortaklığını, Tofaş-Ford ortaklığını vb.) bilmektedirler.

Erol Toy'un, Vehbi Koç'u ve Koç grubunun gelişimini anlattığı *"İmparator"*[29]un ilk baskısının üzerinden 30 yıl geçtiği için kimi şeyler belki unutulmuş olabilir. Ancak, bugün Koç'u *"ulusal sermaye"* olarak değerlendirenlerin, aynı *"Koç"*u *"komprodor burjuvazi"* yani *"yerli işbirlikçi"*, *"Batılı sermaye"*yi de *"emperyalizm"* olarak nitelendirdikleri yazılar arşivlerde durmaktadır. Eğer doğrusu o gün yazılanlarsa, Koç'a *"ulusal sermaye"* değil, olsa olsa *"ulusal işbirlikçi"* denebilir.[30] Eğer, dede Koç *"komprador kapitalizminin tepesi"* sayılır iken, oğul ve torun *"ulusal sermayenin tepesine"* terfi etmemişse, Koç'un TÜPRAŞ'ı almasını desteklemek, *"solculuk"* ile nasıl bağdaştırılabilir, düşünmek gerekir.

Bu konuda son olarak değinilmesi gereken bir grup da, *"laikçi"*lerdir. Laiklikten yana olmanın *"solcu"* olmaya yetmediği, yukarıda açıklanmıştır. Buna ek olarak, bazısı *"münferit"* olarak bile değerlendirilebilecek bir sürü olayda, "Cumhuriyet tehlikede" diye ortalığı ayağa kaldıranların, herhangi bir özelleştirmeye karşı çıkmak bir yana, özelleştirmeyi doğrudan desteklemelerinin birbiriyle bağdaşır yanı olmadığını belirtmek gerekmektedir.

İdeolojik olarak "solcu" olmadığı halde, büyüdüğü ortam, okuduğu okul, kişisel geçmişi (bir zamanlar "sol" hareketlerin birinde yer alma) vb. gibi nedenlerle "burjuvazi" içinde yetişip burjuvazinin değerlerine sahip

[29] Yeni baskısı için bkz. Erol Toy, *İmparator*, İstanbul, Yaz Yayınları, 1997.

[30] Niteleme, İlhan Selçuk'undur.

olduğu ya da "sol" bir partiye oy verdiği için kendisini "solcu" sayanlar "lâik sağcı" grubuna girmektedirler.

Hele, basında iki ayrı kutupta yer almış, Koç'un TÜPRAŞ'ı almasını destekleyen *"solcu"*lar ile baştan beri özelleştirmeden yana *"solcular"*ın zaman zaman aynı manşette birleşmeleri çok garip olmaktadır. *Hürriyet* ile *Cumhuriyet* gazetelerini aynı manşette buluşturan "irtica" kuşkusuz, bu ülkede bir tehlikedir, ancak özelleştirme de, cumhuriyet değerlerine karşı bir tehlikedir ve her gün yapılmaktadır.

Sonuç yerine

Cumhuriyet, bağımsız bir ekonomi ve bağımsız bir yargı üzerine kurulmuştur. Bunu gerçekleştirmek için verilen mücadele, devleti laikleştirmek için verilen mücadeleden daha zorludur.

Lozan'da ekonomik ve adli bağımsızlık için, Konferans kesilmiştir. Mustafa Kemal'in, *"Biz 'sulh' istiyoruz dediğimiz zaman, 'istiklal-i tam istiyoruz' dediğimizi herkesin bilmesi lazımdır"* sözü; İsmet İnönü'nün, *"malî kapitülasyonlarda bize zorluk çıkaracaklarını biliyorduk, ama adlî kapitülasyonlarda bu kadar direneceklerini düşünmemiştik"* sözü, boşuna söylenmemiştir.

Mustafa Kemal'in *"tam bağımsızlık"* (istiklal-i tam) tanımı, herkes tarafından bilindiği varsayıldığı için, burada yinelenmeyecektir. Ancak şunun hatırlatılması yerinde olur ki; sömürgeler de laik olabilir; laiklik, sömürge olmayı engellemez, ama, ekonomisi ve yargısı sömürgeleştirilmiş bir devlet, laik olsa da, bağımsız olamaz.

Ekonomik bağımsızlığı göz ardı edenler için, Mustafa Kemal 17 Şubat 1923'te şunları söylemiştir:

> *"Bu devlet, bu millet, hakimiyet-i iktisadiyesini temin ederse o kadar kuvvetli bir temel üzerine yerleşmiş ve yükselmeye başlamış olacaktır ki, artık bunu yerinden kımıldatmak mümkün olmayacaktır. İşte düşmanlarımızın, hakiki düşmanlarımızın bir türlü rıza göstermedikleri budur!"*

"Bu ahval ve şerâit içinde", özelleştirme konusundaki düşünceleri gözden geçirmekte yarar yok mudur?

EK- 508 sıra sayılı yasa teklifinin 1. maddesinin MADDE GEREKÇESİ:

(Anayasa Mahkemesi ile ilgili bölümlerin altını ben çizdim NİE.)

"Madde 1. - Madde ile; 406 sayılı Kanunun ek 17 nci maddesi yeniden düzenlenmiştir.

Türk Telekomun telekomünikasyon şebekeleri üzerinden sunulan ulusal ve uluslararası ses iletimini ihtiva eden telefon hizmetlerini tekel olarak yürütmesine ilişkin hak ve yetkisi 1.1.2004 tarihi itibariyle sona ermiş bulunduğundan, "devamı süresince tekel mahiyetinin yaratabileceği sakıncalar da dahil" ibaresinin madde metninden çıkarılması ve fıkranın buna göre yeniden düzenlenmesi gerekmiştir.

Ayrıca, Türk Telekom gibi katrilyonlarla ifade edilebilen büyüklükte sermayeye sahip olan bir şirketin özelleştirilmesinde, yabancı yatırımcıların da ihaleye katılması yoluyla rekabet ortamı içerisinde hak ettiği değeri bulabilmesini ve bu şekilde değerinin artırılmasını teminen, 406 sayılı Kanunun ek 17nci maddesinin üçüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır.

Ulusal güvenlik ile ilgili olarak millî yararların korunmasına yönelik tedbirlerin alınması şartıyla ***Türk Telekomun hisselerinin %45'inden fazlasının özelleştirilmesine ve yabancı gerçek veya tüzel kişilerin Türk Telekomdaki hisse oranının %45'in üzerine çıkmasına ilişkin olarak Anayasal bir engel bulunmadığı hususu da gözetilmiştir.***

Türk Telekom, hisselerin çoğunluğunun, hatta tamamının özelleşmesi ve yabancı gerçek veya tüzel kişilerin Türk Telekomdaki hisse oranının %45'in üzerine çıkması halinde dahi Türk Telekomun üstlendiği hizmetlerde ulusal güvenliğin ve millî yararların korunması ve bağımsızlığın tehlikeye düşmesini etkin olarak engelleyecek başka yasal önlemler bulunmaktadır.

406 sayılı Kanunun 2 nci maddesinde belirtildiği üzere, Telekomünikasyon Kurumu ile bir görev, imtiyaz sözleşmesi yapılmış veya Telekomünikasyon Kurumu tarafından bir telekomünikasyon ruhsatı veya genel izin verilmiş olmadıkça, telekomünikasyon hizmeti yürütülmesi ve/veya alt yapısı kurulması ve işletilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda Türk Telekom da üstlenmiş olduğu telekomünikasyon hizmetlerini Telekomünikasyon Kurum ile imzalamış olduğu görev sözleşmesine istinaden yürütmektedir.

Keza, idare, genel idare hukuku esaslarına göre imtiyaz sözleşmelerinde denetim ve yaptırım uygulama yetkisi, sözleşmede tek yanlı değişiklik yapma yetkisi ile sözleşmenin tek yanlı fesih yetkisi gibi üstün yetki ve ayrıcalıklarla donatılmıştır. Buna göre, idarî nitelikteki bu sözleşmelerin tarafı olan Telekomünikasyon Kurumu, ulusal güvenliğin ve millî yararların korunması ile bağımsızlığın tehlikeye düşmesini engellemeye yönelik olarak veya başka bir haklı nedenle bu sözleşmeyi tek yanlı olarak değiştirebileceği gibi fesih de edebilecektir.

Zira, 406 sayılı Kanunun 2 nci maddesinin (f) fıkrası ile de Telekomünikasyon Kurumuna; Türk Telekom dahil işletmecilerle imzaladığı sözleşmelerin ve verdiği genel izin ve telekomünikasyon ruhsatlarının şartlarına uyulmasının sağlanması için gereken tedbirleri almaya, faaliyetlerin mevzuat ile görev ve imtiyaz sözleşmesi, telekomünikasyon ruhsatı veya genel izin şartlarına uygun yürütülmesini izleme ve denetlemeye, aykırılık halinde ilgili işletmecinin bir önceki takvim yılındaki cirosunun %3'üne kadar idarî para cezası uygulamaya, millî güvenlik, kamu düzeni veya kamu hizmetinin gereği gibi yürütülmesi amaçlarıyla gerekli tedbirleri almaya, gerektiğinde tesisleri tazminat karşılığında devralmaya ya da ağır kusur halinde imtiyaz sözleşmesini, telekomünikasyon ruhsatını ya da genel izni iptal etmeye ilişkin olarak yetki verilmiş bulunmaktadır.

Dolayısıyla, yabancı gerçek veya tüzel kişilerin Türk Telekomdaki hisse oranlarının %45'in üzerine çıkması halinde dahi bunların faaliyetlerinin söz konusu Kanun hükümlerine istinaden denetlenmesi, millî güvenlik, kamu düzeni ve kamu hizmetinin gereği gibi yürütülmesine yönelik önlemlerin alınması mümkün bulunmaktadır.

Geçmişte, Türk Telekomun özelleştirilmesinde hisselerin çoğunluğunun yabancılara satılıp satılamayacağı konusunda Anayasa Mahkemesi "stratejik öneme sahip kamu hizmetleri-

nin" yabancılar eline geçmesinin, ülke savunması, güvenliği ve bağımsızlığı yönünden sakıncalı bulunduğuna dair kararlar vermiştir. İlk bakışta stratejik öneme sahip bir kamu hizmeti olması nedeniyle, telekomünikasyon hizmetleri için aynı sakıncanın söz konusu olabileceği düşünülebilirse de günümüzde farklı değerlendirmelere varılmaktadır.

Yüksek Mahkemenin içtihatlarındaki temel kaygı, bazı alanları yabancı yatırımcılara tamamen kapatmak olmayıp ulusal güvenlik ve bağımsızlığın tehlikeye düşme riskidir. Yüksek Mahkemenin söz konusu kararlarında ulusal güvenliğin korunmasına ilişkin yeterli güvenceler aradığı görülmektedir.

Yüksek Mahkeme, geçmişteki kararlarında, stratejik kamu hizmetlerinin doğal veya hukuksal tekel olduğu varsayımından hareket etmektedir. Yani bu tür hizmetler ile tekel konumu arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Söz konusu kararların verildiği 1990'lı yılların başına kadar telekomünikasyon hizmetleri rekabete açılmamıştır. Bu nedenle, Yüksek Mahkeme, tekel niteliğindeki stratejik kamu hizmetlerinin yabancılar eline geçmesi halinde, Devletin doğrudan denetiminin mümkün olmayacağı gerekçesiyle ulusal güvenlik ve bağımsızlığa aykırı olacağını düşünmüştür.

406 sayılı Kanunda zaman içerisinde yapılan değişiklikler ile Yüksek Mahkemenin endişeleri giderildiği gibi, Yüksek Mahkemenin kararlarını verdiği tarihlerdeki şartlar ile bugünkü şartlar da farklılık göstermektedir. *Günümüzde Türk Telekomun tekel hakkı tamamen ortadan kalkmış, telekomünikasyon sektörü tam rekabete açılmış, mobil telefon ve internet gibi yeni hizmetler üçüncü kişilerce de sunulmaya başlanmış ve yeni nesil telekomünikasyon hizmetleri ortaya çıkmıştır.*

Tamamen rekabete açılmış ve pek çok işletmecinin faaliyet göstermekte olduğu bir sektörde, sadece bir işletmeci olan Türk Telekom hisselerinin %45'inden fazlasının hatta tamamının yabancı gerçek veya tüzel kişilerin eline geçmesi, bunların tüm telekomünikasyon hizmetlerine ilişkin olarak çoğunluğu ele geçirmesi anlamına da gelmeyecektir. Çünkü, Türk Telekom artık sadece pazarın belirli bir kısmına hâkim olacaktır.

Diğer taraftan, stratejik kamu hizmetlerinde çoğunluğun yabancıların eline geçmesi durumunda bile Devletin bu hizmetler üzerindeki denetim ve düzenleme yetkileri devam etmektedir. Günümüzde bağımsız idarî otoriteler, düzenleyici ve denetleyici kurum ve kurullar denilen özerk regülasyon kurumları ile Yüksek Mahkemenin endişeleri de giderilmiştir. *Keza, bu kuruluşlar özel-tekel de olsa, rekabete açık da olsa, o sektördeki tüm işletmecileri, kamu yararına aykırı hareket edip etmedikleri yönünden sürekli olarak denetlemekte ve faaliyetlerini düzenlemektedirler. Telekomünikasyon alanında da 4502 sayılı Kanun ile bu türden bir kurum oluşturulmuş ve faaliyete geçirilmiştir.*

Dolayısıyla, Türk Telekom hisselerinin %45'inden fazlasının hatta tamamının yabancı gerçek veya tüzel kişilerin eline geçmesinde Yüksek Mahkemenin 1990'lı yılların başında taşıdığı endişelerin günümüzde de sürdürülmesi için bir neden kalmamıştır.

Anayasanın 47nci maddesinde 1999 yılında yapılan değişiklik ile Anayasa Mahkemesinin daha önce içtihatlarında ortaya koyduğu gerekçeler maddî hukuk açısından dayanağını yitirmiştir. Söz konusu değişiklikle Anayasanın 47nci maddesinin sadece "Devletleştirme" olan başlığı "Devletleştirme ve Özelleştirme" olarak değiştirilmiş, ayrıca madde metninin içeriğinde yapılan değişiklik ile Devletin, kamu iktisadî teşebbüslerinin ve diğer kamu tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıkların özelleştirilmesine de olanak tanınmıştır. Aynı maddenin son fıkrasında ise Devlet, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzel kişilere yaptırılabileceği veya devredilebileceği hususunun kanunla belirleneceği ifade edilmiştir.

Öte yandan, ***düzenleme ile güdülen amaç, Türk Telekom hisselerinin mutlaka yabancı yatırımcılara satılması olmayıp, Türk Telekom gibi çok büyük sermayeye sahip olan bir şirketin yabancı yatırımcıların da ihaleye katılması yoluyla rekabet ortamı içerisinde gerçek***

değerinde ya da bu değerinin üzerinde özelleştirilmesinin dolayısıyla değerinin artırılmasının sağlanmasıdır.

Yabancı yatırımcılar, yönetiminde söz sahibi olamayacakları, başka bir ifade ile şirketin hisselerinin %50'sinden fazlasına sahip olamadıkları bir ihaleye iştirak etmek istememektedirler. Bunun sonucunda ihaleye katılım hem az olmakta hem de şirketin değeri düşmektedir. Bu konudaki istatistiksel çalışmalar göstermiştir ki yabancılara %51'in altında ihaleye çıkarılan kamu şirketleri, %51 ve üzerinde ihale edilenlere oranla peştemaliye parası dahi düşük olmaktadır. Örneğin, şirketin %49'unu almayı düşünen alıcı (a) lira vermeyi düşünürken bu oran, %51'e çıktığında fiyatı (a+%25) oranında artırmaktadır.

406 sayılı Kanunun ek 17 maddesinin üçüncü fıkrası gibi ***yabancı yatırımcının alacağı hisse oranını yönetimde söz sahibi olmasını önleyecek şekilde sınırlayan kanun hükümleri yabancı sermayenin ülkeye girişine engel olarak gelir kaybına neden olmaktadır. Madde ile uzun vadede yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlayacak düzenlemelere imkân verilmiştir.***

Diğer taraftan madde ile; Türk Telekomun özelleştirilmesinde öngörülen "kapalı teklif usulü" de "pazarlık usulü" olarak değiştirilmektedir. Türk Telekomun özelleştirilmesine ilişkin usul ve esaslar 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanununda düzenlenmiştir. 406 sayılı Kanunun ek 17 nci maddesinde Türk Telekomun özelleştirilmesinde uygulanacak ihale usulü "kapalı teklif" olarak belirtilmiştir. Kapalı teklif usulü, belli ve kesin kuralları olan ve bunlara kısmen dahi uyulmaması halinde, uymayan teklif sahibinin ihale dışı bırakıldığı, kapalı zarf içindeki tekliflerin tek ve nihaî teklif olduğu, bu nedenle fiyat teklifinin artırılmadığı ya da fiyat dışı unsurlar yönünden değişiklik yapılmasının mümkün olmadığı yöntemdir. Kapalı teklif usulünde ihaleye katılanlar arasında oluşturulan rekabet yoğunluğu kapalı zarf içinde tekliflerin verilmesi anındaki koşullara göre oluşmakta ve onunla sınırlı kalmaktadır.

Bu nitelikleri göz önüne alındığında özelleştirme uygulamaları bakımından kapalı teklif usulünün, örneğin, pazarlık ve açık artırma usullerine oranla daha az etkin olduğu söylenebilir. Zira özelleştirilen unsurların ekonomik değeri ihaleye katılanlar bakımından değişkenlik gösterebilmekte, diğer bir deyişle her özelleştirme konusu unsur, ihaleye katılanlar açısından ayrı bir değer ifade edebilmektedir. Bu nedenle kapalı teklif usulünde ihaleye katılanlar, kendi tekliflerinin diğer tekliflere göre hangi seviyede olduğunu, görememekte, dolayısıyla kendileri için daha farklı bir değer ve anlam ifade edebilen kuruluşa sahip olabilmek için teklifini iyileştirerek yeni bir teklif verme imkânına sahip olamamaktadır.

Kapalı teklif usulü özelleştirme uygulamaları bakımından eleştiri konusu olmuş ve rekabetin yoğunlaşmasında, gerek fiyat dışı, gerekse fiyat unsuru yönünden tekliflerin iyileştirilmesinde etkili olmadığı, hatta bunu önlediği ileri sürülmüştür.Şirket hisselerinin blok olarak satışı, söz konusu kuruluşla ilgili olarak ihaleye katılanlarla çok çeşitli konularda müzakere yapılmasını gerektirdiğinden, kapalı teklif usulü blok satış suretiyle özelleştirmeler için uygun bir yöntem olarak görülmemektedir.

Bu cümleden olarak, madde ile kapalı zarf içindeki tekliflerin tek ve nihaî olduğu kapalı teklif usulü, her türlü telekomünikasyon hizmetlerini yürütmeye ve telekomünikasyon alt yapısını işletmeye yetkili bulunan ve yaygın bir teşkilat yapısına sahip olan Türk Telekom için uygun görülmediğinden bunun yerine pazarlık usulünün uygulanması hususu hükme bağlanmıştır. '

Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararında bu "madde gerekçesi"nden hangi bölümlerin kullanıldığını merak edenler kararla karşılaştırabilirler: E:2004/68, K:2005/104.

TOPLUM

2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi

Yrd. Doç. Dr. Gülseren Adaklı*

Giriş

3 Kasım 2002 Seçimlerinde aldığı %34.29'luk oy oranıyla, yıllardır koalisyon hükümetleriyle yönetilen Türkiye'de ANAP döneminden sonraki ilk tek parti iktidarını tesis eden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Türk siyasal yaşamında özellikle "İslamcı-laik" ikiliğine yaslanan tartışmalara kattığı yeni boyutla ilginç bir deneyimi temsil ediyor[1]. 1980'li yıllardan itibaren hayata geçirilen neoliberal politikaların uygulayıcısı olmak bakımından haleflerinden ayrı düşmeyen bu partinin politikalarındaki dikkat çekici unsurlardan biri, kendisini etkin biçimde destekleyen ve mevcut medya manzarasını büyük ölçüde değiştiren bir medyanın ortaya çıkması olmuştur.

AKP'nin iktidara gelmesinde önemli bir rolü olan "İslami" sermayenin güç kazanmasının, sermaye fraksiyonları arasındaki mevcut mücadeleyi kızıştırdığı ve bu yapılanmanın, Türkiye'de statükonun temellerini oluşturan kurumlarda da köklü bir dönüşüm "projesiyle" bütünleştiği söylenebilir[2]. Yargı ve üniversite ile birlikte medya, bu kurumların başında gelmektedir…

---

* A.Ü. İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

1 Daha ziyade Refah Partisi deneyimini demokrasi ve İslam bağlamında tartışan bir çalışma için Binnaz Toprak'ın 2005 tarihli çalışmasına, siyasal İslamı küreselleşmeyle ilişkilendiren oldukça açıklayıcı bir çalışma için ise Haldun Gülalp'e (2001 ve 2002) bakılabilir.

2 Böylesi bir tesbiti son dönemde çığ gibi büyüyen bir popüler anlatı imalatından ayırmak gerekiyor. İslami yönleri tartışmasız olan AKP'nin "gizli gündemi", pek çok komplo teorisyenine verimli bir materyal sağlamıştır. Akla yatkın gözükenler ile son derece akıl dışı olanlara dek uzanan geniş bir yelpazede ABD, CIA, Yahudilik, vb. terimlerle örülen bu tür

AKP, muhaliflerinin "yandaş medya" kavramında popüler ifadesini bulan yaklaşımıyla (ör. bkz. Turgut, 29 Mayıs 2008; Evin, 10 Haziran 2008) 12 Eylül rejiminin bir uzantısı olan ANAP'ın, neoliberal düzenin "üstün" bir temsilcisi olarak kendi yöntemiyle birebir uyumlu medya yaratma arzusunu açıkça ortaya koymuştur (bkz. Adaklı, 2006: 159–163). AKP, 24 Ocak ve 12 Eylül 1980 momentlerinde simgeleşen "Türk sağının yeni hegemonya projesi" ile (Tünay, 1993), kendilerinin "muhafazakâr demokrat" olarak adlandırdıkları bir siyasal zeminde buluşmuştur. Turgut Özal gibi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da medyada doğrudan desteğin, gerekirse doğrudan sahipliğin önemini kavramış görünmektedir. Özal gibi, gerektiğinde Türk medyasının geleneksel unsurlarını karşısına almak konusunda "cesur" davranan Erdoğan'ın bu cesaretinde belirli bir medya stratejisinin izlerini görmek zor değildir. Dünyada olduğu gibi[3], Türkiye siyasetinde de özellikle haber medyasının yönlendiriciliğinin artması, Erdoğan'a bu kurumu doğrudan siyaset aracı olarak kullanmak konusunda, her seferinde birlikte kameralara samimi pozlar verdiği Berlusconi ya da Murdoch örneklerinden devşirilmiş, "çalışan" formüller sunmuştur[4].

Türkiye'de 2002 ile 2008 yılları arasında siyasetin AKP iktidarıyla birlikte girdiği "yeni" dönemde, medya endüstrisindeki sermaye yapısı bir hayli değişmiştir: Uzan Grubu tasfiye edilmiş, Türk Telekom özelleştirilmiş[5], sektörde genel olarak sahiplik yapısı değişmiş, kilit noktalardaki pek çok yönetici ve köşe yazarı yer değiştirmiştir.

---

komplo teorilerinin temel sorunu, açık seçik ama belki de kavranması ya da halkla paylaşılması daha güç gündemlere itibar etmemesidir.

3 Dünya medyasındaki sahiplik ve kontrol mücadelesi, 1980'li yıllarda ivme kazanmış; bir yandan geleneksel medya şirketleri tek başlarına dev bir sektörün parçası haline gelirken, dünyanın en büyük sanayi şirketleri de bu sektörde var olmayı stratejik bir hedefe dönüştürmüştür (örn. bkz. Adaklı, 2006). Dünyadaki medya sahipliğinin 1983-2006 yılları arasındaki değişimini gösteren bir şema için bkz. http://www.motherjones.com/news/feature/2007/03/and_then_there_were_eight.pdf

4 AKP'nin medya sahipliği konusunda "tutkulu" bir yaklaşımı olmasının yanı sıra, genel olarak "iletişim" konusunda özellikle durduğunu, geniş kapsamlı ve kontrollü bir siyasal iletişim stratejisine bağlı olarak çalıştığını belirtmek gerek. Ancak bu yazının sınırlarını, AKP Hükümetinin medya endüstrisindeki sahiplik yapısına ilişkin müdahaleleri oluşturmaktadır. AKP'nin iletişim konusundaki stratejik tavrıyla ilgili bazı veriler için örn. bkz. Kalçık, 2007: 142-157 ve 170-180.

5 En kârlı kamu kuruluşlarından biri olan (Ocak-Eylül 2005 bilançosuna göre toplam gelirleri 5.5 milyar YTL) ve 1995'ten bu yana özelleştirme girişimleri iptal kararlarıyla önlenen Türk Telekom'un %55'i, 6 milyar 550 milyar dolara Lübnanlı Hariri Ailesi'nin sahibi olduğu Oger Telecom'a satılmıştır. 14 Kasım 2005'te devir sözleşmesi imzalanmış ve nihayet 24 Aralık 2005 tarihinde Anayasa Mahkemesi, Türk Telekom'un özelleştirilmesine de olanak tanıyan 5189 sayılı yasanın bazı hükümlerinin iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemini reddetmek suretiyle operasyonun önündeki önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır.

AKP Hükümetinin işbaşına geldiği 2002 yılında Türk medya sektöründeki hâkim gruplar; Doğan, Çukurova, Uzan, Sabah, İhlâs ve Doğuş'tu. Bu bileşim, önce Uzan Grubu şirketlerine, daha sonra da Ciner'in kontrolündeki ATV-Sabah grubu şirketlerine el konulmasıyla birlikte radikal olarak değişmiştir. Esasen, ATV-Sabah iktisadi bütünlüğüne Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından 1 Nisan 2007 tarihinde el konulmasıyla birlikte AKP'nin medya sektörüne kendi rengini verme çabaları, belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmıştır. 2002 yılında Çukurova Grubuna ait şirketlere ilişkin operasyonlarla birlikte ortaya çıkan "Doğan-Antidoğan" cephesi (bkz. Sönmez, 2003) bu kez yerini "AKP medyası ve diğerleri" biçiminde özetlenen yeni bir yapıya bırakmıştır.

Bu çalışma, söz konusu yapının genel dinamiklerini, mülkiyet ve kontrol düzeyindeki değişimlerin bir envanterini çıkarmak üzere kaleme alınmıştır. Bu bağlamda AKP'nin, iktidara geldiği 2002 yılından günümüze kadar sahiplik ve kontrol ilişkileri düzeyinde nasıl bir değişim yaşandığı, bu süreçte hangi aktörlerin, ilişkilerin ve süreçlerin etkin olduğu gibi konuların zamandizinsel olarak ortaya konması amaçlanmaktadır[6].

Eleştirel ekonomi politik yaklaşımı savunanların (Garnham, 1990; Golding ve Murdock, 1973 ve 1991), medya çözümlemelerinde başlangıç noktası olarak tayin ettikleri "mülkiyet ve kontrol ilişkilerini" Türkiye özelinde kavrayabilmek için bu tür bir envanter çalışmasının gerekli olduğundan hareket edilerek, çok genel anlamda AKP ile birlikte medya manzarasında "değişen" ve "değişmeden kalanın" ne olduğu da sorgulanmaktadır. Bu bağlamda aşağıda öncelikle 2002 yılından itibaren medya sahipliğinde ve yayıncılık mevzuatında yaşanan gelişmelerin bir özetini yapmaya, daha sonra ise kamusal tartışmayı büyük ölçüde yönlendiren medyadaki söylemsel mücadeleyi genel hatlarıyla çözümlemeye çalışacağım.

Uzan Grubunun tasfiyesiyle gelen yeni aktörler

1984 yılından itibaren Uzan Ailesinin kontrolünde bulunan İmar Bankası'na 3 Temmuz 2003'te, grubun kalan bütün varlıklarına da 14 Şubat 2004'te el konulmasıyla birlikte TMSF fiilen ülkenin en büyük medya gruplarından biri haline gelmiştir. 2001'deki ekonomik krizde bile dokunulmayan İmar Bankasına el

---

6 Bu noktada okura bir uyarıda bulunmak gerekiyor. Siyasetin kaygan zemini ile şiddetli rekabetin yön verdiği Türk medya piyasasındaki sahiplik ilişkilerini "belirlemek" amacıyla yazılan her cümle, o dakika içinde bile eskiyebildiği için bu yazıda anılan olayların bu sınırlılık içinde okunması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan verilerin yaklaşık olarak 2009 başındaki gelişmelere kadar uzandığını ve yayınlandığında bazı verilerin çoktan eskimiş olabileceğini akılda tutmak gerekir.

konulması, Cem Uzan'ın genel başkanlığını yaptığı Genç Parti'nin 2002 seçiminde yakaladığı yüksek başarıyla ilişkilendirilmiştir (ör. bkz. Semerci, 5 Temmuz 2007; Tavşanoğlu, 6 Aralık 2004).

‘Amaç Uzan’ı parçalamak’

Cumhuriyet, 6 Aralık 2004

Kamuoyunda ‘hortumcu yasası’ olarak bilinen ve Bankalar Kanunu'nda değişiklik yapan 13 Aralık 2003 tarihli ve 5020 sayılı Kanunun 20'inci maddesi batık banka patronlarından tahsilâtla görevlendirilen TMSF'ye, el koyduğu 200 küsur Uzan Şirketi üzerinde geniş yetkiler tanımıştır. (bkz. Çelik ve Taş, 2004; *Sabah*, 15 Şubat 2004). Bünyesinde bulunan medya kuruluşlarına[7] yönetici atamayı da kapsayan bu yetkileri iki yıl boyunca kullanan TMSF, 21 Eylül 2005 tarihinde başlayan ihaleler yoluyla şirketleri, bir kısmı AKP'yle doğrudan ilişkili olan yeni sahiplerine devretmeye başlamıştır.

Kanada'nın en büyük medya şirketlerinden CanWest[8], Türkiyeli bir "ortak" aracılığıyla Uzan Grubu şirketlerinden Super FM ve Metro FM'i toplam 56 milyon dolar karşılığında (Sırasıyla 33.1 milyon dolar ve 23 milyon dolar) satın almıştır. 50 bin YTL sermayeli CGS'nin %25'i CanWest'e, %74.94'ü

7 15 Mart 2001 tarihinde el koyulan ve Erol Aksoy'un sahibi olduğu İktisat Bankası'yla ilişkili medya şirketleri de satılmayı bekleyen TMSF şirketleri arasına girmiştir. Bunlardan en önemlisi Türkiye'nin ilk şifreli TV kanalı unvanını taşıyan Cine5'tir.

8 CanWest MediaWorks Inc.; Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve İrlanda'da televizyon yayıncılığı, basım, radyo, kablolu yayın, reklam (*outdoor*) ve internet gibi alanlarda yatırımları bulunan uluslararası bir medya şirketidir. 2005 yılı itibarıyla gelirler toplamı 3 milyar 72 milyon 542 bin Kanada dolarıdır.
http://www.canwestglobal.com/pdf/CMI_August310405.pdf

Turkcom'a, %0.02'şer payı ise Fatih Akol, Ayşegül Bensel ve Serdar Kırmaz'a; Turkcom'un çoğunluk hissesi ise Avrasya Yatırım Holding'e aittir. Turkcom'un diğer ortakları arasında Kadri Samsunlu, Gamze Karlıdağ, Mehmet Kutman ve Mert Engin Deniz bulunmaktadır (*Milliyet*, 22 Eylül 2005). Eski başbakanlardan Mesut Yılmaz'ın kuzeni olan Mehmet Kutman'ın adı[9], elinde bulundurduğu %14,76 oranındaki TÜPRAŞ hissesini, AKP Hükümetinin yardımıyla İsrailli işadamı Sami Ofer'e satmasıyla[10] ve Galataport ihalesine Ofer'le birlikte girmesiyle de gündeme gelmiştir. Daha sonra iptal edilen Galataport'un satışı, ihalenin gizlendiğini ima eden Rahmi Koç ile Hükümet arasında sürtüşmeye yol açmıştır: "Ödeme şartlarının böyle olduğunu bilsem değil Koç Holding, Rahmi Koç olarak ben de girerdim" (*Evrensel*, 22 Eylül 2005, Aydıntaşbaş, 21 Eylül 2005).

Star Medya Grubu bünyesinde yer alan Joy FM ve Joy Türk FM'in 24 Eylül 2005 tarihinde yapılan ihalesi satışla sonuçlandırılamamış, ilk ihalede verilen 3 milyon dolarlık teklifin 4.4 milyon dolarlık muhammen bedelin altında kalması nedeniyle ertelenen Joy FM ihalesine, ikinci açık artırmada da teklif gelmemiştir. Altın Kanal TV ve Radyo'nun (Doğan Grubu) verdiği 3 milyon dolarlık teklif sonrasında ise Galata Televizyon ve Radyo Yayıncılık A.Ş. (CGS) bu bedeli artırmayınca satış gerçekleşmemiştir. 2.7 milyon dolar muhammen bedelle satışa çıkarılan Joy Türk FM'de de verilen teklifle-

---

9 Pek çok özelleştirme ihalesinde adı geçen Mehmet Kutman'ın AKP kurmaylarıyla sıkı ilişkisi üzerine bkz. Övür, 2005b ve 2005c.

10 12 Eylül 2005 tarihinde blok satış yöntemiyle gerçekleştirilen ihalede TÜPRAŞ Koç-Shell Ortak Girişim Grubuna verilmiş, 2 Şubat 2006'da Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, ihale komisyonu kararının yürütmesini durdurmuş, ancak fiilen Koç'un kontrolünden çıkmamıştır. TÜPRAŞ'ın en büyük iştiraklerinden biri olan ve Türkiye'nin ham petrol taşımacılığının %90'ını gerçekleştiren DİTAŞ'ın (Deniz İşletmeciliği ve Tankerciliği A.Ş.) %20'si Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na aittir.

http://www.tskgv.org.tr/tr/ditas/index.html (Erişim tarihi: 15 Kasım 2008). TÜPRAŞ'ın 2004-2008 yılları arasındaki özelleştirme macerasıyla ilgili ayrıntılar için bkz. Çiçek ve Bal, 2006; *Akşam*, 13 Eylül 2005, http://www.oib.gov.tr/portfoy/tupras/tupras_index.htm (Erişim tarihi: 15 Kasım 2008). "2006'da Türk savunma sanayinde ihracat lideri" olarak tanıtılan (Hatipoğlu, 1 Nisan 2007) Otokar'ın yüklenicisi olduğu 500 milyon dolarlık "ilk milli tank" (Altay) projesinde de (bkz. Bağdiken vd., 29 Temmuz 2008) orduyla işbirliği içinde çalışan Koç Grubunun öteden beri Doğan Grubuyla da organik ilişkileri olduğu ileri sürülmektedir. Bu ilişkiler, Türk siyasetinde "İslamcı-laik" çatışmasının ekonomi politiği için önemli bir veri olarak düşünülmelidir. Koç Grubunda simgeleşen Türkiye'nin büyük sermaye sınıfı ve onunla belli bir "dayanışma" halinde olan Türkiye'nin en büyük medya grubu ile Genelkurmay arasındaki ekonomik bağlantıların, siyasal yapıda karşılığını bulmaması imkânsızdır. Ancak ilişkilerin doğasını kavramak kadar, bu ilişkilerin somut düzlemde nasıl gerçekleştiğini ortaya koyabilmek, medya-siyaset ilişkilerine dair sığ/araçsalcı/komplocu değerlendirmelere de set çekebilecektir. Zira salt ekonomik bağlantılara dayanarak yapılacak değerlendirmeler, siyasetin ve ideolojinin göreli özerkliğini yabana atmak anlamına gelecek ve bunların hâkim olduğu olayları açıklamak konusunda yetersiz kalacaktır.

rin bu bedelin altında kalması nedeniyle ihale sonuçlandırılamamıştır. Doğa Yayıncılık Sanayi ve Tic. A.Ş. (Doğan Grubu) ile Haliç Televizyon ve Radyo Yayıncılık A.Ş.'nin (CGS) katıldığı ihalede en yüksek teklifi 1 milyon 520 bin dolarla Doğan Grubu vermiş, ikinci açık artırmada ise yeni teklif gelmeyince ihale tamamlanamamıştır (*ntvmsnbc*, 24 Eylül 2005).

Nihayet Joy FM ve Joy Türk FM 24 Ocak 2006 tarihinde yinelenen ihale sonucunda toplam 5 milyon dolar karşılığında Canwest'e, 6 Ekim 2005'te yapılan ilk ihalede teklif alamayan *Star* gazetesi ise 25 Ocak 2006 tarihinde, 19.5 milyon dolarlık muhammen bedelin bir hayli altında kalan bir fiyatla (5 milyon 150 bin dolar) *Zaman* gazetesinin kurucularından Alaaddin Kaya'yla ortaklık kuran KKTC'li işadamı Ali Özmen Safa'ya satılmıştır. Gazeteyi Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana'daki matbaaları, internet sitesi ve isim hakkıyla birlikte satışa çıkaran TMSF, eleştiriler üzerine Safa'dan teklif ettiği fiyatta artış yapmasını istemiştir. Safa, ihaleyi kazanmış olmasına rağmen kayıtsız kalmamış ve teklifini 3 milyon dolar artırmıştır. Böylece 8 milyon 150 bin dolara satılmış olan gazetenin başına, 2000 yılına kadar *Zaman* gazetesinin imtiyaz sahibi olan Alaaddin Kaya getirilmiştir. Ali Özmen Safa, 582122 Sicil numaralı şirketin yönetim kurulu başkanlığını 5 Haziran 2008 tarihli genel kurulda Ethem Sancak'a devretmiştir (18 Haziran 2008 tarihli, 7086 sayılı *Ticaret Sicili Gazetesi*)[11].

TMSF'nin 26 Eylül tarihinde Star Medya Grubu şirketlerinden Star TV için düzenlediği ihalede, Doğan Grubu şirketlerinden Işıl Televizyon Yayıncılık Ticaret A.Ş, 155 milyon dolarlık muhammen bedelin yaklaşık iki katına ulaşan 306,5 milyon dolarla en yüksek teklifi vermiştir. Kanal D ve CNN Türk'ten sonra, yasada açıkça men edilmiş olmasına karşın (bkz. 3954 Sayılı Yasa, madde 29) 3. ulusal kanal bu grubun bünyesine katılmıştır.

TMSF'nin 30 Eylül 2005 tarihinde gerçekleştirdiği Kral TV ihalesinde ise Çukurova Grubu şirketlerinden AKS Uluslararası Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş, 45 milyon 100 bin dolar teklif vermiş, ancak TMSF, diğer başvuru sahiplerinin (Doğan ve CanWest) katılmadığı ihalede rekabetin oluşmadığı gerekçesiyle satışa onay vermemiştir. Kral TV daha sonra Doğuş Grubu tarafından satın alınmıştır.[12]

Uzan Grubu tarafından kurulmuş olan Türkiye'nin ikinci GSM operatörü Telsim, 13 Aralık 2005 tarihinde altı yabancı şirketin yarıştığı ihale ile 4 milyar 550 milyon dolar artı 405 milyon dolar KDV karşılığında dünyanın

---

11 Safa'nın, AKP'nin en önemli destekçilerinden işadamı Remzi Gür'le ilişkisi olduğu yönündeki iddialar üzerine ihalenin yenilenerek gazetenin başka bir gruba daha iyi fiyatla satılması gündeme gelmiş ama böylesi bir satış gerçekleşmemiştir.

12 18 Haziran 2008 tarihinde gerçekleştirilen ihalede Kral TV ile Kral FM Ticari ve İktisadi Bütünlüğüne, Doğuş Yayın Grubuna bağlı A Yapım Radyo ve Televizyon Yayıncılığı A.Ş. 95 milyon dolar teklif vermiş, kanalın satış işlemleri ise 2008 Ekim'inde tamamlanmıştır.

en büyük telekomünikasyon operatörlerinden biri olan İngiliz Vodafone'a satılmıştır (*Milliyet*, 14 Aralık 2005; *Cumhuriyet*, 2 Haziran 2006).[13]

TMSF, Uzan Grubuna ait olan *Ses* ve *Hayat* dergilerinin marka ve yayın hakkı ile Hayat Yayınları Arşivi'ni de (Neşriyat A.Ş. ve Birikim Gazetecilik Matbaacılık'a ait menkuller) 27 Aralık 2005 tarihinde satışa sunulmuştur. Yapılan ihale ile *Ses* Dergisi'ni 37 bin dolar bedel karşılığında, Doğan Grubunun iştiraklerinden biri olan Hürmedya (Hür Medya İlancılık ve Reklamcılık Ticaret A.Ş.); *Hayat* Dergisi ve *Hayat Resimli Roman*'ı ise 110 bin dolarla Akademi Grubu'nun sahibi Mehmet Karasu almıştır[14] (*Hürriyet*, 28 Aralık 2005) .

Uzan Grubu'ndan haczedilen altı adet televizyon ve üç radyoya ilişkin uydu ve kablolu yayın lisansı[15] da 3 Ocak 2006 tarihinde toplam 1 milyon 576 bin 400 YTL muhammen bedelle satışa çıkarılmıştır. Doğan Grubu bunlardan Sineklasik ve Yeşilçam TV'nin uydu, kablolu yayın lisansı ve markaları için 230 biner YTL, Dizi ve Metro TV'nin uydu ve kablolu yayın lisansı için ise 226 biner YTL teklif vererek bu varlıkları satın almıştır.

Telsim'in satışından elde edilen 4 milyar 550 milyon dolarla birlikte Uzan Grubu'na ait varlıkların satışından elde edilen gelir, yaklaşık olarak 6 milyarın üzerindedir. Ancak Telsim'den kaynaklanan gelirin 910 milyon doları, borçlarına mahsuben Motorola'ya ödenecektir. Olayın çarpıcı yanı, Uzan Grubu varlıklarının satışından elde edilen gelirin sadece 1/6'sının kamuya aktarılmasıdır (bkz. *Hürriyet*, 14 Aralık 2005)[16]. Aşağıdaki Tablo, Ocak 2006 itibarıyla Uzan Grubuna ait medya şirketlerinden elde edilen gelirleri ve satın alan kuruluşları göstermektedir.

---

13 Son dönemde özellikle iletişim ve medya sektörüne yabancı sermaye yoğun bir ilgi göstermiş, 2005 yılında gerçekleşen 10 milyar dolarlık girişin büyük kısmı; Türk Telekom'un özelleştirilmesi, Turkcell'in Rus Alfa grubu ile yaptığı anlaşma, Garanti Bankası'nın %25.5'inin General Electric Consumer Finance'e satılması, TMSF'ye geçen medya şirketlerinin ihaleleri gibi büyük ölçekli operasyonlardan kaynaklanmıştır (bkz. *Milliyet*, 9 Ocak 2006). 2005 yılında kamu varlıklarının hiçbir kurala bağlı olmaksızın yabancılara satışını eleştiren Güngör Uras'ın, istatistiklere dayalı 2005 değerlendirmesi için bkz. *Milliyet*, 2 Ocak 2006.

14 2008 Ağustos'unda Karasu'nun adı, AKP Genel Başkan Yardımcısı Şaban Dişli'yle ilgili yolsuzluk iddiaları sırasında yoğun olarak geçti. CHP Grup Başkan Vekili Kemal Kılıçdaroğlu 11 Ağustos 2008 tarihinde yaptığı açıklamada Şaban Dişli'nin 31 Ağustos 2006 tarihinde Akademi Ofset A.Ş. adına Mehmet Karasu ile bir protokol imzalayarak rüşvet aldığını iddia etti. Buna göre Dişli, Silivri Belediyesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinde "imar değişikliği ve banka kredisi" karşılığında 1 milyon dolar alarak iş takipçiliği yapmıştı. Yine iddiaya göre Dişli'nin ortağı olduğu şirketin aldığı arazi, imar değişikliği sonrasında Tesco Kipa'ya 8.6 milyon dolara satılmış, söz konusu protokole, Dişli'ye de 1 milyon dolar ödenmesi maddesi konmuştur (*Hürriyet*, 12 Ağustos 2008).

15 Yayında olan Sineklasik TV, Yeşilçam TV, Dizi TV, Metro + TV ile yayında olmayan Futgol TV, Sineklasik 1 TV, Radyo Blue, Radyo King ile Radyo Gold (*Milliyet*, 11 Aralık 2005).

16 2005 yılında Uzan Grubu varlıklarının satışıyla birlikte özelleştirme ve özel sektör satışı olarak toplam 34 milyar dolar değerinde birleşme ve satın alma gerçekleşmiş, varlıkların yarıdan fazlası yabancı şirketlere geçmiştir (Tekeoğlu, 2005).

Tablo 1: El değiştiren Uzan Grubuna ait medya şirketleri (Ocak 2006)		
Medya Şirketleri	**Değer**	**Satın alan**
Metro FM	22.850.000 dolar	Canwest
Radyo Alaturka	190.000 dolar	Ares Radyo ve TV
Rock FM	350.000 dolar	Karma Radyo ve TV
Süper FM	33.100.000 dlar	Canwest
Telsim	4.550.000.000 dolar	Vodafone
Star TV	306.500.000 dolar	Doğan Grubu
Ses Dergisi	37.000 dolar	Doğan Grubu
Sineklasik+Yeşilçam TV (uydu, kablo yay.lisans ve markaları)	230.000'er YTL	Doğan Grubu
Dizi+Metro TV (uydu ve kablolu yayın lisansı)	226.000'er YTL	Doğan Grubu
Hayat Dergisi ve Hayat Resimli Roman	110.000 dolar	Akademi Medya (M. Karasu)
Joy FM ve Joy Türk FM	5.000.000 dolar	CanWest
Star Gazetesi	5.150.000 dolar	Ali Özmen Safa
Sanatçı Sözleşmeleri[17]	60.000 dolar	Pera Müzik
Genel Toplam	4.924.021.000 dolar[18]	

TMSF'ye devredilen Uzan Grubuna ait medya şirketlerinin el değiştirmesinin yanı sıra, 2003 yılı itibarı ile Türk medya sektöründe hakim olan Doğan, Çukurova ve Ciner gruplarının mülkiyet yapılarında da kimi köklü değişiklikler olmuştur.

Doğan Grubu

1979 yılında *Milliyet*'in satın alınmasıyla başlayan medya serüveninde Türk medyasının en büyüğü olarak sivrilen Doğan Grubu, son dönemde de bu büyümeyi yatay, çapraz ve dikey boyutlarda sürdürmüştür. Doğan Holding, Ekim 2008 tarihli yatırımcı sunumundaki verilere göre en büyük reklam gelirini televizyon sektöründen elde etmekte (toplam reklam gelirlerinin %51,9'u), bu sektörü %29,1'le gazeteler izlemektedir (Doğan Holding, 2008: 38). Grup, toplam reklâm geliri pastasından (gazete, dergi, tv) aldığı %43'lük payla piyasadaki liderliğini sürdürmektedir. Bu tabloda ilginç olan, %34'lük gazete tirajına karşılık reklâm pastasından %62, %23'lük izlenme payına

17 Uzan Grubu şirketlerinden Erol Köse Prodüksiyon Yapım Ticaret A.Ş.'nin yönetimi ve denetiminin TMSF'ye devrolması ile birlikte şarkıcı ve dansçı Nezihe Kalkan (Nez) ile şarkıcı Burcu Şahber Güneş'in (Burcu Güneş) sözleşmeleri 27 Ocak 2006'da, toplam 60 bin dolara Pera Müzik'e satılmıştır.

18 Sineklasik ve Yeşilçam TV'nin değeri 340.000 $, Dizi ve Metro TV'nin ise 334.000 $ olarak hesaplanmıştır. (1 dolar=1,35 YTL).

(*share)* mukabil ise %41 oranında pay almasıdır.[19] Dergi piyasası için de durum pek farklı değildir. Doğan Medya Grubu bünyesinde çıkarılan dergilerin toplam tirajı %37 iken, bu piyasadaki reklâm pastasından aldığı pay, %44'tür (Doğan Holding, 2008: 40).

Ancak bütün bu rakamlar, Doğan Holding'in toplam kârının görece küçük bir dilimini göstermektedir. Holding asıl kârı enerji sektöründen, yani POAŞ'tan elde etmektedir.[20]

Nitekim Doğan Grubunun AKP Hükümetiyle yaşadığı gelgitlerde POAŞ özel bir yer tutmaktadır. 2002 seçimleri öncesinde AKP'ye karşı temkinli yayın politikaları izleyen Grup (özellikle grubu en fazla temsil ettiği söylenebilecek olan *Hürriyet*), seçimde beklenmedik bir başarı kazanınca AKP ile farklı bir işbirliği zemini arayışına girmiş, ama bu ikilinin ilişkisi, Türkiye politikasının gelgitlerine paralel olarak sürekli bir gerilimi yansıtmıştır.

2003 sonlarına doğru, Doğan Grubunun sektördeki ağırlığının yeni bir göstergesi ve yeni bir medya savaşı başlatan gelişme, vadesi 2005 yılının Ağustos ayında sona erecek olan 271,2 trilyon liralık POAŞ borcunun AKP Hükümetince "yeniden yapılandırılması", 2007 yılına kadar "ötelenmesi" olmuştur (örn. bkz. *Akşam*, 13 Ekim 2003; 3 Mart 2004). Petrol-İş Sendikası tarafından açılan davaya bakan Ankara 10. İdare Mahkemesi, 28 Ocak 2004 tarihli kararıyla POAŞ alacaklarının ertelenmesine ilişkin 2003/50 sayılı ÖYK kararlarının yürütmesini durdurmuştur (http://www.petrol-is.org.tr). 9 Ağustos 2005 tarihinde POAŞ'tan yapılan açıklamada ise toplam 83 milyon 865,3 bin YTL'nin ÖİB hesabına yatırıldığı ve bir borç ilişkisinin kalmadığı bildirilmiştir (*Milliyet*, 10 Ağustos 2005).

2 Eylül 2005 tarihinde İş Bankası'na ait %44,06'lık POAŞ hissesini satın alarak şirketin tamamına sahip olan Doğan Grubu, özelleştirme ihalesinden İstanbul Hilton Otelini, TMSF ihalesi ile de Star TV'yi satın aldı. TMSF'nin elindeki Star TV'yi alarak medya sektöründe yatay ve dikey olarak bütünleşmeyi sürdüren Doğan grubu, 2005 yazında Dışbank'ı Belçika-Hollanda ortaklığı olan Fortis'e satarak bankacılıktan çekilmiştir.[21]

Doğan Medya Grubu, medyada ulusal düzeyde yarattığı üstünlüğünü uluslararası piyasalarda da sürdürmeye devam etmektedir. Nitekim Aydın

---

19 Türk medya sektöründe reklâm harcamalarına ilişkin en son verileri ortaya koyarak değişimi değerlendiren bir çalışma için bkz. Sönmez, 2008.

20 Doğan Holding bünyesindeki ana segmentlerin 2008'in ilk çeyreğindeki gelir payları şöyledir: %73 Enerji (7.172 milyon YTL), %25 Medya (2.632 milyon YTL), %2 Diğer (505 milyon YTL) (Doğan Holding, 2008: 10 ve 13).

21 "Dışbank'ı 'medyayla iyi yol arkadaşı' olamadı diye sattım" şeklinde beyanda bulunan Aydın Doğan (*Hürriyet*, 4 Temmuz 2005) bu arkadaşlığı, Türk bankacılık sisteminde art arda yaşanan depremlere karşı ve yeni bankacılık sisteminin isterlerine uymak üzere bozmuştur.

Doğan, büyük sermayenin neoliberal dönemdeki vizyonunu özetleyen bir demeç vererek, medya alanında "dışarıya" açılmak gibi temel bir stratejiye sahip bulunduklarını, Türkiye'deki gazete piyasasında "büyüyecek yer" kalmadığını ve Avrupa, Asya, Orta Asya, Kafkaslarda gerçekleştirdikleri Türkçe yayıncılığı bu bölgelerin kendi dillerinde de sürdürmek istediklerini belirtmiştir (*Turkishtime*, Kasım 2005).

Son dönemde grubun yabancı sermaye ile alış-veriş girişimlerinden biri, akamete uğrayan Doğan TV'nin[22] Deutsche Bank'a satılması işlemi olmuştur. 1 Haziran 2005'te Doğan Medya Grubuna bağlı Doğan TV'nin %19.99'luk bölümünün 150 milyon dolar karşılığında Deutsche Bank'a satıldığı borsaya bildirilmiştir. Ancak Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Doğan Grubunun itirazlarına rağmen[23], "3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun"un[24] 29. maddesinin (a) ve (ı) bentlerinde[25] kısıtlamalar bulunduğunu belirterek satışa onay vermemiştir. Doğan Grubu ise İMKB'ye gönderdiği 30 Haziran 2005 tarihli açıklamasında[26] satış işleminin karşılıklı mutabakatla iptal edildiğini –satış bedelinin de iade edildiğini- ve yürütmenin durdurulması istemiyle dava açacağını bildirmiştir (*Hürriyet*, 1 Temmuz 2005)[27]. Bu olayın akabinde Doğan TV'nin %25'lik hissesi, dünyanın en çok okunan gazeteleri arasında 8., Avrupa'da

---

22 Yasal olarak Doğan TV hisselerinin %74,51'ine sahip olan Doğan Grubu'nun görsel medya alanında ulusal yayın yapan Kanal D, TNT (Mart 2008'de Eko TV bünyesine katılarak faaliyete başlamıştır), Star TV, CNN Türk ile kablo tv üzerinden yayın yapan Dream TV, Fenerbahçe TV ve Beşiktaş TV bulunmaktadır. RTÜK Yasasına göre Doğan TV bünyesinde ulusal televizyon yayıncılığı alanında faaliyet gösteren şirketler ise şunlardır: 1) DTV Haber ve Görsel Yayıncılık A.Ş. (Kanal D), 2) Işıl Televizyon Yayıncılık A.Ş. (Star) ve 3) Eko TV Televizyon ve Yayıncılık A.Ş. (CNN Türk, Mart 2008'e kadar yayınlarını Eko TV tüzel kişiliği altında yapmıştır.) (*Rekabet Kurumu*, 17 Temmuz 2008 tarih ve 08-45/638-242 sayılı karar: 3 ve 7)

23 Doğan Grubu'nun itirazı, Doğan TV'nin "3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınlar Hakkında Kanun ve ilgili mevzuat kapsamında faaliyet gösteren bir yayıncı kuruluş" olmadığı, dolayısıyla RTÜK'ün operasyon alanında olmadığı fikrine dayanmaktaydı. (bkz. *Radikal*, 9 Haziran 2005)

24 Yazının bundan sonraki kısımlarında "RTÜK Yasası" olarak geçecektir.

25 İlgili bentler şöyledir: a) Siyasî partiler, dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları, kooperatifler, vakıflar, mahallî idareler ile bunlar tarafından kurulan veya bunların ortak oldukları şirketler, iş ortakları, birlikler ile üretim, yatırım, ihracat, ithalat, pazarlama ve finans kurum ve kuruluşlarına radyo ve televizyon yayın izni verilmez; bu kuruluşlar radyo ve televizyon yayın izni almış şirketlere ortak olamazlar. ı) Bir özel radyo ve televizyon yayın kuruluşunda ortak olan gerçek veya tüzel yabancı kişi bir başka radyo ve televizyon kuruluşuna ortak olamaz. (www.rtuk.gov.tr)

26 Şirketlerin İMKB'ye gönderdiği ve haklarında çıkan haberlerin asılsızlığını bildiren açıklamaların sıklığıyla ilgili olarak yapılacak bir çalışma belki de, Türkiye'de haber medyasının davranış kalıplarıyla ilgili anlamlı bir veri oluşturabilir…

27 Bu arada Doğan Grubu, "Gayrimenkul Geliştirme ve Pazarlama Hizmetleri Ticaret A.Ş." üzerinden Deutsche Bank'la başka bir sektörde, konut finansmanında ortaklık ilişkisi kurmuş (İMKB Şirket Haberleri, *dyhol*: 20 Ekim 2006), Rekabet Kurumu işleme Şubat 2007'de izin vermiştir. (İMKB Şirket Haberleri, *dyhol*: 13 Şubat 2007).

ise 1. sırada yer alan *Bild*'i de bünyesinde barındıran Axel Springer'e 375 milyon Euro karşılığında satılmıştır[28]. Kasım 2006'da yapılan bu satış sırasında Axel Springer ve Doğan Grubu, televizyon yayıncılığı alanında "gelişmekte olan ülkelere yatırım" konusunda anlaşmıştır (*Radikal*, 17 Kasım 2006). "Gelişmekte olan" ülkelerden biri, Romanya olacaktır. Bu anlaşmanın hemen ardından Romanya'da basılı yayıncılık alanında yatırımları bulunan, İsviçre merkezli Ringier Grup'la temasa geçen Doğan Grubu, Axel Springer'in de desteğiyle Şubat 2007'de Romanya Kanal D'yi kurmuş, Ağustos'ta da Ringier Grup'un %25'ini satın almıştır. 26 Mart 2007'de ise Axel Springer'in CEO'su Mathias Döpfner, Doğan Yayın Holding A.Ş.'nin yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir. Öte yandan, Doğan Grubu, Kasım 2006'da Almanya bağlantılı bir başka girişimi Almanya'nın en büyük özel televizyon şirketi ProSiebenSat. 1 Media AG'ye ait German Media Partners'ın (GMP) satış ihalesine de katılmaktır. Ancak grup, ihaleyi Axel Springer'in ardından, ikinci sırada tamamlamıştır.

Grubun medyadaki önemli dışa açılma girişimlerinden biri de, Nisan 2007'de, Rusya ve Doğu Avrupa reklâm piyasasında hâkim olan Trader Media East'in de %67,3'ünü satın almasıdır. Böylece Doğan'ın yerel yatırımlarına göre uluslararası yatırımlarının oranı, 2008'de %17'ye çıkmıştır. Doğan Grubunun, medya sektöründe 12 farklı ülkede 10 çokuluslu şirketle ortaklığı bulunmaktadır (Doğan Holding, 2008: 7).

Doğan Grubunun Stratejik Ortaklıkları (Doğan Holding, 2008: 7)

---

28 Bu konuda Doğan Yayın Holding'ten borsaya yapılan açıklama şöyledir: "Sermayesine %99,51 oranında iştirak ettiğimiz ve bağlı ortaklığımız konumunda bulunan Doğan TV Radyo Yayın Yapım ve Haber Ajansı A.Ş. (Doğan TV)'de sahibi olduğumuz ve Doğan TV sermayesinin %25'ini temsil eden beheri 1 YTL nominal değerde 90.854.185 adet hissenin toplam 375.000.000 Euro karşılığında Almanya'nın önde gelen medya grubu Axel Springer AG'nin %100 iştiraki olan Dreiundvierzigste Media Vermögengsverwaltungsgesellschaft mbH (DMV)'ye nakden ve peşinen satışı konusunda anlaşmaya varılmıştır." (İMKB Şirket Haberleri, *dyhol*, 16 Kasım 2006).

2007 yılına kadar basın piyasasında 7 gazete ile varlık gösteren Doğan Grubu, bu yılın sonunda *Vatan* Gazetesini de bünyesine katarak[29] pazar payını yükseltmiştir. *Vatan*'ın satışına Rekabet Kurumu (RK) "şartlı" onay vermiştir. Şarta göre, izin verilmesini izleyen iki yıl içinde Doğan Grubu Vatan gazetesini tüm borç ve yükümlülüklerinden arındırarak başka bir şirkete devredecek, gazetenin kurucularından Zafer Mutlu da Vatan Dergi Grubu A.Ş.'deki ya da devredilen şirketlerdeki yöneticilik görevini sona erdirecektir (*RK*, 10 Mart 2008 tarih, 08-23/237-75 sayılı karar). Sermayeye dair en önemli bilgilerin sır olduğu Türkiye'de medya sermayesinin de alım-satım işlemlerinin gerçek niteliğini kavrayabilmek oldukça güçtür. Gerçekleri kamuya duyurmak gibi bir işlev yüklenmiş olan medya, hem piyasada pay elde etme hem de politik arenada sürdürülebilirlik sorununu halletme adına birbirinin günahlarına da ortak olabilmektedir. Bir anda patlak veren medyalar arası kavga, karşılıklı tehdit, şantaj, ya da uzlaşma sayesinde aniden nihayete ermekte, son derece ciddi iddiaların arkası gelmemektedir. Bu bağlamda *Vatan* gazetesinin satın alma işlemi de istisna değildir. Eski *Vatan* yazarlarından ve Türk medyasıyla ilgili en ilginç değerlendirmelerde imzası bulunan Yavuz Semerci'nin, satışın arka planına dair değerlendirmeleri şöyledir:

> "Aydın Doğan… Vatan'ı satmak için dünyanın dört bir yanında kapı kapı dolaşan Alman Deutsche Bank'ı ikna etti. 1) Önce 300 milyon dolar piyasa değeri olan Doğan Gazetecilik şirketinin (400 milyon dolar değer üzerinden) %22'sini (sermaye payının 5.3 katına) 88 milyon dolara Deutsche Bank'a sattı. 2) Şirkete giren taze kaynağın sadece 18 milyon doları ile Vatan'ı satın aldı. 3) Doğan Gazetecilik kasasında kalacak 60 milyon doların önemli bölümüyle de Vatan'ın şirketlerine (veya kendisine) olan borçlarını tahsil edecek. 4) Doğan açısından operasyonun güzelliğini düşünün. Halka açık şirketinizin %22'sini yabancıya hem de borsa değerinin çok üzerinde bir fiyatla satıyorsunuz. Elde edilen gelirle Vatan'ı satın alıyorsunuz. Satın aldığınız şirketin size ve diğer şirketlerinize olan borcunu da tahsil ediyorsunuz. Buna finansal mühendislik denmez de ne denir?" (Semerci, 28 Temmuz 2007)[30]

---

[29] Doğan Grubu 17 Temmuz 2007 tarihli açıklamasında *Vatan* gazetesinin Doğan Gazetecilik A.Ş tarafından devralınmasıyla ilgili olarak görüşmelere başladıklarını, 18 Temmuz'da Doğan Gazetecilik A.Ş hisselerinin Deutsche Bank'a devredilmesi ile Bağımsız Gazeteciler Yayıncılık A.Ş hisselerinin (*Vatan*) devralınması işlemlerinin eş zamanlı yürütüleceğini borsaya bildirmiştir (İMKB Şirket Haberleri, dgzte: 18 Temmuz 2007; *Milliyet*, 28 Temmuz 2007). 7 Nisan 2008 itibarıyla Doğan Gazetecilik A.Ş.'nin %69,77'si hâkim ortak Doğan Yayın Holding A.Ş.'ye; %22'si ise Deutsche Bank AG'ye aittir (İMKB Şirket Haberleri, dgzte: 7 Nisan 2008).

[30] Semerci aynı yazısında sadece *Vatan* için değil, Dışbank'ın ve POAŞ'ın alınmasında da benzer yöntemlerin kullanıldığını iddia etmektedir.

Medya piyasasında yatay, çapraz ve dikey olarak genişlemesini sürdüren Doğan Grubunun, 2007 yılına kadar dijital platform piyasasında aktif faaliyeti bulunmuyordu. Bu piyasa tamamen 1999 yılında kurulan Digiturk'le dijital platform sektöründe fiili tekel durumu yaratmış olan Çukurova Grubunun denetimindeydi. Doğan Grubu Digiturk'un bu konumunu, Şubat 2007'de başlattığı D-Smart'la[31] sarsmaya çalışmaktadır. Yapılan işbirliği anlaşması yoluyla Rupert Murdoch'ın sahibi olduğu News Corporation'ın iştiraki NDS Group, D-Smart'a teknolojik destek sağlamaktadır.

Bu süre zarfında Doğan Grubunun yabancı ortaklı yatırımlarından CNN Türk'ün karasal yayını Mart 2008 tarihinden itibaren sona erdirilerek yayın hakkı Time-Warner'a ait TNT'ye tahsis edilmiş, CNN Türk ise yayınına sadece uydudan devam etmeye başlamıştır. İzlenme oranı zaten düşük seyreden CNN Türk'ün[32] bu durumu ise, Anadolu İletişim Hizmetleri A.Ş.'den satın alınan TV5'in karasal yayın hakkının 12 milyon dolara satın alınmasıyla iyileştirilmeye çalışılmıştır. Rekabet Kurumu, Erbakan liderliğindeki Milli Görüşçülerin kontrolünde olan ve ciddi mali sorunlar yaşayan TV5'in ulusal karasal yayın izninin, Doğan TV Holding bünyesinde bulunan Lapis Televizyon ve Radyo Yayıncılık A.Ş. tarafından devralınması işlemine koşullu olarak onay vermiştir.

Doğan Grubu ile AKP arasındaki ilişki, son dönemde "Deniz Feneri" tartışmasıyla önemli ölçüde negatife dönmüştür. Özellikle Doğan Grubuna bağlı *Hürriyet* gazetesinin sürmanşet haberleriyle başlayan "Deniz Feneri" tartışması (2 Eylül 2008), Başbakan'ın, grupla ilgili bazı gizli bilgileri açıklayacağı şeklindeki tehditleriyle boyut kazanmıştır (*Hürriyet*, 7 Eylül 2008). Başta *Hürriyet* olmak üzere, Doğan Grubuna bağlı yayın organları AKP karşıtı bir kampanya yürütmüş, görece soğukkanlı bir haber anlayışını yansıtan *Radikal* gazetesi bile 9 Eylül tarihli başsayfasından AKP'yi açıkça "şantajcı" ilan etmiştir.

31 Alp Görsel İletişim Hizmetleri A.Ş.

32 Bu devir neticesinde, CNN Türk'ün önceki yıllarda ortalama %1 olan izlenme oranı %0,4'e düşmüştür. (*Rekabet Kurumu*, 17 Temmuz 2008 tarih ve 08-45/638-242 sayılı karar: 10)

Erdoğan 2006'da da 'Açıklarım bak' diyordu

Üç yıldır aynı şantaj

Ne zaman AKP'li bir siyasetçi ve belediye suçlansa veya Albayraklar ve Kanal 7 gibi AKP'ye yakın isimlere dair iddialar çıksa Erdoğan şantaj yoluna başvuruyor

22 Haziran 2006 — Radikal — Ali Dibo'nun babası İstanbul'da görüldü

23 Haziran 2006 — Radikal — Ali Dibo denk gelmiş!

27 Haziran 2006 — Radikal — Ha Ali Dibo ha Dibo Ali

28 Haziran 2006 — Radikal — Ali Dibo'nun soyağacı

2 Temmuz 2006 — Radikal — Açıkla da öğrenelim!

Radikal, 9 Eylül 2008, Manşet

Habere konu olan olay, Almanya'nın Frankfurt Eyalet Mahkemesi'nde, Milli Görüşçüler tarafından kurulan Deniz Feneri derneğinin 3 yöneticisi hakkında açılan dolandırıcılık davasıydı. Türkiye'de de adaşı bulunan Deniz Feneri adlı yardım kuruluşu, Almanya'da (ve başka pek çok ülkede) muhtaç kişilere yardım amacıyla topladığı paraları (2002 ile 2007 arasında 41 milyon Euro) Türkiye'ye götürerek "amaç dışı" kullanmıştı. Tartışma, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Deniz Feneri iddianamesinin, Başbakan Erdoğan'a da elden para verildiği yönünde bir ifadeyi içerdiğini söylemesi ve Baykal'ın bu sözlerinin *Hürriyet* ve *Milliyet*'te yayımlanmasıyla başlamıştır. Doğan Grubu yayınlarına Çukurova Grubuna bağlı yayın organları da katılmıştır (ör. bkz. Erdinç, 6 Eylül 2008).

Alman savcı Deniz Feneri dosyasına Erdoğan'ı koydu

Almanya'daki Deniz Feneri davasında savcı, Erdoğan'ın adını da dosyaya soktu, 'Türk hükümeti baskı yapıyor' dedi. Baykal sordu: Parayı aldın mı?

Zahid Akman'ın RTÜK Başkanlığı düşebilir

Radikal, 6 Eylül 2008, Başsayfa Haberi

İlk anda bu duruma karşı kayıtsız kalan Erdoğan, daha sonra Aydın Doğan'ın bu haberleri "Hilton arazisinde plan tadilatı izni, Ceyhan'da rafineri projesi ve CNN Türk'ün karasal yayın talebi" gibi ticari taleplerine Hü-

kümetten olumlu yanıt alamadığı için yaptırdığını iddia etmiştir (*Yeni Şafak*, 7 Eylül 2008; *Zaman*, 7 Eylül 2008; Özcan, 15 Eylül 2008).

HİLTON ÇAMURU

Başbakan Erdoğan, Doğan Grubu'nun Deniz Feneri 'çamur'una sert cevap verdi: Aydın Doğan, Hilton'da istediğini yapmadığımız için çıldırdı, saldırıyor

AHLAKİ DEĞERDEN NASİBİNİ ALMAMIŞ

Kirli kampanya çıkar amaçlı

Yeni Şafak, 7 Eylül 2008, Sürmanşet

BAŞBAKAN'A CEVABIM

Bir Başbakan'ın, elindeki bütün devlet imkânları ile bir medya grubunu yok etmeye çalışmasının demokrasilerde yeri yoktur.

Deniz Feneri'nde hata yapanlar cezasını çeksin

Can sıkan yenilgi

Şehirde 6 metre dalga

Hürriyet, 13 Eylül 2008, Manşet

Başbakan ve Doğan Grubu "güzel günlerinde"...
Hürriyet, 11 Aralık 2003, Kanal D'nin 10. yılı kutlaması (Akkaya ve Aydın, 2003)

BAŞBAKAN: BİZİM DE HATAMIZ OLDU

ÖZEL OFİSTE İKİ SAAT

İÇ BARIŞI KURMALIYIZ

Başbakan Tayyip Erdoğan, Ertuğrul Özkök'ün sorularını yanıtladı ve Türkiye'de iç barışı kurma ve sosyal restorasyon çağrısı yaptı

Hürriyet, 26 Temmuz 2008, Başsayfa

Bir tarafında Doğan Grubu ile CHP'nin, diğer tarafta ise AKP'nin yer aldığı ve adeta Doğan'la Erdoğan arasındaki kişisel bir kavga gibi sunulan bu tartışma giderek alevlenmiştir. *Hürriyet*'in özellikle RTÜK Başkanı Zahid Akman'ı hedef tahtasına yerleştirdiği Deniz Feneri haberlerinden biri, Akman'ın "kamuoyundaki onur ve saygınlığını sarsmaya yönelik, iftira boyutunda olduğunu" belirterek yaptığı başvuru üzerine Ankara 12. Sulh Ceza Mahkemesi tekzip kararı almış, ancak *Hürriyet*'in itirazı üzerine dosyayı inceleyen Ankara 6. Asliye Ceza Mahkemesi tekzibi kaldırmıştır (*Hürriyet*, 15 Ekim 2008). Dava konusu, başsayfada "Weiss Holding'ten Beyaz Holding"e başlığıyla yayınlanan ve 18. sayfada "Deniz Feneri Paraları Böyle Parlatılmış" başlığıyla devam eden 3 Eylül 2008 tarihli haberdir.

WEISS HOLDİNG'DEN

(ALMANCA BEYAZ)

BEYAZ HOLDİNG'E

Hürriyet, 3 Eylül 2008, Sürmanşet

Bu haberin akabinde AKP'nin en önemli destekçilerinden *Yeni Şafak* Gazetesinin sürmanşeti ise *Hürriyet*'e yanıt niteliğindedir, yeni bir "medya savaşı" başlamıştır. Gazetenin iddiasına göre de Doğan Grubu, Milli Görüşçülerden aldığı TV5'in karasal yayın hakkını CNN Türk için kullanmak istemekte, ancak RTÜK Başkanı Zahid Akman Star, Kanal D ve TNT'nin karasal yayın izni bulunduğu, dolayısıyla 4. karasal yayının tekelleşmeye yol açacağı gerekçesiyle izin vermemektedir.[33]

Akman: iddialar asılsız

MANŞETİN ALT TARAFI VERİCİ

TV 5'i satın alan Doğan Grubu 4. karasal lisans hakkını RTÜK'ten alamayınca Hürriyet, Almanya'daki Deniz Feneri soruşturmasını manşete çıkardı

Yeni Şafak, 4 Eylül 2008, Başsayfa Haberi

Aydın Doğan ile Recep Tayyip Erdoğan, karşılıklı sertleşmelerinin üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra, AKP Bayburt Milletvekili Ülkü Güney'in oğlunun nikâhında buluşmuş ve bu olay, aralarındaki anlaşmazlığın çözüldüğü yönünde yorumlara neden olmuştur (bkz. Donat, 2008; *Yeni Şafak*, 25 Ekim 2008; *Zaman*, 23 Ekim 2008).

NİKAHTA SÜRPRİZ

■ AK Partili Ülkü Güney'in oğlu Naci Güney ile Çağla Öktem'in nikahı, Başbakan Erdoğan ile Aydın Doğan'ı biraraya getirdi

■ Erdoğan ve Doğan'ın şahitlik yaptığı Nikahı Büyükşehir Belediye Başkanı Gökçek kıydı.

Yeni Şafak, 25 Ekim 2008, Sürmanşet

33 Ciner medya grubunu yöneten Fatih Altaylı da bu iddiaya katılarak, "Aydın Doğan ve Tayyip Erdoğan arasındaki kavganın" gerçek nedeninin CNN Türk için kullanılması planlanan TV5'in karasal yayın hakkı olduğunu ileri sürmüştür (Altaylı, 10 Eylül 2008).

Nitekim, nikâhtaki buluşmanın üzerinden bir ay geçtikten sonra, RTÜK'ten sürpriz bir karar çıkmış ve oy birliği ile CNN Türk'e karasal yayın izni verilmiştir (*Gazeteport*, 4 Kasım 2008). Başta RTÜK Başkanı Zahid Akman olmak üzere pek çok AKP'liye dönük suç isnatları da (ör. bkz. *Hürriyet*, 3 Eylül 2008) zamanla eski haberdeğerini yitirmiş ve AKP'yle ilgili, özellikle yolsuzluk merkezli eleştirel haberlerinin şiddeti azalmıştır.

Yavuz Semerci'nin kurduğu *Gazeteport* adlı haber sitesi, Erbakan'ı haciz sıkıntısından kurtarmak amacıyla Doğan'a izin verildiğini ileri sürmüştür (bkz. *Gazeteport*, 4 Kasım 2008). RTÜK'ten yapılan açıklamaya bakıldığında bu makul bir açıklama gibi görünmektedir:

> "Anadolu İletişim Hizmetleri A.Ş"nin, TV5 logosuyla karasal ortamdan yapmakta olduğu televizyon yayın hakkının, Doğan Medya Grubu bünyesindeki CNNTÜRK logolu "Lapis TV ve Radyo Yay. A.Ş." unvanlı kuruluşa devrine ilişkin talep, Üst Kurul'un 03.11.2008 tarih ve 2008/52 sayılı toplantısında değerlendirilmiştir. Üst Kurul, *devreden kuruluşun şirket hisseleri üzerindeki haciz şerhlerinin kaldırılması* ve işlem yönündeki belgenin Üst Kurula sunulması kaydıyla talebin kabulüne karar vermiştir" (RTÜK, Basın Bildirisi, 5 Kasım 2008. Vurgu benim, GA).

Ancak Doğan Grubunun yayın hakkından daha önemli bir kazancı, Ceyhan'da kurmayı planladığı rafineri için izin almak olmuştur (*Bugün*, 17 Kasım 2008). Çalık Grubuna rafineri izni vermiş olan Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), Doğan Grubu'na ait Petrol Ofisi'nin rafineri başvurusunu, aynı alanda elektrik santrali kurma başvurusu olduğu için bekletmekteydi. Söz konusu düğündeki buluşmadan hemen sonra bu sorunun da "aşıldığı" yorumları yapılmıştır. Ancak EPDK'nın 8 Aralık 2008 tarihinde çıkardığı "Petrol Piyasası Lisans Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik", başvurunun bir kez daha geriye itilmesinin yolunu açmıştır. Yönetmelik, lisans başvurusunda bulunulan yerde yerli doğal kaynağın mevcut olması halinde, kaynağı lisansı kapsamında kullanacak olan lisans başvurusu sahibine öncelik verilmesini öngördüğü için daha önce elektrik alanında başvurusu bulunan Diler Elektrik'e izin çıkmıştır (*Yeni Şafak*, 8 Aralık 2008).

Nitekim, yapılan yorumların aksine nikahtaki buluşma, Doğan Grubu medyasının AKP'ye yönelik negatif tutumunda genel olarak değişikliğe neden olmamıştır. Değişen, eleştiri oklarının Başbakandan uzaklaşması ve bu kez daha fazla Zahid Akman'a ya da AKP'yi destekleyen başka figürlere yönelmesidir. Nitekim son olarak *Star* gazetesi ve Kanal 24'ün sahibi Ethem Sancak'la ilgili olumsuz haberler, ilişkinin çatışmalı devam ettiğinin bir göstergesi olarak öne çıkmıştır (bkz. Uruş, 8 Kasım 2008; Alus ve Kesler, 7 Kasım 2008).

Grubun AKP ile bir başka çatışma konusu, RTÜK'ün Doğan Grubuna karşı husumeti nedeniyle D-Smart'taki bazı kanallara lisans vermediği iddiaları olmuştur. Doğan TV Yayın Grup Başkanı Murat Saygı, 15 Kasım 2008 günü CNN Türk'te yayınlanan Full Ekran programında "RTÜK'ün lisans vermemesi yüzünden D-Smart'tan yayın yapan Beşiktaş TV[34] ile Galatasaray TV'nin[35] karardığını" açıklamıştır (*Hürriyet*, 15 Kasım 2008). Ertesi gün Galatasaray Kulübü, "yayını durdurulan Galatasaray Televizyonu ile ilgili olarak kulüp yönetim kurulunun gereken girişimlere başladığını" açıklamıştır. Kulüpten yapılan açıklamada "RTÜK'ün 27.10.2008 tarih ve 2008/51 sayılı toplantısında alınan 1 No'lu karar uyarınca GS TV yayınlarının durdurulduğu" iddia edilmektedir (*Hürriyet*, 16 Kasım 2008).

Bu peş peşe açıklamalar üzerine RTÜK 17 Kasım 2008 Pazartesi günü yayımladığı basın bildirisinde, bu açıklamaları yalanlamış ve ortaya çıkan durumun, D-Smart'ın kendi bünyesinde gerçekleştirdiği bir düzenleme olduğunu belirtmiştir. Nitekim, meselenin arkasında ne olursa olsun, dışarıdan iletim yoluyla yapılacak uydu lisanslarıyla ilgili düzenleme basittir ve RTÜK'ün bu konuda inisiyatif kullanabileceği geniş bir alan bulunmamaktadır.

Saygı'nın sözleriyle RTÜK mevzuatı birlikte okunduğunda, Doğan Grubunun iki kanal için uydu lisansı vermemek için böylesi bir polemiğe başvurduğu da söylenebilir. Murat Saygı, RTÜK'e yönelik açıklamasında, yurt dışından doğrudan iletimle (*transmission*) yayınlanan kanallar hakkında RTÜK'e sadece bilgi verildiğini, bunlar için lisans gerekmediğini belirttikten sonra bazı kanalları "RTÜK'e tabi olmaktan çıkardık. Bu da ikinci bir uydu maliyeti demek. Bu bir milli servet kaybıdır" şeklinde konuşmuştur. Bu ifadeden bir anlam çıkarabilmek için, uydu yayınlarıyla ilgili düzenlemelere bir göz atmakta yarar var. RTÜK, 8 Ocak 2008 tarihinde yayımladığı duyuruda uydu platform işletmecilerinden 2008 yılı için bir yıllık alınacak ücreti 218.688 YTL olarak belirlemiştir. Saygı'nın ifadelerinden anladığımız kadarıyla D-Smart, bu kadar yüksek bir meblağı vermek yerine, dışarıdan aldığı programları İstanbul stüdyolarında Türkçeleştirip, tekrar dışarıya aktarmakta ve sanki Türkiye'de üretilmiş bir yayın içeriği değilmişçesine, çok daha düşük bir maliyet karşılığında yurt dışından uyduyla Türkiye'ye iletmektedir. Yani ortada "milli servet kaybı" ile ilgili bir problem varsa bu, ulusal yayıncılığın mali bedellerini ödemekten imtina eden Doğan Grubundan kaynaklanıyor olsa gerektir.

[34] Ticari unvanı: Galaksi Radyo TV Yay. Yap. San. ve Tic. A.Ş.

[35] Ticari unvanı: Ekinoks Televizyon ve Radyo Yay. A.Ş.

Çukurova Grubu

Çukurova Grubu 2002 yılında iki büyük finans kurumuna el konulduktan sonraki dönemde bir yandan en değerli yatırımı olan Turkcell'i elinde tutmaya, diğer yandan da Pamukbank'tan kaynaklanan 6.2 milyar dolarlık borcunu ödemeye çalışmış,[36] kısa sürede TMSF'yle yaptığı anlaşma sayesinde toplam borcunu 20 ayda ödemek üzere 4 milyar 150 milyon dolara indirmiştir (bkz. Munyar, 27 Kasım 2005). Çukurova Grubu önce Yapı Kredi Bankası'ndaki %57,4'lük hissesini Koç-UniCredito ortaklığındaki Koç Finansal Hizmetler'e 1.6 milyar dolara, 28 Ekim 2005 tarihinde Turkcell'in %13,22'sini de Rus şirketi Alfa Telecom'a satarak ödeme güçlüğünü büyük ölçüde aşmıştır.[37] Bu süreçte büyük ortak Telia Sonera, uluslararası tahkimi devreye sokarak Çukurova grubunun Turkcell paylarını başka bir gruba satmasını önlemeye çalışmıştır. Ancak bu girişimlere rağmen Alfa'yla imzalanan finansman paketinden sonra Turkcell'deki yeni hisse dağılımı şu şekilde değişmiştir: Çukurova Grubu: %27.06, Alfa: %13.22, Sonera: %37.09, M.V. Grubu: %6.07, Diğer: %0.01, Halka açık: %16.55. Satış öncesinde Turkcell Holding'in ortaklık yapısı temel olarak şöyle idi: Sonera Holding B.V. %47.1, Çukurova Holding A.Ş. %32.8, Yapı Kredi Bankası %20.0. (*ntvmsnbc*, 29 Kasım 2005). Aslında Turkcell'in hisse yapısı, Yavuz Semerci'nin dediği gibi, "içine girdiğinizde, çıkılması zor bir labirent gibi":

> Turkcell'in yönetimini Turkcell Holding belirliyor. Turkcell Holding'in iki ortağı var. Biri Çukurova'ya ait bir şirket, diğeri Sonera… (Turkcell Holding'in %51 Çukurova Grubu'nun kontrolündeki Çukurova Telecom Holdings Limited'e ait.) İngiliz Virgin Adaları'ında kurulan Çukurova Telecom Holdings Limidet'in iki ortağı var. Biri Çukurova, diğeri Rus Alfa şirketi. Çukurova'nın payı %51, Alfa'nın payı %49. Yani Turkcell'i (Turkcell İletişim) yöneten şirketin (Turkcell Holding) yönetim hisselerini kontrol eden şirketin (Çukurova Holdings Limited) yönetim hisseleri Çukurova'nın elinde. Başka bir deyişle Çukurova Grubu, Turkcell'i %51 oranında bir hisseyi kontrol ederek yönetiyor. Bunu kontrol ederken, Turkcell'de dolaylı ve doğrudan hisse payının %14 olması (yanılmıyorsam) gerçeği değiştirmiyor (Semerci, 2 Kasım 2008).

---

[36] Pamukbank'a 18 Haziran 2002 tarihi itibarıyla el konuldu. (ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, 2004) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun 978, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu Yönetim Kurulu'nun 61 sayılı kararıyla 31 Ocak 2003 tarihinde Çukurova Grubunun Pamukbank ve Yapı ve Kredi Bankasına olan borçlarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin bir sözleşme imzalandı. Sürecin sonunda Yapı Kredi Koç Holding'in kontrolüne geçti; temettü hariç ortaklık hakları ile yönetim ve denetimi TMSF'ye devredilmiş olan Pamukbank ise 2004 yılının ikinci yarısında Halkbank'a devredildi.

[37] Yapı Kredi için imzalanan protokolde, Koç-UniCredito bankaya olan borçları nedeniyle rehinli olan %13.1'lik Turkcell hissesi için Çukurova Grubuna yeni bir opsiyon tanınmış ve grup bu opsiyonu, Turkcell'i Alfa'ya satarak değerlendirmiştir.

Çukurova Grubu, bir başka değerli yatırımı olan Digiturk için de mücadele etmek durumunda kalmış ve nihayet 2006 yılı başında bu şirketin %46'sını, ABD'li fon yönetim şirketi Providence'a satmıştır. Böylelikle grup, Yapı Kredi'nin Digiturk'te doğrudan ve iştiraki Fintur aracılığıyla dolaylı olarak sahip olduğu %74'lük Digiturk hissesini satın alma olanağına kavuşmuştur (İMKB, 6 Ocak 2006). Bu durumda Çukurova Grubu, Türkiye'deki dijital platform piyasasında uzun süre tekel gücünü elinde tutan Digiturk'te %54'lük payla tek söz sahibi olarak kalmaya devam edecektir.

İhlas Grubu

2003 yılında Türk medya sektörünün önemli bir bileşeni olan İhlas Grubu da, finans ayağının çökmesinden itibaren başlayan sürecin bir neticesi olarak ağırlığını yitirmiştir. 2001'de faaliyeti durdurulan İhlas Finans'ın tasfiyesinin nasıl yapılacağı, 2005 yazında Bankacılık Kanununun görüşüldüğü Plan ve Bütçe Komisyonu'nda tartışılmıştır. CHP'nin, tasfiye işleminin TMSF eliyle yapılması önerisi kabul görmüş, ancak meclisten geçememiştir. İddialara göre Başbakan, İhlas'ın muaf tutulması gerektiği yönünde müdahalede bulunmuştur. Bu tutumun gerekçesi ise şöyle özetlenmektedir: "İhlas Finans TMSF kontrolüne girerse bu para (700 milyon dolar) bizim üstümüze kalır. Gittiğimiz her yerde bizden hesap sorarlar, bu yükü kaldıramayız. Ayrıca bu parayı ödememiz halinde yeşil sermayeyi kurtarıyorlar eleştirisi de gelir." (Çelik, 2005).

İhlas Yayın Holding'in[38] iştiraklerinden biri olan Huzur Radyo TV'nin (TGRT TV, TGRT Radyo), yabancı bir gruba satılacağı söylentileri (Rupert Murdoch, Ronald Lauder, CanWest, vb.) özellikle 2005 yılı ortalarından itibaren medya gündemini meşgul etmiştir.

5 Ağustos 2005 tarihinde İhlas Holding, bağlı ortaklarından İhlas Yayın Holding'in Huzur Radyo TV A.Ş'deki %56,5'lik iştirak payının tamamının satışı için gerekli görüşmeleri yapmak üzere Yönetim Kurulu Üyesi M. Murat Akgiray ile Finans Koordinatörü Mustafa Ruşen Selçuk'u yetkilendirdiğini bildirmiş (İMKB Duyurusu), ertesi gün *Referans* Gazetesinde yer alan bir haber TGRT'nin ABD'de yaşayan müzik yapımcısı Ahmet Ertegün'e satıldığını duyurmuştur (Taşkın ve Sungur, 6 Ağustos 2005). Medyada yabancı sermayeye sınır getiren mevzuat nedeniyle Ertegün'ün, ABD'li Ronald Lauder'a aracılık ettiği ileri sürülmüş (S.Yılmaz, 7 Ağustos 2005), ancak bu haber doğru çıkmamıştır. Nihayetinde İhlas Grubunun Lauder'e karşı yarışan

[38] 2003'te, İhlas Holding'in medya kuruluşlarını aynı çatı altında bütünleştirmek üzere oluşturulan İhlas Yayın Holding'in diğer iştirakleri şunlardır: TGRT Haber TV, TGRT Digital TV, İhlas Gazetecilik (*Türkiye* Gazetesi) ve İhlas Haber Ajansı.

Rupert Murdoch'u tercih ettiği bildirilmiştir (*Referans*, 31 Temmuz 2006; S.Yılmaz, 19 Aralık 2006).[39]

Ciner Grubu

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) 18 Kasım 2003 tarihinde, Bilgin Ailesinin 1985 yılında *Yeni Asır* gazetesiyle başladığı, Dinç Bilgin'in *Sabah* gazetesiyle sürdürdüğü medya serüvenine son veren açıklamayı yapmıştır. Bu açıklama, Sabah Grubunun tek ve "gerçek" sahibinin Turgay Ciner olduğunu nihai olarak belgelemiş, 3 Mayıs 2005'te imzalanan anlaşma ile de *Sabah* gazetesi ve ATV'nin mülkiyeti tamamıyla Turgay Ciner'e geçmiştir. (bkz. İnan, 2005)

Devir anlaşmasına göre Merkez Grubu, TMSF'ye 433 milyon dolar ödeyecek ve bu ödemeler 6 aylık taksitler halinde 10 yılda tamamlanacaktır. Ancak, 1 Nisan 2007 tarihinde TMSF Sabah ve ATV'nin de içinde bulunduğu medya şirketlerine el koymuştur. Ciner Grubu, TMSF'nin el koymaya gerekçe olarak gösterdiği sözleşmenin geçersiz olduğunu kanıtlayan 'Teslim ve İmha Protokolü'nü 21 Mayıs 2007 tarihinde İstanbul 6. İdare Mahkemesi'ne sunmuştur. 3 Nisan 2003 tarihinde imzalanmış olan bu protokolle Ciner, Dinç Bilgin'le aralarındaki ortaklığın ortadan kalktığını iddia etmiştir. Dinç Bilgin söz konusu belgenin 'sahte' olduğunu ileri sürmüşse de uzmanlar tarafından yapılan inceleme sonucunda yargı süreci Ciner lehine sonuçlanmıştır (bkz. Semerci, 9 Temmuz 2007). Ancak Ciner, açtığı davanın lehine sonuçlanmasına karşın olayın peşini bırakmış gözükmektedir. Bu vazgeçişte, Sabah-ATV iktisadi bütünlüğü için TMSF ile yaptığı 10 yıllık borç anlaşmasından kurtulmanın ve artık medyada var olmanın temel kurallarını "öğrenmiş", gereken personeli de devşirmiş olmanın rolü olduğu söylenebilir.

El koymadan itibaren yeni medya yatırımlarına girişen Turgay Ciner, 14 Eylül 2007 tarihinde kurduğu Ciner Yayın Holding bünyesinde basın faaliyetlerini örgütlemek üzere 4 büyük ilde matbaa inşaatına girişmiştir (http://www.parkgroup.com.tr). Bu arada, kurucusu Ufuk Güldemir (1956-2007) hayattayken bu kanala eski Penyelüx fabrikasını tahsis eden Ciner, 16

---

[39] İhlas Holding'ten İMKB'ye gönderilen açıklama şöyledir: "Daha önce, 24.07.2006 tarihli özel durum açıklamamızda da belirtildiği gibi, bağlı ortaklığımız olan İhlas Yayın Holding A.Ş., iştiraklerinden Huzur Radyo TV A.Ş.'de sahip olduğu hisselerin tamamını, 28.09.2006 tarihinde Hollanda'da yerleşik News Netherlands B.V. ve bu şirketin müşterek hareket ettiği Ahmet Ertegün'e devretmiştir. Söz konusu devir işlemi, şirket pay defterine kaydedilmiş ve gerekli işlemler ikmal edilmiştir. Alıcılarla varılan mutabakat gereği, RTÜK'ten uygun görüş alındığı takdirde, satış işlemi tamamlanmış olacaktır" (İMKB Şirket Haberleri, 29 Temmuz 2006; *Ntvmsnbc*, 27 Temmuz 2006). RTÜK, 1 Kasım 2006 tarihinde satışa onay vermiştir.

Kasım 2007'de 35 milyon YTL karşılığında Habertürk TV, Haberturk.com ve Habertürk Radyo'yu da satın almıştır.

Öte yandan Turgay Ciner'in 1995'te özelleştirme ihalesi ile satın aldığı Havaş'ın %60'ı, 105 milyon dolar karşılığında Tepe - Vie - Akfen Ortaklığı'na (TAV) satılmıştır. Ancak 1998 Mart'ında Havaş'ın %40 hissesini satın alarak şirketin ortağı olan Swissport, TAV'a satıştan sonra kendi hissesini Ciner'e satınca, Ciner'in havacılık sektöründen çekilme kararını hayata geçirmesi mümkün olamamıştır. Halihazırda Havaş'ta TAV'ın %60, Ciner Grubunun da %40 hissesi bulunmaktadır.

Ciner Grubuyla ilgili bir başka gelişme, 2005 yılı başında grubun, Mehmet Alı Ilıcak'a ait *Dünden Bugüne Tercüman* gazetesine ortak olmasıdır. Doğan Grubunun dağıttığı gazete, ortaklıktan sonra, Çukurova Grubunun da ortakları arasında yer aldığı Merkez Dağıtım tarafından dağıtılmaya başlanmıştır. Çukurova Grubu ile isim hakkı dolayısıyla anlaşmazlık içinde olan *Dünden Bugüne Tercüman* gazetesinin adı, 6 Eylül 2005 tarihinde *Bugün* olarak değiştirilmiş (*Medyatava*, 25 Ağustos 2005) ve bu gazete 15 Kasım 2005 tarihinde, Fethullah Gülen'e yakınlığıyla bilinen Koza-İpek Grubu tarafından satın alınmıştır.

Türk medyasında yeni bir büyük: Çalık Grubu

1 Nisan 2007 tarihinde, Turgay Ciner'in kontrolündeki Sabah-ATV iktisadi bütünlüğüne TMSF tarafından el konulması ve ardından gelen satış, Türk medyasına yeni bir büyüğün girmesine yol açmıştır[40]. Uzun süren bir ihale sürecinin sonunda, 5 Aralık 2007'de gerçekleştirilebilen ihaleyi kazanan, Turgut Özal'ın hemşehrisi Ahmet Çalık, 31 Ocak 2008'de medya sektöründe faaliyet göstereceği Turkuvaz adı altında düzenlediği şirket sayısını 17'ye çıkarmıştır.[41]

Fethullah Gülen cemaatine yakınlığıyla bilinen *Zaman* gazetesinin imtiyaz sahibi Ali Akbulut'un[42] Ahmet Çalık'ın eniştesi, Çalık Holding Genel

---

40 Türk medyasının iki büyük kuruluşunun (Doğan ve Çukurova) ihaleye girme ihtimali, Rekabet Kurulunun 10 Ağustos 2007 tarihli görüşüyle neredeyse ortadan kalkmıştır. Bkz. *TMSF Tarafından Merkez Grubu Medya Şirketlerinin Satışı Hakkında 1998/4 Sayılı Rekabet Kurulu Tebliği Çerçevesinde Hazırlanan Rekabet Kurumu 2. Daire Görüşü*, http://www.rekabet.gov.tr TMSF ihalesine sadece Çalık Grubu teklif vermiş ve mıhammen bedeli arttırmamıştır. El koyma ve satış süreciyle ilgili eleştirel bir değerlendirme için bkz. Semerci, 5 Aralık 2007.

41 Şirketlerin tam listesi için bkz: *Referans*, 4 Mart 2008.

42 Akbulut aynı zamanda Ahmet Çalık'ın İstanbul'daki ilk tekstil şirketi olan Orta Doğu Tekstil'in de ortakları arasında yer alıyor. Fethullah Gülen'le bağlantılı olduğu söylenen ve iştirakleri arasında Orta Doğu Tekstil'in de bulunduğu Bank Asya'nın Yönetim Kurulunda yer alan Akbulut'a ilişkin kurumsal bilgi şöyledir: "Tekstilci, işadamı. 2000 yılından itibaren Bankamızda Denetçi olarak görev yapmaktadır. Ayrıca halen Asyafin Turizm Proje İnş.

Müdürü'nün ise (Berat Albayrak)[43] Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın damadı olması, RTÜK yasasının 29. maddesine aykırı görülen nitelikleri, TMSF'ye ödenecek 1.1 milyarı nereden temin edeceği gibi belirsizlikler özellikle piyasadaki hâkim konumunu sağlamlaştırma çabası içinde olan Doğan Grubunun ihaleyi tartışmaya açmasına neden olmuştur (ör. bkz. S.Yılmaz, 12 Aralık 2007).

Satış işleminin tamamlanabilmesi için başta Fon Kurulu olmak üzere Rekabet Kurumu ve RTÜK'ün (RTÜK Yasası dolayısıyla MİT ve Emniyetin) onayı gerekmekteydi. 6 Aralık 2007 tarihinde Fon Kurulu, gerekli izinlerin sağlanması için RTÜK ile Rekabet Kurumu Başkanlığı'na yazı yazılmasını uygun görmüş ve gerekli işlemleri başlatmıştır (*Hürriyet*, 6 Aralık 2007). RK 10 Ocak 2008 tarihli kararıyla satışa onay vermiş, RTUK ise bazı kurul üyelerinin itirazlarına rağmen, MİT ve Emniyetten gelen olumlu görüşü de değerlendirerek 8 Şubat 2008 tarihinde satışı şartlı olarak onaylamış, 24 Nisan 2008 tarihinde ise TMSF tarafından devir işlemi gerçekleştirilmiştir[44].

Şirket yapısının 29. maddeye uygun olmaması nedeniyle şart koşan RTUK, Turkuvaz Radyo Televizyon Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş'ye şirket statüsünün tadili için 3 aylık süre vermiştir. 21 Mayıs'ta ise Ahmet Çalık, Serhat ve Berat Albayrak, Kadir Temel Doyuk ile Ahmad Mohd Ay Al Sayed'in (Katarlı ortağı temsilen) yönetim kurulu üyesi olduğu yeni şirket bilgileri RTÜK'e gönderilmiştir[45].

Rekabet Kurumu, 9 Temmuz 2008 tarihli kararıyla devralma işlemine onay vermişse de raportörlerin şirket kontrolüyle ilgili görüşleri, işlemin

---

Taah. Em. San. ve Tic. A.Ş.'de Yönetim Kurulu Üyeliği, Ortadoğu Tekstil Tic. ve San. A.Ş.'de Yönetim Kurulu Başkanlığı, Feza Gazetecilik A.Ş. adına imtiyaz sahipliği görevlerini sürdürmektedir." http://www.bankasya.com.tr/yatirimci_iliskileri/yonetim_kurulu.jsp.

43 *Yeni Şafak* Gazetesinin sahibi Sadık Albayrak'ın oğlu Berat Albayrak Başbakan Erdoğan'ın kızı ile 2004 Temmuz'unda evlenmiş ve Mart 2007'de Çalık Holding'in genel müdürlüğüne getirilmiştir (Pakkan ve Hatısaru, 2007). Kardeşi Serhat Albayrak ise Ağustos 2006'da, Ethem Sancak'ın kontrolündeki Star Grubuna Genel Müdür olmuş, 2008 yılında ise Turkuvaz Medya Grubu Yönetim Kurulu Başkan Vekili olarak çalışmaya başlamıştır.

44 *"ATV-Sabah Ticari İktisadi Bütünlüğü, Turkuvaz Radyo ve Televizyon Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.'ne 1.100.000.000.- USD bedel üzerinden 05 Aralık 2007 tarihinde ihale edilmiş; ihale, Fon Kurulu'nun 21 şubat 2008 tarihli kararı ile onaylanmıştı. Turkuvaz A.Ş. tarafından ihale bedeli 22 Nisan 2008 tarihinde TMSF hesaplarına ödenmiş ve yasal mevzuat ihale şartnamesine uygun bir biçimde sonuçlandırılmıştır. Bu kapsamda; ATV-Sabah Ticari ve İktisadi Bütünlüğü bugün itibariyle Turkuvaz A.Ş.'ye devir ve teslim edilmiştir."* (TMSF, 24 Nisan 2008) Çalık Grubu ATV-Sabah ihalesiyle birlikte bölgesel yayın yapan İzmir TV'nin sahibi olmuştur. Yerel yayıncılık alanında ayrıca Malatya'daki Er TV ile varlık göstermektedir.

45 Konu üzerinde ısrarla duran *Milliyet* yazarı Serpil Yılmaz, Çalık Grubu'nun RTÜK'e Katarlı şirket (Lusail) hakkında henüz bilgi göndermemişken ve Rekabet Kurulu'nun onayını da beklemeden Sabah ve ATV'nin yönetimine geçtiğini vurgulamıştır (12 Aralık 2007).

Lusail'e salt %25'lik değil, eşit ölçüde kontrol olanağı sağlayacağı yönünde olmuştur (*RK*, 9 Temmuz 2008 tarih ve 08-44/602-229 sayılı karar).[46]

Ancak Çalık'ın, vaat ettiği 1,1 milyar doları nereden bulacağı konusunda ciddi bir belirsizlik olması nedeniyle tartışma büyümüştür (ör. bkz. *Hürriyet*, 23 Nisan 2008). Bu dönemde, Çalık Grubuna iki kamu bankasından (Vakıfbank ve Halk Bankası) 375'er milyon dolar kredi sağlandığı ortaya çıkmış, Çalık Grubu, kalan miktarı ise Katarlı El Wasaeel şirketine %25'lik hisse satarak karşılamıştır. Aynı dönemde ortaya çıkan başka bir gelişme, Çalık Holding Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Çalık'ın, babası Mahmut Çalık'ın Kayseri'deki tekstil fabrikası konusunda ekonomik sıkıntı yaşadığını bildiren bir mektubu Başbakan Erdoğan'a göndermesi olmuştur. "Yandaş medya" söylemini güçlendiren bu gelişmeyi, TMSF Başkanı Ahmet Ertürk'ün, "Kamu malını yüksek fiyata sattığım için cezalandırılıyorum. Devlete hizmet cezasız kalmaz" sözleriyle Sabah-ATV'yi yüksek fiyattan sattığı iması izlemiştir. Üstelik Ertürk bu açıklamayı Doğan Grubuna bağlı *Star TV* 'nin ana haber bülteninde Uğur Dündar'a yapmıştır.

1972 yılında Malatya'daki İPAŞ İplik Fabrikası'nın patron koltuğuna oturan Çalık, tekstil sektöründe ilerledi. Çalık Grubu'nun bugün medyanın yanı sıra tekstil, enerji, telekomünikasyon, inşaat, pazarlama alanlarında başta Türkmenistan ve Türkiye olmak üzere birçok ülkede yatırımları bulunmaktadır.

Çalık Grubunun medya piyasasına girme serüveni, özellikle Doğan Grubu medyasında sürekli olarak eleştiri konusu yapıldıysa da işin "yapısal" boyutları (aslında bütün medya savaşlarında tipik olan), yani bir bütün olarak Türk sermayesinin yapısal özellikleri (devletle, siyasetle, siyasilerle kurdukları ilişkinin değişmez niteliği) perdelenmeye çalışıldı. Bu durumu, Doğan Grubunun önemli rakiplerinden birini temsil ediyor ve sermayenin diliyle konuşuyor da olsa, Çukurova Medya Grubu Yönetim Kurulu üyesi Serdar Çaloğlu, açıkça belirtiyor: "Türkiye'de her iş adamının bir politik uzantısı olmak mecburiyetinde. Bir şekilde devletten lisans ya da müsaade almak zorundasınız. Devleti yönetenler de politikacılar olduğu için ister istemez Ankara ile iç içe çalışıyorsunuz." (Mavi, 2008: 58).

Esasen tekstil (GAP Güneydoğu Tekstil), inşaat (GAP İnşaat), enerji (Çalık Enerji), finans (Çalıkbank) ve lojistik (GAP Pazarlama) sektörlerinde faaliyet gösteren Çalık Grubunun, 2001 yılında tamamlanan İstanbul Metrosu, Samsun-Ceyhan boru hattı[47] gibi dev projeleri hem de ihale sürecine girmeden üstlenmesi, Doğan Grubu medyasında yaygın eleştirilere neden olmuştur.

---

46 Doğan Grubuna bağlı *Vatan* Gazetesi, 9 Temmuz'da alınan kararı tam 4 ay sonra haberleştirirken, herkesin erişimine açık bir web sayfasındaki raporu, gazetenin internet versiyonunda "gizli belge" gibi sunmuştur (bkz. *Vatan*, 9 Kasım 2008).

47 Çalık Enerji'nin 2004 Mart'ında lisans başvurusunda bulunduğu ve Orta Asya ve Hazar Havzası petrol kaynaklarının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına çıkmasına olanak sağ-

Ancak AKP'ye yakın etkin bir medya kompleksinin bütün basıncına rağmen, piyasadaki üstünlüğün en önemli göstergelerinden biri olan reklâm gelirlerine bakıldığında Doğan Grubunun lider konumunda bir değişme olmadığı, tam da tersine örneğin televizyon reklâm payını arttırdığı görülmektedir. Tek başına bu gösterge, AKP ile Doğan ve diğer AKP-dışı gruplar arasındaki mücadelenin tüm hızıyla süreceğinin bir işareti olarak değerlendirilmelidir. Nitekim son dönemde izleyici ölçümleriyle ilgili olarak AKP'ye yakın yayın organları tarafından başlatılan tartışma (ör. bkz. *Star*, 1 Aralık 2008), bu noktada anlam kazanmaktadır (Semerci, 3 Aralık 2008).[48]

www.stargazete.com

star

1 ARALIK 2008 PAZARTESİ

HAKEM DA

3-1

VE RATINGTE TEKEL KIRILIYOR

star gündeme getirdi sistem değişiyor

Reklamverenler, kamuoyu ve TV yayıncılığı sektörünü isyan ettiren rating ölçümlerinde şeffaflık için ilk adım. Dünyaca ünlü Alman GFK ve İspanyol TNS araştırma şirketleri 'biz varız' diyerek yeni rating ihalesine girme kararı aldı.

İHALE ADRESE TESLİM OLMASIN

DAVET EDİLİRSEK KATILIRIZ

TİAK'TAN İTİRAF GİBİ SAVUNMA

AGB nihayet konuştu ama...

Elektrikler kesilince maç yarım kaldı

ŞEHİRCİLİK DERSİ

Star, 1 Aralık 2008, Manşet

Büyüklükle etkinlik arasındaki ilişki[49]

Türk medyasında büyük grupların mevcut durumunun bir şeyi gözden kaçırmamıza yol açmaması gerekiyor: Büyüklük her zaman etkinlik anlamına gelmeyebilir; bazı küçüklerin belli bir bileşimi, toplumsal anlamın inşasında, davranış kalıplarımızda daha fazla etki yapabilir…

---

layacağı düşünülen bu projeyle Rus ve Kazak petrollerinin Boğazları tehdit etmeden Akdeniz'e taşınması amaçlanmaktadır (*Radikal*, 19 Mayıs 2006).

48 Vatan gazetesinin, 22 Kasım 2008 tarihinde manşetten verdiği haberde şu iddiada bulunmuştur: "AKP'ye yakın medya, 'TV'lerin reyting ölçümleri yanlış, ölçümü RTÜK yapsın' kampanyası başlattı. Arkasında dinci kanalları palazlandırma, toplumu daha da muhafazakârlaştırma' planı var" (Tezkan, 22 Kasım 2008).

49 Hem bu konu üzerinde daha çok düşünmemi sağladığı, hem de bu yazıyı yazarken sorduğum her soruya sabır ve anlayışla yanıt verdiği için Hakan Tuncel'e teşekkür borçluyum.

Türk medyasında Şahenk ailesinin kontrol ettiği Doğuş Grubu, Türk medyasında en büyükler arasında bulunmamakla birlikte güçlü bir editoryal kadroya sahip haber kanalı NTV ve yine AB grubu izleyici kitlesine hitap eden CNBC-E gibi yayın organlarıyla *quality television* olarak adlandırılan nitelikli yayıncılık türünün temsilcisi haline gelmiştir. Son dönemde elektronik yayıncılık alanına yeni kanallarla (Kral TV, Virgin Radyo) giren grubun, AB Grubundan C'ye doğru eğildiği izlenimi veren talk show gibi düşük profilli formatlarla reklâm pastasından daha fazla pay alma niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Görünüşte esasen *Yeni Şafak* gazetesiyle ve yerel televizyon kanalı TVNet ile medyada varlık gösteren Albayrak Grubu'nun sektördeki etkinliği, başka sektörlerdeki yatırımları[50] ve sosyal sermayesinin gücü sayesinde önem kazanmaktadır. Akrabalık ilişkisi doğrudan bir kontrol gücüne işaret etmese bile, grubun sahibi ile Başbakan arasındaki akrabalık ilişkisi, özellikle AKP-karşıtı kesimler tarafından sıkça eleştiri konusu yapılmaktadır. Öte yandan, bu gazetede yazan yazarların (Fehmi Koru, Ali Bayramoğlu, vd.) medyada kendi okur kitlelerini ve siyasi bağlaşıklarını aşan bir etki gücüne sahip oldukları söylenebilir. Bu grubun, 2008 Eylül'ünde kamuoyunu meşgul eden Deniz Feneri olayıyla doğrudan bağlantısı olan Kanal 7 ve onun hukuki sahibi Zekeriya Karaman'la da (bir zamanlar Refah Partisi MKYK üyesiydi) ilişkisi olduğu söylenmektedir.

Deniz Feneri olayıyla zor zamanlar geçiren grubun elini zayıflatacak son gelişmelerden biri, Almanya'daki faaliyetleriyle ilgilidir. Alman Eyalet Medya Kurumları Denetim Komisyonu (ZAK), eski yöneticilerinin Deniz Feneri davasında hüküm giymesi ve yasalara uygun faaliyet göstermesinin imkânsız hale gelmesi nedeniyle Almanya'da yayın yapan "Kanal 7 Int" ve "tvt" adlı Türkiye kökenli televizyon kanallarının ülke çapındaki yayın ruhsatını iptal etmiştir.

Klasik bir medya holdingi yapısı arz etmese de, esas olarak *Zaman* gazetesi ve *Samanyolu TV* ile varlık gösteren Fethullah Gülen cemaatine yakın Feza Grubunun, reklâm pastasındaki değilse bile ülke politikasındaki etkisi herkes tarafından bilinmektedir.

25 Ocak 2006 tarihinde gerçekleştirilen ihale ile *Star* gazetesini satın alan Ali Özmen Safa kısa zamanda yayıncılık alanında da *Kanal 24*'le medya sektöründeki yeni bir AKP yanlısı grubun patronu olmuştur. Ancak bu geçici bir patronluktur. TMSF'nin satışından sonra *Star* gazetesine, Futbol Fede-

[50] Temeli Hacı Ahmet Albayrak tarafından 1952 yılında atılan grup, başta inşaat olmak üzere sanayi, lojistik, hizmet, medya sektörlerinde 25 civarında şirketle faaliyet yürütüyor. 1980 sonrasında serpilen büyük sermaye gruplarının vazgeçilmez alanlarından biri olan futbolda da girişimleri bulunuyor. (*Yeni Şafak*, 30 Nisan 2008)

rasyonu Başkanı seçilen Hasan Doğan ve Ali Özmen Safa ile birlikte ortak olan Sancak Holding Yönetim Kurulu Başkanı Ethem Sancak, 2008 Mayısında kontrolün tamamını ele geçirmiştir (*Netgazete*, 14 Mayıs 2008).

1980'den önce Türkiye İşçi Köylü Partisi Diyarbakır İl Başkanlığı yapan eski bir solcu olan Ethem Sancak (*Patronlar Dünyası*, 2008), kişisel olarak AKP'yi desteklediğini ve Tayyip Erdoğan'a hayranlığını açıkça beyan etmektedir (bkz. Akman, 2008). Sancak, 1987 yılında kurduğu Hedef Grubuyla ilaç dağıtım piyasasında yer edinmeye başlamıştır. Hedef Grubu, 2001 yılında Avrupa'nın en büyük ilaç dağıtım kanallarından biri olan Alliance UniChem'le stratejik ortaklık kurmuş, 29 Mart 2001 tarihinde ise Hedef Alliance Holding A.Ş adını almıştır. (http://www.hedefalliance.com.tr)

Sancak, son dönemde Doğan Grubu yayınlarının hedefi konumuna gelmiştir. Ergenekon davası[51] sanığı İşçi Partili Akfırat mahkemeye verdiği dilekçesinde 2001 yılında gözaltına alınan işadamı Ethem Sancak'ın Başbakan tarafından korunduğunu ve 42 sayfalık ifadesinin iddianameden çıkarıldığını öne sürmüş, Doğan Grubu gazeteleri de bir süre bu iddiaya odaklanmıştır (ör. bkz. Uruş, 8 Kasım 2008; *Radikal*, 8 Kasım 2008; Acar, 2008; Aydın, 11 Kasım 2008).

SON İKİ HAFTADA KİMLERE NE DEDİ?

Zula dedikoducusu kim

Yine Vakit yazarı, yine çirkinlik!

Obama gibi geldi Bush'a benzedi

Vatan Gazetesinin 7 Kasım 2008 tarihli başsayfası: Ethem Sancak (Star Grubu), Fehmi Koru (*Yeni Şafak*), Hüseyin Üzmez (*Vakit*) haberleri yan yana

[51] 12 Haziran 2007'de Ümraniye'deki bir gecekonduda 27 el bombası, TNT kalıpları ve fünyelerin ele geçirilmesiyle birlikte başlayan soruşturma, özellikle Türk Genelkurmayının yönlendirdiği düşünülen "derin devlet" ve bağlantılı olarak demokrasi tartışmalarını alevlendirmiştir.

SANCAK AİLESİ'NDE ERGENEKON ÇATLAĞI

Ayrılma nedeni

Gülden Aydın *(Hürriyet)* "Sancak Ailesinde Ergenekon çatlağı", 11 Kasım 2008, Sürmanşet

Doğan Grubu yayınlarına karşılık *Star* da Ergenekon'la ilgili önemli kaynaklardan biri haline gelen Tuncay Güney'in ifadelerinden yararlanarak Aydın Doğan'a yüklenmiş, (Tayyar, 12 Kasım 2008) 14 Kasım 2008 tarihli başyazısında da Doğan'ı "Mahallenin şantajcısı" olarak nitelendirmiştir.

O KAYNAK DİYOR Kİ

Doğan Grubu gazete ve TV'lerinin 'haber kaynağı' Tuncay Güney'in, Aydın Doğan hakkında inanılmaz açıklamaları bulunuyor. 'Doğan neden Ergenekon sanığı değil' sorusu gündemde.

CEVAPSIZ SORULAR

Şamil Tayyar (*Star*): "Doğan neden Ergenekon sanığı değil", 12 Kasım 2008, Sürmanşet

star

Mahallenin şantajcısı

Beni

tehdi

Ümraniye'de bulunan bomb

Star: "Mahallenin şantajcısı", 14 Kasım 2008, Başyazı

Türk medya piyasasındaki yeni ve şimdilik görece küçük oluşumlardan biri de, Fox adlı televizyon kanalıdır. 1993 yılından itibaren İhlas Grubu çatısı altında faaliyet gösteren *TGRT*, 2006 yılında dünyanın en büyük medya gruplarından biri olan News Corporation'a, yani Rupert Murdoch'a satılmıştır. TGRT'yi, bütün dünyadaki marka ismi olan Fox'la değiştiren, son derece pragmatik bir kapitalist olan Murdoch[52] da yayın politikasını mevcut hükümetle iyi geçinmek üzerine kurmuş görünmektedir[53]. Başta, RTÜK Yasasındaki yabancı hisse sınırının kaldırılması[54] ve Murdoch'un Türkiye piyasasına bağımsız bir aktör olarak girmesi, bu ilişkilerin pozitif değer taşımasıyla doğrudan bağıntılıdır.

Mehmet Emin Karamehmet'in zorlu geçen 2002 yılında "büyük umutlarla" transfer ettiği Tuncay Özkan, 2003 yılının sonlarında Çukurova Medya Grubundan ayrılmış ve 2004 yılında "ulusalcı" olarak bilinen ünlü yazar ve programcıları (Atilla İlhan, Hulki Cevizoğlu vd.) kadrosuna katarak *Kanaltürk* adıyla bir televizyon kanalı kurmuştur.[55] Aktif politika yapmaya soyunan ve meşhur Cumhuriyet Mitinglerinde de boy gösteren Özkan'ın Kanaltürk macerası, sürpriz biçimde son bulmuş[56], Mayıs 2008'de kanalın kontrolü, Fethullahçı olduğu öne sürülen İpek-Koza grubuna geçmiştir. Grubun sahibi Hamdi Akın İpek, medya dünyasına 2005 yılında Bugün Gazetesi'ni satın alarak atılmıştır. 1948 yılında Ali İpek tarafından kurulan Koza Davetiye, davetiye, tebrik, duyuru kartları kartvizit, kartpostal, blok-

---

52 Murdoch'un 80'lerin başında İngiliz piyasasına girerken dönemin başbakanı Margaret Thatcher'la yakın ilişkisini ve kişisel hırslarını da ele alan eleştirel bir değerlendirme için bkz. (Tunstall ve Palmer, 1991).

53 2088 sonlarında Murdoch'un oğlu ve News Corporation'un CEO'su James Murdoch'un Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı, Başbakanla ve ana muhalefet partisi genel başkanıyla görüştüğü her nasılsa hakim medya gruplarına bağlı yayın organlarında yer bulamamıştır. (bkz. Yükselir, 2008)

54 2007'de bazı RTÜK üyeleri TGRT'nin Fox'a satışının RTÜK yasasına aykırı olduğu iddiasıyla Üst Kurul kararının iptali için İdare Mahkemesi'ne başvurmuş, Mahkeme ise RTÜK üyelerinin dava açamayacakları yönünde karar vermişti. Ancak temyize gönderilen bu karara karşı Danıştay RTÜK üyelerinin de dava açmaya yetkili olduğuna hükmetmiştir (*Referans*, 17 Mart 2008).

55 Medya kulislerinde Kanaltürk'ün "ulusalcı" olarak bilinen bazı kesimlerden mali destek aldığı yolunda dedikodular dolaşırken, Tuncay Özkan'ın CHP'lilere hitaben "Kanalım CHP'nin emrinde" dediği iddia edilmiş, Özkan ise bu açıklamayı reddetmiştir (*Zaman*, 27 Şubat 2006, 5 Mart 2006).

56 Daha sonra Biz TV adıyla bir uydu kanalı kuran Tuncay Özkan, 2007 yılında başlayan Ergenekon davası kapsamında 23 Eylül 2008 tarihinde gözaltına alınmış, 27 Eylül'de de tutuklanmıştır (bkz. *Yeni Şafak*, 28 Eylül 2008). Gözaltıların "Deniz Feneri" tartışmalarının akabinde gerçekleşmesi olgusu, Doğan Grubu yayınlarında "rövanş" imasıyla yer bulmuştur (örn. bkz., *Hürriyet*, 25 Eylül 2008).

not, takvim, ajanda, defter vb ürünlerin imalatı ve yurtiçi, yurtdışı satışı konularında faaliyet göstermektedir[57]

Alkım Yayıncılık'ın finansörü, Ahmet Altan ve Alev Er'in genel yayın yönetmeni olduğu, klasik İslamcı bir renge sahip olmasa da AKP'ye destek veren *Taraf* gazetesi de, 15 Kasım 2007 tarihli ilk sayısından itibaren küçük ama etkin görünen yayın organlarından biri olarak sivrilmiştir. "Darbe Günlükleri" kapağıyla Genelkurmayın zorlamaları neticesinde kapatılan *Nokta* Dergisinin genel yayın yönetmeni Alper Görmüş de gazetenin medya köşesini hazırlamaktadır.

AKP Hükümeti ile sürekli bir gerilim içinde gösterilen Genelkurmay'ın gizli karar ve uygulamalarını, Ergenekon davasıyla ilgili gelişmeleri sansasyonel bir dil ve üslupla sunan gazetenin[58] Fethullah Gülen destekli olduğu iddia edilmiş, hatta zamanın Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, *Taraf*'ın finansmanıyla ilgili olarak bu yönde şaibe yaratacak sözler sarf etmiştir.

---

57 Koza Davetiye ve Koza-İpek Holding, 3 sene önce Normandy Madencilik A.Ş.nin bütün hisselerini Newmont Mining Corporation Şirketi'nden satın alarak madencilik işine de girmişti.

58 *Taraf* Gazetesinde yayınlanan bu tip haberlerden bazıları şunlardır: Mehmet Baransu (2008) "Dağlıca Baskını biliniyordu" (Sürmanşet), *Taraf*, 24 Haziran; *Taraf* (2008) "Aktütün'ü itiraf edin demiştik… Biz açıklıyoruz", 6 Temmuz (Manşet).

Taraf, 6 Temmuz 2008, Sürmanşet

Daha önceki bazı dayanaksız haberleri yüzünden (örneğin asılsız çıkan MİT Raporu) güvenilirliği zedelenmiş olan gazetenin, PKK'nin Aktütün saldırısıyla ilgili haberleri gereken yankıyı uyandıramamıştır. Nitekim Aktütün saldırısı ile ilgili haberlerinin ardından Genelkurmay'a destek veren Recep Tayyip Erdoğan için *Taraf*'ın "Paşasının başbakanı" manşetini atması (17 Ekim 2008), Hükümetle bu gazetenin arasını bozmuş, bu durum ise gazeteyi ciddi bir mali krize sokmuştur. AKP'ye destek veren *Sabah* gazetesi, borç karşılığı bastığı *Taraf* gazetesinin satış ve ilan gelirlerinden baskı ücretini kesmeye başlamış, maaş ödeyemez duruma gelen gazeteye kamu bankalarının verdiği ilanlar da kesilmiştir (Aşık, 12 Kasım 2008). Aniden bastıran "ekonomik ambargo" bununla bitmemiştir. Erdoğan aleyhindeki manşetten sonra *Sabah* gazetesi, *Taraf*'ın sahibi Alkım Yayıncılık'a binlerce baskısını yaptırdığı "100 Temel Eser" promosyonundan vazgeçerek bunları dağıtmayacağını bildirmiştir. Basılan kitaplar, *Taraf* gazetesince, gazetenin ifadesine göre "zararına" dağıtılmaktadır…

Taraf, 17 Ekim 2008

İrili ufaklı gruplarla sektördeki ağırlığı iktisadi düzlemde artan AKP yanlısı medya, siyasi ve ideolojik düzlemde de hem değerler, hem de tüketici kalıpları bağlamında etkinliğini arttırmaktadır. AKP Hükümetini şu ya da bu biçimde destekleyen gazete ve televizyonların listesi incelendiğinde alanın nasıl genişlediği daha iyi gözlemlenebilir. Aşağıdaki tablolarda griye boyalı kısımlar, bu yayın organlarını göstermektedir[59].

Tablo 2: Ulusal gazete sahipliği (2008)[60]

Gazete	Şirket	Sahipler/Kontrol
FANATIK	Doğan Gazetecilik A.Ş.	Aydın Doğan
HÜRRİYET	Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık AŞ	Aydın Doğan
MİLLİYET	Doğan Gazetecilik A.Ş.	Aydın Doğan
POSTA	Doğan Gazetecilik A.Ş.	Aydın Doğan
RADİKAL	Doğan Gazetecilik A.Ş	Aydın Doğan
REFERANS	Hürriyet Gaz. Ve Matbaa. A.Ş.	Aydın Doğan
HÜRRİYET DAILY NEWS	Doğan Yayın Holding	Aydın Doğan
VATAN	Bağımsız Gazeteciler Yayıncılık A.Ş.	Aydın Doğan[61]
AKŞAM	T Medya Yatırım San. ve Tic. A.Ş.	Mehmet Emin Karamehmet
GÜNEŞ	T Medya Yatırım San. ve Tic. A.Ş.	Mehmet Emin Karamehmet
HALKA VE OLAYLARA TERCÜMAN	T Medya Yatırım San.Tic.A.Ş.	Mehmet Emin Karamehmet
CUMHURİYET	Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayın AŞ.	İlhan Selçuk
MİLLİ GAZETE	Yeni Neşriyat A.Ş.	Ömer Yüksel Özek
SABAH	Turkuvaz Radyo Televizyon Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.	Ahmet Çalık[62]

59 Gazete formunda olmadığı için Anadolu Ajansı bu tabloya eklenmemiştir ama AKP iktidarı döneminde bu kurumun da hükümetin yönlendirmesi altında hareket ettiğine dair pek çok kanıt/veri bulunmaktadır. Özellikle AKP ya da Başbakanlıkla ilgili kimi toplantılara TRT'yle birlikte Anadolu Ajansı dışındaki medya kuruluşlarına mensup gazeteciler alınmayabilmektedir.

60 Türkiye'de kayıtlı süreli yayınlara ve televizyon kanallarına ilişkin güncel kurumsal bilgiler için bkz. http://www.byegm.gov.tr. 11–17 Ağustos 2008 raporuna göre (http://www.medyatava.com/tiraj.asp) toplam tiraj 5.093.805 iken, AKP'ye yakın duran gazetelerin toplam tirajı 1.626.079 olarak hesaplanmıştır. Hesaplamada spor gazeteleri ile bazı düşük tirajlı gazeteler kapsam dışında bırakılmıştır.

61 10 Mart 2008 tarihinde yayınlanan Rekabet Kurulu kararıyla 2 yıllığına bu grubun devralması gündeme geldi ama zaten kuruluşundan bu yana kâğıt, matbaa ve dağıtım gibi temel girdiler grup tarafından sağlanıyordu.

62 Çalık Grubu 5 Aralık 2007'de TMSF tarafından yapılan ihalede 1.1 milyar dolar vererek şunları aldı: ATV, Radyo City, Sabah, Takvim, Günaydın, Yeni Asır, Pas Fotomaç gazeteleri, Bebeğim ve Biz Merkez, Sinema Merkez, Sofra Merkez, Home Art Merkez, Şamdan Plus, Yeni Aktüel, Para, Global Enerji Merkez, Transport ve Hukuki Perspektifler dergileri.

YENİ ASIR [Yerel]	Turkuvaz İzmir Gazete Dergi Basım Yayım A.Ş.	Ahmet Çalık
TAKVİM	Turkuvaz Radyo Televizyon Gazetecilik ve Yayıncılık AŞ.	Ahmet Çalık
PAS FOTOMAÇ	Turkuvaz Radyo Televizyon Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.	Ahmet Çalık
ANADOLUDA VAKİT[63]		Nuri Aykon
BUGÜN	Koza İpek Gazetecilik ve Yayıncılık A.Ş.	Hamdi Akın İpek
STAR	Star Medya Yayıncılık A.Ş.	Ethem Sancak
TARAF	Alkım Gazetecilik Sanayi ve Ticaret A.Ş.[64]	Başar Arslan (Ahmet Altan)
TÜRKİYE	İhlas Gazetecilik A.Ş.	Enver Ören
YENİ ŞAFAK	Diyalog Gazetecilik San.Tic.A.Ş.	Ahmet Albayrak
ZAMAN	Feza Gazetecilik A.Ş	Ali Akbulut

Tablo 3: Ulusal TV sahipliği (2008)

Kanal	**Medya Grubu / Şirket**	**Sahipler-Kontrol**
KANAL D	Doğan Medya Grubu [DTV HABER VE GÖRSEL YAYINCILIK A.Ş.]	Aydın Doğan
CNN TÜRK	Doğan Medya Grubu [Eko TV Televizyon Yayıncılık A.Ş.]	Aydın Doğan
STAR	Doğan Medya Grubu [Işıl Televizyon Yayıncılık Yapımcılık Sanayi ve Tic. A.Ş.]	Aydın Doğan
TNT (TV 5)	Anadolu İletişim Hizmetleri A.Ş.	Aydın Doğan
SHOW	Çukurova Grubu [Aks Televizyon Rek. ve Film. San. ve Tic. A.Ş.]	Mehmet Emin Karamehmet
SKYTÜRK	Çukurova Grubu [Atlas Yayıncılık ve Tic.A.Ş.]	Mehmet Emin Karamehmet

63 *Vakit* Gazetesinin internet sitesinde reklâmı yapılan bazı şirketler: gugukcuk.com (İstanbul Ticaret Odası 29.05.2006 tarih ve 20769 sayılı tescilli Yeşil Mavi Elektronik Market ve Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin ürünü); urunlistesi.com (İstanbul Ticaret Odası 29.05.2006 tarih ve 20769 sayılı tescilli YeşilMavi Elektronik Market ve Paz. Tic. Ltd. Şti. 'nin ürünü); buyturkey.com (Duha Bilişim San. Tic. Ltd. Şti. iştiraki. Adres: 46. Ada 27 Numara İSTOÇ, Bağcılar, İstanbul Güneşli V.D. 3130545327); http://www.kolaytedavi.com (Duha Bilişim San. Tic. Ltd. Şti. iştiraki. Adres: 46. Ada 27 Numara İSTOÇ, Bağcılar, İstanbul Güneşli V.D. 3130545327); http://www.vitex.com.tr (Vitex Doğal Gıda Takviyeleri).

64 14 Eylül 2007 tarihinde kurulmuş, 638972 sicil numarasıyla 6 Mart 2008 tarihinde tescil edilmiştir.

NTV	Doğuş Grubu [NTV Haber Ajansı Reklam ve Tic. A.Ş.]	Ferit Şahenk
CNBC-E	Doğuş Grubu [Enformasyon Reklamcılık ve Filmcilik San.ve Tic.A.Ş.]	Ferit Şahenk
KRAL TV	Doğuş Grubu A Yapım Radyo ve Televizyon Yayıncılığı A.Ş.[65]	Ferit Şahenk
KANAL1	Ciner Grubu [Merkez Televizyon A.Ş.]	Turgay Ciner
HABERTÜRK	Ciner Grubu [Haber AŞ]	Turgay Ciner
TV8	MNG Holding MNG TV Yayıncılık A.Ş.	Mehmet Nazif Günal
FLASH TV	Göktuğ Elektr.Yay. San. ve Tic. İşl. AŞ	Ömer Göktuğ
CİNE5	TMSF + Avrupa, Amerika Holding A.Ş.	TMSF + Erol Aksoy
24[66]	Star Medya Yayıncılık A.Ş	Ethem Sancak[67]
ATV	Turkuvaz Radyo ve TV Gaz. ve Yay.	Ahmet Çalık
FOX	İhlas Grubu [Huzur Radyo TV A.Ş. (News Corp. %25)]	Lale Cander [Rupert Murdoch]
KANAL7	Yeni Dünya İletişim AŞ	Zekeriya Karaman
KANALTÜRK[68]	ATP İnşaat ve Ticaret A.Ş	Hamdi Akın İpek
STV	Samanyolu Yayıncılık Hiz.A.Ş.	Hidayet Karaca
TGRT HABER TV	İhlas Grubu [Huzur Radyo TV A.Ş.]	Enver Ören
TRT 1-2-3-4-Int-Avr	Kamu mülkiyeti	Gn Md: İbrahim Şahin
TVNET	Albayrak Holding	Ahmet Albayrak

69707172

65 Ticaret Sicili Numarası 470357.

66 Kanal 24'ün yayına başlama tarihi: 23 Ocak 2007.

67 16 Mart 2006 tarihinde 582122- 529704 (İstanbul) sicil numarasıyla tescillenen şirketin başlangıçtaki unvanı, Star Görsel ve Basılı Yayıncılık Medya Basın Gazetecilik Matbaacılık Reklamcılık Sanayi ve Ticaret A.Ş idi, 13 Nisan 2006 tarihli genel kurulda bu adla değiştirildi. (25 Nisan 2006 tarih, 6542 sayılı Ticaret Sicili Gazetesi).

68 Ticaret Sicili Numarası 528071 olan Yaşam Televizyon Yayın Hizmetleri AŞ, 14 Mayıs 2008 tarihli kararıyla yönetim kurulunu şu isimlerle değiştirmiştir: Ayhan Yurttaş, Şaban Yörüklü, Ali Serdar Hasırcıoğlu. (22 Mayıs 2008 tarihli, 7067 sayılı Ticaret Sicili Gazetesi).

Tablo 4: Türkiye'nin belli başlı çapraz medya grupları

Grup / Sektör	Doğan	Çukurova	Ciner	Doğuş	Aksoy (TMSF)	Çalık	Albayrak	Feza
Ulusal karasal televizyon	Kanal D, Star, TNT, CNN Türk	Show TV	Kanal 1	NTV, Kral TV	Cine5, Fantasy	ATV		Samanyolu TV
Kablo/Uydu	Dream, FunTV, Galaxy, D-Smart (dijital platform)	Skyturk, Digiturk (dijital platform)[69]	Habertürk TV	CNBC-e, E2, NTV Spor, NBA TV	Maxi, Supersport, Gala, Viva		TVNet	Mehtap TV, Yumurcak TV
Radyo[70]	Hür FM, Radyo CNN Türk, Radyo D	Alem FM	Habertürk Radyo	NTV Radyo, Eksen Radyo, Radyo N101, Virgin	Show Radyo, Radyo5, Radyo Viva	Radyo City		Radyo Samanyolu, Burç FM, Dünya Radyo
Gazete	Hürriyet, Milliyet, Posta,Radikal, Referans, Hürriyet Daily News, Fanatik, Vatan	Akşam, Güneş, Halka ve Olaylara Tercüman, Cumhuriyet (Kısmi)?	Habertürk[71] Cumhuriyet (Kısmi)?			Sabah, Günaydın, Takvim, Pas Fotomaç, Yeni Asır (bölgesel)	Yeni Şafak, Daily Yeni Şafak	Zaman, Today's Zaman
Yayımcılık	Online yayın-	Online yayıncı-	Online	Online yayıncılık	Online	Online yayın-	Online	Online

[69] Digiturk'ün %66'sı bir Hollanda şirketi olan Fintur'a aittir. Fintur'un %58.55'ini TeliaSonera, %41.45'ini Turkcell kontrol etmektedir. Fakat, Turkcell'in de %37.09'u Sonera'ya attir.

[70] Grupların yerel radyo varlıkları listelenmemiştir.

[71] Şubat 2009'da çıkacağı duyurulmuştur.

	cılık, dergi yayıncılığı[72], kitap yayıncı- lığı (DK), dağıtım (Yay- Sat), müzik yayımcılığı (DMC), müzik ve kitap pera- kende (D&R), basım (DPC)	lık, dergi yayın- cılığı (Alem, Platin, Stuff, FourFourTwo), kitap yayıncılı- ğı, basım	yayıncılık, dergi yayın- cılığı (FHM, Marie Clai- re, Marie Claire Mai- son, Süper, Rolling Stone, Arena, Empire, Pc Magazine)	(ntvmsnbc.com, ntvspor.net), dergi yayıncılığı (Motor Boat&Yachting, National Geograp- hic, National Geog- raphic Kids, CNBC-e Business, Billboard, Slam, F1 Racing, Evo) kitap yayıncılığı (NTV Yayınları)	yayıncılık, Dergi yayıncılığı, kitap ya- yıncılığı	cılık, Dergi yayıncılığı, kitap yayıncı- lığı, basın dağıtım, basım	yayıncılık	yayıncılık, Dergi yayıncılığı (Aksiyon, Sızıntı, Yeni Ümit, vd), kitap ya- yıncılığı Cihan Haber Ajansı
Diğer medya	Yapım, Doğan Haber Ajansı, medya pazarlama	Eksen hizmet sağlayıcı, medya pazarlama	Yapım (C Yapım Filmcilik)			Yapım, Merkez Haber Ajansı, medya pazarlama		
Enformas- yon ve ileti- şim teknolo- jileri	İSS, telekom, kablo operatö- rü	GSM operatörü Turkcell, tele- kom, İSS, kablo operatörü			İSS, kablo operatörü	Telekom (Arnavutluk)	ALBİL Bilgi-İşlem	
Medya-dışı	Bankacılık ve finans, enerji, otomotiv, sağlık, ticaret, imalat	Bankacılık ve finans, sigortacı- lık, ticaret, otomotiv, çelik, imalat, otelcilik, deniz ve hava taşıma- cılığı	Enerji, madencilik, sanayi, ticaret, inşaat, otelcilik, sigorta, havacılık	Bankacılık ve finans, sigortacılık, otomotiv, pazarlama, ticaret, nakliyat, marinacılık	Finans, pazarlama, turizm	Bankacılık ve finans (Asya Bank, Çalık Yatırım Ban- kası), enerji, inşaat	İnşaat, sanayi, taşımacılık, turizm, geri dönüşüm sektörü	Bankacılık (Asya Finans, Işık Sigorta, vb), eğitim

[72] Doğan Burda'ya bağlı olarak çıkan çok sayıda dergi mevcuttur: Chip, PC Net, Level, Atlas, Güncel Hukuk, Yacht Türkiye, Ev & Bahçe, Auto Show, Tempo, Capital, Ekonomist, Blue Jean, Hey Girl, İstanbul Life, Elle Decor, Evim, Maison Française, Hafta Sonu, Hello!, Burada, Elele, Elle, Formsanté, Seda, Dr. Kuşhan'la Diyet, Seninle, Lezzet. (http://www.dbr.com.tr)

Radyo televizyon yayıncılığında yeni düzenlemeler

24 Ocak Kararları ve 1980 darbesini takip eden dönemde, yayıncılık alanının bir bütün olarak değişeceğinin ve gelecekte yoğunlaşacak olan piyasalaştırma politikasının işaretleri verilmişti. Örneğin 1982 yılında çıkarılan 1983–1993 Haberleşme Ana Planında, o güne kadar toplumsal imgelemde hiçbir yeri olmayan dijital yayıncılıktan bahsedilmiş (Geray, 1994: 173; Kejanlıoğlu, 2004: 214), TRT tekelinin ortadan kalkacağı belli olmuştu. Nitekim 90'lı yılların başında elektronik yayıncılık ortamı özel şirketlerin önemli bir yatırım alanı haline getirildi (bkz. Adaklı, 2006; Çaplı ve Tuncel, 2005).[73]

AKP döneminde ise bir yandan dijital yayıncılık[74] ve internet ya da elektronik ticaret gibi temel kâr alanları üzerinde temellendirilen geleceğe dönük piyasalaştırma stratejileri hızla hayata geçirilmeye çalışılırken, diğer yandan yabancı medya grupları Türk medya pazarından pay elde edebilmek için yoğun bir çaba harcadı.

Yayıncılıkla ilgili olarak son dönemde gerçekleştirilen ve henüz tam olarak istenen düzeye getirilemeyen "kuralsızlaştırma" işlemlerinden biri, yabancı sermaye paylarıyla ilgilidir. 16 Mart 2005 tarihinde kabul edilen 5317 sayılı "Bankalar Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"un 2. maddesiyle yabancı sermayeye %25 sınırı getiren 3984/29. maddesinin h bendi değiştirilerek bu sınır ortadan kaldırılmıştır. Ancak Cumhurbaşkanı yasayı bir kez daha görüşülmek üzere TBMM'ye geri göndermiştir.[75] Devlet Bakanı Mehmet Aydın'ın masasında

[73] Ülkemizde radyo ve televizyon yayınları dört ayrı ortamda yapılmaktadır: Karasal, kablo, uydu ve elektronik. Hâlihazırda 23 ulusal, 16 bölgesel ve 212 yerel olmak üzere toplam 251 televizyon kuruluşu ile 35 ulusal, 99 bölgesel ve 948 yerel olmak üzere 1082 radyo kuruluşu mevcuttur. Ayrıca muhtelif illerde 70 televizyon kuruluşu kablo üzerinden yayın gerçekleştirmektedir. RTÜK tarafından TV yayını yapmak isteyen 102, radyo yayını yapmak isteyen 50 kuruluşa uydudan yayın yapmaları için gerekli lisans ve yayın izinleri verilmiştir. İki kuruluş da (*Digiturk* ve *D-Smart*) uydu platform işletmecisi olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Akman, 2008)

[74] Dünyada olduğu gibi -belki daha yüksek bir seviyede- Türk medyasında da televizyonun tüm *medium*'lar içindeki ağırlığı hem izlenme oranları, hem de reklam pastasında kapladığı yer açısından oldukça fazla. Ancak bu bildik gerçeğin, uydu yayıncılığındaki hızlı gelişmeler sayesinde belli ölçüde farklılaştığını kaydetmek gerek. Uydu anteni fiyatlarındaki düşme, farklı sosyal sınıf ve katmanların kültürel ve siyasal beklentilerine uygun tematik kanallarına artması, belli kesimlerin özel kanal tercihleri (ör. Roj TV ya da Hayat TV) gibi nedenlerle, eskiden ulusal kanalların başat olduğu televizyon izleme kalıplarının değiştiği ve mevcut ölçüm sistemleri ve düzenlemelerle izlenme oranlarının tam olarak ölçülmesinin neredeyse imkânsız hale geldiği söylenebilir. Türkiye'den izlenen uydu yayınlarının çokluğunu anlamak açısından Türksat'ın uydu frekans listesine göz atmakta yarar olabilir: http://www.turksat.com.tr/kanallistesi/kanallar.php

[75] 15 Mayıs 2002 tarihli ve 4756 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, Basın Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu ile Kurumlar Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"un 13. maddesi ile RTÜK'ün 29. maddesi değiştirilerek, hisse oranları "izlenme oranlarıyla" bağıntılı hale getirilmiş, ancak Anayasa Mahkemesi 21 Eylül 2004 tarihinde, bu düzenlemenin yürütmesini durdurma kararı almıştır.

olduğu söylenen yeni RTÜK Yasa Tasarısında yabancı sermaye payını %50'ye çıkarıldığı söylenmektedir (Semerci, 5 Aralık 2007).

5373 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"da yayıncılık alanının düzenlenmesini siyasi parti aritmetiğine bağlayan temel bir mevzuat değişikliğini içermektedir. 24 Haziran 2005'te kabul edilip, 5 Temmuz 2005 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5373 sayılı yasayla birlikte RTÜK üyelerinin seçilme prosedürü değiştirilmiştir. Yasaya göre RTÜK, TBMM tarafından seçilen dokuz üyeden oluşacaktır. "Seçim için, siyasi parti gruplarının üye sayısı oranında belirlenecek üye sayısının ikişer katı aday gösterilir ve Üst Kurul üyeleri bu adaylar arasından her siyasi parti grubuna düşen üye sayısı esas alınmak suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca seçilir" (http://www.rtuk.gov.tr/kanun3.htm). Temmuz başında neoliberal düzenlemeler içeren bir dizi yasanın TBMM'den geçişini "hızlandıran" içtüzük değişikliğini protesto ederek meclis çalışmalarına katılmama kararı alan CHP, RTÜK'te 3 sandalye fırsatını kaçırmamak uğruna bu tavrından vazgeçmiştir.

13 Temmuz 2005'te olağanüstü toplanan TBMM'de milletvekillerine dağıtılan "anahtar listelerle" iktidar partisinden altı, muhalefet partisinden de üç aday RTÜK üyeliğine seçilmiştir (bkz. Övür, 2005a). Fikret İlkiz (2005), bu operasyonun kamu yararı bakımından olası sonuçlarını şöyle özetlemektedir: *"RTÜK'ün özerk ve tarafsız bir tüzel kişiliği olduğu artık söylenceden ibarettir. Artık 'yansız' olmayan RTÜK; 'özerk' veya 'tarafsız' bir bağımsız otorite hiç değildir. RTÜK; iktidar partisinden altı, muhalefetten üç adamdır."*

Yayıncılık alanıyla ilgili bir başka düzenleme, frekans kullanımının ücretlendirilmesiyle ilgilidir. RTÜK, kamu malı sayılan frekanslara 1990'dan bu yana hiçbir bedel ödemeyen ve bu sayede ilk birikimlerini ve kurumsallaşma süreçlerini tamamlamış olan özel yayıncılardan, Ocak 2006'da başlamak üzere yıllık "frekans kullanım bedeli" tahsil edileceğini açıklamıştır. 2006 Mayıs'ında ise RTÜK Başkanı Zahid Akman, kamuya ait frekansları 16 yıldır bedelsiz kullanan özel radyo ve televizyon kuruluşlarından toplam 22,5 milyon YTL frekans kullanım bedeli tahsil edildiği bilgisini vermiştir (*Yeni Şafak*, 26 Mayıs 2006).

AB uyum sürecinin tetiklediği bir başka mevzuat ve uygulama, "anadilde yayınla" ilgilidir. 25 Ocak 2004'te yayımlanan Türkçe dışındaki dillerde yayına ilişkin yönetmelikle birlikte 7 Haziran 2004 itibarıyla başlatılan uygulamaya göre Radyo 1 ve TRT 3, pazartesi günleri Boşnakça, salı günleri Arapça, çarşamba günleri Kırmançi, perşembe günleri Çerkezce ve cuma

---

http://www.rtuk.gov.tr/AnayasaMah.HTM (Erişim: 27 Aralık 2005). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Çaplı ve Tuncel, 2005: 229-234.

günleri de Zazaca yayın yapmaya başladı.[76] TRT 3'te "Kültürel Zenginliğimiz" adıyla 35 dakika ve Türkçe altyazılı olarak yayınlanan bu kuşakta, bu ada uygun bir içeriğe rastlamak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, TRT'deki hâkim yayıncılık anlayışının farklı dillerdeki bir kopyası olan bu yayınların, Türkiye'de gerçekten mevcut olan kültürel zenginliğe pek de değmediği, bu uygulamada esas amacın daha ziyade "zevahiri kurtarmak" olduğu söylenebilir.[77]

Öte yandan yerel ve bölgesel düzeyde özellikle Kürtçe yayın için yoğun talepte bulunan medya kuruluşlarına yayından önce profil belirleme şartı getirilmiş, RTÜK'ün ilgili komisyonu yayın izni bekleyen yerel ve bölgesel medya kuruluşlarını eksik belge gerekçesiyle geri çevirmiştir. RTÜK Başkanı Zahid Akman, 28 Aralık 2005 tarihinde yaptığı basın açıklamasında bu izinlerin 2006 yılında "verilebileceğini" bildirdiyse de uygulamada henüz bir değişiklik yoktur.

İşin ilginç yanı, halihazırda Kürtçenin kullanımıyla ilgili en ucube cezaların verilebildiği, özel şirketlere Kürtçe yayın izni verilmeyen bir dönemde birdenbire devlet televizyonunun bir kanalının bu işe ayrılmasıdır. 11 Haziran 2008 tarihinde TRT'nin farklı dil ve lehçelerde 24 saat yayın yapabilmesine olanak tanıyan yasa[78] meclisten geçirilmiş, "TRT Şeş" adıyla kurulan Kürtçe kanal, uydudan test yayınına başlamıştır. 2009'un ilk günü normal yayına geçen kanal[79], Mart 2009'da gerçekleştirilecek olan yerel seçimlerde Kürt oylarını kazanmaya çalışan AKP'nin yeni manevrası olarak değerlendirilmiştir (ör. bkz. Genç, 2008).[80]

Kürtçe kanala kapı açan 5767 sayılı yasa aynı zamanda, yeni piyasalaştırma mekanizmaları için olanak sağlamak üzere TRT'nin organizasyon yapısı büyük ölçüde değiştirilmiş, kurumun özel sektör yayıncılarına prog-

---

76 *Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik*, Tarih: 25 Ocak 2004, Sayı: 25357.

77 Bu kuşakla ilgili eleştirel yorumlar için örneğin bkz. Doğan (2005), Önderoğlu (2005a ve 2005b), Aksamaz (2004).

78 5767 Sayılı *Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*'un 6. maddesi, TRT Kanunun 21inci maddesini değiştirmek suretiyle Kürtçe yayına kapı aralamaktadır: "Kurum tarafından Türkçe dışında farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir."
(http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5767.html)

79 Uydudan yayınlanacak olan TRT Şeş (TRT-6), Ankara, İstanbul ve İzmir'de dijital kablo televizyon şebekesinden izlenebilecektir.

80 2009 seçimleri yaklaştıkça AKP'nin DTP'yle daha ciddi bir çatışma içine girdiği söylenebilir. Başbakan Erdoğan'ın Kasım 2008'de Hakkari'de yaptığı konuşma sırasında ve sonrasında çeşitli vesilelerle kullandığı sert üslup, bu çatışmanın su yüzüne çıkmasında etkili olmuştur (ör. bkz. Ülsever, 2008; Aslan, 2008; *Yeni Şafak*, 11 Kasım 2008).

ram ve personel sağlaması hukuki bir zemine oturtulmuştur.[81] Ayrıca, siyasi kadrolaşmanın yol açtığı hantal yapıyı ortadan kaldırmak üzere yasada, emekli olmak isteyenlere %30 zamlı emekli ikramiyesi önerilmektedir (http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5767.html, *Radikal*, 26 Haziran 2008).

Bu dönemde TRT"yle ilgili olarak yaşanan önemli tartışmalardan biri, genel müdür atamasında yaşanmış; Şenol Demiröz'ün istifasından sonra kurum yaklaşık iki yıl boyunca genel müdürsüz idare edilmiştir. 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'den iki kez ataması geri dönen Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı İbrahim Şahin'in ismi 2007 Kasımı'nda üçüncü kez TRT Genel Müdürlüğü için Cumhurbaşkanı'na sunulmuş ve Şahin, 21 Kasım'da yeni Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından atanmıştır.

TRT'nin AKP iktidarı döneminde en çok eleştirildiği konulardan biri yoğun kadrolaşma ise, bir diğeri de yayın akışında dini içerikli programların gözle görülür biçimde artmasıdır. TRT, CHP Yozgat Milletvekili Emin Koç tarafından verilen soru önergesine yanıtında dini yayınların İsmail Cem döneminde başladığını ve bu tür yayınların sayısında artış olmadığını belirtmiştir (*Akşam*, 23 Mayıs 2006). Ancak bugün yaşanan, bu "tür" yayınların sayısal artışı değil, "dini" etiketi taşımayan programlarda dinsel temaların ağırlık kazanması, İslami kaygıların ön plana çıkması ve ekranda İslami çevrelerin sembolik seçkinlerine daha fazla yer verilmesidir. KESK'e bağlı ve TRT'de de örgütlü Basın Yayın ve İletişim Emekçileri Sendikası'nın (Haber Sen) Ankara Şubesi *Enine Boyuna, Sen-Siz Olmaz / Olur mu?, Ezberbozan, Felsefe Konuşmaları, Rengâhenk, Şenlik Var, Bedirhan Gökçe ile Gecenin Kıyısında* ve *Düşünce İklimi* gibi programların doğrudan Fethullah Gülen cemaatine bağlı kişiler tarafından yapıldığını ve TRT'nin İslami cemaatlere yakın isimlerden oluşan yeni bir kadrolaşma hareketini başlattığını savunmaktadır (Haber-Sen Ankara Şubesi, 8 Nisan 2008; Erdem, 22 Mayıs 2008; Öztan, 9 Nisan 2008).

Kurulduğu 1964 yılından itibaren siyasi iktidarların mücadele alanı haline gelen TRT'nin günümüzde kronikleşmiş, yapısal sorunları olduğu bir gerçektir. Ancak Türkiye'de halen en çok izlenen ve güvenilen yayın kurum-

---

[81] Son dönemde tartışma yaratan uygulamalardan biri, ATV tarafından yayınlanacak olan Euro 2008 Avrupa Futbol Şampiyonası maçlarını aktarmak üzere TRT'nin spiker görevlendirmesidir. Bu konuda eleştirilen TRT yetkilileri uygulamayı, 3 spikerin hizmetinin karşılığında maçları bir ay süreyle herhangi bir ücret ödemeden ekrana getireceğini belirterek savunmuşlardır. Savunmaya göre "böylece görüntü kiralanmasının karşılığı olan 400 bin dolar ödenmeyeceği için" kurum bundan kazançlı çıkacaktır. Öte yandan TRT'nin, 2005 yılında görevlendirdiği 2 personele karşılık 4 bin, 2006 yılında gerçekleştirdiği 190 görevlendirmeden 24 bin 200 YTL aldığı, 2007 yılındaki 111 görevlendirmeden ise herhangi bir ücret alınmadığı, bu yıl ise Ocak-Mayıs ayları arasındaki 56 görevden 13 bin 200 YTL elde ettiği bildirilmiştir (*Medyatava*, 6 Haziran 2008).

ları arasında yer alan TRT'nin reorganizasyonunda dar siyasi tercihlerin egemenliği sürdüğü müddetçe, bu kurumun gerçekten "kamu hizmeti yayıncılığına" yönelmesi söz konusu olmayacaktır.

Türk medyasının "AKP'lileşmesinde" yeni seçkinlerin rolü

Türk basınında köşe yazarı sayısının 1990'lı yıllarda gözle görülür biçimde arttığını görüyoruz. Gazetelerin geleneksel işlevi olan "haber vermekten" uzaklaşması ve "yorumun" kamuoyu oluşturmada, başka deyişle manipülasyonda daha cazip bir seçenek olarak değerlendirilmesi, söz konusu köşe yazarlığı patlamasında etkili olmuş görünmektedir (Esendal, 2002; ayrıca bkz. Bali, 2002; Adaklı, 2006: 308–314).

Sadece bir fikir vermesi açısından, Türkiye'de basılan ve dağıtılan ulusal gazetelerin künyelerini düzenli olarak güncelleyen Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün listelerini incelemekte yarar vardır. Bu listede yer alan toplam 35 gazetenin[82] bu kuruma bildirilen köşe yazarı sayısı 494'tür (BYEGM, 15 Kasım 2008).[83]

Köşe yazarı sayısının AKP iktidarı döneminde de artış kaydettiğini ve sektöre kamu ihaleleri ya da belirli nüfuz ilişkileri sayesinde kazandırılan medya gruplarında yazanların yeni bir seçkin grubunu da belirgin kıldığını gözlemliyoruz.

2000'lerin başlarına kadar Türk basınında öne çıkan "seçkin" yazarlar daha ziyade Doğan Grubuna ait iken, bu durum, AKP iktidarından sonra bir ölçüde değişmiş ve açık ya da örtük biçimde AKP politikalarına destek veren medya sahipleri arttıkça Fehmi Koru, Ali Bulaç, Ali Bayramoğlu, Etyen Mahçupyan, Ahmet Hakan Coşkun, Ömer Lütfü Mete, İbrahim Karagül, Ahmet Kekeç, Mustafa Karaalioğlu vd. gibi isimler hızla öne çıkmıştır. Postmodern kimlik siyasetinin ivme kazandığı 1980'li yıllardan itibaren belirli bir entelektüel hegemonyanın da oluşumuna hizmet eden çeşitli İslamcı yazarlar (örn. Ali Bulaç, Abdurrahman Dilipak vd.) genel olarak dev-

---

82 Bu gazetelerden ikisinin dili İngilizcedir: *Hürriyet Daily News, Todays Zaman.*

83 27 gazeteci birden fazla gazetede yazdığı için, bunlar listeden düşülmüştür. Köşe yazarlarının niceliksel artışının adeta bir kurala dönüşmesi olgusu, yakın zamanda piyasaya çıkan iki farklı gazetenin sayfalarını onlarca köşe yazarına açmasında rahatlıkla gözlenebilir. Nisan 2004'te yayınlanmaya başlayan *Birgün* gazetesindeki köşe yazarlarının toplamı (2 Ağustos 2008 tarihine kadar) 69'dur ve günlük ortalama köşe yazısı sayısı 10 civarındadır. Belirli bir sermaye grubuna bağlı olmayan sol eğilimli *Birgün*'ün köşe yazarı enflasyonunda, bunların büyük kısmının bilabedel yazmalarının rolü vardır. Benzer bir durum, Alkım Yayınlarınca çıkarılan *Taraf* gazetesi için de geçerlidir. Bu gazetenin 23 Mart 2008 tarihli internet edisyonundaki "yazarlar" listesine baktığımızda toplam 44 köşe yazarı "istihdam" edildiğini, günde yaklaşık 15 civarında yazarın *Taraf* sayfalarında yer aldığını görüyoruz (http://www.taraf.com.tr/yazarlar.asp).

let-sivil toplum ikiliğini öne çıkaran devlet merkezli bir epistemolojiyi de harekete geçirmiş (bkz. Gülalp, 2002)[84], "liberal" ve "liberal solcu" seçkinlerle bu bağlamda yakınlaşan İslamcı yazarlar, özellikle 90'lardan itibaren Türk medyasındaki köşelere kalıcı biçimde yerleşmeye başlamışlardır. Bu kesimin, Türk toplumunda AKP yönetimindeki neoliberal politikaların meşruiyet kazanmasında oldukça etkili olduğu söylenebilir[85].

Ancak "İslamcı seçkinlerin" medyadaki ağırlığının artmasını, AKP'yi iktidara taşıyan koşullardan ayrı, başka deyişle "yepyeni" bir olgu olarak tasavvur etmemek gerekir. Nasıl ki AKP ile önceki siyasal "yapı" arasında belirli bir süreklilik ilişkisi varsa, 1980'lerin kültürel ikliminde yükselen "İslamcı aydınlarla" günümüzdeki köşe yazarları arasında da bir süreklilik/devamlılık olduğunu iddia etmek mümkündür.[86]

Aslında geçmiş hükümetler döneminde medya-siyaset ilişkileri nasıl tezahür ettiyse bu dönemde de "yapısal" olarak pek fazla değişiklik olduğunu söylemek zordur. Örneğin, köşe yazarları ya da medya yöneticilerinin AKP siyasetine yakınlık ya da uzaklığı, bunların tasfiyelerinde de etkili olabilmektedir. AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türk medya sektöründe özel bir konum elde eden "İslamcı" medyada çalışan profesyonellerin son dönemde yaşadıkları yer değiştirmelerde Hükümetle bu yayın organları arasındaki yakın ilişkiler etkili olmuş görünmektedir. Bunlardan *Yeni Şafak* gazetesi 2005 yılı içerisinde iki önemli yazarını ve genel yayın yönetmenini "kaybetmiştir." Suriye vatandaşı olup, uzun zamandır Türkiye'de yaşayan *Yeni Şafak* yazarı Hüsnü Mahalli, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ziyaretini izlemek üzere gittiği Suriye'de görevinden uzaklaştırılmıştır. Mahalli, 1 Mart 2003'te TBMM'de reddedilen tezkerenin ikinci kez oylanacağı 20 Mart tarihinden yaklaşık bir ay önce, 26 Şubat'ta *Yeni Şafak*'ta yazmaya başlamış, 20 Mart 2005 tarihinde Suriye'den gazeteye geçtiği "Herkes Sezer'i bekliyor" başlıklı yazının yayımlanmamasıyla birlikte gazeteden "ayırıldığını" öğrenmiştir. AKP Hükümetine, ABD'nin Irak'ı işgaline Türkiye'nin lojis-

---

84 Bu çalışmasında Gülalp, Türkiye'de İslamcı entelektüellerin postmodernizmle ortaklaştıkları epistemolojik unsurları, önerdikleri (ya da önermedikleri) siyasal projeleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır.

85 Bu etkinin yalnızca AKP'yi doğrudan destekleyen medya organlarında değil, muhalif görünen diğer organlarda da karşılık bulduğu söylenebilir. Örneğin, *Hürriyet*'in, uzunca bir süre Kanal 7'nin "anchorman"liğini yapan Ahmet Hakan'a, genel olarak liberal sola yönelik *Radikal* Gazetesinin de Hasan Celal Güzel gibi yazarlara köşelerini açması bu etkinin bir sonucu olabilir. Güzel, yazısını yayınlamadıkları gerekçesiyle 2005 yılı sonlarında Çukurova Grubuna bağlı *Tercüman*'dan ayrılıp *Radikal*'de yazmaya başlamıştır. Elbette böylesi bir etkiden söz etmek, seçkinlerin "bağımsız" rollerinden bahsetmek anlamına gelmemektedir, meseleyi daha ziyade muhafazakâr hükümete ve onun seslenmeyi başardığı kitlelere yakın durma perspektifinden değerlendirmek gerekir.

86 1980 ve 90'lı yıllarda siyasal İslamı destekleyen aydın sınıfının büyümesi ile ilgili olarak bkz. Gülalp, 2002: 56.

tik ve askeri desteğini sağlamaya dönük "yurtdışına asker gönderme ve Türkiye'de yabancı asker bulundurma" yetkisi veren tezkerenin çıkmasına muhalefet etmek gibi spesifik bir amaçla *Yeni Şafak* gazetesinde köşe yazarlığına başladığını ifade eden Hüsnü Mahalli, kendisinin işgalci güçlere karşı muhalif görüşleri nedeniyle, bizzat ABD elçiliğini temsil eden kimselerin gazete yöneticileriyle görüştüklerini ve yönetim üzerinde baskı kurmaya çalıştıklarını belirtmiştir.[87]

Bu olayı anımsatacak biçimde aynı gazetenin yazarlarından Ahmet Taşgetiren de yayımlanmayan bir yazısı yüzünden gazeteden ayrılmıştır. En nihayet *Yeni Şafak* gazetesi yayın yönetmeni Selahattin Sadıkoğlu'nun da Taşgetiren'in ayrılması nedeniyle bu görevinden istifa ettiği iddia edilmiştir (Hayırlı, 2005; Doğru, 11 Ocak 2006).

Tablo 5: AKP'ye yakın gazetelerin genel yayın yönetmenleri (2008)		
Gazete	**Genel Yayın Yönetmeni**	**Mesleki açıklamalar**
Anadoluda VAKİT	Mustafa Karahasanoğlu	15 Kasım 1991 tarihinde kurulan *Akit* Gazetesinde başladığı bu görevi, 3 Aralık 2001'de bu gazetenin kapanmasından hemen sonra (5 Aralık 2001) kurduğu *Vakit*'te de sürdürdü.
BUGÜN	Selahattin Sadıkoğlu	*Güneş, Akşam, Tercüman, HBB, TGRT* ve 2000–2005 yılları arasında *Yeni Şafak* gazetesinde (Genel Yayın Yönetmeni) çalıştı. Ağustos ayında, 6 Eylül 2005'ten itibaren adı *Bugün* olarak değiştirilen *Dünden Bugüne Tercüman*'ın Genel Yayın Yönetmeni oldu.
SABAH	Ergun Babahan	1 Ocak 2006'da Fatih Altaylı'nın getirilmesi üzerine ayrıldığı GYY görevine, Çalık döneminde devam etti. 2008'in son gününde istifa etti.
STAR	Mustafa Karaalioğlu	*Zaman* ve *Türkiye* gazetelerinde çalıştı, 1995 yılında *Yeni Şafak*'ın kuruluşunda yer aldı. Haziran 2007'den bu yana Star Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmenliğini ve Star Medya Grubu'nun İcra Kurulu Başkanlığını yürütüyor.

[87] Hüsnü Mahalli bir süre sonra *Akşam* gazetesinin yazar kadrosuna katılmıştır (*Akşam*, 2 Eylül 2005).

TAKVİM	Fikret Ertuğrul	Daha önce *Yeni Şafak*'ta da çalışan Ertuğrul, Takvim'de Yazı İşleri Müdürü iken TMSF'nin el koymasıyla birlikte İskender Baydar'ın yerine bu göreve getirildi.
TARAF	Ahmet Altan	Pek çok ulusal gazetede uzun süre köşe yazarlığı yapan Altan 90'lı yıllarda Neşe Düzel'le birlikte sunduğu "Kırmızı Koltuk" adlı tartışma programıyla medyada daha fazla görünür oldu. 2007 yılında kurduğu *Taraf*'ın genel yayın yönetmenliğini Alev Er ile birlikte üstlendi.
YENİ ŞAFAK	Yusuf Ziya Cömert	Kuruluşundan beri *Yeni Şafak*'ta çeşitli kademelerde bulundu, Yayın Koordinatörü olarak çalıştığı sırada, 25 Ağustos 2005'ten itibaren Genel Yayın Yönetmenliği'ni yürüten Mustafa Karaalioğlu Mayıs 2007'de *Star* Gazetesine geçince Genel Yayın Yönetmenliği görevini devraldı.
ZAMAN	Ekrem Dumanlı	3 Kasım 2001'den bu yana Genel Yayın Yönetmenidir.

Türk medyası son yıllarda mülkiyet ve kontrol yapılarına paralel olarak içerik düzleminde de önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Dünya ölçeğinde ABD'nin Irak'ı işgali, Türkiye'de ise İslami kökenli bir partinin tek başına iktidara gelmesi, habercilik ve programcılık kalıplarını da bu olgular ekseninde bir söylem alanına hapsetmiştir. Bu dönemde Türk medyası, AKP iktidarı ile ordu arasındaki "gerilimi", toplumsal duygu yapısında keskin bir ayrım, hatta zaman zaman "yarılma" biçiminde temsil etmiştir. Bu süreçte medya, muhtelif provokasyonlarla tetiklenen linç girişimleriyle beslenen milliyetçi ve faşist söyleme olduğu kadar, İslami motiflerle yüklü bir muhafazakâr[88] yaklaşıma da bel bağlamıştır. Bu süreçte zaman zaman hükümet, zaman zaman da ordu, medya üzerinde doğrudan etki yaratma çabasına da girmiştir. Örneğin 19 Temmuz 2005 tarihinde Türk Genelkurmayının üst düzey medya yönetici ve yazarlarına verdiği "terör brifingi" yeni dönemde medyaya biçilen rolü yeniden tanımlamaktadır. Bir gazeteci, brifingde verilen mesajı şöyle özetlemiştir: "PKK'nın yaptıklarını büyütüyorlar, PKK'ya

---

88 Sosyal bilimler literatüründe çokça yer alan ama anlamı konusunda pek az uzlaşma bulunan bu kavramı burada, Jost'un (2003) yalın tanımı çerçevesinde, "değişime direnci ve eşitsizliğin haklılaştırılmasını" içeren, genel anlamda tutucu bir dünya görüşü olarak kullanıyorum. Muhafazakârlık olarak görülebilecek politik ideolojilerin değişik dönemlerde kazandığı farklı içerimleri "yeni muhafazakârlık" kavramı çerçevesinde açımlayan bir çalışma olarak Dubiel'e (1998) bakılabilir.

karşı yapılanları küçültüyorlar... Bu yayın politikaları, teröriste moral veriyor." (Özdil, 2005). Öte yandan Hükümet de medyadaki üst düzey yöneticilerle iyi ilişkiler kurmayı ihmal etmemektedir. Bu girişimlerin son örneği, Başbakanın önde gelen medya mensuplarıyla bir araya gelmesidir. Hükümeti açıkça destekleyen *Yeni Şafak* gazetesi yazarı Fehmi Koru'nun ev sahipliğinde gerçekleşen yemekli buluşma, medyada geniş yer bulmuştur (örn. bkz. Doğru, 11 Ocak 2006).

Böylesi bir ortamda Türk medyası hem siyasi iktidarla hem de ordu ile belirli bir uzlaşma zemininde buluşmak adına, hiçbir "politik" tercih yapmaksızın, bir başka deyişle herhangi bir politik kimliği (özgürlükçü, muhafazakâr, sağ, sol, vb.) açık biçimde savunmaksızın, her yeni durumda farklı bir kimliği öne çıkararak var olmaya çalışmaktadır. Bu arada, göreli rekabet ortamında kârını maksimize etmek için mücadele veren Türk medyası düpedüz ırkçı söylemlerden, maskeli şovenizme kadar uzanan yelpazede "milliyetçiliğin", muhafazakâr dünya görüşünün çeşitli versiyonlarının, eşitlik ve özgürlük kavramlarının çarpık yorumlarının, sansasyonelliğin, bayağı magazinin, doğrulanmış ve kamu yararını gözeten hiçbir bilgi içermeyen manşet ya da "az sonra" spotlarının peşinden koşmaya devam etmiştir.

Sonuç yerine

Türkiye siyasetinin, ikili karşıtlıklarla (*binary oppositions*) "çalışan" ideolojilerin konjonktürel bir örneği olarak, "Cumhuriyete sahip çıkan laikler" ve "İslamcı-şeriatçı bir yönetimi" hedefleyenler biçiminde parçalanması, medya dolayımıyla belirli bir meşruiyet zeminine oturtulmuştur. Böylesi bir konjonktürde AKP, medyayı da doğrudan sahiplik stratejisiyle ele almış ve "girdiği mücadeleden" görünüşe göre oldukça da başarılı çıkmıştır. Bu partiye yakın yayın organları, "tekelci medya", "demokrasi", "ifade özgürlüğü", "tarafsızlık" gibi kavramlar üzerinden geleneksel yapılara karşı belirli bir meşruiyet alanı kazanmıştır[1].

AKP elbette kendisini destekleyen ve MÜSİAD tabanlı "yeşil" sermaye için gereken aktif desteği sağlamıştır ama bu durum, Türkiye'de sermayenin yapısal özelliklerini köklü olarak değiştiren bir içerik taşımamaktadır. Söz

1 Basın alanında tarihsel meşruiyet kalıpları olarak işgören bu kavramların kullanımı şüphesiz yalnızca AKP'ye yakın olan medya ile sınırlı değildir. Liberal çoğulcu epistemolojiye ait tarafsızlık, nesnellik, dördüncü güç gibi kavramlarla birlikte bunlar, yeri geldiğinde bir bütün olarak medyanın "savunma" araçları haline gelirler. Bu bağlamda, liberal basın anlayışının radikal eleştirileri için örneğin Michael Schudson'ın 1978 tarihli ufuk açıcı kitabı *Discovering the News*'a, Gaye Tuchman'ın aynı tarihli *Making News* adlı kitabına, James Curran'ın İngiliz basın tarihine ilişkin "liberal efsaneleri" çürüttüğü klasik çalışmasına (2003) ve Ayşe İnal'ın bu konuda yazdığı sayısız makaleye bakılmalıdır (ör. bkz. 2008).

konusu olan bir paylaşım mücadelesidir, bu mücadelede her renge yer olacağının işaretleri de mevcuttur. 23 Temmuz seçimlerinden önce Türkiye'de halkı AKP'ye karşı mobilize etmeyi hedefleyen Cumhuriyet Mitingcilerinin, gerçek bir özgürleşim projesinden uzak bir kimlik siyasetine bel bağlamaları, seçimde oy oranını beklenmedik ölçüde arttıran AKP'ye puan kazandırdığı gibi, 2008 yılında patlak veren Ergenekon operasyonu ile de bu kesimlerin siyasal meşruiyetinin sınırları ortaya çıkmıştır.

Haldun Gülalp'in (2002) çok iyi ortaya koyduğu gibi, bugün bu kesimin sözcülüğünü yapanlar, tıpkı siyasal İslamcı bir kimlik politikasını öne çıkaran AKP'liler ve onu destekleyenler gibi, gerici bir kimlik siyasetiyle var olmaya çalışmaktadır. Oysa gerçeklik, bu yarılmanın ötesinde, Türkiye'nin neoliberal siyasetiyle uyumlu herhangi bir iktidar bloğunun, nasıl tesis edildiği sorusunda yatmaktadır.

Her şeye rağmen geniş halk kesimlerinin en önemli bilgi ve haber kaynağı olan medyanın dili, demokrasinin gelişmesini önleyen faktörlerin başında gelmektedir. Bu sorun, "medyanın gücü/güçsüzlüğü" söylemlerinin sığ zemininden, eleştirel ve politik bir zemine kaydırılarak tartışılmalıdır. Tartışmanın selameti için öncelikle medyayı, AKP'yi, orduyu, AB'yi, şirketleri, sendikaları, bireyleri bağımsız özneler; siyaseti, ekonomiyi, teknolojiyi de tam anlamıyla bağımsız değişkenler ya da süreçler olarak görmekten vazgeçmek gerekir. Tam da tersine bu özne ve süreçler, birbirleriyle hegemonya ilişkileri ya da düpedüz çıkar ilişkileri içinde düşünüldüğünde gerçek anlamlarına kavuşabilirler. İşte ancak o zaman bu konudaki öğrenme çabası, aynı zamanda dünyayı değiştirmenin bir aracı olabilir.

Yararlanılan Kaynaklar

Kitaplar, makaleler vb.

Adaklı, Gülseren, *Türkiye'de medya endüstrisi. Neoliberalizm çağında mülkiyet ve kontrol ilişkileri*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2006.

Afşar, Emre, *The Turkish political economy after the 2000-2001 financial crises: An unusual chapter written by the first Justice and Development Party government*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Akgün, Şener, *Demokratlıktan muhafazakâr demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet Kalkınma Partisi`nin karşılaştırmalı bir analizi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Altunışık, Meliha Benli, vd., *Turkey: Challenges of Continuity and Change*, Routledge, 2005.

Arvas, İbrahim Sena, *II. Meşrutiyet'ten Bugüne Merkez Sağ Partileri, Merkez Sağ Gazeteleri: Yeni Şafak İncelemesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri A.B.D., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Balcı, Şükrü, *Negatif siyasal reklamlarda ikna edici mesaj stratejisi olarak korku çekiciliği kullanımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım A.B.D., Doktora Tezi, 2006.

BYEGM (2008) "GAZETELER", http://www.byegm.gov.tr/TURKBASINI/gazete-turkce.htm, Erişim tarihi: 15 Kasım.

BYEGM (2008) "TELEVİZYONLAR", http://www.byegm.gov.tr/TURKBASINI/TV-turkce.htm, Erişim tarihi: 15 Kasım.

Çaplı, Bülent ve Tuncel, Hakan, "Türkiye", *Avrupa'da televizyon: Düzenleme, politikalar ve bağımsızlık, Türkiye Raporu*, Ankara: Open Society Institute, Ankara, 2005.

Doğan Holding (2008) *Dogan Holding Investor Presentation,* Sardis Securities Investor Conference (Sardis Turkey Conference), 9 Ekim, http://www.doganholding.com.tr/raporlar/DOHOL_Present_October2008.pdf

Dubiel, Helmut, *Yeni muhafazakârlık nedir?*, çev. E. Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Erdoğan, Esma, *EU perceptions of Islamist women from Welfare Party to Justice and Development Party*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Çalışmaları A.B.D., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Garnham, Nicholas, *Capitalism and Communication. Global Culture and the Economics of Information*, Sage, 1990.

Golding, Peter ve Murdock, Graham, "For a political economy of mass communication", R. Milliband ve J. Saville (der.) *The Socialist Register*, The Merlin Press, Londra, 1973, ss. 207-23.

Golding, Peter ve Murdock, Graham, "Culture, communications, and political economy", J. Curran ve M. Gurevitch (der.) *Mass Media and Society*, E. Arnold, Londra, 1991, ss. 15-32.

Gülalp, Haldun, "Globalization and political Islam: The social bases of Turkey's Welfare Party", *International Journal of Middle East Studies*, Sayı: 33, 2001, ss. 433–448.

Gülalp, Haldun, *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de siyasal İslamın temelleri*, Metis Kitap, İstanbul, 2002.

Gürel, Tuğçe, *Türk siyasi tarihinde muhafazakârlık kimliği ve akp örneği incelemesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri A.B.D., Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Jost, John T. vd. (2003) "Political conservatism as motivated social cognition", *Psychological Bulletin*, Vol. 129, No. 3, 339–375, http://faculty.virginia.edu/haidtlab/jost.glaser.political-conservatism-as-motivated-social-cog.pdf

Kalçık, Tuba *Televizyonda siyasal propaganda ve Akp*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım A.B.D., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, http://acikarsiv.ankara.edu.tr/fulltext/2429.pdf

İnal, Ayşe, "Gazetecilik etiği", *Bilgi ve Bellek,* Sayı: 7, İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 2008.

Tuchman, Gaye, *Making News: A Study in the Construction of Reality*, Free Press Londra ve New York, 1978.

Schudson, Michael, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1978.

Curran, James, "Press history", J. Curran ve Jean Seaton (2003) *Power without responsibility. The press, broadcasting, and new media in Britain* içinde, Londra: Routledge, 6. basım, Londra, 2003, ss.1-106.

Kesler, Ayşe, *Dimensions of foreign policy change in Turkey: A comparative analysis of AKP Government and DSP-MHP-ANAP coalition*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Kızılışık, Rabia Sibel, *Türkiye'de iletişimin demokratikleştirilmesinde Akp Hükümeti'nin medya politikaları 2002- 2006*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri A.B.D., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Öymez, Hasan, *Siyasal iktidar medya ilişkisinde türban sorunu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik A.B.D., Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Özer, Ferruh, *1980 sonrasında Türkiye'de muhafazakâr kimliğin gelişimi ve siyasal partile*r, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi A.B.D., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

RTÜK (2004) *Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik*, 25 Ocak, Sayı: 25357, 2004.

RTÜK (2008) *Radyo ve Televizyon Üst Kurulu 2008 Yılı Tahmini Bütçesi ve 2006 Yılı Kesinhesabı İle 2007 Yılı Faaliyetleri Hakkında Rapor*, www.rtuk.gov.tr (Erişim Tarihi: 26 Temmuz).

RTÜK (2008) *Uydu Radyo ve Televizyon Yayın Kuruluşlarının 2008 Yılı İçin Belirlenen Lisans ve İzin Ücretleri ile Uydu Platform İşletmecilerinin 2008 Yılı İçin Ödemeleri Gereken Ücretler*, http://www.rtuk.gov.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=1dc29ea0-6280-44c2-a130-957c0a1da00c, 8 Ocak.

Sönmez, Mustafa, *Filler ve Çimenler: Medya ve Finans Sektöründe Doğan/Anti-doğan Savaşı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Tarhan, R. Bülent vd. (2007) *Bir olgu olarak yolsuzluk: Nedenler, etkiler ve çözüm önerileri*, http://www.tepav.org.tr/eng/admin/dosyabul/upload/YOLSUZLUK.pdf (erişim tarihi: 11 Kasım 2008)

Topçuoğlu, Leman Sinem, *The conservative-democratic identity of the Justice and Development Party in the Turkish center right tradition*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Tunstall, Jeremy ve Palmer, Michael, *Media Moguls*, Routledge, Londra ve New York, 1991 .

Yılmaz, Melahat, *Ilımlı islam ve muhafazakâr demokrasi (Ak Parti örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Haberler ve diğer güncel metinler

Acar, Bedir (2008) *Tuncay Güney Anlatıyor. Ergenekon'un İlk Tanığı*, İstanbul: Timaş.

Akkaya, Mürteza ve Aydın, Muharrem (2003) "Medya şantaj aracı olmasın", *Hürriyet*, 11 Aralık 2003, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=188960

Akman, A. Zahid (2008) 2008 Yılı RTÜK Bütçesi Sunuş Konuşması, http://www.rtuk.org.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=e7859f78-aaf5-4b6c-8213-f60564071328 (erişim tarihi: 13 Ocak 2009)

Akman, Nuriye (2008) "İmtiyazlı bir kesim ülkenin yarısına sahip, kavganın nedeni budur", Ethem Sancak'la röportaj, *Zaman*, 6 Ekim, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=745956&keyfield=657468656D2073616E63616B

Akman, Nuriye (2008) "Tayyip Erdoğan idolüm, sevdalısıyım...", Ethem Sancak'la röportaj, *Zaman*, 5 Ekim, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=745680&keyfield=657468656D2073616E63616B

Aksamaz, Ali İhsan (2004) "Anadil yönetmelikleri ve gerçek", *Ülkede Özgür Gündem*, 6 Eylül, http://xvalamgeri.blogcu.com/2882922/ (erişim tarihi: 29 Temmuz 2008)

Akşam (2005) "Tüpraş Koç'un", 13 Eylül, http://www.aksam.com.tr/haberpop.asp?a=4921,6

Akşam (2006) "En cömert kamu kurumu TRT çıktı", 23 Mayıs, http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=40833,6&tarih=23.05.2006

Altaylı, Fatih (2008) "Komedi Ülkesi", 10 Eylül, http://www.fatihaltayli.com.tr/content.cfm?content_id=4128

Alus, Esra ve Kesler, Musa (2008) "Ergenekon'da Maocular tartışması", *Milliyet*, 7 Kasım, http://www.milliyet.com.tr/Yasam/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1012948

Aslan, Ferit (2008) "Erdoğan'ın sözlerine 'Hitler' benzetmesi", *Milliyet*, 10 Kasım, http://www.milliyet.com.tr/Yasam/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1014189&Date=04.01.2009&b

Aşık, Melih (2008) "Taraf olayı...", *Milliyet*, 12 Kasım, http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=1014947&AuthorID=59&Date=12.11.2008

Atik, Özden (2007) "Bilginler'den Turgay Ciner'e suç duyurusu", *Hürriyet*, 14 Haziran, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/6704824.asp?m=1

Aydın Doğan (2008) "Ahlak konusunda sicil amirim Başbakan değil", Hürriyet, 7 Eylül, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9839386.asp?gid=233&sz=1224

Aydın Doğan (2008) "Başbakana cevabım", *Hürriyet*, 14 Eylül, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9892801

Aydın, Gülden (2008) "Kendi Ergenekon karşıtı, eşi Perinçek'in avukatı", 11 Kasım, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=10328747

Aydıntaşbaş, Aslı (2005) "Şartları bilsem ben de girerdim", *Sabah*, 21 Eylül, http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/21/aydintasbas.html

Aytulu, Gökçe (2008) "Yandaş medya: 1 Cuntacı basın: 0", Referans, 12 Temmuz, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=101540&YZR_KOD=130

Bağdiken, Mustafa; Ayaz, Ergün ve Tokuş, Zafer (2008) "Milli Tank Projesi imzalandı. Başbakan Erdoğan: Ordunun modernizasyonu milli imkanlarla yapılacak", *Milliyet*, 29 Temmuz, http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=972479

Bayer, Yalçın (2008) "Deniz Feneri, ampul gibi 'aydınlatıyor'", *Hürriyet*, 03 Eylül, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9806974

Bugün (2008) "Doğan'a rafineri izni çıktı", 17 Kasım, http://www.bugun.com.tr/haber_detay.asp?haberID=46233

Cumhuriyet (2002) "Mesajlar radikal bulundu. Erdoğan AKP'yi karıştırdı", 19 Şubat.

Çelik, Ahmet Erhan (2005) "AKP'deki İhlas çatlağı", *Milliyet* Business Eki, 17 Temmuz, http://www.milliyet.com/2005/07/17/business/index.html

Çelik, Ahmet Erhan ve Taş, Dilek (2004) "Sonunda, Uzan Grubu topyekün devlete geçti", *Milliyet*, 15 Şubat, http://www.milliyet.com.tr/2004/02/15/ekonomi/aeko.html

Çiçek, Deniz ve Bal, Ersin (2006) "Tüpraş şoku!", *Akşam*, 3 Şubat http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=26120,6&tarih=03.02.2006

Doğan, Cemal (2005) "Anadilde yayın keşmekeşliği", *bianet.org*, http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/70697/anadilde-yayin-kesmekesligi, 25 Kasım.

Doğru, Necati (2006) "Necip Fazıl beslemeydi! Fehmi Koru besleyici!", *Vatan*, 11 Ocak, http://haber.gazetevatan.com/haberdetay.asp?Newsid=68427&Categoryid=4&wid=108

Donat, Yavuz (2008) "Aydın Doğan: Kimseye husumetim yok", Sabah, 1 Ekim, http://arsiv.sabah.com.tr/2008/10/01//haber,DCD8155CB6934F789649A63653270D07.html

Dumanlı, Ekrem (2008) "Yaftalamadan bir daha düşünün", *Zaman*, 3 Kasım, http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=756290

Erdem, Umut (2008) "Türbanlı konuk çıkardı TRT'de terfi ettirildi", 22 Mayıs, *Hürriyet*, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8995700.asp?gid=233&sz=19812

Erdinç, Cengiz (2008) "Deniz Feneri'yle kesişen ortaklık", *Akşam*, http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=128895,3&tarih=06.09.2008

Ergin, Evrim (2006) "Hükümetin Çalık Grubu'na verdiği Samsun - Ceyhan Boru Hattı ile ilgili iddia: 'İtalyan ENI'yi Çalık'a hükümet yönlendirdi'", *Milliyet*, 8 Şubat, http://www.milliyet.com.tr/2006/02/08/ekonomi/eko01.html

Ertürk, Ali Ekber (2006) "Hocaefendi Medyası Dünyaya Açılıyor", *Akşam* 25 Aralık, http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=62537,3

Evin, Mehveş (2008) "İslamcı basın nasıl yandaş oldu", *Akşam*, 10 Haziran, http://www.aksam.com.tr/yazar.asp?a=120627,10,190

Gazeteport (2008) "Erbakan'ı kurtarmak için Doğan'a izin verdiler", 4 Kasım, http://arsiv.gazeteport.com.tr/NEWS/GP_317049?WebsiteSearch=true

Gazeteport (2008) "RTÜK üyesi: Sabah'ın satışında yasal engel var", 23 Şubat, http://arsiv.gazeteport.com.tr/NEWS/GP_160420?WebsiteSearch=true

Genç, İbrahim (2009) "TRT, Kürtler ve (dü)şeş", *Radikal*, 4 Ocak, http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=EklerDetay&ArticleID=915498&Date=09.01.2009&CategoryID=42

Görmüş, Alper ve Bumin, Kürşat [Kronikmedya] (2002) "Medyanın 3 Kasım sonrası 'ruhu'na ilişkin bir tespit", *Yeni Şafak*, 7 Kasım, http://yenisafak.com.tr/arsiv/2002/kasim/07/kronikmedya.html

Hatipoğlu, Çağnur (2007) "Havalı Apollo'dan Milli Tank'a Otokar", *Milliyet*, 1 Nisan, http://www.milliyet.com.tr/2007/04/01/ekonomi/axeko01.html

Hayırlı, Dilek (2005) "Medyada istifa ve transfer furyası", *Zaman*, 20 Ağustos, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=203478&keyfield=4D6564796164612069737469666120766520747261E73666572206675727796173C4B1

Hürriyet (2005) "Dışbank'ı 'medyayla iyi yol arkadaşı' olamadı diye sattım", 4 Temmuz.

Hürriyet (2007) "İşte Malezya'nın Türk biraderleri", 15 Aralık, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/7872193.asp?m=1

Hürriyet (2008) "Deniz Feneri mahkumu Gürhan'a sürekli basın kartı", 14 Kasım, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/10358499.asp?gid=229

Hürriyet (2008) "Akman'ın Hürriyet'e tekzip isteğine ret", 15 Ekim, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=10130531

Hürriyet (2008) "AKP'ye son iki ayda dört vukuat 'dokundu'", 8 Eylül, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9843078

Hürriyet (2008) "Biat etmeyiz", 8 Eylül.

Hürriyet (2008) "CHP'li Sevi: Ergenekon susturma eyleminin bir parçası", 25 Eylül, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9983593

Hürriyet (2008) "Demokrasi ve özgür basını içine sindir"", 8 Eylül, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9843271

Hürriyet (2008) "Deniz Feneri'nde müthiş itiraflar", 2 Eylül, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9798546

Hürriyet (2008) "Ergenekonda 14 gözaltı daha", 24 Eylül.

Hürriyet (2008) "Sabah-atv parası Katar ve devlet bankalarından çıktı", 23 Nisan, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/8765369.asp?m=1

Hürriyet (2008) "Vurdukça, biz güçleniyoruz", 7 Eylül, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9839387.asp?gid=233&sz=99009

Hürriyet (2008) "Yapana değil, yazana kızdı", 7 Eylül.

Hürriyet (2008) Deniz Feneri paraları böyle 'beyazlatmış', 3 Eylül, http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=9806659

İlkiz, Fikret (2005) "6 AKP, 3 CHP ve RTÜK", http://www.bianet.org/2005/07/18/64052.htm 18 Temmuz

İnan, Ercan (2005) "Sabah ve atv nasıl satıldı?", *Vatan*, 11 Ağustos.

Karlıklı, Şaziye (2004) "Modern zamanların Seyidi...", *Milliyet*, 23 Şubat, http://www.milliyet.com.tr/2004/02/23/business/bus03.html

KESK Haber-Sen Ankara Şubesi (2008) "TRT tarikatlara değil halka hizmet etmelidir!", 8 Nisan, Basın Açıklaması, http://habersen-ankara.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=58&Itemid=32

Kıvanç, Taha (2008) "O fotoğrafın anlamı", *Yeni Şafak*, 27 Ekim, http://yenisafak.com.tr/yazarlar/?t=27.10.2008&y=TahaKivanc

Koru, Fehmi (2008) "Yollarımız burada ayrılabilir", *Yeni Şafak*, 23 Eylül, http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=12935&y=FehmiKoru

Kucur, Şamil ve Bayburs, Müslüm (2008) "Hilton çamuru", *Yeni Şafak,* 7 Eylül http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=08.09.2008&c=2&i=138554

Mavi, Burak (2008) "Serdar Çaloğlu'yla röportaj", *CNBC-E Business*, Sayı: 20, Haziran, ss. 54-58.

Milliyet (2007) "Cem Uzan, gizli görüşmeyi açıkladı", 20 Temmuz, http://www.milliyet.com.tr/2007/07/20/son/sonsiy26.asp

Milliyet (2007) "Doğan Gazetecilik A.Ş.'nin %22'si Deutsche Bank'ın", 28 Temmuz, http://www.milliyet.com.tr/2007/07/28/ekonomi/eko03.html

Milliyet (2007) "Petrol-İş, TÜPRAŞ hisselerinin peşine düştü", 16 Ocak, http://www.milliyet.com.tr/2007/01/16/son/soneko04.asp

Milliyet (2008) "20 milyar dolarlık rafineri projeleri çıkmaza girdi", 30 Eylül, http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&Kategori=ekono-mi&KategoriID=&ArticleID=997478&Date=30.09.2008&b=20%20milyar%20dolarlik%20rafineri%20projeleri%20cikmaza%20girdi

Milliyet (2008) "Org. Başbuğ'a destek, hükümete yakın medyayı zor durumda bıraktı", 19 Ekim

Mother Jones (2007) "25 Years of media mergers. From GE-NBC to Google-Youtube", Sayı: 49, Mart-Nisan, http://www.motherjones.com/news/feature/2007/03/and_then_there_were_eight.pdf (erişim tarihi: 6 Ağustos 2008)

Munyar, Vahap (2005) "Çukurova, TMSF'ye 87 milyon dolar borcu neden bıraktı", *Hürriyet*, 27 Kasım, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3569022&yazarid=44

Netgazete (2008) "Başbakan Erdoğan ile Aydın Doğan arasında buzlar eriyince RTÜK, oy birliği ile CNN Türk'e karasal yayın izni verdi", 4 Kasım, http://www.netgazete.com/NewsDetail.aspx?nID=541386&winmode=pop&openerref=http%3A//www.netgazete.com

Ntvmsnbc (2005) "Alfa Turkcell'e ortak oldu, Sonera dava açıyor", 29 Kasım, http://www.ntvmsnbc.com/news/351533.asp

Ntvmsnbc (2006) "TGRT'nin satışı gerçekleşti", 27 Temmuz, http://www.ntvmsnbc.com/news/380489.asp

Ntvmsnbc (2008) "Cemal: Erdoğan'da Çillerleşme işareti var", 8 Kasım, http://www.ntvmsnbc.com/news/465128.asp

Önderoğlu, Erol (2005a) "TRT'nin anadilde yayınında fark müzikte...", *bianet.org*, 2 Aralık.

Önderoğlu, Erol (2005b) "Kürtçe yayın Ocak'ta başlayabilir", *bianet.org*, 28 Aralık.

Övür, Mahmut (2005a) "Kanal 7'lilerin 'önlenemez yükselişi', *Sabah*, 13 Temmuz.

Övür, Mahmut (2005b) "Mehmet Kutman'ın önlenemez yükselişi", *Sabah*, 17 Eylül, http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/17/yaz1336-10-125.html

Övür, Mahmut (2005c) "Park Oteli'ni kim satın aldı?", *Sabah*, 18 Eylül, http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/18/yaz1336-10-128.html

Özcan, Zafer (2008) "Medyanın güçle imtihanı", *Aksiyon*, Sayı: 719, http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=31200

Özkök, Ertuğrul (2004) "Yeni gazetecilik modelleri", *Hürriyet*, 3 Ocak, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=193539&yazarid=10

Özkök, Ertuğrul (2007) "Bir medya tabusunu yıkmak", *Hürriyet*, 8 Haziran, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/6670034.asp?yazarid=10&gid=61

Özkök, Ertuğrul (2008) "Bir manşetin arka yüzü", *Hürriyet*, 2 Kasım, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=10263986&yazarid=10
Öztan, G. Gürkan (2008) "Sansürsüz bir TRT yazısı", 9 Nisan, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=16312
Pakkan, Şükran ve Hatısaru, Songül (2007) "Başbakan'ın damadı 2 milyar doları yönetecek", *Milliyet*, 31 Mart, http://www.milliyet.com.tr/2007/03/31/ekonomi/axeko03.html
Patronlar Dünyası (2008) "Solculuktan zirveye", http://www.patronlardunyasi.com/news_detail.php?id=32202, erişim tarihi: 10 Kasım 2008.
Platform (2007) "Sabah yeniden Ciner'e mi geçecek?", 24 Mayıs, http://www.platformdergisi.net/news/detail.php?id=4182
Radikal (2005) "Doğan TV'ye RTÜK'ten engel", 9 Haziran, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=155263
Radikal (2006) "Samsun-Ceyhan için Çalık'a Köşk'ten onay", 19 Mayıs, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=187783
Radikal (2006) "Star 8 milyon dolara Safa-Kaya ortaklığının", 22 Mart, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=182096
Radikal (2008) "TRT Kanunu yürürlüğe girdi", 26 Haziran, http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=Detay&ArticleID=885349&Date=26.06.2008&CategoryID=77
Radikal (2008) "AKP yandaşı medya 'bağlantı'da ısrarlı", 24 Mart, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=251049
Radikal (2008) "Ergenekon, kendine 'derin devlet' süsü veren terör örgütü", 26 Temmuz, 26 Temmuz
Referans (2006) "TGRT'nin sahipleri bir TV kanalı değil halı satar gibiydi", 31 Temmuz, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=46557&ForArsiv=1 (Ronald Lauder'e ait Central European Media Enterprise'ın CEO'su Michael Garin'le röportaj)
Referans (2008) "Danıştay'dan FOX TV'ye kötü haber", 17 Mart, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=92597
Rençberler, Yavuz ve Sabancı, Genco (2004) "Mumcu-İpekçi dönemi bitti mi", *Akşam*, 4 Ocak, http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2004/01/04/gundem/gundem2.html
Sabah (2005) "Çukurova'nın 1.7 milyar $ borcu kaldı", 30 Eylül, http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/30/eko101.html
Sazak, Derya (2008) "Taraf", *Milliyet*, 16 Kasım, http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetay&Date=16.11.2008&ArticleID=1016697&AuthorID=68&b=Taraf&a=Derya%20Sazak
ScienceDaily (2008) "Study: Media Bias Can Net Mistakes At The Ballot Box", http://www.sciencedaily.com/releases/2008/06/080625140638.htm
Semerci, Yavuz (2007) "Artık sözün bittiği noktadayız", *Akşam*, 9 Temmuz, http://www.aksam.com.tr/yazar.asp?a=83426,10,192
Semerci, Yavuz (2007) "Cem Uzan'a haksızlık yapılmıyor mu?", *Akşam*, 5 Temmuz, http://www.aksam.com.tr/yazar.asp?a=83051,10,192
Semerci, Yavuz (2007) "Doğan yine elin taşıyla kuş vurdu!", *Akşam*, 28 Temmuz http://www.aksam.com.tr/yazar.asp?a=85522,10,192
Semerci, Yavuz (2007) "Sat kurtul mu? TMSF'nin Sabah-atv macerası giderek çıkmaz bir yola giriyor", *Akşam*, 5 Aralık, http://www.aksam.com.tr/yazar.asp?a=100654,10,192
Semerci, Yavuz (2008) "Deniz Fenerleri aynı merkezden yönetiliyordu...", 7 Eylül, http://www.gazeteport.com.tr/EKONOMI/NEWS/GP_280397
Semerci, Yavuz (2008) "Doğan, Turkcell'i kurtarmaya karar verdi!", *Gazeteport*, 2 Kasım, http://www.gazeteport.com.tr/YAZARLAR/NEWS/GP_315863

Semerci, Yavuz (2008) "Reyting ölçümlerinden kimler şikayet ediyor?", *Gazeteport*, 3 Aralık, http://www.gazeteport.com.tr/YAZARLAR/NEWS/GP_337521
Sönmez, Mustafa (2005) "2005: Ekonomide düşüşün başlangıcı", *Bianet*, 26 Aralık, http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/72338/2005-ekonomide-dususun-baslangici
Sönmez, Mustafa (2006) "Medyanın 2005 Bilançosu ve 2006", *Bianet*, 5 Ocak, http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/73077/medyanin-2005-bilancosu-ve-2006
Sönmez, Mustafa (2008) "2007'den 2008'e Medyada Yarılma", *Bianet*, 7 Mayıs, http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/106800/2007den-2008e-medyada-yarilma
Star (2008) "RTÜK yasasında kapsamlı değişiklik", 25 Ağustos.
Şahin, Sinan Cem (2006) "Garip bir satış", *Takvim*, 12 Aralık, http://www.takvim.com.tr/2006/12/12/eko102.html
Taşkın, Mesut ve Sungur, Pınar (2005) "TGRT'nin satışında Grammy'li Ahmet Ertegün sürprizi", *Referans*, 6 Ağustos.
Tavşanoğlu, Leyla (2004) "Cem Uzan'ın TMSF'ye son yazılı teklifi", *Cumhuriyet*, 5 Aralık (Genç Parti Genel Başkanı Cem Uzan'la Söyleşi).
Tekeoğlu, Orhan (2005) "34 milyar dolarlık satış", *Milliyet*, (25 Aralık).
Tezkan, Mehmet (2008) "Yandaş kanallara para akıtma operasyonu", *Vatan*, 22 Kasım, http://haber.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Yandas_kanallara_para_akitma_operasyonu_209988_4&tarih=22.11.2008&Newsid=209988&Categoryid=4&wid=131
Tuncer, Baran (1998) "Unutulan gerçekler", *Radikal*, 15 Kasım, http://www.radikal.com.tr/1998/11/15/yazarlar/bartun.html
Turgut, Serdar (2008) "Yandaş medya", *Akşam*, 29 Mayıs, http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=119450,4
Uruş, (2008) "Ergenekon iddianamesinde Ethem Sancak korundu mu?", *Vatan*, 8 Kasım, http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=&tarih=17.11.2008&Newsid=207710&Categoryid=1
Ülsever, Cüneyt (2008) "Eski dostlara ne oluyor?", *Hürriyet*, 9 Kasım, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/10316738_p.asp
Vatan (2008) "AK TRT dönemi!", 10 Nisan, http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?Newsid=172027
Vatan (2008) "Gizli belgeler ortaya çıktı! Sabah-atv'de ipler Katar Emiri'nin elinde", http://haber.gazetevatan.com/haberdetay.asp?detay=Sabahatvde_ipler_Katar_Emirinin_elinde_207813_2&tarih=09.11.2008&Newsid=207813&Categoryid=2
Yazıcıoğlu, Şahide (2000) "Uğur Mumcu olmayı seçen Tuncay Özkan: Mumcu kumaşından bir adam", *Milliyet* (*Gazete Pazar* Eki), 5 Mart, http://www.milliyet.com.tr/ekler/gazete_pazar/000305/haber/soylesi.html
Yeni Şafak (2002) "Tekelci medyaya en iyi örnek Türkiye", 11 Haziran, http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2002/haziran/11/g3.html
Yeni Şafak (2007) "TMSF, Kanal 1'i Ciner'e iade edecek", http://yenisafak.com.tr/ekonomi/default.aspx?t=03.10.2007&i=72653
Yeni Şafak (2008) "Deniz Feneri Davası Ergenekon'un rövanşı", 28 Ekim, http://yenisafak.com.tr/Gundem/?t=28.10.2008&c=1&i=147143
Yeni Şafak (2008) "'Hangi ülkede Başbakan basına boykot çağrısı yapar?'", 23 Eylül, http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=23.09.2008&i=141550
Yeni Şafak (2008) "Medya patronluğundan cezaevine...", 28 Eylül, http://yenisafak.com.tr/Gundem/?t=28.09.2008&i=142237
Yeni Şafak (2008) "'Ya sev ya terk et'in patenti MHP'ye ait", 11 Kasım, http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=11.11.2008&i=149632
Yılmaz, Serpil (2006) "Ahmet Özal'ın Kanal 6'sı Estee Lauder ile görüşüyor", 19 Aralık, http://www.milliyet.com.tr/2006/12/19/yazar/yilmaz.html

Yılmaz, Serpil (2007) "'Medyada "Sabah-atv Zaman-STV' grubu", *Milliyet* 12 Aralık, http://www.milliyet.com.tr/2007/12/11/yazar/yilmaz.html

Yükselir, Sevilay (2008) "Dünya medya devinin Ankara turu", *Habertürk*, 5 Aralık, http://www.haberturk.com/haber.asp?id=113059&cat=140&dt=2008/12/05

Zaman (2008) "Başbakandan Aydın Doğan'a ağır suçlamalar", 7 Eylül, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=735183&title=basbakandan-aydin-dogana-agir-suclamalar

Zaman (2008) "Buzları eriten nikah: Başbakan ile Aydın Doğan omuz omuza!", 25 Ekim, http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=753155

AKP ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban

Doç. Dr. Özlem Tür*
Yrd. Doç. Dr. Zana Çıtak**

1990'larla beraber güçlenen siyasal İslamcı hareketin türban meselesine odaklanan bir çizgi izlemesi, kadını ve kadının kamusal alandaki görünürlüğünü Türkiye'nin siyasi gündemine taşıdı. Bu bağlamda genel olarak kadın ve özelde de türban meselesi gittikçe keskinleşen laik-İslamcı kutuplaşmasının temel parametrelerinden birini oluşturdu. 28 Şubat süreci siyasal İslam'ın dönüşümünü ve kendi içindeki ayrışmasını tetikleyerek Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) kuruluş sürecini başlattı. AKP kuruluşundan itibaren Milli Görüş çizgisinin devamı olmayıp 'değişim'in partisi olduğunun altını çizmiştir. Kadın konusunda da siyasal İslamcı çizgiden farkını sık sık vurgulamıştır. Partinin Kadın Kolları teşkilatı, 3 Kasım 2002'de AKP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra kurulmuş ve daha önce siyasetle ilgilenmeyen pek çok kadını siyasete çekmeyi başarmıştır. Düzenli ve yaygın örgütlenmesi ve farklı alanlardaki faaliyetleri ile Kadın Kolları'nın kadınlara aktif olabilecekleri ve kendilerini geliştirebilecekleri önemli bir kurumsal çerçeve sunduğu söylenebilir.

Ayrıca, AKP Avrupa Birliği müktesebatıyla uyum çerçevesinde, kadının toplumsal hayattaki yerini iyileştirmek için, önceki koalisyon hükümeti döneminde Medeni Kanun'da yapılan önemli yasal değişiklikleri devam ettir-

* ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
** ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

miş,[1] kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği alanında bir dizi önemli yasal düzenleme yapmıştır.[2] Anayasa'nın 10. maddesinde "kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür" şeklinde bir değişiklik yapılarak devletin bu konudaki yükümlülüğünün altı çizilmiş, 90. maddenin son fıkrasına bir cümle eklenerek temel hak ve özgürlükler alanında uluslararası anlaşmaların ulusal hukuka üstünlüğü kabul edilmiştir. Böylece, Türkiye'nin 1985 yılında imzaladığı Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Engellenmesi Sözleşmesi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women-CEDAW) hükümlerinin iç hukukta hayata geçirilmesi sağlanmıştır.[3]

Bir yandan Kadın Kolları teşkilatlanmasının ve gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin kadının toplumsal durumunu iyileştirmede ve kadın-erkek eşitliğini sağlamadaki katkısı yadsınamazken diğer yandan kadına yönelik 'pozitif ayrımcılık' ilkesinin gözardı edilmesi, Eylül 2004'te yeni Türk Ceza Kanunu TBMM'den geçerken son anda zinanın tekrar suç sayılmasına dair bir yasal düzenlemenin gündeme getirilmesi ve parti toplantılarında zaman zaman rastlanan haremlik-selamlık uygulaması AKP'nin kadın konusundaki politikalarının tutarlılığı ve 'değişim' söyleminin inanılırlığı konusunda soru işaretlerine neden olmuştur. Bu çerçevede kadın meselesinin AKP'nin ideolojisini ve 'değişim' iddialarını anlamak için kilit konulardan biri ve belki en önemlisi olduğu söylenebilir.

Bu makale AKP'nin kadına bakışını incelemektedir. Bu bağlamda parti programı, tüzüğü ve yayınları incelenmiş, partinin kadın konusundaki söylemleri, politikaları ve icraatlarını kapsayan basın taraması yapılmıştır. Ayrıca milletvekilleri, Kadın Kolları Başkanı, İl ve İlçe Kadın Kolları Başkanları ve çalışanlarıyla 21 derinlemesine yarı-yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. 38 Kadın Kolları İl Başkanı ile ayrıca anket çalışması yapılmıştır.

---

1 Yeni Türk Medeni Kanunu 22 Kasım 2001'de kabul edilmiş ve 1 Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir.

2 AKP iktidarı döneminde kadının durumunu iyileştirmek için yapılan değişikliklerden bazıları şunlardır: Aile hukukundan doğan dava ve işlere bakmak üzere "aile mahkemelerinin kurulması"na dair kanun kabul edilmiş, çalışan kadınlar için ücretli doğum izni süresi 16 haftaya çıkartılmış, daha önceki Ceza Kanunu'nda tecavüze uğrayan kadının kendisine saldırıda bulunan kişiyle evlenmesi durumunda suçun ortadan kalkacağına dair olan hüküm kaldırılmış ve evlenmenin suçu ortadan kaldırmayacağı kabul edilmiş ve yeni Belediye Kanunu ile Büyükşehir Belediyeleri ve nüfusu 50.000'i geçen belediyelere kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açma bir görev olarak yüklenmiştir.

3 AKP'den ayrılıp ANAP'a katılan İzmir Milletvekili Serpil Yıldız, AKP'nin parti programında ve tüzüğünde 'Kadın' başlığı altında 'CEDAW anlaşmalarına uygun projeler üreteceğiz' diyerek kadına yönelik pozitif ayrımcılığın vaadedildiğini söyledi. Yıldız, bu konudaki ısrarının ve önerge verme isteğinin AKP grubunda engellendiğini bunun üzerine CHP'nin pozitif ayrımcılık önergesine tek başına oy verdiğini ve adının 'pozitif ayrımcıya' çıktığını belirtti. Serpil Yıldız'la görüşme, Ankara, 24 Mayıs 2006.

AKP Kadın Kolları

AKP Kadın Kolları, 19 Şubat 2003'de Selma Kavaf'ın Kadın Kolları Başkanı olarak yetki belgesi alması ile kuruldu. Bu tarihi takip eden yirmi günlük dönemdeki çalışma sonucunda Genel Merkezin yapısına eşdeğer bir yapılanma sağlandı. Buna göre, 50 kişilik Merkez Karar Yönetim Kurulu (MKYK) ile 12 kişiden oluşan Merkez Yürütme Kurulu (MYK) oluşturuldu.[4] Kısa zamanda 81 ilde, 843 ilçede ve beldelerin %50'sinde Kadın Kolları örgütlenmesi hayata geçirildi. AKP tüzüğüne göre her ilin Kadın Kolları başkanı, İl Başkanlığı Yönetim Kurulu ve Yürütme Kurulu'nun da doğal üyesi olarak oy hakkı olmasa da söz hakkına sahip olduğu bir yapı içerisinde faaliyet göstermektedir. AKP Kadın Kolları Başkanlığı, İl Kadın Kolları başkanlarını düzenli olarak aylık toplantılarda biraraya getirmektedir. Kadın Kolları Başkanı Selma Kavaf bunun Türkiye'de bir ilk olduğunu ve diğer partilerin de bunu örnek aldıklarını belirtmektedir.[5] Kadın Kolları mahallelerde, mahalle temsilcileri aracılığıyla örgütlenmiştir. Mahalle temsilcileri evlere giderek partiye yeni üyeler kazandırmak için "tarama" yapmakta, ev toplantıları düzenleyerek ihtiyaç sahiplerinin sorunlarını üst kademelere aktarmakta, aynı zamanda partinin icraatlarını halka anlatmakta çok önemli bir role sahiptir.

Gençlik Kolları da Kadın Kolları ile aynı şekilde teşkilatlanmıştır. Gençlik Kolları 29 yaş altı erkek ve kadınları üye olarak kabul etmektedir. Ancak, 29 yaş altı pek çok kadının Gençlik Kolları'ndansa Kadın Kolları'nı tercih ettiği gözlemlenmektedir. Keçiören İlçe Kadın Kolları Başkanı Hatice Çakmak bunun sebebini şu şekilde anlatmaktadır:

> "Buraya müracaat eden genç kızlar var. Bizim Gençlik Kollarımız var. Oraya yönlendirince çekincelerle karşılaşabiliyoruz, beylerle çalışmayacaklarını söyleyenler var. Kızlar gençlik kolunda değil, kadın kollarında çalışıyor. Muhatap olarak kadını alalım diyenler çok. Belirli koşullar altında iş arkadaşlığının ötesine gitmeden erkekle beraber çalışabiliriz." [6]

Altındağ İlçe Gençlik Kolları Başkanı ise Gençlik Kolları'nda kadın üye olmasının gereğini şöyle ifade etmektedir: "Birkaç bayanın Gençlik Kolları'nda olması görüntü açısından çok iyi oluyor çünkü birilerini karşılamak gerektiğinde bayanlar bu işi çok daha iyi yapıyorlar."[7] Bu haliyle Gençlik Kolları daha çok erkeklerin hakim olduğu bir teşkilat görünümündedir.

---

4 "Kadınlar Siyasette", *Türkiye Bülteni*, Sayı:3, Ağustos 2003.

5 AKP Kadın Kolları Başkanı Selma Kavaf ile görüşme, Ankara, 28 Nisan 2006.

6 Keçiören İlçe Kadın Kolları'nda görüşme, Keçiören-Ankara, 12 Mayıs 2006.

7 Altındağ İlçe Kadın Kolları'nda yapılan görüşme sırasında Gençlik Kolları Başkanı da görüşmeye eşlik etmeyi tercih etti. Altındağ-Ankara, 9 Mayıs 2006.

Kadın Kolları teşkilat içi eğitimin yanı sıra farklı konularda eğitim seminerleri düzenlemektedir. Selma Kavaf'a göre bu seminerler "siyaseti sığlıktan arındırmak ve siyasi bilinci oluşturmak için" son derece önemlidir. İl Başkanlarının aylık toplantıları ve eğitim seminerlerinin yanısıra, düzenlenen gezi, konferans, kermes gibi faaliyetlerle kadınlara sosyal hayatın farklı alanlarında perspektif ve deneyim kazandırılması amaçlanmaktadır.[8] Aynı zamanda Kavaf, Kadın Kolları'nda kurumsallaşmaya büyük önem verdiklerini belirtmektedir. Bu amaçla Kadın Kolları ISO 9001:2000 Kalite Yönetim Sistemi Belgesi almıştır.[9]

AKP Kadın Kolları, amacını "yılların ihmali sonucu biriken kadınlarımıza dair her türlü sorunla ilgilenmek ve bunlara çözüm bulmak" olarak tanımlamaktadır;[10] çünkü kadınlar "nüfüsun yarısını teşkil eden bir topluluk"tur ve aynı zamanda "sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinde birinci derecede etkilidir."[11] Ayrıca "kadın duygusunu, becerisini, organizasyon yeteneğini ve sorumluluk bilincini siyasete taşımanın siyasetteki kaliteyi yükselteceğine" inanılmaktadır. Görüşülen kadınlar Kadın Kolları'nın misyonu konusunda değişik fikirler öne sürmüşlerdir: Partiye üye kaydı yapmak,[12] partinin icraatlarını halka anlatıp halkın taleplerini yönetici kadrolara iletmek ve bu anlamda "partinin gözü, kulağı olmak,"[13] "kadınların siyasette daha aktif yer almaları ve projeler üretmek"[14] bunlar arasındadır.

Kadın Kolları'nın en önemli faaliyetlerinden biri de hayır işleridir. Özellikle mahalle temsilcileri kanalıyla fakir ve muhtaçları tespit edip yardım toplamak, Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı yetiştirme yurtlarını ve huzurevlerini ziyaret etmek bunlardan başlıcalarıdır. Görüşülen kadınlar bu faaliyetleri çok önemsediklerini, sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla değil de siyasi parti kanalıyla, özellikle de iktidar partisi olmanın getirdiği avantajla, daha çok insana ulaşıp daha etkin olabildiklerini belirtmişlerdir. Kadın Kolları'nın bir diğer faaliyet alanı seçimler sırasında ortaya çıkmaktadır. Refah Partisi Hanım Komisyonları'ndan farklı olarak AKP Kadın Kolları'nın tek varlık sebebi seçimlerde oy toplamak olmasa da seçimler Kadın Kolları'nın

---

8 Görüşülen AKP İl Kadın Kolları Başkanları Ankara'daki teşkilat toplantıları sırasında düzenlenen gezi ve alışveriş gibi faaliyetlerden son derece memnun olduklarını, yeni şeyler görüp öğrendiklerini ve gittikçe kendilerini daha rahat ve tecrübe sahibi hissettiklerini ifade ettiler.

9 Selma Kavaf ile görüşme, 28 Nisan 2006. Ayrıca bkz. *Siyaset ve Kalite Yönetimi*, AK Parti Genel Merkez Kadın Kolları Başkanlığı.

10 "Kadınlar Siyasette", *Türkiye Bülteni*, Sayı:3, Ağustos 2003.

11 *A.g.e.*

12 Kırıkkale İl Kadın Kolları'nda görüşme, Kırıkkale, 18 Temmuz 2006.

13 Çorum İl Kadın Kolları'nda görüşme, Çorum, 21 Temmuz 2006.

14 Konya İl Kadın Kolları'nda görüşme, Konya, 14 Temmuz 2006.

en aktif olduğu dönemdir.[15] Ayrıca kadınların siyasete katılımlarının neden önemli olduğu sorusuna, "kadınlara özgüven kazandırma," "daha iyi anne, daha iyi komşu olma,"[16] "evde oturup dizi seyredeceğine daha aktif olma"[17] gibi cevaplar da verilmektedir.

Görüşülen kadınlar genel olarak tüm bu faaliyetlerin "toplumsal bir dönüşüm"ün aracı olacağını umduklarını belirtmişlerdir. Başka bir deyişle, kadının toplumdaki rolünün iyileştirilmesi ve siyasete katılımı toplumun genelini -hem erkekleri hem kadınları- dönüştürmekle mümkündür. Bu dönüşüm de ani, radikal değişikliklerle değil, adım adım, zamanla gerçekleşecektir ve bu süreçte eğitimin önemi büyüktür. Görüşülen AKP'li kadınların büyük çoğunluğu Türkiye'de kadının en önemli sorunu olarak eğitimsizliği ve ekonomik bağımlılığı göstermektedir. Toplumun genel olarak eğitim seviyesinin yükseltilmesinin kadının toplumsal yeri açısından önemine dikkat çekerken özellikle de gelecek nesilleri yetiştiren kadınların eğitimli olmasının toplumun gelişmesi için hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. AKP'li kadınlara göre eğitim, hem erkeği hem de kadını bilinçlendirerek, toplumda var olan ve kimi zaman İslam'ın da yanlış yorumlanmasından kaynaklanan çarpık anlayış ve uygulamaları ortadan kaldıracaktır. Eğitim sayesinde kadın ekonomik özgürlüğünü kazanacak ve kendi ayakları üzerinde durabilecektir. Ekonomik özgürlük, öncelikle kadına özgüven kazandırırken Türkiye'de kadının bir diğer önemli sorunu olarak gördükleri "aldatan ve terkeden erkeğin mağdur bıraktığı kadının" kendi ayakları üzerinde durmasını da sağlayacaktır.[18]

Bu çerçevede görüşülen partililerin çoğu, partide genel olarak kadının siyasete katılmasına yönelik bir direnç olduğunu, ancak bunun kadınlarla çalışma pratiği geliştikçe aşılacağını ama bunun da zaman alacağını belirtmişlerdir. Bu süreçte Tayyip Erdoğan'ın kadınlara verdiği desteğin önemine vurgu yapılmaktadır.[19] AKP'liler parti toplantılarından kamuoyuna yansıyan haremlik-selamlık uygulamalarının bu çerçevede değerlendirilmesinin

---

15 Kırıkkale ve Çorum'da yapılan görüşmeler, 18 Temmuz 2006 ve 21 Temmuz 2006. Hatta bir İl Kadın Kolu Başkanı, o ilin bir İlçe Kadın Kolu Başkanını işaret ederek: "Bunları seçim zamanları nasıl çalıştırıyorlar biliyor musunuz? Ama seçimden sonra unutuluyor. Hatta teklif gelse Kadın Kolları kapatılır. O kadar da ayrımcılığa uğruyoruz" dedi.

16 Ayvalık İlçe Kadın Kolları'nda görüşme, Ayvalık-Balıkesir, 10 Temmuz 2006.

17 Altındağ ilçe Kadın Kolları'nda görüşme, 9 Mayıs 2006.

18 Bkz. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Nimet Çubukçu ile röportaj. "Kadınların En Büyük Sorunu Sadakatsiz Eş", *Radikal*, 14.8.2005. Ayrıca bu nokta AKP Çankaya İlçe Kadın Kolları'nda yapılan görüşmede dile getirildi. Çankaya-Ankara, 9 Haziran 2006.

19 Tayyip Erdoğan'ın AKP'de kadının siyasete katılımını istediği düzeyde görmediğine dair değerlendirmeler için bkz. "Erdoğan'ın çağrısına rağmen adaylık için AK Parti'ye sadece 50 kadın başvurdu", *Zaman*, 16 Ocak 2004; Ertuğrul Özkök, "Erkekler Engelliyor", *Hürriyet*, 30 Haziran 2006.

gereğine dikkat çekmektedirler. Parti içinde kadınlarla erkeklerin toplantılarda ayrı oturmaları yönünde herhangi bir telkin olmadığının altı çizilirken bu uygulamanın muhafazakâr kesimin hem erkeklerinde hem kadınlarında var olan "doğal davranış karakterininin yansıması" olarak anlaşılabileceği belirtilmektedir.[20]

Ancak yine de siyaset, pek çok farklı görüşten kadın (ve erkek) gibi, AKP'li kadınlara göre de erkek-egemen bir faaliyettir. Siyasetin "erkek arenada,"[21] "erkeklerin kurallarına göre,"[22] ve "akşam saatlerinde" yapılan bir iş olması kadının siyasete katılımına en büyük engel olarak görülmektedir. Sonuçta kadınların "ailelerine karşı olan sorumlulukları" siyasete girdiklerinde daha fazla yük altına girmelerine neden olmaktadır. Üstelik erkekler için siyaset bir meslekken kadınlar bunu bir meslek olarak görmediklerini belirtmektedir. Ayrıca vurgulanan bir nokta, kadınların siyasette yer alabilmesi için erkeklerden çok daha fazla çaba göstermeleri ve çok daha donanımlı olmalarının beklenmesidir. Erkek siyasetçilerde öncelikli olarak aranmayan yüksek eğitim ve iyi bir aile düzeni gibi kriterler kadınlar için zorunluluk olarak görülmektedir. Bunlara ek olarak, siyasetin maddi güç gerektiren bir faaliyet olması da kadınların siyasete katılımını sınırlayan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bir diğer dikkat çekilen nokta da siyasette kadın dayanışmasının olmamasıdır. Görüşülen kadınların çoğuna göre siyasette "kadın kadının kurdudur;" diğer bir deyişle erkeğin kadını engellemesinden çok kimi durumlarda kadınların kadınları engellemesi söz konusudur.

Kadın Kotası Meselesi

Kadının siyasetteki temsil oranının arttırılabilmesi için kadın kotası konulması önemli bir araçtır. Kadın kotası konulması kadın örgütlerinin uzun zamandır mücadelesini verdiği bir meseleydi. AKP de iktidara geldiği günlerde kadın kotasını savunurken zaman içinde bu ilkeden vazgeçerek kadın kotası karşıtı bir söylem benimsemiştir.[23] AKP Seçim İşleri Başkanı Necati Çetinkaya bu söylemi "...kotayla ayrıcalık tanımak kadınlara haksızlık. Kadınlar siyasetin her kademesinde ayrıcalığa ihtiyaç duymadan temsillerini

---

20 AKP Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez ile görüşme, Ankara, 21 Haziran 2006. Benzer bir görüş Sakarya İl Kadın Kolları tarafından da dile getirildi. Akyazı-Sakarya, 10 Haziran 2006. İstanbul Milletvekili Zeynep Karahan Uslu ise bunun muhafazakârlıkla bir ilgisi olmadığını, toplumun her kesiminde bu pratiğin görülebileceğini iddia etti. Zeynep Karahan Uslu ile görüşme, Ankara, 15 Haziran 2006.

21 AKP Gaziantep Milletvekili Fatma Şahin ile görüşme, Ankara, 28 Nisan 2006.

22 Bkz. Güldal Akşit'le röportaj, "Kadın Bakanın acı itirafı", *Sabah*, 21 Ocak 2005.

23 "AKP'de kadına kota yok", *Milliyet*, 5 Ocak 2004.

gerçekleştirecek güçtedir."[24] diye özetlemiştir. AKP Kadın Kolları Genel Başkanı Selma Kavaf ise kadın kotasına karşı olma gerekçelerini şu şekilde dile getirmektedir:

Kadın kotasına sıcak bakmıyoruz. Biz [kadının] en alttan, sürecin içinde dayanıklılık kazanarak yukarı çıkmasını istiyoruz. 'Siz haketmemiştiniz, kotadan geldiniz' derler... Hedef kadın temsilini nitelikli çoğunlukla arttırmak. Falancanın karısı, kızı orada sembolik olmaz. Etkin olarak katılacak, çabalayacak. Kadın olsun, sorumluluğu hissetsin.[25]

Görüşülen pek çok kadın yukarıdaki görüş çerçevesinde konuya yaklaşarak aslında kota konulmasının gerekli olmadığını, zaten partide %30 oranında şifahi bir kota anlayışı olduğunu, ayrıca Tayyip Erdoğan'ın gerek parti teşkilatı gerek yönetimde kadının temsilinin önemini her fırsatta vurguladığını söylemiştir. Görüşülen kadınların hemen hepsi, Erdoğan'ın İl Başkanları toplantılarına İl Kadın Kolları Başkanlarının ve Gençlik Kolları Başkanlarının da katılımını mecbur kılmasını ve aksi uygulamalar olduğu zaman yaptığı sert çıkışları Erdoğan'ın kadın temsilinin artırılması konusundaki hassasiyetinin ve kadına verdiği desteğin tipik bir örneği olarak görmektedir.

Dikkat çekici bir nokta, kadınların partideki şifahi kota anlayışı ile yazılı kota karşıtlığı arasında bir çelişki görmemeleridir. Yazılı kotanın kadına bir hakaret olduğu ve niteliksiz ve teşkilat tecrübesi olmayan kadınlara "sadece kadın oldukları için" temsil hakkı verilmesinin haksızlık olduğuna dair parti görüşünü benimseyen kadınlar, genel olarak şifahi kotanın kadının siyasete katılımının arttırılması açısından yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Ancak partide bu konuda farklı düşünenler de vardır. Örneğin kendisiyle yapılan görüşme sırasında Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez, Fransa'da partilere devlet yardımını kadın kotasına göre düzenleyen yasayı örnek alan bir yasa teklifi hazırlığı içinde olduğunu söyleyerek asıl kotaya karşı olan kadınların "hemcinslerine hakaret ettiklerini" belirtmiştir. Çömez'e göre kadının siyasetteki en önemli sorunu parlamentoda değil, taban siyasetindedir. Zira, kadının "tabandan süzülerek gelmesi" çok zordur ve o aşamada ancak "kota bağlayıcı olur."[26]

---

24 *A.g.e.*

25 Selma Kavaf ile görüşme, 28 Nisan 2006.

26 AKP Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez ile görüşme, Ankara, 21 Haziran 2006. Aynı şekilde Kırıkkale İl Kadın Kolları'nda yapılan görüşmede de kotanın gerekli olduğu söylendi. Kırıkkale, 18 Temmuz 2006. Bazı İl Kadın Kolları'nda yapılan görüşmelerde ise kotaya karşı olunduğu, kadınların bir yerlere "bileğinin hakkıyla gelmesi gerektiği" söylendikten sonra, bileğinin hakkıyla gelmeyen erkekler hatırlatıldığında önceki fikirlerin sorgulanmaya başlandığı görülmüştür.

Kadınların AKP'ye Katılmalarının Sebepleri

AKP'de siyaset yapan kadınların -gerek Kadın Kolları üyeleri gerekse milletvekillerinin- büyük bir çoğunluğunun ilk kez AKP ile siyasete girdiği görülmektedir. AKP teşkilatında Refah Partisi ve Fazilet Partisi kadın örgütlerinde siyaset yapmış kadınların oranının %30 civarında olduğundan bahsedilmektedir.[27] Bu bağlamda altı çizilmesi gereken önemli bir nokta AKP'li kadınların genel olarak Refah Partili kadınlardan farklı olduklarını vurgulamalarıdır. En önemli farklardan biri AKP'li kadınların siyasete baba/eş/ağabey/yakın erkek akraba etkisiyle ya da telkiniyle değil daha çok kendi insiyatifleriyle katılmış olmalarıdır.[28] AKP Ankara Milletvekili Ersönmez Yarbay bu durumun parti yönetimindeki kadınlar için de geçerli olduğunu söylemektedir. Yarbay'a göre örneğin Fazilet Partisi'nde yönetime alınan kadınlar eşleriyle alınmıştı ve kadının bağımsız olduğu kabul edilmemişti. AKP'de ise eşleriyle alınmamıştı.[29] Kadınlar tarafından altı çizilen diğer bir fark ise AKP'li kadınların "ana kademeleri lojistik olarak desteklemek için değil, siyaseten kendileri için var olmak" hedefiyle siyaset yaptıklarıdır.[30]

AKP'li kadınların partiye katılmalarında en önemli sebebin Recep Tayyip Erdoğan olduğu görülmektedir. AKP'ye katılmadan önce siyasetle ilgilenmediğini, hatta siyasetten mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştığını söyleyen kadınlar bile Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı dönemindeki çalışmalarını büyük bir ilgi ile takip ettiklerini söylemektedir. Tayyip Erdoğan'ın belediyeciliğinin ve "sorunları çözmedeki etkinliğinin" kadınlarda derin bir "hayranlık" uyandırdığı açık bir şekilde gözlemlenebilir.[31] Ayrıca Erdoğan'ın **"**ticarete yatkınlığının**"** Türkiye'nin ekonomik sorunlarını çözmede önemli olacağına dair genel bir kanı vardır. Örneğin kendisi de ticaretle uğraşan bir İl Kadın Kolları Başkanı, Tayyip Erdoğan'la "aynı dili konuştuklarını" söyleyerek Erdoğan'ın ekonomideki köklü değişiklikleri başarabileceğine dair inancını dile getirmiştir.

---

27 Fatma Şahin ile görüşme, 28 Nisan 2006.

28 Yeşim Arat Refah Partisi Hanım Komisyonları üzerine yaptığı çalışmada partili kadınların katılımlarında ailelerindeki partili aktif erkek bireylerin öneminin altını çizmektedir. Yeşim Arat, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*, State University of New York Press, Albany, 2005, s.40. 17 Mayıs 2006 tarihinde Ankara'da AKP Kadın Kolları İl Başkanları toplantısında 10 İl Başkanıyla yapılan görüşme. Aynı tarihte 30 ayrı İl Başkanıyla yapılan anket çalışması da bu tespiti doğrulamaktadır.

29 AKP Ankara Milletvekili Ersönmez Yarbay ie görüşme, Ankara, 3 Mayıs 2006.

30 Selma Kavaf ile görüşme, 28 Nisan 2006. Ayrıca Refah Partili kadınların ana kademeyi desteklemek için siyaset yaptıkları tespiti için bkz. Yeşim Arat, s. 63.

31 Görüşme yapılan bütün kadınlar Tayyip Erdoğan'a olan hayranlıklarını açıkça dile getirmişlerdir. Bu kadınların partiye katılmalarında ve partiye olan bağlılıklarında Tayyip Erdoğan'a duyulan güvenin en önemli faktör olduğu söylenebilir.

Tayyip Erdoğan'ın kişiliğinin de kadınların partiye katılmasında çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Erdoğan'ın "dürüstlüğü", "samimiyeti", "duruşu", "çalışkanlığı", "karizması", "liderliği", "ailesi" ve "kadına verdiği değer" sık sık vurgulanan kişilik özellikleri olarak ön plana çıkmaktadır. AKP'li kadınların Erdoğan'a sonsuz bir güven duydukları gözlemlenmektedir. Erdoğan'ın tüm söylediklerinin doğru olduğuna, dolayısıyla bu hükümetin hiçbir konuda yanlış hareket etmediğine ve etmeyeceğine dair sarsılmaz bir inançları vardır.[32] Öyle ki, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan hakkındaki yolsuzluk iddiaları hatırlatıldığında Erdoğan'a duyulan güvenden dolayı tereddütsüzce bunların asılsız olduğu sonucunu çıkartmaktadırlar.

Kadınların partiye girmesinde bir diğer etken ise parti program ve tüzüğünü beğenmeleridir. Görüşülen kadınların çoğu AKP'nin program ve tüzüğünün hem partinin çağdaş yapısını yansıttığını hem de AKP'nin Türkiye gerçeklerini anlayan bir parti olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir. Bu çerçevede AKP'den ANAP'a geçen İzmir Milletvekili Serpil Yıldız partinin program ve tüzüğünden etkilenerek AKP'ye kurucu ilçe (Karşıyaka) başkanı olarak katıldığını söylemiştir. Partiden ayrılmasında en önemli etkenlerden bir tanesinin tam da bu program ve tüzükten sapmalar olduğunu ifade etmiştir.[33]

AKP'nin "ahlaka ve inanca verdiği değer" kadınların partiye katılmasında önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Örneğin bir İl Kadın Kolları Başkanı "inançlı insanların bulunduğu bir partide siyaset yapmak istediği" için AKP'ye katıldığının altını çizmiştir. Benzer bir görüşü bir İlçe Kadın Kolları Başkanı "Sonuçta bunlar [AKP yöneticileri] Allah korkusu olan insanlar" diyerek dile getirmiştir. Görüşme yapılan kadınların bir kısmı "ideolojilerin öldüğünü ve bütün dünyada inanç sistemlerinin -izm'lerin yerini aldığını" ve bu bağlamda AKP'nin bu yükselen değerler sistemini ve dünyadaki değişimi en iyi anlayan ve temsil eden parti olduğunu söylemektedir.[34] Partinin ilkelerinin, dünya görüşünün ve vizyonunun AKP'yi seçmelerinde önemli bir faktör olduğunu vurgulayan kadınlar, bu ilke ve vizyonun tanımında muhafazakârlık kavramını ön plana çıkarmaktadır.

---

32 Bu nokta özellikle Konya ve Kırıkkale İl Kadın Kolları Teşkilatıyla yapılan görüşmelerde vurgulanmıştır. Konya İl Kadın Kolları Teşkilatı ile görüşme, 14 Temmuz 2006; Kırıkkale İl Kadın Kolları Teşkilatı ile görüşme, 18 Temmuz 2006.

33 Serpil Yıldız ile görüşme, 24 Mayıs 2006. Benzer bir şekilde Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez de parti programı ve tüzüğü ile uygulamalar arasında ciddi bir uçurum olduğunu söyledi. Turhan Çömez ile görüşme, 21 Haziran 2006.

34 Selma Kavaf ile görüşme, 28 Nisan 2006. Fatma Şahin ile görüşme, 28 Nisan 2006.

Din, Ahlak, Muhafazakârlık ve AKP

AKP'li kadınların muhafazakârlık tanımında aile ve aile değerleri, gelenek ve göreneklerin önemi ve toplumsal hayattaki sürekliliğin sağlanması için geçmişten gelen değerler sisteminin korunması öne çıkmaktadır.[35] Balıkesir Milletvekili Turhan Çömez'e göre bu değerlere sahip çıkmak muhafazakârlık iken bunlara saplanıp kalmak, sürekli o değer yargılarından siyaset yapmak radikalizmdir ve bu iki kavram birbirine karıştırılmamalıdır.[36] AKP Kadın Kolları ISO 9001-2000 Kalite Yönetim Sistemi Belgesi çerçevesinde politikalarının temel ilkesini, "kadim uygarlıklar ve toplumsal değerlerimizin biçimlendirdiği geleneklerimizi koruyarak, teknolojik gelişmeler ile sürekli ve kaçınılmaz gelişim, değişim ve dönüşüm ilkelerini çağdaş dünya ile eşzamanlı olarak toplumsal yaşamımıza uyarlamak"[37] olarak ifade etmişlerdir.

Aile, bu çerçevede, muhafazakârlığın merkezindedir. AKP'nin 'muhafazakâr demokrasi' söylemini kavramsal bir çerçeveye oturtmaya çalışan Yalçın Akdoğan'a göre "muhafazakârlığın en önemli bulduğu toplumsal kurum ailedir. Geleneğin ve toplumsal değerlerin taşıyıcı kurumu olan ailenin çözülmesi modern dönemin en olumsuz yanıdır."[38] AKP'nin aileye verdiği önem Tayyip Erdoğan'ın kadın ve aileden sorumlu bir danışman atamış olmasından da anlaşılabilir. Dr. Ayşenur Kurtoğlu, Tayyip Erdoğan'ın kadın ve aileden sorumlu danışmanı olarak "Ailem Türkiye" projesini başlatarak bu kapsamda bir dizi kitap yayınlatmıştır. Aile Hukuk Rehberi, Aile Sağlık Rehberi, Bir Yastıkta Bir Ömür ve Aile Ev Rehberi adlı kitaplar "sağlıklı bir aile yaşantısı" için tavsiyeler içermektedir. Kurtoğlu'na göre, "bizim en büyük değerimiz ve henüz bozulmamış temel değerimiz ailedir. Aile yapısını çok kıskanmamız lazım. En çok üzerine titrememiz ve saklamamız gereken kurum ailedir."[39]

Zina tartışmaları da bu çerçevede anlaşılabilir. Eylül 2004'de Avrupa Birliği ile uyum yasaları çerçevesinde Türk Ceza Kanununda yapılan deği-

---

35 Bir İl Başkanı muhafazakârlığı "kendi kültürümüze sahip çıkmak, geçmişten gelen kültürü ve değerleri geleceğe taşımak" olarak tanımlamıştır, "tıpkı Japonlar gibi." Görüşme, 14 Temmuz 2006.

36 Turhan Çömez ile görüşme, 21 Haziran 2006. Bir İl Kadın Kolları Başkanı partide iki tip muhafazakârlık olduğunu belirtti. Kendi anladığı muhafazakârlık aile, gelenek ve göreneklerin korunmasıdır. Diğer muhafazakârlık ise İslam'ın gerektirdiği şekilde yaşamaktır. Görüşme, Haziran 2006.

37 *Siyaset ve Kalite Yönetimi*, Ak Parti Kadın Kollları Başkanlığı.

38 Yalçın Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi,* Ak Parti Yayınları, Ankara, 2003, s. 14 (http://www.akparti.org.tr 'den ulaşılmıştır).

39 "Evlilik sertifikası almayanın nikahı kıyılmayacak!", *Zaman*, 21 Ağustos 2003. Ayrıca bkz. "Başbakanlık danışmanından gerdek gecesi kitabı", http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=177422, 13 Haziran 2005.

şiklikler sırasında AKP tarafından son anda zinanın tekrar suç sayılması yönündeki teklif[40] kadın örgütleri ve AB'de büyük tepkiyle karşılanırken AKP, kamuoyu ve özellikle kadınların taleplerinin bu yönde olduğunu öne sürmüştür. Dönemin Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Güldal Akşit, yapılmak istenen düzenlemenin "toplum düzeninin sağlanması, Türk örf, adet ve gelenekleri gözönüne alındığında" son derece yerinde olduğunu belirtmiştir.[41] Zina meselesinin Avrupa Birliği ile ilişkilerde önemli yol katedildiği bir sırada gündeme getirilmesi, AKP'nin Türkiye'yi Avrupa'yla bütünleştirirken aynı zamanda Türk toplumunun Avrupa'dan farkını vurgulama konusunda ne kadar hassas olduğunu sergilemektedir. Bu noktada Türk toplumunu Avrupa'dan asıl farklı kılanın aile ve ahlak olduğunun altı çizilmektedir. Muhafazakâr köşe yazarlarının pek çoğu gibi Ahmet Taşgetiren'e göre de Avrupa toplumları 'evlilik dışı ilişkiler ve cinsel savrulma' nedeniyle ahlaki bir çöküntü içindedir. Bu durum Türk toplumunun "kabul etmeyeceği bir çerçevedir." Taşgetiren'in de iddia ettiği gibi zinayı tekrar suç kapsamına alma isteği AKP'nin bir "farklılık direnci sergileme" refleksi olarak da algılanabilir. [42]

AKP'li kadınlara göre geçmişten gelen değerler sisteminin en önemli unsurlarından biri İslam dinidir. Tayyip Erdoğan'ın Türkiye'yi öncelikle İslam medeniyetinin bir parçası olarak gördüğünden de bahsedilebilir.[43] AKP'li kadınlar için %99'u Müslüman olan bir ülkede manevi değerlerin İslam değerleriyle tanımlanmasından daha doğal birşey düşünülemez. Gaziantep Milletvekili Fatma Şahin bu "doğal" örtüşmeyi şöyle ifade etmektedir:

Mutluluğun yolunun bizi biz yapan değerlere sahip çıkmaktan geçeceğini düşünüyorum. Bu değerler beni mutlu ediyor. Psikoloğa gideceğime dua ederek mutlu oluyorum. Bu değerler bu kadar hor görülmemeli. Bu muhafazakârlığın ölçüsü benim için. Modern, çağdaş dünyaya uymalıyız,

---

[40] 23 Haziran 1998'de Anayasa Mahkemesi kadının zinasını suç olarak düzenleyen Türk Ceza Kanunu'nun 440. maddesini anayasanın eşitlik ilkesine aykırılığı gerekçesiyle iptal etti. Bkz. Türkiye'de Kadın Bilgi Ağı, http://www.die.gov.tr/tkba/kadin_haklari.htm.

[41] "Kadın Bakan Akşit: Zina Suçu Uygundur", *Sabah*, 2 Eylül 2004.

[42] Neşe Düzel'in Ahmet Taşgetiren ile röportajı, "AB'yle sorun cinsellikten çıkacak", *Radikal*, 13 Eylül 2004; Ahmet Taşgetiren, "AK Parti'nin sıkıntısı", *Yeni Şafak*, 23 Eylül 2004. Ayrıca Bkz. Davut Dursun, "Zina Öncelikle bir Ahlak Sorunudur", *Yeni Şafak*, 23 Eylül 2004.

[43] "Erdoğan: Kadını özel alana hapseden baskıcı anlayışlar asla medeni olamaz", *Zaman*, 20 Şubat 2006. Ayrıca bkz. Tayyip Erdoğan'ın 'Medeniyetler İttifakı' üzerine yaptığı konuşmalar: "Fransa'daki olaylar 'medeniyetler ittifakı' projesinin önemini gösterdi," *Zaman*, 07 Kasım 2005; "Erdoğan: Medeniyetler ittifakı şart," http://www.ntvmsnbc.com/news/360037.asp, 5 Şubat 2006; "Medeniyetler İttifakı'nda ilk adım," *Sabah*, 27 Kasım 2005.

bizi biz yapan değerlere sahip çıkmalıyız. Televole kültürü gençleri ne hale getiriyor.[44]

Çağdaşlığa ve değişime karşı olmadıklarını ancak Türk toplumunun öncelikle Müslüman bir toplum olduğunu belirten kadınlar toplumun temelindeki değerlerin İslam dininden kaynaklanmasının kaçınılmazlığını vurgulamaktadırlar. Aslında İslam dininden kastedilen de Sünni İslam'dır. AKP muhafazakârlığının inanç farkı gözetmeden herkesi kucakladığı iddia edilirken bundan kasıt Müslümanlar ile Müslüman olmayanların eşit haklara sahip olarak bir arada yaşayabilmesidir. Örneğin, Keçiören İlçe Kadın Kolları Başkanı Hatice Çakmak, AKP'de muhafazakârlığın "nüfusun %1'ini [Müslüman olmayanlar] de kucaklayabildiğini" belirtmiştir. Bu bağlamda İslam içindeki farklı yorumlamalar ve değer sistemlerinin gözardı edildiği söylenebilir.[45]

Aynı zamanda AKP'li kadınların ahlakla İslam dini arasında çok yakın bir ilişki kurduklarından bahsedilebilir. Daha ahlaklı bir toplumda yaşamanın önemini vurgulayan kadınlar bunun için İslam dininin temel alınmasının gerekliliğine inanmaktadırlar. Onlara göre İslam dini ahlaklı bir insan ve toplum öngörür. Ahlaklı bir toplumun yaratılmasında ve sürekliliğinde ise anahtar rol kadınındır; zira kadınlar annelik vasıflarıyla ahlaklı nesiller yetiştirecek ve böylece manevi değerlerin geleceğe taşınmasında en önemli görevi üstleneceklerdir. Ayrıca görünen odur ki AKP'li kadınlar için ahlaklı bir toplumun en önemli ölçütlerinden birisi kadının ahlaklı olmasıdır. Bu bağlamda örtünme meselesi AKP'li kadınlar için bir inanç özgürlüğü olmasının yanı sıra aynı zamanda ahlak perspektifinden de anlaşılmaktadır. Buna göre İslam'da örtünme kadını korumak ve yüceltmek için getirilmiş bir şarttır. AKP'li kadınlara göre erkeğin yapısı verilidir: Erkeğin nefsi zayıftır ve bu yüzden ahlaklı bir toplum için kadın-erkek ilişkilerinde kadının kendini sınırlaması gerekmektedir.[46] Ancak bu sınırlama AKP'li kadınların İslam'ı

---

44 Fatma Şahin ile görüşme, 28 Nisan 2006.

45 İstanbul Milletvekilleri Zeynep Karahan Uslu ve Güldal Akşit, Tayyip Erdoğan'ın Türk milletini birbirine bağlayan en önemli bağın İslam dini olduğunu söylemesinin son derece yerinde olduğunu çünkü Türkiye'nin %99'unun Müslüman olduğunun altını çizdiler. Zeynep Karahan Uslu ile görüşme, 15 Haziran 2006; Güldal Akşit ile görüşme, 23 Mayıs 2006. Uslu, ironik bir ifadeyle Türkiye'deki Alevi nüfusun oranının %3,5 olduğunu söyleyerek "bunu kendisinin söylemediğini, yeni yapılan bilimsel bir araştırmanın gösterdiğini" eklemeyi ihmal etmedi. Buna karşın Çorum Kadın Kolları teşkilatındaki görüşmede Aleviliğin Türk toplumunun çok daha doğal bir parçası olarak algılandığı görülmüştür. Çorum İl Kadın Kolları teşkilatı ile görüşme, 21 Temmuz 2006. Aynı şekilde Fatma Şahin de Türk devletinin bütün dinlere eşit mesafede durmadığını söyleyerek buna örnek olarak Aleviliği verdi.

46 Görüşme yapılan kadınların önemli bir kısmı "açık kadın" (örtünmeyen) ve "kapalı kadının" (örtünen) erkek üzerinde yaratacağı farklı etkinin altını çizmektedir. Bu ayrımı yaparken açık kadınların "mini etekli ve göğüsleri ortada," "kendini teşhir eden," olarak tanım-

genel olarak kadını kısıtlayan bir din olarak algılamalarına neden olmamaktadır. Tam tersine İslam'ın hem toplumsal hayatta hem de siyasette kadını özgürleştirici yönüne dikkat çekmektedirler. AKP'li kadınların söyleminde genel olarak Müslüman dünyasında, özellikle 1980'lerden sonra, daha sık gündeme gelen Peygamber ve dört halife dönemini romantize eden 'İslam'ın altın çağı' teması görülmektedir. Buna göre bu dönemde Müslüman kadın ticarette, savaşlarda ve genel olarak toplumsal ve siyasal hayatta son derece önemli bir yere sahipti.[47] Bu durum daha sonra İslam'ın **"**doğru yaşanmaması**"** ve çeşitli hurafeler nedeniyle bozulmuş ve kadının toplumsal konumu gerilemiştir.

Bu bağlamda, görüşülen kadınlar, kadını kısıtlayıcı düşünce ve uygulamaların İslam'ın özüne ters düştüğünü ve İslamiyet'in yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını belirtmektedirler. Onlara göre aslında "İslamiyet'i en iyi yaşayan ülke Türkiye'dir,"[48] ancak Türkiye'de bile bazı yanlış yorumlamalar sonucunda kadını hor gören ve ikinci plana atan anlayışlar ve uygulamalar İslam ile ilintilendirilmiştir. Oysa ki bunlar İslam'ı bilmemekten kaynaklanmaktadır. Görüşülen kadınlardan hepsi -hem milletvekilleri hem Kadın Kolları çalışanları- İslam dininin temel kaynakları okunduğu zaman İslam dininde kadına karşı bir önyargı olmadığının, tam aksine kadını el üstünde tutan ve "kadına hak ettiği değeri veren" bir anlayışın hakim olduğunun anlaşılabileceğini söylemektedirler.

AKP'li kadınlar, özellikle Müslüman dünyasıyla karşılaştırıldığında Türkiye'de kadının göreceli olarak toplumda iyi bir yere sahip olduğunu ve daha çok hakkı olduğunu vurgulamakla beraber toplumumuzda kadınların çok ciddi sorunlarla da karşı karşıya olduğunu belirtmektedirler. Dikkat çekici önemli bir nokta AKP'li kadınların bugün Türkiye'de kadının toplumsal durumunu değerlendirirken kadınların kazanımlarını İslam'ın içinden, sorunlarını ise İslam'dan bağımsız anlamalarıdır. Bu noktada AKP'li kadınlar için Türk toplumunda kadının nispeten iyi yeri "Türkiye'nin İslamiyet'i en iyi yaşayan ülke" olmasıyla açıklanırken, kadınların aşılamayan sorunlarının kaynağı olarak İslam'ın yanlış yorumlanması ve aynı zamanda "tarım

---

lanması ayrıca dikkat çekicidir. Bu nokta özellikle Konya ve Kırıkkale İl Kadın Kolları teşkilatında çalışan kadınlar tarafından dile getirilmiştir. Konya İl Kadın Kolları Teşkilatıyla görüşme, 14 Temmuz 2006; Kırıkkale İl Kadın Kolları Teşkilatı ile görüşme, 18 Temmuz 2006.

47 Görüşülen kadınlar aynı örnekler üzerinde durdular: Hz. Hatice'nin önemli bir iş kadını olması, ticaret yaparken kervanların önünde gitmesi, kadınların savaşlarda en önde bulunmaları, cephe arkasında hemşirelik yapmış olmaları, siyasi konularda kadınlarla beraber istişare edilmiş olması. Ayrıca Peygamberin Veda Hutbesinde "kadınları erkeklere, erkekleri kadınlara emanet etmiş olması" ve Kuran'da "cennet anaların ayaklarının altındadır" denilmiş olması görüşmelerde ve anketlere verilen cevaplarda sık sık tekrarlanmaktadır.

48 Selma Kavaf ile görüşme, 28 Nisan 2006; Leyla Arık ile görüşme, 9 Mayıs 2006.

toplumunun devam eden değer yargıları"[49], "Şark kültürü"[50] ve genel olarak yanlış gelenek ve görenekler gösterilmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de kadının toplumsal hayattaki yeriyle ilgili kazanımlardan bahsedilirken Cumhuriyet'in reformlarına referans yapılmamakta, ancak Türkiye'de kadının seçme-seçilme hakkının Avrupa'nın pek çok ülkesinden bile önce verildiği konusunda Cumhuriyet reformlarından bahsedilmektedir. Bu noktada görüşülen kadınlar AKP'nin farkını öne çıkarmaktadırlar. Onlara göre, erken Cumhuriyet döneminden sonra siyasi hayatta kadın temsil oranında yaşanan gerilemeyi tersine çevirecek olan AKP iktidarıdır.

AKP ve Türban Meselesi

AKP kuruluşundan itibaren türbanı siyasi önceliği yapmayacağını ve konuyu toplumsal mutabakat ile çözmek istediğini açıklamıştır. Bu durum aslında Milli Görüş Hareketi'nin 28 Şubat süreci sonrası geçirdiği dönüşümün bir yansıması olarak algılanabilir. AKP türban meselesinin kişisel hak ve özgürlükler kapsamında anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre türban inanç özgürlüğünün bir parçasıdır. "İslamın beş şartından biri olmasa da dinin emirlerinden/kurallarından biridir."[51] Dikkat çekici bir nokta AKP'li kadınlar için bu örtünme kuralının türbanla tanımlanması ve sınırlandırılması, diğer örtünme biçim ve araçlarının -çarşaf, peçe gibi- radikal bir "uç" olarak görülmesidir. Buna göre İslam'da örtünmenin kuralları ve ölçüsü açıktır. Bu bağlamda kamusal alanda türban takma hakkı savunulurken çarşaf dışlanmakta ve bunun "dinde olmadığı" vurgulanmaktadır.

AKP'lilere göre toplumda bir türban sorunu yoktur; sosyal hayatta türbanlı ile türbansız "kol kola gezmektedir." Bu konu siyasiler ve kurumlarca istismar edilmektedir. Bunun en büyük sorumlusunun askeri-bürokrat seçkinler ve bu çizgideki kurumlar ve partiler olduğu söylenirken, Milli Görüş partilerinin de bu süreçte önemli bir payı olduğu belirtilmektedir. Her ne kadar parti yönetimi önceliklerinin türban olmadığını söylese de bu konu gündemde önemli bir yer tutmaktadır. Türban, görüşülen kadınların çoğunluğu için çözülmesi gereken çok önemli bir sorundur; ancak çözüm Tayyip Erdoğan'ın da vurguladığı üzere toplumda gerginlik yaratmadan bulunmalıdır. Bu noktada AKP yönetimi ve teşkilatta üst düzeyde yer alan kadınlarla, teşkilat tabanındaki kadınlar arasında bir farklılık göze çarpmaktadır. İlk grup konunun zamanla çözüleceğini ve özellikle de ekonomik sorunlara çare bulundukça - kişi başına milli gelir arttıkça ve işsizlik azaldıkça - top-

49 Zeynep Karahan Uslu ile görüşme, 15 Haziran 2006.

50 Ersönmez Yarbay ile görüşme, 3 Mayıs 2006.

51 Ersönmez Yarbay ile görüşme, 3 Mayıs 2006; Turhan Çömez ile görüşme, 21 Haziran 2006.

lumsal mutabakata ulaşılacağına inanmaktadır.[52] İkinci grup ise türbanı çok daha acil çözülmesi gereken bir sorun olarak algılamaktadır. Bu gruptakiler türban konusundaki serzenişlerini çok daha yüksek sesle dile getirmelerine rağmen özellikle Erdoğan'a duydukları güven nedeniyle parti yönetimini çok fazla "sıkıştırmak" istemediklerinin altını çizmektedir.

AKP yönetiminin ve Kadın Kolları teşkilatının hiyerarşisinde aşağı inildikçe türbanlı kadın sayısının arttığı görülmektedir.[53] Türban konusunda yukarıda bahsedilen farklılığı, partinin tabanına inildikçe türbanın bu kadınların hayatının çok önemli bir parçası olmasıyla açıklamak mümkündür. Türbanlı olmak milletvekili olmak için bir engeldir. AKP'li kadınların Refah/Fazilet Partisindeki kadınlardan farklı olarak "daha talepkâr oldukları," yani sadece partiye lojistik destek sağlamak için siyaset yapmadıkları düşünüldüğünde bunun özellikle yüksek hedefleri olan kadınları yabancılaştırma potansiyeli olduğundan bahsedilebilir. Türbanlı bir İl Kadın Kolları Başkanı, "bir sonraki seçimlerde sırf başı açık olduğu için teşkilatta çalışmamış, kendisi gibi fedakârlık yapmamış bir kadının milletvekili adayı gösterilmesi durumunda nasıl bir tepki vereceğini kestiremediğini" gözleri dolarak söylemiştir. Ancak parti içinde türbanlı olup "siyasetin gereği olarak" başını açabileceğini söyleyenler de vardır.[54]

Sonuç

AKP iktidarı döneminde özellikle Kadın Kolları teşkilatlanması ve yapılan yasal değişiklikler ile kadının gerek toplumsal gerekse siyasetteki yeri açısından önemli kazanımlar elde edildiğinden bahsedilebilir. Kadın Kolları kadınlara faal olmaları için fırsat yaratmış ve partide kadının varlığını ve görünürlüğünü de kurumsallaştırmıştır. Öte yandan yapılan yasal değişikliklerle kadın hakları yönünde önemli mesafe kaydedilmiştir. Aynı zamanda AKP'li kadınların gerek kadının toplumdaki yeri gerekse siyasetteki temsili ve katılımı konusunda son derece hassas olduklarını belirtmek gerekir. Kadınların her şeyi en az erkekler kadar, hatta onlardan daha fazla başarabileceklerine inanmakta, bunun önündeki en büyük engelin yanlış ve çarpık anlayış ve gelenekler olduğunu söylemektedirler. Bu kadınların siyasette

---

[52] Bu konuda aynı zamanda Belediye Meclis Üyesi de olan bir İlçe Kadın Kolları Başkanı, ekonomi düzelince insanların "bireysel önceliklere takılmayacaklarını, birbirleriyle uğraşmayacaklarını" söyledi. Görüşme, Mayıs 2006.

[53] TBMM İç Tüzüğü gereğince kadın milletvekillerinin hiçbiri türbanlı değildir. Parti MYK üyesi kadınların %50'si türbanlı, parti İl Kadın Kolları Başkanlarının ise %65'i türbanlıdır. Bu tespit AKP Gaziantep Milletvekili Fatma Şahin tarafından dile getirilmiştir. Teşkilat tabanına inildikçe bu oranın çok daha arttığı gözlemlenmektedir.

[54] Bir İl Kadın Kolu Başkanı milletvekili olursa başını rahatlıkla açabileceğini söyledi.

hırslı, hevesli ve hatta taban siyasetinde çalışmaya hazır olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca partide genel olarak kadınların siyasete daha aktif katılmaları yönünde destek olduğu da söylenebilir.

Ancak bu desteğin bazı sınırları olduğunun altı çizilmelidir. "Toplumsal dönüşüm" söylemini öne çıkaran parti yönetimi zamanla kadınların siyasette daha da aktif olacaklarını ancak bunun yukarıdan zorlama, örneğin kota, ile değil, yavaş yavaş, zaman içinde, değişerek ve dönüşerek, "evrim"le olacağına dikkat çekmektedirler. Bu dönüşüm yaşanırken aile, ahlak ve gelenekler gibi muhafazakâr değerlerden taviz verilmeyecek ve kadınlar da bu "meşru" çerçeve dahilinde faaliyetlerini arttıracaklardır. Kadının siyasette daha aktif olması için parti içinde yapılan girişimlerde Tayyip Erdoğan'ın teşvik edici rolü ve insiyatifi ile parti tabanının yaklaşımını birbirinden ayırmak gerekliliği doğmaktadır. Şu ana kadar Erdoğan'ın desteğini arkalarında hisseden kadınların tabanın kadınlarla çalışma konusundaki alışkanlıklarından ve çekincelerinden ne yönde etkileneceği belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca bu durumun kadınların ne derecede "kendileri için siyaset yapmalarına" olanak tanıyacağı konusunda soru işaretleri bulunmaktadır.

Kadın konusunda parti içinde bir taraftan Erdoğan ile taban arasındaki farklılıktan, hatta bir gerilimden, bahsedilebilirken diğer taraftan türban konusunun da potansiyel bir gerilim kaynağı olduğu söylenebilir. Kadın Kolları örgütlenmesinde tabana inildikçe konunun aciliyeti görülmekte ve üst kademelerle taban arasında bu konuda bir farklılaşma olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle siyasi temsil hakkı konusunda türban takan kadınlar için partinin türban meselesinde izlediği politika bu kadınları partiden yabancılaştırma potansiyeli taşımaktadır.

SAĞLIK-SOSYAL GÜVENLİK

Sağlıkta AKP'li Dönemin Bilançosu Üzerine

Prof. Dr. Onur Hamzaoğlu*
Yrd. Doç. Dr. Cavit Işık Yavuz**

Ülke tarihimizin en düşük katılımlı (seçmenlerin %23.2'si sandığa gitmedi) seçimlerinden biri olan 3 Kasım 2002 tarihli Genel Seçim sonrasında, seçmenin %26.1'inin oylarıyla koltukların %66'sına sahip olup hükümet kuran Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), sağlık alanında son yirmi yılın en hızlı dönüşümlerine imza attı. Bu dönüşüm süreci, Temmuz 2007 Genel Seçimleri sonrasında, önceki dönemden kalan eksik parçaları tamamlama gayreti ile devam etmekte.

Sağlık alanında AKP'nin bilançosunu değerlendirirken öncelikli olarak inceleyeceğimiz üç temel doküman bulunmaktadır. Bu üç temel doküman, gerek partinin siyasal perspektifini vurgulaması gerekse Hükümet ve Bakanlık gibi bu siyasal perspektifin uygulama organlarının metinleri olma açısından büyük önem taşımaktadır. Bu üç temel doküman; "Parti programı, Acil Eylem Planı ve Sağlıkta Dönüşüm Programı"dır.

Adı geçen metinlerin en temel ortak özelliği, ülkenin sağlık düzeyi ile sağlık sektörünün durumunu, kamucu bir yaklaşımla ya da toplumsal yarar ilkesiyle değerlendirmemesidir. Diğer bir özelliği yapılması hedeflenenlerin hem bu ülkenin sağlık düzeyini geliştirmek, hem de sağlık sektörünün sorunlarını çözeceği iddiasından yoksunluğudur. Aslında bu metinlerde önerilenlerin içerisindeki bazı kelimeler/isimler değiştirildiğinde, metinlerin dünyanın pek çok ülkesi için yazılmış metinlerin aynısı olduğunu dahi söyleyebiliriz.

* Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı
** Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Sağlığın Piyasalaşma Sürecinde
Yeni ve Hızlı Bir Dönem:
Kelimesine Dokunmadan Sağlıkta Dönüşüm Programı

Türkiye'nin sağlık alanındaki AKP ile başlayan yeni sürecini değerlendirirken ilk olarak ele alınacak metin Parti Programı'dır. AKP Programı'nda sağlık alanı, "Sosyal Politikalar" başlıklı beşinci bölümde ele alınmıştır (www.akparti.org.tr). Programın bu bölümünde devletin herkesin temel sağlık hizmetini "gerekirse özel sektörle işbirliği yaparak yerine getirmek zorunda" olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. "Koruyucu ve tedavi edici hizmetler başta olmak üzere, sağlık hizmetleri alanı, gönüllü kuruluşlara ve özel sektöre açıktır" cümlesi tartışmaya yer vermeyecek biçimde sağlıkta özel sektör yönelimini ifade etmektedir. Bu genel yönelime ek olarak, sağlık hizmetlerinin organizasyonuna dair önemli ancak sistematik olarak belirtilmemiş bazı başlıklar Parti Programı'nda üzerinde durulması gereken ipuçlarıdır.

- Birinci basamak sağlık hizmetlerini 'güvenli ve kaliteli' olarak halka sunabilmek amacıyla aile hekimliği sisteminin uygulamaya konulacağı Program'da yer almaktadır. Sistemin ayrıntılarına yer verilmeyen metinde, "Aile hekiminin muayenehanesi, fizik koşulları ve uygulama standartları Sağlık Bakanlığı (SB)'nca belirlenecektir. Bu muayenehanelerin kurulması için devlet ucuz krediler verecektir." cümlesi sistemin nasıl uygulanacağını göstermektedir.
- Sağlık alanında SB'nin "sadece organizasyon, koordinasyon, yol gösterici, denetleyici, takip edici, politika üretici bir rol" üstleneceği belirtilmektedir. Bu saptama, SB'nin sağlık hizmeti sunma görevinden arındırılması hedefinin önemli bir vurgusudur. Böylece, Program'da 'yeni sağlık sistemi' olarak adlandırılan değişimlerin ana ekseninde SB'nin sağlık hizmeti sunmayan bu rolü ile kamusal hizmet sunumu yerine özel sektörden hizmet satın alma gibi tercihlerin yer aldığı izlenmektedir.
- 'Yeni sağlık sistemi'nde yerel yönetimlere de "kendi sınır ve sorumluluklarında bulunan alanların sağlık profillerini de dikkate alarak kısa, orta ve uzun vadeli yatırım programlarını" belirleme sorumluluğu düşmektedir. Böylece sağlık hizmeti merkezi planlamanın dışına çıkartılıp, adem-i merkezileştirilecek, yerel yönetimler aracılığıyla sağlık hizmeti sunumu daha kolay özelleştirilebilecektir.
- Sağlık insan gücü yetiştirilmesi ile ilgili olarak vakıflar ve özel sektöre "Hemşirelik Okulu, Hemşirelik Yüksek Okulu ve Sağlık Teknisyenliği Okulları" açma olanağı tanınacağı ve bu kuruluşların devlet tarafından teşvik edileceği ve destekleneceği belirtilmektedir.

- Program'ın sağlık bölümü kısa ama önemli bir cümle ile sonlanmaktadır: "Tüm vatandaşlarımızı kapsayacak etkin bir genel sağlık sigortası sistemine geçilecektir". Programın sosyal güvenlik başlıklı bölümde özel sağlık ve hayat sigortalarının yaygınlaştırılacağı ve teşvik edileceği vurgusu yukarıdaki cümleyi tamamlar niteliktedir.

Özetle AKP Programı'nda, sağlık sistemimizin bütünüyle değişeceği ve değişimin de sağlık hizmetlerinde özel sektöre, sigortacılığa, birinci basamakta kendi hesabına çalışacak muayenehane hekimliğine dayalı aile hekimliği modeline öncelik vereceği, yönetimde de SB'nin fonksiyonlarının önemli ölçüde farklılaştırılacağı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Kasım 2002 seçimi öncesindeki seçim beyannamesinde; "hastanelerin idari ve mali yönden özerkliğe kavuşacağı, bir Genel Sağlık Sigortası Sistemi kurulacağı, aile hekimliği uygulamasına geçileceği, özel sektörün sağlık alanına yatırımlarının teşvik edileceği" dikkati çeken başlıklar olarak sıralanabilir.

Seçim sonrası kamuoyuyla paylaşılan Acil Eylem Planı (AEP) ile 58. ve 59. Hükümet Programı'nda da benzer vurgularla yeni sistem tariflenmektedir. Tariflerin ortak özelliği, "Sağlık Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması, sağlık hizmetlerinin sunumu ve finansmanının birbirinden ayrılması, özel sektörün sağlık alanında yatırım yapmasının özendirilmesi, hastanelerin idari ve mali özerkliğe kavuşturulmaları ve bütünleştirilmeleri, genel sağlık sigortası, aile hekimliği uygulaması" başlıklarıdır (AEP, 2003).

Bu başlıkların kapsamı, SB tarafından kamuoyuna 2003 yılı ortalarında "Sağlıkta Dönüşüm Programı" (SDP) ve 2004 yılında da "Aile Hekimliği" adlı dokümanlarla açıklanmıştır (SB, 2003; SB, 2004). SB, "Sağlıkta Dönüşüm Programı"nı, "kamuyu yeniden yapılandırma anlayışına uygun olarak, sağlık alanının yeniden düzenlenmesini sağlama yolunda atılmış çok önemli bir adım" şeklinde nitelemektedir. SDP'nin amacı, "sağlık hizmetlerinin *etkili, verimli ve hakkaniyete uygun bir şekilde;* organize edilmesi, finansmanının sağlanması, sunulması" olarak özetlenmektedir. Bu amaç ekseninde temel ilkeler "**İnsan merkezlilik (**aile sağlığı kavramı çerçevesinde ele alınmakta), **sürdürülebilirlik** (geliştirilecek olan sistemin ülkemiz koşulları ve kaynakları ile uyumlu olması ve kendini beslemesi), **sürekli kalite gelişimi** (geri bildirim mekanizması oluşturulması), **katılımcılık** (ilgili tüm tarafların görüş ve önerilerinin alınmasını, yapıcı bir tartışma ortamı sağlayacak platformların oluşturulması), **uzlaşmacılık** (sektörün farklı bölümleri arasında karşılıklı çıkarları gözeterek ortak noktalarda buluşma arayışları), **gönüllülük** (sistemde hizmet üreten ve hizmet alan kesimlerin gönüllü bir şekilde yer almaları), **güçler ayrılığı** (sağlık hizmetlerinin finansmanını sağlayan, planlamasını yapan, denetimi üstlenen ve hizmeti üreten güçlerin birbirinden ayrılması), **desantralizasyon** (kurumların, merkezi yönetimin oluştur-

duğu hantal yapıdan kurtarılması, idari ve mali yönden özerk işletmelerin hızlı karar mekanizmalarına sahip olarak kaynakları daha verimli kullanabilmeleri), **hizmette rekabet (**sağlık hizmet sunumunun tekel olmaktan çıkarılıp belli standartlara uygun farklı hizmet sunucularının yarışmasının sağlanması) olarak sıralanmaktadır.

Yukarıda sıralanan amaç ve ilkeler ışığında SDP sekiz bileşeni içermektedir (SB,2003):

1. Planlayıcı ve denetleyici bir sağlık bakanlığı
2. Herkesi tek çatı altında toplayan genel sağlık sigortası
3. Yaygın, erişimi kolay ve güler yüzlü sağlık hizmet sistemi
    a. Güçlendirilmiş temel sağlık hizmetleri
    b. Etkili, kademeli sevk zinciri
    c. İdari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri
4. Bilgi ve beceri ile donanmış, yüksek motivasyonla çalışan sağlık insan gücü
5. Sistemi destekleyecek eğitim ve bilim kurumları
6. Nitelikli ve etkili sağlık hizmetleri için kalite ve akreditasyon
7. Akılcı ilaç ve malzeme yönetiminde kurumsal yapılanma
    a. Ulusal ilaç kurumu
    b. Tıbbi cihaz kurumu
8. Karar sürecinde etkili bilgiye erişim: Sağlık bilgi sistemi

Bu bileşenler, sağlık alanında yeniden yapılanmayı tarif etmektedir. Bu 'yeni' sağlık sisteminde SB, kendi yapılanması ve rolünü değiştirmekte ve "dikey yapılanmayı" ortadan kaldırarak, "SB'ye bağlı kuruluşların yerinden yönetim ilkeleri doğrultusunda yapılandırılması" sağlanarak Bakanlığın, "planlama yapan stratejik bir örgüt" haline dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Sonraki işlevlerinde yerinden yönetim ilkeleri ile yetkilendirilecek kuruluşlarını "İdari ve Mali Özerkliğe Sahip Sağlık İşletmeleri" olarak tanımlayan programın bu temel yönetsel değişimi, kamunun neoliberal eksende yeniden yapılandırılmasına uygun bir yönelim sergilemektedir.

İşlevler arasında sıralanan Genel Sağlık Sigortası (GSS) gerek sağlık hizmet sunumunu gerekse de finansmanını bütünsel olarak değiştirecek bir başlık olma özelliğini taşımaktadır. "Toplumun bütününü kapsayan zorunlu sağlık sigortacılığı sistemi" olarak tanımlanan GSS, şu başlıklarla gerekçelendirilmektedir: "Hizmet kalitesini artırmak, her hastaya eşit düzeyde temel sağlık hizmetini sunmak ve hasta ile doktor arasındaki para ilişkisini ortadan kaldırmak". Sıralanan başlıkların neden vergi tabanlı bir finansmanla gerçekleştiril (e)mediği sorusu dokümanda yanıt bulamamakta, esas olarak da böyle bir kaygının bulunmadığı izlenmektedir. Uygulamaya ilişkin olarak GSS ile;

- Ödeme gücü olmayanları tespit etmek üzere bir "fakirlik sınırı" belirleneceği, vatandaşların ödeme gücünü belirlemeye yarayacak bir değerlendirme sistemi kurulacağı,
- Ödeme gücü olmayanların primlerini kısmen veya tamamen kamu kaynakları ile karşılamak üzere kaynak oluşturulacağı,
- Şu anda sosyal güvencesi bulunmayanların primlerini toplamaya yönelik bir sistem kurulacağı,
- Sağlık primleri havuzunun sosyal güvenliğin diğer dallarından ayrılarak, kendi iç dengelerinin oluşturulacağı,
- Sağlık hizmetlerinde temel teminat paketi belirleneceği,
- İl ve gerektiğinde ilçe düzeyinde, sağlık hizmet ihtiyacını belirlemeye yönelik demografik ve epidemiyolojik özelliklere dayalı olarak ihtiyaç tespiti yapacak bir yapı oluşturulacağı,
- Belirlenmiş ihtiyaçlar doğrultusunda, birinci basamak sağlık kuruluşları ve hastanelerden hizmet satın almak için sözleşmeler yapmak üzere mekanizmalar oluşturulacağı,
- Alınan hizmetlerin tanımlanan niteliklere uygun olup olmadığını, "yerindelik ve uygunluk" denetimleri yaparak belirleyecek bir yapı oluşturulacağı belirtilmektedir.

GSS sistemi içerisinde özel sağlık sigortalarının da "tamamlayıcı bir rol" üstlenerek desteklenmesi amaçlanmaktadır. SDP'nin bu bölümünde açık olarak şu ifade yer almaktadır: "Zorunlu Genel Sağlık Sigortasının kapsadığı temel teminat paketine ilave olarak hizmet almak isteyenler özel sigorta yaptırabilecekler ve hizmetlerini bu özel sigortalar aracılığıyla alabileceklerdir. Bu anlamda özel sigortacılık teşvik edilecektir". Bu kritik ifade, gereksinim duyulacak sağlık hizmetlerinin önemli bir kısmının "temel teminat paketi" ile karşılanamayacağı ve bu "paket" dışındaki hizmetler için kişilerin ya hizmeti alım sırasında cepten ödeme yapmak ya da zorunlu sigorta dışında ayrıca prim ödeyerek "tamamlayıcı" özel sağlık sigortasını tercih etmek zorunda oldukları anlamına gelmektedir.

Diğer bileşenlerde sistemin yapısal unsurları ifade edilmektedir. Bunlar arasında birinci basamak sağlık hizmetleri örgütlenmesini aile hekimliği sistemi" şeklinde değiştirecek yapısal değişim de yer almaktadır. Sistem için kırsal bölgelerde sağlık ocağı alt yapısının kullanılacağı, "yetersiz altyapının olduğu kentlerde" ise "serbest hekimlik uygulamaları ve özel sağlık merkezleri"nden de yararlanılacağı belirtilmektedir. Aile hekimliği sisteminde, mevcut sağlık ocağı sisteminde entegre biçimde sunulan kişiye ve çevreye yönelik koruyucu hizmetler birbirinden ayrılmakta ve "bireye yönelik koruyucu hizmetler ile birinci basamak tanı ve tedavi hizmetlerinin, bireylerin

kendi seçeceği doktorlar tarafından" ve "hasta memnuniyetini" esas alarak yürütülmesi planlanmaktadır.

Özetle AKP, SDP ile sağlık sistemlerinin dört temel başlığında önemli değişimler getirmektedir: Hizmet sunumu, Finansman, Finansman ile Hizmetin Buluşturulması, Ödeme Yöntemleri. Aşağıda bu başlıklara ilişkin düzenlemeler sıralanmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Birinci basamak sağlık kurumlarında yapısal bir dönüşüm öngörülmektedir. Bu yapısal dönüşüm esas olarak "aile hekimliği sistemi" üzerine oturmaktadır. Aile hekimliği uygulaması, kişiye ve çevreye yönelik bütüncül olarak üretilen koruyucu hekimlik hizmetlerinin bir çok disiplinden oluşan bir ekiple yürütülen bu bütüncül halini değiştirerek kişiye yönelik koruyucu hekimlik kısmını ayırmakta ve birinci basmak tedavi edici hekimlik hizmetleri ile birlikte "aile hekimi"ne sorumluluk yüklemektedir. Böylece, "hekim seçme özgürlüğü" hakkına sahip bireyler, belli koşullarla 'istedikleri' aile hekiminden sağlık hizmeti alabileceklerdir. Aile hekimliği sisteminin uygulanışında mevcut sağlık ocağı altyapısının kullanılacağı ve ek olarak özellikle kentlerde serbest hekimlik ve özel poliklinik uygulamalarından da yararlanılacağının belirtilmesi, ayrıca Parti Programı'nda standartları ve fizik koşulları SB tarafından belirlenecek aile hekimleri muayenehanelerinin kurulması için devletin ucuz kredi vereceğinin üzerinde durulması, uygulamanın "serbest hekimlik" ve özel sektör yönelimli olacağının açık göstergeleridir. Sağlık insangücü planlaması açısından SDP, "sağlık çalışanlarının ülke geneline dengeli dağılımını teşvik edici gönüllü politikalar" yürütüleceğini ve bu kapsamda da zorunlu hizmetin kaldırılacağını vurgulamaktadır.

Finansmanda temel ve ağırlıklı tercih sigortacılık olarak belirlenmektedir. Kurulacak GSS sistemi ile primlerle oluşturulacak fon finansmanın temelini oluşturacaktır. SDP, "ülkemizde sağlık finansmanında en önemli yer tutan kamu finansmanı karmaşık ve kontrolsüz bir şekilde oluştuğundan, bütçe üzerindeki yükü dolaylı olarak artırmıştır" saptamasını yapmaktadır. Finansmana ilişkin sorunların GSS prim sistemi (kişilerden toplanacak) ve bu sisteme yapılacak kamu katkıları ile çözüleceği öngörülmektedir.

SDP, finansman ve hizmet sunumunun ayrılmasının bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Yukarıda temel ilkeler bölümünde **"güçler ayrılığı"** ilkesi olarak somutlaşan bu ayırım, sağlık hizmetlerinin finansmanını sağlayan, planlamasını yapan, denetimi üstlenen ve hizmeti üreten güçlerin birbirinden ayrılması olarak belirtilmektedir. Böylece, SSK örneğinde olduğu gibi, hem 1952'de başladığı hastalık sigortacılığı ile sağlık hizmetinin finansmanını (prim toplayarak) sağlayan hem de kendi sağlık kurumları, personeli, malzemeleri hatta kısıtlı da olsa kendi ilaçları ile sağlık hizmeti

üreten yapı (doğrudan sistem) değiştirilerek SSK'nin hizmet üretmesi değil, sağlık hizmetini sağlık hizmeti üreten diğer kaynaklardan (kamu ve/veya özel) satın almasının (dolaylı sistem) sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Böylece, farklı hizmet sunucuları arasında rekabet sağlanacağı, maliyetin kontrol ve denetim altında tutulacağı, daha verimli ve hizmet kalitesinin de artırılacağı bir sağlık hizmeti vaat edilmektedir.

SB'nin rol ve işlev değişimi ile birlikte değerlendirildiğinde, finansman ve hizmet sunumunun ayrılması, sağlık hizmetlerinin organizasyonunda kamunun yerini, işlevini ve tanımını da değiştirecek bir dönüşüm olma özelliğindedir. Şöyle ki, yerinden yönetim ilkeleri ile güçlendirilmiş, desantralizyon ile karar mekanizmaları geliştirilmiş, "idari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri"ne dönüştürülmüş ve kendi gelirleri ile ayakta kalmaya çalışan "kamu sağlık kurumları", sistem içerisinde özel sağlık kurumları ve birbirleri ile rekabet ederek hizmet sunacak bir yapıya kavuşturulmaktadırlar. Böylece, primlerle oluşan fon ile GSS Kurumu bu yapılardan hizmet satın alacak, SB ise bu yapıda "politikalar geliştiren, standartlar koyan ve denetleyen" bir konuma çekilecektir. Kamusal yapının neoliberal dönüşümüne paralel olan bu değişim, SB'nin sağlık hizmet sunumunu yapısal dönüşüm geçiren "kamu sağlık kurumları"na devretmesi anlamına gelmektedir. Nitekim SDP aşağıdaki ifadeyi kullanmaktadır: "Sağlık kuruluşları devlete direkt bağlı olmak zorunda değildir. Belediyeler özel şirketler, vakıflar, il idareleri, üniversiteler sağlık kuruluşu kurabilecektir. Kamu sağlık kuruluşlarının kendilerini finanse etmeleri istenecek daha fazla kâr için hizmet kalitesinden ödün veren pahalı kurumlar olmasına izin verilmeyecektir."

SDP gerek kurum gerekse sağlık çalışanları bazında ödeme yöntemlerini bütünüyle değiştirecek düzenlemeler öngörmektedir. Bunlar arasında oluşturulan fonun birinci basamak sağlık kuruluşları ve hastanelerden hizmet satın alabilmek amacıyla yapacağı sözleşmeleri düzenleyen mekanizmalar oluşturulması yer almaktadır. Böylece finansman kurumu olan GSS Kurumu, çeşitli türde sözleşmeler ve ücretlendirmeler ile kamu/özel sağlık kurumlarından hizmet satın alacaktır. Ödeme mekanizmalarına ilişkin bir diğer vurgu da performans göstergelerinin belirlenmesi ve performansa bağlı ödeme sistemleri geliştirilmesine yapılmaktadır.

Kılavuz Sağlıkta Dönüşüm Programı Olunca

Yukarıda özetlenmeye çalışılan çerçevede AKP döneminde SDP ile hayata geçirilmeye çalışılan değişimlerin, sağlık alanında 1980'li yılların sonunda başlayan "sağlık reform"u sürecinin tamamlayıcısı olduğu görülmektedir. 2003 yılından günümüze kadar bu kapsamda bir çok değişim yaşanmıştır.

Bu bölümde, yaşanan değişimler bir önceki bölümde kelimesine dokunulmadan sunulan başlıklarda paylaşılmaya çalışılacaktır.

Birinci basamak sağlık hizmetlerinde aile hekimliği sistemine ilişkin düzenlemeler bu başlığın en önemli bölümünü oluşturmuştur. Bu kapsamda SB, 2004 yılında konu ile ilgili bir doküman yayımlamış ve yasal düzenlemeler yoluna gitmiştir. Yasal düzenlemeler arasında, 5258 sayılı **Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun (**09.12.2004 tarih ve 25665 sayılı Resmi Gazete), **Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik (**06.07.2005 tarih ve 25867 sayılı R.G.), **Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Kapsamında Sağlık Bakanlığınca Çalıştırılan Personele Yapılacak Ödemeler ve Sözleşme Şartları Hakkında Yönetmelik (**12.08.2005 tarih ve 25904 sayılı R.G.) ve 15.09.2005 tarihinde yayımlanan **Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezleri Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge** önemli yer tutmaktadır. Bu düzenlemeler, birinci basamak sağlık örgütlenmesini tümden değiştiren bir "sistem değişikliği"nin ilk hukuksal düzenlemeleri olma özelliği taşımaktadır. Düzenlemeler ile belirlenecek illerde "aile hekimliği pilot uygulaması" gerçekleştirilmesi ve sonrasında da sistemin ülkeye yaygınlaştırılması öngörülmüştür.

Yasa ve yönetmelikler ile sınırları çizilen "aile hekimliği pilot uygulamasında" "devamlı olarak belli bir mekanda vermekle yükümlü, gerektiği ölçüde gezici sağlık hizmeti veren ve tam gün esasına göre çalışan aile hekimliği uzmanı veya Sağlık Bakanlığının öngördüğü eğitimleri alan uzman tabip veya tabip" ler aile hekimi", "aile hekimi ile birlikte hizmet veren hemşire, ebe, sağlık memuru gibi sağlık eleman"ları da "aile sağlığı elemanı" olarak tanımlanmaktadır. İki kişiden oluşan bu "ekip", belli ölçülerle ve koşullarla kendi sorumluluğundaki kişilere (sayı 1000-4000 olarak sınırlanmıştır, bireyler pilot uygulamanın ilk altı aylık bölümünde bağlı bulundukları sağlık ocağındaki bir hekime bağlanacaklar, altı ayın sonunda da ilçe sınırları içinde istedikleri hekimi seçebileceklerdir) tanımlanmış hizmetleri vermekle yükümlü kılınmıştır. Aile hekimi ya da "elemanı" olmayı öncelikle gönüllülüğe, yeterli gönüllü çıkmaz ise görevlendirmeye bağlayan Yasa, "ihtiyaç duyulması halinde" serbest çalışan ve kamu görevlisi olmayan hekim ve "aile sağlığı elemanları"ndan da ilgili yasalara uygun olanların çalıştırılabilmesine olanak tanımıştır.

Böylece pilot uygulama içerisinde çalışacak personelin statü ve ücretlendirilmesi farklı bir yapıya kavuşturulmaktadır. Ayrıntıları Yasa'da tanımlanan farklı türde bir sözleşmeli çalışma söz konusudur ve ücretlendirmede de "ödeme yöntemi" değiştirilmiştir. Aile hekimi ve aile sağlığı elemanı olarak çalışacaklara çeşitli başlıklarda yapılan ödemelerle bir bütçe tahsis edilmekte ve bu bütçe hem onların gelirlerini hem de sorumlulukları içinde-

ki bireylere verecekleri hizmetlerin maliyetini karşılayacak kalemleri içermektedir. Bu bütçede ve ödemelerde kesintileri gerektirebilecek "performans kriterleri" getirilmiştir. Ayrıntıları "Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Kapsamında Sağlık Bakanlığınca Çalıştırılan Personele Yapılacak Ödemeler ve Sözleşme Şartları Hakkında Yönetmelik"te tanımlanan aile hekimlerine verilecek bu bütçenin beş bileşeni bulunmaktadır: **Kayıtlı kişiler için ödenecek ücret** (aile hekimlerine listelerine kaydedecekleri kişi başına belirlenmiş miktarda bir ücret), **sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ücreti** (Çalışılan bölgeye göre sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ücreti, ödemelerde 657 sayılı Kanunun 152 nci maddesi uyarınca çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararının ekinde yer alan Kalkınmada Öncelikli Yöreler Cetveli esas alınıyor), **aile sağlığı merkezi giderleri** (Aile hekimine hizmet verdiği merkezin kira, elektrik, su, yakıt, telefon, internet, bilgi-işlem, temizlik, büro malzemeleri, küçük onarım ve tıbbi sarf malzemeleri gibi giderleri için verilen bütçe), **gezici sağlık hizmetleri giderleri** (Aile hekimine kırsalda verdiği gezici sağlık hizmeti giderleri için yapılacak ödemeler), **tetkik ve sarf malzemeleri giderleri** (Aile hekimine ihtiyaç duyduğu tetkikleri yerel sağlık idarelerinin gösterdiği laboratuvarlarda yaptırtmak ve bu tetkikler için gerekli sarf malzemelerini temin etmek amacıyla yapılan ödeme).

Yasa'da belirtilen bir diğer önemli unsur, hizmetin verileceği mekana ilişkindir. "**Kamuya ait taşınmazların kullanımı"** başlıklı 4. Madde'de "*Hazine, belediye veya il özel idaresine ait taşınmazlardan aile sağlığı merkezi olarak kullanılması uygun görülenler, Maliye Bakanlığı, belediye veya il özel idarelerince bu amaçla kullanılmak üzere doğrudan aile hekimine kiraya verilebilir*" ibaresine yer verilmektedir. Uygulamada sağlık ocaklarının kiralanması anlamına gelen bu ibare, dönüşümü açık olarak sergilemektedir. İlk olarak Eylül 2005'te Düzce İli'nde başlayan pilot uygulamada (SB bu uygulamanın *prepilot* olduğunu sonradan duyurmuştur) diğer illerde de olduğu gibi, "aile hekimleri" sağlık ocaklarında odaları "kiralayarak" ve kendi listelerine hasta kaydederek hizmet vermektedirler.

Aile hekimliği pilot uygulamalarının bir diğer önemli yanı da verilecek hizmetin "ücretsiz" oluşudur. Yasalaşan ve Ekim 2008'de uygulanmaya başlanacak olan GSS ile prim borcu bulunan bireylerin acil sağlık hizmetleri dışında sigorta kapsamındaki hizmetlerden yararlanamayacağı öngörülmüşken pilot uygulamada ücretsiz sağlık hizmeti verilmesi, pilot uygulamanın gerçekliğe uygunluğu konusunda kuşku uyandırmaktadır. Ayrıca sistemin esas uygulamasında aile hekimliği birlikte çalıştığı "aile sağlığı elemanı"nın "patronu" konumunda olacak, diğer bir deyişle, aile hekimleri yanlarında "aile sağlığı elemanı" çalıştıracaklardır.

Hizmet sunumunun önemli bileşenlerinden sağlık insangücü başlığına dair olarak da önemli değişimler yaşanmıştır. Ülkemizdeki sağlık insan gücünün istihdamında yeni biçimler de SDP ile yürürlüğe girmiştir. 4924 sayılı **Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun** (24.07.2003 tarih ve 25178 sayılı R.G.) ile sağlık personeli istihdamında sözleşmeli çalışma dönemi başlatılmıştır. Kısaca "Çakılı Kadro" olarak anılan Kanun, özellikle "eleman temininde güçlük çekilen yerlerde" "hizmet akdi ile sözleşmeli olarak istihdam edilecek ve işçi sayılmayan sağlık personelinin" çalıştırılması hükmünü getirmiş ve 1981 yılından beri-1995-2002 erteleme dönemi dışında- uygulanan "mecburi hizmet" uygulamasına alternatif olarak uygulanmıştır. Böylece, emsal sağlık personelinden daha yüksek ücret alan "sözleşmeli" sağlık personeli ile sağlık insan gücü sorununun çözülmesi hedeflenmiş, başlangıçta kamuoyuna Doğu ve Güneydoğu'yu kapsayan 26 il için uygulanacağı belirtilmişken, tüm ülke genelinde uygulanabilir şekilde yasalaşmıştır.

"Çakılı Kadro" Yasası'nın ilginç bir diğer yanı ise gerekçesinde sunulanlardır. Başbakanlık tarafından 11 Haziran 2003 tarihinde, TBMM Başkanlığı'na sevk edilen tasarının gerekçe bölümünde özveriyle çalışan hekimlere başka hiçbir meslekte varolmayan biçimde bir mecburi hizmet yükümlülüğü getirildiği, bu yükümlülüğün 22 yıllık uygulaması sonucu hekimlerin yurt çapında dengeli ve adil dağılımının zorlamalarla sağlanamayacağının anlaşıldığı, özendirici ve gönüllülük esasına dayalı bir istihdam politikasının benimsenmesi kanaatine varıldığı belirtilmektedir (http://www2.tbmm.gov.tr). Ayrıca, mecburi hizmet uygulamaları ile yılda 7-8 bin hekimin atamalarının gerekliliği ve bu durumun mevcut kadrolarla yerine getirilemeyeceği ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve **kamuda personel istihdamını azaltmaya yönelik hükümet politikaları ile çelişen bir durum yaratacağı** ve bir süre sonra hiç ihtiyaç yokken hekim istihdamı zorunluluğu doğuracağı vurgulanmaktadır.

Aradan iki yıl geçmesinin ardından yürürlükten kaldırıldığı tarihle hemen hemen aynı zamanda -bu kez AKP Milletvekillerinin bir yasa teklifi ile- zorunlu hizmet tekrar yürürlüğe konmuştur. Zorunlu hizmeti tekrar yürürlüğe koyan Yasa, özellikle son bir-iki yıl içerisinde sıkça rastlamaya başladığımız, bir çok Kanun maddesinde değişiklikler yapan tek bir Kanun biçiminde karşımıza çıkmıştır. 5371 sayılı "**Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun, Devlet Memurları Kanunu ve Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun ile Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"** adını

taşıyan bu Yasa, 05.07.2005 tarih ve 25866 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Dört Yasa ve bir Kanun Hükmünde Kararname'de değişiklik yapan bu düzenleme ile; zorunlu hizmet yeniden yürürlüğe konmuş, il sağlık müdürlüğü ve başhekimlik görevini yürütenlere serbest çalışma sınırlılığı getirilmiş, icap nöbetlerine belirli şartlarla ücretlendirme getirilmiş, acil tıp teknikerleri ile acil tıp teknisyenlerine "acil tıbbi yardım ve bakım ile sınırlı" olmak üzere hastaya müdahale yetkisi verilmiştir. Gerekçe bölümünde, özendirilerek gönüllü çalıştırma amacıyla yürürlüğe koyulan Çakılı Kadro Yasası ile özellikle uzman ve pratisyen hekim istihdamında istenen sonucun elde edilemediği, ihtiyacın karşılanamadığı, iki yıllık süre içerisinde 1081 sözleşmeli uzman tabip pozisyonuna 200 uzman hekimin yerleştirildiği ve bunlardan 136'sının göreve başladığı, pratisyen hekimlerde ise bu sayıların sırasıyla 3524, 2191 ve 1565 olduğu belirtilmekte, zorunlu hizmete "zorunlu olarak" yeniden ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir (http://www.tbmm.gov.tr). Bu yap-boz örneği AKP'nin sağlık alanında ortaya koyduğu perspektifi görmek açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Sağlık insan gücü değişimlerine ilişkin önemli bir tartışma da hekimlerin "tamgün" istihdamı olmuştur. Temmuz 2007 Genel Seçimlerinin hemen sonrasında yeni AKP Hükümeti, "tamgün"e dair bir tartışma başlatarak sağlık alanında yeni bir değişikliğin işaretini verdi. Bu tartışma Sağlık Bakanı'nın yaptığı bir açıklama ile gündeme gelmişti. Açıklamasında şunları söylüyordu Sağlık Bakanı:

> "Şu anda kamudaki hekimlerin %62'si tam gün çalışmaya başladı. Göreve geldiğimizde bu oran %11'di. Şimdi %62'ye çıktı. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile uzman hekimlere ciddi ek ödemeler vermeye başladık. Büyük çoğunluğu gönüllü olarak muayenehanelerini kapattılar. %38'lik bir grup yarı zamanlı çalışmayı tercih ediyor. Yapacağımız yeni düzenlemeyle, ki bu ilgili Yasa'da bir maddenin değiştirilmesini gerektiriyor, Sağlık Bakanlığı ve üniversiteler de dahil kamuda çalışan doktorların yarı zamanlı çalışmalarını artık kaldırmış olacağız. Doktor arkadaşlarımıza, 'kamuda çalışırsanız maaşlarınızla birlikte ek ödemeler de veriyoruz, bunları daha da iyileştirerek vereceğiz' diyeceğiz. 'Dışarıda çalışacağım' diyen arkadaşlarımıza da zaten iyi bir ortam hazırlamış olduk. Sosyal Güvenlik Kurumu artık ayrım yapmadan özel sektörden de hizmet alıyor. Onlar da arzu ediyorlarsa gidip orada çalışacaklar ama 'benim muayenehanem olsun, aynı zamanda kamuda çalışayım' anlayışını artık bu ülkeden kaldıracağız. Sayın Başbakan'ın da bu hususta talimatı var." (Sağlık Bakanı Prof. Dr. R. Akdağ 2007, www.milliyet.com.tr).

Bu açıklamadan yaklaşık sekiz ay sonra hekimlere tam gün çalışma esası getirecek tasarı taslağı masaüstüne çıkarıldı. Hazırlanan tasarı taslağı konu ile ilgili bazı yasalarda değişikler getiriyor. "Sağlık Personelinin Tam

Gün Çalışmasına ve Sağlıkla İlgili Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına dair Kanun Tasarısı Taslağı" adını taşıyan bu taslak bazı Yasaların bazı maddelerinde değişiklikler öngörüyor: 209 sayılı Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Kurumları ile Esenlendirme (Rehabilitasyon) Tesislerine Verilecek Döner Sermaye Hakkında Kanun, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 375 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, 2368 sayılı Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun. Hazırlanan taslak incelendiğinde tamgüne ilişkin değişikliklerin "ek ödeme" düzenlemeleri ekseninde yapılmakta olduğu izlenmektedir.

Hizmet sunumunu etkileyecek, neoliberal eksende yeni bir düzenleme de 5396 sayılı **Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'na Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun** (15.07.2005 tarih ve 25876 sayılı R.G.) ile gerçekleştirilmiştir. Bu Yasa ile 1987 yılında yayımlanan 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'na bir "ek madde" eklenmiştir ve Kanun, "Yüksek Planlama Kurulu" tarafından gerek görüldüğünde sağlık tesislerinin, "*Sağlık Bakanlığınca verilecek ön proje ve belirlenecek temel standartlar çerçevesinde, kendisine veya Hazineye ait taşınmazlar üzerinde" "kırkdokuz yılı geçmemek şartıyla belirli süre ve bedel üzerinden kiralama karşılığı"* devredilebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu amaçla, *"Hazineye ait taşınmazlar gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerine, bedelsiz"* devredilebilmektedir. Kiralama işlemlerinde kira bedellerinin "Sağlık Bakanlığına bağlı Döner Sermaye İşletmeleri"nce ödenmesi öngörülmektedir. Yasa teklifinin gerekçesinde kamu sağlık hizmetlerinin yaşadığı sorunlara değinilerek sorunların çözümü için "Kamu-Özel Sektör Yatırım Ortaklığı Modeli" alternatif olarak gösterilmektedir. Böylece özel girişimcilerin sağlık yatırımları için kaynak aktarmalarının ortamının yaratılacağı ifade edilmektedir (http://www.tbmm.gov.tr).

Bu süreçte, erken dönem diyebileceğimiz bir zamanlama ile, kamu yeni bir mekanizma ile özel sağlık sektöründen hizmet satın almaya başlamıştır. "Devlet Memurlarının Tedavi Yardımı ve Cenaze Giderleri Yönetmeliğine Bir Ek Madde Eklenmesine Dair Yönetmelik" adıyla 17.04.2003 tarih ve 25082 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan düzenleme, tedavi ve yol giderlerinden yararlanacak olanlar resmi sağlık kurum ve kuruluşları tarafından, tedavi amacıyla, özel sağlık kurumlarına sevk edilebilmelerine olanak tanımıştır. Bu Yönetmelik, özel sağlık sektörüne Sağlık Bakanlığı'na ait sevk basamağında yer veren yasal düzenleme olarak değerlendirilebilir.

SDP ile birlikte hastaneler önemli yapısal değişimler geçirmeye başlamıştır. Bu yapısal değişimler, hastanelerin dışardan hizmet alımı mekanizmalarını hem sayısal hem de çeşitlilik olarak arttırmaları, performansa daya-

lı ek ödeme sistemlerine geçiş, tıbbi teknoloji ve otomasyon sistemlerinin yoğunlaşması gibi başlıklarda özetlenebilir. Bu başlıklara ek olarak yine "tarihi" olarak nitelendirilebilecek bir düzenleme 2007 yılı Kasım ayında TBMM'ye sunuldu. Yine bir "pilot uygulama Yasası" olan ve "Kamu Hastane Birlikleri Pilot Uygulaması Hakkında Kanun Tasarısı" adını taşıyan bu hazırlık kamu hastanelerini resmen "işletmeleştirme" ve "şirketleştirme" hazırlığı olma özelliğindedir. Tasarıya göre, Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin (ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumları) yapısı değiştirilerek "Kamu Hastane Birlikleri" adıyla yeni bir yapı oluşturuluyor. Böylece hastanelerin yasal statüleri değiştirilmek, hastaneler birlik haline getirilerek kamu tüzel kişiliğe dönüştürülmek isteniyor. Ayrıca hastanelerin Bakanlık teşkilatlanma şemasındaki yeri değişerek hastanelerden oluşan birlikler ayrı bir statüye, "ilgili kuruluş" statüsüne bağlanmakta. Hastane birliklerinin "en üst karar organı" olarak "Yönetim Kurulu" belirlenmekte. Yedi üyeden oluşan bu kurulda yer alanlar ise oldukça çarpıcı: İl genel meclisi tarafından belirlenen bir üye (hukuk öğrenimi görmüş), il genel meclisi tarafından belirlenen yeminli mali müşavir veya serbest muhasebeci mali müşavir bir üye, vali tarafından belirlenen bir üye (işletme, iktisat veya maliye alanında en az dört yıllık yüksek öğrenim görmüş), Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen tıp öğrenimi görmüş bir üye, Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen sağlık sektöründe tecrübe sahibi ve alanında en az dört yıllık yüksek öğrenim görmüş bir üye, ticaret ve sanayi odası veya bunların ayrı kurulmuş olması halinde ticaret odası tarafından belirlenen, en az dört yıllık yüksek öğrenim görmüş bir üye, il sağlık müdürü veya aynı ilde birden fazla birlik bulunması halinde Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenecek il sağlık müdür yardımcılarından birisi (Kocaeli Tabip Odası, 2008).

Finansman, finansman-hizmet başlıklarında birbiriyle ilintili iki "tarihi" düzenleme bilançonun önde gelen unsurlarındandır: 5283 sayılı **Bazı Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Ait Sağlık Birimlerinin Sağlık Bakanlığına Devredilmesine Dair Kanun (**19.01.2005 tarih ve 5705 sayılı Mükerrer R.G.) ve 5510 sayılı **Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (**16.06.2006 tarih ve 26200 sayılı R.G.). İlki bazı kamu kurumları dışında (Cumhurbaşkanlığı, yüksek mahkemeler, Sayıştay, Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli İstihbarat Teşkilatı, üniversiteler, mahalli idareler ve mazbut vakıflara ait sağlık birimleri) kamuya ait tüm sağlık birimlerinin SB'ye devredilmesini sağlayan, SDP'nin "hastanelerin tek çatı altında toplanması" başlığını hayata geçiren bir düzenleme olmuştur. Yayım tarihinden bir ay sonra yürürlüğe giren bu Yasa ile başta SSK sağlık birimleri olmak üzere çok sayıda sağlık kurumu SB'ye devredilmiştir. Tek çatıda birleştirdiği hastaneleri "idari ve mali özerk işletme" haline getirerek "Kamu Yönetimi Temel Kanunu" ile yerel yönetimlere dev-

retme süreci ve farklı yollarla özel sağlık sektörüne sistem içinde ağırlıklı yer ve rol verme tercihi ile GSS'nin uygulanabilmesi için gerekli koşullardan biri olduğu düşünüldüğünde, bu düzenlemenin farklı okunması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

2006 yılı Mayıs ayının son günü TBMM'de kabul edilen, geçirdiği çeşitli iptaller ve düzeltmelerin ardından üçüncü kez yürülüğe gireceği tarih Ekim 2008 olarak belirlenen Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ise sosyal güvenliği ve sağlık hizmetlerinin finansmanını "yeniden" düzenleme özelliğindedir. Yasa, son olarak 8 Mayıs 2008 tarih ve 26870 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun çeşitli maddelerinde değişiklikler getirmektedir (ÇSGB web sayfası). AKP metinlerinde ve ilk taslaklarda yer alan "teminat paketi"ne GSS Kanunu'nda terim olarak yer verilmemekle birlikte kavram olarak ağırlığını koruduğu izlenmektedir. Kanun ile GSS primi prime esas brüt kazancın %12,5'i (bu primin "%5'i sigortalı, %7,5'i ise işveren hissesi"), "yalnızca genel sağlık sigortasına tâbi olanların genel sağlık sigortası primi" ise %12 olarak olarak belirlenmektedir.

GSS ve aile hekimliği sistemi, sağlık hizmetlerine ulaşım biçimleri ve zaman içerisinde de hizmet içeriğinin farklılaşmasına neden olarak günlük hayata yansıyacaktır. Yakın dönemde, yaklaşık 6.5 milyon Bağ-Kur'lunun prim borcu nedeniyle sağlık hizmetlerinden yararlanamadığı düşünüldüğünde, sistemin kendi kendini finanse etmesi ve hizmetten yararlanma boyutlarıyla getireceklerini kestirmek güç olmayacaktır (www.ntvmsnbc.com). Sağlık kurumlarının devri ve özellikle SSK'nin hizmet satın almaya başlaması ve ilaç politikasındaki değişimler (SSK eczanelerinin kapatılması ve serbest ilaç alımı uygulaması), sosyal güvenlik kurumlarının var olan finansman sorunlarını ağırlaştıran bir görünüm sergilemektedir. 2005 yılını 23.4 milyar YTL'lik "açık" ile kapatan sosyal güvenlik kurumlarının, 2006 yılı ilk altı aylık dönemdeki açığı 21.2 milyar YTL'yi bulmuş durumdadır ve giderleri en çok artan kurumların ilk sırasında SSK yer almaktadır. Kendi sağlık kurumlarını devretmeden önce "karne başına" sağlık gideri 238.79 YTL iken bu yıl bu harcamalarda %35'lik bir artışın söz konusu olması beklenmektedir. Bağ-Kur'un tarihi içinde en büyük açığı AKP döneminde verdiği, Emekli Sandığı'nda da açığın son dört yılda tırmanışa geçtiği izlenmektedir (Cumhuriyet gazetesi, 14.06.2006). Finansmana ilişkin bazı veriler de bu tabloyu desteklemektedir: 2004 yılı Gayri Safi Milli Hasılası'nın (GSMH) %6.3'ü sağlığa harcanmıştır ve harcamaların %86'sı kamu harcamasıdır. Bu harcamalar özel sağlık sektörüne gitmektedir. 2005 yılında, halk sağlığı için

öngörülen harcamaların %33'ü kullanılmamış, bütçe harcamalarının %5.1'i, faiz dışı harcamaların %7.4'ü sağlığa gitmiştir. Sağlık hizmetlerinin satın alınma mekanizmaları ile temin edilmesi, planlanandan %40 daha fazla sağlık harcamasına neden olmuştur. Burada dikkati çeken yatırım ve koruyucu hizmet harcama paylarının azalmasıdır. Yine 2005 yılı bütçe dışı harcamalar toplamı 6.5 milyar YTL olarak gerçekleşmiştir ve bunun %69'u sağlık hizmeti satın alınması (4.5 milyar YTL) amacıyla yapılan harcamalardır (Hamzaoğlu, 2006). Sağlık ve sosyal güvenlik alanında "etkili ve verimli" bir dönüşüm gerçekleştirilirken ortaya çıkan işte böyle bir manzaradır. Finansman değişimleriyle sağlıkta hem harcamalar artmakta, hem de harcanan toplam paranın hatırı sayılır bir kısmı "özele" aktarılmakta ve bu durum yapısallaştırılmaktadır. Öyle ki 2000 yılında sağlığa harcanan toplam paranın %24'ü kamudan özele aktarılırken 2005 yılında bu oran %47'ye yükselmiştir (TTB, 2007).

Bununla birlikte, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'nun Aralık 2007 tarihli, Aylık İstatistik Bülteni'ndeki veriler kullanılarak yapılan bir hesaplama Hükümetin 2002-2007 yılları arasında sağlık hizmeti satın almadaki tutumunu bütün açıklığı ile gözler önüne sermektedir. Sosyal güvenlik kurumları, 2002 yılında, tedavi hizmetlerinin satın alınmasında yaptıkları harcamaya (7 629 milyon YTL toplam sağlık harcamasının 2 831 milyon YTL'si) göre, tedavi hizmetlerinin %64'ünü devlet hastanelerinden, %22'sini üniversite hastanelerinden ve %14'ünü de özel hastanelerden satın almayı tercih etmişlerdir. Buna karşın, AKP hükümeti ile birlikte, öncelikle üniversite hastaneleri ardından devlet hastanelerinden, özetle kamu hastanelerinden sosyal güvenlik kurumlarının tedavi hizmeti satın almasında gözle görülür bir azalma yaşanmıştır. Öyle ki aynı kurumlar 2007 yılında tedavi hizmetlerini satın almak için harcadıkları (19 984 milyon YTL toplam sağlık harcamasının 10 267 YTL'si) paraya göre, tedavi hizmetlerinin yaklaşık %24'ünü özel hastanelerden, %15'ini üniversite hastanelerinden ve %62'sini devlet hastanelerinden satın almışlardır. Başka bir ifadeyle 2007 yılında 2002 yılına göre, sosyal güvenlik kurumlarının üniversite hastanelerinden satın aldıkları hizmet %33, devlet hastanelerinden satın aldıkları hizmet %3 azalırken, özel hastanelerden alınan hizmet %64 artmıştır. Bu veriler kapsamında çıkaracağımız sonuç özetle, AKP Hükümeti'nin özel sektörü sevdiği, özel sektörü kamuya tercih ettiği bunun için de kamu kaynaklarını özele aktardığı olacaktır (Hamzaoğlu, 2007c).

Kuşkusuz burada özetlemeye çalışılanlar dışında bir çok düzenleme ve değişiklikten de söz edilebilinir. Ancak bir AKP bilanço değerlendirmesinde teknik olarak yapılan değerlendirmelerin dışında yürürlüğe konulan düzen-

lemelerin ne anlama geldiği ve nasıl okunması gerektiğini tartışmanın daha önemli olduğu açıktır.

SDP Nasıl Bir Sağlık Ortamında Uygulanmaya Çalışılıyor

Türkiye, sağlıkta eşitsizliklerin yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir. Yıllar içerisinde sağlık göstergelerinde iyileşmeler izlense de eşitsizlikler varlığını sürdürmekte, hatta derinleşmektedir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) verilerinin kullanıldığı sağlıkta eşitsizliklerin saptanmasına yönelik analizlerde bu durum daha da çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de 1978 yılında bin canlı doğumdan 134'ü birinci doğum gününü göremeden ölürken, 2003 yılında bu sayı 29'a düşmüştür. Ancak 1978 yılında kentteki bir bebek ölümüne karşılık kırda 1.2 bebek ölürken, 2003 yılında kentteki 1 bebek ölümüne karşılık kırda 1.7 bebek birinci doğum gününden önce ölmüştür. Benzer şekilde 1978 yılında Batı'daki bir bebek ölümüne karşılık Doğu'da 1.4 bebek ölürken, 2003 yılında Batı'daki bir bebek ölümüne karşılık Doğu'da 1.9 bebek ölmüştür. Başka bir açıdan bakıldığında 1978 yılında kırın sosyoekonomik düzeyi kent düzeyine ulaştırılsa bebek ölümlerinin %11.2'si önlenebilir durumdayken, 2003 yılında aynı koşullar sağlandığında önlenebilir ölümlerin oranı %20.7'ye yükselmiştir. Benzer biçimde ülkenin bütününün sosyoekonomik düzeyi Batı bölgesi düzeyine ulaştırıldığında bebek ölümlerinin 1978 yılında %19.4'ü önlenebilirken, 2003 yılında bu oran %27.6'ya çıkmıştır (TTB, 2006).

Bir diğer toplumsal sağlık düzeyi göstergesi olarak 0-5 yaş arası çocuklarda yaşa göre boy açısından beslenme bozukluğu değerlendirilebilir. Buna göre 1993 yılında yüz çocuktan 18.90'ında, 2003 yılında da 12.20'sinde beslenme bozukluğu olduğu saptanmıştır. Ancak, 1993 yılında kentteki beslenme bozukluğu olan bir çocuğa karşılık kırda 1.7 çocuk varken, 2003 yılında bu oran 2.0'ye yükselmiştir. Durum bölgelere göre değerlendirildiğinde de 1993 yılında Batı'daki her bir beslenme bozukluğu olan çocuğa karşılık, Doğu'da 3.3 çocuk varken, 2003 yılında bu oran 4.1'e yükselmiştir. Diğer bir açıdan değerlendirildiğinde 1993 yılında kırın sosyoekonomik düzeyi kentin durumuna yükseltilse çocuklardaki beslenme bozukluğunun %21.7'si önlenebilirken, 2003 yılında aynı şartlar sağlandığında çocuklardaki önlenebilir beslenme bozukluğu %26.2'ye yükselmiştir. Benzer biçimde ülkenin bütününün sosyoekonomik düzeyi Batı bölgesi düzeyine ulaştırıldığında çocuklardaki beslenme bozukluğunun 1993 yılında %46.0'sı önlenebilirken, 2003 yılında bu oran %54.9'a çıkmıştır (TTB, 2006).

Hizmetlerle ilgili sağlık göstergelerine bakıldığında da Türkiye'de kır-kent ve bölgeler arası eşitsizliklerin derinleştiği görülmektedir: Bir sağlık

hizmeti göstergesi olarak 12-23 aylık çocuklardan tam aşılanmamışların oranı değerlendirilebilinir. 1998 yılında 12-23 aylık yüz çocuktan 54.3'ü, 2003 yılında 45.8'i tam aşılı değildir. Aynı yıllarda sırasıyla kentte tam aşılı olmayan bir çocuğa karşılık kırda 1.3 çocuk ve 1.7 çocuk, Batı'da tam aşılı bir çocuğa karşılık Doğu'da 1.6 ve 2.4 çocuk bulunmaktadır. Kırın sosyoekonomik durumu kentle benzer hale getirildiğinde de 1998 yılında tam aşılı olmayan yüz çocuktan 11.2'sini, 2003 yılında ise 19.0'unu, eğer bütün ülke Batı'nın sosyoekonomik düzeyine getirilirse tam aşısız yüz çocuktan 1998 yılında 24.3'ünü, 2003 yılında ise 41.0'ini önlemek mümkündür (TTB, 2006).

Bunların yanı sıra ülke genelinde, ebe başına 1997 yılında 2567 kişi düşerken, 2003 yılında 3690 kişiye bir ebe, Marmara Bölgesi'nde 5487, Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde de 7826 kişiye bir ebe düşmektedir. Bu duruma işsiz ebe sayısındaki yıllar itibariyle artış da eşlik etmektedir. Yine ülke genelinde 2000 yılında sağlık ocaklarının %12'sinde (665), 2003 yılında %17'sinde (996) ve 2004 yılında da %22'sinde (1353) hekim bulunmamaktadır. 2004 yılı için bu orantı Marmara Bölgesi'nde %12, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise %38'dir. Köy sağlık evlerinin de 9224'ünde (%79) 2003 yılı itibariyle ebe bulunmamaktadır. Başka bir söyleyişle 2003 Türkiye'sinde onbinden fazla köyde sağlık hizmeti sunulmamaktadır (TTB, 2006).

Bu eşitsizlik tablosu, SDP'nin özelleştirme eksenli uygulamaları ile daha da derinleşmektedir. Sağlıkta özelleştirme kapsamında kullanılan yatırım teşvikleri, mülkiyet ve kaynakların etkili kulanımının aksine eşitsizliklerin mağdurlar aleyhine derinleşmesine katkı sunmaktadır.

Sağlık hizmetleri mercek altına alındığında ise kamu sağlık hizmetleri açısından bölgelerarası farklar dikkat çekicidir. İnsangücü ve birinci basamak kurumların dağılımında Güneydoğu ve Marmara bölgelerinin farksızlığı tesadüf değildir. Marmara bölgesinden kamusal hizmetler öncelikle çekilerek ülkenin katma değerinin en büyük kısmının üretilmekte olduğu bu illerde özel sektörün önü açılmak istenmektedir. Ülke insanlarının gelir durumu ve sağlıkları için cepten yapabildikleri harcamalar bu bölge haricindeki birkaç il dışında sağlıkta özel sermayeye şans tanımayacak durumda kötüdür. İkinci basamak boyutunda ise Türkiye'de 251 özel hastanenin 245 (%98)'i, 12449 özel hasta yatağının 11508 (%92)'i 18 ilde bulunmaktadır. Söz konusu 18 il, ülke GSYİH'nin %70'ini alırken, özel hasta yatağı (hastanesi) bulunmayan 41 ilin GSYİH'den aldığı pay %13.5'tir (Hamzaoğlu, 2006).

Türkiye'de sağlıkta eşitsizlikler, AKP Hükümeti döneminde de artmaktadır. Örneğin, sağlık hizmet sunum göstergelerinden bir tanesi olan, sağlık personeli yardımı olmadan yapılan doğumların coğrafi bölgelere ve yıllara göre değerlendirmesini incelediğimizde söz konusu durumu bütün çıplaklığı ile görmekteyiz. Bilindiği gibi sağlık personeli yardımı olmadan yapılan

doğumun anlamı; öncelikle doğumun sağlık kurumu dışında yani asepsi, antisepsinin olması gereken şekilde sağlanamayacağı, hem anneye hem de bebeğe doğum sırasında ya da hemen sonrasında gerektiğinde tıbbi müdahalenin yapılamayacağı mekanlarda gerçekleşmekte olduğu ve doğum eylemi sırasında annelerin yanında deneyimli teyzelerin yanı sıra, bazen de hiç kimse olmadan, annelerin tek başlarına olabileceğidir. Türkiye genelinde, 2000 yılında 100 doğumdan 5.8'i sağlık personeli yardımı olmadan gerçekleşirken, 2006 yılında bu oran yüz doğumda 4.1'e gerilemiştir. Buna karşın, 2000 yılında, bu gösterge açısından en iyi durumdaki bölgemiz olan Marmara'da sağlık personeli yardımı olmadan yapılan bir doğuma karşılık, en kötü durumdaki bölgemiz olan Doğu Anadolu'da 10 doğum sağlık personeli yardımı olmadan yapılmıştır. Aradan altı yıl geçtikten sonra Marmara Bölgesi'nde sağlık personeli yardımı olmadan yapılan bir doğuma karşılık, Doğu Anadolu Bölgesi'nde 29 doğum sağlık personeli yardımı olmadan yapılmıştır. Özetle, sağlık personeli yardımı olmadan yapılan doğum göstergesi üzerinden Marmara ile Doğu Anadolu bölgelerimiz arasındaki eşitsizlik AKP Hükümeti döneminde yaklaşık üç katı kadar artmıştır. Halbuki, Türkiye'de söz konusu yıllar arasında kişi başına gelirin 5bin ABD $'ını aştığını, sağlık için harcanan paranın 10 kattan fazla arttığını, bu harcamalar içinde kamunun payının %85'leri aştığını biliyoruz. Ayrıca ülkemiz, 2006 yılı itibariyle 254 adet manyetik rezonans ve 566 adet bilgisayarlı tomografi cihazının varlığının yanı sıra teknoloji üreten birçok ülkeyle eş zamanlı kullanılmaya başlandığının reklamlarına tanık olduğumuz pek çok tıbbi makinenin de dünyada ilk ithalatçısı olarak sağlıkta ileri teknoloji 'cenneti' haline getirildi. Gelin görün ki bu 'cennet'te, tıp eğitiminde fizyolojik bir olay olarak tanımlanan doğum eylemlerinin bir bölümü, halen sağlık personeli yardımı olmadan gerçekleşmek zorunda. Üstelik yıllar içinde sorunun boyutu küçüleceği yerde büyüyor (Hamzaoğlu, 2007b).

UNICEF tarafından her yıl yayımlanmakta olan Dünya Çocuklarının Durumu-2008 raporunda sunulan verilere göre, Türkiye, binde 26 beş yaş altı ölüm hızı (5YAÖH) ile 194 ülke arasında 5YAÖH en yüksek olan 96. ülke konumunda. Geriye kalan 98 ülkenin 5YAÖH'leri bizimkinden daha iyi durumda-daha düşük-. Bizden daha düşük 5YAÖH'ye sahip ülkelerden 31 tanesinde kişi başına düşen gayri safi milli gelir Türkiye'dekinden daha az. Başka bir ifadeyle, Türkiye bu ülkelerden daha zengin; fakat, toplumsal sağlığı daha kötü. Çünkü pastanın yapılışından, dilimlenişine ve dilimlerin paylaşımına kadar sorunlar artarak devam ediyor. Aynı kaynakta, Türkiye'de nüfusun %40'ının ulusal gelirin ancak %15'i ile yetinmek zorunda kalırken, %20'sinin ulusal gelirin yarısını aldığına tanık oluyoruz (Hamzaoğlu, 2007a). Sağlık Bakanlığı ülkede sağlığı dönüştürerek nüfusunun tü-

münü sağlık kapsamına aldığını iddia ede dursun, kadınlarımızı çocuklarını dünyaya getirirken sağlık hizmetinden mahrum etmeyi artırarak sürdürüyor. Zenginliğin artışı topluma eşit paylaştırılmadığından çocuklarımızın ölümü azalmıyor.

Bilançonun Siyasal Değerlendirmesi Üzerine

Altı yıla yaklaşan bir süredir "bayrak yarışının" günümüzdeki son koşucusu AKP hükümeti, elindeki bayrağı bırakmamacasına sım sıkı tutmuş, gözü kapalı olarak koşusunu sürdürüyor. Tabii ki bu yarışma yalnızca Türkiye'de değil, benzer ekonomi politikaları uygulamakta olan birçok ülkede de devam ediyor. AKP yaklaşık altı yıl önce bu yarışmada koşucu olduğunu ilan ettiğinde, yarışın sahipleri (düzenleyicileri) tarafından çok da uygun bulunmamıştı. Çünkü AKP, işsize iş, aşsıza aş vereceğini, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) benzeri uluslararası sermayenin taşeronu kuruluşların dayatmalarına kulak asmayacaklarını, komşu ülkelerle barış içinde yaşamak istediklerini hemen her fırsatta kamuoyuyla paylaşıyorlardı. O tarihe kadar denedikleri partiler tarafından hançerlendiğini hep sonradan fark eden seçmen, bu partiye yöneldi.

Peki bu koşu nedir, neyin koşusudur? Esasında çoğumuzun zaman zaman unutsak bile, anımsatmak isteyenlerin daha ilk cümlelerinde "evet, ben de biliyorum" dediğimiz tarihsel bir bilgiden bahsediyoruz. 1940'lı yılların ortalarından itibaren, özellikle batı ülkelerinde başlayan on, yirmi yıl kadar sonra 'özgürlüğüne kavuşan' yine bu ülkelerin sömürgelerinde de uygulanan sağlık, eğitim, konut vb. toplumsal alanlarda kamunun harcamalarını artıran ve adına sosyal devlet uygulamaları denen bir uygulamadan bahsediyoruz. Yetmişli yıllarla birlikte, aşırı üretimin karşısında tüketimin yetersizliği/eksikliği nedeniyle ortalama kâr oranlarının azalmasıyla ortaya çıkan bunalımı aşabilmek için sermaye; ücretlerin geriletilmesi, mali (sanal) sermayenin büyütülmesi ve gelişmekte olan (çevre kapitalist) ülkelerden gelişmiş (merkez kapitalist, emperyalist) ülkelere kaynak aktarılmasının artırılması yolarını kullanmaya başladı. İşte yukarıda sözünü ettiğimiz bayrak yarışı bu yarıştır; uluslararası ve taşeronu/işbirlikçisi ulusal sermayenin önünü kimin daha iyi açabileceğinin, toplumsal kaynaklarımızı ve ülke zenginliklerimizi patronlara kimin daha iyi peşkeş çekebileceğinin, işçi ve emekçinin emeğini kimin daha çok ucuzlatacağının, sömürü oranını kimin daha çok artıracağınn yarışıdır.

Bilindiği gibi sosyal devlet uygulamaları ülkemizde, batıdan on yıl kadar sonra bir asker darbesiyle gelmişti; giderken de benzer rötarını yaptı. Yine yaklaşık on yıl sonra yine bir asker darbesiyle bu defa alınmaya baş-

landı. 1980'den günümüze bütün hükümetler sözü edilen yarışın koşucuları olarak, DB, IMF, Dünya Ticaret Örgütü metinlerinde kendilerine buyrulduğu kapsam ve zamanlamada toplumun örgütlenme, siyaset yapma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik haklarını gasp etmeye çalışmaktalar.

Ülkemizin patronları bütün alanlarda uluslararası sermayeye göbeğinden bağımlı olduğu için, hükümetlerimiz de çoğu zaman doğrudan, zaman zaman da bunlar üzerinden olsa da uluslararası sermayenin azalan ortalama kâr oranlarını artırmaya yönelik çabalarına katkıda bulunarak yerlerini korumak, erken ya da olağan bir seçimde "demokrasi" vb. gerekçelerle değiştirilmemek için, yoğun çaba gösteriyorlar.

Son on yıldır dünyanın tek hakimine oynayan ABD, müttefiki diğer emperyalistleri de (İngiltere, İtalya, Almanya, Fransa vb.) değişen ölçülerde yanına katarak, bütünüyle sömürü oranını ve alanını genişletebilmeye yönelik olarak emperyalist hegemonyalarını sağlayabilmek için Orta Doğu'da, Afrika'da, Balkanlar'da, Afganistan'da ve Irak'ta (yakın zamanda Suriye ve İran için de hedeflendiğini görmek mümkün) masum insanların üzerine toptan imhalara yönelik bomba yağdırıyor. Bu saldırganlık ABD için hiçte yeni değil; insanların üzerine nükleer bombaları atan insanlık tarihindeki ilk ve bugüne kadar da tek ülke.

Kapitalizm, son otuz-otuzbeş yıldır yaşamakta olduğu bunalımı aşabilmek için birçok aracı kullanmaya çalışırken, ekonomisini de daha fazla askerleştirdi. Üretimlerinin büyük bölümünü silah oluştururken, bunun ticaretinin yapılabilmesi için gereken tüketim ortamlarının (savaş), pazarın yaratılması/sağlanması da sürece paralel olarak yürütüldü.

Beraberinde insanlarını katledip, yakıp, yıktıkları ülkeleri "inşa" etme işini de askerleştirdikleri ekonomik yapıları içerisinde gerçekleştirmeye başladılar. Ne pahasına olursa olsun sömürünün sağlanması ve devamlılığı adına başlatılan emperyalist taarruz, insanlık karşıtı pek çok sonucuna rağmen, karşı çıkışlardaki tutarsızlık ve zayıflıklardan da yararlanılarak sürdürülmeye çalışılıyor.

İkinci mekanizma olarak, devletin yeniden yapılandırılmasını sayabiliriz. Özellikle kamuya ait mülkiyetler ile hizmet alanlarının sermayeye peşkeş çekilmesi anlamına gelen özelleştirme devletin yeniden yapılanmasının temel aracını oluşturmaktadır.

Sendikasızlaştırma, esnek üretim ve esnek ücretlendirme ile "yedek işgücü" (işsiz) sayısındaki artışlar üzerinden ücretlerin kaba olarak baskılanması ile emek gücü fiyatının düşürülmesi kullanılan mekanizmaların üçüncüsü olarak sayılabilir. Bu başlığa "esnek yatırımı" da eklemek gerekir. Başta ücretler olmak üzere çevre kirliliğine karşı korunma, vergiler vb. nedenlerle "yüksek maliyeti" engelleyebilmek için pek çok emek yoğun ve kirli sektö-

rün fabrikalarının çevre kapitalist ülkelere nakledildiği biliniyor. Buralarda hem emek gücü hem doğal kaynaklar yönünden sömürünün arttığını, yatırım, kâr ve istihdamdan vergi indirimleri ve çeşitli muhafiyetlerle halkın toptan sömürüsünü artırmak pahasına uluslarrası sermaye ve işbirlikçileri ulusal sermayeye kaynak aktarıldığını da izlemekteyiz.

Toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri gibi emekçiyi işyerine ideolojik olarak bağlama işlevi gören ve emeği denetleyen stratejileri de söz konusu mekanizmalar listesine eklemek gerekir. Ülkemizde de patronlarını "hepimiz için üretiyoruz, patronla işçi aynı gemideyiz" diyerek omuzlarında gezdiren sendikalı işçilerimizin iki üç ay sonra "işler kötü" gittiğinde kapı önüne nasıl kondukları unutulmamalı, hastanelerde uygulanan toplam kalite yönetimi çalışmaları da bu açılardan değerlendirilmelidir.

Yukarıda ana hatlarıyla bahsettiğimiz, kapitalizmin kâr oranını artırmaya yönelik mekanizmaları sağlık sektörümüze Sağlıkta Dönüşüm Programı çerçevesinde Ekim 2008'de yürürlüğe girecek olan "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu" aracılığıyla birkaç bölüm altında aşağıda özetlenmeye çalışılan başlıklarda yansımaktadır.

Öncelikle devletin sağlık alanındaki toplumsal sorumluluğu düzenleme ve standart belirlemeye indirgenecek. Yani devlet, Sağlık Bakanlığı emekçilere, köylülere, yoksullara sağlık hizmeti sunma ödevinden arındırılacak, hizmet sunmak yerine "kural" koymak işiyle sınırlandırılacaktır. Hizmet satın alma, yatırım, ithalat ve istihdam kolaylıkları vb. yollarla özel sektöre kaynak akışını sağlayacak mekanizmaların kurallaşması-mevzuatta yer alması tamamlanmış olacaktır.

Sağlık hizmetlerinin finansmanında genel bütçenin kullanımını yasaklarcasına dramatik bir azaltmayla, yerine prim toplama (sigorta), cepten ödeme, katkı payı biçiminde parası olana parası kadar sağlık uygulaması yasalaşmış olacaktır.

Özel sektörün kâr edebileceği tedavi edici sağlık hizmetleri dışındaki koruyucu ve geliştirici hizmetler sağlık hizmetleri başlığından çıkartılacak, bu zihniyet hastayı da müşteri olarak tanımlayacaktır. Bu politikaların uygulayıcıları "müşteri olabilmek için para gerektiği" temel iktisat bilgisinden dahi ya yoksunlar ya da yalan söylüyorlar.

Sağlık sektörünü hizmeti üreten ve finanse edenler olarak bölüp, bu iki yapının piyasa koşullarında ilişkide bulunmasını, böylece finansmandan "sorumlu" yapının hizmet üretici kurumlararası rekabetten yararlanarak, ucuz olandan hizmet satın almasını hedefliyorlar. Ancak, eğer iyi niyetlilerse bu bilgisizlikten kaynaklı yalnızca bir hayal. İngiltere sağlık sektöründe son onbeş-yirmi yılda yalnızca bu uygulama sonucunda sağlık hizmetlerinin pahalandığını görmezden geliyorlar. Oysa ülkemizde özel hastane zincirle-

rinin patronları durumu gördü. Kamunun tersine kendi sağlık finans kuruluşlarını (özel sigorta şirketlerini) kurmaya başladılar. Uygulamaların, insanların sağlığı pahasına, özele kaynak aktarmanın kanallarını yasalaştırma hedeflerini görmemiz gerekiyor.

Programın önceki içerikleriyle de sağlık emekçilerini sözleşmeli çalışmaya, yarı zamanlı çalışmaya, döner sermaye ve performansa dayalı döner sermaye primi gibi özlük haklarından yoksun ve emekliliğe yansımayan ücretlendirme modelleri ile çalışmaya mahkum ettiler.

Döner sermaye uygulaması yalnızca hizmetin finansmanı için değil, sağlık çalışanlarının ücretlendirilmesinde de kullanılmaktadır. Esasında "daha fazlasını hak ediyorsunuz ama elimizde olmadığı için sizlere veremiyoruz, gelin siz özel muayene, ameliyat vb. uygulamaları artırın buradan da size yüzde verip kırışalım" anlamına gelen döner sermaye payı dağıtımı uygulanmaya başlandı. Hekime ayrı, hemşireye ayrı oranlarda yapılan "dağıtım" beraberinde emekçileri bölme aracı olarak da kullanılıyor. Bu uygulama Ocak 2001 tarihinde çıkartılan bir Yasa ile sağlık ocaklarına da yaygınlaştırıldı. Artık sağlık ocaklarında da özel polikliniklere gidildiğinde yapıldığı gibi parası olana bakılıyor. Kesilen makbuzlar üzerinden de Ocak çalışanlarına hastanelerdekilere yaptıkları gibi "sus payı" veriyorlar.

Sağlık Bakanlığı bu özelleştirme uygulamalarının dışında, kamu hastanelerini birer işletmeye dönüştürmeye çabalıyor (Sağlık Bakanı Prof.Dr. Akdağ artık "hastanelerimiz" adını kullanmıyor. Onun yerine "10 trilyon, 30 trilyon, 130 trilyona kadar cirosu olan işletmelerimiz var. Bu işletmelerin yöneticilerinin (eski adıyla başhekimlerimiz) ikinci bir işleri olmamaları bir zorunluluktur, bu kadar ciro başka türlü yönetilemez" şeklinde açıklamalar yapıyor.) Yerinden yönetim ve ademi merkeziyetçilik gerekçesiyle sağlık emekçilerini ve kamuoyunu yanıltıp, desantralizasyon adıyla hastaneleri özelleştirmeyi hedefliyorlar. Bunun ilk adımı olarak da SSK ve diğer kamu kurumlarına ait yataklı tedavi kurumlarının Sağlık Bakanlığı'na devrini Ocak 2005 tarihinde "sağlık hizmetleri sunumunun tek elde toplanması" gerekçesini kullanarak tamamladılar. Sosyal Sigortalar Kurumu o tarihten itibaren bütün sağlık hizmetlerini ve ilacı sigortalılar ve onların bakmakla yükümlü oldukları kişiler için satın alıyor. Bu uygulamayla birlikte, hem kurumun toplam sağlık harcaması onlarca kat arttı hem de toplam sağlık harcamaları içinde ilaç harcamalarının payı üçte biri geçti. Böylece, kaynaklarını patronlara peşkeş çektikleri sosyal güvenlik kurumlarını "kara delik"miş gibi göstererek, emekçilerden yapılan kesinti ve katkı paylarını daha da artırmanın önünü açmış oldular. Esas hedefleri, yerel yönetimlerle ilgili yasal düzenlemeler kapsamında bu birimleri yerel yönetimlere birer sağlık işletmesi olarak devretmek. İşletmenin varlık gerekçesinin yalnızca kâr ol-

duğunu, desantaralizasyonun da bunun önemli mekanizmalarından biri olduğunu hiç değilse dünya örneklerinden görmemiz gerekiyor.

Finansmanda genel bütçenin yerine ek vergi koymayı hesaplıyorlar. Türkiye'de hem doğrudan hem de dolaylı verginin ana kaynağı kabul edilen çalışanlar ve yoksullar sağlık vergisi ödemeye mahkum edilecekler. Emeklilerin maaşında %1 oranında sağlık vergisi kesintisi yapabilmek için yasa çıkarttılar. Çalışanlar da brüt gelirlerinin %12.5 oranında sağlık vergisi öderlerse, şimdiki kadar olmasa da bir kısım hizmetlere ulaşabilecekler. %12.5'in %7.5'luk dilimini patronun ödemesi düşünülüyor. Ancak hemen eklemişler, patronlar bu ödemeyi vergiden düşebilecekler. Hükümetin, "sermayenin, kâr oranlarını azaltacak herhangi bir uygulama yaratmayalım" kaygısını hemen bütün işlerinde görmek mümkün.

Çalışanlar arasında dayanışma yerine rekabeti teşvik edecek olan, sonucunda da hemen hiçbir çalışanın çıkarına olmayacak olan performansa dayalı döner sermaye ücretlendirmesine geçildi. Döner sermayeden özlük hakları ve emekliliğe yansımayan ve sağlık emekçilerini hastalarıyla karşı karşıya getiren uygulamadan sonra şimdi de kendi aralarında parçalamayı/bölmeyi hedefliyorlar. "Herkese performansı (takatı)na göre ücret vereceğiz" diyerek yüksek ücret alabilmek için sağlık emekçilerini birbirleriyle rekabete yöneltiyor ek olarak da gereksinim dışı tetkik ve tedavi uygulamalarına da çanak tutuyorlar. Tıbbi gereksinim dışı bu uygulamalar tıbbi teknoloji ve ilaç tüketimini artırdığından, bu alana yatırım yapmış sermaye tarafından özel olarak desteklendiğini de göz ardı etmemeliyiz. Sonunda ise, sağlık meslek grupları (hekimlerle hemşireler, hemşirelerle teknisyenler vb.) paylaşım oranları için aralarında, puanlarını artırabilmek için kendi meslektaşları arasında (hekimler kendi, hemşireler kendi içinde vb.) kıran kırana bir rekabete tutuşturuldular. Dağıtılan paranın ana kaynağı ise SSK, Emekli Sandığı ve BAĞ-KUR, bir kısmı için de hizmeti kullananlar.

Yapılmak istenenlerden hiçbiri bu hükümetin keşfi ya da inisiyatifi değil. Yalnızca seksenli yıllarda yapılan saldırı planının taşeronluğunu yapıyorlar. Yazılı belgeler üzerinden bunu kanıtlamak mümkün.

AKP hükümeti tarafından Haziran 2003 tarihinde kamuoyuyla paylaşılan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" da öncekilerle aynı hedef ve içeriğe sahiptir. Ancak önceki hükümetlerden farklı olarak, AKP hükümetinin sağlıkla ilgili programı, TÜSİAD tarafından, Eylül 2004 tarihinde yayımlanan "Sağlıklı Bir Gelecek: Sağlık Reformu Yolunda Uygulanabilir Çözüm Önerileri" raporuyla desteklenmiş ve "alternatifinin olmadığı" kamuoyuyla paylaşılmıştır (Hamzaoğlu, 2004). Onbeş yılı aşan bir süredir yürütülmekte olan tartışmalarda ve uygulamalarda, bu konudaki görüşlerini bir "sır" olarak saklayan patronların ikiyüz sayfayı aşan raporlarında ilk vurgulanması ge-

reken şey; bu ülke topraklarında devlet desteğiyle yaratılan burjuvazinin, bugün itibariyle emekçilerden farklı olarak, sınıfsal aidiyetlerinin şuurunda olduğu ve bu yönde herhangi bir tereddüt taşımadığıdır. Bugünün nesnelliği içerisinde burjuvazi, dünyanın diğer kapitalist ülkelerinde olduğu gibi, artık toplumsal mutabakata dahi gereksinim duymuyor. Bunun gereğini yapmak için de herhangi bir tereddüt yaşamıyor. Türkiye'de de kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği, toplumsal yaşam biçimi içerisinde, sınıf çıkarlarının gereğini ne pahasına olursa olsun, taviz vermeksizin gerçekleştirmeye kararlı olduklarını vurguluyorlar. Ancak, zannedildiği gibi burjuvazi homojen bir sınıf da değil. Yatırım yaptıkları sektörler itibariyle de aralarındaki çelişkiler sürüyor. Öyle ki bu raporu, aralarında sağlık ve sigortacılık alanlarına yatırım yapanların finansmanıyla çıkarttıklarını önsözde belirtmek gereğini duymuşlar. Hatta bu girişimcileri yaptıkları katkılarının büyüklüğüne göre olsa gerek, üç gruba (kendi yazdıklarıyla kategoriye) ayırmışlar.

Rapor bir başka açıdan da belge özelliği taşıyor: Türkiye burjuvazisi, yıllar sonra bütün hükümetlerin, hatta muhalefetteki partilerin bile programına hakim olan sağlık alanındaki durum saptaması ve sorunların çözümüne yönelik önerilerin: "bu ülkedeki sahibi biziz, görüşler bütünüyle bize aitti" diyorlar.

Onbeş-yirmi yıllık zaman dilimi içindeki söz konusu metinlerin yalnızca tarihleri ile sayfa sayıları farklı. Temel hedefleri ise aynı; kapitalizmin uzun bunalımını aşabilmesi için sağlık sektörünü burjuvazinin çıkarlarına uygun hale getirmek. Dünya Bankası pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de bunların yaşama geçirilebilmesi için hükümetlere sağlık sektöründe kullanılmak üzere yaklaşık 348 milyon ABD Doları tutarında kredi vermiş, bunun da büyük kısmının kendi tayin ettiği danışmanlara ödenmesini sağlamıştır.

Hükümetler bu benzerliğe gerekçe olarak sağlık sektöründe yaşanan sorunları gösteriyorlar. Evet doğrudur sağlık sektörümüz sorunsuz değildir. Bu haliyle sürdürülmesini isteyemeyiz. Ancak sorunun çözümü için önerdikleriyle var olan sorunlar emekçiler adına daha da derinleşerek, sağlık hizmetlerini parası olanın parası kadar alabildiği bir meta haline getirecektir. Bu nedenledir ki hem soruna hem de çözümü için önerilenlere bir bütün olarak bakmalıyız. Tek tek, parça parça tespitler bütünü görmemizi engellediği gibi, kandırılmamız için de birçok tuzağı içinde barındırmaktadır.

Yapılmak istenenlerden, yapılanlardan, bunların gerçek sahiplerinden ve taşeronlarından bahsettik. Peki ne yapmalıyız? Görevimiz ne, ne olmalı?

Öncelikle bayrak yarışına asla dahil olmamalı, olanları ve olmak isteyenleri reddetmeli, esasında bu yarışı iptal etmeyi hedeflemeli ve iptal edebilmeliyiz.

Bugün için sağlık alanında talep etmemiz gereken, bütünüyle adil olarak toplanan genel bütçeden finanse edilen, hiçbir prim, katkı payı vb. ödemeleri içermeyen kamucu sağlık hizmeti olmalıdır. Sağlık hizmetleri merkezi olarak yönetilmeli, hizmeti üretenlerin ve kullananların yönetime katılım mekanizmaları kurulmalıdır. Birinci basamak sağlık hizmetleri, sağlık ekibi tarafından, nüfusa orantılı olarak yaşam ve iş yerlerinde örgütlenmiş, kişiye ve çevreye yönelik koruyucu hizmetlerle, ayaktan tanı ve tedavi edici hizmetleri veren, yataklı tedavi kurumları (hastaneler) ile sevk zinciri ve organik ilişkileri kurulmuş birimlerde verilmelidir. Sağlık emekçileri örgütlü, iş güvenceli, sosyal güvenlikleri aktif çalışma ve emeklilik dönemleri için değişmeyecek biçimde belirlenmiş, ek iş yapmalarına gerek kalmayacak şekilde maaş alabilecek şekilde tek işte, tam süre çalışmalıdırlar.

Sağlık çalışanlarıyla, diğer sektörlerde çalışanlar arasında özünde hiçbir çelişkinin olmadığı, aksine daraltarak baksak bile sağlık sektörüne yapılmak istenen piyasacı müdahalelerle sağlık çalışanları (doktor, hemşire, ebe, fizyoterapist, biyolog, laborant vb.) hem işinden hem sağlığından olurken diğer emekçiler de sağlıklarından olacaklardır. Esasında son yirmi, yirmibeş yıldır yürütülmekte olan, ancak AKP Hükümeti'nin yeni bir şey imiş gibi sunduğu Dönüşüm Paketi faaliyetiyle son yıllarda daha da şiddetlenen saldırı tablosuna baktığımızda, gördüğümüz odur ki saldırı yalnızca sağlık sektörü ile sınırlı da değildir. Sağlıktan sosyal güvenliğe, eğitimden ormanlara, iş güvencesinden çalışma ortamına, bitkisel tarımdan hayvansal tarıma, enerjiden madenlere, yerel yönetimlerden ulaşıma kadar yaşamın bütün alanlarında emeği ile yaşayanlar bir tarafa itilip, Türkiye'de günlük yaşantıyı bütünüyle patronların denetimine devretmek hedeflenmiştir.

Ancak evlerindeki hesabın çarşıya uymaması için bizlerin, hiçbir mesleki, sektörel parçalanmışlığa yer vermeden, sınıf kimliğimizle, siyasal öznelerle birlikte yaşamın bütününü karşılayan, top yekun mücadeleyi yükselterek sürdürmemiz gerekiyor.

Biliyoruz ki susmak sorumluluk doğurur.

Kaynaklar

AKP Programı, www.akparti.org.tr, 20 Ağustos 2006.

Aile Hekimliğinin Pilot Uygulandığı İllerde Toplum Sağlığı Merkezleri Kurulması ve Çalıştırılmasına Dair Yönerge, http://www.ttb.org.tr/mevzuat, 23 Ağustos 2006.

Aile Hekimliği Pilot UygulamasıHakkında Kanun, Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun, Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik, Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Kapsamında Sağlık Bakanlığınca Çalıştırılan Personele Yapılacak Ödemeler ve Sözleşme Şartları Hakkında Yönetmelik, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, http://rega.basbakanlik.gov.tr, 23 Ağustos 2006.

ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı) web sayfası http://www.csgb.gov.tr/article.php?article_id=478 erişim tarihi:14.07.2008.

Hamzaoğlu O., TÜSİAD-AKP-SAĞLIK: Patronlar Hükümetleri (mizi)n Maskesini Düşürdü, *Toplum ve Hekim*, TTB yayını, Temmuz-Ağustos, (19),4, 2004.

Hamzaoğlu O., yayımlanmamış ders notları, Kocaeli, 2006.

Hamzaoğlu O., Türkiye'nin Sağlığını Okumak (Bazı ülkelerin 5YAÖH ve kişi başına düşen gayri safi milli gelirlerinin karşılaştırılması), *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 16 (5), 2007a.

Hamzaoğlu O., Türkiye'nin Sağlığını Okumak (Coğrafi bölgelere ve yıllara göre sağlık personeli yardımı olmadan yapılan doğumların dağılımı), *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 16 (9), 2007b.

Hamzaoğlu O., Türkiye'nin Sağlığını Okumak (Sosyal Güvenlik Kurumu tedavi harcamalarının yıllara ve hastanelere göre dağılımı), *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 16 (12), 2007c.

Kocaeli Tabip Odası (2008), Soru ve Yanıtlarla Hastane Şirketleri, TTB Kocaeli Tabip Odası Yayını. http://www.kocaelitabip.org.tr/NeW/ekler/hastana_soru_cevaplar.pdf, erişim tarihi: 17.07.2008.

Sağlık Bakanlığı (2003), *Sağlıkta Dönüşüm Programı*, http://www.hm.saglik.gov.tr/pdf/kitaplar/donusum.pdf, 23 20 Ağustos 2006.

Sağlık Bakanlığı, *Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı* 2001, SB THGM Ankara, 2002.

Sağlık Bakanlığı (2004), *Aile Hekimliği Türkiye Modeli*, http://www.pydb.saglik.gov.tr, 28 Ağustos 2006.

"Sosyal Güvenlik Çöktü", Zeynep Şahin, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14.06.2006.

T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı (AEP) (2003), http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep.doc, 25 Ağustos

TBMM (a),http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_tasarisi_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=24507, 23 Ağustos 2006.

TBMM (b), http://www2.tbmm.gov.tr/d22/2/2-0540.pdf, 23 Ağustos 2006.

TBMM (c), http://www2.tbmm.gov.tr/d22/2/2-0506.pdf, 23 Ağustos 2006.

Türk Tabipleri Birliği (2006), *Türkiye Sağlık İstatistikleri*, Ankara, Aralık 2005,.

TTB (2007), Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası: AKP. TTB Yayını, TTB web sayfası. http://www.ttb.org.tr/kutuphane/saglikta_piyasaci_tahribat.pdf, erişim tarihi: 14.07.2008.

http://www.ntvmsnbc.com/news/320578.asp#BODY, 6,5 milyon Bağ-Kur'lu tedavi olamıyor, 24 Nisan 2005, erişim tarihi: 28 Ağustos 2006.

Akdağ R., "Kamudaki doktora tam gün çalışma, yabancı doktora izin" 12 Eylül 2007, http://www.milliyet.com.tr/2007/09/12/son/sonsiy27.asp, erişim tarihi: 10.07.2008.

Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu[1]

Dr. Seyhan Erdoğdu[*]

Giriş

Sosyal güvenlik, bireylerin ve ailelerin ekonomik ve sosyal risklerle karşılaşmaları durumunda gereksinim duydukları destek ve dayanışmanın, kamu programları aracılığıyla kurumsallaştırılmasıdır. Bu kurumsallaştırılmış sistem ile yüksek gelir gruplarından düşük gelir gruplarına gelir transferi sağlanabildiği gibi nesiller arasında da gelir transferi gerçekleştirilebilir. Bireylerin ve ailelerin hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik ve aile sahibi olma durumunda karşılaşacakları gelir kaybı ve gider artışlarının karşılanması için sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması ve yaşatılması sosyal devletin temel görevidir. Sosyal güvenlik, Türkiye'nin de onayladığı uluslararası belgelerde tanınan temel bir insan hakkı olmanın yanı sıra tüm vatandaşlar için anayasal bir haktır.

Türkiye'de sosyal güvenlik hizmetleri, kişiyi ve geçindirmekle yükümlü olduğu kişileri, yasayla tanımlanan risklere karşı, esas itibariyle zorunlu olarak ödenen primlere dayanan bir sistemle koruyan sosyal sigortalar; muhtaçlık ölçütlerine bağlı olarak prim karşılığı olmaksızın bireye veya aileye yapılan nakit yardımlardan oluşan sosyal yardımlar ve gene muhtaç-

1 Yazının sosyal güvenlikte değişim ve sosyal sigortalara ilişkin bölümleri, İnönü Üniversitesi'nin 13-16 Haziran 2006 tarihlerinde Malatya'da düzenlediği Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı'nda tebliğ olarak sunulmuştur. Sosyal güvenlikte değişim ve genel sağlık sigortasına ilişkin bölümler ise Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin 6-8 Eylül tarihlerinde Van'da düzenlediği, 10. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur.

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

lık ölçütlerine bağlı olarak bireye, aileye veya gruplara sunulan sosyal hizmetlerden oluşmaktadır.[2]

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın önerileri doğrultusunda 2006 yılında uygulanma sürecine sokulan sosyal güvenlik sistemine ilişkin yeni düzenlemelerle, mevcut sosyal güvenlik sisteminde üç ayaklı bir dönüşümün yolu açılmış bulunmaktadır. Kurumsal yapıya ilişkin dönüşüm, 5502 sayı ve 16.05.2006 tarihli **Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu** ile primli sisteme ilişkin dönüşüm 5510 sayı ve 31.05.2006 tarihli **Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu** ile düzenlenmiştir.[3] Henüz tasarı taslağı halinde bulunan **Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu** ise dönüşümün üçüncü ayağını teşkil edecektir.[4]

Gene IMF ve Dünya Bankası'nın önerileri doğrultusunda ve Dünya Bankası'nın kredi desteği[5] ile uygulamaya konan **Sağlıkta Dönüşüm Programı**nın, birinci basamak sağlık hizmetlerine ilişkin **Aile Hekimliği** sistemi[6] ve hastanelerin **Sağlık İşletmeleri**ne dönüştürülmesi, sosyal güvenlik sistemindeki dönüşümün ve Genel Sağlık Sigortasına ilişkin düzenlemelerin ayrılmaz parçalarını teşkil etmektedir.[7]

Sosyal sigortalar isteminde yapılan düzenlemelerle, devlet memurları, ücretliler, tarım işlerinde ücretle çalışanlar, kendi hesabına çalışanlar ve tarımda kendi hesabına çalışanları kapsayan beş farklı sosyal sigortalar sistemi tek bir kurumsal ve yasal çerçeve altında toplanma yoluna gidilmiştir.[8]

---

2 Sağlık hizmetleri açısından memurlar, sosyal sigorta sisteminin dışındadır.

3 Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 19 Nisan 2006 tarihinde kabul edilen 5489 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nu, 3, 28, 29, 31, 40, 46, 55, 63, 80, 82, geçici 1, geçici 2, geçici 4, geçici 6 ve geçici 9. maddelerinin bir kez daha görüşülmesi için 10 Mayıs 2006 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geri göndermiştir. Yasa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 31 Mayıs 2006 tarihinde yeniden görüşülerek aynen kabul edilmiştir (Kanun no 5510).

4 Sosyal hizmetlere ilişkin olarak, 1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununun yerine geçmek üzere Sosyal Hizmetler Hakkında Kanun Tasarısı hazırlanmış bulunmaktadır.

5 "Sağlıkta Dönüşüm Projesi", Dünya Bankası tarafından, 2004-2007 döneminde kullanılmak üzere sağlanan 49.42 milyon Avro kredi ile desteklenmektedir. Bkz. htttp://worldbank.org.tr

6 Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun, 09.12.2004 tarih ve 25665 sayılı *Resmi Gazete;* Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik, 06.07.2005 tarih ve 25867 sayılı *Resmi Gazete;* Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Kapsamındaki Personel İçin Ödeme ve Sözleşme Yönetmeliği, 12.08.2005 tarih ve 25904 sayılı *Resmi Gazete.*

7 Türk Tabipleri Birliği, *Sağlıkta Dönüşüm Programı, 2003 Türkiye'sinde Halka ve Hekimlere/Sağlık Personeline Ne Getiriyor?*, Türk Tabipleri Birliği, Ankara, 2003.

8 4947 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Teşkilâtı Kanunu ile kurulan Sosyal Güvenlik Kurumu, 4958 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu ile kurulan Sosyal Sigortalar Kurumu, 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu ile kurulan Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu ile 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ile kurulan Türkiye

1. IMF ve Dünya Bankası'nın Sosyal Güvenlikte Değişim Baskısı

Sosyal güvenlik sisteminde 2006 yılında yapılan değişiklikler, 60 yıllık sosyal güvenlik sisteminden köklü bir kopuş teşkil etmekle birlikte, bu değişiklikler ani değil son yirmi yıldan beri aşama aşama gerçekleştirilen bir dönüşümün yeni halkalarıdır. Bu dönüşüm 1998 yılından bu yana süreklilik kazanan bir IMF gözetiminde sürdürülmektedir.

1998 IMF Yakın İzleme Anlaşması ile öngörülen ve 1999, 2002 ve 2005 IMF anlaşmaları ile de sürdürülen, parametrik değişikliklerle sisteme yapılan katkıların artırılıp, yararların azaltılması, bireysel emeklilik alternatifinin yerleştirilmesi, sağlık hizmetlerinde katkı payları, ticarileşme ve özelleştirme şeklindeki yaklaşım, dönem hükümetlerinin tümü tarafından uygulanmıştır.[9]

AKP Hükümetinin 2006 yılında gerçekleştirdiği sosyal güvenlik reformu da, 2005 yılında IMF ile yapılan 19. stand by anlaşması çerçevesinde, IMF yapısal uyum programının önemli bileşenlerinden biri olarak gündeme gelmiştir. IMF ile uygulanan program çerçevesinde *"kamu maliyesinde kalıcı iyileşme sağlamayı hedefleyen reform çabalarının temel unsurunun, bütçe dengelerini korumaya yönelik kısa vadeli tedbirler ile desteklenen geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik reformu"* olduğu belirtilmiş ve sosyal güvenlik reformu kredi anlaşmasının koşulları arasına dahil edilmiştir.

Yapılan düzenlemelerle uzun vadede tasarruf sağlanacağı ifade edilirken, kısa vadede *"üç sosyal güvenlik kuruluşunun (SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı) genel dengesine (transferlerden önce) program süresince 2004 yılındaki seviyesi olan GSMH'nın %4,5'i oranında bir tavan getirilmesi"*, "Gösterge Niteliğindeki Hedefler" arasında yer almıştır.

Emeklilik sistemine ilişkin olarak yapılan parametrik değişikliklerin amacı, sistemin açığını uzun vadede Gayri Safi Milli Hasılanın %1'inin altına indirmektir. Bu hedefe ulaşmak için yapılacak değişiklikler arasında, aylıkları çalışma hayatı boyunca elde edilen kazançlar bazına oturtan birleştirilmiş emeklilik aylığı formülünün kullanılması, ana emeklilik parametrelerinin değiştirilmesi, kanuni emeklilik yaşının uzayan yaşam süresine göre ayarlanması, prim tabanının genişletilmesine değinilmektedir.

Cumhuriyeti Emekli Sandığı, Sosyal Güvenlik Kurumu adını alan kurumsal yapıda, 1964 tarih ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası, 1983 tarih ve 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Yasası, 1971 tarih ve1479 sayılı Bağ-Kur Yasası, 1983 tarih ve 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Yasası ile 1949 tarih ve 5434 sayılı Emekli Sandığı Yasası, Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası yasası olarak aynı yasal yapıda toplanmışlardır.

9 IMF ile yapılan Haziran 1998 Yakın İzleme Anlaşması; 23 Aralık 1999 Stand by Anlaşması; 18 Ocak 2002 Stand by Anlaşması; 2005 Stand by Anlaşması ve gözden geçirme metinleri için bkz. http://www.hazine.gov.tr

Reforma ilişkin yasa taslağının, TBMM'ye sunulması IMF Anlaşması çerçevesinde "Ön Koşul", yasanın 2005 Haziran ayı sonuna kadar TBMM'den geçmesi "Yapısal Performans Kriteri", sosyal güvenlik reformuna ilişkin idari yapılanma yasasının 2005 yılı Haziran ayı sonuna kadar geçmesi "Yapısal Kriter" olarak tanımlanmıştı. Bu yaklaşımla sosyal güvenlikte yapılacak değişikliklerin içerik ve zamanlaması IMF ile yapılan anlaşma ile belirlenmiş olmaktadır. TBMM'de maddelerin gruplar halinde görüşülmesi ile kısa sürede tamamlanan yasal süreç, önceden belirlenmiş olan bu içeriğin onaylanmasından ibaret kalmıştır.

IMF Anlaşması metninde, genel sağlık sigortasının geçiş maliyetleri olacağı ifade edilerek sağlıkta dönüşümün ayakları olan aile hekimliği ve hastanelerin sağlık işletmeleri olarak yeniden yapılanması ile orta vadede bu maliyetlerin aşağı çekileceği söylenmektedir. Kısa vadede ise ilaç harcamalarının ve diğer sağlık harcamalarının "*kontrol altında tutulması*" yoluna gidilecektir. Sistemin uygulanması sırasında ise "*olası ilave maliyet için, ihtiyaç duyulduğu takdirde telafi edici mali tedbirler*" alınacaktır.

Yasanın kabul edilmesinin ardından sağlık harcamalarını izlemek ve orta vadeli eğilimleri değerlendirmek amacıyla sayısal bir çerçeve geliştirilmesi, 2005 yılı Kriterleri arasına dahil edilmiştir. İzlemelere göre sağlık harcamalarının "*kontrol altında tutulm*ası" için gereken önlemler de geliştirilecektir. Böylece anayasal bir hak olan sağlık hakkı, yalnızca idarenin kararlarına değil ayrıca IMF'nin kararlarına tabi kılınmıştır.

Sağlık harcamalarının kontrol altında tutulmasının ne anlama geleceği de 6 Temmuz 2006 tarihinde yayınlanan ve birinci basamak resmi ve özel sağlık kuruluşlarında ayakta tedavilerde temel tahliller dahil "vaka" başına ödemeyi 11 YTL ve 13.2 YTL ile sınırlayan Maliye Bakanlığı Tebliğinden anlaşılmaktadır.[10]

Sosyal Güvenlik Sistemindeki dönüşümün bir diğer mimarı olan Dünya Bankası da yapılan değişiklikleri kredi ve hibelerle desteklemektedir. Daha önce Sağlıkta Dönüşüm Programı için kullandırılan Dünya Bankası kredilerine ek olarak, 29 Haziran 2006 tarihinde onaylanan 403 Milyon Avroluk Program Amaçlı Kamu Sektörü Kalkınma Politikası Kredileri (PPDPL I), sosyal güvenlik ve genel sağlık sigortası reformlarının desteklenmesi için kullanılacaktır. PPDPL II için ise Dünya Bankası aracılığıyla Japonya'dan 900.000 dolarlık bir hibe temin edilecek ve bu meblağ da sosyal güvenlik sistemi reformunun uygulanmasına ilişkin faaliyetlere teknik destek sağlamak amacıyla kullanılacaktır. [11]

---

[10] *Tedavi Yardımına İlişkin Uygulama Tebliği*, Sıra No 8, 06.07.2006, Maliye Bakanlığı.

[11] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Basın Duyurusu, Sayı: 2006/73, 7 Temmuz 2006, http://www.hazine.gov.tr

2. Sosyal Güvenlik Sisteminde Değişimin Gerekçeleri:

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı tarafından yürütülen çalışmalar sonunda hazırlandığı ifade edilen ve kamuoyunda "Beyaz Kitap" olarak anılan *Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* başlıklı kitapta[12] sosyal güvenlik sistemindeki değişim için üç temel gerekçe öne sürülmektedir. Bunlar nüfusun yaşlanması, mevcut sistemin bütün nüfusu koruma altına almaması ve yoksulluğa karşı koruyamaması ile sistemin finansman açıklarıdır.

2.1 Nüfusun Yaşlanması

Bu gerekçeye göre Türkiye'de nüfus, gelecekte hızla yaşlanacaktır. Bu durum, bir yandan sosyal güvenlik sisteminin gelirlerinin azalmasına bir yandan da giderlerinin artmasına yol açacaktır. Mevcut sosyal güvenlik sistemi, bu yaşlı nüfusun gerek emeklilik gerekse sağlık açısından giderek artan gereksinimlerini karşılayamayacaktır. Sistemin finansman açıklarının sürdürülemez boyutlara gelmesi tehlikesi giderek artmaktadır. Bunun için şimdiden gereken önlemler alınmalı, emeklilik yaşlarının yükseltilmesi dahil bazı parametrik değişiklikler yapılmalıdır.

Gerçeklikte ise, gelişmiş ülkelerde işgücü piyasasına yansıyan nüfusun yaşlanması olgusu ülkemiz açısından geçerli olmayıp tam tersine, Türkiye'de genç nüfus olgusundan ve bu olgunun işgücü piyasalarına yansımasından söz etmek gerekir. Türkiye, demografik fırsat penceresi adı verilen ve uygun makro ekonomik koşullarda ekonomik gelişme açısından katkı sağlayacak bir nüfus yapısı dönemini yaşamaktadır. Nüfus, yıllık ortalama %1.5 oranında artarken çalışma çağındaki nüfus %1.9 artış göstermektedir. Sorun çalışma çağına gelmiş olan bu nüfusun işgücüne katılım oranlarının düşüklüğüdür. Ayrıca işsizlik ve eksik istihdam da çok yüksek oranlarda seyretmektedir. Türkiye'de çalışma yaşamı ve ekonomi açısından ele alınması gereken öncelikli konu nüfusun yaşlanması sorunu değil, nüfusun sağlık ve eğitim sorunları ve çalışma çağındaki nüfusun üretken istihdamının nasıl sağlanacağıdır.

2040 yılında sorun haline gelmesi beklenen nüfusun yaşlanması olgusunun, bugünden sosyal güvenlik sisteminin temel bir sorunu gibi sunulması ise pek çok sözde reform uygulamasında olduğu gibi Dünya Bankası ve IMF şablonlarının Türkiye'ye ithalinden ibarettir.

Dünya Bankası'nın 1994 yılından itibaren sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin olarak ortaya attığı tartışma, nüfusun yaşlanması gerekçesine dayan-

---

12 T.C. Başbakanlık (2005), *Sosyal Güvenlik Reformu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ankara, 2005.

makta, Avrupa Birliğinde de sosyal güvenlik sistemlerinin "modernizasyonu" tartışmalarında sorun önemli ölçüde nüfusun yaşlanması olgusuna bağlanmaktadır.[13]

1990'lı yıllarda dünyanın çeşitli ülkelerinde sosyal güvenlik sistemlerinin özelleştirilmesinin arkasındaki önde gelen güç Dünya Bankası olmuştur. Dünya Bankası'nın sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin politikalarının temelini, bu sistemlerin sürdürülemez olduğu tezi oluşturmaktadır. 20. yüzyılda dünyanın pek çok ülkesinde özellikle yaşlılar ve özürlüler arasında yoksulluğun ortadan kaldırılması yolunda büyük ilerlemeler sağlayan sosyal güvenlik sistemleri neden 90'lı yıllarda birdenbire sürdürülemez hale gelmiştir? Dünya Bankası'nın 1994 yılında yayınlanan "*Yaşlılık Krizinden Kaçınmak*" başlıklı kitapta buna verdiği temel cevap nüfusun yaşlanmasıdır.[14] Dünya Bankası'na göre toplumsal zenginlik arttıkça ve tıbbi teknoloji ilerledikçe insanlar daha uzun yaşıyor olmuşlardır. Eğer sosyal güvenlik sistemleri değiştirilmezse, bu uzun yaşayan nüfusun yükünü ne bu sistemler ne de ulusal ekonomiler çekebilecektir.

Ama bu gerçek, yani insanların daha uzun yaşıyor olması ve tıbbi teknolojinin ilerlemesi yalnızca 90'lı yılların değil son yüzyılın gerçeğidir ve önümüzdeki yüzyılda da bu eğilimin değişmeyeceği şimdiden söylenebilir. O halde yaşlı nüfus krizi denen olgu, bir seferlik bir olgu değildir ve sosyal güvenlik sistemlerinin zayıflatılması bu olguyu ortadan kaldırmayacağına göre bu zayıflatma ya da özelleştirme ile varılacak sonuç, yaşlı nüfusun yükünün sosyal güvenlik sistemlerinin ve kamunun sırtından alınıp, yaşlıların kendi sırtlarına yüklenmesinden ibarettir. Bundan yarar sağlayacak olanlar da bugünün aktif çalışanları ve yarının emeklileri değil, sosyal güvenliğin daraltılması, ticarileşmesi ve özelleşmesinden yarar sağlayacak olan çıkar çevreleridir.

Dünya Bankası'nın tahminlerine yöneltilen ciddi bir eleştiri de bu tahminlerin gelir duyarlı tahminler olmaması, yani gelir dağılımındaki bozulmayla birlikte, yoksullaşan kesimlerin hayatta kalma ümidindeki artış hızının, yüksek gelirli gruplara göre çok daha düşük olacağını bu tahminlerin hesaba katmamasıdır. İngiltere'yle ilgili bir çalışmanın bulgularına göre 1970'lerde zenginlerle yoksullar arasındaki hayatta kalma ümidi arasındaki fark 5.5 iken, 1990'larda 9.5'e yükselmiştir.[15] Yeni liberal ekonomik politika-

---

13 S. Erdoğdu, "Sosyal Güvenlikte Reform Paketi - Emeklilik Sisteminde Değişim", (Yay. Haz. Ankara Tabip Odası-Sağlık Emekçileri Sendikası Ankara Şubesi) *Sosyal Güvenliğin Gaspı SSK'nın Sosyal Güvenlik ve Sağlık Sunumundaki Yeri ve Geleceği* içinde, ATO-SES, Ankara, 2005, ss. 76-86.

14 World Bank, *Averting the Old Age Crisis*: *Policies to Protect the Old and Promote Growth*, World Bank, Washington DC, 1994.

15 *The Guardian,* 13 Ekim 2004.

ların ülkeler arasında ve içindeki kişisel gelir dağılımını büyük ölçüde bozduğu bilinen bir gerçektir. Dünya Bankası, kendisinin önerdiği ve desteklediği yeni liberal politikaların yol açtığı gelir dağılımındaki kötüleşmenin ve önerdiği sosyal güvenlik "reformu" uygulamaları sonucunda artan yoksullaşmanın, yaşam beklentisi üzerindeki etkilerini hesaba katmamaktadır.[16]

2.2 Sosyal güvenlikten dışlananlar

Yeni düzenlemelerin gerekçelerinden biri de mevcut sistemin yoksulluğa karşı koruyamaması ve bütün nüfusu koruma altına alamamasıdır. Sistemde yapılan değişikliklerle bu konuda iyileştirmeler sağlanacağı iddia edilmektedir.

Sosyal güvenlik, gelirleri ne olursa olsun, kişilere belirli sosyal riskler karşısında güvence sağlar. Oysaki yapılan düzenlemelerle tam da sosyal güvenliğe en çok ihtiyacı olan, gelir düzeyi görece düşük kesimler zorunlu sosyal güvenlik kapsamı dışında bırakılmaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin arttığı ve çalışma ilişkilerinin esnekleştirildiği bir dönemde, yoksul kesimlerin sosyal güvenlik kapsamı dışında tutulması, sosyal devletin küreselci devlete dönüştürülmesi sürecinin bir aşaması ve sosyal krizdeki büyümenin habercisidir.

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasasına göre (madde 6),

-Ev hizmetlerinde süreksiz olarak çalışanlar; ev hizmetlerinde hizmet akdi ile sürekli çalışmasına rağmen haftalık çalışma sürelerinin İş Yasasında belirtilen sürelerden az olması nedeniyle aylık kazançları prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olanlar;

-Niteliği itibarıyla bir kişinin bir gün içinde yapabileceği işlerde yevmiyeli olarak çalışanlar,

-Kamu idareleri hariç olmak üzere, tarım işlerinde veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz işlerde çalışanlar;

-Kendi nam ve hesabına çalışanlardan gelir vergisinden muaf olup aylık faaliyet gelirlerinden bu faaliyetine ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarı, prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler,

-Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan; tarımsal faaliyette bulunan ve yıllık tarımsal faaliyet gelirlerinden bu faaliyete ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarın aylık ortalamasının, bu Yasada

[16] Örneğin Rusya Federasyonu'nda 1980 ortalarında erkekler için yaşam beklentisi 70 iken 2006'da 59'a düşmüştür. International Council on Social Welfare (2006), *Statement to United Nations Commission for Social Development, 44th Session,* New York, 8-17 Şubat, s. 5. http://icsw.org/sta

tanımlanan prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler, kısacası ev hizmetlerinde çalışan yoksul kadınlar, tarım ve orman işlerinde süreksiz olarak çalışan topraksız ve az topraklı yoksul köylüler, gündelikçi yoksul kentliler, yoksul küçük esnaf, tarımda geçimlik faaliyette bulunan yoksul köylüler yani tam da sosyal güvenliğe ihtiyacı olanlar zorunlu sosyal güvenlik kapsamı dışında bırakılmışlardır.[17]

Yasa bu yoksul kesimlere isteğe bağlı olarak, prim ödemek suretiyle uzun vadeli sigorta kollarına ve genel sağlık sigortasına tabi olma yolunu açık tutmaktadır.

İsteğe bağlı sigorta primi esas kazancın alt sınırı ile üst sınırı arasında sigortalı tarafından belirlenen günlük kazanç ve prim ödeme gün sayısı üzerinden bulunacak kazancın %32'si yani mevcut koşullarda 30 tam gün için yaklaşık asgari 169 YTL'dir. Bunun %20'si malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi, %12'si genel sağlık sigortası primidir. Bu ağır prim yükümlülüğü karşısında söz konusu yoksul kesimlerin isteğe bağlı sigortalı olabilmesi olanaklı görünmemektedir.

Dahası bakmakla yükümlü olunan kişi, isteğe bağlı sigortalı olduğu takdirde, halen yararlanmakta olduğu eşinin, babasının hastalık sigortası kapsamından çıkarılmakta, genel sağlık sigortalısı olarak prim ödemek zorunda bırakılmaktadır.

Kapsam açısından çok önemli bir değişiklik de özellikle kadınları ilgilendirmektedir. Yasada, yaşları ne olursa olsun evli olmayan, evli olmakla beraber sonradan boşanan veya dul kalan kız çocukları, bakmakla yükümlü olunan kişi sayılmamakta, sadece ölen sigortalıdan dolayı %25 oranında ölüm aylığı bağlanmaktadır. Bakmakla yükümlü olunan kapsamından çıkartılan bu kadınlar genel sağlık sigortalısı olarak pirim yükümlüsü haline gelmektedirler. Yeşil Kart uygulamasının koşulları ve bu koşulların IMF talepleri ve idari kararlarla sıkılaştırılması olasılığının yüksek olduğu bir yapıda pek çok kadının genel sağlık sigortası primini ödememekten ötürü sağlık hakkından dışlanacağı açıktır.

Yasa beş ayrı sosyal güvenlik rejimini birleştirerek sosyal güvenlik sistemini fon yönetimine indirgeyen yaklaşımıyla sosyal güvenlikle çalışma hayatı ile arasındaki ilişkiyi kopartmaktadır. Mesleki statü ve sektör farklılıklarını esas alan bir sistem yerine risk bazlı bir sisteme geçildiği ifade edilmektedir.[18] Bu geçişin temel gerekçelerinden biri eski sistemin nüfusun bütün kesimlerini kapsamamasıdır. Oysa yeni sistem eski sistemden daha da

---

17 Mülkiyeliler Birliği, *Sosyal Güvenlik Reformu Üzerine Mülkiyeliler Birliği Görüşü, 2006.* http://www.mulkiye.org.tr.

18 TİSK, *"Sosyal Güvenlik Yasa Tasarılarının Değerlendirilmesi" Semineri*, 22 Şubat, TİSK, Ankara, 2005.

dışlayıcıdır ve sistemin içerisine yerleştirilmiş düzenlemelerle emeklilikte olduğu gibi sağlıkta da yoksullar sistemden dışlanmaktadır. Norm ve standart birliğinin sağlanması uygulamada, mevcut sosyal güvenlik kazanımlarının eritilmesine dönüşmüştür. Fon yönetimi yaklaşımıyla yapılan sosyal güvenlik düzenlemeleri, vatandaşı sigorta hizmeti satın alan bir müşteri konumuna indirgemekte ve kişilerin alım güçleri oranında sosyal güvenliğe kavuşmaları yönünde bir standart birliği getirmektedir.[19]

2.3. Sosyal güvenlikteki finansman sorunu

Sosyal güvenlik sistemindeki değişikliklerin son gerekçesi ise sosyal güvenlik kurumlarının finansman açıklarının "ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri"dir.

Burada kastedilen olumsuzluk, sistemin Gayri Safi Milli Hasılanın %4.8'i oranında açık vermesi, bu açıkların bütçeden transferlerle kapatılması ve bu nedenle de IMF'ye verilen %6.5 oranındaki faiz dışı fazla[20] taahhüdünün olumsuz etkilenmesidir.

Çözüm olarak da sosyal güvenlik sistemindeki mali dengesizliğin makroekonomik nedenleri ve yapısal özellikleri göz önüne alınmadan, açığın giderilmesi için katkıların artırılması yararların azaltılması önerilmektedir.

Oysa sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengesi, açıkların arkasındaki gerçek nedenlere eğilinmeden çözüme kavuşamayacaktır. 1999 yılında yapılan değişiklikler de aynı yaklaşıma dayandırılmış, katkılar artırılıp, yararlar azaltılarak açıkların kapatılacağı umulmuştur. 2006'da gelinen nokta, bu yaklaşımın sistemin sorunlarını çözemeyeceğini bir kez daha göstermiştir.

Sosyal güvenlik sisteminin finansman açıklarının arkasında dört temel neden yatmaktadır.

Birincisi ve en önemlisi, sosyal güvenlik sisteminde devlet katkısının olmaması ve devlet katkısı olmayan bir sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin sağlanamamasıdır.

İkincisi işgücüne katılımın düşüklüğü, işgücü piyasasındaki yüksek kayıtdışılık ve işsizliktir. Türkiye'de işgücüne katılım oranı son yıllarda %50'lere gerilemiştir. Bu oran, 15 AB ülkesinin ortalama %70'ler olan seviyesinin önemli ölçüde gerisindedir. Her yıl çalışma çağına gelen ortalama 925 000 kişinin ancak %49'u işgücü piyasasına girebilmektedir. 2006'da genel işsizlik oranı %11.8 olmuştur. Atıl işgücü olarak adlandırabileceğimiz eksik

---

[19] Mülkiyeliler Birliği, *Sosyal Güvenlik Reformu Üzerine Mülkiyeliler Birliği Görüşü, 2006.*

[20] Kamu kesiminin faiz dışı fazla dengesi, kamu gelirlerinden, faiz hariç kamu harcamaları çıktıktan sonra kalan kısmın, ülkenin gayri safi milli hasılasına oranıdır.

istihdam, işgücü dışında olduğu varsayılan mevsimlik çalışanlar, iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanların işsizlik tanımına dahil edilmesi ile bulunan türetilmiş işsizlik oranı iki kat daha yüksektir.[21] İstihdamın kayıt dışılık oranı %50'ler düzeyindedir. Ücretli istihdamın ise üçte biri kayıt dışıdır.

Üçüncüsü, emeklilik yaşı, borçlanma yasaları, karşılığında prim alınmayan ödemeler, primlerin toplanamaması (düşük beyan-düşük tahsilat), sık sık çıkartılan af yasaları, sistemde biriken kaynakların kamu açıklarının finansmanı için kullanılması gibi konularda sisteme siyasi yaklaşımlardır.

Son dönemlerde özellikle sağlıkta hizmet sunumunun ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesi de sistemin finansman açıklarını hızla artıran ve diğer üç sorun alanının önüne geçmeye başlayan dördüncü sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Getirilen düzenlemeler, bu sorun alanlarına değil prim kazançları ile giderlerin dengelenmesini hedefleyen aktüeryal hesapları temel alan bir bakış açısı ile şekillendirilmiştir. Bu bakış açısı, sosyal güvenlik sistemine devletin katkısının gerekliliğini hesaba katmadan sosyal güvenlik sisteminde açık olduğu tespitini yapmakta ve bu açığın giderilmesi için katkıların (gelirlerin) artırılması hizmetlerin (giderlerin) azaltılmasını esas almaktadır. Oysa "*sosyal devlette sosyal güvenlik sistemi, yalnızca aktüeryal hesaba dayanan bir düzenek olarak oluşturulamaz. Sosyal güvenliği salt aktüeryal denge olgusu düşüncesiyle oluşturmak, 'sosyal devlet' ilkesini savsaklamak anlamına gelir ki, bunu, Anayasa'nın 2. maddesiyle bağdaştırmak olanaksızdır. Devletin 'sosyal' niteliği, aktüeryal denge ile sosyal devlet ilkesi arasında uyum sağlanmasını; sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanan açıkların, başka bir deyişle sosyal güvenlik yükünün gerektiğinde devletçe karşılanmasını zorunlu kılar*".[22]

Sosyal güvenlik kurumları, açıkları nedeniyle kamu finansman açığını büyüten, böylece yatırımları dolayısıyla büyümeyi ve en önemlisi de istihdamı engelleyen temel suçlu olarak ortaya konulduğu için, sosyal güvenlik sistemlerindeki finansman açığını ortadan kaldırmak için yapılacak "reformlarla", yatırımların, büyümenin ve istihdamın artacağı böylece çalışanların lehine bir ekonomik ortam sağlanacağı iddia edilmektedir. Devlet katkısı önerilmediği ölçüde finansman açığı gerçektir, ama bu açığın ortadan kaldırılmasına ilişkin olarak öne sürülen sosyal güvenlik sistemlerinin zayıflatılması yoluyla sağlanacak fazlanın kullanımının yaratacağı ekonomik ve sosyal sonuçlara ilişkin öngörüler gerçekçi ve tutarlı değildir.

---

21 E. Türken, E., *Türkiye'de İşgücünün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2005, s. 13.

22 Bkz. Cumhurbaşkanı Necdet Sezer'in yasayı bir kez daha görüşülmek üzere TBMM'ye gönderme gerekçesi, http://www.cankaya.gov.tr.

3. Sosyal güvenlik sisteminde yapılan değişiklikler

Bu bölümde 5510 sayılı yasa ile getirilen sosyal sigortalarla ilgili düzenlemelerin temel özellikleri anlatılarak, SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı sigortalılarının uğradıkları hak kayıplarına değinilecektir.[23]

3.1 Zorunlu sigorta kolları

Zorunlu sigorta kollarında yapılan değişikliklerde esas eğilim, prime esas kazanç, aylık bağlama için gerekli minimum yaş, prim gün sayısı, aylık bağlama oranı, aylık ve gelirlerin yükseltilme biçimi, kazancın güncelleme biçimi, sigorta yardımlarının türü ve kapsamı gibi konularda sigortalılar arasında en düşük ortak paydada eşitlik sağlanmasıdır. SSK, Bağ-Kur ve Emekli sandığının sigorta sistemlerinde, hangi sistem haklar açısından dar, yükümlülükler açısından ağırsa, birleşme sürecindeki eşitlenme o sistemin koşullarına göre yapılmıştır. Bu eşitlenme özellikle Emekli Sandığı çalışanları açısından haklarda ve yararlarda önemli ölçüde kötüleşme anlamına gelmektedir. Sınırlı iyileştirmeler marjinal nitelik taşımış ve olasılığı ve hacmi düşük risklere yöneltilmiştir.

3.1.1 Kısa vadeli sigorta kolları

Yasada hastalık sigortasına ilişkin hususlar genel sağlık sigortası kapsamında düzenlendiği için kısa vadeli sigorta kolları altında iş kazası ve meslek hastalığı ve analık sigortası ele alınmıştır. Kısa vadeli sigorta kollarında yapılan marjinal iyileştirmeler, bir olayın ortaya çıkmasına bağlı olan ve sisteme az yük getirecek nitelikte iyileştirmelerdir.

Buna karşılık memurların hastalık ve analık hallerinde eskiden aylık ve özlük haklarına dokunulmazken, artık hastalık ve analık ödeneklerinin günlük kazançlarının üçte ikisine indirilmesi, kamu personeli için aradaki farkın çalıştıkları kurumlarınca ödenmesi öngörülerek geçiş süresince uygulama ertelenmiş olmakla birlikte, önemli bir kayıptır.

3.1.2 Uzun vadeli sigorta kolları

Malullük, yaşlılık ve ölümden oluşan uzun vadeli sigorta kollarında ise özellikle yaşlılıkta mevcut yararlanma koşulları ağırlaştırılmakta ve koruma düzeyinde önemli gerilemeler öngörülmektedir.

---

[23] Bu bölümdeki saptamalarda, Mülkiyeliler Birliği bünyesinde oluşturulan ve Yazarın da içinde bulunduğu bir çalışma grubunun, 5510 sayılı Yasanın maddelerinin SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı Yasaları ile ayrıntılı teknik karşılaştırmasından yararlanılmıştır.

Malullük sigortasından yararlanma koşulları açısından norm birliği, koşulları en ağır olan Emekli Sandığı düzenlemelerinde sağlanmaktadır. Sigortalıya malullük aylığı bağlanabilmesi için SSK ve Bağ-Kur sigortalılarında aranan 5 yıllık süre yeni Yasada 10 yıla çıkartılmıştır. SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'ndaki maluliyet aylığı bağlama oranları da kademeli olarak düşürülmektedir.

Sosyal güvenlik sisteminde yapılan esas değişiklik yaşlılık sigortasında karşımıza çıkmaktadır. Yaşlılık sigortası Dünya Bankası'nın sosyal güvenlik sistemine yaklaşımının hayata geçirildiği temel alandır.

İlk bakışta Sosyal Güvenlik Sistemi Reformu kapsamında emekliliğe ilişkin olarak bir sistem değişikliği yapılmayacak ve parametrik değişikliklerle yetinilecek gibi görünmektedir. Yani kamusal emeklilik sistemi devam edecek, ama haklar ve yararlar açısından daraltılmış, aylık bağlama oranları giderek azaltılmış kısacası etkisizleştirilmiş bir kamusal sistem varlığını sürdürecektir.[24]

Ancak geleceğe yönelik olarak baktığımız zaman Dünya Bankası modeline uygun bir yapısal değişimin de öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Bu sistem, birinci ayak olarak fonsuz, tanımlanmış faydaya dayalı, asgari bir aylığı da garanti eden kamusal sistemin daraltılarak yani düşük düzeyde bir aylık vererek varlığını sürdürmesi; ikinci ayak olarak özel yönetilen, fonlu, tanımlanmış katkıya dayalı, ücrete bağlı bir aylık sağlayan emeklilik sisteminin geliştirilmesi; üçüncü ayak olarak isteğe bağlı, yine tanımlanmış katkıya dayalı özel emekliliğin yerleştirilmesi varsayımlarına dayanmaktadır. Türkiye'deki ikinci ayak emeklilik sistemlerinin Avrupa Birliği'nin çeşitli ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tarihsel olarak gelişmiş olan ek emeklilik sistemlerinden daha farklı bir sistem olacağı da TÜSİAD'ın son çıkarmış olduğu emeklilik sistemine ilişkin Rapordan anlaşılabilir.[25]

Dünya Bankası modelinde sistemin kuruluşunda bir geçiş aşaması da mevcuttur. Geçiş aşamasında kamusal dağıtım esasına dayalı sistemlerin giderek küçültülmesi, cömert sayılan yararların azaltılması, katkıların artırılması, ikinci ayak sistemin finansmanının zemininin hazırlanması sağlanacak, mevcut sistemdeki birikmiş hakların ödenmesine devam edilirken yeni bir sisteme geçilmesi gerçekleştirilecektir.

Türkiye'deki emekliliğe ilişkin sistemin de bir geçiş aşaması ile Dünya Bankası modeline doğru yaklaştırılmak istendiğini görülmektedir. Kamusal sistemler küçültülerek yapısal değişikliğin ön koşulları hazırlanmaktadır.

---

[24] Emekliliğe ilişkin ayrıntılı bir ilk inceleme için bkz. Erdoğdu, 2005, *a.g.e.*

[25] TÜSİAD, *Türk Emeklilik Sisteminde Reform*, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 2004.

[26] 4632 sayılı Bireysel Emeklilik ve Yatırım Sistemi Kanunu (*Resmi Gazete* 7 Nisan 2001) ve 4697 sayılı Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (*Resmi Gazete* 10 Temmuz 2001).

2001 yılında bireysel emeklilik sistemine ilişkin yasal düzenlemelerin yapılmış olması da bu kapsamda değerlendirilmelidir.[26] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Başesgioğlu, yeni sistem işlemeye başladıktan sonra "kamuda ikinci ayak emeklilik sistemine" geçileceğini, bu konunun "bürokrat arkadaşlar" tarafından kabullenildiğini ifade etmektedir.[27]

1999 yılında emeklilik sisteminde yapılan değişiklikte, SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığının üçü de emeklilik yaşı açısından parametrik değişikliklere tabi tutulmuş ve asgari emeklilik yaşı mevcut sigortalılar için bir geçiş dönemiyle yükseltilirken ilk defa sigortalı olacaklar için 58-60 (K/E) olarak belirlenmişti. Şimdi de aynı şeyi yapılmakta; emeklilik yaşının SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı çalışanları için 2036 yılından itibaren kademeli olarak kadınlarla erkekler için eşitlenerek 65'e yükseltilmesi öngörülmektedir. Böylece her üç kurum yüksek bir emeklilik yaşında eşitlenmektedir.

Yasada Sigortalılık süresi 9000 gün olarak öngörülmüştür. SSK sigortalıları için sigortalılık süresi daha önce 7000 gün olduğundan prim ödeme koşulu yasanın yürürlük tarihinden itibaren her yıl 100'er gün artırılarak 2026 yılında 9000 güne tamamlanmak üzere 2000 gün arttırılmıştır.

Kısmi aylık bağlama koşulları da zorlaştırılmaktadır. 5400 gün ve yaş hadlerine 3 yıl eklenme (2035'e kadar kadın için 61, erkek için 63 yaş) koşulu aranmaktadır. SSK sigortalıları için kadın 58, erkek 60 yaşını doldurmuş olması, 25 yıldan beri sigortalı bulunması ve en az 4 500 gün prim ödemiş olma koşulu aranırken sigortalılık süresi kademeli olarak (her yıl 100'er gün) artırılarak 5400 güne çıkartılmış yaş koşuluna da 3 yaş eklenmiştir. Böylece yararlanma koşulları ağırlaşmaktadır. Bağ-Kur ve Emekli Sandığı sigortalılarına kısmi aylık bağlanabilmesinde daha önce 15 yıl (5400 gün) arandığı için sadece yaş koşulunda artış olmaktadır.

Kısmi zamanlı, geçici, mevsimlik, gündelikçi olarak çalışan geniş yoksul kesimlerin yaşlılık aylığından yararlanabilmek için kadınların 61 ve erkeklerin ise 63 yaşını doldurmaları ve 5400 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olmalarını beklemek gerçekçi değildir.

Aylık bağlama oranlarında da önemli kayıplar söz konusudur. 1999'da SSK'da 5 bin gün prime karşılık %60 olan aylık bağlama oranı, 7 bin gün prime karşılık %53.9'a düşürülmüştü.[28] Bağ-Kur'da, 25 yıl prime karşı 70 olan aylık bağlama oranı %65'e düşürülmüştü. SSK ve Bağ-Kur'da malûliyet için aylık bağlama oranı 10 puan düşürülmüştü. Reform öncesinde Emekli Sandığı ortalamasında aylık bağlama oranı ise %75'tir. Yıllık bazda bakınca

---

[26] 4632 sayılı Bireysel Emeklilik ve Yatırım Sistemi Kanunu (*Resmi Gazete* 7 Nisan 2001) ve 4697 sayılı Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (*Resmi Gazete* 10 Temmuz 2001).

[27] "Çifte Emeklilik Geliyor", *Takvim Gazetesi*, http://www.takvim.com.tr/2006/03/31/gnb123.html

[28] T. Teksöz, *Sosyal Güvenlik Reformunun Genel Stratejisi*, http://www.hazine.gov.tr, 2002.

aylık bağlama oranı, SSK ve Bağ-Kur için %2.6, Emekli Sandığı için %3'e denk gelmektedir. Yeni yasa ile çalışılan her yıl için aylık bağlama oranları eşitlenecek ve 2016 yılına kadar %2.5, 2016 yılından sonra %2 seviyesinde olacaktır.

Yasaya göre, yaşlılık aylığına hak kazanan sigortalıların aylığı, ortalama aylık kazancı ile aylık bağlama oranının çarpımı sonucunda bulunan tutardır. Aylık bağlama oranlarının düşürülmesinin yanı sıra, ortalama aylık kazancın hesaplanmasında tüm sigortalılık süresinin hesaba katılması ve güncelleme katsayısının formülünde yapılan değişiklikle refah payının formülden çıkartılması bağlanan aylıkların daha da düşük olmasına yol açacaktır.

Dolayısıyla, tüm sigortalılar açısından yaşlılık riski karşısında koruma düzeyi önemli ölçüde azaltılmaktadır.

Tüm sigortalılar için koruma düzeyi azaltılmakla birlikte emeklilik açısından yeni sistemde en büyük kaybı Emekli Sandığı sigortalıları yaşayacaktır. Emekli Sandığı sigortalıları, 1999 yılında 4447 sayılı yasa ile yapılmış olan temel değişiklikleri, yaş hariç, yaşamamışlardır. Reform öncesinde Dünya Bankası'nın Emekli Sandığından esas şikayeti, sandığın "cömert" olmasından kaynaklanmaktaydı. Fiili hizmetlerin yanı sıra, itibari hizmet süreleri ve fiili hizmet zamlarının aylıkların bağlanmasında dikkate alınmasının daha erken yaşlarda ve daha yüksek oranlarda aylık bağlanmasına yol açması; aylıkların bütün sigortalılık süresinden değil, son bulunulan görevin derece, kademe ve göstergesi esas alınarak bağlanması, prim alınmayan tazminatların aylıkların hesabında dikkate alınması, yüksek aylık bağlama oranları bu cömertliğin unsurları olarak görülmekteydi. Yeni emeklilik sigortası sistemi ile artık memurlar da bu "cömert" sistemin dışına çıkartılmışlardır.

3.2 Kısa ve uzun vadeli sigorta kollarında primler

SSK ve Bağ-Kurlular açısından prim matrahlarında önemli bir değişiklik öngörülmemekle birlikte Emekli Sandığı sigortalıları açısından prim matrahlarında ciddi artışlar öngörülmektedir. Dolayısıyla Emekli sandığı sigortalılarının gelirlerinde kayda değer düşüşler olacaktır. Belirlenen prime esas kazanç ile eski uygulamadaki matrah farkına ait sigorta priminin iki yıl süre ile memurların kurumlarınca karşılanması öngörülerek gelir kayıplarının ertelenmesine çalışılmıştır.

Prim oranlarında önemli bir değişiklik söz konusu değildir. Malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primine yapılacak %5, sağlık sigortası primine yapılacak olan %3 oranında devlet katkısı, tahakkuk eden değil tahsil edilen pirime göre belirlenmekte ve tahsil edilen primin dörtte biri olarak hesap-

lanmaktadır. Bağ-Kur'da prim toplama oranının düşüklüğünü, SSK'da prim toplama oranının %85 olduğunu, tarım sigortalılarının yarısının prim ödemediğini göz önüne alırsak ve kurulan sistemin eskiye göre daha da dışlayıcı olduğunu hatırlarsak, devletin yetersiz bir biçimde %5 + %3 olarak belirlenen prim katkısının gerçeklikte çok daha düşük bir oran olacağı anlaşılabilir.

4. Genel Sağlık Sigortası

Genel Sağlık Sigortası söyleminin kamuoyunda "genel sağlık" olarak algılanması için yeni liberal çevrelerin özel çabalarının olduğu söylenebilir. Oysa "genel" olacak olan sağlık değil, "sigorta" sistemidir. Sistemin de "sağlıkta genel sigorta olarak" olarak algılanması daha doğru olacaktır. Sistem, herkese sağlık hizmeti sunumunun finansman modeli olarak değil, aile hekimliği ile özelleştirilen birinci basamak sağlık hizmetlerinin ve ticarileştirilen ve özelleştirilen ikinci basamak sağlık hizmetlerinin finansman modeli olarak algılanırsa doğru olarak anlaşılabilir.

4.1 Sağlık hizmetlerinde ticarileşme ve özelleştirme: arka plan

Türkiye'de sağlık sektöründe yeni kamu işletmeciliği anlayışı temelinde serbestleşme ve özelleştirme 1980'li yıllardan bu yana çeşitli aşamalarda gündeme gelmiş ve uygulamaya konmuştur. 1982 Anayasası ile sağlıkta sosyal devletçi yaklaşımın değiştirilmesi, sürecin ilk ve temel adımı olmuş, Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu (1987) ile sürecin genel çerçevesi çizilmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın görevlerini planlama, standart geliştirme, denetleme ile sınırlandırma stratejisi, SSK'nın hizmet satın almasının yaygınlaştırılması, aynı sürecin sağlık bakanlığına da yayılması, özel hastanelere sevk, özel hastanelere yapılan başvurularda fark ücreti uygulaması, tıbbi sarf malzemelerinin hasta ve hasta yakınlarından temin edilmesi, döner sermaye uygulamasının genişletilmesi, fatura ve reçete yolsuzluklarında artış ve benzeri pek çok uygulama ile sağlığın piyasalaşması süreci işletilmiştir. Dünya Bankası'nın biçimlendirdiği ve kredi desteği verdiği Sağlıkta Dönüşüm Programı (2003) süreci ile sağlığın metalaşması daha da hızlanmıştır. Esnek bir sözleşmelilik statüsü getiren 4924 sayılı, Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2003), TTB'nin çabaları sonucu etkisiz kılınan Sağlık Bakanlığının Sağlık ve Yardımcı Sağlık Personeli Tarafından Yerine Getirilmesi Gereken Hizmetlerin Satın Alınma Yoluyla Gördürülmesine İlişkin Esas ve Usuller ve Uygulama Talimatı (2004), Kamu Yönetimi Temel Kanunu ile sağlık kuruluşlarının

Sağlık Bakanlığı bünyesinden alınarak il özel idarelerine, belediyelere ve özel sektöre devri ve böylece sağlık hizmet sunumunun yerelleştirilerek özelleştirilmesi girişimi (2004), kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan hekim ve sağlık personeline performanslarına göre ücret ödenmesi, Sağlık Bakanlığı'na bağlı sağlık kuruluşlarında görevli personele performansa dayalı döner sermaye gelirlerinden ek ödeme yapılması (2004), Sağlık Kanunu Tasarısı (Ocak 2004), 5258 sayılı Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Kanun (2004), 5220 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2004) ile Sağlık Bakanlığına bağlı sağlık kuruluşları ve hastanelerin hazineye bedelsiz devrinden sonra Maliye Bakanlığınca satılmasına olanak tanınması, 5283 sayılı Bazı Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Ait Sağlık Birimlerinin Sağlık Bakanlığına devredilmesine Dair Kanun (2005) ve SSK sağlık kurumlarının Sağlık Bakanlığına devri (Şubat 2005), SSK eczaneleri yerine serbest eczanelerden ilaç alımı, SSK İlaç Fabrikasının faaliyetinin durdurulması (2006) vb. son üç yılda sağlık hizmetlerinin metalaştırılmasının farklı görünümleridir. Genel Sağlık Sigortası bu sürecin devamı ve yeni bir aşaması olarak ortaya çıkmıştır.

4.2 Genel Sağlık Sigortasının kapsamı

Yasanın "Genel Sağlık Sigortalısı Sayılanlar" başlıklı 60. maddesinde kimlerin genel sağlık sigortalısı sayılacağı belirtilmiştir. Buna göre hemen tüm vatandaşlar ve yerleşim yeri Türkiye'de olan tüm kişiler genel sağlık sigortası kapsamında sayılmaktadır. İşgücüne dahil olan ve zorunlu sosyal sigortalar kapsamına giren kişiler kadar, bir iş sahibi olmakla birlikte zorunlu sosyal sigortalar kapsamına girmeyen kişiler ve işsizler de genel sağlık sigortası açısından zorunlu sigorta kapsamındadır. Ayrıca işgücüne dahil olmayanlar da zorunlu genel sağlık sigortası kapsamındadır.

60. maddede genel sağlık sigortalısı sayılanlar tek tek sıralandıktan sonra (g) bendinde "yukarıdaki bentlerin dışında kalan ve başka bir ülkede sağlık sigortasından yararlanmayan kişiler" denmek suretiyle herkesin genel sağlık sigortalısı olduğu açık bir biçimde ifade edilmektedir. Sosyal sigortalarda olduğu gibi nüfusun bazı kesimlerinin sigorta dışında kalması ya da isteğe bağlı sağlık sigortalılığı olanaklı değildir. Herkes zorunlu olarak sigortalıdır ve bu nedenle herkes için sigorta primi ödenecektir.

Konuyu anlaşılır kılmak açısından 60. maddeyi 4. ve 6. maddelerle birlikte okumak yararlı olacaktır.

Genel sağlık sigortalısı sayılanlar

MADDE 60- Yerleşim yeri Türkiye'de olan kişilerden;

a) 4 üncü maddenin birinci fıkrasının;

1) (a) ve (c) bentleri gereğince sigortalı sayılan kişiler (***işçi, memur, sözleşmeli personel),***

2) (b) bendi gereğince sigortalı sayılan kişiler (***kendi hesabına çalışanlar)***

b) İsteğe bağlı sigortalı olan kişiler,

c) Yukarıdaki (a) ve (b) bentlerine göre sigortalı sayılmayanlardan;

1) 18/6/1992 tarihli ve 3816 sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun kapsamında yeşil kart verilen kişiler,

2) Vatansızlar ve sığınmacılar,

3) 1/7/1976 tarihli ve 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler,

4) 24/2/1968 tarihli ve 1005 sayılı İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre şeref aylığı alan kişiler,

5) 28/5/1986 tarihli ve 3292 sayılı Vatani Hizmet Tertibi Aylıklarının Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler,

6) 3/11/1980 tarihli ve 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre aylık alan kişiler,

7) 24/5/1983 tarihli ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu hükümlerine göre korunma, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinden ücretsiz faydalanan kişiler,

8) Harp malûllüğü aylığı alanlar ile Terörle Mücadele Kanunu kapsamında aylık alanlar,

9) 18/3/1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanununun 74 üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre görevlendirilen kişiler,

d) Oturma izni almış yabancı ülke vatandaşlarından yabancı bir ülke mevzuatı kapsamında sigortalı olmayan kişiler,

e) 25/8/1999 tarihli ve 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu gereğince işsizlik ödeneğinden yararlandırılan kişiler,

f) Bu Kanun veya bu Kanundan önce yürürlükte bulunan sosyal güvenlik kanunlarına göre gelir veya aylık bağlanmış olan kişiler,

g) Yukarıdaki bentlerin dışında kalan ve başka bir ülkede sağlık sigortasından yararlanma hakkı bulunmayan kişiler, genel sağlık sigortalısı sayılır.

(g) bendinde diğer bentlerin dışında kalanlar olarak sınıflanan bu kişiler kimlerdir? Bu kişilerin büyük çoğunluğu, yukarda zorunlu sigorta kollarına ilişkin bölümde açıkladığımız gibi, zorunlu sosyal sigortalar kap-

samı dışında olan ve yeşil kart almalarını sağlayacak muhtaçlık ölçütlerine uymayan çoğu düşük gelirli kesimlerdir.

Sistem bu kişilerden asgari ücretin iki katı üzerinden %12 oranında genel sağlık sigortası primi yatırmalarını talep etmektedir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının "Türkiye'de Yeni Bir Sosyal Güvenlik Sistemine Doğru" başlıklı broşüründe, "*Çalışanların primleri işverenleri tarafından, işveren olanların veya zengin olanların primleri kendileri tarafından, yoksul olanların primleri ise devlet tarafından yatırılmak suretiyle tüm vatandaşlarımız sağlık sigortası güvencesine kavuşacaktır.*" denilmektedir.

Türkiye'de halen yürürlükte olan eski sisteme göre sağlık sigortası kapsamında olmayan yaklaşık 15 milyon nüfus vardır. Yeşil kartlı olmayan bu nüfusun tümü "zengin" olmayıp tam tersine geniş çoğunluğu, zorunlu sosyal sigortalar kapsamı dışında bırakılan ve isteğe bağlı sigortalı olmayan, ancak yeşil kart almalarını sağlayacak muhtaçlık koşullarında olduğunu da kanıtlayamayan düşük gelirli kesimlerdir[29]. Bu kişilerin zorunlu sağlık primini ödeyebilmeleri son derece zordur.

Öte yandan halen BAĞ-KUR'lular, tarım sigortalıları ve isteğe bağlı sigortalılar arasında primlerini ödeyemeyenlerin sayısı kayda değer düzeylerdedir. Örneğin 2004 yılı sonu itibariyle BAĞ-KUR prim borçları nedeniyle sağlık hizmetlerinden yararlanamayan sigortalı ve hak sahiplerinin sayısı, 6 milyon 453 bin 312'dir[30]. Bu kişilerin yeni sistemde primlerini ödeyebileceklerini varsaymak için elimizde bir veri bulunmadığı gibi gelir dağılımında bozulma ve finansal krizlere bağlı olarak yaşanan gelir istikrarsızlığı prim ödeyememe sorununun daha da yaygınlaşacağının ipuçlarını vermektedir. Bu olgular, Genel Sağlık Sigortası'nın uygulamaya konması süreci içerisinde düşük ve alt orta gelir gruplarının yaşamsal sorunlarla karşılaşacağını göstermektedir.

4.3 Yoksullara Yeşil Kart Uygulaması

Yeni sistemde yoksullara yeşil kart uygulaması devam etmektedir.

Taslak halinde bulunan Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Yasası Tasarısına göre yeşil kart alabilmek ya da Taslaktaki ifade ile sağlık yardımından yararlanabilmek için kişinin yaşam düzeyinin sağlık yardımı eşik değerinin altında olması gerekecektir.

Eşik değer, "ikamet edilen yerin sosyo-ekonomik özellikleri" de dikkate alınarak Kurum tarafından belirlenecektir. Mevcut Yeşil Kart uygulamasında olduğu üzere asgari ücrete bağlanmamış olduğu için mevcut düzeyden daha

---

29 Mülkiyeliler Birliği, *Sosyal Güvenlik Reformu Üzerine Mülkiyeliler Birliği Görüşü, 2006..*

30 *Radikal*, *Borçlu Bağ-Kur'luya Hizmet Yok*. 3 Nisan, 2005.

da düşük saptanma olasılığı vardır. Ayrıca bölgeye veya kır kent ayrımına göre de değişebilecektir. Kişinin yaşam düzeyi ise "yardım için başvuran kişinin gelir ve aylığı; kendisine yapılan ayni ve nakdi diğer ödemeleri; nakdi transfer ve hibe gelirleri; her türlü haklardan dolayı elde edilen gelirleri; taşınmaz malları ve hakları; harcamaları" dikkate alınarak "Kurumca çıkarılacak yönetmelik hükümlerine göre" belirlenecektir (madde 8).

Sosyal yardımların "devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde genel bütçeden ayrılan kaynaklarla sağlanması" taslağın "temel ilkesi" olduğu için, bütçe kısıtlarına bağlı olarak "yoksulluk" eşik değerinin düşük tutulacağı ve "Entegre Sağlık Bilgi Sistemi" ve ulusal veri tabanı ile yalnızca tanımlanan yoksulların kapsanmasında etkinliğin artırılacağı beklenebilir.

Mevcut uygulamada yeşil kart için eşik değerin net asgari ücretin üçte biri (2006 yılı için 122 YTL) olduğu göz önüne alındığında (3816 sayılı yasa-madde 2), karı, koca ve çocuklardan oluşan aile içindeki kişi başı gelirin bu düzeyin üstünde olması halinde, karı veya kocanın genel sağlık sigortası primi ödemek zorunda olacağı ve genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olmadığı aile fertlerinin de genel sağlık sigortası primi ödemek zorunda kalacağı düşünülebilir.

4.4 Bakmakla Yükümlü Olunan Kişiler Tanımında Daralma ve Genel Sağlık Sigortası

Genel sağlık sigortalısının sigortasının kapsamına, bakmakla yükümlü olduğu kişiler de dahildir. Bu açıdan bakmakla yükümlü olunan kişilerin tanımı, tescil ve pirim açısından özel önem taşımaktadır (madde 3 /10). Genel sağlık sigortalısının sigortalı veya isteğe bağlı sigortalı olmayan veya kendi sigortalılığı nedeniyle gelir veya aylık bağlanmamış olan; eşi, 18 yaşını doldurmamış çocukları, lise ve dengi öğrenimde veya mesleki eğitimde olması halinde 20 yaşını doldurmamış çocukları ve yüksek öğrenimde ise 25 yaşını doldurmamış ve evli olmayan çocukları, yaşına bakılmaksızın malûl olduğu tespit edilen evli olmayan çocukları, geçimini sigortalının sağladığı ana ve babası genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişiler kapsamına girmektedir.

Bu kişilerin ayrıca tescili gerekmemektedir. Burada dikkati çeken husus eğitimde olmayan kız çocuklarının bakmakla yükümlü bulunan kişi kapsamından çıkartılmış olmasıdır. Genel sağlık sigortalısının 18 yaşını doldurmuş eğitimde olmayan ve evli bulunmayan kız çocukları birey olarak zorunlu genel sağlık sigortasına tabidir. Yeşil Kart uygulamasının koşulları ve bu koşulların IMF talepleri ve idari kararlarla sıkılaştırılması olasılığının yüksek

olduğu bir yapıda pek çok kadının genel sağlık sigortası primini ödememekten ötürü sağlık hakkından dışlanacağı düşünülebilir.

Bir başka önemli husus da bakmakla yükümlü olunan kişinin isteğe bağlı sigorta kapsamına girmesi durumunda genel sağlık sigortasını da ödemek zorunda olmasıdır (madde 52).

4.5 Genel Sağlık Sigortası Prim Oranları

Zorunlu genel sağlık sigortalısı olmak sigorta primini ödemeyi de kuşkusuz beraberinde getirecektir. Genel sağlık sigortası pirimi kısa ve uzun vadeli sigorta kollarına tabi olanlar için pirime esas kazancın %12.5'idir. Bu pirimin %5'i sigortalı %7.5'i ise işveren hissesidir. Yalnızca genel sağlık sigortasına tabi olanların genel sağlık sigortası pirimi, pirime esas kazancın %12'sidir.

İşçi, memur ve sözleşmeli personelin genel sağlık sigortası primini ödeme yükümlüsü işverenleri, sosyal sigortalar kapsamındaki kendi hesabına çalışanların ve isteğe bağlı sigortalıların prim ödeme yükümlüsü kendileri, başta yeşil kartlılar olmak üzere 60/c'dekilerin merkezi yönetim bütçesinden karşılanacak primlerinin ödeme yükümlüsü ilgili kamu idareleri, işsizlik ödeneğinden yararlanan kişilerin pirim ödeme yükümlüsü İŞKUR, yerleşik yabancıların ve 60/g'deki kişilerin pirim ödeme yükümlüsü gene kendileridir. Sosyal güvenlik yasalarına göre gelir veya aylık bağlanmış kişiler pirim ödemeyeceklerdir.

Genel sağlık sigortasında prime esas kazancın alt sınırı asgari ücret, üst sınırı asgari ücretin 6.5 katıdır. Primi devlet tarafından ödenenler için prime esas kazanç asgari ücret, işsizlik sigortasından yararlananlar için ödenen işsizlik ödeneği tutarıdır.

Burada özellikle altı çizilmesi gereken husus 60. maddenin (g) fıkrasında sözü geçen ve geniş kent ve kır yoksullarını içeren kişilerin genel sağlık sigortası primini asgari ücretin iki katı tutarında bir kazanç üzerinden ödemek zorunda olmalarıdır (madde 80). Yasaya göre özel sağlık sigortasına ve bireysel emeklilik sigortasına prim ödeyecek gücü olan kişilerin ödedikleri primler, asgari ücretin %30'una kadar prime esas kazançtan düşülürken, isteğe bağlı sigorta bile olamayacak kadar yoksul olan ama yeşil kart koşullarını da yerine getiremeyen kişilerin prime esas kazançlarının asgari ücretin iki katı olarak hesaplanması, yasanın gerekçelerinden biri olan tüm nüfusun kapsanması ve yoksulların korunması amacının söylem düzeyinde kaldığını göstermektedir.

Devlet genel sağlık sigortasına %3 oranında katkı yapacaktır. Ancak bu katkı tahakkuk eden değil tahsil edilen genel sağlık sigortası priminin dörtte biri olarak hesaplanır (madde 81). Genel sağlık sigortası primini ödeyemedi-

ği için sistem dışı kalanların sağlık için devlet katkısından yararlanamıyor olmaları da sistemin düşük gelir gruplarının aleyhine olan bir başka yapısal özelliğidir.

Genel sağlık sigortası ilk adımda dışlayıcı bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfusun hemen tamamını zorunlu sağlık sigortası kapsamına sokan sistemin çözümsüz bıraktığı ya da daha doğru bir ifade ile idari cezalar ve haciz tehdidi ile çözmeye çalıştığı ilk soru, genel sağlık sigortası primini ödeyemeyenlerin sağlık hizmetlerini nasıl alacağıdır? Bu sorunun yanıtı kısa ve özdür. Sigorta mantığının gereği olarak primini ödeyemeyenler sağlık hizmeti alamayacaklardır. Sigortalı, sağlık hizmet sunucusuna başvurduğu tarihte hem kısa ve uzun vadeli sosyal sigorta primlerini, hem de sağlık sigortası primlerini ödemiş olmak zorundadır. Eski BAĞ-KUR'lular, tarım sigortalıları, isteğe bağlı sigortalılar ve 60/g'deki diğer kişiler ve bakmakla yükümlü oldukları kişiler için bu koşulun yerine getirilememesi, sağlık hizmetlerinden tam dışlanma anlamına gelmektedir. 18 yaşın altında olan kişiler, tıbben başkasının bakımına muhtaç olan kişiler, acil haller, bildirimi zorunlu bulaşıcı hastalıklar, kişiye yönelik koruyucu sağlık hizmetleri, analıkla ilgili hizmetler, iş kazası ile meslek hastalığı halleri yasal olarak primin ödenmiş olması koşulunun dışında tutulmaktadır. Ancak, özelleştirilmiş birinci basamakta aile hekimlerinin, ticarileştirilmiş ve özelleştirilmiş ikinci basamakta hastanelerin, yukarıdaki hallerde de, primini ödemeyen bireye ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere hizmet sunmalarını zorlaştıran hükümler ilgili yasal düzenlemelerin içine yerleştirildiği gibi uygulamada aile hekimleri ve hastaneler de bedelini tahsil edip edemeyecekleri belirsiz olan bu hizmetleri sunmakta istekli olmayacaklardır. Genel sağlık sigortası yükümlüsü olduğu halde tescilini yaptırmamış ve/veya primini ödememiş olan sigortalıların, sağlanan bu istisnalardan yararlanmalarını engelleyecek bir başka husus da tescilini yaptırmayan veya primini ödemeyenlere ilişkin ceza hükümleridir. İstisnalardan yararlanma durumunda ceza hükümlerine yakalanma tehlikesi kişilerin sağlık kuruluşlarına başvurmalarını engelleyebilecektir.

4.6 İdari Para Cezası, Gecikme Cezası ve Haciz

Yasaya göre (madde 61) genel sağlık sigortası giriş bildirgesini süresi içinde vermeyenlere aylık asgari ücret tutarında idari para cezası uygulanacaktır (madde 102/a.).

Sigortalı, primini süresi içinde ve tam olarak ödemezse, ödenmeyen kısmı sürenin bittiği tarihten itibaren ilk üç aylık sürede her bir ay için %3 oranında gecikme cezası uygulanarak artırılır. Daha sonraki gecikmelere ise

devlet iç borçlanma senetlerinin aylık ortalama faizi bileşik bazda uygulanarak gecikme zammı uygulanır (madde 89).

Ayrıca Kurumun süresi içinde ödenmeyen prim ve diğer alacaklarının tahsilinde Amme Alacaklarının Tahsil Usûlü Hakkında Yasanın 51inci, 102nci ve 106ncı maddeleri hariç, diğer maddeleri uygulanır (madde 88). Prim borçlarının zaman aşımına uğraması veya terkini söz konusu değildir. Bu borçlardan sigortalının mirasçıları da sorumludur. Prim alacaklarının tahsili için en geç bir yıl içinde icra yoluna başvurmayan kurum yetkili personeli hakkında da genel hükümlere göre soruşturma yapılacaktır. Sağlık hizmeti sunucuları, başvuran kişinin sigorta primlerini yatırıp yatırmadığını kontrol edecek ve belgeleyecektir (madde 73). Eğer hekimler ve sağlık çalışanları primini ödememiş sigortalılara ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere sağlık hizmeti verirlerse bu hizmetler kuruma fatura edilemeyecektir.

Yukarda değinilen hükümlere göre primini ödeyemediği için emeklilik aylığı alamayan bir sigortalı veya ölüm aylığı alamayan bir hak sahibi, primlerin cezalı olarak ve/veya haciz yolu ile ödenmesi durumunda bu aylığa kavuşabilecektir. Ancak primlerini ödeyemediği için genel sağlık sigortasından yararlanamamış olan, belki de bu nedenle hayatını kaybeden sigortalıdan, yararlanamadığı ve yararlanamayacağı geçmiş hizmetlerin priminin ödenmesi istenmekte hatta genel sağlık sigortası primi yükümü, hak sahipleri miras reddinde bulunmazlarsa öldükten sonra bile devam etmektedir.

Genel Sağlık Sigortasının öngördüğü bu ceza ve haciz sistemi, sosyal hukuk devleti ilkelerine aykırı olduğu gibi demokratik rejim koşullarında uygulanabilirliği de yoktur.

4.7 Katılım Payı ya da Cepten Ödemeler

Yasaya göre prim yükümlülüğünü yerine getirmiş olmak sağlık hizmetlerinden yararlanmak için gerekli ancak yeterli değildir. Sigortalı, sosyal sigorta ve genel sağlık sigortası primlerinin zamanında ve tam olarak ödenmiş olmasının yanısıra, ayakta tedavide hekim ve diş hekimi muayenesinde her yıl yeniden değerleme oranında artırılmak üzere 2 YTL; ortez, protez, iyileştirme araç ve gereçleri ve ayakta tedavide sağlanan ilaçlarda ise %10 ila %20'si arasında olmak ve asgari ücretin %75'ini geçmemek üzere Kurumca belirlenecek miktarda "katılım payı" ödemesinde bulunacaktır.[31] Yeşil Kart-

31 Bu hüküm, "vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisini" Bakanlar Kuruluna veren Anayasa'nın 73. maddesine aykırıdır.

lılar, sığınmacılar ve 65 yaş aylığı alan muhtaç sigortalıların ödeyecekleri katılım payları talepleri halinde, kendilerine geri ödenecektir (madde 68).

Yasada iş kazası ve meslek hastalığı, afet ve savaş hali, acil haller, aile hekimi muayeneleri ve koruyucu sağlık hizmetleri vs. hallerde ve 60/c maddesinin 4,5,6,7,8 bentleri, vazife malülleri vs. kişiler için katkı payı alınmayacağı belirtilmekte ve katılım payı alınmayacak sağlık hizmetlerini "tek tek veya gruplandırarak tespite" Kurum yetkili kılınmaktadır (madde 69).

Katılım payı tutarı ve oranları, sevk zincirine uyulmadan diğer basamaktaki sağlık hizmet sunucusuna doğrudan müracaat halinde %50 artırılarak uygulanacaktır.

İş kazası ve meslek hastalığı, afet ve savaş hali ile acil haller dışında, sevk zincirine uyulmadan başvurulan bu sağlık kuruluşu sözleşmeli ise sözleşmeli sağlık hizmeti sunucuları için belirlenen tutarın %70'i Kurumca, geri kalanı sağlık sigortalısı tarafından cepten ödenecektir. Sağlık işletmelerinin otelcilik ve öğretim üyesi farkı olarak talep edecekleri katılım payları ayrıca ödenecektir.

4.8 Sözleşmesiz Sağlık Kuruluşlarına ve Üst Gelir Gruplarına Kaynak Aktarımı

Sevk zincirine uyulmak şartı ile sözleşmesiz sağlık hizmeti sunucularından sağlık hizmeti alınması halinde, sözleşmeli sağlık hizmeti sunucuları için belirlenen tutarın %70'i Kurumca, geri kalanı sağlık sigortalısı tarafından ödenecektir (madde 72).

Sevk zincirine uyulmadan sözleşmesiz sağlık hizmeti sunucularından sağlık hizmeti alınması halinde, sözleşmeli sağlık hizmeti sunucuları için belirlenen tutarın %50'si Kurumca, geri kalanı sağlık sigortalısı tarafından ödenecektir

Sevk zincirine uyarak veya uymayarak sözleşmesiz sağlık kuruluşlarına başvuran sigortalılar ayrıca fark ödemeyi kabul eden yüksek gelir gruplarından olacaklardır. Böylece konulan ölçülere göre yoksul olmadığı için yeşil kart alamayan veya primini ödeyemediği için sağlık hizmetlerinden yararlanamayan kişiler sağlık hizmetlerinden dışlanırken, Genel Sağlık Sigortasının kaynakları, göreli olarak daha pahalı özel sağlık hizmeti tüketimi için yüksek gelir gruplarına ve özel sağlık sunucularına aktarılmış olacaktır. Sistem bu anlamda "yoksul"u dışlarken "zengin"i içeren bir nitelik taşımaktadır.

4.9 Sağlık Hizmetlerinin Ödenecek Bedellerinin Belirlenmesi

Sağlanan sağlık hizmetlerinin Kurumca ödenecek bedellerini, "sağlık hizmetinin sunulduğu il ve basamak, sağlık hizmetlerinin maliyeti, devletin doğrudan veya dolaylı olarak sağlamış olduğu sübvansiyonlar, sağlık hizmetinin niteliği itibariyle hayati öneme sahip olup olmaması, kanıta dayalı tıp uygulamaları, teşhis ve tedavi maliyetini esas alan maliyet-etkililik ölçütleri ve genel sağlık sigortası bütçesi dikkate alınmak suretiyle, her bir sağlık hizmeti için belirlemeye Sağlık Hizmetleri Fiyatlandırma Komisyonu yetkili olacaktır"(madde 72). Fiyat Tespit Komisyonu fiyatları belirlerken özel sağlık sunucularının esnek olmayan bir talebin geçerli olduğu piyasa koşullarında oluşacak olan ortalama karlarını kapsayacak bir fiyat belirlemek durumundadır. Genel sağlık sigortasının bütçesi, sigortalılardan tahsil edilen primler, hazinece karşılanan primler ve devlet katkısından oluşmaktadır. İstihdamın %50'sinin, ücretli istihdamın üçte birinin kayıt dışı olduğu, 2006'nın ilk yarısında işsizliğin %11.8'i bulduğu, atıl işgücü olarak adlandırabileceğimiz eksik istihdam, işgücü dışında olduğu varsayılan mevsimlik çalışanlar, iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanların işsizlik tanımına dahil edilmesi ile bulunan türetilmiş işsizlik oranının iki kat daha yüksek olduğu,[32] kayıtlı sektörde prime esas kazançların düşük gösterildiği, gelir dağılımının bozuk olduğu ve geniş kesimlerin yoksulluk sınırının altında yaşadığı bir ekonomide prim tahsilatının düşük olması beklenen bir olgudur. Primsiz ödemelere genel bütçe ile getirilen sınırlar ve prim tahsilatındaki düşüklüğe bağlı olarak daha da azalan devlet katkılarının son derece düşük olmasının planlanması da bu olguya eklenince, genel sağlık sigortasının bütçesinin herkese kaliteli ve erişilebilir sağlık hizmetleri sunumuna yetmeyeceği şimdiden söylenebilir. Özel sağlık sunucuları, fiyatların kendilerini tatmin edecek bir karlılıkta belirlenmemesi durumunda, belirlenen fiyatın iki katına kadar çıkmalarına olanak sağlayan otelcilik hizmetleri ve öğretim üyesi fiyat farkı hakkını yaygın bir biçimde kullanacaklardır. Bir başka olasılık da özel sağlık sunucularının, Kurumla hizmet sunum sözleşmesi yapmadan Kurumca belirlenen fiyatın %70'ini sigortadan, kalan farkı da sigortalıdan almak suretiyle hizmet sunma yoluna gitmeleridir. Hizmet bedellerinin düşük belirlenmesi halinde yaşanacak sorunlar, özerkleştirilmiş kamu sağlık işletmeleri için de geçerlidir. Kârlılığa göre düzenlenmiş fiyatlar finansman sorunu ile düşük belirlenmiş fiyatlar arz sorunu ile karşılaşacaktır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşullarında piyasanın bu çelişkiyi çözebilmesi olanaklı değildir.

---

[32] E. Türken, *Türkiye'de İşgücünün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2005, s. 13.

4.10 Sağlık Hizmetlerinin Sağlanma Yöntemi

"Sağlık hizmetleri, Sosyal Güvenlik Kurumu ile yurt içindeki veya yurt dışındaki sağlık hizmeti sunucuları arasında yapılan sözleşmeler yoluyla ve/veya bu Yasa hükümlerine uygun olarak genel sağlık sigortalısı ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin sözleşmesiz sağlık hizmeti sunucularından satın aldıkları sağlık hizmeti giderlerinin ödenmesi suretiyle" sağlanacaktır (madde 73). Bu sistem, birinci basamak sağlık hizmetlerinin aile hekimleri tarafından, diğer sağlık hizmetlerinin de özel hastaneler ve özerk işletmeler haline getirilmiş devlet hastaneleri tarafından sağlanacağını varsaymaktadır. Bu yaklaşımda kamunun özele önceliği yoktur ve genel sağlık sigortasının kaynakları için özerk devlet sağlık işletmeleri ile özel hastaneler "rekabet" edeceklerdir. Rekabet edemeyen kamu sağlık işletmelerinin satılması veya kapatılması piyasanın kaçınılmaz kuralıdır. Milli Savunma Bakanlığı ve üniversiteler dışındaki kamu özerk hastaneleri özerkleşmenin yanı sıra yerelleşecekler ve yönetimleri yönetişim modeline göre yeniden biçimlenecektir. Sağlık işletmesi haline dönüştürülmüş sağlık işletmelerindeki hekim ve sağlık çalışanları da statü hukuku kapsamında memur olarak değil, sözleşmeli personel olarak istihdam edileceklerdir.

Sonuç

Küreselleşme sürecine bağlı olarak istihdamın yapısının değişmesi, işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanmanın artması, farklılaşan sosyal politika ihtiyaçlarına ve yeni toplumsal hareketlerin yükselttiği sosyal politika taleplerine yol açmaktadır. Bu bağlamda, mevcut sistemin eksikliklerini giderecek ve yeni talepleri karşılayacak bir sosyal güvenlik reformuna kuşkusuz ihtiyaç bulunmaktadır. Oysa 2006 yılında yasalaşan düzenlemelerle, güvenceye en çok ihtiyaç duyan, düşük gelirli grupların sosyal güvenliklerini iyileştirecek bir sosyal güvenlik reformu yapılmamaktadır. Tersine yoksullar sosyal güvenlik kapsamı dışına itilmekte, karşılanan sosyal riskler daraltılmakta, koruma düzeyi düşürülmekte ve yararlanma koşulları zorlaştırılmaktadır. Sosyal güvenlik piyasalaştırılırken, nispeten yüksek gelir gruplarının ekonomik ve sosyal risklere karşı korunmalarına kamusal güvenceler ve teşvikler verilmekte ve gelir dağılımındaki bozulma derinleştirilmektedir.

Emeklilik sisteminde yapılan değişiklikler büyük ölçüde parametrik değişiklikler niteliğinde ise de emeklilik haklarındaki daralma yoluyla üst gelir gruplarının sosyal güvenlik taleplerinin bireysel emeklilik şirketlerine yöneltilmesi söz konusu olmaktadır. İkinci ayak emeklilik sistemlerinin kurulması ve kamusal emeklilik fonlarının bireysel emeklilik şirketleri aracılığıyla mali piyasalara devri, Dünya Bankası ve büyük sermaye gruplarınca

talep edilmekle ve hükümet yetkililerince hazırlıkları yapıldığı ifade edilmekle birlikte, bu konuda henüz bir yasa tasarısı mevcut değildir[33].

Genel sağlık sigortası, sağlığı bir insan hakkı olarak kabul eden yaklaşım üzerine değil, özel sigortacılık mantığı üzerine kurulmuş bulunmaktadır. Bu anlayışa göre sağlık, bir kamu hizmeti değildir. Piyasada alınıp satılan bir metadır. Genel sağlık sigortası da bu metanın alınıp satılması sürecinde kamu kaynaklarını özel sektöre aktaran bir finansman modeli olarak devreye girmektedir.

Türkiye'de sağlıkta özelleştirme, sağlık hizmetlerinin özel sektörce piyasada tüketicilere sunulmasından çok kamu kaynaklarının sağlık sektörüne aktarılması mekanizmalarına dayanmaktadır. Toplam sağlık harcamalarındaki artışın içindeki esas pay, ağırlıklı biçimde sosyal güvenlik kuruluşları aracılığıyla olmak üzere kamuya aittir. Kamu sağlık harcamalarındaki bu artış, kamudan özele kaynak aktarımı olarak gerçekleşmiştir[34].

Sağlıkta hızla ilerleyen kamunun hizmet sunucusu olmaktan çıkartılması ve kamu kaynaklarının özel sağlık kuruluşlarından hizmet alımına aktarılması süreci, sosyal güvenlik sistemlerinin sağlık harcamalarını artırmakta ve sistemin finansman sorununu ağırlaştırıcı bir etki yapmaktadır. Sağlığın ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesi, sağlık hizmetlerinin ülkeye ve sisteme maliyetlerini büyük ölçüde artırmaktadır. İlaç harcamalarındaki artış, tıbbi teknoloji ve sağlık hizmetlerinin piyasadan temininin sonuçları, SSK hastanelerinin devrinin sonuçları[35], Düzce Aile Hekimliği Pilot uygulamasının sonuçları[36], sağlıkta özelleştirmenin finansman açısından sürdürülemez olduğunu şimdiden göstermektedir.

Genel sağlık sigortası sistemi ve sağlığın metalaştırılması, kamusal sağlık hizmetlerine en çok ihtiyacı olan yoksul ve yoksun kesimleri sağlık hizmetlerinden yoksun bırakmakla kalmayacak, en temel insan hakkı olan yaşam hakkından da yoksun bırakacaktır. Bu süreçte tüketici konumuna sokulan yurttaş, bilinçli bir siyasal tepkiden uzak olduğu ölçüde, bir yandan bilim dışı çözüm arayışlarına yönelirken bir yandan da sağlık çalışanlarına karşı şiddet dahi içeren bir tepkiselliğe yönelebilecektir.

---

33 S. Erdoğdu, "Sosyal Güvenlikte Değişim", İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı*, 13-16 Haziran, Malatya, 2006.

34 A. Soyer, AKP Hükümeti, Sağlıkta Üç Yılda Ne Yaptı Ne Yapmadı?, 2006. http://www.sendika.org

35 Ankara Tabip Odası, "SSK Gerçeği", *Hekim Postası Eki*, Ankara Tabip Odası Yayını, Ankara, 2004.
Türk Tabipleri Birliği, Devrin 1. Yılında Sosyal Sigortalar Kurumu, Tespitler, Görüşler, Türk Tabipleri Birliği Yayını, Ankara, 2006.

36 Türk Tabipleri Birliği Halk Sağlığı Kolu, Halk Sağlığı Uzmanları derneği, Halk Sağlığı Anabilim Temsilcileri, *Basın Açıklaması*, 11.03.2006, Ankara.

Sosyal güvenlik sisteminde yapılan değişiklikler sosyal korumayı azalttığı halde sistemin finansman sorununu çözemedikçe, "önce borç" diyen yeni liberal politikalar, çözümü sosyal korumanın daha da azaltılmasında görmektedirler. Oysa sosyal politikayı daraltan ve piyasalaştıran siyasal iktidarların, demokrasi koşullarında sürdürülemez olduğunu çeşitli ülke örnekleri göstermektedir.

EĞİTİM

AKP'nin Neoliberal ve Muhafazakâr Eğitim Anlayışı*

Doç. Dr. Kemal İnal**

Bu makalede Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara geldiği 2002'den günümüze (2008) değin eğitim-öğretim kurumunda gerçekleştirdiği uygulamalar eleştirel açıdan değerlendirilmekte; söz konusu partinin eğitim-öğretim kurumundaki tüm düşünce, reform, yenilik ve uygulamalarının ardında neoliberal uygulamalar ve muhafazakâr söylemlerin ya da felsefenin (*İnşacılık*-Kuantum temelli bir konstrüktivizm) yer aldığı iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre AKP, eğitimi genelde kapitalist bir küreselleşmeci ideoloji -neoliberalizm-, özelde ise yerelci bir kimlik-muhafazakârlık-temelinde yeniden inşa etmeye devam etmektedir. AKP nezdinde *para* (sermaye) ve *din* (kimlik), eğitimin yeniden inşa edilmesinde simgesel göstergeler olarak kullanılmaktadır. Nitekim AKP, hükümet olur olmaz eğitim kurumunda gerçekleştirdiği çok sayıdaki 'reform' ile neoliberal kapitalizm ve din arasında yeni uzlaşabilir, birbirini destekler ve birbirinden beslenir hatlar kurmaya soyunmuştur. Bunu da kendi taşralı kimliğine göre eklektik bir biçimde yürüttüğü mantıkla *küresel zorunluluklar* ve *yerel şartlar*ın uygun bir bireşimi gereği yaptığını vazetmiştir.

Reformcu Söylemin Ardındaki Küreselleşmeci ve Piyasacı Zihniyet

Siyasal kulvarda kendini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlayan ve yeni bir muhafazakâr kimlik tanımına ihtiyacımız olduğunu ileri sürerek kendi felsefe ve politikasını önceki sağ partilerden farklılaştırmak adına bazı

* Bu makalenin şekillenmesinde Sayın Murat Kaymak'a çok değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

** Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

yazarlara -T. Akyol, Ö. Çelik, T. Yörükçüoğlu ve B.B. Özipek- *Muhafazakâr Demokrasi* (www.akparti.org.tr/muhafazakar.doc) adlı bir metin hazırlatan AKP, kendinden önce iktidara gelen birçok parti gibi eğitim alanında reform yapma iddiasını güçlü biçimde dile getirmiştir. Gerek parti programında gerekse iktidara geldiği 2002 seçimleri sonrasında açıklanan *Acil Eylem Planı*nda[1] bu iddialarına güçlü vurgularda bulunmuştur.[2] Parti Programında yer alan bir cümle bunu açıkça yansıtmaktadır: "…partimiz, eğitim alanında köklü bir reform hareketine girişecektir" (www.akparti.org.tr/program).

Ancak eğitimin her kademesinde yaptığı ve yapacağı değişimlere reform sıfatını uygun gören AKP, eğitimde yine de bildik popülist[3] ve partizan yöntem ve uygulamaları sonuna kadar kullanmış ve kullanmaktadır. Ne var ki, AKP'nin diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da kullandığı reformcu söylemin büyük ölçüde bir piyasa kapitalizmini baz alan ve neoliberal parametrelere dayalı küreselleşme sürecine uyarlanmayı ana hedef sayan bir bakış açısı mevcuttur. Küreselleşme sürecine uyarlanarak dünya sahnesinde önemli bir aktör olarak yer alma hedefi, AKP'yi eğitimi neoliberal iktisadi bir dil üzerinden yeniden kurmaya itmiştir. Nitekim parti programında neoliberal eğitim anlayışını yansıtan cümlelerde yer alan çeşitli kavram ve deyimlere -beşeri sermaye, rekabet şansı, eğitimde kalite, küreselleşmenin ihtiyaçlarına yanıt verme, iş dünyasının ihtiyaçlarına uyarlanma vd.- sıkça rastlamak mümkündür (www.akparti.org.tr/program). Bu kavramların sıkça ve bolca kullanıldığı diğer kaynaklar da, başta Bakan Hüseyin Çelik'in yazı ve konuşmaları olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (EARGED) yayınları[4] ve eski Talim ve Terbiye Kurulu (TTK) başkanı Ziya Selçuk'un

---

1 Bu plan konusunda daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/aep.pdf.

2 Bu güçlü vurguların reformcu söylem açısından daha ayrıntılı incelenmesi gerekir ancak bunun için bu makalenin sınırları uygun değil. Bu konuda bkz. http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?ID=1172.

3 Ücretsiz ders kitabı dağıtma gibi eğitsel uygulamalar, bu popülist yöntemlerin başında gelmektedir. AKP, bedava ders kitabı dağıtımını veliler ve öğrenciler nezdinde bir propaganda ve sempati aracı olarak gayet etkin şekilde kullanmış, hâlâ da kullanmaktadır. Ancak, bir gazete köşe yazısında da (Güçlü, 13 Kasım 2007) dikkat çekildiği gibi ücretsiz dağıtılan ders kitaplarıyla ilgili yanıtlanması gereken birçok soru (Bu kitaplar kimler tarafından yazılmaktadır? Hangi yarışmayla seçilmektedir? Kitaplardaki yalan-yanlış bilgileri çocuklara sunanların arkasında kimler vardır? Bu yazarlara ne kadar telif ücreti ödenmektedir? Kitapların kâğıtları hangi firmalardan alınmakta, hangi matbaalarda bastırılmakta ve hangi dağıtım şirketlerince dağıtılmaktadır? vb.) vardır ama en önemlisi de, 15 milyon öğrenciye dağıtılan milyonlarca ders kitabının yarattığı piyasa ve ranttan kimler yararlanmaktadır?

4 EARGED, bir araştırma birimi olmasına karşın, kendi sitesinde görev tanımını tam da piyasacı bir dille yapmaktadır. Şöyle denilmektedir: "Müşterilerinin ve paydaşlarının beklentilerini karşılamaya yönelik yenilikçi bir anlayışla çalışmalarını yürütürken onlarla açık

yazıları ve konuşmalarıdır. Özellikle eski TTK[5] başkanı Ziya Selçuk, AKP ve MEB'in eğitime bakış açısını, hedef ve kaygılarını açıkça ifade etmiştir:

> "…dünyayla entegre olamamış, eğitim-üretim bağlantısını kuramamış, milli ve evrensel hassasiyetlere duyarlı olmayan, üzerindeki fonksiyonlarını icra edemeyen bir eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşanan küreselleşme baskısı, sistemin yetersizliğini iyice açığa çıkarmaktadır. Küreselleşme bugün milli ve yerel olan her şeyi tehdit eder hale gelmiştir. 50 yıl sonra milli kültürlerin, yerel zenginliklerin güçlü bir şekilde varlığını sürdürebilmesi küresel olanla milli olanın, dengeli konfigürasyonuna bağlıdır" (Selçuk, 2004:3).

Selçuk'un dile getirdiği görüşlerin benzerleri Bakan Hüseyin Çelik tarafından da çeşitli vesilelerle değişik illerde yaptığı konuşmalarda dile getirilmiştir.[6] Neoliberal iktisadi bir dille ifade edilen bu eğitsel anlayış çerçevesinde AKP, eğitimi piyasa ilişkilerine daha fazla açmak için çok çeşitli uygulamaları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Maddi durumları iyi olmayan 10 bin başarılı yoksul öğrencinin belirlenerek bunların devlet parasıyla özel okullarda okutulması, ders kitaplarının MEB basımevi ve matbaaları yerine piyasada bastırılması, bedava ders kitabı kampanyası,[7] kent merkezlerindeki

---

iletişim ve kurumsal empati kurar, üretime çalışanların katılımını sağlar, güvene ve iş birliğine dayalı sürekli gelişim anlayışı içinde yapılan işin öneminin sorumluluğunu taşıyarak takım çalışması anlayışı ve işine adanmışlık duygusuyla üretimde bulunur, ortaya konulan ürünleri toplumla paylaşır" (http://earged.meb.gov.tr/earged/index.html#duyuru). Ayrıca bu kurumun yayınladığı "Performans Değerlendirme Kriterleri" başlıklı yayını, bu anlayışın bir tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür.

5 AKP'nin 2002-2008 döneminde eğitimle ilgili en çok tartışılan birimi herhalde TTK olmuştur. Bu birimin çeşitli stratejik görevleri -Türk milli eğitim sisteminin oluşturulması, eğitimle ilgili ilke ve politikaları belirlemesi, eğitimle ilgili olarak hazırlanan yasa, tüzük, yönetmelik, müfredat ve ders kitaplarını incelmesi, değerlendirmesi ve görüş bildirmesi vd.- (Özmen, 2007: 90) bu kurumu hep tartışmaların odağında tutmuştur. Bu tartışma, çekişme ve eleştiriler sonucu TTK'nın başkanı üç kez değişmiş, şimdi dördüncüsü koltukta oturmaktadır. AKP döneminde TTK yönetmeliği, sık sık değiştirilen "Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği" ve bu yönetmeliğe dayanılarak çıkarılan ve aynı adı taşıyan yönerge, kadrolaşma, eğitimi özelleştirme ve öğretim materyallerinin getirisini yönlendirmeye hizmet etmek ile eğitimin laik yapısını zayıflatma amacıyla yapılmıştır. "Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği", AKP Hükümetleri döneminde 15 kez değiştirilmiştir.

6 Örneğin Bakan Hüseyin Çelik, 11 Ağustos 2004 tarihinde Kabataş Erkek Lisesi'nde ilköğretim müfredatının değiştirilmesi vesilesiyle yaptığı bir konuşmada (http://www.ttkb.gov.tr/index1024html.s2) bugünkü eğitim sistemimizin sanayi toplumu ve kalitesi açısından çok farklı küresel etmenlerin had safhaya varan baskıları altında olduğunu söylemiştir.

7 Ders kitaplarının önce ilköğretimde, daha sonra da ortaöğretimde bedava dağıtılması, görünüşte sosyal devlet olmanın bir özelliği gibi gözükse de, uygulama yakından incelendiğinde eğitim araç-gereçleri üzerinden kontrol altında olan bir piyasanın yaratıldığı rahatlıkla görülebilir. Kitapların özel yayınevlerinden satın alınması, alınan kitapların özel mat-

okulların satılması, özel eğitim kurumlarının kurulmasının özendirilmesi ve kolaylaştırılması, mesleki teknik eğitim okulları için özel sektörle kurulmaya çalışılan işbirliği ve Okul Aile Birlikleri'nin ticari bir işletme gibi çalışmaya zorlanması türünden olgular, bu piyasacı anlayışa örnek olarak verilebilir.

Bu neoliberal ve küreselleşmeci anlayış, her ne kadar 2002'de AKP iktidara geldikten sonra dillendirilmeye başlanmış olsa da, asıl olarak 2004'de değiştirilen yeni ilköğretim müfredatı vesilesiyle felsefi bir çerçeveye de oturtulmaya çalışılmıştır. AKP neoliberal eğitim anlayış ve felsefesini, küreselleşmenin gerekleri, dünyanın yeni şartlarına uyarlanma ve uluslararası rekabette bir şans elde etme adına en ayrıntılı şekilde yeni ilköğretim müfredatında ortaya koymuştur. Sosyal Bilgiler, Hayat Bilgisi, Türkçe gibi sosyal değerlerin daha ayrıntılı işlendiği ve öğrencilere aktarıldığı derslerde açık bir şekilde ortaya konan neoliberal ve küreselleşmeci anlayış ve felsefe açısından MEB'in en çok vurguladığı nokta, 21. yüzyılın küresel şartlarına uygun ama *milli/dini direnç hatları* da olan bireyler yetiştirmektir (İnal, 2008: 141).

AKP'nin yeni müfredatı aslında neoliberal ekonomi politikalarının bir sonucu ve gereği olarak ortaya çıkmıştır. Yeni müfredatta, "küreselleşen bir dünyada iktisadi menfaat ve mantık temelinde yer almanın, 'insan sermayesi'nin geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve 'bireycileşmesi'nden geçtiği, zımni değil, bilakis açıklıkla ortaya konulmuştur. Yeni müfredatta, bireyin çok yönlü gelişiminden ziyade piyasaya uyarlanabilirliğini 'kalite', 'etkililik', 'verimlilik', 'performans' gibi neoliberal iktisatta ve eğitim literatüründe sıkça kullanılan kavramlar çerçevesinde ele alan açılımlar, örneğin yeni Sosyal Bilgiler Dersi müfredatında yer alan 'Küresel Bağlantılar' gibi başlıklarla açıkça belirtilmektedir" (İnal, 2008: 141). Bu tür başlık ve ünitelerle MEB, yetiştirilmesi gereken yeni birey/aktör ile ekonomideki yeniden yapılanma için gereken işgücü ihtiyacına vurgu yapmıştır. Nitekim AKP'nin neoliberal eğitim anlayışında ana hedef, eğitimin olabildiğince piyasaya açılması olmuştur. Bu sava çeşitli uygulama ve girişimleri örnek olarak verebiliriz.

İlk olarak, Bakan Çelik, 2003 yılında kendine bağlı on binlerce okul dururken 10 bin yoksul ama başarılı ilköğretim öğrencisini devlet parasıyla özel okullarda okutmak için bir genelge yayınlamış, ancak genelge kısa bir süre sonra Danıştay 8. Dairesi'nin 17 Temmuz 2003 tarihinde yürütmeyi durdurma kararıyla işlemden kaldırılmıştır (Gazalcı, 2007: 75). Ancak AKP bu uygulamada ısrarcı olmuş ve bu işi yasa değişikliği ile gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Ne var ki, dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer

baalarda bastırılması, dağıtımının illerde parti örgütlerine yakın özel firmalar tarafından yapılması gibi uygulamalar, işin sosyal boyutundan daha fazla öne çıkmaktadır.

de aslında cemaat (tarikat) okullarına öğrenci çekeceği-kaynak aktarılacağı-gerekçesiyle bu değişiklik istemini hukuka aykırı bularak veto etmiştir.

MEB aslında bu uygulamayla, yapılan reklamlara rağmen özellikle taşrada yeterli öğrenci bulamayan ve çeşitli cemaat örgütlenmelerine yakınlığı ile bilinen özel okullara kol-kanat germeye çalışmıştı. Bir başka amaç ise, eğitimin parasız sosyal bir hak olmaktan süratle çıkarılıp özelleştirilmesine hız kazandırmaktı. Başbakan Erdoğan, 21 Temmuz 2003 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda yaptığı bir konuşmada kamunun eğitimden tümüyle çekilmesine taraftar olduğunu ilan etmişti: "Biz istiyoruz ki, devlet yavaş yavaş eğitimden çekilsin, bu iş tamamen özel sektörde kalsın. Ağırlıklı olarak özel sektörde kalsın. Onlar bu işi alıp götürsünler. Bunu başaracaklarına inanıyorum" (http://www.milliyet.com.tr/2003/07/22/siyaset/siy02.html).

Özel sektörden hizmet satın alarak özelleştirme AKP'nin, dolayısıyla MEB'in gündeminden hiç çıkarılmadı. Yeri geldikçe yine gündeme getirildi. Örneğin son olarak Başbakan'ın "parasını vereyim sen okut" başlığı ile özetlenen konuşması örnek olarak gösterilebilir (Kotan, 10 Eylül 2008). Bakan Hüseyin Çelik de bu düzenlemeye destek çıkmıştır. Çelik'in bu konuda yürüttüğü iktisadi mantıkta -'devletin pahalı olan okul yaptırma yöntemi yerine öğrenciler için özel okullardan hizmet satın alması, kamu yararının gözetilmesidir'- konu iktisadi bir avantaj-dezavantaj boyutuna çekilmiş, ama aslında kamu kaynağının özel sektöre aktarılması gözlerden saklanmaya çalışılmıştır.

İkinci olarak, MEB 2003'de kendi birikim ve personelini hiçe sayarak ders programlarını -müfredat- özel sektörden satın almaya kalkmış ama gelen tepkiler sonucu bundan vazgeçmiştir (Özmen, 2007: 42). Burada elbette neoliberalizm gereği bir uygulamaya soyunma girişimi vardır: Kamu kaynaklarının piyasadan hizmet satın alma bahanesi altında harcanmasının ardında, kamunun sosyal sorumluluğundan hızla çekilerek eğitsel hizmetlerin metalaştırılması ve eğitimin veli bütçesine göre kalite düzeylerinde çeşitlendirilmesidir.

Üçüncü olarak, bu neoliberal zihniyet sonucu genel bütçeden eğitime ayrılan pay sürekli düşmüştür. Tablo 1'de görüldüğü gibi, 2002 yılında Konsolide Bütçe yatırımlarından eğitime ayrılan pay %22,34 iken, 2007 yılında bu oran %15,95'e düşürülmüştür.

Tablo 1: Konsolide Bütçe yatırımlarından eğitime ayrılan pay (2002-2007)

Yıl	Konsolide Bütçe Yatırım Ödeneği	MEB Yatırım Ödeneği	Konsolide Bütçe Yatırımlarından MEB Yatırımlarına Ayrılan Pay (%)
2002	5.736.000.000	1.281.690.000	22,34
2003	8.998.500.000	1.479.050.000	16,44
2004	7.368.361.000	1.244.150.000	16,88
2005	10.143.886.000	1.230.306.000	12,13
2006	9.639.582.000	1.241.498.000	12,87
2007	9.341.637.000	1.490.000.000	15,95

Kaynak: Eğitim Sen, *Eğitimde AKP'nin 5 Yılı*, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2007.

Tablo 2'de ise, 2002 yılında MEB yatırımlarının GSMH'ye oranı %0,46 iken, bu oranın 2007 yılında %0,26'ya kadar gerilediği görülmektedir. Düşüş neredeyse yarı yarıyadır.

Tablo 2: MEB yatırımlarının Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) oranı (2002-2007)

Yıl	GSMH	Konsolide Bütçe (YTL)	MEB Yatırım Bütçesi	GSMH'ya Oranı	Konsolide Bütçeye Oranı
2002	280.550.667.000	98.071.000.000	1.281.690.000	0,46	1,31
2003	356.681.000.000	147.230.170.000	1.479.050.000	0,41	1,00
2004	428.932.000.000	150.658.129.000	1.244.150.000	0,29	0,83
2005	486.401.000.000	156.088.874.910	1.230.306.000	0,25	0,79
2006	561.988.000.000	174.339.990.202	1.241.498.000	0,22	0,71
2007	628.443.000.000	204.902.262.572	1.490.000.000	0,26	0,81

Kaynak: Eğitim Sen, *Eğitimde AKP'nin 5 Yılı*, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2007.

Tablo 3'de de, 2002 yılında MEB bütçesinden yatırıma ayrılan pay %17,8 iken bu oranın 2007'de %7'ye düştüğü görülmektedir. Tablo 3'de MEB bütçesinden yatırıma ayrılan payın her yıl sürekli bir düşüş gösterdiğini görmek mümkündür.

Tablo 3: MEB bütçesinden yatırıma ayrılan pay (2002-2007)

Yıl	MEB Bütçesi	MEB Yatırım Bütçesi	MEB Bütçesinden Yatırıma Ayrılan Pay
2002	7.460.991.000	1.281.690.000	17,18
2003	10.179.997.000	1.479.050.000	14,53
2004	12.854.642.000	1.244.150.000	9,68
2005	14.882.259.500	1.230.306.000	8,27
2006	16.568.145.500	1.241.498.000	7,49
2007	21.355.534.000	1.490.000.000	7,00

Kaynak: Eğitim Sen, *Eğitimde AKP'nin 5 Yılı*, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2007.

Durum böyle olunca MEB, bütçe kısıtlılığını öne sürerek okul kayıtları, yıl içinde çeşitli okul içi harcamalar, harçlar vb. nedeniyle para toplanmasına ses çıkarmamış, hatta bu tür uygulamaları el altından, gizli olarak teşvik bile etmiştir. Öyle ki, artık okullarda yıl içinde çeşitli ihtiyaçlar nedeniyle[8] öğrencilerden yaklaşık 30 ayrı gerekçeyle para toplandığı (Keskin/Demirci, 2003: 16-17) hemen her sene dillendirilmiştir. En kötüsü de, devlet okullarında diğerlerine göre daha zengin olan veliler, kendi çocuklarının sınıflarının çeşitli ihtiyaçlarını -sıra, sandalye, örtü, dolap, TV, video, perde vd.- karşılamaya çağrılmış, veliler de çocuklarının daha iyi eğitim alabilmesi adına bu uygulamaya genellikle ses çıkarmamışlardır.[9]

Bu noktada, ailelerin gelir düzeylerine göre eğitime yaptıkları harcamayla ilgili rakamlar dikkat çekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından kamuoyuna açıklanan *Hanehalkı Tüketim Anketi* sonuçlarına göre 2002 yılında en yoksul %20'lik dilimde yer alanlar, 100 YTL'lik harcamanın %0,4'ünü eğitime harcarken, gelir düzeyi en yüksek %20'lik kesim 100 YTL'nin %2,2'sini eğitime harcamaktadır. Bu oran, yıllar içinde farklılık gösterse de, 2007 yılında gelir düzeyi en düşük grupta %0,6, gelir düzeyi en yüksek grupta %4,4 oranına yükselmiştir. Yoksullar için %0,2 oranında bir iyileşme gözlenirken zenginler için iyileşme %100 oranında olmuştur. Tablo 4'de yıllar içinde makasın nasıl açıldığı yoruma gerek kalmaksızın çok açık biçimde görülmektedir.

---

8 "Her şeyin devletten beklenmemesi gerektiği" anlayışıyla meşru hale getirilen öğrencilerden ve velilerden toplanan paralar konusu kuşkusuz sadece AKP iktidarı dönemiyle başlamış bir uygulama değildir. Kavak, Ekinci ve Gökçe tarafından 1993-94 öğretim yılında Ankara genelinde ilköğretim okullarıyla ilgili yapılan araştırmada, kent merkezlerindeki okullarda 27 başlık altında para toplandığı saptanmıştır. Kimi yerlerde bu sayı 40 kalemin üzerine çıkmaktadır (Kavak, Ekinci ve Gökçe, 1997). Yasal olmadığı halde uzun yıllardır sürdürülen uygulamada dikkat çekici olan bir diğer nokta ise, toplanan kaynağın toplam miktarının bilinmemesidir. CHP Yalova Milletvekili Muharrem İnce tarafından 29.9.2005 tarihinde TBMM Başkanlığına verilen konuyla ilgili yazılı soru önergesine Bakan Çelik tarafından verilen cevapta, toplam miktarın bilinmediği belirtilmiştir. İnce, söz konusu önergesinde İzmir'deki ilköğretim okullarında yapılan bir araştırmaya atıfta bulunarak toplanan paranın okulların bütçelerinin en önemli kaynağı olduğunun belirtildiğini vurgulamaktadır (http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9689s.pdf).

9 AKP Hükümetleri döneminde genel bütçe içinde eğitime ayrılan payın ilk defa birinci sırayı aldığı sıkça dile getirilmektedir. Bunun da hayli tartışmalı bir konu olduğunu belirtelim. Hakan Yılmaz, eğitim bütçeleri üzerine yaptığı araştırmalarda, 2004 yılından itibaren Kredi Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü'ne bütçeden yapılan transferlerin MEB bütçesinde transfer tertibinde görülmeye başlanmasının bunda etkili olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2007). Eğitim harcamalarının hesaplanmasında karşılaşılan sorunlar için bkz. Karaaslan (2005).

Tablo 4: Gelire Göre Eğitim Harcamaları

Gelire Göre Sıralı %20'lik Grup Ayrımında Hanehalkı Tüketim Harcaması							
		Gelir grubu					
Anket yılı	**Eğitim Hizmetleri**	**Toplam**	**1. %20**	**2. %20**	**3. %20**	**4. %20**	**5. %20**
2002	**Hanehalkı Sayısı**	16 446 644	3 289 329	3 289 329	3 289 329	3 289 329	3 289 329
	Eğitim Hizmetleri	1,3	0,4	0,6	0,7	1,2	2,2
2003	**Hanehalkı Sayısı**	16 744 495	3 348 899	3 348 899	3 348 899	3 348 899	3 348 899
	Eğitim Hizmetleri	2,0	0,3	0,7	1,0	1,5	3,4
2004	**Hanehalkı Sayısı**	17 096 537	3 419 307	3 419 307	3 419 307	3 419 307	3 419 307
	Eğitim Hizmetleri	2,1	0,5	0,9	1,2	2,1	3,3
2005	**Hanehalkı Sayısı**	17 549 020	3 509 804	3 509 804	3 509 804	3 509 804	3 509 804
	Eğitim Hizmetleri	1,9	0,7	0,7	1,2	1,9	2,9
2006	**Hanehalkı Sayısı**	17 689 552	3 537 910	3 537 910	3 537 910	3 537 910	3 537 910
	Eğitim Hizmetleri	2,1	0,5	1,5	1,6	2,0	3,1
2007	**Hanehalkı Sayısı**	18 504 015	3 700 803	3 700 803	3 700 803	3 700 803	3 700 803
	Eğitim Hizmetleri	2,6	0,6	1,0	2,0	1,9	4,4

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=2039.

2007-2013 yılları arasında geçerli olacak olan 9. Kalkınma Planında eğitime ilişkin yer alan ibareleri AKP'nin eğitimi piyasaya açma hedeflerinin açıkça yer aldığı bir düzenlemeler bütünü olarak görmek mümkündür. Kalkınma planının ekonomik ve sosyal gelişme ekseni için konan hedefler içinde eğitimle ilgili temel hedef, "Eğitimin İşgücü Talebine Duyarlılığının Artırılması" biçiminde formüle edilmiştir. Eğitimde piyasa ekonomisini etkin kılmaya dönük hedeflerden bazıları ise şunlardır: "Halen kamu eliyle yürütülmekte olan eğitim ve yayım hizmetlerine üretici örgütlerinin katkısı sınırlı kalmaktadır. Bunun yanı sıra, kamu ana hizmet kurumları tarafından yapılan Ar-Ge çalışmalarının ilgili kurumların faaliyetlerini destekleyici şekilde düzenlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır" (http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf, s. 33). "Değişen ve gelişen ekonomi ile işgücü piyasasının gerekleri doğrultusunda, kişilerin istihdam becerilerini artırmaya yönelik yaşam boyu öğrenim stratejisi geliştirilecektir. Bu strateji, kişilerin beceri ve yeteneklerinin geliştirilebilmesi için, örgün ve yaygın eğitim imkanlarının artırılmasını, söz konusu eğitim türleri arasındaki yatay ve dikey ilişkinin güçlendirilmesini, çıraklık ve halk eğitiminin bunlara yönelik olarak yapılandırılmasını, özel sektör ve STK'ların bu alanda faaliyet göstermesini destekleyecek mekanizmaları kapsayacaktır" (http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf s. 84). "İşletmeler ve sivil toplum kuruluşlarının nitelikli işgücü yetiştirmeye yönelik faaliyetleri desteklenecektir"(http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf s. 84;85).

Tüm bu piyasacı uygulamalar gerçekte AKP'nin 2002'den itibaren adım adım ilerlediği eğitimde bir felsefe değişikliğinin doğal sonuçlarıdır. Eğitim felsefesinde yapılan değişimler, reform söylemiyle süslenmiş ve ilerleme, çağa ayak uydurma ve beşeri sermayenin küresel şartlara göre yetiştirilmesi olarak sunulmuştur.

Tablo 5: Kamu Eğitim Harcamalarının Gelişimi[10]

(milyon YTL)	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006(B)	2007(P)	2008(P)	2009(P)
Milli Eğitim Bakanlığı	**698**	**1.476**	**2.330**	**3.561**	**5.118**	**7.614**	**10.009**	**11.184**	**12.833**	**14.380**	**19.579**	**20.637**	**20.828**
Genel Bütçe	620	1.391	2.252	3.302	4.845	6.927	9.847	10.954	12.596	14.105	19.264	20.293	20.452
Döner Sermayeler	9	19	29	62	85	131	162	230	237	275	315	344	376
Fon Harcamaları (3418 ve 3308)	67	61	39	177	155	509							
Ayni Dış Proje Kredi Kullanimlari	3	5	10	20	32	47							
Üniversiteler	**270**	**487**	**808**	**1.159**	**1.585**	**2.872**	**3.438**	**3.855**	**4.077**	**4.749**	**5.575**	**5.822**	**5.933**
Katma Bütçe	233	406	679	931	1.240	2.331	2.778	3.171	3.717	4.365	5.152	5.360	5.430
Döner Sermayeler	11	34	52	93	160	240	363	338	361	384	423	461	504
Öğrenci Sosyal Hizmetler Hesabı	22	38	61	107	140	235	296	345					
Ayni Dış Proje Kredileri	5	8	16	27	45	66							
Diğer Genel Yönetim Kurumları	**116**	**188**	**290**	**502**	**736**	**1.160**	**1.333**	**1.887**	**2.350**	**2.738**	**2.997**	**2.927**	**3.002**
Yerel Yönetimler	**24**	**47**	**77**	**132**	**167**	**258**	**276**	**348**	**334**	**414**	**456**	**498**	**544**
Kamu Eğitim Harcamaları Top.	**1.108**	**2.198**	**3.506**	**5.354**	**7.606**	**11.903**	**15.056**	**17.275**	**19.595**	**22.281**	**28.607**	**29.884**	**30.307**
GSMH'ya Oranları													
Milli Eğitim Bakanlığı	**2,38**	**2,76**	**2,98**	**2,84**	**2,90**	**2,77**	**2,81**	**2,61**	**2,64**	**2,66**	**3,10**	**2,99**	**2,77**
Genel Bütçe	2,11	2,60	2,88	2,63	2,75	2,52	2,76	2,55	2,59	2,61	3,05	2,94	2,72
Döner Sermayeler	0,03	0,03	0,04	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Fon Harcamaları (3418 ve 3308)	0,23	0,11	0,05	0,14	0,09	0,18							
Ayni Dış Proje Kredi Kullanimlari	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02							
Üniversiteler	**0,92**	**0,91**	**1,03**	**0,92**	**0,90**	**1,04**	**0,96**	**0,90**	**0,84**	**0,88**	**0,88**	**0,84**	**0,79**
Katma Bütçe	0,79	0,76	0,87	0,74	0,70	0,85	0,78	0,74	0,76	0,81	0,82	0,78	0,72
Döner Sermayeler	0,04	0,06	0,07	0,07	0,09	0,09	0,10	0,08	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07
Öğrenci Sosyal Hizmetler Hesabı	0,07	0,07	0,08	0,09	0,08	0,09	0,08	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ayni Dış Proje Kredileri	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,02							
Diğer Genel Yönetim Kurumları	**0,39**	**0,35**	**0,37**	**0,40**	**0,42**	**0,42**	**0,37**	**0,44**	**0,48**	**0,51**	**0,47**	**0,42**	**0,40**
Yerel Yönetimler	**0,08**	**0,09**	**0,10**	**0,10**	**0,09**	**0,09**	**0,08**	**0,08**	**0,07**	**0,08**	**0,07**	**0,07**	**0,07**
Kamu Eğitim Harcamaları Top.	**3,77**	**4,11**	**4,48**	**4,26**	**4,31**	**4,33**	**4,22**	**4,03**	**4,03**	**4,13**	**4,53**	**4,33**	**4,03**

Kaynak: Hakan Yılmaz, **2007 Yılı Milli Eğitim Bütçesi ve Eğitim Sektörü Harcamaları Üzerine Değerlendirme Notu,** s.3.

10 Hakan Yılmaz, Tablo 5 için şu notu düşmüştür: "Bu tablo kurumların toplam harcamaları yerine fonksiyonel sınıflandırma çerçevesinde eğitime ayırdıkları kaynağı ve harcamayı göstermektedir. Bu anlamda başta sağlık olmak üzere diğer fonksiyonlara yönelik harcamalar toplam içinde yer almamaktadır. Yine MEB ve üniversiteler dışında eğitim harcaması yapan kurumlar da bu tabloda kapsam içine alınmıştır" (yage).

Davranışçı Felsefeden Yapılandırmacılığa Piyasa İçin İnşa Edilenler

AKP, *davranışçı* dediği önceki eğitim felsefesini yapılandırmacılık ya da inşacılık (konstrüktivizm) denilen felsefeyle değiştirdiğini ilan etmiş, bu değişikliğin de reform olduğunu ileri sürmüştür. Reform, hatta devrim denilen müfredat değişikliğinin neden reform ya da devrim olduğunun yanıtı paradigmatik bir değişiklik iddiasıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır. Gerek Bakan Hüseyin Çelik, gerekse TTK eski başkanı Ziya Selçuk, yazdıkları birçok metin, verdikleri demeç ve yaptıkları çeşitli konuşmalarla Türk milli eğitim sisteminin felsefesinin dayandığı temel paradigmanın -Einstein fiziğine dayalı modernist/pozitivist felsefe- yerine yeni bir paradigmayı -Kuantum/Parçacık fiziğine dayalı İnşacılık ve postmodernist bir felsefe- koyduklarını ilan etmişlerdir.

İddiaları şöyle özetlenebilir: Eski Türk milli eğitim sistemi, dolayısıyla müfredat ve ders kitapları *düz mantıkçı, doğrusal, tekçi, kaba indirgemeci* vb. bir mantığa dayalı Newtoncu bilim ve eğitim anlayışına dayanıyor ama artık çağın -neoliberal ve küreselleşmeci çağ- yanıt vermiyordu. Oysa dünyadaki yeni gelişmeler, bu mantıkla insan yetiştirilemeyeceğini ortaya koymuştur. Buna göre, yeni bilim anlayışının *olasılıkçı, çok yönlü nedensellikçi, eğilimsel, akışkan, esnek* vb. olan Kuantum fiziği/felsefesi üzerine kurulması gerekir. Kuantum fiziği, kaos matematiği, evrimci biyoloji, sinirbilim ve sistem teorileri alanlarında yapılan keşifler, çeşitli konularda olduğu gibi insanın öğrenmesi ile ilgili eski görüşlerin geçerliliğini çürütmüştür. Eski öğrenme tarzının yerine *risk, yenilik, deneyim ve mücadele*ye meydan veren ve öğrenmeyi kişiselleştiren yeni bir öğrenme kültürü yaratılmalıdır. Bu yeni öğrenme kültürü, belirlenimciliğin -determinizm- yerine Kuantum teorisinin atom altı parçacıklarının hareket ve hızlarının ölçümünün belirlenemezliği -Heisenberg'in belirsizlik ilkesi- üzerine kurulmuştur; dolayısıyla fizik alanındaki bu yasanın sosyal ve eğitsel alan için de geçerli olması nedeniyle sosyal alan ve eğitimde de olasılıkçı bir öğrenme tarzının dikkate alınması gerekir.

Kuantum fiziği ve görelilik -relativizm- anlayışı ile aslında postmodern teorileri hatırlatan çeşitli savlar ileri sürülmüştür. Buna göre modern bilgi ve bilme anlayışları, farklı/zengin bilme biçimleri adına eleştirilmiştir. MEB ve TTK'nın Newton teorisi üzerine temellendiğini ileri sürdüğü eski milli eğitim sistemi *ezberci, doğrusal, öğretmen merkezli, determinist, tekçi, birörnek, davranışçı, aşırı merkeziyetçi* vb. olmakla eleştirilerek postmodernizme uygun kavramlarla-*çok renklilik, herkese uygun seçenek, gerçeğin çokluğu/çoğulluğu, gerçekliğin göreliliği, akışkanlık* vb.-yeni eğitimin üzerine dayandığı parametreler-*akıllı okul, çoklu zeka yaklaşımı, öğrenci merkezli eğitim, esnek ve sorgulayıcı*

eğitim, performans değerlendirimi, toplam kalite yönetimi vs.- alkışlanmıştır. Ne var ki, tüm bu alkışlanan kavram ve anlayışların ardında yatan saik, eğitimi küresel şartlara uyarlama ihtiyacıdır (İnal, 2008: 155-158). Nitekim bir MEB yayınında bu durum açıkça şöyle belirtilmiştir:

"Tüm dünyada bireysel, toplumsal ve ekonomik alanda yaşanmakta olan değişimi ve gelişimi; ülkemizde de demografik yapıda, ailenin niteliğinde, yaşam biçimlerinde, üretim ve tüketim kalıplarında, bilimsellik anlayışında, toplumsal cinsiyet alanında, bilgi teknolojisinde, iş ilişkileri ve iş gücünün niteliğinde, yerelleşme ve küreselleşme süreçlerinde görmek mümkündür. Tüm bu değişim ve gelişimleri eğitim sistemimize ve programlarımıza yansıtmak bir zorunluluk haline gelmiştir. Hazırlanmış olan program, dünyada yaşanan tüm bu değişimler ve gelişmelerle birlikte Avrupa Birliği normlarını ve eğitim anlayışını, mevcut programların değerlendirmelerine ilişkin sonuçları ve ihtiyaç analizlerini dikkate almaktadır" (MEB-MÜFREDAT, 2004b: 44).

Ekonomik açıdan eğitilmiş insan gücü, bilgiye ve insan kaynaklarına yapılan yatırım, Uluslararası rekabet ortamına uyum sağlamak, eğitimde kalite ve seviyenin artırılması gibi ifadelerle eğitim sisteminin kalitesi, uluslararasındaki geçerliliği ve kabul edilirliğinin sorgulandığını düşünen MEB (MEB-MÜFREDAT, 2004b:1-2), eğitimde yapılacak değişimlerle yeni çağın gerektirdiği işgücü talebinin karşılanması gerektiğini düşünmekte; ancak, eğitimle şekillenecek olan yeni insan gücünün küreselleşmeye uyarlanırken yerel/ulusal değerlerden de kopmamasını istemekte, Türk toplumunun milli, manevi ve ahlaki değerlerinin müfredatların temellerinden biri olduğunu vurgulamaktadır (MEB-MÜFREDAT, 2004c:1).[11] Bu eğitimin iktisaden küreselleşmesi ama yerel açıdan da milli direnç hatları -milli, manevi ve ahlaki değerler- üzerinde temellenmesi formülü, küresel şartlara uyacak birey tipinin yetiştirilemediği gerekçeleriyle çok önemsenmekte ama küreselleşmeye uyarlanmanın da yerel-milli ve çoğu kez dinsel-kültürü tehdit etmesinin de önlenmesi için küresel ve yerel unsurların dengeli bir bileşimine gidilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

---

[11] Yeni müfredatın milli değerleri dikkate aldığı iddiası çeşitli kesimler tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Müfredatların mimarı TTK eski Başkanı Selçuk ve Bakan Çelik inandırıcı bulunmamıştır. Getirilen eleştiriler genellikle, müfredatların tümüyle özgün değil Singapur, ABD ve İngiltere'den uyarlama olduğu, yabancı uzmanlarca dikte ettirildiği noktasında odaklaşmaktadır. Çelik'in "dünyada hangi müfredat başarılı oluyorsa o müfredatı uygulayacağız" sözü, başında "milli" sözcüğünün bulunduğu bir bakanlık için uygun bulunmamıştır (İnce, 2006: 13). Bu yöndeki eleştiriler, Selçuk sonrasında TTK Başkanlığına getirilen Prof. Dr. İrfan Erdoğan tarafından haklı bulunmuştur.
(http://www.irfanerdogan.com.tr/egitimyazilari.asp?IDText=65).

Bu bağlamda TTK eski başkanı Ziya Selçuk, öğretim kademelerini bir bayrak direği metaforu üzerinden yeniden tanımlamıştır: İlk ve orta öğretim, dışarıdan -küresel güçler- gelen müdahalelere karşı bayrak direğinin altı gibi dayanıklı olmalıdır. O halde, milli ve dinsel değerler ilk ve orta öğretimde verilmelidir. Böylece temel sağlam kurulmuş olur.

Oysa bayrak direğinin ince olan üst kısmı müdahalelere, alt kısmı kadar dayanıklı değildir. Üst kısım yüksek öğretimi simgelemektedir. Temel dayanıklı olduğu, yani öğrenciler ilk ve orta öğretimde sağlam değerlerle donandıkları için yüksek öğretimdeki savrulmalardan daha az etkileneceklerdir. Küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı ilk ve orta öğretimde kurulan "kültürel direnç hatları", yüksek öğretimde iletilen küresel değerlerin zarar vermesini engelleyecektir (MEB-MÜFREDAT, 2004a:1).

Fakat tüm bu düşünce, metafor ve uygulamalara karşın 'reform' adıyla sunulan değişiklikler birçok açıdan çelişkili olan ve eleştirilmesi gereken sorunlar ortaya çıkarmıştır: İlk olarak, öğrenciyi, onun performansını ve özgürlüğünü merkeze alan *inşacı* ya da *yapılandırmacı eğitim felsefesi* ile devlet/MEB merkezli eğitsel yönetim örgütü birbiriyle çelişmektedir. Çünkü SBS ve ÖSS test sınavlarında önceden belirlenmiş yanıtlarla öğrencide daha çok ezberci ve aktarmacı bir zihniyet geliştirilmeye devam edilmekte ama diğer yandan da performans ve etkinliğe dayalı bir ilköğretim eğitim felsefesiyle öğrencilerden yaratıcılık beklenmektedir.[12] İkinci olarak yapılandırmacılık/inşacılık esasına dayanan bir programda öğretmen ve öğrencinin yaratıcılığını tümüyle sınırlayan resmi ders kitaplarının zorunlu olması da bir başka üzerinde durulması gereken konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

AKP'nin eğitimdeki çelişkili, partizanca ve kamu yararına aykırı başka birçok uygulaması söz konusu olmuştur. Bunların en önemlililerinden biri, herhalde ders kitapları olsa gerek, zira ders kitapları, hem ideolojik hem de iktisadi yeniden üretim süreçlerindeki en önemli araçlardan biridir.

---

12 Müfredatların mimarı olan Prof. Dr. Ziya Selçuk, Türkiye Özel Okullar Birliği'nin 8-9 Şubat 2008 tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirdiği "Orta Öğretim Sisteminde Yeni Arayışlar" sempozyumunda sunduğu bildirisinde özeleştiri anlamına gelecek ifadelere yer vermiştir: "Örneğin, bir tarafından tutuyoruz, müfredat çok önemlidir diyoruz. Bunu değiştiriyoruz, bakın dünya böyle yapıyor, biz de böyle yapalım diyoruz, yapıyoruz, yapıyoruz bir şey olmuyor. Peki neden olmuyor? Çünkü buradaki değişkenler sadece eğitimle ilgili olmayıp, ekonomiyle, demokratik süreçlerle, insan kaynaklarıyla, finans modeliyle vs. ilgili. Bunların hepsi eş zamanlı değişime uğratılmazsa istenilen sonuç alınamıyor. Herkes kendi şişesini tutuyor, eviriyor, çeviriyor. Üniversite öğretim üyesiyken ben bunu fark etmedim" (Selçuk, 2008: 77).

Ders Kitapları

Türkiye'de son dönemlerde yılda 160 milyon adet ders kitabının basıldığı ileri sürülmektedir (http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?id=1339). Sorun da burada başlamaktadır. Bu kadar fazla kitabın basılması, haliyle rant konusunu gündeme getirmektedir. Önceki sistemde ders kitapları TTK'nın onayından geçirildikten sonra kitapların bir bölümü Milli Eğitim Basımevinde basılır ve Milli Eğitim Yayınevlerinde satılırdı. AKP iktidarıyla birlikte bu sistem kökten değiştirilmiş; yeni sistemde ders kitapları zengin-fakir öğrenci ayrımı yapılmaksızın her öğrenciye ücretsiz dağıtılmaya başlanmıştır. İşte tartışmalar da bu noktadan itibaren alevlenmiştir.

TBMM'de ders kitapları konusunda yeni sistemin aksayan yönleriyle ilgili araştırma ve çok sayıda soru önergesi verilmiştir. Ders kitaplarına ilişkin yapılan temel şikayetler, gerek teknik boyutta -kitapların kalitelerinin düşük olması ve sağladığı rantın kime gittiğinin bilinmemesi, *100 Temel Eser*'in belirlenmesinde kimlerin görevlendirildiğinin kamuoyuna açıklanmaması, kitapların kaç adet basıldığı ve ne kadarının dağıtıldığı sorusunun ortada kalması, temel ve yardımcı ders kitaplarının neye göre belirlendiğinin ve yazarlara ödenen telif ücretlerin dökümünün bilinmemesi vs.- ve gerekse içerik boyutunda -kitapların içeriğinin yanlış ifade ve bilgilerle dolu olması vb.- yoğunlaşmıştır (Güçlü, 13 Kasım 2007; İnce, 2006: 185). Fakat asıl eleştiri, ekonomik boyutta yapılmıştır. "Ders kitaplarının her yıl yeniden satın alınması, okutulacak kitapların seçiminin satıcı-müşteri ilişkisine bırakılması ve gittikçe kızışan pazar kavgaları" (Özmen, 2007: 58) büyük tartışmalara ve çekişmelere, hatta eleştirilere neden olmuştur. Bakanlığın her alanda kendi kitabı olmasına rağmen 2003 yılından itibaren ders kitaplarını özel yayıncılardan satın alınması ve karşılığında yılda 250 milyon YTL ödemesi (Özmen, 2007: 58) yoğun şekilde eleştirilmiştir.[13]

---

[13] Bedava ders kitapları uygulamasına başlandığı 2004 yılında gelen eleştiriler karşısında Bakan Hüseyin Çelik'in ANKA Ajansı kanalıyla yayınladığı demeç ajans tarafından şöyle aktarılmıştır:"2003-2004 eğitim-öğretim yılında devlet tarafından bedava kitap dağıtılması projesiyle "çok ciddi" bir suistimalin önüne geçileceğini kaydeden Çelik, yayınevlerini sert bir dille eleştirdi. Yayınevlerinin "resmen" okullarla pazarlığa oturduğunu, bunun da olumsuz sonuçlar doğurduğunu anlatan Çelik, "O zaman öğretmen bu işin içine giriyor, okul idarecisi, okul aile birlikleri, dernekleri giriyor ve bu sene okunan kitap gelecek sene okunmuyor. Bu kargaşanın, vurgun düzeninin devam etmemesi lazım. Adam (yayınevi sorumlusu) geliyor bana açıkça 'şuraya şu kadar veriyoruz şuraya bu kadar veriyorum' diyor" diye konuştu. Çelik, 2004-2005 eğitim öğretim yılında "öğrenciye zimmetli ders kitabı" uygulamasına geçilecek olmasına karşın "bedava ders kitabı" projesi için israf yapıldığı yönündeki eleştirileri ise haklı bulmadığını söyledi. Çelik, devletin bütçesinden olmasa bile halkın perakende satın aldığı kitapların bir sonraki yıl kullanılmayarak çöpe gittiğini söyledi. Bakan Çelik, "Türkiye'de hiçbir kitap iki yıl üst üste okunmamıştır. Ben yatılı okullardan biliyorum öyle bir alışkanlık yerleşmiş ki, sene sonu geldiği zaman çocuklar kitaplarla top

Tablo 6:AKP Döneminde Dağıtılan Ders Kitaplarının Sayısı ve Maliyet Tutarı

Yıl	Ders Kitabı Sayısı	Tutarı(YTL)
2003-2004	81.834.281	157.523.013.00
2004-2005	88.858.320	154.442.289.00
2005-2006	106.510.090	174.997.782.78
2006-2007	142.307.609	287.583.942.03
2007-2008	156.625.045	261.642.098.87

Kaynak: http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-0738c.pdf.

Ders kitaplarının bedava dağıtılması, ilkesel düzeyde olumlu olmakla birlikte AKP'nin bu proje ile sosyal devlet olmanın sorumluluğu ve gerekliliğini yerine getirmekten çok piyasaya merkezi bütçeden yeni para transferi yaptığı çok açıktır. Bir yandan okulların temel ihtiyaçlarının devlet yerine öğrenci ve veliden karşılamanın devam etmesi, buna karşılık öte yandan toplamda bir öğrenci için maliyeti 30 YTL'yi[14] ancak bulan kitapların bedava verilmesi, piyasa içinde etkin bir güç olma ve piyasa aktörlerini yönlendirilebilir noktada tutmak olduğu iddiasını haklı çıkarmaktadır.

AKP, 'Türk eğitim sistemi'ni gerek yerel (ulusal) gerekse Uluslararası (küresel) sermaye ve örgütlerin eğilim ve talepleri doğrultusunda, neoliberalizm ve küreselleşmeci temelde yeniden kurarken kendine oy veren kitlelerin muhafazakâr eğilim ve taleplerinin baskısıyla zaman zaman öğretim sisteminde çeşitli gerilimlere sahne olan uygulamalara imza atmaktan çoğu zaman çekinmemiştir. Bu uygulamaların gerilime dönüşmesi, gerek içeriden yapılan muhalefet -bu muhalefet çoğu zaman TÜSİAD, CHP ve Alevi örgütlerinin yanı sıra Eğitim Sen gibi daha çok liberal ve sol eğilimli çevrelerden kaynaklanmıştır- gerekse AKP'nin bel bağladığı ABD ve Avrupa Birliği'nden (AB) gelmiştir. Eğitimle ilgili özellikle ideolojik boyutta gerilim yaratan konulardan biri de zorunlu din öğretimidir.

Zorunlu Din Eğitimi ve Alevilik

'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi' dersinin önce 1982 Anayasası'na ve hemen ardından ilk ve orta öğretim müfredatına zorunlu ders olarak konulması ve

oynuyorlar, ortalığa atıyorlar" dedi. Çelik, projenin maliyetinin 150 milyarı aşmayacağını ifade ederken, bunun Türkiye'nin bir günde ödeyeceği iç borç faizine denk geldiğini belirtti."

14 22. Dönem İstanbul Milletvekili olarak görev yapan Berhan Şimşek'in konuyla ilgili yazılı soru önergesine Bakan Çelik'in 7.12.2006 tarihinde verdiği cevapta o günün fiyatlarıyla öğrenci başına dağıtılan kitapların maliyetinin 15,80 YTL olduğu belirtilmiştir (http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-18199c.pdf).

ilkokul dördüncü sınıftan lise son sınıfa değin okutulmasının mimarları, 12 Eylül askeri darbesini gerçekleştiren subaylardır. Aslında bu dersin zorunlu olarak müfredatlara girmesi, hatta daha aşağıya çekilerek okutulması önerisi Milli Kültür Raporu'nu yazan Aydınlar Ocağı'na aittir (İnal, 2004:130). 12 Eylül askeri döneminin yaptığı, sadece bu öneriyi hayata geçirmek olmuştur.

Bu yazının yazıldığı sıralarda çeşitli Alevi örgütleri tüm Türkiye çapında bir kampanya başlatmışlardı (Radikal, 30 Ağustos 2008) ve kampanyanın konusu da, zorunlu din dersinin zorunlu niteliğine son verilip seçmeli hale getirilmesiydi. Aslında bu kampanyaya konu oluşturan din dersinin zorunlu olmaktan çıkarılması konusu, son 20 yıldır daha bir örgütlü olan Alevilerin gündemlerinin hep en önemli maddesi olmuştur. 2006'da gerek Türkiye'deki gerekse Avrupa'daki Alevi örgütleri topladıkları bir milyon imzalı dilekçeyi TBMM'ye vermişlerdi. Dilekçede zorunlu din dersi uygulamasının Anayasasının 24. maddesine, evrensel hukuk değerlerine, çocuk haklarına ve laiklik ilkesine ve eğitim özgürlüğüne aykırı olduğu vurgulanmıştı. Bu dilekçe ve Anayasa tartışmaları esnasında yeni Anayasa metnini yazması için AKP tarafından görevlendirilen Prof. Dr. Ergun Özbudun'un dersin yeni anayasaya seçmeli ders olarak konulması önerisi AKP tarafından reddedilmiştir (Miser, 2007).

Alevilerin bu kampanyasının kuşkusuz son yıllarda çeşitli yabancı kuruluşlardan güç aldığı söylenebilir. Örneğin, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yayımladığı "Uluslararası Dini Özgürlükler Raporu 2007", Türkiye'deki çeşitli dinsel sorun ve özgürlüklerden -gayrimüslimlere uygulanan şiddet, din değiştirmek isteyenlere baskı yapılması, Müslümanlara kısıtlamalar getirilmesi, vakıflarla ilgili hukuki ve siyasal meseleler, ekümenik sorun, türban çıkmazı vd.- bahsederken Aleviliği de dini bir azınlık olarak almış ve nüfusu 15-20 milyonu bulan bu topluluğun hükümet kaynaklı çeşitli ayrımcılıklara uğradığını ileri sürmüştür. Rapor, Cemevlerinin AKP hükümeti tarafından cami gibi ibadethane değil, kültür evleri olarak kabul edildiğini, uygulanan zorunlu din dersi müfredatının sadece Sünni İslam kurallarına göre hazırlandığını ama buna karşın Alevi öğrencilerin bu derse girmek zorunda bırakıldığına dikkat çekerek AKP hükümetinin her ne kadar Ocak 2007'de bu dersin müfredatına Alevilik ile ilgili konular eklese de bunun birçok Alevi tarafından yetersiz bulunduğunu kaydetmiştir (Milliyet, 17 Eylül 2007).

AKP her ne kadar birçok konuda AB standartlarını -yasa, norm, değer vb.- kendine ölçü aldığını açıklamış olsa da, din dersini zorunlu tutan AB ülkeleri bu derste mezhepsel tercihin yansıtılamayacağını, çoğulculuğun

mutlaka ön planda tutulacağını ve misyonerliğin de yapılamayacağını açık bir şekilde ortaya koymuştur (İdiz, 2007).

Zorunlu din dersi konusunda AKP'nin görüşü, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) aldığı bir kararla çelişmiştir. Türkiye'den Alevi bir yurttaşın 7. sınıf öğrencisi kızının din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulması isteği İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından ret edilince bu ret kararına karşı söz konusu yurttaş İstanbul İdare Mahkemesi nezdinde iptal davası açmış, ancak mahkeme işlemin -zorunlu din dersinin verilmesi- mevzuata uygun olduğu kararını vermiştir. Söz konusu Alevi öğrencinin velisi, Danıştay, yüksek mahkeme gibi üst merciler de aynı kararı -zorunlu din dersinin Anayasa'nın 24 ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. Maddelerine göre uygun olduğu- verince iç hukuk yollarının tükendiğini düşünüp konuyu 2 Ocak 2004 yılında AİHM'ye taşımıştır. AİHM'ye sunulan başvuru dilekçesinde şunlar belirtilmiştir: 1) Türkiye'de ilköğretim kurumlarının müfredatında zorunlu din kültürü ve ahlak öğretimi dersine yer verilmektedir. 2) Bu dersin içeriği Sünni İslam inanç ve ibadetlerinin öğretilmesine dayanmaktadır. 3) Müfredatta diğer dinler ve Alevi inancına ve ibadetine ilişkin hem son derece yetersiz hem de nesnellikten uzak bilgiler verilmektedir. 4) Türk hukuk mevzuatı ve uygulaması anne-babanın felsefi ve dini inançlarının dikkate alınması yükümlülüğüyle de bağdaşmamaktadır. 5) Davalı T.C. devleti sözleşmenin inanç özgürlüğünü düzenleyen 9uncu madde ve eğitim hakkını güvence altına alan 1 No'lu protokolün 2nci maddesi hükümlerini ihlal etmektedir. AİHM, bu dilekçeye istinaden verdiği kararda şunları dile getirmiştir: Sorun, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olması değil, dersin içeriğinin yürütülmesinin, sözleşmenin yasakladığı tekilci, belirli bir dinin ya da kanaatin benimsettirilmesine dayalı eğitim modelinden -endoktriman eğitim- kaynaklanmaktadır. Mahkeme açısından "Türk eğitim modeline göre din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri içerik itibarıyla Sünni İslam anlayışına dayanmaktadır. Bir kısım din mensuplarının bu dersten muaf tutulmalarına karşın, nüfusun önemli bir kısmını oluşturan ve İslam'ın farklı bir anlayışına mensup olduğu yönünde bir uyuşmazlık bulunmayan Alevilerin inanç ve ibadetlerine hem ders içeriğinde yer verilmemiş olması hem de muaf tutulmaları istemlerinin reddedilmiş olması, 1 No'lu Protokol'ün 2nci maddesinin 2nci cümlesinin ihlali anlamına gelmektedir" (Anayurt, 2007). Sonuçta AİHM, bu davada Türkiye'yi kusurlu bulmuş ve tazminat ödemeye mahkum etmiştir. Türkiye basınında da bu dersin aslında "İslam dini dersi", hatta "Sünnilik dersi" olduğu, meselenin bu dersin ya seçimlik yapılarak ya da dersin müfredatında tüm din ve mezheplere yer verilerek çözülebileceği vurgulanmıştır (Berkan, 2007).

AKP'li yetkililer ve MEB uzmanları, AİHM'nin aldığı bu karara çok çeşitli noktalarda hemen itiraz etmişlerdir. Bu itirazlar şunlardır: 1) Karar, Türkiye'yi bağlamaz. 2) AİHM kararını, davacı Alevi velinin kızının okuduğu dönemdeki din kitabı üzerinden vermiştir, oysa 2007'de müfredat ve ders kitapları yenilenmiş ve mantık ve zihniyet değiştirilmiş, üç büyük ünite diğer dinlere ayrılmıştır. 3) Dayatma yapılamaz (Kotan, 11 Ekim 2007).

MEB, bu karardan sonra din dersinin müfredatını ve ders kitabını yenilediğini ve Aleviliğe yer verdiğini iddia etmiştir. Ancak eleştiriler yine kesilmemiş, müfredatta Aleviliğin bir inanç değil, kültür biçimi olarak vurgulandığı belirtilmiştir (Salman, 12 Ekim 2007).

Öncelikle, AKP, tüm özgürlükçü iddialarına karşın muhafazakâr parti ve seçmen tabanı kimliği nedeniyle din dersinin zorunlu olması ve Sünni bir içerikle okutulmasından dolayı çelişkili bir kimlik sergilemektedir. AKP, din dersinin içeriğini yenileyip diğer din ve mezheplere de bu dersin müfredat ve ders kitaplarında yer verdiğini iddia etse de, verdiği yer hacim olarak son derece yetersiz ve eksiktir. Mesela 12. sınıflar için hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabında Aleviliğe sadece 4 sayfa ayrılmıştır.[15] Ayrılan bölümde ibadetler anlatılmamakta, Alevilikten tasavvufi bir tarikat gibi, cem'den de bir ibadet etme biçimi değil tören olarak bahsedilmektedir. Böylece Aleviliğe Sünni bir bakış açısı egemen kılınmıştır.[16]

Ders kitaplarının yanı sıra AKP, İmam-Hatipler konusunda da çok çeşitli eleştiri ve suçlamalarla karşılaşmıştır.

İmam-Hatipler

Verdiği mezunların istihdamının imam ya da hatiplikten ziyade dünyevi (seküler) mesleklerde gerçekleşmesi, bu okulların gerçek ya da asıl misyonunun ne olduğu sorusu üzerine çok uzun yıllardır süren bir tartışma başlatmıştır. Tartışmalar hâlâ sürmekte, zira AKP gibi "dinci" partiler sürekli olarak bu okulları arka bahçesi biçiminde kullanmakla eleştirilmektedir. Ama asıl eleştiri, bu okulların gereğinden fazla imam-hatip mezun etmesidir ki, buna göre laik kesimler (özellikle Atatürkçüler) bu okulları, gizli misyonu -şeriat toplumu- olmakla eleştirmektedirler.

AKP'nin, tıpkı Refah Partisi gibi İmam-Hatip okullarını çeşitli yöntem ve tekniklerle kollama tutumu içinde olduğu söylenebilir. Nitekim bu kol-

[15] Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredatında Alevilikle ilgili konular için bakınız Muharrem İnce, "Yeni Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredatında Alevilik" 11 Şubat 2006 (http://www.milliegitimciler.com/egitim/detay.asp?hid=485).

[16] Bu Sünni bakış açısının nasıl sergilendiğine ilişkin bkz. Mehmet Akgül *vd. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, 2008.

lama tutumu sayesinde AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından 2007 yılına değin Anadolu İmam Hatip liselerinin öğrenci sayısı %80 artmıştır. Eğitim Sen Genel Başkanı Alaaddin Dinçer'e göre 2002'de 71 bin olan İmam-Hatip ve Anadolu İmam Hatip liseleri öğrenci sayısı 2007'de 127 bine çıkmıştır. Dinçer'e göre AKP, mevcut İmam-Hatipleri, daha kaliteli eğitim veren, sınıf mevcudu daha az olan, İngilizce eğitim verilen Anadolu İmam-Hatiplere dönüştürerek kayırmaktadır (Kotan, 21 Aralık 2007).[17]

İmam-Hatip okulları ile ilgili tartışmanın birkaç ayağı vardır ve bu ayaklar hâlâ birkaç soru çerçevesinde ele alınmaktadır: 1) Okulun niteliği: Bu okullar meslek lisesi midir yoksa değil midir? 2) Katsayı meselesi: Meslek lisesi denilen bu okulların mezunlarının üniversiteye giriş sınavında aldıkları puanları, diğer liselere göre 0.8 ile değil de, neden 0.3 katsayısı ile çarpılmaktadır? 3) Dini eğitim talebi: Bu okullara neden zaman geçtikçe talep artmaktadır? İlk soruya istinaden şunlar söylenebilir: 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, 1983'de 2842 sayılı yasa olarak 1982 anayasasına göre bazı değişikliklerle yeniden düzenlenmiş ama bu liseleri tanımlayan madde değiştirmeden bırakılmıştı. Söz konusu madde, İmam-Hatip Liselerini gerek mesleğe gerekse yüksek öğretime eleman hazırlayan bir orta öğretim kurumu olarak tanımlamıştır. Yasada meslek lisesi olarak kabul edilen bu okulların mezunlarının neden İmam-Hatiplik değil de, üniversite sınavları aracılığıyla başka mesleklere -özellikle kamu yöneticiliği- yöneldikleri ciddi bir tartışma konusu olmuş; meslek lisesi adı altında bu okul mezunlarının aldıkları din eğitiminin aksine seküler meslek ve görevlere gelmek için İmam-Hatiplik yapmayı düşünmedikleri ileri sürülmüştür.

28 Şubat 1998'deki "postmodern askeri darbe"den sonra bu okulların aleyhine iki düzenleme yapılmıştır: İlk olarak, 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitimle bu okulların orta kısmı kapatılmıştır. İkinci olarak da Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), getirdiği yeni bir düzenlemeyle -üniversite sınavında alınan puanın farklı bir katsayıyla çarpılması- bu liselere olan ilgiyi ve talebi azaltmayı hedeflemiş, kısa bir sürede de bu okullara olan ilgi ve talebi dü-

---

[17] AKP'nin İmam-Hatip Liselerini meslek lisesi gibi görmediği çok açıktır. Örneğin 20.05.2005 tarihli 25820 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Anadolu İmam-Hatip Liseleri Yönetmeliği bunun kanıtı niteliğindedir. "Bu yönetmelikle, İmam-Hatip liselerinin meslek lisesi olduğu gerçeği sulandırılmak istenmiştir. Bu gerçeği anlayabilmek için, yönetmeliği, yine bu hükümet döneminde (02.02.2005 tarihinde) değiştirilen Anadolu Öğretmen Liseleri Yönetmeliğiyle karşılaştırmak gerekir. Anadolu Öğretmen Liseleri Yönetmeliğinin 5. maddesinde açıkça bu okulların, öğretmen yetiştiren yüksek öğretim kurumlarına öğrenci yetiştirmek olduğu belirtilir. Halbuki benzer bir hüküm, Anadolu İmam Hatip Liseleri için öngörülmemektedir. Yani Anadolu İmam-Hatip Liseleri Yönetmeliğinde "ilgili yüksek öğretim kurumlarına öğrenci yetiştirir" ibaresine yer verilmemiştir" (bkz. Muharrem İnce, "AKP İktidarı Döneminde Eğitimin Laik Niteliğine Müdahaleler", s. 3, yayınlanmamış rapor).

şürmüştür. Nitekim AKP'li MEB, 2002 yılından itibaren katsayı sorununun büyük bir eşitsizlik ve adaletsizlik olduğunu işleyerek konuyu sıcak tutup çözmeye çalışmıştır. Bunda da İmam-Hatip yanlısı örgütlerin artan baskı ve desteği de sorunun çözülmesi yönünde bir eğilim oluşturmuştur. Bu baskı ve destek sonucu bu okullarda okuyan öğrenci sayısı[18] 2002'de 65 binden 2007'de 130 bine çıkarak ikiye katlanmıştır. Bunu gurur vesilesi olarak gören bir web sitesinde (www.imamhatip.com/kamusalalan/imam-hatipler-yeniden-cazibe-merkezi-t58473-0.html) bu okulların "milletimiz tarafından toplumdaki ahlak ve maneviyattaki çözülmeye çare görüldüğü için büyük ilgi" gördüğü ileri sürülmüştür. Bu siteye göre İmam-Hatipler, kaliteli eğimiyle halkın gözbebeğidir.

AKP'nin İmam-Hatiplerle ilgili asıl mücadelesi, bu okul mezunlarına tüm üniversite ve bölümlerin kapılarını açmaktır. Bu da haliyle AKP'nin İmam-Hatipler üzerinden siyaset yapmasına neden olmakta, AKP hemen her fırsatta İmam-Hatip öğrenci ve mezunlarını kamusal alandaki çeşitli faaliyet ve gösterilerde -Meclisteki 23 Nisan'da, çeşitli illerin düşman işgalini temsilen kurtuluş törenlerinde vb.- öne çıkarıp kullanarak aslında bu okulların göz önünde daha çok bulunarak lehlerinde bir kamuoyunun oluşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Fakat AKP, bu konuda kamuoyu yaratmaya çalışırken kendi içinden de zaman zaman çatlak seslerin çıkmasını engelleyememiş, İmam Hatipler, meslek liseleri ve katsayı meselesinden bunalınca çözümü kendince ama ironik bir şekilde ifade etmiştir. Örneğin TTK eski Başkanı Prof. Dr. İrfan Erdoğan, katsayı meselesinin en iyi, meslek liselerinin kapatılıp tümünün de önlisans programı haline getirilmesiyle çözülebileceğini iddia etmiştir. Erdoğan'a göre meslek liselerinin durumundan zaten sanayi de memnun değildir. Katsayı sorunu bu şekilde çözülmüş olabilir (Kotan, 9 Şubat 2008). Fakat AKP, konunun tartışılmasından bunalınca kendi içinde edilen skandal sözlerle de karşılaşmıştır. YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan, eğer sorun çözülecekse, "zıkkım" dediği bu okulların kapatılmasını önermiştir.

İmam-Hatipler gibi eğitimde AKP'nin başını ağrıtmaya hâlâ devam eden bir diğer önemli gerilim konusu da, türban ya da dini çevrelerin kullandığı adıyla başörtüsüdür.

---

[18] İmam-Hatip Liselerinin öğrenci sayıları çoğu kez istatistiklere tam olarak yansımamaktadır. Eğitim sistemimiz içinde İmam-Hatip lisesi müfredatını uygulayan 4 okul türü bulunmaktadır. Bunlar, İmam-Hatip Liseleri, Anadolu İmam-Hatip Liseleri, Açık Meslek Lisesi ve Çok Programlı Liselerdir. Dolayısıyla İHL öğrenci sayısı normal İHL ve AİHL'de okuyanlardan daha fazladır.

Üniversitelerde Türban (Başörtüsü) Çıkmazı

Tartışma konusu olarak geçmişi 1910'lara değin uzanan, ilk dönemlerde "peçe," daha sonra 1920'lerde "kara çarşaf" sorunu olarak üzerinde konuşulan, Mustafa Kemal'in bilhassa üzerinde hassasiyetle durduğu İslami giyim (tesettür) konusu, Cumhuriyet dönemindeki çeşitli yasal düzenlemelerle Batılı bir tarz ile çözülmeye çalışılmıştır (Adem, 2008: 242). Ne var ki, çözüldü denilen ya da sanılan konu 1980'li yıllardan itibaren gerek siyaset ve hukuk gerekse eğitim sahasına yeniden ama bu kez daha çetrefilli ve ihtilaflı bir konu olarak geri dönmüştür. Neredeyse son on yıldır Türkiye medyası ve üniversiteleri bu sorunu hararetli biçimde tartışmaya devam etmekte; tartışmalar da konunun bir özgürlük talebi mi yoksa şeriat yolunda siyasal bir simge mi olduğu noktasında çatallanmaktadır.

1982'de türban konusunda bir genelge yayınlayan YÖK'e karşı Danıştay 1984'de bu genelgeyi iptal etmiş ve "Başörtüsü masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak kadın özgürlüğüne ve cumhuriyetimizin temel ilkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline gelmektedir" gerekçesiyle davayı reddetmiştir (Adem, 2008:245). Üniversitelerdeki türban yasağının ortadan kalkmasını isteyen dönemin ANAP hükümeti, ilk YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'dan olumlu yanıt almış ama Doğramacı, topu yine hükümete atmıştır. Ancak 1987 yılında Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'ne eklenen bir hüküm çerçevesinde türbanla kapalı mekanlara girilmesi yasaklanmış, bu hükmün iptali için açılan dava Danıştay'ca reddedilmiş; 1992 ve 1994'de yine Danıştay'a hükmün iptali için yapılan başvuru ideolojik bir çerçevede yapılan değerlendirmeyle kabul edilmemiştir. Bu redde, türbanın laiklik karşıtı bir simge haline geldiği belirtilmiştir. Danıştay'ın bu kararlarına karşın Özal, 1988'de 3511 sayılı yasa ile 2547 sayılı yasanın 16. maddesine bir madde ekleyerek türbana serbestlik getirmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi 1989'da bu ek maddeyi Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 2002'de Refah Partisi'ni kapatma gerekçeleri arasında türban da yer almış ve türbanın bu parti tarafından laikliğe karşı güçlü bir siyasal simge olarak kullanıldığı iddia edilmiştir. Türbanla ilgili yargı sürecine daha sonra Yargıtay da katılmış ve bu kurum 2005'de aldığı bir kararla türbanın çağdaş kılık-kıyafete ters düşen dinsel nitelikli bir giyim tarzı olduğunu ve türban takan öğrencilerin Atatürk devrim ve ilkelerine ve çağdaş yüksek öğretime ters düştüğünü ileri sürmüştür. İç hukuk yollarının tükendiği gerekçesiyle AİHM'e giden türbanlı iki üniversite öğrencisinin açtığı dava da şu gerekçeyle reddedilmiştir: "Bu bağlamda yükseköğretim kurumları bir dinin sembol ve törenlerinin tezahürünü değişik dinden öğrenciler arasında huzurlu ortak yaşamı sağlamak ve böylece kamu düzenini ve diğerlerinin haklarını korumak amacıyla böyle

bir tezahürün yeri ve şekline sınırlamalar getirerek düzenleyebilir. (…) Ayrıca İslami başörtüsü takmanın, demokratik bir toplumda bütün öğretmenlerin öğrencilerine aktarması gereken hoşgörü, başkalarına saygı ve hepsinin ötesinde eşitlik ve fark gözetmeme mesajı ile kolaylıkla bağdaştırılamayacağı kaydedilmiştir" (Adem, 2008:245-251).

AKP, eğitim alanında kendi tabanına karşı en önemli ideolojik çıkmazı türbanda -başörtüsü- yaşamıştır. AKP'nin iktidara gelirken ülkeye kazandıracağı özgürlükler listesinde türban açıkça yazılmasa bile zımnen en başlarda yer alıyordu. Zaten AKP'nin özgürlükler içinde dini özgürlüklere ve bunda da tesettüre -türban- özel önem vereceği, partinin neredeyse tüm yöneticilerinin eşlerinin "kapalı" -türbanlı- olmasından belliydi.

Ancak AKP, bu konuda daha ilk günlerden itibaren türbanlı öğrenciler tarafından sıkıştırılmaya, üniversitelerde türbanın serbest bırakılması için zorlanmaya başlanmıştır. AKP, ilk zamanlarda üniversitelerde türbanı bir özgürlük konusu olarak görmüş, ancak muhalefetten art arda gelen sıkıştırmalardan sonra konunun özgürlüğün yanı sıra siyasal bir nitelik taşıdığını, daha doğrusu türbanı siyasal bir simge olarak da gördüğünü Başbakan R. Tayip Erdoğan'ın İspanya'da yaptığı meşhur "Velev ki başörtüsü siyasal bir simge olsa ne yazar!" mealindeki konuşmasıyla ifşa etmiştir. Ancak türban konusunda medyada çıkan yoğun tartışmalarda AKP, MHP ve liberallerin desteğine ve hatta hükümet destekli YÖK genelgesine rağmen istediğini yapamamıştır. Bunda türban muhalifi kesimin konuyu simgesel bir özgürlük mücadelesinden ziyade Türkiye'nin 'gizli bir gündem'le geriye -şeriata-götürüldüğüne dair yoğun muhalefeti son derece etkili olmuştur. Ancak bu muhalefete rağmen türbanın sadece eğitim kurumlarıyla değil ve fakat tüm toplumsal yaşamla ilgili olduğu da çeşitli araştırmalarla ortaya çıkmaya başlamıştır.

AKP hükümetleri ile birlikte eğitim kurumlarının yanı sıra toplumsal yaşamda da türban takanların sayısının daha da arttığı yapılan çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur. Örneğin, KONDA araştırma şirketi tarafından Tarhan Erdem yönetiminde 2003 ve 2007 yıllarında iki kez yapılan ve zamansal değişimleri kaydeden *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban* adlı araştırmaya göre türbanlı oranı, anılan dört yıllık zaman diliminde 4.7 kat artmış -500 binden 2 milyona yükselmiş-; türbanın gençlerde daha yaygın olduğu ortaya çıkmış; türban kullanımının eğitimlilerde daha fazla olduğu saptanmış; parti sıralaması içinde türban takanların AKP tabanında daha çok olduğu bulunmuştur. Araştırmanın bulgularını yorumlayan Erdem'e göre türban, takanlar tarafından öncelik verilen değerlerin simgesi; hatta siyasal simgesidir (Erdem, 2007). Ne var ki, her ne kadar AKP üniversitelerde öncelikli olarak çözülmek zorunda bir sorun olarak görse de, türban so-

rununun vatandaşlar arasında öncelikli bir sorun olmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın hazırladığı raporda kılık-kıyafetinden dolayı eğitim hakkından mahrum olduğu gerekçesiyle sadece tek bir başvuru yapılmıştır (Benli, 2008). Yanı sıra Binnaz Toprak ve Ersin Kalaycıoğlu'nun yaptıkları bir başka araştırmada da, kızların üniversiteye gidememesinde en büyük etken ÖSS'yi kazanamamak etmeniyken türban listenin son sırasında yer almıştır. Bu araştırmaya göre liseyi bitiren kızlardan sadece %1'i türban yasağı nedeniyle üniversiteye gidememiştir (*Radikal,* 7 Şubat 2008).

AKP, türbanlı öğrenciler konusunda hassasiyet gösterse de, kapatılma davasındaki kanıtlardan biri olarak da partinin türbanı istismar etmesi gösterilmiştir. Buna karşı AKP, inanç özgürlüğü nedeniyle eğitim-öğretim hakkından mahrum olunamayacağı tezini işlemiştir. Ancak inceden inceye işlenen inanç özgürlüğü tezinin yanı sıra, yaratılışçı dogma gibi bilim dışı bir iddianın müfredat ve ders kitaplarında yer alması AKP'nin başını hâlâ ağrıtmaya devam etmektedir.

Okullarda Yaratılışçı Dogmanın Okutulması

AKP'nin bel bağladığı Avrupa kuruluşlarından biri olan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) 4 Kasım 2007 tarihli oturumunda yaratılışçı dogmanın okullarda okutulamayacağını karara bağlamıştı. AKPM, yaratılışçılığın okullarda okutulmasına, insan haklarına tehdit oluşturabileceği gerekçesiyle karşı çıkarak *Eğitimde Yaratılışçılığın Tehlikeleri* adlı bir rapor yayınlamıştır. Raporda yaratılışçılığın okullardaki bilimsel eğilimle çeliştiğini, bu nedenle evrim teorisinin yerine okutulamayacağını, yaratılışçıların hedefinin bu dogmanın okul müfredatlarına girmesi olduğunu, çünkü yaratılışçılığın bilimsel bir disiplin olarak görüldüğünü, çocukların zihninde inanç ile bilim arasında ciddi bir karmaşanın ortaya çıkabileceği riski nedeniyle üye ülkelerin dikkati çekilmektedir. Bu raporun AKP'yle ilişkilendirilebilecek iki boyutu vardır. İlk olarak, AKPM üyesi AKP'li İzmir milletvekili Mehmet Sayım Tekelioğlu, bu raporun oylandığı oturuma katılamadığını, katılsaydı ret oyu vereceğini, çünkü yaratılışçılığın, raporda belirtildiğinin aksine bir tehlike olarak görülemeyeceğini belirtmiştir (*Radikal,* 7 Ekim 2007). İkinci olarak, bazı AKP'li belediyelerin (örneğin, İstanbul Küçükçekmece ve Beylikdüzü) bir şekilde, Harun Yahya müstear ismiyle çok şık bir *Yaratılış Atlası* yayımlayan ve bu atlası birçok AB ülkesindeki okulda, hatta ABD'de ücretsiz olarak dağıtan Adnan Oktar ile ilişki kurmasıdır. Oktar, gerek bu atlasın tanıtımı ve dağıtımında gerekse de açtığı *Yaratılış Müzesi*'nin sergilenmesinde bu belediyelerin desteğini almış ve müzenin ilköğretim öğrencilerince

gezilmesini sağlamıştır. Oktar, yine birçok kamu binasında yaratılışçı düşüncelerini destekleyen fosillerini sergileme imkanı bulmuştur. *Yaratılış Atlası* bazı valiliklere de girmiştir. Hatta Atlas, 2007'de AKP Gaziantep milletvekili Ahmet Uzer tarafından TBMM'de milletvekillerine dağıtılmıştır. AKPM'nin söz konusu raporunda Aktar'ın atlasının yalanlarla dolu olduğu, hiçbir bilimsel kanıta dayanmadığı ve ilkel bir teolojik inceleme gibi gözüktüğü belirtilmiştir. Raporda ayrıca, bazı Türk ders kitaplarında yaratılışçı fikirlerin yer aldığı ve lise öğrencilerinin %75'nin evrim teorisine inanmadığı belirtilmiştir (Radikal, 7 Ekim 2007). Oktar'ın yayınladığı bu atlasın zaman zaman AKP'li çeşitli belediyeler tarafından ücretsiz olarak öğrencilere dağıtılması, gelen tepkiler nedeniyle belediyeleri atlasla ilgilerinin olmadığını bildirmek zorunda bırakmıştır.

Yarışma, Rekabet ve Sınavlar

AKP döneminde, daha da aşırı yarışmacı, rekabetçi, eşitsizlikçi ve eleyici kılınan sistem, sınav ve ölçme-değerlendirme sistemine getirilen yeniliklerle çok çeşitli olumsuz sonuçlara yol açılmıştır: Dershane sistemine olan bağlılık yaşının daha aşağıya çekilmesi, sınav sayılarının artması, sınavlarda soru çıkmayan ya da diğer derslere göre daha az soru çıkan derslere -resim, müzik, beden eğitimi- olan ilginin azalması vb.

2007-2008 öğretim yılına kadar Ortaöğretim Kurumları Giriş Sınavı olan Ortaöğretim Kurumları Sınavı (OKS), 8. sınıfın sonunda gerçekleşiyor ve öğrenciler bu sınavda aldıkları puana göre Anadolu Liseleri, Fen Liseleri ve Kolejlere yerleştiriliyordu. Ancak, Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ve TTK eski başkanı İrfan Erdoğan, öğrencilerin dershaneye bağımlılıklarını azaltmak adına OKS'yi kaldırıp yerine Seviye Belirleme Sınavını (SBS) koyunca başka türlü sorunlar ortaya çıkmıştır. İlk olarak, OKS'nin tersine SBS'ye bütün öğrenciler katılmak zorundadır. İkinci olarak, sınav sayısı OKS'de bir iken SBS'de üçe çıkmıştır. Bu durumda ilköğretimin ikinci kademesi olan 6.-7. ve 8. sınıflar artık her yıl sonu sınava girmek zorundadır. Üçüncü olarak, artan sınav sayısı, dershaneye olan bağımlılığı hem artırmış hem de dershaneye başlama yaşını daha aşağıya, 4., hatta 3. sınıfa dek çekmiştir. Dördüncü olarak, SBS'de yabancı dil soruları ayrı bir eşitsizlik yaratmıştır. Bu sınava kadar yabancı dil öğrenme şansını elde edenlerle bunu edinemeyenler yarışa eşit olmayan bir noktadan başlamak zorunda kalmışlardır. Son olarak, SBS'nin ağırlığı %70, ama öğrencilerin okuldaki yıl sonu başarı puanlarının ağırlığı %25 olduğu için öğrenciler sınava daha çok ağırlık verecekler, bu nedenle okul başarı puanı elde etme girişimi zayıf kalacaktır. %5 olarak belirlenen davranış puanı ise göstermelik kalmıştır. Sözde bu %5 puan, öğrenci

hakkında anlık bir performansa değil, geniş bir zaman dilimine ve çok boyutlu performansa bakılarak tayin edilecektir.

Yarışma ve rekabetin adil olmayan ve eşitsizlikçi yapısı son yıllarda bazı uygulamalarla daha da pekişmiştir. Örneğin, üniversite sınavlarında düz ve meslek liselerine göre daha başarılı olan ve 1300'lere çıkan sayısıyla Fen ve Anadolu liselerinin mevcut durumuyla bir kısım okullar da iddiasız okullar olarak damgalanmış ve ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. AKP'nin son yıllardaki iktidarıyla birlikte "…fen ve Anadolu liseleri ile genel ve mesleki liseleri arasındaki makas iyice açılmış oldu. Dolayısıyla ilköğretimi bitiren öğrencilerin gözünde bu okulları kazanabilmek varlık yokluk meselesi haline gelmeye başladı" (Erdoğan, 2007). Böyle olunca, tüm bir eğitim sistemi, akademik başarının sınavlara bağlandığı bir görünüm kazanmış; sınavlarla birlikte yarışma, rekabet, elenme gibi kavramlar sistem içinde Sosyal Darwinist bir felsefenin -güçlü olanın ayakta kalması- varlık kazanmasına ve meşrulaştırılmasına yol açmıştır. Bu haliyle, neoliberal eğitim ideolojisi içinde meritokratik -liyakata dayalı rejim- değerler yüksek prim yapmaya başlamış ve AKP, bir yandan yoksullar üzerinden popülizmini devam ettirirken öte yandan da meritokratik rejimi inceden inceye geliştirmeye devam etmiştir. Küresel kapitalist şartlara uyarlanacak bir eğitim kurumunun şekillendirilmeye çalışılması, piyasa ya da iş dünyası için gereken işgücünün sağlanması kılığı altında gerçekleştirilerek eleyici eğitim sistemine tam destek verilmiştir. Bu meritokratik rejim felsefesi gereği eğitimin her kademesinin paralı yapılmasından tüm eğitim hizmetlerinin piyasanın ya da özel sektörün insafına bırakılmaya değin geniş bir yelpazede, başta Başbakan Erdoğan'ın ağzından dillendirilen piyasacı görüşler tüm eğitim kademelerini olduğu gibi üniversiteleri de etkilemiştir. Bugün artık AKP sayesinde tüm kamu üniversiteleri daha bir paralı hale getirilmiştir ama AKP'nin üniversiteler konusundaki asıl derdi, baştan itibaren bu kurumların kadrolaşma ve yandaş çevrelere rant aktarma kaynağı olarak kullanılmak için ele geçirilmesi olmuştur.

YÖK ve Üniversiteler

AKP, Aralık 2007'de süresi dolan Erdoğan Teziç'in yerine yeni YÖK Başkanı olarak atadığı Yusuf Ziya Özcan ile üniversitelerde kadrolaşma atağına hız vermiştir. İslamcı araştırmaları, eğilimleri ve kişiliği basında yer alan Yusuf Ziya Özcan'ın YÖK başkanlığı ile birlikte üniversitelerin büyük bir çoğunluğuna AKP yanlısı profesörler rektör olarak atanmıştır. Bu yıl yeni kurulan 23 üniversitenin rektörlük koltuğunun 16'sına "türbana evet" diyen isimler oturtulmuştur. YÖK'ün bu yeni kurulan 23 üniversite için belirlediği 69 rek-

tör adayından 36'sı üniversitelerde türbanın serbest bırakılmasını istemiştir. YÖK ile birlikte İslamcı eğilimleri nedeniyle bilimsel eğitimden uzak olan birtakım ülkelerin üniversitelerine denklik verilmeye başlanmıştır. YÖK, AKP'li geniş toplumsal kesimlere yeni kurulan üniversitelerde kadrolar açmaya başlamıştır. TÜBİTAK'ın ele geçirilmesiyle bu kuruma gelen çoğu projenin ideolojik ve siyasal ayrımlarla reddedildiği, akademisyenler arasında yaygın bir şikayet konusu haline gelmiştir.

Eğitim-Öğretimdeki Diğer Sorunlar

AKP, 2002'den itibaren eğitim-öğretimde getirdiği birçok uygulamayla yaygın eleştirilerin hedefi haline gelmiş, gelmeye devam etmektedir. Örneğin, kamuoyunda "apoletli eğitim" de denilen uygulamayla AKP, kaliteyi yükseltmek adına 'uzman öğretmenlik', 'başöğretmenlik' gibi yeni kategoriler tanımlayarak öğretmenler arasında yeni bir ayrımın oluşmasına yol açmıştır. Öte yandan kayıt ücretleri ve paralı eğitim tartışması yoğun biçimde sürmüştür. AKP'li yeni YÖK Başkanı Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan, göreve gelir gelmez üniversitelerin paralı olması gerektiğini açıklamıştır. Öğretmen açığı özellikle bazı alanlarda giderilememiş; AKP sürekli her yıl artan öğretmen açığı sorununu sözleşmeli öğretmen uygulaması yoluyla çözme yoluna giderek asıl sorunu palyatif yöntemlerle çözmeye devam etmiştir.[19] Eğitim Sen'in yaptığı küçük çaplı bir araştırma da, MEB'in öğretmen açığını 'usta öğretici' ve 'ücretli öğretmen' istihdamıyla kapatmaya çalıştığını ama bunun sorunu çözmek bir yana soruna yeni sorunlar kattığını ortaya çıkarmıştır. Eğitim Sen'e göre usta eğitici ve ücretli öğretmenler de kariyere göre değil,

---

[19] Son zamanlarda öğretmen açığı önemli bir polemik konusu haline gelmiştir. Konuyla ilgili TBMM'de 10 Ocak 2008 günü gündem dışı bir konuşma yapan Eğitim komisyonu üyesi CHP milletvekili Muharrem İnce'nin ortaya koyduğu tablo Bakanlığın bu konuda sağlıklı bir planlama yapamadığını, dolayısıyla çelişkili rakamlar telaffuz ettiğini göstermektedir. İnce şöyle demiştir: "2005 yılında, 28.11.2005'te, Sayın Bakan, Sayın Hüseyin Çelik "Öğretmen açığının 165.826 olduğunu…" söylüyor. 2007'nin on birinci ayında ise, "12.805" diyor. Personel Genel Müdürü 10 Aralık 2007'de "3 bin" diyor. Sayın Bakan 30 Aralık 2007'de "bin -iki bin civarında açığımız var." diyor. Herhalde bizi matematik bilmiyor zannediyor, halbuki biz hayatımızı matematik anlatarak kazandık. Aynı Bakan, 16.10.2007'de "114 bin kadrolu, 30 bin sözleşmeli atadık." diyor. 10 bin de Aralık'ta atandı, yani toplam atama 154 bin. 13 bini mükerrer. Nasıl mükerrer? Sözleşmeliden kadroluya geçmiş, çıkardım, 141 bin. 2003-2007 arasında emekli olanlara baktım, 76 bin emekli var. Demek ki, siz 65 bin açığı kapatmışsınız. 2005'te 165 bin diyorsunuz, emekli olanları düştüğünüzde, yani öğretmen açığı 100 bin. En az 100 bin! Ben iddia ediyorum, bu, 140 bin de olabilir. Şimdi ne yazık ki, halka yanlışlar anlatılıyor" (http://www.milliegitimciler.com/egitim/detay.asp?hid=67 ve Muharrem İnce, "Öğretmen Açığı Hakkında" (http://www.milliegitimciler.com/egitim/detay.asp?hid=49).

AKP'ye sadakat ve torpil ilişkisine göre seçilmektedirler. Yine bu sendikaya göre, usta öğretici ve öğretmenlerin ücretleri de -ortalama 550 YTL- açlık sınırının altında tutulmaktadır. İstihdam edilenlerin büyük bölümü de öğretmenlik ile ilgisi olmayan lise, ön lisans ve lisans mezunlarından oluşmaktadır. Üstelik sözleşmeli olan bu öğretmenlerin ücret ve aylıkları zamanında ödenmemekte, bu öğretmenler izin ve sevk almada engellerle karşılaşmakta ve bir yılı doldurmadan eş tayini yaptıramamaktadırlar. Bir de, bu öğretmenlerin kademe ve derece ilerlemesi yapılmamakta, kadroya atandıklarında sözleşmelilikte geçen süreleri aylık derece ve kadrolara yansıtılmamaktadır (Kotan, 22 Aralık 2007).

AKP'li MEB'in bir başka önemli sorunu da dershaneler olmuştur. AKP'nin dershaneler konusundaki politikası inanılmaz ölçüde çelişkili gelişmiştir. Bir yandan dershanelere karşı tavır alınmış, öte yandan da dershanelerin sistem içinde güçlenmesinin yolları yapılmıştır. AKP'nin dershanelere ilişkin ikili tavrının olumsuz boyutunu eski TTK Başkanı açıkça şöyle dile getirmiştir: "Zamanla dershaneler okulların önüne geçmeye, ilköğretim kurumlarımızdaki eğitim-öğretim önemini yitirmeye, 8. sınıfın sonunda düzenlenen OKS'yi kazanmak da öğrencilerimizin tek hedefi haline gelmeye başladı" (Erdoğan, 2007). Nitekim 'garabet' denilen dershanelerin sayısı AKP hükümetleri döneminde ikiye katlanmıştır (*Radikal,* 23 Haziran 2008). OKS'nin yerine getirilen SBS ile birlikte dershanelere kayıtlar %40 ile %100 arasında artmış, üstelik dershaneye başlama yaşı 4. sınıfa kadar düşmüştür (Salman, 12 Nisan 2008). Dershanelere talep artarken kamu okullarının sınıf mevcutları okulların büyük bir çoğunluğunda 50'nin altına çekilememiş; yeterli öğretmen olmayan okullarda birleştirilmiş sınıf uygulaması devam etmiştir.

AKP'li MEB, belki de, en çok uyguladığı yoğun kadrolaşma politikası nedeniyle eleştirilmiştir. AKP, 2002'de hükümet olur olmaz başta MEB merkez örgütü olmak üzere en ücra okullara değin yoğun bir kadrolaşma gerçekleştirmiştir. Kadrolaşmanın ilk aşaması, yoğun bir görevden almayla başlatılmıştır. AKP 2002'de göreve gelir gelmez bir genelgeyle 1041 eğitim yöneticisini görevden almıştır (Gazalcı, 2007: 79). Fakat kadrolaşmada kamu kurumları arası geçişlerde Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle kayırılmış, bu kurumdan çekilen din işleriyle ilgili personel MEB'e yerleştirilmiştir. Özmen'e göre "Diyanet İşleri Başkanlığı personelinden 678'i din kültürü ve ahlak bilgisi, 38'i İmam-Hatip lisesi meslek dersleri, 19'u da Arapça öğretmenliğine olmak üzere toplam 735 kişi kurumlar arası atama yoluyla MEB'e" (Özmen, 2007: 122) transfer edilmiştir.

AKP'li MEB, bir yandan eğitimin ve eğitim ile özgürleşmenin önemini vurgularken öte yandan da otoriter, muhafazakâr ve ahlakçı bir eğitim anla-

yışını uygulama sevdasından vazgeçmemiştir. Örneğin MEB, kurduğu "İhbar Hattı" ile eğitimde istenmeyen konularda -kopya çekme, öğretmenin aleyhinde konuşma, okul malına zarar verme, sigara içme, okuldan kaytarma vd. -eğitimin öznelerini -öğretmen, öğrenci ve idari personel- ihbarcı olmaya yöneltmiş ve teşvik etmiştir. Eğitimin özneleri arasında ihbarcılık, ispiyonculuk, şikayet gibi gayri ahlaki davranışları kışkırtacak olan bu mekanizma ile MEB, uygulamanın daha çok "İnternetin Bilinçli Kullanımı ve İnternet Güvenliği Projesi" kapsamında yürütülen bir proje olduğunu belirtmekte ve kendi web sayfasında (www.meb.gov.tr) internet ihbar hattıyla internette yer bulan her türden muzır içeriğe dair şikayetlerin alınacağı ve değerlendirileceği bir birimin kurulduğunu bildirmektedir. MEB, internet ihbar hattının tüm eğitim özneleri ile vatandaşlar ve resmi birimlere açık olduğunu ilan etmiştir. İnternette özellikle cinsellik, şiddet, kumar, ideolojik propaganda, bomba yapımı vb. konularda şikayetler bekleyen MEB'in ihbar hattına çok kısa sürede binlerce ihbar yapılmıştır.

Sonuç

Bu makalede, AKP hükümetleri döneminde (2002-2008) eğitimde gözlenen neoliberal uygulamalar ile AKP'nin muhafazakâr, otoriter ve ahlakçı kimliğine bağlı olarak sık sık gündeme gelen bazı temel sorunlara değinmeye çalıştık. Görünen o ki AKP, eğitimin ekonomiyle olan ilişkileri bağlamında tam anlamıyla neoliberal yaklaşımı benimsemiştir. Buna karşılık, içeriği noktasında eğitimin laik ve bilimsel özelliğine karşı muhafazakâr bir çizgi izlemektedir. Dolayısıyla AKP, eğitim kurumunu iki simge ile, yani *para* (neoliberal, küreselleşmeci ve piyasacı bir zihniyet) ve *din* (muhafazakâr, otoriter ve ahlakçı kimliği temsil eden bir zihniyet) ekseninde yeniden yapılandırmaya girişmiştir. Kuşkusuz siyasal İslamcı Müslümanların parayla olan dansı öteden beri bilinmekte ancak AKP, eğitim ile parayı özel bir noktada *-paralı eğitim-* buluşturarak kapitalist bir muhazafakar parti olduğunu kanıtlamıştır. Özel sektörü -başta kendi ve kendisi için yaratmaya çalıştığı İslamcı burjuvazi olmak üzere- baş tacı eden, eğitimi İnsan Sermayesi Kuramı çerçevesinde meritokratik ve Sosyal Darwinistçe algılayan, eğitim felsefesini anti-modernist uğraklarda yeniden inşa eden, eğitim kurumunda reform yapma adına tutarsız örgütlenme ve uygulamalara girişen AKP'nin altı yıllık hükümet döneminde eğitim-öğretim tam bir sorunlar yumağı haline gelmiştir. AKP reformcu söylemine karşın eğitimde değişim ve yenilenmeyi, küreselleşmeci bir kapitalizm, ahlakçı ve otoriter bir muhafazakârlık ve eklektik sentezlerle gerçekleştirmeye çalışmıştır.

AKP'nin izlediği bu politikanın tümüyle yeni olduğu söylenemez. Geçmiş merkez sağ hükümetler döneminde de buna benzer uygulamalar olmuştur. Ama AKP'yi öne çıkaran, uygulamalardaki piyasacı ve muhafazakâr dozun geçmişe oranla daha fazla olmasıdır. Eğitimde piyasaya ve dine yer açma olarak özetlenebilecek olan bu yaklaşımın özellikle dinle ilgili kısmı yerleşik mevzuatla çatışır bir nitelik göstermektedir. Özellikle Danıştay ve Anayasa Mahkemesinin kimi uygulamalarla ilgili olarak aldığı kararlar, AKP hükümetlerini giderek eğitimde doğrudan değişiklikler yapma yerine eğitimin informel boyutunu biçimlendirmeye doğru yöneltmiştir.

Eğitim doğası gereği siyasal kararlardan, toplumsal yapıdaki değişmelerden, olaylardan çok kolay biçimde etkilenmektedir. Bu durum, her siyasal iktidar değişikliğinde kendini göstermektedir. Sorunlara köklü çözümler getirmek yerine, güncel politika içinde yer bulabilecek argümanlara ağırlık verme öne çıkmaktadır. Özetle, AKP döneminde eğitim-öğretim kurum, örgüt ve süreçleri tam anlamıyla bir kriz içine sokulmuştur.

Kaynakça

"Acil Eylem Programı", www.akparti.org.tr/program.

Adem, Mahmut, *Çağdaş Üniversite mi Medrese mi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

Akgül, Mehmet. *vd. Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, Devlet Kitapları Ankara.

"AK Parti Programı", www.akparti.org.tr/program.

"Alevilere ayrımcılık, gayrimüslimlere engel", *Milliyet*, 17 Eylül 2007.

Anayurt, Ömer. "Strasbourg penceresinden din dersi", *Radikal*, 19 Ekim 2007.

"Avrupa Konseyi: Yaratılışçı teori okullarda okutulamaz" ve "Evrimin öğretimi demokrasi için şart", *Radikal*, 7 Ekim 2007.

Benli, Mesut Hasan. "Vatandaşın derdi türban değil", *Radikal*, 13 Temmuz 2008.

Berkan, İsmet. "Din dersi zorlaması", *Radikal*, 11 Ekim 2007.

Eğitim Sen, *Eğitimde AKP'nin 5 Yılı*, Eğitim-Sen Yayını, Ankara, 2005.

Erdem, Tarhan. "Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban", *Milliyet*, 3-5 Aralık 2007.

Erdoğan, İrfan. "Ortaöğretime geçiş sistemi üzerine bazı mülahazalar", *Radikal*, 12 Aralık 2007.

'Garabet'lerin sayısı AKP iktidarları döneminde ikiye katlandı", *Radikal*, 23 Haziran 2008.

Gazalcı, Mustafa, *Kuşatılan Cumhuriyet Eğitimi (2002-2007)*, Eğit-Der yayınları, Ankara, 2007.

Güçlü, Abbas. "Ders kitapları?", *Milliyet*, 13 Kasım 2007.

____________ "Ders kitapları (2)", *Milliyet*, 14 Kasım 2007.

http://www.milliegitimciler.com/egitim/detay.asp?hid=67.

http://www.akparti.org.tr/muhafazakâr.doc.

http://earged.meb.gov.tr/earged/index.html#duyuru.

http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf.

http://www.imamhatip.com/kamusalalan/imam-hatipler-yeniden-cazibe-merkezi-t58473-0.html.

http://www.irfanerdogan.com.tr/egitimyazilari.asp?IDText=65.

http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?id=1339.

http://www.milliyet.com.tr/2003/07/22/siyaset/siy02.html.

http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-9689s.pdf.

http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-18199c.pdf.

http://www.tbmm.gov.tr/d23/7/7-0738c.pdf.

İdiz, Semih. "Zorunlu din dersi: Avrupa'daki durum", *Milliyet,* 17 Eylül 2007.

İnal, Kemal, *Eğitim ve İktidar. Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004.

__________ *Eğitim ve İdeoloji*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.

İnce, Muharrem, *Bir İleri Beş Geri, AKP'nin Eğitim Politikaları Üzerine Gözlemler*, İstanbul: Umut Matbaacılık ve Kâğıtçılık LMD Şirketi, İstanbul, 2006.

__________ "Yeni Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Müfredatında Alevilik", 11 Şubat 2006, http://www.milliegitimciler.com/egitim/detay.asp?hid=485.

__________ "AKP İktidarı Döneminde Eğitimin Laik Niteliğine Müdahaleler", Yayınlanmamış Rapor.

__________ "Öğretmen Açığı Hakkında", http://www.milliegitimciler.com/egitim/detay.asp?hid=49.

Karaaslan, Erkan, "Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi", *Maliye Dergisi*, Sayı:149, 2005, http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/149/erkankaraarslan.pdf.

Kavak, Yüksel, Ekinci, Ergin ve Gökçe, Feyyat, *İlköğretimde Kaynak Arayışları*, PEGEM Yayıncılık, Ankara, 1997.

Keskin, Nuray Ertürk ve Demirci, Aytül Güneşer, *Eğitimde Çürüyüş*, Ankara: TİGEM Yayınları, Ankara, 2003.

Kotan, Betül. "MEB, AİHM kararını önemsemedi", *Radikal,* 11 Ekim 2007a.

__________ " 'İmam-hatibe ilgi sanatı sekize katladı' ", *Radikal,* 21 Aralık 2007b.

__________" Öğretmen açığı 'ustalık'la gizleniyor", *Radikal,* 22 Aralık 2007c.

__________ " 'Meslek liselerini kapatalım' ", *Radikal,* 9 Şubat 2008d.

__________ 'Parasını vereyim sen okut', *Radikal*, 10 Eylül 2008e.

MEB-MÜFREDAT, (2004a),

MEB-MÜFREDAT, (2004b), "Programların Geliştirilmesini Gerekli Kılan Nedenler", http://programlar.meb.gov.tr/prog.giris11.html

MEB-MÜFREDAT, (2004c), "Programların Yaklaşımı", http://programlar.meb.gov.tr/prog.giris/yaklasim2htm.

Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik'in 11 Ağustos 2004 tarihinde Kabataş Erkek Lisesi'nde yeni hazırlanan ilköğretim müfredatı ile ilgili yaptığı konuşma, (http://www.ttkb.gov.tr/index1024html.

Miser, Behzat. "AİHM zorunlu din dersine dur dedi", *Radikal,* 10 Ekim 2007.

"Muhafazakâr Demokrasi", www.akparti.org.tr/muhafazakâr.doc.

Özmen, Ünal, *Eğitimin AKP'si. Kurnazlığın Aklı Teslim Aldığı Dönem*, Sobil Yayıncılık, Ankara, 2007.

"Türban sadece %1'in sorunu", *Radikal,* 7 Şubat 2008.
Salman, Umay Aktaş., "Din müfredatı bakanlığı yalanlıyor", *Radikal*, 12 Ekim 2007.
__________ "Çocukları arıyorsanız dershanedeler", *Radikal,* 12 Nisan 2008.
Selçuk, Ziya. MEB-MÜFREDAT, http://programlar.meb.gov.tr/index/baskan.htm. [İndirilme tarihi: 02.10.2004]
Selçuk, Ziya, *Ortaöğretim Sisteminde Yeni Arayışlar*, Türkiye Özel Okullar Birliği Derneği Yayınları, 2008.
TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=2039.
Yılmaz, Hakan, *2007 Yılı Milli Eğitim Bütçesi ve Eğitim Sektörü Harcamaları Üzerine Değerlendirme Notu*, Yayınlanmamış Rapor.
"Zorunlu din dersine karşı sürekli eylem", *Radikal*, 30 Ağustos 2008.

AKP ve Eğitimin Siyasal Sosyolojisi

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Günlü*

Giriş

Bir siyasal iktidar belli bir "toplum" ve "toplum iddiası" üzerine yaslanır. Siyasal partinin belli gruplar, çıkarlar ve ilişki ağları çerçevesinde kurduğu ve tanımladığı "siyasal alan" hazır ve nazır olabileceği gibi, bir iddia ve iradeye de dayanabilir. Bununla birlikte siyaset her zaman belli bir irade tarzı olarak biçimlendirici nitelik taşır. Her siyasal iktidar sürekliliğini sağlamak için kendi değer ve düşünüşünü toplumun bütününe aktarmayı temel iktidar mücadelesi alanlarından biri yapar. Eğitim, değer ve düşünüşün belli bir niteliklenme sürecine paralel olarak aktarıldığı bir mücadele alanıdır. Siyasal iktidar kendi oluşumuna temel olan bileşenlerin özelliklerini, çıkarlarını ve ilişkilerini yeniden üretecek bir anlayışı toplumun bütününe aktarma çabasına girer. Ancak bu aktarım süreci serbest hareket edeceği bir alan değildir. Siyasal iktidarın her girişimi toplumun tarihsel ve güncel çelişki ve çatışmalara tekabül eden mücadele süreci içinde şiddetli görünümler alabilir. Siyasal iktidar ve muhalefet ilişkileri rejimin temellerine ilişkin ayrılıkları temsil ettiğinde çatışma daha uzlaşmaz biçimler alabilir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş sürecinde ve günümüzde kapalı olduğu taleplere ve ilişkilere karşı tavrını iki kavram üzerinden açıkça göstermiştir: Bunlar irtica ve bölücü faaliyetlerdir. Bu temel stratejik karşı hedeflere dönemsel olarak eklenen yeni tehditler ilave edilebilir. Bugün rejimin merkezini temsil eden güçler tarafından da dile getirilen bir irticai ve bölücü tehdit ve tehlike algısı toplum içindeki çatışmaların tanımlayıcı bir siyasi grameri haline gelmiştir. Bu tehdit ve tehlikeler kamuoyunda sürekli gündem konularından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle de güncel siyasi pratikler ve

* Muğla Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

uygulamalar, siyasi gramere yerleşen irtica ve bölücülük çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hükümetin kamu görevlerini yürütme tarzı ile kamu hizmetini, kamu alanını ve özel alanı tanımlama sınırları, kamu görevlilerini sağlama ve kadrolaşma pratikleri siyasi gramerin işaret ettiği tehdit ve tehlikeler çerçevesinde kamuoyuna yansımakta ve siyasal gündemi işgal etmektedir.

Mevcut siyasal iktidar açısından ele alındığında siyasi gramerin tanımlayıcı kodları olarak irtica ve bölücülük çoğunlukla ilki ve bazen de ikincisi ile değerlendirildiği görülebilmektedir. Bu anlamda siyasal eleştiri ve muhalefet irtica ve bölücülük kavramlarına sık sık gönderme yapmaktadır. Bu durum Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tasarı ve icraatlarına hassas yaklaşılmasına neden olmaktadır. Bu açıdan AKP'nin sıklıkla gündeme getirdiği laiklik yorumu, mevcut laikliğin sorgulanması biçiminde yorumlanmaktadır.

Siyasal rejimin hassasiyet gösterdiği konular olarak irtica ve bölücülük düzenin sürekliliği açısından kritik göstergeler olarak ele alındığında, bu yöndeki gelişmeler ile hassasiyetle ilgilenilmektedir. Bununla birlikte siyasal rejimin farklı dönemlerine bakıldığında her zaman aynı hassasiyetlerle karşılaşılmadığı görülebilir. 12 Eylül darbesinin ardından izlenen siyaset ve uygulamalar bugün irtica kapsamında değerlendirilen faaliyetler olarak aynı biçimde karşılanmadı. Bu olgu siyasetin süreklilik ve değişme yönüne işaret eder. O halde mevcut AKP iktidarına atfedilen nitelikler dönemsel ve bağlamsal olarak değerlendirilen irtica kavramı ve kapsamı içinde görülebilir mi? AKP'nin eğitim alanında yansıttığı talepler ve gerçekleştirdiği uygulamalar hangi kapsamda siyasal rejimin sorun alanlarına tekabül etmektedir? AKP'nin kökenlendiği siyasi art alan açısından uyguladığı eğitim siyasetinin anlamı nedir?

Bu makale Türkiye'de İslami siyasal sosyo-oluşumu tarihsel bir yönelim ve durumsal koşullar içinde ele alarak siyasal sosyo-oluşum ile eğitim siyaseti arasındaki ilişkiyi eğitimin siyasal sosyolojisi çerçevesinde incelemektedir. Eğitimin siyasal sosyolojisinin AKP iktidarı ile ortaya çıkan biçimleri AKP Hükümeti'nin uygulamaları ve yasal girişimleri çerçevesinde çözümlenmektedir.

Makale ilk olarak değerlendirmeye temel olan siyasal sosyolojik çerçeveyi ortaya koymaktadır. İkinci olarak İslami sosyo-oluşuma temel olan süreç ve koşullar bir değişim süreci içinde ele alınmaktadır. Üçüncü olarak Refah Partisi'nin yükselişi ve koalisyon hükümeti süreciyle ortaya çıkan süreç ve onun etkileri ortaya konulacaktır. AKP ve onun oluşumuna yön veren siyasal toplumsal süreç ve hükümet sürecinde gerçekleştirilmeye ça-

lıştığı uygulamalar ve dayandığı toplumsal kesimler açısından sonuçları değerlendirilecektir.

Sorun ve kavram

Türkiye 1980'e iki düzeyde tamamlanan bir saldırıyla girdi. İkincisi (12 Eylül askeri darbesi) birincinin (24 Ocak İstikrar Programı) yerleştirilmesini amaçlamıştı. Yaşanan kargaşa ve hazırlayıcı ortam, sosyal sınıflar arasında bölüşüm kavgasının ve dönüşümün tezahürü olarak iki saldırının oluşumuna aracılık etmişti. Yurttaşlığın somut ve pratik kazanımları bir kargaşa süreci görünümü almıştı. Son otuz yıllık dönemde yaşanan kırsal dönüşüm ve ondan etkilenen kır ve kent yaşamında kapitalist ilişkilerin yayılma biçimleri sınıfsal ve etnopolitik ilişkileri açığa çıkardı ve çatışmalara yeni biçimler kazandırdı.

1980'de saldırı konusu yapılan şey, kamusal ve örgütlü toplumsal ilişkiler, bireyin yurttaş kimliğinde bir dönüşümü beraberinde getirdi. Siyasi topluluğun atomize edilmiş bir üyesi olarak yurttaş (Foucault, 2000), kapitalist devlet-toplum ilişkileri çerçevesinde yerel iktidar biçimlerini (cemaat ve etnopolitik bağlar) terk etmek üzere temel hak ve özgürlükler aracılığıyla kamusal güvencelere kavuşuyordu. Ancak 1980'li yıllara Türkiye, bütün dünyada olduğu gibi, neo-liberal saldırıların etkisi altında girdi. Türkiye neo-liberalizm için "gerekli" siyasal koşullara fazlasıyla sahipti. Zira askeri darbe toplumsal muhalefet koşullarını yok etmişti.

Margareth Thatcher "toplum yoktur birey vardır", neo-liberal politikaları kastederek "başka alternatif yoktur" diyordu. Bununla bireyin ihtiyaç ve potansiyellerini kısıtlayan, "verimliliğin düşmanı" bir kamu alanı müdahalenin konusu haline geliyordu. Elbette kamu alanının genişlemesini günah keçisi yapan, İngiliz ve Amerikan muhafazakârlığının iktidara gelişi neoliberalizmin yükselişinde özel bir rol oynadı. Bu sürecin arkasında 1968 Devrimi'nin açtığı tartışmalardan yararlanan merkezci liberallerin manevraları vardır (Wallerstein, 2004a: 126).

Kapitalist-dünya sistemin artan maliyetleri -ücret, girdiler ve vergilendirme- çerçevesinde ortaya çıkan kapitalist kriz, yurttaş hak ve özgürlüklerinin kazanımlarına fatura edildi. Geleneksel sistem karşıtı hareketler -işçi hareketleri ve ulusal kurtuluş hareketleri- devlet iktidarı ve ekonomik meseleleri öne çıkarmış ve krizin oluşumuna katkıda bulunmuştu. Buna karşın 1968 Devrimi iki nedenle ırk ve cinsiyet meselesini öne çıkarmıştı. Birincisi merkezci liberaller ekonominin altını oyan her şeye düşmandılar, fakat 1968 Devriminin kültürel değişimlerini gizliden desteklediler ve düzeni sağlama alma ve kâr sıkışmasını acil biçimde çözme amacı ile dar tabanlı vahşi bir

kültürel karşı devrimi öne çıkardılar. Maliyetleri düşürmek sürecinde merkez ve sağcı güçler refah devleti hizmetleri (eğitim sağlık, sosyal güvenlik) için toplanan vergileri azaltırken, kalkınmacılık temasını terk ederek metaların ve sermayenin serbest dolaşımına hız verdi (Wallerstein, 2004a: 129-130).

Bireyler normal olarak kendi halinde atomlar olarak var olmuyor. Bir kimlik ve kişilik olarak hane halkları aracılığıyla birbirlerine bağlanıyor ve bu nedenle sınıfsal özellikleri yanında etnopolitik potansiyellere sahipler. Kapitalist sistemin neo-liberal mantığı kendisini ortaya koydukça da hane halklarının bir kimlik ve kökene işaret eden niteliği daha çok açığa çıkabilir. Hane halklarını etkilemeye çalışan kurumlar arasında en etkili olan devlettir. "Yarattığı fayda ve baskı aracılığıyla hane halklarını etkiler. Ancak devlet nerede güçsüz hale gelse, dinsel yapılar, etnik örgütlenmeler ve benzeri gruplar hane halklarının önceliği üzerine ısrar eden güçlü seslere dönüşebilirler." (Wallerstein, 2004a: 57, 63, 66).

İslamcılar kapitalist sistemin mantığına ve kendi ülkelerine yayılmasına karşı eleştiri getirmektedir. İslamcılara göre "eğer dış baskıyı def etmek ve içsel yenilenmenin gelişmesine yardım etmek isteniyorsa bu modernist Arap rejimlerinden kurtulmak gerekir ve bu kategoriye Vahabiler de dahildir." "İslamcı örgütlerin ihtiyaç sahiplerine geniş sosyal hizmet sağladıkları ve sıkça devlet işleyişindeki ciddi boşlukları doldurdukları bilinen bir durumdur. İslamcı hareketlerin iyi bilinen bir diğer özelliği de, üniversitelerin teknik bilimsel branşlarındaki öğrenciler arasında yaygın ve başarılı bir şekilde örgütlendikleri ve öğrencilerin yeteneklerinden de kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere yararlandıklarıdır." (Wallerstein, 2004b: 115).

İslam'ın yükselişe geçmesi Wallerstein'a (2004b: 120) göre Batı ve laik rejimlerin çatlaklarında gerçekleşmektedir. Ona göre, Batının İslam üzerine referansı İsrail'in varlığı ve petrol etmenlerine dayalıdır. Batı bugün ekonomi dışında toplumsal ve politik bir kriz içindedir. Bu durum Batıyı kendinden şüpheye götürmekte ve bir "iblis" arayışına neden olmaktadır. Bu aynı şüphe hali İslam aleminde de vardır. Laik-seküler güçler dağılırken, İslamcı güçler de siyasal programları konusunda uzlaşmış değillerdir.

Liberal siyasetin 1980'lerdeki serüveni kamu alanı ve özel alanı daha çok tartışma konusu yapmak üzerineydi. Bu, neo-liberal ideolojinin gereklerine uygun bir şekilde değerlere yöneldi. Farklı politikalar için de olsa, cemaatçilerin bölünmüş değerlerin geçmiş altında aynı ufka bağlanmaları, modern liberallerin de değer çoğulculuğu sayesinde eşit haklar ve özgürlükler ilkesine uyum tercihi aynı temelde değerler sorunu üzerine birleştikleri göstermektedir (Ottersbach/Yıldız, 1997: 292).

Liberal ve cemaatçi tutum açısından dört konum tespit ediliyor (Ottersbach/Yıldız, 1997: 294): Birincisi radikal liberal konum, özel ve kamusal alan

ayrımının sabitlenmesi gerektiğini ileri sürüyor. İkincisi Rawls'un düşüncelerinden beslenen ölçülü liberal konum, modern devletin yurttaşlık ilkesinin moral değerlere dayanması gerektiğini savunan bir anlayışı içerir. Moral temeller sadece özel kanaatler değil demokratik kültürün normatif bütünleştirici faktörlerine de aittir. Üçüncüsü, ölçülü cemaatçilik, siyasal katılım haklarını ön plana alır. Dördüncüsü, radikal cemaatçi konum, farklı cemaat biçimleri, kültürel ve etnik cemaatlerden oluşan çoğulcu toplum bireylerin artık her "ortak iyi" çerçeve ilkesi üzerinde bütünleşmemesi anlamına gelir. Bu konum Refah Partisi'nin 1990'ların başında ileri sürdüğü "çok hukukluluk" ve Medine vesikası tartışmalarında da gözlendi.

Tapper (1993: 30-31), İslami canlanışı, genel dünya değişimlerinin bir yansıması olarak görüyor. Ona göre 1908-1923 Türk Devrimi, nasıl "dünya çapında bir ayaklanmanın yankısı ise… 1970'ler ve 1980'lerin Türkiye'sinde İslamın canlanışı da, anti-materyalizm ve belki post-modernizm gibi daha geniş yirminci yüzyıl sonu hareketlerinin parçasıdır." Ona göre 1950 sonrası İslami bilinç, eğitim ve siyasallaşmanın etkisi, 1980 sonrasında beslenen pragmatik tutum (Türk-İslam siyaseti), bölgeye, sınıfa ve kişilere göre farklı biçim ve işlevlerin gelişmesi, yeni ekonomik koşulların etkisi (gençlerin farklı bakışı, dış kökenli İslami para kaynakları ve modern iletişim araçları), ne kapitalist ne sosyalist olmayan kimlik arayışı ile Türkiye'nin jeo-kültürel durumu Türkiye'de İslami sosyo-oluşumun etkenleri olmuştur.

Sosyo-politik oluşum

Devlet iktidarının oluşumu, aynı zamanda kamu ve özel alanın sınırlarının oluşumunu ifade etmektedir. Bu süreç, toplumsal güçlerin bir tür mevzilenmesi olarak değerlendirilebilir. Devlet iktidarı topraklarının (dış sınır) nerede başlayıp bittiğini ve bireylerin günlük ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını (iç sınır) tanımlayan sınırlara sahiptir. Devletin coğrafi (dış) sınırı ile iç sınırı (kamu alanı) arasında ilişki ve denge vardır (Dudley, 2001: 20-21). Bu ilişki ve dengeyi oluşturma, koruma ve değiştirme siyasal ve toplumsal alan üzerindeki mücadelelerde somutlaşır. Türkiye'de irtica ve bölücülük kavramları devlet iktidarının iç ve dış sınırlarına işaret eden niteliktedir. Bu açıdan devletin iç ve dış sınırı Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze gelen mücadele süreci "irtica ve bölücülük" kavramları çerçevesinde laik sosyo-oluşuma zemin oluşturmuştur.

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte devlet iktidarının meşruiyet kaynağı itibariyle bir sıçrama yapan laik sosyo-oluşumun kökleri Osmanlı batılılaşmasında ve kapitalizmin Osmanlı topraklarına yayılmasında belirlenebilir. Osmanlı'nın genişleme sürecinin durması ve askeri yenilgiler, Osman-

lı'nın iç ve dış sınırını tartışmalı hale getirmiş, devleti merkezileşme sürecine sokmuştur (Abou-El-Haj, 2000). Bu açıdan merkezin taşra güçlerini sınırlandırma ve tasfiye etme süreci kendi varlık sebebiyle iç içe geçmiştir. Modern ulus devlet açısından iç sınırı tanımlama sürecinde genişleyen kapitalist ilişkiler seküler-laik milliyetçilik ideolojisinin gelişmesine neden oldu. Osmanlı devletinin iç sınırlarını düzenleme girişimleri dış sınırlarını da etkileyen bir sürece 15. ve 16. yüzyıllarda erken merkezileşme döneminde ortaya çıktı. Liva kanunnameleri veya sancak kanunnameleri olarak bilinen yerel düzenlemeler, "Osmanlılaştırma" hareketi, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı merkezi gücünün azalmasıyla ortadan kalkmış ve taşra güçlerinin genişlemesi ve devletin iç sınırının ve dış sınırının daralmasına neden olmuştur (Abou-El-Haj, 2000: 38-39). Kapitalizmin Osmanlı üretim sistemini etkilemesiyle devletin siyasal mantığında çözülme meydana geldi. Merkezi devlet daha fazla kaynak ihtiyacına girdikçe taşra güçlerinin yükselmesine neden olan iltizam sistemine (vergilerin ihale yoluyla toplanması) geçti. Böylece artı ürünün sosyal gruplar arasındaki dağıtımını, bölüşümünü ve mülk edinimini denetleme yeteneğini yitirdi (Huricihan İslamoğlu'ndan Akt. Vergin, 2004: 194-195).

Kapitalistleşme süreci ve devletin merkezileşme sürecinde iki toplumsal güç birbirine karşıt olarak gelişti. Birinci güç, 18. yüzyıl sonu girişimleri (III. Selim reformları) ve Batı ile ilişki içinde yeniden güçlenen merkezi devletin Batı eğitimi almış bürokrasinin örgütlü gücü oldu. İkinci güç, kapitalist ilişkilerin yayılması sürecinde Batılı ülkelerinin hamiliğinde konsolosluk "yurttaşlığı" çerçevesinde aldıkları beratlar ile gelişen gayr-i Müslim burjuvaziydi. Bu iki güç Osmanlı yurttaşlığının geliştirilmesi sürecinde Tanzimat, Islahat, Kanuni Esasi ile birlikte var olma arayışı içinde oldularsa da Devletin merkezi gücünün tahkimi sürecinde bürokrasi ile burjuvazi her zaman çatışmalı bir ilişki içinde oldu. Nihayet siyasal topluluğun oluşturulması sürecinde yaşanan deneyim bir çöküşle sonuçlandığında, Kurtuluş Savaşı'nın başarılmasının ardından gayri Müslim nüfus burjuvazi ve bileşenleri ile birlikte Türkiye dışına çıkarıldı (Göçek. 1999: 305-311). Batı tipi eğitim almış sivil-asker aydınlar 1923 Devrimi ile birlikte Osmanlı'da merkezi devletin yeniden kurulma sürecinde deneyimlenmiş ve Abdülhamit'in İslamlaşma hareketinden beri terk edilmiş kozmopolit yurttaşlık arayışı yerine Müslüman nüfus bileşimi üzerine modern ulus devletin yolunu izleyerek laik ulusalcı sosyo-oluşumun siyasal topluluğunu inşasına yöneldi.

Cumhuriyet'in kamu alanı toplumsal güçlerin mevzilenme sürecinde sivil-asker bürokratik aydınların görece özerk hareket edebildikleri bir zeminde biçimlendi. Kurtuluş Savaşı sivil-asker bürokratik önderliği destekleyen Müdafaa-i Hukuk Derneklerinde somutlaşan toplumsal güçleri öne

çıkarmıştı. Bunlar yerel eşraf ve toprak sahiplerinden oluşan bir özelliğe sahipti. 1 Aralık 1922'de kurulan Milli Türk Ticaret Birliği'nde toplanan İstanbul burjuvazisinin İttihatçıların yeni parti girişimleriyle bağ kurmasını önlemek isteyen Mustafa Kemal, Şubat-Mart 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını başlattı. Bu çaba aynı zamanda devletin temelinde yatan sivil-asker bürokrasi ile eşraf arasındaki ittifaka üçüncü bir ortak olarak burjuvazinin girmesi, eşraf-burjuvazi kutuplaşması içinde sivil-asker aydınların özerk bir kapasite oluşturmalarına imkân verdi. Köylü üzerinde eşrafın denetimi, işçiler üzerinde de burjuvazinin denetimi siyasi örgüt olarak Halk Fırkası denetiminde korporatist piramidi tamamladı. Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi toplanmadan önce ülkenin Orta ve Güney kesimlerindeki gezilerinde kurumları ve zihniyetiyle hesaplaşmak zorunda olduğu Osmanlı hanedanlığına ve İslami siyasal geçmişe sert eleştiriler getirdi; yeni devletin ulusun tarihi, ruhu ve gelenekleri üzerine şekilleneceğini anlattı. Bu egemen Osmanlı-İslam kültürü yerine halk kültürü demekti (Yerasimos, 1990: 88-89).

Bu yönelim varlığını dini kurumlar ve Osmanlı maneviyatından alan eşraf ile çatışmak demekti. Büyük kent burjuvazisi de Batılı sermayedarlarla girdiği ilişkilerden elde ettiği imtiyazların kaldırılması karşısında bir açmaza düşmüştü. Musul sorunu, Şeyh Sait isyanı karşısında girişilen sert önlemler toplumsal güçlerin taleplerini geriletti. Bir yandan da eşraf-burjuvazi rekabeti karşısında bürokrasinin varlığına ve onun bağlandığı güçlü bir kişilik olarak Mustafa Kemal'e rıza oluşumunu genişletti. Siyaset sahnesindeki uzlaşmaz gruplar olarak bulunan eşraf-burjuvazi kutuplaşması Mustafa Kemal'in monarşiyle yürüttüğü mücadeleyi kolaylaştırdı. Bununla birlikte onlar köylü ve işçiler üzerinde yönetici yeteneği kabul edilmiş eşraf ve burjuvazi devletin önceliğini kabul ederken, devlet de onları destekçileri olarak bağrına bastı (Yerasimos, 1990: 92-95).

3 Mart 1924'te somut bir biçim kazanan laik sosyo-oluşum yeni devletin temellerini atacak olan eğitim ve kamu yaşamında dinsel etkileri ve kurumları tasfiye etti. Bunun ardından muhalefet gelişti ve liberal muhalefeti temsil eden güçler 17 Aralık[*]'ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturdular. Mustafa Kemal'e karşı oluşmuş eski askerler bloğu karşısında Mustafa Kemal partisini topladı ve yobazlardan gelen "karşı devrim" tehlikesinden söz ederek olağanüstü önlemler almak istediğini söyledi. Bu konuda partinin pek istekli olmadığını görünce İsmet Paşa başkanlığında "sertlik" yanlılarından oluşan hükümeti feshedip Fethi Bey başkanlığında bir hükümet kurdurdu. Üç ay sonra Kürt hedefleri doğrultusunda çıkarılmış olmakla birlikte kendisini teokratik-feodal çerçeve içinde ifade eden Şeyh Sait ayak-

[*] İlginç tesadüf, AB müzakere tarihi de 17 Aralıkta verildi.

lanması patlak verdi. Gerici olarak nitelendirilip Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilişkilendirildi. Fethi Bey Hükümeti Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesine "siyasi amaçlı din istismarı" hükmünü ekledi ve ayaklanma bölgesinde sıkıyönetim ilan etti. 2 Mart 1925'te Mustafa Kemal Meclisi toplayıp ulusa önderlik etmenin zorluklarından söz etti ve devrimi başlatanların onu tamamlaması gerektiğini anlattı. Ertesi gün Fethi Bey Hükümeti istifa etti ve İsmet Paşa Hükümeti kurmakla görevlendirildi. İsmet İnönü asıl sorunun ihtiraslı küçük münevverlerin mütereddit durumu olduğu belirtti. Yeni Hükümetin kuruluşunu izleyen gün, Takrir-i Sükûn Kanunu Mecliste kabul edildi. Bu kanunla Türkiye'de tek parti rejimi resmen kuruluyordu. Kanunun tek maddesine göre, "irtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale haiz bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, hükümet reisicumhurun tasdiki ile res'en men'e mezundur." Aynı gün İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu ve iki yıl boyunca işbaşında olup 600 insanı ölüme mahkûm ettiler. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925'te kapatıldı ve yirmi yılı aşkın bir süre muhalefetsiz kaldı. Sol ise ancak 1960'dan sonra yeniden siyaset sahnesine dönebildi. Toplumsal reformlar, 1925'te Şapka devrimi, 1926'da Medeni Kanun, Ceza, Usul ve Ticaret Kanunları, Batılı takvim, metrik sistem ve ölçüler, yazı devrimi ve hafta tatilinin pazar gününe alınması modern toplum yönünde bir tercihi yansıtıyordu. 22 Kasım 1927'de CHF ilk parti kongresi, "umumi esaslar"ın üçüncü maddesine göre parti din ve devletin tamamen birbirinden ayrılmasını, vatandaşlar arasında arasındaki en temel bağın dil birliği olduğunu ilan etti. Ardından Türk dilinin ve kültürünün geliştirilmesi yönünde değişiklikler gündeme geldi. 5 Nisan 1928'de de "Devletin dini İslam'dır" hükmü kaldırıldı. Gerekçesinde de "çağdaş kamu hukukunda, ulusal egemenliğin meydana çıkmasına dayanak olacak en gelişmiş devlet şeklinin laik ve demokratik cumhuriyet olduğu kabul edilmiştir" açıklaması yer aldı. Yeni kültürün oluşturulması için Meclisin 1 Kasım 1928 açılış oturumunda kabul edilen "millet mektepleri" okuma-yazama seferberliği başlatıldı. Ezanın Türkçe okunması, Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi dil birliğine somut bir zemin kazandırırken, geleneksel kültür ve "geçmiş" "gericilik" zemini olarak görüldü. Geçmişin ayrılmaz parçası olarak din modern toplumun ve ilerlemenin önünde bir tıkaç olarak değerlendirildi (Yerasimos, 1990: 100-103).

Laik sosyo-oluşum sivil asker bürokrasi önderliğinde ve eşraf-burjuvazi çatışması koşullarında güçlendi. Aşarın kaldırılması köylünün birikim potansiyelini artırdı ve 1950'lerde DP'yi (Demokrat Parti) destekleyen kesimlerin güçlenmesine neden oldu (Keyder, 1990: 56). 1950'de kurulan ittifakla ticaret sermayesi ve çiftçiler yüksek kârlar elde etti. Ancak, DP sanayi kesi-

minin büyümesine elverişli ortam yaratmada başarısız oldu. Bu olgu Aralık 1955'te DP'den ayrılanların Hürriyet Partisi'ni kurmasında rol oynadı. DP, 1957 seçimlerinde azalan halk desteğini telafi etmek için geleneksel halkçılığa yöneldi. Bu süreç kentsel seçkinlerin DP içindeki Batıcı ve çağdaşlaşmacı tabakasını DP'ye daha da yabancılaştırdı. Bunlar Menderes'i anti-modernizmin cisimlenişi olarak görüyorlardı. 1960'larda yalnız bürokratlar ve aydınlar değil İstanbul iş çevreleri de muhalefet saflarında yerlerini aldılar (Keyder, 1990: 60-61).

1960 Darbesi'nin ardında kurulan teknokratik rejim, büyük burjuvazinin çıkarlarıyla uyumlu sonuçlar sağlamıştı. İthal ikameci bir ekonomi ve planlı gelişme sanayi burjuvazisinin kârlarını hızla artırdı. Kapitalizmin Anadolu'nun her köşesine yayıldıkça güçlendiler ve çıkarlarını pekiştirdiler. Uluslararası burjuvaziyle uyumlu hızlı kapitalist gelişme serbest kapitalizmden ziyade kapitalizmin tekelci gelişimine olanak vermişti. Bu süreç dev boyutlu sermayeciler bloğunu yarattı. Sermaye birikimi yoğunlaşan büyük burjuvazi temsilcilikler ve bayiiler aracılığıyla Anadolu kentlerine yayıldı. Ardından Cumhuriyet'in kuruluşundan beri, 1945 Toprak Kanunu hariç, kendilerine dokunulmamış Anadolu eşrafı, esnaf, zanaatkâr ve toprak sahiplerinden oluşan grup giderek artan bir huzursuzluk içinde tepkilerini örgütlemeye başladı.

Demirel 1965'te Meclis'te ileri sürdüğüne göre "modern Türk devletinin yolu 19. yüzyıl kapitalizminin yöntemlerinden tamamen farklı olacaktır" derken, tekelci bir nitelik taşıyan kapitalist girişimlerin Anadolu'ya yayılmasını kastediyordu. Esnaf, küçük tüccarlar bu rekabet karşısında ayakta kalmayı başaramadı. Adalet Partisi içinde alt-orta sınıfı temsil edenler Demirel'i çıkar çevrelerini kollamakla eleştirdiler. Onlar İslami söylemi benimseyerek en büyük işadamı ve sanayiciler gibi mason olduğu için Demirel'i de lanetlediler. Demirel kendisine gönderilen heyete, "Ülkemizde bir buçuk milyon tüccar ve esnaf var. Bu beş ya da altı milyon kişi demektir. Kendine yeterli, deneyimli, bilgi ve beceri sahibi insanlar demokratik düzende bir güç oluştururlar. Bugünün küçük tüccarı yarının fabrika sahibi olabilir" açıklamasını yaptı. 1965 seçimleri Demirel'in başkanlığındaki AP'ye %53 oranında oy getirmişti. Demirel'in yaklaşımına daha eleştirel yaklaşan kesimler AP'de gerçekleşen burjuva grupları ittifakının uzun sürmeyeceğini gösterdiler. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) 1969'da seçimlerinde Demirel'in desteklediği aday yenilgiye uğradı. Anadolu küçük tüccar ve esnaf ve zanaatkârlar bloğunun desteğini alan Necmettin Erbakan TOBB Başkanı oldu (Keyder, 1990: 64-65; Ahmad, 2005: 168-173).

Bir yandan büyük burjuvazinin diğer yandan OYAK aracılığıyla sermayeleşen ordunun doldurduğu alanları bırakmak zorunda olduğunu gö-

ren Anadolu burjuvazisi, 1960'larda yeniden şekillenen siyasal alanda İslami siyasal söyleme kapı araladı. AP'nin büyük burjuvaziyi gözeten (ki sanayinin büyüme oranları 1965-1968 arasında %12'dir) politikaları Anadolu burjuvazisini partiden uzaklaştırmış ve AP'nin oy oranlarını 1969'da %46,5'a, 1973 seçimlerinde %29,8'e düşürmüştü. AP'deki ittifakın parçalanması MSP'yi ve MHP'yi siyaset sahnesine çıkarmıştı (Keyder, 1990: 71).

Hızlı kapitalistleşme etkilerini gençlik ve diğer toplumsal kesimler üzerinde de gösterdi. Bu dönemde anti-Amerikancılık yükseldi ve milliyetçilik materyalist ve sol bir kimlik kazandı. ABD Başkanı Johnson'un 5 Haziran 1964'te Başbakan İnönü'ye Washington'un sağladığı silahların ABD'nin rızası olmadan kullanılamayacağını bildiren mektubunun basına sızması ulusalcılık ile sol arasında bağları güçlendirdi. O zamana kadar sağın tekelinde olan milliyetçilik solla birlikte antiemperyalist bir karakter kazandı. Bunun karşısında İslam sola karşı bir panzehir olarak gündeme getirildi. Bu koşullar altında 1962'de kurulan "Komünizmle Mücadele Dernekleri" İslam'ı sağın örgütleyici ilkesi haline getirecek propagandanın başını çekti. Demirel modern kapitalizmin ve Birleşik Devletler ile bağlantının sembolüydü. Bu nedenle soldan, yeni Kemalistlerden ve kendisini mason olarak lanetleyen dinci sağdan saldırıya uğradı. Bu kesimin kapitalizm karşısındaki tavrı bir alternatif olarak İslami söylemle bütünleşmeye giden yolu açtı (Ahmad, 2005: 168-173).

Solun yükselişi sendikalarda, üniversitelerde ve ülkenin büyük kentlerinde bir karşı hareketin yükselmesine de neden oldu. Sola karşı girişilen hareket sermayeyi kendi fraksiyonları arasındaki çelişkileri ve çatışmaları ertelemeye götürdü. Zira 12 Mart 1971 Muhtırası ile gelen ortam, sermayenin fraksiyonları arasındaki çatışmayı kızıştırarak bölünmeyi hızlandırmıştı. AP, MSP ve MHP'de temsil edilen bu fraksiyonlar, 1973 seçimleri sonrasında CHP ile MSP'nin kısa bir koalisyon döneminin ardından, uzun bir hazırlık yaparak "milliyetçi cephe" hükümetlerinin kurulmasını sağladılar. Bu süreçte MSP İslami fikirlerden ziyade dış sermaye bağımlılığına ve tekellere muhalefete yöneldi. MHP'de hızlı kapitalist dönüşümden olumsuz etkilenmiş, kasabalarda yoğunlaşan üniversite sınavlarını başaramayan, ırkçı seçkincilikten medet uman genç grupları harekete geçiriyordu. Büyük sermaye artan çelişkiler karşısında, tam bir kadrolaşma ve kutuplaşma sürecine giren koalisyon hükümetinden umudunu kesti. Artık umudunu ordu ve uluslararası sermaye kurumlarının tavsiyelerine ve teknokratik bir hükümete bağladı (Ahmad, 2005: 182-183, 191; Keyder, 1990: 70-72).

İslami sosyo-oluşum

İslam Osmanlı'da devletin meşruiyetinin kaynağını oluştururken din de devletin bekası aracılığı ile kendi yerini buluyordu. Osmanlı tebaası Müslümanlar ve gayri Müslimlerden oluşan bir niteliğe sahipti ve din-devlet-toplum ilişkisinin ve tebaanın kendi arasındaki ilişkinin referansıydı. Osmanlı "millet sistemi" içinde Müslümanlar gayri Müslimlerin üstünde yer alıyordu. Onlar, siyasal topluluğun üyesi değil, kendilerine tanınan koşullarda yaşaması gereken tebaanın bir parçasıydı. Bununla birlikte kapitalistleşme ve tebaasını kendisine bağlama sürecinde Osmanlı kimliği içinde yatıştırılmaya çalışılan ayrılıkçı hareketlerden geriye kalan önce İslamlaşma ve o da istenen sonucu vermeyince Türkleşme süreci gelişti (Turan, 1993: 46). Bir ulus devletin gerekleri çerçevesinde laik sosyo-oluşum Osmanlı toplumu içinde konumlarını din aracılığıyla edinmiş kesimlere ve taşrada örgütlenmiş tarikat ve tekkelere son veren yasaların çıkarılması yeni bir aşamaya girdi. Laik Türk ulusçuğu Batı uygarlığı ve Türk halk kültürü üzerine bina edildi (Akşit, 1993: 112-114). Siyasal alanın laik sosyo-oluşumu destekleyen bir zemin sağlaması, İslami söylem ve etkinin görünür olmaktan çıkmasına neden oldu.

Cumhuriyet'in siyasal topluluğun temeli olarak gördüğü Türk ulusçuluğunun toplum katında kabul görmediğini ileri süren görüşler[1] (Mardin, 1997:163), yurttaşlarını kendilerini tanımlamaları istendiğinde kendilerini Türk ve Türk vatandaşı olarak tanımlamayan önemli bir nüfusun varlığını Kemalizm'in toplum katında benimsenmemiş olduğu biçiminde yorumluyor. Bu yaklaşım modern ulus devleti bir cemaat olarak ele alma hatasına düşüyor. Esas olarak modern devleti tanımlayan şey bireyin devletle yurttaşı ilişkisidir ve yurttaşlık herkese aynı mesafedeki kurumsal yapıları ve güvenceleri içerir. Zira siyasal topluluğun üyesi olmak, (örneğin Almanya'daki Türklerin Alman vatandaşlığına geçişinde Yeşiller ve Sosyal Demokratları gördüğü işlev gibi) sistemle bütünleşmek, (sol-sağ, liberal-muhafazakâr-sosyalist gibi) siyasal taraflar içinde gerçekleşir. Onların siyasal topluluğun üyesi olarak kabul sürecinde kendi deneyimlerini bütünleşme siyasetinin parçası yapmaktadır. Kendi değişmez özlerini ileri sürerek siyasal alanda bütünleşme modern siyasetin sosyo-oluşumu ile bağdaşmamaktadır. Zira modern devlet yurttaşları esas alır ve onların kimliklerini ele almaz. "Siyasal İslamlaşma" süreci modern siyasetin sosyo-oluşumuna alternatif arayışını temsil eden anti materyalizm ve anti-modernizm görüşlerinin yayıldığı yeni liberalizmin etkilediği konjonktürü içinde hayat buldu.

---

1 TESEV'in yaptığı bir araştırma haberine göre kendilerini Müslüman olarak görenlerin oranı %48. *Radikal*, 22 Kasım 2006.

Bu nedenle İslami sosyo-oluşuma, özellikle 1980 sonrası kapitalist dönüşüm ve kamu alanına yeni liberal saldırının ışığında bakmak açıklayıcı olacaktır. İslami eleştiri ve protestonun 1980 öncesi serüveni ile 1980 sonrası arasında temel bir fark bulunmaktadır. 1980 sonrası siyasete yön veren darbe koşulları ve solun ezilmesi İslami bir kimliğin ve siyasetin köken tartışmalarını ortaya çıkardı. Türkiye'de yeraltına inen İslam'ın ister yumuşak biçimleriyle ister sert biçimleriyle bir tarihsel anlatı içinde ortaya çıkmasına fırsat verdi. 1980 sonrası İslam'ın yükselişine bütün çözümlemeler yeni liberal politikaların etkisine ve onların doğrudan cemaat bağlantılarını hareket geçiren yanlarına işaret ediyor. Toplumun iktisadi ve sosyal temeli çerçevesinde Wallerstein'ın devletin çekildiği alanların modern toplumda varlığı süren etnik ve dinsel grup ve etkilere açıldığı saptaması açıklayıcı bir çerçeve sunuyor. Bu açıdan liberal politika ve ideolojinin aktörleri kamu alanının boşaltılması yönünde etnopolitik alana zemin hazırladılar. Böylece bireyin hakları ve özgürlükleri kamusal güvencelerini yitirdi. Bu olgu Türkiye'de İslam'ın sosyo-oluşumun köklerini derinleştirip geniş bir alanda etki kazanmalarını sağladı. Küresel sermaye ile yerel sermayenin çıkarları arasındaki bir uzlaşma kamu alanının daraltılması yönünde "reform" programlarını hızlandırdı.

Kamu alanının boşaltılması özel alanı genişletti. Türkiye'deki uygulamalar, İslami sosyo-oluşumun yolunu açtı. 1980 Darbesi'nin solu tasfiye programı içeriyordu. Bunun için can atan bir ideologlar grubu kamu alanında etkinlik kazandı. Bu (Aydınlar Ocağı mensubu) ideologlar yabancı ideolojilerden arınmayı ve köklere dönüşü hedefleyen Türk-İslam sentezini savunuyorlardı. Onlara göre Türk ulusu 2500 yıllık Türk kültürü ve 1000 yıllık İslam geleneğine dayanmaktadır. Köklerin ortaya çıkarılması yabancı ideolojilerin yarattığı çatışmalardan arınmış huzurlu bir toplumu yaratacaktır. Bu görüş 1980 sonrasında MEB, TRT, YÖK, Üniversiteler, Diyanet İşleri Başkanlığı, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu gibi organlar aracılığıyla topluma dayatıldı. 1982 Anayasası hazırlık çalışmalarında etkinlik kazandılar. Böylece toplum İslamlaştırma sürecinde yeni bir evreye girdi (Turan, 1993: 57; Ahmad, 2005: 218; Yavuz, 2005: 103-105).

1980'lerde yaygın bir propaganda ve etki sağlayan Türk-İslamcı ideolojik çerçeve (Refah Partisi, MÇP (MHP) ve IDP) 1991 seçimlerinde işbirliğine giderek %16,9 oranında oy aldı. 1980'li yılların liberal politikaları kapitalizmin taşraya yayılma sürecinde İmam Hatip ve dinsel eğitimin diğer biçimlerine hamilik yapanları, küresel piyasalara bağlayacak fırsatları sundu. Milliyetçi-Mukaddesatçı-Liberal ANAP hükümeti yerel sermaye gruplarına önemli destekler verdi. Politika kadroları siyasi yasaklarla birlikte taşralı politikacılarca dolduruldu. Hızlı ve denetimsiz bir ekonomi taşra dinamikle-

rini harekete geçirdi ve eski seçkinlerin sorumluluk duygusundan yoksun, liberalizmin yükselişiyle etkin konum kazanan yeni grupları siyasal alana taşıdı. Bütün amaçları kurdukları yeni düzeni sürdürmekti (Ahmad, 2005: 244-245). Bu amaçla çevrelerindeki kadroları güçlendirecek örgütlenmeler ve onları İslami bir söylemle halka yöneltecek bir İslami medya ve yayıncılık ağını harekete geçirdiler. Bu süreç hızlı ve görgüsüz taşra zenginleşmesinin denetimsizliği içinde kendi çevrelerinde bir medya ve yayın dünyası patlamasıyla sonuçlandı (Aktay, 2006).

İslam'ı Türk ulusçuluğunun üzerine çıkaran Türk-İslam sentezi, modernleşme sürecinin kesintiye uğramış yaşamları, kırsal kesimden gelenleri, büyük kentlerin gecekondu sakinlerini, küçük işadamlarını kendine çeken İslam hayali yarattı. Bu liberal politika ortamı, sönümlenecek yerde İslami entelektüeller kuşağını besledi. Her planda laik seçkinlerin yerini almaya aday bir İslami entelektüeller grubunu ortaya çıkardı. 1980'ler ve 1990'larda özelleştirme uygulamaları toplumsal ve kültürel alanlarda daha fazla özgürlük dürtülerini harekete geçirdi. Böylece toplum, kendisini huzura kavuşturacak İslami bir Türk ulusçuluğunun etkisine girecekti (Poulton, 1999: 238-239)

1984'den itibaren yeni camilerin inşası, okul kitapları ve kamu televizyonlarında İslami içerik artışı, artan eğitim kayıtlar, İslami kitap ve dergilerin sayısındaki artış, Yüksek İslam Enstitüsü mezunlarının emniyet müdürlüğüne izin verilmesi gibi İslami gündem ve uygulamalar İslami etkinin derinleştiğini kanıtı sayılıyordu. 1990'da ikisi de SHP üyesi seçkin laikler olan Muammer Aksoy ve Bahriye Üçok'un aşırı dinciler tarafından katledilmesi İslami sosyo-oluşumun tehdit edici boyuta ulaşması ve siyasal İslam'ın eriştiği kapasite olarak yorumlanıyordu (Şaylan, 1992: 237-243; Zürcher, 2002: 419-421).

İslami kimliği ve politikayı özellikle kız öğrenciler örneğinde "toplumsal katılım" olarak değerlendirenler, modern toplumun İslamcılar açısından serüvenini eleştiriyordu (Göle, 1992: 138-174; Özdalga, 2006: 197). Toplumsal yaşamda çıkabildiği çatlaklardan çıkarak modernizme katıldıkları doğruysa artık bu çatlaklardan çıkmayıp eve döneceklerdi. Değişmez özleri ile kendi gününün geleceği günü bekleyen edilgin özneler olacaklardı. Oysa durum öyle olmadı ve İslami siyasal argümanların toplum hayatında giderek artan etki ve örgütlenme ve kamu politikası sorunu haline gelmesi söz konusu oldu. Bu yönelimin bazı özgül yanları olduğu gibi küresel pratiğin etkileri de bu süreçte rol oynadı.

Siyasal İslam'ın değişme sürecinde yeni bir aşama olarak görülen AKP küçük ve orta büyüklükteki işletmelere (KOBİ) dayalı sermaye kesimlerini arkasına alarak İslami siyasete duyarlı bir çizgiyi yeniden hayata geçirdi.

Taner Timur (2004: 151-172) AKP iktidarını, tabanının sağladığı destek yanında her darbenin ardından "halka karşı takiyye" yapan partilerin iktidara gelmesinde cuntaların rolüne bağlıyor. Ona göre, AKP'nin "İslamı" "ezilen halkın kurtuluşu ve protestosu" değildir. Zira Marx'a kulak vererek "takiyye" İslam'ına karşı "kurtuluş" İslam'ından yana stratejiler geliştiren Ali Şeriati Şah'ın adamları ve CIA'nın ajanları tarafından yok edilmiştir. Oysa ABD AKP'yi sevgiyle kucaklamaktadır. Bu durum AKP İslamının niteliğini ortaya koymaktadır. Bu durum "takiyye"nin "laik Cumhuriyete" ve "ulusal bütünlüğümüze" değil, halka, "Cumhuriyet reayası"na karşı yapıldığının kanıtı sayılmaktadır.

AKP'nin ilk döneminde Başbakanlık Müsteşarı olan Ömer Dinçer'in, yazdığı makaleyi tespitlerine referans yapan Timur, Kamu Yönetimi Temel Kanunu çerçevesinde yerelleşme yönünde getirilen düzenlemeleri AKP'nin sınıfsal dayanakları ve yöneldiği politikalar açısından stratejik görmektedir. Timur'a göre, Dinçer'in siyasal İslam (Refah Partisi) ve kültürel İslam (Fethullah Gülen, Süleymancılar) gibi ikilikler yerine "İslam bir hayat tarzıdır ve hayatın bütün yönlerini kapsayan bir sistemdir" tespitine dayalı İslami görüşünün karşısındaki en büyük engel bürokratik dayatmacı devlettir. Modern olanı analiz ederken Dinçer, Anadolu şehirlerinde "zorla dinlettirilen" senfonilerden söz etmekte ve eleştirmektedir. Modern devleti İslam'a tercüme etmek, bürokratik mekanizmalara dindar insanları yerleştirmek çözüm değildir. Yapılması gereken küresel gerçekliği anlamak ve ona uygun düzenlemeler yapmaktır. İslami düzen kurmak totaliter bir kurgudur. Oysa İslam bir hoşgörü dinidir. Bu çerçevede dayatmacılıktan kaçınmak ve küreselleşmenin getirdiği üç alandaki değişime uygun düzenlemeler yapmak gerekir. Küreselleşmenin getirdiği ulaştırma ve haberleşme teknolojisinde değişim ekonomiyi derinden etkilemiştir. Bu işletmelerin daha küçük yapılara dönüşmesini sağlamaktadır. Küçük ve orta boy işletmeler önem kazanmaktadır. Bu eğilime uygun olarak adem-i merkeziyetçilik zorunlu hale gelmekte, idarenin buna uyum reformu gündeme gelmektedir. İkinci yenilik, rekabetin bir sonucu olarak NAFTA, AB gibi bölgeselleşme eğilimleri arayışıdır. Küreselleşme madem ki "evrensel bir kültür ve hayat tarzı dayatmaya başlamış bulunuyor", bu durum kaçınılmaz olarak karşı "kutba" yani "mahalli kültürlere" de zemin hazırlayacaktır. Mahalli kültür İslam'ı öne çıkarmaktadır. Böylece mahalli kültür Türkiye'nin en etkili olabileceği Osmanlı coğrafyasında somutlaşacaktır. Şimdilik "uzun vadeli bir misyon" olan "kızıl elma" bu hedefin parçası olacaktır. Üçüncü yenilik ise insanlarda "bağımsızlık duygusunun artması"dır. Bu, Türkiye'deki "dayatmacı devlete", yani Cumhuriyete ters düşmektedir. Bu yaklaşım AKP hükümetlerinin yerelleşme ve serbestleştirme yönünde siyasal tercihlerinin dayanağı olarak görülmektedir.

İslamcılığın siyasal düzeyde aldığı başarıları, iletişim ve yayın faaliyetleriyle canlanan ve demokratikleşme süreciyle ortaya çıkan cemaat yapılarına bağlayan Aktay (2006: 230) İslam'ın yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren "siyasal bedenden" yoksun adem-i merkeziyetçi, hatta adem-i otoriteci bir niteliğe büründüğünü ileri sürmektedir. Bu örgütsüzlük hali milli devletin bütün gücü merkeze doldurmak üzere boşalttığı alanda oluşmaktadır. Ona göre, bu alan demokratikleşmeyle birlikte alternatif bir merkez (yani siyasal İslam değil) tarafından değil de yerel cemaatler tarafından doldurulmaktadır. Aktay'da, Ömer Dinçer'in görüşleri ile paralellik gösteren tespitler göze çarpmaktadır. Merkezi devletin boş bıraktığı alanlar İslami sosyo-oluşumun adem-i merkeziyetçi ve adem-i otoriteci karakteri olarak görülebilir. Bu durumda küresel sermayenin yerel güçleri kapitalist ilişkiler içinde seferber ederek İslam'ın ademi-otoriteci niteliği ile uyumlu yönü İslam'ın siyasallaşmasının bir yönü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte siyasetin 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren girdiği etnopolitik süreç, siyasal partilerin dinin etkisini daha çok değerlendirmelerini getirdi. 12 Eylül darbesi toplumda yarattığı yıkım ve depolitizasyon ile birlikte İslam'ı bir sığınak olarak sundu. Kentlerin kıyılarına yeni gelenler ve giderek yoksullaşan kitleler sığınak olarak İslam'a yaklaşırken yeni sosyopolitik güçler onlara örgütlediği siyaset İslam'ı "kurtuluş" siyaseti olarak sundu. Bu sığınma işlevi bu dönemde zenginleşen grupların televizyonlara yansıyan yardım dağıtma törenlerinde somut bir görünüm kazandı. Bu görüntüler kamusal güvencelerin ortadan kalktığının göstergeleri olurken, ahlaki kodlarla değerlendirildiğinde sorumsuzluğun telafisi olarak himaye ilişkilerinin ifadesi oldu.

Zira 1960 Darbesi'nin ardından hazırlanan 1961 Anayasası kişi hak ve özgürlüklerine ve yurttaşların mücadelelerine kamusal güvenceler sağlamıştı. 1980 Darbesi devletin genişlemiş olan iç sınırını radikal bir şekilde daralttı. Değişim, rızanın üretiminde devletin kutsallaştırılmasına uygun bir dini tavır ve köken ideolojisinin öne çıkardı. Bu yeni ideolojik iklim ile 1980 öncesi kargaşa ortamı yerini cemaatin güvenliğine bırakacak, dinsel tavır ve köken ideolojisi cemaatin tutkalı olacaktı.

Ancak gerçeklik bambaşka cereyan etti. 12 Eylül'ün baskı koşullarına rağmen siyasal İslamlaşma sürecine verilen devlet desteği işçi ve öğrencilerin protestolarını önleyememişti. Kamu alanının tasfiyesi, yeni gelenlerin işsiz bir kentsel çevre oluşturması, zenginleşen KOBİ burjuvazisinin pazar ve koruyucu politika arayışını hızlandırdı. HÜRSİAD, MÜSİAD ve pek çok vakıf ve dernek girdikleri pek çok yardım faaliyetlerini örgütlerken kamu sosyal güvenlik sisteminin, kamu istihdam sisteminin çöküşünün yarattığı ortamda iş görüyorlardı. Refah Partisi koalisyon hükümetini deviren Batı

Çalışma Grubu, İslamcı şirketleri kara listeye alırken (Yavuz, 2005: 128-129) kamu alanının tasfiyesine sessiz kalmayı sürdürüyordu.

İslami eğitimin sosyo-oluşumu ve AKP

Kırsal kesimin eğitim talebi ve İmam eğitimi 1980'lerde İslami eğitim sorunu ile iç içe geçti. Bu durum eğitimi siyasal toplumsal güçlerin mücadele alanı haline getirdi. Din eğitimi 1949'da başladı, 1950'lerde gelişti, 1960'larda ve 1970'lerde toplumsallaştı. İmam-Hatip ve Cami Yaptırma ve Yaşatma adı altında kurulan dernekler, bir cemaat ilişkisinin ve ekonomisinin temellerini sağlamlaştırdı. Devletin sunduğu din eğitimi toplumsal karşılığını buldukça İslami eğitimin sosyo-oluşumu somut bir zemin kazandı. İmam-Hatip okullarının mezunları üniversiteye giriş hakkı kazandığında İslami eğitimin sosyo-oluşumu ivme kazandı ve bir toplumsal talep patlamasının örgütlenmesine neden oldu. Bu gelişme paralel bir eğitim sisteminin işaretlerini verdi. Küçük esnaf ve zanaatkârların çocuklarınca tercih edilen İmam-Hatip okulları Kemalist laikliğin en çok karşı çıkıldığı karşı okul kültürü olarak değerlendirilmektedir (Akşit, 1993: 105).

1949'da İmam-Hatip kursları ve Ankara Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla yeniden başlayan din eğitimi 1950'den sonra kurulan Menderes hükümetleri ile yaygınlaştı. İmam-Hatip Kursları 7 yıllık okula dönüştü ve bunu yeni okulların açılması izledi. 1959'da Maarif Vekaleti'nde Din Eğitimi Bölümü açıldı (Yavuz, 2005: 173-175). Başlangıcı CHP'nin yaptığı, temellerini Menderes'in attığı İmam Hatip okulları 1970'li yıllarda göç ve sosyal etkileşimin arttığı koşullarda yeni bir aşamaya geldi. Siyasal mücadelelere dinsel motifin girmesi din eğitimine ilgiyi artırdı. Sosyal güçler mücadelesi kamu alanının denetiminde kritik bir boyut kazandı. Zira 1960'larda ve 1970'lerde sosyal güçler hayatın her alanında mücadele içine girmişlerdi. Laik modern eğitim ile İslami eğitim arasında paralel bir yarış ortamını kolaylaştıran süreç İslam'ın siyasi konjonktürde dengeleyici bir işlev kazanmasıyla oldu. Bu aşamadan sonra İmam-Hatip eğitimi toplumun önemli bir kesiminde meşru bir farklılık olarak örgütlendi ve doğal olarak karşıtlarını üretti. İslami sosyo-oluşuma etki eden İmam-Hatip çevresinin kendi başına kimlik tanımlanmasında yeni bir alan yarattı. İmam Hatip çevresinde gelişen refleks İslami grupların İmam-Hatip eğitim sistemi oluşturma biçiminde dernek ve kampanyalar örgütlemesine yol açtı. İslami esnaf dayanışması ve küçük tüccarlar örgütlenmesinde bu derneklerin ne tür işlevler gördüğü önemli bir inceleme konusu yapılabilir.

Paralel bir eğitim ve ona tekabül eden bir İslami sosyo-oluşum İmam-Hatip eğitimine en çok yöneltilen eleştirilerdendi. Kırsal kesimin sınırlı din-

sel eğitim talepleriyle başlayan, 1960'larda sağ-sol çatışmalarında dengeleyici güç oluşturan İslami eğitimin sosyo-oluşumu, Kemalist laikliğe muhalefet alanı olarak güçlendi. 1997'de bu okullara 2 bin kişi başvurdu. Bu sayı 1995'te 35 bin kişiydi.1998'de öğrenci sayısı 396 bin 677 iken 2002'de 71 bin 583'e düştü (Yavuz, 2005: 177). Tarihe yalnızca süreklilik olarak bakılırsa modern Türkiye'nin tarihi laik sosyo-oluşum ile İslami sosyo-oluşum arasında mücadele tarihi olarak okunabilir. Ancak modern tarih süreklilik kadar değişmenin izlenebildiği bir alandır. Bu açıdan İslami sosyo-oluşumun 1980'lerde dünyanın girdiği özgül yeni liberal konjonktirde değerlendirilmesi gerekir.

Bununla birlikte köklerin izlenebildiği bir İslami etkileşim alanı da vardır. İslami okuryazarlığın gelişmesinde ve İslami eğitimin sosyo-oluşumuna etki eden birinci kuşak (Sezai Karakoç, Necip Fazıl, Nurettin Topçu) daha çok kendi kimliği ile Osmanlı ve yaşadığı dönemin sorunlarını ele alıyordu. İkinci kuşak (Rasim Özdenören, İsmet Özel, Ali Bulaç) ise Batı karşısında bir arınmayı ileri süren İslam dünyasının Batı kültüründen arındırılması düşüncesinden etkilendiler (Gökaçtı, 2005: 288-299). İslami entelektüel çevre ile birlikte onları izleyen bir kuşağı da kendisine bağladı. Bu süreç İslamcı entelektüelleri, 1923 Devrimi'ni İslami bir kimlik ve siyasetin penceresinden bir tarih okumasına yöneltti. Böylece İslamcı yazarlar kendi kişisel kimliği ile geçmiş arasında bağ kurarken laik Cumhuriyet kesintisiyle bir bölünmüşlük duygusunu ve modernizme karşı bir eleştiri ve protestoyu ileri sürdüler.

İslam 1960'lardaki değişim ortamında Komünizmle Mücadele Dernekleri aracılığıyla bir çatışma ideolojisine dönüştürüldü. Bu durum kırsal kesimin bünyesinde o zamana kadar canlı tuttuğu dini siyasal tercihleri referansı haline getirdi ve etnopolitik tutumu hızla siyasallaştırdı. İslami düşüncenin ideologları, mevcut durumun sorumlusu olarak eski kuşakları gördüler ve İslam'ın içine din düşmanları tarafından sokulmuş yabancı unsurların atılmasını temel bir çıkış kaynağı olarak önerdiler (Gökaçtı, 2005: 288-289). 1970'lerde Milli Nizam Partisi'ne hâkim olan bir düşünce akımı da buydu.

İslam'ı süreklilik olarak ele alan Aktay, siyasal İslamlaşma ile demokrasi arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ileri sürüyor. Dinsel alanın devletçe düzenlenmediği ya da boş bırakıldığı dönemlerde dinsel alan çeşitliliğin etkisine girmiş, denetimsiz ve kuralsız güç merkezlerinin oluşmasına neden olmuştur. Ona göre, devletin toplum üzerinde kaybetmiş olduğu kontrolü tekrar sağlama yolu İmam-Hatiplerin ve İlahiyat Fakültelerinin açılması olmuştur. Bu tür İslamlaşmanın öznesi devlet ise, 28 Şubat'ın işlevi, o zamana kadar öne çıkan İslamlaşma politikalarının kazanımlarının "karşı taraf"ta, yani toplumsal alanda yarattığı yığınağı dağıtma girişimi olarak görülmektedir. Bu nedenle Aktay'a göre, demokrasi ile laiklik bağdaşmamak-

tadır (Aktay, 2006:192). Ancak, yığınak yapıldığı dönemlerde işleyen süreçleri, devletin özne olduğu dönemler olduğu için "zaten o da devletin çıkarına yapılmıştı" demek toplumsal gerçekliği ve kamu politikasının niteliğini görmezden gelmek olacaktır.

Öncelikle eğitimin değeri konusunda bir sorgulama yapıldığında İmam Hatip Okulları çevresinde gelişen eğitimin İslami sosyo-oluşumda önemli bir etken olduğuna işaret etmek gerekir. AKP'nin üzerinde yükseldiği zemin eğitimde pozitif bilim silahı ile donatılmış İslami bir eğitim anlayışı olmuştur. Dolayısıyla bu İmam Hatiplerle sınırlı bir eğitim politikası değildir. Burada AKP'nin kritik önem kazanan anlayışını önemli hale getiren eğitimin kamu eliyle değil özel alan içinde düzenlenmesidir. Bu görüş İslami yazarlarda ve Hükümet uygulamalarında somut olarak gözlenmektedir. AKP'nin Danıştay tarafından iptal edilen kamu kaynakları aracılığıyla özel okulda kontenjan ayrılması yönünde girişimi ve daha sonra Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edilen yasa girişimi, AKP'nin özel alanı genişletme siyasetinin parçası olarak değerlendirilebilir. AKP sabit ve değişmez bir "sosyal merkez"in "siyasal merkez"e tercümesi olarak siyaset yaklaşımı ileri sürmektedir (Akdoğan, 2004: 137). Bu yaklaşım siyasal merkezin sosyal merkezle paralel güç, hatta siyasal merkezin sosyal merkezin üzerinde bir ur olarak yorumlanabileceği anlamına gelmektedir. Paralel toplum siyasal söylemin parçası olmak yanında, kamu eğitimi yerine özel piyasa eğitimini esas almasıyla bu söylemi eğitim söylemi içinde de yeniden üretmektedir. Mevcut eğitim pratiğinde kendisini gösteren paralel toplum söyleminin, daha ileriye giderek toplumun üzerinde çöreklenen siyasal merkez söyleminin AKP'nin sosyo-oluşumunun bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerekir.

Öbür yandan devlete hâkim güçlerce din dersinin Anayasal zorunluluk olması ve dini söylemin devlet söyleminin parçası haline geldiği Türk-İslam sentezci siyaset eğitim sisteminde maneviyatçı-mukadesatçı kodları yerleştirmişti. İmam-Hatip Okulları aracılığıyla yaygın bir kamu politikası haline gelen dini söylem ve içerik kamu eğitiminin içinde etkili bir dil oluşturdu. Bu dil kamu görevlilerinin dini bir açı kazandığı 1980'lerden itibaren özel bir etkileşim alanı kazandı. İslami siyaset, İslami eğitimde olduğu gibi taşra gücünün siyasallaşmasına çok şey borçludur. Küreselleşme kapitalist ilişkileri taşrada seferber ederken, taşra kültürü içinde özel bir niteliğe sahip geleneğin dinselleşmesi ve İslami eğitimin sosyo oluşumuna zemin oluşturması karşılıklı bir etkileşim içinde İslami sosyo-oluşumu besledi.

Eğitimde 1980 sonrası özel okulculuğun yaygınlaştırılması ve okul dışı etkinliklerin okullaştırılması ile eğitimin etkinlikleştirilmesi devlet dışı eğitim ekonomisini hızla büyüttü. 1980 sonrası siyasi ve iktisadi tercihlerin bir ürünü olarak okulun toplum yaşamında giderek önem kazanmasına karşılık

kamu eğitim ödeneklerinin ve harcamalarının buna paralel artırılmaması eğitim harcamalarında özel ekonomiyi genişletti. Eğitimin niteliğinde düşme ile özel okul ve dershane kayıtlarında artış ve her eğitim kademesindeki hazırlık kurslarında artış yaygın bir görünüm kazandı. Okul eğitim araçlarının ve materyallerinin özel ekonomi içinde edinilmesi piyasada etkin kapitalist güçlere terk edilen bir alan bırakırken, bu alanda faaliyet gösteren cemaat ve tarikatları da güçlü bir konuma getirdi. Zira bu tür faaliyetler özel kârlardan ziyade örgütlü ilişkileri gerekli kılmakta, sürekli olarak arka bağlantıları harekete geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle yayıncılık, eğitim ve yazılım alanlarında faaliyet gösteren İslami kuruluşlar önemli bir varlık kazandılar.

İslami eğitimin sosyo-oluşumu İmam Hatip ve özel okulculuk, kamu eğitiminin içinin boşaltılması anlamında ticarileştirme, merkezin denetiminden uzaklık olarak yerellik ile küresel müdahalelere aşırı duyarlı bir küresellik ve kültürcü bir program olarak özetlemek mümkündür.

AKP Hükümeti'nin eğitim alanında yaptığı düzenlemeler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Buna göre AKP eğitimde özel ekonomiyi ve özel alanı genişletecek düzenlemeler yapmaktadır.[2] Getirilen düzenlemeler, eğitim ekonomisin kamusal nitelikten çıkarılması, kamu varlıklarının satılması ve işletmeye açılması gibi hükümler getirerek özel alanın eğitimde etkisini artıracak nitelikler taşımaktadır (Ertürk Keskin/Güneşer Demirci, 2003).

Benzer uygulama ve girişimler yükseköğretim alanında da görülmektedir. Üniversiteler ile ilgili değişiklik tasarılarında eğitimin metalaştırılması, ticarileştirilmesi ve çalışanların performans kriterlerine uyarlanması esas olarak yer almakta, üniversiteyi bir işletme olarak gören bir yaklaşımı benimsemektedir. Üniversiteye yerel güç sahiplerinin etkisine açacak hükümleri tasarıya yerleştirerek, üniversite bileşenleri demokratik katılım sürecinin dışında gördüğünü göstermektedir. Ayrıca üniversitenin 1995 sonrasında otoriter ve verimsiz bir sürece girdiğini ileri sürerek kendi görüş çerçevesine uygun bir YÖK tasarımı kurduğunu da ortaya koymaktadır.[3]

2006 Kasımının ilk yarısında gerçekleştirilen on yedinci Milli Eğitim Şurası üzerine yapılan tartışmalarda, Bakan'ın birçok şey arasında sadece yükseköğretime girişte katsayı uygulamasının kaldırılmasını gündeme getirmesi mesleki eğitime yaklaşımının niteliğini gösterdiği gibi, paralel bir eğitim olgusu açısından da İmam-Hatip Okullarına gösterdiği önemi ifade etmektedir. Katsayı uygulaması konusunda yapılan eleştirilere bütünsel bakmadı-

---

[2] AKP'nin mevcut eğitimle ilgili kanunlarda gündeme getirdiği değişikliklerin ve tasarıların eğitimde özel alanın etkisini genişleten hedefler içerdiği gözlenmektedir.

[3] Başbakanlığın dağıttığı 2547 sayılı yükseköğretim kanunu'nda değişiklik yapılması ile ilgili kanun tasarısı taslağı, 2003, Yükseköğretim Kanunu'nda Değişiklik Tasarısı Taslağı.

ğı gibi AKP hükümeti için İmam Hatip, eğitimin paralel bir eğitim sistemi biçiminde devamını sağlayan yöntem arayışı olmuştur. Ancak AKP'nin temsil ettiğini ileri sürdüğü "sosyal merkezin" dilinin "siyasal merkeze" tercümesi çerçevesinde ele alınırsa hükümetin paralel bir eğitimde ısrar ettiği anlaşılmaktadır.

Kamuoyunda "fakir ve başarılı çocukların özel okullarda kontenjan ayrılarak okutulması ile ilgili yönetmelik değişikliği, Eğitim Sen tarafından İdare Mahkemesinde açılan dava sonucu iptal edilince, bu konuyu yasal düzenleme sorunu haline getiren hükümet yasanın da veto edilmesiyle uygulamadan vazgeçti. Özel alanın güçlendirilmesi konusundaki kararlı tutum kamu alanında İslami sosyo-oluşumu zayıflatan güçlü bir laik sosyo-oluşumun varlığı etkili olmaktadır.

Eğitimde AKP hükümetinin gerçekleştirdiği müfredat değişimi[4] AKP'nin genel plandaki politikasında olduğu gibi özel alanın genişletilmesi üzerine odaklanmaktadır. Özel alanda AKP, kamu alanında devlet gibi bir durum biçiminde özetlenebilecek bir tutum uygulamalarda ve düzenlemelerde dikkat çekmektedir. Her durumda özel alan tercihinin olmasıdır. Bu durumu siyasal İslam'ın Erbakan deneyimi çerçevesinde yaşadığı başarısızlığın belirleyici olması, devlet kadrolarının daha fazla dindar memurlardan seçerek dönüşümün gerçekleşmeyeceği tespiti ile uyumlu görünmektedir. Buna göre özel alanın kontrolü AKP için stratejik bir durum haline gelmektedir. Bu yaklaşım İslami sosyo-oluşumu genişletmek ve kamu alanını özel alandan kurmak olarak değerlendirilebilir. AKP Hükümeti kurulduğunda bütün kadrolarını belediyelerden, özellikle de İstanbul belediyesi kadrolarından sağlamıştı. Bu durumda yerelleşme ve özelleştirme AKP'nin siyasal iktidarını temellendiren sosyo-oluşumun besleyici dinamikleri olmaktadır.

Kaynakça

Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, Çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Akdoğan, Yalçın, *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Akşit, Bahattin, "Türkiye'de İslami Eğitim" Richard Tapper (Yay. Haz.) *Çağdaş Türkiye'de İslam*, Çev. Özden Arıkan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1993.

Aktay, Yasin, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı İslam Protestanlığı ve Alevilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

[4] MEB, 2005 Program Tanıtım Kitapçığı.

Dudley, Leonard M., *Kalem ve Kılıç*, Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

Foucault, Michel, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

Göçek, Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem*, Metis Kitap, İstanbul, 1992.

Gökaçtı, Mehmet Ali, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Ertürk Keskin, Nuray/Güneşer Demirci, Ayşe, *Eğitimde Çürüyüş*, KİGEM Yayını, Ankara, 2003.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Ottersbach, Markus/Yıldız, Erol, "Der Kommunitarismus: Eine Gefahr für das Project der pluralistischen Demokratie?" *Soziale Welt* 48, Heft 3, 1997, özel baskı.

Özdalga, Elisabeth, *İslamcılığın Türkiye Seyri*, Çev. Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Poulton, Hugh, *Silindir Şapka Bozkurt ve Hilal Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.

Şaylan, Gencay, *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, Verso Yayınları, Ankara, 1992.

Tapper, Richard,"Giriş" Richard Tapper (Yay. Haz.) *Çağdaş Türkiye'de İslam*, Çev. Özden Arıkan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1993.

Timur, Taner, *Türkiye Nasıl Kürselleşti*?, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

Toprak, Binnaz, "Dinci Sağ", der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Turan, İlter, "Siyasal İdeoloji Olarak İslam ve Milliyetçilik" Richard Tapper (Yay. Haz.) *Çağdaş Türkiye'de İslam*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Sarmal Yayınları, İstanbul, 1993.

Vergin, Nur, *Siyaset Sosyolojisi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi*, Çev. Ender Abadoğlu-Nuri Ersoy, Aram Yayınları, İstanbul, 2004a.

____________________ *21. Yüzyılda Siyaset.*, Çev. Taylan Doğan-Ender Abadoğlu, Aram Yayınları, İstanbul, 2004b.

Yavuz, Hakan, *Modernleşen Müslümanlar*, Çev. Ahmet Yıldız, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Yerasimos, Stefanos, "Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1950", der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KENT VE ÇEVRE

AKP ve Konut: Toplumsal Konut Yöneltisi Açısından TOKİ Uygulamaları

Prof. Dr. Cevat Geray*

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) konut politikalarını konu edinen bu yazıda, Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) uygulamaları toplumsal konut yöneltisi (politikası) açısından incelenecektir. AKP'nin konut politikalarına ilişkin bir ön değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: Anayasanın konut ve kooperatif kesimin özendirilmesine, desteklenmesine ilişkin buyrukları yerine getirilmemektedir. Toplumsal içerikten yoksun uygulamalarda, IMF'nin toplumsal devletin ortadan kaldırılmasına, devletin küçülmesine yönelik olarak dayattığı özelleştirmeci neo-liberal politikalarının etkisi büyüktür. Bununla birlikte işin özünde işbaşındaki iktidarın ranta odaklı kentleşme, konut ve arsa yöneltileri ile konut ve arsayı metalaştırıcı, piyasalaştırıcı uygulamaları yatmaktadır.

Bu yazıda, söz konusu olumsuz etkilerin ışığında, a) konut kesiminin ekonomideki, özellikle ulusal gelirdeki (GSMH'deki) ağırlığını, b) sabit sermaye yatırımları içinde konut yatırımlarının yerini ve c) kooperatif kesimin konut üretiminde ve yatırımlarındaki payının azalması sürecini incelemek istiyoruz.

Konut İsteminin Hızla Büyümesinin Nedenleri

Ülkemizde, özellikle köyden kopmak zorunda kalanların göçüyle son yıllarda yüksek oranlarda bir kentleşme düzeyi gerçekleşmektedir. TÜİK verilerine göre, kentli nüfusun oranı %70 dolaylarına varmıştır.

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Açlık ve yoksulluk sınırlarının altındaki hanehalkları ve bireyler toplumun oldukça önemli bir bölümünü oluşturuyor. Gerçekten, en son açıklanan TÜİK verilerine göre, hanehalklarının %14'ü kentlerde, %7'si köylerde ve %24'ü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Aynı verilere göre, yoksul sayısı Türkiye genelinde 19 milyonu bulmaktadır. Köylerimizin boşalması gerçeğini yansıtma açısından bunlar önemli göstergelerdir. Başka bir anlatımla, köyden kente ve doğudan batıya göçün hızlanması bir yandan yoksulluğu yaygınlaştırırken bir yandan da konuta olan istemi artırmaktadır.

Konut ve kira giderleri dar gelirli hanehalkları için önemli bir yük oluşturmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizliğe koşut olarak konut ve kira giderleri hanehalklarının harcamalarında en büyük payı tutar duruma gelmiştir. Bunu, yine aynı kaynaklarından yararlanarak açıklayabiliriz. Gerçekten, kira giderleri içinde en büyük payı (%34.7-37.0'lik bölümünü) en üst gelir basamağındaki hanehalkları ödemektedir. Buna karşılık, en alt gelir kümesindekiler %9.7, alt-orta katmanlardakiler %14-18; orta gelir düzeyindekiler %17-19; orta-üst katmanındaki hanehalkları da %22 dolaylarında bir paya sahiptir. Başka bir anlatımla, gelir düzeyi yükseldikçe konut giderleri kapsamında daha çok harcama yapılmaktadır.

Konut Açığındaki Büyüme

DPT'nin belirlemelerine göre 1990-2004 yılları arasında 7,186,000 konuta gereksinme duyulmasına karşın aynı dönemde 5,639,000 konut için yapı izni alınmışsa da, yalnızca 3,436,000 konut için kullanma izni alınmıştır. Buna göre gereksinmeden daha az konut için yapı izni alınmış olması, başka bir anlatımla istemde bulunulması, yaklaşık 1,547,000 gereksinmenin isteme dönüşmediğini göstermektedir. Buna karşılık, gereksinme karşısında sunulan konut sayısı dikkate alındığında, gereksinmenin tümüyle karşılanmadığı, 3 milyon 750 bin kadar az konut üretilmiş olduğu anlaşılıyor. Yapı izinleri bir anlamda konut istemini anlatmaktadır. Yapı izinleri de, yapı kullanma izinleri de gereksinmenin çok altında kalmaktadır.

Yapı ve Konut Kesimlerinin GSMH İçindeki Payları

Yapı ve konut kesimlerinin GSMH içindeki paylarının yıllara göre dağılımını özetleyen Çizelge-2, yıllar içinde tüm kesimlerin paylarının gerilediğini göstermekle birlikte, özel kesimin payının son yıllarda daha da arttığı gerçeğini de sergiliyor. Çizelgede 2004-2008 yıllarına ilişkin DPT sayıları sabit değil, cari sayılardır; bunun ardında gerilemeyi örtbas etmek amacı bulunabilir.

Çizelge 1: Yapı ve Konut Kesimlerinin
GSMH İçindeki Paylarının Yıllara Göre Dağılımı (1980 - 1998)

	Konut Yatırımlarının Sermaye Yatırımlarındaki Payı (%)		
Yıllar	**Özel**	**Kamusal**	**Toplam**
1985	29.7	2.2	12.8
1990	38.4	3.8	23.9
1995	35.9	1.1	28.4
2000	23.7	0.8	18.1
2001	26.7	0.9	20.1
2002	17.0	0.8	11.1
2003	15.1	1.0	10.8
2004*	23.3	1.0	11.5
2005*	35.2	1.7	11.7
2006*	15.6	1.5	12.1
2007*	18.9	1.6	14.6
2008*	18.8	1.7	13.5

DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, (1993 ve sonrakiler), * DPT'nin Kestirimi, ** DPT'nin erekledıği

Açıklama: (a) 2004-2008 yıllarına ilişkin DPT sayıları sabit değil, cari sayılardır. Cari yüzdeler, daha iyimser bir görüntü vermek amacını güdebilir.

Yapımcı Kesimlerin Konut Yatırımlarındaki Payları

Konut yatırımlarında kooperatiflerin payının ne olduğunu Çizelge-2'den açıklıkla izleyebiliriz. Belediyelerden alınan yapı izinlerine göre düzenlediğimiz çizelge yardımıyla kooperatiflerin yatırım payının 1995'te %26 iken, 2000'de 23'e, AKP iktidara geldikten sonra 2003 yılında %11'e; 2004-2007 yılları arasında sırasıyla %9'a ve sonunda yeniden 7'ye düştüğünü görüyoruz. Özel kesimin konut yatırımlarındaki payının 2000 yılında %65 iken, 2003 yılından başlayarak yükseldiğini (%81), 2003-2007 döneminde %65 ile 87 arasında bir yüksek düzeye geldiğini görüyoruz. Bunun neo-liberal yönelti ve uygulamaların bir sonucu olduğu söylenebilir. Son dönemde, AKP iktidarı döneminde, kooperatiflere yeniden arsa verilmemesinin ve kredi açılmamasının bu gerilemede büyük payı vardır.

Çizelge 2: Konut Yatırımlarında Kamusal,
Özel ve Kooperatif Kesimlerin Göreli Payları (1993-2007)

Yıllar	Yapı İzinlerine Göre Konut Yatırımları (Milyar TL)						
	Toplam	Kamusal		Özel Kesim		Kooperatif Kesim	
	Milyar TL	Milyar TL	%	Milyar TL	%	Milyar TL	%
1993	776,630	3,384	0.4	750,812	96.7	24,434	2.9
1995	255,289	19,643	7.7	168,605	66.	67,042	26.3
2000	3,662,767	103,300	2.8	2,373,401	64.8	1,186,066	13.4
2002	5,989,933	207,442	3.5	4,840,841	80.8	941,645	15.7
2003	9,666,083	179,339	1.9	8,186,770	84.7	1,100,872	11.4
2004	17,586,265	249,705	1.4	15,060,297	85.6	1,546,054	8.8
2005	31,366,774	2,769,887	8.8	26,458,936	86.6	2,131,951	6.8
2006	42,522,196	1,935,395	4.5	36,788,591	87.1	3,798,210	8.9
2007	44,630,704	2,732.063	6.1	38.663.655	86.7	3,234,134	7.2

Kaynak: DİE Yapı İstatistiklerine dayanılarak düzenlendi. Ayrıca, TÜRKKENT'in önceki yıllara ilişkin Çalışma Yazanaklarına bakılabilir.

AKP İktidarında TOKİ'nin Konumu

Son yıllarda TOKİ'nin yasal ve yönetsel konumunda önemli değişiklikler yapılarak başka kamu kurumlarının sahip olmadığı yetki ve olanaklarla donatıldığı bir gerçektir. Önce, Konut Müsteşarlığı'na dönüştürülen TOKİ, doğrudan Başbakana bağlanmıştır. Sonradan da Arsa Ofisi'ni, tüm taşınmazlarıyla birlikte çatısı altına almıştır. Bu değişiklikle görevleri yeniden tanımlanmış, bu arada ortaklıklar kurmuş ve Arsa Ofisi ile Emlak Bankası'ndan arsa ve taşınmazlar devralmıştır. Kamu arsalarının TOKİ'ye ücretsiz devredilmesi olanağı sağlanmıştır. Bütün bunların yanında, kurumun eleştiri konusu yapılabilecek başka yetkileri de bulunmaktadır:

- TOKİ, toplu konut alanı olarak belirlediği yerlerin imar planını yapma, yaptırma ve değiştirme, yetkili idarece üç ay içinde onaylanmaması durumunda doğrudan yürürlüğe koyma yetkilerine sahip kılınmıştır.
- Konut yapım süreciyle ilgili olarak öbür yapı sahiplerinin ve yapımcıların ödediği kimi vergi ve harçlardan istisna edilmiş, bağışık tutulmuştur.
- Gerçek ve tüzel kişilerin iyeliğindeki taşınmazlar, Anayasa'da öngörülen "iskân projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlı" kamulaştırma kapsamında sayılmış, böylece karşılığın ödenmesinde taksitlendirme ve benzeri kolaylıklar sağlanmıştır.

- Belediye yasalarıyla yerel yönetimlere verilen kentsel dönüşüm projelerine girişme yetkisi vardır.
- Mali konularda Sayıştay ve öbür denetimlerin (Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Yasası'nın) dışında tutulmuş, böylece konut yatırımları siyasal iktidarın yeğlemelerine bırakılmıştır.
- Gecekondu dönüşüm projeleri kapsamında yaptığı konutları maliyetinin altında satabilmektedir.
- Yüksek Planlama Kurulu yetkileri TOKİ Başkanına verilmiştir.
- TOKİ iyeliğindeki arsaların satışı, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun yetkisi dışında bırakılmış, böylece TOKİ Başkanının tek başına Bakanlar Kurulu yetkisini kullanmasına yol açılmıştır.
- İdare arsalarının gelir paylaşımı yoluyla ihale edilmesi sürecinde, arsa değerinin saptanması yetkisi TOKİ Başkanına verilmiştir.
- TOKİ yatırımları DPT yatırım izlencelerinin dışında bırakılmış, böylece, kamu yatırımı sayılmaması yoluna gidilmiştir.
- Yapıyla ilgili her türlü teknik sorumluluğun İdarece üstlenilmesi öngörülmüştür.
- Arsa iyeliğinin belgelenmesi koşuluyla başkaca belge istenmeksizin başvurudan başlayarak on beş gün içinde avan projeye göre yapı izni verilmezse, yapıya başlama yetkisi tanınmıştır.
- Tutulu kredi (mortgage) yasasına göre TOKİ, öbür finansman kuruluşlarının hak ve yetkilerine sahip kılınmıştır.
- Temmuz 2008 başlarında Meclisten geçen bir yasa tasarısı, TOKİ'ye kimi işlemlerde alınan damga vergisi, harçlar konusunda da bir bağışıklık tanımaktaydı.

Böylece, TOKİ hem devlet kuruluş ve kurumları arasında güçlü, ayrıcalıklı bir konuma getirilmiş, hem de kent yönetimlerinin imar planı ve yapı izinlerine ilişkin yetkilerini eline geçirmiştir. Mali denetimlerin de dışında tutulmuştur. Ayrıca, konut üreten öbür yapımcılardan, örneğin özel firmalardan ve özellikle kooperatiflerden daha çok "korunmaya layık", ayrıcalıklı bir kuruluş konumuna getirilmiş, çeşitli vergi ve harçlardan bağışık tutulmuştur. Bu, kendi konutlarını daha ucuza mal ederek, öbür kuruluşların rekabetini önlemek demektir. Konu, haksız rekabet olarak dava konusu yapılabilir.

Bu ayrıcalıklar, TOKİ dışındaki konut yapımcıları, örneğin kooperatifler, özel kişiler ve kuruluşlar aleyhine bir tutumdur. Anayasanın eşitlik ilkesine aykırılığın giderilmesi, TOKİ'ye tanınan bu bağışıklık ve özendirmelerin konut üreticilerinin tümüne tanınması gerekir. Bu hem haksız rekabeti

önler, hem de ülkemizde konut üretimini özendirmek için uygulanmış olan kimi destek ve özendirmelerin getirilmiş olmasını sağlar.

Güdülen yöneltilerin ve girişilen bu uygulamaların olumsuz sonuçları kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Şöyle ki:

- Konut yatırımlarının sabit sermaye yatırımları içindeki payı küçülmüştür.
- 2000-2007 yılları arasında yalnızca nüfus artışından yıllık 289 bin konut gereksinmesinin ortaya çıkacağının kestirilmesine karşılık, yapımı biten, kullanma izni alınan konutların düşüklüğü nedeniyle konut açığı büyümüştür.
- Yapı izni alan kooperatiflerin toplamdaki payı 2004'te %7 düzeyine inmiştir.
- Olumsuz uygulama ve tutumlara karşın kooperatifler, yapımı biten konutların 2002'de %32'sini üretirken, söz konusu oran 2004'ten bu yana giderek azalmıştır.
- TOKİ, 2003'ten bu yana hiçbir kooperatife yeni kredi açmamış, yapımı süren kooperatif konutlarına simgesel boyutta tamamlama kredisi vermekle yetinmiştir.
- 2009 sonuna değin 500 bin konutun ihale edilmesi ereklenmektedir.
- TOKİ, Arsa Ofisi'nin kapatılması sonucunda elde ettiği arsaların büyük bölümünü kendi projelerine, küçük bir bölümünü de belediyelere ayırmıştır. Buna karşılık kooperatiflere arsa sunmamıştır.

Kent Kooperatifçiliğinin Başarıları

Sivil toplum örgütü olarak kent kooperatifleri ile belediyenin öncülük ve işbirliğine, devletin (TOKİ'nin) desteğine dayanan kent kooperatifçiliği modelinde, bunlar arasında işbirliği ve dayanışmanın sağlandığı projelerde başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Bu gözlemler, TOKİ'nin bu tutum değişikliğinin altında kooperatiflere karşı bir önyargı ya da siyasal yeğlemenin yattığını doğrulamaktadır. TOKİ'nin kurulduğundan bu yana kooperatifleri desteklemesi nedeniyle, kooperatifler toplu konut fonundan sağlanan kredilerle, konut isteminin örgütlenmesinde, küçük birikimlerin değerlendirilmesinde, alt ve üst yapıların, fiziksel ve toplumsal altyapıların yapımında, yaşanabilir kentsel çevreler yaratılmasında üretim ve örgüt gücünü kanıtlamıştır. İlk baştaki bireysel krediler dışarıda tutulursa, kooperatiflerin, TOKİ olanaklarıyla bir milyona yakın konut için sağlanan kredi olanaklarını 1984-2003 döneminde en başarılı biçimde kullanan yapımcı kuruluş oldukları yadsınamaz bir gerçektir.

AKP'nin Konut Kooperatiflerine Karşı Tutumu

İktidarın kooperatifçilik karşıtı tutumları yüzünden kooperatifler yapımına başlattıkları konutları bitirmekte zorluk çekmekteler. Kooperatiflere yeni kredi ve altyapılı arsa sağlamayan, Anayasa'ya göre toplu konut girişimlerini ve kooperatifçiliği desteklemekle görevli olan devletin, yani TOKİ'nin, yasası gereği olarak kredi ve arsa desteğini sağlamaması yüzünden kooperatifçiliğin, özellikle konut kooperatifçiliğinin gerilediği bir dönemi yaşıyoruz (Çizelge - 3).

Çizelge 3: Konut Kooperatiflerinde Yıllara Göre Değişme (1941-2008)

Yıllar	Etkin Durumdaki Konut Kooperatifleri				Toplam Kooperatifler			
	Konut Koopera-tifi Sayısı	Dizin 1991 =100*	Üye Sayısı	Dizin 1991 =100*	Kooperatif Sayısı	Dizin 1991 =100*	Üye Sayısı	Dizin 1991 =100*
1941	10,309	50	*	*	12,649	28	127,200	5
1968	10,533	51	*	*	13,319	30	267,800	9
1979	14,872	72	*	*	20,399	45	366,800	13
1991	20,727	100	1,270,119	100	45,134	100	2,852581	100
1998	38,450	185	1,756,283	138	71,419	158	4,587,671	161
2000	39,013	188	1,737,311	137	74,809	166	4,737,926	166
2001a	39,079	189	1,723,275	136	75,402	167	4,703,698	165
2003b	31,464	152	1,398,177	111	73,490	163	3,440,730	121
2004c	32,338	156	1,418,980	112	74,799	166	4,579,144	161
2005ç	33,460	161	1,435,277	113	76,438	169	4,607,238	162
2006d	34,584	167	1,446,772	114	78,002	173	4,622,451	162
2007e	32,721	157	1,361,393	107	77,996	173	4,608,475	161
2008f	30,498	147	1,250,377	98	78,024	173	4,496,000	158

Açıklamalar: * Daha önceki yıllarda üye sayılarını bilemediğimiz için dizini 1991 yılından başlatabildik.
a) 23 Mayıs 2001, b) 31 Mayıs 2003, c) 31 Mayıs 2004, ç) 31 Mayıs 2005, d) 31 Mayıs.2006, e) 6.06.07, f) 6 Haziran 2008 günlerindeki durum. (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı verilerine dayalı olarak düzenlendi)

Konut Yöneltilerindeki Son Değişiklikler Toplumsal Açıdan Görünümü

Konut yöneltilerimizin ve uygulamaların toplumsal içerikten yoksun olduğunu, dar gelirlilerin, biriktirim gücünün bulunmadığını, hanehalklarının barınma gereksinmelerinin dışlandığını, buna karşın daha çok üst gelir kümelerine, genelde evi de bulunanlara yatırım amaçlı projelerle konut yapımının özendirildiğini belirtmiştik. Bu tutumun tersine çevrilmesi, biriktirimi

olmayan katmanlara öncelik veren, toplumsal amaçlı konut yöneltilerine geçilmesi gerekmektedir. Oysa "kira ödercesine konut" duyurularıyla üretilen konutların ancak %10'unun küçük (50-60 metrekarelik) konutlar olduğunu biliyoruz. TOKİ uygulamaları ile daha çok, yüksek gelirlilere özellikle rantı yüksek alanlarda "prestij projeleri", "hasılat paylaşımı" ya da "gelir paylaşımı" adı altında kaynak aktarılmaktadır. Hele kentsel dönüşüm adı altında TOKİ'nin giriştiği konutlar, orada yaşayanlar için değil, yüksek gelir katmanlarındakiler içindir.

Yirmi beş yıldır edinilen birikim ve deneyimi ile alt-orta ve orta gelir katmanlarındaki hanehalklarının konut istemlerini örgütlemekte, alt ve üst yapıların üretiminde, çevre düzenlemesinde, kamu kaynaklı kredilerin amaca uygun biçimde kullanılmasındaki güçlerini kanıtlamış bulunan konut kooperatiflerini TOKİ dışlamaktadır.

Kooperatiflere yeterli ve elverişli koşullarda, yasanın amacına uygun biçimde kredi vermemekte, buna karşılık, kendi yaptırmakta olduğu konutlar için çok büyük harcamalarda bulunmaktadır. Katılımcı, demokratik ve karşılıklı güven, dayanışma ve yardımlaşma örgütü olan kooperatiflere "üvey evlat" gözüyle bakmaktadır.

Kısacası, TOKİ, devlet eliyle yapsatçılık yapmaktadır. Oysa, devletin görevi, kamu kaynaklı fonları, gereksinim sahibi katmanlara yönelik olarak kullandırmak, bu amaçla kredi kullanımını izlemek, değerlendirmek ve gerekli yasal ve yönetsel önlemleri almaktır.

Bu gözlemler, TOKİ'nin bu tutum değişikliğinin altında kooperatiflere karşı bir önyargı ya da siyasal yeğlemenin yattığını doğrulamaktadır. TOKİ'nin kurulduğundan bu yana kooperatifleri desteklemesi nedeniyle, kooperatifler toplu konut fonundan sağlanan kredilerle, konut isteminin örgütlenmesinde, küçük birikimlerin değerlendirilmesinde, alt ve üst yapıların, fiziksel ve toplumsal altyapıların yapımında, yaşanabilir kentsel çevreler yaratılmasında üretim ve örgüt gücünü kanıtlamıştır. İlk baştaki bireysel krediler dışarıda tutulursa, kooperatiflerin, TOKİ olanaklarıyla bir milyona yakın konut için sağlanan kredi olanaklarını 1984-2003 döneminde en başarılı biçimde kullanan yapımcı kuruluş oldukları yadsınamaz bir gerçektir.

Bu açıklamalarımızın ışığında, devletin güttüğü konut yönelti ve uygulamaları, toplumsal amaçlardan ne denli uzaklaşılmış olduğunu göstermektedir. Kanımızca, toplumsal içerikli bir konut yöneltisi açısından baktığımızda, devletin ve kimi büyükşehir belediyelerimizin giriştiği uygulamalar, alt, alt-orta ve orta gelir düzeyindeki hanehalklarının konut gereksinimleri için bir çözüm değildir.

Yönetimin, rantı daha yüksek olan yerlerde ve daha yüksek gelirli, varlıklı toplumsal kesimlere konut üretmeyi yeğlemesi uygulanan yöneltinin ne denli toplumsal amaçlardan yoksun olduğunu kanıtlamaktadır.

Ülke gerçeklerine uygun, geçim ve barınma sıkıntısı çeken geniş kitlenin gereksinim ve istemlerini karşılayacak ulusal bir konut yöneltisine dönülmesi zorunludur. Birikim ve deneyimlerin ışığında uygulamaların başarı ve başarısızlık nedenlerinin ortaya konulması, bugünkünden değişik ve toplumun gereksinmelerini karşılayacak gerçekçi toplumsal içerikli konut yöneltileri geliştirilmesi, daha doğrusu bugünkü uygulamaların tersine çevrilmesi gerekmektedir.

Güdülen yöneltiler ve girişilen uygulamalar, hem sosyal devlet anlayışına, hem de toplumsal konut yöneltilerinin gerektirdiği önceliklere aykırıdır. Gelirleri, içinde insanca yaşayabilecekleri uygun konutta oturmaya ya da böyle bir konuta sahip olmaya yetmeyen geniş kitlelerin konut sorunları güdülen yöneltilerinin amaç ve kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bu konuda orta gelirlilerin konut istemlerini örgütlemede, alt ve üst yapıları gerçekleştirmede üretim gücünü kanıtlamış olan kooperatiflerin birikim ve deneyimi bir yana itilmektedir. Devletin ihale yoluyla daha üst gelirliler için ürettiği konutlara kaynak aktarması, elindeki değerli arsaları "gelir paylaşımı" adı altında özel firmalara devretmesi nedeniyle, güdülen yöneltiler ve uygulamalar, toplumsal amaç, içerik ve önceliklerden yoksun bulunmaktadır.

Ülkemizdeki uygulamalar, toplumsal konut yöneltisi açısından değerlendirildiğinde şu noktalar öne çıkmaktadır:

- Devlet, hükümetin özelleştirme söylemlerine karşın, yüzbinlerce konutu ihale yoluyla üretme yoluna gitmiştir.
- Girişilen konut projeleri, çeşitli yollarla TOKİ'nin elindeki ve kamu kuruluşlarından devraldığı arsalar üzerinde yapılmaktadır.
- Kooperatiflere yeniden kredi açmayan TOKİ parasal kaynaklarını söz konusu projeler için harcamaktadır.
- Ucuz ve altyapılı arsa sağlama görevini kooperatiflere karşı yerine getirmeyen TOKİ, toprak rantının yüksek olduğu arsaları büyük holdinglerin gayrimenkul yatırım ortaklıklarına "hâsılat paylaşımı" adı altında yap-satçıya devretmektedir.
- "Kira öder gibi" dar gelirlilere yönelik küçük konutlar üretilmesi ağızdan düşürülmemesine karşın, güdülen konut yöneltisi ve uygulamalar toplumsal amaç ve içerikten yoksundur.
- Açlık ve yoksulluk sınırı altında yaşayan, düşük gelirli ya da işsiz güçsüz kesimlerin konut hakkının gerçekleştirilmesi için hiçbir çaba gösterilmemektedir.
- Kısacası, devlet bir tür yap-satçılık yapmaktadır.

Sonuç: Nasıl Bir Toplumsal Konut Yöneltisi?

Alt ve orta-alt gelir katmanlarındakilerin barınma gereksinmesinin karşılanması toplumsal devletin ana görevidir. Bunların toplumsal konut yöneltisi kapsamında desteklenmesi gerekir.

Orta düzeydeki gelir sahiplerinin, koşullar aynı kalmak koşuluyla, devletin desteğiyle konut edinmeleri olanaklıdır. Toplumsal konut yöneltileri kapsamında bunların kooperatiflerde örgütlenip bu süreyi kısaltmaları olanağı vardır.

Bu konuda da kooperatiflerin kiralık konuta yönelmelerini sağlamak amacıyla, her yönden devletin desteğini sağlayan yöneltilerin geliştirilmesinde zorunluluk vardır.

Üst gelir katmanlarındaki hanehalklarının, biriktirimleriyle kendi başlarına, kamunun desteği olmadan konut edinebileceklerin toplumsal konut yöneltisinin dışında bırakılmaları gerekir. Fakat bugünkü uygulamalar ve yöneltiler daha çok yüksek gelirlilerin çıkarına yaramaktadır. Özellikle, "prestij konutları" olarak bilinen ve çoğunlukla yabancı sözcüklerle adlandırılan bulunan, yüksek gelirlilere yönelik projeler önemli bir sorun olarak durmaktadırlar. Bu projelerde TOKİ, çaresiz durumda kalan bir yurttaş gibi, arsasını üstleniciye vermekte, söz konusu firma da konut üretimini gerçekleştirmektedir. Kentsel rantların yüksek olduğu kamu arsaları üzerinde "hâsılat paylaşımı" biçiminde ortaya çıkan bu projelerde ısrar edilmesi kimi yapsatçı firmaların ekmeğine tereyağı sürmekten farksızdır.

Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu yazanaklarından (basına yansıdığı ölçüde), bu sözleşmelerin, çeşitli açılardan usulsüzlüklere açık bir uygulama olduğu, kamunun zarara sokulduğu anlaşılıyor. Rantı yüksek olan alanlardaki değerli arsaların, olduğundan düşük paylarla yapsatçı firmaya devredildiği ya da imar planında ihaleden sonra yoğunluğun artırıldığı, bunun paylaşıma yeterince yansıtılmadığı aynı haberlerde yer almaktadır. Ayrıca, bu denetim yazanaklarını yazan yüksek denetçilerin TOKİ'yi denetleme görevinden alınmaları, düşündürücüdür.

TOKİ'nin dar gelirliler için düşündüğü konutlar, genellikle 45-60 metrekarelik küçük konutlardır. Hanehalkı büyüklüğü ve biriktirim düzeyi dikkate alınmaksızın, konutun küçük ölçekli olması yoluyla dar gelirlinin konut gereksiniminin karşılanması yoluna gidilmesi toplumsal konut yöneltisiyle bağdaşmaz. Bu açıdan gerçekçi bir yaklaşım da değildir. Söz konusu hanehalkları için kiralık konut ve benzeri destekleme yöntemleri geliştirilmelidir.

TOKİ'nin konut isteminin bulunmadığı, hatta konut gereksinmesinin yoğun biçimde duyulmadığı yerlerde projeler başlattığı, bu nedenle de kimi yerlerde ürettiği konutlara alıcı bulamadığı biliniyor. Bunun sonucunda

pazarlamada, satışlarda karşılaşılan zorlukları aşmak için üstlenicilerin iş bıraktıkları, satış ederlerinin düşürüldüğü gazetelere yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Konutların yapı niteliklerinin iyi olmadığına ilişkin gözlemler de vardır. Bütün bunlar TOKİ'nin, olabilirlik araştırması yapmadan, konut gereksinim ve istemini belirleyen toplumsal ve ekonomik koşulları çözümlemeden projelere giriştiğini ortaya koymaktadır.

TOKİ'nin, kimi yerlerde konut istemini örgütlemeyi beceremediği anlaşılmaktadır. İstemi örgütlemede, alt ve üst yapı projelerinin gerçekleştirilmesinde, yaşanabilir konutların ve sağlıklı bir kentsel çevrenin yaratılmasında başarılı örnekler veren kooperatiflerin dışlanması TOKİ'nin başarısını önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemektedir. TOKİ öngörüsüz bir yapımcı ya da tacir gibi davranmamalı, kamuyu zarara uğratma tehlikesinden kaçınmalıdır.

AKP Döneminde Ormancılık Düzeninde Dönüşüm

Yücel Çağlar*

Giriş

Orman ekosistemlerinin, dolayısıyla da "orman" sayılan alanların, yalnızca ekolojik ve estetik işlevlerinin göz önünde bulundurulması, ülkemizde bir türlü aşılamayan yaklaşım yetersizliklerinden birisidir. Bu yetersizlik nedeniyle, "ormanlar" ile ilgili gelişmelerle çoğunlukla "çevreci", "doğa korumacı" kişi ve kuruluşlar ilgilenmektedir. Ancak, bu kesimlerin de ilgi alanları, yine çoğunlukla, "sorun" saydıkları gelişmelerle sınırlı olmakta; bu "sorun" sayılan alanları üreten ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal koşullar gerektiğince sorgulanmamaktadır. Kısacası, ülkemizde "ormanlar", çoğu durumda, ancak yandığı ya da yakıldığında, yapılaşma ve/veya madencilik etkinliklerinden herhangi bir biçim ve düzeyde zarar gördüğünde tartışma konusu yapılmaktadır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bu gerçeği, Cumhuriyet Gazetesi'nde "*'Orman' deyince okumazlar...*" başlığıyla yayımlanan yazısında şöyle dile getirmiştir: "*Evet, 'orman' sözcüğünü veya başlığını görünce çoğu aydınımız o yazıyı okumaz. Ormanı kendi ilgi alanı dışında sayar. Ben onları, Fransızların 'gourmet' dedikleri damak zevkine düşkün kişilere benzetirim: Karidesli, levrekli, bonfileli sofralara alışmışlardır. Kuru fasulyeli tabak geldi mi, burun kıvırırlar. Onların karides, levrek veya bonfileli sofrası düşün, felsefe, ekonomi, politika yazılarıdır. Sadece böyle ince ve karmaşık konulardan zevk alırlar. Orman konusu ise kuru fasulyedir onların çoğu için.*" (Velidedeoğlu, 1986). Oysa, orman ekosistemleri

* Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Üyesi

ve dolayısıyla da "orman" sayılan alanlarla ilgili teknik, hukuksal ve kurumsal düzenlemeler Türkiye özelinde de ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişme ve gelişmelerin hem nedeni olabilmekte hem de bu değişme ve gelişmelerden etkilenebilmektedir. Bu nedenledir ki, "orman" sayılan alanlar ve ormancılık düzeni, özellikle 1950'li yıllardan bu yana tüm siyasal iktidarların öncelikli ilgi alanlarından birisi olmuştur. Çünkü;

- "Orman" ekosistemlerinin temel bileşenlerinden birisi de, üzerinde bulundukları arazilerdir. Dolayısıyla, "orman" sayılan araziler de yapısal özellikleri ve konumlarına bağlı olarak tarihsel ve yersel olarak değişen değerlere sahiptir. 1980'li yıllara değin bu arazilerden bitkisel üretim ve hayvancılık etkinlikleri ile yerleşmeler için yararlanılması önde gelen bir amaç olmuştur. 1980'li yıllardan sonra ise "orman" sayılan alanların, sırasıyla, turizm ve altyapı yatırımları, madencilik etkinlikleri, çeşitli tesislerin kuruluş yeri olarak değerlendirilmesi amacı ağırlık kazanmıştır.
- "Orman" sayılan alanların içinde ve bitişiğinde on milyon dolayında yurttaşımız yaşamaktadır ve çoğunluğu yoksul olan ve ormancılık yazınında "orman köylüsü" olarak anılan bu yurttaşlarımız temel geçinme etkinliklerini çevrelerindeki ormanlarda gerçekleştirmektedir. Bu durum, siyasal iktidarların "orman" sayılan alanlarının daraltılmasına yol açan, ormanların işletilmesinden öteki sektörlere ve çeşitli toplumsal sınıf ve katmanlara kaynak aktarılmasına yönelik popülist uygulamalarının nesnel dayanaklarını oluşturmuştur.
- Türkiye'de ormanların tümüne yakın bir kısmı devlet mülkiyetindedir ve 1937 yılından bu yana da döner sermayeli devlet orman işletmeleri tarafından işletilmeye ve korunmaya çalışılmakta; bu doğrultuda otuz kırk bin dolayında kamu görevlisi ve 500 bin dolayında köylü işlendirilmekte, her yıl azımsanmayacak boyutta parasal kaynak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, bu doğrultudaki etkinliklerin çok sayıda hukuksal düzenlemeye dayandırılması zorunlu olmuştur.
- Dışsatıma yönelik etkinlikte bulunan odun kökenli ürün sanayileri ile kamu kurum ve kuruluşlarının hammadde orman ürünü gereksinmesi yakın zamanlara değin "tek satıcı" konumundaki devlet orman işletmeleri tarafından karşılanmıştır.
- Ormancılık dışı kamuoyunun orman ekosistemleri ve ormancılık düzenindeki değişme ve gelişmelere yönelik ilgisi ve duyarlılığı yakın zamanlara değin son derece sınırlı olmuştur.
- Özellikle 1980'den sonra Türkiye'deki kapitalist gelişme için de yeni ve daha kolay sermaye birikim alanları gereksinmesi gündeme gelmiştir. Bilindiği gibi, bu gereksinmenin karşılanması amacıyla her

> türlü kamusal varlık ve hizmet alanının özelleştirilmesi yoluna başvurulmuştur. Bu kapsamda, başta "orman" ve "mera" sayılan yerler olmak üzere devletin mülkiyeti ve gözetimindeki araziler, kıyılar, göller, akarsular vb. doğal varlık ve ortamların yerli ve yabancı sermayeye çeşitli yollarla devredilmesi, satılması ve/veya kiralanması hızla yaygınlaştırılan uygulamalar olmuştur.

Bu nesnel nedenlerle, ormancılık, yalnızca çeşitli tekniklerin uygulanmasına çalışıldığı, ekolojik işlevi öne çıkan bir etkinlik alanı değildir; ekonomik, toplumsal, kültürel ve dolayısıyla siyasal boyutları da olan son derece karmaşık bir sektördür. Adalet ve Kalkınma Partisi de (AKP) bu yalın gerçeğin ayırdına varmıştır. Bu nedenledir ki kısa sayılabilecek iktidar döneminde "orman" sayılan alanların yapısal özelliklerinin ve devlet orman işletmeciliği düzeninin dönüştürülmesine yönelik köktenci düzenlemeler yapmaya kalkışmış, hukuksal düzenlemeler AKP'nin de bu doğrultuda kullanmaya çalıştığı temel araçlar olmuştur. Öyle ki, AKP, bu alanda da "rekor" sayılabilecek girişimde bulunmuştur. Dolayısıyla, gündeme getirdiği anayasal ve yasal düzenlemeler, AKP'nin "orman" sayılan alanlar ile yürürlükteki ormancılık düzenine yönelik egemen yaklaşımının ve bu doğrultudaki uygulamalarının tüm boyutlarıyla kavranabilmesini büyük ölçüde kolaylaştırabilecektir.

a) "Orman" Sayılan Alanlar ve Ormancılıkla Doğrudan İlgili Hukuksal Düzenlemeler

AKP, "orman" sayılan yerler ve ormancılık düzeni ile ilgili hukuksal düzenleme girişimlerini hem Anayasa hem yasa hem de yönetmelik ve genelgeler düzlemlerinde gündeme getirmiştir. Ne var ki, çoğu durumda tartışmalar anayasa ve ilgili yasalarda yapılan düzenlemelerle sınırlı olmakta; yönetmelik, genelge (tamim) ve bildirge (tebliğ) niteliğindeki düzenlemeler çoğunlukla tartışılmamaktadır. Oysa, "kurum içi" sayılabilecek bu düzenlemelerle, sözgelimi Ağaçlandırma Yönetmeliği'nde olduğu gibi, çoğu durumda, yasalara aykırı uygulamalar da yapılabilmektedir. Bu nedenle, bu bağlamda, her düzeyde hukuksal düzenlemenin başlıcaları örneklenmiştir.

1) AKP'nin Anayasanın 169 ve 170. Maddelerini Değiştirme Girişimi

AKP, iktidarının henüz ilk aylarında Anayasanın "Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi" başlığı altında yer verilen ilgili 169 ve "Orman Köylüsünün Korunması" başlığı altında yer verilen 170. maddesinde iki boyutlu değişiklik yapmaya kalkışmıştır:

i) Devlet Orman İşletmeciliği Düzeninin Özelleştirilmesi:

Bilindiği gibi, 1982 Anayasası'nın 169. maddesine göre; "*Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir*." AKP, 2003 yılındaki anayasa değişikliği girişimiyle 1961 Anayasası'nda yer verilen bu yaptırıma "işlettirir" sözcüğünü de eklemeye, böylece, 1937 yılından bu yana yürürlükte olan devlet orman işletmeciliği düzenini özelleştirmeye kalkışmıştır.

ii) Orman Sınırları Dışına Çıkarılacak Yerlerin Herkese Satılması:

Anımsanacağı gibi, Anayasa Mahkemesi, orman sınırları dışına çıkarılan yerlerin orman köylüsü olmayanlara da satılmasına dayanak sağlayan 4706 sayılı Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi... Kanunu'nun 3. maddesini Anayasa'nın 170. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir. Çünkü, bu maddeyle, orman sınırları dışına çıkarılan yerler "*orman köylüsü*" sayılmayanlara da satılabilmekteydi. Ancak, AKP iktidarı, sanayi ve özellikle de ticaret sermayesinin yönlendirmesiyle gündeme getirdiği söz konusu değişiklikle bu olanağı yeniden sağlamaya kalkışmıştır: Sözgelimi, bu değişikliklerle; "*Orman niteliğini 31.12.1981 tarihinden önce yitirmiştir*" gerekçesiyle artık orman sayılmayan arazilerin, buraları ormansızlaştıranlara devredilmesi, tahsis edilebilmesi, terkedilebilmesi, kiraya verilebilmesi, üzerinde ayni hak tesis edilebilmesi ve satılabilmesi hedeflenmiştir. Öyle ki, değişiklik öngörüldüğü gibi gerçekleştirildiğinde "*orman köylüleri*" bile onlarca yıldır kullanageldiği bu gibi arazileri satın almak durumunda kalacak; satın alamadığında da, başkaları bu satın alma olanağından yararlanabilecekti.

Bilindiği gibi, AKP'nin bu girişimleri, Cumhurbaşkanı, ana muhalefet partisi, ilgili meslek örgütleri ve gönüllü kişi ve kuruluşlar ile kamu yararını gözeten aydınların yoğun karşı çıkışlarıyla durdurulmuştur. Öte yandan, Siyasal iktidar, söz konusu değişiklikteki kararlılığını sürdürmüş; ancak, bu kez 169. maddede yapmak istediği değişikliği tümüyle geri çekmiş, 170. maddede yapmak istediği değişikliği de yalnızca söz konusu yerlerin satılması boyutuna indirgemiştir. Bilindiği gibi, siyasal iktidarın TBMM'deki sayısal üstünlüğüyle kotarabildiği bu girişimi de Cumhurbaşkanı'nın karşı duruşuyla somut bir sonuca ulaşamamıştır.

2) 6831 Sayılı Orman Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler:

AKP döneminde 6831 sayılı Orman Kanunu'nda da köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerinin başlıcaları aşağıda sergilenmiştir:

i) 5 Kasım 2003 yılında çıkarılan 4999 sayılı yasayla 6831 sayılı Orman Kanunu'nda köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda Yasanın 13 maddesi değiştirilmiş ve kimi ek ve geçici maddeler getirilmiştir: Bu düzenlemelerin başlıcaları aşağıda sergilenmiştir:

- 6831 Sayılı Orman Kanunu'nun 1. maddesinin "H" fıkrasında yapılan değişiklikle, sahipli arazilerdeki kızılağaçlıklar ile aşılı kestanеliklerin "*orman ağacı*" sayılmamasını ve buralardaki ağaçların kesilmesini ve çeşitli yolarla değerlendirilmesine yönelik iş ve işlemlerin köy muhtarlıkları tarafından yapılabilmesi sağlanmıştır. Öyle ki, Çevre ve Orman Bakanı bile bu düzenlemenin Karadeniz Bölgesi'ndeki bir özel sanayi işletmesinin hammadde odun gereksinmesini karşılamak amacıyla yapıldığını söyleyebilmiştir. Anımsanacağı gibi bu değişikliğin kızılağaçlıklar ve aşılı kestanelikler ilgili yaptırımları 2004 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.
- Yasanın 7. maddesinde yapılan değişiklikle; "…*kadastrosu kesinleşmiş yerlerde tespit edilen fennî hataların düzeltilmesi işleri orman kadastro komisyonları tarafından*…" yeniden yapılması olanaklı kılınmıştır. Böylece ülkemizde henüz sonuçlandırılmamış olan orman kadastrosu çalışmalarının gündemine yeni bir geciktirici durum getirilmiş; yapılabilen orman kadastrosu çalışmaları da kuşkulu kılınmıştır.
- Orman Kanunu'na bir ek madde getirerek 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu uyarınca milli park, tabiatı koruma alanı, tabiat anıtı ve tabiat parkı olarak ayrılmış yerler ile bu yerler üzerindeki yapı ve tesislerin yirmidokuz yıllığına kiralanabilmesi olanaklı kılınmıştır.
- Yasanın 58. maddesinde "*Orman rejimine dahil veya yeniden orman tesis edilecek yerlerde havza bazında yapılacak ağaçlandırma, erozyon ve sel kontrolü, çığ ve heyelanların önlenmesi, ekosistemlerin korunup geliştirilmesi ve havzada yaşayan insanların hayat şartlarının iyileştirilmesi faaliyetleri, Çevre ve Orman Bakanlığının koordinatörlüğünde ilgili kuruluşlarla birlikte hazırlanan entegre projeler halinde uygulanır.*" yaptırımına yer verilmiş, ancak, bu yaptırım bugüne değin hiç uygulanmamıştır.

ii) 2004 yılında çıkarılan 5192 sayılı yasayla Orman Kanunu'nun bu kez başta 17. maddesi olmak üzere çeşitli maddeleri değiştirilmiş, ayrıca bir yeni ek madde ve bir de geçici madde getirilerek "devlet ormanı" sayılan alanlarda 49 yıllığına izin verilebilecek ormancılık dışı uygulamaların kapsamını genişletmiştir. Bu kapsamda;

- 16. maddede yapılan değişiklikle "orman" sayılan yerlerde yapılacak madencilik etkinlikleri büyük ölçüde kolaylaştırılmış; bu etkinlikler için zorunlu görülen "…tesis, yol, enerji, su, haberleşme ve alt yapı tesislerine…" de izin verilmesi sağlanmıştır;
- kimi yaptırımları 2002 tarihinde iptal edilen 17. maddesi "*Savunma, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, petrol, doğalgaz, altyapı ve katı atık bertaraf tesislerinin; sanatoryum, baraj, gölet ve mezarlıkların; Devlete ait sağlık, eğitim ve spor tesislerinin ve bunlarla ilgili her türlü yer ve binanın*

Devlet ormanları üzerinde bulunması veya yapılmasında kamu yararı ve zaruret olması halinde, gerçek ve tüzel kişilere bedeli mukabilinde…" izin verilebilmesi yönünde yeniden düzenlenmiştir. Böylece, "devlet ormanı" sayılan arazilerin ormancılık dışı amaçlarla kullanılma olanakları, neredeyse sınırsızca artırılmıştır.

3) Çeşitli Yönetmeliklerde Yapılan Değişiklikler

AKP döneminde yürürlükteki yönetmelikler de büyük ölçüde yeniden düzenlenmiştir. "Devlet ormanı" sayılan alanların daraltılmasına ve devlet orman işletmeciliği düzeninin dönüştürülmesine yönelik olan bu düzenlemelerin başlıcaları da aşağıda sergilenmiştir.

a) Ağaçlandırma Yönetmeliği

6831 sayılı Orman Kanunu'nun 57. maddesi uyarınca en son 1998 yılında yeniden düzenlenen Ağaçlandırma Yönetmeliği, AKP döneminde iki kez köktenci biçimde değiştirilmiştir. Anımsanacağı gibi söz konusu madde, ülkemizde özel ve tüzel kişilerin yapacakları "ağaçlandırma" çalışmaları düzenlenmektedir. Madde 1986 yılında çıkarılan 3302 sayılı yasayla değiştirilirken, özel kişi ve kuruluşların "devlet ormanı" sayılan arazilerde Yasanın 52. maddesine göre değerlendirebilecekleri "özel orman statüsünde" yetiştirmeleri olanaklı kılınmıştır. Böylece, "Devlet ormanı" sayılan alanların, Anayasa'nın 169. maddesindeki "*Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz*" yaptırımına aykırı olarak dolaylı yoldan da olsa özelleştirilebilmesinin yolu açılmıştır. Ağaçlandırma Yönetmeliği bu süreci yasaya da aykırı olarak büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bu Yönetmelikte AKP döneminde yapılan düzenlemeler ise bu kolaylığı daha da artırmıştır. AKP'nin kimi maddelerinin uygulanması ilgili yargı organı tarafından iptal edilen Yönetmelikteki düzenlemelerine ilişkin olumsuzlukların başlıcaları şöylece örneklenebilir:

- Yönetmelikte, "ağaçlandırma" sayılmayacak başka iş ve işlemlere de yer verilmiştir. "*Karma orman*" da bu işlemlerden birisidir. Yönetmelikte yapılan tanımdan anlaşılması gereken "*karma ormancılık*" faaliyetidir ki, bu da 6831 sayılı yasanın 57. maddesinde dayanağı olan bir işlem değildir: Ormancılık yazınında hiçbir biçimde yer verilmemiş olan "*karma orman*" ile ilgili olarak Yönetmelikte yapılan tanımla bir arazi kullanım biçiminden söz edilmektedir. 57. maddede, "*orman*" sayılan arazilerin, yolu ve yöntemi ne olursa olsun kullanım biçimlerinden söz edilmemektedir. Ayrıca, "*ağaçlandırmaların altında ...yıllık veya çok yıllık bitkilerle geçici olarak tesis edilecek*" yeni yapılar

"*orman*" sayılmayabilecek yapıları ortaya çıkarabileceği gibi bu yapıların içinde yer aldıkları doğal orman ekosistemleri üzerinde ne yönden ve ne düzeyde etkide bulunabileceğinin kestirilebilmesi de olanaklı değildir. Kaldı ki, "*geçici olarak*" tesis edilmiş olması da tanımlayıcı ve sınırlayıcı bir açıklama değildir: Başka bir söyleyişle, Yönetmelikte, "*karma orman*" tesisi ile ilgili olarak "*geçici*" sayılmanın ölçütüne, zaman ve daha da önemlisi ekolojik sınırına ilişkin herhangi bir açıklama da getirilmemektedir

- Yönetmelikte özel ve tüzel kişilerin ağaçlandırma yapabilecekleri yerler arasında;

✓ orman sınırları içinde yangın ve çeşitli sebeplerle meydana gelmiş açıklıklar;

✓ "verimsiz", "vasıfları bozulmuş" sayılan orman arazileri ile amenajman planlarında "toprak muhafaza karakteri taşımadığı halde muhafazaya ayrılmış" orman alanları

da sayılmaktadır. Dolayısıyla, bu maddeye dayalı uygulamalar sırasında ağaçlandırma yapılacak yerler "*ormanlar*" olduğunda, bu yerlerin, genişliği ne olursa olsun, "*verimli orman bütünlüğü içinde*" olmaması gerekmektedir. Böyle iken Yönetmeliğin 8. maddesinin "*b*" bendinde; "*...orman içi açıklık olarak görülmesine rağmen verimli orman niteliği kazanmış alanlar ve verimli orman bütünlüğü içinde kalan 10 hektardan küçük orman içi açıklıklar...özel ağaçlandırma... çalışmalarına izin verilmez.*" ifadesine yer verilmekte; böylece, "*verimli orman niteliği kazanmış alanlar ile verimli orman bütünlüğü içinde"* alanlarda 10 hektardan daha geniş alanlarda "*özel ağaçlandırma...*" izninin verilebilmesi olanaklı kılınmaktadır.

- Yönetmeliğin 8. maddesinin "a" bendine göre; "*Amenajman planında bozuk orman alanı olarak yer alan sahalar ile ağaçsız orman toprakları ve çeşitli nedenlerle tarım alanları içerisinde gösterilen ağaçlandırmaya elverişli, mülkiyet problemi bulunmayan alanlar ile açma ve işgal suretiyle orman sayılan yerlerde kurulu fındık ve çay bahçelerinin sökümü neticesi meydana gelen arazide talep sahiplerine; özel ağaçlandırma, erozyon kontrolü, özel imar-ihya ve özel enerji ormanı kurma olanağı izni verilebilir.*" Açıktır ki bu düzenleme, açıkça, Anayasa'nın ve yasanın "*suç*" saydığı bir eylemin, hem de ödüllendirilerek bağışlanmasıdır: Açıktır ki, "orman" sayılan alan işgal edilip de fındıklığa ve çay bahçesine dönüştürülmüşse eğer, bu bir suçtur; dolayısıyla da bu gibi yerlerde "*özel orman statüsünde*" orman yetiştirilmesi için bu kişilere izin verilmesi de bir anlamda bu suça iştirak anlamına gelecektir. Ayrıca, böyle bir uygulama, "*orman*" sayılan arazilerin işgal edilip fındıklığa ve çay bahçesine dönüştürülmesine yönelik eylemleri de özendire-

cektir. Bu sürecin, kaçınılmaz son adımı ise bu gibi yerlerin, "2 B" uygulamasına konu edilebilmesidir.

- Yönetmeliğin 9. maddesine göre; "*Hazineye ait olup, Maliye Bakanlığınca kiraya verilen veya irtifak hakkı tesis edilen (I - IV) sınıftaki araziler üzerinde; kavak, kızılağaç, okaliptüs ve benzeri hızlı gelişen orman ağacı türleri ve ceviz, kestane, antepfıstığı, badem, iğde, melengiç, harnup v.b. türler ile gerçek ve tüzel kişilerce özel ağaçlandırma…*" yapılabilecek. Bu düzenleme de Anayasa'nın 45. maddesine açıkça aykırıdır: Çünkü, ağaçlandırma, her durumda ve koşulda gerekliliği ve yararlılığı savunulabilecek bir faaliyet değildir: Sözgelimi, tarım arazilerinde yapılacak kavak ağaçlandırmalarının alanın %5'ini geçmesinin çeşitli ekolojik zararlara yol açtığı bilimsel olarak saptanmıştır. Kocaeli, Adapazarı, Bursa, Balıkesir, Edirne vb. illerimizde kavakçılığın verimli tarım arazilerinde yaygınlaştırılmasının yol açtığı ekolojik sorunlar bilinmektedir. Aynı durum, tarım arazilerinde yapılacak okaliptüs ağaçlandırmaları için de söz konusudur. Kaldı ki Türkiye'de, 50 milyon dönüm ağaçlandırılması gereken ve ağaçlandırılması olanaklı arazi bulunmaktadır. Böyle iken, herhangi bir gerekçeyle I-IV. Sınıf, başka bir söyleyişle en verimli tarım arazilerinde ağaçlandırma yapılmasını yararlı ve gerekli bir işlem olarak değerlendirilmesini savunmak; bu doğrultudaki uygulamalara destek olmak ülke gerçekleriyle bağdaştırılamaz.
- Yönetmeliğin 14. maddesinin "b" bendine göre; "*Devlet ormanı sayılan yerlerde, asli veya odun dışı orman ürünü veren ağaç ve ağaççıklarla oluşturulan tesislerin altında, projesinde belirtilmek kaydıyla ikincil tür olarak odun dışı orman ürünü veren türler yetiştirilebilir*." "c" bendine göre de "*Devlet ormanı sayılan yerlerde, projesinde belirtilmek kaydıyla, yetişme muhiti özellikleri yönünden asli orman ürünü veren türlerle ağaçlandırmaya uygun olmayan sahalarda tam alanda odun dışı orman ürünü veren türlerin yetiştirilmesine izin verilebilir.*" Bu düzenlemeler, uygulamada "devlet ormanı" sayılan arazilerde, başta zeytincilik olmak üzere tarımsal bitkilerin yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılmasına yol açmıştır.

a) "6831 Sayılı Orman Kanununun 2nci Maddesinin (A) Bendine Göre Orman Sınırları Dışına Çıkarılacak Yerler Hakkında Yönetmelik

16 Mart 2007 tarihli Resmi yayımlanan bu yönetmelik, gerçekte, 1984 yılında "6831 Sayılı Orman Kanunun 2nci Maddesinin (A) Fıkrasına Göre Orman

Sınırları Dışına Çıkarılacak Yerler Hakkında Yönetmelik" adıyla çıkarılan yönetmeliğin yeniden düzenlenmiş biçimidir. Yönetmelik, 1982 Anayasası'nın 169 ve 170. maddeleri ile 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 2. maddesinin "A" bendi doğrultusunda hazırlanmıştır. Bilindiği gibi 1982 Anayasası'nın 169. maddesine göre "*Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler(in)...dışında orman sınırlarında daraltma yapılamaz*.". Anayasanın 170. maddesine göre de "*...bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında yarar görülmeyen yerlerin tespiti ve orman sınırları dışına çıkartılması; orman içindeki köyler halkının kısmen veya tamamen bu yerlere yerleştirilmesi için Devlet eliyle anılan yerlerin ihya edilerek bu halkın yararlanmasına tahsisi kanunla düzenlenir*."

Konunun, sorgulanması gereken dört temel boyutu bulunmaktadır:

i) Üzerinde Orman Ekosistemi Bulunan Herhangi Bir Yerin Orman Olarak Muhafazasında Bilim ve Fen Bakımından Hiçbir Yarar Görülmemesi:

Yönetmeliğin 9. maddesine göre "2 A"; "*6831 sayılı Orman Kanunu hükümlerine göre orman tahdit ve kadastrosu yapılan...*" ve henüz "*orman tahdit ve kadastrosu yapılmamış ise öncelikle orman kadastrosu yapılıp...*" da "devlet ormanı" sayılan ve sayılacak olan yerlerde uygulanacaktır. Bilindiği gibi, orman kadastrosunda öncelikli işlemlerden birisi, alanın niteliğinin yani "orman" olup olmadığının belirlenmesidir. Orman kadastro komisyonları, eğer alanın "ormanı" olduğuna karar vermiş ve bu kararı da kesinleşmişse eğer, orası, hukuksal olarak "orman" sayılacak yerlerdendir. Dolayısıyla da her orman ekosistemi gibi bu alanın da "orman olarak muhafazasında", her durumda kesinkes bir yarar vardır. Bu nedenle, üzerinde orman ekosistemi olup da, "*orman olarak muhafazasında hiçbir yarar görülmemesi*", olanaklı bir durum değildir.

ii) Üzerinde Orman Ekosistemi Bulunan Herhangi Bir Yerin "*Orman Olarak Muhafazasının "Sağlayabileceği Yararların*" Yalnızca Niteliğinin ve/veya Büyüklüğünün Başka Bir Kullanım Amacıyla ya da Biçimiyle Karşılaştırılması:

Söz konusu hukuksal düzenlemelerde, böyle bir karşılaştırmanın, ele alınan "devlet ormanı" sayılan alanın "tarım alanına dönüştürülmesinin" sağlayacağı "ekonomik verim gücü" göz önünde bulundurularak yapılması öngörülmektedir**.** Çünkü, "*Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler*", Yönetmeliğin 4. maddesinin "n" bendinde; "*Devlet ormanı sayılan yerlerden olmasına rağmen, orman olarak muhafazasında hiçbir yarar görülmeyen, iklim ve coğrafi özellikleri itibariyle bazı kültürel ve teknik tedbirlerle tarım ürünleri yetiştirilmesi veya çok yönlü zirai işletme olarak kullanılması,*

***ekonomik verim gücü** bakımından, orman yetiştirilmesinden daha faydalı bulunan araziler*" olarak tanımlanmaktadır. Oysa, artık herkesçe bilinmektedir ki, orman ekosistemlerinin gördüğü işlevlerin pek çoğunun ekonomiklik düzeyi hemen hemen hiçbir teknikle ölçülememektedir. Ayrıca, kimi işlevleri için hesaplanabilecek ve "ekonomik verim gücü" görece olarak düşük bulunabilecek orman ekosistemleri, ölçülemeyecek büyüklükte ve/veya değerde ekolojik, toplumsal ve kültürel, dahası askersel işlevler de görebilmektedir.

Öte yandan, orman ekosistemlerinin kimi işlevlerinin "ekonomik verim gücü" ölçülebilmesi ise farklı yapısal özelliklere sahip tüm ormanlar özelinde yersel ve yapısal olarak yeterince ayrıntılı ve tutarlı veri tabanlarının bulunmasını ve sürekli olarak güncelleştirilmesini gerektirmektedir; ki, ülkemizde böyle bir veri tabanı henüz oluşturulmamıştır.

Ek olarak "ekonomik verim gücü" yönünden yapılabilecek bir karşılaştırma sırasında "orman olarak muhafazası" ile "tarımsal etkinliklerin" ekonomik getirilerinin aynı alan özelinde eşzamanlı olarak hesaplanması yöntemsel bir zorunluluktur. Oysa, 1980'li yıllarda da yapılmaya kalkışıldığı gibi yeni Yönetmelikte de bu zorunluluğun yerine getirilmesine yönelik herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

Bu nedenlerle, söz konusu karşılaştırmanın ve değerlendirmenin nesnel temellerde yapılabilmesi olası değildir ve düzenleme, bu yanıyla da her durumda keyfi uygulamalara açıktır ve siyasal iktidarlar, "dün" ve "bugün" olduğu, "yarın da" olabileceği gibi, her fırsatta bu keyfiliğe başvurabilecektir. Kısacası, kısmen Anayasal ve yasal dayanakları da olsa, Yönetmeliğin bu yaptırımı ormanlarımızın yıkımına yol açabilecektir.

iii) "2A" Uygulamalarının Yapılacağı Ormanların Yersel Konumu, Niteliği ve Niceliği İle İlgili Belirsizlikler:

Yönetmeliğin 8. maddesinde "2A" uygulamalarının, yalnızca, "*yanan orman sahalarında*" kesinlikle, buna karşılık "*muhafaza ormanı, milli park alanları, tabiat parkları, tabiatı koruma alanları, izin ve irtifak hakkı tesis edilen ormanlık alanlarda ve 6831 sayılı Orman Kanununun 3 üncü maddesiyle orman rejimi içine alınan yerlerde...*" ise "*bu niteliklerinin devamı süresince*" yapılamayacağı belirtilmektedir. Yönetmelikte, bunların dışında uygulamanın yapılabileceği ormanların yapısal özellikleri, işlevleri, yönetim amaçları ve bu ormanlarda yapılmakta olan ve/veya yapılması gereken ormancılık çalışmalarıyla ilgili hiçbir açıklama yapılmamakta, herhangi bir kısıtlama da getirilmemektedir. Sözgelimi, 1984 tarihli Yönetmelikteki; i) orman bütünlüğünü bozmama, ii) su ve toprak rejimine zarar yermeme ve iii) "*detaylı toprak etütleriyle arazi kullanma kabiliyet sınıflaması bakımından Akdeniz, Eğe, Marmara, Doğu ve Batı Karadeniz Bölgelerinde I, II, III ve IV. sınıf, diğer bölgelerde I, II ve III. sınıf araziler*"den olması koşullarına da yer verilmemiştir. Öyle ki, "*muhafaza ormanı,*

milli park alanları, tabiat parkları, tabiatı koruma alanları, izin ve irtifak hakkı tesis edilen ormanlık alanlarda" bile "2A" uygulaması, ancak alanların bu nitelikleri sürdükçe yapılamayacaktır. Ülkemizde, turizm, madencilik vb. etkinlikler için bu gibi yerlerin de sınırlarının değiştirildiği göz önünde bulundurulduğunda bu kısıtlamanın bile yeri geldiğinde kaldırılabileceği kolaylıkla kavranabilir. Daha açık bir söyleyişle, "2A", "*muhafaza ormanı, milli park alanları, tabiat parkları, tabiatı koruma alanları*" gibi özel olarak koruma altına alınmış ender orman ekosistemlerinde de bu statüler kaldırılarak ya da gerek duyulduğu gibi daraltılarak uygulanabilecektir. Bilindiği gibi, bu gibi yerlerin koruma statülerinde, sözgelimi Bodrum-Milas arasındaki Sırtlandağı Halepçamı Tabiatı Koruma Alanı ya da Artvin'deki altın madeni işletmeciliği için Hatila Milli Parkı'nda olduğu gibi sınır/statü değişiklikleri kolaylıkla yapılabilmiştir.

Kısacası, "2A" uygulaması, yanan ormanların bulundukları alanların dışındaki tüm "orman" sayılan alanlarda yapılabilecektir. Bu gerçek, Yönetmeliğin 10. maddesinin ilk bendinde de; "*Köy veya beldede başlatılan çalışmalar o köy veya belde dâhilinde kalan bütün Devlet ormanlarını kapsayacak şekilde yapılır*." biçiminde açıklıkla belirtilmektedir. Oysa, bilindiği gibi, ormanlarımızın yapısal özellikler, dolayısıyla görebildikleri işlevler hem yatay hem de dikey olarak son derece değişkendir. Bu değişkenlik, doğal olarak ormancılık çalışmalarına da yansımıştır. Dolayısıyla "2A" uygulamaları sırasında, bu değişkenliğin göz önünde bulundurulmaması, onarılamayacak orman yıkımlarına ve temel ormancılık çalışmalarının gerektiğince yapılamamasına yol açabilecektir.

iv) "2A" Arazilerine Taşınacak Orman İçi Köyler Halkının ve Yerleştirilecekleri Yerlerin Belirlenmesi ve Yerleştirilme Düzeni:

Ormanlarımızın içinde yedi bin beş yüz dolayında köy bulunmakta ve bu yerleşmelerde yaklaşık 2,5 milyon köylü yurttaşımız yaşamaktadır. Çevrelerindeki ormanlardan yasal ve yasa dışı yollarla çeşitli biçimlerde yararlanabilme olanakları, bu yurttaşlarımızın ekonomik durumlarına yaşamsal önemde katkılar sağlamaktadır. Öyle ki, Orman Genel Müdürlüğü'nün (OGM) bu doğrultudaki çeşitli uygulamalarının yanı sıra bu amaçla örgütlenmiş Orman-Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü'nün (OR-KÖY) hem bu yurttaşlarımızın hem de kooperatiflerinin projelerine, köylerinin alt yapı yatırımlarına sağladıkları destekler göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmış, önemli ekonomik, toplumsal ve siyasal işlevler görmüştür. Ne var ki, Yönetmelik;

- ✓ bu köylerden hangilerinin, 7. maddede sözü edilen "*yerinde kalkındırılmaları mümkün görülmeyen*" ve özellikle de "*su ve toprak rejimi bakımından bulundukları yerleşim yerlerinden kaldırılmaları zorunlu bulunan*"

köylerden olduğunun hangi ölçütler temel alınarak ne zaman ve nasıl belirleneceği,

- ✓ Anayasa'nın 169 ve 170. maddelerine göre "2 A" uygulamasıyla orman sınırları dışına çıkarılacak yerlerin mülkiyeti buralara yerleştirilecek orman içi köylüsü yurttaşlarımıza verilemeyecek, yalnızca "yararlanmalarına tahsis" edilebilecektir; bu durumda, bulundukları yerde yerleştikleri ve tarım yaptıkları arazilerin mülkiyetine sahip olan yurttaşlarımız taşınacakları yerdeki arazilerin yalnızca "yararlanma hakkına" sahip olmasıyla yetinmediklerinde ne yapılacağı,
- ✓ taşınmaları gerekli görülen, ancak, bulundukları yerlerden ayrılmak istemeyen orman içi köyler halkına ne türden uygulamaların yapılacağı,
- ✓ "yararlanmalarına tahsis edilebilecek" yerlerdeki koşullar gereksinmelerini tam olarak karşılayamadığında "uygun" bulunacak "2A arazilerine" yerleştirilecek orman içi köyler halkına başka hangi olanakların sağlanabileceği,

vb sorulara hiçbir açıklama getirmemektedir. Yönetmeliğin 7. maddesinde ise "2A arazilerine" yerleştirilecek köylerle ilgili olarak yalnızca;

- ✓ yerinde kalkındırılmaları mümkün görülmeyen,
- ✓ su ve toprak rejimi bakımından bulundukları yerleşim yerlerinden kaldırılmaları zorunlu bulunan

köyler açıklaması yapılmaktadır. Oysa, ne Anayasa'nın 170. maddesinde ne de 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 2. maddesinin "A" bendinde böyle bir açıklamaya dayanak olabilecek bir yaptırım bulunmaktadır. Öte yandan; bu açıklamalar veri alındığında, doğal olarak, bu kez de akla;

- ✓ hangi köylerin bulundukları yerde kalkındırılamayacaklarına
- ✓ hangi köylerin su ve toprak rejimi bakımından bulundukları yerleşim yerlerinden kaldırılmalarının zorunlu olduğuna

kimlerin, nasıl karar verebileceği sorusu akla gelmektedir. Çünkü, bu sorular, 2924 sayılı yasada da yanıtlanmamaktadır. Bu durumda, "2A" uygulamaları, kaçınılmaz olarak, orman içinde yerleşik köylerde çeşitli tedirginliklere, ekonomik ve toplumsal çatışmalara yol açabilecek ve bu köylerdeki yurttaşlarımızın çevrelerindeki ormanlara ve ormancılık uygulamalarına yabancılaşmalarını pekiştirecektir. Ayrıca, Yönetmelik bu yetersizlikleri nedeniyle, ülkemizin, özellikle şimdilerde içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal koşullarda, kimi köylerin/köylülerin bulundukları yerlerden başka yerlere/yörelere taşınması gibi yurt içinde ve yurt dışında çeşitli siyasal tartışmalara yol açabilecektir.

v) "2A" Uygulamalarına İtiraz Olanakları:

Bilindiği gibi, ormanlar, varlıkları ve yoklukları tüm canlıları doğrudan ve dolaylı olarak etkileyebilen ekosistemlerdir. Dolayısıyla, ormanlara zarar verebilecek her türlü uygulamanın durdurulmasını istemek, bunu sağlayabilmek için de her türlü demokratik olanağı kullanmak, bu kapsamda yargı yoluna başvurmak tüm yurttaşlarımızın hakkıdır. Kaldı ki, Anayasanın 56. maddesine göre de; "*Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir*.". Açıktır ki, bu ödevin gerektiğince yerine getirilebilmesi, çevre ve özellikle de orman ekosistemleri söz konusu olduğunda, tüm yurttaşlarımızı "hak sahibi" kılmaktadır. Oysa, Yönetmeliğin 26/5-c bendine göre; "*Tutanak ve kararlara karşı askı tarihinden itibaren altı ay içinde kadastro mahkemelerine, kadastro mahkemesi olmayan yerlerde kadastro davalarına bakmakla görevli mahkemeye müracaatla sınırlamaya ve 6831 sayılı Orman Kanununun 2nci maddesinin (A) ve (B) bentlerine göre orman sınırları dışına çıkarma işlemlerine Çevre ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü ve hak sahibi gerçek ve tüzel kişilerin itiraz...*" edebilecektir. Buna karşılık, Yönetmelik, "hak sahibi" sayılacakların kimler olduklarına da herhangi bir açıklama getirmemektedir. "Hak sahibi" sayılabilecekler, konuyla ilgili hukuksal düzenlemeler arasında yalnızca 2924 sayılı yasasının 11. maddesinde, *"31.12.1981 tarihinden itibaren orman köyü nüfusuna kayıtlı olanlar*" olarak tanımlanmaktadır. Oysa, "2A arazilerine" yerleştirilebilecekler, yalnızca "orman içi köyler" nüfusuna kayıtlı olanlardır ve toplam sayıları 20 bini bulan "orman köyleri" nüfuslarında kayıtlı 7,5 milyon yurttaşımızın yalnızca %32'sini oluşturmaktadır. Açıktır ki, Yönetmelik, bu içeriğiyle "hak sahibi" sayılabilecekleri de belirsizleştirmektedir. Bu belirsizlik, "2A" uygulamalarının kamu yararı yönünden denetlenmesini tümüyle olanaksızlaştırmaktadır.

b) Orman Sayılan Alanlarda Verilecek İzinler Hakkında Yönetmelik

6831 sayılı Orman Kanunu'nun 16, 17, 18 ve 115. maddeleri uyarınca hazırlanarak 22 Mart 2007 günü yürürlüğe konulan Yönetmelik, "orman" sayılan arazilerde; maden - petrol arama ve işletmedeki arama çalışmaları (kazı gerektirmeyen ve gerektiren arama faaliyeti), maden-petrol arama işletmelerindeki işletme etkinlikleri, maden-petrol arama işletmelerindeki petrol ve maden tesislerinin yapılması, define arama, arkeolojik kazı ve ocak açma, fabrika, hızar, şerit kurma, balık üretmek üzere tesis kurma, devlet idarelerinin yol, bina ve diğer tesis yapımları, devlet idarelerinin yol, bina ve diğer tesis yapımları, gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerin yol, bina ve diğer tesis yapımları ile ilgili başvuru, başvuruların değerlendirilmesi, muvafakat, ön izin, kesin izin, irtifak hakkı kurulması, bedel alımı, hak devri, denetleme,

mevcut turizm izinlerine vb. konularla ilgili iş ve işlemleri düzenlemektedir. Ancak, Yönetmelik;

- "Muvafakat", "izin" ve "irtifak hakkı" gibi, birbirinden hem içerikleri hem gerektirdiği altyapı koşulları hem de hukuksal niteliği farklı işlemleri düzenlemektedir. Oysa, dayanak aldığı hukuksal düzenlemeler yalnızca "izin" ve "irtifak hakkı" işlemleriyle ilgilidir.
- "Arama ruhsatı", "işletme ruhsatı" vb. belgeleri kimlerin verebileceğine herhangi bir açıklık getirmemektedir.
- "Katı atık bertaraf tesisi" kapsamında "düzenli depolama tesislerine" de yer vermektedir. Oysa, bilindiği gibi, "düzenli depolama tesisleri" bertaraf tesisi değildir.
- "Arazi izin bedelinin" maden arama ve işletme etkinlikleri için yalnızca beş hektarı geçen işletmelerde alınacak olması, eksikli bir uygulamadır.
- 9. maddede sözü edilen "bölge müdürlüğünce teşkil edilecek heyetin" üye bileşimine ve yetkinliklerine (uzmanlık alanlarına) herhangi bir açıklık getirmemesi; özellikle 6831/17. Maddede sözü edilen "zorunluluk" ve kamu yararı" gereklerinin gerektiğince yerine getirebilmesini rastlantılara bırakabilecektir.
- 12. maddedeki "... kesin zorunluluk halinde bitişiğindeki" arazilerde de alt yapı tesislerine izin verilmesi kapsamın keyfi olarak genişletilebilmesine olanak sağlamaktadır.
- "Orman", özellikle de "devlet ormanı" sayılan arazilerin ormancılık dışı amaçlarla kullanılmasına tahsis edilmesine yönelik işlemleri, yapılacak tahsislerden ağaçlandırma bedeli, ağaçlandırma ve erozyon kontrolü geliri, arazi izin bedeli ve orman köylüleri kalkındırma geliri adlarla bedel alınmasına ve gelir sağlanmasına indirgemektedir,
- "Devlet ormanı" sayılan arazilerde muvafakat ya da izin verilebilecek, irtifak hakkı tesis edilebilecek yatırımlar ve tesisler için 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 17. maddesiyle zorunlu kılınan "*Devlet ormanları üzerinde bulunması veya yapılmasında kamu yararı ve zaruret olması*" koşullarının sağlanıp sağlanamayacağının belirlenmesine ilişkin işlemlerin ne türden bilgi ve deneyime sahip kişiler ya da kurullar tarafından, hangi veriler temel alınarak yapılabileceğine; *"zaruret olma*" koşuluna gerektiğince, "kamu yararı" koşuluna ise hiçbir biçimde açıklık getirmemektedir,
- "Devlet ormanı" sayılan arazilerde yapılmasına muvafakat etme ya da izin verme, irtifak hakkı tesis etme işlemlerine itiraz edebilecek

kişi, kurum ve kuruluşlar ile itiraz etme işlemlerini belirtmemektedir,

- "Define arama" gibi, yasada açıkça belirtilmemiş etkinliklere de muvafakat/izin verilebilmesini kapsama almaktadır,
- 8/11/2003 tarihinden sonra turizm tesisi olarak verilen ön izinlerin, kesin izne dönüştürülebilmesi olanağı sağlamaktadır,
- İzin verilen arazilerdeki etkinliklerin izlenmesi ve denetlenmesiyle ilgili çalışmaları denetlemek amacıyla orman bölge müdürlüklerinde oluşturulacak komisyonların üye bileşimleri ile hak yetki ve sorumluluklarını belirlememektedir,
- 53. maddeyle, yalnızca "...*devlet ormanlarında yapılmasında zaruret*..." koşulunun aranması zorunlu kılınmakta; "*kamu yararının bulunması*" koşuluna ise yer verilmemektedir.
- "Kısıtlamalar" ile ilgili 74. maddede sayılan durumlar son derece sınırlıdır; sözgelimi, koruma statülü alanlarla ilgili herhangi bir sınırlamama getirmemektedir. Bu durumun anayasanın 63. maddesiyle bağdaştırılabilmesi olası değildir. Ayrıca, maddenin 1. bendinde yer verilen "amenajman planlarında kısıtlama bulunmayan yerler..." ifadesi ise belirsizlik yaratmaktadır.

Böylece, Yönetmelikle, Anayasa'nın 169. maddesinde yer verilen "*Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.*" yaptırımının yaşama geçirilebilmesi, büyük ölçüde rastlantılara bırakılmıştır.

c) *Orman Amenajman Yönetmeliği*

Ülkemizde, orman ekosistemlerinin "orman amenajman planı" olarak adlandırılan planlarla yönetilmesi yasal bir zorunluluktur. "Orman" sayılan alanlarda yapılacak çalışmaların yerini, zamanını, niteliğini ve yoğunluğunu belirleyen bu planlar, ormancılık uygulamalarının, deyiş yerindeyse, "anayasası" sayılmaktadır. 1980'li yıllara değin OGM'nin yarı özerk sayılabilecek birimleri tarafından hazırlanan bu planlar, 1980'li yıllardan bu yana ihalelerle özel kişi ve kuruluşlara da hazırlattırılabilmekteydi. Ancak, özel kişi ve kuruluşlar tarafından hazırlanan planlar da OGM'nin ilgili birimleri tarafından denetlenmekteydi. Böyle iken, tümüyle yeniden düzenlenerek 5 Şubat 2008 tarihinde yürürlüğe konulan Orman Amenajman Yönetmeliği'nin 4. maddesinin "e" bendinde; "*Arazide yapılan envanter çalışmaları ile planların yapılması aşamaları amenajman denetim başmühendislerince denetlenir. Bu işler gerektiğinde 5531 sayılı Orman Mühendisliği, Orman Endüstri Mühendisliği ve*

Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği Hakkında Kanun hükümlerine göre serbest yeminli meslek mensuplarına da yaptırılabilir." yaptırımına yer verilmiştir. Böylece; söz konusu planların hazırlanmasının yanı sıra plan hazırlama sürecinin yaşamsal öneme sahip çeşitli envanter çalışmaları ile anılan planların hazırlanması ile ilgili iş ve işlemlerin özel kişi ve kuruluşlar tarafından denetlenebilmesi de olanaklı kılınmıştır.

Bilindiği gibi, 1982 Anayasası'nın 169. maddesine göre; "*Devlet ormanları kanuna göre devletçe yönetilir ve işletilir*". Ek olarak, 1985 yılında, temel ormancılık çalışmalarının özelleştirilmesine yönelik çok sayıda yaptırımı içerecek biçimde yeniden düzenlenen 3234 sayılı yasanın 2. maddesinin "b" bendine göre de; "*Ormanları, devamlılığını sağlayacak şekilde teknik ve ekonomik icaplara göre idare etmek...*", OGM'nin bir görevidir. Açıktır ki, gerekli planların hazırlanması ve uygulanması, bu kapsamda planlama sürecinin ve özellikle de bu sürecin denetlenmesi, yönetme ve işletme işlevlerinin ayrılamayacak ve yapılması başkalarına devredilemeyecek bir bileşenidir. Devredilmesi durumunda, "devlet ormanı" sayılan alanların;

✓ "*orman vasfını yitirmiştir*" (2/B) ve/veya "*orman olarak muhafazasında yarar yoktur*" (2/A) vb. gerekçelerle daraltılabilmesine,

✓ ormancılık dışı amaçlarla kullanılabilmesine ve

✓ "özel orman statüsünde" orman yetiştirmeleri için özel kişi ve kuruluşlara tahsis edilebilmesine

yönelik uygulamalar için; i) uygun verilerin üretilmesi ve ii) bu doğrultuda plan hedeflerine yer verilebilmesi büyük ölçüde kolaylaşabilecektir.

4) Öteki Düzenleme ve Uygulamalar

AKP döneminde hukuksal nitelikte olmamakla birlikte çeşitli düzenleme ve uygulamalar yapılmıştır. Devlet ormancılığı düzeninin değiştirilmesine, kamusal varlık ve hizmet alanlarının özelleştirilmesine yönelik olan düzenleme ve uygulamaların başlıcaları da aşağıda sergilenmiştir:

i) Devlet Orman Fidanlıklarının Kapatılması, Arazilerinin Kiralanması ve/veya Satılması:

Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004 yılında, Türkiye'de orman ağacı fidanı gereksinmesinin tümüne yakın bir kısmını karşılayan devlet orman fidanlıklarından kimilerini kapatma kararı almıştır. Bu kararla; İstanbul, Ankara ve Konya'da üçer; Antalya, Kastamonu ve Bursa'da ikişer olmak üzere toplam 39 orman fidanlığı kapatılması; arazilerinin de özel sektöre kiraya verilebilmesi ya da satılabilmesi öngörülmüştür. Fidanlıkların kapatılmasıyla ilgili yazıda açıkça belirtildiğine göre, bu kararla; "*Değişen dünya konjonktürüne paralel olarak ülkemizde de kamu kurumlarının hacim olarak küçülmesi, hantal*

yapıdan kurtularak daha etkin hale getirilmesi, fidan üretiminde özel sektörün teşvik edilerek ülkemizin fidan ihraç eden ülkeler arasına katılması amaçlanmaktadır." Dönemin Çevre ve Orman Bakanı tarafından onaylanan kararla ilgili yazıda ayrıca şu tezler de öne sürülmektedir: "*Ormanlarımızın bir kısmının bozuk olması, mevcut orman alanlarının önemli bir kısmının erozyona maruz kalması nedeniyle ağaçlandırma çalışmaları ülke gündemindeki yerini korumaktadır. Bu nedenle; Bakanlık olarak ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmalarına ve bu amaçla ihtiyaç duyulan fidan üretimine devam edilmesi gerekmektedir*." Bu açıklamalara karşın kararla ilgili yazıda; "*Bu çerçevede orman fidanlıklarımızın durumu yeniden değerlendirilmiş, Bakanlığımız kuruluşları ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarının yapacağı ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmalarında ihtiyaç duyulabilecek fidan miktarları dikkate alınarak; fidan üretimine ihtiyaç duyulmayan, teknik ve ekonomik olarak fidan üretilmesi uygun olmayan, şehir merkezlerinde olup öncelikli olarak ağaçlandırma amaçlı fidan üretimine katkı sağlamayan fidanlıkların kapatılması, bu şekilde açığa çıkan kamu arazilerinin fidan üreticisi özel sektöre kiraya verilmesi veya satılması suretiyle değerlendirilmesinin daha ekonomik olacağı düşünülmektedir.*" açıklaması da yapılmaktadır. 2007 yılı sonunda "Milli Ağaçlandırma Seferberliği Eylem Planı"nı hazırlayan siyasal iktidarın bu uygulaması idari yargıda iptal edilmiştir.

ii) Orman Ürünü Hasadı Çalışmalarının Açık Artırmalı Satışlarla Yaptırılması:

6831 sayılı Orman Kanunu'nun en son 1983 yılında düzenlenen 40. maddesinin ilk bendine göre; "*Devlet ormanlarında ağaçlama, bakım, imar, yol yapımı, kesme, toplama, taşıma, imal gibi orman işleri; işyerinin ve işyerinde çalışacakların hangi mülki hudut ve orman teşkilatı hudutları içerisinde kaldığına bakılmaksızın, öncelikle işyerinde veya civarındaki orman köylerini kalkındırma kooperatiflerine ve işyerindeki köylülere veya işyeri civarındaki orman işlerinde çalışan köylülere, işyerine olan mesafeleri ile iş güçleri dikkate alınarak gördürülür*." Yasanın 34. maddesiyle de söz konusu çalışmaları "vahidi fiyat" olarak anılan bedel ödeme düzeniyle üstlenecek "orman köylüsü" sayılanlara ve kooperatiflerine çeşitli ayrıcalıklı haklar sağlanmıştır. Ancak, onlarca yıldır uygulanan bu yaptırımlara karşın AKP, 22 Haziran 2007'de "devlet ormanlarında" kesilmesi öngörülen ağaçları henüz dikili durumda iken açık arttırmalı satışlarla müteahhitlere satma uygulamalarının yaygınlaştırılmasına yönelik 6521 sayılı "Tamimi" çıkarmıştır. Böylece, ağaç kesme ve tomruklama işçiliği yapan köylüler yaşamsal önemde ayrıcalıklı haklarını yitirmiş; toplumsal güvencesizlikleri, grevli toplu sözleşmeli sendikal haklarından yoksunlukları pekiştirilmiştir. Oysa, 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 30. maddesine göre yalnızca elde edilen "orman ürünlerinin" açık artırmayla satılması olanaklıdır. Ayrıca, yasanın 40. maddesinin ikinci bendine göre de böylesi bir yola

ancak "*Yapılacak işe yukarıda belirtilen kooperatiflerin ve köylülerin iş güçlerinin yeterli bulunmaması veya işe ehil olmamaları veya aşırı fiyat istemeleri veya işin dağıtımı veya yapılması ile ilgili konularda çözülmesi mümkün olmayan ihtilaflar çıkarmaları …*" durumlarında başvurulması gerekmektedir. Anayasanın 169. maddesindeki "*Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir.*" yaptırımıyla da bağdaştırılabilmesi olanaksız bu düzenlemesi, AKP'nin, devlet orman işletmeciliği düzenini, deyiş yerindeyse "sulandırma" çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

iii) Ormanların Korunmasına Yönelik Çalışmaların Köy Tüzel Kişiliklerini Bırakılması:

Anayasanın 169. maddesine ve sayılı OGM'nin kuruluş ve görevlerini düzenleyen 3234 sayılı yasanın 2. maddesine göre ormanların korunmasına yönelik iş ve işlemlerin devlet, daha somut bir söyleyişle de OGM tarafından yürütülmesi gerekmektedir. OGM'de bu amaçla bir daire başkanlığı örgütlenmiştir ve 4-5 bin dolayında "orman muhafaza memuru" işlendirilmektedir. AKP döneminde bir yandan orman muhafaza memuru sayısı giderek azaltılır ve/veya bu doğrultudaki iş ve işlemler KPSS sınavıyla işe giren eğitimsiz kamu görevlileri bırakılırken bir yandan da orman koruma çalışmalarının belirli bir bedel karşılığında köy tüzel kişiliklerine bırakılmasına yönelik uygulamalar hızla yaygınlaştırılmıştır. Dolayısıyla, çok yönlü olarak yürütülmesi gereken orman koruma çalışmalarının etkenlik düzeyi de giderek düşmüştür.

b) Ormanlar ve Ormancılıkla Dolaylı Olarak İlgili Hukuksal Düzenlemeler

AKP döneminde, "orman", özellikle de "devlet ormanı" sayılan alanların ormancılık dışı amaçlarla kullanılabilmesi yönelik çok sayıda köklü düzenleme de yapılmıştır. Bu bağlamda, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile 3213 sayılı Maden Kanunu'nda yapılan ve aşağıda sergilenen değişiklikler, yol açtığı ve açabileceği gelişmeler yönünden görece olarak daha büyük önem taşımaktadır.

2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

Bilindiği gibi, 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nun 8. maddesinin A, C ve D fıkraları 2007 yılında, "*…ormanların korunmasına ilişkin Anayasanın 169. maddesindeki ilkeler doğrultusunda, turizm sektörünün özellik ve ihtiyaçlarını da dikkate alan ve ormanların turizm yatırımlarına tahsisini zorunluluk veya kaçınılmazlık hallerine özgüleyen belli ölçüt ve sınırlamalara yer verilmemesi nedeniyle…*", Anayasa Mahkemesi'nin 2006/169 E. 2007/55 K sayılı kararıyla iptal

edilmiştir. Bu gelişme üzerine AKP, 15 Mayıs 2008 tarihinde 5761 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"u yürürlüğe koymuştur. Deyiş yerindeyse, tümüyle "anayasa karşı hileli" bir yaklaşımla yapılan bu düzenlemeyle de orman, özellikle de "devlet ormanı" sayılan alanların turizm tesisi yatırımlarına ve etkinliklerine tahsis edilmesine yönelik iş ve işlemlerin hem kapsamı genişletilmiş hem de uygulanması büyük ölçüde kolaylaştırılmış; buna karşılık yeni anayasaya aykırılık durumları yaratılmıştır. Düzenlemenin başlıca olumsuzlukları aşağıda sergilenmiştir:

i) Yapılan değişiklik Anayasa Mahkemesi'nin iptal gerekçelerindeki eksiklikleri gidermemektedir:

- Bilindiği gibi, Anayasamızın 169. maddesine göre, "devlet ormanı" sayılan yerlerin ormancılık dışı amaçlarla kullanılabilmesi için kamu yararının bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla, ilgili hukuksal düzenlemelerde, herhangi bir ormancılık dışı kullanımda kamu yararının bulunup bulunmadığının belirlenmesi sırasında hangi ölçütlerin temel alınacağına açıklık getirilmesi anayasal bir zorunluluk olmaktadır. Oysa, 2634 sayılı yasanın 5761 sayılı yasayla yeniden düzenlenen 8. maddesinde bu anayasal zorunluluk hiçbir biçimde yerine getirilmemekte; orman arazilerinin turizm yatırımlarında tahsis edilmesinde kamu yararının bulunması koşulu aranmamaktadır.
- İptal gerekçesinde belirtildiğine göre Anayasa Mahkemesi, ormanların turizm yatırımlarına tahsis edilebilmesi için "*yatırımların ormanlarda yapılmasında zorunluluk veya kaçınılmazlık bulunmasını*" gerekli görmektedir. Böyle iken, 2634 sayılı yasanın 5761 sayılı yasayla yeniden düzenlenen 8. maddesinin "A" fıkrasında göre ormanların turizm yatırımlarına tahsis edilebilmesi için yalnızca "*Hazine mülkiyetinde yeterli alanın bulunmadığı durumlarda...*" koşulu aranmaktadır. Açıktır ki, bu düzenlemede geçen "*yeterli alanın bulunmadığı durumlar*", Anayasa Mahkemesi'nin gerekli gördüğü "zorunluluk" veya "kaçınılmazlık" durumlarından söz edilebilmesi için yeterli bir açıklama değildir: Çünkü, düzenlemede sözü edilen "yeterlilik" durumu, tahsis edilebilecek orman alanının yalnızca genişliğine indirgenmiş bir ölçüttür. Yalnızca "yeterli genişlikte" alanın bulunmadığı ölçütü temel alındığında yapısal özellikleri ve dolayısıyla da gördüğü ekolojik işlevler nedeniyle kesinlikle korunması gereken orman ekosistemleri de turizm yatırımlarına tahsis edilebilecek ve tahsis edilen orman alanlarındaki orman ekosistemlerinin %30'u yok edilebilecektir. Bu durum, Anayasanın 169. maddesindeki; "*Devlet ormanların korunması... için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır*" ile "*Or-*

manlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez." yaptırımlarına açıkça aykırıdır.

Öte yandan; 2634 sayılı yasanın 5761 sayılı yasayla yeniden düzenlenen 8. maddesinin "A" fıkrasında açıklanan "orman" sayılan alanların tahsis edilebileceği turizm etkinlikleri için; "*...iklimsel ve çevresel zorunluluk bulunan*", "*...jeotermal kaynakları bulunan* ", *...yeterli pist uzunluğunu ve gerekli rakımı sağlayan*", "*...çevresel ve sosyal anlamda imkân sağlayan*", "*...uygun iklim yapısı ve topografik özellikler dikkate alınarak uluslararası standartlara uygun tesisler gerçekleştirilmesine imkân sağlayan* ", "*...alt yapı ve üst yapı tesisi konusunda kolaylık sağlayan*", "*...kıyıdan başka bir yerde gerçekleştirilmesi mümkün olmayan*" ve "*...uluslararası yarışmaların yapılabileceği turizm amaçlı spor tesisleri yapılabilmesi için uygun iklim yapısı veya coğrafi özellikler sağlayan*" özelliklere sahip yerler ise "orman" sayılan alanlar dışında da bulunabilecek yerlerdir. Dolayısıyla, bu açıklamalar, "orman" sayılan alanların turizm yatırımları için tahsis edilmesi için "zorunluluk" veya "kaçınılmazlık" koşullarını sağlamamakta; Anayasa Mahkemesi'nin iptal gerekçesinde sözü edilen gerekleri yerine getirmemektedir.

Anayasanın 169. maddesine göre; "*Devlet ormanların korunması... için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır.*" Öte yandan, Anayasanın 7. maddesine göre de "*Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir.*" Böyle iken, söz konusu düzenlemede 2634 sayılı yasanın 8. maddesinin "C" ve "D" fıkralarının kapsamına giren konularda yapılacak düzenlemeler, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı gerekçesinde de belirtilmiş olmasına karşın İdarenin takdirine bırakılmaktadır. Bu nedenle, söz konusu düzenleme Anayasanın 7. maddesine de aykırıdır.

- 5761 sayılı yasayla 2634 sayılı yasanın "D" fıkrasında yapılan değişiklik kapsamında turizm yatırımlarına tahsis edilecek "orman" sayılan alanlarla da ilgili olarak; "*...Bu taşınmazlar üzerinde bağımsız ve sürekli nitelikli üst hakları dahil olmak üzere irtifak hakkı tesisi ve bunlardan alt yapı için gerekli olanlar üzerinde, alt yapıyı gerçekleştirecek kamu kurumu lehine bedelsiz irtifak hakkı tesisi, Bakanlığın uygun görüşü üzerine, Maliye Bakanlığınca belirlenen koşullarla ve bu Bakanlık tarafından yapılır.*" yaptırımına yer verilmiştir. "Orman" sayılan alanlar, üzerindeki orman ekosistemlerini herhangi bir nedenle yitirmesi durumunda da "orman" sayılma özelliklerini sürdürürler. Dolayısıyla, bu gibi yerlerin ormancılık dışı amaçlarla kullanılmasında da Anayasamızın 44, 169 ve 170. maddelerinde yer verilen yaptırımları geçerlidir. Bu nedenle, düzenlemenin "orman" sayılan alanlarla ilgili "*...bağımsız ve*

sürekli nitelikli üst hakları...", deyiş yerindeyse, "yok hükmünde" bir düzenlemedir.

ii) 5761 sayılı Yasa, "orman" sayılan alanların yapılaşmasına olanak vererek Anayasamızın 169. maddesindeki "*Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez.*" yaptırımı ve Birleşmiş Milletler'in Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi başta olmak üzere ülkemizin de taraf olduğu ülkelerarası çok sayıda ülkelerarası anlaşma ve sözleşmeye aykırı düşmektedir.

5761 sayılı yasayla 2634 sayılı yasanın "A" fıkrasında yapılan değişiklik kapsamında turizm yatırımlarına tahsis edilecek "orman" sayılan alanlar "*...il genelindeki toplam orman sayılan yerlerin binde 5'ini...*" geçemeyecektir. Ayrıca, bu alanlardaki yapılaşmalara ilişkin emsal de "0,30" olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme; ülke genelinde, "orman" sayılan toplam 1,1 milyon dönüm alanın turizm yatırımlarına tahsis edilebilmesine ve bu alanlardaki orman ekosistemi varlığının da %30'unun yapılaşma için yok edilebilmesine, başka bir söyleyişle ormanlarımızın azalmasına yol açabilecektir.

Öte yandan, bu düzenleme, turizm yatırımlarına tahsis edilebilecek "orman" sayılan alanların yapısal özelliklerine ve dolayısıyla ekolojik işlevleriyle ilgili hiçbir kısıtlama getirmemektedir. Öyle ki, söz konusu düzenlemeyle getirilen %30'luk yapılaşma izni kapsamında bile böyle bir kısıtlamaya yer verilmemiştir. Dolayısıyla, bu düzenlemeyle, "orman" sayılan alanların genişliği illerin "orman" sayılan alanlarının binde beşini geçmemekle birlikte, ildeki ender ve/veya geleceği tehlike altındaki özel yapısal özelliklere sahip orman ekosistemleri de turizm yatırımlarına tahsis edilebilecek ve bu gibi orman ekosistemleri bir daha hiçbir yol ve yöntemle geri kazanılamayacak biçimde yok edilebilecektir. 2634 sayılı Yasanın 8. maddesinin "A" fıkrası kapsamında yer verilen "*Turizm yatırımı için tahsis edilen orman alanının üç katı kadar alanın ağaçlandırma bedeli ve ağaçlandırılan bu alanın üç yıllık bakım bedeli, yatırımcı tarafından Orman Genel Müdürlüğü hesabına, doğrudan belirtilen ağaçlandırma ve bakım işlerinde kullanılmak şartıyla gelir olarak kaydedilir ve kaydedilen tutar karşılığı ödenek öngörülür. Belirtilen bedelin yatırılmadığının tespiti halinde, yatırımcıya turizm yatırımı veya işletmesi belgesi verilmez.*" yaptırımı ise bu olumsuzluklarının ortaya çıkmasını engelleyebilecek bir düzenleme değildir: Bu düzenleme, ormancılık biliminde "canlı bir varlık" olarak tanımlanan ve hem dünya genelinde hem de ülkemizde kabul gören orman ekosistemlerini ağaç ve ağaççık topluluklarına indirgeyen bir yaklaşımın ürünüdür. Ne var ki, turizm yatırımları ve etkinlikleriyle yok edilecek orman ekosistemleri ile bu kapsamda da ender ve/veya geleceği tehlikede yabanıl bitki ve hayvan türlerinin, bu düzenlemeyle yapılacak ağaçlandırma ve bakım çalışmalarıyla yeniden oluşturulabilmesi ve/veya geri kazanılabilmesi, en azından her durumda olanaklı değildir.

1) *3213 Sayılı Maden Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler*

AKP, Mayıs 2004'de çıkardığı 5177 sayılı yasayla bir yandan 3213 sayılı Maden Kanunu'nda köklü değişiklikler yaparken bir yandan da aralarında milli parklar, ağaçlandırma alanları bulunan "orman" sayılan yerlerin daraltılmasına yol açabilecek yaptırımları gündeme getirmiştir.

Bilindiği gibi madencilik, giderek yalnızca az gelişmiş ülkelerde öne çıkarılan bir sektör olmuştur. Çünkü, madencilik sektörünün girdisi, temelde, doğadır. Başka bir söyleyişle, ülkeler ve toplumlar sahip oldukları doğal kaynaklarının üretilmesi için herhangi bir maliyete katlanmamıştır. Yalnızca doğal kaynaklarını herhangi bir biçimde kullanılır duruma getirirken çeşitli maliyetlere katlanmaktadır. Bu nedenle, madencilik, özellikle az gelişmiş ülkelerde öne çıkarılmış bir sektördür. Çünkü, az gelişmiş ülkelerde; kalkınma için gerekli kaynaklar kısıtlıdır; doğal kaynaklar ise, bu kısıtlılığın aşılabilmesi için bir doğal şanstır. Ne var ki, az gelişmiş ülkeler, bu doğal şanslarını bile kullanabilecek olanaklardan yoksundur. Bu nedenledir ki, az gelişmiş ülkelerde doğal kaynaklar, çoğunlukla yabancı sermaye egemenliğindedir. Yabancı sermaye, bu ülkelerde doğal kaynaklar üzerindeki egemenliğini pekiştirebilecek her türlü düzenlemeyi kolaylıkla yaptırabilmektedir. Çünkü, az gelişmiş ülkelerde, toplum, ulusal zenginliklerine sahip çıkabilecek bilgi ve bilinçten çoğunlukla yoksundur; bilinçli ve duyarlı olan kesimler ise söz konusu süreci durdurabilecek etkenlik düzeyine sahip değildir. Tüm bu olumsuzluklar Türkiye'de de geçerlidir. Bu nedenle, söz konusu değişiklikler, bir yandan madencilik sektörünün ayrıcalıklı konumunu daha da pekiştirmekte, bir yandan da yerli ve yabancı sermayenin egemenliğini her alanda artırmaktadır. Bu gerçek, söz konusu düzenlemelerin boyutunu da açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, 5177 sayılı yasayla 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu'nun 3. maddesinin 1. fıkrasında yapılan değişiklikle milli park olarak ayrılması ve korunması gereken alanların belirlenmesi ve ayrılması sırasında bile Enerji ve Tabii Kaynakları Bakanlığı'nın görüşünün alınması zorunlu kılınmıştır. 3213 sayılı Maden Kanunu'nun 14. maddesinde yapılan değişiklik ise üretilen madenlerden alınmakta olan "Devlet Hakkı" %4 ile %2 düzeyinde tutulmuş; maden ocaklarının "*devlet ormanı*" sayılan arazilerde olması durumunda da ağaçlandırma bedeli dışında bir bedel alınmaması sağlanmıştır. Öyle ki, yasanın 7. maddesinde yapılan değişiklikle, madencilik faaliyetlerinin öteki kamu yatırımları tarafından engellenmemesini sağlayabilecek bir düzenleme de yapılabilmiştir. Sözgelimi, 7. maddede yapılan değişiklikle; "*...orman, muhafaza ormanı, ağaçlandırma alanları, kara avcılığı alanları, özel koruma bölgeleri, milli parklar, tabiat parkları, tabiat anıtları, tabiatı koruma alanları, tarım arazileri, meralar, sit alanları, su havzaları, kıyı alanları ve sahil şeritleri, karasuları, turizm bölge ve merkezleri ile kültür ve*

turizm koruma ve gelişim bölgeleri, askeri yasak bölgeler ve imar alanları ile mücavir alanlarda…" madencilik çalışmaları yapılabilmesi olanaklı kılınmıştır. Öyle ki, madencilik faaliyetleri, ancak, çevre ve insan sağlığına zarar verdiği saptandıktan sonra, o da gerekli önlemler alınıncaya değin durdurulabilecek; maden arama faaliyetleri için herhangi bir izin de alınmayabilecektir.

Ek olarak, değişikliğin 31. maddesiyle, 4122 sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu uyarınca ağaçlandırılmış sahalara "ormansız saha" statüsünün uygulanması; 32. maddesiyle de madencilik çalışmalarının gerektireceği tesis, yol, enerji, su, haberleşme ve alt yapı tesislerinden devlet ormanlarında yapılabilmesi kolaylaştırılmıştır. Ayrıca, bu gibi altyapı yatırımları için verilecek izinlerden alınması gereken fon bedellerinin alınmaması sağlanmış; geçici 4. maddesiyle de, jeotermal kaynaklar ile mineralli suların işletilmesi ve değerlendirilmesi için gerekli tesislere arazi tahsis edilmesi olanaklı kılınmıştır.

3213 sayılı Maden Kanunu'nda yapılan bu değişiklikler, Anayasamızın başta 44, 45, 56, 163 ve 169 olmak üzere çok sayıda maddesine açıkça aykırıdır. Ayrıca, açıktır ki, bu düzenlemeler, ülkemizin de taraf olduğu çok sayıda uluslararası sözleşmeyle uyuşmamaktadır.

c) AKP'nin Anayasa Taslağında Ormanlara ve Devlet Ormancılık Düzenine Yaklaşımı

Yukarıda örneklenen hukuksal düzenlemeler AKP'nin "orman" sayılan alanlara ve yürürlükteki ormancılık düzenine yaklaşımının boyutlarını açıklıkla sergilemektedir. Ancak, 2008 yılında kamuoyunda "Özbudun Anayasası" olarak anılan Anayasa Taslağı'nda yer verilen ormanlar ve ormancılık düzeniyle ilgili yaptırımlar AKP'nin bu alanda da ne denli kararlı ve deyiş yerindeyse "gözü kara" bir tutum içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Taslağın öngörüldüğü gibi kesinleşmesi durumunda gündeme gelebilecek gelişmelerin başlıcaları aşağıda sergilenmiştir:.

i) Devlet Orman İşletmeciliğinin Özelleştirilmesi:

Anayasa Taslağı'nın 131. maddesinde "*Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz ve kanuna göre buralar devletçe yönetilir, işletilir ve işlettirilir*." yaptırımına yer verilmiştir. Böylece; "devlet ormanı" sayılan alanların yönetiminin devredilmesi, yerli ve yabancı özel sermaye tarafından her türlü amaçla işletilmesi, olanaklı kılınacaktır. Oysa, bilindiği gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısından 1937 yılına değin sürdürülen böylesi uygulamalar, ülkemizin en verimli ormanlarını elden çıkarılmasına yol açmıştır.

ii) Ormanlara Zarar Verebilecek Siyasal Propaganda Yapabilme Olanağı:

Taslağın anılan maddesinde yalnızca "*Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyete müsaade edilemez*" yaptırımına yer verilmiş, ancak, 1982 Anayasası'nın 169. maddesindeki "*Ormanların tahribine yol açan siyasi propaganda yapılamaz*" yaptırımı çıkarılmıştır. Belki de Taslak'ta yer verilen yaptırımın bu eylemleri de yasaklayabileceği varsayılmıştır. Ancak, bu varsayım gerçekçi değildir; çünkü, "siyasi propaganda" eyleminin hem sorumlularının dokunulmazlığı vardır, hem bu eylemlerin kapsamı çok daha geniştir hem de yol açabileceği orman yıkımları çok daha büyük olabilmektedir. Sözgelimi, Başbakan ile Çevre ve Orman Bakanı'nın 2007 yılındaki genel seçimlerden önce "2B arazilerinin satılması" konusunu yeniden gündeme getireceklerini açıklaması, bu yıl, son yirmi yılda görülmedik ölçüde orman yangınının çıkmasına, orman içine yerleşme ve ormanları tarlaya dönüştürme eylemlerinin artmasına neden olmuştur. Gerçek böyle iken, ne Başbakan ne de Çevre ve Orman Bakanı bu eylemlerinde sorumlu tutulabilmiştir.

iii) "Orman" Sayılmayabilecek Yerlerin Kapsamı:

Taslağın anılan maddesinin 4. fıkrasında yapılan düzenlemenin özellikle iki boyutu, "orman" sayılan alanların sınırsızca daraltılmasına ve her türlü ormancılık dışı amaçla kullanılmasına yol açabilecektir: 4. fıkranın "a" bendine göre; "*Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen ve tarım alanlarına veya başka alanlara dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler*" her istenildiğinde "orman" sayılmayabilecektir. Oysa 1982 Anayasası'nın 169 ve 170. maddelerinde bile bu gibi yerlerin yalnızca tarımsal amaçlarla kullanılabilmesi ve orman içinde yaşayan yurttaşlarımızın gerektiğinde yeniden yerleştirilecekleri yerlerde "yararlanmalarına tahsis edilmesi" olanaklı kılınmıştır.

iv) 1982-2007 Döneminde "Devlet Ormanı" Sayılan Alanları Ormansızlaştırarak İşgal Edenlerin Bağışlanabilmesi:

Taslağın yine söz konusu maddesinin anılan fıkrasının "b" bendine göre "*23/07/2007 tarihinden önce ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş...*" yerler de "orman" sayılmayabilecektir. Bilindiği gibi, 1961 Anayasası'nın 131. maddesinde 1970'li yıllarda yapılan değişiklikle "15.10.1961" olarak belirlenen bu tarihsel sınır 1982 Anayasası'nın 169 ve 170. maddelerinde "31.12.1981" tarihine çekilerek yirmi yıl boyunca ormanları işgal edenler affedilmiş, yaptıkları orman yıkımları, deyim yerindeyse yanlarına kâr kalmıştır. Bu tarihsel sınır Anayasa Taslağı'nda "23.7.2007" tarihine çekilerek, en azından yirmibeş yıl boyunca işgal edilen orman arazileri işgalcilerine bırakılmaktadır. Ek olarak fıkranın "c" bendinde de, 1982 Anayasası'nda olduğu gibi, "*Şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler*" de yine "orman" sayılmayabilecek yerler arasında sayılmaktadır.

v) "Devlet Ormanı" Sayılan Alanları İşgal Edenlerin Ödüllendirilebilmesi:

Taslağın 131. maddesinin yukarıda sözü edilen yerlerin "değerlendirilmesine" veya "satılmasına" olanak veren 5. fıkrasına göre; "*Satış veya kullanım hakkı verilmesinde öncelik, fiilen bu arazileri kullananların veya orman köylülerinin...*" olacaktır. Açıktır ki, söz konusu yerleri "fiilen kullananlar", 1982 Anayasası'nın 169. maddesi ile 6831 sayılı Orman Kanunu'nun çok sayıda maddesine aykırı davranmış suçlulardır. Düzenleme, bu suçlularının cezalandırılması yerine ödüllendirilmesini sağlayacaktır. Öte yandan, çok büyük bir çoğunluğu son derece yoksul olan dolayısıyla da bu "öncelik" hakkından yararlanamayacak olan "orman köylüleri"nin çeşitli gerekçelerle yerlerinden yurtlarından edilmeleri de büyük ölçüde kolaylaşabilecektir.

d) Ormanların Yapısal Özelliklerinin Dönüştürülmesine Yönelik Uygulamalar

Orman ekosistemlerinin yapısal özellikleri de sürekli biçimde dönüşmekte ve/veya çeşitli uygulamalarla dönüştürülebilmektedir. Doğal nedenlerle ve orman ekosistemlerinin iç dinamikleriyle gerçekleşen dönüşümler ancak yüzlerce yıl içinde gerçekleşebilmektedir. Ancak, orman ekosistemleri, ormancılık ve ormancılık dışı uygulamalarla görece olarak çok daha kısa dönemlerde de dönüştürülebilmektedir. Sözgelimi, bu dönüştürümler; orman ürünü elde etme amaçlı çalışmaların yanı sıra yeni ormanların yetiştirilmesi, var olan orman ekosistemlerinin çeşitli gerekçelerle ve tekniklerle "gençleştirilmesi", orman işletme amaçlarının değiştirilmesi vd. yollarla gerçekleştirilebilmektedir. Ek olarak, ormancılık dışı çeşitli uygulamalar da, sözgelimi, ormanların içinde ve bitişiğinde yaşayanların çeşitli etkinlikleri (orman ürünü hasadı, hayvan otlatma, yerleşme, tarım vb.) bu türden dönüşümlere yol açabilmektedir. Söz konusu dönüşüm, giderek, ormancılık ve ormancılık dışı uygulamaların birlikte etkisiyle kolaylıkla kestirilemeyecek hız ve biçimlerde gerçekleşebilmektedir.

AKP döneminde, bu alanda da orman ekosistemlerinin geleceği yönünden serüven sayılabilecek uygulamalar gündeme getirilmiştir. Bu uygulamaların başlıcaları aşağıda sergilenmiştir:

i) "Baltalık" Olarak İşletilen Orman Ekosistemlerinin "Koru Ormanlarına" Dönüştürülmesi:

Ülkemizde, öteden beri yakacak odun elde etmek amacıyla işletilen 68 milyon dönüm "baltalık orman" bulunmaktadır. Uygun zamanlarda ve biçimlerde kesildiklerinde ürettikleri sürgünlerle yeniden ağaca dönüşebilen meşe, kayın, gürgen, kızılağaç vb. ağaç türlerinden oluşan bu ormanlar,

olağan koşullarda 30 ya da 40 yaşına ulaştıklarında kesilerek yakacak odun hasat edilmektedir. Türkiye'de, 21,2 milyon dönüm olduğu öne sürülen "orman" sayılan alanların %28'i "baltalık" olarak işletiliyor. Yılda ortalama 6,5 milyon ton yakılacak odun elde edilen bu ormanların %71'i ise "verimsiz" ya da "bozuk yapılı" sayılmaktadır. OGM, öteden beri kimi yörelerdeki "baltalık ormanları", daha yüksek ekonomik getirisi olan koru ormanlarına dönüştürülmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Sözgelimi, yalnızca 1997-2005 döneminde, yaklaşık 8 milyon dönüm "baltalık orman" kurmuş ve 1,5 milyon dönüm "baltalık ormanın" da "koru ormanına" dönüştürme çalışması yapılmıştır. Ancak, AKP döneminde, "*Baltalıklara son!*" söylemiyle başlatılan bu uygulamaların kapsamı ülkemizdeki tüm "baltalık ormanları" kapsayacak biçimde genişletilmiş; bu doğrultuda "eylem planları" hazırlanmıştır. Ne var ki, bu dönüştürümün yol açabileceği ekolojik, ekonomik ve toplumsal sonuçların öngörülmesine, gerekli önlemlerin geliştirilmesine ve alınmasına yönelik hiçbir araştırma ve düzenleme yapılmamıştır. Bu nedenle, söz konusu dönüştürümün "orman" sayılan alanların %28'inde yol açabileceği yapısal değişme ve gelişmeler belirsizdir.

ii) Sedir Ormanı Ekosistemlerinin Gençleştirilmesi:

2004 yılı sonlarında Toroslar'da "*…insanların ulaşamadığı sarp ve dik yamaçlara yangın hizmetlerinde kullanılan helikopterlerle havadan sedir tohumu*" ekilmesi çalışmalarına başlamıştır. "*…10 yıl içerisinde 100 milyar sedir tohumunu toprakla buluşturmak.*" hedefiyle başlatılan uygulamanın başarısı yönünden tohumun i) ekolojik yönden uygun olduğu belirlenen yerlere, ii) dengeli bir yayılımla ekilmesi yaşamsal önem taşımaktadır. Tohum ekimi işgücüyle yersel olarak yapıldığında bu koşul tümüyle sağlanabilmektedir. Açıktır ki, helikopter vb. araçlarla havadan yapılan tohum serpme işleminde, hava ne denli uygun olursa olsun, bu koşulların sağlanabilmesi büyük ölçüde rastlantılara kalmaktadır. Öte yandan, söz konusu uygulamayla alana atılan tohumlarının tümünün yeşermesi durumunda, alandaki öteki bitki türlerinin ve dolayısıyla yabanıl yaşamın ne yönde değişebileceği kestirilememektedir.

Oysa, bilindiği gibi, Toros Dağları, böylesi örneklerin çokça yaşanabileceği ekolojik koşullara sahiptir. Sözgelimi, WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı) tarafından Türkiye Önemli Bitki Alanları adıyla yayımlanan araştırmanın bulgularına göre Bolkar Dağları'nda 323 endemik bitki türü yetişebilmektedir. Saptamalara göre, Bolkarlar'da 172'si endemik olmak üzere 183 bitki türü tehlike altındadır. Ayrıca bu bitkilerin 16'sı dünya ve 152'si de Avrupa düzleminde "*tehlike altındaki türler*" arasında sayılmaktadır. Bölgedeki Akdağlar'da ise, 67'si ülkemizde ender olarak bulunan 101 endemik bitki türü bulunmaktadır. Buna karşılık, helikopterlerle serpilen

sedir ağacı tohumlarının düşebileceği "*…insanların ulaşamadığı sarp ve dik…*" arazilerde hangi yabanıl bitki ve hayvan türünün bulunduğu ise bilinmemektedir.

Bu gerçekler göz önünde bulundurulduğunda, sedir ormanlarının gençleştirilmesinde AKP döneminde başlatılan "helikopterle tohum ekiminin", Toroslardaki tüm bitki örtüsünün ve bu kapsamda da orman ekosistemlerinin yapısal özelliklerinde köklü dönüşümlere yol açabileceği söylenebilir.

iii) Ağaçlandırma Çalışmaları:

Bilindiği gibi, Türkiye'de çeşitli amaçlarla ağaçlandırma yapılmaktadır. Öyle ki, ağaçlandırma yapmak, hem ormancılık hem de ormancılık dışı kamuoyunda, deyiş yerindeyse fetiş durumuna getirilmiş bir uygulamadır. Oysa, uygun yer ve zamanlarda, uygun ağaç ve ağaççık türleriyle, uygun teknik ve teknolojilerle yapılmadığında ağaçlandırma çalışmaları, kaynak savurganlığının yanı sıra yaşamsal önemde ekolojik sorunlara da yol açabilmektedir. Öte yandan, Türkiye'de "orman" sayılan alanların ekolojik özellikleri, yurttaşlarımızın ormancılık hizmeti gereksinmesi ve dolayısıyla da yönetim amaçları henüz ayrıntılı olarak belirlenmemiştir. Bu nedenle, yapılan ağaçlandırma çalışmalarının "istendik" ekolojik ve ekonomik sonuçlar verebilmesi büyük ölçüde rastlantısaldır. Böyle iken, AKP'nin 2007 yılı sonunda yürürlüğe koyduğu "Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberliği Eylem Planı 2008-2012" öngörüldüğü gibi yaşama geçirilebildiğinde bu olumsuzluklara yeni boyutlar kazandırılacaktır. Çünkü, ele alınan dönem boyunca yapılacağı öne sürülen 23 milyon dönüm "ağaçlandırma" çalışmasının %73'ünü var olan orman ekosistemlerinin "rehabilitasyonu" oluşturmaktadır. Öyle iken, Eylem Planı'nda; "*Bir kapalı ve bozuk orman alanlarının; mevcut meşcerelerin gelişme dinamiği ve büyüme enerjisinden maksimum derecede faydalanmak, orman ekosisteminin bozmadan yetişme muhiti ırklarını yerinde korumak suretiyle en az emek ve masrafla verimli koru ormanlarına dönüştürmektir.*" biçiminde açıklanan "rehabilitasyon" çalışmalarıyla var olan orman ekosistemlerinin yapısal özelliklerinin ne denli ve ne yönde değiştirileceğine hiçbir açıklama getirilmemektedir. Açıktır ki, yalnızca, ekonomik getirisini ençoklamak amacıyla yapılacak bu dönüştürüm çalışmalarının yaşamsal önemde ekolojik sonuçları da olabilecektir.

Sonuç

Kapitalist sermaye birikimi Türkiye'de de kamusal doğal varlık, ortam ve oluşumlar ile emeğin sömürülmesine dayalı bir süreç olarak işlemiştir. Sözgelimi; yakın zamanlara değin su kaynaklarından, çayır ve otlaklardan ve tarım yapılabilir arazilerden, yabanıl bitki ve hayvanlardan bu amaçla ku-

rumsallaşmış herhangi bir kısıtlama olmaksızın sınırsızca sayılabilecek bir düzen içinde yararlanılabilinmiştir. Öte yandan, Türkiye'de kamusal doğal varlık, ortam ve oluşumlar, popülist amaçlarla da sınırsızca kullanılabilen "kaynaklar" olarak değerlendirilebilmiştir. Ne var ki, Türkiye'deki sermaye birikim sürecinin çeşitli boyutlarıyla tartışılması sırasında kamusal doğal varlıkların sömürülmesi boyutu gerektiğince sorgulanmamıştır. Bu durum, sürecin bu boyutundaki değişme ve gelişmelerin kolaylıkla gözden kaçırılmasına, dolayısıyla, sürecin temel dinamiklerinin eksiksiz ve doğru bir temelde açıklanması büyük ölçüde olanaksızlaşmıştır. Ancak, orman ekosistemleri ve dolayısıyla "orman" sayılan alanlar ise, en azından 1980'li yıllara değin, bu eğilimin büyük ölçüde dışında kalmıştır: Orman işletmeciliğinin, en azından kısa dönemde, götürüsünün getirisinden fazla olması, orman ekosistemlerinin ekolojik yararlarının ayırdına varılması, buna karşılık, Türkiye özelinde de "orman" sayılan alanların daraltılmasına, orman ekosistemlerine çeşitli biçim ve düzeylerde zarar verilmesine yönelik eylemlerin yaygın olması ormanlarda devlet mülkiyeti, işletmeciliği ve gözetimini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, siyasal iktidarlar, 1980'li yıllara değin, "orman" sayılan alanlarla daha çok popülist amaçlarla ilgilenmiş; ormanların içinde ve bitişiğinde yaşayan köylülerin orman ürünü ve tarımsal üretim ve yerleşmek için arazi, orman ürünü işleyen sanayilerin de hammadde gereksinmelerinin karşılanmasını kolaylaştıracak düzenlemelerle yetinmiştir. 1980'li yıllarda ise siyasal iktidarların bu yaklaşımları büyük ölçüde değişmiş; "orman" sayılan alanlardan ve devlet ormancılığı düzeninden olanakları giderek kısıtlanan ve koşulları güçleşen sermaye birikim sürecini kolaylaştırabilecek olanaklar olarak da değerlendirmeye yönelik yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Öyle ki, aynı dönemde çevre ve doğa korumacı duyarlılıkların hızla artmasına ve yaygınlaşmasına karşın bu yönelim, AKP'yle birlikte doruğuna çıkarılmış; bu doğrultuda çok sayıda hukuksal, yönetsel ve teknik düzenleme gündeme getirilmiş ve büyük ölçüde de yaşama geçirilmiştir. Böyle iken, ne genel olarak doğa, özel olarak da orman ekosistemleri ile ilgili ne de AKP'nin ekonomi politikalarının karşıtı kamuoyu bu gelişmelerle gerektiğince ilgilenmiş; sözü edilen temel gelişmelerin sonucu olan tekil olaylarla sınırlı, çoğu durumda da son derece sığ bir "orman popülizmiyle" yetinilmiştir. Açıktır ki, bu durum, AKP'nin, "devlet ormanı" sayılan alanları ve devlet orman işletmeciliği düzenin de özelleştirilmesine yönelik yaklaşımlarını yaşama geçirebilmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Bu bağlamda örneklenen hukuksal düzenlemeler, yukarıda kısaca değinilen gerçekliği açıklıkla ortaya koymaktadır.

Öte yandan; Türkiye'deki ekonomik büyüme sürecinin dış borçlanmalarla gerçekleştirildiği, dış açığın giderek büyüdüğü ve bu yönelimin, deyiş

yerindeyse "denize düşüp yılana sarılma" örneği yaklaşımlarla her türlü kamusal varlığı ve hizmet alanının özelleştirilmesiyle sürdürülebileceği bilinmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, AKP, "orman" sayılan alanları ve devlet orman işletmeciliği düzenini bu doğrultuda dönüştürme çabalarını bundan sonra da sürdürecektir.

Dolayısıyla, bu aşamada öncelikle yapılması gereken de açıklık kazanmaktadır: Orman popülizmi yapmak yerine ormancılık düzenindeki değişme ve gelişmelerin de genel ekonomik, toplumsal ve siyasal değişme ve gelişmelerin bir bileşeni olarak tartışma gündemine alınması. Kolaylıkla kestirilebileceği gibi, bu da, yalnızca ormancılık öğretiminden geçmiş teknokrat ve/veya bürokratlara, çevre ve doğa korumacılara bırakılabilecek denli yalın bir gereklilik değildir.

Modern Muhafazakârlık ve Liberal Politikalar Arasında Doğal Varlıklar: AKP'nin Çevre Politikalarına Bir Bakış

Dr. Bülent Duru*

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin çevre politikalarını değerlendirme amacını taşıyan bu yazı, son dönemdeki yasal düzenlemeler ve uygulamalara odaklanmaktadır.

Beş yılı aşan süredir iktidarda olan bir partinin çevre politikaları nasıl incelenebilir? Öncelikle, bu süre içinde çıkarılan yasalar, yönetmelikler masaya yatırılarak olası sonuçlarının neler olabileceği kestirilmeye çalışılabilir; doğal olarak böyle bir çabanın aynı dönemde gerçekleştirilen uluslararası antlaşmaları ve yargı kararlarını da içermesi beklenir. Ancak, yalnızca tüzel durumun ele alınması, bir dönemin muhasebesinin yapılması için yeterli olmayabilir; bunun için alınan kararların yaşama geçiriliş biçiminin incelenmesi de gerekir. İktidar partisinin yalnızca merkezi yönetimde iktidarda olmadığı, belediyelerin önemli bir bölümünde -hem de daha eskiden beri- yönetimi elinde tuttuğu göz önünde bulundurulduğunda işler daha da karışacak, bu kez yerel yönetimlerin uygulamalarına odaklanma zorunluluğu doğacaktır. Bir dönemin çevre politikalarını değerlendirme çabasının önünde duran bir diğer engel, çevresel karar alma sürecinin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Doğal varlıkların, bir yandan, sanayi, enerji, tarım, turizm gibi ekonomik sektörlerin odağında yer alması, bir yandan da sağlık, planlama,

* A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

imar, koruma gibi etkinliklerle iç içe bulunması, incelenmesi gereken yasal düzenlemelerin, kurumların ve faaliyetlerin sayısını oldukça artırmaktadır.

Sözü edilen bu karmaşık düzenek içinden gerçeğin resmini çekebilmek için ister istemez birtakım sınırlamalara gidilmesi, kimi etmen ya da süreçlerin dışarıda bırakılması gerekiyordu; anılan güçlükler, AKP'nin çevre politikalarını değerlendirme girişimi niteliğini taşıyan bu çalışmada şöyle bir yol izlenmesini zorunlu kılmıştır: Önce, partinin çevre konularında izlediği politikaların ardında yatan etmenlerin neler olabileceği sorgulanmış, ardından parti politikasını ortaya koyan türlü metinlere dayanılarak partinin çevreyi ve doğal varlıkları ele alış biçimi sergilenmiş, son olarak da çevre yönetiminin türlü yönlerini yansıtan ana konu başlıklarında temel politikaların nasıl biçimlendiği, merkezi ve yerel düzeyden türlü örneklerle sunulmaya çalışılmıştır.

A. İki Çekim Odağı

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse AKP'nin çevre politikalarının iki ana çekim odağı tarafından belirlendiği söylenebilir: Avrupa Birliği'ne giriş sürecinin zorunlulukları ve serbest piyasa ekonomisinin gerekleri.

Bunlardan birincisi, ekonomik etkinliklerin çevreye duyarlı biçimde gerçekleşmesini sağlayan önlemleri öngörmekteyken, ikincisi doğal değerleri ekonominin işleyiş sürecine denetimsizce sokma yönünde etkide bulunmaktadır. Ancak, Partinin çevre politikalarının değerlendirmesini yapmak için başvurulan bu varsayımın, fotoğrafın yalnızca bir bölümünü gösterdiğini, her genelleme gibi birtakım etmenleri dışarıda bıraktığını ve gerçeği bütün yönleriyle yansıtmadığını en başta belirtmek gerekir. Yoksa, AB'nin genel çevre politikalarının serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı biçimde yaşamını sürdürmeye yönelik olduğu, Birlik politikalarının ekoloji değil de ekonomi odaklı bir bakış açısıyla belirlendiğini söylemeye gerek yok. Burada yapılmak istenen, yalnızca ana hatlarıyla Türkiye'de çevre yönetiminin karşı karşıya kaldığı ikileme dikkatleri çekmektir.

Aşağıdaki çizelgeden de görülebileceği gibi -ister çevre yönetiminin gereksinimleri doğrultusunda, ister AB'ye giriş sürecinin bir gereği olarak-gündeme gelen yasa tasarılarında, piyasanın beklentileri ve parti tabanının gereksinimleri bir biçimde karşılanmaya çalışılmıştır.

AB Giriş Sürecinin Zorunlulukları	Serbest Piyasa Ekonomisinin Gerekleri
Çevre Kanunu'nda değişiklik yapılması.	Petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin ÇED kapsamı dışında tutulması.
Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılması.	Çevre suçlarına verilecek cezaların iki yıl ertelenmesi.
Organik Tarım Kanunu'nun çıkarılması.	Denetim ve belgelendirme işlemlerinin özel sektör tüzel kişilerine devredilebilmesi.
Kıyı Kanunu'nda değişiklik yapılması. (tasarı)	Kıyı alanlarının denetimsizce ekonomik etkinliklere açılması.
Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nun çıkarılması.	Tarım topraklarının işgalinin affedilmesi.
Mera Kanunu'nda değişiklik yapılması.	Meraların maden ve petrol faaliyetlerine, turizm yatırımlarına ve yerleşim yerlerine açılması.

Siyasal yaşamda modern muhafazakârlığın gerekleri ile liberal politikaların zorunlulukları arasında kalan AKP, çevresel değerlere ilişkin kararlarını oluştururken AB'ye katılım süreci ile sermayenin gerekleri arasında bir denge politikası izlemek durumunda kalmıştır. Olumsuz sonuçları genel olarak bilinen söz konusu politikaları sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için çevre yönetimi sisteminde yapılan değişikliklere ve doğal varlıkların ekonomiye açılma sürecine biraz daha yakından bakmak gerekmektedir.

B. Parti İdeolojisi ve Doğal Varlıklar

3 Kasım 2002 seçimlerini AKP gibi "maneviyatçı" bir parti kazandığında kimse partinin liberal ilkeleri uygulamada geçmiş iktidarları bu kadar geride bırakacağını bilmiyordu. İster "küresel ekonominin dayatmalarına yenik düşme", ister "AB giriş sürecinin gereklerini yerine getirme" biçiminde değerlendirilsin, AKP'nin ekonomik ve siyasal konularda izlediği politikaların yönünden kimsenin kuşkusu yok artık; çevre konusunda da partinin farklı bir doğrultuya yöneldiği söylenemez. İlerleyen sayfalarda somut örneklerle gösterileceği gibi, çevresel değerleri ve kentsel yaşamı ilgilendiren politika kararlarının alınmasında öncelikle ekonominin büyümesini, sermayenin yayılmasını sağlama güdüsü rol oynamıştır. Oysa önceki liberal hükümetlere tepki olarak doğan ve kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımla-

yan AKP iktidarının en azından kentsel yaşam ve çevresel değerler konusunda farklı davranması beklenebilirdi. İstanbul Belediye Başkanlığı döneminde Recep Tayyip Erdoğan'ın, Boğaz için üçüncü köprü yerine tüpgeçidi savunması ya da Koç Üniversitesi'nin ormanlık alanda kurulmasına karşı çıkması gibi tutumları söz konusu beklentinin temel dayanağıydı (Duru, 2003a).

AKP'li yılları çevresel açıdan değerlendirirken öncelikle, Türkiye'de etkili bir çevre yönetimi sisteminin öteden beri kurulamamış olduğunu; çok sayıda kurum ve kuruluş arasında yetki ve görev çakışması yaşandığını; doğal varlıkların ekonomik büyüme ve siyasal yaşamdaki güçler dengesini sağlamada bir araç olarak görülmesinin geçmişinin çok eskilere gittiğini ve AKP'nin çevre politikaları konusunda geçmişten gelen bir alışkanlığı daha güçlendirerek sürdürme eğiliminde olduğunu belirtmek gerekir. Bu açıdan AKP'nin çevre politikaları daha çok 12 Eylül sonrası ANAP iktidarının uygulamalarını anımsatmaktadır. Ancak aradan geçen 20 yıldan uzun bir zaman diliminde ekonominin gelişmesine koşut biçimde çevresel değerlere verilen zararın boyutu da büyümüş, doğal değerler üzerindeki baskı önceki iktidar dönemlerinden çok daha ağır olmuştur.

AKP'nin genel politikalarını yansıtan, parti programı, seçim beyannamesi, hükümet programı gibi belgelere bakıldığında, çevrenin ve doğal varlıkların yalnızca ekonomik gelişmeyi sağlayan ve bu uğurda korunması gereken bir kaynak olarak algılandığı görülecektir. Sözgelimi parti programında, *"Partimiz, çevre sorunlarına hem sağlıklı bir ortam sağlanması, hem de ulusal maliyetlerin azaltılması açısından bakmaktadır."* denilirken, Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulan 59. hükümet programında çevre-ekonomi ilişkisi daha güçlü biçimde vurgulanmaktadır:

> "Çevrenin sermaye stoku olarak ele alınması gereken hava, ısı, su, mineral ve diğerleri tüm ekonomik birimlerin faaliyetlerinin yapı ve kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu konuda duyarlılık artırılacak…"

Oysa 3 Kasım 2002 seçimleri öncesi hazırlanan seçim beyannamesi incelendiğinde, dile getirilen düşüncelerin yukarıdaki satırlardan kökten biçimde farklılaştığı, vurgunun ekonomiden ekolojiye kaydığı, ekonomik gelişmenin yanı sıra çevresel değerlerin ön plana çıkarıldığı anlaşılacaktır. "Yeşil" olmasa da "sosyal demokrat" bir partinin seçim programını andırırcasına ekoloji odaklı bir bakış açısıyla kurgulanan ilgili bölümde, iktidarın bugünkü tutumunun çok uzağında birtakım politika tasarıları sıralanmaktadır:

> "Sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık ve demokratik yönetim gibi unsurları da içermektedir. Sadece kişi başına düşen geliri artırmak veya fiziki şartları iyileştirmek kaliteli yaşam için yeterli değildir. İn-

> sanların ekmek kadar, kendilerini gerçekleştirecek özgürlüğe de ihtiyaçları vardır."
>
> "Partimizin enerji politikalarının temelini, enerjinin ucuz ve güvenilir bir şekilde temin edilmesi, rekabete dayalı bir enerji piyasası oluşturulması, vatandaşın bütçesindeki yükün azaltılması, çevre ve insan sağlığının korunması oluşturmaktadır.

Söz konusu amaçların gerçekleştirilmesi için; yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarına yönelinecektir; çevrenin korunması amacıyla, temiz enerji kaynakları ve dönüşüm teknolojisinden yararlanılacaktır; Üretim, iletim, dağıtım ve servis sağlamada verimlilik artırılacaktır."

> "Dışa bağımlı doğal gazın kullanıldığı enerji santrallerine alternatif veya ikame yatırım olarak, gerekli güvenlik ve çevre koruma önlemleri alınarak, nükleer enerji santralleri kurulacaktır."
>
> "Maden ürünleri üretiminde, çevreye zarar verilmemesine büyük özen gösterilecektir."
>
> "Sürdürülebilir turizmin gereği olarak, turizm alanındaki tüm uygulamalarda doğal-kültürel ve sosyal çevrenin talep ve gereklerini göz önünde bulunduran bir anlayış benimsenecektir."
>
> "Genetik olarak değiştirilmiş organizmalar ve ürünlerin üretiminde insan sağlığı ve çevrenin korunması konusunda Dünyadaki gelişmeler yakından takip edilecektir."
>
> "Ağır erozyon problemi yaşanan ülkemizde, çevreyi ve sosyo-ekonomik koşulları göz önüne alan tedbirler devreye sokulacaktır. Erozyon tehdidi altında bulunan arazilerin kalıcı bitki örtülerine tahsisi sağlanacaktır."

Parti ve hükümet programları ile seçim beyannamesi arasındaki büyük farklılık, iyimser yaklaşımla anılan metinlerin farklı kalemlerden çıkmış olmalarına bağlanabilecekse de, daha gerçekçi bir bakışla söz konusu durum, partinin kapsamlı, tutarlı bir çevre politikasının bulunmadığının bir işareti olarak da yorumlanabilir. Bu varsayımın doğruluğunu güçlendiren bir başka kanıt da, iktidarın ilk yılında uygulanacak ana politikaları yansıtan 16 Kasım 2002 tarihli Acil Eylem Planı'nda çevreye ilişkin herhangi bir uygulama önerisinin yapılmamasıdır. Genelde bu tür belgelerde çevreye bütün ana başlıkların sonunda, sağlık ve eğitimden sonra "adet yerini bulsun diye" yer verildiği bilinmektedir. Bu kez, buna bile gerek görülmemiş, yalnızca, ulaşımı ilgilendiren satırlarda bir değinmeyle yetinilmiştir:

> "Ulaşımın alt sektörleri arasındaki bütünleşme temin edilecek, ekonomik büyüme amacına en fazla katkının sağlanması ve çevreyi tahrip etmeyen bir ulaştırma alt yapısı oluşturulacaktır."

C. Çevre Yönetiminde Kökten Değişiklikler

AKP'nin çevre politikalarını masaya yatırırken yalnızca yasama çalışmalarının dikkate alınması gerçeğin ancak bir bölümünü görmemize olanak tanıyacaktır. Daha önce de değinildiği gibi, bunların çoğunu, parti tabanını tatmin etmeye ya da sermayenin büyüme gereksinimini karşılamaya yönelik yasalar oluştursa da, AB giriş sürecinin zorlamasıyla çevre yönetiminde eksikliği duyulan çok sayıda düzenleme yürürlüğe girmiş bulunuyor. Bundan ötürü Partinin çevre konularında genel tutumunu çözümleyebilmek için iktidar döneminde merkezi yönetim uygulamalarına, özellikle de yerel yönetimlerin faaliyetlerine odaklanmak zorunlu olacaktır. Büyük kentler başta olmak üzere yerel yönetimlerin önemli bölümünde AKP iktidarına tanıklık eden bu yıllar, çevresel değerler ve kültürel varlıklar açısından olumsuzlukların dönemi olarak kayıtlara geçecektir.

Çevre yönetimi düzenini kökten değiştiren çok sayıda belgeye imza atılan AKP döneminin temel özelliği, yukarıda da değinildiği gibi, AB uyum sürecinin gerekleri ile ekonominin istemlerini uyumlaştırma çabasıdır. Ekonomi ve ekolojide çağı yakalama kaygısıyla gündeme getirilen düzenlemeler kamuoyunda gereği gibi tartışılmadan, uzman çevrelerin görüşleri önemsenmeden yasalaşmıştır. Doğal varlıkları ilgilendiren çok sayıda tasarının TBMM Çevre Komisyonu'ndan geçmeden kabul edilmesi de bu tutumun bir sonucudur. Sözgelimi, Turizmi Teşvik Kanunu, Endüstri Bölgeleri Kanunu, Orman Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu gibi belgeler hazırlık aşamasında Çevre Komisyonu'nca incelenmiş değildir (Talu, 2004).

Çevre ve Orman Bakanlıklarının Birleştirilmesi

Çevre ve Orman Bakanlıklarının tek çatı altında toplanmasının aslında AKP'nin çevre yönetimini dönüştürmeye yönelik ilk adımı olduğu söylenebilir. Bu ilk girişim bile aslında partinin çevre politikalarının niteliğini anlamayı sağlayacak kimi ipuçları sunmaktadır. 2003 yılındaki birleştirme işlemi, çevre sorunlarını bütünleşik bir yaklaşımla ele alma gereğinden kaynaklanmamış, kamu yönetimini liberal ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırma kaygısıyla ve uluslararası finans örgütlerinin "devleti küçültün" çağrılarına bir yanıt olmak üzere gerçekleştirilmiştir. Daha çok ormancılık sektörünün ve orman köylerinin sorunlarına odaklanan Orman Bakanlığı'nın

yanında Çevre Bakanlığı'nın türlü kurumlar arasında eşgüdümü sağlama işlevinin ikinci plana itilebileceği tehlikesi akla getirilmemiştir.

Yerel Yönetimlerde Yeniden Düzenleme

Devletin küçültülmesi, özelleştirme uygulamalarının hızlandırılması ve kamu yönetiminin işletmecilik ilkeleri uyarınca biçimlendirilmesi amacıyla hazırlanan yeni yerel yönetim yasaları çevre yönetimi sisteminde önemli etkiler yaratmıştır. Böylece, bir yandan yerel yönetimlerin yetkileri artırılırken, bir yandan da katı atık sorunu, içme suyu sağlanması gibi bütün büyük ölçekli kentsel altyapı projeleri küresel ekonomiye ve finans kuruluşlarına açılmıştır. Yerel yönetimlerin çevre konusunda yetkilerinin artırılmasının ilke olarak yanlış bir tutum olduğu söylenemez. Ancak akçal kaynak, personel, araç-gereç ve deneyim yoksunu çok sayıda yerel birimin kendilerine yeni verilen görevleri ne ölçüde yerine getirebileceği üzerinde fazla düşünülmemiştir. Buna benzer biçimde, yine anılan kamu yönetimi reformu süreci sırasında ortadan kaldırılan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kırsal kesimde eskiden beri sürdürmekte olduğu hizmetlerin, şimdi belediyeler ve il özel idareleri tarafından ne ölçüde verimli ve etkili sürdürüldüğü araştırılmaya muhtaçtır.

Çevre Kanunu'nda Yenilenme

Çevre yönetiminin temel yasası olan 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda değişiklik yapılması AKP'nin çevre alanında önemli bir girişimini oluşturuyor.[1] Aradan geçen yirmi yıldan fazla süreden beri Türkiye ekonomisi ve ekolojisinde meydana gelen değişimler karşısında 9 Ağustos 1983 tarihli temel yasanın değiştirilmesinin bir zorunluluk halini almış olduğu söylenebilir. "Sürdürülebilir kalkınma", "stratejik çevresel değerlendirme" gibi birtakım yeni kavramlar getiren ve çevreye karşı işlenen suçlarda cezaların artışını öngören yasanın eski düzenlemeden kökten değişikliğe gitmeden, özellikle AB uyum sürecindeki kimi eksiklikleri tamamlamak amacıyla hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ancak AKP'nin çevre politikasının temel özellikleri bu yasanın yapılmasında da etkisini göstermiş, sözgelimi, petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetleri çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) kapsamı dışında tutulmuştur.

---

1 5491 sayılı Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ***RG*** 13.05.2006, S. 26167.

İktidar partisinin politikaları, küresel ekonomiye eklemlenme ve ekonomik büyümeyi sağlamaya odaklandığından, "yatırımları hızlandırma, yabancı sermayeyi çekme, piyasayı canlandırma" amacını taşıyan her girişim sırasında ilk olarak birtakım bürokratik engellerin kaldırılması gündeme gelmiştir. Sözü edilen bürokratik engellerin başında çevresel önlemler gelmekte, bunlar içinde de ÇED'in ayrı bir yeri bulunmaktadır. Son dönemdeki yasal düzenlemelerin tipik özelliğinin ÇED sistemine birtakım istisnaların getirilmesi olduğu söylenebilir.

Doğal varlıkları bir an önce ekonominin işleyişine sokma düşüncesiyle, zaten çok da verimli işlemeyen ÇED sistemine yapılan ilk müdahale, daha önce yaklaşık 117 gün süren ÇED sürecinin 35 güne düşürülmesidir. 2003 yılındaki yönetmelik değişikliği ile "ÇED ön araştırması"na bağlı tutulan projeler için rapor hazırlama yükümlülüğüne son verilmiş; bu kümeye giren faaliyetler için yalnızca "proje tanıtım dosyası"nın hazırlanması yeterli görülmüş, bunlar için öngörülen "halkın bilgilendirilmesi toplantısı" da kaldırılmıştır.[2]

Yatırımların ÇED sürecinden olumsuz etkilenmemesi amacıyla 2008 yılı içinde bir değişikliğe daha gidilmiştir.[3] Türkiye'nin ÇED sistemini benimsemesinden bu yana geçen 15 yıl içinde çıkarılan beşinci yönetmeliğin yine "reel ekonominin" istekleri doğrultusunda hazırlandığı anlaşılıyor. Buna göre, daha önceden ÇED yaptırma zorunluluğu bulunan, içten yanmalı motor üretimi, hava taşıtları onarım tesisleri, patlayıcı ve parlayıcı maddelerin üretim tesisleri gibi kimi tesis ve faaliyetler ÇED sürecinin dışında bırakılmıştır. Yeni düzenlemenin turizm ve toplu konut yatırımlarını da kolaylaştırdığını belirtmek gerekir.

Yabancı sermaye girişini engelleyen "bürokratik engelleri" aşmak üzere Kemal Derviş döneminde, 2002 yılında yasalaşan "Endüstri Bölgeleri Kanunu"nda[4] 2004 yılında yapılan değişiklikler de[5] konumuz açısından önem taşıyor. Aslında bu yasa da, AKP iktidarının yerel yönetimleri güçlendirme isteğinin tutarlı, kapsamlı bir politikanın sonucu olmadığını, bu birimlerle ilgili düzenlemelerdeki asıl amacın sermaye akışının önündeki olası yerel engellerin kaldırılması olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin buna göre, endüstri bölgelerinde 1/5000 ölçekli planlar, yerel yönetimler yerine, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca onaylanacaktır. Yasa ile getirilen diğer yenilikler de

---

2 Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, *RG* 16.12.2003, S.25318.

3 Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, *RG* 17.07.2008, S.26939.

4 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu, *RG* 19.01.2002, S. 24645.

5 5195 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG 01.07.2004, S.25509.

ÇED sürecinin hızlandırılmasına yönelik: Buna göre, Bakanlığın, ÇED raporu ile ilgili inceleme, değerlendirme ve karar verme süresi "en geç 2 ay" olarak belirlenmiş; ayrıca ÇED için "olumlu" veya "gerekli değildir" kararı alınan etkinlikler için başka hiçbir işleme gerek kalmaksızın 15 gün içinde gereken izin ve onayların verilmesi, bütün bu işlemlerin de üç ay içinde tamamlanması öngörülmüştür.

Çevresel değerleri koruma kaygılarının ekonomik etkinlikler önünde bir engel olarak görülmesinin en çarpıcı örneklerinden birini de Maden Kanunu'nda[6] yapılan değişiklikler oluşturuyor. Getirilen yeni kurallara göre artık orman alanları, koruma bölgeleri, sit alanları, su havzaları, kıyı alanları, turizm bölgeleri gibi türlü ulusal ve uluslararası düzenlemelerle koruma altına alınıp özel önlemler getirilen yerler madencilik faaliyetlerine açılmaktadır. Yeni düzenleme ile ÇED ve diğer izin işlemlerinin ilgili kuruluşlar tarafından üç ayda bitirilmesi istenmekte; petrol, jeotermal kaynak ve maden arama faaliyetleri, ÇED kapsamı dışında tutulmakta; rezervlerin %10'una kadar işletilebileceği arama dönemi için herhangi bir çevresel koruma önlemi de öngörülmemektedir. Madencilik sektörünün gelişmesi için bu önlemler yeterli görülmemekte, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu üyeleri arasında Maden İşleri Genel Müdürü ya da yardımcısının yer alması da sağlanarak adeta koruma sisteminin madencilik sektörünün gereksinimlerini de göz önünde bulundurarak işlemesi istenmektedir.[7]

Diğer iktidarlar döneminde olduğu gibi Bergama'da maden işletmesi aleyhine verilen çok sayıda yürütmeyi durdurma kararını ya da kapatma cezasını uygulatmayan hükümetin, Maden Kanunu, Çevre Kanunu gibi düzenlemelerle petrol, maden arama ve işletme faaliyetlerini ÇED süreci dışına çıkararak kendisini rahatlatmak istediği anlaşılıyor.

Çevre Suçlarına Erteleme

AB'ye katılım sürecinin getirdiği yükümlülüklerin, çevre konularında daha duyarlı kararların alınmasını sağlayabilecek bir ortam yaratabileceği, ancak uygulamada çoğu zaman ekonominin gereklerinin ve gündelik siyasetin zorlamalarının bu kaygıların önüne geçtiğine değinilmişti. Ceza Kanunu'na[8]

---

[6] 5177 sayılı Maden Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, **RG** 05.06.2004, S. 25483.

[7] Maden Yasasında yapılan değişiklik hakkında daha fazla bilgi için Bkz. *5177 Numaralı Maden Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanunun Değerlendirilmesi* (Arif Ali Cangı ve Ömer Erlat tarafından 3 Haziran 2004'de Cumhurbaşkanı'na gönderilen yazı), (http://www.antimai.org/ba/arifcangi5177.htm).

[8] 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, *RG* 12.10.2004, S.25611.

çevreye karşı suçlar için getirilen yaptırımlar bunun tipik bir örneğini oluşturuyor. Yasal düzenlemelere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek biçimde atıkları toprağa, suya ya da havaya bırakanların altı aydan iki yıla kadar hapis ile cezalandırılmasının öngörülmesini, ancak bu kuralların uygulamasının iki yıl sonraya bırakılmasını söz konusu iki güçlü etmenin çatışmasının olağan bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

D.Doğal Varlıkların Ekonomiye Sunulması

Korunması Gereken Alanların Turizme Açılması

Ekonomik bunalımı aşma yolunda turizm gelirlerinden büyük beklentisi olan hükümetin bu uğurdaki girişimlerinin başında Turizmi Teşvik Kanunu'nda yapılan değişiklik gelmektedir.[9] Türkiye'de doğal değerlerin yitiminden önemli ölçüde sorumlu bulunan, orman ve kıyı alanlarında yatırımcıya arsa tahsisleri, elverişli krediler öngören, turizm için kullanılacak doğal ve tarihi alanlardaki planlama yetkilerini yerel yönetimlerden alıp merkezi yönetime aktaran yasa bilindiği gibi 12 Eylül dönemi ürünlerinden. 2003 yılında yasada yapılan değişiklikle orman ve mera alanları turizme daha geniş biçimde açılmakta, turizm bölgelerinde yerel yönetimler ve ilgili diğer kuruluşlar devre dışı bırakılarak Kültür ve Turizm Bakanlığı imar ve planlamadan tek başına sorumlu hale getirilmekte, kamu kurum ve kuruluşlarının elindeki tesis ve araziler Bakanlığa devredilmekte ve gerektiğinde bütün bir bölgeyi tek bir yatırımcının yararlanmasına sunmak üzere ancak savaş gibi özel durumlarda kullanılan "acele kamulaştırma"[10] yetkisi gündeme getirilmektedir. 2006 yılında çıkarılan yönetmelikle,[11] yeni adıyla "kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri"ndeki ana yatırımcılara söz konusu alanların 75 yıllığına tahsis edilmesi olanağı getirilmiştir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesini temel politikalarından biri olarak belirleyen hükümet, turizm yatırımcılarının beklentileri doğrultusunda -Endüstri Bölgeleri Kanunu'ndaki düzenlemeleri anımsatırcasına- merkezi yönetimin yetkilerini artıran bir düzenlemeye gidebilmiştir. Turizmi Teşvik Kanunu'nda yapılan değişikliğin olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmasının fazla uzun sürmediğini belirtmek gerekir. Antalya Sorgun'da ormanlık alanda otel ve golf sahası yapılmak istenmesi, Bodrum civarındakiler başta olmak üzere bakir koyların turizme açılmasının gündeme getirilmesi bunların yalnızca birkaçı.[12]

---

9 4957 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, *RG* 01.10.2003, S.25186.

10 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun yurt savunmasında uygulanacak 27. maddesine göre.

11 Kamu Taşınmazlarının Turizm Yatırımlarına Tahsisi Hakkında Yönetmelik, *RG* 21.07.2006, S.26235.

12 Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Doğu Antalya Çevre Düzeni Planı'nı 28 Ocak 2004 tarihinde değiştirerek Sorgun Ormanı'nı golf ve otel alanı olarak ilan etmesi ve ardından 49 yıllı-

Orman alanlarını turizme açmaya yönelik son girişim ise yakın zamanda gerçekleşti. Yukarıda sözü edilen Turizmi Teşvik Kanunu'nun, ormanların turizm tesislerine tahsisine yönelik hükümlerini Anayasa Mahkemesi 2007 yılında iptal etmişti.[13] 2008 yılında yapılan bir yasa değişikliği söz konusu iptal kararı ile çelişen bir düzenleme getirilmiş ve bu kez orman alanlarının, sağlık, spor turizmi, golf gibi etkinliklere açılmasının önü açılmıştır.[14]

Ormanların Gelir Kaynağı Olarak Görülmesi

AKP'nin çevre politikaları içinde ormanların özel bir yer tuttuğunu, yalnızca bu alana ilişkin getirilen düzenlemelerin incelenmesinin bile parti politikası hakkında bir fikir vereceğini söylemek abartı olmayacaktır. Gerçekten de niteliği gereği ormanlar yalnızca kendi sektörüne ilişkin kararların değil, imar, turizm, tarım, sit alanları gibi çok sayıda konu için izlenen politikaların bir biçimde etkisi altında kalmaktadır. Hükümetin ormanlara ilişkin ilk girişimlerinden biri, 2003 yılında, Karadeniz bölgesindeki seçmenlerin beklentilerini karşılamak üzere, kızılağaçlıkları ve aşılı kestanelikleri orman tanımı kapsamından çıkararak meyveli ağaç kapsamına almak istemesidir.[15] Cumhurbaşkanının yasayı geri çevirmesi ve Anayasa Mahkemesi'ne götürmesiyle 2004'te yürürlüğün durdurulması kararı[16] alınmış ve ardından ilgili madde iptal edilmiştir.[17] Aynı yasa ile 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu'na bağlı olan yerlerin ve bu alanlardaki yapı ve tesislerin 29 yıla kadar kiraya verilmesi olanağı tanınsa da, 2004 yılında çıkarılan 5192 sayılı yasa ile ilgili madde değiştirilerek yalnızca bu alanlarda üzerindeki yapı ve tesislerin 29 yıllığına kiraya verilebileceği hükmü getirilmiştir.[18] Aynı düzenlemenin savunma, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, petrol, doğalgaz, altyapı ve katı atık bertaraf tesisleri, baraj, gölet ve mezarlıkların da, "kamu yararı ve zaruret olması halinde" devlet ormanlarında yapılmasına olanak tanıdığını belirtmek gerekir.

ğına kiraya verilen bu alanda iki otel ve iki golf sahasının yapılmasının gündeme gelmesiyle binlerce ağacın kesilmesi tehlikesi belirdi. Bakanlık, Mart 2006'da iki tahsisten birini iptal etti ama doğal değerlere vereceği zarardan ötürü değil, söz konusu şirketin yükümlülükleri yerine getirememesinden dolayı. Danıştay'da söz konusu tahsis kararlarının iptali için açılan davalar sürmektedir.

13 AM E2006/169, K2007/55, 7.5.2007.

14 5761 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, *RG* 15.05.2008, S.26877. Konu ile ilgili kapsamlı bir çalışma için Bkz. Aynur Aydın Coşkun, "Orman Alanlarının Turizme Tahsisinde Durum - I", *Memleket Mevzuat*, C.3, S.36, 2008a, ss.3-13; Aynur Aydın Coşkun, "Orman Alanlarının Turizme Tahsisinde Durum - II", *Memleket Mevzuat*, C.4, S.37, 2008b, ss.4-13.

15 4999 sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, *RG* 18.11.2003, S.25321.

16 AM E2003/100, K2004/6, 17.3.2004.

17 AM E2003/100, K2004/33, KG 17.3.2004.

18 5192 sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 03.07.2004/25511.

2b Alanlarının Satışı

AKP'nin çevresel değerleri etkileyen girişimleri içinde belki de en çok bilineni 2b tasarısıdır. İktidarın ilk yıllarındaki ekonomik sıkıntıya çare olarak düşünülen ve 25 milyar dolar civarında gelir sağlaması umulan tasarı, orman niteliğini yitirmiş alanların satışına ve devlet ormanlarının gerçek ya da tüzel kişilerce işletilebilmesine dayanmaktadır. Gecekonduların istilasına uğramış, hatta üzerlerinde belediye kurulmuş bölgelerin ön plana çıkarılarak pazarlamasının yapıldığı tasarı bir anlamıyla ormanlık alanlarda yasalara aykırı biçimde yapılmış yapıların affedilmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu araziler içinde, Sultanbeyli, Ümraniye, Beykoz gibi yerleşime açılmış, orman niteliğini kesin olarak yitirmiş alanların çok küçük bir kesimi oluşturduğu ve 2b alanlarının büyük ölçüde tekrar orman niteliğini kazanma potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. Ülkenin en yoksul kesimini oluşturan ve yıllık geliri 300 dolardan fazla olmayan orman köylülerinin söz konusu satışlardan ne ölçüde yararlanabileceği oldukça tartışmalıdır.[19] Satış işlemlerini gerçekleştirebilmek için 2003 yılında iki anayasa değişikliği tasarısı hazırlayan, ancak Cumhurbaşkanı engelini aşamayan hükümet şimdilik beklemeyi sürdürüyor.

Kıyıların Gözden Çıkarılması

Ekonomik etkinlikler ve özellikle turizm için sunduğu olanaklarla önemli bir rant kaynağı olarak görülen kıyı alanları, tıpkı ormanlar gibi, AKP'nin izlediği politikalardan olumsuz biçimde etkilenen doğal varlıkların başında geliyor. Kıyı Kanunu'nda değişikliği amaçlayan tasarı incelendiğinde, yapılmak istenen düzenlemenin ardında koruma güdüsünün değil, buralardan elde edilecek ekonomik yararı artırma isteğinin bulunduğu hemen görülecektir. Tasarı, kıyı kuşağı derinliğinin yerleşim alanlarında 50 metreye kadar düşürülmesini; kıyıda yapılabilecek yapı ve tesis türlerinin çoğalmasını; kıyı alanlarındaki planların hazırlanması sürecine yatırımcıların da dahil edilmesini; yatırımcının önereceği imar planına Bakanlık ve ilgili kurum/kuruluşların sınırlı bir sürede yanıt vermek zorunda kalmasını; kıyı alanlarının planlamasında yerel yönetimlerin yetkilerinin Bakanlığa devredilmesini; kıyı kuşağının yapılaşma durumunun dikkate alınarak belirlenmesini öngörmektedir. Turizm alanları ve endüstri bölgelerinde olduğu gibi, kıyılarda da imar ve planlama yetkileri merkezi yönetime aktarılmaya çalışı-

---

[19] Orman alanlarının içinde bulunduğu sorunlar ve özellikle 2b sorunu için Bkz. Yücel Çağlar, (2003a), "Ormancılık Aynı Zamanda Bir Alan Yönetim Etkinliğidir", *Planlama*, S.1, 2003a, ss.52-64; Yücel Çağlar, "Tarihsiz, Boyutsuz ve Derinliksiz '2B' Tartışmalarına Katkılar, *Kamu Yönetimi Dünyası*, S.16, Ekim-Aralık, 2003b, ss.9-29.

larak, yerel yönetimleri güçlendirme ilkesinin ancak sermayenin büyüme gereksinimine yanıt vereceği ölçüde geçerli olacağı gösterilmiştir. Kıyı Kanunu'nda ve ilgili yönetmeliklerde yapılmak istenen değişiklikleri, "Dubai Kuleleri", "Galataport", "Haydarpaşa Garı Projesi", "Kuşadası Liman İşletmesi", "Karadeniz Sahil Yolu" gibi girişimlerle birlikte değerlendirmek gerekir. Bir anlamda AKP yerel yönetimlerde, doğal varlıkların ekonomik getirisini ön plana çıkaran projeler geliştirmekte, merkezi düzeyde ise söz konusu girişimlerin yasal ve yönetsel dayanaklarını oluşturmaktadır.

Tarım Topraklarının Kaybı ya da Cargill Sorunu

Tarım topraklarının korunması konusunda AKP'nin en önemli yasal girişimi Temmuz 2005'te yürürlüğe giren "Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu" olmuştur. Adında "koruma" sözü geçen bir yasal düzenlemenin, 11 Ekim 2004 tarihinden önce, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçlı kullanıma açılmış işletmeler için, işgal edilen alanın metrekaresine 5 YTL ödenerek af getirmesini nasıl yorumlamak gerekir? Yasanın birinci sınıf tarım toprakları üzerine kurulu Cargill adlı küresel şirketin Türkiye'de faaliyetlerine devam edebilecek biçimde düzenlendiği biliniyor. Çok sayıda yasaya ve yargı kararına rağmen faaliyetini sürdüren şirketin baskısını üzerinde hisseden hükümet, çareyi yine bir yasal düzenleme gerçekleştirmede bulmuştur.[20]

Meraların Maden, Petrol Faaliyetlerine ve Yerleşime Açılması

Meraların korunmasını ve yararlanma koşullarını düzenleyen 28 Şubat 1998 tarihli yasada gerçekleştirilen değişiklikler de AKP'nin çevre politikalarının genel çizgisi ile oldukça uyumlu görünüyor. 2004 yılında ilgili yasada yapılan değişiklikle bundan böyle, mera, yaylak ve kışlak olarak kullanılan alanlar gerektiğinde, maden ve petrol faaliyetleri, turizm yatırımları ve yerleşim

---

[20] 1998 yılında, İznik Gölü'ne yakın bir alanda, Bursa Orhangazi'de, birinci sınıf tarım toprakları üzerine kurulu Cargill mısır işleme tesisleri için Bursa 2. İdare Mahkemesi, 8 Temmuz 1998'de ve 12 Ocak 1999'da olmak üzere iki kez, işletmeye yapı ruhsatı verilmesi kararı için yürütmeyi durdurma kararı vermişti. Yargı kararlarının uygulanmayıp işletmenin faaliyete geçmesinin ardından da aynı mahkeme, 8 Kasım 2004'te, Bursa valiliğinin yapı ruhsatı vermesi kararını iptal etmişti. 2002 yılında ise Danıştay tarafından, söz konusu faaliyetin yapılabilmesine olanak tanıyan İznik Gölü Çevre Düzeni Planı iptal edildi (Danıştay 6. Dairesi, 26.11.2002 tarih ve E:2002/4839.K:2002/5652); söz konusu karar Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu'nca onaylandı. ABD Başkanı George W. Bush'un bile aracılık yaptığı bir baskı süreci sonunda, Cargill işletmesinin kapladığı alanlar 5 Temmuz 2005 tarihinde bir Bakanlar Kurulu kararı ile özel endüstri bölgesi haline getirildi. Bunun ardından Danıştay 8.2.2006 tarihinde, söz konusu Bakanlar Kurulu kararı için yürütmeyi durdurma kararı verdi.

yerleri için kullanılabilecektir.[21] Meraların kullanış amaçlarının değiştirilişinde bu önlemler yeterli görülmemiş olacak ki, bir yıl sonra 2005'te bu kez aynı yasada bir başka değişiklik yapılarak imar planları içinde yerleşim yeri olarak kullanılan yerlerin Hazine adına tescillerinin yapılması öngörülmüştür.[22] Anılan değişikliklerin daha önce mera alanlarında yapılmış yapılar için bir af anlamına geldiği söylenebilir.

Sit Alanlarının İmara Açılması

Orman niteliğini kaybetmiş yerlerin satışını öngören 2b tasarısı ile aynı günlere denk gelen bir diğer girişimi ise sit alanlarının imara açılması oluşturuyor. Önce, birinci derece doğal sit alanlarında, toplam inşaat alanı taşınmazın yüzölçümünün %6'sını geçmemek koşuluyla yapılaşma olanağı tanınmasını öngören bir tasarı hazırlanmış, ardından da, yoğun tepkilerin gelmesi üzerine, yapılaşma oranının %3'e düşürüleceği açıklanmıştı. Kanun tasarısı o denli hızlı hazırlanmıştır ki, sözü edilen alanların çok sayıda uluslararası antlaşma ile de korunduğu gözardı edilmiş, sonradan da tasarı metnine taraf olunan uluslararası sözleşme hükümlerinin saklı kalacağı ibaresi eklenmek zorunda kalınmıştır.[23] Şimdilik bir kenara bırakılmış olan girişimin, bir süre sonra tekrar gündeme geleceği söylenebilir.

Organik Tarım Kanunu

AB uyum sürecinde gerçekleştirilen yasal düzenlemelerden biri de Organik Tarım Kanunu.[24] Organik tarım faaliyetlerinin yürütülmesi ve bu konuya ilişkin belgelerin verilmesi sürecini düzenleyen yasanın en çarpıcı yönü, gerektiğinde denetleme yetkilerinin bakanlık dışı kuruluşlara bırakılabilmesidir. Her ne kadar organik tarım faaliyetlerinin denetim ve belgelendirme işlemlerinin bakanlıkça ya da yetkilendirilmiş kuruluşlarca yapılacağı belirtilse de, söz konusu yetki kamu kurum ve kuruluşlarına, özel sektör tüzel kişilerine ve üniversitelere devredebilmektedir. Uygulamada söz konusu yetkinin daha çok özel kesimce kullandırılması fazla şaşırtıcı olmayacaktır.

---

21 5178 sayılı Mera Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, *RG* 08.06.2004, S.25486.

22 5334 sayılı Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, *RG* 3.5.2005, S.25804.

23 Çevre Mühendisleri Odası, *Çevre Politikaları*, (5 Haziran 2003 Dünya Çevre Günü İçin Düzenlenen Panel, Kemal Anadol'un konuşması) Ankara, 2003, s. 25.

24 5262 sayılı Organik Tarım Kanunu, *RG* 01.12.2004, S. 25659.

Tarihi-Kültürel Varlıklar

AKP gibi muhafazakâr değerler üzerinde kurulu bir partinin tarihi-kültürel varlıkların korunup geliştirilmesini temel politikalardan biri olarak belirlemesi beklenirdi. Ancak özellikle yerel yönetimlerin uygulamaları ve merkezi düzeyde alınan kararlar bu beklentileri çoktan boşa çıkarmış bulunuyor.[25] Başlı başına bir araştırma gerektirecek kadar kapsamlı olan bu konuya ilişkin şimdilik yalnızca 2004 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda[26] yapılan değişikliğe değinmekle yetinelim. Tasarının, tarihi-kültürel varlıkların korunmasında olumlu etkileri olacak kimi kurallar getirdiği söylenebilir. Bunların başında, yeni akçal kaynaklar yaratılması ve yerel yönetimlerin koruma sürecine katılmalarının sağlanması geliyor. Koruma kurulları kararlarının bürokratların ağırlıkta olduğu ve gündelik siyasetin etkisini üzerinde kolayca hissedebilecek "Koruma Yüksek Kurulu" tarafından bozulabilmesinin ileride olumsuz sonuçlar doğurması beklenebilir.[27] Yeni maden yasasıyla Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu üyeleri arasında Maden İşleri Genel Müdürü ya da yardımcısına yer verilmesini de bir diğer olumsuz gelişme olarak anmak gerekiyor.

Sonuç

Son dönemde gündeme gelen yasal düzenlemeler, projeler ve girişimler incelendiğinde, AKP'nin izlediği çevre politikaları için yapılabilecek en genel değerlendirme, "partinin tutarlı bir çevre politikasının bulunmadığı biçiminde" olacaktır. İktidarın çevre politikalarının belirlenmesinde iki çekim odağı etkili olmaktadır: AB'ye giriş sürecinin zorunlulukları ve serbest piyasa ekonomisinin gerekleri.

Çevresel karar alma süreci AB'ye uyum sürecinin gereklerini yerine getirmek üzere işletilmekte, yasa tasarıları genelde ilerleme raporlarında belirtilen eksik noktaların tamamlanmasına yönelik olmakta, bunlar da genellikle kamuoyunda fazla tartışılmadan, demokratik kitle örgütlerinin, uzman çevrelerin görüşlerine önem verilmeden yaşama geçirilmektedir. Partinin çevre politikalarının aldığı yönde söz sahibi olan diğer etmen olan "ekonominin

---

25 AKP'nin koruma politikalarının bir eleştirisi için Bkz. Oktay Ekinci, "Koruma Kültürü Devrimcidir", *Bilim ve Ütopya*, S.144, Haziran 2006, s. 29.

26 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, *RG* 27.07.2004, S. 25535.

27 Yasal düzenlemeye karşı yöneltilen eleştiriler için Bkz. Oktay Ekinci, "Umut Yasası'nda Kaygılar", *Cumhuriyet*, 12.08.2004; ODTÜ Mimarlık Fakültesi Görüşü, 24.08.2004 (http://www.mimarlarodasi.org.tr) ve TMMOB Mimarlar Odası Görüşü, 05.07.2004 (http://www.mimarist.org.tr).

gerekleri" ise daha karmaşık biçimde karşımıza çıkmaktadır. Parti tabanından ya da yerli/yabancı sermayeden gelen baskılara göre yeni yasaların gündeme getirilmesi de bu durumla ilgilidir. Sözgelimi, Karadeniz sahil yolu, Cargill mısır işletmesi, Bergama altın madeni konularında AKP'nin tavrı öncekilerden farklı olmamış, yargı yerlerince alınan onlarca "yürütmeyi durdurma" ve "iptal" kararlarının hiçbiri uygulanmamıştır.[28]

Çevre yönetiminin işleyiş biçimini kökten değiştirecek kararların alındığı AKP iktidarı döneminin temel özelliğinin "demokratiklik", "saydamlık", "katılımcılık" sloganları eşliğinde küresel ekonominin gereklerinin ve AB süreci zorunluluklarının dayatmacı biçimde Türkiye'ye uyarlanması olduğu söylenebilir. Söz konusu uyarlamalarda da daha çok, parti tabanının istemlerine, türlü ölçeklerdeki ekonomik/siyasal güç odaklarının baskılarına ve sermaye sahiplerinin gereksinimlerine kulak verilmiştir.

Kaynakça

Ak Parti (Yıl Belirtilmemiş), *Seçim Beyannamesi: Herşey Türkiye İçin*, Ankara.

Algan, Nesrin ve Ayşe Kaya Dündar, *Türkiye'nin Çevre Konusunda Verdiği Sözler,* TÜBA, Ankara, 2005.

Birgün Gazetesi, "Çevre Kanunu Tasarısına Eleştiri", 30 Mayıs 2005.

Coşkun, Aynur Aydın, "Orman Alanlarının Turizme Tahsisinde Durum - I", *Memleket Mevzuat*, 2008a, C.3, S.36, ss. 3-13.

Coşkun, Aynur Aydın, "Orman Alanlarının Turizme Tahsisinde Durum - II", *Memleket Mevzuat*, C.4, S.37, 2008b, ss. 4-13.

Çağlar, Yücel, "Ormancılık Aynı Zamanda Bir Alan Yönetim Etkinliğidir", *Planlama*, S.1, 2003a, ss. 52-64.

Çağlar, Yücel, "Tarihsiz, Boyutsuz ve Derinliksiz '2B' Tartışmalarına Katkılar, *Kamu Yönetimi Dünyası*, S.16, Ekim-Aralık, 2003b, ss. 9-29.

Çağlar, Yücel, "Kamunun Yeniden Yapılandırılması ve Çevre", *Çevre ve Mühendis*, Mart 2004, S.26, ss. 43-46.

Çevre Mühendisleri Odası, *Çevre Politikaları*, (5 Haziran 2003 Dünya Çevre Günü İçin Düzenlenen Panel, Kemal Anadol'un konuşması) Ankara, 2003, s. 25.

Çevre Mühendisleri Odası, *5 Haziran 2005 Dünya Çevre Günü Değerlendirme Raporu*, Ankara, 2005.

Çevre Mühendisleri Odası, *5491 sayılı Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hakkında Çalışma Raporu*, (http://www.cmo.org.tr/yayin/rapor/cevrekan0606.php?altm=0606)

Duru, Bülent, Kronik: "Doğal-Kültürel Varlıklar ve AKP: Orman Alanlarının Satışı Sit Alanlarının İmara Açılması", *A.Ü. SBF Dergisi*, S.58/3, 2003a, ss.233-240.

[28] Türkiye'nin Bergama'da yargı kararlarının uygulanmaması yüzünden, dava açan 325 Bergama köylüsüne, kişi başı 3.000 Euro borçlandığını bu arada belirtelim. Bkz. *Hürriyet*, 8 Temmuz 2006.

Duru, Bülent (2003b), "Ormanların Özelleştirilmesi, Kıyılar ve Dünya Bankası: Doğal Değer mi, Ekonomik Kaynak mı?", *Planlama*, S.1, 2003b, ss. 47-51.

Duru, Bülent, "Küreselleşme, Avrupa Birliği ve Türkiye Çevresi", *Birikim*, S.191, 2005, ss. 63-72.

Duru, Bülent, "Yeni Kıyı Kanunu Tasarısının Götürdükleri", *Memleket Mevzuat*, S.13, 2006, ss. 10-13.

Ekinci, Oktay, "Umut Yasası'nda Kaygılar", *Cumhuriyet*, 12.08.2004.

Ekinci, Oktay, "Koruma Kültürü Devrimcidir", *Bilim ve Ütopya*, S.144, Haziran 2006, ss. 29-33.

Geray, Cevat, "Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Yasal Düzenlemeye Toplu Bakış", *Mimarlık*, S.319, Eylül-Ekim, 2004, ss. 29-34.

ODTÜ Mezunları Derneği, *Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Üzerine ODTÜ Mezunları Derneği Görüşü*, (http://www.odtumd.org.tr/calismagr/cevre/cevre_kanunu_gorus.htm).

Talu, Nuran, *TBMM'de Çevre Siyaseti*, Nobel Yayınları, Ankara 2004.

Ziraat Mühendisleri Odası, *Son Yasal Düzenlemeler Kapsamında Toprak ve Su Kaynaklarımızın Korunması Konusunda TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası'nın Görüşleri*, (http://www.zmo.org.tr), 2004.

Ek 1:AKP Döneminde Çıkarılan Çevre ile İlgili Kanunlar

Kanun No	Kanun Adı	RG Tarihi/Sayı
4848	Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun	29.04.2003/25093
4856	Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun	08.05.2003/25102
4898	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Biyogüvenlik Kartagena Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun	24.06.2003/25148
4915	Kara Avcılığı Kanunu	11.07.2003/25165
4965	Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	Kab.T.31.07.2003
4990	BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun	21.09.2003/25266
4999	Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	18.11.2003/25321
5178	Mera Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	08.06.2004/25486
5192	Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Hakkında Kanun	03.07.2004/25511
5195	Endüstri Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	01.07.2004/25509
5199	Hayvanları Koruma Kanunu	01.07.2004/25509
5216	Büyükşehir Belediyesi Kanunu	23.07. 2004/25531
5225	Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu	21.07.2004/25529
5226	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	27.07. 2004/25535
5262	Organik Tarım Kanunu	01.12.2004/25659
5286	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Kaldırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	28.01.2005/25710
5346	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun	18.05.2005/2005
5366	Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun	05.07.2005/25866
5304	Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	03.03.2005/25744
5302	İl Özel İdaresi Kanunu	04.03.2005/25745
5326	Kabahatler Kanunu	31.03.2005/25772
5334	Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	03.05.2005/25804
5346	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun	18.05.2005/25819
5393	Belediye Kanunu	13.07.2005/25874
5400	Milli Parklar Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	15.07.2005/25876
5403	Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu	19.07.2005/25744
5491	Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	13.05.2006/26167
5627	Enerji Verimliliği Kanunu	01.05.2007/26510
5761	Turizmi Teşvik Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	15.05.2008/ 26877

Ek 2: AKP Döneminde Taraf Olunan Çevre ile İlgili Uluslararası Antlaşmalar

Tarih	Yer	Adı	RG Tarihi/Sayı
01.10.1996	İzmir	Akdeniz'de Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Hareketleri ve Bertarafından Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolünün Onaylanması Hakkında Karar. (Karar Sayısı: 2004/6713)	14.01.2004/25346
		Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi ve Acil Durumlarda Akdeniz'in Kirlenmesine Karşı Mücadelede İşbirliği Hakkında Protokole Çekince ile Katılmamızın Onayına Dair Karar.(Karar Sayısı 2003/5584)	20.05.2003/25113
		Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Örgütü ile Türkiye Arasında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA) Uluslararası Sekreteryası için Ev Sahibi Ülke Anlaşması'nın Onaylanması Hakkında Karar. (Karar Sayısı 2003/5718)	04.07.2003/25158
		Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Komisyonu ile Türkiye arasında Merkez Anlaşması'nın Onaylanması Hakkında Karar. (Karar Sayısı: 2003/5925)	07.07.2003/25192
		Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Komisyonu'nun Ayrıcalık ve Bağışıklıklarına İlişkin Anlaşmanın Onaylanması Hakkında Karar (Karar Sayısı: 2003/5900)	11.08.2003/25196
		Petrol Kirliliğine Karşı (1990 Tarihli) Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İşbirliği ile ilgili Uluslararası Sözleşme ve Eklerine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna dair Kanun.	17.06.2003/25141

15-17.09.1997	Montreal	Ozon Tabakasını İncelten Maddelere dair Montreal Protokolü'nde Yapılan Değişikliğin Onaylanmasının Uygun Bulunması Hakkında Kanun (Karar Sayısı: 2003/5900)	17.09.2003/25232
03.12.1999	Pekin	Ozon Tabakasını İncelten Maddelere dair Montreal Protokolü Değişikliğinin Onaylanması Hakkında Karar (Karar Sayısı: 2003/6077)	17.09.2003/25232
22.09.1995	Cenevre	Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi'ne Getirilen Değişikliğin Onaylanması Hakkında Karar. (Karar Sayısı: 2003/5909)	28.07.2003/25182
29.01.2000	Montreal	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin Biyogüvenlik Kartagena Protokolü'nün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. (Karar Sayısı: 2003/5937)	11.08.2003/25196
18.10.1999	Strazsburg	Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'nin Onaylanması Hakkında Karar. (Karar Sayısı: 2003/6168)	20.10.2003/25265
20.10.2000	Floransa	Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nin Onaylanması Hakkında Karar. (Karar Sayısı: 2003/5908)	27.07.2003/25181
		Türkiye'nin Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağına Katılımı Anlaşması'nın Onayına Dair Karar. (Karar Sayısı: 2003/5325)	18.03.2002/25052

Kaynak: Nesrin Algan ve Ayşe Kaya Dündar, *Türkiye'nin Çevre Konusunda Verdiği Sözler*, TÜBA, Ankara, 2005, ss. 116-128.